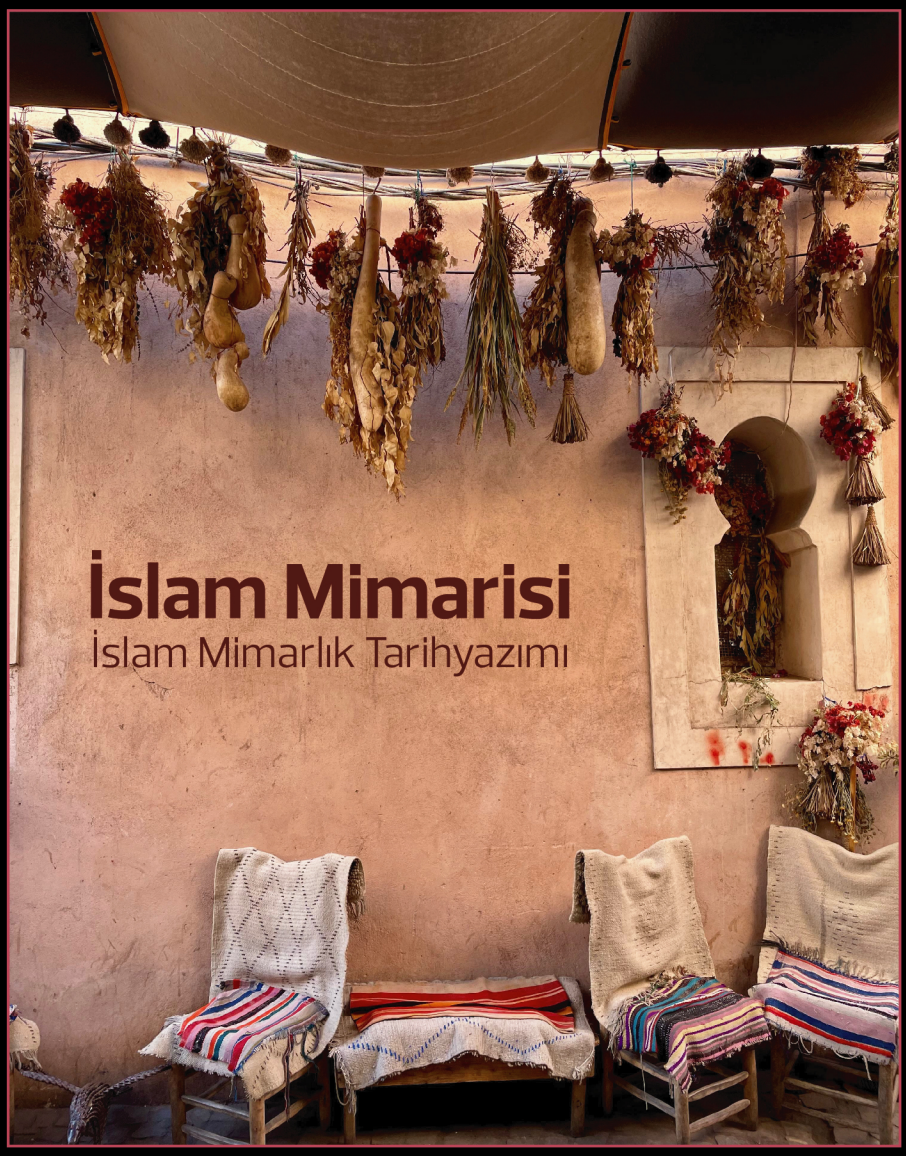
Sayı 48 • 2025

idealkent

Kent Araştırmaları Dergisi • Journal of Urban Studies • ISSN 1307 9905
E-ISSN 2602 2133

İslam Mimarisi

İslam Mimarlık Tarihyazımı

ADAMOR
KENT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
INSTITUTE OF URBAN STUDIES

İslam Mimarisi:
İslam Mimarlık Tarihyazımı

Sayı 48 • Yıl 2025

KENT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
INSTITUTE OF URBAN STUDIES

idealkent
ISSN: 1307-9905
kent araştırmaları dergisi • Journal of Urban Studies

Journal of Urban Studies
Sayı *Issue* **48 ● Yıl** *Year* **2025 (2)**
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133
ADAMOR Araştırma Danışmanlık Medya Ltd. Şti. adına **Sahibi** *Owner*
Yusuf Sunar

Yazı İşleri Müdürü *General Director*
Pınar Çobanyılmaz

Editörler ***Editors****
Zafer Çelik ● Şerife Geniş ● Emir Osmanoğlu

İslam Mimarisi: İslam Mimarlık Tarihyazımı ***Dosyası Editörleri***:
Ömer Faruk Günenç
H. Tuba Bölük

Alan Editörleri
Cihan Erçetin, Duygu Hazal Bezazoğlu, Ömer Faruk Günenç
Hatice Hatipoğlu Kalfaoğlu, Pınar Çobanyılmaz, Sezen Savran Penbecioğlu

Dil Editörleri: N. Hicret Battaoğlu - Elif Helvacı

Kurucu Editörler ***Founder Editors****
Mustafa Altunoğlu ● Zafer Çelik ● Orçun İmga ● Emir Osmanoğlu

Hakem ve Danışma Kurulu ***Advisory Board****
Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Alim Arlı (Marmara Üniversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Hasan Bozgeyikli (Selçuk Üniversitesi), Funda Şenol, Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Şebnem Gökçen (Dokuz Eylül Üniversitesi), H.İbrahim Düzenli (Samsun Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal Görmez (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Fuat Güllüpınar (Anadolu Üniversitesi), Berin Gür (TED Üniversitesi), Murat Güvenç (Kadir Has Üniversitesi), Şükrü Karatepe (TCCB), Filiz Kartal (Ankara Üniversitesi), Ayşe Çolpan Yaldız (AYBÜ), Serap Kayasü (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Emine Köseoğlu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Hakan Olgun (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Şebnem Önal Hoşkara (Doğu Akdeniz Üniversitesi), Tuncay Önder (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Metin Sözen (Çekül Vakfı), Yusuf Şahin (Aksaray Üniversitesi), Metin Şenbil (Gazi Üniversitesi), Tarık Şengül (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Yıldırım Şentürk (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), Uğur Tanyeli (İstinye Üniversitesi), İlhan Tekeli (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Çankaya Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Sutay Yavuz (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Sevgi Zengin (Niğde Üniversitesi)
*Soyadına göre alfabetik sırada In alphabetical order

Yayın Türü *Publication Type***:** Üç Aylık, Yaygın Süreli Yayın * **Yayın Dili** *Publication Language***:** Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Büşra Özkan
Kapak Fotoğrafı: Beyza Yazıcı, Marakeş, 2025
Baskı/Yayın Tarihi: Haziran/*June* 2025

KENT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ — INSTITUTE OF URBAN STUDIES

Yönetim Adresi (İletişim *Correspondence)*
Nasuh Akar Mahallesi, Türkocağı Cad. Prof. Dr. Osman Turan Sokak, No: 4/2, Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59
Web: www.idealkentdergisi.com **E-posta:** idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

ideal**kent** (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK **ULAKBİM TR Dizin, ISI** ve **EBSCO** tarafından indekslenmektedir.
ideal**kent**, yılda dört sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları ideal**kent'e** aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

idealkent
kent araştırmaları dergisi • Journal of Urban Studies
Sayı *Issue* 48, **Yıl** *Year* **2025**

İçindekiler / Table Of Contents

7-11 **Takdim/***Editorial*

Makaleler/*Articles*
Araştırma Makalesi/*Research Article*

12-43 **Mimarlık Tarihyazımında Temsiliyet Paradoksu: İslam Mimarisi**
Representational Paradox in Architectural Historiography: Islamic Architecture
Ömer Faruk Günenç

44-71 **The Late Ottoman City in Pieces: Technologies, Rhythms, Frictions**
Geç Osmanlı Kentinde Parçalanmışlık: Teknolojiler, Ritimler, Sürtüşmeler
Habibe Tuba Bölük

72-97 **The Invention of Islamic Art in German Orientalism**
Alman Oryantalizminde İslam Sanatının İcadı
Remzi Avcı

98-127 **İslam Mimarlığına Mesafelenmek: Enformel Camiler ve Alternatif Yaklaşımlar**
Beyond the Canon of Islamic Architecture: Rethinking Informal Mosques
Göksun Akyürek

128-153 **İslam Şehrine Bakışta Kavramsal Dönüşümler, Bilgi Üretiminin Seyri ve Gelişen Araştırma Ufukları**
Reframing the Islamic City: Conceptual Transformations, Epistemic Trajectories, and Expanding Research Horizons
Melike Sıla Acar Kaya

154-184 **Turgut Cansever'in Mimarlık Söyleminde Bir Dönüşüm: 1977 Eşiği ve Entelektüel Sonuçları**
A Transformation in Turgut Cansever's Architectural Discourse: The 1977 Threshold and Its Intellectual Consequences
Nurcan Güneş

DOSYA DIŞI MAKALELER

186-215 **Mardin'de Sayfiyelerin Dönüşümü Üzerine Toplumsal ve Tarihsel Bir Değerlendirme**
A Socio-Historical Evaluation of the Transformation of Summer Resorts in Mardin
Murat Küçük

216-244 **Gordon Matta-Clark'ın "Modası Geçmiş" Mekâna Dair Sanatsal Taktikleri Üzerinden Bir Kentsel Okuma**
An Urban Reading Through Gordon Matta-Clark's Artistic Tactics Of "Outmoded" Space
C. Sanem Ersine Masatlıoğlu

245-279 Kasımpaşa Un Fabrikasının Yeniden İşlevlendirilmesinde AHP Tabanlı Bir Model Önerisi
Developing an AHP-Based Decision Model for the Adaptive Reuse of the Kasımpaşa Flour Factory
Merve Öztürk, Gülce Kırdar

280-303 Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Gündelik Hayat Pratikleri: "Rüzgârlı Pazar" Hikâyesi Örneği
Everyday Life Practices in the Stories of Mustafa Kutlu: A Case Study of "Windy Market"
Ahmet Fatih Yılmaz

304-328 İklim Değişikliğine Uyum Kapsamında Mekânsal Planlama Sürecini Risk Temelli Yaklaşım ile Yeniden Düşünmek
Rethinking the Spatial Planning Process in the Context of Climate Change Adaptation through a Risk-Based Approach
Gülsün Duygu Bütün

329-366 Türkiye'de Turizm Alanlarında İklim Değişikliğine Uyumlu Mekânsal Planlama İlkelerinin Belirlenmesi
Determining Spatial Planning Principles for Climate Change Adaptation in Tourism Areas in Türkiye
Aysun Aygün Oğur, Gamze Kazancı, Elif Ertekin

367-413 Sürdürülebilir Deniz Mekânsal Planlaması Üzerine Bir Söylem Analizi
A Discourse Analysis on Sustainable Marine Spatial Planning
Tuğçe Nida Nur Özbek, N. Aydan Sat

414-442 Rescaling of Spatial Planning Authorities in Türkiye: The Case of Bağcılar Square Urban Transformation Project
Türkiye'de Mekânsal Planlama Yetkilerinin Yeniden Ölçeklenmesi: Bağcılar Meydanı Kentsel Dönüşüm Projesi
Hami Doruk Köse

443-471 Sınırda Bir Eşik: Kentsel Yayılma Baskısı Odağında Beytepe Köyü
A threshold on edge: Beytepe Village under the pressure of urban sprawl
Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu, Büşra İnce

472-510 Davranışsal Coğrafyada Değişen Kentsel Mekân Algısı: Deprem Kentleri Örneği
Changing Urban Space Perception in Behavioral Geography: The Case of Earthquake Cities
Yücel Dinç

511-540 Geçici Barınma Alanlarında Sosyo-demografik ve Kültürel Yapının Etkileri: Hatay, Ovakent Mahallesi
Effects of Sociodemographic and Cultural Structure in Temporary Shelter Areas: Hatay, Ovakent Neighborhood
Fahriye Yavaşoğlu, Kadriye Burcu Yavuz, Mine Özdemir, Esin Duygu Döner

541-577 İzmir İlinde Afet Direncinin Sağlanmasında İlçe Belediyelerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi
Evaluation of The Efficiency of District Municipalities in Ensuring Disaster Resistance in Izmir
Kıvanç Demirci, Aytaç Duran

578-606 "Elysium" Filminin Fütüristik Mimari Bağlamında İncelenmesi
Review of the Movie "Elysium" in the Context of Futuristic Architecture
Seda Subaş, Serhat Anıktar, Fethi Güngör

607-638 Dedikodu ve Söylentinin Kentsel Ayrışmadaki Etkisi Üzerine Taşrada Bir Çalışma: Hopa Örneği
A Study on the Effect of Gossip and Rumor on Urban Segregation in the Countryside: Hopa Case
Ahmet Şafak Eşmeler, Sevim Budak

Derleme Makale/*Review Article*

639-667 Uluslararası Sosyal Çalışma Bağlamında Kentkırım
Urbicide in the Context of International Social Work
Şeniz Aslan, Metin Zafer, Fethi Güngör

Takdim

• ***slam mimarisi*** kavramı, uzun süredir onu homojen ve statik bir bütün olarak kodlayan indirgemeci yaklaşımlarla kuşatılmıştır. Bu dar tarihsel kurgunun etkisi yalnızca popüler temsillerde değil, oldukça kapsamlı ve bilgi dolu akademik literatürde dahi kendisini hissettirmektedir. Bugün bile—ve hatta belki daha fazla—hem Türkiye'de hem de başka coğrafyalarda birçok mimar, "İslam mimarisi" taleplerine yanıt olarak, bu kavramın etrafında yerleşik hale gelmiş biçimsel bir repertuarı yeniden üretmeye zorlanmaktadır. Ne tasarım pratiğinde ne de mimarlık tarihi disiplininde bu kavram, kendisine düşünsel açıdan rahat ve eleştirel bir yer bulabilmiştir.

Bu çerçevede, "İslam mimarlığı" üzerine yapılan çalışmaların uzun yıllar boyunca, ya geleneksel estetik biçimlerin sürekliliğini vurgulayan tipolojik yaklaşımlar ya da modernleşme süreçlerine eklemlenen yapıların Batı karşısındaki konumunu açıklamaya çalışan ikili modeller etrafında şekillenmiş olması tesadüf değildir. Ancak tarihyazımı gibi mimarlık tarihi de sabit kategoriler üzerinden ilerlemez; güncel akademik, kültürel ve siyasal bağlamlar, bu alandaki kavramsal çerçeveyi sürekli olarak yeniden üretir. Bu nedenle "İslam mimarlığı" yalnızca geçmişe ait bir temsil alanı değil, bugün hâlâ düşünsel, söylemsel ve kuramsal düzeyde yeniden tarif edilmeyi bekleyen tartışmalı bir kavramdır.

Bu dosya, tam da bu tarihyazımsal ve kavramsal sıkışmayı açmayı çalışan çalışmalara bir destek olarak çıkarılmaktadır. "İslam mimarlığı"nı düşünsel, kurumsal, tarihsel ve deneyimsel boyutlarıyla ele alarak çoğul bir tartışma zemini kurmak amacıyla hazırlandı. Tarihyazımına içkin indirgemelere karşı bu dosyanın ortak tavrı, kavramları bütünüyle reddetmek değil, onları içeriden yeniden düşünmeye açmak; sabit ve özcü çerçeveler yerine, çoğul anlamlar etrafında yeniden kurmaktır.

Bu çerçevede, Göksun Akyürek'in "İslam Mimarlığına Mesafelenmek: Enformel Camiler ve Alternatif Yaklaşımlar" başlıklı makalesi, "İslam mimarlığı" kavramının, geniş bir coğrafyadaki çeşitliliği homojenleştirme riski taşıdığı yönündeki eleştirilere yakın olsa da, bu kavramsal çerçeveyi tümden reddetmeden, ona mesafeli ve bağlama duyarlı bir yaklaşımla yeniden düşünmeyi öneri-

yor. Makale, tipolojik veya biçimsel analizlere dayanmayan, bunun yerine topluluk temelli üretim pratiklerini merkeze alan bir mimarlık tarihiyazımı imkânı üzerinde duruyor. Bu yönüyle, mimari nesnelerin kadar, o nesnelerin üretiminde rol oynayan aktörlerin, kolektif örgütlenmelerin ve gündelik mekânsal ilişkilerin de analize dahil edilmesini talep ediyor. İstanbul'un Beykoz ilçesinde 1970–2010 yılları arasında inşa edilen üç cami örneği üzerinden yapılan inceleme, bu tür yapıların formel planlama süreçlerinin dışında gelişmesine rağmen, toplumsal aidiyetin ve mekânsal karşılaşmaların temel sahneleri olarak nasıl işlediğini gösteriyor. Bağlamlararası ilişkiyi ise, Avrupa kentlerindeki göçmen camileri üzerinden kuruyor. Dini mekân üretiminin farklı coğrafyalarda nasıl benzer mekânsal müzakereler ve kurumsal dışlanmalar etrafında şekillendiğine işaret ediyor. Bu bağlamda çalışma, mimarlık tarihçiliğinin dışlayıcı kanonuna karşı yalnızca yeni örnekler sunmakla kalmıyor; aynı zamanda bu tarihçiliğin nasıl sorular sorması gerektiğine dair metodolojik bir öneride de bulunuyor. Profesyonel mimarların değil, yerel toplulukların öncülüğünde şekillenen camilerde görülen mekânsal doğaçlama, çok işlevlilik ve kamusal-dinsel alan ayrımını aşan kullanımlar; mimarlığı uzmanlıkla sınırlayan yaklaşımların ötesinde, mimarinin gündelik hayatta üstlendiği toplumsal rolleri sorgulamak açısından verimli bir tartışma zemini sunuyor.

"The Invention of Islamic Art in German Orientalism" isimli makalesinde Remzi Avcı, "İslam sanatı" kavramının Alman-Avusturya merkezli oryantalist söylemde nasıl kurulduğunu tarihsel bir perspektiften ele alarak, alanın epistemolojik dayanaklarını sorgulayan bir katkı sunmaktadır. Yazar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da kurumsallaşmaya başlayan İslam sanatı disiplininin, yerel İslam toplumlarından değil, büyük ölçüde Batı akademisinin epistemik ve estetik normlarından türediğini ortaya koyarken, özellikle Almanca konuşulan coğrafyada şekillenen özgül yönelimleri detaylı bir arşiv taraması ve kişisel koleksiyonlar üzerinden incelemektedir. Bu çerçevede, Fischer von Erlach'tan Strzygowski'ye, Sarre'den Herzfeld'e uzanan bir dizi figür aracılığıyla, İslam sanatının hem müze pratiklerinde hem de akademik söylemde hangi estetik kategoriler ve bilgi biçimleriyle temsil edildiği tartışılmaktadır. Bu yönüyle, hem İslam sanatı disiplininin Almanca konuşulan coğrafyada geçirdiği kurumsallaşma sürecini ayrıntılandırmakta hem de bu sürecin dayandığı sınıflandırma ve temsil rejimlerini görünür kılar. Makalenin literatüre özgün katkılarından biri, Avrupa'da, özellikle bu metnin odaklandığı Alman oryantalizmi bağlamında, İslam sanatına yönelik ilginin yalnızca entelektüel bir meraktan doğmadığını, en az onun kadar güçlü biçimde diplomatik, askerî ve kültürel karşılaşmalardan da beslendiğini vurgulamasıdır. Bu yönüyle çalışma, bilgi üretimini daha geniş bir jeopolitik zeminde düşünmeye çağıran mevcut tartışmalara katkı sunar.

Ömer Faruk Günenç, "Mimarlık Tarihyazımında Temsiliyet Paradoksu: İslam Mimarisi" başlıklı makalesinde, mimarlık tarihyazımında temsile dayalı düşünme biçimlerinin nasıl yerleşik hale geldiğini sorgulamakta ve bu temsil rejimlerinin, özellikle anlamın mimari nesneye atfediliş biçimleriyle nasıl iç içe geçtiğini tartışmaktadır. Mimari üretimde, yalnızca dini ya da ideolojik anlamlar üzerinden üretilen dışavurumcu yaklaşımları ve bunun yarattığı tarihyazımsal sınırlılıkları görünür kılmaya çalışan metin, mimarlığın "yansıttığı" ya da "temsil ettiği" ön kabulüne dayanan epistemik düzenekleri söküme uğratmayı dener. Bu anlamda metin, kendisine üç düşünsel odak belirler: sanat/mimarlık tarihyazımındaki tin arayışlarının, dini kozmolojilerle kurulan anlam ilişkilerinin ve mimarlığın pasif bir tefsir nesnesi olarak konumlanması. Metnin perspektifini derinleştirmeye yarayan bu odaklar sonucunda, yazar, mimarlık nesnesini düşüncenin edilgin bir taşıyıcısı olarak değil, düşüncenin içinden üretilen bir imalat alanı olarak konumlandırmayı önerir. Bu öneri, yalnızca kavramsal bir eleştiri değil, aynı zamanda yönteme dair bir yönelimi de beraberinde taşır. Yazar, disiplinler arası bir düşünsel zemin kurarak mimarlık nesnesini zamansal ve mekânsal bağlamlara yerleştirmenin olanaklarını, bu yerleştirme sürecinde ortaya çıkan anakronizmleri ve temsilin kurucu metaforlarının nasıl sorgulanabileceğini tartışmaya açar. Bu bağlamda, dini-sivil ayrımı gibi modern karşıtlıkların İslam toplumlarına ayırt etmeksizin giydirilmesini problemleştirerek, mimarlık tarihyazımının yerleşik şemalarını disipliner sınırların ötesinden sorgulama yönelimi taşır; böylece mimarlığı kutsal, değişmez ve evrensel olarak tasnif eden anlatılarını reddederek, tarihsel-toplumsal üretim ilişkilerine dayalı daha çoğul bir düşünme biçimlerinin tartışıldığı çalışmalara katkı sunar.

Sıla Acar Kaya'nın, "İslam Şehrine Bakışta Kavramsal Dönüşümler, Bilgi Üretiminin Seyri ve Gelişen Araştırma Ufukları" isimli makalesi ise "İslam şehri" üzerine yürütülen akademik tartışmaların zaman içindeki dönüşümünü ele alarak, kavramsal çerçevenin kurulma yaklaşımlarına ve zamanla ne tür revizyonlara uğradığına dair bir değerlendirme yapmaktadır. 19. yüzyıl sonlarından itibaren şekillenen oryantalist yaklaşımlar ile 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen revizyonist okumalar arasındaki geçişleri ortaya koyan çalışma, bu literatürdeki süreklilikleri ve kırılma noktalarını karşılaştırmalı biçimde ele alır. Erken dönem araştırmaların arketip arayışına dayalı temsilci yaklaşımlarını, Batı-merkezli bir kurgu içerisinde değerlendiren metin, 1970'lerden itibaren Müslüman araştırmacıların farklı epistemolojik zeminlerden yürüttüğü katkılarla alanın çeşitlendiğini ve alternatif kavramsallaştırmalarla yeniden şekillendiğini gösterir. Bunu yaparken yalnızca kuramsal metinlere değil, araştırma ortamlarını belirleyen arşiv politikaları, sponsorluklar, ödüller ve kurumlar gibi bilgi üretimini yönlendiren koşullara da dikkat çeker. Terimi açıkça kullanmayan ancak bu entelektüel soy çizgiyi sürdüren güncel çalışmaların da analize

dahil edilmesiyle, İslam şehrinin sabit bir tanım nesnesi olmaktan ziyade, tarihsel olarak değişen, tartışılan ve farklı bağlamlarda yeniden inşa edilen bir araştırma konusu olarak nasıl kavramsallaştırıldığını gösterir. Bu yönüyle makale, akademide *yenilik* ölçütüyle değerlendirilen bir tanım getirmek yerine tanım çerçevesinin üretim koşullarını analiz eden bir yaklaşımı benimseyerek, düzenleme, görünür kılma ve bağlamsallaştırma becerileriyle bilgi tarihine dair bir soruşturma yürütür.

"Turgut Cansever'in Mimarlık Söyleminde Bir Dönüşüm: 1977 Eşiği ve Entelektüel Sonuçları" başlıklı makalesinde Nurcan Güneş, "İslam mimarlığı" dosya sayısının genel çerçevesi içinde öznel bir figür üzerinden düşünsel bir dönüşümü izleyen tek örnek olması açısından özel bir konumdadır. Turgut Cansever'in mimarlık yazılarını 1977 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönemde ele alan çalışma, söz konusu yılı düşünsel bir yön değiştirme sürecinin ritmini görünür kılan bir eşik olarak değerlendirir. Cansever'in erken dönem metinlerinde ağırlık kazanan şehircilik ve planlama gibi teknik konular, 1977 sonrası metinlerde giderek metafizik, ahlaki ve gelenekselci bir yönelime evrilir. Bu dönüşüm, mimarlığın nasıl tanımlandığına ve hangi epistemolojik dayanaklarla temellendirildiğine ilişkin daha derin bir kırılma olarak ele alınır. Mimarlığın kutsal olanın bir yansıması olarak tanımlandığı bu çerçevede, bilgi üretimi, yalnızca teknik ya da kuramsal bir etkinlik değil; metafizik ve ahlaki bir yükümlülük alanı olarak ele alınır. Makale, bu düşünsel dönüşüm sürecini herhangi bir tekil kırılma anına indirgemek yerine, zamana yayılmış çok katmanlı bir değişim olarak okumayı önererek, Cansever'e dair sabit ve yekpare anlatılara eleştirel bir alternatif sunar. Bu çerçevede çalışma, yalnızca Cansever'e özgü bir söylemsel dönüşümün izini sürmekle kalmaz; aynı zamanda Türkiye'de İslam mimarlığı tarihyazımının seyriyle de dolaylı biçimde temas kurar. Zira 2000'li yıllara dek büyük ölçüde çeviri metinler üzerinden yürüyen İslam mimarlığı tartışmalarında, Hilmi Ziya Ülken, Oktay Aslanapa, Doğan Kuban ve Cansever gibi sınırlı sayıda aktör yerli üretim ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Cansever'in yalnızca bireysel düşünsel evrimiyle değil, Türkiye bağlamında İslam mimarlığına dair düşünsel üretimin alımlanış biçimleriyle kurduğu ilişki açısından da değerlendirilmesi gerekir. Makale, bu yerleştirmenin imkânlarını düşünmek için anlamlı bir zemin sunar.

Tuba Bölük tarafından kaleme alınan, "The Late Ottoman City in Pieces: Technologies, Rhythms, Frictions" başlıklı makale, geç Osmanlı kent deneyimini üç ayrı örnek üzerinden, teknolojik değişimin gündelik karşılaşmalarla nasıl şekillendiğini irdeleyen bir kuramsal çerçeve içinde ele alır. Makalenin merkeze aldığı *temporal frictions* kavramı, teknolojinin Osmanlı toplumuna lineer bir ilerleme şemasıyla değil, farklı ölçeklerdeki toplumsal ve maddi karşılaşmalarla girdiğini vurgular. Böylece, geç Osmanlı modernitesini ne Avrupa-merkezli kal-

kınmacı anlatılarla ne de durağan bir "İslam şehri" tasavvuruyla açıklamaya yönelir; bu iki çerçevenin epistemik ortaklığını eleştirerek aşınma noktalarını görünür kılar. Bu bağlamda, makale doğrudan "İslam şehri" kavramına yönelmemekle birlikte, bu kavramın üzerine kurulu birçok anlatı formunu zemininden sarsacak bir karşı-ontoloji üretir. Tarihsel ve kültürel olarak sabit kategorilere indirgenmesi imkânsız; çok geniş, dinamik bir coğrafya ve zaman dilimine yayılan dinsel ve sivil üretimleri kapsayan bu çerçeveye karşı, makale, bu kategorilerin kavramsal sınırlarını içten içe tartışmaya açan bir sosyo-teknik tarihyazımı önerir. Bilim ve Teknoloji Çalışmaları (STS) yaklaşımından beslenen metin, teknolojiyi yerel karşılaşmalarla anlam kazanan, özne ve mekânı birlikte dönüştüren müzakereci bir güç olarak konumlandırırken; onu, 'geride kalmış' ya da 'taklit eden' yerleşik anlatı kalıplarından uzaklaşır. Böylelikle makale teknoloji tarihine katkı sunduğu kadar, bu katkıyı 'İslam şehri', 'batılılaşma' gibi kavramların kendisini de zımni bir biçimde yeniden tartışmaya açar.

Dolayısıyla, dosyada yer alan makaleler, İslam mimarlığına dair tarihyazımını eleştirel bir düşünsel zeminde yeniden tartışmaya açar. "İslam mimarlığı"nı sabit bir estetik kategori ya da kültürel tipoloji olarak değil; düşünsel, kurumsal, tarihsel ve deneyimsel boyutlarıyla çoğul ve dönüşen bir mesele olarak ele alır. Makaleler arasında yaklaşım farklılıkları bulunsa da, dosyanın genel yönelimi; temsil yanılgılarının açığa çıkarılması, bilgi üretiminin dönüşen doğası, yerel ve özgül deneyimlerin izlenmesi ve öznel, toplumsal ya da kavramsal düzeydeki dönüşümlerin izini sürme çabası etrafında örülür. Temsil rejimlerine yönelik çözümlemeler, mimari nesneleri durağan anlamlar taşıyan ögeler değil, ideolojik ve epistemik kabullerin üretildiği alanlar olarak değerlendirir. Farklı ölçek ve bağlamlara yönelseler de bu çalışmalar, İslam mimarlığını sabit bir kavramdan ziyade tarihsel süreçler içinde yeniden tanımlanan ve çeşitli kırılmalar karşısında dönüşen bir düşünme alanı olarak konumlandırır. Temsiliyetin sınırları, düşünsel dönüşümlerin ritmi, yerli üretimlerin bağlamsallığı ve modernlikle kurulan çelişkili ilişkiler, dosyada çeşitli seslerle ama ortak bir sorunsallık ekseninde ele alınır. Bu yönüyle dosya, "İslam mimarlığı" üzerine çalışan araştırmacılar için kavramsal esneklik ve yeni düşünsel mesafeler geliştirebilecekleri verimli bir tartışma zemini sunmayı amaçlamaktadır.

Ömer Faruk Günenç, H. Tuba Bölük
Dosya Editörleri

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025, 12-43 **DOI:**10.31198/idealkent.1677147

Mimarlık tarihyazımında temsiliyet paradoksu: İslam mimarisi

*

Ömer Faruk Günenç[1]

Öz

Mimarlık pratikleri, sıklıkla bugünden kurulan düşüncelerin, ideolojilerin ve inanç formasyonlarının temsilcileri olarak kavranır. Bu kavrama biçiminde mimarlık ürünü susturulur, sesi duyulmaz, neredeyse tarih dışına itilir. Toplumsal koşullar çerçeve dışında bırakılarak, mimarlık ürünlerinin vücuda getirildiği zamanlarda var ol(a)mayan anlamsal aşırılıklar geçmişe giydirilir. Bu giydirme pratiği, fiziksel çevrenin modern anlamlar tarafından yukarıdan belirlendiği arzusuyla şekillenen sızdırmaz bir determinist ilişki biçimidir. Mimarlık pratikleri neden ve hangi biçimlerde dışavurumcu bir düzlemde tahayyül edilir, kavranır ve yazılır? Mimarlık neden ideolojileri ve inanç formasyonlarını yansıtır, temsil eder? Buradaki çabayı, düşünsel bir modeli mimarlık tarihyazımına devşirmenin anlamı üzerine eleştirel bir soruşturma olarak görmek anlamlı olur. Söylem analizinin eksen alındığı bu çalışmada, çeşitli örneklerle temsiliyet sorunsalı başlığında betimlenen tarihyazımsal problem, İslam mimarisi özelinde üç başlık altında tartışılıyor. Birincisinde sanat/mimarlık tarihi taksonomilerinde tin arayışlarına yaslanan düşünce üretiminin açmazları yer alıyor. İkincisinde mimarlık ürünlerini kozmolojiyi ya da dini yorumları dışavuran temsil nesneleri olarak kavrayan yaklaşımlar sorunsallaştırılıyor. Sonuç ve tartışma bölümünde birtakım sorularla, sorgulanmaksızın yinelenen bir düşünce modelini yapıbozuma uğratmanın imkânları aranıyor. Bu metin, mimarlık tarihyazımının dünyevileştirilmesini ve bugünden kutsanan anlamsal aşırılıklarla ayağına bağlanan prangalardan özgürleştirilmesini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mimarlık, mimarlık tarihi, tarihyazımı, İslam mimarisi, mimari temsiliyet.*

Atıf/Cite

Günenç, Ö. F. (2025). Mimarlık tarihyazımında temsiliyet paradoksu: İslam mimarisi. *İdealkent*, (48), 12-43. https://doi.org/10.31198/idealkent.1677147

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Bolu, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7283-0105
E-posta: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 15.04.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 24.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025, 12-43 **DOI:**10.31198/idealkent.1677147

Representational paradox in architectural historiography: Islamic architecture

*

Ömer Faruk Günenç[2]

Abstract

This article critically examines the ways in which architectural practices are frequently interpreted as symbolic representations of contemporary ideologies, belief systems, and intellectual constructs. Within such frameworks, the architectural object itself is often silenced—its material and historical specificity overlooked in favor of retrospective meaning-making. Detached from its original socio-historical context, architecture is burdened with symbolic excesses that reflect present-day concerns rather than historical realities. This tendency reveals a determinist interpretive mode in which the built environment is presumed to be shaped unilaterally by abstract, modern meanings. Through the lens of discourse analysis, this study interrogates the representational paradigms that dominate architectural historiography, with a particular focus on Islamic architecture. The discussion is structured around three key dimensions: (1) the limitations of spiritualist narratives embedded in art and architectural historiography; (2) the problematization of approaches that reduce architectural forms to expressions of cosmological or religious worldviews; and (3) a critical reconsideration of unexamined assumptions that continue to shape architectural discourse. The article ultimately argues for a secular and historically grounded reorientation in architectural historiography—one that resists the imposition of meaning from the present and seeks to recover the architectural object's autonomy within its own historical moment.

Keywords: *Architecture, architectural history, historiography, Islamic architecture, architectural representation.*

[2] Assist. Prof. Dr., Bolu Abant Izzet Baysal University Architecture Faculty Architecture Department, Bolu, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7283-0105
E-mail: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 15.04.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 24.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Bu metni, bir model incelemesi ya da modelin eleştirel bir okuması olarak kavramak gerekir. Burada yapılan/amaçlanan, bir modeli mimarlık tarihyazımına devşirmenin anlamı üzerine eleştirel bir soruşturmadır. Bu incelemede, mimarlık pratiklerini bugünden kurulan düşüncelerin, ideolojilerin ve inanç formasyonlarının temsilcileri olarak kavramak, katı determinist ilişki biçimine yatırılan arzunun adı olarak önerilir[3]. Burada mimarlık ürünü susturulur, sesi duyulmaz, neredeyse tarih dışına itilir. İslam mimarisi araştırmalarının doğuşunu hazırlayan oryantalizmden bugüne çok şeyin değişmesiyle ne simgesel bir düzlem ne de tarihsel süreci mimari plan incelemesine ve şematik karşılaştırmalara indirgeyen çalışmalar anlamlıdır (Crinson, 1996). Aynı zamanda bu anlam yoksunluğu, başka bir tabirle tarihi "yassıltma" (Tanyeli, 2011, s. 85) saplantısı, her çeşit toplumsal koşullara temas edemeyen, bugün ile geçmiş arasındaki farkları göremeyen, dolayısıyla mimari ürünleri temsil düzlemine yatıran konformist yaklaşımlar için de söylenmelidir.

Mimarlık pratikleri hangi biçimlerde dışavurumcu bir düzlemde tahayyül edilir, kavranır ve yazılır? Mimarlığı her daim edilgin bir yansıtıcı olarak algılamanın historiyografik problemli oluşunu fark etmek gerekmez mi? Mimarlık neden yansıtır, temsil eder ve dışavurur? Söz konusu şey İslam mimarisi olunca, dışavurulan dinin bizatihi kendisi olmaktadır. Din, eyleyici olarak düşünüldüğü andan itibaren insanın ölümü baştan kabul edilmiş ve bir kutsal insan tahayyülü kaçınılmaz hale gelmiş olur. "Allah'ın halifesi" olan bu kutsal insanın, ölmeden önce ölmeyi başardığı, nefsini yok ettiği için taşıdığı ruhla tanrısal eylemi yineleme melekesine sahip ya da "semavi formları zaman-mekân düzleminde tezahür ettiren bir araç" (Nasr, 2019, s. 32) olduğu zannedilir. Bu zan, beşerî imalatların, İslam düşüncesinde tanrısal bir yaratım olan ve yaratılmaya devam eden kâinatı ya da kozmolojiyi tekrar etmesine de içseldir. İnsan aradan kaldırıldığı andan itibaren artık her dünyevi üretim ayna metaforu ile anlamlandırılmaya başlanır. Sembolizme yatırılan sarsılmaz bir inanç, bu düşünce modelini baştan başa kat ederek meseleyi daha konforlu hale getirir. İslam dini üst belirleyici olarak tayin edilerek kozmolojik yansımaların

[3] Aynı zamanda bu arzu, "İslam inanç ve kültürünün doğru nosyonunu" arama çabası olarak da kavranabilir. Bkz. Flood, 2007.

okunduğu ve/veya görüldüğü bir ayna düzlemine inanılır. İslam sanatının/mimarlığının kökeni metafizikte, tasavvufta, dini yorumlarda ve öğretilerde aranır. Sanat tarihi kategorileri altında da benzer kavrama biçimlerinden bahsetmek mümkün duruyor. Aşağıda çeşitli ölçekleriyle ele alınacaktır.

Burada sorunsal, İslam mimarisi olarak çerçevelenmiştir. Üzerinde durulması gereken, kabaca erken 20. yüzyıldan bugüne gelen bir düşünsel modelin hangi biçimlerde işlemediğini tartışarak başka yollar üretmenin zaruretine odaklanmaktır. Bu çalışmada, temsiliyet sorunsalı başlığında birtakım örneklerle betimlenen historiyografik problem, İslam mimarisi özelinde üç fragmanla tartışılıyor. Birincisinde sanat/mimarlık tarihi taksonomilerinde tin arayışlarına yaslanan düşünce üretiminin açmazları yer alıyor. İkincisinde mimarlık ürünlerini kozmolojiyi ya da dini yorumları dışavuran temsil nesneleri biçiminde kavrayan yaklaşımlar sorunsallaştırılıyor. Sonuç ve tartışma bölümünde birtakım sorularla, sorgulanmaksızın yinelenen bir düşünce modelini yapıbozuma uğratmanın imkânları aranıyor.

1. Tarihyazımsal Açmaz: Temsiliyet Sorunsalı

Mimarlık tarihyazımı sayısız temsil ilişkilerinin üretildiği, bugünden kurulduğu unutulan, geçmişin her anında olduğu yanılsamasıyla üretilen kategoriler altında simgesel değerlerle örülen ve anakronik aşırılıklara sahne olan ilişkiler ağı biçiminde görülebilir. Sayısız mimarlık tarihi metinleri, söz gelimi Hint mimarisi, Tanzanya mimarisi, Hristiyan mimarisi, İslam mimarisi, Modern mimari, Arap-İslam mimarisi olmak üzere birçok kavramsal ikilikle icat edilen etiketlerle doludur. Bahsi geçen etiketleme hallerinde mimarinin doğasının ıskalandığı savlanabilir. Hiç şaşırtıcı olmayan bir biçimde bu ıskalama eyleminde tarihsel koşullar dışarıda bırakılarak Hintlilik, Tanzanyalılık, Hristiyanlık, İslam, modernlik, Araplık-İslamlık anlatılır. Söze dökülen ya da yazı ile üretilen bu zaman-mekâna yapışık anlamlar mimarlık ürünlerinde dışavurulur. Bu anlamlar, örneğin on asır önce inşa edilmiş üç boyutlu gerçeklikler(d)e yansıtılır. Bu bağlamda, aşağıda yer alan iki fiziksel ve iki metinsel örnek, temsil sorunsalı bağlamında birtakım ön tespitler yapmaya ve sorular sormaya imkân sunabilirler.

Şekil 1'deki görsel, 20. yüzyıl başından bugüne özgürlük mücadelesine sahne olan ve Uzakdoğu'nun Filistin'i olarak tanımlanabilecek, Filipinler'in Mindanao adasındaki Bangsamoro Yarı-özerk Bölgesi'nde (Bangsamoro Autonomous Region in Muslim Mindanao) bulunan Marawi'dedir. Iligan'a açılan yolun çıkışında konumlanan şehir kapısı, gelenlere ilginç bir karşılama sunar: "Marawi İslam Şehrine Hoş Geldiniz" (Welcome to the Islamic City of Marawi). Lâkin adanın güneyindeki Cotabato şehriyle bağlantı kuran yolun girişinde böyle bir kapı yer almaz. Şehir kapısının özerk bölge yönünde bulunmaması anlamlı gözükebilir. Çünkü Marawi, Müslüman-Hıristiyan veya Morolu-Filipinli ayrımlarının kuzeyde başladığı yerdir, sınır noktasıdır.

Şekil 1: Marawi Şehri, Bangsamoro/Filipinler (Kaynak: Yazar Arşivi, 2018)

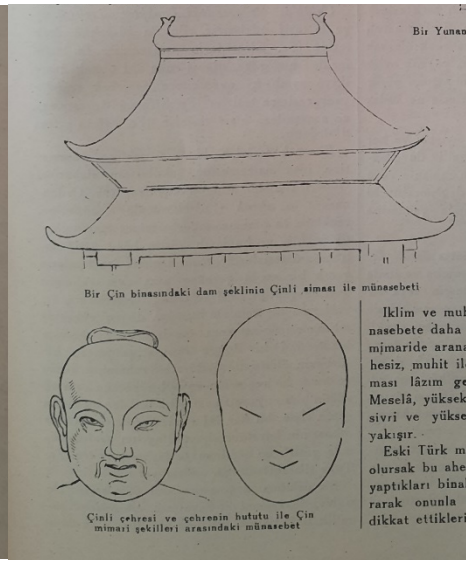
Yarı-özerk bölgenin diğer şehirlerinde İslam şehri tanımlaması bulunmaz; en azından yapılan gözlemlerde karşılaşılmadığı belirtilmelidir[4]. Başkent olarak Cotabato, heterojen bir yapıya sahiptir. Sulu, Tawi-Tawi ve Basilan adaları için de benzer bir niteleme yapmak mümkün duruyor. Bu durumda, Marawi'yi İslam şehri kılan nedir? Hangi özellikleri sebebiyle bir İslam şehridir? Nüfusunun yaklaşık yüzde doksan dokuzunun

[4] Barış müzakerelerinin çıktılarını gözlemlemek, kalkınma projeleri geliştirmek ve aynı zamanda insani yardım çalışmaları kapsamında 2015-2020 yılları arasında her yıl çeşitli zamanlarda Bangsamoro'da saha çalışmaları yapılmıştır.

Müslüman oluşu mudur burayı İslam şehri kılan? Fiziksel özellikleri incelendiği vakit, araştırmalara konu olan diğer İslam şehirleri ile kıyaslandığında benzerliklerin neredeyse bulunamayacağı bir yeri tanımlamanın motivasyonu nasıl anlamlandırılabilir?

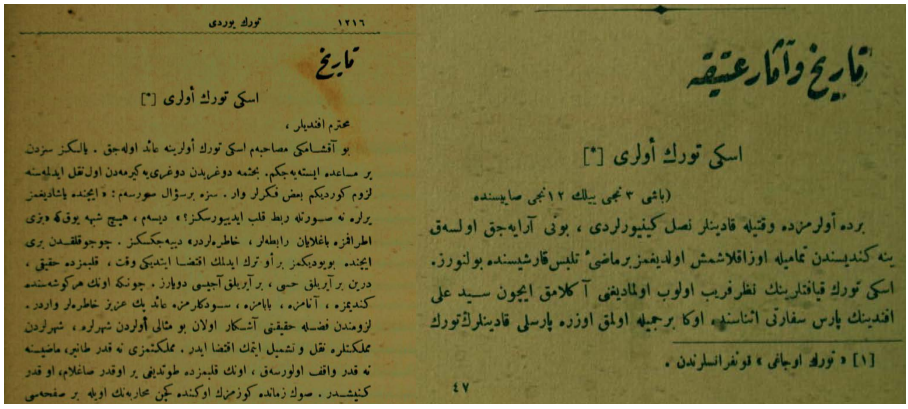
Şekil 2 ve 3'te yer alan sözde-benzerlik ilişkisi, Türkiye'deki sanat ve mimarlık tarihyazımında 19. yüzyıldan günümüze varlığını koruyan bir yaklaşımın numunesi olarak kavranabilir. Mehmed Vahid Bey ile ülkemizde sanat/mimarlık tarihinin icadında isimleri ilk sıralarda yer alan aktörlerden Celal Esad Arseven'in ürettiği metinsel çoklukla kendisinden sonraki nesiller için düşünsel bir miras bıraktığı söylenebilir (Günenç, 2021). Bu miras, "iklim, muhit ve mimari arasındaki münasebetleri" (Arseven, 1950, s. 1353) bugünden kurulan düşünsel konstrüksiyonlarla, oldukça daraltılmış ve determinist bir simgesel düzlemde saptama paradoksunu içerir. Burada paradoks, incelenen mimari nesnelerin zamansal-mekânsal gerçekliğinin ıskalandığı bir konumda üretilen anlatılara yatırılan sarsılmaz bir akademik inançla da ilişkili kılınabilir.

Şekil 2: "Çinli Çehresine Benziyen Bir Çin Binası" (Arseven, 1950, s. 1352)
Şekil 3: "Çinli Çehresi ve Çehrenin Hututu ile Çin Mimari Şekilleri Arasındaki Münasebet" (Arseven, 1950, s. 1353)

Arseven, toplumsal formasyonun askıya alındığı, mimarlık üretme biçimlerinin incelen(e)mediği, mimarlık pratiklerinin iklim-çevre parametreleriyle yukarıdan belirlendiği bu katı fiziksel anlayışta, "eşyanın şekillerine ve insanların simalarına" (Arseven, 1950, s. 1353) uygun mimarlıkların üretildiği savıyla, iki fiziksel nesne arasında benzerlik ilişkisini kestirmeden kurar. Bunun için Çin binaları ile Çinli çehreler arasındaki benzerliğe sorgulanmaksızın inanır. Hatta Hint mabetlerindeki kabartmaların dokusu doğrudan "Hint karışık ormanlarından" (Arseven, 1950, s. 1353) kaynaklandığını iddia eder. Böylece fiziksel mimarlık pratikleri toplumsal koşullarından bağımsızlaştırılarak temsil düzlemine yatırılır.

تاريخ

اسكى تورك أولرى [*]

محترم افندیلر ،

بو آقشامكى مصاحبم اسكى تورك أولرينه عائد اولهجق . بالكز سزدن بر مساعده ايسته يه جكم. بحثمه دوغريدن دوغرى يه كيرمه دن اول نقل ايدهجكم بعض فكرلر وار . سزه بر سؤال صورهجم : « ايجنده ياشادیغمز اولره نه صورتله ربط قلب ايديورسكز؟ » ديهجم ، هيچ شهه يوق ، وزى اطرافزه باغلايان رابطلر ، خاطره‌لردن ديه جكسكز . جوجوقلقدن برى ايجنده بويوديكمز بر أو تورك ايدلك اقتضا ايتديكى وقت ، قلبمزده حقيق ، درين بر آريلق حسى ، بر آريلق آجيسى دوياريز . چونكه اونك هركوشه‌سنده كندیمزه ، آنامزه ، بابامزه ، سوه‌كلرمزه عائد بك عزيز خاطره‌لر واردر . لزومندن فضله حقيقى آشكار اولان بو مثالى أولردن شهرلره ، شهرلردن مملكتلره نقل و تشميل ايتمك اقتضا ايدر . مملكتمزى نه قدر طانير ، ماضيسنه نه قدر واقف اولورسه‌ق ، اونك قلبمزده طوتديغى يرى اوقدر صاغلام ، او قدر كنيشدر . صوك زمانده كوزمزك اوكنده تكين محاربه‌لك اولهه بر صفحه‌سى

١٢١٦ تورك يوردى

تاريخ وآثار عتيقه

اسكى تورك أولرى [*]

(باشى ٣ نجى يبلك ١٢ نجى صايفسنده

برده أولرمزده وقتيله قادينلر نصل كيئيورلردى ، يوق آرايه‌جق اولسه‌ق يه كندیسندن تماميله اوزاقلاشمش اولديغمز برماضىٔ تلبس قارشيسنده بولنوزر. اسكى تورك قيافتلرينك نظر فريب اولوب اولماديغى آكلامق ايچون سيد على افندينك پارس سفارتى اثناسنده اوكا برجيله اولمق اوزره پارسلى قادينلرك تورك

[١] « تورك اوجاغى » قونفرانسلرندن .

٤٧

Şekil 4: Eski Türk Evleri (Hamdullah Suphi, 1329)
Şekil 5: Eski Türk Evleri (Hamdullah Suphi, 1330)

Şekil 4 ve 5'teki görseller, Hamdullah Suphi Bey'in 20 Şubat 1329 (5 Mart 1914) ve 20 Mart 1330 (2 Nisan 1914) tarihlerinde "Eski Türk Evleri" başlığıyla verdiği konferanslardan kesitler sunmaktadır. Eski evlerin 17. yüzyıldan 19. yüzyıla "gölge oyununda bir sahne malzemesi olarak resmedilme" (Bertram, 2012, s. 31) alışkanlığını unutmamak kaydıyla, "Türk Evi" anlatılarının Geç Osmanlı'dan günümüze düşünsel izleği takip edilebilir. Hamdullah Suphi, bu izlek üzerinde yer alan erken aktörlerden biri olarak düşünülebilir. Yazı pratiği ile ürettiği temsili, gelecek kuşaklara ve içinde yaşadığı zamana da hitap eden bir "metinsel hatıra imge" (Bertram, 2012, s. 22) biçiminde kavramak mümkün duruyor. Konferanslarında "çevre ile rabıta kurmak, çocukluk yıllarında evi terk etmenin bıraktığı hüzün ve ayrılık hissi" (Hamdullah Suphi, 1329, s. 1216-17) olmak üzere birtakım metaforik kullanımlar yer alır. Bahsi geçen ev meselesinin, bir

yandan tüm geçmişi içine alan düşsel bir yerle ilişkili, diğer yandan barınma mekânlarını da içeren çok katmanlı bir sarmal yapı olduğu belirtilebilir. Bu anlatıda "Batı taklitçiliğinin evlerimizde bıraktığı hasar"a odaklanılarak "istila" edilmemiş, hane halklarının mahremiyetini gözeten, neredeyse her mimari detayın Batı Avrupa'da ortaya çıkan modern mimarlık pratiklerine altlık oluşturacak şekilde düşünüldüğünü ima eden bir ev anlatılır (Hamdullah Suphi, 1329, s. 1219). Kurguladığı bu geçmişi kendisinin bile deneyimlemediği dikkate alınırsa, "Türk evinin şerefliliğine ve milliliğine" (Hamdullah Suphi, 1330, s. 2066) duyduğu güvenle oluşturduğu imge-ev, içinde bulunduğu çağın hastalıklarına reçete gibidir. Fakat anlatısını kurduğu, "haremlik-selamlık" (Hamdullah Suphi, 1329, s. 1220) ayrımına yaslanan zengin yaşama kimlerin sahip ve Osmanlı coğrafyasında kaç tane bu gibi evin var olduğunu düşünmek gerekiyor. Her evin bahçesi olduğuna dair sergilediği inancın, konferans verdiği mekândan dışarıya çıkmaya başlandığı andan itibaren çatırdamaya başladığını fark etmek anlamlı olur. Hatta varlığına inandığı ve kaybından üzüntü duyduğu mahremiyet kalıplarının, zamansal olarak geriye gittiğimiz her anda bugüne hiç benzemeyen, hatta düşlediğimizle yakından ilişkisi bile olmayan çokluğunu bir kenarda tutmak gerekir (Tanyeli, 2012a; Günenç, 2016).

Şekil 6: Emre Arolat, Sancaklar Camii/İstanbul (Kaynak: Yazar Arşivi, 2025)

Temsiliyet sorunsalı başlığında tartışmaya dâhil edilen son örnek, 2013'te inşası tamamlanan Sancaklar Camii'dir (Şekil 6). Mimarı Emre Arolat, Arseven ve Hamdullah Suphi gibi metinsel bir pratikle temsil sorunsalına katılmaz. Bir yazılı nesne üreterek geçmişi istenmeyen yönlerinden arındırmaz, yüceltmez, homojenleştirmez. Tarihle, zaman-mekânla,

toplumsal koşullarla bahsi geçen aktörler gibi ilişki kurmaz. Kendisinden önce imal edilen geleneksel camilerin biçimsel repertuarına müracaat etmez. Zamanın yadsınamaz derecedeki dönüştürücü gücüyle uğraşmayı dener. Tıpkı Marawi şehrinin giriş kapısının ima ettiği gibi siyasal bir düzlemde konumlandığı, işverenin hoşnutluğu ile tasarımcının memnuniyetinin örtüştüğü bir yerde durarak deneysel bir iş ürettiği belirtilebilir. 2000'li yıllar Türkiye'sinde ciddiye alınabilir bir sayıda Osmanlı-Selçuklu cami stillerinin metastaz halde yayıldığı toplumsal formasyonda, camiye dair yeni bir imge üretme cesaretini gösterir. Camiye benzemeyen bir camide alışıldık minare üretmez, iç mekânda kubbeye yer vermez, görünürlüğü değil, yer altına inmeyi tercih eder, son cemaat revakı çözmez. Her ne kadar yağmurlu havada namaz mekânına ayakkabıları elinde giren cemaat üyelerinin dışarıdaki kirli suyu içeriye taşıma sorununa ya da camiye sığamayan cemaatin dışarıda namaz kılacak bir yer bulma güçlüğüne çözüm üretmemiş olsa da sözünü söylemeye gayret gösterir.

Özetle, yukarıdaki dört örnek, mimarlık historiyografisinin sayısız problemlerinden bazılarına temas eder. İslam mimarisi anlatılarında karşımıza çıkan tutumlara dair kabaca son yüz yıl içinden izler sunar. Hatta temsil sorunsalının kaotik doğasını sızdırdığı da söylenmelidir. Tarihyazımında yer alabilecek temsil katmanlarına dair soruları çoğaltmaya fırsat verirler. Örneğin görsel olanın tarihi nasıl yazılabilir? Fiziksel gerçekliklerin zamanın yıpratıcılığı karşısında çaresiz kaldığı ve bitimsizce dönüştüğü bir yerde üç boyutlu imalatların tarihi hangi biçimlerde üretilebilir? Tarihselleştirememe alışkanlıklarına mesafeli bir konumda, hangi düşünsel teknolojiler anlamlandırma sürecine dâhil edilebilir? Yazılı kaynaklarla nasıl ilişki kurulabilir? Görsel verilerin olmadığı anlarda yazılı olanaklardan bir tarih anlatısı hangi biçimlerde oluşturulabilir? Başka sorularla, mimarlık pratikleri nelerdir ve nasıl kavranabilir? Hangi biçimlerde çoğalır? Mimarlığın başına sıfat getirmek neyi nasıl ıskalar?

Bu ıskalamanın içine düşmemek için, mimarlık düşüncesinin bir sarkaçta salınan doğasına temas etmek anlamlı olabilir. Sarkacın bir ucunda kavramlar, terimler, söylemler, hatıralar ve hikâyeler olmak üzere sayısız yazılı üretimler yer alırken diğer ucunda, her an sürekli değişerek varlık kazanan fiziksel çoğulluklar ve onlara dair üretilen imajlar bulunur. Her iki üretim biçiminin doğa ve eylem farklılıklarını dikkate almak koşuluyla birbiri yerine kullanılamadığı, birbirlerini temsil edemediği, her iki pratik

biçiminin ele aldığı meseleye dair yeni bir nesne üretme potansiyeli barındırdığı, hatta bu potansiyelle ilişki kuramasa bile kendisinden önce imal edilen hakikatleri yinelediği söylenebilir (Foucault, 2014).

2. "İslam" mı? "Türk-İslam" mı?

Bu başlıkta iki yönelim karşımıza çıkar. İlki mimarlık ürünlerinin "İslam" sıfatıyla tanımlanma hallerini, ikincisi benzer tarihsel arkitektonik inşaların "İslam mı? Türk-İslam mı? Türk mü?" olup olmadığı gerilimini içerir. Bu tanımlama hallerinde, birlikte gruplandırılabilecek çalışmalarda her kavrama giydirilen anlamların çoğulluğunu unutmamak gerekir. Örneğin Oleg Grabar'ın "İslam"ı ile Titus Burckhartd ya da Hilmi Ziya Ülken'in "İslam"ı birbirinden farklıdır. Ya da Doğan Kuban'ın "Türk-İslam"ı ile Turgut Cansever'in "Türk-İslam"ı da birbirine yakın değildir. Yine, ifade edilen iki yönelim, belirtilen çoğul anlamlarıyla görece iki farklı güzergâhta ilerleyen, yer yer birbirine değen ama yer yer de uzaklaştırılmaya çalışılan iki farklı tin arayışı biçiminde görülebilir. Biri, "İslam Tini" arayışlarını sergiler, birçok konumda din eyleyici olarak düşlenir, zaman zaman doğrudan devletin kendisi de sanat üreticisi olarak düşünülür. Diğeri, etnisite merkezli, dinin milliyetçilik lehine ya ortadan kaldırıldığı ya da onu desteklediği düşünülen masalsı anlatılarda "Türk-İslam Tini" kurgulanır.

Hegelyan anlamda "tin" arayışının, var olduğundan şüphe duyulmayan, sürekli kendini gerçekleştirdiği zannedilen ulusların (toplumların) aklını ve/veya psikolojisini, hatta müşterek sanatsal yaratıcılık melekelerini içerdiği söylenebilir. 19. yüzyıl aktörü Ruskin'den bu yana çok şey değişti aslında. Ruskin'in Kuzey halklarını "kibar, zarif, doğa sanatı", Güney'deki toplumları "barbar, vahşi, zevke" dayalı sanatların üreticileri biçiminde kurguladığı büyük kurguyu hatırlamak yerinde olabilir (Crinson, 1996, s. 38). Freeman'ın "gelişim özürlü, statik, ciddiyetten yoksun, kadınsı, irrasyonel" (Crinson, 1996, s. 40-42) sıfatlarıyla tanımladığı Batı'nın ötekisi olan bütünleştirici ruh anlatısını da bir kenarda tutmak anlamlı olabilir. 20. yüzyılın ilk çeyreği ile daha fazla aktörün yer almaya başladığı bir disiplinin yeni aktörleri, kendilerinden önce tinsel (ya da ırksal) kurgulara yaslanan, örneğin Viktorya dönemi mimarlık tarihçilerine (John Ruskin, James Ferguson, Owen Jones, Edward A. Freeman gibi) itiraz eder görünürler. İtirazın bir yönü de "Saracenic" mimarlığın kendisinden önce

var olan Yunan ve Roma mimarlıklarını "tekrar" (Crinson, 1996) ettiği yönündeki iddialara karşı olduğu söylenebilir. Bu sefer kurgulama biçimi değişmez; sadece kurgulanan tarihsel süreçlere ve imalatlara giydirilen anlamlar farklılaşarak her nesnede açığa çıktığına inanılan "tin", bir söylemde İslamileşirken diğerinde dinle sentezlenen etnisite olur.

Sanat tarihi kategorisi olarak Batı'nın Doğu'yu kurması, henüz tamamlanmayan ve hala varlığını koruyan bir sürece işaret eder. İslam mimarlığı/sanatı, oryantalizmin dünya tarihine bıraktığı bir miras olarak görülebilir. Friedrich Sarre (1865-1945), Ernst Herzfeld (1879-1948), K.A.C. Creswell (1879-1974), Heinrich Glück (1889-1930), Mehmet Ağaoğlu (1896-1949), Jean Sauvaget (1901-1950), R. Ettinghausen (1906-1979), Oleg Grabar (1929-2011) ve Robert Hillenbrand (1941-…) isimleri bu bağlamda belirtilebilir. Başka bir anlatımla İslam sanatı/mimarlığı Alman oryantalizminde, İngiliz oryantalizminde, Amerika, Avusturya ve Fransa'da olmak üzere çeşitli aktörler, kurumlar ve yaklaşım biçimleriyle şekillenir. Burada bahsi geçen çokluğun tamamını incelemek mümkün değildir. Zikredilen isimler arasında İslam mimarlık tarihyazımında iki damarı oluşturan Creswell ve Grabar özelinde, birtakım ön tespitler yapılacaktır.

Creswell, maddi evren üzerinden okuma yapar (Creswell, 1979 ve 1989). Erken İslam tarihçilerinden Belazuri, Taberi, Ezraki, Mukaddesi, İbn Hişam gibi metin yazarlarını, aynı zamanda geniş kaynak havuzu içinde yer alan Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarını da inceleyerek bir tasvire soyunur. Fetihlerle beraber Müslümanlar kendi dünyalarında yer almayan kültürel alışkanlıklarla yüzleşirler (Yunan, Sasani, hatta Habeşistan). Örneğin kireç taşı, erz ağacı, kesme taşlarla yapılmış kiliseler, yontma taşlardan yapılmış inşaî elemanlar, mermer kolonlu arkatlar, üçgen alınlıklar, altın varaklı renkli cam mozaikler gibi. Neredeyse her pratik onun için olağandır. Kiliselerin camiye dönüşümüne ya da Kufe ve Basra'da duvarları olmayan ve kamışlarla çerçeve içine alınmış mekân üretimlerine ahlaki anlamlar yüklemez. Bu üretimlerin dünyanın geçiciliğine inanan Müslümanların bu düşüncesini yansıttığını iddia etmez. Üretildiği toplumsal formasyonda alabildiğine bu durum normal, alışıldık ve pratiktir (Creswell, 1989, s. 5-7).

Başka bir örnek, Belazuri'ye referansla, Basra valisi Ziyad bin Ebih'in ulu cami inşa sürecindeki tavırlarını kolayca anlamlandırmak için ip uçları sunar. Bu caminin çakıl taşları ile kaplanmasının nedeni basittir. Secdeden kalkan insanların toprağa secde ettiklerinden dolayı tozlanan kıyafetlerini temizleme ve ellerini çırpma pratiğinin bir süre sonra namazın bir

parçası haline gelmesinden korkmasıdır. Böylece zemini çakıl taşları ile kaplatır (Creswell, 1989, s. 9). Burada belirlenen olağanlaştırma tavrının, bir yandan Creswell'in soğukkanlı yaklaşımından kaynaklandığı, diğer yandan ilişkilendiği tarihsel kayıtların pratik nedenlere yaslanan ve bugünden kurulan kavramsal habitatlara sahip olmamalarından ileri geldiği söylenebilir.

Creswell, erken İslam yıllarında, başka bir zamanlama ile Halifeler devrinde, Emeviler ve Abbasiler çağlarında Arap yarımadasının ciddiye alınması gereken bir ölçekte "mimari çekim merkezi" haline geldiğini öne sürer (Creswell, 1989, s. 16-17). Sasani, Roma ve Bizans mimarlık mirasıyla kıyaslandığı zaman, yarımadanın tarihsel arka planının üretilen mimarlıklarda katkısının neredeyse hiç olmadığını serimler. Kitapta incelediği yapıların bileşenlerini sürekli dışarıya katlayarak ilişkili olabileceği yerleri saptamaya çalışır. Metinlerinin didaktik ve teknik anlatımlarının arkasında sahip olduğu soğukkanlılıkla, İslam mimarlığının konumlandırılma süreçlerinde "Arap" sıfatının kullanılmaması gerektiğini savlar (Creswell, 1989, s. 16).

Grabar, İslam sanat ve mimarisinin bir disiplin olarak kuruluşunda yer alan aktörler arasında yerini alır. Neredeyse bütün yaşamını bunun için harcar. Alana dair erken araştırmaların yapılması, saha incelemelerinin arkeolojik izleklerinin çıkarılması ve erken yüzleşmeden dolayı kuramsal bir zeminin üretilme sancıları da söz konusudur. Metinlerinin bir kısmında anlamlı olabilecek tespitler yapması ve sorular sorması kıymetli de olsa nihayetinde yerleştiği düzlem bir "içsel yaratımın" (Grabar, 2010, s. 8) nasıl ve hangi biçimlerde ortaya çıktığına dair manipülasyonlar yapmaktır. Sürekli köken ve sistem arayışı bu yaklaşımı baştan başa dolanır (Grabar, 2022a, 2022b). Amacı çok açıktır aslında. "Formların karşısında benimsenen tutumları" ortaya çıkararak, iddia edilen sanat geleneğinin "özüne" nüfuz edip bahsi geçen içsel yaratımı konumlandırmaktır (Grabar, 2010, s. 9). İslam sanatı olarak kavramsallaştırdığı anlatının veya incelediği maddi eserlerin belirleyici gücünü "sanatsal ya da maddi" değil, doğrudan "siyasal ve dinsel" olanda aranması gerektiğini iddia eder (Grabar, 2010, s. 14). Bu anlamda, klasik çağını arayan ve evrim çizgisine yerleştirilen bir İslam Tini aradığını belirlemek gerekir (Grabar, 2010, s. 181). Burada, biyolojik metaforlara müracaat etmek kaçınılmaz hale gelir. Üst belirleyici olarak İslam, her daim bir "aşı" (Grabar, 2010, s. 21) olarak tahayyül edilir ve ilişkilendiği her nesneye kendi özelliklerini veren, onları iyileştiren ve "İslamlaştıran" bir konumda düşlenir.

Sanatın ya da mimarlığın temeli, böylece toplumdan soyut düşünülen dinin kendisinde aranır. Sıklıkla karşılaşılan bir örnek, tasvir yasağı meselesi üzerinden verilebilir. Grabar, "Erken İslam sanatının tasvirden kaçınması gerçekten de bilinçli bir olgudur ve bu bilinç belli bir doktrinden a priori olarak değil, Müslümanların karşılaştıkları formlar sözlüğüne gösterdikleri tepkiden kaynaklan"dığını öne sürer (Grabar, 2010, s. 81). Tasvire karşı klasikleşen bu yaklaşımların, yani "tasvir korkusu"nun (Grabar, 2010, s. 88) ya da varsa yasağının maddi kültür evreninden sorular sorularak dışarıya katlanması denenmez. Sözgelimi yedinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar dinin yayıldığı toplumlarda düşünce üretme biçimlerine odaklanılmak istenilmez. İslam'ın yayılmaya başladığı Arap coğrafyasında görsel ile düşünce üretmenin var olmadığı, sözlü bir geleneğin egemen olduğu gerçeği ıskalanır. Hatta Kuran'ın hangi nedenlerden dolayı sözlü indirildiği, derleme sürecinin yıllar aldığı ve bu kitabın görsel indirilmesinin tercih edilmeme sebepleri üzerine en azından sorular sormak gündeme bile gelmez. Mesele bir kere "Tin" arayışı üzerine kurulduğu andan itibaren, tasvir meselesinin de kültürel formasyondan bağımsızlaştırılarak daraltılmış bir çerçevede ele alınması olağanlaşmaya başlar.

Din ve milliyetçilik ikiliğinde şekillenen anlatılar için ilk elden şunları belirtmek gerekir. Modern zamanlarda her şeyin millilik lehine ortadan kalktığı ya da yeniden temellük edildiği bir yerde Arap-İslam, İran-İslam, Pakistan-İslam, Afro-İslam, Özbek-İslam ve Afgan-İslam olmak üzere sayısız modern milletlere iliştirilen kategorilerin varlığı söz konusudur. Her kavramsallaştırmanın tarihlerine dair farklılıklar ve benzerlikler olma hali saklı kalmak üzere, makalenin çerçevesi içinde kalınarak sadece Türk-İslam mimarisi ekseninde daraltılmış bir çerçevede inceleme yapılacaktır. Burada Celal Esad Arseven (1875-1971), Ernst Diez (1878-1961), Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), Suut Kemal Yetkin (1903-1980), Oktay Aslanapa (1914-2013) ve Doğan Kuban (1926-2021) isimleri zikredilebilir. Türk-İslam kavramsallaştırması görünürde bir ikiliğe işaret etse de aslında oldukça karmaşık bir çoklukla var olur. Aşağıda bu duruma dair birtakım saptamalar yer alıyor.

Arseven, müstakil bir sanat dalı olarak Türk Sanatının Anadolu'da historiyografik icadında rol alır. O'nun için, Türklerin sanat tarihi metinlerinde barbar olarak nitelenmeleri, yeni kurulan bir ulus devlet için kabul edilebilir değildir. Türklerin ürettiği sanat eserleri Batılı araştırmacıların kurguladığı biçimiyle İslam Sanatı başlığının altında şubelendirilen bir üretim sahası olamaz. Arap, Acem ve Bizans'ın devamı olmadığı gibi yaratım yeteneğinden

yoksun bir kavim de değildir. İslam/Müslüman başlığı altında anlatılan sanat ürünlerinin birbirinden farklılığı ortada iken, bunları bir başlık altında toplamanın tarihi gerçekliklerle örtüşmediğini savunur. Karşı-refleksif bir tarihyazımsal pozisyonu işgal ettiği söylenmelidir. Nasıl ki Hristiyanlıktan sonra Batı coğrafyasında üretilen sanat üretimleri Hristiyan Sanatı altında tasniflenemiyorsa İslam Sanatının da kuşatıcılığı sarsılmalı ve içindeki her dönem veya kavim ayrı ayrı ele alınarak parçalanmalıdır. Geriye doğru gittikçe, bilhassa Orta Çağ'da bireysel sanatın olmadığı, vücuda gelen nesneler müşterek duyguların ve zevklerin ürünü olduğu ve ırkların bedii reflekslerini gösterdiği iddiaları Hegelyan anlamda "tin"in icadı için alt yapı hazırlar (Arseven, 1928, s. 3-10). Türklük özelinde sanata giydirilen her çeşit dini anlamı dışarıda bırakan, İslam çerçevesinde Osmanlı ve Selçuklu geçmişlerini dinsel güzergâhlardan soyutlayıp ırkın temeli haline getirerek "Türk sanatının aslında bütün İslam milletlerinin sanatlarına esas" teşkil ettiği inancına yaslanır (Arseven, 1952, s. 2053). Hazırladığı beş ciltlik sanat ansiklopedisinde İslam sanatı ya da Türk-İslam sanatına dair spesifik maddelerin bulunmaması, işgal ettiği tarihyazımsal ve ideolojik konumu anlamak için ipuçları sunabilir.

Aslanapa'nın da bu bağlamda Arseven'in düşünsel konstrüksiyonunu yinelediği, benzer bir ideolojik ve historiyografik konum işgal ettiği, oldukça karışık ve iç içe geçmiş tarihsel imalatları homojenleştirerek dinden soyutlanmış bir tarih düşlediği söylenebilir. Aslanapa, yeni kurulan laik bir ulus devletle paralel bir biçimde, modern Türkiye'nin kökleri Arap coğrafyasında, İslam'da ya da Orta Doğu'da değil, Orta Asya'da olmalı inancıyla doludur. Arseven'in kategorileştirmesiyle "İslamiyet öncesi Türkler" ile "İslamiyet sonrası Türkler" ikiliğine yaslanan sanat tarihi çizgisi kurar. Bu kurgu içerisinde Türklerin İslam medeniyetine dâhil olarak hâkim rengi oluşturduğu ve kendi kökleri ile uyumlu nev-i şahsına münhasır bir Türk sanatı yarattığı iddia edilir. Aslanapa'nın 1971'de *Turkish Art and Architecture* başlığı ile yayımlanan, 1984'ten günümüze *Türk Sanatı* olarak on sekiz baskısı yapılan kitabı (Aslanapa, 2021), 1946'da çevirisini yaptığı Ernst Diez'in *Türk Sanatı* anlatısından radikal farklılıklar gösterir. İslam mimarlığı ve sanatı başlığında anlatılan tarihsel malzemeler, bu sefer Aslanapa'da kolaylıkla Türkleştirilir. Osmanlı'nın ürettiği, Farsça, Türkçe ve Arapçadan oluşan bir dilin oluşumunu mümkün kılan tarihsel koşullar askıya alınarak, Farsça ve Arapçanın geçmişe dönük olarak silinmesi ve Türkçe'nin tekleştirilmesine benzer bir yaklaşımın sanat tarihi alanında savunuculuğunu yaptığı söylenebilir.

Aslanapa ile benzer zamanlarda Kuban, homojen, evrensel, ortak biçim dili yaratmış bir İslam mimarlığının olmadığını öne sürer. Bu mimarlığı alabildiğine çoğullaşan, farklılaşan ve kabaca 14 yüzyıllık bir tarihte çeşitli biçimleri ile var olan tarihsel bir olgu biçiminde kavramanın mümkünlüğüne yaslanır. İslam mimarisi kabaca 10. yüzyıla kadar üretilen mimarlıklarla klasikleştirilirse, bu tarihten sonraki üretimlerin donuklaştırılacağını belirtir. Hâlbuki erken İslam zamanlarını klasikleştirmeden ele almak daha anlamlı bir tavır olabilir Kuban için. Çünkü erken İslam'dan sonraki tarihler Türklerin sahneye çıktığı ve İslam kültür evreninde taşıyıcı aktör olmaya başlayarak kültürel pratikleri kendileştirdiği bir zamansallıktır (Kuban, 1982, s. 2-12). "Müslüman olmak" ile "birbirine benzer evler ya da camiler yapan insan olmak" arasındaki farka dokunarak "düşünce ile form"lar arasında eşlenik ya da benzerlik ilişkisi kurulamayacağını öne sürer (Kuban, 1982, s. 19). Geçmişe gittikçe, etnisiteye dayanan ulusalcılığın dar kalıplarına sığmayarak, bugüne benzemeyen bir heterojenliğin varlığını kavramaya çalıştığını sergilemek ister. Ama İslam mimarlığı için ortaya koyduğu düşünceleri Türk mimarisi için uygulamaktan çekinir. Ne kadar soğukkanlılık izlenimi verse de "Türk tarihinin enginliği içinde, ulusal kimliğini koruyan bir Türk ulusunun kurduğu her yeni politik düzende, egemen olduğu ülkenin yerel verileri ile birleşerek yeni sentezler yaratma gücü"nü kutsallaştırır (Kuban, 1982, s. 29). Böylece heterojenliğine vurgu yaptığı zamansallıkları geriye dönük olarak Türkleştirmenin uzağına düşemez. İslam kültürü olarak tanımladığı alanın içinde Türk mimarlığını ya da sanatını ulusa hizmet eden bir konuma getirmek çabasında Arseven ve Aslanapa ile ortaklaştığı belirtilebilir.

Diez'in Türkiye'de bulunduğu kısa zamanda yayımladığı 1946 tarihli *Türk Sanatı* metni, Arseven'in konumuna karşıttır. Hatta Arseven ile ne benzer motivasyonları paylaşır ne de onun gibi geçmişi millileştirmek ister. İslam sanatı kavramsallaştırmasının kuşatıcılığının problemli olduğunu ileri sürerek "millî ve mahallî üslûp hususiyetlerine göre Mağrip, Mısır, Suriye, İran, Hint-İslam sanatlarından ve nihayet bir Türk sanatından bahsetmek zamanı"nın (Diez, 1946, s. I) geldiğini belirtmesi, ilk başta Arseven'e yaklaştırır izlenimi verir. Fakat yaslandığı düzlemde spesifik bir Türk sanatının muğlaklığını öne sürerek hızlıca uzaklaşır bu izden. Diez için Türk Sanatı ikiye ayrılır. Birincisi "Türk-halk" sanatı iken diğeri "Türk-İslam" devlet sanatıdır. Halk tarafından üretilen mütevazi yapılar ile devletin ürettiği "abidevî" eserleri yan yana getirerek devlet sanatının

halk sanatına ne kadar "yabancı" olduğunu öne sürdüğü bir yerde, "göçebe halkın eseri olan eski Türk sanatı ile şehirlere yerleşen Türklerin dini abidelerde temsil edilen sanatı arasında hemen hiçbir münasebet yoktur" önermesi dikkate alınmalıdır (Diez, 1946, s. 5). İstanbul'un fethi ile "Ayasofya'yı kendilerine örnek alan Osmanlı"nın ürettiği fiziksel imalatlar "artık öz Türk sanatı değil, kurulması ve gelişmesinde Yunanlı, İranlı ve umumiyetle İslami anane ve tecrübelerin de rol oynadığı Osmanlı devlet sanatıdır" (Diez, 1946, s. 6-7). Bu bağlamda Diez için İslam mimarisi/sanatı kavramsallaştırması bir ağaca benzetilebilir. Hint-İslam ya da Türk-İslam biçiminde kurguladığı devlet mimarlıkları/sanatları da bu ağaçla aynı kökten türeyen, benzer sulardan beslenen, sadece yöneticilerinin Türk olması ile ilişkilendirilerek ana çizgiden farklılaşmayan ağaç dalları gibidirler. Başka bir deyişle Türk idaresi altında üretilen İslam mimarlıkları oldukları söylenebilir. Açıkçası, Arseven'in dinden soyut düşlediği tarihi İslamileştirmeye çalıştığı belirlenebilir.

Yetkin de Diez ile benzer pozisyonu paylaşır. İslam mimarisinin/sanatının medeniyet habitusu olarak kurulduğu bir yerde, bu daire içinde "kavimlerin milli seciyelerindeki başkalıktan" kaynaklanan farklılıklar olsa olsa "nısbî"dir (Yetkin, 1965, s. 6-7). Birlik içinde çokluğu oluşturan ama birliğe halel getirmeyen dallanmalardır sadece (Yetkin, 1984). Ülken'in yaklaşımları, Yetkin ve Diez'e nispetle farklılaşır. Ülken, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile başlattığı, kabaca on dört yüz yıllık bir "İslam medeniyeti" kurgular. Birbirinden farklı milletleri içeren bu kurguda Araplar, kabaca miladi 9. ve 10. yüzyıla kadar medeniyetin ana dokusunu oluştururken, 9. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan ithal edilen paralı askerlerin, yani Türklerin etkinliği ile "İslam medeniyetinin Türklerin eline" geçtiği iddia edilir (Ülken, 1948, s. 4). Bu iddia, taksonomi çerçevesinde de varlığını korur. Arap-İslam ve Türk-İslam olmak üzere iki döneme ayırdığı medeniyet tarihinde tasnifin birinci ayağı Suriye, Irak, Mısır, Endülüs-Mağrip'ten oluşurken, ikinci ayak Türkistan-İran, Hindistan, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı'dan oluşmaktadır (Ülken, 1948).

3. Kozmolojinin Sarsılmaz "Temsilcisi"

Habermas'ın tespitleriyle, modern zamanlar 18. yüzyıl Aydınlanma filozoflarının betimlediği biçimiyle "bilim [akıl], sanat [sezgi] ve ahlak [din]"ın birbirinden ayrılması olarak da görülebilir (Habermas, 1994, s. 37-

38). Buradan başlamak üzere, mimarlık pratiğinin çok uzun süre bilim (rasyonellik, fonksiyon, sağlamlık, fayda) ve sanat (güzellik) eksenli tanımlandığını hatırlamak yerinde olur. Başka bir hatırlatma, dekadans düşüncesi için yapılabilir[5]. "Çöküşü, alacakaranlığı, sonbaharı, yaşlılığı, yorgunluğu, bozulmayı ve çürümeyi" (Calinescu, 2010, s. 171) içeren dekadanlık bir çeşit acılı kayıp, yabancılaşma ve geçmişe düşkünlüktür bir yönüyle. İslam mimarisinin kaynağını ahlak alanında arayan yaklaşımın tam da bu manada dekadant bir zeminde vuku bulduğu söylenebilir. Dekadans düşüncesi bir tür köksüzleşme ise köken saplantısı olarak da kavranabilecek bu pozisyonda mimarlık ve din arasında bir zamanlar var olduğu düşlenen ilişkinin yeniden tesisine soyunmak hızlıca başvurulan bir sığınak olur. İslam mimarisinin kurucu nedenlerini din alanında arayan söylemlerin, modern ayrımlara itirazla şekillenerek mimarlık pratiğinin doğrudan "ahlak alanına ait olduğu" (Cansever, 1996, s. 120) düşüncesine mesnetlendiği söylenebilir. Bu yaklaşım biçiminin izleğini sürmek için Perennial[6] felsefe geleneğine yaslanan, İslam sufi geleneği ile problemli,

[5] Dekadan, Latince *decadere* "bozulmak, geri düşmek, yozlaşmak" fiilinden türetilir. *Decadence*, zaman kavrayışıyla ilişki düşünülebilir. Semantik evreninde yaşamın ritmi ile çerçevelenen bu kavram, bir yönüyle, Platon'da olduğu gibi "geçmişe düşkünlüğü" içerir. Burada, bizden önceki insanlar hem "daha iyi" hem "Tanrılara daha yakın" düşünülür. 19. yüzyılla birlikte dekadans düşüncesi "kültürel asimilasyon, yozlaşma, dünyanın sonunun acı verici başlangıcı, kriz bilinci, değişimin yadsınamaz sancıları, çürüme, doğum, ölüm, yeniden doğum" olmak üzere farklı tarihsel durumları anlamlandırma çeşitliliğinden oluşur. Bazı anlarda zaman "olumlanırken" bazı durumlarda "olumsuzlanır". Her iki eylem de aslında dekadant zeminde vuku bulur. Burada dekadans düşüncesi, "huzursuzluğa ve kendi kendini inceleme ihtiyacına" yöneliktir. Tarihsel sürecinde bu düşünce biçimi "ilerleme" perspektifiyle gerilimli ilişki kurar. Dekadans, sabitlenmiş bir duruma işaret etmez, dolayısıyla bir "yapı" değildir; aksine sürece işaret eden "bir yön ya da eğilim"dir. Edebiyat, sanat, felsefe, mimarlık ve sosyoloji olmak üzere çeşitli alanlarda farklılaşan anlam katmanları, kavramın kaotik doğasına işaret eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Calinescu, 2010; Toprak, 2007; Nişanyan, 2018, s. 173.

[6] Perennial felsefede gelenek, "bütün ilkelerin toplamını ifade eden ezelî ilkeler bütünü" olarak kavranır. Burada, bahsi geçen ilkeler insanlar tarafından imal edilmemiştir. Aksine "kutsal bir silsile ile aktarılan aşkın, mistik, irfanî ve metafizik ilkeleri" içerir. "İlahi kaynağın hakikat ve ilkeleri" olarak gelenek, doğrudan Tanrı(sal) ile ilişkilidir. "İlahi kaynaklı ilkeler ve bu ilkelerin geleneksel medeniyetlerdeki metafizikten şiire, müzikten siyasete" birçok pratikteki uygulanma biçimlerine odaklanılarak, Tanrısal yansıma metaforu ile dünyayı kavrama eğiliminde oldukları söylenebilir. Burada, maddi olan her şey, aşkın metafiziksel olanın bir yansıması/gölgesi olarak kavrandığı için sanat, "kutsal/aşkın" olduğu du-

hatta gerilimli ilişki kurdukları belirtilmesi gereken aktörler arasında Titus Burckhardt (1908-194), Seyyid Hüseyin Nasr (1933-), Samer Akkach, Roger Garaudy (1913-2012) ve Turgut Cansever (1920-2009) isimleri zikredilebilir.

Burada, kozmolojik muhayyilenin sanat/mimarlık tarihyazımına transfer edilişi karşımıza çıkar. Premodern dünyada "tüm geleneksel sanatların temeli olan sanat ile kozmoloji arasındaki tekâbüliyet" iddiası, "bireyüstü" bir nedene yönlenerek hat sanatı, cami mimarisi ve Kuran tilavetinden oluşan "kutsal sanat" kategorisiyle desteklenmek istenir (Nasr, 2019, s. 12). Sanat/mimarlık pratiklerini "sosyo-politik şartlar" çerçevesinde ele alan çalışmalar, kolayca "modern ve İslam-dışı" (Nasr, 2019, s. 13) bir pozisyona hapsedilerek suçlanır. Bunun yerine "ne muhakemenin ne de deneyciliğin meyvesi olan", aksine "semâvî âlemin arketiplerinin entelektüel müşahedesinin" ürünlerinin ancak "kutsal bilim" araştırmasıyla incelenebileceği savlanır (Nasr, 2019, s. 18). Bir sanat pratiği din sıfatıyla ilişkilendirilince, doğrudan o dinin batıni yönünün yansıması olarak kavranmaya başlanır. Platon'un idealar dünyasına benzer, hayâl aleminde yer aldığına inanılan göksel geometrilerin ya da "gayb hazinelerinde bulunan nesnelerin hakikatinin" yeryüzüne inişine tanıklık edildiği düşlenir (Nasr, 2019, s. 17-18). Bu şahitlik sürecinde eyleyicilerin "arketipsel âlemi müşahedesinin bir sonucu olarak sanat nesnesinin" (Nasr, 2019, s. 72) ortaya çıkma hali iddia edilir. Böylece "İslam mimarisinin mekânı, kartezyen geometri" ile şekillenen bir mimari değil, "kutsal geometri ile ilişkide olan ve kutsal olanın varlığı aracılığıyla düzen veren nitelikli mekânın mimarisi" kılınır (Nasr, 2019, s. 64-65).

Maddi evreni yansıma ilişkisi üzerinden kavramak, maddi nesnelerin bu yansımanın bir ürünü olduğu iddiasına sarılmaya neden olur. Fiziki âlemin zamansal zemininden yoksunluk içinde araştırmacı, metafizik anlatıları kuran metinlere yönlenerek maddi olanı değil, yansıdığını düşündüğü metafizik âlemi anlatmaya koyulur. Gayri şahsi, nesnel, neredeyse metafiziksel bir fiziksellik düşlenir. Burada her şeyi belirleyen gelenek ve kutsal öğretilerdir (Burckhardt, 2017, s. 9). İnsan bir kere aradan kaldırıldığı andan itibaren, başka ifadelerle Tanrı'da yok olduğu düşlendiği vakit, "kutsal sanatın doğuşu zorunlu olarak gelenekteki en derûnî olan"ın

rumlarda anlamlıdır. Bugünkü toplumsal formasyonun dünyevileştiğini iddia eden perennial felsefeciler, "kutsal pratikleri" sadece geçmişte ararlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hafız, 2015.

en alelâde olabilecek nesnelerde "tezahürüne" ve "her bakımdan kutlu sanatla bâtınîlik arasındaki sıkı ilişkiye tekabül" ettirilir (Burckhardt, 2019, s. 30). Sızdırmazlık düşüncesine oturan bu yaklaşımda olumsal hiçbir şeye yer yoktur. Her eylem ve eyleyicinin tesadüfî birliktelikler oluşturmasına izin verilmez ve böylece "mimari, içinden çıktığı dinin tabiatında mündemiç bulunan hakikatlerin geometrik bir ifadesi" kılınır (Burckhardt, 2019, s. 111). "Gökle yer arasında araç" olduğu iddia edilen "kutlu mimari" (Burckhardt, 2019, s. 198) tanımlaması içinde yer alan cami "öte dünyaya açılan bir kapı" (Burckhardt, 2019, s. 227) olarak görülür. Bu görme biçimi, aslında birkaç cümle önce geçen "hakikat"lerle gerilimli bir ilişki kurar. Öte dünyaya açılan kapı metaforu, Hristiyan teolojisinin İslam düşüncesine giydirilmesi olarak kavranmalıdır. İnsana "şah damarından daha yakın" olduğunu ifade eden bir Yaratıcı ile ilişki kurmak için ne camiye ne mabede ne de spesifik herhangi bir yere ihtiyacınız vardır. Öteki dünyanın da bizatihi bu dünyadaki pratiklerle, davranışlarla ve eylemlerle şekilleneceğini açıkça ifade eden bir inanç formasyonu için düşlenen "İslami evin sadece yukarıya/göklere doğru açılan bir kapı" biçiminde kavranması da (Burckhardt, 2017, s. 156-157) bu bağlamda Hristiyanvari bir güzelleme olabilir ancak.

Bu kitabın, *İslam Sanatı: Dil ve Anlam*'ın (Burckhardt, 2019/1976) birkaç referans dışında ciddiye alınabilir bir kaynakçası yoktur. Kitapta yer alan görsellerin neredeyse hiçbirine metin içinden referans verilmez, görsel doğaları üzerine konuşulmaz. Kitapta, yazı bir yandan kendi mecrasında akarak başka bir şey anlatır; diğer yanda görseller kendi yolunda dizilerek her bakan göz tarafından farklı biçimlerde kavranır. O halde, kitapta yer alan tonlarca görsel neden kullanıldı? Yazar o görsellerle ilişki kurmayacaksa onlara kitapta neden yer verildi? Burada sanatın üretildiği toplumsal uzam ve aktörler yok olur. Bu çalışmanın aslında bir sanat/mimarlık kitabı olmadığı dahi söylenebilir. Birtakım dini ritüellerin ve kozmolojik meselelerin anlatıldığı ve oldukça problemleştirilmesi gereken şeyleri içerdiği belirtilebilir. Üç boyutlu nesneleri tek tek, sıra sıra ve detay detay betimlemeye çalışır. Zaman zaman fenomenolojik düzlemde şiirsellikler sunmaya gayret eder; gezi rotasını pazarlamak için egzotizme müracaat eden bir tur rehberi gibidir. Para eder bu yaklaşım, cezbeder aynı zamanda. Bu sözlerin arasına kozmolojik yansımalar da eklediği andan itibaren okuyucu için ideal zamanlar serisi kurulmuş ve geçmiş kutsallaştırılmış olur.

Cansever de sanat pratiği olarak mimarlığı ait olduğu yere iade etme istenciyle doludur (Cansever, 2006, s. 16-17). Cansever'in ömrünün büyük kısmını bunun için feda ettiği söylenebilir. Türkiye'de mimarlık tarihyazımında perennial konumu işgal ederek, mimarlık alanında 2000'li yılların başına kadar neredeyse tek başına savunuculuğunu yaparak görece marjinal bir konumda durmayı yadırgamaz. Bu satırlarda ismi zikredilen, örneğin Nasr, Burckhardt ve Akkach'tan daha ciddi, entelektüel yelpazesi daha geniş bir spektrumda dolanarak savrulduğu öne sürülebilir. Geçmiş zamanları sürekli aşkınlaştırmaktan geri durmayan tavırları, kendi ifadeleri ile "İslam'ın kültürel ve sanatsal başarılarına İslâm kozmolojisinin ve inanç sisteminin dışında kaynaklar icat etmeye çalışan her türlü tarihselcilik"i lanetleyerek "genetik" yatkınlıklar arama dürtüleriyle doludur (Cansever, 2006, s. 25-26). Hatta baştan aşağıya ontoloji kokan, varlığın, kozmolojinin ve dinin yüce temsilcisi olarak düşlediği "Mimar Sinan" (Cansever, 2010) tiplemesi de bahsi geçen dürtüye dâhil edilebilir. Maddi koşullarla çerçevelenen ve tarihin herhangi bir anında yaşamış aktörlerin evlerini inşa ederken kullandıkları ahşap, kerpiç gibi dönüşebilir malzemeleri seçme halleri ile plan şemalarının görece daha açık olma biçimleri, Cansever'in düşünsel evreninde kutsaldır. Çünkü doğrudan yaşamın "fani, geçici" özelliklerini "şehir dokusunun esnekliği" ile birleşerek yansıttığına inanır (Cansever, 2006, s. 30).

Eylem ve düşünce arasındaki ikilikte dolanarak, eylemlerin inançların yansıması ve dışavurumu olduğuna dair şüphesi yoktur. Bu anlamda aşağıdaki satırları daha anlaşılır olmaya başlayabilir:

> "[İ]nsanın inanç sistemi, kozmolojik varlık telakkisi doğrudan doğruya onun yaptığına yansır. Ortaya koyduğumuz her şey, bilinçli yahut bilinçsiz, inançlarımızın ifadesidir. Sonuç olarak üslup, inançlarımızın doğrudan bir yansımasıdır; zira inançlar ile ameller arasında kopmaz, saf, samimi ve mutlak bir ilişki vardır." (Cansever, 2006, s. 38)

Açıkça belirtmek gerekir ki bu pozisyonda "refleksivite" (düşünümsellik) yoktur. Bu saptama sadece Cansever için değil, onunla benzer pozisyonları paylaşan ister İslam ister Türk-İslam, ister başka etnik, dini, ideolojik tanımlamalar olsun, her eyleyici için söylenebilir. Refleksivitenin eylemle düşünmek, eylemle dönüşmek, eylemden etkilenmek, eylemle çerçevelenmek, dolayısıyla her eylemde yeniden dönüşebilecek insan yatkınlık-

larını içermesi dikkate alınırsa (Bourdieu ve Wacquant, 2016), tarihin olağan çoğulluğunu ve insanı askıya alarak basitçe birkaç parametre ile neden-sonuç ilişkisine indirgemenin sığlığı görünür olmaya başlayabilir.

Cansever için "Türk Evi", aslında İslam mimarisinin öğretileriyle şekillenen mahalli ve tarihi bir tecrübedir. Bu anlamda Türklerin İslamlaştıktan sonra kültürel ve düşünsel anlamda zirve yaptığı inancına temellenen bu noktada Türk Evi, doğrudan İslam inancının, kozmolojinin ve değerlerin doğrudan yansıması kılınır. Türk-İslam mimarisi olarak nitelenen durumun kendisinde İslam her zaman birincildir Cansever'de (Cansever, 2006, s. 156). Tümel olanı kurmaya ve düzenlemeye çabalayınca, üretilen düşünsel modellerin hiçbirinin tikel olana karşılık gelmediği hızlıca fark edilebilir. Bu sebeple homojenleştirmeye yatırılan sarsılmaz bir tarihyazımsal saplantıdan bahsetmek gerekiyor.

Akkach (Akkach, 2021), önemli bir sorunsalı soğukkanlılıkla analiz etmeye çalışır. Kitabın giriş kısmında ufuk açıcı sorular sorması, ilk başta anlamlı durur. Hatta bir kavramsal devşirme olan "kutsal" ya da Mircea Eliade özelinde örülen "sacred"ı [kutsalı] doğrudan İslam mimarlığı üzerine giydirmez görünür. Bilhassa Eliade'nin "arkaik, pagan ve Hristiyanlık özelinde kurguladığı kutsal mekân" (Karadeniz, 2018) kavramsallaştırmasının İslam dini içerisinde var olmadığını, farklı biçimleriyle, başka bir ifade ile din ve dindışı olarak kurgulanan ikiliğin İslam'da bulunmadığını açıkça dile getirir. Bu dile getiriliş anlamlıdır da. Ama vaat ettiklerini, sızdırdığı bu anlamlı soruların peşinden gitmeyerek gerçekleştiremez. Metinde konumlandığı düzlem sembolizm sığınağıdır. Kubbe her daim gökyüzünü temsil eder, hiçbir zaman bilmedikleri, bilemeyecekleri ve gayb olarak kalacak âlemde var olduğunu iddia ettikleri göksel geometrilerin yeryüzüne yansıdığını söylemenin ötesine geçemez. Böylece yaslandığı kozmolojik muhayyilenin kendisini dahi sorgulamayı denemez. Kabaca 270 sayfalık kitabın neredeyse 200 sayfasında İslam kozmolojisini İbnü'l-Arabi ve Gazali özelinde anlatır. Bir nevi İslam felsefesi özelinde kurgulanmış öğretilerin derlenmesi gibidir. Çalışmanın sonlarına doğru şaşırtıcı olmayan bir biçimde Kâbe ve Kubbetü's-Sahra özelinde kozmik yansımalara mesnetlenen mimarlık anlatısı kurar. Ördüğü mimarlık, doğrudan İbnü'l-Arabi kozmolojisinin ve metafiziğinin yeryüzüne yansımasıdır. Doğru sorular sorsa da Burckhardt, Nasr ve Cansever gibi aktörlerin uzağına düşemez. Sembolizm, yansıma ve ayna metaforunun dışında mimarlık nesnelerine dair farklı manalar sunamaz. Ak-

kach'tan çok uzağa düşmeyen aşağıdaki iki alıntı ise "küllî" yaratılış meselesine dayanan metaforik yaklaşımları anlamlandırmak için ipuçları sunarlar.

> "Demek ki Tevhid'in birliği, bir kavram veya bir cevher gibi durağan bir birlik değildir. Bu birlik, bir eylemin birliği, yeryüzündeki halifesi olduğu Allah'ın çağrısına cevap vermeye gayret eden Müslüman davranışına, her anda ve her alanda, hükmeden ve şekil veren en küçük zerreyi de bütün evreni de Yaratan'ın eylemidir. İslâm'ın kutsal sanatının teşvik edici ve harekete geçirici prensibi budur. Bu ana ilkeyi göz önünde bulundurmadan İslâm sanatı hakkında dışarıdan hüküm vermek, onu anlamaktan kaçınmaktır." (Garaudy, 2017, s. 243)

> "Böyle bir sanat anlayışının barındırdığı biçimlerin yorumu, yine bu sanatın üniversal (küllî) boyutları içinde yapılabilir. Kevn (oluş), bir bütünlük gösterdiğinden her şey ancak bu kavramla açıklandığı zaman anlam kazanabilir." (Mülayim, 2021, s. 159)

Yukarıdaki iki kesit aynı şeyi anlatıyor: Beşerî imalatları tanrısal yaratımla ilişkilendirerek dünyadaki her üretimi kutsallaştırmak. Fakat Yaratıcı eylemin tekrarı insan tarafından nasıl mümkün olabilir? Halife olmak, tanrısal olanı tekrarlamak ya da Tanrı gibi eylemde bulunmak olmadığı çok açıktır aslında. İki eyleme biçimi arasındaki farkı yeniden hatırlamak bu noktada anlamlı olabilir. İslam kozmolojisinde Allah sürekli yaratır, yoktan var eder, örneksiz/modelsiz yaratır, zaman-mekânı var eder, dönüştürür, yaratım için yardıma ihtiyacı yoktur. Garaudy'nin pasajında belirtilen birlik, tam da Tanrı'nın yaratıcı eyleminin tekliğidir. Bu birliğe zaman-mekânla çerçevelenmiş, hırs ve arzu sahibi insanın eylemi dâhil olabilir mi? Bu anlamda insanın yaratımı yoktan değildir, kendisinden önce üretilenlerle kavga etmek zorundadır, tarihseldir, bir modele/örneğe ihtiyacı vardır, her zaman bir yardıma ya da mecraya muhtaçtır. Bu iki eylem arasındaki radikal/ontolojik farkı, İslam mimarlığı olarak kavramsallaştırılan, ayna metaforu ile bilgi nesnesi kılınan ve aşkınlık alanına ait olduğu düşlenen mimarlık ürünlerini başka biçimlerde anlamlandırmayı zaruri kılan nedenler arasında görmek gerekiyor. Buradaki evrenselci yaklaşımın "baştan çıkarıcı" (Blair ve Bloom, 2003, s. 158) fikirleri, yani insan eylemlerinin Tanrının yaratıcı birliği ile olan ilişkisi, mimarlık nesnelerini, onları üretenleri ve yüceltilen geçmişi daha cazip hale getirdiği söylenebilir.

Bu düşünce modelinde nesneler zamansal koordinatlarına yerleştirilemediği için temsil yanılsamasının içine düşülür. Kaçınılmaz bir biçimde "İslam'ın biçimsel dışavurumu" olarak kavranan beşerî imalatlar "evrensellik" yanılsamasıyla "aşkın olanın sembolik bir manifestosu" biçiminde "monolitikleştirilir" (Rabat, 2012). Açık bir ifadeyle mimarlığı İslam'ın yansıdığı düşselliğine yatıran arzunun, "karmaşık toplumsallıklar içinde varlık kazanan mimarlıkları, toplumsallıktan boşaltılmış soyut bir İslam adına tescil" (Tanyeli, 2012b, s. 87) ettiğini, böylece bahsi geçen boşaltma eylemi sayesinde hızlıca simgesel düzleme savrulduğunu söylemek gerekiyor. Hatta "İslam'la kültür ve mimarlık arasında yukarıdan aşağıya doğru bir hiyerarşik ilişki kurma" (Tanyeli, 2012b, s. 87) alışkanlığının sadece İslam mimarisine özgü bir şey olmadığını, başına sıfat getirilen her mimarlık ürünlerini kapsadığı belirtilmelidir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu düşünsel model hangi soruları tartışamaz? Bazıları şu şekilde belirtilebilir. İslam mimarisi olarak tanımlanan yapıların vücuda geldiği anda hangi eyleyiciler mimarlık üretir, hangi biçimlerde yetişmişlerdir, hangi inanç formasyonlarına sahiplerdir? İslam sanatçıları ya da mimarları olarak nitelendirilen insanlar kimdir, din ile nasıl ilişki kurarlar, hangi sebeplerle yansıtıcı nesneler üretebildikleri iddia edilir? Maddi teknik ve teknoloji ile nasıl ilişki kurdular? Mimarlık bilgisi ve eyleme usûlleri hangi biçimlerde dönüşmüştür? Bu dönüşümleri hazırlayan etmenler hangi alanlarda (ekonomi, siyaset, teknoloji, vb.) ortaya çıkmıştır? Bahsi geçen mimarlıkların vücuda geldiği çağlarda hangi kavramsal repertuarlar vardır? Dünyayı nasıl kavrıyorlar? Hangi mimarlık kavramları ile düşünce üretiyorlar? İnşa ettikleri nesnelerle bugünden var olduğu düşlenen ilişki biçimine sahipler mi? Mimarlık elemanları ve yapım teknolojileri devşirilirken kararsızlık krizleri geçiriyorlar mı? Üç boyutlu mimarlık üretenler ile iki boyutlu mimarlık metni yazanların zaman kavrayışları nasıldır? Fiziksel mimarlıklar iddia edildiği gibi düşünceleri yansıtan edilgin unsurlar mıdır? İslam mimarisi olarak iddia edilen eserlerin nasıl ve hangi biçimlerde kozmolojinin bir yansıması ve/ya tekrarı olduğu iddia edilebilir? Bu iddiada insanın doğrudan tanrısal yaratımı gerçekleştirmesi ya da tekrarlaması nasıl mümkündür? O halde, tanrısal yaratım ile beşerî üretimler arasındaki doğa farklılıkları nasıldır? Başka bir soruyla zamansal-

mekânsal koşullardan bağımsızlaştırılan bir mimarlık tarihyazımı ne kadar anlamlıdır? Ayna metaforu ile düşünce üretmenin anlamsızlığı üzerine de soruşturmak gerekiyor: Kâinat Tanrı'nın aynası mıdır? İslam mimarisi olarak tasniflenen kategorik nesneler İslam'ın aynası mıdır? Benzer bir biçimde Türk mimarisi biçiminde tahayyül edilen nesneler Türklüğün aynası mıdır?

Buradaki sorular, beşerî imalatları tarihselleştirmek, üretildiği uzamdaki toplumsallıkla düşünmenin yollarını aramak için anlamlı olabilirler. Zamansal-mekânsal düzleme yerleştirmek meselesinin birçok katmanı içerdiği görülmektedir. Bir yönüyle doğrudan fizikselliği oluşturan maddi evreni içine alarak maddesel olanın dönüşümünü, üretilme süreçlerini ve madde ile düşünce inşa etmenin biçimlerini kapsar. Diğer yönüyle fizikselliği etkileyebilen, fakat ondan farklı güzergâhları da saptamaya imkân sunan metinsel evrendeki yazı ile üretilen her çeşit imalat bulunmaktadır. Söz konusu mesele mimarlık olunca disiplin sınırları içinde kalınarak, sayısız değişimle var olan üç boyutlu (görsel) ve iki boyutlu (metinsel) hakikatlerle birlikte anlamlandırma denemeleri yapmak mümkündür.

Fakat bu sınırları dışarıya katlamanın, başka alanlarla ilişki kurmanın olanaklılığı her daim önümüzde duruyor. Örneğin ilk basımı 1951'de yapılan Erwin Panofsky'nin *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe* metni, Orta Çağ'da Gotik sanat ile Skolastik düşünce arasında, bilhassa 1130-40 ile 1270 yıllarını içeren bir zamansallıkta "sanat, felsefe ve din" pratiklerini çerçeveleyen, onların üretilmesinde rol oynayan bir işleyiş biçimini (*modus operandi*) saptamaya çalışır (Panofsky, 2020, s. 24-27). Burada üç alan arasındaki "paralellikten" öte, eyleyiciler arasında "difüzyonla" çoğalan bir düşünce biçiminin ortaya çıkışına tanıklık edilir (Panofsky, 2020, s. 20). "Zihinsel alışkanlık (*mental habit*) diye adlandırabileceğimiz tutumun" (Panofsky, 2020, s. 20) hangi biçimlerde sanat, felsefe ve din olmak üzere üç farklı yerde yayıldığı ve kullanıldığı ile ilişkilidir. Başka bir anlatımla disiplin sınırları içinde düşünmeyen, toplumsal formasyondaki pratiklerin üretilme süreçlerine odaklanan Panofsky, Thomas Aquinas'ya referansla "davranışları düzenleyen ilkeleri" (Panofsky, 2020, s. 20) belirlemeye çalıştığını öne sürer. İzleği artyapısalcılarda da karşımıza çıkan bu düşünce biçimi, söz gelimi mimarlık pratiklerini şiirle, felsefe yazınını ev ekonomisini düzenleme ilkeleriyle, müzik üretimini tarih metinlerindeki zaman kavrayışlarıyla ilişkilendirmeye imkân sunar.

Tarihselleştirme problemine kavramsal alımlama sorunsalını da eklemek gerekir. Her alımlama pratiğine dair detaylıca akademik soruşturmalar yapılması gerekliliğiyle, burada kısa bir saptama yapmak yeterli olabilir. Araştırmacıların birbirinden farklı habitusları ile şekillenen, İslam mimarisi/sanatı kavramsallaştırmasını icat eden disiplin kurucularının Batı'da yer alması, kendi coğrafyalarında ilişkilendikleri taksonomik ve kavramsal araçları kaçınılmaz olarak araştırma malzemelerine iliştirme yatkınlıklarıyla anlamlandırılabilir. İncelenen toplumsallıkların "edebiyat, dil, mitoloji, coğrafya, tarih ve inanç" (Hillenbrand, 2003, s. 6) formasyonlarına temas edememe halleri ya da Batılı alışkanlıklarla kavrama yatkınlıkları, İslam mimarlık tarihyazımında ciddiye alınması gereken açmazlar üretmektedir. Bir örnek, dini mimari-din dışı mimari ya da dinisivil ayrımları özelinde verilebilir (Günenç, 2024). Tarihsel tecrübelerinde sanayi devrimi olmayan, Aydınlanma Çağı'nın gerilimini yaşamamış, kilise gibi dini-ekonomik bir örgütle toplumsal formasyonları gerilmemiş, bu biçimli otoritelere karşı aydınlanma savaşı vermemiş ve inanç formasyonlarında dini-seküler mekân ayrımları olmayan toplumların mekân üretimlerini geçmişe dönük "dini, sivil, seküler" karşıtlıklarla tasniflemenin ve bilgi nesnesi kılmanın problemli olduğunu saptamak gerekir. Başka bir deyişle cami mimarlığının "dini mimarlık", diğer üretimlerin ise "profan, din dışı" gibi terimlerle etiketlenme halinin anakronizm ürettiğini fark etmek anlamlı olur[7].

Tarihselliğe temasla, Gülru Necipoğlu'nun teleolojik bir perspektifte "oryantalizm, ulusalcılık, romantizm, egzotizm, eklektisizm" içine sıkışmış bir tarihyazımının sorunsallaştırılması önerisini bu noktada hatırlatmak yerinde olabilir. Yazar, maddesel gerçekliğin, yani "şeylerin teorisi" üzerine soruşturma yürütmenin önemiyle, "İslami" nesnelerin siyasal ya da ideolojik araçsallaştırılma ile kendilerine yüklenen misyonda bir "kültür elçisi" olmak için "gücünün kalmadığını" vurgulaması önemsenmelidir (Necipoğlu, 2012). Bu önemseme, "İslam mimarisi ya da sanatı" kavramsallaştırmalarının bu biçimiyle artık işlemez hale geldiği gerçeği ile içsel bir yakınlık kurar. Ya kavramı ortadan kaldırmak ve yeni bir kavramsallaştırma üretmek ya da var olan semantik evreninin ve üretilme biçim-

[7] Batı'dan alımlandığı biçimiyle Türkiyeli aktörler de içine doğdukları coğrafyanın tarih anlatılarını kurarken sorgulamaksızın bu ayrımları kullanırlar. Bkz. Yetkin, 1965 ve 1984; Arseven, 1950.

lerinin yapısökümüne uğratılması gerekir. Böylece "şeylerin teorisi" eksen alındığı andan itibaren, tarihsel tecrübeye yapılacak her anlamlı yolculuk, bugünden yüklenen anlamsal aşırılıkların ve kutsallaştırmaların ortadan kaybolmasına, "şeyleri" üretildiği zaman-mekânda toplumsal koordinatlarına yerleştirmek olağanlığına imkân sunabilir.

Neticede, mimarlık anlatılarının tarihyazımsal bir problem olarak kavrandığı andan itibaren daha soğukkanlı olmak mümkün olabilir. İdeolojilerin, günlük siyasal dilin, sığ sulara kapatılmış zaman anlayışının ve temsil hastalığının dünyayı ıskaladığı bir yerde, başına sıfat getirilen sanatsal/mimari nesneleri özgürleştirmek için var olduğuna şüphe duyulmayan bağlamlarından kopartılması gerekir. Bu anlamda mimarlık tarihyazımının dünyevileştirilmesi daha anlamlı olabilir; ayağına bağlanan prangalardan özgürleştirilmesi şartıyla.

Extended Abstract

Representational paradox in architectural historiography: Islamic architecture

Ömer Faruk Günenç[8]

This article critically examines the ways in which architectural practices are often interpreted as symbolic representations of contemporary ideologies, belief systems, and intellectual constructs. Within such interpretive frameworks, the architectural object itself is frequently silenced—its material and historical specificity overshadowed by retrospective meaning-making. Detached from its original socio-historical context, architecture becomes burdened with symbolic excesses that reflect present-day concerns rather than historical realities. This tendency reveals a deterministic interpretive mode in which the built environment is presumed to be shaped unilaterally by abstract, modern meanings.

Employing discourse analysis, this study interrogates the representational paradigms that dominate architectural historiography, with a particular focus on Islamic architecture. The discussion is structured around three key dimensions: (1) the limitations of spiritualist narratives embedded in art and architectural historiography; (2) the problematic nature of approaches that reduce architectural forms to expressions of cosmological or religious worldviews; and (3) a critical reconsideration of the unexamined assumptions that continue to shape architectural discourse. The article ultimately advocates for a secular and historically grounded reorientation in architectural historiography—one that resists the imposition of presentist meanings and seeks to recover the architectural object's autonomy within its own historical moment.

Two dominant tendencies can be observed in the taxonomies of art and architectural history. The first is the labeling of architectural works as "Islamic"; the second concerns the tension surrounding whether certain architectural formations should be classified as "Islamic," "Turkish-Islamic," or simply "Turkish." In these acts of categorization, it is crucial not to overlook the plurality of meanings attributed to each term across different scholarly traditions. For instance, the notion of "Islam" differs significantly between Oleg Grabar and Titus Burckhardt, or

[8] Assist. Prof. Dr., Bolu Abant Izzet Baysal University Architecture Faculty Architecture Department, Bolu, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7283-0105
E-mail: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

Hilmi Ziya Ülken. Similarly, the conceptualizations of "Turkish-Islamic" by Doğan Kuban and Turgut Cansever are markedly distinct. These two tendencies can be understood as relatively separate, at times intersecting, yet often divergent quests for different forms of spiritual essence. One reflects a search for the "Spirit of Islam," in which religion is frequently imagined as the acting agent—sometimes even the state is envisioned in this role. The other is centered on ethnicity, constructing a mythical narrative in which the "Turkish-Islamic spirit" either subordinates religion or reconfigures it in service of nationalism.

Among scholars who interpret architectural works as representations of cosmology or religious worldview—often aligned with the Perennial tradition and marked by a conflicted relationship with the Islamic Sufi tradition—figures such as Titus Burckhardt, Seyyed Hossein Nasr, Samer Akkach, Roger Garaudy, and Turgut Cansever are frequently cited. Here, one encounters a transfer of cosmological imagination into art and architectural historiography. The claim of a "correspondence between art and cosmology," said to underlie all traditional arts of the premodern world, is reinforced by the invocation of a "sacred art" category composed of calligraphy, mosque architecture, and Qur'anic recitation—framed as directed toward a "supra-individual" purpose. In contrast, studies that situate architectural practices within socio-political conditions are often dismissed as "modern" and "non-Islamic." Instead, it is asserted that these works can only be truly understood through the lens of "sacred science," which does not rely on reason or empiricism, but rather on "intellectual contemplation of the archetypes of the celestial realm." Once artistic practice is associated with religion, it is increasingly perceived as a reflection of that religion's esoteric dimension. Architectural forms are imagined as manifestations of divine geometries residing in the realm of imagination, akin to Plato's world of ideas—geometries said to descend from the "hidden treasures of the unseen." In this vision, the creation of artwork is attributed to the practitioner's contemplation of the archetypal world. Consequently, Islamic architecture is no longer understood through Cartesian geometry but through "sacred geometry" and the organizing presence of the sacred itself.

What questions do this intellectual model fail to ask? For example: Who were the agents involved in the creation of what is termed Islamic architecture? How were they trained, and what belief systems shaped their practices? Who were the individuals labeled as Islamic architects or artists, and how did they relate to religion? Why and how are they believed to have produced reflective or symbolic objects? How did they engage with materials, techniques, and technologies? How did architectural knowledge and practice evolve, and under what economic, political, and technological conditions? What conceptual repertoire were available when these works were produced? How did their creators perceive the world? Did they think about architecture with the same concepts we employ today? Did they experience uncertainty when adapting architectural elements and technolo-

gies? How did their perception of time differ from that of modern historiographers? Are architectural products truly passive reflections of thought, as is often claimed? To what extent can these works be considered manifestations or repetitions of cosmological truths? Can the notion that human creation mirrors divine creation be sustained? If so, what distinguishes divine creation from human production? More fundamentally, how meaningful is a historiography of architecture that is detached from its spatial-temporal context? The mirror metaphor also warrants scrutiny: Is the universe truly a mirror of God? Are architectural works classified as "Islamic" mirrors of Islam? Similarly, are objects imagined as "Turkish architecture" mirrors of Turkishness?

In this context, Gülru Necipoğlu's critique of teleological historiography—deeply entangled with orientalism, nationalism, romanticism, exoticism, and eclecticism—remains highly relevant. Her emphasis on the materiality of objects and the "theory of things" underscores how so-called "Islamic" objects, once politically or ideologically instrumentalized, can no longer function as "cultural ambassadors". This recognition highlights the need to either abandon such categories or to deconstruct their semantic universes and modes of production. When historiographical approaches are grounded in the "theory of things," historical inquiry may begin to shed the burdens of symbolic excess and sanctification imposed by present-day frameworks—allowing us to re-situate architectural objects within their socio-historical coordinates. From this standpoint, architectural narratives can become more critically reflective. In a world misread by ideologies, political rhetoric, temporal flattening, and representational fixation, detaching artistic and architectural objects from the unquestioned contexts to which they have been bound may offer a path to their emancipation. In this sense, the secularization of architectural historiography emerges as not only desirable but necessary—provided it is accompanied by a liberation from the conceptual chains that have long constrained it.

Kaynakça/References

Akkach, S. (2021). *Kozmoloji ve mîmârî: İslâm geleneği ve tasarım süreci üzerine okumalar*. (E. Tümer, Çev.). İstanbul: Nefes Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005)

Arseven, C. E. (1928). *Türk san'atı*. İstanbul: Akşam Matbaası.

Arseven, C. E. (1950). *Sanat ansiklopedisi* (3. Cilt). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Arseven, C. E. (1952). *Sanat ansiklopedisi* (4. Cilt). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aslanapa, O. (2021). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi (Orijinal eserin yayın tarihi İngilizce 1971 ve Türkçe 1984).

Bertram, C. (2012). *Türk evini hayal etmek: eve dair kolektif düşler*. (M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 2008).

Blair, S. S. and Bloom, J. M. (2003). The mirage of Islamic art: reflections on the study of an unwieldy field. *The Art Bulletin, 85(1)*, 152-184.

Burckhardt, T. (2017). *Doğu'da ve batı'da kutsal sanat: sanatın ilkeleri ve yöntemleri*. (T. Uluç, Çev.). İstanbul: İnsan Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1967).

Burckhardt, T. (2019). *İslam sanatı: dil ve anlam*. (T. Koç, Çev.). İstanbul: Klasik Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1976, 2009).

Calinescu, M. (2010). *Modernliğin beş yüzü*. (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Küre Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).

Cansever, T. (1996). İslam mimârisi üzerine düşünceler. (M. Armağan, Çev.). *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, *1(*1*)*, 119-146.

Cansever, T. (2006). *İslâm'da şehir ve mimari*. İstanbul: Timaş Yay. (Birinci Baskı: İz Yay., 1997).

Cansever, T. (2010). *Mimar Sinan*. İstanbul: Klasik Yay. (Birinci Baskı: Albaraka Yay., 2005).

Creswell, K. A. C. (1979). *Early muslim architecture* (Volume II). New York: Hacker Art Books.

Creswell, K. A. C. (1989). *A short accout of early muslim architecture*. (J. W. Allan, Rev. and Enl. Ed.). Scolar Press.

Crinson, M. (1996). *Empire building: victorian architecture and orientalism*. London and New York: Routledge.

Diez, E. (1946). *Türk sanatı: başlangıcından günümüze kadar*. (O. Aslanapa, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Flood, F. B. (2007). From the prophet to postmodernism? new world orders and the end of islamic art. E. Mansfield (Ed.), *Making art history: a changing discipline and its institutions* içinde (ss. 31-53). London: Routledge.

Foucault, M. (2014). *Bilginin arkeolojisi*. (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1969).

Garaudy, R. (2017). *İslâm'ın aynası camiler*. (C. Aydın, çev.). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1985).

Grabar, O. (2010). *İslam sanatının oluşumu*. (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kanat Kitap Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1973 ve 1987).

Grabar, O. (2022a). *İslam sanatı çalışmalarının inşası I: erken dönem islam sanatı 650-1100*. (D. Karakaya, Çev.). İstanbul: alBaraka Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).

Grabar, O. (2022b). *İslam sanatı çalışmalarının inşası II: islami görsel kültür 1100-1800* (H. Doğan, Çev.). İstanbul: alBaraka Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 2006).

Günenç, Ö. F. (2016). Bir mitolojik 'yapı': 'Mardin evi'nde mahremiyet. *Sosyoloji Divanı*, *7*, 23-36.

Günenç, Ö. F. (2021). *Osmanlı mimarlık dilinin yeniden üretimi: 1830'lardan 1930'lara bir kavramlar tarihi denemesi*. Ankara: İdealkent Yay.

Günenç, Ö. F. (2024). Anadolu'da 19. yüzyıldan günümüze bir kavram alımlama pratiği: civil architecture. E. Soysal (Edt.), *8. Kent araştırmaları kongresi: cumhuriyet'in 100. yılında kent* içinde (ss. 46-50). Ankara: İdealkent Yay.

Habermas, J. (1994). Modernlik: tamamlanmamış bir proje. N. Zekâ (haz.), *Postmodernizm: jameson, lyotard, habermes* içinde (ss. 31-44). İstanbul: Kıyı Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1983).

Hafız, M. (2015). Gelenekselci ekolün kutsal sanat doktrini. S. Eren ve A. Öztürk (edt.), *Doğu'dan batı'ya düşüncenin serüveni 10. cilt* içinde (ss. 827-857). İstanbul: İnsan Yay.

Hillenbrand, R. (2003). Studying Islamic architecture: challenges and perspective. *Architectural History*, *46*, 1-18.
doi: https://doi.org/10.2307/1568797

Karadeniz, S. (2018). Bir kavram habitusu denemesi kutsal. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(56), 376-388.
doi: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185639011

Kuban, D. (1982). *Türk ve İslâm sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.

Mülayim, S. (2021). *İslâm sanatı: büyük bildirinin göstergeleri*. (A. Doğanay, Ed.). İstanbul: İSAM Yay. (Birinci Baskı, 2010)

Nasr, S. H. (2019). *İslâm sanatı ve maneviyatı*. (A. Demirhan, Çev.). İstanbul: İnsan Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).

Necipoğlu, G. (2012). The concept of islamic art: inherited discourses and new approaches. *Journal of Art Historiography*, 6. https://arthistoriography.wordpress.com/number-6-june-2012-2/

Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük: çağdaş türkçenin etimolojisi* (Genişletilmiş bs.). İstanbul: Liber Yay.

Panofsky, E. (2020). *Gotik mimarlık ve skolastik felsefe: ortaçağda sanat felsefe ve din arasındaki benzerliklerin incelenmesi*. (E. Akyürek, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1951).

Rabbat, N. (2012). What is islamic architecture anyway?. *Journal of Art Historiography, 6.* https://arthistoriography.wordpress.com/number-6-june-2012-2/

Suphi, H. (1329/1914). Eski Türk evleri. *Türk Yurdu*, *12*, 1216-1221.

Suphi, H. (1330/1914). Eski Türk evleri. *Türk Yurdu*, *6*(62), 2063-2069.

Tanyeli, U. (2011). *Rüya inşa itiraz: mimari eleştiri metinleri*. İstanbul: Boyut Yay.

Tanyeli, U. (2012a). *İstanbul'da mekan mahremiyetinin ihlali ve teşhiri: gerilimli bir tarihçe ve 41 fotoğraf*. İstanbul: Akın Nalça Kitapları.

Tanyeli, U. (2012b). İslam mimarlığı historiyografisi üzerine kısa birkaç not. *Arredamento Mimarlık*, 254, 87-91.

Toprak, M. (2007). Nietzsche'nin décadence düşüncesi. *Felsefelogos*. 33-34, 83-93.

Ülken, H. Z. (1948). *İslam sanatı*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay.

Yetkin, S. K. (1965). *İslâm mimarisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi (Genişletilmiş 3. Baskı).

Yetkin, S. K. (1984). *İslâm ülkelerinde sanat*. İstanbul: Cem Yayınevi. (İlk Basım: Cem Yayınevi, 1974).

Ömer Faruk Günenç
"19. Yüzyıl Mardin Barınma Kültürü: 1837-1866" başlıklı çalışmasıyla yüksek lisans, "Osmanlı Mimarlık Dilinin Yeniden Üretimi: 1830'lardan 1930'lara Bir Kavramlar Tarihi Denemesi" araştırmasıyla doktora derecesini aldı. Ocak 2011-Aralık 2022 yılları arasında Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde görev

yaptı. Aralık 2022'den bu yana Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mimarlık Bölümünde çalışmaktadır. Ocak 2023'ten beri İdealkent Dergisinde mimarlık alan editörü olarak görev yapmaktadır. 15 yıldır insani yardım gönüllüsüdür. Çalışma alanları arasında Osmanlı mimarlığı, Cumhuriyet dönemi mimarlığı, İslam mimarlığı, insani yardım ve mimarlık, biyosiyaset, barınma kültürü ve çağdaş mimarlıklar yer alır.

Received a master's degree for the thesis titled "19th Century Housing Culture in the City of Mardin: 1837-1866" and a doctorate for the research "The Reproduction of the Ottoman Language of Architecture: An Investigation of the History of Concepts from the 1830s to 1930s." Worked at Mardin Artuklu University Department of Architecture from January 2011 to December 2022. Currently working at Bolu Abant Izzet Baysal University Department of Architecture since December 2022. Serving as the architecture editor for Idealkent Journal since January 2023. Has been a humanitarian aid volunteer for 15 years. Fields of study include Ottoman architecture, Republican architecture, Islamic architecture, humanitarian aid and architecture, biopolitics, dwelling cultures, and contemporary architecture.

E-posta: omerfaruk.gunenc@ibu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 44-71 **DOI:**10.31198/idealkent.1706066

The late Ottoman city in pieces: technologies, rhythms, frictions

*

Habibe Tuba Bölük[1]

Abstract

This article examines three distinct late Ottoman encounters—timber construction following the 1894 earthquake, the imagined form of electricity in Ahmed Fâik's Monsieur Elektrik, before it had fully entered everyday life, and the experience of the bicycle in Ahmet Tevfik's Velosipet ile Bir Cevelan—through the lens of temporal frictions that shaped technological experience in the empire. It foregrounds how technologies entered Ottoman society through asynchronous rhythms, unsettling both linear narratives of progress and assumptions of traditional continuity. In this respect, the article examines socio-technical change in late nineteenth-century Istanbul without reproducing the assumptions of Eurocentric narratives of development or the static imaginary of the Islamic city. These case studies illustrate how materials once deemed 'obsolete' regained functional value, how technological imaginaries circulated ahead of infrastructure, and how devices were reinterpreted through bodily engagement and everyday negotiation. Drawing on insights from Science and Technology Studies (STS), the article adopts a socio-technical perspective to argue that technologies were neither simply imported nor externally imposed, but rather redefined through local encounters. In doing so, it challenges both essentialist readings of the "Islamic city" and universalist claims of Western modernity, offering an alternative historiography of urban transformation grounded in improvisation, affectivity, and the spatial-temporal rhythms of everyday life.

Keywords: *Ottoman technology, late 19th century, local encounters, science and technology studies, Islamic city*

Atıf/Cite

Bölük, H. T. *(2025).* The late ottoman city in pieces: technologies, rhythms, frictions. *İdealkent* (48), 44-71. https://doi.org/10.31198/idealkent.1706066

[1] Research Assistant, Mardin University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture, Mardin, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4295-0365 E-mail: habibetubaboluk@artuklu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 25.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 44-71 **DOI:**10.31198/idealkent.1706066

Geç Osmanlı kentinde parçalanmışlık: teknolojiler, ritimler, sürtüşmeler

*

Habibe Tuba Bölük[2]

Öz

Bu makale, geç Osmanlı dönemine ait üç farklı karşılaşmayı—1894 depreminin ardından ahşap yapı inşası, Ahmed Fâik'in Monsieur Elektrik adlı eserinde, elektriğin henüz gündelik yaşama nüfuz etmeden önce tahayyül edilen biçimi ve Ahmet Tevfik'in Velosipet ile Bir Cevelan adlı eserinde bisiklet deneyimi—imparatorluktaki teknolojik deneyimi şekillendiren zamansal sürtüşmeler merceğinden incelemektedir. Teknolojilerin Osmanlı toplumuna eşzamanlı olmayan ritimlerle dahil olduğunu öne sürerek hem doğrusal ilerleme anlatılarını hem de geleneksel süreklilik varsayımlarını sarsmaktadır. Bu bağlamda makale, geç on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'undaki sosyo-teknik değişimi, Avrupa-merkezli ilerleme anlatılarına dayanan varsayımları ya da İslam şehrine dair durağan tahayyülleri tekrar etmeden incelemektedir. Söz konusu vaka çalışmaları, 'modası geçmiş' yapı malzemelerinin işlevsel değerini nasıl yeniden kazandığını, teknolojik tahayyüllerin altyapıdan önce nasıl dolaşıma girdiğini ve aygıtların nasıl bedensel etkileşim ve gündelik müzakere yoluyla yeniden yorumlandığını göstermektedir. Makale, Bilim ve Teknoloji Çalışmaları (STS) literatüründen beslenen sosyo-teknik bir yaklaşımı benimseyerek teknolojilerin yalnızca ithal ya da dayatılmış değil, yerel karşılaşmalarla yeniden tanımlanmış olduğunu savunur. Böylece hem "İslam şehri"ne dair özcü kabullere hem de Batı modernitesinin evrenselci iddialarına karşı, doğaçlama, duygulanım ve yaşamsal ritimlere odaklanan alternatif bir kent tarihçiliği önerir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı teknolojisi, geç 19.yüzyıl, yerel karşılaşmalar, bilim ve teknoloji çalışmaları, İslam kenti*

[2] Araştırma Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mardin, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4295-0365 E-posta: habibetubaboluk@artuklu.edu.tr
idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 25.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025
CC BY NC ND

Introduction

Technologies are inherently socio technical. According to this theoretical orientation, technological developments cannot be neatly reduced to either purely technical innovations or exclusively social needs. Instead, they mutually influence and shape, or co-construct, each other (Lyon, 2003, p. 163). Since the 1980s, Science and Technology Studies (STS) has explored these entanglements through a range of theoretical frameworks that, while distinct, remain complementary in their analytic scope (Bijker, Hughes, and Pinch, 1987). Ranging from sociotechnical systems (Hughes, 1983), to the social shaping of technology (MacKenzie and Wajcman, 1985), to sociotechnical alignments (Grint and Woolgar, 1997), and to actor-network theory (Latour, 1987; Law and Hassard, 1999), these approaches, despite their differences, converge in their direct challenge to reductive or deterministic accounts that abstract technology from its social context. Technological configurations are not neutral; they often emerge through choices shaped by institutional authority, social relations, and culturally embedded expectations. In turn, they also participate in reshaping these very frameworks—reorganizing access, behaviour, and visibility across time and space.

The conceptual tools offered by STS make it possible to think of technology both as a product of social relations and as a force that transforms them. Yet this approach often comes into tension with entrenched historiographical conventions, particularly when applied to non-Western urban contexts. In cases such as late Ottoman Istanbul, the interpretation of technological change in the city continues to be shaped by two dominant narrative frameworks. The first portrays the Islamic city as a static, inward-looking form that stands apart from technology. The second focuses on the post-nineteenth-century period and frames Istanbul's transformation through the lens of a "belated modernization."

This study departs from both of these interpretive templates. It approaches the relationship between the city and technology through historical specificity—by tracing everyday encounters, socio-technical entanglements, and temporal frictions[3]. These two categories have, in fact, sus-

[3] The term temporal frictions are informed by Carl Öhman's notion of ontological friction as the informational resistance that makes temporal moments distinguishable (Öhman,

tained and constituted each other. The notion of the "Islamic city," advanced by Eurocentric art historical classifications and orientalist regimes of knowledge, grew out of systems that imagined urban space as bounded, self-contained, and pre-modern. Across centuries and regions, diverse religious and civic architectures were folded into a singular and supposedly coherent civilizational type (Tanyeli, 1987; Çelik, 1999; Hillenbrand, 2003). Over time, this conceptual framework converged with Westernization narratives, casting Islamic cities as technologically inert, devoid of material innovation, and temporally misaligned with Western modernity (Rabbat, 2012).

Yet critiques of this framework—drawing on sources such as court records and urban ethnographies—have challenged its static logic by foregrounding the contingent and often unstable social formations that shape everyday urban life (Çelik, 1997; Geertz, 2001; O'Meara, 2007; Rapoport, 2018; Uğur, 2019). In doing so, these studies reject classificatory models that frame the city as a static formation, devoid of human agency that animate urban life.

This article aligns itself with that critical line. It moves away from accounts that position technology within essentialist or teleological timelines and instead treats it as one among several forces that shape urban life. To pursue this discussion, the study turns to critical reflections on the conceptual disjuncture between theories of modernity and technology studies. Philosopher of technology Philip Brey identifies a key obstacle to their synthesis: the mismatch of analytical scales. While technology studies focus on micro- and meso-level dynamics, theories of modernity address macro-structural processes (Brey, 2003, p. 35). Yet synthesis is possible if we acknowledge that technology operates across both state regulations and individual practices. Understanding this duality demands attention not only to structural conditions, but also to the agents who encounter, interpret, and reshape them.

At such a juncture—even in the absence of certain identities—it becomes necessary to bring subjects into clearer focus. The subject here is neither simply a technician, theorist, nor passive user, but a creative agent

2021). While Öhman theorizes this in epistemic and ontological terms, the present study adapts the concept to highlight historically situated tensions between technological rhythms and the social worlds.

who engages technology as both a site of transformation and self-transformation. This subject-technology relation is one of dialectical co-becoming—a process Nishida Kitarō conceptualized as reverse determination (*gyaku gentei*). Technological evolution is not unilaterally directed by producers or users; rather, both are entangled within what Nishida calls the "field of cosmic action," where meaning is continuously reimagined—akin to Bergson's *durée* and *élan vital*. This is not passive exposure but reciprocal worldmaking: subjects and technologies mutually constitute one another. Conceiving technology as a traveller with a round-trip ticket—drawing on Clifford's theory of traveling cultures (1992, 1997)—emphasizes how its course is reshaped through reciprocal encounters. This framing moves beyond linear trajectories or predetermined ends, freeing technology from reductionist schemas. From this view, technopolitical and anthropological approaches converge on a shared insight (Appadurai, 1986; Appel, 2019; Gandolfo, 2013; Hull, 2008): technology and infrastructure exceed their material and technical forms, becoming inseparable from political rationalities, affective economies, and everyday practices (Appel, Anand, and Gupta, 2018).

This theoretical framework provides fertile ground for understanding how non-Western societies negotiate their relationships with technology. In a multilayered empire like the Ottoman Empire, technological change was not limited to imported devices or state-driven infrastructure. Rather, it gained meaning through everyday practices shaped by local and evolving experiences. When addressing technological change in the late Ottoman period, the reign of Abdulhamid II (1842–1918) inevitably occupies a central place in the discussion.

Explanations of technological approaches during this era cannot rest solely on political, financial, or administrative constraints—nor on psychological accounts that reduce action to personal will. Instead, they must be situated within broader international, structural, and social dynamics. Abdulhamid's caution toward emerging technologies such as electricity (İleri, 2024a, p. 4) has often been read as a reflection of personal anxiety, yet this view largely stems from Republican-era historiography and contemporary memoirs. Similar anxieties surfaced in other contexts, including China and Japan, revealing a broader reflex: the fear that new technologies could destabilize political or social order (Murata, 2003, p. 243).

In late 19th-century Ottoman society, technology encompassed far more than major infrastructure projects like the telegraph or electricity; it

also included photography, cartographic methods, building materials, and transport devices. Some of these technologies were swiftly embraced, while others met with resistance or delay—reflecting how technological change unfolds at uneven tempos, sometimes imperceptibly slow, sometimes abruptly fast. A new device might displace its predecessor or coexist with older systems for decades, shaping how transitions unfold. In this light, technologies mediate both personal temporalities and broader historical flows. The telegraph introduced simultaneity across distance; electricity extended the day into the night; transport innovations altered the spatial experience of time. Time, then, is not merely a backdrop but an active agent in the technological remaking of urban life.

The three cases explored in this article—timber construction after the 1894 earthquake, Ahmed Fâik's Mösyö Elektrik, which expands the limited, elite experience of electricity into a broader public and imaginative domain, and Ahmet Tevfik's cycling travelogue—reveal how technological change reshaped the Ottoman city's everyday rhythms and spatial imaginaries. Each resonates with the earlier theoretical framing—Bergson's temporality, Nishida's 'reverse determination'—by tracing how technologies unsettled existing routines and forged new patterns of urban experience.

This theoretical resonance is sharpened by the way each case engages a different scale of socio-technical experience. Though not directly connected, the cases were selected to show how temporal frictions emerge across structural, imaginary, and corporeal registers. Temporal frictions here refer to mismatches in timing, epistemic resistance, or material and affective thresholds that shape how technologies embed within social life. Each case enacts a distinct mode of temporal resistance, underscoring that technological change unfolds through layered, non-linear rhythms rather than a singular historical arc.

To concretize these conceptual tensions, each case draws on distinct archival sources and interpretive methods. The first section, which focuses on the post-earthquake to timber construction, is based on materials from *Istanbul Kadı Sicilleri* (the İstanbul Qadi Records) and *BOA* (Prime Ministry Ottoman Archives), and secondary literature in architectural and urban history. The electricity section combines institutional sources with a close reading of Ahmed Fâik's *Mösyö Elektrik*, drawing on a synopsis by Serhat Küçük. It examines electricity's layered emergence at two levels: institutional dynamics of regulation and restriction, and the story's affective and

imaginative engagement with electrification. While official records illuminate infrastructural constraints, the story reveals how electricity was perceived and narrated. Finally, *Velosipet ile Bir Cevelan* is treated both as a primary source and as a techno-cultural artifact, tracing how the bicycle reshaped embodied spatial relations.

1. Structural Memory: Timber, Crisis, and the Reuse of the Past

The 1894 Istanbul Earthquake was not merely a case of physical destruction. It also became one of the moments that prompted renewed assessments of the built environment, continuing a pattern of urban planning initiatives that had gradually gained institutional form throughout the nineteenth century, especially in the spirit of the Tanzimat reforms. This process was interwoven with technical and administrative inquiries that carried the imprint of spatial memory shaped by earlier disaster experiences—most notably, fire.[4] Alongside debates on how new buildings should be constructed and which materials should be used, the long-standing tradition of wooden architecture—long subject to official restrictions—began to resurface in public discourse. Since the late sixteenth century, however, successive administrative efforts had sought to limit the use of wood in urban construction, largely due to its association with fire hazards. Still, within Istanbul's evolving architectural landscape, a continuous negotiation persisted between the material's practical familiarity and the risks it entailed.

In the period after 1894, wooden-framed structures regained architectural relevance due to their relative resilience against seismic activity. This technical shift marked that traditional materials were being used in new ways. However, this revival did not completely erase the long-standing association of wood with fire risk in the urban memory. Moreover, this time, wood was not only considered as a risky material but also became a building material associated with the periphery, rather than the centre. In the wake of urban fires, the state-sponsored promotion of masonry structures and the establishment of new centres based on kavaid-i hendese (ge-

[4] The nineteenth century alone saw 80 recorded fires in Istanbul—equivalent to the total number documented over the preceding three centuries.

ometric principles) led to wooden buildings being relegated to the margins of the capital. In these peripheral areas, they came to symbolize a material and spatial contrast to the architecture of affluence.

This exclusion stemmed from the longstanding perception of wood as a material that eroded the sense of security in everyday life, as evidenced in the 1839 French diplomatic correspondence.[5] To such an extent that the term 'fire' came to symbolize misfortune in the vernacular (De Amicis, 1896, p. 98). A key factor in this destructiveness was the flammability of wooden structures, which dominated the fabric of Istanbul's narrow, winding streets. As a result, from the sixteenth century onwards, laws restricting wooden construction were enforced as part of broader fire prevention strategies, particularly in response to household heating practices (Pinon, 2006, p. 51; Refik, 1930, p. 21) Extensive documentation of these legal measures and post-disaster reconstruction efforts is preserved in the Istanbul kadı registers (Islamic court records, kadı sicilleri).

Post-disaster records after 1766 reveal fire prevention's discursive dominance over other risks. In the reconstruction of hardware shops near Rüstem Pasha, for instance, wooden superstructures were permitted only if enclosed by elements such as stone walls and *kirpi saçak* (projecting eaves with spikes), suggesting that material selection was shaped not solely by technical considerations, but also by spatial regulation (İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 1765, nos. 66–1). Similarly, in the *Saraçhane* market, the survey commission deemed it reasonable for upper floors to be clad in wood at the request of shopkeepers, even though ground floors were built of masonry (İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 1765, nos. 61–1). This situation demonstrates that construction norms were neither unilaterally imposed from above nor exempt from local demands, permitting negotiation within the built environment. However, these conditional permissions also reveal what James Scott would call the 'illegibility' of local practices to central authorities (Scott, 1998, p. 53)—a gap that systematically undermined the environmental policies being advanced. A document based on the imperial edict issued after the 1808 Galata fire explicitly emphasized the increased fire risk posed by wooden buildings; it prohibited

[5] The document "AMAE, Turquie, CP 279, Lurde to Soult, 17 October 1839, ff. 134b–135a" is used in Eldem (2022)'s article 'Tanzimat Hatt-ı Hümayunu'nu (1839) baştan okuma'.

wooden façades and overhanging bay windows and reaffirmed the requirement for *kirpi saçak* (İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 1802, nos. 99a–1)

By 1866, a commission established by the Caliphate identified safety as the primary rationale for preferring masonry over timber construction (BOA.A.MKT.MHM., 1866, no. 347/36). The subsequent addition of order and cleanliness to this rationale introduced further layers of meaning, linking building preferences to notions of "civilization" and "progress." This semantic expansion becomes particularly evident in 1879 report, which records a decision to abandon plastered façades on *bağdadi* walls—due to the unsightly appearance caused by weather-induced flaking—and to opt instead for direct cladding with wooden boards (Gürses Söğüt, 2016, p. 78). Taken together, these documents suggest a growing tendency toward masonry construction from the late 17th century onward. However, the conditional permissions found in the reports, along with periodic modifications of building principles on technical or aesthetic grounds, indicate that even by the late 19th century, the fire-preventive prohibitive discourse did not function in absolute terms. Technical rationality and everyday necessity often operated in tandem.

The enduring persistence of wooden structures in practice was undeniably rooted in pragmatic reasons. The economic constraints of the populace and the expedited construction timeline timber offered stood as primary motivators for its continued use. Equally decisive was the preexisting, widespread mastery of woodworking crafts within local communities. Nor could one dismiss the rental revenues generated by wooden or masonry buildings erected on waqf lands (Gürses Söğüt, 2016, p. 79). Together, these factors rendered the post-fire reissuing of timber construction permits a rational concession.

Yet by the latter half of the 19th century, Ottoman authorities shifted strategy—moving beyond prohibitions to address the structural impediments undermining their own decrees. The 1865 Hocapaşa fire aftermath proved pivotal: the Judicial Council's (*Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*) investigative report laid bare how narrow streets and material choices catalysed fire propagation, proposing street widening as a dual-purpose remedy—both firebreak and logistical enabler for transport and reconstruction. These interventions, however, necessitated compulsory land reallocation (*usul-i cedide*), resulted in widespread suffering (Çelik, 1986, p. 43).

Consequently, the *Islahat-ı Turuk* Commission (Road Reform Commission), established to mediate post-fire urban disputes, extended its mandate beyond mere city planning until 1869—actively devising pragmatic solutions to economic bottlenecks hindering reconstruction. Tax exemptions alleviated the prohibitive costs of brick and cement, incentivizing masonry construction (Gürses Söğüt, 2015, p. 74), while new production facilities and transport routes were strategically planned (Ergin, 1995, p. 446). Within this framework, post-1865 Hocapaşa fire interventions transcended physical urban redesign to address its socioeconomic sustainability. Indeed, compared to Storari's top-down 1856 Aksaray model, this approach revealed a distinctly localized, implementation-driven character. Such historical context underscores how building technology decisions carried not just technical implications, but profound social resonance.

One of the clearest ways to trace the social impact of technology is through how building materials gradually became markers of class distinction. By the late 19th century, spatial divides in Ottoman cities—once organized along religious lines—began to reflect economic hierarchies. Fire-prevention laws mandated masonry construction in central districts, while timber was tolerated on the periphery, institutionalizing unequal protection. The 1882 *Ebniye Kanunu* formalized this via Articles 79 and 80 (Gürses Söğüt, 2016, p. 82). In rising urban centres like Pera or Galata, masonry was subsidized; in marginal zones, timber faced restrictions such as mandatory firewalls. Though rooted in artisanal practices, timber was increasingly framed as 'backward,' 'hazardous,' and 'worthless,' reinforcing the physical and symbolic distance between privileged and peripheral areas—and rendering dignified housing a function of economic capacity.

The late 19th century saw Demetrios Eginitis (1862-1934), director of the Athens Observatory, unexpectedly revive the debate on timber construction. Following the 1894 Istanbul earthquake, authorities made the strategic decision to invite this astronomer-mathematician-physicist to assess the damage. His investigations yielded crucial structural insights alongside seismological observations: he demonstrated timber buildings' superior earthquake resistance compared to masonry, while also noting the stability of brick structures reinforced with iron connectors. Although he was not a specialist in construction technology per se, Eginitis's findings resonated with the documented failures of both residential and public masonry buildings (BOA.Y.PRK.ŞH., 1894, no. 4/95; Genç and Mazak, 2000). Damage reports revealed troubling structural compromises - from

the vaults of the Grand Bazaar to shops surrounding the Nuruosmaniye Mosque, where unauthorized modifications and neglected maintenance had created vulnerabilities. The symbolic weight of such monumental structures—including the Grand Bazaar, one of Istanbul's commercial and financial hubs, and palatial complexes like Dolmabahçe and Mercan—magnified these structural concerns, accelerating demand for innovative building solutions. In this transitional period before reinforced concrete's dominance, prefabricated timber framing emerged as a rapid response technology. The so-called "composite timber mansions" - erected within three months (BOA.HH.d., 1894, no. 27830)- represented both a technical improvisation and a revealing moment in Istanbul's seismic adaptation.

The Timber Factory established at Ahırkapı in 1893—just a year before the Istanbul earthquake—mechanized the production of construction-grade wood—marking a shift from artisanal wooden pieces to standardized timber.[6] As early as 1863, authorities had shuttered an unlicensed sawmill operated by one Ari, a British subject, in Adapazarı (BOA.A.MKT.MHM., 1863, no. 257/44). Following this precedent, limited numbers of steam saws had gradually appeared in imperial shipyards and the *Şirket-i Hayriye* docks. But the *Ahırkapı* factory marked a qualitative leap as steam-powered machines replaced carpenters' planes and chisels, revolutionizing both the pace and precision of timber production.

The primary objective behind establishing the factory was to reduce both time and labour costs while producing more affordable and higher-quality goods. Over time, its operations expanded well beyond carpentry, encompassing the production of all kinds of timber products and derivatives, and eventually extending into construction works and large-scale lumber trade. As reported in *Servet-i Fünun* in 1899, a task that would normally require ten hours of manual labour to prepare timber veneer could be accomplished by the factory's machinery in just one hour—and with a markedly superior finish (İhsan, 1899).

The 1894 Istanbul earthquake revealed the factory's technical capabilities in an unexpected context. As Damla Acar and Deniz Mazlum's archive-based research meticulously demonstrates, the highly standardized load-bearing components and prefabricated wall claddings used in temporary timber framed houses around Yıldız and Dolmabahçe Palaces bore

[6] From this point forward, 'timber' will be used specifically to denote fabricated and engineered wood materials, while 'wooden' is reserved for traditional wood craftsmanship.

the unmistakable imprint of this production method (Acar and Mazlum, 2016). An official report prepared four days after the quake documented collapsed chimneys, shattered balcony railings, cracked plasterwork, and damaged ceiling ornaments in Dolmabahçe's masonry structures. These identical damage patterns appeared across numerous masonry buildings inhabited by members of imperial dynasty members and high-ranking bureaucrats. This devastation resurrected timber construction as an emergency solution, now rebranded as 'safer' and more flexible. The transition's first documented steps appear in a 28 July 1894 cost estimate by Sarkis Balyan for two timber structure planned in Dolmabahçe's rear gardens (BOA.HH.EBA., 1894, no. 39/30).[7]

Another notable example was the prefabricated timber-framed structure built for an Ottoman marshal near Yıldız Palace. Dubbed a "assembled timber mansion," this structure consisted entirely of pre-manufactured components assembled on-site (Acar and Mazlum, 2016, p. 616). The cost breakdown of this new type of structure reveals a paradigm shift in construction methodology: wrought-iron nails gave way to corner brackets and screws, window frames were delivered pre-assembled from carpentry workshops, and factory-produced wooden panels standardized exterior cladding.

In the building frame, partial signs of standardization can be observed in the dimensions and spacing of load-bearing elements. For instance, surveys conducted in the Mehmed Selim Efendi Pavilion (1898) reveal the use of a *satrancına kuşaklı* timber framework (a grid-reinforced bracing system), where vertical bracings were placed approximately every 25 cm (Acar, 2020, p. 136). Measurements taken from the Davet Pavilion—likely designed by Alexandre Vallaury and dating from the same period—indicate the use of much slimmer and more standardized vertical bracings, measuring as little as 3.5 x 15 cm (Kolbay, 2010, p. 278). This change reflected a technical rationality aimed at achieving more even distribution of structural loads across the wall surface. At this point, the technical nature of timber—namely its anisotropic, fiber-oriented structure—makes its relatively low calculability especially significant. Although one cannot yet speak of advanced industrial techniques such as lamination or moisture regulation as seen in today's timber industry, certain practices of this

[7] Balyan constructed two earthquake pavilions at Dolmabahçe Palace and seven at the Feriye Palaces.

period—such as sectional reduction, repetition of elements, and their arrangement according to fixed spans—should be understood as early steps toward enhancing structural calculability.

Alongside domestic production, Abdülhamid II commissioned prefabricated structures from abroad—among them, Russian engineer-physician Shcherbakov (Serge Stcherbakoff). Their association began with an unrealized prefabricated diphtheria hospital project, cut short by Shcherbakov's sudden death (Türker, 2023, p. 137). The Odessa-based manufacturer of concrete elements not only proposed this medical design but also sold the palace a prefabricated chalet (*şale köşkü*) for Yıldız's harem gardens. Though the structure hasn't survived, the palace archives preserve Shcherbakov's chalet catalogue and payment records for its assembly crew (Türker, 2023, p. 137). Notably, one of eighteen earthquake pavilions (*deprem köşkü*) built by the *Hazine-i Hassa* was installed in Çengelköy for Vahdettin Efendi by Shcherbakov (Acar, 2015, p. 293–295). His imported timber houses represent a rare case of architectural outsourcing in Ottoman history. These Russian-style structures used interlocking systems with 15x13cm primary and 13x5.5cm secondary posts, their every beam dimension and window type meticulously specified in bilingual contracts. The modular designs in Shcherbakov's catalogue mark a watershed—they transcended traditional construction logic, pioneering what we now recognize as 'assemble housing'.

The post-earthquake resurgence in timber construction and the gradual standardization of structural elements in Istanbul may initially appear as a pragmatic response to crisis. However, the shift in production practices—particularly following the establishment of the Ahırkapı Timber Factory—reveals a deeper transformation in timber construction techniques during this period. This shift was neither a nostalgic "return" to tradition nor merely a matter of technical necessity. Rather, the emerging changes in construction methods, material processing, and dimensional regulation marked the early traces of a modern industrial logic in building production. As imperial factory churned out prefabricated panels on an industrial scale, neighbourhood carpenters found themselves grappling with alien materials—screws, iron brackets, and a tempo of production that clashed sharply with the rhythms of their craft. The paradox of Ottoman modernization lay precisely here: technologies arrived at the speed of light, yet society adopted them in its own time.

Technologies manipulate time in paradoxical ways. Where industrialization compressed centuries of woodcraft into years of prefabricated urgency, electricity—despite its instant magic—languished for decades between palace walls and public streets.

2. Selective Modernity: Electricity, Privileged Time, and Technological Imagination

Electricity arrived in the Ottoman capital in the late 1870s (İleri and Degirmencioglu, 2020). Its early applications represented more than technical innovation—they manifested new regimes of privilege. The technology first emerged as a strategic military asset: electric searchlights for army reconnaissance (BOA.İ.ŞD., 1876, no. 32/1579) later enhanced naval defences (BOA.Y.A.RES., 1885, no. 28/49). By 1896, cinema projectors with electric lamps (BOA.İ.RSM., 1896, no. 6/22) began reshaping collective imagination through audiovisual media. Yet electricity's spread remained conspicuously elitist—confined to Monsieur Huber's mansion (BOA.HR.İD., 1903, no. 2082/43), select Tarabya hotels (BOA.BEO., 1899, no. 1314/98508), and Haydarpaşa's grain silos (BOA.Y.A.RES., 1902, no. 7/32). This spatial exclusivity frames electricity as both technological infrastructure and social text—a dual nature that reconfigured sensory experiences of modernity, embedded new meanings in technology, and reshaped collective imaginaries. Far from democratizing, it crystallized regimes of visibility and access, where surveillance capabilities foreshadowed emergent social hierarchies.

In its early years, electricity circulated as a 'sensory' privilege—a technology perceptible only in select spaces for elite classes: from Yıldız Palace to embassy residences, minority schools to foreign company headquarters. This exclusivity revealed its severely limited public penetration. Illuminated palace chambers, electrically powered clock towers, tramway projects, and storefront displays of imported devices demonstrated how the technology served not just function but visibility and authority. Put differently, this infrastructure operated as both spectacle and surveillance strategy—a duality evident in the electrification policies of Sultan Abdülhamid (1876-1909), İttihat ve Terakki (the Committee of Union and Progress) (1908-1918), and the Electric Company, where political agendas consistently outweighed public utility.

According to historian Nurçin İleri, Abdülhamid sought to keep infrastructure investments under state control, citing the inequalities stemming from capitulations and trade agreements. He delayed the widespread adoption of electricity by invoking the privileges of gas companies and the inadequacies of urban infrastructure (İleri, 2024b, p. 537). However, the Ottoman administration's approach to electrical technology was not merely one of cautious distance; at times, it displayed interventionist tendencies, while at others, it exhibited marked enthusiasm. The state did not outright ban electricity but established licensing and regulatory mechanisms to prevent unchecked proliferation of individual demands. Simultaneously, a discernible effort toward technological integration emerged within the framework of modernization projects. Observers were dispatched to international exhibitions—such as Vienna in 1873, Paris in 1881, and Chicago in 1893 (İhsan, 1896)—while students were sent abroad to study electrical engineering. Among them was Refik Fenmen, who would later play a significant role in institutionalizing electrical education. Periodicals such as *Servet-i Fünûn*, *İkdam*, and *Sabah* closely followed these developments, regularly reporting on industrial and electrical expositions. Meanwhile, ledgers from the *Telgraf* and *Maarif Nezareti* (Telegraph and Education Ministries) bear notable traces of how these initiatives were processed within bureaucratic channels. Taken together, these contradictory practices suggest that the Ottoman Empire—situated within the conditions of modernization—developed an ambivalent position toward technology, one shaped by both scepticism and a desire for inclusion.

This dual stance fostered a system where electricity circulated as a privilege, limited to certain spaces and classes—yet it gradually unravelled as public demand for electrified venues grew more insistent. The state's desire for oversight increasingly faltered in the face of unofficial uses, as imported devices—granted entry through special permissions—began to infiltrate everyday life. This tension exemplifies the sociotechnical nature of electricity. No longer just an infrastructural utility, electricity became a contested domain where unofficial initiatives reshaped modernization unpredictably. From the Bomonti Beer Factory to Villa Stefanovich in Moda, numerous influential figures and institutions exploited electricity illicitly (Tekay Liu, 2024). Smuggled devices disassembled and reconfigured machines, the discretionary interventions of technical experts, and the entrepreneurial ventures of local actors wove a shadow network that surrounded and exceeded the official politics of electrification. Building

on Cihan Tekay Liu's archival work, a 1905 document reveals that while twenty-seven buildings across Istanbul had been electrified between 1889 and 1905, only twenty possessed official permits—the remaining seven operated through clandestine connections. Liu's research further demonstrates how firms like Siemens & Halske and AEG engaged in both sanctioned and unsanctioned projects (Tekay Liu, 2024, p. 203), proving this 'shadow infrastructure' was more than bottom-up, makeshift solutions. Electricity's circulation in Ottoman society thus laid bare the state's modernization aspirations—and the very anxieties and distrust they provoked.

By positioning electricity as a privilege—distributed selectively rather than made publicly accessible—the state delayed its democratization, confining it to a narrow regime of wonder. Yet this restriction could not fully suppress the popular imagination surrounding it. At this point, technology's 'felt presence' was constructed not just through direct use, but through representations: stories, gossip, and collective fantasies. It is precisely here that narratives like Ahmed Fâik's *Mösyö Elektrik* (Monsieur Électricité) become revealing. It offers insight into how electricity was internalized among ordinary people, how it morphed into a subjective presence rather than remaining a purely technical entity. *Mösyö Elektrik* is not a story about technology per se[8] Rather, it is the expression of a dream shaped between hopes for progress and fears of control—what might be described as a 'social form of feeling'.

The phrase "social form of feeling" captures how electricity was sensed, imagined, and interpreted within Ottoman society. The story offers a unique gaze onto perceptions of modern technology—filtered through emotion, imagery, and collective imagination. Electricity, in this narrative, exceeds its technical novelty, becoming a subject, a character, even a sensation. This shift reflects a deeper need to embody technology, to render it intelligible and experiential. The humanlike figure of *Mösyö Elektrik*—knocking, conversing, offering guidance—reveals how society

[8] The story was first serialized on September 6, 1900, in issue no. 234 of *Çocuklara Mahsus Gazete*, eventually appearing in a total of fifteen instalments. Later that same year, it was published as a standalone book but soon fell victim to the widespread censorship practices of the period. For a concise summary and contextual reading of the narrative, see Serhat Küçük's article, '*Osmanlı Algısında Garb Teknolojisi: Mösyö Elektrik'in Sergüzeşti*'.

negotiated its encounter with modernity. Such narrative strategies domesticate technology, giving it a body and enabling emotional proximity. Alaaddin's hesitation to shake *Mösyö Elektrik*'s hand (Küçük, 2013, p. 730)—fearing an electric shock—distills the contradictory feelings new technologies often aroused: both awe and apprehension. This emotional duality reflects a broader, early modern anxiety—the tension between the promises of progress and the risks it entailed. The story frames this not as a personal reaction, but as a collective emotional burden: the affective weight of encountering modernity. In this sense, the social form of feeling transcends individual sentiment; it crystallizes a period's shared imaginaries, hopes, and uncertainties. Gradually, technology loses its abstractness and becomes embedded in the fabric of social life.

The narrative begins with youths in an Istanbul mansion discussing the nature of electricity—not as a mere scientific object, but as an enchanting force reshaping daily life. Behçet's explanations of electromagnetic waves and devices (Küçük, 2013, p. 726) reveal a fascination rooted in knowledge, yet tinged with romanticism, suggesting that modernity was also affective. With *Mösyö Elektrik*'s entrance, this abstract relationship to technology gains physical form. Under his guidance, Alaaddin embarks on a utopian journey into an electrified future—trains, elevators, home gym equipment, centralized clocks—each image conjuring fantasies of boundless technological possibility (Küçük, 2013, p. 733). Yet the revelation that these scenes were a dream. The story hints that electric life, in the Ottoman context, remained just beyond reach—an imagined future suspended between aspiration and impossibility.

The story's scientific subtext reveals how late Ottoman intellectuals engaged contemporary science—not through rigorous theoretical mastery, but via an earnest curiosity shaped by translation, public instruction, and emerging popular science. The mention of Wöhler, Sainte-Claire Deville, Hertz, and Maxwell suggests that the author—writing as Ahmed Fâik, later known as Faik Sabri Duran—was attuned to current European debates. Though not a physicist, he was a geography enthusiast and rising intellectual. Within the narrative, electricity is explained through *temevvücât-ı esîriye*[9] —oscillations in a weightless, invisible ether (Küçük,

[9] The term *temevvücât-ı esîriye* [Ar./Ott. "Etheric undulations"] refers to mystical vibrations within Islamic cosmology and to ether waves in pre-Einsteinian physics.

2013, p. 728). This is less a misunderstanding than a reflection of how science circulated among educated laypeople: impressionistic, metaphor-laden, and filtered through imagination. The narrative does not signal a delayed paradigm shift but rather reveals how modern science was being tentatively interpreted and affectively integrated by a generation searching for conceptual footholds in an accelerating world.

Mösyö Elektrik was censored in 1902. Serialized in a children's magazine, later published as a book, and swiftly banned, its trajectory reflects the ambivalence surrounding electrification in the late Ottoman Empire. That it first appeared in a children's publication is telling—suggesting that even utopian visions of modernity required containment. The story is structured around fascination and dreamlike projection, yet it ends as a dream—and in reality, it is silenced. Yet this response cannot be reduced to Abdülhamid's personal techno-scepticism. Why was the telegraph embraced as imperial infrastructure, while electricity remained restricted? The issue lay not in the technology itself but in its financial architecture. As Pamuk (2018) argues, the Empire pursued a model of *dependent development*—adopting technologies selectively to modernize without ceding sovereignty. Electricity, like trams or gasworks, came with long-term concessions to foreign capital, granting European firms quasi-sovereign control over infrastructure. Firms like Siemens and AEG often operated ambiguously within and outside monopoly agreements, highlighting the instability of Ottoman leverage. The narrative's utopian impulse—however innocent—risked revealing the gap between imagined futures and material constraints. Its silencing, then, was not only political, but symptomatic of a state navigating the uneven tempo of its own modernity.

3. Slow Time, Fast Things: Cycling and Temporal Asymmetries in the Late Ottoman Countryside

The bicycle, gradually emerging as the urban leisure phenomenon of the era, takes centre stage in an unconventional 1890s journey between Istanbul and Bursa. Ahmet Tevfik, the man behind this expedition, brings together Istanbul and its proximate yet psychologically distant hinterlands through the limited technical means of his time. Born in Istanbul in 1864 to Mirlivâ Cemal Pasha, Tevfik grew up within military-civilian elite circles. His education at *Galatasaray Sultanisi*—where technical training intersected with multilingual and multicultural formation—reflected a broader

trend: post-*Tanzimat* institutions like *Mekteb-i Şahane*, *Harbiye* and *Tıbbiye* didn't just produce specialists, but cultivated an entire cultural ethos redefining how technology was engaged. Little wonder, then, that his account mirrors the techno-bureaucratic habitus forged at *Galatasaray*. This background shapes Tevfik into a rare observer who translates the interplay between technical knowledge and everyday life into embodied experience and literary expression.

Velosipet ile Bir Cevelan quietly discloses Ahmet Tevfik's technical formation between the lines. His meticulous description of 'zinc canteens sheathed in felt to keep water cool' (Tevfik, 2006, p. 11) reveals precise awareness of material properties and heat transfer principles. Likewise, his frustrated mention of lacking *mizan-ül harare* (thermometer) to measure water temperature (Tevfik, 2006, p. 47) reveals these instruments—though still rare—were entering Ottoman consciousness through Istanbul's pharmacies and technical schools, already occupying space in his practical worldview.

His bicycle expertise stems as much from hands-on experience as from formal mechanical training—likely acquired at school. The narrator's systematic approach to cycling mechanics—maintenance protocols, failure modes, and safety reflexes—betrays a technically-grounded mindset (Pinch and Bijker, 2012, p. 33–34). His anticipatory awareness of risks—braking reflexes, centre-of-gravity control, speed adjustment for inclines (Tevfik, 2006) —all bear the marks of analytical thinking refined through both study and saddle time.

While these observations might appear to focus on individual technical knowledge, they ultimately open onto a broader discussion about how narratives of technology can be constructed. Such narratives shift the emphasis away from grand narratives—centralized planning, state-led modernization, or technological determinism—and instead foreground personal experience and user practices. The bicycle journey undertaken by Ahmet Tevfik and his companion from Istanbul to Bursa is not merely a form of leisure or a physical feat; it serves as a close-up case study of how a technological object becomes embedded in the fabric of everyday life (Shapin and Schaffer, 2011, p. 16–18).

STS approaches technological objects not just as functional tools, but as entities embedded in social meanings and situated practices. In this light, Ahmet Tevfik's technical awareness matters, but so do the incidental encounters that shape his journey: brief exchanges with ferry passengers,

conversations with Galyano—the former tavern-keeper turned hotelier in Mudanya—or villagers responding to his bicycle along rural roads. Though limited, these episodes offer glimpses into Ottoman social life through a traveler's lens. Tevfik's five-hour ferry ride from Istanbul to Mudanya illustrates how personal mobility technologies—such as the bicycle—occasionally connected with existing transportation systems. These connections were not the result of planned infrastructure or intermodal coordination, but emerged from individual decisions and situational factors.

The individual's relationship with technology transcends mere ownership of a transport device—it evolves into an active subject position shaped by technical knowledge, planning, and adaptive processes. The preparatory details—weight calculations, route mapping, cyclometer use—mark the first signs of an emerging technical rationality. Later passages reveal deeper layers of the author's engagement with this technological artifact, demonstrating a bond that surpasses simple usage. His evaluation of gear ratios— identifying 18/8 as a balanced compromise that avoids excess in either speed or torque (Tevfik, 2006, p. 5)—reflects a measured, functional approach to technology. Gradients, gear ratios, and crank fracture risks reveal the bicycle as a modifiable, calculable, and integrable system—one to be thought with as much as used.

Beyond technical concerns, the narrative shows how the traveler adjusts technology to context—timing routes with seasonal awareness, adding a sunshade, and packing a medical kit (Tevfik, 2006, p. 4). The individual does not passively receive technology but adapts it to daily needs (Scott, 1998, p. 338)—a dynamic practice shaped in motion. While major stops (Istanbul–Mudanya–Bursa–İnegöl–Yenişehir) were planned, village detours often shifted mid-journey based on local advice, terrain, or seasonal winds. Even clothing choices—eschewing "bizarre cycling attire" for ordinary dress (Tevfik, 2006, p. 4)—underscore how this engagement exceeded representational modernity. It formed a lived subjectivity grounded in practical necessity (Edgerton, 2008, p. 49), where technology's cultural entanglement surfaced through such mundane adjustments.

Still, the narrative foregrounds intuitive, reflexive, and embodied knowledge formed through experience. This emerges in descriptions of cycling techniques—"leaning back just enough not to fall," "turning instead of braking downhill," or "pressing on the front wheel" (Tevfik, 2006,

p. 35) —all reflecting embodied expertise. In moments when the bicycle's brake system proves insufficient, the rider draws on the structure of the road—curves, cliffs, underbrush—to perform tactical manoeuvres, mapping local knowledge directly onto terrain. The body's simultaneous attunement to road, object, and risk discloses the intuitive dimensions of technological understanding (Shapin and Schaffer, 2011, p. xlii).

This coordination is not always seamless; breakdowns sometimes rupture the negotiation between rider, machine, and terrain. Accidents are inherent to this relationship, and in this narrative, they invite reflection on the nature of knowledge. A Bosnian blacksmith, for instance, intervened in the malfunctioning bicycle through sight, touch, and decisions grounded in accumulated experience (Tevfik, 2006, p. 91). British philosopher Roy Bhaskar calls this intuitive logic—opposed to the closed-system paradigm of scientific-technical rationality—a form of open-system knowledge found in craft production (Bhaskar, 2008, p. 108). Here, artisanal knowledge exceeds formal theory, drawing instead on embodied practice, intergenerational transmission, and tacit understanding that cannot be fully explained in formal instruction (Collins, 2010, p. 1–3). This repair scene renders visible the core distinction between the algorithmic transfer of engineering knowledge and the skill transmission grounded in enculturation that defines craftsmanship (Shapin and Schaffer, 2011, p. 323).

Ahmet Tevfik's bicycle journey also reflects the social encounters shaped by a rural community's response to a novel technological object. Its transformation into a sensory and symbolic experience—charged with social meaning—marks its emergence as an actant within a web of social relations, exerting agency through its affective and representational presence (Latour, 2005, p. 76). More than this, it fosters spontaneous gatherings and fleeting encounters centred on the object. The villagers' exuberant reactions—children tending water buffaloes cheering in unison at Nilüfer Bridge (Tevfik, 2006, p. 36), crowds gathering in Çitli and erupting in collective applause (Tevfik, 2006, p. 64) —lay bare technology's emotional resonance in rural society. These reactions intervene in dominant historical narratives that often frame technological novelty in terms of conflict, delay, or rejection. Moving beyond reductionist approaches that equate technology solely with resistance or treat public response as homogeneous is essential for grasping the layered complexity of social experience.

This complexity becomes tangible in the micro-interactions Tevfik documents. Ahmet Tevfik's response to the children asking about the strange

object he was riding reveals his ironic stance toward prevailing views: "I told them it was the devil's cart, but they didn't buy it and kept asking for its real name." The anecdote reflects not only early perceptions of new technologies in Ottoman society, but also the tendency to label the unfamiliar as sinful or demonic. Yet the children's reaction is more than a generational gap—it embodies curiosity as a way of engaging with the unknown. When a townsman in Yenişehir asked Tevfik to "take the bicycle for a spin around here", or when villagers in Çitli gathered in his room to chatter excitedly, we see how such curiosity transforms into collective interaction. (Tevfik, 2006, p. 81)

Far from passive objects, these 19th-century technologies became active agents—provoking not just anxiety but wonder, attention, and emotional investment (Marvin, 1988). This dynamic reflects a broader human response to technological novelty, evident not only in the Ottoman world but globally. Similar patterns emerged during early encounters with photography in the Empire, as Edhem Eldem's *Camera Ottomana* shows (Eldem, 2021). According to technology historian Bijker, the evolution of a technology is shaped by the "problems" it seeks to resolve—be they technical difficulties, lack of social acceptance, or political constraints (Bijker, 1993, p. 119). This suggests that technology is never purely an engineering matter; it must also secure cultural and normative legitimacy within the society it enters.

Velosipet ile Bir Cevelan offers more than anecdotal glimpses into the social reception of a new mobility device. The bicycle's journey—like that of photography or the telegraph—disrupts the tired binary of an Ottoman society either rejecting 'satanic machines' or passively embracing Western progress. Instead, it reveals a range of embodied responses: children's curiosity, villagers' excitement, urban elites' tactical use. What we see is neither civilizational resistance nor mimicry, but a historical terrain where technical objects and social practices evolve together through situated negotiation—precisely what essentialist categories tend to erase.

4. Conclusion

This article has explored how late Ottoman engagements with timber construction, electricity, and the bicycle illustrate a society navigating technological change through situated encounters, rather than adhering to the

fixed coordinates of civilizational typologies or linear modernization narratives. By tracing how these technologies entered daily life, the study reframes late Ottoman technological experience through the lens of temporal frictions—foregrounding modernity's uneven, embedded, and entangled nature. Here, frictions are not treated as anomalies, but as defining features of transformation.

Temporal frictions refer to moments when technologies move at rhythms out of sync with the social worlds they enter—when older techniques, though never fully abandoned, regain urgency and visibility under new conditions; when speculative visions of the future circulate ahead of infrastructure; or when unfamiliar devices provoke improvisation, resistance, or affective responses.

Rather than charting a straight path of progress, these cases show how historical disruptions reopen the possibility for older techniques, speculative imaginaries, or improvised uses to take on renewed roles. The return to timber construction after the 1894 earthquake, for instance, exemplifies how disaster could reconfigure technological hierarchies. In this moment of crisis, an ostensibly obsolete material re-emerged as a practical response, reframing wood not as a relic of the past but as a renewed solution to urgent spatial needs. Such reversals disrupt teleological models of progress, highlighting instead how past techniques can re-enter the present with altered meanings and functions.

Similarly, Ahmed Fâik's short story Monsieur Elektrik narrates the entry of electricity into Ottoman cultural life long before its material infrastructures had taken full hold. Here, speculative fiction captures the ambivalent anticipation of a technology that promised both illumination and instability. Electricity is rendered as both marvel and threat, and its representation in literature reveals not only technological imagination, but the politics of visibility, control, and wonder. In parallel, Ahmet Tevfik's Velosipet ile Bir Cevelan offers a view into how a new mobility technology—the bicycle—was encountered not as a foreign novelty, but as a device that had to be interpreted, adjusted to, and integrated into bodily routines and social geographies.

Taken together, these cases suggest that temporal disjuncture are not obstacles to modernity, but constitutive of how it is locally experienced, negotiated, and remade. This approach aligns with a Bergsonian notion of duration, arguing that time is not a universal metric but arises when the

temporalities of subject, object, and material world converge in a lived encounter. Technologies do not simply arrive; they are reconstituted through use. The carpenter who reselects timber, the child who dreams of electric light, and the villager who marvels at a bicycle are not passive recipients of innovation. They are participants in its redefinition.

Returning to the historiographical concerns raised at the outset, this study also challenges two dominant historiographical frames. First, they unsettle the notion of a static "Islamic city", typically imagined as immune to technological intervention and temporally frozen. Instead, these examples show that even so-called traditional contexts were sites of innovation, negotiation, and reconfiguration. Second, they critique Eurocentric models that equate modernization with Western replication. The Ottoman experience reveals a pragmatic engagement with technology, where adaptation was shaped not by imitation but by local needs, environmental constraints, and situated forms of expertise. It suggests that Ottoman urban transformation cannot be adequately understood through categories like "Islamic architecture" or the binaries of traditional/modern, East/West. Instead, it advocates for a socio-technical historiography attentive to the minor rhythms of everyday life, where the textures of change are neither linear nor monolithic, but plural, recursive, and deeply human.

References

Acar, D. (2015). *19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da ahşap yapım sistemlerinin değişimi: Gelenekselin rasyonelleştirilmesi / Evolution of timber construction systems in the second half of the 19th century in Istanbul: Rationalization of the traditional* (PhD Thesis). İstanbul Teknik Üniversitesi. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Acar, D. and Mazlum, D. (2016). Timber-framed houses built for the court members after the 1894 earthquake in istanbul: rationalization of construction techniques. *International Journal of Architectural Heritage*, *10*(5), 604–619.

Appadurai, A. (1986). *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Appel, H. (2019). *The licit life of capitalism: U.S. oil in equatorial guinea*. Durham: Duke University Press.

Appel, H., Anand, N., and Gupta, A. (2018). Introduction: temporality, politics, and the promise of infrastructure. N. Anand, A. Gupta, and H. Appel (Eds.), in *The promise of infrastructure* (pp. 1–38). Duke University Press.

Bhaskar, R. (2008). *A realist theory of science*. London: Routledge.

Bijker, W. E. (1993). Do not despair: there is life after constructivism. *Science, Technology, & Human Values*, *18*(1), 113–138.

Bijker, W. E., Hughes, T. Parke., and Pinch, T. J. (1987). *The social construction of technological systems: new directions in the sociology and history of technology: Workshop: Papers*. Cambridge, Mass: MIT Press.

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. (1899). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:1314, Gömlek No:98508).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti İdare. (1903). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:2082, Gömlek No:43).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa Hazine-i Hassa Defterleri. (1894). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:27830).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa Hazine-i Hassa Ebniye Anbarı Müdürlüğü. (1894). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:39, Gömlek No:30).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade İrade Şura-yı Devlet. (1876). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:32, Gömlek No:1579).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade Rüsumat. (1896). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:6, Gömlek No:22).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı. (1863). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:257, Gömlek No:44).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı. (1866). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:347, Gömlek No:36).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Resmi Maruzat. (1885). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:28, Gömlek No:49).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Şehremaneti Maruzatı. (1894). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:4, Gömlek No:95).

(BOA) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı. (1902). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Dosya No:7, Gömlek No:32).

Brey, P. (2003). Theorizing modernity and technology. T. J. Misa, P. Brey, and A. Feenberg (Eds.), in *Modernity and technology* (pp. 33–71). London: MIT Press.

Bundesarchiv, BArch R 901/11813. (1900). Aktenzeichen: Türkei Nr. 44 (BArch R 901 Auswärtiges Amt).

Çelik, Z. (1997). *Urban forms and colonial confrontations: algiers under french rule*. Berkeley: University of California Press.

Çelik, Z. (1999). New approaches to the 'non-western' city. *Journal of the Society of Architectural Historians*, *58*(3), 374–381. JSTOR. https://doi.org/10.2307/991531

Çelik, Z. (1986). *The remaking of istanbul: portrait of an ottoman city in the nineteenth century*. Seattle: University of Washington Press.

Çelik, Z., Eldem, E., Öztuncay, B., Terpak, F., and Bonfitto, P. L. (2015). *Camera ottomana: osmanlı imparatorluğu'nda fotoğraf ve modernite 1840-1914* (Z. Çelik and E. Eldem, Eds.; A. Gür, Trans.). İstanbul: Koç Üniversitesi.

Collins, H. M. (2010). *Tacit and explicit knowledge*. Chicago: University of Chicago press.

De Amicis, E. (1896). *Constantinople* (Stamboul edition.). New York ; G. P. Putnam's Sons.

Edgerton, D. (2008). *The shock of the old: technology and global history since 1900*. London: Profile Books.

Eldem, E. (2021). Powerful images—the diffusion and impact of photography in the ottoman Empire, 1870–1914. Z. Çelik and E. Eldem (Eds.), in *Camera ottomana: photography and modernity in the ottoman empire 1840-1914* (pp. 106–154). İstanbul: Koç University Press.

Eldem, E. (2022). Tanzimat hatt-ı hümayunu'nu (1839) baştan okuma. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 20, 9–97.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-ı belediyye: Cilt 2*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.

Gandolfo, D. (2013). Formless: a day at lima's office of formalization. *Cultural Anthropology*, *28*(2), 278–298.

Geertz, C. (Ed.). (2010). *After the fact: two countries, four decades, one anthropologist*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Genç, M. and Mazak, M. (2000). *İstanbul depremleri: fotoğraf ve belgelerde 1894 depremi*. İstanbul: İGDAŞ.

Grint, K. and Woolgar, S. (1997). *The machine at work: technology, work and organization*. Cambridge: Polity Press.

Gürses Söğüt, S. (2015). Yeni belgelerle 1865 hocapaşa yangını'nın sınırları. *Toplumsal Tarih*, 263, 74–80.

Gürses Söğüt, S. (2016). 19.Yüzyıl istanbul'undaki yeni şehir düzenlemelerinde araçlar, teknolojiler, kurumsal çözümler. *Toplumsal Tarih*, 274, 76–89.

Hillenbrand, R. (2003). Studying islamic architecture: challenges and perspectives. *Architectural History*, *46*, 1–18. Cambridge Core. https://doi.org/10.2307/1568797

Hull, M. S. (2008). Ruled by records: the expropriation of land and the misappropriation of lists in islamabad. *American Ethnologist*, *35*(4), 501–518.

İhsan, A. (1896). Darüssınai-i Osmaniye. *Servet-i Fünun Dergisi*, *290*, 56.

İhsan, A. (1899). Darüssınai-i Osmaniye. *Servet-i Fünun Dergisi*, *448*, 89.

İleri, N. (2024a). İstanbul'un elektriği: tarihsel bir çerçeve. N. İleri (Series Ed.), in *Bir cereyan hâsıl oldu: osmanlı'dan cumhuriyet'e istanbul'da elektrikli yaşam* (ss. 1–26). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İleri, N. (2024b). The politics of electricity use and non-use in late ottoman istanbul. *History of Science*, *62*(4), 511–538.

İleri, N. ve Degirmencioglu, C. (2020). Erken cumhuriyet dönemi türkiyesi'nde asri ev tartışmaları ve elektrikli tenvirat. *ViraVerita E-Dergi*, (12), 92–126.

İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (Istanbul Qadi Registers 76 Istanbul Court Registry No. 25) (H. 1179-1180 / M. 1765-1767). (1765). İstanbul Kadı Sicilleri 76.

İstanbul Kadı Sicilleri 83 İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (Istanbul Qadi Registers 83 Istanbul Court Registry No. 97) (H.1217-1225 / M. 1802-1810). (1802). İstanbul Kadı Sicilleri 83.

Küçük, S. (2013). Osmanlı algısında garb teknolojisi: ''mösyö elektrik''in sergüzeşti. *BELLETEN*, *77*(279), 713–740.

Latour, B. (1987). *Science in action.* Harvard University Press.

Latour, B. (2005). *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.

Law, J. and Hassard, J. (1999). *Actor network theory and after*. Oxford: Blackwell.

Lyon, D. (2003). Surveillance technology and surveillance society. T. J. Misa, P. Brey, and A. Feenberg, in *Modernity and technology* (pp. 161–183). London: MIT Press.

MacKenzie, D. A. and Wajcman, J. (1985). *The Social shaping of technology: how the refrigerator got its hum*. Milton Keynes: Open University Press.

Marvin, C. (1988). *When old technologies were new: thinking about electric communication in the late nineteenth century*. New York: Oxford University Press.

Murata, J. (2003). Creativity of technology: an origin of modernity? T. J. Misa, P. Brey, and A. Feenberg, in *Modernity and technology* (pp. 227–253). London: MIT Press.

O'Meara, S. (2007). *Space and muslim urban life: at the limits of the labyrinth of fez*. London: Routledge.

Öhman, C. (2020). A theory of temporal telepresence: reconsidering the digital time collapse. *Time & Society*, *29*, 1061–1081. https://doi.org/10.1177/0961463X20940471

Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820-1913* (4. bs., Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pinch, T. J. and Bijker, W. E. (2012). The social construction of facts and artifacts: or how the sociology of science and the sociology of technology might benefit each other. W. E. Bijker, T. Parke. Hughes, and T. J. Pinch (Eds.), in *The social construction of technological systems: new directions in the sociology and history of technology: Anniversary Edition* (pp. 11–44). Cambridge, Mass: MIT Press.

Pinon, P. (2006). Les paradoxes de l'occidentalisation de l'architecture à istanbul à la fin du XIXe siècle. *Romantisme, n° 131*(1), 51–59. Cairn.info. Retrieved from Cairn.info.

Rapoport, Y. (2018). *Rural economy and tribal society in islamic egypt: a study of al-nabulusi's 'villages of the fayyum'*. Turnhout: Brepols.

Refik, A. (1930). *İstanbul hayatı: hicri on ikinci asırda: 1100-1200*. İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyatı, Devlet Matbaası.

Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.

Shapin, S. and Schaffer, S. (2011). *Leviathan and the air-pump: hobbes, boyle, and the experimental life*. Princeton, N.J: Princeton University Press.

Tanyeli, U. (1987). 'İslam mimarlığı kavramına eleştirel bir bakış. *Mimarlık Dergisi*, 226, 52–54.

Tekay Liu, C. (2024). Kaçak electricity: negotiating rights and privileges in the ottoman empire during the imperialist era. *Journal of Cultural Economy*, *17*(2), 197–211. https://doi.org/10.1080/17530350.2023.2281408

Tevfik, İ. A. (2006). *Velosipet ile bir cevelan: 1900'e doğru istanbul'dan bursa'ya bisikletli bir gezi* (1. baskı; C. Kayra, Trans.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uğur, Y. (2018). Mapping ottoman cities: socio-spatial definitions and groupings (1450-1700). *Journal for Early Modern Cultural Studies*, *18*(3), 16–65.

Tuba Bölük
Tuba Bölük is a researcher at the Faculty of Engineering and Architecture at Mardin Artuklu University and a PhD candidate at the University of Antwerp. She holds an MSc from TU Wien. Her research focuses on the interdisciplinary and contextual study of construction knowledge and engineering history in Ottoman modernity, especially during the 19th and early 20th centuries. She explores how local building practices and participatory processes of making, repairing, and constructing intersected with emerging scientific and technical knowledge in the Ottoman Empire. Her work lies at the intersection of construction history, architectural theory, and urban history, with particular attention to how expertise evolved within shifting narratives of modernization.

Tuba Bölük, Mardin Artuklu Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde araştırmacı olarak görev yapmakta, doktora çalışmalarını ise Antwerp Üniversitesi'nde sürdürmektedir. Yüksek lisans derecesini TU Wien'den almıştır. Araştırmaları, özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarına odaklanarak, Osmanlı modernleşmesi bağlamında inşaat bilgisi ve mühendislik tarihinin disiplinlerarası ve bağlamsal bir yaklaşımla incelenmesini kapsamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yerel inşa pratikleri ile yapma, onarma ve inşa etme süreçlerine katılımın, ortaya çıkan bilimsel ve teknik bilgi biçimleriyle nasıl kesiştiğini araştırmaktadır. Çalışmaları, inşaat tarihi, mimarlık kuramı ve kent tarihi kesişiminde konumlanmakta; özellikle uzmanlık biçimlerinin değişen modernleşme anlatıları içinde nasıl evrildiğine odaklanmaktadır.

E-posta: habibetubaboluk@artuklu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 72-97 **DOI:**10.31198/idealkent.1660169

The invention of Islamic art in German orientalism[1]

*

Remzi Avci[2]

Abstract

The definition of Islamic art has varied depending on the perspectives of those who define it. Today, it is broadly understood to encompass works produced by both Muslims and non-Muslims within Islamic cultural contexts. However, the academic study of Islamic art did not evolve organically within Islamic societies; rather, it was shaped by European scholarly frameworks in the late 19th century. The disciplinary formation of Islamic art in Europe took distinct forms across different cultural and national contexts. This article traces German interest in Islamic art back to the early modern period, emphasizing the significant role played by the Austro-Hungarian Empire in fostering this engagement—primarily due to its geographical proximity to and historical interactions with the Ottoman Empire. In the German-speaking world, key figures such as Josef Strzygowski, Friedrich Sarre, and Ernst Herzfeld were instrumental in advancing the field. This study explores how the discipline—whose origins can be loosely traced to the 18th century, and which took form through both individual and institutional efforts in French-, English-, and German-speaking contexts during the second half of the 19th century—was constructed within the framework of German Orientalism through specific actors and scholarly practices.

Key words: *Islamic art, German Orientalism, Josef Strzygowski, Friedrich Sarre, Ernst Herzfeld*

Cite/Atıf
Avcı, R. (2025). The invention of Islamic art in German orientalism. *İdealkent* (48), 72-97. https://doi.org/10.31198/idealkent.1660169

[1] This article is one of the outcomes of a study conducted under the TUBITAK 2219 International Postdoctoral Research Fellowship Program (application no. 1059B192300740) during the first term of 2023. I sincerely thank the institution for its generous support. I would also like to express my heartfelt gratitude to my dear friend Dr. Ömer Faruk Günenç for his invaluable contributions, both through the materials he provided and his insightful feedback, as well as to my esteemed colleague Dr. Serdar Aslan for his kind assistance in the preparation of this article.

[2] Associate Prof., Mardin Artuklu University Faculty of Letters Department of History, Mardin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8539-9203
E-mail: remziavci@artuklu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 18.03.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 22.05.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 72-97 **DOI:**10.31198/idealkent.1660169

Alman oryantalizminde İslam sanatının icadı

*

Remzi Avcı[3]

Öz

İslam sanatının tanımı, onu tanımlayanların perspektifine göre çeşitlilik göstermiştir. Günümüzde, genel olarak hem Müslümanlar hem de Gayrimüslimler tarafından İslami kültürel bağlamlarda üretilen eserleri kapsadığı kabul edilmektedir. Ancak İslam sanatı çalışmaları, İslam toplumlarında organik bir şekilde gelişmemiş, bunun yerine 19. yüzyılın sonlarında Avrupalı akademik çevreler tarafından şekillendirilmiştir. İslam sanatının akademik bir disiplin olarak oluşumu, Avrupa'da farklı kültürel ve ulusal bağlamlarda kendine özgü biçimler almıştır. Bu makale, Almanların İslam sanatına olan ilgisini erken modern döneme kadar takip ederken, bu ilginin gelişmesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. Bu durum, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'ne coğrafi yakınlığı ve tarihsel etkileşimleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Almanca konuşan dünyada Josef Strzygowski, Friedrich Sarre ve Ernst Herzfeld gibi önemli figürler bu alanın ilerlemesinde kilit rol oynamışlardır. Bu çalışma, kabaca izleri 18. yüzyıla kadar takip edilebilen, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile görece Fransızca, İngilizce ve Almanca konuşulan dünyalardaki bireysel ve kurumsal çabalarla şekillenen bir disiplinin Alman oryantalizminde hangi aktörlerle ve pratiklerle icat edildiğini irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: *İslam sanatı, Alman oryantalizmi, Josef Strzygowski, Friedrich Sarre, Ernst Herzfeld*

[3] Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mardin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8539-9203 E-posta: remziavci@artuklu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 18.03.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 22.05.2025

Introduction

Islamic art is often broadly defined, with its meaning varying depending on who is defining it. The concept remains fluid, shaped by diverse perspectives. Some interpretations emphasize its religious essence, while others adopt a broader view that also includes works produced by non-Muslims within culturally Islamic contexts. This inclusive approach has led to the emergence of a new conceptual framework. Rather than using the term *Islamic Art and Architecture*, scholars have increasingly adopted the phrase *Art and Architecture of the Islamic World*. This shift reflects a disciplinary evolution that considers the cultural and social contexts of artistic production. This terminology was first introduced by American historian Marshall Hodgson, who argued that Islamic art is not directly linked to the religion of Islam itself, but rather to a broader cultural and historical context shaped by both Muslim and non-Muslim communities. Within this framework, Hodgson maintained that the academic study of Islamic art was essentially a construct developed by European scholars in the late 19th century (Hodgson, 1974, p. 59; see also Gierlichs, 2018, p. 51).

This field did not emerge organically within Islamic cultures; rather, it was shaped by the perspectives and frameworks of Western scholars. As a result, the boundaries and definitions of Islamic art were established and articulated by art historians and archaeologists—primarily influenced by Western academic traditions—during its formative stages. Due to the absence of a distinct disciplinary field specifically dedicated to Islamic art, early studies were often subsumed under Classical Archaeology and European archaeological methodologies. These external influences significantly shaped how Islamic art was categorized, analyzed, and understood (Gierlichs, 2018, p. 51). Nasser Rabbat argues that the origins of this field can be traced back to the observations of travelers from various professions who documented the local architecture they encountered during their journeys to the Orient. Through their detailed and visually compelling catalogues, these travelers introduced Islamic architectural heritage—largely unknown in Europe at the time—to a broader audience. In the absence of an established framework, terminology, or stylistic models within European art traditions, scholars initially resorted to Eurocentric labels such as “Saracenic,” “Mohammedan,” “Moorish,” and “Oriental” to describe what they encountered (Rabbat, 2012, p. 1–2).

As Rabbat emphasizes, while the disciplinary and historical origins of Islamic art can be traced back to the 18th century, its formal establishment as an academic field largely occurred in the second half of the 19th century (Rabat, 2012). This development was primarily driven by individuals and institutions operating within French-, English-, and German-speaking contexts. Long before Islamic art was recognized as a formal academic discipline—as Rabbat suggests, and even earlier—European travelers, early Orientalists, art historians, and architects such as Edward William Lane (1801–1876), Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723), Richard Pococke (1704–1765), Jean-Baptiste Chardin (1643–1713), Jean-Baptiste Tavernier (1605–1689), Pascal Coste (1787–1879), Owen Jones (1809–1874), and Jules Goury (1803–1834) documented Islamic architecture and art through their observations, writings, and illustrations, thereby introducing its richness to European audiences.

From the late 19th century onward, modern Orientalists and art historians began to shape Islamic art and architecture into a more structured academic field. Although the discipline had not yet assumed the precise form recognized today, its foundations were laid by scholars who placed the Islamic world at the core of their intellectual inquiry. Notable among them were Josef Strzygowski (1862–1941)—along with his students, who disseminated his ideas internationally—Ernst Herzfeld (1879–1948), Friedrich Sarre (1865–1945), Ernst Kühnel (1882–1964), Banister Fletcher (1866–1953), K.A.C. Creswell (1879–1974), and later figures such as Henry Walters (1848–1931), Mehmet Ağaoğlu (1896–1949), Hagop Kevorkian (1872–1962), Georges Marçais (1876–1962), Maurice Dimand (1892–1986), Richard Ettinghausen (1906–1979), and Oleg Grabar (1929–2011). Their collective contributions were instrumental in institutionalizing and academically legitimizing Islamic art as a distinct field of scholarly study (Blair and Bloom, 2003, p. 153–156; Crinson, 1996, p. 15–71).

It was not until the late 19th century that this architectural tradition came to be widely recognized as Islamic architecture. At that point, efforts emerged to interpret Islamic architecture as a formal expression of Islam. However, the field lacked consistent disciplinary definition from the outset. The question of how to approach Islamic architecture as a specialized field has been debated since its inception and continues to inspire critical discussion. Defining the subject matter of Islamic architecture remains challenging—both within the discipline itself and in the broader context of art history. Today, both fields are working to adapt their methods to the

critical demands of the postcolonial era and globalization. In European art traditions, a clear distinction exists between fine arts and crafts, particularly in the case of painting and decorative arts. In Islamic art, however, such distinctions are often blurred; art and craft are typically intertwined. Consequently, early European scholars often regarded Islamic artworks as inferior handicrafts. The absence of figural painting—except in certain earlier periods and in the Safavid and Qajar eras—also shaped European perceptions, leading many to dismiss Islamic art as underdeveloped. This perspective significantly delayed the formal institutionalization of Islamic art as a scholarly discipline in Europe, especially in Germany. Although certain individual works were highly valued, they did not alter this prevailing view (Gierlichs, 2018, p. 51).

Since post-war developments—marked by complex shifts in relations with the Orient—fall beyond the scope of this article, the focus remains on the period prior to the First World War. Although there is a substantial body of literature on the historical development of Islamic art in the German-speaking world, the emergence of Islamic art as an academic discipline within German Orientalism has received comparatively little in-depth scholarly attention. This study focuses on figures for whom ample primary material is available, allowing for independent research on each. Joachim Gierlichs has made significant contributions to the study of Islamic art's historical reception in German-speaking regions through various scholarly works. His detailed research (2009, 2004a, 2004b, 2013) provides a comprehensive and forward-looking foundation for such inquiries. Annette Hagedorn (2004a, 2004b, 2004c) has also offered a valuable point of departure for further exploration of the field. The jointly edited volume *Islamische Kunst in Deutschland* (2004) by Hagedorn and Gierlichs is both accessible and intellectually stimulating. With contributions from multiple authors, it examines the visual and historical development of Islamic art, particularly in relation to museum collections. Building upon these discussions, the present article aims to fill a gap by analyzing the disciplinary evolution of Islamic art within German Orientalism. The volume *Gezimmertes Morgenland* (Hartmuth & Rüdiger, 2021) further contributes to this inquiry by addressing a relatively neglected aspect of Europe's engagement with the Orient through interdisciplinary perspectives. It offers valuable insights and potential answers to several of the questions explored in this study.

Within this broader framework, the present study examines the historical invention of Islamic art as an academic discipline in the German-speaking world. It explores how the field emerged, the conditions that shaped its evolution, and the processes through which it became institutionalized. This article argues that German Orientalism played a pivotal role in both the invention and historical development of Islamic art as a discipline, particularly by influencing how it was categorized, collected, and integrated into institutional settings. It also analyzes the impact of world exhibitions and museum displays in German-speaking countries in shaping the discipline's institutional foundation. The article is organized into five interrelated and sequential sections. It traces the emergence of Islamic art in the German-speaking world by examining the chronological contributions of museums, exhibitions, and key individuals to the formation of the discipline. The study concludes with an analysis of how Islamic art has been positioned within broader academic and cultural contexts.

1. Historical Roots of Interest in Islamic Art in the German-Speaking World

The history of collecting—and eventually exhibiting—Islamic material culture, much of which would later be classified as Islamic art, can be traced back to the 11th century. During this period, objects from the Islamic world drew the attention of aristocrats and clergy, who collected a wide array of items, including textiles and metalwork, valued for their artistic and aesthetic qualities. These objects were often incorporated into church treasuries and reinterpreted through a Christian lens. In the Renaissance era, expanding trade and diplomatic relations with the Mamluk and Ottoman Empires facilitated the broader circulation of Islamic artworks. Manuscripts from the Islamic world—such as those collected by the Dutch Orientalist Joseph Justus Scaliger (1540–1609)—also entered European libraries. Although these pieces gradually found their way into Western collections, they remained outside established academic frameworks (Rey, 2022, p. 184–187). Between the 16th and 18th centuries, France's longstanding diplomatic and commercial ties with the Ottoman Empire played a seminal role in the acquisition of Islamic objects. French travelers and merchants collected ceramics, textiles, and manuscripts, while travel accounts by figures such as Chardin and Tavernier further

fueled European interest in Islamic art (Sandalya, 2021, p. 69-87). Nonetheless, during this period, collecting remained largely informal and had yet to evolve into a structured museological practice. Prior to the onset of colonial expansion, Islamic artworks were primarily acquired through travel and diplomatic exchange.

The academic study of Islamic art in Austria has deep roots in Vienna and a long-standing tradition. European interest in Islamic art can be traced back to the early modern period—a time marked by heightened tensions between the Ottoman Empire and Europe. During this era, the material culture of the Islamic Orient attracted not only intellectual interest but also widespread curiosity. Austria's early role in this field is no coincidence, given the historical rivalry and proximity between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, particularly in the Balkans. Their prolonged territorial conflicts fostered intense political competition while simultaneously enabling cultural exchange. As a result, the Habsburgs encountered and were influenced by Ottoman art—one of the most prominent traditions in the Islamic world—sooner than most European powers, largely through their territorial gains. This growing engagement found institutional form in 1754, when Queen Maria Theresia founded the *Orientalische Akademie* (Oriental Academy), the first official institution dedicated to training diplomats. At this academy—where Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1774–1856) was also educated—students studied Oriental languages such as Arabic, Persian, and Turkish (Kacır, 2021, p. 41–43). The institution played a leading role in nurturing Austrian scholarly interest in Ottoman and Iranian culture and literature.

Although interest in Oriental and Islamic art may have emerged in the German-speaking world as early as the 17th century, pinpointing the exact moment when Islamic artworks first arrived remains difficult. Such objects—particularly artistic ones—reached Europe through various channels, including diplomatic gifts, trade, war spoils, and broader cultural exchange. A major influx followed the Ottoman defeat at the Battle of Vienna in 1683, when retreating forces left behind numerous artifacts later seized by German soldiers. These items were initially stored at *Schloss Rastatt* (Rastatt Palace) before being moved to *Schloss Karlsruhe* (Karlsruhe Palace) in 1877. Among the most notable collections is the *Türkenbeute* (Turkish Booty) of Louis William, Margrave of Baden-Baden, one of Europe's most significant assemblages of Ottoman war trophies. This exposure sparked growing German fascination with the culture of their former adversaries

and led to the rise of *Türkenmode* (Turkish Fashion) in the 18th century—a movement in which European artists creatively engaged with Islamic and Oriental themes, reflecting broader aesthetic and intellectual curiosity (Hagedorn, 2004a, p. 11–14; see also Rott, 1933, p. 280–295). Through conflict, commerce, and diplomacy, a lasting cultural memory of Islamic art took root in German-speaking regions, shaping artistic and intellectual discourse for centuries to come.

Fischer von Erlach (1656–1723), a Baroque architect, authored *Entwurff einer historischen Architectur* (A Plan of Civil and Historical Architecture), published posthumously in 1725. The book offers a comparative study of architectural styles from various cultures and eras, tracing the universal history of architecture. Among the examples featured are structures from the Islamic world, including "Arab and Turkish buildings" and "new Persian buildings," which he grouped alongside Siamese, Chinese, and Japanese architecture under the heading *Gebäuden der Araber und Türcken, wie auch neuen Persianischen, Siamitischen, Sinesischen und Japonischen*. In addition to Ottoman mosques, the book includes a drawing of the Kaaba and brief descriptions of select Islamic structures. This publication stands as one of the earliest recorded engagements with Islamic architecture in Europe and represents a pioneering contribution to German-language scholarship on the issue. While architecture is one of the most visible expressions of Islamic art, this tradition spans a wide array of media—including calligraphy, ceramics, textiles, glasswork, metalwork, and miniature painting—each enriching its historical and cultural complexity.

Numismatics represents an essential yet often overlooked dimension of Islamic art studies. Beyond their role as currency, Islamic coins function as artistic and cultural artifacts, featuring calligraphy, geometric motifs, and religious symbolism. As such, they offer valuable insight into the visual and intellectual traditions of the Islamic world. A pivotal moment in the scholarly study of Islamic numismatics occurred in 1724, when Leipzig orientalist Georg Jacob Kehr (1692–1740) published the first comprehensive scientific analysis of Islamic coinage, based on a hoard discovered in Gdańsk. Kehr's work can be regarded as the starting point of Islamic archaeology, because his analysis was not limited to the coins themselves but also encompassed their broader historical and cultural contexts. By the late 18th century, during the Enlightenment, Protestant theologians with historical interests and knowledge of Arabic began discovering Arab coins around the Baltic Sea. These 10th-century coins attest to expansive trade

networks linking the Vikings, the Islamic world, and Central Asia. This period also saw the emergence of specialized numismatic collections. Notably, Oluf Gerhard Tychsen (1734–1815) published the first scientific handbook on Islamic numismatics in 1794, and his collection remains part of Rostock University's holdings. His colleague, Thomas Christian Tychsen (1758–1834), expanded Göttingen's Oriental collection with Russian support (Heidemann, 2004, p. 25). This era marks a crucial intersection of Orientalism and Islamic art studies, as analyzing Islamic coins required both proficiency in Arabic and an understanding of the broader historical and cultural milieu.

2. The Role of Museums and Exhibitions in Shaping the Concept of Islamic Art within German Orientalism

The 19th century marked a significant shift in both the scale and context of collecting Islamic art, coinciding with the height of European colonialism. Museums and private collectors acquired Islamic objects through trade, diplomacy, and colonial appropriation. Some of these works were displayed in Orientalist-inspired interiors—such as *boudoirs turcs* (Turkish boudoirs) and *salons à l'orientale* (Oriental-style salons)—while others entered national museums under broad labels like "Arab," "Persian," or "Islamic," often reflecting Eurocentric classifications rather than accurate cultural distinctions (Rey, 2022, p. 185). In this context, both the British Museum and the British Library assembled outstanding collections, forming a distinctive and significant archive of Islamic art. Although the British Museum housed only a limited number of Islamic artifacts upon its opening in 1759, its collection expanded substantially from the final quarter of the 19th century onward. Today, it is recognized as one of the world's foremost repositories of Islamic art, particularly renowned for its manuscripts, miniatures, metalwork, and ceramics (Blair and Bloom, 2003, p. 154).

During this period, academic interest in the art, architecture, and culture of the Islamic world began to grow in Europe, albeit with a notable delay compared to other disciplines. This development paralleled a broader ethnological fascination with foreign cultures, fueled by intensified cross-cultural contact at the peak of colonial expansion. From the mid-19th century onward, German art historians began to view Islamic art within a global and cultural-historical framework, integrating it into the

emerging discourse on world art history. A concrete example is found in the first volume of *Geschichte der Baukunst* (History of Architecture), published in 1856 by art historian Franz Kugler (1808–1858), which included a dedicated section titled "Islam." This followed earlier efforts by Erlach in the 18th century. Kugler's book examined Islamic architecture across the Mediterranean and Western Asia, using an approach that aligns with modern geographic definitions of Islamic art (Ritter, 2021, p. 17). According to Hagedorn, members of Europe's Arts and Crafts movement actively sought new artistic influences, contributing to a marked increase in the collection of Islamic art in Germany. He further argues that, unlike previous phases driven by antiquarian or personal interest, this period was increasingly shaped by the institutional expansion of museums and the growing influence of scientific research (Hagedorn, 2004a, p. 13–14).

Hagedorn's approach is exemplified by the *Orientalisches Museum* (Oriental Museum), which will be examined in detail below. However, the relationship between museum development and the study of Islamic art predates this institution. The *Berliner Kunstgewerbemuseum* (Berlin Museum of Decorative Arts), founded in 1867 as the third such institution in Europe after those in London and Vienna, played a pivotal role in this process. At a time when new perspectives on art and craftsmanship were emerging, the museum also established a library and a trade school to promote modern handicrafts through collaboration between artists and theorists. As global artistic traditions were systematically studied, Islamic art attracted particular attention for its distinctive surface ornamentation and refined craftsmanship. The museum actively assembled collections from around the world, serving both as repositories for research and as sources of artistic inspiration. Julius Lessing (1843–1908), the founding director of the *Kunstgewerbemuseum* (Museum of Decorative Arts), began acquiring Islamic artifacts from international exhibitions as early as 1868. These acquisitions—including textiles, carpets, ceramics, glassware, and metalwork—were either obtained directly from the Middle East or received as donations and played a key role in incorporating Islamic art into European artistic discourse (Hagedorn, 2004c, p. 44). By the late 19th and early 20th centuries, Islamic art had become institutionalized in major European museums. Dedicated galleries were established at the Louvre (with the Assyrian Museum in 1847), the British Museum, and Berlin's Kaiser Friedrich Museum (1904). Meanwhile, ethnographic institutions such as the

Musée d'Ethnographie du Trocadéro framed Islamic artifacts primarily as objects of cultural study, privileging anthropological interpretation over aesthetic appreciation (Rey, 2022, p. 187).

Before examining the *Orientalisches Museum* (Oriental Museum), it is essential to contextualize its origins within the framework of the *Wiener Weltausstellung von 1873* (Vienna World's Fair)—a landmark event in the history of Islamic art studies. As the first world exposition held in a German-speaking territory and the fifth of its kind overall, the fair was state-financed and stood out for its deliberate focus on Islamic artifacts. This emphasis was not solely aesthetic or academic but also strategic, reflecting the Austro-Hungarian Empire's geopolitical, historical, and cultural proximity to the Islamic world. The fair featured grand pavilions representing the Ottoman Empire, Egypt, and Qajar Persia, as well as smaller displays from Tunisia and Morocco. The organizers framed the exhibition as both an intellectual project and a tool of diplomacy. More than a platform for commercial products and handicrafts, the fair also showcased historical objects, effectively functioning as an international exhibition of Islamic art. Although not a specialized event like the 1910 Munich exhibition devoted exclusively to Islamic masterpieces, it nonetheless played a significant role in promoting and disseminating Islamic artistic heritage.

Following the fair, some artifacts remained in Vienna and were incorporated into the *Orientmuseum* (Oriental Museum), later integrated into the *Museum für Kunst und Industrie* (Museum of Art and Industry) (Ritter, 2021, p. 29). During the exhibition, a dedicated committee was formed to oversee the preservation of the displayed works and to foster trade between the Austro-Hungarian Empire and the Orient. By late 1874, a collection had been assembled through donations, purchases, and official commissions—later recognized as foundational examples of Islamic art. This effort culminated in the establishment of the *Orientmuseum* (Oriental Museum) (Gruber, 2013, p. 94). The museum was founded as a semi-official institution under an independent society led by its first director, Arthur von Scala (1845–1909), a textile engineer and key figure in organizing the World's Fair. Scala played a central role in shaping the museum's early vision and activities. The founding mission of the museum articulated three core objectives focused on the study and appreciation of Oriental—particularly Islamic—art:

i) conducting comprehensive regional studies on the cultures and artistic traditions of the Orient.

ii) organizing scholarly meetings and conferences.
iii) publishing a dedicated journal to disseminate research and critical discourse.

In line with these goals, the *Österreichische Monatsschrift für den Orient* (Austrian Monthly Journal for the Orient) was launched in 1875 as a monthly journal, serving as a key platform for the academic examination of Oriental art and culture (Wieninger, 2012, p. 145–147). The successful organization of the World's Fair, the founding of the *Orientmuseum*, and the launch of its monthly publication represent critical milestones in the systematic study and institutionalization of Islamic art.

The development of Islamic art was shaped both by archaeological approaches and by the interior architecture of Islamic civilization, particularly as presented in world exhibitions. In museums, Islamic art was often displayed through reconstructed rooms and interiors designed to evoke the style, period, or atmosphere of the cultures represented. These immersive environments allowed visitors to experience the visual and spatial essence of a particular region or era (Ofner, 2021, p. 159). In 1886, the *Orientalisches Museum* was integrated into the *Handelsmuseum* (Commercial Museum) and later merged with the *Österreichisches Museum für Kunst und Industrie* (Austrian Museum of Art and Industry). Founded in 1863 and now known as the *Museum für Angewandte Kunst* (Museum of Applied Arts), this institution played a notable role in showcasing Islamic architecture. In 1876, it hosted a dedicated exhibition that drew heavily on the work of Friedrich Schmoranz (1845–1892), an architect and professor of applied arts. Having spent significant time in Cairo, Schmoranz meticulously documented architectural elements through drawings, photographs, and molds. These materials formed the basis of the exhibition, providing a tangible and detailed representation of Islamic architectural heritage (Ritter, 2016).

Although not yet explicitly classified as Islamic art, objects from the Islamic world continued to attract interest and were often presented under the broader category of *Oriental Art*. A key example is Arthur von Scala's *Orientteppichausstellung* (Exhibition of Oriental Carpets), held in 1891—the first exhibition of its kind worldwide. It featured 429 pieces, including a significant number of antique carpets from Islamic regions (Wieninger, 2012, p. 153). Scala remained active in similar initiatives in subsequent years, expanding his focus beyond textiles to include ceramics (Scala, 1884) and metalwork (Scala, 1895). These exhibitions reflect his sustained

engagement with a wide range of artistic traditions from the Islamic world, though they were still framed under the general rubric of Oriental art.

Another key contributor was Jakob Eduard Polak (1818–1891), a physician and ethnologist with extensive experience in Persia. In 1855, he accompanied the fourth Qajar Shah, Naser al-Din, on his travels and later played a major role in curating Persian carpets for the 1873 World Exhibition. His article *Der persische Teppich* (The Persian Carpet), published in 1885 in the *Monatsschrift für den Orient*, exemplifies his scholarly engagement with the material culture. Polak's work—preceding Sarre and following Joseph Karabacek—represents one of the earliest systematic studies of Persian carpets. Though not formally trained as an art historian, he offered detailed analysis with particular attention to the technical characteristics of various carpet types (Polak, 1885, p. 13–16). His contributions reflect the growing 19th-century European fascination with Islamic and Persian artistic traditions, and his scholarship significantly enriched the discourse on textile craftsmanship and its cultural meaning.

Alongside ongoing exhibitions, scholarly interest in Islamic art continued to evolve during this period. Joseph von Karabacek (1845–1918), a contemporary of Arthur von Scala, was primarily recognized for his work in numismatics. However, like Scala, he also made significant early contributions to the study of Islamic textiles and calligraphy. One of his most notable works is *Die persische Nadelmalerei Susandschird* (The Persian Needle Painting Susanjird, 1881), a study on Persian carpets. Karabacek served as a professor of Oriental history and auxiliary sciences at the University of Vienna and directed the palace library. Through these academic and institutional roles, he played a central role in shaping the university's specialization in Islamic art. His interdisciplinary approach bridged numismatics, art history, and Islamic studies, positioning him as a key figure in the early scholarly understanding of Islamic cultural heritage.

The study of Islamic art in the German-speaking world was shaped by diverse scholarly contributions across multiple disciplines. Notable among these was Heinrich Carl Ludwig Julius Franz (1831–1915), later known as Julius Franz-Pascha, who served as court architect to Khedive Ismail Pasha in Egypt beginning in 1859. His major publication *Die Baukunst des Islam* (Islamic Architecture, 1896) significantly advanced architectural studies in the field. At the University of Vienna, art historian

Alois Riegl (1858–1905) furthered the study of Islamic art through his influential book *Altorientalische Teppiche* (Ancient Oriental Carpets, 1892). Similarly, Gustav Schmoranz (1858–1930) authored a pioneering work on Islamic glassware, *Altorientalische Glasgefäße* (Ancient Oriental Glass Vessels, 1898). Collectively, these scholars enriched the emerging discourse on Islamic art, highlighting its multidisciplinary character and cultural significance (Ritter, 2016).

3. The Role of Josef Strzygowski in Shaping Islamic Art History

Strzygowski (1862–1941), a distinguished art historian at the University of Vienna and a pioneer in comparative art studies, played a pivotal role in establishing a universal framework for understanding Oriental art. In the preface to the second edition of Franz Pascha's work (1896), he noted: *"We do not have a satisfactory explanation regarding the nature and history of Arab art, nor are there any signs of a movement that could produce such an explanation in the near or distant future"* (Reisenauer, 2008, p. 18). At the time, Islamic art had not yet developed into a formal discipline or institutionalized field, despite scattered scholarly interest. Strzygowski's engagement with Oriental art was unmatched among his contemporaries (Brich, 1996, p. 41). His academic focus gradually turned toward Islamic art, culminating in a series of influential lectures and courses: *Christian and Muslim Art in Asia Minor* (1899), *Egypt: Christian and Arab Monuments* (summer 1901), *History of Arab Art* (winter 1903/04), and *Islamic Art* (winter 1907/08) (Reisenauer, 2008, p. 18–19).

Influenced by Russian art historian Dmitry Aynalov's *Hellenistic Origins* (1900), he argued that the Orient had shaped both Hellenistic and early Christian art—a perspective he later expanded in his own work (Strzygowski, 1902, p. VII-X; Diez, 1947, p. 3). At the request of Wilhelm Bode (1845–1929), director of the Berlin museums, Strzygowski advised German Emperor Wilhelm II—then touring the Orient—on potential acquisitions from Sultan Abdulhamid II. He recommended the Mshatta Palace ruins, attributed to the Umayyad caliph al-Walid II. Located 30 km south of Amman, the palace was likely damaged by an earthquake in 749 shortly after al-Walid II's assassination. In 1873, Sultan Abdülhamid II gifted the unfinished desert complex to Wilhelm II. The stone facade was shipped to Hamburg in 1893 and later transported by river to Berlin's Kaiser Friedrich Museum (Diez, 1947, p. 3). The Mshatta facade significantly

raised the visibility of Islamic art in Germany and became a cornerstone of scholarly engagement. In 1904, Strzygowski published an article on the palace, further amplifying its academic importance (Strzygowski, 1904, p. 205-373). Mshatta quickly became a focal point for orientalist scholars such as Max van Berchem, Herzfeld, and Carl Heinrich Becker. Its origins sparked considerable debate and led to a proliferation of studies on the structure.

Strzygowski analyzed Islamic art within its historical context—a distinctive approach compared to his predecessors. His research spanned a wide chronological range, from the Umayyad period to the medieval Islamic era (Ritter, 2016). His influence stems from his pioneering work in Oriental, Islamic, and Turkish art history. He challenged prevailing Eurocentric frameworks in the German-speaking world and introduced a new methodological lens. His 1917 publication *Altai-Iran und Völkerwanderung* (Altai-Iran and the Migration of Peoples) examined the artistic traditions of Turkish tribes migrating from the Altai region, with particular emphasis on metalwork and tent art. Through such studies, he expanded the scope of Islamic art scholarship and helped lay the foundation for its systematic academic treatment. His comprehensive vision also manifested in the mentorship of numerous doctoral students who later became influential figures in the field. These included:

- Leo A. Mayer (1895–1959), an authority on Islamic urbanism.
- Mehmet Ağaoğlu (1896–1949), a Turkish architect of Armenian descent who focused on Turkish architecture.
- Emmy Wellesz (1889–1987), known for her research on star imagery in Arab painting.
- Kurt Holter (1911–2000), who specialized in Arabic miniatures and book bindings.

Sarre, too, was notably influenced by Strzygowski's work. This intellectual legacy in Austria and Germany paved the way for a new generation of Islamic art scholars, including Herzfeld, Kühnel (1882–1964), Ettinghausen, Ernst Diez, Katharina Otto-Dorn and Kurt Erdmann (Fakultät Geistes- und Kulturwissenschaften Islamische Kunstgeschichte und Archäologie, n.d.).

4. Contributions of German-Speaking Actors to the Emergence of the Discipline

The German-speaking states made numerous contributions to the institutionalization of Islamic art studies in Europe. One of the earliest scholarly efforts was by Anton Springer, who in 1857 published *Kunsthistorische Briefe* (Art Historical Letters), a series of essays comparing architectural forms from the Islamic world with those of Europe. This publication marked the beginning of comparative architectural studies in the field (Hagedorn, 2004b, p. 15; see also Springer, 1857). By the 1860s, encyclopedic works began including photographs and concise explanations of Ottoman and Persian Islamic art and architecture. Germany, in particular, became a leading center for Islamic art scholarship—until the disruptions of the Nazi period—fueled by scholarly travel, access to art markets, and personal and institutional engagements in the Islamic world. The establishment of the *Berliner Kunstgewerbemuseum* in 1868, followed by other decorative arts museums and world exhibitions, created a dynamic environment for the collection and study of Islamic art (Hagedorn, 2012, p. 80).

Many early scholars emerged from the German orientalist tradition, often with archaeological training and an interest in oriental languages, which they later applied to Islamic material culture. One of the most influential figures in this context was Riegl (1858–1905), a Viennese art historian. Although he lacked formal training in oriental languages, Riegl made lasting contributions to the study of Islamic ornamentation. His 1893 book *Stilfragen: Grundlegung zu einer Geschichte der Ornamentik* (Problems of Style: Foundations for a History of Ornament) analyzed Islamic motifs and positioned the arabesque as a peak in the stylistic evolution of decorative art (Hagedorn, 2004b, p. 18).

Wilhelm von Bode (1845–1929) played a crucial role in integrating Islamic art into the European museum context. As the founding director of the Kaiser-Friedrich-Museum (later renamed the Bode Museum) in Berlin, established in 1904, he pioneered the systematic display of Islamic artworks and promoted their scholarly study. His establishment of the *Islamische Abteilung* (Department of Islamic Art) within the museum marked a turning point in the institutional recognition of Islamic art as a distinct field in Germany. Bode's leadership provided both a physical and intellectual framework for the collection, exhibition, and analysis of Islamic art. His efforts created a space where Islamic artworks could be contextualized

within broader art historical narratives. The department's first director, Sarre, led the institution until 1931 and was instrumental in advancing comparative approaches and interpretive scholarship (Gierlichs, 2009, p. 1–2). Sarre's academic trajectory was shaped by fieldwork in Samarra between 1911 and 1913, conducted in collaboration with Herzfeld. This expedition deepened his expertise in Islamic architecture and helped lay the groundwork for interdisciplinary research within the department (Blessing, 2014, p. 1).

The department's foundational collection was significantly enriched by two major donations: the façade of the Mshatta Palace—gifted by Sultan Abdul Hamid II to Kaiser Wilhelm II—and Bode's own carpet collection. Additional contributions came from art mediators and diplomats such as Martha Koch and J. H. Loytved in Aleppo, and orientalist Bernhard Moritz. By the early 20th century, the department held more than 750 Islamic objects, including ceramics, architectural fragments, carpets, manuscripts, and metalwork. Beyond serving as a public platform, the collection stimulated academic interest and supported archaeological research by attracting gifts, loans, and new discoveries (Sarre, 1923, p. 35). In parallel, Philipp Walter Schulz (1864–1920) gathered Islamic and pre-Islamic artifacts during a two-year expedition to Iran. His collection was displayed in 1900 at the *Kunstgewerbemuseum*, part of the Grassi Museum in Leipzig, and many of the works remain there today (Gierlichs, 2013, p. 213–236).

Sarre was a foundational figure in establishing Islamic art history and archaeology in Germany. His research began with a year-long expedition to Anatolia in 1895, where he conducted one of the first systematic surveys of Seljuk architecture. Initially focused on ornamental decoration, his work later expanded to include tilework and monuments across various Islamic dynasties. Between 1901 and 1910, his fieldwork in the Islamic world resulted in several important publications, including *Denkmäler Persischer Baukunst* (Monuments of Persian Architecture, 1901) and *Iranische Felsreliefs* (Iranian Rock Reliefs, 1910), the latter co-authored with Herzfeld. These works helped define the emerging field in Germany and encouraged other scholars to pursue first-hand study in Islamic regions (Kröger, 2021, p. 123).

Sarre's most visible achievement was co-organizing *Die Ausstellung von Meisterwerken muhammedanischer Kunst* (The Exhibition of Masterpieces of

Muhammedan Art) in Munich in 1910, in collaboration with Swedish diplomat and collector Fredrik Robert Martin (1868–1933). This landmark exhibition featured over 3,000 Islamic objects and marked a turning point in European perceptions of Islamic art (Gierlichs, 2013, p. 215). The exhibition was comprehensively documented in a three-volume catalogue published in 1912 by Sarre and Martin. Each volume addressed different media: the first focused on miniatures, book arts, and carpets; the second on ceramics, metalwork, glass, and crystal; and the third on textiles, weapons, wood, and ivory. Introductory essays were written by specialists, including Kühnel on wood and ivory, and M. Dreger on textiles (Sarre and Martin, 1912). This exhibition elevated Islamic art's status within European museums and academia, helping shape institutional attitudes and scholarly discourse. However, as noted by Jens Kröger (2004, p. 22), the onset of World War I and ensuing economic hardship eventually curtailed the momentum generated by this pioneering event.

Herzfeld was a pivotal figure in the development of Islamic art and archaeology. Trained as an architect, archaeologist, and art historian, he engaged in extensive fieldwork across Syria, Iraq, and Iran. After completing his doctorate in 1907, he joined Sarre on expeditions through the Euphrates and Tigris region, leading to their monumental four-volume publication *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigrisgebiet* (Archaeological Journey in the Euphrates and Tigris Region). In 1911, he was appointed director of the Samarra excavations, a defining project that integrated archaeology, art history, epigraphy, and philology. His interdisciplinary approach helped establish Islamic archaeology as a serious academic field. Though appointed as Professor of Near Eastern Archaeology at Friedrich Wilhelm University in 1920, he remained largely absent from the post due to continued fieldwork (Hauser, 2012, p. 290–293).

Ettinghausen described Herzfeld as one of the first scholars to treat Islamic art not only as an aesthetic tradition but also as a cultural product shaped by political, social, and religious forces. Herzfeld's methodology broadened the scope of Islamic art studies and contributed to its academic legitimacy in German-speaking institutions. Another key figure in this intellectual lineage was Kühnel, a student of Strzygowski. Trained in classical archaeology and art history, he also studied Arabic, Persian, and Turkish in Vienna. These linguistic skills, combined with his formal training, positioned him to become one of the earliest professors of Islamic art. Kühnel succeeded Sarre as director of the Department of Islamic Art at the

Berlin State Museums in 1931, continuing both curatorial and academic work. His lectures and publications further advanced the discipline, while his curatorship helped shape the museum's internationally respected Islamic art collections (Gierlichs, 2004a, p. 39).

5. Positioning Islamic Art within the Disciplinary and Institutional Framework

From a disciplinary standpoint, situating Islamic art between the late 19th and early 20th centuries presents a complex challenge. One of the main difficulties lies in defining the framework within which Islamic art was initially studied. In the German-speaking world, three distinct approaches to its discovery can be identified. This first concerns the intersection of art history and archaeology with Islamic art.

I. The Intersection of Art History and Archaeology with Islamic Art: A key figure at this disciplinary crossroads was Strzygowski, whose background in classical archaeology and art history led to his appointment as professor of art history at the University of Graz. He became one of the earliest scholars to focus seriously on Islamic art. Another prominent figure is Cornelius Gurlitt (1850–1938), known for his research on Baroque, Rococo, and Classical architecture. As an architectural historian, he also engaged extensively with Byzantine and Ottoman architecture in Istanbul. Gierlichs (2004b, p. 29) describes Gurlitt as a pioneer in Islamic architectural research, emphasizing his role in promoting serious academic studies on Ottoman architecture.

Gurlitt's comprehensive three-volume work *Die Baukunst Konstantinopels* (The Architecture of Constantinople, 1907–1912) remains a seminal publication on Istanbul's Islamic architectural history. It includes detailed architectural analyses and large-format photographs of mosques, palaces, and other significant monuments. His work helped establish the scientific study of these structures and laid the groundwork for further academic inquiry. His influence extended to Hans Wilde, whose research on the architecture of Bursa (1909) built upon this foundation. Wilde, trained in classical art history, also made important contributions to the study of Ottoman architecture. This convergence of art history and archaeology produced a distinctive methodological approach to Islamic art in the German-speaking world. The combination of visual documentation,

comparative analysis, and historical contextualization laid the basis for further disciplinary developments in the early 20th century.

II. Islamic Art within German Orientalism: Islamic art emerged as a vital component of German Orientalism, shaped by its intellectual, linguistic, and cultural frameworks. Early academic investigations into Islamic visual culture were often filtered through Eurocentric perspectives. Yet these inquiries laid the foundation for Islamic art to be recognized as a distinct field of study. In the German-speaking world, scholars grounded their research in philology, historiography, and cultural studies, drawing upon both literary and material sources.

Studies on Umayyad art, for example, required proficiency in Arabic language and historiography, while Arabists found visual culture—especially from the Umayyad and Abbasid periods—a fertile source of inquiry. Areas such as calligraphy, miniature painting, ceramics, and architecture became central to early academic debates. These efforts not only contributed to the scholarly canon but also shaped museum collections across Europe, deepening global appreciation for Islamic art.

Prominent figures in this scholarly tradition include Schulz and Karabacek. Schulz studied Persian and Arabic under the guidance of Arabists Martin Hartmann and Moritz at the Seminar for Oriental Languages in Berlin (Gierlichs, 2013, p. 216–217). Karabacek initially earned a law degree from the University of Vienna before transitioning to Oriental Studies in 1866. He completed his doctorate in 1868 and began lecturing in 1869, specializing in Islamic paleography and numismatics.

Herzfeld also belongs to this intellectual tradition. His interdisciplinary training in architecture, art history, and Assyriology was complemented by mastery of Latin, Greek, Arabic, Persian, and cuneiform. His research bridged classical and Islamic antiquity, contributing significantly to the institutionalization of Islamic archaeology. Another influential scholar was van Berchem (1863–1921), a Swiss specialist in Islamic epigraphy. After studying Assyriology in Leipzig, he trained under Theodor Nöldeke in Strasbourg, aligning him with the German Orientalist school. Though he published primarily in French, van Berchem's academic path reflected the close ties between Oriental studies and the emerging field of Islamic art (Eyice, 1981, p. 116).

Collectively, these scholars exemplify how Islamic art emerged not in isolation, but as an integral part of a broader orientalist intellectual network. Their linguistic expertise, historical insight, and cross-cultural

methodologies helped elevate Islamic visual traditions to the realm of scholarly and institutional legitimacy.

III. The Institutionalization of Islamic Art in Museums and Similar Institutions: The institutionalization of Islamic art in the German-speaking world was deeply tied to museum practices, scholarly networks, and field research. Sarre exemplifies this trajectory. His archaeological and curatorial work—often in collaboration with other orientalists such as Strzygowski, Herzfeld, and Moritz—contributed significantly to transferring and exhibiting Islamic artworks in European museums. These scholars were instrumental in laying the foundations for Islamic art studies as.

Despite limited proficiency in Oriental languages beyond Turkish, Sarre was appointed to lead the *Islamische Abteilung* (Islamic Department) at the Berlin State Museums. To bridge this gap, he relied on a close network of linguistically trained scholars including Herzfeld, Hartmann, van Berchem, Diez, and Moritz. In the introduction to his *Reise in Kleinasien* (*Travels in Asia Minor*), Sarre acknowledged this intellectual collaboration, emphasizing the role of Oriental scholarship in shaping his perspective.

Schulz, a key collaborator of Sarre, also played a significant role in this institutionalization process. Between 1897 and 1900, he studied Persian and Arabic, traveled extensively in Iran, and collected a wide array of Islamic and pre-Islamic artifacts. His collection, exhibited in 1900 at Leipzig's Museum of Applied Arts (*Kunstgewerbemuseum, part of the Grassi Museum*), was largely retained by the institution and became a major scholarly resource (Gierlichs, 2013, p. 213–236). Schulz's linguistic training and close cooperation with Sarre allowed him to contribute both as a researcher and collector. His fieldwork and acquisitions played a serious role in shaping early 20th-century perspectives on Islamic and Iranian material culture in German museum contexts.

Another key figure was Justus Brinckmann (1843–1915), who served as director of the Hamburg Museum of Arts and Crafts (MK&G) from 1877 to 1915. He delivered numerous lectures, including a series on Islamic art presented between January 1904 and March 1905, accompanied by lantern slide projections. His initiatives coincided with the formative period of Islamic art's emergence as a distinct field within art-historical scholarship in Germany (Kraneiß, 2022, p. 66)

Collectively, the work of Sarre, Schulz, and Brinckmann underscores how exhibitions, museum collections, and public scholarship played a pivotal role in institutionalizing Islamic art. These efforts not only made

Islamic visual culture accessible to wider audiences but also secured its place within academic and cultural discourse in the early 20th century.

6. Conclusion

The delayed European engagement with Islamic and Oriental art can be attributed in part to limited accessibility prior to the advent of photography and the expansion of global travel networks. European scholars, trained primarily in Renaissance and Classical art traditions, often found Islamic art's distinct aesthetic unfamiliar and difficult to classify. As Suzanne Marchand (1994, p. 114) notes, this unfamiliarity led to dismissive attitudes, viewing Islamic art as symbolic or ornamental rather than of equal. The German-speaking world's involvement in Islamic art cannot be reduced to a single cause; rather, it reflects a convergence of academic, institutional, and geopolitical factors. Among these, German Orientalism played a meaningful role in the recognition of Islamic art as a legitimate field of study. Scholars from this tradition contributed foundational research, built significant collections, and developed classificatory systems that shaped the emerging discipline.

Long before Islamic art was formally integrated into university curricula, museums and exhibitions served as primary sites for its scholarly engagement. These institutions functioned as de facto laboratories, where objects from across the Islamic world were assembled and interpreted. Orientalists were instrumental in this process, while art historians and collectors helped broaden public awareness through curated displays and catalogues. Although Islamic art was initially approached through the frameworks of Classical archaeology and the decorative arts, sustained efforts by German scholars and institutions gradually transformed it into a systematic academic field. This transformation, however, was not without epistemological and methodological challenges. Early scholarship was often marked by Eurocentric biases, where Islamic art was measured against Western aesthetic standards. This led to reductive categorizations that overlooked history.

Moreover, the role of collectors and scholars—such as Sarre, Herzfeld, and Strzygowski—raises important ethical questions regarding the acquisition and display of Islamic heritage in Western institutions. Their efforts, while pivotal to the discipline's formation, must also be viewed critically

within the broader context of cultural appropriation and representation. Ultimately, this study underscores the complex processes through which Islamic art was positioned within academic and museum contexts in the framework of German Orientalism. It highlights both the pioneering contributions and the conceptual limitations of early German scholarship, providing a foundation for ongoing reflection on the global legacy of Islamic artistic traditions.

References

Blair, S. S., Bloom, J. M. (2003). The mirage of islamic art: reflections on the study of an unwieldy field. *The Art Bulletin*, *85*(1), 152-184.

Blessing, P. (2014). Friedrich sarre and the discovery of seljuk anatolia. *Journal of Art Historiography*, (11), 1-20.

Crinson, M. (1996). *Empire building: orientalism and victorian architecture*. London-New York: Routledge

Diez E. (1947). Josef strzygowski-biografisches. *Felsefe Arkivi,* 2(1), 1-12.

Erlach, J. B. F. v. (1725). *Entwurff einer historischen architectur*. Leipzig.

Eyice. S. (1981). Max van berchem. *Belleten* (45), 115-136.

Franz-Pascha (1887). *Die baukunst des islam*. Darmstadt: Arnold Bergsträsser.

Gierlichs, J. (2009). Turkish art in german collections. G. David and I. Gerelyes (Eds.), in. *Presented at the 13th international turkish arts congress* (pp. 1-17). Budapest: Hungarian National Museum.

Gierlichs, J. (2018). Das ornament in der islamischen kunst und architektur. Europäische Akademie für Glasmalerei (Ed.), in: *Europäische glasmalerei-denkmal- oder kulturschutz?* (pp. 51-68). Tagung der Europäischen Akademie für Glasmalerei, Mönchengladbach.

Gierlichs, J. (2004a). Islamische kunstgeschichte an berliner universitäten. J. Gierlich and A. Hagedorn (Eds.), in: *Islamische kunst in deutschland* (pp. 39-40). Frankfurt a. M.: Verlag Philipp von Zabern.

Gierlichs, J. (2004b). Islamische kunstgeschichte an deutschen universitäten. J. Gierlich and A. Hagedorn (Eds.), in: *Islamische kunst in deutschland* (pp. 29-30). Frankfurt a. M.: Verlag Philipp von Zabern.

Gierlichs, J. (2013). Philipp walter schulz and friedrich sarre: two german pioneers in the development of persian art studies. Y. Kadoi and I. Szántó (Eds.), in: *The shaping of persian art: collections and interpretations of the art of islamic iran and central asia* (pp. 213-236). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Gruber, S. (2013). Die warenkundesammlung am technischen museum wien und deren wurzeln von der wiener weltausstellung 1873. *Schriften Verein zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse* Bd. 151/152, 89–104.

Gurlitt, C. (1912). *Die baukunst konstantinopels.* Berlin: E. Wasmuth.

Hagedorn, A. (2004a). Die herkunft der islamischen kunst in deutschen sammlungen. J. Gierlichs and A. Hagedorn (Eds.), in: *Islamische kunst in deutschland* (pp. 11-14). Frankfurt a. M: Verlag Philipp von Zabern.

Hagedorn, A. (2004b). Das interesse für islamische kunst in deutschland im 19. jahrhundert. J. Gierlichs and A. Hagedorn (Eds.), in: *Islamische kunst in deutschland* (pp. 15-20). Frankfurt a. M: Verlag Philipp von Zabern.

Hagedorn, A. (2004c). Kunstgewerbemuseum staatliche museen zu berlin- preußischer kulturbesitz. J. Gierlichs and A. Hagedorn (Eds.), *Islamische kunst in deutschland* (pp. 43-46). Frankfurt a. M: Verlag Philipp von Zabern.

Hagedorn, A. (2012). Islamische kunst im besitz deutsch-jüdischer privatsammler in münchen vor 1939. *Münchner Beiträge zur Jüdischen Geschichte und Kultur,* Heft 2, 80-94.

Hartmuth, M. and Rüdiger, J. (2021). Vorwort. M. Hartmuth and J. Rüdiger (Eds.), in: *Gezimmertes morgenland: orientalische und orientalisierende holzinterieurs in mitteleuropa im späten 19. jahrhundert* (pp. 7-15). Wien: Böhlau Verlag.

Hauser, S. R. (2012). Herzfeld, ernst i. life and work. *Encyclopædia Iranica,* XII(3*),* 290-293.

Heidemann, S. (2004). Sammlung orientalischer münzen in deutschland. J. Gierlichs and A. Hagedorn (Eds.), in: *Islamische kunst in deutschland* (pp. 25-27). Frankfurt a. M.: Verlag Philipp von Zabern.

Ofner, J. (2021). Das »arabische zimmer« (1883–1931) von franz schmoranz und johann machytka aus dem ehem. k. k. österreichischen museum für kunst und industrie. M. Hartmuth and J. Rüdiger (Eds.), in: *Gezimmertes morgenland: orientalische und orientalisierende holzinterieurs in mitteleuropa im späten 19. jahrhundert* (pp. 153-168). Wien: Böhlau Verlag.

Kacır, İ. T. (2021). *Hammer doğu'nun kaşifi*. İstanbul: Kronik Kitap.

Kraneiß N. (2022). Justus brinckmanns vorträge über die islamische kunst. I. Dolezalek, T. Mörike, W. Schrape, and T. Beyerle (Eds.), in: *Sammlungsgeschichten: islamische kunst im museum für kunst und gewerbe hamburg (1873–1915)* (pp. 65-74). Heidelberg: arthistoricum.net

Karabacek, J. v. (1881). *Die persische nadelmalerei susandschird ein beitrag zur entwicklungs-geschichte der tapisserie de haute lisse.* Leipzig: E. A. Seemann.

Kröger J. (2004). Entdeckung und ausstellung islamischer kunst aus deutschen sammlungen im 20 jh. J. Gierlichs and A. Hagedorn (Eds.), in: *Islamische kunst in deutschland* (pp. 21-24.). Frankfurt a. M.: Verlag Philipp von Zabern.

Kröger J. (2021). Friedrich sarre und die kunst des alten persien. *MDOG* (153), 13-26.

Marchand S. L. (1994). The rhetoric of artifacts and the decline of classical humanism: the case of josef strzygowski. *History and Theory*, (33), 106-130.

Polak, J. E. (1885). Der persische teppich. *Monatsschrift für den Orient*. Jahrgang 1885, 13-16.

Rabbat, N. (2012). What is islamic architecture anyway? *Journal of Art Historiography*, 6(1), 1-15.

Rey, V. (2022). From 'islamic art' to 'muslim heritage': a survey of material and visual cultures in museums of europe and beyond. David G.- Edwards (Ed.), in: *Archaeology, politics and islamicate cultural heritage in europe* (pp. 183-196). Sheffield: Newcastle University.

Reisenauer, G. A. (20028). *Josef strzygowski und die islamische kunst*. (unpublished master's thesis). University of Vienna, Vienna.

Ritter, M. (2021). Eine neue richtung geben islamische kunst in der rezeption des historismus in mitteleuropa. M. Hartmuth and J. Rüdiger (Ed.s), in: *Gezimmertes morgenland: orientalische und orientalisierende holzinterieurs in mitteleuropa im späten 19. jahrhundert* (pp. 15-44). Wien: Böhlau Verlag.

Ritter, M. (2016). *Kurze geschichte der islamischen Kunstgeschichte in Wien und Österreich*. Retrieved March 9, 2025, from https://kunstgeschichte.univie.ac.at/personen/professoreninnen/ritter-markus/kurze-geschichte-zur-islamischen-kunstgeschichte/

Rott, H. (1933). Die türkische trophäensammlung ludwig wilhelms im karlsruher schloss. *Mein Heimatland*, 20. Jg., 280–295.

Sarre, F. (1896). *Reise in kleinasien*. Berlin: D. Reimer.

Gierlichs, J. (1901). *Denkmäler persischer baukunst: geschichtliche untersuchung und aufnahme muhammedanischer backsteinbauten in vorderasien und persien*. Berlin: Ernst Wasmuth

Gierlichs, J. (1910). *Denkmäler persischer baukunst: geschichtliche untersuchung und aufnahme muhammedanischer backsteinbauten in vorderasien und persien.* Berlin: Ernst Wasmuth.

Gierlichs, J. (1923). Zuwachs der islamischen abteilung. *Berichte aus den Preußischen Kunstsammlungen,* (44), 35-43

Sarre, F. and Herzfeld, E. (1911). *Iranische felsreliefs*. Berlin: Ernst Wasmuth.

Sarre, F. and Martin, R. (1912). *Die ausstellung von meisterwerken muhammedanischer kunst in münchen 1910*. München: F. Bruckmann.

Springer, A. H. (1857). *Die bildenden künste in ihrer weltgeschichtlichen entwicklung*. Prag: Friedrich Ehrlich.

Scala, A. (1884). *Orientalische keramik*. Wien: K.K. österreichisches Handels-Museum.

Gierlichs, J. (1895). *Sammlung von abbildungen türkischer, arabischer, persischer und indischer metallobjecte*. Wien: K.K. österreichisches Handels-Museum.

Strzygowski, J. (1904). Mschatta bericht über die aufnahme der ruine von bruno schulz und kunstwissenschaftliche untersuchung. *Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen,* (25), 205-373.

Wieninger, J. (2012). Das orientalische museum in wien 1874-1906. *Vienne, porta Orientis. Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche* Jg. 37, 143- 158.

Wilde, H (1909). *Brussa: eine entwickelungsstatte türkischer architektur in kleinasien unter den ersten osmanen*. Berlin: Ernst Wasmuth

Zur geschichte der islamischen kunstgeschichte in deutschland. (n.d.). Retrieved March 10, 2025, from https://www.uni-bamberg.de/islamart/das-fach-islamische-kunstgeschichte-und-archaeologie/islamische-kunstgeschichte-und-archaeologie-in-deutschland/

Remzi Avcı

"Birinci Dünya Savaşı Öncesi Bağdat Demiryolu ve Siyasi Arka Planı" adlı çalışmasıyla yüksek lisans, "Alman Oryantalizmi: Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann Örneğinde Osmanlı Toplum ve Siyaset Söylemi" başlıklı araştırmasıyla doktora derecesini aldı. 2013'ten bu yana Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümünde çalışıyor. Oryantalizm, Alman oryantalizmi, kültürel geçişkenlikler, 19. yüzyıl seyahat yazını, oryantalizm ve filoloji, tarihyazımı gibi konularda çalışıyor.

He earned his master's degree with a thesis titled "The Baghdad Railway Before World War I and Its Political Background" and completed his Ph.D. with a dissertation entitled "German Orientalism: The Discourse on Ottoman Society and Politics in the Case of Carl Heinrich Becker and Martin Hartmann." Since 2013, he has been working in the Department of History at Artuklu University. His research interests include Orientalism, German Orientalism, cultural interactions, 19th-century travel literature, the intersection of Orientalism and philology, and historiography.

E-posta: remziavci@artuklu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 98-127 **DOI:**10.31198/idealkent.1704846

İslam mimarlığına mesafelenmek: enformel camiler ve alternatif yaklaşımlar

*

Göksun Akyürek[1]

Öz

Bu çalışma, "İslam mimarlığı" söyleminin tarihsel olarak inşa edilmiş sınırlarını, bu söyleme yönelik güncel eleştirel yaklaşımları genel bir çerçevede ele alarak, bu kavrama mesafeli bir yaklaşım önerisinde bulunmaktadır. Bu doğrultuda, kapsayıcı bir genel perspektif sunmak yerine, ana akım mimarlık yazınının dışında kalan enformel cami üretimlerinin farklı bağlamlarını ve ortaklıklarını inceleyerek, bağlamsal ve ilişkisel bir kuramsal çerçevenin gerekliliğini tartışmaktadır. Araştırma, enformel mimarlığa dair güncel bir kavramsal ve kuramsal çerçeve sunarak farklı coğrafyalarda üretilmiş olan enformel camilere dair olguları ortaya koymaktadır. Ardından Türkiye'nin özgül bağlamında, 1950 sonrası gelişen enformel kentleşme süreci ve bu bağlamda ortaya çıkan cami yapılarının kendine özgü sosyo-mekânsal, tarihsel ve kültürel koşullar çerçevesinde nasıl biçimlendikleri tartışması İstanbul'un Beykoz ilçesinden seçilen örneklerle ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, resmi planlama süreçlerinin dışında gelişmiş olsa da söz konusu yapıların yalnızca biçimsel nitelikleriyle değil, aynı zamanda toplumsal üretim süreçleriyle de ele alınması gerektiğini tartışmaktadır. Bu doğrultuda, güncel mimarlık tarihi yazımını sürece, ilişkiselliğe ve çoğulluğa odaklanan yeni sorularla yeniden düşünmenin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İslam mimarlığı, enformel camiler, enformel mimarlık, katılımcı mimarlık, mimarlık tarihyazımı*

Atıf/Cite

Akyürek, G. (2025). İslam mimarlığına mesafelenmek: enformel camiler ve alternatif yaklaşımlar. İdealkent (48), 98-519. https://doi.org/10.31198/idealkent.1704846

[1] Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8095-0991
E-posta: goksun.akyurekalturk@bau.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 23.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 24.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 98-127 **DOI:**10.31198/idealkent.1704846

Beyond the canon of Islamic architecture: rethinking informal mosques

*

Göksun Akyürek[2]

Abstract

This study critically engages with the historically constructed boundaries of the discourse on "Islamic architecture" and reviews contemporary critical approaches to this concept. It advocates for a distanced and reflective stance toward the term itself. Rather than offering a comprehensive or universal perspective, the study explores the diverse contexts and shared characteristics of informal mosque constructions that remain outside the canon of mainstream architectural discourse. In doing so, it underscores the necessity of a contextual and relational theoretical framework. Following a discussion of recent conceptual and theoretical approaches to informal architecture, the study presents empirical insights into informal mosque practices across various geographies. It then turns to the specific case of Turkey, examining how informal processes of urbanization after 1950 have given rise to distinctive mosque forms shaped by unique socio-spatial, historical, and cultural conditions. This analysis is grounded in case studies from the Beykoz district of Istanbul. Ultimately, the study argues that despite developing outside formal planning mechanisms, these architectural practices must be understood not only through their formal characteristics but also through their embeddedness in broader social production processes. In this regard, the research highlights the importance of rethinking contemporary architectural historiography through new questions that emphasize process, relationality, and plurality.

Keywords: *Islamic architecture, informal mosques, informal architecture, participatory architecture, architectural historiography*

[2] Assoc. Prof., Bahçeşehir University Faculty of Architecture and Design Department of Architecture, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8095-0991
E-mail: goksun.akyurekalturk@bau.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 23.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 24.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

"İslam mimarlığı" kavramı, tarihsel bir üretim olarak karmaşık ve çok katmanlı bir söylemsel alanda konumlanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, çeşitli saiklerle "Doğu"ya seyahat eden Avrupalı sanatçı, mimar ve ressamların çizimleri aracılığıyla Avrupa'da tanıtılan; İspanya'dan Hindistan'a uzanan geniş bir coğrafyada yer alan ve büyük çeşitlilik sunan mimari yapılar, yüzyılın sonuna gelindiğinde "İslam mimarlığı" başlığı altında bütünleştirilmiştir (Rabbat, 2012, s. 1). Oysa tarihsel ve kültürel olarak sabit kategorilere indirgenmesi mümkün olmayan bu son derece geniş ve dinamik coğrafyada hem dinsel hem de sivil mimari üretimler iç içe geçmiş ve farklı biçimler ortaya çıkmıştır. Bu çok katmanlı ve çoğul yapılar bütünü, mimarlık tarihinin Batı merkezli egemen anlatısı çerçevesinde, tekil ve homojen bir kavramsal çerçevede temsil edilmiştir (Tanyeli, 2012; Hillenbrand, 2003, s. 1; Rabbat, 2017, s. 5). Bu kavramın ilişkilendirildiği "İslam coğrafyası" gibi kuşatıcı tanımlara göre, İslam dini ile bu dinin maddi-temsili ifadelerinin yayıldığı mekânsal coğrafyalar arasında doğrudan ve hiyerarşik bir ilişki olduğu varsayılır. Bu kavrayışa yönelik postkolonyal eleştiriler, bu tür genellemelerin, farklı tarihsel bağlamları, yerel toplumsal örüntüleri ve kültürel özgünlükleri göz ardı etme ya da ikincil konuma itme riski taşıdığını göstermiştir. Bu itirazlardan birini dile getiren Uğur Tanyeli (2012, s. 90), mimarlığı yalnızca toplumsal pratiklerin mekânsal temsili olarak değil, başlı başına bir toplumsallık biçimi olarak tanımlamaktadır. Tanyeli'ye göre mimarlık, din, kültürel kimlik ve siyaset gibi diğer toplumsallık biçimleriyle karşılıklı bir yeniden üretim ilişkisi içindedir ve bu nedenle "İslam mimarlığı" gibi soyutlamalara indirgenemez.

Diğer taraftan "İslam mimarlığı" kavramı, öncelikle Avrupa ve Amerika merkezli akademik çerçeveler içinde geliştirilmiş, ardından konu edindiği coğrafyalardaki ulusal ve kültürel bağlamlar içerisinde farklı biçimlerde kabul görmüş ve yine kurumsallaşmıştır. Bugün İslam mimarlığı, Ağa Han Mimarlık Ödülleri, *Muqarnas: An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World* ve *International Journal of Islamic Architecture* (*IJIA*) gibi saygın platformlar aracılığıyla küresel ölçekte tanınan bir araştırma alanına dönüşmüştür. Ancak bu kurumsallaşma, kavrama yöneltilen eleştirileri bastırmak bir yana, indirgemeci ve homojenleştirici anlatılar karşısında çoğulcu ve bağlamsal yaklaşımları daha görünür hale getirmiştir (Bozdoğan ve Necipoğlu, 2009, s. 59). Harvard Üniversitesinde Ağa Han

İslam Sanatı ve Mimarisi Programı (AKPIA) öğretim üyesi, yöneticisi, sanat ve mimarlık tarihi konulu yayınlar yapan *Muqarnas* dergisinin editörü olan Gülru Necipoğlu bu eleştirel yaklaşımın önemli temsilcilerinden biridir. Necipoğlu, Sibel Bozdoğan ile, "İslam sanatı ve mimarisi" kavramına dair bağlamsal farklılaşmayı dışlayan bütüncül bakışı ve modern tarih yazımının doğal kabul ettiği etnik-ulusal sınırları sorgularken, "İslam mimarlığı" terimini tamamen reddetmek yerine, bu kavramın bağlamın özgünlüğünü esas alan bir yaklaşımla tanımlanması gerektiğini savunmaktadır (Bozdoğan ve Necipoğlu, 2009, s. 54)

Benzer biçimde, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT), AKPIA'nın yöneticisi Nasser Rabbat (2012; 2017; 2021) da eleştirilerine rağmen bu kavramın geçerliliğine inanmaktadır. Ona göre, Batı Avrupalı toplumların aksine İslam coğrafyalarındaki toplumlar sekülerleşmedikleri için mimarlığa ve mekânsal ilişkilere yansıyan temel epistemolojik ve sosyo-kültürel dinamikler, hâlâ İslam'la yakından bağlantılıdır (Rabbat, 2012, s. 13–14). Bu bağlamda din, yalnızca inanç sistemlerini değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerini, kamusal ve özel mekânlardaki varoluş biçimlerini de etkileyen belirleyici bir unsur olarak öne çıkar. Rabbat, dinin modernlik, kapitalizm, küresel zevkler ve moda gibi çeşitli etkenlerle birlikte varlığını sürdürdüğünü, dolayısıyla İslam mimarlığının moderniteyle ilişkili, yaşayan ve dönüşen, yalnızca cami mimarisiyle sınırlanamayacak çoğulcu bir üretim alanı olduğunu belirtir. Ancak Rabbat'ın önerdiği bu tanımda din hala bu tüm toplumsallıklar arasındaki ilişkiler hiyerarşisinde en üstte konumlanırken, zaman ve mekândan bağımsız ve değişmez bir öz olarak görülmeyi sürdürür.

İtirazlara rağmen bugün bu kavram etrafında bir meşruiyet krizi olduğundan söz etmek güçtür. Ancak, kavramı tarihsel ya da coğrafi bir çerçeveyle sınırlandırmayan, aksine bu kavramın Müslüman topluluklarının yaşadığı farklı coğrafyaları, zamanları, barınma, göç ve mekânsal adalet gibi güncel meseleleri içerecek biçimde dinamik, çoğulcu ve kapsayıcı bir içeriğe evrilmesini savunan yaklaşımlar güçlenmektedir (Örneğin; Davidson ve Serageldin, 1995; Hillenbrand 2003; IJIA'daki güncel tema ve makaleler). Dolayısıyla İslam mimarlığı Batı Avrupa ve Amerika'daki akademik ortamlarda bir şemsiye tanım olarak korunurken, aynı zamanda içeriğinin ilişkisel ve çoğulcu bir yaklaşımla güncellenmesi de sıklıkla tartışılmaktadır. Yine bu çevrelerden Türkiye gibi İslamiyet'in hâkim inanç olduğu ülkelerde çalışan mimarlık ve sanat tarihçilerine yönelik bir eleştiri, diğer ülkelerle ve coğrafyalarla gerektiği kadar ilişki kurulmadığı yönündedir (Bozdoğan ve Necipoğlu, 2009, s. 59; Hillenbrand, 2003, s. 8-9).

Bu durumda "İslam mimarlığı" söylemsel olarak sınırlandırıcı ve hegemonik bir tarihselliğin parçası olduğu gerekçeleriyle sorgulansa da köklü tarihsel ve kurumsal arka planı nedeniyle terk edilmesi zor bir entelektüel miras olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışma, içeriğinin güncellenmesi çabalarına rağmen, tarihsel olarak hegemonik ilişki ağları içerisinde kavramsallaşmış olan "İslam mimarlığı"na eleştirel bir mesafe ile yaklaşmayı önermektedir. Buna karşılık, Müslüman topluluklar eliyle farklı bağlamlarda üretilmiş mimarlıklar arasında bütüncülleştirici bir yaklaşıma mesafeli dururken, bu üretimler arasındaki karşılaştırmalı ve ilişkisel bir okuma yapılmasını mümkün kılacak bağlama duyarlı yaklaşımlar geliştirmek de önemli görünmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada farklı coğrafyalarda ortak bir yapı türü olan cami mimarisinin ne tür paralellikler ve ayrışmalar ürettiğini tartışmak üzere enformel bağlamlarda üretilen cami yapıları incelenecektir. Gün içinde ibadet etmek üzere sıklıkla ziyaret edilen, ibadet dışı ek işlevlerle gündelik yaşamla ve mekânlarıyla yakın ilişkiler kuran ve bu sayede güçlü topluluk bağları oluşturan bu yapılar, çoğu zaman yalnızca ibadet mekânı olmanın ötesinde, önemli toplumsal merkezlerdir. Özellikle enformel yerleşimlerde, mimar eli değmeden, yerel aktörlerin kolektif üretimiyle biçimlenen camiler, taşıdıkları mimari bilgi, mekânsal çeşitlilik ve toplulukla kurdukları güçlü ilişki sayesinde dikkate değer bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu camiler, biçimsel olarak "yüksek" mimarlık tanımlarına uymasa da İslam inancına sahip farklı topluluklarda dini yapı üretiminin bir toplumsallık alanı olarak mekânsal ağları nasıl oluşturduğunu ve dönüştürdüğünü sorgulamak açısından önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bugün "Küresel Güney" olarak da adlandırılan geniş bölge, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin, siyasal kırılganlıkların ve hızlı kentleşmenin belirleyici olduğu kapsamlı bir coğrafyayı kapsar. Bu koşullar altında, Müslüman topluluklar tarafından büyük kentlerin enformel olarak gelişen bölgelerinde üretilen camilerin önemli bir bölümü, yerel aktörlerin öncülüğünde ve formel planlama süreçlerinin dışında oluşmuş yapılardır. Diğer taraftan, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yaşayan Müslüman toplulukların sınırlı kaynaklarla, kendi inisiyatifleriyle inşa ettikleri camiler de enformel mimarlığın farklı veçhelerini yansıtmaktadır. Bu yapılarla ilgili araştırmalar, toplumsal ve yasal dirençlerin yoğun olduğu bağlamlarda, mevcut yapıların dönüştürülmesi yoluyla oluşturulan camilerin, yakın çevreleriyle birlikte yaşayan ve onları dönüştüren sosyal merkez niteliği kazanan

mekânlar haline geldiklerini göstermektedir (Baker, 2019; Nunes, 2015; Kuppinger, 2011; Sunier 2013). Bu camiler, biçimsel olarak "yüksek" mimarlık tanımlarına uymasa da İslam inancına sahip farklı topluluklarda dini mekân anlayışındaki ortaklıkları ve ayrışmaları gözlemleyebilmek açısından önemli ipuçları barındırmaktadır.

Pek çok güncel durumda camiler, tamamlanmış bir yapıdan çok, topluluğun kendi ihtiyaçlarını tanımladığı, arsa aradığı, kaynak oluşturduğu ve inşa sürecini yürüttüğü katılımcı ve dinamik bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Wainwright, 2018). İsmail Serageldin'in vurguladığı gibi, sosyo-ekonomik koşulların zorlu olduğu Müslüman toplulukların birçoğunda, fiziksel çevre büyük ölçüde mimar olmayan aktörler tarafından şekillendirilmektedir ve bu durum, mimarlığı yalnızca "yüksek sanat (Mimarlık)" olarak değil, çok katmanlı bir toplumsal üretim alanı olarak da ele almayı zorunlu kılmaktadır (Frampton, 2002, s. 10). Bu yapıları genel olarak mimarlığın içinde konumlandırırken, bu deneyimlerin içerdiği alternatif ve çoğul mekânsal üretim pratiklerini tanımak ve geleceğe yönelik anlamlı bir tartışma zemini oluşturmak önemli görünmektedir.

Bu arka planın ardından bu çalışma, öncelikle enformel mimarlığa ilişkin güncel literatürle birlikte kavramsal çerçeveyi oluşturacak; ardından, literatürde sınırlı görünürlüğe sahip farklı coğrafyalardan enformel cami örneklerini inceleyecektir. Sonrasında, Türkiye'deki enformel kentleşme tarihine odaklanarak, yerel bağlamda ortaya çıkan cami yapılarının özgün sosyo-politik, tarihsel ve mimari etkenlerle nasıl biçimlendiğini ele alacaktır. Daha önce yapılmış bir araştırmada ele alınmış olan İstanbul'un Beykoz ilçesinde 1970-2010 aralığında inşa edilmiş olan üç farklı döneme ait cami yapılarının üretim süreçleri ve ortaya çıkan mimari üretimler bu tartışmayı daha somut bir çerçeve içine yerleştirmektedir. Sonuç olarak makale, kuşatıcı bir İslam mimarlığı tanımının yerine, bağlama duyarlı ilişkisel bir mimarlık tartışmasını, farklı coğrafyalardan çeşitli toplumsal üretimlerle birlikte enformel üretim pratiklerinin de dâhil edilmesi gerektiği iddiasıyla birlikte ortaya koymaktadır.

1. Enformel Mimarlığın Tanımı ve Bağlamı

II. Dünya Savaşı sonrasında küresel ölçekte hissedilen toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin metropol alanlarında enformel yerleşimlerin ortaya çıkışı, 20. yüzyılın ikinci yarısından

itibaren yaygınlık kazanmıştır. Bu durum yalnızca tarihsel bir süreç değil, bugünün ve geleceğin kentleşme dinamiklerini şekillendiren bir gerçekliktir (Davis, 2007). Türkiye'de hızlı kentleşme süreciyle gelişen bu yerleşimler, "gecekondu" terimiyle tanımlanır. Sözcük anlamı itibarıyla "bir gecede kondurulmuş" anlamına gelen gecekondu, genellikle kamu arazisi ya da özel mülkiyet üzerinde, yasal imar ya da iskân izni olmaksızın inşa edilen yapıları ifade etmektedir (Baharoğlu ve Leitmann, 1998, s. 116). Ancak enformellik, salt yasallık düzeyine indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir kavramdır. Daha geniş bir tanım yapılırsa, enformel yerleşimlerin temel niteliği, mevcut planlama ve yapılaşma normlarının dışında konumlanmalarıdır.

1950'lerden itibaren Latin Amerika, Güney Asya, Ortadoğu ve Afrika gibi Küresel Güney olarak da adlandırılan coğrafyada, özellikle büyük kentlerin çeperlerinde hızla yaygınlaşan enformel kentleşme, güncel literatürde sadece barınma kriziyle ilişkili problem alanları olarak açıklanmamaktadır (AlSayyad, 2004; Davis, 2007). Bu çerçevede yapılan ampirik çalışmalar, enformel yerleşimleri süreç odaklı, hızlı adaptasyon yetisine sahip, değişen ihtiyaçlara yanıt üretebilen, formal düzenlemelerin cevap veremediği kentleşme talebine pratik çözümler sunan ve esnek mekânsal üretim biçimleri olarak tanımlamaktadır (Arefi, 2011). Bu alanlar yalnızca düzensiz konut kümelenmeleri değil, aynı zamanda çok aktörlü etkileşimlerin biçimlendirdiği, alternatif kentsel örgütlenme biçimlerini mümkün kılan karmaşık toplumsal, ekonomik, kültürel ve mekânsal ağların üretildiği yerlerdir.

1980'lerin sonlarında, bu tür kentsel çevreleri anlamak için, vernaküler (halk yapımı) kuramına başvurulmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, söz konusu yerleşimlerin kendini geliştirme kapasitesinin yetersizliği, yasal statüden yoksun oluşu, mekânsal ve altyapısal açıdan düşük nitelikli oluşları gibi nedenlerle oluşan olumsuz algıya karşı geliştirilen bir tutumdur (Kellett ve Napier, 1995). Bugün "çağdaş vernaküler" (*contemporary vernacular / spontaneous*) gibi kavramlar, enformel yapı üretimlerine dair literatürde kabul görmüştür. Bu kavramlar, kendi kendine oluşan kentsel çevreleri bir sonuç-ürün yerine süreç olarak görmeyi ve insanları hem üretici hem kullanıcı olarak konumlandırmayı önermektedir (Kellett ve Napier, 1995; Kellett, 2011).

"Vernaküler" kavramı çoğunlukla yerel ve anonim olarak nitelenen yapılarla ilişkilendirilirken, "enformel" ya da "kendiliğinden oluşmuş" yapılar ise genellikle "gecekondu", "göç kenti (slum)" ya da "kentsel köy"

gibi kavramlarla anılmaktadır. Her ne kadar bu iki terim farklı tarihsel dönemdeki—sanayi öncesi ve sonrası— kentleşmeyi çağrıştırsa da üretim süreçlerindeki benzerlikler çarpıcıdır (Tang, 2014). Amos Rapoport (1988), bu tür yerleşimleri "kültürel peyzajlar" olarak adlandırmış ve bu yapıların, uzun bir zaman diliminde çok sayıda bireyin kararlarıyla şekillenen geleneksel halk yapısının (vernakülerin) çağdaş kent bağlamındaki karşılığı olduğunu öne sürmüştür. Bu yapılar, zaman içinde değişime, gerek duyulduğunda büyümeye açık; sürecin esnek biçimde yapının inşa ve kullanım dönemlerine dâhil edildiği, taklit ile yeniliğin iç içe geçtiği, ekonomik olarak kısıtlı, yasal düzenlemelerden görece bağımsız, güncel ve yeni toplumsal dinamik olarak okunmaya açıktır (Tang, 2014, s. 2). Ancak, enformel yerleşimlerde yaygın olarak karşılaşılan mülkiyet güvencesizliği, altyapı ve hizmet eksiklikleri, spekülatif baskılar gibi önemli sorunlar, bu üretim biçimlerini geleneksel halk mimarlığından ayırmaktadır (Billig, 2013; United Nations, 2003).

1.1. Enformel Camiler: Nerede, Nasıl?

Enformellik kavramında olduğu gibi, enformel kentsel çevrelerin ve yapıların oluşma süreçleri ve fiziksel nitelikleri de bu olgunun gözlemlendiği farklı coğrafyalardaki özgün toplumsal dinamiklere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Örneğin İstanbul'daki erken dönem enformel yerleşimler, Latin Amerika'daki (örneğin Rio de Janeiro'nun *favela*ları), Güney Asya veya Afrika'daki benzer örneklerle karşılaştırıldığında kentle daha dinamik ve karşılıklı etkileşim içinde bir ilişki sergilemektedir (Şekil 1 ve 2). Bu farklılığın temel nedenlerinden biri, söz konusu yerleşimlerin meşruiyetlerinin muğlak bir çerçeveye sahip olması ve zaman içinde yasal hale gelme ihtimali taşımalarıdır (Şenyapılı, 1986, s. 160). Ayrıca, bu mahalleler Birleşmiş Milletler-HABITAT'ın "gecekondu" tanımında belirtilen (güvensiz, aşırı kalabalık ve temel hizmetlerden yoksun) kriterlerden daha yüksek mekânsal standartlara sahiptir (United Nations, 2003, s. 11). Bunlar daha iyi altyapı hizmetleri, kentle ve toplumsal hayatla daha iyi kurulmuş fiziksel ve sosyal ağlar olarak nitelenebilir. Bu durum, enformelliği kuşatan sosyal, politik, mekânsal ve kültürel dinamiklerin de dikkatle analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Şekil 1. Karakas, Venezuela'da enformel yerleşimler (Kaynak: https://commons.wikimedia.org. Erişim 23.06.2025).

Şekil 2. Johannesburg, Güney Afrika'da enformel yerleşimler (Kaynak: https://www.voanews.com. Erişim 23.06.2025).

Bu alanda önemli bir zorluk, enformel konutların aksine bu tür yerleşimlerdeki cami ve diğer kamusal mekânlar üzerine yapılmış çalışmaların

azlığıdır. Bu konuda dikkat çeken çalışmalardan biri, Gana'nın Akra kentinde enformel ve oldukça yoğun bir yerleşim olan Eski Fadama'da Paul Stacey (2019) tarafından yapılmıştır. Stacey, bu bölgede camilerin zor fiziksel koşullara rağmen kolektif irade ve toplumsal iş birliğiyle nasıl ve hangi biçimlerde üretildiklerini ortaya koymuştur. Bu araştırmada aktarıldığına göre, yoğun yapılaşmış ve ekonomik olarak çok kısıtlı olan bu bölgede, camiler için yoğun konut dokusu içerisinde bir boşluk oluşturmak ve ardından yapıyı inşa etmek üzere kısıtlı maddi kaynakları ve işgücünü bir araya getirmek, topluluk bağlarını da inşa eden ve güçlendiren bir sürece dönüşmüştür. Mekân üzerinde etkili olması beklenen imar düzenlemeleri ve yasalar etkili olmadığında, bu durumun yarattığı boşluk, gündelik ilişkiler içerisinde beliren farklı mimarlıklar ve mekânsallıklarla biçimlenmektedir (Stacey, 2019, s. 412). Bir topluluğun parçası olma duygusunu besleyen bu ilişkiler, enformel yerleşimlerin belirsizliklerle örülü bağlamını yerleşimciler için sürdürülebilir hale getirmektedir (Stacey, 2019, s. 416).

Enformel camiler üzerine literatürün daha gelişmiş olduğu bölge, ilginç bir biçimde Batı Avrupa ve Amerika'daki örneklerdir. Enformel camiler Batı Avrupa'nın farklı kentlerinde var olan Müslüman toplulukların kendi özgül bağlamlarında, daha farklı gerekçelerle ortaya çıkmaktadır. Almanya, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerde, özellikle 1960'larda başlayan Müslüman göçleriyle camiler yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk başlarda geri dönecekleri düşünülen bu göçmen toplulukları için kilise, fabrika salonları ve farklı kamu yapıları geçici olarak kullanılmışsa da bu toplulukların yerleşik hale gelmesiyle kalıcı mekânsal çözümler zorunlu olmuştur (Sunier, 2013, s. 65). Yeni cami binası yapmanın, toplumsal ve bürokratik direnç ya da isteksizlik gibi nedenlerle zorlu ve hatta imkânsız olduğu koşullarda var olan yapıları dönüştüren, küçük eklerle zaman içinde genişleyen, parçacıl, sürece dayalı ve dinamik bir mekân üretim süreci ortaya çıkmıştır. Çoğu zaman bağımsız, tekil bir yapı üretmeyen, ancak var olan fiziksel doku içerisinde yeni mekânsal ağlar oluşturarak toplumsal dokular ören bu pratikler de Müslüman toplulukların dinsel mekân üretiminin güncel durumunu anlatan önemli bir olguyu ortaya koymaktadır.

Bir başka araştırmada, Petra Kuppinger (2011, s. 78), Almanya'daki cami mekânlarının yarım yüz yıllık varlıklarına rağmen hala gizli ve sosyal olarak da görünmez olduklarını tartışmıştır. Kuppinger'e (2011, s. 79) göre Müslüman topluluklar, daha görünür yerlerde var olmak konusunda

sınır ve engellerle karşılaştıkları için kamusal alanda temsiliyetleri zayıf, iç mekâna dönük enformel mekânsallıklar üretmeyi sürdürmektedir (Şekil 3). Bu araştırma için sosyal medya ve internette yapılan taramada bile Kuppinger'in bahsettiği enformel camilerin görsellerine ulaşmak neredeyse mümkün olamamıştır. Bu durumda Almanya için enformellik, imar kanunlarına aykırı bir yapılaşmadan çok, kent planlarında ve imar kanunlarında yer almayan farklı mekânsal ve kültürel taleplerin şekillendirdiği ilişkileri temsil etmektedir. Bu bağlamda, yasal çerçevenin dışında kalan ve kiliseler gibi kamusal kabul görmeyen Stuttgart'taki Salam Camii, Türk ve Müslüman topluluklar tarafından eski bir fabrika yapısının dönüştürülmesiyle elde edilmiş ve sadece bir ibadet mekânı olmanın ötesinde sosyal ve ticari işlevlerle çeşitlendirilmiş bir kentsel odak olarak kendisine güçlü bir kamusallık oluşturmayı başarmıştır (Kuppinger, 2011, s. 80).

Şekil 3. Eski bir fabrika yapısından dönüştürülen Stuttgart Salam Camii ve yapının çeperindeki ticari işlevler (Kaynak: https://www.stuttgarter-zeitung.de/. Erişim 23.06.2025)

Avrupa'nın farklı kentlerinde ele alınan örneklerde de vurgulandığı gibi cami inşa etmek, yalnızca fiziksel bir yapı yaratmak değil, aynı zamanda bir inancın kamusal alanda görünürlük kazanması anlamına da

gelmektedir (Baker, 2019; Nunes, 2015; Kuppinger, 2011; Sunier 2013). Camiler çoğu durumda sadece ibadet değil; dernek, okul, ticaret ve sosyal etkileşim alanlarıyla birlikte işleyen karmaşık bir toplumsallığın da çekirdeği haline dönüşmüşlerdir (Sunier, 2013, s. 60). Bu durum, azınlık toplulukların kamusal görünürlüğüne dair tarihsel çatışma ve uzlaşma süreçlerinin önemli bir parçası olarak da bu yapıları mekânsal araştırmaların merkezi bir konusu haline getirmektedir. Ancak görünürlüğünden çok görünmezliğiyle dikkat çeken ve oluşturduğu güçlü toplumsal ağlara rağmen fiziksel olarak izlenmesi güç olan bu yapılara yönelik araştırmaların, yerleşik mimarlık tanımlarının ötesine geçen, alternatif bir mimarlık anlayışını ortaya koyacağı açıktır.

2. Türkiye'de Enformelliğin Özel Bağlamı ve Camiler

Türkiye'de enformel yerleşimler, özellikle gecekondu biçiminde ortaya çıkan ve zamanla kalıcı konutlara dönüşen oldukça esnek ve dinamik çevreler sunar. Bu dönüşüm, 1950'lerden itibaren kentsel nüfusun hızla artmasıyla hem fiziksel hem toplumsal düzeyde yeni ilişkilerin oluşmasına neden olmuştur (Erder, 2013, s. 15). İstanbul örneğinde olduğu gibi, bu artış yalnızca barınma ihtiyacını değil, aynı zamanda resmi kentsel düzenlemeleri ve uygulamaları da yeniden şekillendirmiştir. 1960'ların ortalarından itibaren uygulanan popülist politikalar çerçevesinde, geniş çaplı enformel yerleşim alanları çeşitli aflarla yasallaştırılmış, belediye hizmetleri bu alanlara doğru genişlemiştir (Keyder, 2000, s. 72; Bahar ve Leitmann, 1998). Bu süreç, bu yerleşimlerin oluşumunu yalnızca barınma ihtiyacının sonucu olmaktan çıkarıp, aynı zamanda spekülatif değer taşıyan kentsel ölçekli bir pratiğe dönüştürmüştür.

Bu dönüşüm süreci, yerleşimlerin mekânsal yapısını ve toplumsal ilişkilerini derinden etkilemiştir. İstanbul'un iki kıtaya yayılan özgün coğrafi yapısı ve Boğaz hattındaki tarihi köylerin çevresinde gelişen yerleşimler, kentsel yayılmanın çekirdek alanlarına dönüşmüş; bu alanlarda akrabalık, hemşerilik ve göçmenlik ilişkileri üzerinden şekillenen yeni mahalle yapıları ortaya çıkmıştır (Erder, 2013, s. 41). Türkiye'deki gecekondu yerleşimleri üzerine yapılan çalışmalar, bu alanların zengin mekânsal organizasyonlara, canlı sosyal yapılara ve kentsel dinamiklere uyum sağlama kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir (Çağdaş, 1995; Şenyapılı, 1986; Turgut, 2001). Bu yapı üreticileri, kırsal kökenlerinden getirdikleri bilgi ve deneyimleri, kent ortamına aktarırken hem taklit hem de yenilik yoluyla

yeni çevreler inşa etmişlerdir. Literatürde son dönemde ortaya çıkan çalışmalar, mahalle ölçeğinde kamusal alanların nasıl üretildiğini, sosyal organizasyonun bu alanlara nasıl yansıdığını ve bu yapıların kentle kurduğu ilişkiyi incelemeye başlamıştır (Arefi, 2011; Billig, 2013, 2019).

Ancak tüm bu üretim süreçleri içinde cami gibi kolektif anlam taşıyan ve kamusal rol üstlenen yapıların inşası, literatürde yeterince ele alınmamıştır. Oysa, özellikle düşük ve orta gelirli mahallelerde kamusal hizmetlerin sınırlı olduğu koşullarda okul ve kahvehaneye ek olarak cami, sadece ibadet işleviyle değil, aynı zamanda sosyal bağları kuran, gündelik etkileşimi sağlayan ve mahalleli arasında görünürlük yaratan bir yapı olarak öne çıkar (Erder, 2013, s. 85). 1950'li yıllardan itibaren İstanbul'da ortaya çıkmaya başlayan enformel yerleşimler, akrabalık ilişkileri ve hemşerilik gibi bölgesel sosyal ağlar aracılığıyla şekillenen, İslami bir ahlaki çerçeveyle örgütlenen mahalleler biçiminde gelişmiştir (Yavuz, 2005, s. 120). Topluluk bağlarının güçlü olduğu bu mahallelerde camiler, mahallelinin kamusal görünürlüğünü ve temsiliyetini sağlayan yapılar olarak görülmektedir (Kılıç, 2018). Bunlar yalnızca ibadet mekânları olarak değil, yeni gelenlerin mahalleye aidiyet geliştirdiği, topluluk hafızasının yerleştiği ve toplumsal meşruiyetin somutlaştığı merkezi yapılar olarak da işlev görmüştür (Kılıç, 2018, s. 56; Erder, 2013, s. 85). Cami inşaatları genellikle mahalle dernekleri tarafından organize edilmiş, maddi ve ayni bağışlarla ve gönüllü iş gücüyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki enformel cami üretimi, yalnızca mimari bir mesele değildir. Doğrudan yapının ait olduğu topluluğun mekânla kurduğu ilişkinin ifadesi ve kent içindeki varlığının maddi bir temsilidir.

2.1. Türkiye'de Camilerin Mimari ve Yasal Çerçevesi

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Türkiye'deki camilerin resmi otoritesidir. 1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), o tarihten bu yana ülkedeki tüm İslami faaliyetlerden sorumlu merkezi kurumdur. Bu sorumluluk, camilerin yönetimi ve bakımı ile dini hizmetlerin sunulmasını ve personel teminini de kapsamaktadır. Ancak yasal düzenlemeler ile fiili uygulamalar arasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle, yeni cami inşa süreci oldukça karmaşık bir olgu olarak görünmektedir (Onay, 2008; Yıldırım ve Yıldırım, 2013). Yasal mevzuata göre, cami inşası için yapılacak her başvuru öncelikle DİB tarafından onaylanmalı; yapı ruhsatı ve inşaat izinleri ise yerel belediyeler veya valilikler tarafından verilmelidir. 3194 sayılı

İmar Kanunu ise nazım imar planlarında cami alanlarının yerlerini düzenlemektedir. Bununla birlikte, cami projeleri yalnızca devlet kurumları tarafından değil; yerel halk, kamu kuruluşları, bireyler ya da Türkiye Diyanet Vakfı gibi farklı aktörler tarafından da yürütülebilmektedir.

Türkiye'de 1950'li yıllar, erken Cumhuriyet döneminde yaşanan cami inşaat durgunluğunun ardından bu yapıların kentsel mekânda yeniden görünür hale geldiği bir dönemi işaret eder (Kutlu ve Düzenli, 2016, s. 92). Ülkede cami sayıları 1973'te 45.151 iken 2023'te 89.686'ya ulaşarak iki katına çıkmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2023). Bu artış yalnızca hızlı kentleşmeyle değil, aynı zamanda bu yıllar içerisinde değişen sosyo-politik dinamiklerle de yakından ilişkilidir. 2002 yılında Ahmet Onay'ın (2002, s. 53) yaptığı kapsamlı araştırmaya göre camilerin %67'si doğrudan yerel toplum tarafından yapılmıştır. Ancak bu yapılardan %55'inin mimari, %64'ünün ise statik projesi yoktur. Ankara'nın merkezindeki Kocatepe Camii bile ilk olarak ruhsatsız olarak açılmış ve 14 yıl sonra yasal izin almıştır (Yıldırım ve Yıldırım, 2013, s. 70). Bu durum, enformel üretimlerin yüksek toplumsal meşruiyetle desteklendiğini göstermektedir. Bir başka araştırmaya göre, Van'daki örneklerde mimar katılımı yalnızca %17 düzeyindedir (Gülen ve Düzenli, 2018, s. 1593). 1973'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tip projeler yayımlanmışsa da sahadaki uygulamalar bu projelere büyük ölçüde uymamıştır. Tüm bu bilgiler, cami üretiminin Türkiye'deki enformel doğasını ortaya koymaktadır.

Uygulamaya bakıldığında, Cumhuriyet döneminde İstanbul'da yerel halkın katkılarıyla inşa edilen ilk cami Şişli Camii'dir (1945–1949) (Şekil 4) (Tanman, 2016). Mimari nitelikleri açısından kargir klasik Osmanlı cami formunu, daha güncel bir yapım teknolojisi olan betonarme ile tekrar eden bu yapı, ilerleyen yıllarda popüler bir tipolojik modele dönüşmüştür. 1957'de açılan yarışmayla projesi gündeme gelen Ankara'nın kent merkezinde inşa edilen Kocatepe Camii'nin mimari özellikleri Osmanlı klasik camilerini biçimsel olarak taklit etme eğilimini pekiştiren önemli bir eşiktir. 1957 tarihli yarışmada birinci olan Vedat Dalokay ve Nejat Tekelioğlu tarafından tasarlanan ince betonarme kabuklu kubbe önerisi sunan projenin yerine, Hüsrev Tayla ile Fatin Uluengin tarafından tasarlanan, Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'ni büyük ölçüde taklit eden bir klasik Osmanlı cami replikası yapılmış; yapı 1987 yılında tamamlanmıştır (Tayla, 2002). Osmanlı klasik camii repertuarını oluşturan Süleymaniye gibi Mimar Sinan döneminde (1539–1588) inşa edilen imparatorluk camileri, merkezi

kubbeli büyük yapılardır. Bunlar, simetrik planlara, mihrap ile ana kubbenin merkez eksende yer aldığı açık strüktürel düzenlemelere sahiplerdir. "Klasik cami" kavramı 1928'de Celal Esad Arseven tarafından ortaya atılmış, 1950 sonrası mimarlık yazınında Selimiye Camii'ni bu yapıların doruğu olarak niteleyen anlatı kanonlaştırılmıştır (Necipoğlu, 2007).

Şekil 4. Vasfi Egeli tarafından tasarlanan Şişli Camii, 1940'lar (Kaynak: Salt Araştırma, Ferrania Arşivi, AHISTSISL006)

Türkiye'de cami mimarlığının tarihine bakıldığında, modern yorumların etkisi istisnai örnekler dışında oldukça sınırlı kalırken, Bülent Batuman'ın (2016) "mimari taklit" (*architectural mimicry*) kavramıyla tartıştığı klasik cami modeli çok daha yaygın olarak kabul görmüştür. Bu modele göre, farklı camilerden alınan plan şemaları, minare sayısı ya da kubbe düzenleri gibi unsurlar bir araya getirilerek oluşturulan yapılarla, belirli bir örneği taklit etmektense, "klasik cami" fikrini temsil eden bir görsel bütünlük oluşturulmaktadır (Batuman, 2016, s. 325). Günümüzde bu model, Ataşehir Mimar Sinan (2012), Çamlıca (2019) ve Taksim Camii (2021) gibi güncel projelerde de sürdürülmüştür. Batuman (2016), bu olguyu, ulusal bir mimari "köken" arayışına karşılık olarak Mimar Sinan ve başlıca eserlerinin, "şanlı" bir geçmişin simgesi haline dönüştürülmesi iddiasıyla tartışmıştır.

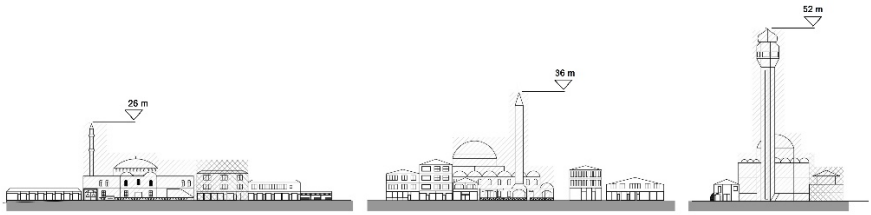
Enformel ağlarla üretilen cami yapılarında daha büyük bir esneklikle uygulanan bu stratejiyle ortaya çıkan formlar, genellikle belirli bir mimari kaynağın birebir kopyası olmaktan çok, "klasik Osmanlı camisi" imgesini çağrıştıran öğelerin birleşimiyle oluşmuş hibrit yapılardır. Bu yaklaşım, herhangi bir özgün yapının doğrudan tekrarı olmayan, fakat aynı imajı taşıyan çok sayıda çeşitlemenin ortaya çıkmasına da olanak sağlamaktadır. Özellikle enformel yerleşimlerdeki cami üretiminde bu strateji, hem mimari bilgiye erişimin sınırlı olması hem de mahalle sakinlerinin geleneksel cami algısını yeniden kurma arzusu doğrultusunda yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu durum, mimarların dâhil edilmediği, cami fikrinin kolektif olarak sürdürüldüğü ve kırsal kökenli yapı geleneklerinin devam ettiği bir üretim pratiğiyle de ilişkilidir.

Bu tür yapılar, mevcut mimarlık literatüründe sınırlı da olsa "kitsch" ya da "estetik pastişten türetilmiş ucuz ürünler" olarak tanımlanmıştır (Köksal, 1994; Bozdoğan, 2002). Diğer taraftan, enformel camileri tanımlamak için kullanılan terminoloji de çeşitlilik göstermektedir. Literatürde bu yapılar kimi zaman "anonim" (Köksal, 1994), "ilkesiz" (Gürsoy, 2013) ya da "mimarsız" (Gülen ve Düzenli, 2018) olarak nitelendirilmiştir. Günümüz kent manzarasında bu camiler yaygın bir şekilde varlık gösterse de bu yapıların nasıl inşa edildiği, kimler tarafından üretildiği ve mimarlık bilgisinin nasıl aktarıldığı ya da yeniden üretildiği hala yeterince araştırılmamıştır.

2.2. Beykoz'da Enformel Camilere Yakından Bakmak

Bu bölüm, İstanbul'un Beykoz ilçesinde 1950'li yıllardan itibaren oluşan gecekondu mahallelerinde inşa edilen camilerin mimari oluşum süreçlerini, kolektif ve katılımcı üretim faaliyetleri bağlamında tartışmayı amaçlayan daha önce yapılmış bir çalışmanın bulgularına dayanmaktadır (Odabaşı, 2018; Odabaşı ve Akyürek, 2023). Araştırma, 2018 yılında yürütülen, yerinde gözlem, farklı aktörlerle röportajlar, ölçekli çizimler ve fotoğraflardan oluşan saha çalışmalarıyla desteklenmiştir (Şekil 5). Çalışmada, 1950 sonrasında kırsaldan gelen göçlere yoğun bir biçimde maruz kalan Beykoz'un sırtlarında gelişen enformel yerleşimlerde inşa edilmiş olan üç yapı; Kavacık Hasan Yavuz Camii (1974-2004), Çavuşbaşı Merkez Camii (1985-95) ve Karlıtepe Merkez Camii (2008-16), İstanbul'un enformel yerleşim tarihinin farklı dönemlerini temsil edecek şekilde seçilmiştir. Bu yapılar, hem "klasik cami şeması"na olan bağlılıkları hem de üretim

sürecindeki aktörlerin rolleri ve oluşum süreçleri açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

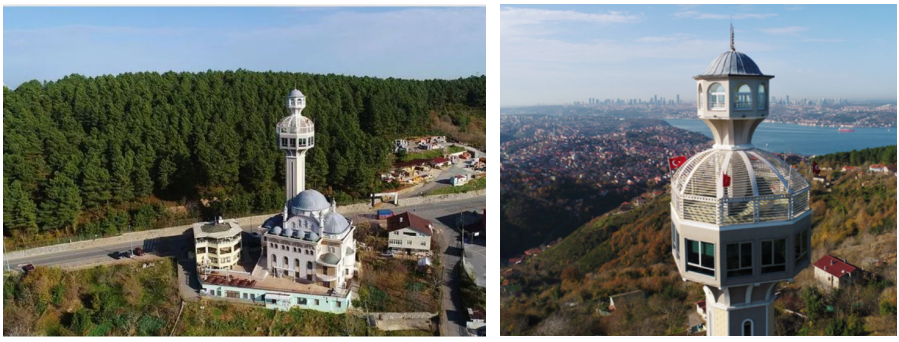
Şekil 5. Beykoz'da saha çalışması yapılan camilerin ölçekli silüet çizimleri. Soldan sağa Kavacık Hasan Yavuz Camii (1974-2004), Çavuşbaşı Merkez Camii (1985-95) ve Karlıtepe Merkez Camii (2008-16) (Kaynak: Meryem Odabaşı tarafından hazırlanmıştır.)

İncelenen camilerin planlama ve inşa süreçlerinde çok sayıda yerel aktör rol oynamaktadır. En yaygın örüntü, mahalle sakinleri tarafından kurulan "Cami Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri"dir. Araştırmada incelenen üç örnekte de cami inşaatı, mahalle halkı tarafından kurulan bu dernekler aracılığıyla yürütülmüştür. Arazi temininden yapım kararlarına kadar tüm aşamalar, derneğin öncülüğünde mahalle halkının iş birliğiyle şekillenmiştir. En az yedi üyeden oluşan bu tüzel kişilikler, cami inşaatının finansmanı, denetimi ve sonrasında bakım ve işletmesinden sorumludur. Ayrıca, camiye gelir sağlamak amacıyla gayrimenkul yatırımı yapma yetkisine de sahiptirler. Araştırma kapsamındaki tüm örneklerde bu dernekler hala aktiftir ve başkanları—genellikle yerel esnaflar—karar alma süreçlerinde en etkili figürler olarak öne çıkmaktadır.

Mimar ve mühendis katkısı olmaksızın yürütülen bu süreçler, yerel bilgiyi ve kolektif örgütlenmeyi merkeze almaktadır. İmar ruhsatı olmayan bu yapıların, belediye arşivlerinde projelerine dair çizim ya da belgeler bulunmamaktadır. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, tüm planlama ve inşa süreçleri dernekler tarafından yürütülmüş ve bu süreçlerde profesyonel bir projelendirme hizmeti alınmamıştır. En eski (Hasan Yavuz Camii, 1974–2004) ve en yeni (Karlıtepe Camii, 2008–2016) örneklerde, tanıdıklar aracılığıyla temin edilen, kimliği belirsiz mimarlarca hazırlanmış taslak projeler kullanılmıştır. Çavuşbaşı Merkez Camii'nin (1985–1995) projesi ise Vakıflar Genel Müdürlüğünden elde edilen çizimlere dayanmaktadır. Tüm örneklerde, ilk projeler dernek üyelerinin talepleri doğrultusunda zamanla değiştirilmiş; özellikle nüfus artışıyla camilere

yeni hacimler eklenerek genişletilmiştir. İnşaat süreçleri, halktan, yerel esnaftan ve zaman zaman belediye yetkililerinden gelen maddi ve ayni bağışlara bağlı olarak, çoğunlukla anlık kararlarla ilerlemiştir.

Arazi sağlama süreçleri de kentsel mekânda işleyen enformel ilişkileri gözler önüne sermektedir. Örneğin, Kavacık'taki Hasan Yavuz Camii'nin bulunduğu alan, bağış ve satın almalar yoluyla elde edilmiş; zamanla gelişen ticari merkez hâline gelmiştir. Çavuşbaşı Merkez Camii ise daha önce aynı yerde bulunan küçük bir mescidin yerine inşa edilmiş, çevresindeki parsellerin kademeli olarak dernek tarafından satın alınmasıyla genişletilmiştir. Ancak bu bölge, doğal sit alanı statüsünde olduğu için halen hukuki belirsizlikler taşımaktadır. Her iki caminin tapusu ilgili derneklere aittir. 2020 yılı sonunda Hasan Yavuz Camii'nin yıkılmasına ve profesyonel bir mimarlık hizmeti alınarak yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Karlıtepe Camii'nin ise tapusu bulunmamakla birlikte, imar planında dini tesis alanı olarak ayrılmış bir ormanlık alanda konumlanmaktadır. Seyrek yerleşimli ve engebeli bir topoğrafyaya sahip bu alan, gözlemlere göre yeni yapılaşmalara açıktır (Şekil 6).

Şekil 6. Karlıtepe Camii'nin kentsel bağlamı ve kütüphaneli minaresi (Kaynak: Sabah. (2017, Aralık 19). *Beykoz Karlıtepe Merkez Camii'nin muhteşem manzarası!* https://www.sabah.com.tr, Erişim 23.06.2025)

Karlıtepe Camii'nin üretim sürecinde etkin rol oynayan cami yaptırma derneği başkanının anlatımları katılımcı tasarım ve işlevsellik arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Başkanın anlatımlarına göre, minarenin çok işlevli olabilmesi için Avrupa'da seyir kulesi örnekleri gezilmiş, ayrıca planda boyutları büyütülerek yukarıda manzaralı bir kütüphane tasarlanmıştır. Ana ibadet mekânındaki temel ögeler olan mihrap, vaiz kürsüsü

ve minber arasında da yeni bir ilişki oluşturulmuştur. Dernek, Diyanet İşleri Başkanlığına da danışarak, minbere ve vaaz kürsüsüne mihrabın içinden ulaşılacak biçimde yeni bir düzenleme yaparak geleneksel bir mekânsal düzeni tasarımsal bir kararla güncellemiştir (Şekil 7). Bu bilgiler, mimari literatürde sıklıkla dışlanan enformel üretim biçimlerinin de caminin mekânsallığı, işlevselliği, fizikselliği ve sembolik gücü üzerine yenilikçi sözler söyleme becerisi taşıdıklarını göstermektedir (Şekil 8).

Şekil 7. Karlıtepe Camii'nin üreticileri tarafından yeniden yorumlanan mihrap, minber ve vaiz kürsüsü düzenlemesi (Kaynak: Meryem Odabaşı)
Şekil 8. Ayakkabı dolaplarıyla birlikte bir giriş holü ve vestiyere dönüştürülmüş olan "Son Cemaat Yeri". Kavacık Hasan Yavuz Camii. (Kaynak: Meryem Odabaşı)

Vaziyet planları incelendiğinde, bu yapıların hepsi de kente açılan çeperlerinde ticari fonksiyonlara yer vermiştir. Çay bahçesini avlusunun içine alan Çavuşbaşı Merkez Camii, ya da yanında ayrı bir restoran binasıyla ortak avluyu paylaşan Karlıtepe Merkez Camii, hayli geçirgen sınırlara sahip, yaşayan kentsel odaklardır. Tasarım sürecinde mimarın olmadığı, ustalar tarafından aktarılan teknik bilgiler, genel beğeni, kolektif kaynaklar ve işgücüyle inşa edilen bu yapılar klasik Osmanlı camii şemasını biçimsel organizasyonunda taklit ederken, iç mekân düzeninde ve süslemede emprovizasyonların da dâhil olduğu farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Her üçü de ana merkezi kubbe gibi klasik Osmanlı cami tipolojisinden türetilmiş biçimsel öğeler taşısalar da özellikle Karlıtepe Merkez Camii'nde bu tipolojik unsurlar, işlevsel gereksinimlerle yeniden yorumlan-

mıştır. Karlıtepe Camii'nin 52 metre yüksekliğindeki minaresi aynı zamanda asansörlü bir seyir kulesi ve kütüphane olarak işlevlendirilmiştir. Ancak, yapım süreçlerinin doğaçlama sürdürülmesi, sürekli eklemelerle değişime ve büyümeye açık olmaları; biçim ve işlev açısından yenilikler üretse de yapısal ve kentsel ölçekte önemli mimari ve mekânsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle İstanbul'un sismik riskleri düşünüldüğünde yapılardaki kullanıcı güvenliği önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuçta, klasik cami tipolojisine belirsiz biçimde göndermede bulunan ancak karmaşık mekânsal düzenlemelere sahip bu yapılar, yerel topluluklar için yalnızca ibadet alanları değil; aynı zamanda sosyal, ticari ve kültürel merkezler olarak işlev görmektedir (Şekil 9). Bu komplekslerde ana ibadet alanına ek olarak kamuya açık tuvaletler, lojmanlar, eğitim birimleri ve ticari alanlar da yer almaktadır. Osmanlı dönemindeki uygulamalara benzer biçimde, bu ticari birimler camilere gelir sağlama işlevi üstlenmektedir. 2017 tarihli Yapı Yönetmeliği (No. 30113), ticari alanların camilerden bağımsız girişlere sahip olmasını, yalnızca bir cepheye açılmalarını ve ibadet alanının taban alanını aşmamalarını öngörse de incelenen örneklerde bu birimlerin farklı biçimlerde konumlandırıldığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan yapıların oluşum sürecinde ve sonraki kullanım pratiklerinde en etkili aktörler olarak, yerel girişimlerle kurulan cami dernekleri öne çıkmaktadır. Özellikle Karlıtepe Merkez Camii örneğinde, dernek üyeleri işlevsellik ve biçim açısından en uygun çözümleri araştırmış ve yerel kaynakların etkin kullanımıyla gelişen vernaküler üretim anlayışını güncel bir bağlama uyarlamışlardır.

Yukarıda ele alınan örneklerde, İstanbul'un enformel kentleşme tarihi içerisinde farklı dönemlerde inşa edilen bu camilerin yasal statüden yoksun olsalar dahi güçlü bir toplumsal meşruiyete sahip oldukları görülmektedir. Esnek ve dinamik çevrelerine entegre edilen çeşitli ticari işlevler sayesinde bu yapılar, yalnızca ibadet amacıyla değil, gündelik yaşamın farklı ihtiyaçları doğrultusunda da ziyaret edilen ve toplumla iç içe yaşayan kamusal mekânlar olarak varlıklarını sürdürmektedir. Diğer örneklerden farklı olarak, Karlıtepe Camii'nin kullanıcı profili yalnızca yerel halkla sınırlı kalmamış; yapının medyada kazandığı görünürlük, daha geniş bir kamusal etki yaratmıştır. Bu durum, İstanbul'daki enformel kentselliğin çok katmanlı ve karmaşık meşruiyet süreçlerine işaret eden çarpıcı bir örnek olarak da dikkat çekmektedir.

Şekil 9. Yukarıdan aşağıya sol sütunda; Hasan Yavuz Camii, Çavuşbaşı Merkez Camii, Karlıtepe Camii yapılarının avlularına açılan ticari mekanlar; sağ sütunda kot farklarından doğan katlara yerleşen ticari depolama alanları görünmektedir. (Kaynak: Meryem Odabaşı)

3. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, öncelikle "İslam mimarlığı" söyleminin problemlerine değinmiş; ardından, kuşatıcı yaklaşımlar yerine yerel bağlam ve dinamikleri merkeze alan bir dinsel mimarlık tartışmasını, güncel enformel mekânsal üretimler üzerinden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda tartışmayı birkaç temel eksen etrafında yapılandırmak mümkündür.

Öncelikle, bir toplumsallık biçimi olarak enformel cami üretimi, hâkim anlatının dışında kalan ancak oldukça yaygın ve işlevsel bir mimarlık biçimi olarak göze çarpmaktadır. Farklı sosyo-politik bağlamlarda ortaya çıkan enformelliğin tanımı ve dinamikleri çeşitlilik gösterse de cami özelinde bakıldığında, bu yapılar kamusal alanı yeniden tanımlayan, gündelik yaşamı örgütleyen ve dayanışma biçimlerini mekâna yansıtan, topluluk oluşturma kapasitesine sahip önemli sosyal araçlardır. Örneğin Türkiye'de camiler, güçlü toplumsal meşruiyetleri sayesinde çoğu zaman resmi planlama süreçlerinin dışında kolektif biçimde inşa edilmekte ve ibadetin ötesinde çok yönlü sosyal işlevler üstlenmektedir. Genel toplumsal bağlamı farklı olan Avrupa'daki örneklerde ise camiler yine kolektif irade ve çabayla üretilirken, ortaya çıkan yapıların mimari ve mekânsal koşulları büyük bir farklılık içermektedir. Bu farklılığın en önemli göstergesi yapıların kamusal görünürlük oluşturabilme becerileridir. Bu durum, cami mimarisini yalnızca tipolojik çözümlemelerle değil; katılımcı üretim süreçleri, kullanıcı ilişkileri ve dönüşüm dinamikleriyle birlikte mekânsal ağlar olarak değerlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Diğer önemli bir tartışma ekseni enformel camilerin çoğu zaman mimarlık yazınındaki görünmezlikleridir; zira bunlar belgelenmeyen, arşivlenmeyen ve mekânsal anlatılarda yer bulmayan marjinal yapılardır. Her ne kadar sosyal bilimciler bu yapıların toplumsal bağlamlarını anlamaya yönelik önemli katkılar sunmuş olsa da mimarlık tarihçiliğinin enformel üretimlere büyük ölçüde mesafeli durduğu ve bu alanı araştırma dışı bıraktığı iddia edilebilir. Oysa bu yapıların ve bağlamlarının anlaşılabilmesi için yakın geçmişe yönelmek, söz konusu üretim biçimlerinin güncelliğini, sürekliliğini ve çeşitliliğini kavramaya olanak tanırken; aynı zamanda mimarlık tarihi disiplininin sınırlarını yeniden tanımlamaya yönelik de önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu durum, mimarlık tarihçiliğini yalnızca ortaya çıkan yapısal formlara değil, bu formların oluşumuna katkı sunan sosyal aktörlere, üretim süreçlerine ve mekânın zaman içindeki dönüşüm dinamiklerine de odaklanan daha ilişkisel bir yaklaşıma yönlendirmektedir.

Son eksende, en baştaki tartışmaya geri dönersek, "İslam mimarlığı" kavramına tarihsel olarak kurumsallaşmış, disipliner bir başlık olarak mesafelenmek gerekli görünmektedir. Ancak bu mesafe, farklı coğrafi, toplumsal ve ekonomik bağlamlarda ortaya çıkan, büyük çeşitlilik oluşturan mekânsal ve mimari üretimler arasındaki toplumsal ilişkiselliği görmezden gelmeyi gerektirmez. Aksine, bu üretimler arasındaki benzerlikleri ve

farklılıkları, bağlama duyarlı ve çoğulcu bir yaklaşımla tartışmayı sürdürmek önemlidir. Kuşatıcı bir bütünleştirmeye direnirken, farklı yerel deneyimlerin birbiriyle nasıl ortaklaştığını, toplumsal aktörler, inanç pratikleri ve mekân kullanımları üzerinden nasıl ilişkilendiğini kavramaya yönelik bir okuma hem tarih yazımı hem de kuramsal çerçeve açısından verimli bir zemin sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, enformel camiler üzerinden geliştirilen bir okuma aracılığıyla, "İslam mimarlığı" ile bağlama duyarlı, çoğulcu ve eleştirel bir ilişkilenme zemini kurmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşımın hedefi yalnızca mimarlık tarihinin kıyısında kalmış yapıların görünürlüğünü artırmak değil; aynı zamanda bu tarih yazımına yeni sorular yöneltmek ve alternatif düşünme biçimlerine alan açmaktır. Zira bu alanda belki de en anlamlı katkı, büyük sorulara kesin yanıtlar aramaktan çok soruları çoğaltmaya alan açmaktır.

Extended Abstract

Beyond the canon of Islamic architecture: rethinking informal mosques

Göksun Akyürek[3]

This study critically reconsiders the concept of "Islamic architecture" by tracing its historical construction, interrogating its epistemological foundations, and proposing a more context-sensitive and pluralistic framework through the lens of informally built mosques. Rather than treating Islamic architecture as a fixed category defined by typological or stylistic conventions, the research foregrounds socially embedded practices and community-driven architectural production, particularly within informal urban environments.

The notion of "Islamic architecture" emerged as a discursive category in the nineteenth century, shaped largely by the visual documentation and interpretations of European travelers, artists, and architects. These representations, drawn from a broad geography spanning from Spain to India, consolidated heterogeneous architectural expressions under a singular term. By the late nineteenth century, this label had become institutionalized, giving rise to a Eurocentric canon that portrayed Islamic architecture as a homogeneous and static tradition (Rabbat, 2012; Tanyeli, 2012; Hillenbrand, 2003).

Despite the cultural, temporal, and geographical diversity among Muslim societies, both religious and civic architectures were absorbed into this unified framework. Over time, Islamic architecture became further entrenched within academic discourse and practice, bolstered by institutions such as the Aga Khan Award for Architecture, the journal *Muqarnas*, and the *International Journal of Islamic Architecture (IJIA)*. While these platforms increased global visibility and scholarly engagement, they also catalyzed critiques advocating for greater contextual specificity and methodological reflexivity (Bozdoğan and Necipoğlu, 2009).

Scholars such as Gülru Necipoğlu and Sibel Bozdoğan have questioned the coherence of a universalist framework that disregards ethnic, national, and cultural particularities. They call for approaches that foreground local dynamics and historical contingencies. Nasser Rabbat (2012; 2017; 2021), while retaining the term

[3] Assoc. Prof., Bahçeşehir University Faculty of Architecture and Design Department of Architecture, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8095-0991
E-mail: goksun.akyurekalturk@bau.edu.tr

"Islamic architecture," emphasizes Islam's enduring cultural relevance in shaping spatial practices. He argues that religious epistemologies continue to inform both public and private spaces in Muslim societies. However, he also acknowledges that the predominance of religion as an analytical lens risks marginalizing other crucial dimensions, such as gender, class, and politics.

This study neither advocates for the wholesale rejection of the term "Islamic architecture"—recognizing its deep institutional and historiographical embeddedness—nor endorses its uncritical acceptance. Rather than homogenizing spatial practices under a singular, essentialist tradition, the research calls for the recognition of local variations, hybrid architectural expressions, and emergent typologies. Central to this inquiry is the study of informally constructed mosques: structures that emerge outside of official planning mechanisms and often without the involvement of professional architects, yet which possess significant spatial, symbolic, and social relevance within the communities that produce and inhabit them.

Mosques serve as especially rich sites for this investigation due to their dual role as religious and social centers. In informal urban settlements, they are often built through collective effort and serve as multifunctional public spaces accommodating a range of communal activities beyond worship. This study focuses on three case studies from Istanbul's Beykoz district, constructed between 1970 and 2010, to examine the architectural, organizational, and symbolic dimensions of mosque production within Turkey's informal urban fabric.

These mosques were initiated and constructed by neighborhood-based mosque-building associations, which operate independently of the formal architectural profession. Their responsibilities encompass land acquisition, design planning, construction coordination, and post-construction maintenance. Although these associations rarely employ professional architects, they frequently generate pragmatic and innovative design solutions. For example, in the case of the Karlıtepe Central Mosque, the minaret simultaneously functions as a viewing tower and a small library—drawing inspiration from European precedents while responding to local needs. The prayer hall's layout also demonstrates spatial reinterpretations of liturgical elements, showcasing how traditional mosque forms can be adapted in functionally inventive ways.

Such informal mosques are generally excluded from architectural archives and mainstream histories because they fall outside canonical definitions of architecture. However, they represent alternative forms of architectural knowledge—rooted in local expertise, collective labor, and social negotiation. By incorporating commercial units, community spaces, and educational facilities, many of these mosques reflect the multifunctional spirit of Ottoman *külliye*'s while adjusting to contemporary urban realities. Tea gardens, retail spaces, and restaurants are often integrated into the mosque courtyards, creating porous and multifunctional environments that challenge the binary between sacred and secular space.

The study also situates these practices within a broader transnational context by examining informal mosque production among Muslim diaspora communities in European cities. Despite differing socio-political circumstances, these spaces frequently emerge through grassroots organization, spatial improvisation, and limited architectural visibility. Whether through the adaptation of pre-existing buildings or the construction of new structures, these mosques serve as vital religious and social hubs. They provide valuable insight into how Muslim communities articulate spatial belonging and identity under conditions of marginality (Baker, 2019; Kuppinger, 2011; Sunier, 2013).

Drawing on these varied cases, the study proposes a broader conception of architectural authorship—one that includes non-professional actors, collective agency, and evolving spatial practices. As Ismail Serageldin has noted, in many Muslim-majority contexts, architecture is shaped not solely by professionals but also by everyday communities who respond to economic, political, and social circumstances through acts of improvisation and adaptation (Frampton, 2002, p. 10). Informal mosques thus disrupt conventional understandings of both mosque architecture and architectural production writ large.

Ultimately, this study calls for a reorientation of architectural historiography—one that not only incorporates marginalized structures but also formulates new research questions. Its goal is not to present definitive answers, but to open new pathways for inquiry and critical reflection. In conclusion, the research contributes to the ongoing reevaluation of Islamic architecture as a dynamic, relational, and evolving field. By centering attention on informally produced mosques, it brings to the fore the socio-spatial negotiations, participatory processes, and material improvisations that shape religious architecture in contemporary Muslim societies. It invites scholars to adopt pluralistic, situated, and process-oriented perspectives that acknowledge the diversity of architectural expression and offer new tools for understanding architecture's role in cultivating communal life.

Kaynakça / References

Akbulut, M. R., Başlık, S. (2011). Transformation of perception of the gecekondu phenomenon. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, *28*(1), 1–44.

AlSayyad, N. (2004). Urban informality as a new way of life. A. Roy ve N. AlSayyad (Der.), *Urban informality: transnational perspectives from the middle east, latin america, and south asia* (ss. 7–30). Lanham: Lexington Books.

Arefi, M. (2011). Order in informal settlements: a case study of pınar istanbul. *Built Environment* (1978-), *37*(1), 42–56. http://www.jstor.org/stable/23289770

Baharoglu, D., Leitmann, J. (1998). Coping strategies for infrastructure: how turkey's spontaneous settlements operate in the absence of formal rules. *Habitat International*, *22*(2), 115–135. https://doi.org/10.1016/S0197-3975(97)00313-5

Baker, J. (2019). Is it a mosque? the Islamization of space explored through residents' everyday 'discursive assemblages'. *Identities*, *26*(1), 12–32. https://doi.org/10.1080/1070289X.2017.1321861

Batuman, B. (2016). Architectural mimicry and the politics of mosque building: negotiating islam and nation in turkey. *Journal of Architecture*, *21*(3), 321–347. https://doi.org/10.1080/13602365.2016.1179660

Billig, N. (2013). Everyday life and sharing of open space in istanbul's informal settlements. L. Madanipour, S. Knierbein, ve A. Degros (Der.), *Public space and the challenges of urban transformation in europe* içinde (ss. 155–167). Londra ve New York: Routledge.

Billig, N. (2019). *Istanbul: informal settlements and generative urbanism*. Londra ve New York: Routledge. https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004

Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve ulusun inşası: erken cumhuriyet türkiyesi'nde mimari kültür* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2001)

Bozdoğan, S., Necipoğlu, G. (2009). İçiçe geçmiş söylemler: "diyar-ı rum" mimarlığı tarihyazımındaki oryantalist ve milliyetçi mirasların sorgulanması. (N. Ardıç, Çev.). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 13, 51-66.

Carey, M., Graves, M. S. (Der.). (2012, Haziran). Islamic art historiography [Özel sayı]. *Journal of Art Historiography*, 6.

Carta, G. (2022). For postsecular space. *City*, *26*(2–3), 359–372. https://doi.org/10.1080/13604813.2022.2058822

Çağdaş, G. (1995). Spatial organizations and functions in squatter dwellings: a case study in istanbul. *Open House International*, *20*(4), 4–45.

Davidson, C. C., Serageldin, I. (Der.). (1995). *Architecture beyond architecture: creativity and social transformations in islamic cultures: the 1995 aga khan award for architecture*. Londra: Academy Editions

Davis, M. (2007). *Gecekondu gezegeni* (G. Koca, Çev.; T. Birkan ve E. Kılıç, Ed.). İstanbul: Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2005)

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2025). Cami Sayısı. İstatistikler. 17 Mayıs 2025 tarihinde https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler sayfasından erişildi.

Erder, S. (2013). *İstanbul'a bir kent kondu: ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Frampton, K., (2002). Modernization and local culture. Frampton, K., Correa, C., ve Robson, D. (Ed.) *Modernity and continuity: architecture in the islamic world* içinde (ss.9-16). London: Thames & Hudson.

Gürsoy, E. (2013). Günümüz cami mimarisinde "ilkesiz yaklaşım." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(28), 239–253.

Hillenbrand, R. (2003). Studying islamic architecture: challenges and perspectives. *Architectural History*, *46*, 1–18. http://www.jstor.org/stable/1568797

Kellett, P. (2005). The construction of home in the informal city. *Transculturation: Cities, Spaces and Architectures in Latin America*, *2*(27), 17-31.

Kellett, P. (2013). Original copies? Imitative design practices in informal settlements. *International Journal of Architectural Research (Archnet-IJAR)*, *7*, 151–161.

Keyder, Ç. (2000). Enformel konut piyasasından küresel konut piyasasına. Ç. Keyder (Ed.). *İstanbul: küresel ile yerel arasında* içinde (ss. 71-91). (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Kılıç, V. (2018). When and where the story began: a photo essay. Y. A. Adanalı (Ed.), *Gecekondu sohbetleri : arşiv, bellek, imge, mekan, mimari = Gecekondu conversations : archive, memory, imagery, space, architecture* içinde (ss. 53–73). Istanbul: Columbia GSAPP Studio-X.

Köksal, A., Cansever, T. (1994). Türkiye'de cami mimarisi üzerine [Söyleşi]. *Arredamento Dekorasyon*, 64, 88–91.

Kuppinger, P. (2011). Vibrant mosques: space, planning and informality in germany. *Built Environment*, *37*(1), 78–91. http://www.jstor.org/stable/23289772

Kutlu, M., Düzenli, H. İ. (2016). Cumhuriyet dönemi istanbul'unda cami mimarisi. *Sosyoloji Divanı*, *4*(7), 89–108.

Necipoğlu, G. (2007). Creation of a national genius: sinan and the historiography of "classical" ottoman architecture. *Muqarnas*, 24, 141–183. http://www.jstor.org/stable/25482458.

Nunes, R. A. F. (2015). *Informal mosques*. Bremen, Almanya: ricardonunes.de

Odabaşı, M. (2018). *Türkiye'de anonim mekan üretimi örneği olarak Beykoz İlçesi mahalle camilerinin mimari ve iç mekansal analizi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Odabaşı, M., Akyürek, G. (2023). A "classical" response to contemporary issues: examples of informal mosque production in beykoz, istanbul. *Kent Akademisi*, *16*(2), 792-811. https://doi.org/10.35674/kent.1103094

Onay, A. (2008). *Türkiye'nin cami profili: fiziki ve sosyolojik açılardan bir analiz*. İstanbul: DEM Yayınları.

Rabbat, N. (2012). What is islamic architecture anyway? *Journal of Art Historiography*, 6, 1–15.

Rabbat, N. (2017). The pedigreed domain of architecture: a view from the cultural margin. *Field Perspecta*, *44*, 1–10.

Rabbat, N. (2021). Continuity and rupture in islamic architecture. *International Journal of Islamic Architecture, 10*, 47-55.

Rapoport, A. (1988). Spontaneous settlements as vernacular design. C. Ward (Der.), *Spontaneous shelter: international perspectives and prospects* içinde (ss. 51–77). Philadelphia: Temple University Press.

Senyapılı, T. (1992). A new stage of gecekondu housing in istanbul. İ. Tekeli ve T. Şenyapılı (Der), *Development of istanbul metropolitan area and low cost housing* içinde (ss. 182-209). İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi.

Stacey, P. A. (2019). 'You can have it for god': mosque building and the production of informal citizenship and property in urban africa. *Built Environment*, *44*(4), 412–427. https://doi.org/10.2148/benv.44.4.461

Sunier, T. (2013). Space-making and religious transformation: mosque building in the netherlands. *Canadian Journal of Netherlandic Studies*, *34*(1), 59–82.

Şenyapılı, T. (1986). On physical aspects of squatters in turkey. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, *7*(2), 143–169.

Tanyeli, U. (1987). İslam mimarlığı kavramına eleştirel bir bakış. *Mimarlık*, *25*(5–6), 52–54.

Tanyeli, U. (2012). İslam mimarlığı historiyografisi üzerine kısa birkaç not. *Arredamento Mimarlık*, 254, 87-91.

Tang, M. (2014). Spontaneous as contemporary vernacular? an analysis of spatial norm in a gecekondu settlement of istanbul. [Conference presentation] *Biennial Conference of the International Association for the Study of Traditional Environments 2014 "WHOSE TRADITION?"*, Kuala Lumpur, Malaysia.

Tanman, B. (2016). *Şişli camii: erken cumhuriyet döneminde bir osmanlı yapısı*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Tayla, H. (2002). Kocatepe camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 26, ss. 141–142). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Turgut, H. (2001). Culture, continuity and change: structural analysis of the housing pattern in squatter settlement. *Global Built Environment Review*, *1*(1), 17–25.

United Nations, H. (2003). *The Challenge of Slums - Global Report on Human Settlements*. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) https://www.un.org/ruleoflaw/files/Challenge%20of%20Slums.pdf

Wainwright, O. (2018, March 13). *The British mosque review – a beautiful and thorough social history*. The Guardian. 21 Mayıs 2025 tarihinde https://www.theguardian.com/books/2018/mar/13/the-british-mosque-architectural-social-history-shahed-saleem-review adresinden erişildi.

Yavuz, H. (2005). *Modernleşen müslümanlar: nurcular, nakşiler, milli görüş ve ak parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yıldırım, M. K., Yıldırım, M. (2013). Cami mimarisinde kurumsal ve yasal çerçeve. *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu : Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler 2-5 Ekim* 2012, Istanbul: MSGSÜ, 53–80.

Göksun Akyürek
Mimar ve mimarlık tarihçisi. ODTÜ Mimarlık Bölümünden lisans, Mimarlık Tarihi Programından yüksek lisans, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programından doktora derecelerini aldı. Yayımlanmış çalışmaları Tanzimat İstanbul'u kentsel ve mimarlık tarihi, İstanbul'un on dokuzuncu yüzyıl konut tarihi ve farklı bağlamlarda enformel üretimleri de kapsayan yirminci yüzyıl Türkiye mimarlığı konularını içerir. Halen Bahçeşehir Üniversitesi Mimarlık Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, birinci-sınıf tasarım stüdyosu ile çeşitli mimarlık tarihi ve kuramı dersleri vermektedir.

She is an architect and architectural historian. Received her bachelor's degree in architecture and her master's degree in the History of Architecture from Middle East Technical University (METU), and her Ph.D. in the History and Theory of Architecture from Yıldız Technical University. Her published work covers a range of topics including the urban and architectural history of Tanzimat-era Istanbul, the nineteenth-century housing history of the city, and twentieth-century Turkish architecture with a particular focus on informal practices in various contexts. She is currently a faculty member in the Department of Architecture at Bahçeşehir University, where she teaches first-year design studio as well as courses in architectural history and theory.

E-posta: goksun.akyurekalturk@bau.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 128-153 **DOI:**10.31198/idealkent.1668427

İslam şehrine bakışta kavramsal dönüşümler, bilgi üretiminin seyri ve gelişen araştırma ufukları

*

Melike Sıla Acar Kaya[1]

Öz

İslam şehri üzerine bilgi üretiminin seyrini analiz etmeyi amaçlayan bu araştırmada, erken dönemden bu yana üretilen akademik müktesebata temas edilerek yaşanan kırılma noktaları, kavramsal dönüşümler ve genişlemekte olan araştırma ufukları incelendi. İslam şehrini kuramsallaştırmaya yönelik denemelerin yapıldığı 19.yy. sonundan 20. yy.'ın ilk yarısına kadarki dönemde çalışmalar çoğunlukla Avrupalı araştırmacılar ve sundukları şarkiyatçı çerçeveye bağlı kalınarak çoğaldı. 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, artan hareketlilik ve küreselleşme, yeni araştırmacıların alana girmesine yol açtı ve bu durum kavramın anlam çerçevesini revizyonist bakışlarla çeşitlendirerek önemli ölçüde değiştirdi. Özellikle 70'lerden sonra Müslüman araştırmacıların kendi epistemolojik yaklaşımlarıyla değerlendirmesinin bir sonucu olarak İslam şehri, kökenlere bağlı bir kuramsal çerçevede yeniden inşa edilmeye başladı. 21.yy'a gelinirken kaynakların yeniden keşfedilmesi, araştırmacıları destekleyen kurum, kuruluş, ödül ve sponsorlukların artması, interdisipliner çalışmaların teşviki ile akademik alanda ivme katedildi ve araştırma sınırları önemli ölçüde genişledi. 2000'lerden sonra özellikle coğrafya, antropoloji, sosyoloji, kültürel çalışmalar gibi alanlarda artan saha araştırmaları ve mekânsal dönüşün sunduğu post-yapısalcı çerçeve; İslam şehrinin güç, iktidar ve üretim ilişkileriyle, siyasi ve ideolojik söylemlerle, gündelik hayat ve duygularla birlikte ele alınmasına zemin hazırladı.

Anahtar Kelimeler: *İslam şehri, İslam mimarlığı, şarkiyatçılık.*

Atıf/Cite
Acar, M. S. (2025). İslam şehrine bakışta kavramsal dönüşümler, bilgi üretiminin seyri ve gelişen araştırma ufukları. *İdealkent* (48), 128-153. https://doi.org/10.31198/idealkent.1668427

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi ve Kuramı Doktora Programı, İstanbul, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4581-7378 E-posta: msilaacar@gmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 30.03.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 24.06.2025

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 128-153 **DOI:**10.31198/idealkent.1668427

Reframing the Islamic city: conceptual transformations, epistemic trajectories, and expanding research horizons

*

Melike Sıla Acar Kaya[2]

Abstract

This study analyzes the trajectory of knowledge production concerning the Islamic city by engaging with the existing academic corpus from the early period to the present. It traces the key conceptual transformations, epistemic ruptures, and the expanding research horizons over time. In the period extending from the late 19th century to the first half of the 20th century, attempts to theorize the Islamic city were largely shaped by Orientalist frameworks developed by European scholars. However, the second half of the 20th century witnessed profound shifts driven by technological advances, increased mobility, and globalization, enabling a broader and more diverse range of scholars to enter the field. These developments significantly reshaped the conceptual boundaries of the Islamic city through revisionist perspectives. Particularly from the 1970s onward, Muslim scholars began reinterpreting the Islamic city through their own epistemological lenses, leading to the reconstruction of the concept within a framework grounded in its origins. Approaching the 21st century, a renewed interest in historical sources, the rise of institutional support (e.g., grants, awards, sponsorships), and the promotion of interdisciplinary research contributed to a significant academic momentum and broadened the scope of inquiry. Since the 2000s, increased fieldwork in disciplines such as geography, anthropology, sociology, and cultural studies—along with the post-structuralist lens offered by the spatial turn—has fostered an understanding of the Islamic city that accounts for power relations, political and ideological discourses, everyday life, and affect.

Keywords: *Islamic city, Islamic architecture, orientalism.*

[2] PhD Candidate, Yıldız Technical University Graduate School of Science and Engineering, History and Theory of Architecture PhD Program, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4581-7378 E-mail: msilaacar@gmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 30.03.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 24.06.2025

Giriş

Farklı terminolojik kullanımlarına rastlansa da İslam şehri kavramı, çoğunlukla Müslümanların yaşadığı, onların yönettiği ve inşa ettiği yerleşim yerlerini ifade eden anlamda zihnimizde neredeyse aynı şeye tekabül eder. Bilhassa son iki yüzyılda akademide geniş tartışma alanı bulan ve her kavramsal tartışmayla birlikte yeniden üretilen bir kavram olarak İslam şehri, içkin biçimde İslam'ın kentsel bir din olduğu ön kabulünü beraberinde taşır. Bu varsayım, tarih boyunca Müslümanların farklı coğrafyalarda şehir kurmaları ya da fetihlerle mevcut şehirlerin dönüşümünde aktif rol almaları arka planından beslenir.

İslam şehri hakkında son iki yüzyılda biriken müktesebatın temel tartışmalarından birisini bileşik bir ibare olarak *İslam* ve *şehir* oluşturur. İslam'ın şehre nasıl taalluk ettiği, İslam şehrinin var olup olmadığı ve varsa tanımının neyi kapsadığı yüzyılı aşkın süredir pek çok yazar tarafından sorgulanmıştır. Alanda İslam şehri kavramını sahiplenenler, onu reddedenler ya da alternatif kavramlar üretenler mevcuttur. Bazı yazarlar İslam'da şehir kurma pratiğini Nebevi temellere dayandırarak onun dini ve tarihi tarafına daha fazla vurgu yaparken (Alver, 2015; Burckhardt, 2019; Cansever, 1997; Gruenbaum, 1958; Ross, 2006) bazıları çoğunlukla toplumsal, ekonomik, politik ve çevresel faktörlerin etkisinde geliştiğini savunur (Abu-Lughod, 1987; Eickelman, 1974; Elsheshtawy, 2011; Lapidus, 1967; Raymond, 1994).

İslam şehri veya ona işaret eden kavramları temel alarak üretilen akademik çalışmalar; metodolojik yaklaşım, araştırma tasarımı, kavramsal nitelemeler ve epistemolojik duruş bağlamında çeşitlilik arz eder. Bu araştırma, İslam şehrinin ne olduğu veya olmadığı ile alakalı kavramsal bir yaklaşımı doğrudan önermez, İslam şehrini tanımlama gayesi de taşımaz. Aksine, İslam şehri üzerine yapılan tartışmaların bizzat kendisine, söylemlerine, kavramsal üretimlerine ve eleştirilerine odaklanır.

Araştırma, 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren sık referans verilen bir çalışma olarak Snouck Hurgronje (1888)'nin *Mekka* kitabından bu yana süregelen tartışmaları ele alır. İslam şehrine dair öncül araştırmaların ele alındığı birinci başlık altında 1960'lara kadar üretilen metinlerdeki kavramsal kurgu ana hatlarıyla özetlenir. Bu dönem yazarlarının epistemolojik duruşunun Avrupa-merkezci ve şarkiyatçı çerçeveye bağlı kaldığı ve pek çoğunun temsile dayanan kavramsal kurgulardan beslendiği öne sürülür. İkinci başlıkta, 1960'lardan sonra yapılan eleştirel ve revizyonist çalışmalara odaklanılır ve alanın farklı arka planlardan yazarların katkılarıyla çeşitlenerek yeniden inşa edilmesi süreci değerlendirilir.

Üçüncüsünde; İslam şehri çalışmalarına destek veren güncel kurum, kuruluş, arşiv, proje ve veri tabanlarına değinilir. Burada son yıllarda sponsorluk, ödül ve bursların artışı, interdisipliner çalışmaların teşviki ve dijitalleşmenin etkisiyle genişleyen araştırma sınırları ele alınır. Dördüncü başlıkta, mekânsal dönüş sonrası bilhassa 2000'lerden bu yana antropoloji, sosyoloji, uluslararası ilişkiler ve kültürel çalışmalar alanında artan araştırmalar değerlendirilir.

Yaklaşımım, İslam şehrini tartışılıp bitmiş ve güncelliğini yitirmiş bir olgu olarak değerlendirmeyi reddeder. Aksine, güncelliğini koruduğunu ve yeni sorgulamalarla gelişmeye devam ettiğini savunur. Yayın üreten araştırmacıların çokluğu ve yüzyıldan uzun süredir birikerek büyüyen müktesebatın boyutu göz önüne alındığında eserlerin tamamının kapsama alınması mümkün olmamıştır. Bu sebeple ana söylemleri şekillendiren ve birtakım temel yaklaşımları temsil eden sınırlı sayıda yayın ile yetinilmiş olduğu okuyucu tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Yine, İslam şehri çatısı altında incelenmesi mümkün olan etnik ve kültürel kodlarla çerçevesi çizilmiş akademik araştırmalar (İran şehri, Afrika şehri, Osmanlı şehri, Anadolu şehri gibi) bağlam ve kapsam kısıtlamasından dolayı bu analize dâhil edilmemiştir. Araştırmanın, benzeri bibliyografik yayınlardan ayrışan tarafı, tartışmalara yeni isimlerin dahil edilmesiyle bilgi üretim seyrinin değerlendirilmesi ve bilhassa 21.yy'da gelişen araştırma ufuklarına ve mekânsal dönüş sonrasına dikkat çekilmesidir.

1. Öncül Çalışmalar: Temsile Dayanan Kavramsal Kurgu ve Oryantalist Bakış Açıları

İslam ülkelerine ilginin arttığı ve Batı'dan Doğu'ya seyahatlerin çoğaldığı kabaca 19.yy. başlarına tekabül eden dönem; Batılı yazarlarca üretilmiş yayınların çokluğundan ötürü ayırt edicidir. Tanınmış teorisyen ve edebiyat eleştirmeni Edward W. Said'e göre bu dönemde "Şark'tan söz eden sayfaların haddi hesabı yoktur ve bunlar Şark'la etkileşimin korkutucu ölçüde yüksek bir düzeye, niceliğe ulaştığının işaretidir" (Said, 2004, s. 216). Yazar, 1800 ile 1950 arasında Yakın Şark'ı ele alan altmış bin civarında eser telif edildiğini belirtir. Bu rakam, Batı'dan Doğu'ya duyulan ilginin boyutunu ön plana çıkarır (Said, 2004, s. 216). Bu dönemde İslam mimarlığı, sanatı ve şehri konularında telif edilen eserlerin pek çoğunun Avrupalı şarkiyatçılara ait olduğu ya da şarkiyatçı eğilimlerden beslenerek devam ettiği öne sürülebilir (Abu-Lughod, 1987; Cansever, 1997; Çelik, 1999).

Kronolojik önerim, Snouck Hurgronje (1888)'nin *Mekka* kitabını İslam şehri çalışmaları üzerine daha sonra yapılan tüm araştırmaların öncülü olarak sunar.

Bu kitap, sadece Batı dilinde kent tarihi üzerine yazılmış yayınlardan biri olmasıyla değil, aynı zamanda Müslüman kent yaşamını ve alışkanlıklarını fiziksel çevreyle birlikte ele alıyor olmasıyla da dikkate değerdir. *Mekka,* Witkam (2007)'a göre, yazıldığı dönem için bilindiği kadarıyla Avrupa dilinde yapılmış tek girişimdir. Hanssen (2000, s. 526), buradaki kapsamlı şehir analizini İslam şehri paradigmasının *ur-text*'i [dayanak/temel metin] kabul eder.

Leiden'da tamamladığı *Het Mekkaansche feest* [Mekke Bayramı] başlıklı doktora araştırmasının ürünü olarak Mekke'yi ve hac menâsiklerini anlattığı çalışması, sahadan alınan notlarla Mekke dışında yazılmıştır. Yazarın Mekke hakkında yazdıklarının döneminde yankı uyandırdığı, İslam şehri tartışmalarını başlatmada etkili olduğu ve bilhassa Weber gibi bazı isimlerin yüzyıl boyunca tartışılacak fikirlerini şekillendirdiği söylenebilir (Hanssen, 2000, s. 526). Mekke tasviri; kaotik, merkezi idarenin zayıf, ahlaki aykırılıklar ve dini tutarsızlıkların fazlaca olduğu bir mekânı yansıtır (Snouck Hurgronje, 2007, c.1- s. 3-91). Nitekim, Batılı paradigmayla şekillenen tutumu ve sömürgeci bilgi üretimi nedeniyle müteakip araştırmacılar tarafından eleştirildiği görülür (Buskens ve Kommers, 2021, s. 168-259; Omer, 2022, s. 66-97).

Sıklıkla Snouck Hurgronje'ye referans verdiği *Şehir* kitabında Weber, İslam şehirlerini benzer biçimde kaotik ve irrasyonel olarak tasvir etmekle kalmaz; bununla birlikte İslam şehirlerinin tipolojisini, arketipini temsil ettiği yanılgısıyla Mekke'ye dayandırır (Weber, 1921, s. 742; Hanssen, 2000, s. 526). Yazar, İslam şehrinde düzenli sokak ağı, medeni kurumlar, vatandaşlık sistemi, kentsel ruhun olmadığını öne sürer ve bunları kültürel eksiklikler ve gelişimsel sorunların doğal bir sonucu (epifenomeni) olarak tanımlar (Weber, 1921, s. 100; Hanssen, 2000, s. 526).

1920'lerden itibaren Kuzey Afrika'ya odaklanan yayınlar oldukça dikkat çeker. Bu dönem, sonraki akademisyenlerin teknik ve teori bağlamında selefl erini takip etmeleri nedeniyle kümülatif bir arayışla ilerler. Dönemin öncül çalışmalarının Fransız şarkiyatçı Marçais kardeşlere ait olduğu görülür. Wiliam Marçais (1928), İslam şehrinin temel bileşimini "Cuma camisi ona bitişik çarşı ve hamam" olarak formüle ederken Georges Marçais (1940), şehrin endüstriyel, ticari, entelektüel ve manevi çevrelerinden bahsederek morfolojisini ve hiyerarşik organizasyonunu detaylandırır. Robert Brunschvig (1947), aynı coğrafyada fiziksel mekânın yanı sıra sosyal yapıları değerlendirirken R. Le Tourneau (1949)'nun Fez üzerine yaptığı çalışma ve ardından Jacques Berque'in (1958) makalesi Marçais kardeşlerin araştırmalarından beslenerek devam eder. Le Tourneau ve Berque, İslam şehrini kuramsallaştırmaya yöne-

lik motivasyonu sürdürürken onu Cuma camisi, pazar ve hamamdan müteşekkil üç unsurlu bileşik olarak tanımlamaya devam eder. Kuzey Afrika şehirleri odağında ilerleyen erken dönem çalışmalarında İslam şehri algısı Hurghronje ve Weber tarafından çizilen çerçevenin dışına çıkmaz. Yazarların genellemeci ve yerel yorumlardan beslenirken devinimi göz ardı ettiği, İslam şehrini homojen yapı olarak tasvir ettiği öne sürülebilir (Abu-Lughod, 1987). Erken dönem çalışmalarının Kuzey Afrika'daki labirentvari şehirlere odaklanması ve düzensiz sokak dokusuyla kaotik ve mistik algının beslenmesine hizmet edecek biçimde sunulması tesadüf değildir. Tasvir edilen şehirlere ait gözlem ve değerlendirmeler şarkiyatçı çerçevede Doğu'nun tasvir edilme biçimi ile paralellikler taşır.

Jean Sauvaget (1934), İslam şehirlerinin morfolojisini Halep ve Şam'da eşlik ettiği arkeolojik kazılardan hareketle değerlendirir. Arkeolojik ve mimari buluntuları kullanarak Antik Çağlardan İslam dönemine kadar kentsel değişimleri analiz ettiği yayınında, bu şehirlerin Roma-Latin-Helen formlarının üzerine, onlardan hareketle inşa edildiği sonucuna ulaşır. Sauvaget'nin çalışmasında İslam şehrinin önceki dönemler ile ilişkisi ve zaman içinde dönüşümüne yapılan vurgu dikkat çeker. Müteakibinde *The Structure of Muslim Town* makalesinde kurguladığı İslam şehri konseptiyle Gustave von Grunebaum'un Marçais kardeşler ve Sauvaget'i takip ettiği iddia edilebilir. Bir taraftan İslam şehrini, dini görevlerin eksiksiz yerine getirilebileceği yerleşim yeri olarak tanımlayıp *cami hamam ve çarşı* bileşenlerine vurgu yaparken öte yandan İslam şehirlerinde heterojenliği ve çeşitliliği savunur (Gruenbaum, 1958, s. 110). Şehrin medeniyetin soyut ideallerine bağlı olarak şekillendiğini vurgulayan yazar, Mekke ya da Bağdat'ın bir arketip olarak kabul edilmesini reddeder (Gruenbaum, 1958, s. 113). Sauvaget'e kadarki yayınlarda İslam şehrinin devinimsel ve tarihsel yönüne vurgu az görülürken görece statik bir yapı olarak kabul edilmiş olduğu söylenebilir.

19.yy'ın sonlarından 20.yy'ın yarısına kadar olan dönemde yapılan araştırmalarda, arketip arayışı ve ideal İslam şehrinin formülasyonuna yönelik sorgulamalar sık görülür. Bu arayışların Said'in öne sürdüğü oryantalist çerçeveyle okunduğunda daha tutarlı bir zemine oturduğu iddia edilebilir. *Şarkiyatçılık* kitabında Said, Doğu'ya ait bilginin belirli güç odakları tarafından, onların menfaatlerini yansıtan bir sürecin sonunda üretildiğini ve bu sübjektivitenin Batı'nın kendi kimliğini tanımlama biçimi olduğunun altını çizer (Said, 2004). Çarşı, hamam, cami bileşenine yapılan vurgunun bilhassa şarkiyatçı bakışın bir ürünü olarak ideal İslam şehrinin (katı, kaotik, donuk, mistik, homojen gibi sıfatlarla muttasıf biçimde) temsili sunumu olduğu sonucuna

varılabilir. Bu bağlamda araştırmaların odaklandığı mekanların bir dönem sömürge devletlerin himayesinde bulunan Kuzey Afrika ve Şam beldeleri oluşu tesadüf sayılmaz.

Araştırmalarda sosyal çeşitlilik, ekonomik dinamikler, siyasi güç odakları ve onların mekânsal oluşumlarına yönelik konulara dair ipuçları verilse de bu hususların etnografik analizlere dayanmadığı, detaylı bilimsel yöntemlerle ele alınmadığı görülür. Nitekim, erken dönem yazarların sıklıkla tenkit edildiği hususlar; sahada rastlanan dil bariyeri ve kültürel mahremiyetten kaynaklı kişisel görüşlerin sunumu ve bununla beraber genellemeci ve yerel farklılıkları göz ardı eden bakış açıları olmuştur (Bloom ve Blair, 2003; Cansever, 1996; Shalem, 2012). Bu dönem yazarları, gelecek kuşak araştırmacıları tarafından revizyonist bakışlarla yeniden değerlendirilmiştir.

2. 60'lar Sonrası Paradigma Değişimi: Eleştirel Dönüşüm ve Revizyonist Yeniden İnşa

60'lardan itibaren alan, Avrupalı eleştirmenler ve Müslüman araştırmacıların revizyonist bakış açılarıyla zenginleşmeye başlar. Erken dönem metinlerinin mercek altına alındığı bu dönem, İslam şehrini Batılı paradigmalarla değerlendirdikleri için özelde Weber'in, genelde tüm şarkiyatçıların tenkit edilmesi üzerine yoğunlaşır. Öne çıkan önemli çalışmalardan birisi Ira Lapidus (1967)'un İslam şehirlerini siyasi güç ilişkileri, ekonomik hareketlilik, vakıf ve sosyal kurumlar gibi dinamiklere dayanarak değerlendirdiği *Ortaçağ Sonlarında Müslüman Şehirler* çalışmasıdır. Yazar, İslam şehrinin mimari ve kentsel nitelikleriyle birlikte sahip olduğu siyaset ve güç ilişkileri, sosyal kurumlar ve ekonomiyle beraber incelenmesi gereken bir bütün olduğunu vurgular.

70'lerde İslam şehri çalışmalarına artan ilgi dikkat çekicidir. Hourani ve Sterns (1970) editörlüğünde farklı alanlardan araştırmacıların katkılarıyla yayınlanan *The Islamic City: A Colloquium* eseri değerli bir bilgi birikimini derler. Eserde yayınlanan makaleler ile İslam şehrinin arketipsel bir yapı oluşu reddedilmiş, onun coğrafya ve döneme bağlı olarak değişen varyasyonları değerlendirilmiş, şehirdeki dini, hukuki, ticari kurumların şehrin organizasyonundaki rolü araştırılmıştır.

Bu dönemde İslam şehrinin kritik sorgulamalara tabi tutulduğu görülebilir. Antropolog Dale Eickelman "*Is there an Islamic city?*" [Bir İslam Şehri Var mıdır?) sorusunu aynı başlıklı makalesinde tartışır. Bu soruyu tartışmanın şehirleri homojen yapılar olarak algılamanın bir sonucu olduğunu ve bizatihi tartışmalı bir bakış olduğunu dile getirir. Makalede pek çok oryantalist yazarı

eleştirerek bilhassa Weber'in kritiğinin, Batı şehrinin biricikliğini ortaya koyma çabası olduğunu söyler (Eickelman, 1974, s. 277).

Müslüman akademisyenlerin alana katkısı da yadsınmamalıdır. 70'lerden itibaren İslam şehri, mimarlığı ya da sanatı alanında çalışmalarını arttıran bu kişilerin, alanda yoğunlaşan kavramsal kargaşa ve genellemeci yaklaşımlar karşısında büyük bir endişe duymaya başladığı söylenebilir. Karakteristik biçimde İslam şehirciliğini İslam dini ile ilişkilendiren öz kaynaklar (Kuran, Nebevi sünnet, yerel dilde üretilmiş yazılı kaynaklar vd.) üzerinden konuya yaklaştıklarını vurgulamak yanlış olmayacaktır. Nasser Rabbat (2012), 70'lerden sonra Müslüman akademisyenlerin katkısıyla İslam mimarlığı çalışmalarında kritik bir dönüş yaşandığının altını çizer. İslam ülkelerinden Batı'ya okumaya gelen öğrencilerin ya da ülkelerinde Batılı akademisyenlerin yetiştirdiği Müslüman yazarların İslam mimarlığını bir çeşit yaşayan kültürel miras olarak kabul ettiğini dile getirir. Rabbat (2012)'a göre 70'lerden önce de özellikle 40'lardan beri Türkiye, Mısır, İran, Irak, Sovyet İslam Cumhuriyetleri, Hindistan gibi pek çok İslam ülkesinde İslam mimarisi ile ilgilenen isimler vardı ve bu akademisyenler Batılı hocalarından bağımsız olarak İslam mimarisini veya bunların bölgesel çeşitlemelerini kültürel olarak sahiplenmiş bulunuyordu. Yazar, Müslüman akademisyenlerin İslam mimarisine ait yerel nitelikleri aramak için birincil kaynakları daha yakından inceleyerek literatüre katkı sunduklarını belirtir (Rabbat, 2012, s. 22).

Müslüman akademisyenlerin birincil kaynaklara erişim ve İslam toplumunun bağlı bulunduğu yerel ve sosyal dinamiklerin analizi konusunda görece avantajlı olduğu, böylelikle yeni perspektifler sunduğu söylenebilir. Fiziksel mekândan sosyolojik mekâna, kozmik düzeyden bilişsel düzeye kadar pek çok bağlam ve alanda şekillenen bu çalışmalar, İslam şehirciliği literatürüne katkılar sunmuştur. Besim Selim Hakim (1989), Jamel Akbar (1989), Gulzar Haydar (1991), Nazar al-Sayyad (1992), Turgut Cansever (1996), Hisham Mortada (2003) gibi Müslüman mimarların İslam şehirlerini İslam'ın ana kaynaklarından hareketle bilhassa Kur'an-ı Kerim ve Nebevi ilkelerin mimari ve fiziksel düzeylerde izini sürerek incelediğini vurgulamak gerekir. Bu bağlamda Müslüman mimarlar, çoğunlukla İslam şehirlerinin mimari niteliklerine odaklanarak belli İslam şehirlerinden seçilmiş eserlerin üzerinde çalışır ve örtülü veya açık biçimde Şarkiyatçı yaklaşımı eleştirir.

Müslüman akademisyenlerin bir kısmının da tasavvuf ve kadim felsefeyle harmanlanmış yeni bir İslam mimarlığı ve şehirciliği yaklaşımını benimsediği söylenebilir. Bilhassa felsefeci ve sanat tarihçileri etrafında şekillenen bu

bakış, kapsayıcı ve kökenlere bağlı oluşun yanı sıra kavramsal şemaları itibariyle önceki akademisyenlerin bakışından ayrışır. Seyyid Hüseyin Nasr (2017), İslam sanatının özü ve karakterini maneviyatında bulduğunu sıkça vurguladığı *İslam Sanatı ve Maneviyatı* kitabında, İslam sanatları ve şehirciliğini tevhide dayalı bir çerçevede değerlendirir. "İster Delhi Camii'nin avlusunda, isterse de Fas'ta Karaviyyin'de olsun, kullanılan malzemede, yapısal tekniklerde ve benzerlerinde görülen yerel farklılıklara rağmen, insan kendisini aynı sanatsal ve manevi evrenin içerisinde hissettiğini" öne sürer (Nasr, 2017, s. 11). Ardalan ve Bakhtiar (2000) *The Sense of Unity* kitabında çeşitli şematizasyonlar yoluyla, İran şehirciliğinin felsefi arka planının ve kavramsal-sembolik dilinin temelinin Sufi gelenek olduğunu dile getirmiş ve bu ilkeleri, dinlerin aşkın birliği görüşüne dayandırmıştır.

Samer Akkach (2005), İslam mimarlığı ve şehirciliğine ait ilkeleri belirleme konusunda İbn Arabi felsefesinin sunduğu katmanlı varlık mertebelerinin teklif ettiği kozmolojik bakıştan yararlanır. Burckhardt (2019) *İslam Sanatı: Dil ve Anlam* kitabında İslam şehrinin tevhid ile ilişkisini kuvvetli biçimde vurgulamasının yanı sıra İslam şehirlerinin oluşumunu tasavvufi felsefenin, Allah'a ait esma ve cemal sıfatların ve Nebevi sünnetin yansıması olarak yorumlar. Söz konusu yazarlarda teklif edilen tevhidî yaklaşımın ve düşünme biçiminin önemli ölçüde İbn Arabi öğretisinden etkilendiği söylenebilir. Varlığın birliği felsefesinin kozmolojik ve evrensel bir yorumu olarak mimarlık ve şehirciliğin değerlendirilmesiyle şekillenen bu bakışın, kimi zaman aşırı-yorumlarla kimi zaman teknik/malzeme ve tarihselciliğin göz ardı edilmesiyle sonuçlandığının vurgulanması gerekir.

Erken dönemde kaotik ve plansız biçimde tanımlanan İslam şehirlerinin düzenine ilişkin fikir ve yaklaşımların revizyonist dönemde arttığı görülür. J. Akbar (1989) erken dönem İslam şehirlerinin kuruluşunu incelediği *Khaṭṭa and the Territorial Structure of Early Muslim Towns* makalesinde *ikta* kavramının merkezi rolüne dikkat çeker. İlk kurulan şehirlerde fetihten sonra kabile ve gruplara tahsis edilen boş arazi parçalarını ifade eden "ikta", kişilerin kendi özerk mekânını inşa etme imkânına işaret eder. Akbar (1989)'a göre bu durum İslam şehirlerinde mekân üretim süreçlerinde aşağıdan yukarıya karar alma sürecini geliştirmiş ve ihtiyaca özgü, hâkim iradenin görünür olmadığı mekânların üretilmesine yol açmıştır. Benzer düşünceleri Turgut Cansever (1997)'in İslam şehrine dair tasavvurlar geliştirdiği *İslam'da Şehir ve Mimari* kitabında görmek mümkündür. Cansever, şehri ahlâkın, sanatın, felsefe ve dini düşüncenin geliştiği yer olarak değerlendirir ve insanın bu dünyadaki varlığının anlamını tamamladığı ortam olarak tanımlar. Yazar, İslam şehrini

insanlık tarihinin ürünü kabul ederken onu iki özelliği ile değerlendirmenin mümkün olduğunu dile getirir: Bunlar, hâkim iradenin görünür olmaması ve kendiliğinden oluşmuş güzelliktir (Cansever, 1997, s. 113). Cansever'in ve Akbar'ın yaklaşımı İslam şehrinde planlı oluşun yanı sıra kendiliğinden gelişen tarafa vurgu yapar.

Halil İnalcık (1990), *Istanbul: An Islamic city* makalesiyle İslam şehrinin çok merkezli olduğunu ve özellikle vakıflar ya da benzeri sosyal kurumlar etrafında planlı biçimde geliştiğini gündeme getirir. İnalcık (1990)'a göre vakıf sistemi şehirde sosyal hizmetlerin devamlılığı için önemlidir ve bunların etrafında gelişen mahalleler coğrafi bir birim olmanın yanı sıra dini ve sosyal kimliğin aktarıcısı konumundadır. Petruccioli (1999) *Arab City: neither Spontanous nor Created* makalesinde geleneksel Arap-İslam şehrinin kaotik olmadığını, düzensiz bir vaziyet planı içinde düzenli bir geometriye sahip olduğunu savunur. Bu düzenin oluşumunu; yerel ihtiyaçların yanı sıra siyasi, tarihsel ve kültürel nedenlere dayandırır. İslam şehirlerini düzen/kaos konseptleriyle araştıran yayınların oryantalizme bir çeşit eleştiri oluşu açıktır.

İslam şehrine bakışta farklı araştırma metotlarıyla analizler geliştiren araştırmacılar da yok değildir. Çeşitlenerek devam eden yeni yaklaşımlar, İslam şehrinin teknik ve bilimsel olarak algılanma metotlarının yanı sıra İslami arka plan ile kuramsallaştırılması çabasını da ifade eder. Paul Wheatley (1976)'in çalışması İslam şehirlerinin fizikselden metafiziğe sahip olduğu katmanlara dikkat çekerek mekân organizasyonuna dair bazı ipuçları verir. Christian Norberg Schulz (1974)'un fenomenolojiye dayalı mekân teorisinden etkilenen yazar, şehri fiziki yapının yanı sıra manevi anlam ve mekânsal farkındalık katmanları yoluyla değerlendirmeyi önerir. Abu-Lughod (1987) ufuk açıcı *The Islamic City-Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance* makalesinde dönemine kadarki İslam şehri çalışmalarının kapsamlı bir bibliyografik analizini yapar. Hint-İslam şehirleri hakkında katkılar ortaya koyarak İslam şehri çalışmalarının sathını genişletmesinin yanı sıra üç özelliğini vurgular (fıkhi kimlikler, cinsiyet ayrımı ve sivil toplumun temel bir unsuru olarak mahalle).

Bonine (1990)'nin çalışmaları, kentsel formu anlamaya yönelik bir çabayı yansıttığı için burada zikredilmelidir. Fas'ın altı şehrini inceler (Rabat, Sale, Meknes, Marakeş, Fez ve Tanca). Şehrin genel yönünü kıble yönüyle karşılaştırarak değerlendirdiği çalışmadaki bulgularına göre, şehirlerin yönelimiminde kıblenin değil eğimin ana faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Haneda (1994), Mağrib (Batı Arap toprakları), Maşrık (Doğu Arap toprakları), Türkiye, İran ve Orta Asya olmak üzere beş bölge üzerinden İslam dünyasına

odaklanan kitabında; şehirleri coğrafya, tarih, kültür gibi birçok açıdan değerlendiren bir bilgi birikimi derler. André Raymond (1994), Arap şehirlerinin genel karakteristiğine dair fikirler üretir. Metodolojik olarak *Annales Okulu*'nun araştırma yöntemlerini şehir tarihi çalışmalarına uygulamıştır. "İslâm şehri" yerine "Arap şehri" kavramının kullanımını öneren Raymond, çeşitli arşiv malzemeleri ve özellikle de Osmanlı kadı sicillerini sistematik biçimde kullanan ilk tarihçi olarak kabul edilir (Özel, 2005, s. 571). Gerçekleştirdiği analizlerde mimari ve arkeolojik kalıntıları değerlendirerek Kahire, Halep, Şam gibi şehirleri, fiziksel dokunun yanı sıra sosyal, kültürel, siyasi ve ticari unsurlarıyla tanıtmaya çalışır.

İslam şehrinin ne olduğu, neyi kapsayıp dışarıda bıraktığı terminolojik bağlamda sıklıkla tartışılmıştır. L. Wirth (2000), İslam şehri kavramını ele alırken "İslami" teriminin dinle ilişkilendirildiği için kullanılmasının uygun olmadığını, belirli kurumların değiştirildiği takdirde İslam şehrinin bir Hristiyan şehri ya da başka bir dinin şehri olabileceğini iddia eder. İslam şehrini "Doğu şehri" (Oriental city) kavramıyla nitelemeyi teklif eder. Doğu şehirlerini beş özellikle karakterize eder: Bunlar çıkmaz sokak, iç avlu, dışarıya kapalılık, duvarlar içinde güvenlik ve çarşıdır. C. C. Goddard (1999, s. 122) İslam şehri kavramını zamansızlaşmış, Avrupa merkezci ve idealist bir model varsaydığı için kullanmayı reddeder. Zeynep Çelik (1999) *Batılı Olmayan Şehir* makalesiyle eleştirel bir İslam şehri okuması yapar. Kavramın 19. yy. şarkiyatçılarının ortaya çıkardığı Batı ve Batı-dışındakiler dualitesine dayalı olarak üretilmesini eleştirir. Noha Nasser (2001) İslamlaşmış (*Islamicate)* tanımlamasını tercih eder. Hodgsoncu *Islamicate* terimi dolaylı olarak İslam'ın kendisine atıfta bulunsa da "hem Müslümanların kendi aralarında hem de gayrimüslimler arasında bulunduğunda bile, tarihsel olarak İslam ve Müslümanlarla ilişkilendirilen sosyal ve kültürel kompleksi" ifade etmesi sebebiyle zikredilmesi gereken bir kavramdır (Hodgson, 1974, s. 95). Nasser (2001), İslam şehirlerini tek ve benzersiz varlıklar olarak gördüğünü ve birini diğeriyle karşılaştırmaya gerek olmadığını vurgular. İslam şehirlerini "çeşitlilik içinde birlik" yaklaşımıyla değerlendirmeyi teklif eder. S. Falahat (2013) morfolojik bir yöntem kullanarak İsfahan'ı analiz ettiği *Re-imaging the City* kitabında labirent benzeri İslam şehirlerini *hezar-too* [bin içlik/bin içerilik] olarak adlandırır. Bu terim, kapılar ve erişim noktaları vasıtasıyla birbirine bağlanan birçok iç mekânı bir araya toplayan üst mekânı ifade eder.

Özetle coğrafya, yöntem ve terminoloji kapsamında çeşitlenen revizyonist çalışmalar, şarkiyatçı yayınların eleştirisine odaklanır ve bilgi üretim sey-

rinde önemli bir kolektif hamle olarak kabul edilebilir. Eski tanımların sorgulandığı, terminoloji kullanımının çeşitlendiği ve yeni kavramsal yaklaşımların önerildiği görülür (İslami, İslamlaşmış, Arap, Doğu, Batılı olmayan gibi). Erken dönemde Kuzey Afrika odağında ilerleyen araştırmaların sathı İran, Türkiye, Orta Asya, Hindistan gibi farklı coğrafyaları içerecek biçimde genişlemiştir. İslam şehirlerinin fiziksel mekân ve dini arka plana ek olarak, uzun vadeli üst yapılarla (coğrafya, ekonomi, demografi, siyaset gibi) ilişkili biçimde değerlendirmesi yapılmıştır. Bu anlayış, İslam şehrinin tarihsel süreklilik içinde heterojen ve devinimsel bir yapı olduğu sonucuna götürmüştür.

3. Kaynakların Yeniden Keşfi, Genişleyen Araştırma Sınırları

Son yarım asırda İslam şehri araştırmalarına ivme kazandıran çok sayıda önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar arasında araştırmaya imkân sağlayan kaynakların yeniden keşfedilmesi, dijitalleşme yoluyla bilgi akışının kolaylaşması, ödül ve sponsorlukların artması, araştırmacıları destekleyen kurumların gelişmesi ve interdisipliner yaklaşımların teşviki sayılabilir. 1977 yılından bu yana verilen *Ağa Han İslam Mimarlığı Ödülleri* (AKAA) İslam şehirciliği alanındaki başarılı ve özgün güncel uygulamaları tanıtmak ve özendirmek anlamında önem taşır. Bunu lisansüstü araştırma faaliyetlerini desteklemek üzere 1978'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde (MIT) ve Harvard Üniversitesinde, 2003 yılında Harvard Tasarım Yüksekokulunda açılan *Ağa Han İslam Mimarlığı Programı* (AKPIA) takip eder. Ağa Han Programı misyon itibariyle akademik sahada İslam mimarlığı, şehirciliği ve kültürü hakkındaki araştırmaları doğrudan ve dolaylı olarak destekler. Ağa Han Kültür Vakfı ve MIT Ağa Han Dokümantasyon Merkezi tarafından geliştirilen *Archnet* (2011) adlı açık erişimli veri tabanı; Müslüman toplumlarda mimari, şehircilik ve çevresel konularda araştırma yapan kişiler için 120.000'den fazla görüntü, yayın, video ve pedagojik araç sunarak alanda kıymetli bir bilgi hazinesini derler.

Muqarnas dergisi İslam şehirciliği alanında akademik sahada artarak büyüyen müktesebatın ilgili araştırmacılara ulaşmasında önem taşır. İslam sanatı, mimarlığı ve şehirciliği alanında özgün araştırma makalelerinin yoğunlaştığı dergi, 1983 yılından bu yana yayın hayatına devam eder. *International Journal of Islamic Architecture (IJIA)* İslam şehirciliği ve mimarlığı konusunda özgün akademik çalışmaları derleyen uluslararası bir dergidir ve 2012 yılından bu yana yayınlanır. Derginin odaklandığı konular İslam mimarlık ve şehircilik tarihi, güncel mekânsal üretimler, kültürel mirasın korunması gibi hususlarda yoğunlaşır. *Journal of Iranian Islamic City Studies*, İran odağında İslam şehirlerini konu edinen ve 2017'den bu yana yayınlanan akademik bir dergidir.

Barakat Trust dikkat çeken önemli kuruluş olarak zikredilebilir. İslam dünyasında şehircilik, sanat, mimari ve kültürel mirasının yaşatılması, tanıtılması ve korunarak sonraki jenerasyonlara aktarılmasını amaçlayan *Barakat Trust (2025),* yaklaşık 40 yılda 800'den fazla projeye dünyanın pek çok yerinde destek vermiştir. Bu projeler arasında koruma çalışmaları, arkeolojik kazılar, akademik araştırmalar, eğitimler, burslar ve yayınlar mevcuttur. Yürüttüğü projelere; Mısır ve Kuzeydoğu Afrika'da kültürel mirasın korunması, Antik Sicilya'da ve Afganistan'da arkeolojik kazı çalışmaları, Bulgaristan, Çin ve Bosna Hersek'te tarihi camilerin konservasyon ve restorasyonunun gerçekleştirilmesi, Endonezya'da nadir eserler ve elyazmalarının dijitalize edilmesi gibi pek çok örnek verilebilir.

IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) İslam şehirciliği alanında düzenlediği, panel, toplantı ve eğitimlerin yanı sıra zengin kütüphanesi ve arşiv verileriyle alana katkı sunar. Şehir tarihine ilişkin sunduğu yüzlerce kaynak ile araştırmacıların başvurduğu bir kuruluştur. 2012 yılında kurulan Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi, kentsel uygulamalar ve akademik bilgi birikimini kesiştirerek şehir çalışmaları alanında fikir ve yayın üreten İstanbul merkezli bir kuruluştur. Faaliyete başladığı günden bu yana pek çok akademik çalışmaya destek vermiş, panel, toplantı, eğitim ve atölye çalışmaları gerçekleştirmiş, ücretsiz dergi ve yayınlar üreterek İslam şehri alanında öne çıkacak etkinliklere imza atmıştır.

İslam şehri araştırmalarında kazanılan ivmenin arkasında, yazılı eserlerin dijitalleştirilmesi ve veri tabanlarının çoğalması gibi teknik gelişmelerin önemi yadsınamaz. 1988 yılında Londra'da kurulan *Al-Furkan Islamic Heritage Foundation* (2025), İslam mirası alanında çalışmaları destekleyen kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. İslam yazılı mirasını koruma ve geliştirme maksadıyla kurulan vakıf, 1994 yılında *Mekke ve Medine Ansiklopedisi* projelerini başlatarak iki kadim İslam şehrinin tarihi mirasını incelemeye yönelik önemli bir adım atmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) tabanlı *al-Ṭurayyā* Projesi, erken dönem İslam şehirlerine dair kaynakları derleyerek jeo-mekânsal olarak modeller ve tarihi rotalar hakkında bilgi sunar. *Madain,* İbrahimi dinlerin tarihi ve arkeolojisine dair kaynaklar sunan çevrimiçi bir arşivdir. *Madain* platformu; Mısır, Filistin, Ürdün, İtalya, Türkiye, Arabistan, Yunanistan ve Levant coğrafyalarında şehirlerin ortaya çıkışı, sahip olunan kültürel yapı ve arkeolojik birikime dair verileri (2400'den fazla makale, 27.000'den fazla görsel) araştırmacılara ücretsiz sunar. İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanan *Osmanlı Mimarlık Metinleri Arşivi* (OMMA) Osmanlı mimarlık me-

tinlerini derinlemesine incelemeye imkân veren platform olarak farklı ontolojilere dayanan eserleri de (felsefe, kurgu, eleştiri, kitabe vd.) barındırır. *Turath* platformu yazılı olarak günümüze ulaşan binlerce Arapça/İslami eseri derleyerek dijital formatlarda ilgililerine sunan kapsamlı, erişilebilir, ücretsiz bir kütüphanedir. Çevrimiçi ve çevrimdışı, mobil ya da bilgisayardan kaynaklara erişilmesi mümkündür. Platform, İslam şehrine dair tarih çalışmaları yapan kişiler için kapsamlı araştırma malzemeleri sunar. Son yıllarda kitabeler, kadı sicilleri, şehrengizler gibi kaynakların da dijitalize edilerek erişime açıldığı bilinmektedir.

Dijitalleşme yoluyla kaynaklara erişimin kolaylaşması, alanda eski kaynakların yeniden keşfedilmesine ve arşivlere yönelik müktesebatın artmasına neden olmuştur. Kadı sicilleri, seyahatnameler, matbu ve elyazması eserler, kitabeler, mezar taşları ve şehrengizler hakkında yapılan çalışmalar dikkat çeker. Simon O'meara (2007) *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı* kitabında, İbnü'l İmam (ö.991) ve İbnü'l Rami'nin (ö. 1333'ten sonra) mimari, yapı ve fıkıh konularına odaklanan elyazmalarını inceleyerek Fez'deki inşa faaliyetleri, komşuluk ilişkisi, şehir yaşantısı gibi konulara yönelik tasavvurlar ortaya koyar. Deniz Çalış Kural (2014), *Şehrengiz, Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Istanbul* kitabında şehrengizleri değerlendirerek erken modern dönemde "hayal gücü" ve "aradalık" kavramları eşliğinde Osmanlı'da kentsel peyzajı inceler. Hakim (2017), Tunuslu yapı ustası İbnü'l Rami (14.yy) tarafından telif edilen *Kitāb fī ʿilm al-ʿimāra* isimli risaleye odaklanır ve İslam kentlerinde kompakt şehirleşmeye dair teorik ve pratik bilgileri derler. Yosef Rapoport (2018), Orta Çağ Mısır kırsal ve kentsel yaşamını kadı sicilleri ve vergi kayıtlarına dayanarak inceler, araştırmada nitel araştırma metotları ve coğrafi bilgi sistemini kullanır. Yunus Uğur (2019), güncel şehir tarihi araştırmalarında vakıf, sicil, avarız ve kefalet kayıtları gibi arşiv belgelerini aktif biçimde kullanır ve bulgularını coğrafi bilgi sistemleri ile entegre eder. *Mapping Ottoman Cities* makalesinde, arşiv belgeleri (tahrir defterleri, avârız kayıtları, siciller) ve coğrafi bilgi sistemleri (GIS) aracılığıyla, Osmanlı şehirlerinin (1450-1700) sosyo-mekânsal analizine yönelik bir haritalandırma önerisinde bulunur.

Özetle, İslam şehri araştırmalarının hız kazandığı halihazırda devam eden bu dönem, dijitalleşme ve sponsorluk destekleriyle yeni araştırmacıların sahaya dâhil olduğu, İslam şehrini farklı disiplin ve kaynaklara bağlı biçimde araştırma imkânının sağlandığı, araştırma sınırlarının esnediği, arşivlere bağlı üretilen akademik metinlerin arttığı dönem olarak zikredilebilir.

4. Mekânsal Dönüşün İslam Şehri Çalışmalarına Etkisi

İslam şehri hakkında üretilen bibliyografik yayınlarda pek dikkat çekilmeyen kritik dönüm noktalarından birisi *mekânsal dönüşün* (spatial turn) bu alana etkisidir. Son asırda yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucu olarak mesafelerin kısalması, mekânın bağımsız bir fenomen olarak yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılar. 80'lerden bu yana tarih, edebiyat, antropoloji, coğrafya ve kültür alanında artarak çoğalan araştırmalar teorik çerçeveleri itibariyle bu disiplinleri aşarak yer ve mekân araştırmalarının bağımsız bir disiplin (space and place studies) olarak doğmasına neden olur. Michel Foucault (1926-1984), Henri Lefebvre (1901-1991), Michel de Certau (1925-1986) Edward Soja (1940-2015), Pierre Bourdieu (1930-2002), David Harvey (1935-), Setha Low (1948-) gibi post modern düşünürlerin çalışmalarından beslenerek devam eden disiplin, araştırmalarda mekânın temele alınmasını ve araştırma nesnesi olarak sorgulanmasını önerir. Mekânı toplumsal gruplar tarafından üretilen stratejiler, taktikler, sermaye akışı, güç ve iktidar ilişkisi, anlam ve eşitsizliklerin analiz edilebileceği bir veri seti olarak kabul eder (Low, 2017).

Mekânsal dönüşün, mekânın daha derin ve çok katmanlı analizlerle değerlendirilmesi için araştırmacılara yeni ufuklar sunduğu öne sürülebilir. Kim Knott (2010), din ve ilahiyat çalışmalarında mekânsal dönüşün önemli bir eşik olduğunu savunur. Mekânsal dönüş sonrası çalışmalar İslam şehrini mekânın üretimi, kentsel/küresel dönüşüm, ekonomi-politik, iktidar ve güç ilişkileri, güncel siyasal söylemler gibi çok boyutlu kavramlar ışığında değerlendirir. Bu çalışmalarda İslam şehrinin geleneksel yapısının değişip dönüşmesi konu edinilir. Yayınlar çoğunlukla saha araştırmalarından beslenerek katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat gibi nitel metotları etkin biçimde uygular ve yere özgü (in-situ) yorumlar çıkarsamayı amaçlar. *İslam şehri* kavramının doğrudan kullanımına nadir rastlansa da bu araştırmaların İslam şehri literatürünün önemli bir güncel kısmını teşkil ettiği, geçmiş tartışmalardan beslendiği ve onları beslediği öne sürülebilir. Adı geçen post-modern düşünürlerin yaklaşımlarını İslam şehirleri bağlamında değerlendiren onlarca yayına temas etmek mümkündür.

Çalışmaların bir kısmı İslami mekân üretim faaliyetlerinin güncel yorumlarına ve yer yapım pratiklerine odaklanır. Eric Ross (2006), *Sufi City: Urban Design and Archetypes in Touba* kitabında Senagal'de Touba şehrinin kuruluşu ve kentsel yapılanmasında İslam inancı ve tasavvufun rolünü tartışır. Yazar, Sufilerin sosyal bir olgu olarak İslam şehirlerinin kurulması ve kurumsallaşması sürecine eşlik ettiğini, Touba şehrini güncel bir örnek olarak ele almanın

mümkün olduğunu, şehirde mimari eserler ve kentsel yapının dini sembol ve anlamlarla ilişkili olduğunu dile getirir (Ross, 2006, s. 1). Benzeri bir İslami çevre kurma girişiminin örneğini Ahmet Peerbux (2017) tarafından yönetilen *Blessed Are The Strangers* belgeselinde takip etmek mümkündür. Yönetmen, sonraları İslam'ı kabul ederek Abdulkadir es-Sufi ismini alacak olan Ian Dallas ve beraberindekilerin manevi yolculuğunu ve Norwich'te mekân kurma pratiklerini konu edinir. Acar (2021) *Calls to Prayer and Sounds of Birds* başlıklı araştırmasında vaiz ve kanaat önderi Tahir Büyükkörükçü ve beraberindeki bir grup tarafından İslam'ı daha iyi yaşama, daha konforlu ve güvenli bir mekân üretme idealiyle 1970 yılında Konya Erenköy mahallesinin kurulum sürecini inceler. Erenköy'deki mimari yapıları, kentsel uygulamaları, peyzaj ve dekorasyonu mekânın sosyal inşası ile (duygular, söylemler, çatışmalar, taahhütler gibi) değerlendirerek İslam'ın şehir ve mekân ile kurduğu mütekabil ilişki analiz edilir. Güncel yapılı çevreye odaklanan araştırmalarda İslam şehrinin dinamik ve süreğen bir yapı oluşuna yapılan vurgu dikkat çeker. Bu araştırmalarda şehir, fiziki mekân üretiminin yanında maneviyat, sembol ve pratiklerle var olur.

İslam şehrine modernleşme, batılılaşma, çözülme, ideolojik inşa, sermaye akışı ve güç ilişkileri odağında yaklaşan ve böylece mekânsal dönüşümü belgelemeyi amaçlayan pek çok çalışmadan söz edilebilir. Bu yayınlarda İslam ülkelerindeki geleneksel kurum ve üst yapıların değişime uğradığı, böylelikle İslam şehrinin kavramsal karşılığının geleneksel anlamını yitirdiği iddia edilir. Zeynep Çelik (1997) *Urban Forms and Colonial Confrontations* kitabında Cezayir şehir dokusunun Fransız sömürgeciliği sonrasında değişimini inceler. Yeni kurulan kolonyal şehir ile geleneksel şehir arasındaki gerilime odaklanırken bu şehirleri ideoloji, kimlik ve tahakküm kavramları temelinde değerlendirir. Stefano Bianca (2000) *Urban Form in the Arab World* kitabında, Arap-İslam şehirlerinin geleneksel yapısını inceleyerek bu şehirlerin modernleşme ve batılılaşma karşısındaki dönüşümlerini konu edinir. Şehir planlama yöntemleri arasındaki çatışmaları ele alırken Mekke, Bağdat, Fez ve Halep'teki örneklerden beslenir. Clifford Geertz (2001), *Gerçeğin Ardından* kitabında Fas ve Endonezya'da modernleşme ile sosyal yapıların değişimini incelerken İslam şehirlerinin homojen unsurlar olmadığını vurgular. Yasser Elsheshtawy (2011), *The Evolving Arab City* kitabında küreselleşme, neoliberal politikalar, petrol akışı, savaşlar ve göçler sonucu hızlı biçimde dönüşen Arap şehirlerini anlamaya dair bir izlek sunar. Yazarın anlatısı şarkiyatçı çerçevede sunulan durağan ve mistik Arap/İslam şehri profilinin zaman içinde nasıl tersine döndüğünü ortaya serer. Dalia Mohamed (2021), Kahire'nin geleneksel

İslam şehirciliğinden modern ve küresel Batı şehirciliğine dönüşümü sürecinde İslami Kahire, Hidivi Kahire ve yeni idari başkenti mukayese ederek bu dönüşümün yerel kültür ve fiziki çevre üzerindeki rolünü tartışır. Geleneksel şehircilik modeli ile küresel ve çağdaş yaklaşımların uyumlanması gerektiğini savunur. Benzeri araştırmaların kapsamının oldukça geniş olduğunu ve pek çok şehir ve bölge özelinde mevcut olduğunu vurgulamak gerekir. Yayınlar, İslam şehrindeki geleneksel dokunun ve fiziki/sosyal yapının çözülme sürecini inceleyerek değişime odaklanırken geçmiş İslam şehri literatüründen çokça beslenir ve ona katkı sunar.

İslam şehirlerinin siyaset, ideoloji, kimlik, cinsiyet ve söylemlerle ilişkisine dikkat çeken çalışmaların da sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmalar çoğunlukla *kamusal alanı* araştırma nesnesi olarak kabul eder ve ona ilişkin kavramların (kamuoyu, kent hakkı, mekânsal adalet, toplumsal cinsiyet, mahremiyet, mekânın sosyal inşası gibi) üzerine yoğunlaşır. Al-Sayyad ve Massoumi (2015), İslam ülkelerinde dini gruplara ait kentsel mekân üretim faaliyetleriyle İslami sembol ve pratiklerin indirgemeci bir biçimde bireylere ve topluma dayatıldığını iddia eder ve bu mekânları tanımlamada *Fundamentalist Kent* kavramsallaştırmasını kullanır. Deeb ve Harb (2013), *Leisurely Islam* kitabında İslami pratik ve kuralların şekillendirdiği bir yer olarak Güney Beyrut'a ve buradaki boş zaman aktivitelerine odaklanarak mekân üretiminin özgür irade ve kişisel müzakereler yoluyla şekillenebilen bir sosyal inşa olduğunu dile getirir. Petra Kuppinger (2015), Stuttgart'ta dindar Müslümanların şehir ve kamusal alan ile ilişkisini masaya yatırır. Müslüman şehirlilerin eylem ve etkileşimleriyle hem dindarlığı hem kamusal yaşamı birlikte deneyimlendiğini ve bu bağlamda yeni mekânsal stratejiler/taktikler ürettiğini belirtir. Batuman (2018), *New Islamist Architecture and Urbanism* kitabında Türkiye'nin son yirmi yılında değişen şehircilik anlayışını ve bu arayışın siyasi söylemlerle ve dindarlıkla ilişkisini açıklamayı amaçlar. Batuman (2018)'a göre *İslamist kentleşme* söylemsel varlığın yanı sıra mekân stratejilerini de üretmiştir. Maneval'ın (2019), *New Islamic Urbanism* kitabı benzer iktidar ve güç ilişkilerini Suudi Arabistan'daki mahrem ve kamusal mekân üretim pratikleri odağında ele alır. Artan çalışmaların kapsamının, araştırmanın boyutlarının çok ötesinde olduğu vurgulanmalıdır. Bu yayınlarda İslam şehri, farklı kişi ve grupların, kimlik ve ideolojilerin, irade ve karar mekanizmalarının kolektif bir ürünü olarak tasvir edilir.

Özetle mekânsal dönüş sonrası üretilen akademik çalışmalar İslam şehri tartışmalarının bittiği ve tamamlandığı yönündeki iddiaların gerçekçi olma-

dığına delil gösterilebilir. Aksine İslam şehri çalışmaları araştırma yöntemleri, kapsamı, analiz metotları, kavramsal üretimleri değişmiş de olsa artarak devam etmektedir. Yayınlarda kavramın doğrudan kullanımına az rastlandığının ve öncesine kıyasla ihtiva ettiği anlamın belirgin biçimde değişmiş olduğunun altı çizilmelidir. Araştırmaların "sufi şehir, İslami habitus, Fundamentalist kent, İslamist kentleşme" gibi İslam şehrini kendi özgün tanımlamalarıyla değerlendiriyor olması dikkat çekicidir.

Yayınlarda İslami yapılı çevrenin belirli bir mekânsal sınır içerisinde yalnızca mimari yapılardan, sosyal ilişki ağlarından ya da ilahi ve manevi semboller bütününden ibaret tek katmanlı bir kavram oluşu reddedilerek, onun her birine atıf yapacak biçimde çok katmanlı oluşuna dikkat çekilmiştir. Postyapısalcı metotların şekillendirdiği biçimiyle İslam şehri, farklı anlatıların ve anlamların kesişim noktası, gündelik hayatın pratik edildiği mekân, sosyal grupların strateji/taktiklerine bağlı biçimde üretilen bir yer olarak sunulmuştur. Bu durum, İslam şehri çalışmalarının kapsamının post-modern bir coğrafyayı ifade edecek biçimde genişlemesine ve onlarca yeni kavram ışığında değerlendirilmesine imkân sağlamıştır (göç, demografi, cinsiyet, ideoloji, kamusal, mahrem, duygu, çatışma, sermaye, eşitsizlik, küreselleşme, modernleşme, güç ve iktidar gibi).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu metin, İslam şehri hakkında 19. yüzyıl sonundan bu yana yürütülen tartışmaları ana hatlarıyla değerlendirir ve yaklaşımları dört farklı izlek altında inceler. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çoğalan şarkiyatçı yaklaşım ve kavramsal kurgu, 20. yüzyılın sonlarından bu yana devam eden revizyonist yeniden inşa ile sürdürülür. Paralelinde, arşiv ve yeni metotları kullanan yayınlar çoğalırken, 2000'lerden sonra mekânsal dönüşün İslam şehri araştırmalarına etkisi artar. Söz konusu dönemselleştirmenin esasında katı bir kronolojiyi yansıtmadığının altı çizilmelidir. Zira şarkiyatçı temsile dayanan İslam şehri çalışmalarının tükenmiş olduğu iddia edilemeyeceği gibi 2000'den önce üretilen pek çok postyapısalcı çalışma da mevcuttur. Söz konusu tasnif, çalışmaların yoğunlaştığı dönemleri ifade eder.

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çoğalan yayınlarda arketip bulma, arketiplerin tasnif edilmesi, ilkesel düzeyde kuramsallaştırılması, Batı ile mukayeseli biçimde analiz edilmesi gibi pek çok çaba ve yaklaşım dikkat çeker. Bu yaklaşımların kiminde açık kiminde örtülü biçimde İslam şehrinin Batı şehrinin karşısına konulduğu ve Doğu kurgusundan ve onun temsi-

linden beslendiği öne sürülebilir. Öncül yazılarda şarkiyatçılar tarafından dolaşıma sokulan kavramın, temelde Avrupa karşısındaki "öteki" oluşuna atıfta bulunduğu açıktır.

60'lardan sonra farklı arka plana sahip araştırmacıların alana dahil olmasıyla birlikte alternatif metotlar ve yeni perspektifler üretilmiş ve araştırmalarının sathı genişlemiştir. Bu dönemde bilgi üretim seyri, Avrupalı ve Müslüman yazarlarca teklif edilen revizyonist değerlendirmelerle biçimlenmiştir. Konunun bazı Müslüman yazarlarca bir çeşit kültürel sahiplenme dürtüsüyle ele alınmış ve öz kimliğini tanımlama gayesine dönüşmüş olduğunun da altı çizilmelidir. Revizyonist iddia ve yaklaşımlar, erken dönemin aksine İslam şehrini durağan, tekil ve arketipsel bir varlık olarak algılamaktan uzaktır. Onu farklı mekanizmaların devrede olduğu çok kimlikli bir yapı olarak değerlendirir.

Son yarım yüzyılda kaynakların yeniden keşfi, dijitalleşme, burs, ödül ve sponsorlukların artışı ve araştırma kuruluşlarının açılmasıyla İslam şehri çalışmalarında belirgin bir ivme katedilmiştir. Çalışmalar arkeoloji, morfoloji, mimarlık, şehircilik, tarih, antropoloji gibi çok çeşitli disiplinlere taşınmış ve disiplinlerarası açılımların üretilmesine neden olmuştur. Dijital metot ve veri tabanlarından beslenen arşiv araştırmalarının sayıca arttığı söylenebilir.

Revizyonist araştırmalarda zaman zaman değinilse de genellikle eksik bırakılan mekânın güç, iktidar ve üretim ilişkileriyle, siyasi ve ideolojik söylemlerle, gündelik hayat ve duygularla ilişkisi mekânsal dönüşün etkisiyle 2000'lerden sonra kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Çalışmalarda kamusal alanın mahiyeti ve sınırları sorgulanırken cinsiyet rolleri, semboller, anlatılar, fiziki ve sosyal yapılar da değerlendirilir. Mekânsal dönüş sonrası araştırmaların özellikle üç alanda yoğunlaşmış olduğu çıkarımına varılabilir: İlki güncel İslami yapılı çevre üretimlerine odaklanırken ikincisi onun sermaye, modernleşme ve batılılaşma ekseninde dönüşümünü belgeler. Üçüncüsü, Müslümanların yaşadıkları coğrafyada kamusal alanla etkileşimi, mekânsal pratikleri ve sosyal inşasına odaklanır.

Son dönem çalışmalarının kapsam ve çeşitliliği İslam şehrinin çok boyutlu bir kavram oluşuna delil gösterilebilir. İslam şehri hem tarihsel derinliği hem de güncel geçerliliği barındırabilen verimli ve gelişen bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Bilgi üretim seyrinin zenginleşerek ve başka disiplinlerden beslenerek devam etmesi için yeni araştırma ve yayınların desteklenmesi önem taşır.

Extended Abstract

Reframing the Islamic city: conceptual transformations, epistemic trajectories, and expanding research horizons

Melike Sıla Acar Kaya[3]

This study engages with the academic literature on the Islamic city, aiming to identify key shifts in knowledge production from the early period onward. Rather than attempting to define what an Islamic city is or is not, the study focuses on the historical trajectory of debates, discourses, conceptual developments, and critiques that have shaped the field over time. It emphasizes that the field remains active and continues to evolve through diverse and expanding lines of inquiry.

From the late 19th century to the first half of the 20th century, efforts to conceptualize the Islamic city were predominantly undertaken by European scholars within the framework of Orientalist thought. These early studies sought to identify archetypal urban forms and construct idealized models of Islamic cities. A particular emphasis was placed on spatial elements such as the bazaar, mosque, and bathhouse, presented as fixed and central components. This view rendered the Islamic city as rigid, chaotic, mystical, and homogeneous—an image deeply rooted in Orientalist perceptions. Notably, these studies focused largely on cities in regions like North Africa and Syria, which were under colonial rule at the time. While these early works occasionally referenced socio-economic and political structures, they lacked ethnographic depth and scientific rigor. As a result, many of these accounts have since been reexamined and critiqued by subsequent generations of scholars through revisionist and postcolonial lenses.

The second half of the 20th century witnessed significant changes in the field, driven by technological advancements, increasing global mobility, and the broader impacts of globalization. These developments facilitated the entry of new researchers, who introduced alternative perspectives and diversified methodologies. During this period, there was a growing emphasis on critically reassessing earlier works, particularly those grounded in Orientalism. Scholars began to argue for a more comprehensive understanding of the Islamic city, one that goes beyond its architectural and urban forms to include its political institutions, social hierarchies, religious practices, and economic mechanisms.

Beginning in the 1970s, Muslim scholars increasingly contributed to the field, approaching the Islamic city through frameworks rooted in Islamic epistemologies. This shift

[3] PhD Candidate, Yıldız Technical University Graduate School of Science and Engineering, History and Theory of Architecture PhD Program, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4581-7378 E-mail: msilaacar@gmail.com

was partly a response to the conceptual ambiguities and generalizations prevalent in earlier literature. These scholars utilized religious texts such as the Qur'an, the Prophetic tradition (Sunnah), and local historical sources to construct alternative readings of Islamic urbanism. They also drew upon Sufi thought and perennial philosophy to explore the metaphysical and ethical dimensions of Islamic cities. This perspective sought to anchor the city not just in spatial or physical terms, but in relation to moral, spiritual, and ontological frameworks that have shaped Islamic urban life throughout history.

During this revisionist period, the field experienced significant theoretical diversification. Scholars began employing a variety of research methods and conceptual tools, challenging the limitations of earlier definitions and introducing new terminologies. The geographical scope of the studies also expanded, with research extending beyond North Africa to encompass cities across the Middle East, South Asia, and even parts of Europe and sub-Saharan Africa. This broader engagement enabled a more nuanced understanding of the Islamic city as a historically dynamic and heterogeneous phenomenon. It came to be seen as a space produced through the interplay of geography, demography, political economy, and religious practices—rather than a static or singular form.

Approaching the 21st century, several key developments further revitalized interest in the field. Among these were the rediscovery of primary sources, the facilitation of scholarly communication through digital platforms, increased access to funding and institutional support, and the promotion of interdisciplinary methodologies. Digitalization played a pivotal role by making archival materials more accessible. Legal documents, travelogues, manuscripts, inscriptions, gravestones, and *şehrengiz* literature became increasingly available for scholarly analysis. These new resources allowed for more sophisticated and grounded studies of Islamic cities, encouraging archival-based scholarship that draws from diverse textual and material sources.

This growing body of work has been enriched by the influence of what is commonly referred to as the "spatial turn", a conceptual shift in the humanities and social sciences that foreground space as a dynamic and relational category. Since the early 2000s, the spatial turn has led scholars to adopt more nuanced, multi-scalar analyses that consider how space is produced, experienced, and contested in everyday life. In the context of Islamic city studies, this has opened new avenues for exploring power relations, ideological discourses, and social practices. Scholars have increasingly employed qualitative methodologies such as fieldwork, participant observation, and in-depth interviews to investigate how historical Islamic urban forms have evolved and how they continue to shape contemporary lived experiences. These approaches have emphasized the intersection of physical space with affective, symbolic, and performative dimensions.

Many of these contemporary studies avoid using the explicit term "Islamic city". Nevertheless, they are deeply engaged with the same intellectual lineage and debates, often seeking to deconstruct, expand, or reframe earlier conceptualizations. By examining cities through the lenses of anthropology, sociology, geography, and postcolonial theory, these works contribute to a more layered and critical understanding of Islamic urbanism.

In sum, the study of the Islamic city has undergone profound transformations in terms of methodology, thematic scope, and conceptual frameworks. Contemporary research—heavily influenced by poststructuralist thought—views the Islamic city not as a fixed entity,

but as a site of multiple, intersecting narratives and contested meanings. It is increasingly seen as a lived and negotiated space shaped by historical continuities, social struggles, and the strategies of diverse actors. As such, the Islamic city remains a fertile and evolving field of inquiry, capable of accommodating both historical depth and contemporary relevance.

Kaynakça/References

Abu-Lughod, J. L. (1987). The Islamic city- historic myth, islamic essence, and contemporary relevance. *International Journal of Middle East Studies*, *19*(2), 155–176. https://doi.org/10.1017/s0020743800031822

Acar, M. S. (2021). *Calls to prayer and sounds of birds: the production of space and placemaking practises in erenköy konya* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İbn Haldun Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü.

Archnet. (2011). 15 Haziran 2025 tarihinde https://www.archnet.org/ adresinden erişildi.

Akbar, J. (1989). Khatta and the territorial structure of early muslim towns. *Muqarnas*, *6*, 22. https://doi.org/10.2307/1602277

Akkach, S. (2005). *Cosmology and architecture in premodern islam: an architectural reading of mystical ideas*. Albany: State University of New York Press.

Al-Furqan Islamic Heritage Foundation. (2025). 16 Mayıs 2025 tarihinde https://al-furqan.com/ adresinden erişildi

Al-Ṭurayyā Project. (2022). 12 Mayıs 2025 tarihinde https://althurayya.github.io/ adresinden erişildi.

Alsayyad, N. (1992). Cities and caliphs: on the genesis of arab muslim urbanism. *Geographical Review*, *82*(4), 493. https://doi.org/10.2307/215216

AlSayyad, N., Massoumi, M. (2015). *Fundamentalist kentin olabilirliği: dindarlık ve kentsel mekânın yeniden üretimi*. (Ş.E. Ataman, Çev.) İstanbul: Litera Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).

Alver, K. (2015). İslam şehrini kurmak: hazreti peygamber'in şehir tasavvuru. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(15), 73–85.

Ardalan, N., Bakhtiar, L. (2000). *The sense of unity: the sufi tradition in persian architecture*. Chicago, Ill. Kazi.

Barakat Trust. (2025). Protecting and Promoting Islamic Art & Heritage 12 Mayıs 2025 tarihinde https://barakat.org/ adresinden erişildi.

Batuman, B. (2018). *New islamist architecture and urbanism*. Routledge.

Berque, J. (1958). Medinas, villeneuves et bidonvilles. *Les Cahiers de Tunisie: Revue de Sciences Humaines*, *6*(21), 5–42.

Bianca, S. (2000). *Urban form in the arab world: past and present*. London, New York: Thames & Hudson.

Blair, S. S., Bloom, J. M. (2003). The mirage of islamic art: reflections on the study of an unwieldy field. *The Art Bulletin*, *85*(1), 152–184. https://doi.org/10.2307/3177331.

Bonine, M. E. (1990). The sacred direction and city structure: a preliminary analysis of the islamic cities of morocco. *Muqarnas*, *7*, 50-72. https://doi.org/10.2307/1523121.

Brunschvig, R. (1947). Urbanisme medieval et droit musulman. *Revue Des Etudes Islamiques*, *15*, 129-155.

Burckhardt, T. (2019). *İslam sanatı: dil ve anlam*. (T. Koç, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1976).

Buskens, L., Kommers, J. (2021). Mekka as an ethnographic text: how christiaan snouck hurgronje lived and constructed daily life in arabia. L. Buskens, J. J. Witkam, A. van Sandwijk (Der.). *Scholarship in action essays on the life and work of christiaan snouck hurgronje (1857-1936)* içinde (ss. 168-259).

Çalış-Kural, B. D. (2014). *Sehrengiz, urban rituals and deviant sufi mysticism in ottoman istanbul.* Routledge.

Cansever, T (1996). İslam mimarisi üzerine düşünceler, *Divan*, 1, 119-145.

Cansever, T. (1997). *İslam'da şehir ve mimari*. İz yayıncılık.

Çelik, Z. (1997). *Urban forms and colonial confrontations: algiers under french rule*. Berkeley: University of California Press.

Çelik, Z. (1999). New approaches to the "non-western" city. *Journal of the Society of Architectural Historians*, *58*(3), 374–381. https://doi.org/10.2307/991531

Deeb, L., Harb, M. (2013). *Leisurely islam: negotiating geography and morality in shi'ite south beirut.* Princeton: Princeton University Press.

Eickelman, D. F. (1974). Is there an islamic city? The making of a quarter in a moroccan town. *International Journal of Middle East Studies*, *5*(3), 274–294. https://doi.org/10.1017/s0020743800034942

Elsheshtawy, Y. (2011). *The evolving arab city: tradition, modernity and urban development.* London, New York: Routledge.

Falahat, S. (2013). *Re-imaging the city: a new conceptualisation of the urban logic of the "islamic city"*. Springer Science & Business Media.

Geertz, C. (2001). *Gerçeğin ardından: bir antropoloğun gözünden iki islam ülkesinin son kırk yılı.* (U. Türkmen, Çev.). İstanbul: İletişim Yay. (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).

Goddard, C. C. (1999). *The question of the islamic city* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal.

Haydar, G. (1991) *Şehirlerin ruhu*. (G. Sekmen, Çev.). İstanbul: İnsan Yay.

Hakim, B. S. (1989). *Arabic-islamic cities building and planning principles*. Kegan Paul.

Hakim, B. S. (2017). *Rules for compact urbanism.* Emergent City Press.

Haneda, M. (1994). *Islamic urban studies*. T. Miura (Der.). Routledge.

Hanssen, J. (2010). History, heritage and modernity: cities in the muslim world between destruction and reconstruction. R. W. Hefner (Der.), *The New Cambridge History of Islam Volume 6* içinde (ss. 521–548). Cambridge: Cambridge University Press.

Hodgson, M. G. S. (1974). *The venture of islam: conscience and history in a world civilization*. Lahore: University of Chicago Press.

Hourani, A. H., Stern, S. M. (Der.). (1970). *The islamic city: a colloquium*. University of Pennsylvania Press.

Inalcik, H. (1990). Istanbul: an islamic city. *Journal of Islamic Studies*, *1*(1), 1–23. https://doi.org/10.1093/jis/1.1.1

Knott, K. (2010). Religion, space, and place: the spatial turn in research on religion. *Religion and Society*, 1(1). https://doi.org/10.3167/arrs.2010.010103

Lapidus, I. M. (1967). *Muslim cities in the later middle ages*. Cambridge University Press.

Le Tourneau, R. (1949). *Fes avant le protectorat: etude économique et sociale d'une ville de l'occident musulman.* Paris: Publications de l'institut des hautes etudes marocaines.

Low, S. (2017). *Spatializing culture: the ethnography of space and place.* Routledge.

Maneval, S. (2019). *New islamic urbanism*. UCL Press.

Marçais, G. (1940, Nisan). *L'urbanisme musulman*. 5e Congrès de la federation des societes savantes de l'Afrique du nord. Cezayir.

Marçais, W. (1928). L'islamisme et la vie urbaine. *Omptes-Rendus Des Séances de L Année - Académie Des Inscriptions et Belles-Lettres, 72*(1), 86–100.

Mortada, H. (2003). *Traditional islamic principles of built environment*. Routledge.

Nasser, N. (2001). Islamicate urbanism: the state of the art. *Built Environment*, *28*(3), 173–186.

Nasr, S. H. (2017). *İslam sanatı ve maneviyatı*. (A. Demirhan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).

Norberg-Schulz, C. (1974). *Existence, space and architecture*. Praeger Publishers.

Omer, S. (2022). Christiaan snouck hurgronje on makkah as a centre of pan-islamism and anticolonialism. *IIUM Journal of Religion and Civilisational* Studies (IJRCS), *5*(1), 66–97.

O'Meara, S. (2007). *Space and muslim urban life: at the limits of the labyrinth of Fez*. Routledge.

Osmanlı Mimarlık Metinleri Arşivi. (2018). 12 Mayıs 2025 tarihinde https://omma.itu.edu.tr/ adresinden alıntılandı.

Özel, N. B. (2005). André raymond: arap şehir tarihinde bir dönüm noktası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *III*(6), 571–587.

Peerbux, A. (Yönetmen). (2017). *Blessed are the strangers* [Film] Alchemiya.

Petruccioli, A. (1999). Arab city: neither spontanous nor created. *Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1-2, 22–32.

Rabbat, N. (2012). What is islamic architecture anyway?. *Journal of Art Historioghraphy*, 6, 17-29.

Rapoport, Y. (2018). *Rural economy and tribal society in islamic egypt: a study of al-nābulusī's villages of the fayyum*. Turnhout: Brepols.

C. Raymond, A. (1994). Islamic city, arab city: orientalist myths and recent views. *British Journal of Middle Eastern Studies*, *21*(1), 3–18. https://doi.org/10.1080/13530199408705589.

Ross, E. (2006). *Sufi city: urban design and archetypes in touba*. Rochester: University of Rochester Press.

Said, E. W. (2004). *Şarkiyatçılık: batı'nın şark anlayışları.* (B. Yıldırım, Çev.) Metis. (Orijinal eserin yayın tarihi 1979).

Sauvaget, J. (1934). Esquisses d'une histoire de la ville de damas. *Revue Des Etudes Islamiques*, *8*, 421–480.

Shalem, A. (2012). What do we mean when we say 'islamic art'? a plea for a critical rewriting of the history of the arts of islam. *Journal of Art Historiography, 6, 6-AS/1.* 1-18.

Snouck Hurgronje, C. (1888). *Mekka.* Wentworth Press.

Snouck Hurgronje, C. (2007). *Mekka in the latter part of the 19th century: daily life, customs and learning : the moslims of the east-indian-archipelago* (J. H. Monahan, çev.). Leiden: Brill.

Uğur, Y. (2019). Mapping Ottoman cities: socio-spatial definitions and groupings (1450–1700). *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, *6*(1), 1–29. https://doi.org/10.2979/jottturstuass.6.1.01.

Von Gruenbaum, G. E. (1958). The Muslim town. *Athens Center of Ekistics*, *6*(36), 110–117.

Weber, M. (1921). *The City*. The Free Press.

Wheatley, P. (1976). Levels of space awareness in the traditional islamic city. *Ekistics*, *42*(253), 354–366.

Wirth, E. (2000). The concept of the oriental city: privacy in the islamic east versus public life in western culture. *Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, *18*(1/2), 10–21.

Witkam, J.J. (2007). Introduction. C Snouck Hurgronje. *Mekka in the latter part of the 19th century: daily life, customs and learning: the moslims of the east-indian-archipelago* içinde (ss. xiii–xviii). Leiden: Brill.

Melike Sıla Acar Kaya

2017'de Selçuk Üniversitesi Mimarlık Fakültesinden onur derecesiyle mezun oldu. 2019'da Mundiapolis Üniversitesinde Arapça Yaz Okulunu tamamladı. 2021'de İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Medeniyet Araştırmaları Anabilim dalında yüksek lisansını tamamladı. 2021 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesinde Mimarlık Tarihi ve Kuramı alanında doktora eğitimine devam ediyor ve Dicle Kalkınma Ajansında proje uzmanı olarak çalışıyor. İslam mimarlığı ve şehirciliği, kültürel miras, proje yönetimi gibi konular ile yakından ilgileniyor. İyi düzeyde İngilizce ve orta düzeyde Arapça biliyor.

She received her undergraduate degree with honors from the Faculty of Architecture at Selçuk University in 2017. In 2019, she completed an Arabic Summer School program at Mundiapolis University. She obtained her MA in Civilization Studies from the Alliance of Civilizations Institute at Ibn Haldun University in 2021. Since the same year, she has been pursuing a PhD in the History and Theory of Architecture at Yıldız Technical University. She also works as a project specialist at the Tigris Development Agency. Her research interests include Islamic architecture and urbanism, cultural heritage, and project management. She is fluent in English and has intermediate proficiency in Arabic.

E-posta: msilaacar@gmail.com

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*
Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*
Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com
Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 154-184 **DOI:**10.31198/idealkent.1693582

Turgut Cansever'in mimarlık söyleminde bir dönüşüm: 1977 eşiği ve entelektüel sonuçları[1]

*

Nurcan Güneş[2]

Öz

Bu çalışma, Turgut Cansever'in mimarlık söyleminde zamanla belirginleşen dönüşümün hangi dinamikler doğrultusunda şekillendiğini, bu dönüşümün ne zaman ve nasıl başladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle 1977 öncesi ve sonrası metinler arasında gözlemlenen söylemsel değişim, çalışmanın odak noktasını oluşturur. Ancak bu metinler, doğrudan karşılaştırmaya dayalı değil; dönüşüm sürecinin izini sürmeye olanak sağlayacak şekilde değerlendirilir. Cansever'in 1977 öncesi metinleri ağırlıklı olarak şehircilik, planlama ve koruma gibi daha teknik ve mesleki içeriklere sahiptir. Bu dönemde kaleme aldığı yazılarda İslami referanslara rastlanmaz ya da bu referanslar çok sınırlıdır. Buna karşın 1977 sonrasında üretilen metinlerde, estetik, ahlak ve metafizik meselelerin belirgin biçimde öne çıktığı ve söylemin daha bütünlüklü bir dünya görüşüne oturmaya başladığı görülür. Bu değişim yalnızca tematik bir farklılık değil, Cansever'in mimarlığı ve sanat anlayışını temellendirme biçiminde de kendisini gösterir. "Mimarlıkta Tezyinilik" başlıklı 1977 tarihli metin, bu dönüşümün görünür hale geldiği ilk örneklerden biri olarak değerlendirilir. Bu metinde, Cansever tezyin kavramını yalnızca estetik bir süsleme biçimi olarak değil, insanın varlıkla ilişkisini düzenleyen ahlaki bir sorumluluk alanı olarak ele alır. Diez, Coellen ve Coomaraswamy gibi isimlerden yaptığı alıntılarla düşünsel yönelimini besleyerek, sanat ve mimarlığın metafizik temellerini yeniden kurmaya girişir. Bu araştırma, Cansever'in söylemindeki bahsi geçen dönüşümün tekil bir kırılma anı değil, zamana yayılan bir yön değiştirme süreci olduğunu savunur. Söylemin giderek daha fazla gelenekselci, metafizik ve İslami referanslarla şekillenmeye başlaması, bu sürecin katmanlı ve çok kaynaklı bir zeminde geliştiğini ortaya koyar. Bu bağlamda, 1977 öncesi ve sonrası ayrımı yalnızca bir eşik olarak değil, dönüşümün ritmini anlamak için bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Turgut Cansever, mimarlık, tradisyonalizm, İslam mimarisi*

Atıf/Cite

Güneş, N. (2025). Turgut Cansever'in mimarlık söyleminde bir dönüşüm: 1977 eşiği ve entelektüel sonuçları. İdealkent (48), 154-184. https://doi.org/10.31198/idealkent.1693582

[1] Bu makale, Prof. Dr. Bülent Tanju danışmanlığında Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Doktora programında tamamlanan tezden üretilmiştir. Bkz. Güneş, N. (2025). *Entelektüel bir biyografi: Turgut Cansever'in mimarlık anlatısı*. (Doktora tezi). YÖK tez merkezi. (936005).

[2] Dr. Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Mardin, Türkiye,
ORCID:https://orcid.org/0000-0002-1117-8301 E-posta: nurcangunes@artuklu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 08.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 154-184 **DOI:**10.31198/idealkent.1693582

A transformation in Turgut Cansever's architectural discourse: the 1977 threshold and its intellectual consequences [3]

*

Nurcan Güneş[4]

Abstract

This study aims to examine the dynamics underlying the transformation that gradually becomes evident in Turgut Cansever's architectural discourse. It focuses on identifying when and how this transformation began, particularly emphasizing the discursive shift observed between his pre- and post-1977 writings. Rather than offering a direct textual comparison, the study traces the evolution of Cansever's discourse over time. Cansever's writings prior to 1977 primarily concentrate on technical and professional themes such as urban planning, conservation, and policy. Islamic references are either absent or extremely limited in this early period. In contrast, his post-1977 texts reveal a marked change toward issues of aesthetics, ethics, and metaphysics. This shift is not merely thematic; it also reflects a deeper transformation in how Cansever conceptualizes architecture and art. His 1977 text titled Ornamentation in Architecture is regarded as one of the first instances where this transformation becomes visible. In this piece, Cansever redefines the notion of ornamentation not as mere decoration but as a moral responsibility that organizes the human relationship with existence. Drawing on thinkers such as Ernst Diez, Ludwig Coellen, and Ananda Coomaraswamy, Cansever seeks to reconstruct the metaphysical foundations of art and architecture. The study argues that this transformation in Cansever's discourse should not be understood as a singular rupture, but rather as a gradual reorientation over time. The increasing presence of traditionalist, metaphysical, and Islamic references in his later writings indicates that the transformation developed through a multilayered and diverse intellectual framework. In this context, the pre- and post-1977 distinction is not treated merely as a binary, but as a heuristic device to better understand the rhythm and direction of this discursive shift.

Keywords: *Turgut Cansever, architecture, traditionalism, Islamic architecture*

[3] This article is based on the doctoral dissertation conducted under the supervision of Prof. Dr. Bülent Tanju within the PhD Program in Architecture at the Graduate School of Mardin Artuklu University. Güneş, N. (2025). *Entelektüel bir biyografi: Turgut Cansever'in mimarlık anlatısı*. (Doktora tezi). YÖK tez merkezi. (936005).

[4] Research Assistant, Dr., Mardin Artuklu University Faculty of Engineering and Architecture Department of Architecture, Mardin, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1117-8301 E-mail: nurcangunes@artulu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 08.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Turgut Cansever'in kitaplarını okuyanlar ya da onu yakından takip edenler, metinlerini değerlendirirken çoğunlukla dönemsel olarak dağınık ve tematik olarak derlemelere dayalı bir yapıyla karşılaşırlar. Örneğin *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler* (1992), *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler* (1994), *İslam'da Şehir ve Mimari* (1997) ya da *Kubbeyi Yere Koymamak* (1997), farklı dönemlerde kaleme alınmış metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Ancak bu tür tematik derlemeler, onun düşünce dünyasının gelişim sürecini anlamayı güçleştirir. Bu yaklaşım, kişisel tarihini örtük hâle getirirken kavramsal evrenini de yassılaştırır. Çünkü metinlerin bu şekilde düzenlenmesi, düşünsel dönüşümlerini izlemeyi zorlaştırır.

Ancak dikkatli bir okuma gösterir ki insan yaşamının doğal bir parçası olan değişim ve dönüşüm, Cansever'in metinlerinde de belirgindir. Erken dönem yazılarıyla 1980 sonrası metinleri arasında yalnızca içerik bakımından değil, düşünsel konstrüksiyon ve kavramsal öncelikler açısından da kayda değer farklar bulunmaktadır. Başlangıçta şehirciliğe, planlamaya ve teknik çözümlemelere odaklanan mimar, zamanla estetik, ahlak ve metafizik meseleleri merkeze alan daha kapsamlı bir söylem geliştirmiştir. Ancak yayımlanmış eserlerin düzenleniş biçimi, bu söylemsel dönüşümün çoğu zaman görünür olmasını engellemiştir.

Cansever'in kendi tutumu da bu dönüşümün izlerini taşır. Erken dönem çalışmalarının yayımlanmasına mesafeli yaklaşması ve bu metinlerin "eskimiş" bilgiler içerdiğini ifade etmesi (Deniz, 2010), yalnızca mimarlık üretiminde değil, kültürel pratiklerin üretimine yönelik algısında da bir farklılaşmanın söz konusu olduğunu gösterir. Bu durum, düşünsel serüveninin, sabit bir ideolojik bütünlükten ziyade, zamanla değişen entelektüel öncelikler ve kavramsal perspektifler üzerine kurulu olduğunu düşündürmektedir[5].

1947'de yayımlanan "Türk Sanatı" başlıklı ilk metninden başlayarak, vefatından sonra yayımlananlar da dâhil olmak üzere yaklaşık 220 metni bulunmaktadır (Düzenli, 2009). 1970 öncesinde 29 metni yayımlanmışken,

[5] Cansever'in mimarlık anlayışındaki bu değişimi dile getirdiği bir başka konuşması 2007'de Büyükada Anadolu Otelinde gerçekleşmiştir. Söyleşinin tam metnine aşağıdaki linkten ulaşılabilir.
https://web.archive.org/web/20110220032708/http://www.arkitera.com/s66-turgut-cansever.html (Erişim 24.04.2025)

1970–1980 arasında bu sayı yalnızca 11 ile sınırlıdır. Özellikle kitaplarının basımıyla, 1990 sonrası dönemde metin üretimi belirgin biçimde artar. Bugün hakkında yapılan akademik çalışmaların büyük bölümü de bu geç dönemde kaleme aldığı çalışmalara odaklanmaktadır. Ancak erken dönem metinleri, beslendiği entelektüel kaynakları ve düşünsel yönelimlerini anlamak açısından büyük önem taşır[6].

Bu araştırma, Cansever'in erken ve geç dönem metinleri arasındaki söylemsel farklılıkları görünür kılmayı amaçlamaktadır. 1947'den 1970'lerin sonuna doğru yazmış olduğu metinlerin kavramsal çerçevesi ile sonrası yazılarında belirginleşen metafizik ve gelenekçi vurgular arasındaki geçiş dinamikleri, kronolojik bir yöntemle ele alınacaktır. Mimarlıkta teori ile pratik arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu, söyleminde İslami referansların ne şekilde ve hangi aşamalarda belirginleştiği, şehir ve mekân anlayışının zaman içerisinde nasıl farklılaştığı gibi temel sorulara odaklanılacaktır. Böylece Cansever'in söylemindeki dönüşümler hem teorik hem de söylemsel bağlamda analiz edilerek, mevcut literatürdeki yekpare Cansever imajına eleştirel bir katkı sunulacaktır.

Çalışma dört ana başlık ve iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde teori, pratik ve mimari söylem arasındaki ilişki, yalnızca üretim süreçlerine değil, aynı zamanda söylemsel yapıların kurucu rolüne odaklanılarak ele alınacaktır. İkinci bölümde, Cansever'in söyleminde İslami referansların ne şekilde belirdiği, bu referansların kavramsal işlevi ve zaman içindeki yoğunluğu analiz edilecektir. Üçüncü bölüm, 1976 ve 1979 tarihli gazete forumlarına ayrılmış olup, bu döneme ait söyleşiler üzerinden düşünsel yöneliminin seyrine dair gözlemler sunacaktır. Son bölümde, 1977 tarihli "Mimaride Tezyinilik" metni merkeze alınarak Cansever'in gelenekselci-metafizik söyleme yönelimi ve tradisyonalist düşünce çevresiyle ilişkileri değerlendirilecektir.

1. Teori-Pratik İlişkisi ve Mimarlık Söylemi

Cansever'in mimarlık yazını, teori ve pratik arasındaki ilişkiyi sıradan bir üretim sürecinin ötesinde, derin bir kavramsal gerilim olarak ele alır. Yalnızca yapılar inşa eden bir mimar değil, aynı zamanda bu yapıların ardındaki düşünsel evreni sürekli olarak sorgulayan bir kuramcı kimliğine sahiptir. Bu

[6] Cansever'in erken dönemde yazmış olduğu doktora ve doçentlik tezleri ile ilgili detaylı bir inceleme için Bkz. Güneş, 2025.

ikili yapı, onun metinlerinde zaman zaman belirsizlikler doğursa da mimarlık düşüncesinde kurduğu özgün pozisyonu anlamak açısından belirleyici bir rol oynar. Bu özgün pozisyon, mimarlığı düşünsel, ahlaki ve metafizik boyutlarıyla ele alan bir yaklaşımı temsil eder. Burada teori ile pratik ayrı kutuplar olarak değil, birbirini kuran ve anlamlandıran süreçler olarak değerlendirilir. Bu çerçevede, bu metinde kullanılan "pratik" terimi, fiziksel mimarlık üretiminden ziyade, mimarlığın düşünsel temsili, anlamlandırılması ve toplumsal/kültürel bir dil olarak yeniden inşası bağlamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, söylemsel üretim, yalnızca maddi yapılarla sınırlı olmayan, mimarlığın kurucu fikirler ve değerler üzerinden inşa edildiği bir alan olarak ele alınmaktadır.

Halil İbrahim Düzenli, Cansever'in hem mimari eser üreten bir uygulayıcı hem de kuramsal üretim yapan bir sanatkâr-teorisyen olduğunu vurgular. Ona göre, teori ve pratik arasındaki sınırı "inceltmeye" çalışan bir mimardır. Abdi Güzer'in Cengiz Bektaş için söylediği "kuramla yapı, düşle gerçek, düşünce biçim arasındaki ilişkiyi onun yapıları aracılığıyla yeniden sorgulamak olasıdır" şeklindeki yorumun, Cansever için de geçerli olduğunu belirtir (Düzenli, 2023). Ancak bu ilişkiyi yalnızca "çizgiyi inceltme" metaforuyla açıklamak, sürecin bütün niteliğini yansıtmakta yetersiz kalabilir. Düzenli'nin de işaret ettiği üzere, doktora ve doçentlik tezleri kuramsal metinler olarak değerlendirilmelidir. Buna karşılık, Cansever'in diğer birçok yazısı, daha çok söylemsel mimarlık üretimi bağlamında ele alınabilecek niteliktedir.

Uğur Tanyeli, bu iki üretim biçiminin birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiğini özellikle vurgular. Ona göre mimarlık düşüncesi iki ana kategoriye ayrılır: Mimarlığın özne olarak ele alındığı ve uygulamaya yönelik süreçleri kapsayan reel mimarlık bilgisi ile, mimarlığın nesne olarak ele alındığı ve çözümlemeye dayalı kuramsal bilgi. Tanyeli, kuramın pratiği doğrudan belirlemediğini, bunun yerine praksis olarak adlandırılan geniş mimarlık alanını anlamlandırma ve yönlendirme işlevi gördüğünü belirtir. Reel mimarlık bilgisi doğrudan yapma ve üretme süreçlerine yönelikken kuramsal bilgi, bu süreçleri anlamaya ve çözümlemeye yöneliktir (Tanyeli, 1999).

Tanyeli'nin ürettiği bu ayrım, Cansever'in üretimleri açısından önemli bir okuma zemini sunar. Özellikle erken dönem kuramsal çalışmaları (tezleri), mimarlık düşüncesinde teori-pratik ilişkisini kavrayış biçimini ortaya koyarken, diğer metinleri ve proje açıklamaları daha çok reel mimarlık bilgisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ancak metinlerde bu iki alan keskin

sınırlarla ayrılmak yerine, her zaman sorgulayan bir bakışın açısıyla şekillenir. Onun düşüncesinde teori, yalnızca pratik için bir ön hazırlık değil, pratiğin doğasını ve amacını yeniden tanımlayan bir sorgulama alanıdır. Bu yaklaşımla, mimarlık düşüncesinde teori ve pratik arasındaki çizgiyi "inceltmekten" çok, bu iki alanın karşılıklı etkileşim içinde anlam kazandığı esnek bir yapı kurulmuş olur. Mimarlığın değişen bağlamlara ve tarihsel süreçlere göre yeniden anlamlandırılabileceğini kabul eden bu tutum, onun entelektüel serüvenindeki dönüşümün de temel eksenlerinden birini oluşturur.

Bu bağlamda, teori ile pratik arasındaki ilişki kadar, kuram ile söylem ayrımı da açıklayıcı bir araç işlevi görebilir. Tanyeli'nin kuram ve söylem arasındaki ayrımını açıkladığı pasajda, kuramın dünyayı nasıl olması gerektiğiyle değil, nasıl olduğu ve neden öyle olduğu ile ilgilendiğini; söylemin ise bu dünyanın yeniden kurulması için ıstıraplı bir yaratıcı sürece dönüştüğünü vurgular (Tanyeli, 1999, s. 40). Bu ayrım, Cansever'in düşünce dünyasını çözümlemek için verimli bir zemin sunar. Zira onun erken dönem tezleri daha çok kuramsal bir yapıdayken, sonraki söylem üretimi, toplumsal düzlemde ahlaki bir yönelime evrilir. Tanyeli'nin sözünü ettiği Frank Lloyd Wright ya da Le Corbusier gibi, Cansever de mimarlığı, yalnızca fiziksel bir çevre yaratma faaliyeti olarak değil, aynı zamanda insanın varoluşuna ve topluma dair derin bir anlam arayışı olarak görmüştür. Bu yaklaşım, kendi söylemini inşa etmesini ve bunun üzerinden hem kültürel hem de mimari bir manifesto oluşturmasını mümkün kılar.

Bu nedenle, burada yalnızca Cansever'in fiziksel üretimleri ile metinleri arasında doğrudan bir karşılaştırmaya girişilmemiştir. Çünkü bu makaledeki esas mesele, onun mimarlık düşüncesinde teorik çerçeve ile söylemsel üretim arasındaki ayrımı anlamaktır. Fiziksel pratik, bu söylemin sadece bir parçasıdır; ama söylemin kendisi, doğrudan bir yapım faaliyetinden bağımsız olarak da işlerlik kazanır. Onun metinleri, çoğu zaman doğrudan bir tasarım nesnesine referans vermese de mimarlığın doğasına, görevine ve amacına ilişkin normatif bir söylem kurar. Bu söylem, teknik bir praksisten ziyade, kültürel ve entelektüel bir müdahale biçimi olarak değerlendirilmelidir[7]. Teori ile pratik arasındaki gerilimden ziyade, kuram ile

[7] Cansever'in aynı yapılar üzerinden geliştirdiği söylemlerin zaman içinde nasıl farklılaştığına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Güneş, 2025, özellikle "Cansever'in Maniyerasını Okumak için İlginç Bir Örnek: Anadolu Oteli" ve "Beyazıt Meydanı Meselesi".

söylem arasındaki ayrışmanın izini sürmek daha verimli bir tartışma zemini sunmaktadır.

2. İslami Referansların Belirmesi

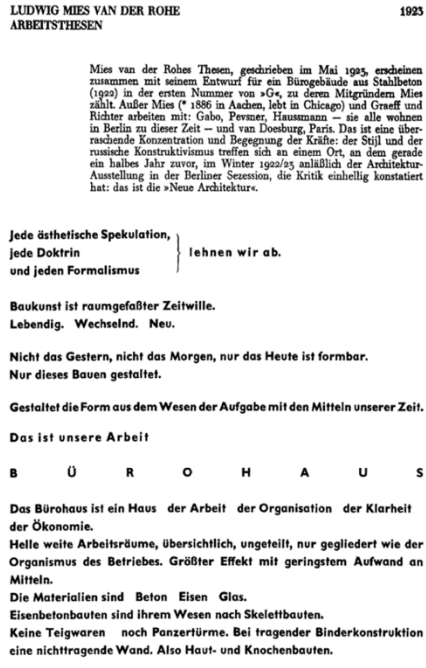
Cansever'in söylemi, kendisinden önceki mimarlık yapma biçimlerini büyük ölçüde eleştirir. Bu durum, Tanyeli'nin de işaret ettiği, 15. yüzyıldan bu yana tüm söylemleri kuran "bizden öncekiler gerçeği tam anlamıyla kavrayamadı, işte asıl gerçek budur" anlayışı ile açıklanabilir (Tanyeli, 2017). Geleneksel Osmanlı ve Selçuklu mimarisine duyduğu derin hayranlık, bu kültürel mirası modern ihtiyaçlarla nasıl yeniden yorumlayabileceğini sorgulamasıyla birleşir. Tanyeli'nin (2017) "pseudo-dinsel davranış modeli" olarak adlandırdığı bu durum, özellikle 77'den sonraki metinlerinde görüleceği gibi "sözde" olmaktan çıkar, asli gayesi olur. Cansever mimarlık pratiğini yalnızca bir zanaat ya da teknik bilgi olarak değil, bir yaşam biçimi ve insanın nihai hakikatine yönelik bir arayış olarak sunar. 77'ye kadar yayımlanan metinlerinde bu İslami eğilim yoktur.

Bu metinlerin içinde sadece bir tanesinde İslami referans bulunmaktadır. "Çukurçeşme Han Restorasyon Projesi Vesilesiyle" (1965) başlıklı yazısında bir hadisi referans verir. Metinde yer verilen dört epigraf —Konfüçyüs, Mies van der Rohe (iki kez) ve bir hadis[8]— Cansever'in düşünsel zemininin henüz İslami kavramlarla doygunlaşmadığı ama bu yönelimin söylem alanında belirmeye başladığı bir geçiş anını temsil eder. Konfüçyüs'ten yapılan atıf geleneğin önemine binaen yapılırken, Rohe'ye verilen referanslar ile hadis arasında konu bağlamında paralellik bulunur. "İnsanın görevinin dünyayı güzelleştirmek olduğu" ikazını, Mies'in kaynak gösterilmeyen "Mazi yapısı itibariyle değiştirilemez. Ancak hal'e hâkim olunabilir. İyi bir gelecek ancak iyi şeyler yapılarak yaratılır" alıntısı izler. Rohe, buradakine benzer bir ifadeyi 1923'te yayımlanan Arbeitsthesen'de kullanmıştır (Şekil 1).

Ancak Rohe'nin geçmişle kurduğu ilişki Konfüçyüs'ten alıntı yapan Cansever'inkinden farklıdır. Mies, mimarlığın geçmiş ya da gelenekten bağımsız olarak, çağın gerekliliklerine ve mevcut koşullara uygun bir yaratıcı eylem olması gerektiği fikrini taşır. Onun için geçmiş ya da gelenek, öğrenilecek veya taklit edilecek bir şey değil, aşılması ve yeni bir şey yaratmak için bir temel veya bağlam olarak değerlendirilecek bir unsurdur.

[8] Cansever'in hadis olarak alıntıladığı bu cümle hadis kaynaklarında tespit edilememiştir: "İnsanın esas görevi dünyayı güzelleştirmektir."

Ancak Cansever, farklı disiplinlerden gelen bu düşünceleri amacına hizmet edecek şekilde yeniden kurgular, eğriltir, doğrultur, bir düzen ve anlam bütünlüğüne ulaştırır. Konfüçyüs'ün geleneği koruma vurgusunu, Rohe'nin çağın gerekliliklerini esas alan yaratıcı yaklaşımıyla birleştirir ve bu iki düşünceyi İslami bir düşünceyle kurduğu özgün ilişki çerçevesinde yeniden yorumlar. Böylece, geçmiş, gelenek ve modernlik arasındaki gerilim, mimarlığın manevi ve insani bir görev olarak şekillendirilmesine hizmet eden bir araç haline gelir. Metindeki hadis alıntısı — "İnsanın görevinin dünyayı güzelleştirmek olduğu" — özellikle dikkat çekicidir. Ancak burada güzellik kavramı, estetik bir norm ya da biçimsel bir değer olarak değil, insanın dünyaya karşı ahlaki sorumluluğunun bir ifadesi olarak ele alınır.

LUDWIG MIES VAN DER ROHE 1923
ARBEITSTHESEN

Mies van der Rohes Thesen, geschrieben im Mai 1923, erscheinen zusammen mit seinem Entwurf für ein Bürogebäude aus Stahlbeton (1922) in der ersten Nummer von »G«, zu deren Mitgründern Mies zählt. Außer Mies (* 1886 in Aachen, lebt in Chicago) und Graeff und Richter arbeiten mit: Gabo, Pevsner, Haussmann — sie alle wohnen in Berlin zu dieser Zeit — und van Doesburg, Paris. Das ist eine überraschende Konzentration und Begegnung der Kräfte: der Stijl und der russische Konstruktivismus treffen sich an einem Ort, an dem gerade ein halbes Jahr zuvor, im Winter 1922/23 anläßlich der Architektur-Ausstellung in der Berliner Sezession, die Kritik einhellig konstatiert hat: das ist die »Neue Architektur«.

Jede ästhetische Spekulation,
jede Doktrin
und jeden Formalismus
} lehnen wir ab.

Baukunst ist raumgefaßter Zeitwille.
Lebendig. Wechselnd. Neu.

Nicht das Gestern, nicht das Morgen, nur das Heute ist formbar.
Nur dieses Bauen gestaltet.

Gestaltet die Form aus dem Wesen der Aufgabe mit den Mitteln unserer Zeit.

Das ist unsere Arbeit

B Ü R O H A U S

Das Bürohaus ist ein Haus der Arbeit der Organisation der Klarheit der Ökonomie.
Helle weite Arbeitsräume, übersichtlich, ungeteilt, nur gegliedert wie der Organismus des Betriebes. Größter Effekt mit geringstem Aufwand an Mitteln.
Die Materialien sind Beton Eisen Glas.
Eisenbetonbauten sind ihrem Wesen nach Skelettbauten.
Keine Teigwaren noch Panzertürme. Bei tragender Binderkonstruktion eine nichttragende Wand. Also Haut- und Knochenbauten.

70

"Her türlü estetik spekülasyonu, her doktrini ve her türlü formalizmi reddediyoruz.
Mimarlık, zamanın mekâna bürünmüş iradesidir. Canlı. Değişken. Yeni.
Ne dün ne yarın; yalnızca bugün şekillendirilebilir.
Sadece bu inşa yaratır.
Zamanımızın imkanlarını kullanarak işin doğasından form oluşturun.
İşimiz budur."

Büro binası

"Büro binası, çalışmanın, organizasyonun, açıklığın ve ekonominin evidir.
Aydınlık, geniş çalışma alanları; düzenli, bölünmemiş, yalnızca işletmenin organizması gibi yapılandırılmıştır.
En büyük etki, en az araçla elde edilir.
Kullanılan malzemeler beton, demir ve camdır.
Betonarme yapılar, özleri itibariyle iskelet yapılardır.
Ne makarna hamurundan yapılmış ne de zırhlı kulelere benzerler.
Taşıyıcı kiriş yapısında, taşıyıcı olmayan bir duvar vardır. Yani, deri ve kemik yapılardır."

Şekil 1: Rohe, 1923 (Arbeitsthesen), Çalışma Tezleri (Charitonidou, 2022, s. 130)

Bu yaklaşım, ilerleyen yıllarda geliştireceği mimarlık düşüncesinde, estetik ile etik arasındaki ilişkinin temel bir eksen haline geleceğinin erken bir işaretidir. Bu noktada, doğrudan İslam sanatına ya da ahlakına açık bir gönderme içermeyen bu metinde Cansever'in neden bir hadisi referans aldığı

merak uyandırsa da mevcut kaynaklarla bu tercihi açıklamak zordur. Üstelik metnin kendisi de bu bağlamı açacak kadar ayrıntı sunmaz. Ancak tam da bu belirsizlik, düşünsel dünyasındaki dönüşümü görünür kılabilir. Zira, genellikle dönemin modernist mimarlık dilini ve bu dile yönelik eleştirileri tekrar ederken; konu koruma ve eski eserlere müdahale olduğunda, söylemsel zeminini genişletir, farklı referans alanlarını devreye sokar ve mimarlığı daha derin bir anlam arayışına yerleştirir. Sonuç olarak, Cansever'in erken dönem metinlerinde İslami referanslar açık bir düşünsel sistemin parçası değil, ancak sınırlı ve dolaylı izlenimler olarak yer alır. Söylemin daha sistematik bir dini çerçeveye evrilmesi ise 1977 sonrası yazılarında belirginleşir.

3. 1976 ve 1979 Forumları

70'li yıllar boyunca pazar günleri Milliyet Gazetesinde yayımlanan *"Düşünenlerin Forumu"* sayfasında, Ali Gevgili'nin[9] yönetiminde oluşturulan forum aracılığıyla Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişimi, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu forumlarından biri de Milliyet Gazetesinde 25 Kasım 1979 tarihli baskıda yer almış (şekil 2), katılımcılar arasında Cansever de bulunmuştur (Cansever, 1992a). Gevgili, bu forumu İslam'ın 15. yüzyılına girişi vesilesiyle "İslam: Dün, Bugün, Yarın" başlığıyla düzenler. Konuk olarak edebiyat tarihçisi Abdülbaki Gölpınarlı, siyasetçi Nevzat Yalçıntaş ve mimar Turgut Cansever'i davet eder. Farklı düşünsel yönelimleri olsa da bu üç isim belirli siyasi temalar etrafında buluşur. Her biri, İslam'ın sadece bireysel değil, toplumsal bir düzen kurucu güç olduğunu savunur. Geleneksel değerlerin modern dünyada yeniden yorumlanması gerektiği fikrinde birleşerek muhafazakâr-modernist bir çizgide ortaklaşırlar.

[9] Ali Gevgili, Türkiye'deki uzun süreli krizlerin temelini düzenin özgün bağlamından koparak yabancılaşmasında görür ve bu krizlerin aşılabilmesi için özgün bir tarih felsefesine ihtiyaç olduğunu savunur. Milliyet gazetesi forumlarını da bu doğrultuda kurgulayarak, farklı toplumsal kesimlerden isimleri bir araya getirip geçmişten geleceğe uzanan dönüşüm süreçlerine dair bütüncül bir bakış sunmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, tarihi görmezden gelmeyen, onu özümseyerek aşmaya çalışan bir bilinçle şekillenmiştir. https://www.gzt.com/cins/turkiyeyi-tanimak-icin-okunmasi-gereken-iki-isim-ali-gevgilili-ve-idris-kucukomer-3497481 (Erişim tarihi 24.06.2025)

DÜŞÜNENLERİN FORUMU

Yaşadığımız çevre neden bozuluyor?

KATILANLAR

Prof. Doğan KUBAN (İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Dekanı), Prof. Dr. Mübecel Belik KIRAY (İ.T.Ü. Şehircilik Enstitüsü Üyesi), Doç. Dr. Turgut CANSEVER (İst. Belediyesi Danışmanı)

Yöneten: ALİ GEVGİLİLİ

ÇUKUROVA ELEKTRİK A.Ş.

154 kV. LUK HAVA HATTI MONTAJI YAPTIRILACAKTIR

İslâm: Dün, Bugün ve Yarını...

Prof. YALÇINTAŞ — GÖLPINARLI — Doç. CANSEVER

KATILANLAR

Abdülbâki GÖLPINARLI (İstanbul Üniversitesi emekli öğretim üyesi), Prof. Dr. Nevzat YALÇINTAŞ (İ.Ü.İktisat Fakültesi öğretim üyesi), Doç. Dr. Turgut CANSEVER (İstanbul Belediyesi Başdanışmanı)

Yöneten: ALİ GEVGİLİLİ

Forumu yayına düzenleyen: Ayça UZSES

İSLAM, NASIL BİR ORTAMDA DOĞDU?

Şekil 2: 25 Kasım 1979 tarihli gazete sayfası. Kaynak: Milliyet Arşiv https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1979.11.25 (Erişim tarihi 24.06.2025)

Şekil 3: 6 Haziran 1976 tarihli gazete sayfası. Kaynak: Milliyet Arşiv https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1976.06.06 (Erişim tarihi 24.06.2025)

Cansever'in metinlerine kronolojik olarak bakıldığında başlığında "İslam" kelimesi geçen ilk metnidir[10]. Başlığın gazetede editoryal olarak belirlenmiş olması muhtemeldir; ancak daha sonra yayımlanan kitabında (Cansever, 1992) da aynı başlık korunur (İslâm: Dün, Bugün ve Yarını). Söyleşiyi Gevgili'nin soruları yönlendirmiştir. Üç katılımcıya da kendi uzmanlık alanlarından sorular sorar. Cansever'e iki önemli soru yöneltir. İlki İslam sanatının ve uygarlıklarının neleri amaçladığıyla, ikincisi İslam'ın uygarlık, kültür ve sanat alanındaki genel değerlerinin yeni dünya koşullarında nasıl uyum göstereceği ile ilgilidir. Gevgili sorularını şöyle bir konumdan sorar: İslam toplumu, elinde olan kültürel ve sanatsal değerlere yabancılaşmıştır, oysaki sahip olunan bu değerlerle bugünün problemlerine yanıtlar bulmak mümkündür. Cansever de soruları tam bu minvalde

[10] Bu bilgi Düzenli'nin (2009, s. 17-33) kitabında yer alan "Turgut Cansever'in Yazılı Eserleri Tablosu" dikkate alınarak verilmiştir.

cevaplar ve kültür sanat dünyasının toplumların (bu bağlamda İslam'ın) varlık görüşünün bir ürünü olduğunu söyler.

Cansever, İslam kültürünü, ortaya çıktıktan sonra rastladığı olayların etkisi altında sürekli gelişme, yenilenme ve yeni çözümler oluşturma süreci olarak tanımlamaktadır. Tam bu noktada Hıristiyanlık ile İslam'ın gelişim süreçlerini karşılaştırır ve Hristiyanlığı özünden uzaklaşma olarak tanımlar. Bu durumu da tarihsel bir nedenle açıklamaya çalışır. Çok geniş bir coğrafyadaki kültürel bütünlükten söz eder. Onun için evrensel değerler etrafında bütünleşen bir İslam kültürü vardır. İslam'ın evrenselliğini "İnsanların Allah katında eşit olması…Ve sorumlulukları nedeniyle yüce varlıklar olması" noktasında toplar. Bu iki evrensel durum onun için İslam kültürünün temel ögelerini oluşturur. Cansever bu söyleşide "varlığın yapısı", "dünyayı güzelleştirme yükümlülüğü", "bireyin yüceliği", "İslam'ın evrensel çözümleri", "Hıristiyan sanatlarının telkinciliği", "sanat eserinin açıklığı", "kitle bütünlüğü" gibi meseleler etrafında konuşmaktadır (Düzenli, 2023).

Cansever, bu forumdan üç yıl önce yine Ali Gevgili'nin konuğu olarak başka bir söyleşiye katılmıştır. *Yaşadığımız Çevre Neden Bozuluyor?* (Şekil 3) başlığıyla düzenlenen bu forumda, tek bir İslami referansa yer vermez; çevresel bozulmayı ağırlıklı olarak teknik ve yapısal sorunlarla ilişkilendirir (Cansever, 1992b). Oysa yalnızca birkaç yıl sonra, sanat ve kültür hayatının temel belirleyicisi olarak gördüğü İslam düşüncesi ve varlık telakkisi, söyleminin merkezine yerleşmiştir. 1976 ile 1979 arasında geçen bu kısa sürede, literatürüne yeni kavramların girdiği ve söyleminin yön değiştirdiği görülmektedir. 1979'daki "İslam: Dün, Bugün, Yarın" başlıklı forumda, sanat ve kültürü İslam'ın varlık görüşünün doğrudan bir yansıması olarak ele almakta ve İslam'ın evrenselliğini vurgulamaktadır. Bu dönüşümde özellikle perennial felsefe ve tradisyonalist düşüncenin belirleyici olduğu söylenebilir. Cansever'in kısa bir zaman aralığında sergilediği bu söylemsel değişim, onun düşünsel evriminin hızını ve yönünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4. Mimaride Tezyinilik ile Cansever'in 1977'den Sonra Değişen Mimari Söylemi

Cansever 1977 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesinde düzenlenen *Mimarlıkta İkinci Kademe Eğitimi: Kuram, Araştırma, Uygulama Sempozyumu*nda *Mimarlıkta Tezyinilik* başlıklı bir metin sunar (Cansever, 1992c). Felsefi

bağlamda güçlü çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilecek bu çalışma, mimarlık düşüncesinde tezyini unsurların anlamı ve işlevi üzerine derinlikli bir sorgulama içerir. Önceki metinlerinde ise odak, daha çok yanlış planlama pratikleri, üst ölçekli planlamanın gereklilikleri, İstanbul'un planlanması ve mekânsal geleceği, eski eserlerin korunması, mimarlık eğitimindeki yapısal eksiklikler ve kent yaşamında teknolojinin yol açtığı yozlaşma gibi teknik ve idari meselelere yönelmiştir. O dönemde mesleki uğraşlarının daha çok yönetimsel birimler çerçevesinde şekillenmesi ve kendisini bir teknokrat olarak konumlandırması, bu yaklaşımını pekiştirmiştir. Ancak *Mimarlıkta Tezyinilik* ile düşünce dünyasında ve yazım dilinde yeni bir dönemin kapıları aralanır.

Bu metninde, İslam sanatında tezyiniliğin anlamını, ortaya koyduğu çözüm yollarını ve mimarlık ile estetik arasındaki derin ilişkiyi ele almakta, böylece düşünce dünyasında daha metafizik temelli bir söylemin zeminini hazırlamaktadır. Tezyinilik (ornamentalizm) kavramı ilk kez doktora tezinde ele alınmış, bu metinde yer verilen kaynaklar da yine o dönemde okunup değerlendirilmiştir; ancak bu meseleyi yeniden gündeme taşımak için yaklaşık yirmi yıl beklenmiştir. Bu gecikmeyi, "konunun çapraşıklığı ve dünyanın yaşadığı dramatik kaos, söz konusu sorunların tartışmasını geciktirdi" (Cansever, 1992c, s. 20) cümlesiyle açıklamaktadır.

Tezyinilik anlayışı, sanat ve üslup kavrayışının estetikten çok ahlak ve din alanlarında biçimlendiği görüşüne dayanır ve bu yaklaşımını Alois Riegl, Ludwig Coellen[11] ve Ernst Diez gibi estetik kuramcılarının fikirleriyle temellendirir. Özellikle Diez'in mekân düşüncesi, sezgi, üslup telakkisi, sonsuz mekân ve genetik estetik gibi kavramlara dair üç ayrı metninden[12] etkilenen Cansever, bu kavramları estetik değil, metafizik bir düzlemde yorumlayarak mimarlık söylemine dâhil eder. Diez'in sıklıkla yinelediği, "üslubun bir varlık telakkisinin fiziki karşılığı olduğu" düşüncesi, onun mimarlık anlayışında da belirgin bir yer edinmiştir.

Cansever, "geniş insan kitlelerine güzel bir çevre içinde yaşama imkânı sağlamak görevimizdir" cümlesiyle başladığı *Mimaride Tezyinilik*, mimarlığın çevrenin biçimlenmesinde sorumluluk aldığını ve bu bağlamda yapılan her

[11] Cansever, Ludwig Coellen'nin *Der Stil in der bildenden Kunst* (1921) eserine doğrudan değil, Ernst Diez'in *A Stylistic Analysis Of Islamic Art* (1936) adlı eserindeki alıntı üzerinden gönderme yapar. Kaynağı belirtse de yalnızca Diez'in aktardığı kadarına yer verir. Benzer biçimde, Alois Riegl'in *Spätrömische Kunstindustrie* (1901) adlı çalışmasına da doğrudan değil, Diez'in yorumları aracılığıyla atıfta bulunur.

[12] Bu metinler şunlardır: Diez, 1936, 1937 ve 1938.

işin estetik açıdan üstün olması gerektiğine olan inancını dile getirmektedir. Bu ifadesiyle, mimarın yalnızca teknik açıdan yetkin olmasının yeterli olmadığını, estetik bir duyarlılığa sahip olmasının da mesleki sorumluluğun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular (Cansever, 1992c). Bu noktada, "güzel" kavramını nasıl tanımladığı kritik bir önem kazanır. Devamındaki cümlede, "Tezyinilik ve tezyincilik bir üslup özelliğidir" ifadesiyle, güzelliğin bir üslup meselesi olduğunu açıkça belirtir. Ona göre, bir yapının veya çevrenin güzel olması, belirli bir üslubu açığa çıkarmasıyla mümkündür. Bu anlayış, Cansever'in *Çukurçeşme Hanı Restorasyon Projesi Vesilesiyle* başlıklı metninde dile getirdiği "insanın görevi, güzel yapmaktır" düşüncesiyle bağlantılıdır (Cansever, 1965).

Cansever'in tasarım problemine yaklaşımı, "nasıl tasarlamalıyız?" sorusundan çok, tasarlanan nesnenin "neyi temsil ettiği" ve "hangi hakikate karşılık geldiği" soruları üzerine temellenir. Bu bakış açısı, onu "hangi üslubu seçmeliyiz?" gibi yüzeysel bir sorudan uzaklaştırarak, "ait olunan varoluşun nasıl görünür kılınacağı" sorusunu merkeze almaya yöneltmiştir. *Mimarlıkta Tezyinilik,* bu düşünsel yönelimin kavramsal arka planını oluşturan kaynaklarla birlikte örüldüğü bir metin olarak değerlendirilmelidir.

Kavramsal sıralamasında üslup, güzelin nedenidir; güzel ise insanın görevini anlamlandıran bir araçtır. Dolayısıyla, üslup yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda ahlak ve dinin doğrudan bir sonucudur. Güzellik anlayışını bu ahlaki ve dini temeller üzerinden inşa ederek, mimarlığın toplumsal ve kültürel sorumluluklarını vurgulayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu, onun mimarlık pratiğini yalnızca teknik ve estetik bir faaliyet olarak değil, bir değerler bütünü ve ahlaki bir sorumluluk olarak görmesini sağlamıştır:

> "Yaratıcı sanat eseri, üslubu ile kâinatın-varlığın bütünleyici bir sezişle ifadesini ortaya koyar. Böylece sanat, estetiğin değil ahlakın ve dinin alanında yer alır" (Cansever, 1992c, s. 20).

Cansever'in mimari anlayışında "görev, güzel, tezyin (süsleme), üslup, etik ve din" kavramları birbirine bağlı alt kümeler olarak bir bütünü oluşturur. Bu kavramları yalnızca soyut fikirler olarak değil, mimari eylemlerine sistematik biçimde yansıyan öğeler olarak ele alır. Bu evrenin başlangıç noktası, mimarın geniş insan kitlelerine güzel bir çevre sunma görevidir. Bu görev, mimarlığın toplumsal sorumluluğunu gösterir ve estetik bir hedefle bağlanır: güzel yaratmak. Ancak Cansever için güzellik, bireysel

bir algıdan ziyade yüksek bir değer sistemiyle ilişkilidir. Ona göre güzel, tezyin ve üslupla doğrudan bağlantılıdır. Bu kavramlar, yalnızca estetik araçlar değil, bir varlık telakkisinin mimarideki somut karşılıklarıdır (Cansever, 1992c).

Her ne kadar bu yaklaşım güçlü bir düşünsel zemin sunsa da bu çizgisel model, kendi döneminin diğer mimarlarıyla kıyaslandığında iddialı bir yapı oluşturur. Çünkü bu yaklaşım, mimarlığı salt estetik bir faaliyet olarak değil, toplumsal, etik ve dini değerlerin ifadesi olarak da görmeyi gerektirir. Bu nedenle, bu alt kümeler evreni, Cansever'in yalnızca düşünce dünyasında değil, pratikteki eserlerinde de rastlantısal olmaktan ziyade sistematik bir biçimde ortaya çıkar — ya da en azından Cansever tarafından böyle sunulmak istenir.

Üslubu yalnızca bir yapma biçimi olarak değil, bir düşünme biçimi olarak ele alır ve bunu "üslup telakkisi" olarak adlandırır (Cansever, 1992c). Bu anlayışa göre üslup, estetik bir tercih olmanın ötesinde, felsefi bir kavrayışa dayanır. Üslubun felsefi bir içerik taşıması gerektiğini vurgular ve bu bağlamda Diez'in görüşlerine atıfta bulunur. Ancak, Diez'in üslupların gelişimini açıklarken insanlık tarihini doğrusal bir ilerleme olarak görmesi, Batı kültürünün etkilerini taşıyan kıymet hükümleri getirmesi ve özellikle parça-bütün ilişkisini Batı estetiği çerçevesinde yorumlaması, Cansever tarafından sorgulanır. Diez'in sanat tarihine dair genetik estetik analizleri, Batı kültürünün estetik ve tarih anlayışını evrensel bir norm olarak dayatırken, farklı kültürlerin özgün katkılarını göz ardı etmektedir. Diez'in sanat eserlerini değerlendirirken insan ile sanat arasındaki ilişkiyi ve sanat eserinin yaşayan insana göre dünyadaki yerini göz ardı etmesi, sanatın biçimsel bir kategori olarak ele alınmasına yol açar. Bu yaklaşım, toplumsal ve kültürel bağlamları dışarıda bırakır. Cansever, sanatın yalnızca biçimsel değil, işlevsel ve bağlamsal bir düzlemde değerlendirilmesi gerektiğini savunarak, Batı merkezli estetik anlayışların ötesine geçilmesini ve farklı kültürel katkıların dikkate alınmasını önemser.

Mimaride Tezyinilik'te, daha önce açıkça dile getirmediği bir biçimde, "organik" ve "dinamiklik" kavramlarının Klasik ve Rönesans sonrası estetik anlayışlardan türediğini belirtir (Cansever, 1992c, s. 25). Bu anlayışın, sanat eserini insan hayatıyla bağını koparark pasif bir temaşa nesnesine dönüştürdüğünü ileri sürer. Ancak bu eleştirinin Diez'in kendi metinlerinde doğrudan karşılığı yoktur. Diez'in bu kavramları İslam sanatıyla ilişkilendirdiği ya da Batı sanatının üstünlüğünü ima ettiği açıkça görülmez.

Cansever'in bu eleştiriyi, doğrudan Diez'den çok dönemin tradisyonalist estetik söyleminden devraldığı söylenebilir.

Cansever, Coellen ve Diez'in geliştirdiği genetik estetik anlayışta sanatın ahlak ve din alanına yerleştirildiğini kabul ettiklerini belirtir. Ancak bu düşünürlerin, sanat eserinin ortaya çıkış süreci ile ahlak ve din arasındaki ilişkiyi yeterince açıklamadıklarını vurgular. Özellikle sanat ürününün, ahlakın ve dinin şekillendirdiği toplumsal davranış biçimleriyle nasıl ilişkilendiği sorusunun cevapsız bırakıldığını ileri sürer. Cansever'e göre bu boşluk giderilmelidir; çünkü sanat eserinin yalnızca estetik ya da biçimsel değil, toplumsal ve ahlaki yönleriyle de ele alınması gerekmektedir.

Bu noktada Diez'in düşüncesinde eksik bulduğu metafizik temeli tamamlamak üzere farklı bir anlatıyı devreye sokar ve Ananda Coomaraswamy'nin *Oriental and Christian Philosophy of Art* (1956) adlı eserine atıfta bulunur. Bu eserden hareketle, Doğu sanatlarının yaşanan bir dünyayı inşa etmeye, Hristiyan sanatının ise daha çok temaşa ve anlatıma yönelik olduğunu belirtir. Cansever'e göre Coomaraswamy'nin analizleri, sanat eserinin yalnızca biçimsel bir değer taşımadığını, insanın dünyadaki varoluşuyla kurduğu ilişkiyi şekillendiren bir araç olduğunu gösterir. Coomaraswamy, Batı kültürlerini tasvircilik, parçacı bakış ve bütünlük içindeki birimlerin varlığını yok etme eğilimiyle eleştirir. Bu eğilim, varlığın ve sorumluluğun yok sayılması anlamına gelir ve sonuçta sanat eserini sadece ikna etmeye ve yöneltmeye dönük bir iradenin aracına indirger. Oysa İslam sanatında insanın sorumluluğunun, insan ile varlık arasındaki aracısız, özgür ve sınırlanmamış ilişkiden kaynaklandığını iddia eder (Cansever, 1992c).

Mimaride Tezyinilik ile bibliyografyasına yeni dâhil olan Hint sanat filozofu Coomaraswamy'nin düşünceleriyle paralellikler belirgindir. Coomaraswamy'nin sanatın işlevi, tezyinilik ve varlık ile ilişkisine dair felsefi yaklaşımları, Cansever'in mimarlık ve süsleme anlayışındaki düşünce temellerini derinleştirmiş görünmektedir. Coomaraswamy, sanatın amacını insan ile kozmik düzen arasında bağ kurmak olarak tanımlar. Sanatı yalnızca estetik deneyim değil, aynı zamanda hakikate yönelen bir bilgi biçimi olarak değerlendirir. Ona göre sanat, insanın kozmik düzenle uyum içinde yaşamasına aracılık eder; sanat eserleri ise bu düzene dair evrensel ilkeleri hatırlatan araçlardır. Bu bağlamda güzellik, "mükemmelliğin çekici gücü" olarak tanımlanır (Coomaraswamy, 1956, s. 28). Benzer şekilde Cansever de tezyiniliği yalnızca yüzeysel bir estetik unsur değil, insanın kozmik düzene karşı sorumluluğu üstlenmesini sağlayan bir vasıta olarak konumlandırır:

"Tezyinilik insan eliyle biçimlendirilmiş maddenin biçiminin özelliğidir... İnsanın varlığa aracısız yönelmesini ve birimlerin sınırsız kâinat ile sorumlu ilişkisini zorunlu kılar" (Cansever, 1992c, s. 29). Bu yaklaşımda tezyinilik, süsleme değil, sonsuzluk fikrine yönelen ontolojik bir ilişki biçimidir.

Cansever, Diez ve Coellen'in sanat ve üslup analizlerinin, tarihsel ve kültürel önyargılardan arındırılarak insan–çevre ilişkileri çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Burada sözünü ettiği "önyargılar", özellikle Batı merkezli bakış açılarını ve estetik normları ifade eder. Bu tür yaklaşımların sanat ve mimarlık anlayışında sınırlandırıcı bir etki yarattığını düşünür. Metinde geçen "yeni evrensel çözümler" ifadesi ise sanat ve üslubun yalnızca Batı'ya özgü estetik ilkelerle değil, farklı kültürel ve manevi değerlerle yeniden düşünülmesi gerektiğine işaret eder. Bu bağlamda özellikle bu metninde sıkça başvurduğu Coomaraswamy aracılığıyla *tradisyonalist*[13] düşünme biçiminin içine yerleşmeye başlar. Sonraki metinlerinde ise bu yönelimi daha da belirginleşir; Rene Guenon (1886–1951), Titus Burckhardt (1908–1984) ve Seyyid Hüseyin Nasr (1933) gibi ekolün diğer önemli isimlerine doğrudan atıflarda bulunur.

4.1. Perenializm ya da Tradisyonalizm

Cansever'in tradisyonalizm ile nasıl temas kurduğu ve bu düşünce çevresine dair ilk referansı olan Coomaraswamy'nin düşünce dünyasına ne şekilde dâhil olduğu net biçimde belirlenemez. Ancak *Mimaride Tezyinilik* (1977) makalesini yazdığı zaman aralığı ile tradisyonalizmin Türkiye'de ilgi görmeye başladığı zaman aralığı örtüşmektedir. 80'li yıllarla beraber ekole ilişkin birtakım atıfların ve çevirilerin yapıldığı ya da metinlerin üretildiği bilinmektedir (Kasay, 2017).

Tradisyonalizm, modernitenin bireyin maddi yönlerine odaklanarak hayatı sekülerleştirme biçimini; hümanizm, ilerleme, özgürlük ve kutsalın dışlanması gibi unsurlar üzerinden köklü bir biçimde eleştiren düşünsel bir yaklaşımdır. Bu perspektif, özellikle İslam dünyasında modernleşmenin geleneksel değerleri zayıflatmasına karşılık, geleneğin ve özgün kimliğin

[13] Bu metinde "tradisyonalist" ve "tradisyonalizm" terimleri, René Guénon, Ananda Coomaraswamy ve Seyyid Hüseyin Nasr gibi düşünürler etrafında şekillenen metafizik temelli gelenek düşüncesine referansla kullanılmaktadır. Türkçeye sıklıkla "gelenekselci" ya da "gelenekselcilik" olarak çevrilse de bu karşılıklar söz konusu düşünce sisteminin aşkın bilgiye dayalı yapısını ve Batı modernliğine yönelttiği felsefi eleştiriyi yeterince yansıtmaz. Bu nedenle terimlerin Türkçeleşmiş özgün halleriyle kullanılması bilinçli bir tercihtir.

yeniden sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Perennialist[14] yazarlar da Aydınlanma düşüncesini ve ilerleme fikrini reddederek, modern uygarlığı yozlaşmış bir yapı olarak değerlendirmiştir. Entelektüel yönü öne çıkan bu ekol, başlangıçta seçkin bir çevrede ortaya çıkmış, zamanla farklı ülkelerde sınırlı ama etkili bir takipçi kitlesi edinmiştir. Türkiye'de de bu düşünsel yönelim çeviri, tartışma ve yeni yorumlarla karşılık bulmuş, gelenek anlayışı çevresinde şekillenen metinler hem düşünce hem de yayın alanında etkili olmuştur (Kasay, 2017).

Aynı yıllarda Türkiye'de mimarlık, şehircilik ve gündelik yaşam pratiklerinde genel eğilim, modern olana yönelik eleştiriler çerçevesinde şekillenmektedir. Gündelik siyasetten edebi üretime kadar uzanan geniş bir alanda, modernleşmeye dair bir "bozulma" anlatısı öne çıkmakta, bu anlatı kimi zaman "yanlış modernleşme" pratiklerine, kimi zaman ise geleneğe sırt dönülmesine dayandırılmaktadır. Bu çerçevede modernitenin ele alınışı, yalnızca biçimsel veya teknolojik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel düzeyde derin tartışmaların konusu hâline gelmiştir. Böyle bir bağlamda, modern dünyanın çoğul üretimlerini aşkın bir merkez etrafında yeniden bütünleştirmeye çalışan çağdaş mimarlar gibi, Cansever de bir merkez arayışındadır. Dünyanın olağan çokluğu içerisinde hangi değerlerin tehlikede olduğunu öngörebilecek ve geleceğin belirsizliklerine karşı mimarlık üretimini güvence altına alacak bir aşkın temel bulma çabası, onun düşünsel ve pratik yönelimlerinin merkezinde yer alır. Bu arayış, yalnızca estetik ya da işlevsellik meselesi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel sürekliliği inşa etmeye yönelik bir duyarlılık biçimi olarak da değerlendirilebilir. Onun yaklaşımı, bu yönüyle modernlik eleştirisinin ötesine geçerek, geleneğin dönüşen bir çağda nasıl yeniden yorumlanabileceğine dair kapsamlı bir sorgulamayı temsil etmektedir. Cansever'i modernlik karşıtı olarak değerlendirmek yerine, modernliğin

[14] Tradisyonalizm, moderniteye yönelik köklü bir eleştiriyi, geleneksel metafizik anlayışlara (Sufizm, Platonizm, Advaita Vedanta gibi) dayanarak geliştiren bir düşünce akımıdır. Tradisyonalist düşünürler arasında René Guénon, Ananda Coomaraswamy ve Frithjof Schuon yer alır. Tradisyonalizm ile Perennializm sıklıkla birbirine yakın kavramlar olarak kullanılsa da Perennializm (Ezelî Hikmet öğretisi) geleneklerin temelinde ortak bir metafizik hakikatin bulunduğunu vurgularken, Tradisyonalizm daha çok modernitenin eleştirisi ve geleneksel yapının savunusuna odaklanır. Guénon "gelenekçi" terimini, metafizik köklerini kaybetmiş bir geleneğe duygusal bağlılık anlamında gördüğü için reddetmiştir. Fransa'da Guénon merkez figür olarak kabul edilirken, Schuon ve takipçileri (Titus Burckhardt, Martin Lings, Seyyid Hüseyin Nasr) Perennialist anlayışı geliştirmiştir. Bkz Fabbri, 2009.

içinden yükselen bir eleştiri biçimi olarak görmek daha yerinde olur. Çünkü hem düşünsel hem mesleki pratiği, modernliğin imkânları ve çelişkileriyle şekillenmiştir. Modernlik eleştirisi, modernliğin dışında değil, tam da onun içinden gelişen bir sorgulama zeminiyle mümkündür; onun konumu da bu zeminde anlam kazanır.

20. yüzyılın başında, yalnızca mimarlıkta değil, diğer birçok entelektüel alanda da üretim, mimarlığın ya da genel olarak kültürün artık var olmadığı ya da büyük ölçüde yıkıma uğradığı fikri etrafında şekillenmiş görünmektedir. Dünyanın olağan farklılık üretme potansiyellerinin açığa çıkması, bütünsel ve tutarlı bir dünya yanılsamasının yok olması bir kriz olarak algılanmaktadır. Cansever de bu krizi çözmenin yolunu ekolün genel prensipleri içinde bulmuştur. 1983'te yazdığı *İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler* metninde "İslam mimarisi" kavramını mevcut tanımlardan ayırarak yeniden ele alır ve Titus Burckhardt'tan referansla bu zamana kadar üretilmiş metinlerine güçlü bir ek yapar. Bunun için İslam kültürünün evrensel ilkelerini ortaya çıkarmak ve günümüzde vazgeçilmiş olan bu ilkeleri yeniden üretmek niyetinde olduğunu açıkça dile getirir. Evrensellik kavramını kullanması idealize etme çabasının sinyalini verir.

Burckhardt, İslam'ın metafizik değerlerinin, farklı coğrafyalarda ve çeşitli biçimlerde tezahür etmesine rağmen, mimari yapılarda bir şekilde hissedilebileceğini ve varlığını sürdürebileceğini ifade etmektedir. Ona göre bu durum, aynı metafizik değerleri paylaşan ortak bir gelenek ile ilişkilidir (Taşpınar, 2017). Benzer şekilde, Cansever de dünyanın farklı bölgelerinde İslam mimarisinin, çeşitlilik gösteren yerel üsluplara rağmen, özünde aynı kültürel ve estetik temeller üzerine inşa edildiğini savunur. Bu ortaklık, İslam'ın evrensel değerlerinin mimari biçimlere yansımasıyla ilgilidir ve bu değerler, her coğrafyada yerel malzeme, teknik ve koşullara uyum sağlayarak bir bütünlük oluşturur. Bu bütünlük, İslam mimarisinin yalnızca fiziksel yapılarla değil, düşünsel ve değer temelli bir dünya görüşüyle de şekillendiğini ortaya koymaktadır. Cansever'in ilerleyen yıllarda yazdığı metinlerde ekolün temsilcilerine verdiği referansların artığı görülmektedir. Daha çok Burckhardt ve Coomoraswamy'den referans verirken Rene Guenon'un adı ilk defa 2007'de Tanyeli ile gerçekleştirdiği röportajda geçer (Tanyeli ve Yücel, 2007).

Cansever'in tradisyonalist düşünceyle temasına dair bir diğer dikkat çekici karşılaşma, yayıncılık faaliyetleri üzerinden izlenebilir. 1992 yılında, Ağaç Yayınları onun erken dönem metinlerini *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler* başlığı altında yayımlarken, aynı yayınevi bir yıl önce René

Guénon'un *Doğu ve Batı* ile *Maddi İktidar Ruhani Otorite* adlı eserlerinin Türkçe çevirilerini de basmıştır. Benzer şekilde, 1994'te *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler* başlıklı kitabını yayımlayan İnsan Yayınları da Guénon'un birçok kitabının çevirisini Türkçeye kazandırmıştır. Bu yayın faaliyetleri, Cansever'in düşünsel çizgisinin tradisyonalist ekolle örtüşen yönlerine dolaylı bir bağlam sunar.

Öte yandan ekolün önde gelen temsilcilerinden Burckhardt ile teması, yalnızca metin düzeyinde değil, fiziksel karşılaşmalara da dayanır. 1977 yılında düzenlenen ve Cansever'in iki ödül kazandığı Ağa Han Mimarlık Ödüllerinde, Burckhardt jüri üyeleri arasında yer alır (Bartsch, 2005). Bu seminer ve değerlendirme süreci, düşünsel olarak Burckhardt'a yakınlaştığı dönemin başlangıcı olarak yorumlanabilir. Nitekim birkaç yıl sonra kaleme aldığı metinlerde Burckhardt'a doğrudan atıflarda bulunduğu görülür.

4.2. Ağa Han Mimarlık Ödülleri

1976–1977 yıllarında Ağa Han Kalkınma Ağı (AKDN) tarafından başlatılan Ağa Han Mimarlık Ödülleri (AKAA), Müslüman ülkelerdeki mimarlık sorunlarını ve çözüm arayışlarını uluslararası ölçekte tartışmaya açmayı hedeflemiştir (Jodidio, 2007). 1970'lerde İslam dünyasında mimarinin kimliğini ve yerel bağlamlarını kaybettiğini düşünen Ağa Han, bu alandaki "mimari mükemmeliyeti" yeniden canlandırmak amacıyla geleneksel ödül sistemlerinden farklı bir yapı geliştirmiştir. Üç yıllık periyotlarla yayımlanan kataloglar sadece projeleri belgelemekle kalmaz; "Kültür nedir?", "Mimarlığın toplumsal işlevi nedir?" gibi temel sorulara yanıt arayan düşünsel metinler olarak işlev görür (Lawrence, 2001).

Tradisyonalizm ile ödüller arasında doğrudan bir bağ kurmak zor olsa da jüri üyeleri arasında bu eğilimi temsil eden Burckhardt'ın yer alması dikkat çekicidir. Komitedeki bir diğer önemli isim olan Oleg Grabar ise tarihselci yaklaşımıyla tanınır. Burckhardt, İslam sanatını transhistorik ilkelerle açıklayan, manevi ve metafizik temellere dayalı bir perspektif sunarken; Grabar, sanatı tarihsel ve toplumsal bağlamlarda çözümleyen bir bakışa sahiptir (Jalali, Tahoori ve Etesam, 2020). Grabar'a (1987) göre sanat, sabit ve değişmez bir özü değil, zamanla değişen anlamları taşır. Bu yüzden "İslam sanatı" yerine, "İslam medeniyetinin sanatı" gibi ifadeleri tercih eder (Jalali vd., 2020).

Bu tarihselci yaklaşımın karşısında yer alan Burckhardt, İslam sanatını tevhit ilkesini yansıtan, bireysellikten uzak ve anonim bir ifade alanı olarak görür. Ona göre sanatın formu, ilahi hakikatin duyusal dünyadaki yansımasıdır ve İslam mimarisi, farklı coğrafyalardaki mimari geleneklerin

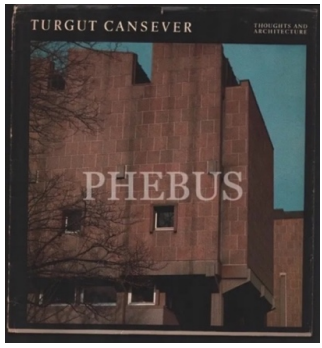
İslam'ın ruhuna uygun biçimde dönüştürülmesiyle şekillenir (Burckhardt, 1997).

İlk seminerde bu iki yaklaşım, Doğan Kuban ve Seyyid Hüseyin Nasr üzerinden temsil bulur. Nasr, mimari krizi entelektüel bir çöküş olarak tanımlarken çözüm olarak metafizik ilkelere dönüşü önerir (Nasr, 1980). Kuban ise bu yoruma karşı çıkar; mimariyi tarihsel ve teknik koşullar üzerinden açıklar ve geçmişin ruhunun ancak çağdaş tekniklerle yeniden üretilebileceğini savunur (Kuban, 1980).

Ödül tanıtımlarında tradisyonalist tonların ağır bastığı gözlemlenir. "İnancı çağdaş biçimde yorumlama" arayışı, bu yaklaşımın felsefi zeminine yakındır. Ancak Genel Sekreter Süha Özkan, bu dönemi "çocukluk hastalığı" olarak nitelemiş, 1997 sonrası ödüllerde bu yönelimin geride bırakıldığını belirtmiştir. Buna karşın Emre Arolat, o dönemde ödüllerin dini referanslarla özdeşleştiği kanaatinin mimarlık çevresinde yaygın olduğunu dile getirir (Güncel Mimarlık Tartışmaları, 2021).

Böylesi bir entelektüel ortamda, ilk döngüde iki ödüle layık görülen Cansever'in mimari söyleminin tradisyonalist düşünceyle temas kurduğu açıktır. 1970'lerin sonlarında söylemindeki değişim belirginleşse de bu dönüşümün kesin sınırlarını saptamak zordur. 1977 öncesi yaklaşımı Grabar'ın tarihselci tutumuyla daha uyumluyken, bu tarihten sonra metafizik boyut belirginleşir. Grabar'a metinlerinde hiç yer vermemesi de bu düşünsel ayrışmayı teyit eder.

Şekil 4: Ağa Han Ödül Töreni, Kaynak: https://www.youtube.com/watch?v=Q9puN1-3iqg&t=1441s (Erişim tarihi 24.06.2025)
Şekil 5: Thoughts on Islamic Architecture kitabının kapak sayfası

1980 yılında iki Ağa Han Ödülü kazanarak (şekil 4) önemli bir başarı elde eden Cansever, bu ödüllerin ardından zihninde şekillenen düşüncelerle projeleri arasında kurduğu ilişkiyi yazılı bir bütün hâline getirme fikrine yönelir. Bu amaçla, tamamen kendi maddi imkânlarıyla ve İngilizce olarak yayımladığı *Thoughts and Architecture* (şekil 5) adlı kitabını Türk Tarih Kurumunun matbaasında bastırır (Düzenli, 2023). Kitabın önsözünde, geliştirmeye çalıştığı mimari anlayışı ve bugüne dek sürdürdüğü fiziksel planlama faaliyetlerini okuyucuya tanıtmak istediğini belirtir. Ayrıca bu metnin bir başlangıç olduğunu ve ilerleyen dönemde daha ayrıntılı tartışmalarla bu çerçeveyi genişleteceğini vurgular. Kitabın ilk bölümü "Thoughts" [Düşünceler] başlığını taşırken, devam eden bölümlerde o ana kadar gerçekleştirilmiş mimari projelere yer verilir (Cansever, 1981). *Düşünceler* bölümü, 1977'de Diez ve diğer estetik kuramcılarla kurulan entelektüel zemin üzerinden şekillenen kavramsal dünyayı daha bütünlüklü biçimde ifade etmeye başlar. Daha önce mimari eseri, ait olduğu toplumun fiziksel bir yansıması olarak tanımlayan yaklaşım, burada yerini mimarinin kozmolojik yasalara dayanan somut bir tezahür, yani varlık düzeninin yapısal bir ifadesi olarak kavranmasına bırakır. Bu yönelimiyle, mimari estetiği sadece biçimsel ya da tarihsel değil, kutsal olanın görünürlük kazandığı bir alan olarak konumlandırır. Bu çerçeve, doğrudan kozmolojik sembolizme başvurmadan da olsa, Batı'daki gelenekselci düşünürlerin — özellikle Coomaraswamy ve Burckhardt'ın— sanat anlayışıyla yüksek ölçüde örtüşmektedir. Cansever'in düşüncesi, yerel bağlamlarda gelişmiş olsa da metafizik ilkeler, hakikat fikri ve kutsal sanat kavrayışı açısından bu gelenekle büyük ölçüde aynı düzlemde yer alır.

Cansever'in bu kavramsal çerçevesi, 1983 yılında Ümmü'l-Kura Üniversitesinin davetiyle katıldığı bir konferansta yaptığı *Thoughts on Islamic Architecture* başlıklı sunumla daha belirgin bir görünüm kazanır. Türkiye'de 1996'da Divan dergisinde *İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler* başlığıyla yayımlanan bu metin, daha sonra 1997'de basılan *İslam'da Şehir ve Mimari* adlı kitapta da yer almıştır. Cansever'in bu bildiriyi, İslam mimarisine dair görüşlerini ifade etmek amacıyla Ağa Han Mimarlık Vakfına sunduğu, ancak herhangi bir geri dönüş alamadığı bilinmektedir (Düzenli, 2023). Düzenli'ye göre, 1983 tarihli İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler, Thoughts and Architecture kitabında ele alınan meselelerin daha kapsamlı bir şerhi olarak değerlendirilebilir. Ancak iki metin arasında belirgin bir amaç farkı bulunmaktadır: Düşünceler, bir kitabın giriş metni olarak manifestoya benzer bir çerçeve çizerken, 1983 tarihli metin doğrudan Ağa Han Vakfına

hitap etmekte ve "İslam mimarisinden ne anlamalıyız?" sorusuna cevaplar sunmaktadır. Bu bakımdan, 1983 metni yalnızca bir düşünce beyanı değil, aynı zamanda Vakfın gelecekteki yaklaşımını yönlendirmeyi hedefleyen bir uyarı ve rehberlik girişimi niteliği taşır.

Tebliğinin kaynakçası incelendiğinde, ağırlıklı olarak Batılı sanat tarihçileri ve mimarlara atıf yaptığı görülür. Burckhardt, Friedrich Sarre, Diez gibi sanat tarihçileriyle birlikte, Louis Kahn, Rohe ve Banister Fletcher gibi modern mimarlar da bu listeye dâhildir. Batılı olmayanlar arasında yalnızca Muhammed İkbal yer alır. Oysa metnin içerik düzeyinde, doğrudan ayet referanslarına ve İslam düşüncesine dayanan güçlü bir anlatı yapısı kurulmuştur. Bu durum, Cansever'in düşünsel çerçevesinin hem Batı kaynaklı fikirlerle hem de İslami gelenekle eşzamanlı bir ilişki kurduğunu ortaya koyar. Kaynakça ile içerik arasındaki bu gerilim, İslam mimarisine dair kavrayışın hangi düzeyde melez bir zemin üzerine kurulduğunu da düşündürür.

Cansever'in mimarlığa yaklaşımı büyük ölçüde Kur'an ayetleriyle desteklenir. Özellikle Tevbe Suresi 18. ayeti[15], İslam mimarisinde Tevhid ilkesinin temsili olarak yorumlanır. Ancak bu yorum, ayetin doğrudan anlamıyla örtüşmez. Ayet, inanç ve ibadet sorumluluğunu vurgularken Cansever'in yorumu daha çok ontolojik ve mimari bir bakış açısını yansıtır. Mehmet Okuyan (2024), bu ayetin tefsirinde "imar etmek" kavramı yerine "ömürlendirmek" ifadesini kullanır ve ayetin, mescitlerin kimler tarafından korunup sürdürülebileceği konusunu ele aldığını belirtir. Nitekim hemen ardından gelen Tevbe Suresi 19. ayeti[16] de müşriklerin bu sorumluluğu üstlenemeyeceklerini açıkça ortaya koyar. Altuntaş ve Şahin'in (2011) Kuran'ı Kerim mealine göre bu ayetler daha çok ibadet mekânlarının kimler tarafından yönetileceğine dair hükümler içerdiğini gösterir. Hemen ardından gelen 19. ve 28. ayetler, bu sorumluluğun yalnızca inananlara ait olduğunu vurgular. Cansever'in bu ayetleri mimari kuram üretimi için zemin olarak kullanması, bağlamı dışına çıkan ama anlam üretmeye dönük bir yorumsal

[15] "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur" (Tevbe, 18). Bkz Altuntaş ve Şahin, 2011.

[16] "Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haramın bakım ve onarımını, Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimse (lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zalim topluluğu doğru yola erdirmez" (Tevbe, 19). Bkz Altuntaş ve Şahin, 2011.

açılımdır. Ayetlerin, mekânsal organizasyonla ilgili toplumsal-siyasal düzenlemelere işaret ettiğini dikkate almak gerekir.

Benzer biçimde Cansever, İsra Suresi 27. ayete[17] dayandırdığı bir eleştiriyle Batı mimarisindeki aşırılığı, gösterişi ve fıtrata aykırılığı sorgular. Barok, Gotik ve Rönesans gibi üslupların insanın yaratılışına uygun bir bütünlükten uzaklaştığını, teknik başarıyı yücelterek özden koptuğunu savunur. Bu eleştiriler, yalnızca estetik bir değerlendirme değil, insan-varlık ilişkisini bozan metafizik bir sapmaya işaret eder. Onun için mimarlık, biçim üretmenin ötesinde, insanın yaratılıştaki yerini hatırlatan ve kutsal düzenle ilişkisini kuran bir faaliyet olarak anlam kazanır.

Cansever'in İslam mimarisi üzerine düşüncelerini, çoğu zaman Batı mimarlığına yönelik eleştirileri üzerinden inşa ettiği görülür. İslam mimarisini açıklarken Gotik, Rokoko ve Rönesans gibi Batılı üsluplara sıkça atıfta bulunur. Bu da onun kuramsal çerçevesinin Batı'yla kurduğu eleştirel karşıtlık zemininde şekillendiğini düşündürür. Söz konusu Batı üsluplarını, İslam mimarisinden farklı ve çoğu durumda onunla zıtlık içinde olan yapılar olarak değerlendirir. Bu mimari biçimlerin insan fıtratına ve varlık düzenine uygunluk taşımadığını, aksine aşırılığa kaçtıklarını ve huzursuzluk ürettiklerini öne sürer. Özellikle Barok mimariyi, insanın özüne yabancılaşmış, modern dünyanın "vahşi yüzü"nü yansıtan bir temsil olarak görür. Bununla birlikte, Batı mimarlığının tamamını aynı kategoride değerlendirmez. Mies van der Rohe ve Louis Kahn gibi modernist mimarları, Batı'nın geleneksel estetik anlayışından farklı bir konumda görür. Bu mimarların benimsediği sadelik anlayışını, Batı kültürünün içsel bir üretimi olarak değil, Doğu'nun, özellikle de Zen Budizm ve Çin estetik geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirir. Cansever'e göre Batı, kendi başına insanla varlık arasındaki ilişkiyi kurabilecek derinlikte bir felsefeye sahip değildir; bu nedenle sadelik gibi temel estetik değerleri dahi Doğu'dan ödünç almak zorunda kalmıştır (Cansever, 1996). Bu noktada, söz konusu mimarları Batılı olmalarına rağmen, Batı'nın geleneksel ve aşırı süslemeci mimarlığının dışında tutması, onun düşünce yapısında gözlemlenen ayrıştırıcı ve seçici yaklaşımı açık biçimde ortaya koymaktadır.

"İman ve amel ilişkisi ile İslam akidesinin İslam mimarisi üzerindeki zorunlu etkisini" vurgulayan bir yaklaşım benimser. Ancak bu görüş, eleştirel bir perspektiften bakıldığında, İslam inancı ile mimari arasındaki

[17] "Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir" (İsra,27). Bkz Altuntaş ve Şahin, 2011.

ilişkinin gerçekten zorunlu olup olmadığı ve nasıl tanımlanması gerektiği sorularını gündeme getirir. İman ve amel arasında doğrudan bir bağ olduğu İslam düşüncesinin birçok ekolü tarafından kabul edilse de bu bağın mimari gibi pratik ve estetik bir alana nasıl zorunlu biçimde yansıdığı açıkça ortaya konmamaktadır. İslam akidesi bireyin inanç sistemi, ahlaki sorumlulukları ve ibadet biçimlerini belirlerken, mimari "coğrafi, kültürel, teknik ve tarihsel" koşulların etkisiyle şekillenir. Dolayısıyla mimarinin doğrudan İslam inancı tarafından belirlenmesi gerektiğini ileri sürmek, tarih boyunca İslam toplumlarının geliştirdiği mimari çeşitliliği göz ardı etmek olur. Osmanlı, Endülüs, Selçuklu ve İran gibi farklı İslam medeniyetlerinde ortaya çıkan mimari üsluplar, aynı inanç sistemi içinde yer almalarına rağmen belirgin farklılıklar sergilemektedir. Eğer İslam akidesi doğrudan bir mimari biçim öngörseydi, bu çeşitlilik nasıl açıklanabilirdi? Bu durum, İslami mimarinin kesin sınırlarla tanımlanamayacağını ve inanç ile mimari arasında zorunlu değil, yoruma açık bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Üstelik akide ile mimari arasında zorunlu bir bağ kurulması, hangi mimari biçimlerin "İslami" sayılacağına dair evrensel ve nesnel ölçütler geliştirmeyi de zorlaştırır. Bu yaklaşım tarihsel, teknik ve kültürel etkenleri yeterince dikkate almadığı için, İslam mimarisinin doğrudan ve zorunlu biçimde İslam akidesinin bir yansıması olduğu iddiası, daha esnek, çoğulcu ve bağlamsal bir çerçevede ele alınmalıdır.

5. Sonuç Yerine

Cansever, İslam mimarisini tanımlarken Batı'yı çoğu zaman bir karşıtlık zemininde konumlandırır ve bu karşıtlık üzerinden kendi tezlerini yapılandırır. Batı'nın mimari mirasını ve modern akımlarını analiz ederken, kimi kesişim noktalarını teslim etse de insan doğasına uygun bir mimari üretme yetisine sahip olmadıkları fikrini sürdürür. Bu karşıtlık, Batı'nın estetik anlayışı ile İslam sanatının metafizik temelleri arasındaki ayrımı netleştirmek için işlevseldir. Onun düşüncesinde mimari, yalnızca fiziksel bir üretim değil, kutsal olanın dünyadaki temsili olarak kavranır.

Bu yaklaşım, özellikle 1977 sonrası metinlerinde belirginleşen tradisyonalist yönelimiyle birlikte daha sistematik bir hâl alır. İslam mimarlığı ancak İslami bir tavırla üretilebilir; bunun için de iman, takva ve Müslüman kimliği gereklidir. Müslüman olmayanların iyi mimarlık üretmesi, bu çerçevede olsa olsa bir rastlantı olabilir. Bu düşünce, mimarlığı

yalnızca teknik ya da estetik bir mesele olmaktan çıkarır; metafizik bir varlık alanına yerleştirir.

Gelenekçi tutum ile tradisyonalist düşünce arasındaki fark, Cansever'in konumunu anlamak açısından belirleyicidir. Tradisyonalizm, geleneği metafizik ve kutsal bir çerçevede ele alırken; gelenekçilik, bu yapının yüzeysel bir estetik kabuğuna bağlı kalır (Guénon 2004). Cansever'in (1996) "İslam mimarisi kutsal sanatın bir disiplinidir" sözü, geleneğe yönelişinin Guénoncu anlamda aşkın bilgiyle temellenen bir düşünce sistemiyle kurulduğunu gösterir. Hasan Fethi'yi "folklorik" bulması da bu bağlamda açıklık kazanır (Cansever, 1997, s. 40). Benzer biçimsel ögeleri paylaşsalar da Cansever, o formları metafizik bir düzene bağlamakta ısrarcıdır.

1977'ye kadar gelenekle kurduğu ilişki daha sezgisel, yerel ve pratik bir anlam taşırken; 1980'ler sonrasında gelenek, kuramsal olarak araçsallaşır. Anonim bilgi yerine aşkın hakikat ilkeleri merkeze alınır. Geleneksel bilgi, artık yalnızca tecrübe birikimi değil; kozmik düzene işaret eden bir ilkenin taşıyıcısıdır. Bu yaklaşım, Cansever'in düşüncesini yalnızca gelenekle değil, hakikatle kurulan bir ilişkinin sonucu olarak yapılandırır. Bu yönüyle modern eleştirinin değişken doğasından farklılaşır; çoğulcu yorumlara açık bir alan değil, kutsal olana bağlı bir doğruluk rejimi kurmayı hedefler. Dolayısıyla Cansever'in konumu, modernliğin dışından değil, tam da içinden yükselen, onu kendi ilkeleriyle sorgulayan bir söylem olarak değerlendirilmelidir.

Extended Abstract

A transformation in Turgut Cansever's architectural discourse: the 1977 threshold and its intellectual implications[18]

Nurcan Güneş[19]

This study aims to examine the dynamics underlying the transformation that gradually becomes evident in Turgut Cansever's architectural discourse. It focuses on identifying when and how this transformation began, particularly emphasizing the discursive shift observed between his pre- and post-1977 writings. Rather than offering a direct textual comparison, the study traces the evolution of Cansever's discourse over time. Cansever's writings prior to 1977 primarily concentrate on technical and professional themes such as urban planning, conservation, and policy. Islamic references are either absent or extremely limited in this early period. In contrast, his post-1977 texts reveal a marked change toward issues of aesthetics, ethics, and metaphysics. This shift is not merely thematic; it also reflects a deeper transformation in how Cansever conceptualizes architecture and art. His 1977 text titled Ornamentation in Architecture is regarded as one of the first instances where this transformation becomes visible. In this piece, Cansever redefines the notion of ornamentation not as mere decoration but as a moral responsibility that organizes the human relationship with existence. Drawing on thinkers such as Ernst Diez, Ludwig Coellen, and Ananda Coomaraswamy, Cansever seeks to reconstruct the metaphysical foundations of art and architecture. The study argues that this transformation in Cansever's discourse should not be understood as a singular rupture, but rather as a gradual reorientation over time. The increasing presence of traditionalist, metaphysical, and Islamic references in his later writings indicates that the transformation developed through a multilayered and diverse intellectual framework. In this context, the pre- and post-1977 distinction is not treated merely as

[18] This article is based on the doctoral dissertation conducted under the supervision of Prof. Dr. Bülent Tanju within the PhD Program in Architecture at the Graduate School of Mardin Artuklu University. Güneş, N. (2025). *Entelektüel bir biyografi: Turgut Cansever'in mimarlık anlatısı*. (Doktora tezi). YÖK tez merkezi. (936005).

[19] Research Assistant, Dr., Mardin Artuklu University Faculty of Engineering and Architecture Department of Architecture, Mardin, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1117-8301 E-mail: nurcangunes@artulu.edu.tr

a binary, but as a heuristic device to better understand the rhythm and direction of this discursive shift.

The first section of the study explores Cansever's conception of the relationship between theory and practice. Rather than treating them as a binary, he presents a more dynamic interplay. Practice, for Cansever, is not limited to construction but embodies the cultural and intellectual articulation of architecture. Building on Uğur Tanyeli's distinction between theoretical knowledge and discursive intervention, the study argues that Cansever's early texts function as theoretical reflections, whereas his later writings operate as discursive interventions aimed at reshaping architectural values. Halil İbrahim Düzenli's notion of Cansever as a "craftsman-theorist" captures some of this tension but does not fully encompass the conceptual complexity of his position. For Cansever, theory serves as a space to question and redefine the foundations of architectural meaning.

The second section focuses on the introduction of Islamic references into Cansever's architectural discourse. A clear shift occurs between two press forums published in 1976 and 1979. In 1976, Cansever addresses ecological degradation in strictly technical terms. By 1979, however, in a forum titled *Islam: Yesterday, Today, Tomorrow*, he frames architecture and culture as expressions of Islam's metaphysical worldview. He emphasizes the ontological foundations of Islamic civilization and positions them in contrast to the degenerative history of Christianity. This transformation within just three years signals a marked realignment with Islamic philosophical traditions, possibly influenced by traditionalist thought.

The third section centers on the 1977 article *Ornamentation in Architecture*, presented at a symposium on theory and practice. Here, Cansever shifts toward a metaphysical reading of ornamentation, drawing on thinkers such as Ernst Diez, Ludwig Coellen, and Alois Riegl. Rather than viewing ornament as a stylistic device, he treats it as an ontological structure that links human responsibility to divine order. Beauty becomes synonymous with moral duty, and style is recast within a metaphysical framework. While Cansever resonates with Diez's understanding of style as an expression of metaphysical reality, he critiques Diez for remaining bound to Western historicist paradigms.

Section 4.1 examines Cansever's engagement with traditionalist philosophy. His reference to Ananda Coomaraswamy's *Christian and Oriental Philosophy of Art* (1956) represents a pivotal moment. Coomaraswamy's definition of beauty as "the attractive power of perfection" and his framing of art as a form of knowledge that unites the human and cosmic realms deeply inform Cansever's later views. In this context, ornament becomes an ontological statement, and architecture transforms into a vehicle for metaphysical and ethical expression.

Section 4.2 analyzes Cansever's involvement in the Aga Khan Award for Architecture. In the first award cycle, he won two prizes while Titus Burckhardt—a prominent traditionalist—served on the jury. This institutional affiliation may have further validated his metaphysical turn. Subsequently, Cansever increasingly

references traditionalist figures such as Burckhardt, Coomaraswamy, Guénon, and Nasr. His English-language book *Thoughts and Architecture* (1981), self-published, consolidates this orientation through a theoretical manifesto accompanied by project documentation. His 1983 text *Thoughts on Islamic Architecture*, addressed to the Aga Khan Foundation, further systematizes this approach, linking architecture to Qur'anic ethics and Islamic metaphysics.

Nevertheless, some of Cansever's interpretations of Qur'anic verses reflect metaphysical extrapolations that diverge from conventional textual readings. For instance, his reading of Surah al-Tawbah 9:18 as an ontological commentary on sacred architecture departs from the verse's legal context. Moreover, his critiques of Western architectural styles—such as Baroque, Gothic, and Renaissance—are couched in moral and metaphysical terms rather than historical analysis. From this perspective, Islamic architecture, rooted in the concept of *tevhid* and the ethical imperative of beauty as responsibility, is contrasted with Western styles characterized by excess and spiritual alienation.

In his later writings, Cansever asserts that Islamic architecture must be created by Muslims, grounded in an ethical unity between faith and action. While this essentialist stance aligns with traditionalist thought, it raises questions when juxtaposed with the pluralism and diversity of historical Islamic architectural practices. The study does not aim to refute his position but highlights its discursive nature and philosophical underpinnings.

In conclusion, this study demonstrates that Cansever's architectural discourse cannot be reduced to a fixed ideological position. Rather, it evolves through specific conceptual shifts, moving from a rationalist concern for planning and tradition to a sacred, metaphysical framework shaped by traditionalist philosophy. For Cansever, tradition is not a passive inheritance but an active expression of sacred knowledge. This transformation is nonlinear, marked by ruptures, realignments, and selective appropriations. By tracing these shifts, the study offers a nuanced contribution to the historiography of modern Turkish architecture through a discourse-centered methodology.

Kaynakça/References

Altuntaş, H., Şahin, M. (Ed.). (2011). *Kur'anı kerim meali* (12.Baskı.). Diyanet İşleri Başkanlığı. https://yayin.diyanet.gov.tr/File/Download?path=430_1.pdf&id=430 adresinden erişildi.

Bartsch, K. A. R. (2005). *Re-Thinking islamic architecture: a critique of the aga khan award for architecture through the paradigm of encounter*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Adelaide Üniversitesi.

Burckhardt, T. (1997). *Aklın aynası: geleneksel bilim ve kutsal sanat üzerine denemeler*. (V. Ersoy, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1987)

Cansever, T. (1965). Çukurçeşme han restorasyon projesi vesilesiyle. *Akademi*, (3–4), 75.

Cansever, T. (1981). *Thoughts and architecture.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Cansever, T. (1992). *Şehir ve mimari üzerine düşünceler.* İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Cansever, T. (1992a). İslam: dün, bugün ve yarın. T. Cansever (Der.), *Şehir ve mimari üzerine düşünceler* içinde (s. 267–275). İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Cansever, T. (1992b). Yaşadığımız çevre neden bozuluyor? T. Cansever (Der.), *Şehir ve mimari üzerine düşünceler* içinde (s. 275–283). İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Cansever, T. (1992c). Mimaride tezyinilik. T. Cansever (Der.), *Şehir ve mimari üzerine düşünceler* içinde (s. 19–30). İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Cansever, T. (1996). İslam mimarisi üzerine düşünceler. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (1).

Cansever, T. (1997). Mimari felsefesi. M. Armağan (Der.), *Kubbeyi yere koymamak* içinde (ss. 15-41). İz Yayıncılık.

Charitonidou, M. (2022). Chapter 4: Ludwig mies van der rohe's baukunst as zeitwille: the interest in impersonality and the autonomous individual. M. Charitonidou (Der.), *Architectural drawings as investigating devices: architecture's changing scope in the 20th century* içinde (s. 123–154). Transcript Verlag. https://doi.org/10.14361/9783839464885-006

Coellen, L. (1921). *Der Stil in der bildenden kunst: allgemeine stiltheorie und geschichtliche studien dazu.* Traisa–Darmstadt: Arkadenverlag.

Coomaraswamy, A. K. (1956). Why exhibit works of art?. A. K. Coomaraswamy (Der.), *Christian and oriental philosophy of art* içinde (ss. 7–22). New York: Dover Publications.

Deniz, F. (2010). Sonsuz mekânın peşinde bir tezin 60 yıl sonra yayınlanışının hikayesi. Faruk Deniz (Ed.), *Sonsuz mekânın peşinde: selçuk osmanlı sanatında sütun başlıkları* içinde (ss. XIII-XLVIII). İstanbul: Klasik Yayınları.

Diez, E. (1936). A stylistic analysis of islamic art- general part. *Ars Islamica*, *3*, 201-212.

Diez, E. (1937). Simultaneity in islamic art. *Ars Islamica*, *4*, 185-189.

Diez, E. (1938). A stylistic analysis of islamic art- islamic part. *Ars Islamica*, *5*, 36-45.

Düzenli, H. İ. (2009). *İdrak ve inşa: turgut cansever mimarlığının iki düzlemi*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Düzenli, H. İ. (2023). Sıranın dışında, sürecin orta yerinde bir metin: turgut cansever'in düşünceler metnini konumlandırmak. *Ege Mimarlık*, 2(118), 68–75. https://egemimarlik.org/cevirim-ici-okuma/118/1857 adresinden erişildi.

Fabbri, R. (2009). Introduction to the perennialist school. Religio-Perennis. Erişim adresi: https://www.religioperennis.org/documents/Fabbri/Perennialism.pdf

Grabar, O. (1987). *The formation of islamic art: revised and enlarged edition*. New Haven: Yale University Press.

Guénon, R. (2004). *Niceliğin egemenliği ve çağın alametleri* (M. Kanık, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1945)

Güncel mimarlık tartışmaları: arredamento ile ayın 14'ü "aga khan ve mimarlık ödülleri".

(2021). https://www.youtube.com/watch?v=qHxcCx_1Yi0 adresinden erişildi.
Güneş, N. (2025). *Entelektüel bir biyografi: turgut cansever'in mimarlık anlatısı.* (Doktora tezi). YÖK tez merkezi. (936005).
Jalali, S. H., Tahoori, N., Etesam, I. (2020). A comparative study of the views of titus burckhardt and oleg grabar's model in Islamic architecture. *Sophia Perennis*, *17*(37), 85-106. https://doi.org/10.22034/iw.2020.228022.1417
Jodidio, P. (2007). The aga khan award for architecture: 1977-2007 and beyond. P. Jodidio (Der.), *Under the eaves of architecture: the aga khan: builder and patron* içinde (ss. 46-49). Munich Berlin: Prestel.
Kasay, A. (2017). *Türkçe'de tradisyonalizm*. (Yayımlanmamış yüksek lisans semineri). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kuban, D. (1980). Prepared commentary. *Toward an architecture in the spirit of islam* içinde (2.Baskı., ss. 6-10). The Aga Khan Awards.
Lawrence, L. A. (2001, Şubat). Shaking up architecture. *Saudi Aramco World*, 6-19. https://archive.aramcoworld.com/issue/200101/shaking.up.architecture.htm adresinden erişildi.
Nasr, S. H. (1978). The contemporary muslim and the architectural transformation of the islamic urban environment. R. Holod (Der.) *Toward an architecture in the spirit of islam* içinde (2. bs., s. 1-5). The Aga Khan Awards.
Okuyan, M. (2024). Tevbe Suresi 17-22 ayetleri tefsiri. *Kur'an Okuyan*. 1 Şubat 2025 tarihinde https://www.kuranokuyan.com/9-tevbe-suresi-19-ayet adresinden erişildi.
Riegl, A. (1901). *Spätrömische kunstindustrie.* Wien: Österreichische Staatsdruckerei.
Tanyeli, U. (1999). Söylem ve kuram: mimari bilgi alanının sınırlarını çizmek. *Mimarlık Dergisi*, 289, 38-41.
Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak yapmak—anarşist bir mimarlık kuramı için altlık*. İstanbul: Metis Yayınları.
Tanyeli, U., Yücel, A. (2007). *Turgut cansever: düşünce adamı ve mimar*. Garanti Galeri ve Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını.
Taşpınar, İ. (2017). Titus burckhardt ve mimaride dini sembolizm. *Milel ve Nihal*, *14*(2), 159-173.

Nurcan Güneş
2008'de Selçuk Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun oldu. 2013'te "Kimlik Üzerine Yeni Bir Okuma Denemesi: Kimliğin Söylemsel İnşası ve Mardin Örneği" başlıklı teziyle Karadeniz Teknik Üniversitesinde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Mardin Artuklu Üniversitesinde başladığı doktora eğitimini 2025'te "Entelektüel Bir Biyografi: Turgut Cansever'in Mimarlık Anlatısı" başlıklı tez çalışmasıyla tamamladı. Araştırma alanları arasında mimarlık tarihi ve kuramı, mimarlık eleştirisi ve mimarlık tarihyazımı yer almaktadır. 2011 yılından bu yana

Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Received her undergraduate degree in Architecture from Selçuk University in 2008. In 2013, she completed her master's studies at Karadeniz Technical University with a thesis titled "A New Reading on Identity: The Discursive Construction of Identity and the Case of Mardin." In the same year, she began her doctoral studies at Mardin Artuklu University, which she completed in 2025 with a dissertation titled "An Intellectual Biography: Turgut Cansever's Architectural Discourse." Here research interests include architectural history and theory, architectural criticism, and historiography of architecture. Since 2011, she has been working as a research assistant in the Department of Architecture at Mardin Artuklu University.

E-posta: nurcangunes@artulu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

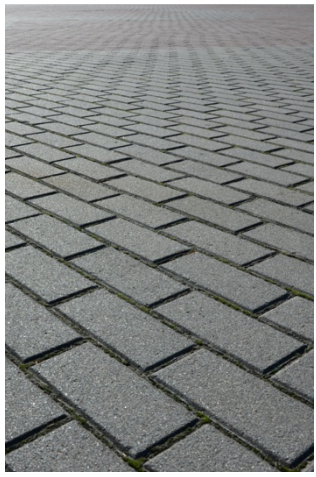
Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

DOSYA DIŞI MAKALELER

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 186-215 **DOI:**10.31198/idealkent.1651053

Mardin'de sayfiyelerin dönüşümü üzerine toplumsal ve tarihsel bir değerlendirme

*

Murat Küçük[1]

Öz

Bu çalışma, bir mekân ve zaman üretim biçimi olarak sayfiyenin Mardin'deki mekânsal, zamansal ve toplumsal dönüşümünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Burada odak, bugün Artuklu ilçesi olarak adlandırılan sınırlar içerisinde yer alan eski ve yeni yerleşim alanlarının çeperindeki sayfiyelerdir. Sayfiye, zaman kullanımına göre farklılaşan yazlık ikincil konuttur. Farklı pratiklerle tatil ve turizmden ayrı bir dinlenme deneyimi sunar. Bu makalede, iki güzergâh etrafında bir tartışma yürütülmüştür. İlki, mekânsallık ve zamansallık arasındaki ilişki bağlamında sayfiyenin dönüşümü; ikincisi ise sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kesişimsellik perspektifiyle sayfiyenin kullanımına etkisidir. Nitel bir araştırma olarak, 2015-2024 yılları arasında farklı zamanlarda yapılan saha çalışmaları, sayfiye deneyimleri olan insanlarla bu süreçte yapılan görüşmeler ve ikincil kaynak olarak farklı yayınlar temel verilerin elde edilmesinde kullanılmıştır. Sayfiyenin toplumsal, mekânsal ve tarihsel dönüşümünü analiz etmek için Lefebvre'in "mekânın üretimi" yaklaşımı teorik çerçeve olarak kullanılmıştır. Dönüşüm süreci, şu temalar çerçevesinde tarihselleştirilmeye çalışılmıştır: Sayfiyenin ortaya çıkışı ve ikincil konut olarak kullanımı; sayfiyenin terk edilmesi ve köyleşmesi; eski Mardin'in sayfiyeleşmesi ve turistikleşmesi; yeniden sayfiyeleşme, turistikleşme ve kentle bütünleşme.

Anahtar Kelimeler: *Sayfiye, Mardin, mekân üretimi, yaz toplumsallığı, tatil.*

Atıf/Cite

Küçük, M. (2025). Mardin'de sayfiyelerin dönüşümü üzerine toplumsal ve tarihsel bir değerlendirme. *İdealkent (48), 185-214. https://doi.org/10.31198/idealkent.1651053*

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Mardin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2699-1194
E-posta: muratkucuk@artuklu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 04.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 09.05.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 186-215 **DOI:**10.31198/idealkent.1651053

A Socio-historical evaluation of the transformation of summer resorts in Mardin

*

Murat Küçük[2]

Abstract

This study aims to analyze the spatial, temporal, and social transformation of summer resorts (sayfiye) in Mardin as a form of space and time production. It focuses on summer resorts located on the peripheries of both historical and modern settlements within the current boundaries of what is now known as the Artuklu district. Defined as secondary residences primarily used during the summer, sayfiye spaces offer leisure practices that differ from conventional holiday and tourism activities due to their distinct temporal characteristics. This article follows two main trajectories: first, the transformation of summer resorts between spatiality and temporality; and second, the impact of class, ethnicity, and gender inequalities on the use of these resorts, analyzed through an intersectional lens. As a qualitative study, the research is based on fieldwork conducted at different times between 2015 and 2024, interviews with individuals who have experience with sayfiye life, and a range of secondary sources. Henri Lefebvre's concept of the "production of space" provides the main theoretical framework for analyzing the social, spatial, and historical transformations. The transformation process is historicized around four key themes: the emergence of summer resorts as secondary residences, their decline and ruralization, the touristification of Mardin's old city and its reconfiguration as a summer retreat and finally, the reemergence of summer resort areas, their ongoing touristification, and their integration into the urban fabric.

Keywords: *Summer resort, Mardin, production of space, summer sociality, holiday*

[2] Assist. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Mardin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2699-1194
E-mail: muratkucuk@artuklu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 04.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 09.05.2025

CC BY NC ND

Giriş

Bu metinde, bir yazlık mekân-zaman üretimi biçimi olarak sayfiyenin Mardin'deki mekânsal, zamansal ve toplumsal dönüşümü üzerine bir değerlendirme yapmaya çalışacağım. Burada odak, bugün Artuklu ilçesi olarak adlandırılan sınırlar içerisinde yer alan eski ve yeni yerleşim alanlarının çeperindeki sayfiyelerdir. Bu mekânlar, yazlık yerleşim alanı olmasına rağmen, turizmin dışında birçok başka pratikle ilişkilidir. Ortaya çıkışında hem farklı dinlenme pratiklerini hem de tarım ve gıda hazırlama gibi üretim faaliyetlerini içermiştir. Böylece ikincil konut olarak sayfiyenin tarım, gıda hazırlama, boş zaman, dinlenme, tatil, turizm gibi farklı temalar çerçevesinde düşünülecek bir kapsamı vardır. Bu içerik tarihsel süreçte, demografik, ekolojik, kültürel, mekânsal ve zamansal boyutları olan bir dönüşüm hikâyesidir.

İnsan, mekân üreterek coğrafyayı toplumsallaştırır. İnsanın barınma ihtiyacı, coğrafyayı dönüştürmekle gerçekleşir. Barınmanın farklı biçimleri geliştirilmiştir. En temel yerleşme biçimleri olan köy ile kent arasında yapılan ayrım, insanın doğayla ilişki kurma biçimiyle ilişkilidir. Sayfiye de kır ile kent arasında bir yerleşme biçimi/alanı olarak ortaya çıkar. Temel barınma ihtiyacının dışında bir yerleşme alanı olması itibariyle başka bir zaman/mekân kullanımıyla ilgilidir. Bu bağlamda, bir kent olarak Mardin'in kentsel ve kırsal alanlar arasında geçen ayrı bir yaz hali vardır. Böylece mekân ve zaman kullanımlarında, gündelik yaşamda önemli değişiklikler yaşanır.

Türkiye'deki sayfiyeler üzerine yapılan çalışmaların, birincil konut alanlarıyla karşılaştırılınca oldukça sınırlı olduğu farklı yazı, video ve sanat işleri üzerine bir literatür taraması yapıldığında görülebilir. "Türkiye'de mekân üretim pratikleri arasında coğrafi, idari ve ekonomik açılardan pek yaygın ve önemli bir yere sahip olmasına karşın, 'ikinci konut' ve onunla gelen 'yazlık' olgusu, özellikle de toplumsal ve kültürel boyutlarıyla üzerine çok da yazılmamış bir konu" (Savaşır, 2024, s. 52) olması Mardin için de geçerlidir. Mardin'deki sayfiye alanlarına ve yapılarına dair sosyolojik, tarihsel ve mimari ilgi, şehir merkezi ve köyler üzerine yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında oldukça zayıftır. Bu alandaki kasır yapılarına dair çalışmaları olan Çağlayan'a (2016, s. 34) göre Mardin kırsalına yayılan ve karakteristik olarak selsebilli olan yapılar, geleneksel

Mardin evlerinin gölgesinde kalarak araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Mevcut çalışmalar mimarlık odaklıdır ve mimari ilgi de vernaküler olana yöneliktir.

Bu kapsamda, sayfiye amaçlı kullanılan kasırların mimari özelliklerine odaklanan ve envanter çıkararak 24 kasrın mimari özelliklerini analiz eden Çağlayan (2010) ile Koç'un (2019) bu kasırlardan biri olan Firdevs Kasrı'na odaklanarak restorasyon ve yeniden kullanım önerisi içeren yüksek lisans tezleri vardır. Sayfiyedeki yapıların arkitektonik niteliklerinin ötesinde, bu çalışmada sayfiyenin mekânsal ve toplumsal dönüşümleri tarihsel bir çerçeveyle ele alınmıştır. Ayrıca, sayfiye alanlarındaki yeni mekân üretim süreçlerinin ve yapıların mimari niteliklerinin henüz ilgi konusu olmamıştır.

Bu metinde, Mardin'de sayfiyenin bir yerleşim alanı ve biçimi olarak dönüşümünü, mekânsallık, zamansallık ve toplumsallık arasındaki ilişki çerçevesinde analiz etmeye çalışacağım. Lefebvre'in "mekânın üretimi" (2014) ve Urry'nin "mekânın tüketimi" (2015) kavramsallaştırmalarını temel alarak sayfiye coğrafyasında gerçekleşen demografik, kültürel, ekonomik, politik, mekânsal, zamansal ve ekolojik dönüşümlerin öznelerine ve dinamiklerine odaklanacağım. Lefebvre (2014) mekânı bir üretim olarak düşünür ve "temsil mekânları", "mekân temsilleri" ve "mekân pratiği" olarak üçlü diyalektik bir ilişki içerisinde analiz eden bir çerçeve önerir. Lefebvre (2014) toplumsal insanın mekânın üretimini "kullanım değeri" ve "mübadele değeri" etrafında farklılandırır ve kapitalizmle birlikte mübadele değerinin nasıl hâkim olduğunu analiz eder. Böylece tarihsel süreçte, kapitalizmin sürdürülmesinde mekân üretiminin rolüne yoğunlaşır. Bu analizi, daha yakın dönem gelişmeleri bağlamında, Harvey (2017, s. 270) kapitalizmin coğrafi peyzajı durmaksızın yeniden şekillendirmesini banliyöleşme, sanayisizleşme, mutenalaştırma, kentsel dönüşüm gibi farklı süreçlerle ve hızını artırması şeklinde değerlendirir. Mekân üretiminin yayılması, çeşitlenmesi ve hızlanması süreçleri içerisinde turizm ve çalışma dışında kalan "boş zaman" giderek daha önemli bir yer almaktadır. Bu izlek etrafında, Urry (2015) turizm ile mekânın nasıl tüketim ilişkileri içerisine dâhil edildiğini tartışır. Bu metin, Mardin sayfiyeleri üzerine bir mekân temsili üretimidir ve olası anlatılardan sadece biridir. Bu dönüşümünü şöyle bir çerçeve ile analiz edeceğim:

- Sayfiyenin dönüşüm süreçlerini sadece tarihsel/zamansal bir anlatı ile değil, mekânsal bir anlatı ile tartışacağım. Böylece, bu mekânsal

anlatıda, mekânların zamansal olarak farklı kullanımlarını da hesaba katabileceğim.

- Mekân üretim süreçlerindeki insanların etkinliklerini ve etkilerini aynılaştırmadan, farklılıklar ve eşitsizlikler ile düşünmeye çalışacağım. Bunun için sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnisite farklarını/eşitsizliklerini "kesişimsellik" perspektifi ile düşüneceğim. Sayfiye, çeşitli tarımsal üretim ve gıda hazırlama süreçleri kadar, ev içi emek süreçlerini de içeren farklı dinlenme deneyimlerini kapsar. Bu nedenle sayfiyenin toplumsallığını sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet kesişimselliklerini göz önüne bulundurarak tartışmayı deneyeceğim.
- Sayfiyenin dönüşümünde, insanlar ve insanlar arası ilişkiler/etkinlikler kadar, insanlar ile insan dışındaki canlı ve cansız varlıklar arasındaki etkileşimlere de bakacağım. Ekonomik ve politik bağlam kadar, ekolojik bağlama bakmak, insan dışındaki varlıkların etkisini de hesaba katabilmeyi sağlar.

Nitel bir araştırma sürecine dayanan bu çalışmada, 2015-2024 yılları arasında farklı zamanlarda yaptığım mekânsal gözlemler, kişisel tanıklıklar ve kullanım deneyimleri, sayfiye deneyimi olmuş insanlarla yaptığım görüşmeler ve "ikincil kaynak" olarak farklı yayınlar temel veri kaynakları olmuştur. Alanda farklı zamanlarda değişimi belgelemek için fotoğraflamalar da yapılmıştır. Makalede bu farklı veri kaynakları birbiriyle ilişkilendirilerek, tarihsel ve mekânsal bir anlatı içinde kullanılmıştır.

1. Sayfiye Hakkında

Sayfiye hem mekâna ve zamana hem de bazı pratiklere/deneyimlere işaret eder. Bir mekân üretim biçimi olan sayfiye, kentsel alan dışında kırsallıkla ilişkili ve zaman kullanımıyla farklılaşan yazlık ikincil konuttur. Sayfiye, Arapça yaz mevsimi anlamındaki "sayf" kökeninden gelir ve "īya(t)" ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, t.y.). "Sayfiyye" ise "yazlık" anlamındadır (Develioğlu, 2007, s. 1078). Birincil konut her mevsim kullanılan ya da kışlık "şitaiye" olarak adlandırılabilen temel barınma ihtiyacının giderildiği mekânlardır. Sayfiyedeki temel fark, sürekli kalınan yer olmayışı, mevsimsel ziyaretlerle ikamet edilen ve ikincil konutun bulunduğu bir yer olmasıdır. İkincil konut olarak sayfiye, yaz mevsiminde kullanılan, dinlenme, gezme, eğlenme ya da bazı durumlarda tarımsal üretim yapıldığı

ve ev içi emek pratiklerinin birincil konutlardaki gibi devam ettirildiği mekânlardır.

Sayfiye, farklı olanaklarıyla tatil ve turizmden farklı bir biçimde mekânsallığa ve yaz toplumsallığına işaret eder. Mevsimlik ve kısa süreli yer değiştirmenin turizm öncesinde farklı biçimleri/mekânları vardır: yaylaya, bağa ya da sayfiyeye gitmek. Yaylaya gitmek, kırsal bir pratiktir ve hayvancılıkla ilgilidir. Burada, birincil konut köy, mezra gibi kırsal alandadır ve daha yükseklerde yer alan arazilerde hayvanlar için taze ot sağlamak amaçlanır. Köyden yaylaya çıkılır ve yayladan köye inilir. Sayfiyeye gitmek ise kentsel bir pratiktir; birincil konut kentsel alandadır ve sayfiye kentsel mekânların kırsal çeperinde ya da uzağında bir yerleşim olarak seçilir. Böyle bir yer değiştirmenin temelinde kent merkezlerinin ısısına göre "serinleme" olanağı elde etmek vardır. Bu nedenle sayfiye yerleri olarak, şehir/kent gibi "yapılı çevre" yoğun alanın dışına çıkmayı sağlayacak, "su" odağında deniz, nehir ya da göl kıyıları, içmece/kaplıca ya da "yeşil alan" odaklı dağ, orman gibi alanlar tercih edilir. Buralarda kentsel alana göre, doğayla bağ kurma arayışının başka bir biçimi geliştirilir. Mülk edinilen ikincil konut olarak sayfiye yapıları Türkçede yalı (deniz kıyısında olanlar için), köşk, konak, kasır, yazlık, villa, bağ evi, kır evi (*cottage*), dağ evi, çiftlik evi, tatil evi, tatil konutu, tatil sitesi ya da devremülk olarak adlandırılır. Ayrıca, yönetici sınıfların mekânları için ise "yazlık saray" isimlendirmesi yapılmıştır.

Konunun zaman sosyolojisi içindeki yeri, mevsimlik kullanımıyla ilgilidir. Sayfiye ile farklı bir yaz zamansallığı/mekânsallığı, yaz toplumsallığı ve yaz kültürü üretilir. Sayfiyeye gitmek bir mevsimlik göç biçimidir. Bu da mekânı, zamansal kullanıma göre bölmektir. Yaz hallerinde, iki yerleşim alanında da önemli değişiklikler olur. Bu kapsamda literatürde "mevsimlik sosyoloji" (*seasonal sociology*) içerisinde de değerlendirilir. Sayfiye, ayrıca literatürde şu temalarla tartışılır: "ikincil konut", "turizm" (kırsal turizm, yaz evi turizmi - *summer home tourism*), "refah/konfor göçü" (*amenity migration*). Bu konaklama biçiminin Türkiye'deki serüvenine bakıldığında, "Sayfiyenin Batılı bir kavram olarak icadını, on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinden geriye götürmek mümkün görünmüyor" (Şentürk, 2014, s. 73). Başka bir ifadeyle, "birçok 'icad' gibi fikri ve kısmi uygulamaları eskiye gitmekle birlikte, aslında Osmanlı modernleşmesinin ürünlerinden biri olan sayfiyenin icadı ve modern bir mekân, mimari, kültür ve etkinlik olarak inşasının tarihsel kökleri de büyük ölçüde 19. yüzyıldadır" (Alkan, 2014, s. 15). Sayfiyenin yaygınlaşması, orta sınıflara doğru yayılmasıyla

birlikte olmuştur. "Yazlık ev, geleneksel olarak özellikle yaz aylarında dinlenmek için kullanılan bir yapıya atıfta bulunsa da ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Türkiye'de bölgesel özelliklere, sosyoekonomik ve kültürel yapıya göre" (Özkaraman Şen, 2024, s. 45) binalar, pratikler ve isimlendirmeler de değişir.

Sayfiye, turizmden önce ortaya çıkmış bir yerleşme biçimi ve bir yaz kültürü olmuştur. Sayfiye kültürü, turizmin icat edilmesiyle ve yaygınlaşmasıyla birlikte önemli ölçüde değişir. Turizm/tatil olarak "dinlenme" (*recreation and leisure*), yeni bir zaman tasavvuru olarak iş/çalışma zamanı ile boş zaman arasındaki ayrımın yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Modernliğin bir parçası olarak kapitalizmle, zaman ve mekân ölçülebilir ve hesaplanabilir kavramlar olarak tahayyül edilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Çalışma zamanının ayrılmasına benzer şekilde, "boş zaman planlanır, hesaplanabilir, bölümlere ayrılabilir ve çaba gerektirir; bir başka deyişle boş zaman *rasyonel dinlence*" (Urry, 2015, s. 18) haline gelmiştir. Sayfiyelerin ortaya çıkışında böyle bir zamansal ayrım olmadan önce, kent içi işe gidiş geliş olanaklarının daha kısıtlı olduğu zamanlarda, doğanın ritmindeki mevsimsel/ısı değişimi temel belirleyici olmuştur. Sayfiye, birincil konuta mesafe olarak giderek uzaklaşmaktadır. Şehirler arasında ya da şehir içinde uzak yerler arasında yolların artırılması ve geliştirilmesi, ulaşım araçlarının çeşitlenmesi, yaygınlaşması ve hızlanması önemli etkenlerdir. Betonun yaygınlaşmasıyla ikincil konut yapılaşması hızlanmış, yaygınlaşmış ve ucuzlamıştır. Su (deniz, nehir, göl) kıyıları, dağlık alanlar, köyler yeni bir yapılaşma süreci ve kat yüksekliğinde artışla dönüşmeye başlamıştır. Odak, daha seyrek yerleşme dağılımına sahip kırsal yaşam alanları ya da sahil kenarları olmaktadır.

2. Sayfiyenin Dönüşüm Süreçleri

Mardin'de sayfiyenin dönüşümünü şu dört tema içerisinde analiz etmeye çalışacağım: Sayfiyenin ortaya çıkışı ve ikincil konut olarak kullanımı, sayfiyenin terk edilmesi ve köyleşmesi**,** eski Mardin'in sayfiyeleşmesi ve turistikleşmesi**,** yeniden sayfiyeleşme, turistikleşme ve kentle bütünleşme. Bu temalar, dönüşümü kronolojik bir sırayla değil, iç içe geçmiş etkilerle ve eşzamanlı oluşlarla anlatabilmek içindir. Buna göre, bu metin hem tarihsel hem de mekânsal bir anlatı olarak tasarlanmıştır.

2.1. Sayfiyenin ortaya çıkışı ve ikincil konut olarak kullanımı

Yazlık yerleşim için birincil konutların olduğu, bugün eski Mardin olarak adlandırılan alana yakın kırsal çeperler ulaşım kolaylığı için tercih edilmiştir. Buna göre, sayfiye mekânları eski yerleşim alanının (ve kalenin) kuzey cephesinden başlayarak kuzeydeki ve doğudaki dağlık ve ağaçlıklı çeperlere doğru yayılıyor. Böylece, kent topografyasına yakın bir sayfiye coğrafyası üretilmiştir. Mardin'de sayfiyenin bir yaz mekânı ve kültürü olarak gelişmesinde farklı gerekçeler temelde şunlar olmuştur:

- Serinleme: Yaz mevsiminde, şehir merkeziyle buralar arasındaki özellikle gece daha belirgin olan ısı farkı var. Yaz sıcağında şehirden uzaklaşmak, açıklık sayesinde daha fazla rüzgâr alan, daha havadar ve daha serin olan sayfiye yerlerine gitmek tercih ediliyor.
- Gıda üretimi: Çeşitli meyve ve sebzeler için tarımsal üretim ile özellikle kış için farklı gıda hazırlama işleri yapılabiliyor.
- Suya erişim: Özellikle yaz mevsimlerinde suya erişimin sorunlu olduğu kent merkezine göre bu alanlarda farklı kaynakların olması ve suya daha kolay erişilmesi.
- Dinlenme: Farklı dinlenme mekânlarının ve olanaklarının kullanılması.

Bu alanların sayfiye olarak kullanılmasından önce, sürekli yerleşim yeri olduğuna dair farklı izler, mağaralar ve şarap/üzüm işliklerinde görülebilir. Bu alanlardan Zınnar'ın güneybatısında konumlanan ve Kürtçede "kırk kuyu" anlamına gelen "Çelbira"da üzüm işliği ya da şaraphane olarak kullanılmış olan 105 sarnıç ve 10 üzüm ezme alanı bulunur (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, n.d.).

Başka kullanım biçimi ise sayfiye alanlarından biri olan "Zınnar"ın adlandırılmasıyla ilgili şu yorumda görülebilir:

> *Bu vadinin ilk sakinleri Mardin şehrinde olduğu gibi ateşperestlerdi. Bilahare mıntıka Hıristiyanlara geçince, bu vadiye Ruhban (rahip) sınıfı yerleşti. Bugün vadide bulunan akarsuların kaynakları bu rıhbanlar (ruhbanlar) tarafından açılıp akarsu haline getirildi. Bu rahiplerin giydikleri entari üzerine bağladıkları ve bir ucu yere kadar uzanan kuşağa zınnar deniliyordu ki, vadi Zınnar adını oradan almıştır. (Adak, 1996, s. 11)*

Bu anlatıya göre, bir yerleşim alanı olarak tarihi, sayfiye olarak kullanılmasından çok önceye gitmektedir ve farklı inançlara mensup insanlar tarafından kullanılmıştır. Bu durum, kentteki kültürel çeşitliliğin sayfiye

alanlarındaki bir yansıması olarak düşünülebilir. Kente dair anlatılara bakıldığında, Mardin'in en çok vurgulanan özelliğinin, yüzyıllardır farklı değişimlerle birlikte hem demografik hem de yaşam kültürü bakımından çok-dinli ve çok-etnikli bir şehir olduğu görülebilir (Küçük, 2013, s. 116). Bu çeşitlilik mekân üretimlerine de yansımıştır. Ancak, "bu etnik ve dinsel çeşitliliği kesen ve kendi içinde farklılaştıran sosyal sınıf ve toplumsal cinsiyet farkları" (Küçük, 2013, s. 116) da mekân üretimlerinin önemli dinamikleridir.

Şekil 1. Çelbira üzüm/şarap işliği (Kaynak: https://mardin.ktb.gov.tr/TR-312261/celbira-uzum-isligi.html)

Sayfiye alanları, günlük dilde yaygın şekilde "bahçe" olarak adlandırılır. Bu yer değiştirme gündelik yaşamda "bahçeye gittiler", "havale oldu" ya da yerel Arapça'da "*ıt hıvvel*" olarak anlatılır. Yapılan görüşmelerde, sayfiyelere genellikle havaların ısınmasıyla, özellikle bağ işlerinin başlamasıyla Nisan'la birlikte gidilmeye, dönüşün ise havaların serinlemesiyle ilişkili olarak Eylül'le yavaş yavaş başladığı anlatılmıştır.

Sayfiye sahipliğine bakıldığında, özellikle varlıklı Müslüman (Arap) ailelerin, eski Mardin'deki konutları dışında Zınnar, Bakırkıre, Kabala (*Melahi*), Ravza, Yeşilli (*Rışmil*) olarak adlandırılan, kente yakın yerlerde yazlık ikinci konutları olmuştur. "Kale arkasındaki bağ-bahçeler, kalenin dibinden başlamak üzere aşağıya inerek Mansuri köyüne kadar ulaşır. (...)

Mansuri Köyü arazisinin bitiminde Zinnar bahçeleri başlar" (Öztürkatalay, 1995, s. 356-8). Buralarda konut olmasının temel sebebi, arazi sahipliği ve buradaki tarımsal üretimi kontrol etmek olduğu görüşmelerde belirtilmiştir. Bu alanların nasıl kullanıldığına dair bir gazete haberi şöyledir:

> *Mardinin ortasında yükselen ve üzerinde tarihi kalesi mevcut olan sırtın bir tarafını şehir diğer tarafını da yemyeşil bağ ve bahçeler çerçevelemiştir. Kale arkası bilhassa yaz mevsiminde Mardinin en maruf gezinti mahalli olmaktadır... Eski Vali Tevfik Hadi Bey Mardin'in en mühim mesire mahalli olan kale arkasının ehemniyetini nazarı itibara aldığından bahçeler arasında umumi bir şose yol açmıştır... Şehrimize sekiz on kilometre mesafede çok güzel ve tabii manazirile şöhret bulmuş birçok mesire mahalleri vardır. Bunlar arasında Deyrülzaferan, Zinnar, Kabale, Reşmil cennet kadar güzel yerlerdir. Bilhassa Zinnarın ve Vadisefa mahalli Mardinlilerin Cuma günleri akın ettikleri bir yayladır. (Son Posta Gazetesi, 1 Temmuz 1934)*

Safiye olarak kullanıma bakıldığında, bazı kalıntıların ve anlatıların gösterdiği üzere, öncelikle şehir yöneticileriyle bilinen kasırlar yer alır. Buna göre, Çağlayan (2010, s. 39) geleneksel kasırların adlarının, tarihte ilk olarak Artuklu sultanlarının dinlenmelik sayfiye yeri olarak geçtiğini belirtir ve *Firdevs, Fahriye, Ravza, Begene* olarak adlandırılan bahçeler/kasırları örnek olarak verir. Yaygın bir anlatının da parçası olduğu üzere, dönemin şehir yerleşiminin kuzeyindeki Fahriye ve batısındaki Ravza bahçelerinin ve içindeki kasırların Akkoyunlu hükümdarı Kasım Bey'in kızlarının adına yaptırdığı söylenir (Çağlayan, 2010, s. 39). İlgili yaygın rivayet yaklaşık şöyledir: "Akkoyunlu padişahı Cihangiroğlu Kasım Bey, kızları Ravza ve Fahriyye için birer yazlık köşk ve bahçe yaptırmış".

Yöneticilerin kasırları dışında sayfiye kullanımına bakıldığında, kimileri için mevsimlik olarak "tebdil-i mekânda ferahlık vardır" sorusunun sınıfsal bir karşılığı vardır. Çünkü sayfiye yerlerinde ev ve arazi sahibi olabilmek öncelikle sınıfsal bir meseledir. Sayfiye mekânı ve konutlar arasında yer değiştirme, zenginliğin bir olanağı ve göstergesidir. Sayfiye, insanların kırsal alanlardaki arazileri olması sayesindedir ve bu da modernlik öncesi toprak sahipliğiyle ilişkilidir. Tarihsel süreçte, önceleri şehir yöneticilerinin dışında şehrin daha varlıklı ve "eşraf" olarak adlandırılan üst sınıf ailelerinin bahçeleri/kasırları olmuştur. Daha geniş bir yerleşim alanı bağlamında bakıldığında, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yerleşme şu şekildedir: "*Kent merkezi ve yerleşme yoğunluğu çarşı civarındadır; çarşıdan*

uzaklaştıkça, daha çok aşiretlerin ve Şemsilerin oturduğu prestiji düşük mahalleler görülür; mahallelerin dışında manastırlar, medreseler, zaviyeler vardır. Daha dışarıda kent eşrafının, egemenlerin ve yöneticilerin kullandığı kasrlar göze çarpar" (Aydın vd. 2001, s. 419).

Tarihsel olarak, böyle bir sayfiye sahipliğinin olduğu şartlarda en önemli değişim, hem kentteki demografi değişimin mülkiyet üzerindeki etkileri, hem de toprağın/mekânın alınıp satılabilirliği yaygınlaştıkça, inşaat teknolojileri geliştikçe ve ucuzladıkça, mevsimlik yer değiştirme olanağı orta sınıfa doğru yayılması olmuştur.

Yazlık kalıcı konutlar bağ, kiraz, fıstık, bıttım gibi ağaçların da yer aldığı alanlarda yapılmıştır. Bu arazi sahipleri hem oradaki tarımsal üretimi kontrol etmiş, kışlık gıda hazırlama süreçlerini yaptırmış hem de mekân değiştirme sayesinde bir dinlenme olanağı bulmuştur. Bu arazilerin ve yapıların, Mardin'deki adlandırmayla "asil aile" olan genellikle varlıklı Müslüman ya da Hıristiyan ailelere ait olduğu anlatılır. Dolayısıyla her aile, sayfiye sahibi olmamıştır.

> *"Kaleyi çepeçevre çevreleyen yolun alt ve üst tarafında bulunan bu bağ ve bahçelerin tamamı yerli ahalinin özel mülkleridir. (...) Çocukluğumda hatırlarım, bu bahçeye, yaz aylarında ve ilkbaharda ailemle birlikte birçok kere gitmiştim. (...) Kale arkasında bağı olan, sayıları 15'i geçmeyen aileler yaz aylarını buralarda geçirirlerdi"* (Öztürkatalay, 1995, s.356-7).

Buradaki bahçelerin isimlendirilmesi de şehirdeki konut sahipliğinde olduğu gibi, aile ismine referansla yapılır. Varlıklı aileler "baharda ovada tarlalarda, yazda dağda bahçelerde" bulunarak, bir şekilde tarımsal üretimin parçası olmuşlardır. "Bahçe"lerdeki bağ işleri, budamalar, hasat gibi tarımsal işlerde, bazı mülk sahipleri kendileri çalışırken, bazı bahçelerde ise çalıştırılan bahçıvanlar ve ameleler olduğu anlatılmıştır. Bazıları da "icar verme" yoluyla hasat edilen ürünleri paylaşmışlardır.

> *"Zengin aileler, yörede "cinnen" denilen, kasırda dört mevsim kalan bakıcı aileler bulundururlar. Cinnenler, kasrın, bağın, bahçenin ve hayvanların bakımından sorumludurlar. Emekleri karşılığında da kendilerine topraktan gelen ürünün kârından verilir. Bakıcı ailelerin bulunduğu bu zengin aile kasırları daha büyüktür ve cinnenler için müştemilat mevcuttur"* (Çağlayan, 2010, s. 41).

Buradaki diğer emek süreçlerine bakıldığında, ev içi işler için, bazı ailelerin Mardin'deki evlerinde olduğu gibi sayfiyelerinde de ev içi işler için

hizmetçiler ya da "besleme kız"lar çalıştırdığından bahsedilmiştir. Bu durum sayfiye sahipliğinin kendi içinde de sınıfsal farkları olduğunun göstergelerinden biridir.

Birincil konuttan imkanlar doğrultusunda kısa süreli uzaklaşma sağlayan günübirlik eğlenceler de yaz toplumsallığının parçasıdır. Kent merkezindeki sıcaktan uzaklaşma sağlayan "bahçe sahipliği"nin dışında, bu sınıfsal farka rağmen, "bahçe"si olmayan aileler ise gündüz serinliğinden faydalanmak için günübirlik yeşil alanlara mesire amaçlı gitmeyi tercih etmişlerdir. Bunlar arasında, çoğunlukla kale arkası ve eski Vali Parkı gibi yerlerden bahsedilmiştir. Daha fazla insanın kullanımı için kente çok yakın alanlarda mesire yerleri ve parklar da yapıldığı anlatılmıştır. Bunun bir örneği şöyle haberleştirilmiştir:

> *Şehrimiz civarında bazı sayfiyeler vardır. Buralarda sıcak günlerde serin ve eğlenceli günler geçirilir. Fakat yol meselesi can sıkıyordu. Çünkü sayfiyeler şehre uzakça olduğu için gidip gelmek hususunda müşkülat çekiliyordu. Fakat belediye halkın serin ve temiz bahçe ihtiyacını dikkate alarak şehir dahilinde güzel bir park vücuda getirdi. Bu parkın içinde müteaddit havuzlar vardır. Şimdi halkımız her gün bu parka çıkarak evvelki gibi evlere kapanmaktan kurtulmuştur.* (Son Posta Gazetesi, 12 Ağustos 1932)

Sınıfsallık dışında önemli bir boyut ise demografik kültürel çeşitliliğin, sayfiye mülkiyetine ve kullanımlarına nasıl yansıdığıdır. Kent yerleşiminde, kültürel çeşitliliğin başka bir boyutu da farklı etkilerde mekânsal izleri de olan Arap, Ermeni, Süryani, Kürt, Türk, Şemsi, Yahudi, Keldani, Çeçen, Ezidi ve Dom kültürleridir. Bu çeşitliliğin sayfiye kullanımına nasıl yansıdığı da önemli bir konudur. Bu bağlamda, bahçelerdeki mülkiyet ve demografi, kent merkezindeki değişimlerle paralel bir dönüşüm geçirir. 1900lerle birlikte yerleşik olan Ermeni ve Süryani Hıristiyan nüfusun azalması, bahçelere de yansır. Manastırın da bulunduğu, Hıristiyan ailelerin bahçelerinin, sayfiyelerinin ya da köylerinin bulunduğu bu alanlarda zamanla mülkiyet değişimi olur. Kentte kalan nüfusun sayfiye kullanımına bakıldığında, Süryani Hıristiyanlar için küçük bir manastırın da olduğu Eskikale (*Qalat Mara* ya da *Kal'ıt Mara*), Bülbül (*Binebil*) isimli köylerde ya da Zınnar'da bazı varlıklı ailelerin bahçeleri olduğu ve bahçe sahibi olmayan birtakım Süryani ailelerin ise yazları Deyrulzafaran Manastırı'nda bir hafta, on gün geçirdikleri anlatılmıştır. Bu durum, kentteki kültürel çeşitliliğin sınıfsal bir kesişimsellik içerisinde olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca, yerleşik Hıristiyan nüfus dışında, kente daha sonra gelen Amerikan

Protestan Misyonu, Mardin'de faaliyetlerine başladıktan sonra, bu bahçelerden olan Zınnar'da sayfiye amaçlı bahçe ve kasır da kullanmıştır. Mardin'de 1958'de faaliyete başlayan Amerikan Protestan Misyonu, okul, hastane ve kilise/şapel gibi yapılar (Alioğlu, 2003, s. 49; Aydın vd. 2001, s. 278-286) inşa etmesinin yanı sıra yazlık kullanım için de mekân üretmiştir.

WAADI ZENNAAR, OR VALLEY OF THE GIRDLE,

TRAVELLERS REPOSING.

Şekil 2. Zınnar'la ilgili bilinen ilk görsel olarak bir gravür (Kaynak: Buckingham, James Silk (1827) Travels in Mesopotamia. Vol 1. London.)

Kültürel çeşitliliğin sayfiye alanlarına nasıl yansıdığının başka bir göstergesi de bu alanların isimlendirilmesidir. Buckingham "Travels in Mesopotamia" (1927) kitabında "*Waadi Zennaar, or Valley of the Girdle*" olarak kullanmış, buradaki "*girdle*" kuşak anlamına geliyor (Şekil 2). Ayrıca "*zınnar*" bu civarda Kürtçede "yamaç" anlamında da kullanılıyormuş, bu bağlamda farklı "*zınnar*"lar ve dağ yamacı olan yerlere işaret ediyor. Bu coğrafyada kullanılan diller olarak Arapça, Kürtçe, Süryanice ya da Türkçe, bazı durumlarda aynı ya da yakın bir kelimenin farklı anlamlarla kullanılması ya da başka bir dile taşınması, kültürel çeşitliliğin ve karşılıklı ilişkilenmelerin, dahası sürekli melezlenmenin belirtilerinden biridir.

2.2. Sayfiye mimarlığı

Yapılar, birincil konutlarda olduğu gibi yine yakın doğal çevredeki taşlarla inşa edilmiştir. Daha sonra, birincil konut yerleşim alanlarındaki gibi demir, çimento, beton gibi malzemelerle eklemeler ya da yeni yapılar inşa ediliyor. Süreç içerisinde böylece bir "yapı çeşitliliği" oluşuyor.

Sayfiye mimarlığı, bahçe içerisinde olduğu ve daha geniş bir arazinin parçası olduğu için, eski Mardin'deki birincil konut mimarlığına göre farklılaşmaktadır[3]. Yapıların ismi de farklılaşıyor, "beyt" yerine "kasır" ya da "bahçe" olarak adlandırma tercih ediliyor. Birincil konutların önemli bir kısmında, bir avlu etrafında çok odalı evler varken ve avlu bir iç ortak alan iken, sayfiyede ise bu bahçeye dönüşüyor. Mülkiyeti genellikle birincil konutlarda olduğu gibi oluyor ve büyük aile içindeki aileler kullanıyor. Ayrıca, tarımsal üretim ve gıda hazırlama süreçlerinde kullanmak üzere, üzüm sıkma, pekmez hazırlama gibi pratikler için de yapıların bahçeye ya da avluya yapıldığının örnekleri vardır. Tarımsal araçlar ya da gıdalar için depolama alanları da vardır. Hayvanlar için mekânlar da buradaki yapıların önemli unsurları olmuştur.

Sayfiyedeki yerleşim alanlarının yaz sıcağında serinleme olanağı sağlayan üç temel niteliği vardır. İlk olarak, Eski Mardin'de birincil konut alanlarındaki yapılar birbirine bitişik, bazen birbirinin üzerinde, ortak duvar ya da istinat ederek inşa edilmişken, sayfiye yapıları geniş bahçelerin/tarlaların ve ağaçlık alanların içinde inşa edilmiştir. Böylece sayfiyede daha seyrek bir yerleşim vardır ve rüzgârı daha geniş alandan almayı ve daha havadar olmayı sağlar.

İkincisi, su kaynaklarının bol olması sayesinde, bahçeler, ağaçlar, daha fazla yeşil alan vardır ve böylece gölgelerin daha geniş alana yayılmasını sağlar. Meyve ağaçlarının yanı sıra, evlerin yakınında özellikle uzun çınar ağaçları, eski Mardin'de bu kadar büyüyebilecek avlu/bahçe olmayışı, bu ağaçlar sayesinde gündüz sıcaklarından serinlik elde edebilme olanağını önemli ölçüde artırır. Eski Mardin'in kuzey yamacında olması ve esinti alabilmesi mümkündür, ancak farklı olarak gündüz güneşinden korunmayı sağlayan ağaçların varlığı sayfiyede daha etkilidir.

[3] Çağlayan'ın (2010) "Geleneksel Mardin Kasırlarının Mimari Özellikleri ve Korunması Üzerine Bir Yöntem Araştırması" başlıklı Yüksek Lisans tezi doğrudan bu alanlardaki yapılar üzerine belgeleme, haritalama, çizimleri ve koruma önerileri içermektedir. Yapının mimari özellikleriyle daha detaylı bilgi edinmek için, çizimler ve fotoğraflarla desteklenmiş bu çalışma kullanışlı olacaktır.

Üçüncüsü su, mekân üretim süreçlerinin daha belirgin bir parçasıdır ve suya erişme olanakları sunan daha fazla yapı vardır. Suyun bolluğu, mimari olarak yapılara yansımıştır. Kent merkezinde olduğu gibi, çeşme, kuyu gibi yapılar vardır. Ayrıca bu evlerin önemli bir kısmında selsebilli eyvan ve havuz, bazen de bahçe içlerinde selsebilli havuz gibi su öğeleri bulunur. Su yolu içeren eyvan ve havuz, alanın daha serin olmasını sağlar.

Sayfiye evleri arasında sınıfsal farklılıkların yansıması görülebilir. Nasıl ki "Mardin evi" olarak tipleştirilen ideal kurgu, sınıfsal eşitsizlikleri hesaba katmayı göz ardı ediyorsa, bu durum sayfiye mekânları için de geçerlidir. Örneğin üst/orta sınıftan ailelerin, çoğunlukla kesme taşın kullanıldığı, işlemeleri ve süslemeleri zengin evler odağa alınıyorsa, örneğin bir hamalın ya da bir zanaatkârın evi, böyle bir idealleştirme içine girme ihtimali düşüyorsa, "kasır"lar arasındaki farklar da sınıfsal eşitsizliklerin yansımasıdır.

Buralardaki önemli bir mekânsal değişim ise kent ile sayfiye alanları ve bağlar/bahçeler arasındaki ulaşım için motorlu taşıtlara göre yolların yapılması olmuştur. Önceleri, Mardin'de kentten sayfiyelere ulaşımın katırlarla, atlarla ya da yürüyerek yapıldığı anlatılır. Motorlu taşıtların yaygınlaşmasıyla birlikte ise kamyonet ya da otomobil, bazen topluca bazen de ailece sayfiyeye gidip gelme ve eşya/erzak getirme/götürme olanağı sağlamıştır. Mardin'de sayfiyenin birincil konuta yakınlığı, kentte dükkân sahibi olan bazıları için, yazın sayfiyeye geçtikten sonra oradan Mardin'deki işyerine her gün at sırtında gidip geldiğinden farklı görüşmelerde bahsedilmiştir. Yerleşim alanlarının dışındaki yerlere yol yapılması ve ulaşım araçlarının gelişmesi, insanların hareketliliğini artırır ve daha fazla alanın kullanımına olanak sağlar. Sayfiyeleşme süreçlerinde bu gelişmelerin önemli etkileri olmuştur. Sayfiyeye gitmek, bir mekân değiştirme olanağı olarak yol ve hareket araçları ile önemli ölçüde belirlenmektedir.

2.3. Sayfiyede gündelik yaşam

Sayfiyedeki yaz toplumsallığına sadece dinlenme pratikleri bağlamında bakmak, buradaki gündelik yaşamın diğer pratiklerini ve farklı emek süreçlerini görmezden gelmeye neden olur. Gündelik yaşam deneyimleri, sınıfsal olduğu kadar toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle de yüklüdür. Bu çerçevede buradaki gündelik yaşam pratiklerini şu başlıklar etrafında detaylandıracağım: dinlenme/eğlenme pratikleri, tarımsal üretim, ev içi emek.

2.3.1. Dinlenme/eğlenme pratikleri

Sayfiye farklı dinlenme olanakları sunar. Sayfiyelerin olduğu kente daha yakın bahçelerin başka bir kullanımı, günlük gidilen mesire yeri olmasıdır. Piknik, "*hıssıt marane*" ve hıdrellez gibi kutlamaların buralarda yapıldığı anlatılır. Ağaçların gölgesi ve yeşil alan olması sayesinde, daha serin ve ferah bir kullanım fırsatı sağlayan bir sosyalleşme alanı olarak da kullanılmıştır. Özellikle, kente en yakın yer olduğu için "Kale arkası" (*Kafel-Kala*) bahçeleri tercih ediliyor. Bunu Öztürkatalay (1995, s. 358) şöyle anlatıyor: "Yılda bir kere kutlanan Hassıt Marane – Hıdırellez genellikle Kale arkasındaki bu yolda ve bağ bahçelerde kutlanır, ahali buralara gelerek eğlenirdi".

Suyun farklı bir kullanımı, özellikle çocukların yüzme fırsatı bulmalarıdır. Buna dair bir yorum şöyledir: "Babamların da Kabale'de bir bahçeleri var, duruyor, bahçıvana baktırıyoruz. Orada da havuz var, hem de yüzülebilecek bir büyük havuz, ama havuzun içerisi yengeç kaynıyor. Bu yengeçlerden çekindiğimden bu havuza bir kere dahi girmedim" (Öztürkatalay, 1995, s. 357). Bu bakımdan, çocukların pratikleri bakımından sayfiye, kentteki yerleşime göre farklı oyun ve öğrenme alanları sağlar.

2.3.2. Tarımsal üretim

Sadece bir dinlenme alanı değil, önemli bir üretim alanı olmasıyla özellikle Zınnar'da üzüm, kiraz, mahlep, badem, nar, bıttım, fıstık, ceviz, incir ve farklı bostan ürünleri yetiştirilmiştir. Tarım yapılmayan arazide ise meşe ve alıç yaygındır. Buradaki tarımsal ürünlerin hasat edilmesi, yetişen meyvelerin ve sebzelerin kurutulması, nar ekşisi, sumak suyu/sosu, domates/biber salçası yapma gibi kış için gıda hazırlıkları, özellikle üzümden pekmez, pestil, cevizli sucuk ve harire/bulamaç yapımı yaygın gıda üretim pratikleri olmuştur. Üretim, buradaki tarımsal ürünlerin ekilmesi, budanması, hasat edilmesi ve kışlık gıda olarak hazırlanması süreçlerini içerir. Bazılarının geçimlerini buralardan sağlamasından ötürü, bahçelerden gelen tarımsal ürünlerin şehir pazarında yer bulduğu anlatılmıştır. Ayrıca, sayfiye alanlarının önemli bir kışlık gıda hazırlama mekânı/zamanı sağlaması, 1932'de bir gazetede şöyle haberleştirilmiştir:

> *Mardin'de herkes kış zahiresi hazırlıyor.*
>
> *Şehrimizde artık havalar serinledi. Yazın bunaltıcı sıcağından sayfiyelere, bahçelere gitmiş olan şehir halkı yavaş yavaş şehre akın etmektedir. Her evde hummalı bir faaliyetle kış zahiresi tedarik ediliyor. Her aile en fazla ihtiyaçları olan bulgur kaynatmakla meşguldür. Bulgur kaynatma mevsimi eylül sonuna kadar devam*

> *eder. Teşrinievvelde artık bu iş nihayet bulur ve yemiş yapmak zamanı gelir. Bağı olanlar bağlarına giderler.*
> *Bu bir ay içinde de mehtap karşısında sabahlara kadar bulamaç kazanları kaynar. Sabaha yakın ipliklere sıralanmış olan bademler, cevizler bulamaça batırılarak sıra sıra sucuklar dizilir. Bunu müteakıp güneşin önünde herkes elindeki tahta mala ile bezlere bulamaç sürerek pestik yaparlar. Ay sonuna doğru bu yemişler çarşıya getirilerek satışa çıkarılır.* (Son Posta Gazetesi, 19 Eylül 1932)

Öte yandan, bazı insanların köyleri de bu alanda yer almıştır. Bu insanların da bir kısmı şehir merkezine taşınırken, bazıları ise yazları köylerine gelerek bağ ve farklı meyve ağaçları bakımları ve hasatları gibi işlerle uğraşmaya devam ederek bu alanları sayfiye olarak kullanmaya devam etmiştir. Bu alanlar, yazlık kullanım yoğunluklu olduğu için "hayvancılık" oldukça az yapılan bir faaliyet olmuştur.

2.3.3. Ev içi emek

Sayfiyeler dinlenme odaklı yerler olarak görülse de çalışma ve dinlenme arasındaki ilişki bağlamında düşünüldüğünde, buradaki emek süreçleri herkes için aynı şekilde paylaşılmıyor. Bu bağlamda şu soruları sormak önemlidir: Sayfiyenin tatil yeri olarak görülmesinde, odağa alınan şey, mekân değişimi ve gündelik pratikler iken, farklı "ev içi emek" pratikleri için benzer bir dinlenme ya da ara verme gibi bir değişme olmakta mıdır? Birinci konutlarındaki ev içi emek pratiklerini yürütenler için, sayfiye mekânlarındaki ev içi emek süreçlerini yürütmeleriyle sayfiye ne kadar tatil/dinlenme olmaktadır? Sayfiyede ev içi emeğinin ötesinde, ayrıca tarımsal üretim ve kışlık gıda hazırlama gibi pratikler de önemli ölçüde kadınların emekleri ile yürütülmektedir. Bu durum, sayfiyenin kimler için boş zaman ya da dinlenme olabildiğinin toplumsal cinsiyet bağlamında farklılaşmasına ve eşitsizliğine işaret eder. Sayfiye mekânlarının böyle deneyimlenmesi, kesişimsellik çerçevesiyle, sınıf ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağı/farkı göstermektedir. "Toplumsal cinsiyet örüntülerinin kıyasıya sürdüğü tatil evlerinde" (Özkazanç, 2024, s. 58) kimlerin neler yaptığına bakarak, deneyimleri toplumsal cinsiyet üzerinden de farklılandırarak anlatmak gerekir. Ayrıca ev içi emeği bağlamında bir sınıfsal fark ise ev ve tarla işleri için ayrıca insan çalıştırabilmeye bağlı olarak değişir.

Şekil 3: Zınnar olarak adlandırılan bölgede bir evin avlusunda gıda hazırlama süreçleri için yapılan alanlar, evin önündeki bahçede ağaçlar ve ufka doğru görülen yeni şehirdeki apartman yerleşmesi. (Kaynak: Yazar Arşivi, 20 Eylül 2023)

2.4. Sayfiyenin terk edilmesi ve köyleşmesi

Sayfiye yerleşimleri ve yazlık kullanımları, süreç içerisinde farklı gerekçelerle önemli ölçüde terk edilmiştir. Bu değişimde dört önemli etkenden bahsedilebilir.

İlk olarak, Mardin'deki göçler, önemli ölçüde mülk değişimlerini beraberinde getirmiştir. Demografik değişim, göçlerle ve mülkiyet değişimiyle ilişkilidir. Mülkiyet hem miras paylaşımlarıyla hisselere bölünerek dağılmış hem de göçlerin etkisiyle kentte yaşanan demografik değişimin etkisiyle yapılar el değiştirmiştir ya da terk edilmiştir. Miras paylaşımı üzerinden sayfiyedeki bahçeler/evler hisselere bölünmüş ya da satılarak elden çıkartılmıştır. Mülkiyetleri Mardin'in eşraf ailelerine ait kasırların birçoğu el değiştirmiştir ve ilk sahipleri buradan göç ettiklerinden dolayı kasırların çoğu mirasçılarına kalmıştır (Çağlayan, 2010, s. 39). Mardin hem buradan başka kentlere hem de köylerden merkeze göçlerin yoğun olduğu bir kenttir. Sayfiye yeri sahiplerinin bir kısmı da Mardin'den göç etmiştir. Bu durumda olanlar için buradaki evini satınca, Zınnar'daki evini de sattıkları söylenmiştir.

İkinci olarak, politik değişimler bağlamında, güvenlikle ilgili endişeler sayfiye kullanımını önemli ölçüde etkilemiştir. Çatışma süreçleri ve zorunlu göçler bu alanların terk edilmesine ya da mülk değişimlerine neden

olmuştur. 1980lerle birlikte bölgede başlayan çatışmalar, kırsal alanlara yönelik güvenlik kaygılarını daha da artırmıştır. Görüşmelerde sayfiye alanlarına gitmenin farklı riskleri olduğu anlatılmıştır ve "yol kesmeler"in olduğu zamanlardan bahsedilmiştir. Bu süreç içerisinde, bir zamanlar sayfiye alanı olan Zınnar'ın bir kısmında köy/güvenlik korucuları görev yapmaya başlamıştır ve bu durum devam etmektedir. Böyle bir değişim, arazi/mülk sahipleri için buralarda yazlık olarak uzun süreli kalmak yerine, günübirlik kullanmaya doğru eğilimi ortaya çıkarmıştır. Bütün bu süreçlerde, sayfiye ya da köy evi olarak taştan yapılan evlerin kullanım dışı olmasından dolayı bakımlarının yapılmaması, yıpranma ve harabeleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Bunlardan bir kısmı terk edildiği için ya yıpranmış ya da epeyce bir kısmı yıkılmıştır. Bakım ya da koruma konusu olmaktan uzak kalmıştır. Kullanıma devam edilen yerlerde ise betonarme ekler ya da sağlamlaştırmalar yapılan birçok yapıya rastlanabilir.

Üçüncü olarak, tatil ve turizm pratiklerinin gelişmesi sonrasında, ikincil konut olarak yazlık kullanımı terk edilmiş, yerine farklı şehirlerde tatil/dinlenme olanakları tercih edilebilir hale gelmiştir. Bu noktada önemli bir ayrım, turizmin icat edilmesi ile sonrasındaki değişmedir.

Son olarak, ekolojik değişimin en önemli belirtisi, su kaynaklarının azalması ya da derinlere çekilmesi ve kuraklaşma olmuştur. Kuyu açma çalışmalarında sondaj giderek daha derinlere gönderilse de su çıkarmak zorlaşmaktadır. Sayfiye alanlarını kullanmaktan uzaklaşılmasıyla, gıda üretim biçimleri, ağları ve aktörleri de zamanla değişir. Mardin'in kırsal çeperinden kent merkezine sebze ve meyve gelirken, bunun zayıflamasıyla, daha uzak şehirlerden (Adana gibi) gelmeye başlar. Böylece sayfiyelerin yer aldığı alanların tarımsal önemi süreç içerisinde azalır ve buradaki tarımsal üretimin ölçeği ve çeşidi değişir.

Bu sürecin paralelinde, sürekli yerleşim için kullanılması ve bunun için yeni konutların yapılmasıyla birlikte, önce bir köyleşme süreci deneyimlendi. Mülkiyet değişimlerinin de etkisiyle, burada sürekli yerleşik nüfusun artması, tarımsal faaliyetlerin yapılması ve "köy statüsü" gibi etkenler sayfiye dışı bir kullanımı gösterir. Buralarda köylerde yaşayan insanların bir kısmının koruculuk yapması, tarım yapan sürekli nüfusun kente taşınması, genel bir tarımsal üretimden uzaklaşmaya neden olmuştur. Nüfus olarak daha az insan yerleşik olmasına rağmen, farklı ölçeklerde tarımsal üretim devam etmektedir. Özellikle üzüm, kiraz, badem, bıttım, nar ağaç-

ları yoğun olarak yer almaktadır. Başka bir yerleşim gerekçesi olarak, Zınnar'da kente yakın bir alanda, 1990larda "afet konutları" yapılmıştır. Ancak bu yapılar hiç kullanılmamıştır ve oldukları halleriyle çürümektedir.

3. Eski Mardin'in Sayfiyeleşmesi ve Turistikleşmesi

1990'larla birlikte, eski Mardin'in batı cephesine doğru olan düz alanda yeni bir kentleşme süreci başlıyor. "Yeni şehir" olarak adlandırılan bu kentsel alan, eski yerleşim alanının kullanımını da etkiliyor. Burada "apartman" konutları yaptıranlar ya da yerleşenler arasında, önemli ölçüde eski Mardin'deki evlerinden taşınanlar var. Eski Mardin'de evleri kendi mülkleri olan ve yeni şehirde yerleşik olanlar için bu evler, artık sadece yazları kullanılan ikincil konuta dönüşüyor. Kışları yeni şehirde, yazları eski şehirde olan yeni bir ritim ile Eski Mardin bir tür sayfiye yerine dönüşüyor. Yazları, eski şehrin yeni şehre göre esinti alma olanağının daha fazla olması, avlu ve dam gibi açık alanların kullanılabilmesi, bu alanlarda uyuma ve çeşitli gıda hazırlıkları yapabilme gibi olanaklar, evlerin kullanılabilmesini sağlıyor. Bu süreçte yeni şehir ile eski şehir arasında, kullanım ve hareket bakımından daha sıkı bağlar varken, turizmin yaygınlaşmasıyla birlikte zayıflıyor.

Eski Mardin 2010'larla birlikte koruma/miraslaştırma ve turizm odaklı bir dönüşüm geçiriyor. Buradaki yapıların çeşitli yıkım, onarım ve restorasyon süreçlerinden sonra konaklama, yeme-içme ve eğlenme odaklı mekânlara dönüştürülmesiyle, yerleşik insanların yaşam yeri olmaktan giderek uzaklaşıyor. Bu turistikleşme sürecinde, taş ev sahiplerinin evlerini satması/kiralamasıyla birlikte, ikincil konut olarak kullanımı da hızla azalıyor. Böylece eski Mardin, yeni şehirde oturanlar için yazlık kullanım olmaktan da çıkıyor. Dışarıdan gelen insanların gezme, yeme içme, eğlenme ve konaklama için kullandıkları bir yerleşime dönüşüyor.

3.1. Yeniden sayfiyeleşme, turistikleşme ve kentle bütünleşme

Mardin'de sayfiye alanları tarımsal ürün sağlamanın ötesinde "yeniden sayfiyeleşme", "kentleşme" ve "turistikleşme" olarak üç farklı değişimi deneyimliyor.

İlk değişim, eski sayfiye yerleri olan arazilerde yeni "yazlık" ya da ikinci konut olarak evler yapılması, bir "yeniden sayfiyeleşme" sürecine işaret eder. Eski sayfiye alanı olan arazilerde hem müstakil konutlar hem de siteler inşa

edilerek bir yapılaşma eğilimi oluşuyor. Yeni ikincil konutlar artık "kasır" değil "villa" ya da "çiftlik evi" terimleriyle adlandırılıyor. Bu değişimin dinamiklerine bakıldığında, geleneksel toprak sahipliğinin zayıflamasıyla hem arazilerin alınıp satılabilirliğinin kolaylaşması hem bu arazilere imar izni verilmesi, farklı müteahhitlik girişimleri olarak toplu yapı üretimi (villa siteleri)[4] hem de bu arazilere ulaşım için yolların yapılması ve otomobil sahipliğinin artışı bu süreci kolaylaştırmıştır. Beton malzeme ile yapılmasının yanı sıra, prefabrik ve "*tiny house*" gibi hazır yapıların yerleştirildiği örnekler de yaygınlaşmaktadır. İçerisinde yüzme havuzu, çiçek odaklı peyzajı ya da "hobi bahçesi" olan yapılar üretildiği görülebilir. Belirgin bir değişim olarak, birçok yeni ev ya da villa, site villalar betonarme yapılmıştır ve inşa pratikleri bu doğrultuda yaygınlaşarak devam etmektedir. Dolayısıyla sayfiye evi ya da "kasır" olarak adlandırabileceğimiz taş yapıların varlığı hem çeşitli koruma sorunlarından dolayı hem de betonarme eklentilerin artışıyla giderek daha görünmez hale gelmiştir.

Bu dönüşüm sürecini yasal değişiklikler de etkilemiştir. Köy yasal/idari birim, üretim, nüfus yoğunluğu çerçevesinde tanımlanır. Mardin'in de kapsama dahil edildiği, 2012'de çıkartılan 6360 numaralı kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülen illerde köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış ve köylere mahalle statüsü verilmiştir (6360 Sayılı Kanun, 2012). Böylece, "büyükşehir belediyesi" olması sonrasında, Mardin'de "köy statüsü"nde bir yerleşim kalmamıştır. Bu değişiklik kırsal alanlardaki imar/inşaat uygulama süreçlerini de etkilemiştir.

Sonuç olarak, yazları uzun süre ya da hafta sonları, çalışma ve okul dışı zamanlarda gidilebilen bir "ikincil konut" edinme düşüncesi, Mardin'de orta-üst sınıf arasında bir eğilimle daha yoğun oluşuyor. Böylece artık sadece "yazlık" kullanımı olmaktan daha fazlası olan mevsimlik olmaktan çıkmış bir ikincil konut kullanma biçimi genişliyor. İkinci temel değişim, kentsel alanın yayılmasıyla kentle bütünleşmesi "sayfiyenin kentselleşmesi" olarak yorumlanabilir. Hem yeni şehir olarak adlandırılan kentsel coğrafyanın eski sayfiye alanlarına doğru genişlemesi hem de tarım arazilerinin imara açılma süreçleriyle, bu alanlar sadece ikincil konutlar olarak değil, sürekli kullanılan konutlara da dönüşmektedir. Sayfiye alanla-

[4] Bu süreçte farklı bir örnek olarak deneysel bir yapı üretilmiştir. "Zınar Dağ Evi" adı verilen yapıyla ilgili detaylar şurada bulunmaktadır: https://www.arkitera.com/proje/zinar-dag-evi/

rının kente yakınlığı (ve kentin büyümesiyle daha da yakınlaşması) sayesinde mesafe olarak uzak olmayışı, yolların yapılması ve motorlu taşıtların yaygınlaşması ile ulaşımın kolaylaşması, kışların eskisi kadar zor olmayışı ve ısınma araçlarının gelişmesi gibi etkenlerle sürekli yerleşim alanı olarak kullanılabilecek bir potansiyele ulaşmıştır. Böylece kentsel alan ile kırsal çeperiyle yeni bir ilişki biçimi geliştiriliyor. Bu sürecin hızlanmasında, 2019 sonuyla birlikte ortaya çıkan Covid-19 pandemisinin etkisiyle, açık alan (ve "sosyal mesafe" arayışının) talebinin artışıyla, birincil konuta yakın yerlerde arazi alarak bahçeli ve müstakil ev yapma eğilimi yaygınlaşıyor.

Ayrı kullanım biçimleri olarak, özelikle (şehir merkezine yakınlığıyla) Zınnar, mevcut yeşil alanı sayesinde birçok insan için yıllardır günübirlik gidilen ve piknik yapılabilen bir alan ya da "mesire yeri" olma niteliğini artarak sürdürüyor. Öte yandan seyrek de olsa birkaç restoran, besicilik amaçlı hayvan çiftlikleri, seri üretim yapan bazı gıda üretim tesisleri de bu alanda faaliyet gösteriyor ve yılda bir rahvan at yarışlarının yapıldığı hipodrom bulunuyor.

Şekil 4: Çelbira, bir köy evi ve apartmanlar (Kaynak: Yazar Arşivi, 20 Eylül 2023)

Üçüncü temel değişim sayfiye coğrafyasının turistikleşmesidir. Farklı tasarımlarda konaklama yapılarıyla (bungalov gibi) eski sayfiye alanları, daha yaygın bir turistik kullanıma açılıyor. Mardin'de genel olarak "mimari", "kültür" ve "inanç" odaklı turizmin yayılmasının yanı sıra, bu alanlarda "doğa" eksenli turizm etkinliklerine bir yönelme olmakta ve buna uygun konaklama seçenekleri artmaktadır. Böylece bu alan ve dönüşüm süreci, "doğal güzellikler"e odaklanan "kırsal turizm", "agro-turizm", "doğa turizmi" ya da "eko-turizm" olarak adlandırılabilecek tatil olanakları etrafında şekilleniyor.

Bütün bu dönüşümlere bakıldığında, sayfiye alanlarındaki arsaların alınıp satılabilirliği sayesinde konut ve turistik işletme amaçlı yeni yapı üretimleri hızlanmış ve kapitalist mekân üretim ilişkilerinin içerisine daha yoğun girmiştir. Böylece meta değeriyle iş gören bir alana dönüşmesi, aile mülkünden çıkarak emlak piyasasında giderek daha yaygın bir şekilde işlem gören bir mülke dönüşmesi, mekân ile kurulan aidiyet ilişkisini de zayıflatmıştır. Buraların "yatırım alanı" olarak değerlendirilmesi, "aile aidiyeti" odaklı mülkiyet ilişkilerini değiştirmiştir. Bu dönüşümlerle ilişkili olarak, insan etkileriyle de bağlantılı önemli ekolojik değişimler de oluyor. Sayfiye coğrafyasının önemli özelliklerinden biri su kaynakları iken, kaynaklarda önemli azalmalar ve kuraklaşma sürüyor. Sayfiye alanlarında yaban hayatıyla daha yakın ilişki kurulabiliyordu. Birincil yerleşim alanına göre temas kurulan daha çeşitli hayvanlar yaşıyordu. Daha çeşitli yabani hayvan, kuşlar, sincaplar, kent merkezinde olmayan hayvanlar bu alanın yaygın sakinleridir. İnsan nüfusunun ve yerleşimlerinin yayılmasıyla ve tarımsal üretim alanlarının artması ve tarım biçiminin değişmesiyle, sayfiye coğrafyasındaki insan dışındaki canlıların, yabanıl hayvan ve bitki yaşamlarının tahrip olması ya da uzaklaşması süreçleri olası görünüyor. Bu durumda, biyoçeşitliliğin azalması ve yabanıl olmaktan uzaklaşma gibi etkileri hızlanacaktır.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu metin, Mardin üzerine mekân/zaman yazımına "sayfiye" kavramı üzerinden bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle Lefebvre'e (2014) göre mekân üretiminin üç boyutundan biri olan ve mekânın nasıl kavrandığıyla ilişkili "mekân temsilleri" bağlamında, Mardin'de sayfiyelerin üretimi üzerine bir temsil imalatıdır. Haritalama, mimari çizimler,

perspektif, farklı görselleştirme biçimleri gibi farklı pratikler kadar, bir mekânın toplumsal etkiler bağlamındaki dilsel analizi ve anlatılması da bir temsil üretim biçimidir.

Bu inceleme, yerel, ulusal ve küresel farklı dinamiklerin etkileri bağlamında sayfiyenin nasıl bir dönüşüm geçirdiğine odaklanmıştır. Kentte sürekli yerleşim alanı olan ve birincil konutları kapsayan kentin dönüşümüyle ilişkili göçler ve mülkiyet değişimleri, yeni kentleşme süreçleri, eski kentin turistikleşmesi, ulaşım olanaklarının gelişmesi ve yerleşik orta/üst sınıfın ikincil konut arayışı, konut piyasası sayfiyelerin dönüşümü süreçlerinde etkili olmuştur.

Temel olarak iki güzergahta bir tartışma yürütmeye çalıştım. Birincisi, mekânsallık ve zamansallık arasındaki ilişki bağlamındaki sayfiyenin dönüşümü; ikincisi sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri arasında kesişimsellik perspektifi çerçevesinde sayfiyenin kullanımı. İlk güzergâh, sayfiyede mekânsallık ve zamansallık üzerine bir tartışma yapmakla ilgilidir. Sayfiye ile, mevsimlik konut olma özelliği dolayısıyla mekân ve zaman arasında farklı bir toplumsal ilişki biçimi geliştirilir. Sayfiye, kentlerden kırsal ve sahil çeperlerine doğru bir yer değiştirme olmasıyla ve ilişkilendiği alanlarındaki yeni mekân üretimleriyle mekânsal bir meseledir. Bu meselede iki düşünme potansiyeli vardır. Birincisi, insanın mekân üretim biçimleri olarak, kentsellik ile kırsallık arasındaki ilişkinin dönüşümüne ve böyle bir ayrımın karşıtlık ile kurulmasına dair bir eleştiri potansiyeli barındırır. Sayfiyede kırsal ve kentsel arasında daha geçirgen ve dinamik bir süreç işler. İkincisi, doğal ile kültürel arasında yapılan ayrımı bir karşıtlık ile değil, nasıl geçirgen ve iç içe olduğuna dair bir potansiyel vardır.

Mekânın kullanım zamanı, süresi ve amaçları bağlamında sayfiye, zamansal bir meseledir. Isı değişimlerine bağlı olarak mekân, mevsimlik kullanılır. Bu durum, çalışma ile "boş zaman" (tatil, dinlenme) arasındaki modern zaman bölünmesine işaret eder. Zaman referansı doğadaki değişimlere dayandırılırken, ısı değişimi, mevsimler ve tarımsal üretim bağlayıcı unsurlar olmuştur. Ancak modern tatil anlayışı, "sayısal zaman" kavrayışının gelişmesiyle yayılmaya başlamıştır. İnsan dışındaki varlıkların hareketine göre ayarlanan bir zamanlaştırma biçimi, yerini insan icadı olan sayısal zaman kavramına bıraktıkça, insan dışı varlıklarla kurulan ilişki de değişmektedir. Temelde zaman ve mekân anlayışlarının nicelikleşmesi olarak sayısal zaman, para ve harita gibi unsurların işler hale gelmesi, bu dönüşümün temel öğelerindendir.

Yaz mekânlarının ve yaz kültürünün dönüşümü, yerel dinamiklerin etkisinden giderek daha fazla uzaklaşır. Hem yapı süreçlerinde kullanılan malzeme ve bilgi, hem de "meta değerinin" işlerliğini artırmasıyla ulusal ve küresel etkenler daha belirleyici hale gelir. Bu alanlarda, tarımsal üretim etkinliklerinin ve kırsal niteliklerin azalması, daha yoğun bir yerleşim alanına dönme eğilimi gözlenmektedir. Sayfiyenin kırsal karakteri, apartman ve müstakil konut inşaat yapımlarının artışı ile mevcut kentsel alanların genişlemesi sonucu değişmektedir. Eski sayfiye alanları kentle bütünleşme eğilimindedir. Kentin büyümesi ya da coğrafi yayılımı ile sayfiye olan yerler giderek kentsel alanlara dönüşmektedir. Hem bu yakınlaşma hem de ulaşım olanaklarının gelişmesiyle, bu alanlarda ikinci konut edinme ve yaz dışında daha sık kullanım olanaklı hale gelmektedir.

İkinci güzergâh, mekân üretim süreçlerini ve gündelik yaşam pratiklerini, sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet bağlamında farklılandırmaktır. Sayfiyeye gitmenin sınıfsal bir boyutu bulunmakta ve etnisite bağlamında sayfiye alanları da farklılaşmaktadır. Ayrıca çalışma ve dinlenme arasındaki ilişkiyle çerçevesinde ele alındığında, sayfiyeler dinlenme amaçlı yerler olarak görülse de burada gerçekleştirilen emek süreçleri herkes için aynı şekilde işlemez. Sayfiyenin tatil yeri olarak görülmesinde odağa alınan şey, mekân değişimi ve dinlenme oldukça, farklı "ev içi emek" pratikleri ile gıda üretimi süreçlerindeki pratikler dışarıda bırakılmaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu dönüşüm ve etkileşim süreçleri göz önünde bulundurulduğunda, sayfiye üzerine yapılacak çalışmaların, coğrafya, mimarlık, mekân sosyolojisi/antropolojisi gibi disiplinlerle birlikte, daha fazla turizm disiplini kapsamında değerlendirilecek gelişmeler doğurması olası görünüyor. Ayrıca, alandaki insan dışındaki varlıkların bu süreçlerdeki etkileri ve nasıl etkilendikleri doğa bilimlerinin konusu olacaktır. Mardin'de kent, kır ve sayfiye alanları, insan ve insan dışındaki varlıkların ortak yaşam ve etkileşim alanı olarak düşünüldüğünde, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin olanakları birlikte kullanılabilir.

Extended Abstract

A Socio-historical evaluation of the transformation of summer resorts in Mardin

*
Murat Küçük[5]

This study examines the spatial, temporal, and social transformations of summer resorts in Mardin as manifestations of space-time production. It explores how these resorts have evolved under local, national, and global dynamics. The focus is on the rural areas surrounding both the historic and more recent settlements within the current borders of the Artuklu district in Mardin province. These summer resorts are conceptualized not merely as spatial and temporal entities, but as sites of diverse practices and lived experiences. As a form of space production, summer resorts refer to secondary residences located outside urban centers, associated with the countryside, and characterized by seasonal use.

Human beings socialize geography by producing space, fulfilling the fundamental need for shelter through the transformation of geography. Throughout history, various forms of dwelling have emerged. The distinction between the basic types of settlement—village and city—is closely tied to humanity's relationship with nature. Summer resorts have developed as a settlement form situated between the rural and the urban. Not designed for permanent habitation, these spaces reflect alternative ways of experiencing and organizing time and space. In this context, Mardin presents a particularly unique "seasonal condition" that unfolds between its urban and rural zones. This seasonal usage generates significant changes in spatial and temporal practices, shaping everyday life.

This study analyzes the transformation of summer resorts by exploring the interrelations among spatiality, temporality, and sociality. Drawing on Lefebvre's concept of the "production of space" (2014) and Urry's notion of

[5] Assist. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Mardin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2699-1194
E-mail: muratkucuk@artuklu.edu.tr

the "consumption of space" (2015), it examines the roles of various agents and dynamics driving the demographic, cultural, economic, political, spatial, temporal, and ecological changes that have shaped the geography of summer resorts. Lefebvre (2014) conceptualizes space as a socially produced construct and proposes an analytical framework based on the trialectics of spatial practices, representations of space, and representational spaces.

The primary factors driving the development of these seasonal spaces as summer resorts in Mardin include cooling, food production, access to water, and rest. These areas have historically served not only for leisure but also for productive activities such as agriculture and food preparation. Their transformation has been influenced by multiple factors: migration, changes in property ownership, urbanization in both historic and new settlements, the touristification of the historic district, improvements in transportation, and rising demand for secondary residences among the middle and upper classes. The real estate market has also played a significant role in this process.

The findings are based on qualitative research. Data were collected through spatial observations in 2015 and 2024, interviews with individuals who have experienced summer resorts during these periods, and various publications as secondary sources. Additionally, photographs were taken to document changes in this geography over time. These diverse data sources have been integrated into a historical and spatial narrative. The analysis is structured around four main themes:

(1)The emergence of summer resorts as secondary settlements.
(2)The decline of summer resorts and ruralization.
(3)The transformation and touristification of Mardin's historic district into a summer resort.
(4)The re-emergence of summer resort areas, their integration with new urban developments, and processes of touristification.

The study follows two main theoretical trajectories. The first explores the relationship between space and time in the evolution of summer residences. As seasonal settlements, these resorts create a new social relationship between space and time. This reflects a distinct spatial formation shaped by periodic movement between urban and peripheral rural areas, accompanied by the production of new spatial configurations. Traditionally, time was perceived through natural rhythms, including seasonal changes, temperature fluctuations, and agricultural cycles. However, modern life has introduced a

dichotomy between "work" and "leisure," aligning time with abstract, quantified systems. The replacement of nature-based temporalities with socially constructed systems—such as clocks, maps, and monetary frameworks—has reshaped the human relationship with space. At the heart of this transformation lies the abstraction and measurement of time and space through such systems.

The second trajectory seeks to differentiate the processes of spatial production and everyday life practices through the intersection of class, ethnicity, and gender. Access to summer resorts reflects class-based privilege and varies across ethnic groups. Moreover, although these spaces are typically perceived as sites of rest and relaxation, they also encompass various forms of labor. A division of labor emerges—particularly regarding domestic work and food production—that often remains invisible. These practices highlight underlying gender inequalities. Understanding these resorts purely as recreational spaces obscures the uneven distribution of labor embedded within them.

Ultimately, this study contributes to the literature on space and time by examining the emergence and transformation of summer resorts in Mardin. It positions itself as a representational production aligned with Lefebvre's notion of "representations of space"—one of the three dimensions of spatial production—which concerns how space is conceived. Given the diverse transformation processes at play, summer resorts lie at the intersection of Tourism Studies, Geography, Architecture, and the Sociology and Anthropology of Space. Moreover, examining the roles and experiences of non-human agents in these settings invites collaboration with the natural sciences. By conceptualizing Mardin's urban, rural, and summer resort areas as shared spaces of cohabitation between human and non-human beings, this study calls for a holistic and interdisciplinary approach.

Kaynakça/References

Adak, K. (1996). Zınnar. *Vuslat Dergisi*, 120, 11.

Alioğlu, E. F. (2003). *Mardin: şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2014). Osmanlı'da sayfiye'nin icadı. T. Bora (Der.), *Sayfiye: hafiflik hayali* (ss. 15-44). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., & Ünsal, S. (2001). *Mardin: aşiret-cemaat-devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Bora, T. (Der). (2014). *Sayfiye: hafiflik hayali.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Buckingham, J. S. (1827). *Travels in mesopotamia* (Vol. 1). London.

Çağlayan, M. (2010). *Geleneksel mardin kasırlanın mimari özellikleri ve korunması üzerine bir yöntem araştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Çağlayan, M. (2016 Ocak). Mardin'in sayfiyelik mekânları: kasırlar. *Mardin Kültür Sanat Turizm Dergisi*, 4, 34-37.

Develioğlu, F. (2007). *Osmanlıca türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Harvey, D. (2017). *Kent deneyimi*. (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.

Koç, M. (2019). *Mardin firdevs kasrı için restorasyon ve yeniden kullanım önerisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Küçük, M. (2012). *Intersecting identities: change and context in the case of mardinian arabs.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Küçük, M. (2013). Aidiyetin mekânı: mardin'de kimlik ve mekânın değişimi. *İdealkent*, 9, 114-137. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/461594 adresinden erişildi.

Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.). Çelbira Üzüm İşliği. 10.02.2025 tarihinde https://mardin.ktb.gov.tr/TR-312261/celbira-uzum-isligi.html adresinden erişildi.

Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi.* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.

Mardin'de herkes kış zahiresi hazırlıyor (1932, 19 Eylül*). Son Posta Gazetesi.*

Mardin, seneler geçtikçe güzel ve temiz bir manzara kazanıyor (1932, 12 Ağustos). *Son Posta Gazetesi.*

Mardin'de yaz safası başladı her evin damlarına yatak kuruluyor ve sitarelerle çevriliyor (1934, 1 Temmuz). *Son Posta Gazetesi*.

Nişanyan Sözlük (t.y.). Sayfiye. 15.10.2023 tarihinde https://www.nisanyansozluk.com/kelime/sayfiye adresinden erişildi.

Özkaraman Şen, S. M. (2024). İstanbul'da yazlık kültürünün değişimi. *Arredamento Mimarlık*, 365, 45-50.

Özkazanç, B. (2024). Konuttan kaçarken başka bir konuta koşmak: tatil evi. *Arredamento Mimarlık*, 365, 56-58.

Öztürkatalay, L. (1995). *Mardin ve mardinliler*. Kendi yayını.

Savaşır, G. (2024). Türkiye'de tatil ve turizm arakesitinde kalmış bir potansiyel olarak 'ikinci konut'. *Arredamento Mimarlık*, 365, 52-56.

Şentürk, L. (2014). Kulüp tropikal'den sandıma'ya: yalıkavak'ta otuz yıl. İçinde T. Bora (Der.), *Sayfiye: Hafiflik Hayali* (ss. 61-86). İstanbul: İletişim Yayınları.

Urry, J. (2015). *Mekanları tüketmek.* (R. G. Öğdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2012, 6 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 28489). 10.12.2024 tarihinde: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 adresinden erişildi.

Murat Küçük
Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. Yüksek lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji programında, doktorasını Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji programında tamamladı. Mardin'in toplumsal ve mekânsal dönüşümü, kültürel çeşitlilik, kentsel koruma, kesişimsellik teorisi, insan-sonrası teori ve duyusal etnografi üzerine çalışmalar yapmaktadır.

He is an Assistant Professor in the Department of Sociology at Mardin Artuklu University. He received his M.A. in Sociology from the Middle East Technical University and his Ph.D. in Sociology from Mimar Sinan Fine Arts University. His research interests include the social and spatial transformation of Mardin, cultural diversity, urban conservation, intersectionality theory, posthuman theory, and sensory ethnography.

E-posta: muratkucuk@artuklu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 216-244 **DOI:**10.31198/idealkent.1648021

Gordon Matta-Clark'ın "modası geçmiş" mekâna dair sanatsal taktikleri üzerinden bir kentsel okuma *

C. Sanem Ersine Masatlıoğlu[1]

Öz

Bu makalede dil felsefesine, gündelik yaşam pratiklerine, fotoğrafa, filme ve mimariye dokunarak performanslar üreten, aynı zamanda yere özgü işleriyle tanınan aktivist sanatçı Gordon Matta-Clark'ın üretimleri kentsel mekânda dönüşüm tartışmalarıyla buluşturularak incelenmiştir. Sanatçı, tarihi durağan olmayan ve katmanlı olarak inceleyen Walter Benjamin'in I. Dünya Savaşı sonrası ortaya koyduğu bir sosyo-kültürel-ekonomik okuma olarak "modası geçmiş" kavramından ilham almıştır. Matta-Clark'la yapılmış birebir görüşmeler, mektuplar, çeşitli sanatçı ve eleştirmenlerin O'nun işleri üzerine görüş yazıları ve sanat işlerini bünyesinde bulunduran müzelerin derlediği metinler ile görsel kaynaklarından yararlanılarak genelleyici olmayan bir okuma yapılmıştır. Sanatçının bina kesikleri çalışmaları, yakın geçmişin paradoksal durumlarıyla çarpıcı karşılaşmalar üretmeleri ve günümüzde süregelen yere aidiyet, kent hakkı, mülkiyet ve kentsel dönüşüm meseleleri açısından zamansallık fenomenine dair önemleri detaylandırılmıştır. Matta-Clark'ın bozulma ve yıkılma aralığındaki yeniden üretiminde sosyal, fiziksel ve metaforik bilginin temsili ile sonuçlanan deneyimi ve çağdaş kentsel dönüşüm yaklaşımlarına kısa bir yansıması tartışılarak inceleme tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Matta-Clark, modası geçmiş, kentsel mekân, gösterge, zamansallık.*

Atıf/Cite
Ersine Masatlıoğlu, C. S. (2025). Gordon Matta-Clark'ın "modası geçmiş" mekâna dair sanatsal taktikleri üzerinden bir kentsel okuma. *İdealkent* (48), 215-244. https://doi.org/10.31198/idealkent.1648021

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Gebze Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4415-797X
E-posta: semasatlioglu@gtu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 27.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 08.05.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 216-244 **DOI:**10.31198/idealkent.1648021

An urban reading through Gordon Matta-Clark's artistic tactics of "outmoded" space

*

C. Sanem Ersine Masatlıoğlu[2]

Abstract

This study examines the work of activist artist Gordon Matta-Clark, known for his site-specific productions and performances that engage with language philosophy, everyday practices, photography, film, and architecture, through the lens of urban spatial transformation. Matta-Clark was influenced by Walter Benjamin's concept of the "outmoded"—a socio-cultural and economic framework introduced after World War I that views history as non-static and multilayered. Rather than offering a generalized interpretation, this study draws on a diverse range of primary sources, including personal interviews with the artist, essays by other artists and critics, and texts and visual materials curated by museums that exhibit his work. The analysis elaborates on Matta-Clark's building cuts, emphasizing their ability to generate striking encounters with the paradoxes of the recent past, and their relevance to temporality in contemporary issues such as spatial belonging, the right to the city, property, and urban transformation. The study concludes by discussing how Matta-Clark's acts of re-generation, situated between decay and demolition, serve as experiential representations of social, physical, and metaphorical knowledge, offering a reflective perspective on contemporary urban transformation practices.

Keywords: *Matta-Clark, outmoded, urban space, semiotics, temporality.*

[2] Assist. Prof. Dr., Gebze Technical University, Architecture Faculty, Architecture Department, Kocaeli, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4415-797X
E-mail: semasatlioglu@gtu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 27.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 08.05.2025

CC BY NC ND

Giriş

Kültür eleştirmeni Walter Benjamin, erken 20. yüzyıldan günümüze sanat dâhil birçok disipline ilham kaynağı olmuştur. O'nun kentsel çevreye ve tarihsel bilgiye bakıştaki yeniliği, bunları bir kolektif deneyim veya biriktirme teorisiyle ele alışıdır. Hannah Arendt'e göre Benjamin, geleneğin yardımı olmadan geçmişle uğraşmanın tek ve uygun yolunun dil felsefesine yoğunlaşarak kristalleşmeye, yani öze varmak olduğunu düşünmüştür. Bunu "Yunan *polis* (kent) kelimesi, *politics* (politika) kelimesini kullandığımız sürece siyasi varoluşumuzun temelinde var olmaya devam edecektir" (Arendt, 1969:49) diye örnekler. Benjamin, kelimelerin, nesnelerin veya mekânların özüne ve anlamına ulaşma yolunda, *modası geçmiş* olanın, yeni ve yenilikçi olanın çıkarı için sıklıkla hızla geri plana itildiğine, fakat belirli öneme sahip olduğuna da inanır. Bu yaklaşım, eskimiş olanı ilerlemenin önünde bir engel olarak görmek yerine, kültürel ortamların evrimini sosyo-ekonomik bağlamla anlamaya yönelik bir araçtır. Kronolojik bir düzene sahip olmayan, eklektik ve çok katmanlı taktiklerle çalışan bu yaklaşım, savaş sonrası Avrupa'sının materyalizm, zamansallık ve öznellik koşullarına tepki vermenin bir ilham kaynağı haline gelerek etki alanını genişletir.

2. Dünya Savaşı sonrasında filozoflar, aktivistler ve sanatçılar kentsel yaşamı domine eden sosyal ve fiziksel yapılara meydan okumaya başladığında, kent önemli bir siyasi ve kültürel tartışma alanı olur. Marksist sosyolog Henri Lefebvre'in 1968'de teorileştirdiği şekliyle bir slogan haline gelen "şehir hakkı" ("*the right to the city*") kavramı bu mücadelenin merkezinde yer almıştır. Lefebvre'in (2022) fikirleri, kentsel dönüşüm ve büyümeye yönelik daha kapsayıcı, demokratik ve bireylere, özellikle dışlanmış topluluklara, yaşadıkları alanları şekillendirmede söz hakkı verilmesi çağrısında bulunur.

Bu doğrultuda performans sanatı, aktivistlerin taleplerini dile getirebildikleri ve kentsel alanda seslerini duyurabildikleri güçlü bir araç haline gelir. Dünyanın dört bir yanında sanatçılar, egemen kentsel planlama ve kalkınma uygulamalarının doğasında var olan eşitsizlikleri açığa çıkarmaya çalışan bir dizi kışkırtıcı ve yıkıcı performans sergilerler (Schrank, 2009). Bunlardan biri olan Gordon Matta-Clark, sanat hayatı boyunca sokakta temiz hava sunmaktan ağaçta dans etmeye, bir aşevi-sanat evi-restoran işletmeye, yıkılmaya bırakılmış binalarda dev kesikler açmaktan atıl yapı parselleri satın almaya kadar farklı ölçeklerde ve araçlarla çalışmıştır.

Kısa yaşamı sebebiyle ancak on yıl kadar aktif olabilmesine rağmen Matta-Clark, performans, heykel, çizim, yazı, fotoğraf, kolaj ve film içerikli çeşitli bir *oeuvre* miras bırakarak yakın tarihten günümüze esin kaynağı olagelmiştir. Kentsel mekân ve hafıza temalarını birleştirici güce sahip yaklaşımında, sosyo-ekonomik sınıflaşmaya ve tepeden inme kent politikalarına ilişkin keskin eleştiri sanatsal müdahalelerine içkindir. Madde ve materyallerini bir nevi yeniden ürettiği bina kesikleri (*Building Cuts,* 1972-1978) serisi, mimari madde ile uğraşıyor gibi gözükse de nesneden çok mesaja önem verir. Binaları, yerleşik otoriteleri sorgulamak, yerin ruhunu ve kent hafızasını düşündürmek, ihmal edilmiş kentsel alanları keşfetmek için bir araç olarak kullanmıştır. Çalışmaları, modası geçmiş yerlerin tarihsel ve kültürel yönlerine, başka bir ifadeyle göstergeler, gösterilenler ve bunların zamansallığına performans deneyimleri ve belgelemeleri üzerinden dikkat çekmiştir. Kent ve izleyiciler (*spectator*) ile benzersiz etkileşimler kurmuştur.

Benjamin'in semantik ve semiyotik ile alakadar koleksiyonerliğinden ve felsefesinden ilham aldığını belirterek çeşitli temsil araçları ve modlarını içeren çalışmaları, kentsel hafıza merceğinden incelenebilecek bir ilişkiyi paylaşır. Bu doğrultuda, makalede, kentsel mekân, mülksüzleştirme, yıkım, çöküş gibi çağımız dünyasında ivmelenerek süregelen meseleleri, okuyucuya Matta-Clark'ın detaycı ve yaratıcı üretimlerine dair derin bir anlayış kazandırılarak özgün bir kent eleştirisi sunmak amaçlanır. Öncelikle, sanatçı olmaya doğru gelişimi ve ilham aldığı sanat akımları, kapsamlı anlamıyla -sosyal, kültürel, ekonomik ve politik ağ içerisinde- tarihsel çerçevede kısaca aktarılmaya çalışılmıştır. Benjamin'in teorisi bu bağlamda hem bu makalenin kavramsal çerçevesinin hem de Matta-Clark'ın çalışmalarının zeminini oluşturur. Matta-Clark'ın *Anarchitecture* grubuyla olan çalışmaları, sanatçının taktikleri ve göstergeler tarihinde etkilerini anlamak ve bunların evrensel boyutta büyük kentlerde günümüzde de problematikliğini koruyan temalara yansıtabilmek adına örneklenmiştir. Sanatçının bazen herhangi bir yapı eklemeden başka araçlarla, bazen de yapılı olanı bozarak ürettiği işler, kent, mekân, yer ve bunlarla ilişkili hafıza, zamansallık, geçicilik gibi kavramlarla harmanlanarak irdelenmiştir.

Belirlenen bir araştırma probleminin kavramsal çerçevesi içinde incelenen bilgilerin toplanması, inceltilmesi ve/ veya analiz edilmesi, mevcut literatürün kapsamlı bir şekilde taranması ve çalışmaya konu olan kişilerin ve/veya eserlerin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesinden oluşan sis-

tematik süreç, tarih ve eğitim bilimlerinden antropoloji ve sosyolojiye kadar çeşitli akademik disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından kullanılan köklü bir bilimsel yaklaşımdır. Bu makalede, görüşme, mektup, eleştiri ve küratöryel metinler gibi kaynakları içeren bir araştırma süreci yürütülerek çoklu vaka çalışması yöntemi uygulanmıştır. Merriam (1988), bu değerlendirmeli yöntemi, tanımlama ve yorumlamayı içeren, fakat ana odağı bir uygulamanın ya da olayın anlamını değerlendirmek için bu verileri kullanmak olan araştırma ilkesi olarak tarifler. Bu yöntem ele alınan probleme daha derinlemesine bütünsel bir yaklaşım sağlar. Bu doğrultuda araştırma, herhangi bir rapor veya tablo ile aktarılabilecek şekilde karşılaştırmalı bir okumaya indirgenmeyerek ele aldığı kavramsal temalarla şekillendirilmiştir.

1. Benjamin'in Modası Geçmiş Kavramı

1920'lerde 1. Dünya Savaşı sonrası Avrupa entelijansiyası Marksist Alman filozof ve eleştirmen Benjamin'in "modası geçmiş"[3] olarak nitelendirdiği olağandışı bir estetik ve eleştirel kategori ortaya koymasıyla karşılaşır. Modası geçmiş kavramı, Benjamin'in modernite ve tarih incelemelerinde merkezidir (Benjamin, 1996). Zamansızlığı moda olmayanda bulur; zamanın toplumunda kullanımını veya değerini yitirmiş ancak kendine özgü bir çekiciliği veya önemi koruyan nesnelere, tarzlara ve uygulamalara dair bir anlamı inceler. Modası geçmiş olanın, geçmişin sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları hakkında çok şey ortaya çıkardığına ve tarihi incelemek için benzersiz bir mercek sunduğuna inanır (Benjamin, 1969). Esasında, 1920'lerdeki makalelerinde modası geçmiş kavramını, endüstrileşmenin getirdiği, yeniliklerin sürekliliği ile nesnelerin daha hızlı eskimesi doğrultusunda modern bir fenomen olarak ele alır. Ancak 1929'da gerçeküstücülük makalesini yazdığında, modası geçmiş modern nesne olarak nitelendirdikleri en fazla beş yıllık şeyler olabilir (Susik, 2009).

Benjamin, heterojen bir göstergeler kümesi olarak özetlenebilecek dünyada, tarihselcilik (*historicism*) ile tarihsel materyalizmi (*historical materialism*) çelişkilendiren bir kaynaktan hareket eder. İlki, tarihsel olayların kronolojik ve çoğunlukla eleştirel olmayan bir şekilde kataloglanmasına odaklanırken, ikincisi tarihe sınıf mücadelesi, güç dinamikleri ve maddi

[3] Kavramın Almanca orijinali "*das Veraltete*", İngilizce kaynaklarda "*outmoded*" olarak çevrilmiştir.

yaşam koşulları merceğinden bakmanın önemini vurgular (Kittsteiner vd., 1986). Modası geçmiş eleştirisi, 1920'ler boyunca Paris avangardının merkezi teorisi olur. Edebiyat ve sanat aracılığıyla kurulan toplumsal anlatılar ve o dönemde Fransa'da öne çıkan kültürel dönüşüm, ilericilik ve rasyonalizm gibi yaygın değerleri, kapitalist ekonominin artan baskısını ve uzun savaşın yol açtığı maddi ve psikolojik yıkımı içeren polemikleri beslemiştir. Bu paradigma, gerçeküstücü sanatın ana motifi haline gelir ve modernite durumunun bütünsel bir göstergesi olarak önem kazanır (Susik, 2011).

Benjamin (1969), sanatın yalnızca kendi zamanının bir yansıması olarak değil, tarihsel sürecin aktif bir katılımcısı olarak görülmesi gerektiğini savunur. 1935'te yazdığı, fakat 60'lı yıllarda İngilizce basımıyla etki alanını genişleten *Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat İşi* adlı makalesinde fotoğraf ve film gibi teknolojik gelişmelerin sanatın doğasını ve toplumdaki rolünü nasıl dönüştürdüğünü inceler. Sanatsal ifadenin çeşitlendirilerek yeniden üretilebilmesinin (*reproduction*), sanat çalışmalarına erişimi demokratikleştirirken bunların *aura*sını ve özgünlüğünü de değiştirdiğini belirtir. O'na göre, ritüel amacından kurtulan sanatta, artık kitlelerin beğenisi sanat eserinin toplumsal anlamının bir ölçüsü haline gelir (Benjamin, 1969). Bu yaklaşım, sanatı şekillendiren sosyo-politik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik güçleri tanıyan eleştirel bir yaklaşımı gerektirir. Modası geçmiş olan nesne, geçmiş anların şimdiki zamanda izlenebileceği alanları sunar. Örneğin, başyapıtı kabul edilen *Pasajlar Projesi* metinlerinde, ana nesneler Paris'in 19. yüzyıldan kalma pasajlarıdır. Kent gezgini (*flanör*), kente kılcal olarak yayılan pasajları gezerken hem kendi sergileme nesnesi olan bu mekânlarla geçmişten o ana kadarki sosyal, ekonomik ve diğer tüm işaretleri izler hem de içerdiği nesnelerle ve yaşam tarzıyla kendisi sergileme alanı olan bu mekânlarda modası geçmeye başlamış bir deneyimde dolanır. Zaman-mekân ağında bu bulanık eşikler somut göstergelerle belgelenebilir. MacFarlane (2010), 'belge'nin Benjamin'in gerçeküstücü üretiminin edebiyat dışı olası diğer (gösteriler, vb.) ürünlerini tanımlamak için kullandığı anahtar kelimelerden biri olduğunu ifade eder.

2. Kent ve Sanat: Mekânsal ve Sosyal Semiyotik Zincirler

Benjamin'in eklektik felsefesini yönlendiren kaynağın, dil ve iletişim araştırmalarından faydalanarak işaretlerin anlamlarını ve ilişkilerini analiz et-

meyi amaçlayan modern göstergebilim olduğu söylenebilir. 2. Dünya Savaşı sonrası soyut ve somut çevrenin temellendirilmesi, organize ve temsil edilmesi gibi süreçlerde, bazı kentsel tasarımcılar ve kültürel antropologlar göstergebilim, dilbilim ve yapısalcılık kuramlarından içgörü elde ederler. 1960'ların sonlarında -temelde Jacques Derrida'nın Martin Heidegger okumalarından ilham alan- yapısökümcü yaklaşımda "nihai bir gösterilenin olmadığı", yalnızca "sonsuz metaforik zincirlerin" (Barthes, 1973) olduğu yönündeki iddia, formun işlevi takip ederek saflığa ulaşılabileceği yönündeki modernist varsayımlara meydan okur (Ellin, 1999).

Sonsuz metaforik zincirler olarak kentsel mekân ele alındığında, Lefebvre'in (2022), herhangi bir kodun, metinden, yani iletilenden hareketle birçok olasılık, seçim, çoğulluk, çizgiden ziyade bir doku olarak tariflenebilecek muğlaklık içerdiği açıklamasına bakabiliriz. Burada bahsi geçen metin, pratik, duygusal ve toplumsal olabilen bir iletidir; daima yazılı olacak diye bir kaide yoktur. Bu noktada gösteren ile gösterileni bağlayan ana aktörün zamansallık olduğu iddia edilebilir. Fransız antropolog ve filozof Bruno Latour'un *Biz Hiç Modern Olmadık* kitabındaki "Zaman düzenleme yapmaz, zamanı yapan düzenlemedir" (Latour, 1993:76) manifestosuna burada işaret edilebilir.

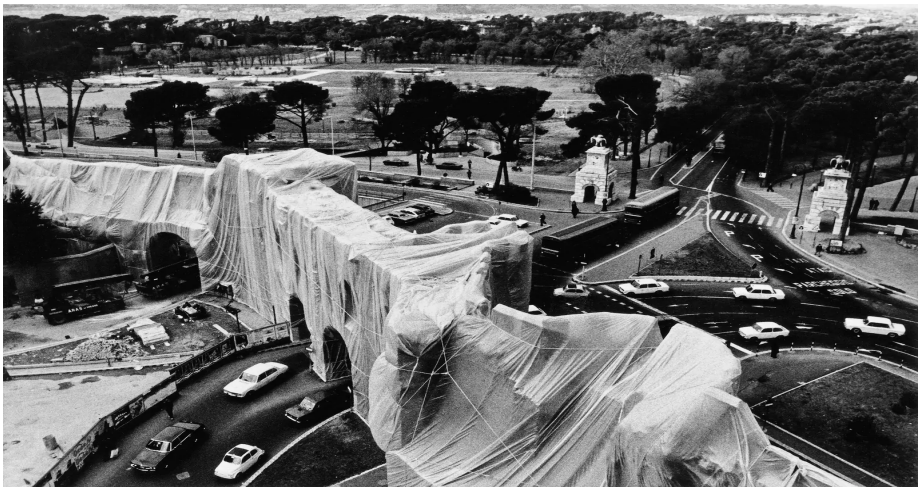
1960'larda Fransa'dan çıkan düşünceleriyle felsefe alanını sarsan tarihçi Michel Foucault (1980), zamansallığın toplumsal ve siyasal güçler tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamak adına, iktidar ve dil aracılığıyla ifade edilen bilgi ve düşünce sistemlerinin etkilerini tartışır. Postmodern kentte yapılı çevrenin güç odaklarının bireyin zamanı deneyimleme biçimine müdahale ettiğini belirtir. Burada sadece kontrollü siteler, alışveriş merkezleri veya hapishanelerden bahsetmez. En basit haliyle sokaklar, kamusal olduğu düşünülen açık alanlar ve binalar da bireyin algısını ve davranışlarını yönetir. Lefebvre (2022), yaşanan mekânın asla tarafsız olmayacağının ve kent ile toplum kuramında önemli ve hatta asli bir boyut olduğunun altını çizer. Foucault'ya (1986) göre bizi kendimizden uzaklaştıran, hayatlarımızın, zamanımızın, tarihimizin aşındığı, bizi pençeleyen ve kemiren bu dış mekân, bireyleri ve nesneleri yerleştirebileceğimiz bir boşluk değildir. Bu yönlerden ilişkilendirilen Matta-Clark'ın çalışmalarının önemini ve günümüze dek yaşayan etkisini kavramak amacıyla, yukarıda düşünsel temelleri kısaca aktarılan '68 kuşağı ideolojisinin, Paris Üniversitesi'ndeki protestolarla ortaya çıkıp Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayıldığı sürece değinmek yerinde olacaktır.

20. yüzyılın ikinci yarısında, hızla kentleşmiş alanlarda sanayi kapitalizminin iç dinamikleri, sabit sermaye yatırımının artan yoğunlaşması, yeni ihtiyaçların ve taleplerin yaratılması ve sermaye fazlası meselelerinin sömürüyle mülk edinmeye dayanan para dolaşımını yaygın hale getirdiği (Harvey, 2019) düzen yerleşir. 1968 protestoları olarak anılan, hükümet, öğretim kurumları, özel şirketler ve geleneksel toplum değerleri gibi yerleşik tüm otoritelere yönelik eylemler, bahsedilen sömürü sistemini ve eşitsizlikleri kınar. Bu dönem, müzik, resim, heykel, moda, edebiyat vb. alanlarda kurallar ve geleneklerle yüzleşen geniş çaplı bir kültürel devrimi de işaret eder. Ürünleri yerine fikirleri çalışmalarının birincil aracı haline getiren kavramsal sanatçıların bazıları müze ve galeri gibi sergileme alanları dışına taşarlar. Kentsel -ve bazen kırsal- mekânın yaratıcı bir sahne olarak kullanılması söz konusudur. Gündelik yaşam ile sanat, şekil (ürün) ve zemin (sergileme mekânı) arasındaki sınırlar, sanatın nereye veya kime ait olduğu konusundaki geleneksel kavramlara meydan okunan bu sosyo-politik iklimde bulanıklaşır. Burada Marcel Duchamp'ın pisuarından veya gerçeküstücülerin tablolarından[4] farklılaşan çarpıcı nokta, sokakların, parkların, terk edilmiş binalar ve hatta toplu taşımanın zemin olarak kullanılmasıyla o güne dek görülmemiş, bireylerin kendi varoluş ve zamanlarının içinde, sürükleyici ve düşündürücü deneyimler yaratılmasıdır.

1960'larda ve 1970'lerde kavramsal sanatın olgunlaşma süreci, Benjamin'in kültür eleştirileri bağlamında tartışılan ve devamında birçok düşünür tarafından zenginleştirilen semantik ve semiyotik temalarıyla uyumludur. Kavramsal sanatın önemli isimlerinden Christo ve Jeanne-Claude'un 1974 tarihli *The Wall* (Duvar) eseri (Şekil 1), arazi sanatı (*land art* veya *earth art*) yaklaşımıyla, fakat kentsel bir yapı üzerinden üretilmiş ilginç bir örnek olarak verilebilir. Yaklaşık 2000 yıllık Roma duvarlarından

[4] 1. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru serpilen Dada hareketinin üyeleri, "sanat için sanat" estetizminin saçmalığını ifade etmeye ve absürt savaş kültürü de dahil olmak üzere tüm bilindik kodları bozmaya çalışmışlardır (Featherstone, 2005). Devamında, 1924 yılında Fransız şair Andre Breton, Dadaizm akımındaki çok anlamlılık ve montaj yöntemlerini içselleştiren fakat şiddeti içermeden, gündelik hayat nesnelerinin dinginliğini ve sıradanlığını bozuma uğratan bir algı aracılığıyla sanat estetiği oluşturan gerçeküstücülük akımını temellendirmiştir. Savaş sonrası Avrupa'sına hızla yayılan gerçeküstücülük, öze dönük incelemeleri, psikanaliz ve deneysel zihinsel çalışmalardan yararlanarak, çeşitli anlamlar ve imgeler üzerine farklı sanat dallarında etkinlik göstermiştir. Bu akımın etkileri avangartlaşma ve postmodern paradigma kaymasına yol açmıştır.

bu geçici eser için kentin en işlek caddelerinden biri seçilmiştir. Sanatçılar, yapıyı kumaşla kaplayarak 40 gün boyunca mekânın görünümünü değiştirmiş; izleyiciyi beklenmedik bir karşılaşmaya, gerçeküstü bir ortama sokmuştur. Sanatçıların yerleştirmesi, yapının gündelik yaşamdaki kullanımını değiştirmeden kentsel kimlik ve tarih ile ilişkileri yeniden düşünmeye davet etmeyi hedefler.

Şekil 1. Christo ve Jeanne-Claude, The Wall-Wrapped Roman Wall, Via Veneto and Villa Borghese, Roma, 1973-74, Massimo Piersanti, fotoğraf, 1974, Christo and Jeanne-Claude Foundation. (Kaynak: URL 1)

3. Gordon Matta-Clark'ın Sanatsal Kimlik İnşası

Matta-Clark'ın babası, biçimsel tutarlılığı ve işlevselliği önceleyen modern mimariyle çevrili toplumların genelleştirilmesini ve rasyonelleştirilmesini reddeden soyut dışavurumcu ve gerçeküstücü ressam Roberto Matta'dır. Avrupa'ya gittiğinde -yönünü sanat ve ürün tasarımına döndürmeden önce- kısa bir süre pratik ettiği mimarlık mesleğini 1930'larda iki yıl Le Corbusier'nin mimarlık ofisinde çalıştıktan sonra bırakmıştır. Fakat bu sürede "öklidyen olmayan biçimlerle oluşan mekânlar" ile ilgilenen Matta, boş zamanını "çılgın mimari çizimlerle" geçirdiğini ifade etmiştir (Obrist, 2003). Le Corbusier'nin insan ve biçimlerin sabit ölçülerine dayanan öğretisiyle zıtlaşan Matta'nın çizimleri insan bedeninin ve uzamın değişkenliğine ve geçiciliğine duyarlıdır.

Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde bir yıl Fransız Edebiyatı okuduktan sonra babası gibi mimarlık eğitimi almayı tercih eden Matta-Clark, bunun devamında, yine tıpkı babası gibi mesleğini sanatçı olmaktan yana kullanır. 1962-68 arasında New York'ta Cornell Üniversitesi'nde mimarlık eğitimi alır. 1960'larda Cornell tasarım stüdyolarına Colin Rowe gibi profesörlerin yanı sıra konuk eleştirmenler olarak, Peter Eisenman'ın da dâhil olduğu *New York Five* (New York Beşlisi) grubundan ilham verici ve yenilikçi genç mimarlar da gelir. Rowe, akademik çalışmalarında ve devamında Fred Koetter ile ürettiği ses getiren 1978 tarihli Kolaj Kent kitabında, kenti bütünsel algılanan bir varlık olarak görmeye teşvik eder. "[Rowe'un] Şekil-zemin çizimleri Gestalt psikolojisinin ilkelerine dayanır. Uzamı ve kütleyi kutuplaştırır; (...) kentsel ölçekte, şekil, alan, doku, desen, kenar, eksen vb. yapısal ilişkilerini vurgular" (Hurtt, 1983, s. 56). Bu doğrultuda, Matta-Clark, Cornell'de mimarlık eğitimi görürken, Amerikan okullarında etkisi süren yüzeysel biçimcilik odaklı modernist mimarlık eğitimini reddeden taraflarda yer almaya başlamış olur. Monolitik yapılara yer açmak için tüm mahallelerin yıkıldığı yoğun kentsel yenileme çabalarına karşı teori ve uygulama geliştirmeye yönelik bir akademik alanın içine girmiştir.

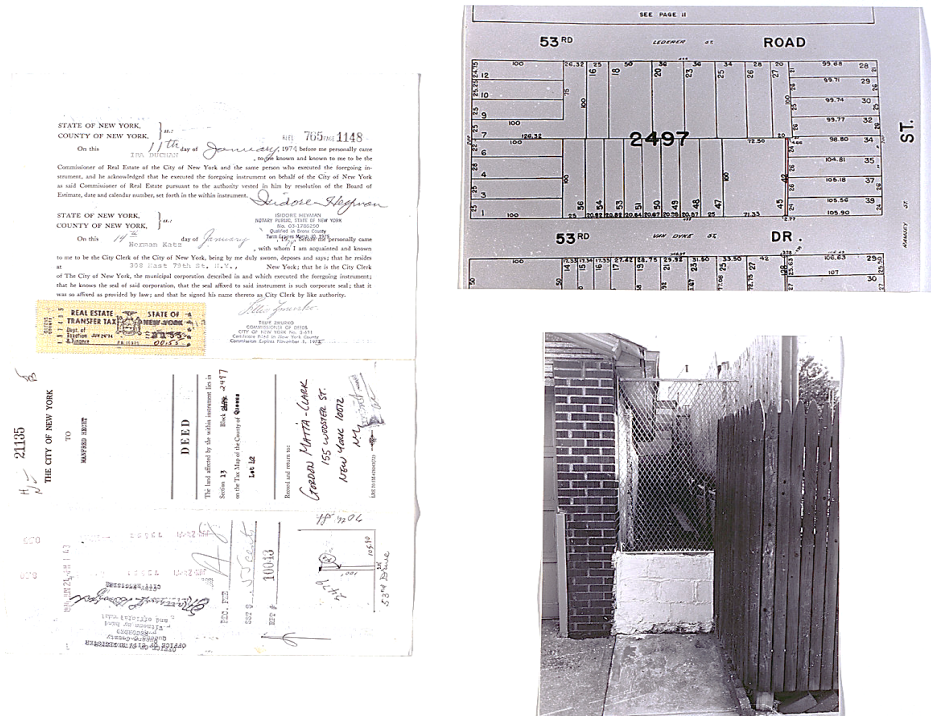
1969'de Cornell kampüsünde gerçekleşen Dennis Oppenheim, Hans Haacke ve Robert Smithson'un da dâhil olduğu on kavramsal performans sanatçısının *Earth Art* gösterisinde sanatçılar doğal malzeme ve süreçlerle ilgilenirken, felsefi bakış açıları nesne odaklı kültürden sistem odaklı kültüre geçişin kanıtıdır. Katılımcı sanatçıların birçoğu Cornell kampüsünde birkaç gün geçirerek, yapı ve zemin, arkeoloji, mimari, sanat fiziği ve uygulamalı matematik gibi çeşitli akademik bölümlerdeki uzmanlarla görüşür (Jager, 1970). Üniversite öğrencilerinin de yardımıyla gerçekleştirilen çalışmalarda, Oppenheim'ın elektrikli testereyle buz tutmuş gölde bir kanal açtığı sırada asistanlığını yapar. Matta-Clark'ın bir sanatçı oluşuna doğru kaymayı işaretlediği bu durum, aşağıda bazı çalışmalarında açıklanacaktır.

Matta-Clark'ın erken işlerinin çoğu kelimenin tam anlamıyla performanslardan oluşur, ancak kent ve mülklerle ilgilidir. 1971 tarihli *Tree Dance* (Ağaç Dansı) performansı, günümüzde bir sessiz kısa film ve fotoğraf serisinden izlenebilir. Filmde, sanatçı ve ekip arkadaşlarının merdivenler, halatlar ve kumaşlarla ağaçta strüktürler oluşturma çabası görülür. Nihayetinde kumaştan bir koza-hamak oluştururlar. Breitwieser (1995), sanatçının orijinal fikrinde bir nevi ağaç evi yaparak burada birkaç

gün geçirmeyi planladığını bildirir. Matta-Clark'ın bireysel ağaçları odağına alarak strüktürler tasarladığı *Tree Forms* (Ağaç Formları) çalışmasında ise araç ve belge, resim, çizim ve kaligrafiyi içeren eskizlerdir. Fer (2016), sanatçının, hem yapılı ve doğal çevreyi tematik entegre etmesinin hem de performans sanatı ile görsel sanatlar arasında geçişli temsil biçimleriyle çalışmasının 1970'lerin sanat dünyasının disiplinlerarası ruhunu yakaladığını belirtir. 1973 tarihli *Clockshower* (Saat Duşu) onun en cesur oluşum işlerinden biri olarak kabul edilir (MHKA). Yaklaşık on dört dakikalık gerçek zamanlı bu filmde Matta-Clark, New York'ta tarihi bir saat kulesinin dev saatine asılmış halde, yıkanır, tıraş olur, dişlerini fırçalar. Film, sessiz film güldürüsüne gönderme yapar. Bu ve diğer birçok eylemi, kendi ifadesiyle, "yapısal alanı parçalayan teatral bir jest biçimini alır" (Matta-Clark, 2006).

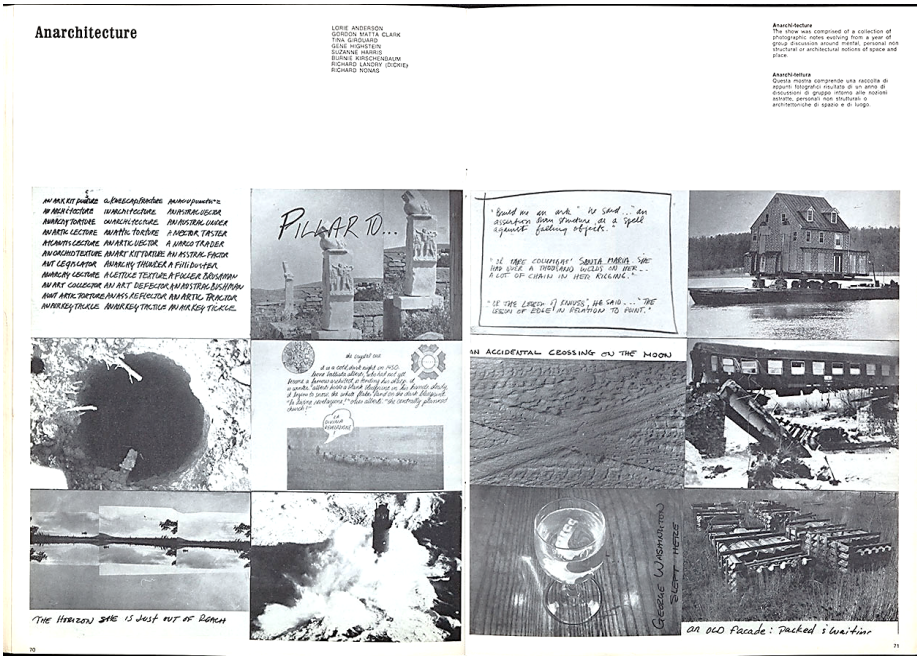
Matta-Clark'ın konut sorunu ve barınma hakkına dikkat çeken öncü sanatsal üretimleri, herhangi bir çizim, strüktür veya beden-mekân ilişkisi üretmeden devam eder. Her vatandaşın mülk sahibi olmasına yetecek kadar toprağa sahip olduğu yönündeki Amerikan Rüyası efsanesini delici *Reality Properties: Fake Estates* (Gerçeklik Emlakları: Sahte Mülkiyetler) (Şekil 2) işinde, kentlerin periyodik olarak imar planlarının değişmesi karmaşası sayesinde satın aldığı, her biri 25 ila 75 dolar arasında değişen on beş arazinin, çizim, fotoğraf ve resmi sahiplik belgeleri görülür. Bunlar, üstüne bir yapı yapılamayacak ölçüde biçimsiz, bazıları insan giremeyecek kadar dar veya tamamen başka özel mülklerle çevrili artık parsellerdir (Guggenheim (a)). Matta-Clark'ın, doğal peyzajın kentsel peyzajla ve kurumlarla karşı karşıya geldiği durum ve/veya nesne gösterenleri, arazi sanatı ve performans sanatından ödünç aldığı yaratıcı bir taktikle ele aldığı görülmektedir.

Matta-Clark, New York'un çeşitli köşelerinde bir şeyler yaparken, yaşadığı yer de olan *112 Greene Street*, 1970-75 yılları arasında Amerika'nın ilk 24 saat açık galerisi ve aslında performans sanatçılarının, dansçıların ve daha birçok sanatsal çalışmanın üretilebileceği ve iş birliği yapabileceği sosyal bir mekândır (Lee, 1996). Paralel olarak, 1971-73 arası işlettiği *FOOD* (YEMEK) adlı restoran, egzotik tatları deneyen, gündelik yaşam içinde yemek tartışılan eğlenceli bir açık mutfak olmasıyla maddi ve manevi olarak Manhattan'ın sanatçı topluluğunu destekler. Restorandan öte bir kolektif hem iş hem de kentsel yerleşime sanatsal müdahale olarak görülmüştür (Clintberg, 2011).

Şekil 2. Gordon Matta-Clark, Reality Properties: Fake Estates, Little Alley Block 2497, Lot 42, 1973-74, Guggenheim Museum, New York. (Kaynak: URL 2)

Bu süreçte, mimarlıkla ilişkili, ona karşı değil ama genel geçer normlarına karşı, anarşik mimarinin kısaltılmış bir uyarlaması olarak anlaşılabilecek "*Anarchitecture*" kolektifi, 1970'ler New York'unda Matta-Clark'ın da parçası olduğu sanatçılar, müzisyenler, antropologlar ve şairlerden oluşan serbest bir sosyal grup olarak ortaya çıkmıştır. Kolektifin çekirdek kadrosundan Richard Nonas (1992), anarşi (*anarchy*) ve mimarlık (*architecture*) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle üretilen grup isminin, kelime oyunları ve semantiğe ilgisi olan Matta-Clark tarafından verildiğini bildirir. "Diyaloglardan (...) en çok faydalanan ve baş tezahüratçı" (Moore, 2006:2) Matta-Clark, ürettiği düzinelerce sanat kartında sürekli olarak grubun ne yaptığını ve ne yapmadığını dile getirir. Tarifi zor *Anarchitecture* kısaca, mimarlık, mekân, dil ve mevcut normları yıkmak üzerine düşünen bir aktivist sanatçılar grubu olarak değerlendirilebilir. Toplu sergilerinin halka açık tek izi, davetiye kartı ve *Flash Art* dergisinin 1974 Haziran sayısındaki iki sayfaya yayılan fotoğraf anlatısıdır (*photo-essay*).

Şekil 3. 112 Green Street-Anarchitecture, Anarchitecture, 1974, Flash Art (Kaynak: URL 3)

Bu anlatı kolajında sol üstte, bir slogan üretimine yönelik beyin fırtınası gibi yazılmış, fonetik olarak *Anarchitecture* kelimesine benzer ama bambaşka anlamlarda türetimleri görülür (Şekil 3). Bu esasında grubun hem bilindik tanımlarıyla mimarinin ve sanatın hem de kendi işlerinin anlamlarının muğlak ve dönüşebilir, çok yönlü, çok katmanlı ve zincirleme içeriğine mizah içerikli bir gönderme olarak yorumlanabilir. Ancak *Anarchitecture* grubunun hem akademik hem pratik kültür-sanat ortamlarında gayet ciddiye alındığı ve alınmaya devam ettiği, Mark Wigley'in (2009) grubun varlığına ve sergilerine yapılan atıfların sayısının her yıl katlanarak arttığını bildirmesinden anlaşılabilir.

Aralık 1974'te, *Anarchitecture* isminin mimari biçimle ilişkili olarak etiketlenmesine doğrudan yanıtı bizzat Matta-Clark verir. Banliyödeki bir aile evini kesme işi *Splitting*'in bir *Anarchitecture* işi olmadığında ısrar ettiği bir röportaj yayımlanır. Bunun mimarlıkla ilgili olmaktan "çok daha tarifi zor" olduğunu söyler: "Tam anlamıyla mimari değil. Yaptığım mimari imaya sahip şeylerin çoğu aslında mimarlık dışı (*non-architecture*); normalde mimarlık olarak kabul edilen şeye alternatif olanlarla ilgili."

(Bear, 1974:34) Hem yerleşik mimari sözcük dağarcığından hem de geleneksel anlatım biçimlerinden farklı eleştiri metinleri, Matta-Clark'ın *Anarchitecture* üyelerine Avrupa'dan yazdığı manifesto-vari mektuplarında (Moure, 2006:370-375) görülebilir. Motivasyonları farklı olsa da dil felsefesinden ilham kaynağı Benjamin gibi şiirsi metinler yazar. Aşağıda Le Corbusier'nin 1923 tarihli *Bir Mimarlığa Doğru* kitabına açıkça referans vererek yazdığı modern kent eleştirisine dair bir örnek yer alıyor:

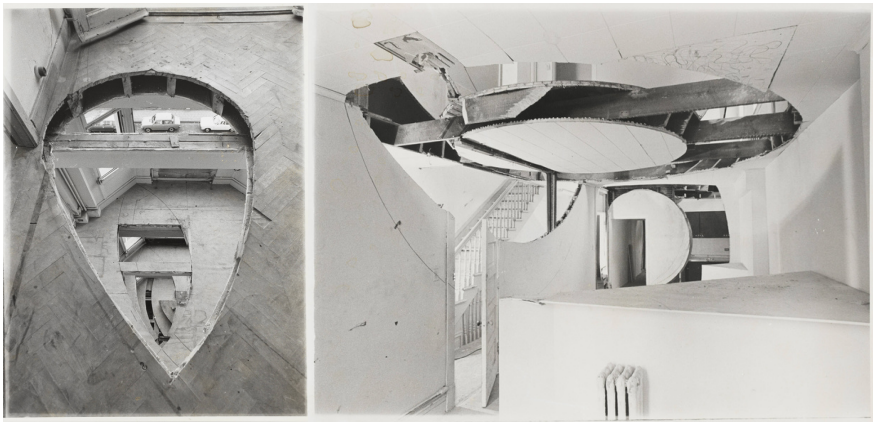
> Yaşamamak için makine (Richard bilir)
> Corbusier'nin Verso un Arch'dan bir alıntı
> Hepimizin içinde yaşamamızı istediği yoz makineyi gösterir
> Klasik uçak-tren-araba-bina parçalanmasının birkaç gazete fotoğrafı
> Buna table rasé de- temiz bir silip süpürme (Walker, 2011).

4. Zaman-Mekân Kesikleri: Bozulma ve Yıkılma Aralığında Yeniden Üretim

"Varoluştan önce politika vardır" (Deleuze ve Parnet, 1987: 17).

Matta-Clark, 1972-73'te terk edilmiş evlerden kestiği çeşitli zemin materyallerini kolajladığı *Bronx Floors* (Bronx Döşemeleri) ile nispeten basitçe başlayan, sonrasında 1978'e kadar karmaşık ve kompozisyonel görünümler yakalayan *Building Cuts* (Bina Kesikleri) işlerini, keskiler, çekiçler ve değişik testereler yardımıyla gerçekleştirir. Yıkılmayı bekleyen yapıları bozuma uğratarak içerde dolaşan gözün algılarıyla ve bilinmedik, umulmadık perspektiflerin etkisiyle varlıkların düzensizliğe doğru giden sürecine anlamlar yükler. Dolayısıyla yer ve yerin ruhu üzerine düşündürür; merak uyandırır. Kesik işlerini belgelemede üç boyutu iki boyuta çevirirken aynı motivasyonla ilerler. Fotoğraflar, bir gözün tek noktadan görebileceği açıların otoritesine karşıdır: Bazen perspektiflerin birleşimiyle oluşmuş bir kolaj; bazılarında, açılan boşluklara periskoptan bakıyormuşçasına derinleştirilmiş yönlendirmeler deneyim izleğini oluşturur. Yapının iskeletini, birleşim elemanlarını görebilmek de yerle ilişkili katmanlara dair algıyı zihinde x-ray görünüm gibi iyice derinleştirmeye yönelik bir kurgu olarak düşünülebilir. Çalışma modeli, heykelimsi olan ile mimari olanın arasındaki bir oyunun aracıdır sanki. Yaşamının sonlarına doğru gerçekleştirdiği Antwerp'deki *Office Baroque* (Ofis Baroğu) (Şekil 4) ve

Chicago'daki *Circus-Caribbean Orange* (Sirk-Karayip Portakalı) (Şekil 5) işlerindeki kesikleri, boyutlar ve projelendirme açısından baş döndürücü, yapı elemanlarının normlarını bozarak da şaşırtıcıdır. Belgeleme fotoğraflarıyla karşılaşan izleyici, adeta sanat işi içinde dolaşır.

Şekil 4. Gordon Matta-Clark, *Office Baroque,* fotoğraf 1977, Whitney Museum of American Art, New York. (Kaynak: URL 4)
Şekil 5. Gordon Matta-Clark, *Circus-Caribbean Orange,* fotoğraf 1978, Whitney Museum of American Art, New York. (Kaynak: URL 5)

1976 tarihli röportajında, işlerinin kentsel mekânda gerçekleşen sürecini, hem çalışmanın kendisinin (dans, yemek pişirmek ve dağıtmak, yapılara müdahale etmek ve diğerleri) hem de yapılan yapısal değişikliklerin performansı oluşturduğu bir tür tiyatro olarak gördüğünü belirtir. "Tiyatro anlayışıma, hareketin metaforik, heykelsi ya da sosyolojik olabilen özgür bir jest olarak yorumunu da dahil ediyorum. İnşaat alanı, yoldan geçen meşgul insanlar için bir sahne görevi gördüğünden, seyirci yalnızca tesadüfidir" (Matta-Clark, 2006).

Kesik işlerinde, modernizmin biçim odaklı ruhsuz, yersiz heykellere evirilişini eleştirirken, ressam babasının temsili sanatından farklı olarak Matta-Clark'ın sanatı "heykelvari olan ile mimari olanın arasındaki oyuna araç olur" (Lee, 1996, s. 9). "Maneviyatın değişen durumları -iç dünyanın mekânının romantikleştirilmesi" (Lee, 1996, s. 7-11) üzerine düşündürerek yapılı çevrenin geçiciliğini eleştirel bir şekilde yansıtmaya çalışır. Denilebilir ki kesik işlerinin kapsamı, sadece mülk, materyalizm ve atıllaşma,

kaybolma gibi konulara bir eleştiri değildir; bireyin geçmişle ilişkisini yöneten varoluş ve yok oluşun gücünü hatırlatan artefaktları çeşitli aralıklarda okumaya ve yansıtmaya yönelik çok katmanlı soyut anlamları içerir.

Öte yandan, somut veriler üzerinden de giderek, mimarinin yere özgü oluşu ve içerdiği muğlak anlamlarla ilgilenerek bu zaman-mekân ilişkilerini yeniden kodlayarak okur, okutur. Fakat hiçbir işi özünde somut *biçime dair* değildir. Post-kavramsal dijital sanatçı Nechvatal (2018), Matta-Clark'ın daha az ilgi çekici grafitilerini içeren erken dönem sosyo-politik sokak çalışmaları sonrasında, mekâna özgü soyut geometrik kes-çıkar işlerinin 20. yüzyıl sanat tarihi tartışmalarının çoğunu yansıttığını ve aynı zamanda altüst ettiğini iddia eder. Lee (1996), Matta-Clark'ın kesiklerinde bir ortadan kaldırma ile binanın işaretlendiğini ve böylece boşluk yaratma süreciyle izleyicinin bilincini bir hayaletin biçimi haline getirmekte başarılı olduğunu belirtir. Göstergebilim bağlamında, herhangi bir şeyin niteliği konusunda Roland Barthes'ın (2011) orada bulunmuş olmak (*having-been-there*) düşüncesini referans vermek yerinde olacaktır. Şey, meydana gelmesini sağlayan durumlar serisinin, geçici olarak ortadan kaldırılmasını kaydeden bir izdir. Zamansallık, varlık (*presence*) ile yokluğun (*absence*) diyalektiğindedir. Matta-Clark'ın mimari yapılarda gerçekleştirdiği kesitler, bu iz fikrini somutlaştırır. Kesilen, çıkarılan ya da açığa vurulan boşluk, bir eksiklik değil, tersine, yapının ontolojik ve tarihsel hafızasına kazınmış bir iz, bir tür negatif varlık olarak mekânda kalır. Böylece sanatçının eylemi, yokluğun kendisini bir varlık biçimine dönüştürürken, zamansal katmanların yeniden okunmasına olanak tanır.

Matta-Clark tarafından yazılan açıklamalar, sanatçının bu bina kesiklerini nesnelerden ziyade performans olarak tasarladığını ortaya koyar. Bu geçicilik yaklaşımı, çok az kişinin sanat eserlerini orijinal halinde deneyimleme fırsatına sahip olacağı anlamına gelir. Çünkü eserler kısa bir sürede sergilenmeye kapanır ya da tamamlandıktan kısa bir süre sonra tamamen yıkılır. Bu nedenle, her binanın dönüşümü ve yıkılması sırasında ortaya çıkan yoğun fiziksel eylem ve enerjiyi aktarmanın bir yolu olarak, fotoğrafların yanı sıra, işlerin çeşitli aşamalarını ve boyutlarını temsil eden ayrıntılı bir belgesel çekilir. Bir belgeselci olarak Matta-Clark yalnızca kendi sanatsal projelerinin kapsamlı bir kaydını tutmaya değil, aynı zamanda toplumsal ve kentsel gerçekliklerin tüm karmaşıklıklarıyla gözlemlenmesine, yorumlanmasına ve temsil edilmesine de kendini adar (CCA, 2019).

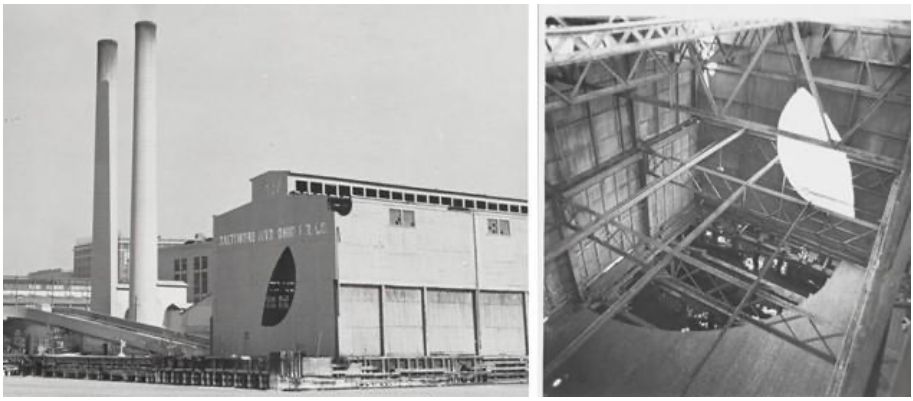
Şekil 6; 7. Gordon Matta-Clark, *Splitting,* fotoğraflar, 1974, fotoğraf basımı, 1977, Whitney Museum of American Art, New York. (Kaynak: URL 6, 7)

Splitting (Şekil 6; 7), New Jersey'de iki katlı, genel geçer, üst yönetimlerin konut politikaları dolayısıyla hareketlenen sert kentsel yenileme stratejilerinin soylulaştıracağı planlanan bir banliyö alanındaki bir evin ikiye bölünmesiyle oluşturulan bir çalışmadır. Matta-Clark, bir grup sanatçı, eleştirmen ve sanat patronunu çalışma sürecini gözlemlemeleri için New Jersey'in banliyölerinden Englewood'a çağırır. Bina, tam ortasından 1 inç (2,54 cm.) genişliğinde bir kesikle ikiye bölünmüştür. Genişleyerek süren bir yarık oluşturmak için yarıklardan biri beş derece geriye eğritilmiş ve üst köşelerinden ikisi kesilmiştir. Basitliği Amerikan banliyö kültürü imgesinin ta kendisi olan sade bir ev, yoğun bir iç karmaşıklık imgesine dönüşmüştür (Wigley, 2009). Sonrasında ev planlandığı gibi üst yönetimler tarafından yıkılır.

Benzeri onlarca yıkılmayı bekleyen boşaltılmış evden Matta-Clark'ın kesikleriyle farklılaşan ev, tipik bir Amerikan müstakil tek aileli evi göstergesi üzerinden, topluluk, mahalle ve aidiyet duygusunun sarsılmasını temsil eder. Burada, 1950'lerde Gaston Bachelard'ın evi bir nesne olarak ele almak yerine, "bütünlüğü ve karmaşıklığı içinde, eve özgü tüm özel değerleri temel değer çerçevesi içinde ele almak" (Bachelard, 1996, s. 31) koşuluyla fenomenolojik incelemesi anımsanabilir. Bu sanat işi, mekânın geçici semiyotik dönüşümü aracılığıyla semantiğin düşündürücü etkisini işaret eden önemli bir örnektir. Filminin sergilendiği müzenin küratöryel metninde, sanatçının işini basit bir şekilde bölme/bölünme olgusu üzerinden adlandırmasına yönelik, bu bölünmenin "hem domestik mekân dokusunun parçalanmasını hem de bireyin banliyö tecridinden özgürleşmesini" (Whitney Museum of American Art (a)) ima ettiği belirtilir. Bununla beraber, evin fiziki bozumu içindeki hayatın dağılmasının ve olumlu ya

da olumsuz sonuçlarla yer değiştirmesinin yanı sıra, kent tarihinin silinmesini belgelemesi kritik bulunmaktadır.

Kullanımda iken özel mekân olarak ele alınacak bu bina, sanat işine çevrildiği ve arada kaldığı o zamanda, kamusal bir alan olarak düşünülebilir. Ailelerin evlerinden çıkarılması, mülk değişimi veya mülksüzleştirme meselesi, kentsel ve toplumsal düzenlerin dramatik değişimiyle, orta sınıfın varlığının yitişiyle yüzleştirir. Yaşamayan boş ev, kısa süreliğine herhangi terk edilmiş bir yapıdan kentsel büyümenin problematikliğini gösteren anıtsal bir boşluğa evrilir.

Şekil 8; 9. Gordon Matta-Clark, *Day's End-Pier 52*, fotoğraflar, 1975, fotoğraf basımı, 1977, Whitney Museum of American Art, New York (Kaynak URL 8, 9).

Olaylı hikâyesi sebebiyle kesik işlerinden belki de en bilineni *Day's End-Pier 52* (*Day's Passing* -Günün Geçişi- olarak da bilinir) (Şekil 8; 9), Matta-Clark'ın Manhattan'ın Hudson Nehri kıyısındaki bir iskele üzerine inşa edilmiş 19. yüzyıl endüstriyel mimarisi kalıntılarına bir müdahalesidir. Fakat polis halka sunulacağı gün alanı kapatır. Ülkeyi terk eden Matta-Clark'a dava açılır. Bölgede yıllar süren kentsel çürüme devam eder. Hem iskele hem de depo/tamirhane yapısı dört yıl sonra yıkılır (Whitney Museum of American Art (b)). Matta-Clark, nehir tarafından bir cephenin eliptiğe benzer şekilde kesimiyle güneş ışığının içeriye akmasını, zemine attığı çeyrek daire kesikle kurulan ilişkiyle de terk edilmiş deponun "bir güneş ve su tapınağına" (Whitney Museum of American Art (b)) dönüşümünü sağlar. Gün ışığı ve ay ışığı mekânın içini aydınlatırken terk edilmiş deponun karanlığında oluşturdukları ışık-gölge oyunları, zamana

dair, adeta bir güneş saati gibidir. Deponun ayakları altındaki suyun hareketi de bu ışık oyunlarına hem görsel hem işitsel katkısıyla anlam katar. Bu doğal bileşenler bağlamlarıyla *Day's End*, bir yapıya müdahale edilmiş olsa da arazi sanatı işlerine benzetilebilir. Bu işin fotoğrafları, bölgenin endüstriyel karakterinin kaybı ve kentsel peyzajın dönüşen dinamikleri üzerine düşünmeye yönlendirir. Zamanın geçişiyle birlikte değişmeyen bir çaresizlik ve her gün yeniden doğma fikri üzerinden umut temalarının okunabilir olması, eserin sonsuz bir metin olarak değerlendirilebilmesini mümkün kılar.

Şekil 10; 11. Gordon Matta-Clark, *Conical Intersect*, fotoğraflar, 1975, fotoğraf basımı, 1977, Whitney Museum of American Art, New York (Kaynak: URL 10, 11).

Eylül 1975'te Paris Bienali için tasarlanan *Conical Intersect* işi, o dönem Fransa'nın en görkemli ve tartışmalı inşaatı olan *Pompidou Center* binasına doğru, negatif alandan bir koni yaratan imgesiyle adeta dev bir gözetleme deliği oluşturur (Şekil 10; 11). Bu bina kesimi, Paris'in 1. Bölgesi *Les Halles* (Haller) mahallesinde büyük yıkımlar sürerken, yıkılması planlanan iki bitişik 17. yüzyıl binasında gerçekleştirilir. Bu noktada, Boyer'in mekânsal yeniden yapılanmanın aracı olarak anıtsal bağımsız mimarilerin yükselişini 1970'lerde Paris'in tarihi merkezinde yaşanan köklü değişiklikler üzerinden açıklamasını kısaca aktarmak sanat çalışmasının kritikliğini vurgulamak adına yerinde olacaktır. Ekonomik kriz döneminin hükümeti Paris'in merkezini ve çevresinin bazı kısımlarını yeni kültür ve eğlence bölgelerine dönüştürmek için iddialı bir program başlatır. Kent merkezini turistik cazibe odaklı bir açık hava müzesine dönüştürmeye yönelik ve soylulaştırmayı tetikleyen dokuz büyük proje arasında *Gare d'Orsay*'ın müzeye dönüştürülmesi, *La Defense* alanında devasa bir zafer takı biçiminde

yapı ve kentin işçi sınıfı ve küçük işletmelerinin yer aldığı mahalleleriyle komşu kültür merkezi *Pompidou Center* yer alır (Boyer, 1994, s. 414-415).

Şekil 12. Gordon Matta-Clark, Conical Intersect, foto-kolaj, 1975, Whitney Museum of American Art, New York. (Kaynak: URL 12)

Matta-Clark ve ekibi önce binanın cadde cephesinde dört metre çapında bir daire -bir göz- açar ve bu daha sonra binanın merkezine doğru inen içi boş bir koninin tabanı haline gelir. 18 dakikalık *Conical Intersect* filminde sokakta, dönüşümlü olarak endişeli ve şaşkın görünen yoldan geçenlerle etkileşime girdiği görülür. Kesme-çıkarma performansını birkaç hafta boyunca şaşkınlıkla izleyen Parislilerin çoğunluğunun Pompidou binasına ve tarihi Haller binası ile çevresinin yerle bir edilmesine karşı olduklarından (Hoberman, 2017), bu performansla etkileşimleri sonucu tepeden inme yerinden etme ve mülk değişimi tartışmalarına dair endişe ve protestolarının yeniden alevlendiği anlaşılabilmektedir. Sanat çalışması, sivil yıkıma vurgu yaparken, yanındaki yerin ruhuna aykırı olduğunu düşündüğü yeni odak yapıdan -kısa bir süreliğine de olsa- spotları çalar. Benjamin'in modası geçmiş okumasının, bu çalışmada belirginleştiği iddia edilebilir. Toplum için mücadele, bölgenin tamamen yıkımı ve bambaşka bir kimlikle yenilenmesine politik bir eleştiridir.

Matta-Clark bu "negatif alan heykeli"ni (Griffin, 2012), fotoğraflarını kesip birleştirilmesiyle oluşturduğu kübist-vari imajlarda yeniden yaratarak, binanın yıkılması sebebiyle çok kısa süreceğini bildiği etkiyi farklı bir üretim üzerinden kalıcı hale getirmeyi umar (Şekil 12). Anın fotoğrafları ve zamana yayılan foto-kolajlar, "yapısal bir kesiğin soyulmuş kenarında tehlikeli bir şekilde oturmanın yerini tutmasa da *anarchitecture* çalışmasının özünü ortaya koyar" (Guggenheim (b)).

5. Tartışma

Bu makalede 1960'larda ve 1970'lerde kavramsal sanatın ışık tuttuğu, sosyo-kültürel anlatıların şekillenmesinde kenti bir gösteren ve gösterilen olarak ele alma yaklaşımı araçtır. Burada sanat, durağan bir kayıt değil, dinamik bir mücadele ve olasılık alanı olarak tarih ile ilişki kurmanın kritik bir mecrasıdır. Benjamin'in "modası geçmiş" kavramsallaştırması hem geçmişten biriken artefaktlarla hem de günümüzün koşullarıyla eleştirel bir şekilde etkileşime geçmenin önemini vurgular. Kişiyi, geçmiş dönemlerin kalıntılarının güncel meseleleri nasıl aydınlatabileceğini ve sanatın tarihsel anlayış ve toplumsal eleştiri için nasıl bir araç olarak hizmet edebileceğini düşünmeye davet eder. Modası geçmiş kavramındaki yapılı ve kültürel çevrenin tarih, koruma ve geleceğe dair senaryolarla ilişkili semantiğini ve sanatçı Gordon Matta-Clark'ın semiyotik taktiklerini açıklayarak, ikisi arasındaki bağlantının açığa çıkarılması, özgün bir kent incelemesi metni oluşturulmasını ve güncelliğini koruyan toplumsal meselelerin altını çizmeyi mümkün kılar.

Matta-Clark'ın uzamı yeniden üretme veya yeniden imgeleme taktiklerinde ortak olarak, bilindik olan bir konut (*Splitting* işinde New Jersey banliyösünde tipik bir tek ev veya *Conical Intersect* işinde Paris merkezinde tipik bir bitişik nizam apartman), ticaret (*Office Baroque* işinde Antwerp'de tipik bir ofis binası) veya liman yapısının (*Day's End* işinde New York limanlarında tipik bir depo) yerleşik göstergelerini ve kütlesel normlarını bozarak, izleyicilere görsel bir mesaj ilettiği söylenebilir. Düzen ve kargaşa arasındaki çatışmayı, sabitlik ve değişim, eski ve yeni arasındaki diyalektiği sembolize ettiği yorumu yapılabilir. Bununla beraber, yeni göstergenin kendisi, kendi verdiği mesajın var oluşundan öte, mesajın içerdiği zamansal anlatıyı düşünmeye teşvik eden film ve fotomontaj gibi ek belgeler de kullanır. *Clockshower* ve *Tree Dance* gibi bireysel performansıyla zaman-mekâna ait çarpıcı bir anlatıyı yine nesnenin kendisinden

çok yapılan işin çarpıcılığından faydalanarak bedeniyle üreten Matta-Clark, ikinci grup işleri denilebilecek bina kesiklerinde -üretimin görüntülerinde filme alınması dışında- objenin kendisinden ve fotoğraflarından dışarıda kalmayı tercih eder. Bunlarda yapım sürecinin daha uzun olması ve fiziksel emek gereksinimi dolayısıyla bir ekiple çalışılması, bunları planlı projelere dönüştürür. İşlerin ön tasarımı, eşzamanlı performatif süreci ile geleceğe yönelik izleri oluşturan çalışmaların tümü bir gösterenler kitlesidir. Kesiklerin otonomisi, çıkarıldıkları, yani üretildikleri, sergilendikleri ve korundukları mülk tarafından sağlanır. Yapı, parçalanma durumu beraberinde, yeniden üretilmiş kompozisyonunda adeta dikişsizdir. Hem sanat nesnesinin kendisi hem de daha uzun süre deneyimlenmesi için üretilen fotoğraf ve videolar, klasik sanat anlayışı çerçevesi içinde olmayan durumları ve geçişlerini kapsayan montajlardır. Burada, atası denilebilecek Dadaist anlayıştaki gibi izleyeni anlık çarpıcılıkla rahatsız ederek döneme dair bir toplumsal eleştiriye yönlendiren bir amaç gözlemlendiği söylenebilir. Delözyen bir açıklamayla, bir etkiler (*effect*) ve sarsıcı duygulanımlar (*affect*) serisi, kentsel mekânın tarihinin içerdiği ve içerebileceği anlamları, izleri ve simgeleri çakıştırmayla ortaya çıkarılır. Benjamin'in kentte gezinerek kentsel yaşama dair nesne ve imajları ele alışındaki deneyim ve birikim üzerine bilgi arayışı ve koleksiyonerliği, Matta-Clark'ın işlerindeki zamansal, sosyal, fiziksel, metaforik bilginin temsilinde vücut bulur.

Öncü ve benzersiz olan, Matta-Clark'ın mekânların sosyal tükenmişliklerinde bir yeniden değerlendirilme potansiyeli görmesidir. Bir kenti, kent parçasını ya da yapıyı, o yapan nedir? Biçimi mi, nesne olarak varlığı, orada oluşu mu? Kullanıcılar ve zamanla etkileşimleri mi? Yoksa nesnelerin, imgelerin ve kimliklerin, başka bir deyişle göstergelerin biriktiği toplumsal hafıza katmanları olarak -Latour'dan alıntıyla- 'zamanı yapan düzenlemeler' mi?

6. Sonuç

Matta-Clark'ın çalışmaları, kentsel hafıza temalarıyla derin bir tınlaşım ortaya çıkararak kentsel alanın kültürel, tarihi ve felsefi önemi üzerine daha geniş bir söylemi yansıtıcı bir tartışma üretir. Postmodern dönemin başlangıcı diyebileceğimiz bir tarih kesitinde gerçekleşen bu işlerin eleştirdiği birçok problem günümüzün hızla dönüşen büyük kentlerinde sü-

regelmektedir. Kentin hafızası ile çağdaş gelişimi arasındaki çatışma, zamansal kopukluklara neden olagelmiştir. Fakat 20. yüzyılın sonlarından günümüze dek yaşanan teknolojik ilerlemeler ve iklim değişikliği benzeri, soylulaştırma yanlısı yerel yönetimlerden öte bir ölçekten yürütülen değişiklikleri beraberinde getirir. Bu doğrultuda birçok coğrafyacı, sosyolog, kentsel tasarımcı, mimar ve sanatçı tarafından, yoksulluğun kentleşmesi, enformel ekonomi ve kentsel yönetimin zorlukları gibi problemlere dair artan bir araştırma, tasarım ve planlama ilgisi görülmektedir.

Bu noktada, Matta-Clark'ın taktiklerinin ve uygulamalarının, çağdaş kentsel koşullar ve bunların sanat sahnesiyle ilişkisi ile meşgul olan, aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) planlama yaklaşımlarıyla bağından bahsedilebilir. Tasarım, planlama ve uygulama süreçlerini kapsayan zaman-mekânsal bu kavram, Matta-Clark'ın çalışmalarının günümüzün hızlı kentleşme dinamiklerindeki sosyo-kültürel reformlardaki yankısı hakkında ileri tartışmalar açmak için kısaca tanıtılacaktır. Yönetim aktörlerinin kentsel tasarım süreçlerinde insan ölçeğinde çözümler geliştirmek için kritik kararlar önerdiği ve uyguladığı geleneksel yukarıdan aşağıya (*top-down*) planlama uygulamalarının aksine, aşağıdan yukarıya stratejiler yerel kullanıcılar veya geniş çapta halkı, sivil toplum kuruluşlarını, aktivistleri, sanatçıları ve genç tasarımcıları, problemlerin ortaya konulmasından, tartışılmasına ve tasarımların uygulanmasına dek tüm süreçlere dâhil edebilen, aktif katılımcı işbirliklerini içerir.

Matta-Clark, özgün araştırma ve çalışma yöntemleriyle, bazen beden ve davranışlar, bazen yapısal bütünlüğü parçalama aracılığıyla, kentsel mekânın sıklıkla gözden kaçırılan anlatılarını birleştirir. Yapıbozuma uğratma, ironik bir tür çevresel ve toplumsal hafızayı koruma yolu olagelir. Sürekli yıkarak 'yeni' yapmanın esasında hiçbir yaratıcılığı olmadığına dair bir kaygıyı işaret eder. Mevcut durum üzerinden problemleri ele almak, toplum tabanlı düşünmek ve çözüm üretmek konusunda sanatsal ve pragmatik karakteristikleri bir arada taşıyan kentsel tasarımlar bağlamda da Matta-Clark'ın yeri dönüştürücü eleştirel gücünü hatırlamak ve enerjisini güncel pratiklere aktarmak mümkündür.

Extended Abstract

An urban reading through Gordon Matta-Clark's artistic tactics of "outmoded" space

C. Sanem Ersine Masatlıoğlu[5]

This article examines the work of activist artist Gordon Matta-Clark, known for his site-specific creations that employ semiotic methods, within the context of urban spatial transformations. Drawing on Walter Benjamin's post–World War I concept of the "outmoded" as a socio-cultural and socio-economic framework, the article explores a non-static and layered understanding of history. Benjamin argued that what becomes outmoded reveals much about the socio-economic and cultural conditions of the past and offers a unique lens through which to interpret history. By analyzing the semantics of the built and cultural environment through the concepts of the outmoded, conservation, and future scenarios, alongside Matta-Clark's semiotic tactics, this article aims to uncover the connections that enable an original critical urban reading, while also highlighting contemporary social issues.

Following World War II, some urban designers and cultural anthropologists drew on semiotics, linguistics, and structuralist theories to ground, organize, and represent both the conceptual and material environment. In this context, Lefebvre's (2022) view is illuminating: he suggested that any code contains possibilities, choices, and ambiguities, forming a texture rather than a linear narrative. This "text" — the communicative message — can be practical, emotional, or social; and need not be written. At this juncture, one might argue that the primary agent connecting the signifier and the signified in urban space is temporality.

Lefebvre emphasized that lived space is never neutral — a key assertion in urban and social theory. To understand the significance and lasting impact of Matta-Clark's work, this article also touches on the ideology of the 1968 generation, in which he was immersed. Emerging from the protests at the University of Paris, this movement spread across Western Europe and the United

[5] Assist. Prof. Dr., Gebze Technical University, Architecture Faculty, Architecture Department, Kocaeli, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4415-797X
E-mail: semasatlioglu@gtu.edu.tr

States, heralding a cultural revolution that challenged established conventions across art, music, fashion, and literature. Conceptual artists of the era, prioritizing ideas over products, moved beyond traditional galleries and museums, transforming urban — and at times rural — spaces into creative stages. Within this socio-political climate, the boundaries between art and everyday life, as well as between form, product, and exhibition space, became blurred, prompting a reassessment of who art was for and where it belonged.

Matta-Clark's performances, which drew on language philosophy, everyday practice, photography, film, and architecture, serve as key entry points for understanding his artistic contributions. The analysis is enriched through interviews, personal letters, and commentary from artists and critics, as well as curatorial texts and visual resources from museums exhibiting his work — particularly his signature "building cuts", which engage directly with the paradoxes of the recent past.

The *Anarchitecture* collective, formed in 1970s New York, brought together artists, musicians, anthropologists, and poets in a free, socially engaged group. Combining the words "anarchy" and "architecture," the collective critiqued conventional norms of building and inhabiting, rather than rejecting architecture itself. Matta-Clark was a central figure in this movement. Many of his early works were performative yet firmly rooted in commentary on urban life and property. For instance, Tree Dance addressed the growing scarcity of affordable housing, while Tree Forms featured drawings and models of trees braided, folded, and structured to suggest alternative shelters. *In Reality Properties: Fake Estates*, Matta-Clark explored signifiers of situation and object, confronting the divide between natural and urban landscapes using tactics drawn from land art and performance.

He disrupted structures on the verge of demolition, using wandering perspectives and unexpected angles to imbue disorder with meaning. In doing so, he invited the viewer to contemplate the place and its spirit. Matta-Clark's spatial reimagining's — evident in Splitting (a suburban home), Conical Intersect (a historic apartment), Office Baroque (an office space), and Day's End (a harbor warehouse) — disrupted established signs and norms, visually articulating tensions between order and chaos, continuity and change, old and new. These interventions also introduced new signifiers through film and photomontage, which encouraged reflection not only on content but on the temporal narratives embedded within.

The discussion foregrounds temporality in relation to pressing metropolitan issues such as belonging, the right to the city, property, and urban trans-

formation. Ultimately, the study reflects on how Matta-Clark's work synthesizes social, physical, and metaphorical knowledge, born of themes such as decay and destruction.

What is pioneering in Matta-Clark's practice is his ability to identify potential for re-evaluation in the social exhaustion of space. What defines a city, a structure, or an urban element? Is it its form, its physical presence, its historical continuity, or the users' interactions with time? Or, following Latour, is it the "arrangements that make time" — a stratified social memory in which objects, images, and identities (i.e., signifiers) accumulate?

Kaynakça / References

Arendt, H. (1969). Introduction: Walter Benjamin: 1892-1940. *Illuminations, 241*(2), 1.

Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası*. (A. Derman, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1957).

Barthes, R. (2011). *Camera lucida.* (R. Akçakaya, Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş Basın Yayın. (Orijinal eserin yayın tarihi 1980).

Barthes, R. (1973). *Mythologies*. (A. Lavers, Çev.). London: Paladin Books. (Orijinal eserin yayın tarihi 1957).

Bear, L. (1974). Splitting: the Humphrey Street Building, Interview with Gordon Matta-Clark. *Avalanche, December*, s. 36.

Benjamin, W. (1969). The work of art in the age of mechanical reproduction. H. Arendt (Der.), *Illuminations: Essays and reflections* içinde (ss. 217-252). New York.

Benjamin, W. (1978). Surrealism: the last snapshot of the European intelligentsia. *New Left Review,* (108), 47.

Benjamin, W. (1996). *Selected writings* (Vol. 2). Harvard University Press.

Boyer, M. C. (1994). The city of collective memory: its historical imagery and architectural entertainments. Mit Press.

Breitwieser, S. (1995). Gordon Matta-Clark, Tree Dance, 1971.

https://foundation.generali.at/en/collection/artworks/gf0000200000-1995-baumtanz adresinden erişildi.

CCA (Canadian Centre for Architecture). (2019, Ağustos 27). Out of the box: rough cuts and outtakes. *e-flux.* https://www.e-flux.com/announcements/281137/out-of-the-box-rough-cuts-and-outtakes adresinden erişildi.

Clintberg, M. (2011). *The story of FOOD*. Canadian Centre for Architecture (CCA).

Deleuze. G. ve Parnet, C. (1987). *Dialogues,* (H. Tomlinson ve B. Habberjam, Çev.). New York: Columbia University Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1977).

Ellin, N. (1999). *Postmodern urbanism*. Princeton Architectural Press.

Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*, (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1991).

Fer, B. (2016). The beginning of trees and the end. *Gordon Matta-Clark: The beginning of trees and the end. Gordon Matta-Clark* içinde (ss. 10-18).

Foucault, M. (1980). Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977. *Pantheon.*

Foucault, M. ve Miskowiec, J. (1986). Of other spaces. *diacritics,* 16(1), 22-27.

Griffin, C. (2012, Temmuz). Line describing a cone. 23.03.2024 tarihinde https://www.tate.org.uk/art/artworks/mccall-line-describing-a-cone-t12031 adresinden erişildi.

Guggenheim (a). Gordon Matta-Clark -Reality Properties: Fake Estates, Little Alley Block 2497, Lot 42. 06.06.2024 tarihinde https://www.guggenheim.org/artwork/5210 adresinden erişildi.

Guggenheim (b). Gordon Matta-Clark -Conical Intersect. 12.03.2024 tarihinde https://www.guggenheim.org/artwork/5211 adresinden erişildi.

Hoberman, M. (2017, Ocak 17). Gordon Matta-Clark. *e-flux*. 20.03.2024 tarihinde https://www.e-flux.com/criticism/239672/gordon-matta-clark adresinden erişildi.

Hurtt, S. (1983). Conjectures on urban form/studio projects. *The Cornell Journal of Architecture (*2), 54-141.

Jager, N. (Der.). (1979). *Earth Art*. New York: The A.D. White Museum of Art, Cornell University.

Kittsteiner, H. D., Monroe, J. ve Wohlfarth, I. (1986). Walter Benjamin's historicism. *New German Critique, (39)*, 179-215.

Latour, B. (1993). *We have never been modern*. Cambridge: Harvard University Press.

Lee, P. M. (1996). *Object to be destroyed: the work of Gordon Matta-Clark*. Harvard University.

Lefebvre, H. (2022). *Şehir hakkı II -Mekan ve siyaset*. (M. Yetkin, Çev.). İstanbul: SEL Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1968).

MacFarlane, D. (2010). Photography at the threshold: Atget, Benjamin and surrealism. *History of Photography, 34*(1), 17-28.

Makeham, P. (2005). Performing the City. *Theatre Research International, 30*(2), 150–160. doi:10.1017/S030788330500115X

Matta-Clark, G. (2006). Gordon Matta-Clark's Building Dissections, An Interview by Donald Wall. G. Moure (Der.), *Gordon Matta-Clark, works and collected writings* içinde (ss.370-375). Barcelona: Ediciones Poligrafa.

Merriam, S. (Der.). (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. San Francisco: Jossey-Bass.

MHKA. Performances & interventions by Gordon Matta-Clark. 21.03.2024 tarihinde https://ensembles.org/ensembles/performances-interventions-by-gordon-matta-clark adresinden erişildi.

Moure, G. (Der.). (2006). *Gordon Matta-Clark, Works and collected writings.* Barcelona: Ediciones Poligrafa.

Nechvatal, J. (2018, Eylül 4). 40 years after his death, Gordon Matta-Clark takes on new relevance. *Hyperallergic*. 10.02.2024 tarihinde https://hyperallergic.com/458566/40-years-after-his-death-gordon-matta-clark-takes-on-new-relevance adresinden erişildi.

Nonas, R. (1992). Letter to the IVAM. C. Diserens (Der.), *Gordon Matta-Clark* içinde (s.374). Valencia: IVAM Centro Julio González.

Obrist, H. U. (2003, Nisan 1). Resistor: Surrealist Roberto Matta interviewed before his death. *Tate Research Publication*. 10.10.2023 tarihinde https://www.tate.org.uk/art/artists/matta-1594/resistor adresinden erişildi.

Schrank, S. (2009). *Art and the city: Civic imagination and cultural authority in Los Angeles*. University of Pennsylvania Press.

Susik, A. (2009). *The vertigo of the modern: Surrealism and the outmoded*. Columbia University.

Susik, A. (2011). The man of these infinite possibilities: Max Ernst's cinematic collages. *Contemporaneity: Historical Presence in Visual Culture, 1,* 61-87. https://doi.org/10.5195/contemp.2011.27

Walker, S. (2011). Gordon Matta-Clark. Whitney Museum of American Art, (a). Gordon Matta-Clark, Splitting. 6.10.2024 tarihinde https://whitney.org/collection/works/12740 adresinden erişildi.

Whitney Museum of American Art, (b). About the art and artists: Hammons and Matta Clark. 4.03.2024 tarihinde https://whitney.org/education/for-teachers/teacher-guides/hammons-days-end/about adresinden erişildi.

Wigley, M. (2009). Anarchitectures: The forensics of explanation. *Log, No.15*, 121-136.

Online kaynaklar

URL 1: https://christojeanneclaude.net/artworks/wrapped-roman-wall
URL 2: https://www.guggenheim.org/artwork/5210
URL 3: https://flash---art.com/article/anarchitecture-as-poetic-device
URL 4: https://whitney.org/collection/works/43352
URL 5: https://whitney.org/collection/works/43364
URL 6: https://whitney.org/collection/works/43344
URL 7: https://whitney.org/collection/works/43345
URL 8: https://whitney.org/collection/works/43322
URL 9: https://whitney.org/collection/works/43330
URL 10: https://whitney.org/collection/works/43325
URL 11: https://whitney.org/collection/works/43339
URL 12: https://whitney.org/collection/works/8084

C. Sanem Ersine Masatlıoğlu

Orta ve lise seviyesi öğrenimini İstanbul Lisesi'nde gördükten sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden 2010 yılında mezun oldu. 2010-11 yıllarında yurt içi ve yurt dışı şantiye takiplerinde görev alan Ersine Masatlıoğlu, 2012'de

endüstri mirasının sürdürülebilirliği alanındaki yüksek lisans çalışmasını İstanbul Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım Bölümü'nde tamamladı. Mimarlık eğitimi alanı içerisinde stüdyo kültürü odaklı tez çalışmasıyla aynı bölümden 2018'de doktora derecesini aldı. Doktora sürecinde dört ay Universita degli Studi di Napoli Federico II'de endüstri mirasının yeniden değerlendirilmesi konulu "çevresel sistemler" laboratuvarında çalıştı. 2011-21 yılları arasında çeşitli üniversitelerde tam ve zamanlı ve yarı zamanlı olarak tasarım stüdyoları yürüttü; zorunlu ve seçmeli dersler verdi 2018'de bölüm kurucu üye olarak Şehir Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalıştı. 2021 yılı itibariyle Gebze Teknik Üniversitesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Graduated from Mimar Sinan Fine Arts University in 2010, following her secondary and high school education at Istanbul High School. Worked on both domestic and international construction sites between 2010 and 2011. Completed her master's degree in the Architectural Design Department of the Architecture Program at Istanbul Technical University In 2012. Earned her Ph.D. from the same department in 2018 with a dissertation focusing on studio culture in architectural education. During her doctoral studies, she conducted a four-month research stay at the "Environmental Systems" Laboratory at the Università degli Studi di Napoli Federico II, where she worked on the re-evaluation of industrial heritage. Between 2011 and 2021, she taught design studios and a variety of other courses in full-time and part-time roles at several universities. In 2018, she joined Istanbul Şehir University's Department of Architecture as a founding faculty member and Assistant Professor. Since 2021, she has continued her teaching and research at Gebze Technical University.

E-posta: semasatlioglu@gtu.edu.tr

***Etik Beyan/Ethical Statement*:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 245-279 **DOI:**10.31198/idealkent.1635822

Kasımpaşa un fabrikasının yeniden işlevlendirilmesinde AHP tabanlı bir model önerisi *

Merve Öztürk[1], Gülce Kırdar[2]

Öz

Kasımpaşa Un Fabrikası, sahip olduğu mimari, kültürel, sosyal ve çevresel değerleriyle Haliç'in önemli endüstri mirası yapılarından biridir. Zaman içinde özgün işlevini kaybetmiş olan kompleks, 1982'den beri kullanılmamaktadır. Çeşitli çevresel koşullara maruz kalması sebebiyle hasar gören yapı, bozulmalara uğramış ve bazı bölümleri yıkılmıştır. Çalışmada, "Kasımpaşa Un Fabrikasının yeniden işlevlendirilmesinde karar destek sistemlerinin nasıl kullanılabileceği" sorusu sorulmaktadır. Bu kapsamda, yeniden işlevlendirilmesine yönelik güncel talepler ve beklentilerin göz önünde tutulması ve bir karar destek sistemi kullanılarak farklı katılımcıların değerlendirmelerinin ortak sonucu doğrultusunda yeni kullanım önerisi geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kriterlerin ve işlev önerilerinin belirlenmesi için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) kullanılmıştır. Yapı için yeni işlev belirlenirken fabrikaya ait kültürel miras, mimari, ekonomik, sosyal ve çevresel değerler gözetilmiş, bu değerlerin alt kriterleri belirlenmiş ve bu doğrultuda kentlinin ihtiyaçları, yapının mekânsal düzeni, bulunduğu çevre içindeki bağlamı incelenerek beş yeni kullanım alternatifi önerilmiştir. Çalışma kapsamında yapılan ankete 10 koruma uzmanı mimar ve koruma alanı dışında çalışan 10 mimar katılmıştır ve katılımcılar tarafından kriterlerin ve alt kriterlerin önem sırası belirlenmiştir. Değerlendirmeler sonucunda yapı için en uygun işlevin belirlenmesinde koruma uzmanı mimarlara göre kültürel miras değerinin, mimarlara göre ise sosyal değerin öne çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda ikili karşılaştırma verilerine göre kriterlerin önem dereceleri doğrultusunda yapı için en uygun işlevin hem koruma uzmanı mimarlar hem de mimarlar için Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi + Kafe & Restoran olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel miras, endüstri mirası, yeniden işlevlendirme, çok kriterli karar verme, analitik hiyerarşi yöntemi.*

Atıf/Cite

Öztürk, M., & Kırdar, G. (2025). Kasımpaşa un fabrikasının yeniden işlevlendirilmesinde AHP tabanlı bir model önerisi. *İdealkent* (48), 245-279. https://doi.org/10.31198/idealkent.1635822

[1] Ar. Gör., Haliç Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3075-9678 E-posta: merveozturk@halic.edu.tr
[2] Doktor Öğr. Üye., Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4700-6077 E-posta: gulce.kirdar@yeditepe.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 08.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 13.05.2025

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 245-279 **DOI:**10.31198/idealkent.1635822

Developing an AHP-based decision model for the adaptive reuse of the Kasımpaşa flour factory *

Merve Öztürk[3], Gülce Kırdar[4]

Abstract

The Kasımpaşa Flour Factory is one of the most significant industrial heritage structures along the Golden Horn, embodying architectural, cultural, social, and environmental values. Abandoned since 1982 due to the loss of its original function, the complex has deteriorated considerably, with some sections collapsing over time. This study addresses the question: "How can decision support systems be utilized in the adaptive reuse of the Kasımpaşa Flour Factory?" In response, the research evaluates current needs and expectations for the site's reuse and proposes a model based on the collective assessments of diverse stakeholders using decision support systems. The Analytic Hierarchy Process (AHP), a Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) method, was employed to define evaluation criteria and propose potential functions. The building's heritage, architectural, economic, social, and environmental values were considered, and their sub-criteria were identified. Based on an analysis of citizen needs, spatial layout, and environmental context, five reuse alternatives were developed. A total of 20 professionals—10 conservation architects and 10 architects—participated in a questionnaire to rank the importance of the criteria and sub-criteria. Results revealed that conservation architects prioritized cultural heritage value, whereas general architects emphasized social value in adaptive reuse decisions. Pairwise comparisons indicated that the most appropriate new functions, according to all participants, are a Gastronomy Academy, Cooking Workshop, and Café & Restaurant, reflecting a balance between heritage conservation and community engagement.

Keywords: *Cultural heritage, industrial heritage, adaptive reuse, multi-criteria decision making, analytic hierarchy process.*

[3] Research Assist., Halic University Architecture Faculty Architecture Department, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3075-9678 E-mail: merveozturk@halic.edu.tr
[4] Assist. Prof. Dr., Yeditepe University Architecture Faculty Architecture Department, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4700-6077
E-mail: gulce.kirdar@yeditepe.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 08.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 13.05.2025

CC BY NC ND

Giriş

Tarihi yapılar, zamanla değişen yaşam koşulları sebebiyle özgün işlevlerini yitirebilmektedir. Yeniden işlevlendirme, bu durumdaki yapıların terk edilerek harap olmaması ve yıkılmaması için uygulanan önemli bir araçtır (Ahunbay, 2018, s. 97). Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesindeki "Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir" kararında, tarihi yapılarda yeniden işlevlendirmeyle ilgili ana kriterler belirtilmiştir (ICOMOS, 1964).

Miras yapılarının yeniden işlevlendirilmesi sürdürülebilir bir çevrenin oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Bu yapıların yeniden kullanımına yönelik doğru stratejilerin geliştirilmesi malzeme, ulaşım, enerji tüketimi ve kirliliği azaltmaya yardımcı olması nedenleriyle sürdürülebilirliğin sağlanabilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Bullen ve Love, 2009, s. 352). Günümüzde kullanılmayan tarihi yapılar için yeni işlev önerisi getirilmesi, süreçte yer alan birçok faktörün gözetilmesini gerektiren zorlayıcı bir konudur. Bu sebeple, mevcut yapı için uygun bir kullanım modelinin geliştirilmesi, hassas ve bütüncül bir yöntemin uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçte, yapıların gelecekteki kullanıcılarının görüşlerinin karar destek sistemleri kapsamında hesaplamalı analiz yöntemleriyle değerlendirilmesi, yapı için en uygun ve sürdürülebilir kullanım senaryolarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Endüstri mirası tarihi, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değere sahip endüstriyel kültürün kalıntılarından oluşmaktadır. Uluslararası Endüstriyel Mirası Koruma Komitesi (*The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage – TICCIH*) bu kalıntıların, bina ve makineler, atölyeler, değirmenler ve fabrikalar, depolar, enerjinin üretildiği, iletildiği ve kullanıldığı yerler, ulaşım ve altyapısı ile konut, dini yapı veya eğitim gibi sanayiye ilişkin sosyal faaliyetlerden oluşabileceğini belirtmektedir (TICCIH, 2003). Endüstri yapıları dönemin teknolojisini ve tarih bilgisini taşımaları sebebiyle korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gereken kültürel miras örnekleri arasında yer alır.

1. Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile meydana gelen teknolojik gelişmeler, insanlık tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. İnsan ve hayvan gücüne dayanan üretim tarzından çıkılarak makine gücüne dayanan bir üretim modeline geçilmiş ve bu yeni model ile çeşitli endüstri yapıları inşa edilmiştir. Her ne kadar çağının üretim ihtiyaçlarını karşılamış olsa da zamanla değişen koşullar ve tekniklerle birlikte bu yapılar kullanım dışı kalmış ve atıl duruma düşmüştür (Eryiğit ve Anıktar, 2021, s. 714). Bu binalar ve sahip oldukları yapı elemanları daha sonraki süreçte üretildikleri dönemin teknolojik, tarihi ve kültürel özelliklerini taşıması sebebiyle korunması gereken miras ögeleri haline gelmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya gibi ülkelerde endüstri mirasının korunmasına yönelik düşünceler şekillenmeye başlamıştır (Kayın, 2013). Endüstri yapılarının korunmasına yönelik ilk adımlar ise Britanya'da atılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan "endüstri arkeolojisi" kavramı eski endüstri yapılarını araştırma, ortaya çıkarma ve kayıt altına almayı ifade etmektedir. "Endüstri anıtları" ortaya çıkarılan yapıları, "endüstri siti" ise belirli bir alanda toplanan tüm yapı ve tesisleri tanımlamaktadır. Günümüzde "endüstri mirası" kavramı tarihsel niteliğe ve öneme sahip eski endüstri yapılarını, alanlarını ve bunlarla ilişkili tüm varlıkları ifade etmektedir (Saner, 2012, s. 53). Endüstriyel miras, sanayi kültürüne ait tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değerlere sahip kalıntıları içererek fabrikalar, imalathaneler, makineler, atölyeler, madenler, işletme ve arıtma alanları, ambarlar ve depolar, enerji üretim ile iletim tesisleri, demiryolu gibi ulaşım alanlarından oluşmaktadır (Köksal, 2012, s. 18).

Eski endüstri yapılarını koruma yaklaşımı, 1970'li yıllarda düzenlenen ve farklı ülkelerden katılımcıların yer aldığı kongre ve konferanslarla birlikte uluslararası bir boyut kazanmış ve nitelikli koruma ve yeniden kullanım örnekleri daha sık görülmeye başlamıştır (Saner, 2012, s. 54-55; Köksal, 2012, s. 18). 1973 senesinde İngiltere'de endüstri mirasının korunması için yapılan toplantıların üçüncüsünde bu konu için bir örgüt kurulmasına karar verilmiş ve böylece TICCIH (Uluslararası Endüstriyel Mirası Koruma Komitesi) kurulmuştur. TICCIH'ın 2003 tarihli tüzüğü (TICCIH, 2003), endüstri mirasının tanımlanması, sahip olduğu

değerlerin vurgulanması ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılması konusunda uluslararası anlamda önemli bir yere sahiptir.

Türkiye'de endüstri mirasının korunmasına dair ilk uygulamalar, Haliç kıyılarının rehabilitasyonuna yönelik oluşturulan projelerle ortaya çıkmıştır (Saner, 2012, s. 60). 1980'lerin sonunda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan bu projeler, Haliç'teki bazı eski üretim yapılarının yıkılmasını amaçlamıştır. Bunun sonucunda bu yapılardan bir kısmının tescillenmesi ile yapıların yıkılması yerine yeniden kullanılmasına karar verilmiştir. Böylece sanayi yapılarının yeniden işlevlendirilmesine yönelik ilk uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Sütlüce Mezbahasının kültür merkezine, Feshane'nin fuar, kongre ve kültür merkezine, Hasköy Lengerhane ve Şirket-i Hayriye Tersanesinin Rahmi Koç Müzesine, Cibali Tütün Fabrikasının Kadir Has Üniversitesine dönüştürülmesi söz konusu uygulamalara örnektir (Saner, 2012, s. 60).

1990'lı yıllarda havagazının yerini doğal gaz kullanımının almasıyla havagazı fabrikaları işlevsiz hale gelmiştir (Saner, 2012, s. 60-61). Haliç ve çevresinde yaşanan durumun benzeri, havagazı fabrikaları atıl bir durumda kaldığında da yaşanmıştır. Bu yapıların yıkılmasına yönelik bir gündem oluşması sonucunda Koruma Kurulu kararları ile bu yıkımın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu yapıların korunmasına yönelik sivil girişimler de oluşmuş, bu girişimler Ankara Maltepe ve İstanbul Yedikule havagazı fabrikalarında kitlesel koruma kampanyalarına dönüşmüştür. Özellikle Ankara Maltepe Havagazı ve Elektrik Fabrikası, endüstri arkeolojisi teriminin kullanımında önemli bir yere sahiptir. Fabrikanın 1989'da üretime son vermesiyle birlikte yapının yıkılması durumu gündeme gelmiş, yürütülen kampanyalarla Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1991'de korunmasına karar verilmiştir. Koruma kararına yapılan itirazlar sonucu başlayan hukuki süreçte, bilirkişi raporlarında bu tesislerin endüstri arkeolojisi kapsamında olduğu ve bu sebeple korunması gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum Türkiye'de "endüstri arkeolojisi" teriminin resmi olarak kayıtlara geçtiği ilk durum olarak bilinmektedir (Saner, 2012, s. 60-61).

Endüstri mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilmesi, mimari mirasın korunmasının yanı sıra, kentin kültürel değerlerinin de korunması ve yaşatılması için önemlidir. Bu sebeple, yeniden işlevlendirilmesi planlanan yapı için uygun fonksiyonun belirlenmesi kent için de hassas ve özenle yaklaşılması gereken bir konudur. Bu

bağlamda endüstri yapılarının mekânsal ve strüktürel özelliklerinin iyi analiz edilmesi, teknik donatının özgün konumunda sunulması ve bulunduğu bölgenin ihtiyacının iyi araştırılması gerekmektedir (Köksal, 2012, s. 20). Burada dikkat edilmesi gereken durum, yapının özgün niteliklerinin korunmasının sağlanması ve yeni bir işlev verilirken kamuya faydalı olabilecek bir yaklaşım izlenmesidir.

Haliç'in önemli endüstri miraslarından biri olan Kasımpaşa Un Fabrikası özgün işlevini zaman içinde yitirmiştir ve 1982'den itibaren kullanılmamaktadır. Komplekse ait mekânlar zaman içinde hasar görmüş ve bu durum, yapı elemanlarında oluşan bozulmalar sonucu kayıplara sebep olmuştur. Güncel talepler ve beklentiler doğrultusunda yeniden işlevlendirilerek korunması gerekmektedir. Literatürde yeni bir işlev kazandırılmasıyla ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Ezgeç (1998), Kasımpaşa Un Fabrikası için yeni bir işlev olarak sergileme salonları, atölyeler, kütüphane, toplantı salonu ve ofisleri içeren sergi ve kültür merkezi önermiştir. Kışla (2021) ise kurs merkezi, öğrenme atölyesi, kültür merkezi, fırın, yemek atölyesi ve sergi alanını içeren çok amaçlı bir işlev önerisi getirmiştir. Farklı katılımcıların değerlendirmelerinin göz önünde bulundurularak, bilimsel bir altyapı doğrultusunda yeni işlev kazandırılmasına yönelik bir çalışma yer almamaktadır. Yürütülmekte olan bu çalışmayla, literatürdeki boşluğun giderilmesi, farklı katılımcıların talep ve beklentileri doğrultusunda en uygun yeniden kullanım alternatifinin belirlenmesi ve Kasımpaşa Un Fabrikası'nın yeniden işlevlendirilerek korunmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda değerlendirme için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi olan Analitik Hiyerarşi Metodu (AHP) kullanılacaktır.

2. Kasımpaşa Un Fabrikası

İkinci derece tarihi eser olarak kabul edilen fabrika (Seçer Kariptaş, 2012, s. 41-47), Beyoğlu ilçesi Kasımpaşa Bedrettin Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 1). 119. pafta, 927. ada üzerinde 7.-9.-14.-15. parsellerde bulunmaktadır. Kuzeyde Havuzbaşı Değirmen Sokak, güneyde Ambar Arkası Sokak, doğuda Ambar Arkası Meydanı, batıda 6. parsel ile çevrelenmiştir. Birden fazla binadan oluşan bir komplekstir. 9. parselde değirmen binası, 7. parselde tesise ait depolar yer almaktadır. 14.-15. parsellerde yapıya ait kalıntılar bulunmaktadır.

Şekil 1. Kasımpaşa Un Fabrikası mevcut konumu (İBB İstanbul Şehir Haritası, 2022) (Yazar tarafından düzenlenmiştir, 2025).

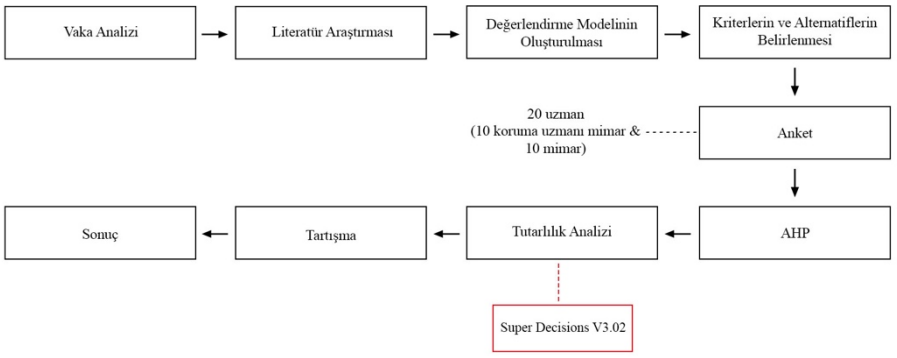
Değirmen binası Sultan Abdülmecid dönemine (1839-1861) tarihlenmektedir. Yapının inşaatının tam olarak hangi sene tamamlandığı bilinmemektedir. Değirmen, 1968-1982 aralığında Sinangil Unları tarafından işletilmiş ve 1982'de Haliç'teki diğer endüstri yapılarıyla birlikte üretimi durdurulmuştur (Seçer Kariptaş, 2012, s. 42). Farklı duvar örgü teknikleri bulunan yapı, zemin ve birinci ara kat iki sıra tuğla hatıldan oluşan almaşık örgü tekniğine sahiptir. Diğer bölümlerinde duvarlar tuğla örgüdür (Ezgeç, 1998, s. 39-40) (Şekil 2).

Eski değirmen binasının depo ihtiyacını karşılamak için 1928'de depo yapıları inşa edilmiştir (Ezgeç, 1988, s. 37; Seçer Kariptaş, 2012, s. 42). Değirmen binası ve batı cephesindeki depo binası zemin ve 3 kattan, ortadaki depo binası zemin ve 2 kattan oluşmaktadır ve tüm binalar kırma çatıya sahiptir. Yapılara girişler Havuzbaşı Değirmen Sokak tarafından -0.5 kotu üzerinden sağlanmaktadır (Kışla, 2021, s. 50-52). 7 numaralı parselde yer alan depo yapısı günümüzde yıpranmış haldedir. Yapının zemin katında kapıdan girildikten sonra sol duvar boyunca 24 adet depo/silo bulunmaktadır. 15. parselde yığma bir trafo ve fabrika bacasının kalıntıları yer almaktadır. 14. parselin altındaki mahzene giriş de burada bulunmaktadır (Seçer Kariptaş, 2012, s. 45-46).

Şekil 2. Kasımpaşa Un Fabrikası vaziyet planı rölövesi (Ezgeç, 1998) ve fotoğraflar (Yazar arşivi, 2025).

3. Yöntem

Şekil 3. Akış şeması (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Tarihi yapılar için yeni bir işlev belirlenirken tarihi, kültürel ve teknolojik özellikleri gözetilmeli, özgün değerleri korunmalı, bununla birlikte gelecekteki kullanıcılarının beklenti ve talepleri dikkate alınmalıdır. Yeniden işlevlendirme durumu, sürece pek çok parametrenin dâhil olması sebebiyle oldukça karmaşık ve zorlayıcı olabilmektedir. Bu

sebeple, Kasımpaşa Un Fabrikası için en uygun ve sürdürülebilir kullanım yönteminin belirlenmesinde çok kriterli karar verme yöntemi olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışma yöntemine dair akış şeması Şekil 3'te gösterilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle tarihi yapıların yeniden işlevlendirmesinde AHP yönteminin kullanımına ilişkin literatür taraması yapılmıştır. İncelenen örnekler, AHP yöntemi kullanılarak farklı katılımcıların görüşlerinin alındığını ve bu doğrultuda kültürel mirasın yeniden işlevlendirilmesi için çeşitli kriter ve alternatiflerin geliştirildiğini ortaya koymaktadır (Yılmaz Erkovan, 2022; Balta, 2022; Özeren ve Korumaz, 2019; Yau, 2009; Bulut, 2020) (Tablo 1). Bu çalışmalar Tablo 1'de kronolojik olarak yayınlanma sırasına göre gösterilmiş ve seçilen kriterler ve alternatifler belirtilmiştir. Bazı örneklerde hem uzmanların hem de katılımcıların sürece dahil edildiği, bazılarında alternatifler üzerinden önceliklendirme yapıldığı, bazı çalışmaların ise yalnızca kriterler arası ağırlıklandırmaya odaklandığı görülmektedir.

Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP), 1970'lerde Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen birçok kriterli karar verme yöntemidir. Çok sayıda karar vericinin dâhil olduğu, çok kriterli ve çok amaçlı bir karar verme ortamında kullanılarak pek çok alternatif arasından seçim yapılmasını sağlamaktadır. Bu yöntem ile nitel ve nicel, somut ve soyut ve birbiriyle çelişen etmenler dikkate alınabilmektedir. Karar teorisinde yaygın kullanılan bir yöntemdir ve bilgi ve deneyimlerin de sürece katılmasını sağlamaktadır (Saaty, 1987; Saat, 2000). Öncelikli amaç bir hedefin, bu hedefe yönelik kriterler ve varsa alt kriterlerin belirlenmesidir. Sonraki aşamada bu kriterler doğrultusunda aralarında karşılaştırma yapılacak alternatifler belirlenir. Kurgulanan hiyerarşi sisteminde ikili karşılaştırma matrisleri aracılığıyla katılımcılardan değerlendirme yapmaları istenir. Bu karşılaştırmalar öncelikle kriterler, daha sonra alternatifler arasında yapılmaktadır. Karşılaştırma yapılırken Saaty'nin (1987) belirttiği temel ölçek sistemi kullanılmaktadır (Tablo 2). Bu ölçek sistemine göre kriterler için verilen her bir puan, ilgili kriterin önem derecesini ifade etmektedir. Sonraki aşamada veriler tutarlılık oranı (consistency ratio -CR) ile kontrol edilmektedir, eğer elde edilen verilerin tutarlılık oranı CR 0,1 değerinin altında değilse katılımcılardan değerlendirmelerini tekrar yapmaları istenmektedir (Saaty ve Vargas, 2012, s. 9).

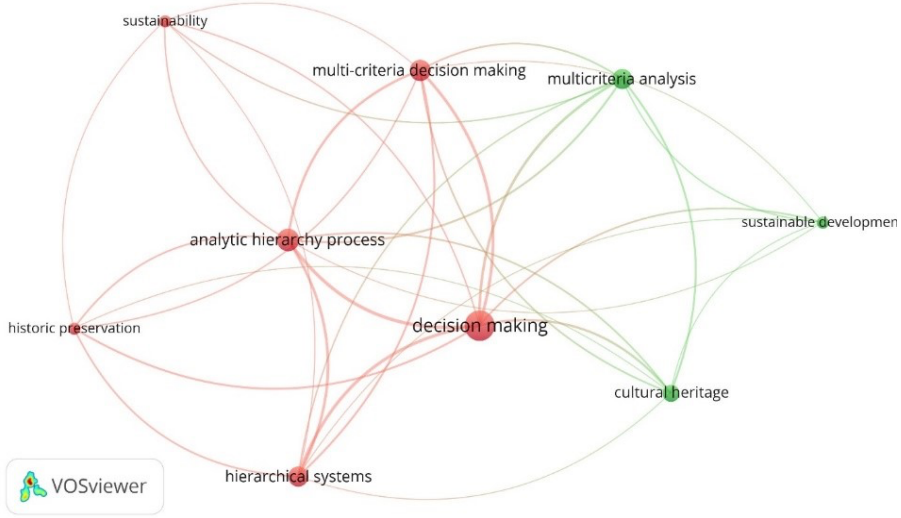
Tablo 1. Literatür taraması sonucu elde edilen çalışmalar.

Kaynak	Yıl	Katılımcılar	Kriterler	Alternatifler	Seçilen Alternatif
Yau, Y.	2009	20 yapı uzmanı	- Arazi kullanımı - Tasarım ve peyzaj - Altyapı etkileri - Çevresel etkiler - Mühendislik kaygıları - Finansal performans	-	-
Özeren, Ö. & Korumaz, M.	2019	20 kişi (10 uzman + 10 kentli)	- Kültür - Ekonomik - Mimari - Çevresel - Sosyal - Süreklilik	- Kültür merkezi - Müze - Eğitim yapısı - Otel - Kafe-restoran	1) Müze 2) Kültür merkezi 3) Eğitim yapısı 4) Otel 5) Kafe-restoran
Bulut, B.	2020	10 uzman (mimar ve iç mimar)	- Tarihi değer - Teknik değer - İşlevsel değer - Özgünlük değeri - Çevre ve sosyal değer	-	-
Yılmaz Erkovan, N.	2022	30 kişi (kullanıcılar, yapı sahipleri ve çevre sakinleri)	- Mimari değer - Kültürel miras değeri - Sosyal değer - Ekonomik değer	- Kamu yapısı - Kent müzesi - Butik otel / pansiyon - Kitap kafe	1) Kent müzesi 2) Kitap kafe 3) Kamu yapısı 4) Butik otel / pansiyon
Balta, M. Ö.	2022	-	- Bina özellikleri - Ulaşılabilirlik - Çevresel değer	- Yapı 1 - Yapı 2 - Yapı 3	Yapı 1 / Bina özellikleri Yapı 2 / Ulaşılabilirlik Yapı 3 / Kitap kafe

Tablo 2. Temel Ölçek Değerleri (Saaty, 2008, s. 257).

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit önem	İki aktivite amaca eşit katkıda bulunur.
3	Orta önem	Bir deneyim diğerine göre biraz daha tercih edilir.
5	Güçlü önem	Bir deneyim diğerine göre güçlü bir şekilde tercih edilir.
7	Çok güçlü derecede önem	Bir deneyim diğerine göre çok güçlü bir şekilde tercih edilir.
9	En yüksek derecede önem	Bir deneyim diğerine göre en yüksek düzeyde tercih edilir.
2-4-6-8	Uzlaşma (ortalama) değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılan ara değerler.

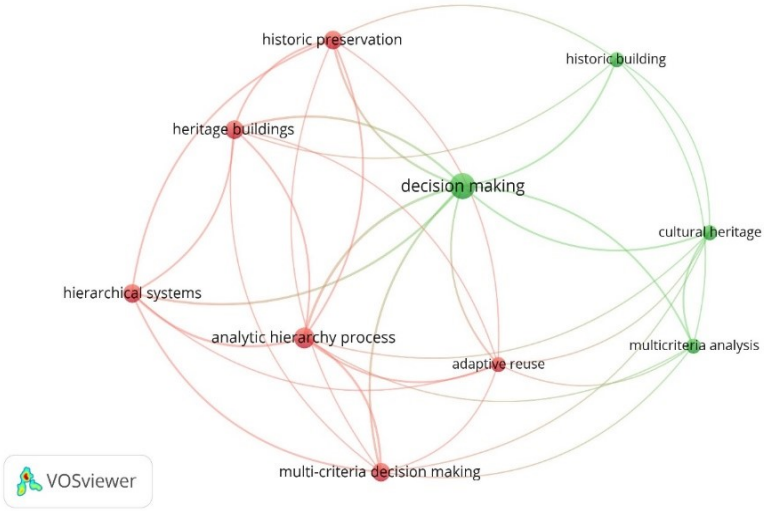
Literatürde AHP yönteminin kültürel miras yapılarında yeniden işlevlendirme süreçlerindeki kullanımına ilişkin güncel araştırma eğilimlerini keşfetmek amacıyla bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. VOSviewer, bibliyometrik ağlar oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılan bir yazılım aracıdır. Bu ağlar dergileri, araştırmacıları veya bireysel yayınları içerebilir ve atıf, bibliyografik bağlantı, ortak atıf veya ortak yazarlık ilişkilerine göre oluşturulabilir (VOSviewer, 2024). Çalışma kapsamında konuyla yakın ilişkisi olduğu düşünülen "multi-criteria decision making", "ahp" ve "heritage" anahtar kelimeleri kullanılarak, Scopus üzerinden 33 kaynak elde edilmiştir. VOSviewer programına aktarılan kaynaklar üzerinden kavramlar arasındaki ilişkiler ağı elde edilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. VOSviewer sonucu elde edilen ilişkiler ağı.

İlişkiler ağı incelendiğinde "cultural heritage" (*kültürel miras*) kavramının "sustainable development" (*sürdürülebilir kalkınma*) ve "multicriteria analysis" *(çok ölçütlü analiz)* anahtar kelimeleriyle ilişkili olduğu; "historic preservation" (*tarihi koruma*) kavramının "sustainability" (*sürdürülebilirlik*), "analytic hierarchy process" (*analitik hiyerarşi süreci*), "multi-criteria decision making" (*çok kriterli karar verme*) gibi kavramlarla ağ içinde daha yakın konumlandığı görülmektedir. VOSviewer ile bir sonraki aşamada Scopus üzerinden "multi-criteria decision making" (*çok kriterli karar verme*), "ahp", "heritage" (*miras*) ve

"adaptive reuse" (*yeniden kullanım*) kavramları taratılmış ve çalışmalarda AHP ile yeniden işlevlendirme arasındaki ilişkiyi görmek amaçlanmıştır. Elde edilen 7 kaynak incelendiğinde "historic building" (*tarihi yapı*) ve "cultural heritage" (*kültürel miras*) kavramlarının "multicriteria analysis" (*çok kriterli analiz*) ve "decision making" (*karar verme*) kavramlarıyla ağ içinde yakın konumlandığı, "adaptive reuse" (*yeniden kullanım*) kavramının ise "analytic hierarchy process" (*analitik hiyerarşi süreci*), "multi-criteria decision making" (*çok kriterli karar verme*) ve "historic preservation" (*tarihi koruma*) gibi anahtar kelimelerle daha güçlü bir bağlantıya sahip olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 5). Bu çalışmalar AHP yönteminin kültürel miras yapılarında enerji verimliliğini arttırmak için uygulanacak en uygun yöntemin belirlenmesi (Stanojevic vd., 2021), en uygun yeniden kullanım işlevinin tespit edilmesi (Ragheb, 2021; Vehbi vd., 2021; Milošević vd., 2020; Dabouh ve Shazly, 2020; Haroun vd., 2019) ve miras yapılarının yeniden kullanımı ve korunması konusunda çok kriterli karar verme yöntemlerine ilişkin daha önce yapılmış olan çalışmalara yönelik genel bir değerlendirmeyi (Morkunaite vd., 2019) içermektedir.

Şekil 5. VOSviewer ile yeniden işlevlendirme kavramının incelendiği ilişkiler ağı.

VOSviewer ile yapılmış olan iki inceleme sonucu elde edilen ilişkiler ağı literatürde AHP, kültürel miras ve yeniden kullanım kavramlarını içeren az sayıda araştırma olduğunu göstermektedir. Elinizdeki bu çalışmada, AHP yönteminin çoklu kriterleri göz önünde bulundurarak

yeniden işlevlendirmede etkin bir karar destek aracı olarak kullanılabileceği öngörülmektedir. Literatür taraması ve VOSviewer programı kullanılarak yapılan bibliyometrik ağ analizi bu yöntemin yeniden işlevlendirme konusunda yaygın kullanılmadığını göstermiştir.

Çalışmada AHP yönteminde kullanılacak kriterlerin ve alt kriterlerin belirlenmesinde, literatür taraması sonucunda Wang ve Zeng (2010) ile Carmona (2019) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır (Wang ve Zeng, 2010; Carmona, 2019). Bu doğrultuda Kasımpaşa Un Fabrikası için kriterler olarak "kültürel miras, mimari, ekonomik, sosyal ve çevresel" değerler belirlenmiştir. Belirlenen kriterler sonucunda alt kriterlere karar verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Seçilen kriterler ve alt kriterler.

Kriterler	Alt Kriterler	Kaynak
Kültürel Miras Değeri	Tarihsel Değer	Wang ve Zeng (2010)
	Sanatsal Değer	Wang ve Zeng (2010)
	Özgünlük	Wang ve Zeng (2010)
	Bütünlük	Wang ve Zeng (2010)
Mimari Değer	Teknolojik Değer	Wang ve Zeng (2010)
	Yapının Fiziksel Durumu	Wang ve Zeng (2010)
	Mimari Karakter ve Süslemeler	Wang ve Zeng (2010)
	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	Wang ve Zeng (2010)
Ekonomik Değer	Restorasyon için Gerekli Yatırımlar	Wang ve Zeng (2010)
	Bakım Maliyetleri	Carmona (2019)
	Düşük Enerji Tüketimi	Carmona (2019)
Sosyal Değer	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	Wang ve Zeng (2010)
	Kamu Yararı	Wang ve Zeng (2010)
	Kapsayıcılık	Wang ve Zeng (2010)
	Canlılık ve Sosyalliğin Artması	Carmona (2019)
Çevresel Değer	Ulaşılabilirlik	Carmona (2019)
	Potansiyel Çevresel Kalite	Wang ve Zeng (2010)
	Bağlamsal Değer	Wang ve Zeng (2010)

Burada sunulacak alternatiflerin belirlenmesinde öncelikle Kasımpaşa Un Fabrikasının yakın çevresi incelenmiştir. Bölgede ağırlıklı olarak konut, eğitim, dini, kültürel, ticari, resmi kurum, spor tesisi, yeşil alan, otopark gibi işlevlerin yer aldığı görülmektedir. Çok yakın bir noktada konumlanan Haliç Tersanesinin çeşitli organizasyonlara ev sahipliği yapmaya başlamasıyla bölgede bir canlanma meydana gelmiştir. Aynı

zamanda, Ayşe Ege Çok Programlı Anadolu Lisesi, Kasımpaşa Anadolu Lisesi ve Dr. Tevfik Sağlam Ortaokulu bölgenin öğrenciler tarafından yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Cezayirli Hasan Paşa Parkı, halkın aktif zaman geçirdiği bir rekreasyon alanıdır. Un fabrikasının hemen yakınında yer alan İBB Beyoğlu Yüzme Havuzu, İBB Kasımpaşa Sosyal Tesisi, Beyoğlu İlçe Nüfus Müdürlüğü, Beyoğlu Kaymakamlığı yapıları da bölgenin günlük hayattaki aktif kullanımlarına örnektir.

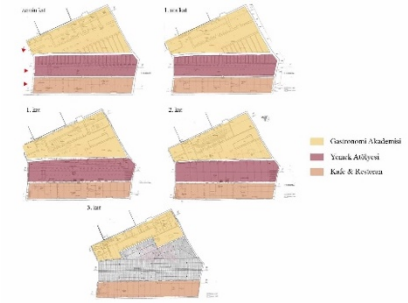
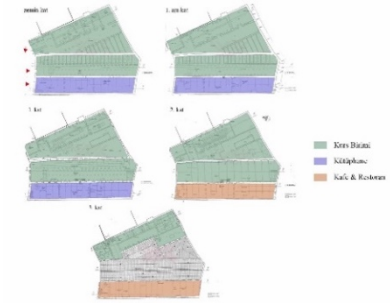
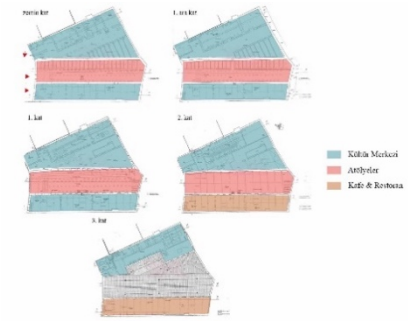
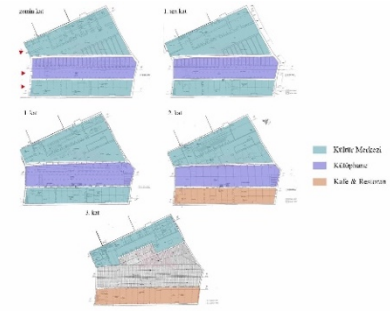
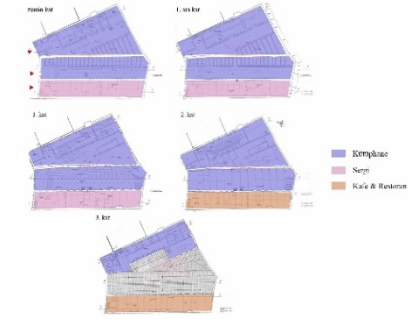
Yeni işlev belirlenirken yapının özgün kimliğini yansıtacak, öğrencilerin ve kent sakinlerinin aktif kullanabilecekleri, sosyal etkileşimi arttırarak kültürel canlılığı sağlayacak işlevler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple, yapının hem özgün kimliğini yansıtması hem de kişilerin gastronomiyle ilgili eğitim alabilmesini sağlayacak gastronomi akademisi ve yemek atölyesi (A1) önerilmiştir. Halkın istek ve ilgileri doğrultusunda bir kurs birimi ile kişisel gelişimlerine katkı sağlayacak ve verimli çalışma ortamı sunacak bir kütüphane birimi (A2) de planlamaya dâhil edilmiştir. Çeşitli etkinliklere ev sahipliği yaparak bulunduğu yeri canlandırabilecek bir kültür merkezi ve kolektif üretim ortamına imkân tanıyacak atölyeler (A3) önerilen bir diğer alternatif olmuştur. Bir diğer öneride aktif kullanılabilecek bir kütüphane (A4); bu yapı ile çeşitli sergilere ve sanatsal faaliyetlere imkân tanıyacak bir sergi birimi (A5) öngörülmektedir. Bunlara ek olarak, yeme-içme ihtiyacına dair bir kafe ve restoran birimi de kurgulanmıştır.

Kriterler doğrultusunda değerlendirilecek olan bu alternatifler şu şekildedir (Şekil 6):

1. Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi + Kafe & Restoran (A1)
2. Kurs Birimi + Kütüphane + Kafe & Restoran (A2)
3. Kültür Merkezi + Atölyeler + Kafe & Restoran (A3)
4. Kültür Merkezi + Kütüphane + Kafe & Restoran (A4)
5. Kütüphane + Sergi + Kafe & Restoran (A5)

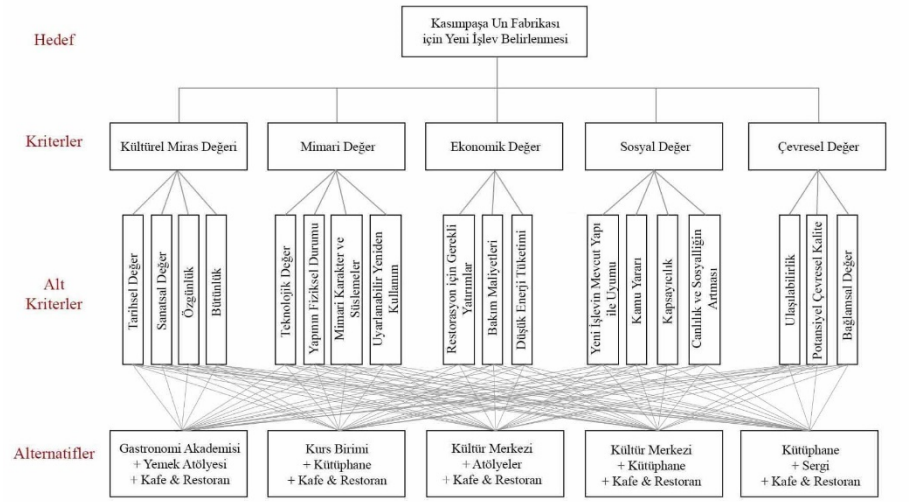
Kasımpaşa Un Fabrikası için çalışma kapsamında yazar tarafından belirlenmiş olan alternatifler yapının 1998 senesinde Ezgeç (1998) tarafından çizilmiş restitüsyon planları üzerinden Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Yapı için belirlenen alternatifler.

	
Alternatif 1 (Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi + Kafe & Restoran)	Alternatif 2 (Kurs Birimi + Kütüphane + Kafe & Restoran)
	
Alternatif 3 (Kültür Merkezi + Atölyeler + Kafe & Restoran)	Alternatif 4 (Kültür Merkezi + Kütüphane + Kafe & Restoran)
	
Alternatif 5 (Kütüphane + Sergi + Kafe & Restoran)	

Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) belirlenen bir hedef doğrultusunda bireysel değerlendirmeler üzerinden sonuç alınmasını sağlamaktadır. Bireysel karar yerine bir grup kararı söz konusu olduğunda da AHP kullanılabilmektedir. Bu durumda her değerlendirme dikkate alınarak

birleştirilir ve ortak bir sonuç elde edilir. Grup kararı elde etmede en sık kullanılan yöntem geometrik ortalamanın alınmasıdır (Ömürbek ve Tunca, 2013, s. 57). Çalışmada tüm ikili karşılaştırmaların değerlendirilerek ortak bir görüş oluşmasını sağlayan geometrik ortalama formülü ($g = (x_1 x_2 \dots x_n)^{\frac{1}{n}}$) kullanılmıştır (Smith, 2015, s. 81).

Şekil 6. Çalışmada uygulanacak olan AHP yöntemi (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4. Bulgular

Çalışmaya kültürel mirasın korunması alanında çalışan 10 koruma uzmanı mimar ve koruma alanı dışında çalışan 10 mimar dâhil olmuştur. İlk aşamada koruma uzmanı mimarlar, önce alt kriterler, daha sonra alt kriterler üzerinden alternatifler arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Katılımcılar Saaty'nin belirlediği 9 puanlık ölçek üzerinden iki seçeneği karşılaştırırken 1'den 9'a kadar bir puan vermiştir (Saaty, 2008, s. 257). Sorulara verilen cevapların geometrik ortalamaları alınarak ikili karşılaştırma matrisleri elde edilmiştir (Tablo 5, Tablo 6).

İkili karşılaştırmalı matrisler elde edildikten sonra, veriler tutarlılık oranının tespit edilebilmesi için bir karar destek yazılımı olan *Super Decisions Version 3.2* programına aktarılmıştır. Bunun için öncelikle Şekil 6'da belirtilen hedef, alt kriterler ve alternatifler olmak üzere AHP hiyerarşi sistemi oluşturulmuş ve ilgili birimler arasında bağlantılar

sağlanmıştır (Şekil 7). Buna göre yeni işlev belirleme sekmesi 18 alt kritere bağlanmış, alt kriterlerin her biri 5 farklı alternatif ile bağlantılı olacak şekilde ilişki ağı kurulmuş ve bunlar oklarla ifade edilmiştir. Bu durum belirtilen tüm kriterlerin hedef için önemli olduğunu ve katılımcıların kriterler arasında ikili karşılaştırma yaparak hedefe yönelik önem derecelerini belirleyeceği anlamına gelmektedir. Aynı durum, kriterler ile bağlantılı olan alternatifler için de geçerli olup, katılımcıların her kritere göre alternatiflerin değerini belirleyebileceğini göstermektedir.

Tablo 5. Koruma uzmanı mimarlara ait Kriterlerin Ağırlıklandırma Matrisi.

		Kültürel Miras Değeri				Mimari Değer				Ekonomik Değer			Sosyal Değer				Çevresel Değer		
	Kriterler	Tarihsel Değer	Sanatsal Değer	Özgünlük	Bütünlük	Teknolojik Değer	Yapının Fiziksel Durumu	Mimari Karakter ve Sistemler	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	Restorasyon için Gerekli Yatırımlar	Bakım Maliyetleri	Düşük Enerji Tüketimi	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	Kamu Yararı	Kapsayıcılık	Canlılık ve Sosyalliğin Artması	Ulaşılabilirlik	Potansiyel Çevresel Kalite	Bağlamsal Değer
Kültürel Miras Değeri	Tarihsel Değer	1	5	2	3	3	3	2	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	1
	Sanatsal Değer	1/5	1	1/4	1/3	1	1/2	1	1	1	2	3	1	2	2	2	2	2	2
	Özgünlük	1/2	4	1	3	3	2	4	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	2
	Bütünlük	1/3	3	1/3	1	3	2	2	2	3	3	3	2	2	3	2	3	3	2
Mimari Değer	Teknolojik Değer	1/3	1	1/3	1/3	1	1	1/2	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	1
	Yapının Fiziksel Durumu	1/3	2	1/2	1/2	1	1	1/2	2	3	4	3	1	2	2	3	3	3	1
	Mimari Karakter ve Sistemler	1/2	1	1/4	1/2	2	2	1	3	2	3	3	1	3	4	4	3	4	3
	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	1	1	1/3	1/2	1	1/2	1/3	1	3	2	2	1	2	2	3	2	2	2
Ekonomik Değer	Restorasyon için Gerekli Yatırımlar	1/2	1	1/3	1/3	1/2	1/3	1/2	1/3	1	1	1	1/3	1	1	1	1	1	1
	Bakım Maliyetleri	1/2	1/2	1/3	1/3	1	1/4	1/3	1/2	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1
	Düşük Enerji Tüketimi	1/2	1/3	1/4	1/3	1	1/3	1/3	1/2	1	1	1	1/3	1	1	1	2	2	1
Sosyal Değer	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	1	1	1/3	1/2	1	1	1	1	3	1	3	1	6	5	5	3	4	2
	Kamu Yararı	1	1/2	1/3	1/2	1	1/2	1/3	1/2	1	1	1	1/6	1	2	2	1	2	1
	Kapsayıcılık	1/2	1/2	1/3	1/3	1	1/2	1/4	1/2	1	1	1	1/5	1/2	1	1	1	1	1/2
	Canlılık ve Sosyalliğin Artması	1/2	1/2	1/3	1/2	1	1/3	1/4	1/3	1	1/2	1	1/5	1/2	1	1	1	1	1/2
Çevresel Değer	Ulaşılabilirlik	1/2	1/2	1/3	1/3	1/2	1/3	1/3	1/2	1	1	1/2	1/3	1	1	1	1	1	1/2
	Potansiyel Çevresel Kalite	1/2	1/2	1/3	1/3	1	1/3	1/4	1/2	1	1	1/2	1/4	1/2	1	1	1	1	1/2
	Bağlamsal Değer	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1/3	1/2	1	1	1	1/2	1	2	2	2	2	1

Tablo 6. Koruma uzmanı mimarlara ait Sosyal Değer Ağırlıklandırma Matrisi.

Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi	Kurs Birimi + Kütüphane	Kültür Merkezi + Atölyeler	Kültür Merkezi + Kütüphane	Kütüphane + Sergi
	A1	A2	A3	A4	A5
A1	1	2	2	2	1
A2	1/2	1	1	1	1
A3	1/2	1	1	2	1
A4	1/2	1	1/2	1	1
A5	1	1	1	1	1

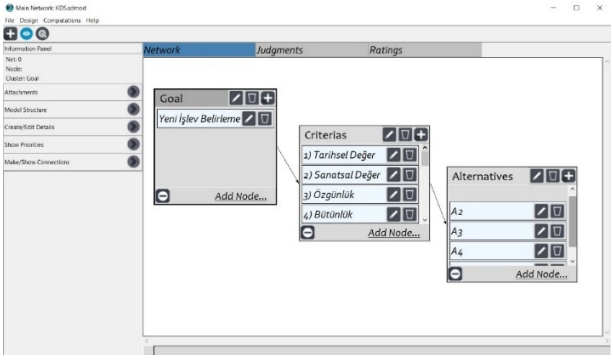
Kamu Yararı	Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi	Kurs Birimi + Kütüphane	Kültür Merkezi + Atölyeler	Kültür Merkezi + Kütüphane	Kütüphane + Sergi
	A1	A2	A3	A4	A5
A1	1	1/2	1/2	1/2	1/2
A2	2	1	1	1	1
A3	2	1	1	1	1
A4	2	1	1	1	1
A5	2	1	1	1	1

Kapsayıcılık	Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi	Kurs Birimi + Kütüphane	Kültür Merkezi + Atölyeler	Kültür Merkezi + Kütüphane	Kütüphane + Sergi
	A1	A2	A3	A4	A5
A1	1	1/3	1/3	1/3	1/2
A2	3	1	1	1	1
A3	3	1	1	1	1
A4	3	1	1	1	1
A5	2	1	1	1	1

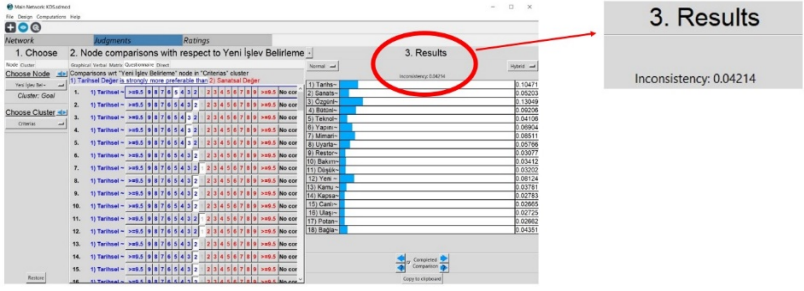
Canlılık ve Sosyalliğin Artması	Gastronomi Akademisi + Yemek Atölyesi	Kurs Birimi + Kütüphane	Kültür Merkezi + Atölyeler	Kültür Merkezi + Kütüphane	Kütüphane + Sergi
	A1	A2	A3	A4	A5
A1	1	2	1	1	1
A2	1/2	1	1/2	1/2	1
A3	1	2	1	2	1
A4	1	2	1/2	1	1
A5	1	1	1	1	1

AHP hiyerarşi sistemi kurulduktan sonra öncelikle alt kriterler arasında ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Tablo 3'te tanımlanmış olan kültürel miras, mimari, ekonomik, sosyal ve çevresel değerler burada kullanılmıştır (Şekil 8). Verilerin işlenmesi sonucu elde edilen tutarlılık oranı aynı ekranın sağ tarafındaki sonuç bölümünde gösterilmektedir. Karşılaştırmalar sonucu tutarlılık değeri (CR: Consistency Ratio) 0,04214 olarak belirlenmiş, bu değer CR ≤ 0,1 altında çıkmıştır. Bu durum katılımcılar tarafından yapılan değerlendirme sonuçlarının tutarlı

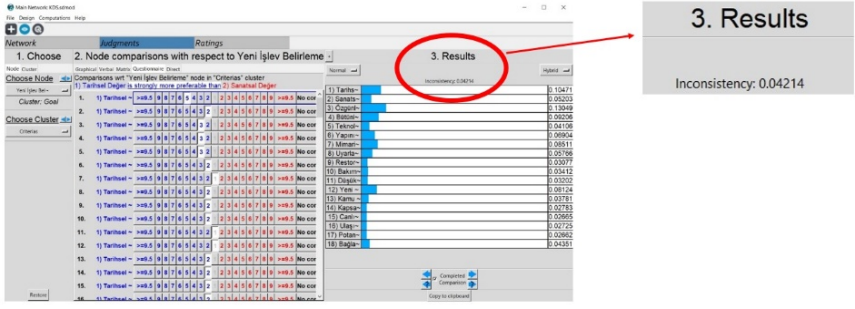
olduğunu göstermektedir (Saaty ve Vargas, 2012, s. 9). Bir sonraki aşamada her kriter için alternatifler arasında ikili karşılaştırma yapılarak 1'den 9'a kadar önem derecesine göre puan verilmiş ve elde edilen veriler burada kriterlerin karşılaştırma tablosuna aktarılmıştır (Şekil 9).

Şekil 7. Super Decisions programında oluşturulan AHP hiyerarşi sistemi.

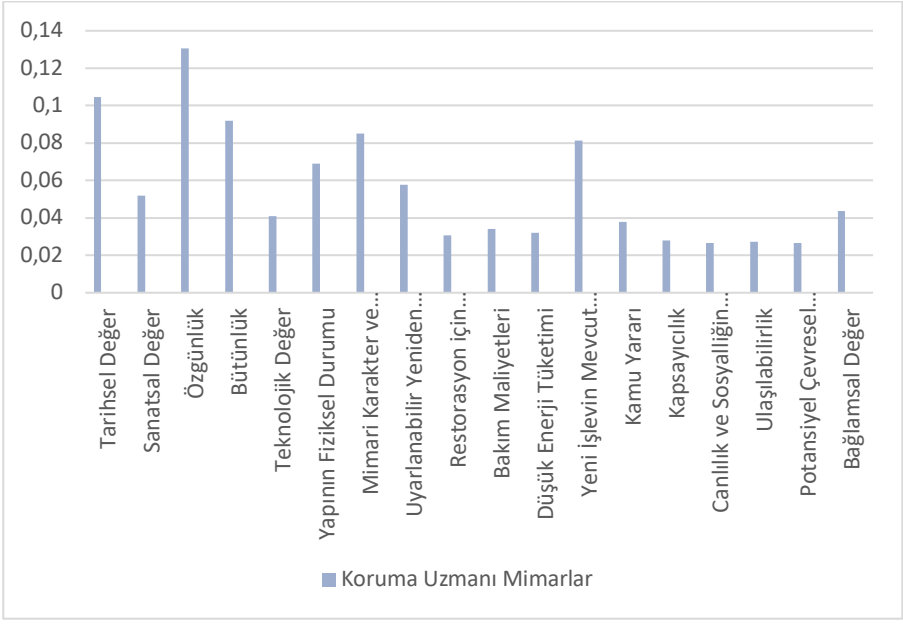

Şekil 8. Kriterlerin ikili karşılaştırma ekranı ve tutarlılık değeri.

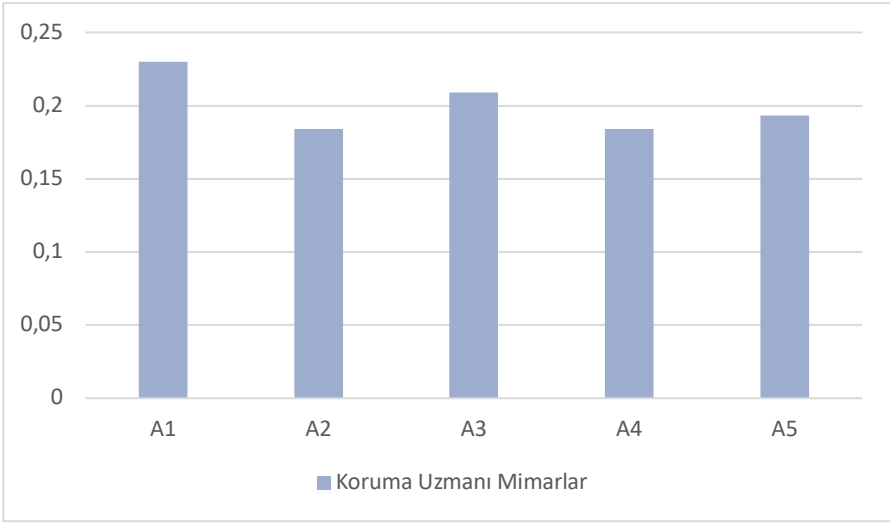
Şekil 9. Alternatiflerin Tarihsel Değer kriteri üzerinden ikili karşılaştırma ekranı ve tutarlılık değeri.

Koruma uzmanı mimarlar tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalar sonucunda alt kriterlerin birbirine göre önem değerleri tespit edilmiştir. Sonuçlara göre koruma uzmanı mimarlar Kasımpaşa Un Fabrikası için yeni işlev belirlenmesinde en çok "özgünlük değeri"nin önemli olduğunu düşünmektedir. Özgünlük değerini ise önem sırasına göre tarihsel değer, bütünlük, mimari karakter, süslemeler ve yeni işlevin mevcut yapı ile uyumu değerleri izlemiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Koruma uzmanı mimarlara ait alt kriterlerin önem değeri sonucu.

Kültürel miras, mimari, ekonomik, sosyal ve çevresel değer kriterlerinin yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda değerlendirilmesi ile elde edilen verilere göre belirtilen yeni işlev alternatifleri arasından gastronomi akademisi + yemek atölyesi + kafe & restoran (A1) seçeneği sıralamada ilk sırada yer almaktadır. Bu seçimi sırasıyla kültür merkezi + atölyeler + kafe & restoran (A3), kütüphane + sergi + kafe & restoran (A5), kurs birimi + kütüphane + kafe & restoran (A2) ve kültür merkezi + kütüphane + kafe & restoran (A4) takip etmektedir (Şekil 11).

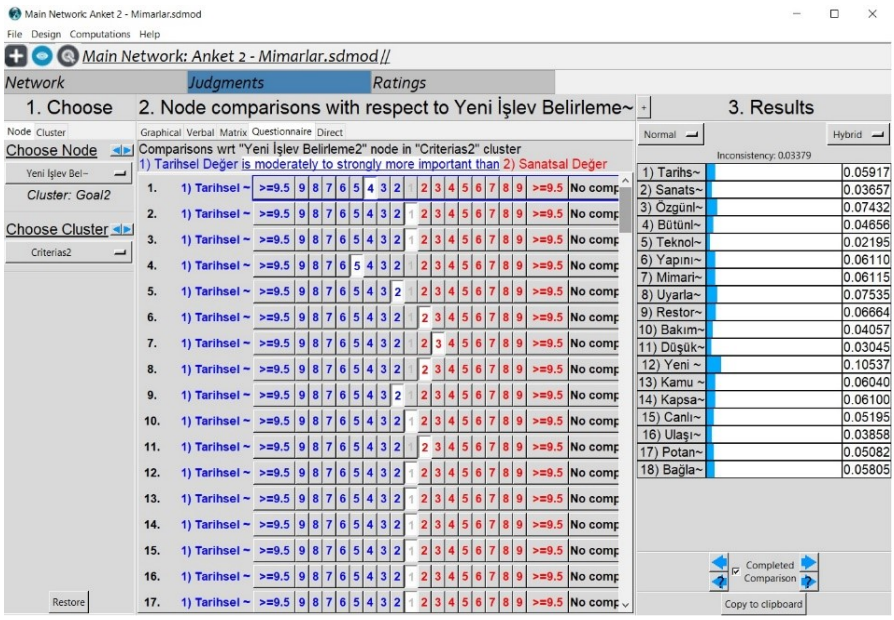
Şekil 11. Koruma uzmanı mimarlara ait alternatiflerin önem değerleri.

Çalışmanın ikinci aşamasında, kültürel mirasın korunması alanında çalışmayan ve bunun dışında herhangi bir uzmanlık kriteri belirlenmeyen 10 mimar tarafından öncelikle alt kriterler arasında ikili karşılaştırma yapılmış ve Saaty'nin 9 puanlık ölçeği üzerinden 1'den 9'a kadar bir puan verilmiştir (Saaty, 2008, s. 257). Elde edilen verilerin geometrik ortalaması alınarak Kriterlerin Ağırlıklandırma Matrisi elde edilmiştir (Tablo 7). Bir sonraki aşamada alt kriterler üzerinden alternatifler arasında ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 7. Mimarlara ait Kriterlerin Ağırlıklandırma Matrisi.

		Kültürel Miras Değeri				Mimari Değer				Ekonomik Değer			Sosyal Değer				Çevresel Değer		
	Kriterler	Tarihsel Değer	Sanatsal Değer	Özgünlük	Bütünlük	Teknolojik Değer	Yapının Fiziksel Durumu	Mimari Karakter ve Süslemeler	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	Restorasyon için Gerekli Yatırımlar	Bakım Maliyetleri	Düşük Enerji Tüketimi	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	Kamu Yararı	Kapsayıcılık	Canlılık ve Soyallığın Artması	Ulaşılabilirlik	Potansiyel Çevresel Kalite	Bağlamsal Değer
Kültürel Miras Değeri	Tarihsel Değer	1	4	1	1	5	2	1/2	1/3	1/2	2	1	1/2	1	1	1	1	1	1
	Sanatsal Değer	1/4	1	1/3	1/2	3	1	1/2	1/2	1/5	1	1	1/5	1	1/2	1	2	1	1/2
	Özgünlük	1	3	1	2	3	1	1	1	2	2	3	1	1	1	2	2	1	1
	Bütünlük	1	2	1/2	1	3	1/3	1/2	1	1/2	1	2	1/2	1	1	1	1	1/2	1
Mimari Değer	Teknolojik Değer	1/5	1/3	1/3	1/3	1	1/3	1/5	1/3	1/2	1	1	1/5	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/3
	Yapının Fiziksel Durumu	1/2	1	1	3	3	1	1	1/2	1	1	3	1	1	1	1	2	1	1
	Mimari Karakter ve Süslemeler	2	2	1	2	5	1	1	1/2	1	1	2	1/2	1	1	1	1	1	1
	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	3	2	1	1	3	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	1
Ekonomik Değer	Restorasyon için Gerekli	2	5	1/2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1
	Bakım Maliyetleri	1/2	1	1/2	1	1	1	1	1	1	1	1	1/3	1/2	1/2	1/2	1	1	1
	Düşük Enerji Tüketimi	1	1	1/3	1/2	1	1/3	1/2	1/2	1	1	1	1/5	1/3	1/2	1/2	1	1/2	1/2
Sosyal Değer	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	2	5	1	2	5	1	2	1	1	3	5	1	3	2	2	3	3	1
	Kamu Yararı	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	3	1/3	1	1	2	1	2	1
	Kapsayıcılık	1	2	1	1	2	1	1	1	1	2	2	1/2	1	1	2	2	1	1
	Canlılık ve Soyallığın Artması	1	1	1/2	1	2	1	1	1/2	1	2	2	1/2	1/2	1/2	1	2	2	1
Çevresel Değer	Ulaşılabilirlik	1	1/2	1/2	1	2	1/2	1	1/2	1/2	1	1	1/3	1	1/2	1/2	1	1	1
	Potansiyel Çevresel Kalite	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	2	1/3	1/2	1	1/2	1	1	1
	Bağlamsal Değer	1	2	1	1	3	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1

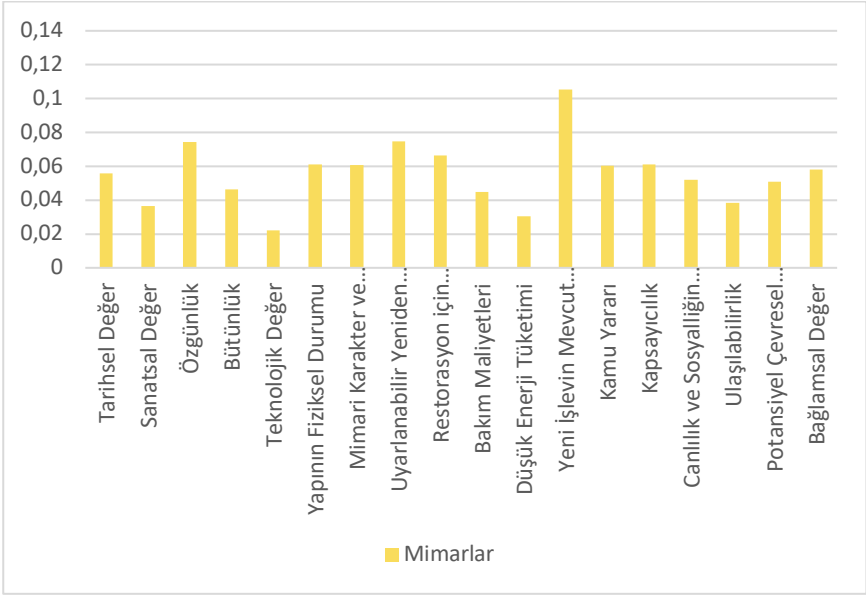
Alt kriterlerin ve alternatiflerin ikili karşılaştırmalı matrisleri elde edildikten sonra, aynı AHP hiyerarşi sistemi *Super Decisions Version 3.2* programında oluşturulmuş ve hedef, alt kriterler ve alternatifler tanımlanarak bunlar arasındaki bağlantılar kurulmuştur. AHP sistemi kurulduktan sonra ilk olarak alt kriterler arasında ikili karşılaştırma yapılmış ve mimarlar tarafından verilen ölçek değerleri programa aktarılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucu elde edilen tutarlılık değeri (CR: Consistency Ratio) 0,03379 olarak tespit edilmiştir. Bu sayı CR ≤ 0,1 altında olması sebebiyle katılımcıların yapmış olduğu değerlendirmelerin tutarlı olduğunu ve çıkan sonuçta herhangi bir problem olmadığını göstermektedir (Saaty ve Vargas, 2012, s. 9) (Şekil 12). Sonraki aşamada alternatifler arasında yapılan ikili karşılaştırma sonuçları programa aktarılarak tutarlılık değeri kontrol edilmiş, elde edilen değerlerin 0,1'den küçük olduğu görülmüştür.

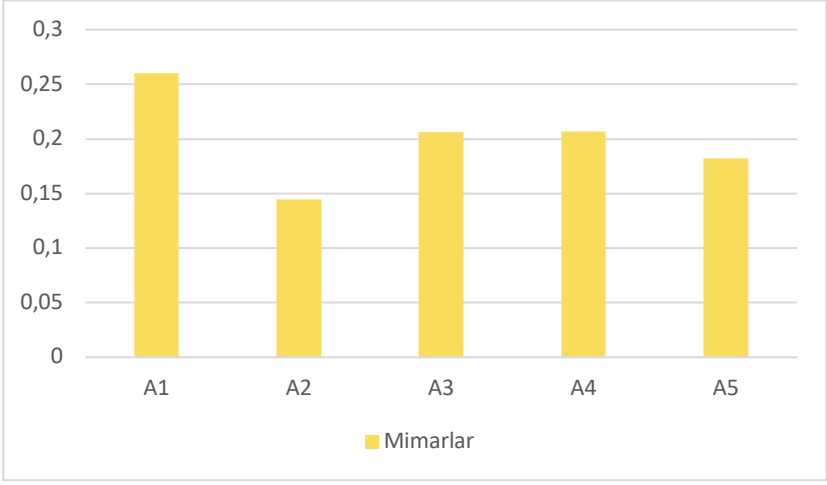
Şekil 12. Mimarlar tarafından oluşturulan kriterlerin ikili karşılaştırma ekranı ve tutarlılık değeri.

Mimarlar özelinde, kriterlerin ikili karşılaştırmaları sonucunda alt kriterlerin birbirine göre önem dereceleri elde edilmiştir. Ulaşılan verilere göre mimarlar yeniden işlevlendirme konusunda en çok yeni işlevin mevcut yapı ile uyumunun önemli olduğunu düşünmektedir. Bunu ise

sırasıyla uyarlanabilir yeniden kullanım ve özgünlük alt kriterleri takip etmektedirler (Şekil 13).

Şekil 13. Mimarlara ait alt kriterlerin önem değeri sonucu.

Şekil 14. Mimarlara ait alternatiflerin önem değerleri.

Mimarlar tarafından alternatifler arasında yapılan ikili karşılaştırmalar sonucu elde edilen değerler incelendiğinde, yeniden işlevlendirmede en

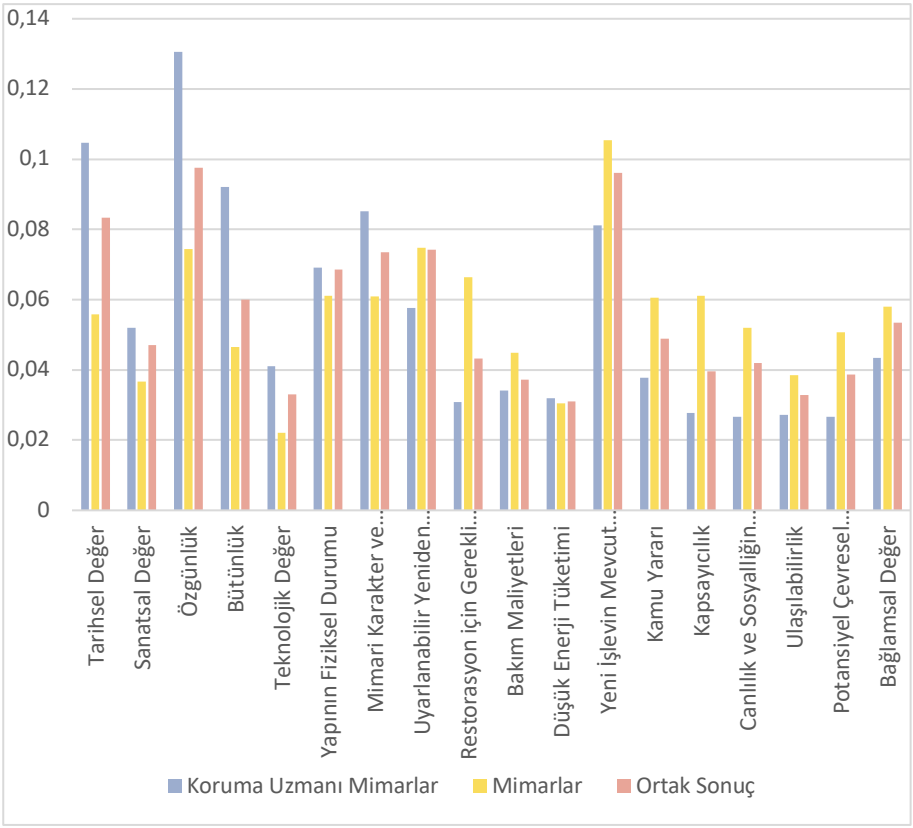
uygun kullanım şeklinin gastronomi akademisi + yemek atölyesi + kafe & restoran (A1) seçeneği olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla kültür merkezi + atölyeler + kafe & restoran (A3), kültür merkezi + kütüphane + kafe & restoran (A4), kütüphane + sergi + kafe & restoran (A5) ve kurs birimi + kütüphane + kafe & restoran (A2) takip etmektedir (Şekil 14).

Çalışmanın son aşamasında, 10 koruma uzmanı mimar ve 10 mimardan oluşan katılımcıların ortak sonucunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple tüm katılımcılar tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmaların sonuçlarının geometrik ortalaması alınarak kriterlerin Ağırlıklandırma Matrisi elde edilmiştir (Tablo 8). Bir sonraki aşamada alternatiflerin ikili karşılaştırması yapılmıştır. Aynı AHP hiyerarşi sistemi yeniden *Super Decisions Version 3.2* programında kurulmuş ve elde edilen tüm veriler burada işlenmiştir. Karşılaştırmalar sonucu elde edilen tutarlılık değeri (CR: Consistency Ratio) 0,02501 şeklinde çıkmıştır. Bu sayının CR ≤ 0,1 altında olmasından dolayı katılımcıların yapmış olduğu değerlendirmelerin tutarlı olduğu görülmektedir (Saaty ve Vargas, 2012, s. 9).

Tablo 8. Tüm katılımcılara ait olan Kriterlerin Ağırlıklandırma Matrisi.

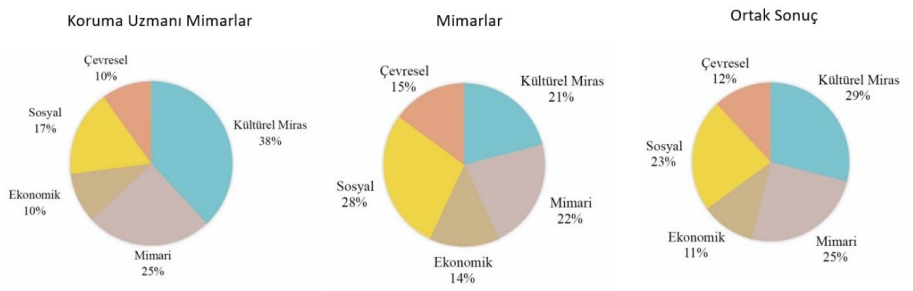
		Kültürel Miras Değeri				Mimari Değer				Ekonomik Değer				Sosyal Değer					Çevresel Değer		
	Kriterler	Tarihsel Değer	Sanatsal Değer	Özgünlük	Bütünlük	Teknolojik Değer	Yapının Fiziksel Durumu	Mimari Karakter ve Süslemeler	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	Restorasyon için Gerekli Yatırımlar	Bakım Maliyetleri	Düşük Enerji Tüketimi	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	Kamu Yararı	Kapsayıcılık	Canlılık ve Soyalliğin Artması	Ulaşılabilirlik	Potansiyel Çevresel Kalite	Bağlamsal Değer
Kültürel Miras Değeri	Tarihsel Değer	1	5	2	2	4	2	1	1/2	1	2	2	1/2	1	2	1	2	1	1
	Sanatsal Değer	1/5	1	1/3	1/2	2	1	1	1	1	1	2	1/2	1	1	1	2	1	1
	Özgünlük	1/2	3	1	2	3	1	2	2	3	3	3	1	2	2	2	3	2	2
	Bütünlük	1/2	2	1/2	1	2	1	1	1	1	2	2	1	1	2	1	2	1	1
Mimari Değer	Teknolojik Değer	1/4	1/2	1/3	1/2	1	1/2	1/3	1/2	1	1	1	1/2	1	1	1	1	1	1/2
	Yapının Fiziksel Durumu	1/2	1	1	1	2	1	1	1	1	2	3	1	2	2	2	2	2	1
	Mimari Karakter ve Süslemeler	1	1	1/2	1	3	1	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2
	Uyarlanabilir Yeniden Kullanım	2	1	1/2	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2	2
Ekonomik Değer	Restorasyon için Gerekli Yatırımlar	1	1	1/3	1	1	1	1/2	1/2	1	1	1	1/2	1	1	1	1	1	1
	Bakım Maliyetleri	1/2	1	1/3	1/2	1	1/2	1/2	1	1	1	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1
	Düşük Enerji Tüketimi	1/2	1/2	1/3	1/2	1	1/3	1/2	1/2	1	1	1	1/3	1/2	1	1/2	1	1	1/2
Sosyal Değer	Yeni İşlevin Mevcut Yapı ile Uyumu	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	3	1	4	3	3	3	3	2
	Kamu Yararı	1	1	1/2	1	1	1/2	1/2	1/2	1	2	2	1/4	1	1	2	1	2	1
	Kapsayıcılık	1/2	1	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1/2	1	2	1	1/3	1	1	1	1	1	1
	Canlılık ve Soyalliğin Artması	1	1	1/2	1	1	1/2	1/2	1/2	1	1	2	1/3	1/2	1	1	2	1	1/2
Çevresel Değer	Ulaşılabilirlik	1/2	1/2	1/3	1/2	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1/3	1	1	1/2	1	1	1/2
	Potansiyel Çevresel Kalite	1	1	1/2	1	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1/3	1/2	1	1	1	1	1/2
	Bağlamsal Değer	1	1	1/2	1	2	1	1/2	1/2	1	1	2	1/2	1	1	2	2	2	1

Tüm katılımcılar tarafından yapılmış ortak değerlendirmeler incelendiğinde, Kasımpaşa Un Fabrikası için yeni işlev belirlemede alt kriterlerin önem sırası tespit edilmiştir. Bu değerlerin önem sırası koruma uzmanı mimarlar için "özgünlük, tarihsel değer, bütünlük" iken, mimarlar için yeni işlevin "mevcut yapı ile uyumu, uyarlanabilir yeniden kullanım ve özgünlük"tür. Tüm katılımcıların ortak görüşü sırasıyla özgünlük, yeni işlevin mevcut yapı ile uyumu ve tarihsel değer olarak tespit edilmiştir (Şekil 15).

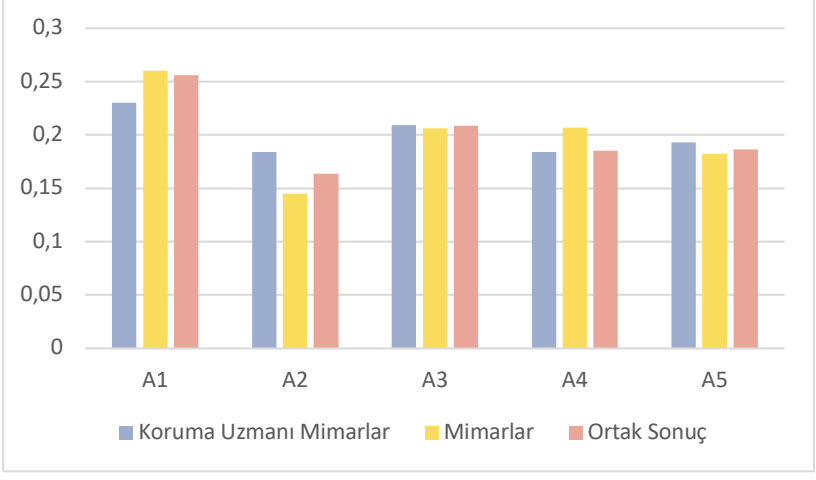
Şekil 15. Alt kriterlerin önem değerleri.

Koruma uzmanı mimarlar ve mimarlar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda, yeni işlev belirlemede seçilen kriterler arasındaki önem yüzdeleri de saptanmıştır. Veriler sonucunda koruma uzmanı mimarların söz konusu yapı için yeni işlev belirlemede en önemli olduğunu düşündüğü kriter 38% oranıyla kültürel miras değeri olmuştur. Bunu sırasıyla 25% mimari, 17% sosyal, 10% çevresel ve ekonomik değerler takip etmektedir. Mimarlar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda, kriterlerin önem yüzdelerinin ve sıralamasının değiştiği görülmüştür. Yeni işlev belirlemede kriterlerin önem sırası 28% sosyal, 22% mimari, 21% kültürel miras, 15% çevresel ve 14% ekonomik değerdir. 20 katılımcının ortak görüşü değerlendirildiğinde ise kriterlerin önem yüzdeleri sırasıyla 29% kültürel miras, 25% mimari, 23% sosyal, 12% çevresel ve 11% ekonomik değer olarak tespit edilmiştir (Şekil 16).

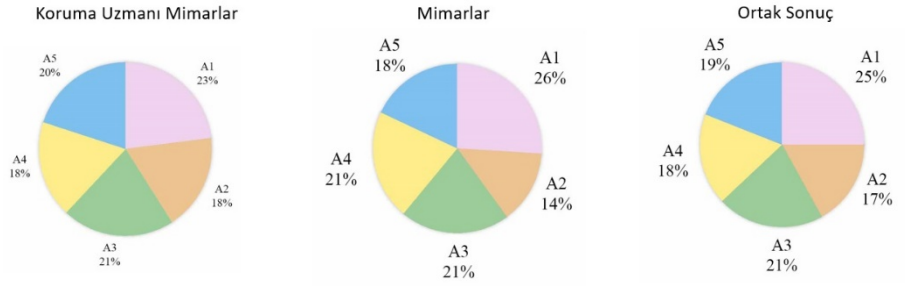

Şekil 16. Kriterlerin önem yüzdeleri.

Son aşamada, tüm katılımcılar tarafından yapılan ikili karşılaştırmalar neticesinde ortaya çıkan alternatiflerin önem değerleri elde edilmiş ve Kasımpaşa Un Fabrikası için farklı katılımcı gruplara ait önem sıralaması tespit edilmiştir. Buna göre koruma uzmanı mimarlara göre 23%, mimarlara göre 26% ve tüm katılımcıların ortak görüşüne göre 25% oranıyla *gastronomi akademisi + yemek atölyesi + kafe & restoran (A1)* alternatifi en yüksek değeri almıştır. A1 alternatifini ise ikinci sırada hem koruma uzmanı mimarlar hem mimarlar hem de ortak görüşe göre 21% ile *kültür merkezi + atölyeler + kafe & restoran (A3)* alternatifi takip etmektedir. 20 katılımcının ortak değerlendirmesiyle üçüncü sırada 19% ile *kütüphane + sergi + kafe & restoran (A5)*, dördüncü sırada 18% ile *kültür merkezi + kütüphane + kafe & restoran (A4)* ve beşinci sırada 17% ile *kurs birimi + kütüphane + kafe & restoran (A2)* yer almaktadır (Şekil 17, Şekil 18).

Şekil 17. Alternatiflerin önem değerleri.

Şekil 18. Alternatiflerin önem yüzdeleri.

5. Sonuç

Belli bir amaca hizmet eden endüstriyel miras, zamanla değişen koşullarla özgün işlevlerini yitirebilmekte ve uzun yıllar işlevsiz kalarak yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Endüstri mirası yapıları kültürel, sosyal, mimari ve bilimsel değerleriyle, özellikle inşa edildikleri dönemin tarihini ve teknolojik özelliklerini yansıtan kültür varlıklarıdır. Beyoğlu'nda yer alan ve önemli endüstri mirası yapılarından biri olan Kasımpaşa Un Fabrikası da özgün işlevini zaman içinde yitirmiştir. 1982'den beri kullanılmayan ve boş kalan yapı çevresel koşullar sebebiyle kayıplara uğramış, yer yer yapı elemanlarını yitirmiş ve bazı bölümlerde yıkılmaya uğramıştır.

Bu çalışmayla, inşa edildiği dönemde şehir için önemli bir yapı olan Kasımpaşa Un Fabrikası için günümüzdeki güncel talepler ve beklentiler doğrultusunda farklı katılımcıların görüşleri alınarak ve karar destek sistemleri kullanılarak yeni bir işlev önerisi getirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, değerlendirme için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) kullanılmıştır. Değerlendirme sürecine 10 koruma uzmanı mimar ve kültürel mirasın korunması alanı dışında çalışan 10 mimar katılmıştır. Bunun sonucunda hem farklı uzman gruplarının görüşü alınmış hem de tüm katılımcıların ortak değerlendirme sonucuna ulaşılmıştır.

Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) ile elde edilen değerlendirmelerden şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Çok kriterli karar verme sürecinde belli bir hedef doğrultusunda farklı katılımcıların görüşleri elde edilebileceği gibi, tüm

katılımcıların ortak değerlendirme sonucu da tespit edilebilmektedir.

- Belli bir ölçek üzerinden yapılan ikili karşılaştırmalar sonucu, belirlenen alternatifler arasında matematiksel olarak bir sıralama oluşturmak mümkün olmaktadır.
- Karar verme sürecine dâhil olan iki grup arasında birtakım farklılıklar görülmektedir:
    - Koruma uzmanı mimarların kriterler için belirlediği önem sırası kültürel miras, mimari, sosyal, çevresel ve ekonomik değer şeklindedir.
    - Koruma uzmanı olmayan mimarların kriterler için belirlediği önem sırası sosyal, mimari, kültürel miras, çevresel ve ekonomik değer biçimindedir.
    - Her iki grubun da ikinci sırada mimari, dördüncü sırada çevresel ve beşinci sırada ekonomik değere önem verdiği söylenebilir.
    - Koruma uzmanı mimarların uzmanlık alanları gereği kültürel miras değerine diğer kriterlere oranla daha yüksek oranda önem verdiğini söylemek mümkündür.
    - Koruma uzmanı olmayan mimarların yapının yeniden işlevlendirilmesi durumunda sosyal değere öncelik verdiği görülmektedir.
    - İki grubun ortak görüşüne göre kültürel mirasın 29% oranıyla en önemli değer olduğu tespit edilmiştir.
- İki grupta da alternatifler arasında yapılan değerlendirmeler sonucunda ilk sırada *gastronomi akademisi + yemek atölyesi + kafe & restoran (A1)* işlevi yer alır.

Bu durum, alanında uzman olan profesyonellerin yapı için yeni bir işlev belirlerken yapının özgün işlevini en çok yansıtma potansiyeli olan gastronomi akademisi işlevini uygun buldukları şeklinde yorumlanabilmektedir. İki grupta da aynı sonucun elde edilmesine yönelik bir diğer sebep ise gastronomi akademisi seçeneği dışında diğer alternatiflerin katılımcılar tarafından kültürel olarak birbirine yakın görülmesi ihtimalidir. İlerleyen aşamalarda, mahalle sakinlerinin de sürece dâhil edildiği ve yeni alternatiflerin çeşitlendirildiği bir anket çalışmasının yapılması planlanmaktadır.

Tarihi strüktürlere yeni bir kullanım önerisi getirilmesinde yapının sahip olduğu tüm değerlerin gözetilmesi ve bütüncül bir yaklaşımın

sürdürülmesi gerekmektedir. Farklı katılımcıların görüşleri sürece dâhil edilmiş hem grupların kendi içlerindeki kararı hem de iki grubun ortak sonucu elde edilmiştir.

Çalışmanın Kasımpaşa Un Fabrikası'nın yeniden işlevlendirilmesi sürecinde çoklu kriterlerin işbirlikçi karar verme ile ele alınması konusuna ve diğer endüstri mirası yapıları için de uzman görüşü ile desteklenerek en faydalı işlevin belirlenmesine katkı sunması beklenmektedir.

Extended Abstract

Developing an AHP-based decision model for the adaptive reuse of the Kasımpaşa flour factory

Merve Öztürk[5], Gülce Kırdar[6]

Heritage buildings may lose their original functions over time due to the deterioration of structural elements, changing living conditions, and various environmental effects. Adaptive reuse of these structures is an important strategy to prevent their demolition and to ensure their preservation for future generations. However, proposing new functions for historical buildings that are no longer in use is a challenging task requiring the consideration of multiple variables. In this process, obtaining expert opinions through computational methods contributes to the development of the most accurate and sustainable function proposals for such structures.

Technological developments initiated by the Industrial Revolution in 18th-century Europe transformed production systems based on human and animal power into machine-based models. During this period, various industrial buildings were constructed for production purposes. Over time, many of these buildings lost their functions due to changing conditions and fell out of use. Nonetheless, they carry historical, technological, cultural, social, architectural, and scientific characteristics of the period in which they were built, making them cultural heritage assets that should be preserved and transferred to future generations.

Ideas about preserving industrial heritage first emerged in countries such as England, France, the Netherlands, and Germany during the second half of the 20th century. The importance of protecting these buildings gained international recognition through congresses and conferences held in the 1970s, which led to the establishment of TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage). In Turkey, the concept of industrial heritage began to be addressed in the early 1990s, and awareness of the need to preserve old

[5] Research Assist., Halic University Architecture Faculty Architecture Department, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3075-9678 E-mail: merveozturk@halic.edu.tr
[6] Assist. Prof. Dr., Yeditepe University Architecture Faculty Architecture Department, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4700-6077
E-mail: gulce.kirdar@yeditepe.edu.tr

industrial structures started to grow. The decision to reuse some abandoned industrial buildings in the Golden Horn region rather than demolish them represents the first initiative toward the adaptive reuse of industrial structures in the country.

Determining the most suitable function for such buildings requires not only spatial and structural analysis but also thorough research on the needs of the surrounding region. In addition, original technical equipment must be preserved, and the selected function should aim to benefit the public. This study aims to propose a new function for the Kasımpaşa Flour Factory, one of the most significant industrial heritage buildings in the Golden Horn, which has lost its original function due to the deterioration of its structural elements and remains unused today. Proposing a new function for a historical building is inherently complex due to the diverse parameters involved in the decision-making process. Therefore, the Analytic Hierarchy Process (AHP), a Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) method, was used to address current demands and expectations and to incorporate the evaluations of different participants.

AHP is a method that enables decision-making by evaluating multiple alternatives based on various criteria and input from multiple experts. In the study, the criteria and sub-criteria for the AHP analysis were first determined through a literature review. Accordingly, five main criteria were selected for the Kasımpaşa Flour Factory: cultural heritage, architectural, economic, social, and environmental values. A total of 18 sub-criteria were identified under these categories.

To propose new functions for the building, the immediate surroundings were examined, and alternatives were determined with a focus on preserving the original identity of the structure, providing active use by both students and citizens, enhancing social interaction, and contributing to the revitalization of the area. Based on these considerations, five alternatives were defined:

- A1: Gastronomy Academy + Cooking Workshop + Café & Restaurant
- A2: Course Unit + Library + Café & Restaurant
- A3: Cultural Center + Workshops + Café & Restaurant
- A4: Cultural Center + Library + Café & Restaurant
- A5: Library + Exhibition + Café & Restaurant

The study included 20 participants: ten conservation architects specializing in cultural heritage conservation and ten architects without conservation specialization. In the first stage, both groups conducted pairwise comparisons of the sub-criteria. In the second stage, they evaluated the five alternatives based on the sub-criteria using a 9-point scale. The geometric meaning of the responses was calculated, and pairwise comparison matrices were created. The consistency ratio of the obtained data was verified using a decision support program called Super Decisions Version 3.2.

In the final stage, the same method was applied to determine the common evaluation result from all participants, and a Weighted Decision Matrix was created by taking the geometric meaning of the individual results. This allowed the study to assess both group-specific and collective expert opinions. The findings revealed some differences between the two participant groups. For conservation architects, the order of importance for the criteria was: cultural heritage, architectural, social, environmental, and economic values. In contrast, architects not specializing in conservation prioritized social value, followed by architectural, cultural heritage, environmental, and economic values. These differences reflect the professional orientations and focus areas of the respective groups.

According to the overall evaluation, cultural heritage value was identified as the most important criterion with a weight of 29%. Among the alternatives, A1 – Gastronomy Academy + Cooking Workshop + Café & Restaurant ranked highest in both groups. This outcome suggests that integrating expert perspectives through structured decision-making tools can support the development of sustainable and context-sensitive adaptive reuse strategies. In conclusion, this study offers a mathematical proposal for determining a new function for the Kasımpaşa Flour Factory using the AHP method. By applying a pairwise comparison approach based on expert input, the study provides both individual and collective evaluations that can guide decision-makers in the adaptive reuse of industrial heritage buildings.

Kaynakça/References

Ahunbay, Z. (2018). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon* (10. Bs.). İstanbul: YEM Yayın.

Balta, M. Ö. (2022). An ahp-based multi-criteria model for adaptive reuse of heritage buildings. *Geographies, Planning & Tourism Studies, 2(1),* 40-45. https://doi.org/10.5505/gpts.2022.36854

Bullen, P. A., & Love, P. E. D. (2009). Residential regeneration and adaptive reuse: learning from the experiences of los angeles. *Structural Survey, 27(5),* 351-360. https://doi.org/10.1108/02630800911002611

Bulut, B. (2020). *Yeniden işlevlendirilen endüstri mirasının değerlendirilmesi için bir model önerisi.* (Yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=eYuDWZRTXB9ifehhbV47bw&no=4KdK4qIkPw0hjoDVnfjOWw

Carmona, M. (2019). Place value: place quality and its impact on health, social, economic and environmental outcomes. *Journal of Urban Design, 24*(1), 1-48. https://doi.org/10.1080/13574809.2018.1472523

Dabouh, I. Z., & Shazly, M. E. (2020). Analytic hierarchy process in decision making of heritage reuse: sursock pasha. *Journal of Engineering and Applied Sciences, 67(5),* 1019-1038. https://jeasonline.org/paper/1125/preview adresinden erişildi.

Eryiğit, Z. B., Anıktar, S. (2021). Yeniden işlevlendirilmiş endüstri yapılarında mekan algısı. *İdealkent, 12*(32), 708-734. https://doi.org/10.31198/idealkent.802512

Ezgeç, P. (1998). *Kasımpaşa un fabrikası restorasyon projesi*. (Yüksek lisans tezi). Polen–İTÜ Akademik Açık Arşiv.https://polen.itu.edu.tr/items/427d2442-d474-4641-9e1f-e076ab0274d2

Haroun, H. A., Bakr, A. F., Hasan, A. E. (2019). Multi-criteria decision making for adaptive reuse of heritage buildings: aziza fahmy palace alexandria egypt. *Alexandria Engineering Journal, 58(2),* 467-478. https://doi.org/10.1016/j.aej.2019.04.003

ICOMOS. (1964). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter). https://www.icomos.org/charters-and-doctrinal-texts/ adresinden erişildi.

İBB İstanbul Şehir Haritası. (2022). [İstanbul, Kasımpaşa Un Fabrikası, Türkiye – Uydu görüntüsü]. https://sehirharitasiapi.ibb.gov.tr/ adresinden erişildi.

Kayın, E. (2013). Endüstri mirasına yönelik koruma müdahalelerini değerlendirme ölçütleri ve terkos pompa istasyonu. *Mimarlık, 370*. http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=384&RecID=3105 adresinden erişildi.

Kışla, C. (2021). *Endüstri mirasının yeniden işlevlendirilmesi: kasımpaşa un fabrikası*. (Yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=9MiDp3x86xrwjpi5-14w-VH7UabAj7J9XexhdrZrQemRDWvU09yMRUiAcDecBsoa

Köksal, G. (2012). Endüstri mirasını koruma ve yeniden kullanım yaklaşımı. *Güney Mimarlık, (8),* 18-23.

Milosević, D. M., Milošević, M. R., Simjanović, D. J. (2020). Implementation of adjusted fuzzy ahp method in the assessment for reuse of industrial buildings. *Mathematics, 8*(10), 1697. https://doi.org/10.3390/math8101697

Morkunaite, Z., Kalibatas, D., & Kalibatiene, D. (2019). A bibliometric data analysis of multi-criteria decision making methods in heritage buildings. *Journal of Civil Engineering and Management, 25(2),* 76-99. https://doi.org/10.3846/jcem.2019.8315

Ömürbek, D., Tunca, D. Z. (2013). Analitik hiyerarşi süreci ve analitik ağ süreci yöntemlerinde grup kararı verilmesi aşamasına ilişkin bir örnek uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(3), 47-70.

Özeren, Ö., Korumaz, M. (2019). Karar destek sistemleri kullanarak safranbolu tabakhane binasının yeniden kullanım olanaklarının değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 35*(1), 1-13.

Ragheb, G. A. (2021). Multi-criteria decision making of sustainable adaptive reuse of heritage buildings based on the a'wot analysis: a case study of cordahi complex alexandria egypt. *International Journal of Sustainable Development and Planning, 16*(3), 485-495. https://doi.org/10.18280/ijsdp.160309

Saat, M. (2000). Çok amaçlı karar vermede bir yaklaşım: analitik hiyerarşi yöntemi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(2), 149-162.

Saaty, R. W. (1987). The analytic hierarchy process-what it is and how it is used. *Math Modelling, 9*(3-5), 161-176. https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8

Saaty, T. L. (2008). Relative measurement and its generalization in decision making why pairwise comparisons are central in mathematics for the measurement of intangible factors the analytic hierarchy/network process. *Review of the Royal Spanish Academy of Sciences Series a Mathematics* (RACSAM), 102, 251-318. https://doi.org/10.1007/BF03191825

Saaty, T. L., Vargas, L. G. (2012). How to make a decision. F. S. Hillier (Der.), *Models, Methods, Concepts & Applications of the Analytic Hierarchy Process* içinde (ss. 1-21). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3597-6

Saner, M. (2012). Endüstri mirası: kavramlar, kurumlar ve türkiye'deki yaklaşımlar. *Planlama Dergisi, 52*, 53-66.

Seçer Kariptaş, F. (2012). Kasımpaşa'da 19. yüzyıl endüstri mirası örneği: Kasımpaşa un fabrikası. *Mimar.İst. 43*, 41-48.

Smith, G. (2015). Descriptive statistics. G. Smith (Der.), *Essential Statistics, Regression, and Econometrics* içinde (ss. 71-98). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-803459-0.00003-0

Stanojević, A. D., Milošević, M. R., Milošević, D. M., Turnšek, B. A., Jevremović, L. L. (2021). Developing multi-criteria model for the protection of built heritage from the aspect of energy retrofitting. *Energy and Buildings, 250*. https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2021.111285

Super Decisions. (2024). Super Decisions. https://www.superdecisions.com/

TICCIH. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the industrial heritage. https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilCharter.pdf adresinden erişildi.

Vehbi, B. O., Günçe, K., Iranmanesh, A. (2021). Multi-criteria assessment for defining compatible new use: old administrative hospital kyrenia cyprus. *Sustainability, 13*(4), 1922. https://doi.org/10.3390/su13041922

Van Eck, N. J., Waltman, L. (2023). VOSviewer Manual. https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.20.pdf

Wang, H. J., Zeng, Z. T. (2010). A multi-objective decision-making process for reuse selection of historic buildings. *Expert Systems with Applications, 37*(2), 1241-1249. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.06.034

Yau, Y. (2009). Multi-criteria decision-making for urban built heritage conservation: application of the analytic hierarchy process. *Journal of Building Appraisal, 4*(3), 191-205. https://doi.org/10.1057/jba.2008.34

Yılmaz Erkovan, N. (2022). Geleneksel yapıda sürdürülebilirlik bağlamında uyarlamalı yeniden kullanım önerisi: antalya/gazipaşa gümrük binası. *İdealkent, 13*(38), 2870-2897. https://doi.org/10.31198/idealkent.1070307

Merve Öztürk
2018'de İTÜ Mimarlık Bölümünden mezun oldu. Lisans eğitimi esnasında bir sene Erasmus Değişim Programı kapsamında Ljubljana Üniversitesinde ders aldı. Yüksek lisans eğitimini 2022'de İTÜ Restorasyon Programı'nda tamamladı. Eğitimine İTÜ Mimari Tasarımda Bilişim Doktora Programında devam etmektedir. 2019'dan itibaren Haliç Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Kültürel mirasın korunması, kültürel mirasın temsilinde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımı, mimari tasarım eğitiminde yapay zekanın rolü üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

She graduated from the Department of Architecture at Istanbul Technical University in 2018. As part of the Erasmus Exchange Program, she studied at the University of Ljubljana for one year during her undergraduate education. She completed her master's degree in the Restoration Program at Istanbul Technical University in 2022. She is currently pursuing her Ph.D. in the Architectural Design Computing Program at the same university. Since 2019, she has been working as a research assistant at Haliç University, Faculty of Architecture, Department of Architecture. Her research focuses on the preservation of cultural heritage, the use of virtual reality technologies in its representation, and the role of artificial intelligence in architectural design education.

E-posta: merveozturk@halic.edu.tr

Gülce Kırdar
Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Bölümünde öğretim üyesi olarak görev almaktadır. İTÜ Mimarlık Bilişim Bölümünde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamıştır. Lisans eğitimini Bahçeşehir Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde tamamlamıştır. Doktora döneminde Eindhoven Teknik Üniversitesinde (TUE) 6 ay süreyle misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. 2021'den itibaren çeşitli vakıf üniversitelerinde temel tasarım ve çizim derslerinin yanı sıra seçmeli derslerde yeni başlayan mimarlık öğrencilerine dijital teknolojileri tanıtmak amacıyla yarı zamanlı öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Doktora çalışması, kentsel yaşanabilirlik ve canlılık karar verme süreçlerini desteklemek amacıyla, dijital ve fiziksel kent bilgi katmanlarını kullanan veri odaklı analizler ve Bayes inanç ağlarına dayalı bir katılımcı karar destek çerçevesi geliştirmeye odaklanmıştır. Hesaplamalı tasarım yöntemleri ve dijital pratiklerin mimari tasarımda kullanımı, veri odaklı analiz ve karar destek sistemleri, akıllı şehirler ve yer yapma yaklaşımı konuları üzerinde çalışmalarda bulunmuştur.

Gülce Kırdar is a faculty member at Yeditepe University, Department of Architecture. She received her bachelor's degree from Bahçeşehir University, Faculty of Architecture, and completed both her master's and Ph.D. degrees in the Architectural Informatics Program at Istanbul Technical University. During her doctoral studies, she was a visiting researcher at Eindhoven University of Technology (TU/e) for six months. Since 2021, she has worked as a part-time faculty member at various foundation universities, teaching basic design and drawing courses, as well as elective courses introducing digital technologies to first-year architecture students. Her doctoral research focused on developing a participatory decision

support framework based on Bayesian belief networks and data-driven analyses, incorporating both digital and physical urban information layers to support decision-making processes related to urban livability and vibrancy. Her research interests include computational design methods, digital practices in architectural design, data-driven analyses and decision support systems, smart cities, and placemaking approaches.
E-posta: gulce.kirdar@yeditepe.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*
Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*
Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*
Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com
Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

Teşekkür
Araştırma süresince değerli eleştirileri ve önerileri için Prof. Dr. Gülen Çağdaş'a, ayrıca anket çalışmalarına katılım sağlayarak değerlendirmelerini paylaşan tüm katılımcılara teşekkür ederiz.

Katkı Oranı Beyanı
Bu çalışma, birinci yazarın doktora araştırma süreci kapsamında yürütülmüştür. Makaledeki anket çalışmaları birinci yazar tarafından uygulanmış, analiz edilmiş ve çalışma makale haline getirilmiştir. İkinci yazar araştırma sorusunun oluşturulması, yöntemin belirlenmesi ve çalışmanın bilimsel çerçevesinin yapılandırılmasına katkı sağlamıştır. AHP değerlendirme kriterleri birinci yazar tarafından belirlenmiştir. Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) kapsamında uzman değerlendirmeleri alınmış, bu uzmanlar arasında ikinci yazar da yer almıştır. Uzmanın çalışmaya katkısı, diğer uzman görüşleriyle birlikte analiz edilmiştir. Bu durum çalışmanın nesnelliğini etkilemeyecek şekilde şeffaf biçimde beyan edilmiştir. Anket formu yalnızca objektif değerlendirme soruları içermektedir. Hiçbir kişisel veri toplanmamış ve katılımcılar yalnızca sayısal puanlama yapmıştır. Tüm uzman katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmış, çalışma etik ilkelere uygun biçimde gerçekleştirilmiştir.

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 280-303 **DOI:**10.31198/idealkent.1618104

Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde gündelik hayat pratikleri: "rüzgârlı pazar" hikâyesi örneği

*

Ahmet Fatih Yılmaz[1]

Öz

Sıradan insanın gündelik hayatı, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan gelişmelerle köklü bir değişime uğramıştır. Marksist düşünürler, insanları özgürleştirdiği iddia edilen bu yeni yaşam biçiminin aslında onları köleleştirdiğini ileri sürerler. Michel De Certeau, bu düşünürlerin önde gelenleri arasındadır. "Gündelik Hayatın Keşfi" başlıklı iki ciltlik eserinde sıradan insanın gündelik hayatını şekillendiren temel kavramları tanımlarken mekânın önemine vurgu yaparak, "mahalleyi" ve mahalle içindeki "pazar yerlerini" ayrı kategoriler olarak ele alır. Mahallede geçerli olan "uygunluk" -toplum hayatının bireye yüklediği yükümlülükler, nezaket kuralları, erotik sözlerden kaçınma gibi- pazar yerlerinde geçerli değildir. Sıradan insan, mahallede geçerli olan "strateji"ye "taktik" üreterek karşılık vermektedir. Pazarlar, zayıfın iradesini yansıtan taktiklerin baskın hale geldiği yerlerdir. 2000'li yıllardan sonra Türk öykücülüğünde önemli bir yere sahip olan Mustafa Kutlu da pazarcılar arasında uzun süre vakit geçirerek ve onlarla yaşayarak yazdığı "Rüzgârlı Pazar" öyküsünde, metropoldeki pazar yerinin atmosferini farklı karakterler aracılığıyla gerçekçi bir yaklaşımla yansıtır. Bu çalışma, de Certeau'nun kavramlarını izleyerek Kutlu'nun hikâyesini incelemektedir. Bir başla deyişle "Fransa'daki pazar yerlerinde geçerli olan uygunsuzluklar, Rüzgârlı Pazar için de geçerli midir?" sorusuna cevap aranmaktadır. Olağan insanların gündelik hayatından geniş kesitler sunan hikâyede, pazarcılar ve müşteriler arasındaki ilişkilerin, büyük ölçüde de Certeau'nun mekân, mahalle ve pazar yeri tahlillerine benzer bir görünüm sergilediği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Michel de Certeau, Mustafa Kutlu, gündelik hayat, pazar yeri, Rüzgârlı Pazar*

Atıf/Cite

Yılmaz, A. F. (2025). Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde gündelik hayat pratikleri: "rüzgârlı pazar" hikâyesi örneği. *İdealkent* (48), 280-303. https://doi.org/10.31198/idealkent.1618104

[1] Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, Çankırı, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1085-8882 E-posta: afyilmaz@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 12.01.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 20.05.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 280-303 **DOI:**10.31198/idealkent.1618104

Everyday life practices in the stories of Mustafa Kutlu: a case study of "windy market"

*

Ahmet Fatih Yılmaz[2]

Abstract

The everyday life of ordinary people underwent a profound transformation, particularly with the developments of the 19th and 20th centuries. Marxist thinkers argue that this new way of life, which claims to liberate individuals, in fact enslaves them. Among these thinkers, Michel de Certeau stands out prominently. In his two-volume work, "The Practice of Everyday Life", he emphasizes the significance of space while defining the key concepts that shape the daily lives of ordinary people. He categorizes "neighborhood" and "marketplaces" within neighborhoods as distinct spatial domains. According to him, the norms of "propriety" -social obligations, codes of politeness, and avoidance of erotic expression- that prevail in neighborhoods do not apply to marketplaces. Ordinary individuals respond to the "strategies" imposed by neighborhood life with "tactics" of their own. Marketplaces are sites where the tactics reflecting the will of the weak become dominant. The renowned Turkish story writer Mustafa Kutlu, who gained prominence in the 2000s, realistically depicts the atmosphere of a metropolitan marketplace through various characters in his story Rüzgârlı Pazar, which he wrote after spending considerable time among street vendors. This study examines Kutlu's story through the lens of de Certeau's conceptual framework. In other words, it seeks to answer the question: Do the transgressive behaviors observed in French marketplaces, as discussed by de Certeau, also appear in Rüzgârlı Pazar? The findings suggest that the relationships between vendors and customers in the story reflect a structure remarkably similar to de Certeau's analysis of space, neighborhood, and marketplaces, offering a broad insight into the everyday life of ordinary individuals.

Keywords: *Michel de Certeau, Mustafa Kutlu, everyday life, marketplace, Windy Market.*

[2] Lecturer Dr., Cankırı Karatekin University, Faculty of Art Design and Architecture, Department of Cinema-Television, Çankırı, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1085-8882
E-posta: afyilmaz@karatekin.edu.tr
idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 12.01.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 20.05.2025

Giriş

Mekân, toplumsal ilişkileri yansıtmakla ya da onlar hakkında veri sağlamakla kalmaz, toplumsal ilişkilere etki eder. Hatta bizatihi toplumsallık tarafından imal edilir. Kaotik ve olumsal doğasının yanında, bu yönüyle diyalektik bir boyuta sahip olduğu söylenebilir (Öztürk, 2012, s. 26). Mekânın edebî formunda ise okuyucu, yazarın kullandığı dilde edindiği ifade gücü sayesinde, gitmediği ve görmediği bir mekânı deneyimleme imkânına kavuşur. Edebiyatta da bir "yer"i "mekân" haline getiren insandır.[3] Diğer bir deyişle, mekânları şereflendiren içindekilerdir, ancak mekânın da insana kattığı, dönüşümüne dâhil olduğu çok şeyin varlığı da yadsınamaz. Jacques Ellul, insanın, bakışıyla mekânları kendisine ait bir şey haline getirdiğini belirtir. Mekânların bir ucundan diğerine uzanan her şeyi bilmemizi ve kavramamızı sağlayan bakıştır. Bakış sonucunda insan da mekânın bir parçası haline gelmektedir. Böylece insanın, evrenin ve mekânın düzene koyulduğu çıkış noktası olduğu öne sürülebilir (Ellul, 2017, s. 25).

Gaston Bachelard "Mekânın Poetika"sında, sahip olduğumuz, rakip güçlere karşı savunduğumuz ve sevdiğimiz mekânların insanî değerini belirlemeyi amaçlar. Bir mekân, içindeki yaşanmışlıklardan ayrılamaz. Bu mekânlar, sadece geometricinin ölçümüne teslim edilirse hayal gücünün kavrayışından uzaklaşır. Böyle bir mekân ilgisinin adı ancak "topofili/yerseverlik" olabilir (Bachelard, 2020, s. 28). Bu mekânlar, peteklerinin binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak saklar. Uzun günler geceler geçirilen ve bu sayede somutlaşan "zaman fosilleri" mekânlarda depolanır (Bachelard, 2020, s. 39). Anlatının sahip olduğu ifade gücüyle tahayyüle/imgeleme yaptığı katkı sayesinde gidilmeyen ve görülmeyen mekânlarda da anı/hatıra biriktirmek mümkündür.[4] Yazıya aktarılan mekânlar vasıtasıyla zamanda hayalî yolculuklar yapılabilmekte, geçmişe ya da geleceğe gitmiş hissi yaşanabilmektedir. Edebî mekân, gerçek

[3] Michel de Certeau'ya göre, bir "yer" kullanıldığında mekâna dönüşmektedir. Planlamacılar tarafından geometrik olarak tanımlanan bir cadde, üzerinde yürüyenler sayesinde mekân olur. Boş bir hane, onu kullanan birileri yoksa mekân değildir. Mekân kavramını, toplumsal bir inşa olarak görmektedir. O'nun düşüncesinde eylem, mekânı üretir (Işık, 2009, s. 21).

[4] Jameson, konuyla ilgili şu örnekleri verir: Montesquieu'nun *İran Mektupları*'nda XVI. Louis'nin saltanatının çöküş yıllarında onun sarayını ziyaret eden İranlıları anımsayalım, sarayın daha acayip ve umulmayan yönlerini dışardan, önyargısız görürler. Aynı şekilde, Voltaire'in *felsefi öyküler*inde, uzay dışından ya da yeni dünyanın el değmemiş ormanlarından gelen çeşitli ziyaretçiler, Avrupa yaşamının yapısal acayipliklerinin kavranması ve kaydedilmesi için yeterliden fazla birer aracı olduklarını gösterirler (Jameson, 2013, s. 58).

hayattakine benzer, hatta bazen gerçek hayattaki deneyimleri de aşan işlevler üstlenebilmektedir.

Gilles Deleuze'e göre mekân/uzam kavramı, sanatın tüm dalları için geçerliliğini korumaktadır. Resmin yüzeyini, heykelin boyutlarını, müzikal seslerin derinliğini değerlendirirken mekân kavramı devrededir. Edebiyatta da mekân, kaçınılmaz olarak diğer sanat dallarında olduğu gibi gündelik hayatın bir parçası olarak görevini ifa eder (Deleuze, 2009, s. 222). Burada dil ya da söz bir aracılık işlevi görür. Söylenemez olanı, söylenebilir hale getirmeye yarar. Dil veya söz sanatını sözel olmayan sanattan ayıran başlıca özellik, dili kullanarak dünyayı açıklamasıdır. (Aktulum, 2011, s. 14). Söz ya da yazı sanatı yoluyla dünya "dile" gelmektedir. Yazılı metinler, görüntüleri betimlerken renkleri, biçimleri, oranları vs. söze dönüştürür (Aktulum, 2011, s. 36). Gündelik olanın edebiyattaki görünümlerini büyük bir dikkatle incelemek gerekir. Bu daha çok, gündelik hayatın edebiyat, yani dil ve yazı aracılığıyla düşünce ve bilincin sahasına girmesidir.

Deleuze ve Guattari, Kafka'nın metinlerini inceledikleri *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin* adlı kitaplarında minör edebiyatın minör bir dilin edebiyatı olmadığını, daha ziyade bir azınlığın majör dilde yaptığı bir edebiyat olduğunu belirtir. Siyahların Amerikan diliyle yaptıkları bu duruma örnek olabilir. Böyle bir minör edebiyatın, dar mekânlarda gündeme getirdiği her bireysel konu doğrudan siyasete bağlanır (Deleuze ve Guattari, 2020, s. 31-32). Mihail Bahtin ise François Rabelais'nin Rönesans'ın pazar ve karnaval sokaklarında kullanılan dili referans aldığını ifade etmektedir (Bahtin, 2016, s. 162). Bu referanslar, sokak gayriresmiliğinin ve özgürlüğünün damgasını taşır. Gündelik konuşmaların farklı versiyonları, küfürler, lanetler, bağırtılar, panayır şarlatanlarının ve kocakarı ilacı satıcılarının reklamları bunlardandır. Örneğin "Paris bağırtıları" şiirsel bir biçime sahiptir ve belirli melodilerle desteklenir. Geç Ortaçağ ve Rönesans Sokağı, gürültülü sokak küfürleşmelerinden düzenli bayram gösterilerine dek aynı özgürlük, açıklık, samimiyet atmosferinden doğmuştur. Bu tür gündelik konuşmalar, sokakta [ve pazarda] tamamıyla yasallaşmıştır. Sokaklar [ve pazarlar], gayri resmi her şeyin merkezidir ve resmi düzenin/ideolojinin dışında kalabilmenin haklarından yararlanır (Bahtin, 2016, s. 169). Bahtin'in referansları, çalışmanın edebî mekânla ve bu mekânlarda hayat bulan temsili dünyalarla kurduğu bağ açısından önem taşımaktadır. Mustafa Kutlu'nun bu bağlamda, toplumsal mekândaki gündelik hayatı yazıyla, onu edebi bir forma dönüştürerek kayıt altına aldığı

söylenebilir. Bahtin, sokaktaki ve pazardaki zayıfın taktiklerinden bahsederken, onları "yasa" olarak ifade etmektedir ki bu ele alış, Michel de Certeau'nun yaklaşımıyla yakınlık gösterir. Certeau'nun gündelik hayat perspektifi içinde mekânlara, örneğin pazar yerlerine yaptığı vurgunun kaynağı da minör olanın burada majör hale gelebilme potansiyeli kazanmasında yattığı öne sürülebilir.

Toplum hayatının bireye yüklediği nezaket kuralları, erotik sözlerden kaçınma gibi yükümlülükler, pazar yerlerinde geçerli değildir. Mahallede geçerliliğini koruyan bu "strateji"ye "taktik" üreterek karşılık veren "sıradan" insandır. Pazarlar, zayıfın iradesini yansıtan taktiklerin baskın hale geldiği yerlerdir. Kutlu, pazarcılar arasında uzun süre vakit geçirerek ve onlarla yaşayarak yazdığı "Rüzgârlı Pazar" öyküsünde, metropoldeki pazar yerinin atmosferini farklı karakterler aracılığıyla gerçekçi bir yaklaşımla yansıtır. Bu bağlamda burada, Certeau'nun mekân tanımları ve Rüzgârlı Pazar hikâyesindeki mekânlar karşılaştırılmakta, Fransız düşünürün ileri sürdüğü gündelik hayat tezleri ile Kutlu'nun gündelik hayatı ele alış biçimi üç bölümde incelenmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçevesini "Gündelik Hayatın Keşfi"ndeki "mekân" kavramı etrafında örülen semantik evren oluşturmaktadır.

1. Tüketim Toplumu, Kültür Endüstrisi ve Gündelik Hayat

Enformasyon teknolojisinde 19 ve 20. yüzyıllarda yaşanan yeniliklerle gündelik hayat dönüşmüş durumdadır. İşçiler açısından, yapılan işlerin kapsamı değişmiş, boş zaman kullanımı ve tüketim eğilimlerine yönelik yeni kavramlar ortaya atılmıştır. Bu dönem boyunca enformasyon teknolojisinin istihdam, sermaye piyasalarının işlevi ve kentlerin yeniden yapılanması gibi sorunlar üzerine birçok tartışma yapıldığı bilinmektedir. Enformasyon alanındaki gelişimin doğrudan ve dramatik etkisi iş ve üretim alanından ziyade, gündelik hayatta boş zaman kullanımı ve tüketim alanında görülmektedir (Kumar, 2013, s. 183). Medya ve teknolojideki atılımlar, yeni kitle iletişim biçimlerinin ve boş zaman ürünlerinin seri üretiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşçiler daha fazla hak kazandıkça, ücretler artmış ve çalışma günü kısaldıkça, boş zaman ve eğlenceye olan talepler de yoğunluk kazanmıştır. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde boş zaman, geç kapitalist toplumda günlük faaliyetin baskın bir yönü haline gelecek ölçüde önem kazanmıştır. Gündelik hayat artık sadece "faydalı" nesnelerin etrafında değil, müzik, moda, film, müzik, tv programları,

spor, turizm vb. estetik değere sahip nesneler ve aksesuarlar etrafında dönmektedir (Bennett, 2005, s. 11). Önceki yüzyıllardan çok daha farklı yaşamsal pratikler, insan hayatına yön vermeye başlamıştır.

Yeni oluşan sistem, kültüralist bir sistemdir ve 20. yüzyılın başlarından itibaren gelişip serpilmeye başlayan kültür ve bilinç endüstrilerinin (gazeteler, moda, sinema, reklamcılık, kültür araçları vs.) iş birliğiyle şekillenen yeni bir duyuş ve algılama evrenine karşılık gelir (Köse, 2018, s. 315-316). Bu değişimin sosyal ve kültürel hayata getirdiği dinamizm, özgürlükleri sınırladığını düşünenler tarafından seslendirilen itirazlara da kapı aralamıştır. Gündelik hayatın bu yeni hali, özellikle Marksist düşünürler tarafından kabul edilebilir değildir. Kapitalizmin insanları köleleştirmek istediğini, kurulan yeni düzenin insanın faydasına olmadığını savunurlar. Bu bağlamda, modern gündelik hayatı rasyonelize etmeye yönelik girişimler, İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanır. Savaş sonrası Marksist düşünce, yeni ve bütünsel bir felsefe olarak tasarlanmaktadır (Köse, 2018, s. 319). Bu durum, bir anlamda da gündelik hayat üzerinden Marksizm'in yeniden gündeme gelmeye yönelik bir hamlesi olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte Marksistler, gündelik hayatın yeniden insanın faydasına olacak şekilde tasarlanması gerektiği yönündeki görüşlerini ardı ardına sıralamıştır.

Bu bağlamda Henri Lefebvre, "gündelik hayat" kavramına getirdiği tanımlarla öne çıkmaktadır. O'na göre artık modern dünyada gündelik hayat, büyük ölçüde tüketim toplumu, kültür endüstrisi ve reklamcılık tarafından yönlendirilmektedir. Gündelik hayat, eski devrimci, özgürlükçü ve yaratıcı içeriğiyle yeniden buluşturulmalıdır. Amaç, belli bir zaman ve mekânda kayıtlı olan değerler ve hüküm süren konformist prosedürlerle hesaplaşmaktır (Köse, 2018, s. 308). Hesaplaşmanın öznesi sıradan insandır. Gündelik yaşam bir çekişme ve mücadele alanıdır. Bu mücadele, beraberinde, öznelerin toplumsal hayattaki rollerinin "pasif" olarak değerlendirilmesini de engeller (Karmaz, 2023, s. 15). Lefebvre'e göre gündelik hayat, döngülerden oluşur ve daha geniş döngülere kapı aralar. Başlamak, gerçekte baştan alıp yeniden başlamak, yeniden doğmak demektir (Lefebvre, 2020, s. 15). Gündelikliğin dışına çıkmak imkânsızdır; onun dışına çıktığını savunanlar da ona kapılmıştır (Lefebvre, 2020, s. 20). Her şeyin hesap edildiğini belirten Lefebvre, para ve dakika gibi sayılabilir, metre, kilogram ve kalori gibi ölçülebilir olmanın önemine dikkat çekerek gündelik hayatın çerçevesini şu şekilde belirler:

> "Hayvanların ve kişilerin bir demografisi olduğu gibi, şeylerin de (onların sayılarını ve varoluş sürelerini ölçen) bir demografisi vardır. Ve bu arada insanlar doğarlar, yaşarlar ve ölürler (…) Gündelik hayat nedir ki? (…) Beslenmedir, giyinmedir, eşyadır, evdir, barınmadır, komşuluktur, çevredir. İsterseniz bunu maddi kültür olarak adlandırın, fakat birbirine karıştırmayın, hepsini aynı kefeye koymayın" (Lefebvre, 2020, s. 33-34).

Alanın önde gelen diğer ismi Certeau ise 1968 yılının Mayıs ve Eylül aylarında meydana gelen öğrenci hareketlerinin sonuçlarıyla ilgili olarak yaptığı bir çalışmaya dayanan "Gündelik Hayatın Keşfi" adlı iki ciltlik metninde, modern dünyanın analizini yapmaktadır. Certeau'da da Lefebvre'de olduğu gibi gündelik hayat söz konusu olduğunda "mekân" kavramı önem kazanmaktadır. Certeau, mekânı ele alırken, "mahalle" ve "pazar yerleri" için ayrı bir başlık açar. Pazar yeri, Goffman'ın "set" [5] olarak adlandırdığı bir sahne sunar. İnsanlar bu sahnede performanslarını sergilerler ve ürettikleri standart ifade donanımlarıyla belirli bir gözlemci kümesi önünde boy gösterirler (Goffman, 2020, s. 33). Günlük yaşam, büyüleyici güzellikler ve sihirle doludur. İnsanlar burada, kendilerini hiçbir özel ad altında sunmaya gerek duymadan, bir anda parlayan, sonra kaybolup giden ve sonra tekrar fırlayıveren coşku ve patlamaların sahneleridir. Certeau, alışkanlık, tutum ve uygulamaların, işten kaytaran özgürlüğüne ve serbestliğine inanmıştır. Bu nedenle çoğu kişinin boyun eğiş ve tekbiçimlilik gördüğü yerlerde, O, "mikro farklılıklar" görmektedir. Keskin bakışı, sessiz ve ince taktiklerin, egemen düzene sızdırdığı "oyun alanları" üzerinde yoğunlaşmıştır. Günümüzde hâkim düzenin geniş kalabalıklara belirli tüketim modelleri dayatmasının önemi yoktur. Direniş mekanizmaları, aslında her dönem aynıdır. Dönemden döneme, düzenden düzene değişiklik göstermez. Çünkü güçlerin eşitsiz dağılımı hep aynıdır. Bunun karşısında zayıf ve güçsüz olanlar da durumu kendi lehlerine döndürmek için hep aynı yollara başvururlar. Günlük yaşamda düzen, bir sanat oyununa sahne olur. Burada bir "oyuna getirme" söz konusudur (Certeau, 2008, s. 22-23). Certeau, Lefebvre'den farklı olarak, kapitalist toplumların endüstriyel üretimden boş zaman geçirme ve tüketim merkezlerine dönüşümünün, bireysel bilincin dönüşümünü de beraberinde getirdiğine inanır. Bu anlamda bireyler, iddia edildiğinin aksine, geç modern tüketim

[5] Goffman, seyyar satıcıları, performanstan performansa zorunlu olarak yer değiştirdikleri için istisna tutmaktadır: "Set olarak sabit bir yere sahip olma konusunda, hükümdar fazla kutsal, seyyar satıcı ise fazla dünyevi olabilir" (Goffman, 2020, s. 34).

pratikleri yoluyla eleştirel birer fail olarak kendilerinin daha çok farkındadırlar. Onlar, üzerinde çalışılan bir proje ya da önceden belirlenmiş bir senaryonun figüranları olmaktan ziyade, gündelik hayatı kontrol etmeye ya da en azından aktif olarak şekillendirmeye çalıştıkları bir kişisel keşif yolculuğuna dönüştürmeye muktedirdir (Bennett, 2020, s. 94).

2. Edebiyatta Gündelik Hayat, Uzam Anlatıları, Strateji ve Taktikler

Hikâye ve romanların, dil bağlamında gündelik hayata etkisi de *Gündelik Hayatın Keşfi*'nde tartışılan konular arasındadır. Bilimsel uygulamaları ve dilleri, gündelik hayatın "anavatanı" olarak tanımlayan Certeau, dil konusunu ele alırken atasözleri, mitler ve mucize anlatıları ile masal, hikâye ve romanların da sıradan insan açısından birçok işlev üstlendiğini belirtir. Oyun anlatılarının da masal ve efsanelerle aynı görevi gördüğünü dile getiren Certeau'ya göre;

> "Arapların Çin'den aldığı ve sonra da Batı'ya soktuğu ve bir süre sonra konaklarda kültür yaşamının esas parçalarından biri haline gelen 'savaş sanatının' aristokratik bir biçimi olan satranç oyunundan, iskambil oyununa, lotoya ya da scrabble'a kadar, oyunlar, hamle kurallarını oluştururlar (ya da biçimlendirirler). Böylece oyunlar aslında, tam fırsatında taşı gediğine oturtan eylem şemalarının bellekleridirler (depolama ve sınıflandırma yerleri). Oyunlar tam olarak bu işlevi yerine getirirler çünkü 'oyunu belli etmeyi' yasaklayan günlük mücadelelerden ve bunları son derece karmaşık kural, oyun ve hamlelerinden yalıtılmış durumdadırlar" (Certeau, 2009, s. 94).

Certeau'ya göre, gündelik hayat "strateji" ve "taktik" şeklinde ikili bir kavram setiyle somutlaştırılan oyun üzerinden ilerlemektedir. Birey, "erkin disipline edici kurumları"na (stratejilerine) karşı belirli taktikler geliştirmektedir. Bu aşamada Michel Foucault'nun "Deliliğin Tarihi" ve "Hapishanenin Doğuşu" kitaplarında ortaya koyduğu fikirlerini, kendi yaklaşımı çerçevesinde gündelik hayata yönelik olarak açımlar. Foucault'nun Hapishane'nin Doğuşu'nda erkin işleyişini "sümen altı"ndan düzenleyen bazı düzeneklere işaret ettiğini belirterek, nasıl olup da tüm toplumun bu mekanizmanın -yani erkin kurumlarının yayılmacı, baskıcı ve meşru işlemlerinin- "stratejileri"nin boyunduruğu altına girmediğini sorar. Halkın kullandığı bazı ufak-tefek günlük işlem ve yöntemlerin disiplin mekanizmasıyla oynadığını, bu mekanizmayı uyarladığını belirterek, bu uyarlamaları "eylem, uygulama ve üretme tarzları" olarak yorumlar. Örneğin öğrenciler, okul kitaplarının kenarlarını karalamakta, üzerine bir şeyler

çizerek kendilerine bir uzam açmaktadırlar. (Certeau, 2009, s. 47). Mekânın sosyo-kültürel üretim teknikleriyle erk tarafından düzenlendiğini, mekânın halk tarafından kullanımının uzamı meydana getirdiğini savunmaktadır. Halkın mekânı dönüştürürken iktidar stratejilerine karşı kullandığı eylem ve uygulamalar ise "taktik" adını almaktadır. Bunlar, "dümenci, hileci ve dağınık" yaratıcılıklardır. Halk, belirli bir hareket ve eylem tarzıyla kendini ortaya koymakta, inisiyatif kullanmaktadır. Bunlar bir anlamda zayıfın güçlüden çıkar sağladığı, güçlüyü oyuna getirmek için kurduğu tuzaklardır. Uygulamalar, aynı zamanda günlük operasyonlardır: Okumak, konuşmak, yürümek, oturmak, yemek yapmak gibi. Certeau, strateji ve taktik ayrımını şu şekilde yapar:

> "Stratejiden kasıt, bir istek öznesi ile bir erk öznesinin belli bir 'çevre'yle yalıtılmasıyla oluşan güç ilişkilerinin ölçülüp tartılmasıdır. Strateji uygulaması, her şeyden önce belirli bir aidiyet olarak çerçevesi çizilen bir alanın varlığını gerektirir. Bu alan, belirgin bir biçimde dıştan bakabilecek bir idareyi mümkün kılan, bu idarenin zeminini oluşturan bir alandır. Politik ekonomik ya da bilimsel akılcılık işte bu stratejik model üzerine kurulur. Taktik'ten kastım ise, tam aksine, ne bir aidiyet üzerinden ne de ötekinin, görünür bir bütünlük olarak ayırt edilmesini sağlayan bir sınır üzerinden yapılan hesaplamadır. Taktik uygulama alanı olarak sadece ötekinin alanına sahiptir. Taktikler, ötekinin alanına, bu alanı bütünüyle kapsamadan, bu alana belirli bir mesafede kalmayı da başaramadan, yavaş yavaş parça parça sızar. (…) Taktik, kazançlarını muhafaza edemez. Sürekli olaylarla oynamak ve bunları fırsatlara çevirmek durumundadır. Sonuç olarak zayıf olan, kendisine yabancı, kendinden olmayan güçlerden çıkar sağlamak için hep çabalayandır" (Certeau, 2009, s. 54-55).

Bu açıklamanın izinden giderek, iktidarın geliştirdiği stratejilere nispetle taktiklerin daha zayıf bir etki alanına sahip olduğunu söyleyebilmekteyiz. Taktik bir nevi "vur-kaç" yoluyla stratejinin sınırlarına sızar ve bu sınırları belirli süreliğine ihlal eder, ihlal ettiği alanı koruma şansı yoktur, fakat anlık durumları fırsata çevirerek buradan çıkar sağlar. Certeau, benzer bir sürecin edebiyatın alımlanmasında da yaşandığını ileri sürmektedir.

Okuma eyleminin, gösteri toplumunda tüketici olarak tanımlanan insanı, ilk başta pasifliğin doruk noktasına taşıdığına işaret ederek -daha sonra bu pasiflik aktif eyleyiciliğe dönüşecektir-, bunun sessiz bir üretim metodu olduğunu da vurgular: "Tüketici olarak okuyucu, sayfalardan türetir, gezgin ve gözetleyici göz sayesinde metni dönüştürür, birkaç sözcükten çıkarılan anlamları doğaçlar ve çıkarsar, yazılı uzamları atlar,

geçici bir ritimle sayfa üstünde dans eder" (Certeau, 2009, s. 57). Sıradan insan, gündelik hayatta erkin stratejilerine karşı çeşitli taktikler geliştirirken, okuduğu anlatıları da dönüştürür. Başkasının yazdığı metinde, kendisine bir hareket alanı açar. Anlatıdaki mekânlar, tıpkı gerçek hayattaki mekânlarda olduğu gibi, sıradan insanın taktiklerine maruz kalmaktadır. Yaşanan, duyumsanan, algılanan gerçek mekânın bir uzantısı olan ya da hayal gücüne dayalı, ütopik anlatı mekânı, yazarın verdiği biçimden bağımsız olarak bir kez daha şekillenir. Aslında bu, yazarın dünyasıdır, ancak okur, bu dünyaya bir şekilde dâhil olmayı başarmaktadır. Certeau'ya göre bu dönüşüm, "kiralık daire" gibi metni oturulan bir mekâna dönüştürmektedir. Yazara ait mekân, oradan geçen bir başkası -okur- tarafından kiralanmakta, bir süreliğine sahiplenilmektedir. Kiracıların, kiraladıkları evleri, sınırlı süreliğine kendi anılarıyla döşemeleri gibi, okurlar da yazarın metnini kendi anılarıyla döşemektedir. Okuma eylemi böylece pasif bir eylem olmaktan çıkmaktadır (Certeau, 2009, s. 58). Dolayısıyla gündelik hayat, çoğu zaman farklı tezahürlerle de olsa atasözleri, mit, masal, öykü ya da romanlara sızmaktadır.

Bu durumun romanlar için, 19. yüzyılın gerçekçi edebiyatıyla ortaya çıktığını belirtir. Daha önceki anlatı türlerinden farklı olarak burada "kurgu"nun daha profesyonel bir biçimde devreye girdiğinin altını çizerek gündeliğin anlatıyla olan bağının daha da güçlendiğini ileri sürer. Bu anlatılar, oradan buradan apardığı parçaları *puzzle* gibi bir araya getirerek betimler ve yaptığı şey aslında eğretilemedir. Klasik Çağdan başlayarak günümüze gelene kadar öykü ve romanlar, bu dizinin yeni bir türevidir aslında (Certeau, 2009, s. 159). Anlatıların bir "dile getirme sanatı" olduğuna da dikkat çekerek, "Roman, modern bilim var olduğundan beri, günlük alışkanlık, tutum ve uygulamaların hayvanat bahçesi görevini görür" (Certeau, 2009, s. 169) diyerek hayvanat bahçesinin hem koruyan, besleyip büyüten hem de teşhir eden ve sergileyen yönünü vurgular. Romanlar, öyküler ve masallar toplumun iyi yönlerini betimlediği gibi kimi zaman gözden kaçırılmak istenen ücra köşelerini, karanlık dehlizlerini de teşhir etmektedir. Gündelik hayatta dile getirilemeyen, söylenemeyen, söylenmesi istenmeyenler romanın ve öykünün konusudur. Bu bağlamda tersten bir okumayla anlatılar, dile getirme sanatı olduğu kadar, dile getirmeme sanatıdır. Bir şeylerin sergilenmesi demek, bir başka şeyin - bilerek ya da bilmeyerek - gözden kaçırılması, es geçilmesi, ihmal edilmesi demektir; tıpkı gündelik hayatta olduğu gibi.

Bununla birlikte mekân incelemelerinin, anlatıya dayalı olarak hazırlanan metinlerde önemli bir yeri vardır. Mekânı burada sadece fiziki bağlamda görmek yanlış olacaktır. Aksine çok boyutludur ve anlatı içindeki diğer öğelerle ilişki içindedir (Tuğluk, 2010, s. 235). Mekânlar; konutlar, konut içerisinde mutfak, salon, oturma odası, mahalleler, sokaklar, alışveriş ve pazar yerleri, yeme-içme mekânları, müzeler, konser ve sergi salonları, harabeler vb. olarak sıralanabilmektedir. Gündelik hayat, bu mekânlar içinde ve çevresinde düzenlenmektedir. İlişkiler yine bu mekânlara bağımlı şekillenmektedir. Gündelik hayatın düzenlenmesi en az iki kesit üzerinden gerçekleşir. Birincisi giyim-kuşam ile selamlama, kibar sözler, havadis sorma gibi nezaket kuralarının az çok katı bir şekilde uygulanması, yürüyüş ritmi, şu ya da bu kamusal uzamdan kaçınma ya da tam aksine uzamı kuşatma ile kendini gösteren davranışlardır. İkincisi ise mahalledeki davranış biçiminden beklenen simgesel kazançlardır. Bunlar, mahalleye kabul edilme, orada yaşamayı hak etme, bir diğer ifadeyle şeklen "uygunluk"tur. Uygunluk, mahallede ikamet etmenin bedelidir. Mahalle, mahrem olan konutla dünyanın geri kalanı arasında çizilmiş bir sınırdır. İçeri ve dışarı arasındaki varoluşsal ve sosyal diyalektiğin ara yoludur (Certeau, 2009b, s. 32). Kısacası mahallenin kendine göre kuralları vardır. Bunlar, içtenlikle kabul görüyor olmasa bile uyulması konusunda genel ve sözlü-yazılı olmayan, örtülü bir kabul olduğu değerlendirilmektedir. Karşılaşmaların rastlantısal olması, ayıp sözlere yönelik her tür sözlü eğilime sınır koyar. Gündelik dilimizde "ahlaka mugayir" görülen söz ve eylemler toplumsal çevreye uyarlanır. Çocuklar, genç kızlar ve kadınlar ile yaşlıların karşısında açık-saçık şakalar buharlaşır. Bunlar ancak alçak sesle ve kuytu köşede gülünebilen şeylerdir (Certeau, 2009b, s. 53).

Pazar yerleri ise bu duruma karşıttır. Örneğin bir sebze ya da meyvenin tazeliğini belirtmek için sadece "taze" denilmez, argoda da karşılığı olan "çıtır çıtır", "kütür kütür" gibi ifadeler seçilir. Şeftalinin sulu ve yumuşak olduğunu anlatmak için "yarma" ve "lokum" denilir. Certeau, bunun üç nedeni olduğunu belirtmektedir: Aşırı karmaşıklığı nedeniyle pazarlar, toplumsal çevreye çok az egemen olunabilir mekânlardır. Bu nedenle pazarcılar, başka alışveriş yerlerinde olduğu gibi müşteri profilini pek de göz önünde bulundurmaz. İkinci olarak, pazarcıların davranışları, bir şekilde, mahallenin "uygunluk" sınırları dışında kalır. Denetleme yok denecek kadar azdır ve pazarcılar diğer esnafa göre adeta bir görünmezlik iksirine sahiptir. Yaparlar, söylerler ancak bir toplumsal yargılamayla karşılaşmazlar. Onlar bir vardır bir yoktur, kimlikleri anonimdir. Üçüncü olarak pazarcılar, işleri gereği müşterilerini çığlıkla çağırırlar. Onları

sattıkları ürünün başına toplayabilmek için sesli bir enerji harcarlar ki bu seslenme dikkat çekici olmak, diğerlerini bastırmak zorundadır (Certeau, 2009b, s. 53).

Pierre Bourdieu, Certeau'ya benzer biçimde, pazar yerlerini, hesap ve şeytanca kurnazlığın yerleri olarak görür. Pazar yerlerinde kutsal olan her şey şeytanca çiğnenmektedir. Simgesel meta ekonomisinin gerektirdiği şeylerin tersine, burada kediye kedi, çıkara çıkar, kâra kâr denilmektedir. Toplumsal dünyanın merkezinde, "al gülüm-ver gülüm" yasasının açık bir kural olduğu ve neredeyse "alaycı" bir biçimde kamu önünde kendini gösterdiği bir evrendir. İş söz konusu olduğunda aile yasaları askıya alınmaktadır. Aileden biri de olsa ayrıcalık tanınmaz, istisnalar kaideyi bozmaz (Bourdieu, 1995, s. 190). Pazarın kuralları kendine has özellikler taşır.

3. "Rüzgârlı Pazar"da Uygunsuzluk, Efsane ve Görünmezlik

Ömrünün kitapların değil, insanların arasında geçtiğini ve Türk insanını çok iyi tanıdığını söyleyen Kutlu, "Benim ömrüm, kahveler, mal meydanları, çarşılar, pazarlar, sakatlar, şucular bucular, definecilerin kıraathanesi var mesela, horoz dövüştürenlerin toplandığı kahveleri var.. Yani bütün bu insanların içinde dolaşarak, onlarla konuşarak. (…) On yıl ben İstanbul'u böyle dolaştım" demektedir[6]. Rüzgârlı Pazar hikâyesinde de büyükşehrin işlek caddelerinden birinde bulunan üst geçidin üzerinden başlayarak o çevreye konumlanan bir pazar yerinde yaşananlar anlatılmaktadır. Kutlu'nun "Uzun Hikâye"[7] ile başlayan 2000 yılı sonrası hikâyelerinde genel olarak "belgeselci titizliği" ve okuyucuyu saran bir dil göze çarpmaktadır. Okuyucu, bu dil karşısında karakterleri ve mekânları içselleştirmekte hiç zorlanmaz.

Rüzgârlı Pazar'da da yine bu tutumun sürdürüldüğü gözlenmektedir. Üslubu, okuru anlatılan mekâna dâhil eder. Bahsi geçen mekânlar, toplumun merkezine doğru yapılacak seyahate davet gibidir. Bugün artık pek çoğu unutulan küçük esnaf, mahalle kültürü, mütevazı hayatlar ve sıradan telaşlar, Kutlu'nun eserlerinde hep mekânla tamamlanır. Türk insanının hal-i pür melalini yakından tanımaktadır (Yanardağ, 2018, s. 90). Öte yandan odağa alınan kalabalıklar, kapitalizmin üretimi başarmak adına

[6] "Turing Kültür Sanat" Youtube kanalı. 14 Ekim 2023 tarihli konuşması. https://www.youtube.com/watch?v=f2S8clhtbVw&t=1223s (13.12.2024 tarihinde erişilmiştir.)

[7] Kutlu'nun ilk olarak 2000'de yayımlanan bu hikâyesi, 2012'de Osman Sınav tarafından, Kenan İmirzalıoğlu ve Tuğçe Kazaz'ın başrollerini paylaştığı aynı adlı filmle sinemaya uyarlanmıştır.

bir araya getirdiği işgücü ve uzman ihtiyacının yanı sıra tüketici kılmak için şehirlere topladığı büyük nüfusların nüvesini teşkil etmektedir. Metropoller tam da bu tarz işlerin mekân örüntüleridir. Milyonlarca insan, tarım ve zanaatların egemenliğindeki geleneksel üretim kodlarından boşaltılarak bu metropollere yığılmıştır (Öğün, 2006, s. 65). Kutlu, büyük kalabalıkları kapsayan metropoldeki bu mekânları ele alırken eğretilemelere başvurur. Uzun Hikâye'de metafor yol ve trendir. Karakterlerin ilanihaye yolda olma hali, devamlı bir şehirden başka bir şehre göç etmesi, dünyanın da sonlu olduğuna, her şeyin gelip geçici olduğuna yapılan vurgudur. Tren, bu yolculuklarda kullanılan bir vasıta ve yaşanılan mekân olmakla birlikte zamanın ağır ağır ilerlemesi ile de bağlantılıdır. Certeau, tam da bu konuya değinmektedir: "İşe gitmek ya da eve dönmek için bir 'eğretilemeye' binilir. Bir otobüse ya da bir trene" (Certeau, 2009, s. 215). O'na göre, her anlatı bir yolculuk anlatısıdır, bir uzam uygulamasıdır. Anlatılar aslında günlük taktiklerle ilgilidir. Bu durum, tv haberleri, efsaneler, anılar, öyküler, romanlar vb. hepsi için geçerlidir.

Rüzgârlı Pazar da ismini olayların geçtiği merkezden, yani mekândan alır. Bu yönüyle ilk bakışta dikkat çeken şey mekân vurgusudur. Rüzgârlı Pazar adından sembolik anlamlar da çıkarılabilmektedir. Henüz ilk sayfada geçen "Sam rüzgârı" vurgusunun ilerleyen bölümlerde gelişen olaylara da bakıldığında tesadüfi olmadığını, bunun Amerikalı Sam Amca'yı çağrıştırdığını görürüz. Bu da bizi kapitalizme, tüketim çağının çılgınlıklarına, toplumda hissedilen ahlâkî bunalımlara, zengin-yoksul ayrımının derinleşmesine ve topyekûn yozlaşmaya karşı duyulan öfkeye götürmektedir (Yanardağ, 2018, s. 96).

Tema, taşradan büyükşehirlere göçenlerin içine düştüğü yoksullukla mücadeledir. Olay örgüsünün büyük bölümü pazar yerinde geçer. Duran adlı 11-12 yaşlarında bir çocuğun orada balon satarak ailesini geçindirmesi konu edilmektedir. Diğer karakterler onun çevresinde yer alır. Duran, dört tanesini bir milyondan sattığı balonlardan günde iki-üç milyon kazanır. O sıralarda çay bahçelerinde bir bardak çay bir milyondur. Duran da babasının verem hastası olması üzerine okulu bırakmak zorunda kalmış, ekmek derdine düşmüştür. Esnaf nasıl yoksulsa, oradan gelip geçenler de öyle yoksuldur. Bu durum anlatıda şu ifadelerle canlandırılmaktadır:

> "Gün biter, mesai biter, kalabalık bu defa akşamın alacasında yokuş aşağı akmaya başlar. Gençler lüks mağazaların lüks vitrinlerinde sergilenen lüks mallara bakar bakar iç çeker. Sonra gidip işportadan onların taklitlerini alırlar. Taklit tatmin etmez. Marka markadır. Hayata damgasını vurmuştur.

> Sahte mal sahte sevinçleri, sahte gülüşleri doğurur. Gel geç bir hayat başlar, hiçbir şey yerli yerince olamaz" (Kutlu, 2004, s. 19-20).

Duran dışında pazarda Çiçekçi Cemile ve kocası Haydar, görme engelli Nimet, Dürümcü Baba, Şapkacı Bacı, Hurdacı Bilal, çay ocağının sahibi Pala Hasan, çaycı Cino, Pislik Ateş ve Battal gibi karakterler sırasıyla boy göstermektedir. Kıymetli saat satan Azeri kadınlar, çiğ köfteci, midye dolmacılar, çorapçılar, kestaneci, kâğıt helvacı, adamotu satan Hacı, "Çin vikisi" satan bir yaşlı adam, penyeci, gözlükçü, kaçak sigara, korsan kitap ve CD satıcıları, milli piyangocu, simitçi, cep telefonu kabı satanlar, oyuncakçılar, dilenciler pazarın diğer sakinleridir. Kutlu, öykünün karakterlerini adeta gündelik hayatın içinde gerçekçi, canlı birer insana dönüştürür:

> "Çiçekçi Cemile pazarın başını tutmuş, sepetleri, demetleri ile yayılmıştır oraya (…) Pazarın taçsız kraliçesi. Mütemadiyen çalışır. Mütemadiyen konuşur. Şarkı söyler, güler, şaka yapar, laf atar, küfreder (…) Kocası Haydar'ı unutmayalım. (…) Haydar yaramaz adam. Hapçı, kumarcı, sarhoş… Bir alay kendi gibi kopuk arkadaşı var (…) Ya bir de Haydar havalanmış, çığırından çıkmış, yayık ağzında küfrün bini bir para geliverirse" (Kutlu, 2004, s. 52-54).

Rüzgârlı Pazar, tıpkı Certeau'nun pazar yerindeki gündelik hayatı anlatırken ortaya koyduğu gibi aşırı karmaşıktır ve toplumsal çevre kontrolsüzdür. Diğer alışveriş yerlerinde olduğu gibi müşteri profili burada pek dikkate alınmaz. Onların davranışları, çevreyi sarmalayan gecekondu mahallesinin "uygunluk" sınırları dışında kalmaktadır. İşleri gereği müşterilerini çığlıkla çağırırlar: "İmaj gözlüğü iki milyon", "Ağrılar için Çin vikisi", "Bebelere balon"…

Çiçekçi Cemile de kocası Haydar'ın sürekli alkollü gezmesinden rahatsızdır ve öfkesini kimi zaman çevresindekilerden çıkarır. Rüzgârlı Pazar'da anlatıcı, öykünün olaylarını art arda sıralarken, onun, ağzı bozuk bir "Roman vatandaşı" olduğunu vurgular. Küfür ve argo, hikâyenin karakterleri olan pazarcı esnafı arasında bir iletişim biçimi halini almıştır. "Ahlâka mugayir" sözler ve eylemler gizlenmez, aleni olarak gerçekleşir. Küfür ve argonun yanı sıra "uygunsuzluk" her yere hâkimdir. Uygunsuz CD'ler, korsan kasetler, kitaplar açıktan tezgâhlanır. Diğer tezgâhların yanı sıra, pazardaki üç korsan kaset tezgâhı da Pislik Ateş'e haraç vermektedir. En fazla gelirin bu tezgâhlardan elde edildiği de hikâyenin anlatıcısı tarafından altı çizilen satırlar arasındadır:

> "Ateş beyazlar giymiş; beyaz takım elbise, beyaz ayakkabılar, kırmızı bir kravat. Parmaklarında yüzükler, adamları pala bıyıklı, esmer; bu bıyıksız, kirli-sarı (…) Pislik Ateş ağır adımlarla hatır sora sora ilerliyor, adamları parsayı topluyor (…) Sonra bir yarım baş hareketi ile sigara satan kara yağız delikanlıyı oracıktaki telefon kulübesine çağırıyor. Kulübede haftalık hap hesabını, sigara hasılatını konuşuyorlar (…) Az sonra sigaracı çıkacak, buna sıra gelecek. Korsan kaset hesabı, porno işi onunla görülecek" (Kutlu, 2004, s. 63-65).

Pislik Ateş adeta pazar yerinin kendine özgü "uygunsuzluk" tanımlarının somutlaşmış halidir. Sağa-sola küfürler savurur, hatta görme engelli işportacı Nimet'e sarkıntılık eder. Aynı mahallede yaşıyor olmalarına rağmen pazarcıların kendi aralarında ve müşterileriyle olan ilişkilerinde Certeau'nun tanımladığı "uygunluk" kuralları geçerliliğini yitirir. Pazarın diğer aktörleri de sıkıştıkları her an küfre başvurmaktadır. Çünkü onlar bir vardır, bir yoktur. Pazar yerinin sakinleri, gündelik hayatın içerisinde görünmez olmayı başarır. Tüm toplumsal yargılamaların dışında, kendilerine ayrı bir alan açarlar. Bu durum hikâyeye şöyle yansımaktadır: "Şapkacı Bacı lafını esirgememiş hani. Hastirin lan demiş, adam mısınız siz. Yaralı parmağa işemeyeni insan saymam ben, diye vermiş veriştirmiş" (Kutlu, 2004, s. 85).

Diğer dikkat çekici nokta ise pazarcılardan haraç toplayan Pislik Ateş'in stratejisine karşı, yani bu bozuk düzenin kanun koyucusuna yönelik olarak geliştirilen taktik yaklaşımdır. Ateş'in pazar yerinin kendine has "uygunluk" kurallarını hiçe sayan davranış ve tutumları, Battal[8] adlı karakter tarafından şiddet yoluyla bastırılmaktadır. Battal, hikâyeyi efsaneye dönüştürmenin de anahtarıdır. Battal'la birlikte zayıf ve yoksul karakterler, kendilerini ezen ve sindiren bir strateji karşısında, onun bir şekilde yenilgiye uğradığını görerek zafer coşkusu yaşar, bu ütopik uzamda kendilerine başka bir uzam açarlar. Burada gündelik gerçeklik ile edebî gerçeklik arasındaki mesafe açılır. Zayıfın taktikleri, bu edebî gerçeklik içinde daha da güçlenmektedir. Edebî alana geçildiğinde, strateji ve taktik arasındaki diyalektik, taktikten yana bozulmaktadır. Çünkü gerçek hayatta taktik ne kadar güçlü olursa olsun, zayıf için sınırları belli bir hareket

[8] İslâmî literatürde ve kahramanlık anlatılarında Seyyid Battal Gazi'nin ayrı bir yeri ve önemi olduğu göz önünde bulundurulursa Kutlu'nun hikâyesinde, Yeşilçam'da da kendine önemli bir yer edinen Battal Gazi ile "Ya Allah Ya Pir" diye nara atan Battal karakteri arasında bağ kurulduğu söylenebilir.

alanı açar. Fakat edebî gerçeklik, zayıfın taktik alanını genişletmektedir. Zayıfın ürettiği pratik zekaya dayalı taktikler, hikâye evreninde fantezi, efsane, masal ve mitle dayanışma içine girebilmektedir. Gerçek hayatın gündelik düzenekleri ile edebiyatın gündelik mekanizmalarının, kimi yönlerden farklı bir işleyişe sahip olduğu görülmektedir. Diğer yandan hikâyenin bu kısmı, anlatının sinematik yanını da güçlendiren bir işleve sahiptir:

> "(…) Battal'ın BMW'sinin motor sesi geldi yetişti. Bu sesi duyan Pazar esnafının yüzü aydınlandı, her yana bir ferahlık yayıldı. Battal kimdir? Battal gönül adamı, fakir babası, garibanın dostu, zalimlerin düşmanı, hakkın ve adaletin yılmaz savunucusu, genç kızların sevgilisi bir delikanlıdır (…) Battal, 'Ya Allah, ya pir..' diye bir nara savurup gorillere yumuldu. Birine yumruk, ötekine bir döner tekme savurdu (…) Hey beee!... Bruce Lee misin, nesin?" (Kutlu, 2004, s. 71-73).

Certeau'nun günlük dilin gündelik hayat içerisindeki etkilerine yönelik yaptığı değerlendirmelere baktığımızda da öykü ve mitlerde konu edilen olayların, sıradan insanı, içinde bulunduğu ve baş etmekte zorlandığı güçlüklerden uzaklaştıran, onu hayal gücüne dayalı ütopik bir dünyada mutluluğa taşıma işlevi gördüğüne vurgu yaptığı görülmektedir. Rüzgârlı Pazar hikâyesinde de yoksul pazarcılar, karşı koyamadıkları ve artık teslim oldukları bir güçlük karşısında, adeta Hızır gibi yetişen "dinî" boyutu da dikkat çeken bir karakter tarafından kurtarılmaktadır.

3.1. Rüzgârlı Pazar'da Gündelik Dilin Kullanımı

Lefebvre ve Certeau, dil üzerinde önemle durmakta ve dilin, gündelik hayata ilişkin pratiklere özgü formülleri ortaya koyabilecek bir alan olduğunu vurgulamaktadır. Hatta Lefebvre, gündelik hayata dair araştırmalara gazetelerin, roman ve hikâyelerin de kaynaklık edebileceğini belirtmektedir (Demirkol, 2018, s. 20). Bu bağlamda Kutlu'nun hikâyelerinde gündelik hayatta kullanılan özgün dile yer verildiği görülmektedir. Rüzgârlı Pazar[9] hikâyesinde, pazarı işgal eden insanların farklı dil kullanımları metne yansımaktadır. Hikâyenin hemen başlarında, Yozgat'ın bir köyünden kalkıp büyük şehre gelen Duran'ın babasından bahsedilirken, evliliğine sebep olan köylüler şu şekilde konuşturulur: "Yahu felek vurgunu bir oğlan bu, sevabına everelim de bir ocak sahibi olsun." Devam

[9] Rüzgârlı Pazar hikayesi, makalenin yazım sürecinde, 8 bölümlük bir dizi olarak televizyona uyarlanmış ve dizinin çekimlerine Nisan 2025'te başlanmıştır. TRT TABİİ'de yayımlanacak dizinin yönetmenliğini Berat Özdoğan üstlenmiştir.

eden satırlarda hikâye anlatıcısı Duran'la yüzleştiğinde, babasının sağlığını sorar ve aldığı cevap yine söylendiği gibi yazılmaktadır: "Babam iyicene kötüledi" (Kutlu, 2004, s.17).

Hikâyede, pazar yeri esnafının müşterileriyle diyaloglarına da yer verilir. Örneğin pazarda numaralı gözlük satılan bir tezgâhta, müşteri ve pazar esnafı arasında geçen bir diyalog okuyucuya şöyle aktarılmaktadır:

> "İnanmayacaksınız işte bunlar numaralı. Ucuz çerçeveye takılmış okuma gözlükleri. İhtiyar müşterisine takıyor gözlüğü, eline bir gazete tutuşturuyor.
> -Nasıl, görüyon mu, diye soruyor.
> Müşteri de çokluk kendi gibi gariban bir ihtiyar; doktora gidecek hali mi var.
> -İyi de diyor, çok istedin ağa, ona olmaz gel şunu beşe bağlayak." (Kutlu, 2004, s. 24).

Yukarıdaki örneklerde konuşma diline bağlı yazım hataları bilinçli olarak ve genellikle Orta Anadolu şehirlerinde yaygın olan şivelere bağlı olarak yapılmıştır. Bunların yanında pazar yerini mesken tutan "Azeri kadınlar"ın da kendine özgü konuşma biçimleri hikâyeye olduğu gibi yansımaktadır:

> -Ağa senin pul nedii…
> -Türk lirası
> -Dolar yohdu… (Kutlu, 2004, s. 29).

Şive ve aksanlar haricinde argo da hikâyenin merkezindedir. Çünkü pazar yeri aynı zamanda esnafı haraca bağlayan mafyanın ve esnafı mafyadan koruyan "baba" adamların "delikanlılar"ın da mekanıdır. Konuşma sırası onlara geldiğinde, "rajon" keserler ve sıklıkla argo ifadelere başvururlar:

> "Pislik sahanlıktaki çantacının yanağından bir makas alıp, onun karşısındaki gözlükçüye yöneliyor (…)
> -İtal bu abi İtalyan.
> Ateş kutuyu alıp gözlüğü takıyor. Onun takmasına kalmadan gözlükçü aynayı yetiştiriyor:
> -Cuk oturdu abi, bu kadar olur. Yakışıklıya ne yakışmaz.
> Bu kadar iltifat neticede bir kaldırım çocuğu olan Ateş'i hoşafa çeviriyor.
> Aynadaki gözlüklü haline döne-döne bakıyor:
> -İyi ulan. İmaja uygun.
> Gözlükçünün ensesine neşeli bir tokat aşkediyor.
> -Hadi yırttın uyanık gözlükçü" (Kutlu, 2004, s. 67-68).

Pazarın bu kendine özgü dilsel mekanizmaları, metne inandırıcılık kazandırmakla birlikte, karakterlerin de gündelik hayatın gerçekliğine olabildiğince yaklaşmalarını sağlamaktadır. Rüzgârlı Pazar, gerçek dünyanın semt pazarlarından daha uzak bir gerçeklik taşımaz. Tıpkı Certeau'nun gündelik hayatın mekân bahsinde ele aldığı gibi, pazar yerinde kullanılan dil, uygunluk kriterlerini alt üst eder.

4. Sonuç

Certeau'nun pazar yeri analizleri, Rüzgârlı Pazar gibi Türk kent hayatını anlatan bir metne de uygulanabilir görünmektedir. Hem yazında hem toplumsal pratikte bu tür taktiksel alanların önemi giderek artmaktadır. Rüzgârlı Pazar'daki karakterler (özellikle pazarcılar ve müşteriler), toplumsal normlara karşı gündelik hayatın içinde esnek, geçici ama etkili taktikler geliştirmektedir. Pazar, mahalleye ait olan "uygunluk" rejiminin dışında yer almakta, burada sözlü kültür, mizah, açık sözlülük ve sınıf farkının görünür hale gelmesi gibi öğeler öne çıkmaktadır. Certeau'nun "uygunsuzluk" olarak tanımladığı pazar yeri pratikleri, Kutlu'nun öyküsünde de hem ekonomik hem de kültürel anlamda bir "karşı-mekân" yaratmaktadır. Diğer bir deyişle, Kutlu'nun Rüzgârlı Pazar'ı, kentsel hayatın dışlayıcı yapısına karşı bir tür karşı-mekân olarak işlemektedir. Pazar yeri, metropolde görünmez hale gelen veya marjinalleştirilen insanların bir araya gelerek seslerini duyurdukları, sosyalleştikleri, kimliklerini ifade ettikleri bir alandır. Certeau'nun ifadesiyle burası, resmi düzene karşı geliştirilen taktiklerin sergilendiği sahnedir (Certeau, 2009, s. 22).

Modern şehir hayatı içinde mahalle nezaket, temizlik, düzenlilik, sessizlik gibi normlarla "stratejik" olarak örülmüştür. Pazar yerinde ise bu normların dışına çıkılır. Pazarcılar gürültülüdür, beden dilleri abartılıdır, dolaysızdır, argo ve küfür kullanırlar. Bu, Certeau'nun "taktik" dediği, yani güçlülerin kurduğu düzenin içinde ona karşı geliştirilen yaratıcı kaçış yollarının örneğidir. Kutlu'nun betimlediği karakterler, bu stratejilere boyun eğmek yerine onları esnetir, dönüştürür.

Rüzgârlı Pazar'da dikkat çeken diğer husus, sınıflar arasındaki görünür ayrışmaya rağmen, pazarın herkes için ortak bir temas alanı olmasıdır. Mahallede birbirine mesafeli duran sosyal sınıflar, pazarda yan yana gelir; pazarlık yapar, dedikodu yoluyla şikâyetler dile getirilir, duygular açıkça ifade edilir. Bu, Certeau'nun kamusal mekânda taktiksel

karşılaşmalarla ilgili düşünceleriyle birebir örtüşür: Pazar, hiyerarşilerin askıya alındığı geçici bir "eşitlik mekânıdır."

Pazarda kullanılan dil, edebî ya da kurumsal dilden farklıdır. Halkın dili, mecazlar, şakalar, deyimler ve yerel ağızlarla şekillenir. Bu, Certeau'nun yazı (iktidarın dili) ve sözlü kültür (gündelik direnişin dili) arasında kurduğu karşıtlığı destekler. Kutlu'nun pazarcı karakterleri, toplumun normatif dilini değil; doğrudan, yerel, bazen kaba ama sahici bir dili kullanarak kültürel taktik uygularlar.

Şehirde zaman planlı, programlı ve saatlerle kontrol edilen bir yapıya sahiptir (örneğin mesai saatleri). Oysa pazarda zaman daha esnektir. Sabah erken kurulur, öğlene doğru hareketlilik artar, günün sonuna doğru söner. Zamanın ritmi, insanların yaşamına ve ihtiyaçlarına göre şekillenir. Bu, Certeau'nun "mekânı kullanan bireyin zamanı da biçimlendirmesi" fikriyle uyumludur (Certeau, 2009, s. 326). Yani pazar, sadece mekânı değil, zamanı da taktiksel olarak yeniden örgütleyen bir alandır.

Rüzgârlı Pazar'da sadece ekonomik alışveriş değil, insani temas ve dayanışma da ön plandadır. Pazarcılar arası yardımlaşmalar, müşterilere yapılan ikramlar, ihtiyaç sahiplerine gizlice verilen mallar gibi unsurlar, pazarın sadece ticarî değil, aynı zamanda ahlâkî ve insanî bir topluluk mekânı olduğunu gösterir.

Extended Abstract

Everyday life practices in the stories of Mustafa Kutlu: a case study of "windy market"

Ahmet Fatih Yılmaz[10]

The everyday life of ordinary people underwent a radical transformation, particularly with the technological advancements of the 19th and 20th centuries. Among the prominent thinkers who analyzed this transformation are Henri Lefebvre and Michel de Certeau. In his two-volume work *The Practice of Everyday Life*, de Certeau emphasizes the importance of spatial practices in shaping daily life, categorizing "neighborhood" and "marketplace" as distinct entities. According to him, the "propriety" that governs neighborhoods—referring to the responsibilities and obligations imposed by communal living, such as adhering to norms of politeness and avoiding erotic language—does not apply in marketplaces.

This study explores whether the marketplace depicted in Mustafa Kutlu's short story *Rüzgârlı Pazar* (Windy Market) reflects the same dynamics described by de Certeau. Content analysis was used to examine the textual elements of the story and identify conceptual overlaps with de Certeau's theory of everyday life. Through a qualitative approach, this study pays attention to spatial coding, narrative voice, character representation, and the use of language in constructing the distinction between neighborhood norms and marketplace disorder.

Mustafa Kutlu, a writer who declared that his life was spent not among books but among people, possesses a deep familiarity with Turkish society. He once said: "I spent my life in coffeehouses, market squares, bazaars, among the disabled, the eccentrics, treasure hunters' cafés, and cockfighting joints… I roamed among these people, spoke with them…

[10] Lecturer Dr., Cankırı Karatekin University, Faculty of Art Design and Architecture, Department of Cinema-Television, Çankırı, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1085-8882 E-posta: afyilmaz@karatekin.edu.tr

For ten years, I wandered around Istanbul like this." In *Rüzgârlı Pazar*, Kutlu realistically portrays the atmosphere of a metropolitan market situated around an overpass on a busy urban street. Starting with *Uzun Hikâye* (The Long Story) in the 2000s, his stories have been noted for their documentary-like meticulousness as well as their captivating narrative style. Readers are easily immersed in the characters and settings.

This narrative approach continues in *Rüzgârlı Pazar*, where the setting draws readers into the heart of society. Kutlu's works consistently connect small tradespeople, neighborhood culture, modest lives, and everyday struggles to the notion of place. The urban crowd at the center of the narrative embodies not only the masses gathered by capitalism for consumption but also those drawn into urban life to ensure production. Metropolises form the spatial framework of these experiences. Millions have been displaced from traditional agricultural and artisanal livelihoods and concentrated into these urban centers. This spatial transition reflects de Certeau's assertion that strategies of control are implemented through the restructuring of space, while tactics emerge in the cracks of this order.

The story focuses on poverty among those who migrated from rural areas to the city. Most of the plot unfolds within a marketplace and revolves around Duran, an 11- or 12-year-old boy who sells balloons to support his family. Duran, who dropped out of school due to his father's tuberculosis, earns a few million lira daily—at a time when a single cup of tea cost one million. The vendors and customers alike are impoverished, reflecting the social marginality of the marketplace inhabitants.

Around Duran, various characters populate the marketplace: flower seller Cemile and her alcoholic husband Haydar, the blind Nimet, kebab vendor Baba, hat seller Bacı, scrap collector Bilal, teahouse owner Pala Hasan, tea server Cino, and a host of others including 'Filthy Ateş,' Azerbaijani women selling counterfeit watches, raw meatball vendors, mussel sellers, lottery ticket sellers, and beggars. These characters represent the diversity and unpredictability of street economies, which function through informal norms and spontaneous relationships rather than institutional structures.

Like de Certeau's marketplace, *Rüzgârlı Pazar* is a chaotic and uncontrolled social space. Unlike regulated retail areas, customer behavior here defies the norms of neighborhood "appropriateness." Vendors call out to attract attention—"Designer sunglasses for two million!", "Chinese balm for pain!", "Balloons for the babies!" Profanity, slang, and obscene

behavior are common. Characters like Cemile, described as a foul-mouthed Roma woman, regularly curse; even illegal and pirated goods are sold in the open. Filthy Ateş, who collects protection money from stall owners and harasses others, embodies the market's unrestrained character. Despite living in the same neighborhoods, vendors do not adhere to the same moral norms that apply outside the market. Swearing becomes a shared form of expression, and those in the market exist on the margins—visible one day, gone the next.

This contrast between literary and everyday reality widens as the story unfolds. In literature, the tactics of the weak can prevail. While real-life tactics offer only limited agency to the marginalized, literary space amplifies these tactics, merging them with elements of fantasy, myth, and folklore. The story thus reveals how literary and real-life mechanisms function differently—an effect that also enhances the cinematic quality of *Rüzgârlı Pazar*.

De Certeau's theoretical contribution lies in identifying the spaces in which the "weak" enact their agency through improvisation. Tactics, in his view, are momentary, creative, and reactive moves made within the frameworks imposed by dominant strategies. The market in *Rüzgârlı Pazar* becomes the arena where these tactics take shape—through language, behavior, and even transgression. These momentary acts offer glimpses of autonomy in a system largely governed by inequality and exclusion.

In line with de Certeau's view on the role of language and storytelling in everyday life, the story portrays how myths and narratives transport the ordinary person—crushed by daily hardship—into a utopian world. In *Rüzgârlı Pazar*, a character with a symbolic "religious" aura appears like divine intervention to rescue the impoverished vendors who have surrendered to their fate. This figure embodies hope, and the literary construction of salvation introduces a dimension of grace into an otherwise grim reality.

Ultimately, this study demonstrates that Kutlu's literary marketplace aligns with de Certeau's theory: it is a space where the propriety of daily norms collapses, where marginalized individuals navigate survival through inventive tactics, and where literature serves as a refuge and a form of resistance. Kutlu's narrative invites readers not only to observe this disorder but also to acknowledge the creative endurance it conceals.

Kaynakça/References

Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık.* Ankara: Kanguru Yayınları.

Bachelard, G. (2020). *Mekânın poetikası.* (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1957).

Bahtin, M. (2016). *François rabelais ve ortaçağ-rönesans halk kültürü.* (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Alfa. (Orijinal eserin yayın tarihi 1965).

Bennett, A. (2005). *Culture and everyday life.* London: Sage Publications.

Bennett, A. (2020). *Kültür ve gündelik hayat.* (N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Y. Kara, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).

Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler.* (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).

Certeau, M. D. (2009). *Gündelik hayatın keşfi I: eylem, uygulama, üretim sanatları.* (L. A. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).

Certeau, M. D. (2009b). *Gündelik hayatın keşfi II: konut, mutfak işleri.* (Ç. Eroğlu, & E. Ataçay, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).

Deleuze, G. (2009). *İki delilik rejimi.* (M. E. Keskin, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2003).

Deleuze, G., Guattari, F. (2020). *Kafka: minör bir edebiyat için.* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1975).

Demirkol, G. (2018). *Gırgır bir mizah dergisinde gündelik hayatın dönüşümü (1972-1989).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Ellul, J. (2017). *Sözün gözden düşüşü.* (E. C. Ercan, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1981).

Goffman, E. (2020). *Günlük yaşamda benliğin dunumu.* (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1959).

Işık, E. (2009). Mekân ve toplum. E. Işık ve Y. Şentürk (Haz.), *Özneler, durumlar ve mekânlar* içinde (ss. 13-23). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Jameson, F. (2013). *Dil hapishanesi.* (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1972).

Karmaz, E. (2023). Gündelik hayat ve kültür. D. Şenol ve G. Yıldız (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi* içinde (ss. 3-52). Ankara: Nobel.

Köse, H. (2018). Yaban bilinç ya da lefebvre'e göre gündelik hayat. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: temalar, sorunsallar, güzergahlar* içinde (ss. 305-342). Ankara: Phoenix Yayınları.

Kumar, K. (2013). *Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma çağdaş dünyanın yeni kuramları.* (M. Küçük, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).

Kutlu, M. (2004). *Rüzgarlı pazar.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Lefebvre, H. (2020). *Modern dünyada gündelik hayat.* (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1968).

Öğün, S. S. (2006). *Günlük hayatın kültürel yansımaları.* Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Öztürk, S. (2012). *Mekan ve iktidar.* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tuğluk, A. (2010). Mustafa Kutlu'nun "mavi kuş"unda mekanın poetiği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 235-248.

Willis, S. (1993). *Gündelik hayat kılavuzu*. (A. Bora, A. Emre, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1991).

Yanardağ, M. F. (2018). Mustafa Kutlu'nun uzun hikayelerinde mekan üzerinden bir bakış denemesi. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 9, 86-102.

Ahmet Fatih Yılmaz

Selçuk Üniversitesi Gazetecilik Bölümünü 2002 yılında bitirdi. 1998-2008 yılları arasında yerel ve ulusal radyo ve televizyonlarda spikerlik, muhabirlik ve editörlük yaptı. 2009-2018 yılları arasında SABAH-ATV grubunda muhabir ve haber editörü olarak çalıştı. Doktora eğitimini Hacı Bayram Veli Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümünde tamamladı. Şu anda Çankırı Karatekin Üniversitesi Sinema ve Televizyon Bölümünde Öğretim Görevlisi.

He received his undergraduate degree from the Department of Journalism at Selçuk University in 2002. Between 1998 and 2008, he held various roles as a news anchor, reporter, and editor at both local and national radio and television outlets. From 2009 to 2018, he worked as a reporter and news editor within the SABAH-ATV media group. He completed his doctoral studies in the Department of Radio, Television, and Cinema at Hacı Bayram Veli University. He currently serves as a lecturer in the Department of Cinema and Television at Çankırı Karatekin University.

E-posta: afyilmaz@karatekin.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 304-328 **DOI:**10.31198/idealkent.1647040

İklim değişikliğine uyum kapsamında mekânsal planlama sürecini risk temelli yaklaşım ile yeniden düşünmek

*

Gülsün Duygu Bütün[1]

Öz

İklim değişikliği günümüzde önemli risk etmenlerinin başında gelmekte ve mevcut riskleri şiddetlendirmesinin yanı sıra yeni riskler yaratmaktadır. Aşırı iklim olaylarının sıklığı, süresi ve yoğunluğundaki artış, iklim değişikliğine bağlı risklerin yönetimini önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Bu kapsamda iklimle ilgili risklerin azaltılması iklim değişikliğine uyum anlamında hayati önem kazanmıştır. Mekânsal planlama disiplini de iklim değişikliğine uyum stratejilerinin hayata geçirileceği ve risk azaltımına kendi gündeminde kaçınılmaz olarak yer vermesi gereken disiplinlerin başında gelmektedir. Mekânsal planlamanın analiz, sentez, planlama yaklaşımı ve plan aşamalarını içeren süreci göz önüne alındığında, Türkiye'deki planlama pratiğinde iklim değişikliğine uyum ve risk azaltımı yaklaşımının henüz önemli bir yere sahip olmadığı görülmektedir. Risk azaltımı, mekânsal plan kararları ile doğrudan ilişkili olup bu kararlar iklim değişikliğine bağlı riskleri tetikleyebilir ve arttırabilir. Buna karşılık artan risk, planlama kararlarını geçersiz kılabilir veya âtıl bırakabilir. Bu sebeple planlama disiplininin riski planlama süreçlerine entegre edememesi, başlı başına bir planlama sorununu işaret etmekte olup mekânsal planların analiz, sentez, planlama yaklaşımı ve plan süreçlerinde bu konunun benimsenmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu çalışmada, iklim değişikliğine bağlı risklerin mekânsal planlama sürecine nasıl entegre edilebileceği ele alınacak olup her aşamada bu yaklaşıma yönelik yapılabilecek adımlar önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: İklim risk azaltımı, tehlike, maruziyet, zarar görebilirlik, mekânsal planlama

Atıf/Cite

Bütün, G. D. (2025). İklim değişikliğine uyum kapsamında mekânsal planlama sürecini risk temelli yaklaşım ile yeniden düşünmek. *İdealkent* (48), 304-328. https://doi.org/10.31198/idealkent.1647040

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Amasya, Türkiye, E-posta: gulsun.butun@amasya.edu.tr ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4755-8581

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 304-328 **DOI:**10.31198/idealkent.1647040

Rethinking the spatial planning process in the context of climate change adaptation through a risk-based approach

*

Gülsün Duygu Bütün[2]

Abstract

Climate change is currently one of the most significant risk factors, not only exacerbating existing risks but also creating new ones. The increasing frequency, duration, and intensity of extreme climate events have made the management of climate-related risks a crucial agenda item. In this context, reducing climate-related risks has become vital for climate change adaptation. Spatial planning is among the key disciplines where adaptation strategies to climate change can be implemented, and it inevitably needs to incorporate risk reduction into its agenda. In the context of spatial planning practice in Turkey, it is evident that the approach to climate change adaptation and risk reduction has not yet gained significant importance within the planning process, which involves analysis, synthesis, planning rationale, and planning stages. Risk reduction is directly linked to spatial planning decisions, as these decisions may trigger and intensify climate-related risks. Conversely, increasing risks may invalidate or render planning decisions ineffective. Therefore, the inability of the planning discipline to integrate risk into planning processes indicates a fundamental planning issue, highlighting the necessity of adopting this perspective within the analysis, synthesis, planning rationale, and planning stages of spatial plans. This study aims to explore how climate-related risks can be integrated into the spatial planning process and proposes steps to incorporate this approach at each stage.

Keywords: Climate risk reduction, hazard, exposure, vulnerability, spatial planning

[2] Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Amasya, Türkiye, E-mail: gulsun.butun@amasya.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4755-8581

Geliş Tarihi *Received Date:* 25.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

İklim değişikliği günümüzde önemli risk etmenlerinin başında gelmekte, mevcut riskleri şiddetlendirmesine ek olarak yeni riskler yaratma eğilimindedir. Aşırı iklim olaylarının sayısında, süresinde ve yoğunluğunda yaşanan artışların yarattığı etkilerin giderek şiddetlenmesi, iklim değişikliğine bağlı risklerin yönetimini en önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Küresel çabalar bu anlamda afet risk azaltma ve iklim değişikliğine uyum literatürünün ortaklaşmasını gerekli kılmıştır.

İklim değişikliğine uyum her sektör ve alanı çapraz kesen yapısı sebebiyle çok boyutlu ve çok ölçekli bir sorun alanını oluşturmaktadır. Bu sebeple iklim değişikliğinin artan etkileri dikkate alındığında, iklimle ilgili risklerin azaltılması iklim değişikliğine uyum anlamında hayati önem kazanmıştır. Mekânsal planlama disiplini de iklim değişikliğine uyum stratejilerinin hayata geçirileceği ve risk azaltımına kendi gündeminde kaçınılmaz olarak yer vermesi gereken disiplinlerin başında gelmektedir.

Analiz, sentez, planlama yaklaşımı-plan aşamalarından oluşan mekânsal planlama teknik süreci göz önünde bulundurulduğunda iklim değişikliğine uyum ve buna bağlı risk azaltma stratejilerinin Türkiye'deki planlama pratiğinde henüz bir gündem haline gelmediği görülmektedir. Öyle ki planlama sürecinin ilk aşaması olan analiz sürecinde bile, yapılması gereken iklim değişikliğine bağlı analizler çalışma alanın genel iklim yapısının ortaya konmasının ötesine geçememekte, dolayısı ile planlama sürecinin diğer aşamalarında da kendine yer bulamamaktadır. Diğer yandan konuya risk yönetimi tarafından yaklaşıldığında tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik bileşenlerinden oluşan risk çerçevesinin maruziyet bileşeni gibi doğrudan mekânsal bir bileşene sahip olmasına ek olarak zarar görebilirliği azaltma anlamında da alınacak plan kararlarının araçsal olması mekânsal planlama disiplinin bu anlamdaki rolünü güçlendirmektedir. Bu kapsamda iklim değişikliğine uyum, risk azaltma ve mekânsal planlama arasında mutual bir ilişki türünden söz edilebilir. Bu mutual ilişkinin sürdürülebilmesi planların kademeli birlikteliği ilkesi uyarınca ulusal düzeyden yerel düzeye kadar hazırlanan bütün mekânsal planların analiz, sentez ve plan süreçlerinde bu konunun benimsenmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Geleceğe yönelik misyonu göz önünde bulundurulduğunda planlama disiplininde iklim değişikliğine bağlı risklerin planlama süreçlerine entegre edilememesi başlı başına bir planlama sorunu olup mekânsal planlama için risk temelli bir planlama süreci geliştirmek gerekmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle çalışmanın amacı mekânsal planlama sürecinde risk bileşenleri olan tehlike, maruziyet ve zarar görebilirliğin nasıl azaltılabileceğini ortaya koymak ve buna yönelik stratejiler geliştirmektir. Bu kapsamda "iklim değişikliğine bağlı riskler, analiz, sentez, planlama yaklaşımı ve plan aşamalarını içeren mekânsal planlama süreçlerine nasıl entegre edilebilir?" sorusu çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

Mekânsal Planlama Süreci

Mekânsal planlama, analiz, sentez, senaryo geliştirme, plan oluşturma, uygulama ve izleme gibi bir dizi kritik adımı içeren çok yönlü bir süreçtir. Bu adımların her biri, mekânsal planlamanın etkili, sürdürülebilir ve kapsayıcı olmasını sağlamak açısından hayati bir rol oynar. Lichfield (2006), plan yapımının beş aşaması çerçevesindeki temel soruları şu şekilde ele almaktadır:

- "Sorunu" gerçekten anlıyor muyuz?
- Mevcut veya gelecekteki "sorunun" temel nedenleri hakkında ne biliyoruz ve müdahale haklı bir gerekçeye dayanıyor mu?
- Mevcut olayların seyrini iyileştirmek için hangi önlemler alınabilir ve bunlar nasıl tutarlı ve uygulanabilir stratejilere dönüştürülebilir?
- Stratejiler arasında ve bu stratejilerin içerisindeki önlemler arasında nasıl bir seçim yapılabilir?
- Seçilen stratejinin uygulama mekanizmaları nasıl organize edilmelidir?

Bu soruların her biri sırasıyla analiz-sentez, planlama yaklaşımı geliştirme ve plan aşamalarına karşılık gelmektedir. Sorunu ve bunun temel nedenlerini anlama gayreti içinde olunan aşama bu süreçte analiz ve sentez aşamasında gerçekleşmektedir. Sorunlar, nedenleri anlamak için; nedenler ise bunları çözümlemek için hayata geçirilebilecek seçenekleri ortaya koymak için gereklidir. Seçeneklerin tartışılması ise planlama yakla-

şımı aşamasında kendine yer bularak, uygun seçeneklerin stratejilere dönüştürülmesi anlamında araçsaldır. Bu stratejilerin birer plan kararına dönüşümü ise plan aşamasını oluşturmaktadır. Plan aşamasından sonra uygulama ve izleme süreci başlasa da planlama sürecinin teknik süreci plan aşaması ile tamamlandığı için makalenin kapsamını analizden plana kadar olan planlama teknik süreci oluşturmaktadır.

Analiz, mekânsal planlamanın ilk adımıdır (Torrieri and Nijkamp, 2009) ve bu aşamada veri toplama ve geçmiş ve mevcut koşulların değerlendirilmesi ön plandadır. Etkili bir mekânsal planlama sürecinde mevcut koşulların ayrıntılı bir analizinin, gerçekçi hedefler belirlemek için hayati önem taşımasına ek olarak (Toham vd., 2021), planlama, geleceği yeniden yönlendirmeyi amaçladığından geçmiş süreci çözümlemeli ve bu süreci harekete geçiren dinamikleri anlamalıdır (Lichfield, 2006). Bunun en önemli sebebi hangi etkileşimlerin bizi bu noktaya getirdiğinin anlaşılmasıdır. Bu anlamda Lichfield'in (2006) çalışmasında sorduğu "sorunu gerçekten anlıyor muyuz?" sorusu analiz ve sentez aşamasında çözümlenmektedir.

Mekânsal planlamada her ölçeğin gerektirdiği analiz türleri farklılaşmakla birlikte genel analiz süreci temelde ilgili alanın doğal, toplumsal, ekonomik ve fiziksel yapısının anlaşılabilmesi için gerekli olan veriyi toplama ve bu veriyi analiz ederek mekâna aktarmayı içerir. Doğal yapı analizi kapsamında ilgili alanın topografya, jeoloji, hidroloji, toprak yapısı, iklim, korunan doğal alanlar, flora ve fauna, doğal afetler ve risk, çevre kirliliği gibi konuların analizleri yapılmaktadır. Toplumsal yapı analizleri demografi, göç dinamikleri, eğitim durumu, toplum sağlığı durumu, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapı, somut ve somut olmayan kültürel miras gibi konuların ortaya konmasına yönelik analitik çalışmaları içermektedir. Ekonomik yapı analizleri kapsamında makroekonomi, tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörü alt kollarıyla birlikte detaylı olarak analiz edilmektedir. Son olarak yapılı çevre analizleri ilgili alana dair yapılan yerleşmeler kademelenmesi, arazi örtüsü sınıflandırması ve arazi kullanımı, kültürel miras alanları, planlama geçmişi, ulaşım sistemi, teknik altyapı gibi analizleri gerektirmektedir. Tüm bu yoğun veri toplama ve analiz etme aşaması planlama sürecinin ilk ve en önemli aşamasını oluşturmaktadır.

Mekânsal planlama sürecinin ikinci aşaması olan sentez aşaması, alana dair ortaya konan analizlerin çapraz sorgulamalar aracılığıyla planlama

alanıyla ilgili anlamlı öz bilgi üretme aşamasıdır. Bu aşama detaylı analizler sonucu tespit edilen güçlü ve zayıf yönler, fırsat ve tehditlerle birlikte sorunlar, potansiyelleri netleştirerek bir "mevcut durum teşhisi" sunar. Analiz ve sentez her ne kadar mevcut durum tespitini içerse de beklenen eğilim ve belirsizliklerin planlama alanını nasıl etkileyebileceğinin tespiti de yine bu aşamanın konusudur. Geçmişteki değişimlerin birikimli etkileri "bugünü" oluştururken, sonraki dönemde meydana gelecek sonuca yönelik etkileşimler ise "yarını" şekillendirecektir (Lichfield, 2006).

Üçüncü aşama planlama yaklaşımı aşamasıdır. Bu aşama "nereye varmak istiyoruz?" sorusuna yanıt verebilmek için oluşturulan plan kurgusunu ve gidilecek yönü tayin etme aşamasıdır. Bu kapsamda sentezden gelen öz bilgi temel alınarak planlama alanı için vizyon geliştirme, ulaşılmak istenen ideal gelecek koşullarına ulaşmak için plan amacı oluşturma, bu amaca bağlı ölçülebilir çıktılar olan hedefleri belirleme ve son olarak sırasıyla hedeflere, plan amacına ve sonuçta vizyona gerek ve yeter koşulları sağlayacak biçimde ulaşmamızı sağlayan somut adımlar olan stratejilerin oluşturulması sağlanır. Geliştirilen farklı senaryolar üzerinden en uygun senaryo seçilerek plan aşamasına geçilir.

Son aşama olan plan aşaması ise planlama yaklaşımı sürecinde farklı senaryolardan seçilen en uygun senaryonun plan kararlarına dönüştürülmesi aşamasıdır. "Varmak istediğimiz noktaya nasıl ulaşacağız?" sorusuna yanıt vermek ve belirlenen stratejilerin plan kararları halini alması için araçları belirlemek, etaplama oluşturmak ve uygulamaya yönelik düzenleme ve koşulları oluşturmak amaçlanır. Bu aşama Lichfield (2006) çalışmasında "seçilen stratejinin uygulama mekanizmaları nasıl organize edilmelidir?" sorusuna karşılık gelmektedir.

İklim değişikliğine bağı risklerin azaltımı çok boyutlu ve tüm bu yapıları çapraz kesen durumu sebebiyle mekânsal planlama sürecine entegre olmayı gerektirmektedir. Bunun için riskin kavramsallaştırılması ihtiyacı doğmakta olup bir sonraki bölüm güncel risk çerçevesi olan IPCC'nin risk kavramsallaştırmasına odaklanmaktadır.

IPCC Risk Çerçevesi

IPCC'nin Beşinci Değerlendirme Raporu (AR5) (2014b) ve Altıncı Değerlendirme Raporu (AR6) (2022a), önceki iki raporunda yer alan zarar görebilirlik vurgusundan farklı olarak, 2012 yılında IPCC'nin SREX (IPCC, 2012) özel raporunda önerilen bir risk yönetimi çerçevesini benimsemiştir.

Bu yeni çerçeve ile iklim değişikliğine uyumda odak zarar görebilirlik (vulnerability) yerine risk üzerine yoğunlaşmaya başlamış, bu da iklim değişikliğine uyumda zarar görebilirlik temelli bir çerçeveden risk temelli bir çerçeveye geçişi sağlamıştır. Böylece, afet risk yönetimi literatürü ile iklim değişikliğine uyum literatürü arasında ortak bir yaklaşım ve dil birliği yakalanmıştır (Jurgilevich ve diğerleri, 2017; Connelly ve diğerleri, 2018).

Yeni çerçeveye göre (Şekil 1), risk "insan veya ekolojik sistemler için olumsuz sonuçların ortaya çıkma potansiyeli" olarak tanımlanmakta ve bu sistemlerle ilişkili çeşitli değerler ve hedefler dikkate alınmaktadır (IPCC, 2022a, s.123). Bu bağlamda, iklimle ilgili tehlikeler (hazard), insan ve ekolojik sistemlerin zarar görebilirliği (vulnerability) ve maruz kalma (exposure) durumuyla birlikte, iklime bağlı riskin ortak faktörlerini oluşturur (IPCC, 2022a, s.123). Maruz kalma ve zarar görebilirlik, ağırlıklı olarak sosyoekonomik süreçlerle belirlenirken, tehlike iklim sistemindeki değişimin sonucudur (IPCC, 2014b).

Şekil 1: IPCC Altıncı Değerlendirme Raporu'na göre Risk Kavramı

Bu bağlamda, tehlike "can kaybı, yaralanma veya diğer sağlık etkilerinin yanı sıra mülkiyet, altyapı, geçim kaynakları, hizmet sağlama ve çevresel

kaynaklarda kayıp ve zarara neden olabilecek doğal ya da insan kaynaklı bir fiziksel olayın potansiyel meydana gelişi" olarak tanımlanır (IPCC, 2022b, s. 2911). İklimle ilgili tehlikeler, sıcak hava dalgaları, kuraklık, orman yangınları ve seller gibi aşırı hava olaylarından, deniz seviyesinin yükselmesi gibi yavaş gelişen değişimlere kadar çeşitlilik göstermektedir.

Maruziyet, "insanların, geçim kaynaklarının, türlerin veya ekosistemlerin, çevresel işlevlerin, hizmetlerin ve kaynakların, altyapının ya da ekonomik, sosyal veya kültürel varlıkların, olumsuz etkilenebilecekleri yerlerde ve ortamlarda bulunması" olarak tanımlanmıştır (IPCC, 2022b, s. 2908). Bu tanım doğrultusunda, maruziyet faktörünün mekânsal boyutu vurgulanmaktadır (Jurgilevich ve diğerleri, 2017).

Riski oluşturan üçüncü bileşen olan zarar görebilirlik, "olumsuz etkilenmeye yatkınlık veya eğilim" olarak tanımlanmış olup (IPCC, 2022b, s.2922), hassasiyetin yüksek ve uyum sağlama kapasitesinin düşük olduğu durumu belirtir. Başka bir deyişle zarar görebilirlik, içsel (internal) faktörleri olan hassasiyet ve uyum kapasitesi ile karakterize edilir. Burada vurgulanması gereken nokta, bir sistemin bir tehlikeye maruz kalmasa da zarar görebilir olabilmesidir. Bunun sebebi zarar görebilirliğin sistemin içsel durumunu yansıtmasıdır (Sharma ve Ravindranath, 2019). Bu kapsamda hassasiyet, "bir sistemin veya türün iklim değişkenliği veya değişiminden olumsuz ya da olumlu şekilde etkilenme derecesi" olarak tanımlanır (IPCC, 2022b, s.2922). Bu nedenle, hassasiyet bir sistemin içsel zayıflıklarını temsil eder. Öte yandan, uyum kapasitesi ise "sistemlerin, kurumların, insanların ve diğer organizmaların potansiyel hasarlara uyum sağlama, fırsatlardan yararlanma veya sonuçlara yanıt verme yeteneği" olarak tanımlanır (IPCC, 2022b, s.2899). Bu tanım, bir sistemin içsel güçlü yönlerine vurgu yapar. Bu bağlamda zarar görebilirlik hassasiyet arttıkça artarken uyum kapasitesi arttıkça azalır.

Yöntem

Bu çalışma, mekânsal planlama sürecinde iklim değişikliğine bağlı risklerin azaltılmasına yönelik risk temelli bir planlama süreci geliştirmeyi amaçlayan kuramsal ve analitik bir çalışmadır. Araştırma, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC, 2022b) Altıncı Değerlendirme Raporu'nda sunulan güncel risk çerçevesini temel alarak yapılandırılmıştır. Çalışmanın yöntemsel çerçevesi, mekânsal planlama süreçlerinin iç içe

geçmiş ve birbirini besleyen aşamaları olan analiz, sentez, planlama yaklaşımı ve plan süreçlerini birlikte ele alacak şekilde kurgulanmıştır. Süreçler arası geçişlilik dikkate alınmış; risk değerlendirmesinden strateji ve plan kararlarına kadar uzanan bir yapı önerilmiştir.

Çalışmanın çıkış noktası, mevcut mekânsal planlama sisteminin iklim değişikliği risklerini bütüncül biçimde ele almada yetersiz kaldığına dair bir eleştirel değerlendirmedir. Bu tespit, çalışmanın yalnızca kuramsal değil aynı zamanda stratejik bir ihtiyaç üzerinden şekillendiğini ortaya koymakta; planlama sisteminde risk bileşenlerinin nasıl entegre edilebileceği sorusunu merkezine almaktadır.

Çalışmanın kuramsal temelini oluşturmak amacıyla, IPCC Altıncı Değerlendirme Raporu başta olmak üzere mekânsal planlama, iklim riski, tehlike, maruziyet, zarar görebilirlik konularında ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması, Web of Science, Scopus, Google Scholar veri tabanları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Taramada "climate risks", "spatial planning", "hazard mitigation", "exposure reduction", "vulnerability reduction" ve "adaptation planning" gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Literatür taraması yalnızca betimleyici bir derleme niteliği taşımamakta olup aynı zamanda kavramsal çözümleme yöntemiyle ele alınmıştır. Bu kapsamda, IPCC'nin güncel risk çerçevesi doğrultusunda tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik kavramları değerlendirilmiş; bu kavramların mekânsal planlama süreçleriyle ilişkileri yorumlayıcı bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak mekânsal planlama sürecinin analiz, sentez ve planlama yaklaşımı-plan aşamaları ele alınmış olup sonrasında iklim değişikliğine bağlı tehlike (hazard), potansiyel maruziyet (exposure) ve doğal ve insan yapımı sistemlerin (natural and human systems) zarar görebilirliğine (vulnerability) yönelik yapılabilecek analitik çalışmalar, planlama yaklaşımına yön verecek sentez konuları, sentez sonucunda üretilebilecek planlama yaklaşımı stratejileri ve bu stratejiler sonucunda geliştirilebilecek plan kararları önerilmiştir. Analiz ve sentez süreçleri mevcut durumun tespitini içermeleri sebebiyle bir arada ele alınmıştır. Analiz ve sentez aşamasında, iklim değişikliği ile ilgili mevcut riskleri belirlemeye yönelik analitik çalışma önerileri ve bu analiz-sentezin mekânsal planlama süreçleri üzerindeki yansımaları değerlendirilmiştir. Planlama yaklaşımı ve plan aşamasında sentezden gelen öz bilginin yönlendiriciliğinde iklim değişikliğine bağlı risk azaltımına yönelik strateji ve önerilerin nasıl

belirlenebileceği, bunların ve farklı senaryolara göre plan kararına nasıl dönüşeceği ortaya konmuştur.

Bu yöntemsel yaklaşım, planlama sürecini plan çıktısı üretme odaklı değil; süreç odaklı, risk temelli analiz ve sentez bilgiyle plan kararına yönlenen bir sistem olarak ele almakta ve iklim değişikliğine bağlı risk azaltım politikaları ile mekânsal planlama arasındaki ilişkiselliği bütüncül olarak kurmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın bulguları, mekânsal planlama süreçleri ile iklim değişikliğine uyum politikaları arasındaki gerekli ilişkiselliği kurma anlamında stratejik öneriler sunmaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Ele alınan planlama süreçlerinin her biri için tehlike azaltma, maruziyet azaltma ve zarar görebilirlik azaltma stratejileri geliştirilerek planlama süreci risk temelli yaklaşımla yeniden ele alınacaktır. Bu kapsamda riski azaltmak, tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik azaltmayı gerektirmektedir.

Tehlike azaltma: Tehlike azaltımı iklimdeki değişimin yavaşlatılması süreciyle doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda sera gazı emisyonlarının düşürülmesi ve doğal karbon yutaklarının güçlendirilmesi gibi güçlü azaltım önlemleriyle iklim değişikliğini yavaşlatmaya yönelik stratejiler tehlike azaltımına da fayda sağlamaktadır. Bu sebeple Paris Anlaşması hedeflerine sadık kalarak küresel sıcaklık artışını 2100 yılına kadar 2°C'nin altında tutma ve mümkünse 1,5°C seviyesinde sınırlama hedefini sürdürmek gerekmektedir.

Maruziyet azaltma: Maruziyet riskin mekânsal boyuta sahip bir bileşeni olduğundan maruziyetin boyutu, tehlikenin büyüklüğüne ve tehlikenin meydana geldiği alanın özelliklerine bağlıdır. İklime bağlı tehlikelerin artan sıklığı ve şiddeti, yeni maruziyetlere yol açabilmekte, maruz kalan alanın değişken olmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle, doğal ve insan sistemlerinin iklim tehlikelerine karşı maruziyetlerini en aza indirmek için hem ulusal hem yerel düzeyde yapısal ve yapısal olmayan önlemlerin ve doğa tabanlı çözümlerin uygulanması gerekmektedir.

Zarar görebilirlik azaltma: Zarar görebilirlik azaltma, büyük oranda sosyo-ekonomik süreçlerle şekillenmektedir. Sistem özelliklerinin ne kadar sağlıklı ve canlı olduğuyla ilişkili olup maruz kalan doğal ve insan sistemlerinin hassasiyetini azaltmaya ve uyum kapasitesini arttırmaya bağlıdır. Bu sistemlerin zarar görebilirliği teknolojik, doğa tabanlı ve toplumsal çözümlerin bütünleşik olarak uygulanması ile azaltılabilir.

Analiz/Sentez Sürecinde Risk Temelli Yaklaşım

Mekânsal planlamada analiz ve sentez, mevcut durumu ortaya koyma anlamında planlama teknik sürecinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu süreçte tehlike azaltma, maruziyet azaltma ve zarar görebilirlik azaltma stratejileri mekânsal planlama sistematiğinde bazı yaklaşım değişiklikleri ile hayata geçirilebilir.

İklime bağlı tehlikeler, daha önce de vurgulandığı üzere iklimdeki değişkenlik ve değişikliklerle artan bir yapıya sahiptir. Bu sebeple tehlikeye yönelik yapılacak analizler iki başlık altında ele alınabilir. Bunlardan ilki tehlikenin sebebine yönelik olan analitik çalışmalar olup, emisyon azaltımına yönelik yapılacak çalışmaları içermektedir. Çalışma alanında bir sera gazı emisyon envanterinin çıkarılması emisyonun hangi sektörlerden geldiğini tespit etmek açısından önemlidir. Çalışma alanında yapılmış olan bir iklim eylem planı var ise bu eylem planı kapsamında hazırlanmış emisyon envanteri baz alınabilir. Buna ek olarak alandaki karbon yutak alanlarını da analiz etmek gerekir. Doğal karbon yutakları, büyük miktarlarda karbon depolayan ekosistemler olup iklim değişikliğiyle mücadelede büyük bir potansiyel sunarlar. Çalışma alanı içerisinde yer alan yutak alanlarının büyüklüğü ve niteliğinin tespit edilmesi, analiz kapsamında ortaya konacak analitik çalışmalardandır. Tehlikenin etkisine göre yapılması gereken analitik çalışmalar ise öncelikle alandaki iklim değişikliğine bağlı tehlikelerin ortaya konmasıdır. Bu kapsamda bu tehlikelerin sıklığının, yoğunluğunun ve şiddetinin belirlenerek mekansallaştırılması ve tehlike hotspotlarının belirlenmesi amaçlanır. Bu bilgi yerleşilebilirlik sentezine de girdi verir.

Maruziyet azaltma kapsamında yapılacak analitik çalışmalar öncelikle tehlikenin yer aldığı alanda bulunan sistemlerin tanımlanmasıdır. Bu sayede bu tehlikeye maruz kalan doğal ve insan sistemlerinin belirlenmesi amaçlanır. Bu aşamadan sonra belirlenen doğal ve insan sistemlerinin ma-

ruziyet düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tehlike türü baz alınarak insan sistemlerinin mevcut yer seçimlerinin sorgulanması, maruz kalan nüfus büyüklüğü, sektörler ve kritik altyapı sistemlerinin belirlenmesi, doğal sistemler için ise maruz kalan türlerin belirlenmesi bu aşamada yapılır.

Zarar görebilirlik azaltma, sistem özelliklerinin ne kadar sağlıklı ve canlı olduğuyla ilişkili olup maruz kalan doğal ve insan sistemlerinin hassasiyetinin ve uyum kapasitesinin anlaşılmasını gerektirir. Zarar görebilirlik büyük oranda sosyo-ekonomik süreçlerle şekillenir (IPCC, 2014b). Bu kapsamda yoksulluk, gelir dağılımı, işsizlik gibi sosyo-ekonomik parametrelerle birlikte kadın, çocuk, yaşlı, geçici koruma statüsü altındaki nüfus gibi iklim değişikliğine özellikle hassas olan gruplar analiz edilir. İklim değişikliğine uyum, tüm yönetim seviyelerinde toplumsal değerler, hedefler ve risk algılarından etkilenir (IPCC, 2014a). Bu kapsamda toplumsal yapı analizlerinde bunu anlamaya yönelik analitik çalışmalar gereklidir.

Doğal sistemler için bu iklim değişikliğine özellikle hassas olan türlerin belirlenmesi, IUCN sınıflandırmasına göre kritik (CR), tehlikede (EN), duyarlı (VU), tehdide açık (NT), düşük riskli (LC) durumda olan türlerin çalışma alanındaki varlığının tespitini içerir. Sistemlerin uyum kapasitesinin analiz edilmesi ise biyofiziksel, sosyal, ekonomik, teknolojik ve kurumsal koşullara daha iyi yanıt vermek için gereklidir (O'Brien vd., 2007). İnsan sistemleri için bu tip bir analiz ekonomik yapının, arazi kullanımının, mekânsal planların, finansmana ve teknolojiye erişim, yönetişim yapısının, kurumsal yapılanmanın sorgulanmasını içerir. Doğal sistemler için uyum kapasitesi ise varsa koruma statüsünün sorgulanması ve koruma politikalarıyla analiz edilebilir.

Bu analizler sonucunda planlama alanındaki tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik seviyeleri mekânsal olarak da ortaya konabilecektir. Bu mekânsal bilgilerden üretilen sentezler sonucunda ise çalışma alanı içerisinde bulunan iklim değişikliğine bağlı tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik seviyelerinin bütünleşik mekânsal dağılımı ortaya konmuş olacak, böylelikle risk seviyelerinin alan içindeki mekânsal dağılımı belirlenebilecektir.

Planlama Yaklaşımı ve Plan Sürecinde Risk Temelli Yaklaşım

Planlama yaklaşımı ve plan sürecinde risk temelli yaklaşım analiz sürecinde de olduğu gibi tehlike azaltma, maruziyet azaltma ve zarar görebilirlik azaltma üzerinden ele alınmıştır.

Planlama yaklaşımı ve plan sürecinde tehlike azaltma, tehlike sebebini yani iklimdeki daha fazla değişikliği durdurmayla, yani azaltım yapmayla ele alınabilir. Bu kapsamda analiz ve sentezden gelen bilgiler ışığında alandaki sera gazı emisyonunu azaltmaya, yutak alanlarını arttırmaya yönelik bir planlama yaklaşımı geliştirilmelidir. Enerjinin yenilenebilir kaynaklardan karşılamak, enerji verimliliğini sağlamak, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde emisyon azaltımını önceliklendirmek, etkin ve sürdürülebilir arazi kullanımını sağlamak ve yutak alanlarını korumak, niteliğinin ve niceliğini arttırmak gibi stratejilerle planlama yaklaşımı şekillendirilir ve plan kararına dönüştürülür.

Planlama yaklaşımı ve plan sürecinde maruziyet azaltma, tehlike azaltma ve risk duyarlı arazi kullanımı ile sağlanabilir. Tehlike azaltma maruziyet azalmaya da katkı sağlar. Bunun sebebi iklimde bir eşik noktasının (tipping points) aşılmasının diğerlerini tetiklemesi (McKay vd., 2022; IPCC, 2022a) ve bu sebeple tehlikenin daha önce görülmedikleri yerlerde ortaya çıkabilmesidir (Sharpe & Lenton, 2021). Risk duyarlı arazi kullanımı ise maruziyet bileşeninin mekânsal yapısı sebebiyle maruziyet azaltmaya katkı sağlar. Analiz ve sentez aşamasında sistemlerin tespit edilen maruziyet düzeylerine göre yer değişikliği yönünde ya da yer değişikliği olmadan alternatif senaryolar geliştirilir. Yer değişikliğine bağlı stratejiler planlama açısından zorlayıcı konulardan bir tanesidir. Bir alanın veya sistemin yer değiştirebilme yeteneği, karşılaşılan zorluk seviyesini belirleyen önemli bir faktördür. Örneğin, insan yerleşimlerinin tehlikenin görüldüğü bölgeler dışına taşınması maruziyeti ortadan kaldırmak için bir çözüm olabilse de tüm sistemlerin tehlikenin gerçekleştiği alandan uzaklaştırılması sosyal, çevresel ve ekonomik yönden her zaman rasyonel olmayabilir. Hatta böyle bir müdahale zarar görebilirliğin artabilmesine ve sera gazı emisyonlarının yükselmesine neden olacağından dolayı tehlikeleri daha da şiddetlendirebilir. Bu durum, taşınması mümkün olmayan sabit konumlu orman ve altyapı gibi sistemler söz konusu olduğunda daha da karmaşık hale gelir (Sharma vd., 2018). Büyük altyapı projeleri hem inşaat hem de işletme aşamalarında büyük miktarda kaynak tüketir, yüksek düzeyde sera gazı emisyonuna yol açar ve ciddi ekolojik tahribatlara neden olabilir. Bunun plan kararına dönüştürülmesi ise maruziyet derecesine göre ele alınmalıdır. Yerleşik alanlar içerisinde bulunan iklim tehlikelerine yüksek düzeyde maruz alanlarda sistemlerin yer değişikliği ve tahliye kararları -yukarıda vurgulanan sosyal, çevresel ve ekonomik ödünleşimler (trade-off) göz önünde bulundurularak- alınır. İklim değişikliğine bağlı

tehlikelere karşı yüksek maruziyet gösteren alanlar için ise yerleşilemez kararı alınması ve kentsel gelişmeye açılmaması gerekir. Tehlikenin daha önce görülmedikleri yerlerde ortaya çıkabilmesine bağlı yeni maruziyetler yaratması maruz kalan alanın genişlemesine ve maruz kalan sistem sayısının artmasına yol açabilir. Bu durum özellikle kentlerin barındırdığı nüfus büyüklüğünün ve yapılaşmış alanın artarak büyümesi, mekânsal olarak genişleyerek kırsal alanlar ve doğal alanlar üzerinde gelişme baskısı kurması da göz önünde bulundurulduğunda, yüksek iklim maruziyeti bulunan bölgelerde yeni yapılaşmaların önüne geçilmesi kritik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için nüfus projeksiyonu yaparken planlama alanı içerisinde iklime bağlı tehlikelerin görüldüğü alanların sentez bilgisinin var olması, verilecek nüfus artışı/azalışı kararlarını da etkiler. Bu anlamda planlama alanı içerisinde yüksek tehlikenin görüldüğü alanların fazla yer kaplaması nüfus artışı kararını irrasyonel hale getirebileceği gibi maruz kalan nüfus büyüklüğünü de arttıracağı için iklim riskini arttırır.

İklim değişikliğine bağlı tehlikelere orta düzeyde maruz yerleşik ve kentsel gelişme alanlarında yapısal ve yapısal olmayan çözümler ile önlem alınarak yerleşme kararı alınabilecek alanlar belirlenebilir. Yapısal çözümler, genellikle "gri" çözümlere dayanır. Bunlar arasında setler ve taşkın koruma duvarları inşa etmek, drenaj sistemlerini iyileştirmek (Yildirim & Demir, 2021; Wang vd., 2024) gibi mühendislik çözümleri bulunmaktadır. Yapısal olmayan önlemler daha proaktif (Chan vd., 2020) çözümler olup sürdürülebilir arazi kullanımı (Greiving & Ubaura, 2016; Rahman & Rajib, 2015; Rana vd., 2021), erken uyarı sistemleri (Wang vd., 2024) toplumsal farkındalığın arttırılması (Arlikatti vd., 2017) gibi önlemleri kapsamaktadır. İklim risklerini yönetmek için yapısal ve yapısal olmayan önlemlerin bir arada düşünülmesi önemlidir (Singkran, 2017; Rana vd., 2021; Wang vd., 2024).

Buna ek olarak planlanan alanda geliştirilecek doğa tabanlı çözümler de iklim maruziyetini azaltacak bir diğer müdahale yöntemidir. Doğa tabanlı çözümler doğal veya doğa temelli özellikleri koruyan, yöneten, restore eden veya oluşturan bir dizi yapısal ve yapısal olmayan müdahaleyi içermektedir (World Bank, 2021). Kelly vd. (2016) ormanlardaki bitki örtüsü değişikliğinin iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekteki hidrolojik etkilerini dengelemek ve aşırı yağış olaylarının etkilerini hafifletmek için fayda sağladığını ortaya koymaktadır. Gao vd. (2023) kentsel parkların se-

rinletme etkisini inceledikleri çalışmalarında kentsel parklardaki yüzey sıcaklığının çevreye göre 2,3 °C -yer yer 4,6 °C'ye kadar- daha serin olduğunu ortaya koymuştur. Lalonde vd. (2024) ağaçlandırma ve yeniden ormanlaştırma yoluyla orman örtüsünü arttırmanın yüzeysel akışın infiltrasyonunu önemli ölçüde arttırdığını belirtmektedir. Liquete vd. (2016) ise yapay sulak alanların oluşturulması ve yeşil rekreasyon alanlarının geliştirilmesinin sel risklerini azaltmada etkili olduğunu ortaya koymuş, yaban hayatını desteklemesi ve rekreasyona olanak tanıması sebebiyle yapısal çözüme kıyasla daha etkin bir çözüm olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda doğa tabanlı çözümler hem sera gazı emisyonlarının azaltılması hem de uyum sağlama anlamında nispeten düşük maliyetle (Raymond vd., 2017; Seddon vd., 2020) iklim değişikliğine bağlı maruziyete etkin çözüm sunmasının yanında insanlara ve doğaya bir dizi ek fayda sunarak zarar görebilirliğin azaltılmasına da katkı sağlar.

İklime bağlı tehlikelere düşük düzeyde maruziyet gösteren yerleşik alanlarda ise zarar görebilirliğin azaltılması yoluyla risk azaltımı sağlanabilir. İklimsel tehlikelere düşük düzeyde maruz olan alanlarda ise mevzuatın öngördüğü yasal çerçeve doğrultusunda kentsel gelişme kararı alınabilir.

Planlama yaklaşımı ve plan sürecinde zarar görebilirlik azaltma, planlama alanı içerisinde bulunan doğal ve insan sistemlerinin iklim değişikliği etkilerine karşı hassasiyetini azaltacak ve uyum kapasitesini ise yükseltecek stratejileri içermektedir. Diğer bir deyişle, bu sistemlerin iklim değişikliğine karşı içsel zayıf yönlerini azaltmak, güçlü yönlerini ise kuvvetlendirmekle karakterizedir. Lin vd. (2021), iklim değişikliğine uyum sağlamak için üç çözüm setinin —teknolojik, doğa tabanlı ve toplumsal— eş zamanlı olarak entegre edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu üç yaklaşım bütünleşik çözüm olarak birlikte uygulandığında, yalnızca iklim risklerine karşı dayanıklılığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda yaşanabilirlik, eşitlik, sürdürülebilirlik ve altyapı gibi birçok alanda çarpan etkisiyle fayda sağlayarak zarar görebilirliğin azaltılması için de oldukça etkili olup zarar görebilirliğin çok boyutlu yapısını hedef alan bir müdahale çerçevesi sunar. Teknolojik çözümler, insan sistemlerinin iklim kaynaklı tehlikeler karşısındaki zarar görebilirliğini azaltmada önemli bir role sahiptir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, sensör ağları, yapay zekâ ile robotik ve otonom sistemlere dayalı teknolojik yeniliklerin yaygın biçimde kullanılması, akıllı ulaşım ve enerji sistemleri, erken uyarı sistemleri, kritik alt-

yapı elemanlarının çeşitlendirilmesi ve bu elemanlara olan erişimin iyileştirilmesi gibi çözümler teknolojik çözümler olup yerleşimlerde fiziksel altyapının uyum kapasitesini artırarak zarar görebilirliği azaltır. Ayrıca, akıllı teknolojiler karar vericilere gerçek zamanlı bilgi sunarak kriz anlarında hızlı ve etkili müdahaleyi mümkün kılar.

Doğa tabanlı çözümler daha önce maruziyet azaltma bileşeninde de bahsedildiği üzere mavi-yeşil altyapı, ekosistemlerin restorasyonu, habitat oluşturma gibi uygulamalarla doğal sistemler için ekolojik dengeyi güçlendirir. Aynı zamanda planda IUCN sınıflandırmasına göre kritik (CR), tehlikede (EN), duyarlı (VU) türlerin önceliklendirilerek korunmasına yönelik stratejilerin güçlendirilmesi ve korunan alanların bu kaygıyla koruma düzeylerinin arttırılması önemlidir. Doğa tabanlı çözümler insan sistemleri için ise su kalitesini iyileştirme, gıda üretimini destekleme, yaşam kalitesini artırma ve eşitsizlikleri azaltma gibi toplumsal faydalar sağlayarak, iklim değişikliğine özellikle hassas grupların zarar görebilirliğini azaltır.

Toplumsal çözümler, insan sistemlerinin iklim değişikliğine bağlı tehlikeler karşısındaki zarar görebilirliğini azaltmada merkezi bir rol oynar. Eğitim ve bilinçlendirme programları, toplumsal dayanışma ağlarının aktive edilmesi, çok boyutlu eşitsizliklerin giderilmesi, yoksulluğun ve işsizliğin azaltılması, geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi, iklim değişikliğine özellikle hassasiyet gösteren kadın, çocuk, yaşlı, geçici koruma statüsü altındaki nüfus gibi toplumsal grupların hassasiyetlerinin azaltılması ve uyum kapasitelerinin arttırılmasına yönelik plan kararlarının etaplamada önceliklendirilmesi zarar görebilirliğin azaltılmasında kritik öneme sahip ve etkin bir yöntemdir. Kapsayıcı planlama süreçleri ve topluluk temelli risk değerlendirmeleri, yerel bilgi ve ihtiyaçları sürece dâhil ederek müdahale stratejilerinin başarısını artırır. Toplumsal çözümler, sadece teknik önlemleri tamamlamakla kalmaz; aynı zamanda insan sistemlerini daha adil, katılımcı ve dayanıklı yapılar haline getirir Lin vd. (2021).

Sonuç

Küresel ısınmanın yakın gelecekte 1,5°C'ye ulaşması sonucunda birden fazla iklim tehlikesinde kaçınılmaz artışların görülmesi ve insan sistemleri ve doğal sistemler içim çok sayıda risk oluşması beklenmektedir. Risk seviyesi ise tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik eğilimlerine göre değ-

şiklik gösterecektir. IPCC'nin Beşinci ve Altıncı Değerlendirme Raporu'nda ortaya koyduğu risk çerçevesi, iklim değişikliğine bağlı risklerin kavramsallaştırılmasında ve stratejik önerilerin oluşturulmasında önemli bir temel sağlamaktadır. Bu kapsamda planlama sürecinde tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik azaltmada kullanılabilecek araçlar ve yöntemler mekânsal planlama disiplinini kritik bir yere koyduğu gibi planlama süreci için de risk azaltım yaklaşımının planlama sürecine dahil edilmesi planların iklim değişikliğinden kaynaklanan belirsizliği kestirebilmesi ve baş edebilmesi, uzun vadeli etkinliği ve başarısı için elzemdir. Bu araştırmanın bulguları, iklim değişikliğine bağlı risklerin mekânsal planlama süreçlerine etkin bir şekilde nasıl entegre edilebileceğine dair önemli stratejiler ve öneriler sunmaktadır. Analiz aşamasında mevcut durumun tespit edilmesi ve iklim değişikliğine bağlı risk bileşenlerinin mekânsal verilerle ilişkilendirilmesi, sentez aşamasında ise analiz sonuçlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi plancıların mevcut ve gelecekteki risk senaryolarını daha iyi anlamalarına olanak tanımaktadır. Bu bulgular, mekânsal verilerin ve risk analizlerinin planlama süreçlerinde kritik bir rol oynadığını ortaya koyduğu gibi risklerin planlama yaklaşımı ve plan süreçlerinde nasıl daha etkin bir şekilde ele alınabileceği ve buna yönelik stratejilerin nasıl geliştirilebileceği konularında süreci yönlendirebilmeyi sağlamaktadır. Planlama yaklaşımı ve plan aşamasında ise, tehlike, maruziyet ve zarar görebilirlik azaltma stratejilerinin nasıl belirlenebileceği ve bu stratejilerin plan kararına nasıl dönüşebileceği ele alınmıştır (Tablo 1). Çalışma, mekânsal planlama süreçlerinde iklim risklerini yönetmeye yönelik önemli katkılar sağlayarak mekânsal planlama süreçleri ile iklim değişikliğine uyum politikaları arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.

Bu çalışmada risk azaltımının planlama sürecinde sahip olması gereken ağırlığı bulamayışı ve bu anlamda bir yaklaşım değişiminin gerekliliği vurgulanmak istendiğinden konu plan teknik sürecinin genel yapısı üzerinden ele alınmış, farklı planlama kademelerinde yapılabilecek çalışmalar farklılaştırılmamıştır. Bu sebeple sonraki çalışmalarda farklı plan kademelerinde o ölçeğin gerektirdiği detaylı analitik çalışmalar, planlama stratejileri ve kararları bu çalışmada ortaya konan yaklaşım çerçevesinde geliştirilebilir.

Tablo 1. Planlama Sürecinde İklim Değişikliğine Bağlı Riski Azaltma Yaklaşımı (Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır)

	ANALİZ/SENTEZ	PLANLAMA YAKLAŞIMI	PLAN
Tehlike Önleme (Hazard Mitigation)	**Tehlike sebebine yönelik analiz:** • Emisyon envanteri çıkarılması • Yutak alanları analizi **Tehlike etkisine yönelik analiz:** • Alandaki tehlikelerin belirlenmesi • Tehlikelerin şiddeti, sıklığı ve olasılığının değerlendirilmesi • Tehlikelerin mekansallaştırılması ve haritalanması • Tehlike hotspotlarının belirlenmesi	**Vizyon-amaç-hedef-strateji kurgusu belirleme aşamasında:** • sera gazı emisyonlarını azaltma *(enerjiyi yenilenebilir kaynaklarla karşılamak; tarım, sanayi ve hizmetlerde emisyon azaltımını önceliklendirmek; sürdürülebilir arazi kullanım yönetimi)* • yutak alanlarını nitelik ve nicelik anlamında arttırma	**Plan kararlarında tehlike azaltma:** • Planlama alanı bütününde sera gazı emisyonları azaltılacak • Yutak alanlarının büyüklüğü ve kalitesi arttırılacak **İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ ÖNLEME (MITIGATION)**
			İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE UYUM (ADAPTATION)
Maruziyet Azaltma (Exposure Reduction)	**Tehlikenin gerçekleştiği alanda yer alan sistemlerin tanımlanması** • İnsan sistemlerinin ve doğal sistemlerin tanımlanması **Sistemlerin maruziyet düzeylerinin belirlenmesi (düşük, orta, yüksek)** • İnsan sistemlerinin mevcut yer seçimlerinin sorgulanması, maruz kalan nüfus büyüklüğü, sektörler ve kritik altyapı sistemlerinin belirlenmesi • Doğal sistemler için maruz kalan türlerin belirlenmesi	**Tehlike önleme → maruziyet azaltma** • Tehlike önleme maruziyet azaltımına da fayda sağlar **Risk duyarlı arazi kullanımı** • Yer değişikliği kararı? → Çevresel, toplumsal, ekonomik ve politik ödünleşimleri değerlendirme • Yer değişikliği senaryoları • Yer değişikliği olmadan senaryo geliştirme • Yapısal/yapısal olmayan çözümler + doğa tabanlı çözümler	**Çok maruz alanlarda:** • Yerleşilemez kararı (gelişme alanı) • Yer değişikliği/tahliye kararı (yerleşik alan) **Orta maruz alanlarda:** • Önlem alınarak yerleşim kararı alınabilecek alan • Yapısal/yapısal olmayan + doğa tabanlı çözümler **Düşük maruz alanlarda:** • Mevzuatın öngördüğü yasal çerçeve doğrultusunda kentsel gelişme kararı alınabilecek alan
Zarar Görebilirlik Azaltma (Vulnerability Reduction)	**Maruz kalan sistemlerin zayıf (hassasiyet) ve güçlü (uyum kapasitesi) yönlerini analiz etme** • Sosyo-ekonomik analizler • Arazi kullanımının ve mekânsal planların analizi • Dezavantajlı gruplar/tehlike altındaki biyolojik türler/kritik altyapı elemanlarının analizi • Yönetişim yapısının ve kurumsal yapılanmanın sorgulanması	**Hassasiyet azaltıcı + Uyum kapasitesi arttırıcı planlama yaklaşımı geliştirilmesi ve plan kararı oluşturma** • Teknolojik eylem/çözümler (bilgi ve iletişim teknolojileri, sensör ağları, yapay zekâ ile robotik ve otonom sistemlere dayalı teknolojik yeniliklerin yaygın biçimde kullanılması, akıllı ulaşım ve enerji sistemleri, erken uyarı sistemleri, kritik altyapı elemanlarının çeşitlendirilmesi ve erişimin iyileştirilmesi vb.) • Doğa Tabanlı Çözümler (Mavi-yeşil altyapı uygulamaları, ekosistemlerin restorasyonu, habitat oluşturma, doğa koruma eylemlerinin güçlendirilmesi, tehlike altındaki türlerin öncelikli korunması vb.) • Toplumsal Çözümler (Toplumda afet farkındalığı oluşturma, çok boyutlu eşitsizliklerin giderilmesi, yoksulluk ve gelir adaletsizliğinin azaltılması, geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi, kapsayıcılık, toplumsal adalet ve sosyal iyilik hali vb.) • Tüm bu çözümler için etkili yönetişim ve iklim uyumunu ele almak için güçlü kurumlar oluşturmak	

Extended Abstract

Rethinking the spatial planning process in the context of climate change adaptation through a risk-based approach

Gülsün Duygu Bütün[3]

The increasing impacts of climate change necessitate a re-evaluation of how spatial planning discipline engages with risk. The rising frequency and severity of extreme weather events have elevated risk to a core policy concern at both global and national levels. In this context, risk reduction has become a central pillar of climate adaptation. This study argues that risk must be reframed as a strategic axis that shapes the full spectrum of spatial planning—from analysis to spatial plan itself.

In the context of spatial planning in Turkiye, climate risks tend to be addressed superficially, often remaining disconnected from planning stages. Yet, the interactions between spatial configurations and risk components underscore the imperative of embedding risk analysis throughout the planning continuum. This study proposes a model that incorporates climate risk components—hazard, exposure, and vulnerability—into the four principal stages of spatial planning: analysis-synthesis, planning rationale, and planning.

In the analysis-synthesis stage, the components of climate risk—hazard, exposure, and vulnerability—are systematically considered in terms of how they can be addressed within spatial planning frameworks. Hazard-related efforts are outlined in terms of both emission sources (e.g., sector-based greenhouse gas emissions) and potential impacts (e.g., floods, storms, heatwaves). This includes recommendations to develop local emission inventories and to identify carbon sinks, particularly those with

[3] Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Amasya, Türkiye, E-mail: gulsun.butun@amasya.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4755-8581

natural carbon sequestration potential. Moreover, spatial data on the frequency, severity, and extent of climate hazards can inform the delineation of climate risk hotspots.

At this stage, the identification of natural and human systems that may coincide with hazard-prone areas is emphasized, along with potential exposure assessments. These may include evaluations of where critical infrastructure, population concentrations, and ecologically sensitive areas intersect with hazard zones. The aim is to provide a spatial basis for recognizing how exposure may vary and to inform later stages of planning without prescribing specific interventions.

Vulnerability focuses on the sensitivity and adaptive capacity of the systems exposed to climate hazards. In human systems, key indicators include poverty levels, employment rates, income distribution, and the status of socially vulnerable groups (e.g., women, children, elderly, displaced populations). Institutional factors such as governance effectiveness, access to finance and technology, and planning capabilities can be also addressed at this stage. In natural systems, ecological sensitivity, conservation status, habitat integrity, and restoration potential can be evaluated. Adaptive capacity can be examined in terms of biophysical, institutional, and socioeconomic conditions.

The spatial integration of these analytical components yields a comprehensive depiction of climate risk distribution, informing subsequent stages of planning with data-rich, cross-sectoral insights.

In the planning rationale and planning phases, planning decisions are directly informed by findings from the analytical stage. For hazard reduction, strategies can promote transitions to renewable energy sources, energy-efficient systems, and the preservation and expansion of carbon sinks. This includes curbing emissions from urban, agricultural, and industrial activities while enhancing natural absorption capacities.

To reduce exposure, planning should discourage development in high-risk zones, regulates urban sprawl, aligns population growth projections with risk assessments, and applies risk-sensitive land use policies. Depending on exposure severity, strategies may include settlement relocation, exclusion of exposed areas from development, or the use of structural (e.g., drainage systems, floodwalls) and non-structural (e.g., early warning systems, land use regulation, public awareness) measures in moderately exposed areas. Urban development may be authorized in low-exposure zones within the boundaries set by the legal framework. Nature-

based solutions are mainstreamed in planning to address both exposure and vulnerability. Recent studies—such as those by Gao et al. (2023), Lalonde et al. (2024), and Liquete et al. (2016)—demonstrate the role of nature-based solutions in mitigating urban heat, enhancing infiltration, and reducing flood risks. In addition to these risk-reducing functions, such interventions also contribute to biodiversity conservation, strengthen ecosystem resilience, and support multifunctional urban spaces.

Vulnerability can be reduced through a coordinated set of technological, nature-based, and social interventions. Technological solutions—such as real-time monitoring, sensor networks, automated systems, and early warning technologies—strengthen the adaptive capacity of physical infrastructure. Nature-based interventions restore ecological balance, protect biodiversity, and improve water and air quality, contributing to both ecological and social resilience. Social measures target inequality, support vulnerable groups, diversify livelihoods, and promote participatory governance and localized knowledge integration in planning processes. These strategies help reduce vulnerability by decreasing sensitivity and enhancing adaptive capacity in both human and natural systems.

In conclusion, this study emphasizes the need to reconceptualize spatial planning through a risk-based lens that positions risk not merely as a technical input but as a strategic axis guiding planning at all levels. By embedding climate risk considerations across all phases of planning—from analytical groundwork to planning output—it becomes possible to operationalize spatial planning as a proactive tool for climate adaptation. This integrated approach enables spatial planning to function as a proactive tool for climate adaptation by aligning all stages of planning with climate risk components.

Kaynakça/References

Arlikatti, S., Maghelal, P., Agnimitra, N., & Chatterjee, V. (2017). Should I stay or should I go? Mitigation strategies for flash flooding in India. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 27, 48–56. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2017.09.019

Chan, N.W., Ghani, A.A., Samat, N., Hasan, N.N.N., Tan, M.L. (2020). Integrating Structural and Non-structural Flood Management Measures for Greater Effectiveness in Flood Loss Reduction in the Kelantan River Basin, Malaysia.

In: Mohamed Nazri, F. (eds) Proceedings of AICCE'19. AICCE 2019. Lecture Notes in Civil Engineering, vol 53. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-32816-0_87

Connelly, A., Carter, J., Handley, J., & Hincks, S. (2018). Enhancing the Practical Utility of Risk Assessments in Climate Change Adaptation. *Sustainability*, 10(5), 1399. https://doi:10.3390/su10051399

Gao, Y., Pan, H., & Tian, L. (2023). Analysis of the spillover characteristics of cooling effect in an urban park: A case study in Zhengzhou city. *Frontiers in Earth Science*, *11*. https://doi.org/10.3389/feart.2023.1133901

Greiving, S., & Ubaura, M. (Eds.). (2016). *Spatial planning and resilience following disasters: International and comparative perspectives*. Policy Press.

IPCC. (2014a). Climate Change 2014 Synthesis Report: Annexes. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Geneva.

IPCC. (2014b). Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi:10.1017/CBO9781107415379

IPCC. (2022a). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., https://doi:10.1017/9781009325844.

IPCC. (2022b). Annex II: Glossary [Möller, V., R. van Diemen, J.B.R. Matthews, C. Méndez, S. Semenov, J.S. Fuglestvedt, A. Reisinger (eds.)]. In: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, pp. 2897–2930, https://doi:10.1017/9781009325844.029.

Jurgilevich, A., Räsänen, A., Groundstroem, F., & Juhola, S. (2017). A systematic review of dynamics in climate risk and vulnerability assessments. *Environmental Research Letters*, 12(1), 013002. https://doi:10.1088/1748-9326/aa5508

Kelly, C. N., McGuire, K. J., Miniat, C. F., & Vose, J. M. (2016). Streamflow response to increasing precipitation extremes altered by forest management. *Geophysical Research Letters*, 43(8), 3727–3736. https://doi.org/10.1002/2016gl068058

Lalonde, M., Drenkhan, F., Rau, P., Baiker, J. R., & Buytaert, W. (2024). Scientific evidence of the hydrological impacts of nature-based solutions at the catchment scale. *Wiley Interdisciplinary Reviews Water*, *11*(5). https://doi.org/10.1002/wat2.1744

Lichfield, D. (2006). From Impact Evaluation to Dynamic Planning: an integrated concept and practice. In E. R. Alexander (Ed.), *Evaluation in Planning: Evolution and Prospects* (s. 237–266).

Lin, B. B., Ossola, A., Alberti, M., Andersson, E., Bai, X., Dobbs, C., Elmqvist, T., Evans, K. L., Frantzeskaki, N., Fuller, R. A., Gaston, K. J., Haase, D., Jim, C. Y., Konijnendijk, C., Nagendra, H., Niemelä, J., McPhearson, T., Moomaw, W. R., Parnell, S., . . . Tan, P. Y. (2021). Integrating solutions to adapt cities for climate change. *The Lancet Planetary Health*, *5*(7), e479–e486. https://doi.org/10.1016/s2542-5196(21)00135-2

Liquete, C., Udias, A., Conte, G., Grizzetti, B., & Masi, F. (2016). Integrated valuation of a nature-based solution for water pollution control. Highlighting hidden benefits. *Ecosystem Services*, 22, 392–401. https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2016.09.011

McKay, D. I. A., Staal, A., Abrams, J. F., Winkelmann, R., Sakschewski, B., Loriani, S., Fetzer, I., Cornell, S. E., Rockström, J., & Lenton, T. M. (2022). Exceeding 1.5°C global warming could trigger multiple climate tipping points. *Science*, 377(6611). https://doi.org/10.1126/science.abn7950

Rahman, A. U. & Rajib, S. (2015). Introduction and Approaches of Disaster Risk Reduction in Pakistan. In *Disaster Risk Reduction Approaches in Pakistan*, edited by Atta-Ur-Rahman, Amir Nawaz Khan and Rajib Shaw, 3–32. Tokyo: Springer.

Rana, I. A., Asim, M., Aslam, A. B., & Jamshed, A. (2021). Disaster management cycle and its application for flood risk reduction in urban areas of Pakistan. *Urban Climate*, 38. https://doi.org/10.1016/j.uclim.2021.100893

Seddon, N., Chausson, A., Berry, P., Girardin, C. a. J., Smith, A., & Turner, B. (2020). Understanding the value and limits of nature-based solutions to climate change and other global challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences*, 375(1794), 20190120. https://doi.org/10.1098/rstb.2019.0120

Sharma, J., & Ravindranath, N. H. (2019). Applying IPCC 2014 framework for hazard-specific vulnerability assessment under climate change. *Environmental Research Communications*. https://doi:10.1088/2515-7620/ab24ed

Singkran, N. (2017). Flood risk management in Thailand: Shifting from a passive to a progressive paradigm. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 25, 92–100. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2017.08.003

Sharpe, S., & Lenton, T. M. (2021). Upward-scaling tipping cascades to meet climate goals: plausible grounds for hope. *Climate Policy*, 21(4), 421–433. https://doi.org/10.1080/14693062.2020.1870097

Toham, A., Rustiadi, E., Juanda, B., & Kinseng, R. A. (2021). Relationship of participative planning, planning alignment and regional development performance: evidence from special region of Yogyakarta. *Procedia of Social Sciences and Humanities*, 1, 49-56. https://doi.org/10.21070/pssh.v1i.18

Torrieri, F., & Nijkamp, P. (2009). *Scenario analysis in spatial impact assessment: A methodological approach*. (Research Memorandum; No. 2009-26). Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde.

Wang, Y., Fu, Z., Cheng, Z., Xiang, Y., Chen, J., Zhang, P., & Yang, X. (2024). Uncertainty analysis of dam-break flood risk consequences under the influence of non-structural measures. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 102, 104265. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104265

World Bank. (2021). *A Catalogue of Nature-based Solutions for Urban Resilience*. Washington, D.C. World Bank Group

Yildirim, E., & Demir, I. (2021). An Integrated Flood Risk Assessment and Mitigation Framework: A case study for Middle Cedar River Basin, Iowa, US. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 56, 102113. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102113

Gülsün Duygu Bütün

Lisans derecesini 2013 yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama bölümünden, yüksek lisans derecesini 2016 yılında "The Impact of Transnational Municipal Networks on Climate Policy-Making: The Case Study of Gaziantep, Nilüfer and Seferihisar Municipalities" başlıklı teziyle ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler programından, doktora derecesini ise 2022 yılında "Development of a Climate Risk Assessment Method for the Provinces of Turkiye" başlıklı teziyle ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama bölümünden almıştır. Doktora tezi Çevre Vakfı, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü ve İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı tarafından üç ayrı birincilik ödülüne layık görülmüştür. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) bünyesinde Ülke ve Pilot Bölgelerde Mekânsal Stratejik Plan Projesi'nde şehir plancısı olarak, Bölgesel Çevre Merkezi (REC) Türkiye Ofisi'nde Türkiye'de Çevre Yönetimi için Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Projesi'nde danışman olarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nda İklim Değişikliği Konusunda Farkındalık Geliştirme Projesi'nde ise proje danışmanı olarak görev almıştır. Amasya Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapan Bütün'ün çalışma alanları iklim değişikliğine bağlı riskler ve zarar görebilirlik, yerel yönetimler, iklim değişikliği ve kentler, ulusaşırı kent ağlarıdır.

Gülsün Duygu Bütün received her Bachelor's degree in City and Regional Planning from Middle East Technical University (METU) in 2013, her Master's degree in 2016 from the Urban Policy Planning and Local Governments program at METU with a thesis titled *"The Impact of Transnational*

Municipal Networks on Climate Policy-Making: The Case Study of Gaziantep, Nilüfer and Seferihisar Municipalities", and her PhD in 2022 from the City and Regional Planning Department at METU with a dissertation titled *"Development of a Climate Risk Assessment Method for the Provinces of Turkiye."* Her doctoral dissertation was awarded first prize by three institutions: the Environmental Foundation, the METU Graduate School of Natural and Applied Sciences, and the İlhan Tekeli Foundation of Urbanism Culture. She worked as an urban planner in the "Spatial Strategic Planning for the Country and Pilot Regions" Project at the Economic Policy Research Foundation of Turkey (TEPAV); as a consultant in the "Institutional Capacity Building for Environmental Management in Türkiye" Project at the Regional Environmental Center (REC) Türkiye Office; and as a project consultant in the "Awareness Raising on Climate Change" Project at the Ministry of Environment and Urbanization. She is currently an assistant professor in the Department of City and Regional Planning at Amasya University. Her research areas include climate-related risks and vulnerability, local governments, climate change and cities, and transnational municipal networks.
E-posta: gulsun.butun@amasya.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*
Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*
Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com
Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 329-366 **DOI:**10.31198/idealkent.1635775

Türkiye'de turizm alanlarında iklim değişikliğine uyumlu mekânsal planlama ilkelerinin belirlenmesi[1] *

Aysun Aygün Oğur[2,3] Gamze Kazancı[4] Elif Ertekin[5]

Öz

Turizm sektörü, bir yandan iklim değişikliğine karşı hassas ve kırılgan bir yapıya sahipken, diğer yandan sera gazı emisyonlarıyla iklim değişikliğine neden olan sektörlerden biridir. Bu nedenle, turizmin stratejik ve mekânsal planlaması, küresel ve ulusal iklim değişikliğiyle mücadele çabalarına katkı sağlayacak bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Dünyanın önde gelen turizm merkezlerinden biri olan Türkiye için bu konu coğrafi konumu ve ekonomik yapısı gereğiyle önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki turizm bölgelerinde iklim değişikliğinden kaynaklı riskler ile mücadele edebilmek ve turizm gelişiminin iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak üzere mekânsal planlamaya esas teşkil edecek ilkelerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Turizm bölgelerinde mekânsal planlama ilkelerinin belirlenmesi için birinci aşamada, Türkiye'deki Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri (KTKGB) ve Turizm Merkezleri (TM) ile ilgili mevcut durum incelenmiştir. İkinci aşamada, Türkçe ve İngilizce akademik makaleler, raporlar ve tezler içeren sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Son aşamada, mevcut durum ve kapsamlı literatür taramasının bulguları ışığında, KTKGB ve TM'lerin riskleri ve potansiyelleri değerlendirilerek, iklim değişikliğiyle uyumlu mekânsal planlamanın temelini oluşturacak esaslar belirlenmiştir. Bu çalışma, iklim değişikliği uyumlu turizm için mekânsal planlamanın genel çerçevesini belirlemektedir. Bu çerçeve, gelecekteki turizm planları ve yatırımları için rehberlik sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *turizm planlama, iklim değişikliğine uyum, mekânsal planlama, kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgesi, Türkiye.*

Atıf/Cite

Aygün Oğur, A., Kazancı, G., & Ertekin, E. (2025). Türkiye'de turizm alanlarında iklim değişikliğine uyumlu mekânsal planlama ilkelerinin belirlenmesi. *İdealkent (48),* 329-366. https://doi.org/10.31198/idealkent.1635775

[1] Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü tarafından desteklenen ve Anadolu Doğa ve Kültür Koruma Kooperatifi (AnaDOKU) tarafından koordine edilen "İklim Değişikliği ve Turizm İlişkilerinin Ulusal Ölçekte Kavramsal Çerçevesinin Belirlenmesi" ve "Turizm Alanlarında İklim Değişikliğine Uyumlu Planlama İlkelerinin Belirlenmesi" projeleri çerçevesinde üretilmiştir.

[2] Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Denizli/Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9403-7124 E-posta: aaygun@pau.edu.tr

[3] Florida Üniversitesi, Tasarım, İnşaat ve Planlama Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Florida, ABD, E-posta: a.aygunogur@ufl.edu

[4] Arş. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6344-523X E-posta: kazancig17@itu.edu.tr

[5]Yük. Şehir Plancısı, Şehir Dedektifi: Kent, Çevre ve Sanat Derneği, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7448-3346 E-posta: elifrtknn@gmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 08.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 17.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 329-366 **DOI:**10.31198/idealkent.1635775

Determining spatial planning principles for climate change adaptation in tourism areas in Türkiye[6] *

Aysun Aygün Oğur[7,8] Gamze Kazancı[9] Elif Ertekin[10]

Abstract

The tourism sector is both sensitive and vulnerable to climate change, while also being one of the industries contributing it through greenhouse gas emissions. Therefore, tourism's strategic and spatial planning should be approached from a perspective supporting global and national efforts to combat climate change. For Türkiye, one of the world's leading tourism destinations, this is significant due to its geographical location and economic structure. This study aims to identify the principles that will form the basis of spatial planning to combat the risks posed by climate change and reduce the negative impacts of tourism development on climate change in Türkiye's tourism regions. Firstly, secondary data were utilized to reveal the current situation of the Culture and Tourism Conservation and Development Zone (CTCDZ) and Tourism Centers (TC) in Türkiye. Secondly, a systematic literature review was conducted. In the final stage, based on the findings of the comprehensive literature review, the risks and potentials of the CTCDZs and TCs were evaluated, and the principles for climate change-compatible spatial planning were identified. This study establishes the general framework for spatial planning in tourism, aligned with climate change adaptation. It is intended to serve as a guide for future tourism plans and investments.

Keywords: *tourism planning, climate change adaptation, spatial planning, culture and tourism conservation and development area, Türkiye.*

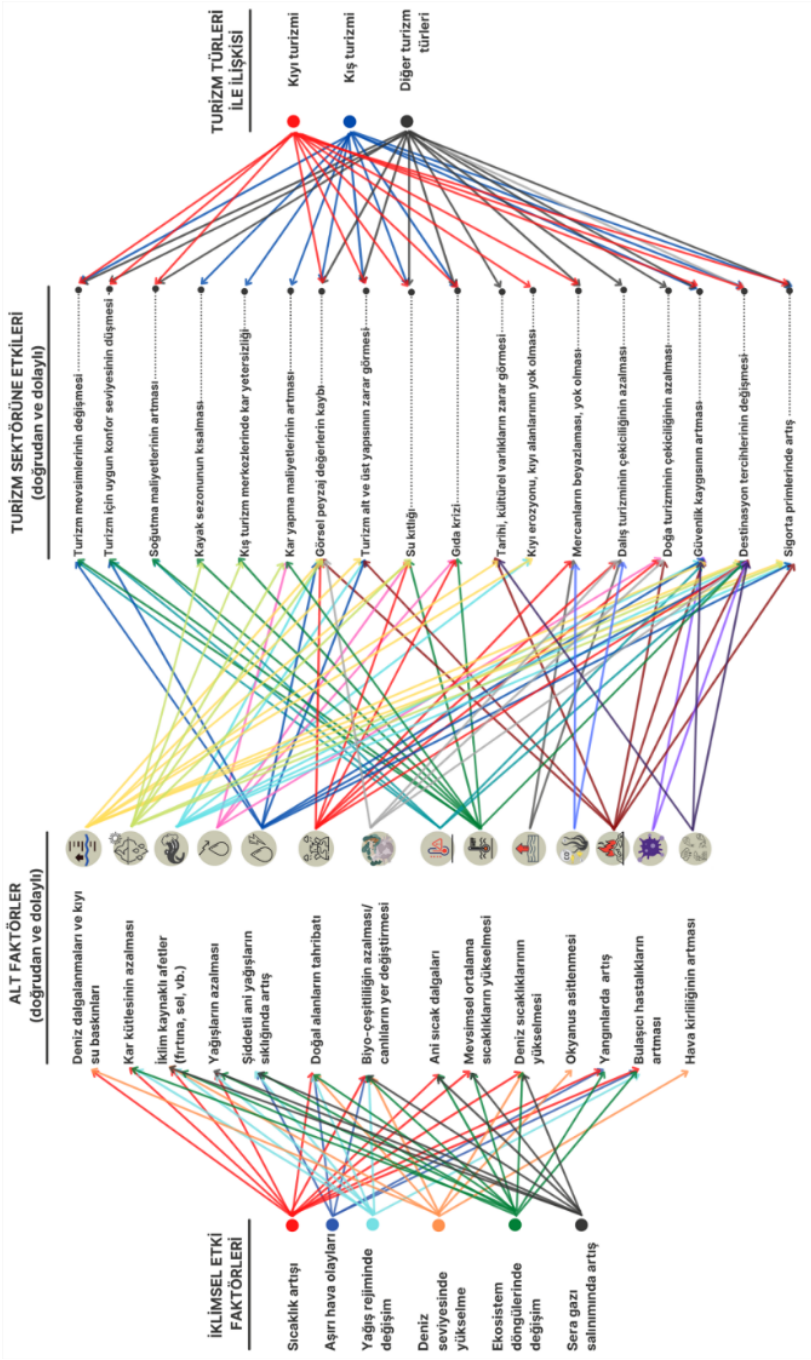
[6] This study was produced within the framework of the projects "Determination of the Conceptual Framework of Climate Change and Tourism Relationships at National Scale" and "Determination of Planning Principles Compatible with Climate Change in Tourism Areas" supported by the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Investments and Enterprises and coordinated by Anadolu Doğa ve Kültür Koruma Kooperatifi (AnaDOKU).
[7] Assoc. Prof., Pamukkale University, Architecture and Design Faculty, Department of Urban and Regional Planning, Denizli, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9403-7124
E-mail: aaygun@pau.edu.tr, aygunaysun@gmail.com
[8] University of Florida, College of Design Construction and Planning, Urban and Regional Planning, E-mail: a.aygunogur@ufl.edu
[9] Res. Assist. Istanbul Technical University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6344-523X E-mail: kazancig17@itu.edu.tr
[10] Msc. Urban Planner, City Detective: City, Environment, and Art Association, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7448-3346 E-mail: elifrtknn@gmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 08.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 17.06.2025
CC BY NC ND

Giriş

Küresel sera gazı salımı içinde turizmin payının %5 ile %12 arasında değiştiği görülmektedir (Dwyer vd. 2010; Sharif 2017). Turizm alt sektörlerinin karbon ayakizi incelendiğinde ise %75'inin ulaşım (%40 hava ulaşımı, %32 otomobil, %3 diğer ulaşım türleri), %21 konaklama, %4 diğer turizm aktiviteleri kaynaklı olduğu ortaya çıkmaktadır (UNWTO ve UNEP 2008). Geniş bir perspektiften bakıldığında ise turizm gelişimi ile arazi kullanımının değişmesi, su talebinin artması, doğal alanların kirletilmesi ve tahrip edilmesi, enerji tüketiminin artması iklim değişikliğine doğrudan ve dolaylı katkıda bulunmaktadır (Sharif 2017; Peeters vd., 2024).

Diğer taraftan iklim değişikliği turizm sektörünün geleceğini tehdit eden bir konumdadır (Dube vd., 2024). İklim değişikliğinin turizm üzerindeki etkileri iklimsel etki faktörlerine göre sıcaklık artışı, aşırı hava olayları, yağış rejiminde değişim, deniz seviyesinde yükselme, ekosistem döngülerinde değişim şeklinde sıralanabilir (Şekil 1). Sıcaklık artışı sebebiyle yaz aylarında mevcut popüler destinasyonlarda turist talebinin azalması, buna karşılık alternatif destinasyonların ve sezonların öne çıkması (Lopes vd., 2022); artan sıcaklık ve değişen yağış rejimi sebebiyle kar kütlesinin ve güvenilirliğinin azalması, kış ve kayak turizm sezonunun kısalması beklenmektedir (Knowles vd., 2024). Turizm destinasyonlarının yağış, rüzgâr, sel ve fırtına gibi şiddetli hava olayları karşısında ulaşım, enerji ve su altyapılarında problemler yaşaması beklenmektedir (IPCC 2014; Chandel ve Sharma, 2024). İklim değişikliğine karşı oldukça kırılgan durumda olan ekosistem döngülerinin değişmesi özellikle doğanın ve biyoçeşitliliğin çekici bir unsur olduğu turizm türlerini ve destinasyonlarını tehdit etmektedir (Steiger vd., 2024).

Şekil 1. İklim değişikliğinin turizm faaliyetlerine etkileri (Kaynak: yazarlar tarafından üretilmiştir)

İklim değişikliğinin bazı destinasyonları olumsuz etkilemesi, turizm talebinde azalışa sebep olması beklenirken bazı destinasyonlarda da turizm talebinde artışlar olabileceği söylenmektedir. Dolayısıyla her iki durumda da turizm sektörünün, faaliyetlerinin ve destinasyonlarının sosyo-ekonomik ve mekânsal açıdan yeni gelişen dinamiklere adapte olmaları/uyum sağlamaları büyük önem taşımaktadır (Scott 2021). Uluslararası literatürde giderek artan çalışmalar, iklim değişikliğini dikkate almadan büyüyen bir turizm sektöründe hiçbir koşulda sürdürülebilirliğin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır (Scott ve Gössling, 2022).

Bu çalışma Türkiye'deki turizm alanlarının iklim değişikliği ile mücadelesinde mekânsal planlamaya esas teşkil edecek ilkelerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde çalışma hem mekânsal planlama perspektifi hem de turizm sektörü dinamiklerini bir araya getiren bir yaklaşım benimsemektedir. Çalışmada 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca ilan edilen Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri (KTKGB) ve Turizm Merkezleri (TM) sınırları ele alınmaktadır. Yapılan çalışmanın hedefleri KTKGB ve TM alanlarının fiziki, doğal, tarihi ve kültürel değerlerini korurken iklim değişikliğine uyumlu mekânsal planlar üretmek üzere planlama ilkeleri belirlenmektedir. Bu kapsamda çalışma, mekânsal plan kararlarının iklim değişikliğinden kaynaklı riskler ile mücadeleyi güçlendirecek ve turizm gelişiminin iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacak yönde verilmesi için bir rehber oluşturması bakımından önemlidir.

Türkiye'de İklim Değişikliğinin Turizme Etkileri

1980'li yıllarda devlet teşvikleri ile başlayan ve zaman içerisinde hızla artan turizm yatırımları ile Türkiye dünyadaki en popüler ilk 10 destinasyon arasında yerini almıştır. Dolayısı ile turizm sektörü ülke için önemli bir döviz kaynağı haline gelmiştir (Okuyucu ve Somuncu, 2018). Bu gelişme, yapılan teşvik ve yatırımların yanında Türkiye'nin sahip olduğu doğal ve iklimsel faktörler ile de yakından ilişkilidir. Öyle ki, iklim değişikliği etkilerinin Türkiye turizmine, destinasyonlara ve turizm kaynaklarına etkisi kaçınılmazdır (Somoncu, 2018).

Türkiye'de kıyı turizmi, özellikle deniz-kum-güneş odaklı yapısıyla ön plana çıkmakta ve Kuzey-Orta Avrupa ülkelerinden yoğun turist çekmektedir. Ancak iklim değişikliği nedeniyle uzun vadede artan sıcaklıkların

konfor seviyelerini düşüreceği ve kıyı bölgelerinin cazibesini azaltacağı öngörülmektedir (Aygün, 2021; Somuncu, 2018). Kuzey Avrupa'da sıcaklık artışının domestik turizmi teşvik ederek uluslararası turist hareketliliğini azaltabileceği de belirtilmektedir. Bunun sonucunda yayla turizmi, ekoturizm gibi alternatif turizm türlerine olan ilginin artması ve kıyı turizminin sıcak yaz aylarından bahar aylarına kayması beklenmektedir (Aygün Oğur, 2022). Ayrıca orman yangınları, aşırı yağışlar, su baskınları ve deniz seviyesi yükselmesi gibi iklimsel etkilerin doğal alanların dengesini bozarak güvenlik kaygılarını artırabileceği ve turizm talebini olumsuz etkileyebileceği vurgulanmaktadır (Sevim ve Ünlüönen, 2010).

Türkiye'de iklim değişikliğinin turizm üzerindeki etkilerini değerlendiren çeşitli ampirik çalışmalar mevcuttur. Kış mevsiminde de sıcaklıkların yükselmesi ve yağışların azalması, dolayısı ile kar kütlesinin azalması, turizm sezonunun kısalması beklenmektedir (Aydemir ve Şenerol, 2014). Hatta Uludağ, Ilgaz, Kartalkaya, Elmadağ gibi kayak merkezlerinde iklim değişikliğinin olumsuz etkileri izlenmeye başlanmıştır (ATO,2007). Türkiye'deki kış turizm merkezlerinin geleceğini bir indeks üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendiren çalışmasında Demiroğlu vd. (2021) Doğu Anadolu bölgesinin gelecek kayak turizmi gelişimi için daha uygun iklim koşullarına sahip olacağını ortaya koymuştur. Düşük irtifalı turizm merkezleri bu noktada daha kırılgan konumdadır (Zeydan ve Sevim, 2008).

Değişen iklim konforu ile turizm talebi arasındaki ilişkiyi inceleyen Aygün Oğur ve Baycan (2023), Antalya, Aydın, Muğla ve İzmir'de 2050 yılına kadar sıcaklık artışına bağlı olarak turizm talebinin %50'ye kadar azalabileceğini öngörmektedir. Bahar ve kış aylarında talebin artabileceği, buna karşılık Adıyaman, Nevşehir, Konya ve Kütahya gibi destinasyonların daha uygun iklim koşulları sunabileceği belirtilmektedir. Toy ve Çalışkan (2024), Kuşadası'nda turizm faaliyetleri için yaz aylarında konfor koşullarının azaldığını, ilkbahar ve sonbaharda ise arttığını ortaya koymuştur. Kaya ve Güngör (2022), Aydın ili için benzer sonuçlara ulaşarak sıcaklık faktörünün yaz turizmi üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bilgin vd. (2024) ise Akdeniz kıyılarında 2026-2050 yılları arasında konfor seviyesinin 1976-2020 dönemine kıyasla düşeceğini, bu durumun turist sayısı ve geceleme istatistiklerini olumsuz etkileyebileceğini öngörmektedir.

Aygün Oğur ve Baycan (2024), Türkiye'deki turizm destinasyonlarını iklim değişikliği etkileri, altyapı ve turist talebi açısından değerlendirerek dokuz kademeli bir tablo oluşturmuştur. İstanbul ve Antalya, yüksek

turizm talebi ve gelişmiş altyapılarıyla yüksek potansiyele sahipken, Nevşehir, Antalya ve Konya iklim değişikliğinden daha az etkilenen alternatif destinasyonlardır. Öte yandan, İzmir ve Muğla, yüksek talep görmesine rağmen iklim değişikliğinin olumsuz etkileri nedeniyle risk altındadır. Çalışma, turizm sektörünün iklim değişikliğine karşı kırılgan olduğunu vurgulamakta ve sera gazı salımının azaltılması ile uyum politikalarının ulusal ve yerel düzeyde acilen ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Doğan, 2023).

Yöntem

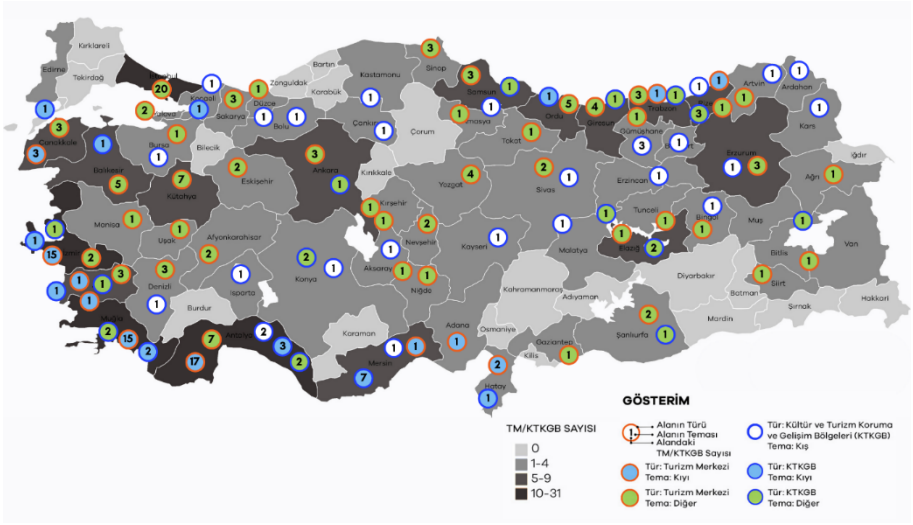
Bu çalışmada, turizm alanlarında iklim değişikliğine uyumlu mekânsal planlama esaslarının belirlenmesi amacıyla üç aşamalı bir yöntem izlenmiştir. İlk aşamada, Türkiye'deki KTKGB ve TM'nin mevcut durumu analiz edilmiştir. Turist sayıları, konaklama süreleri, yatak kapasiteleri ve afet riskleri gibi değişkenler değerlendirilerek mekânsal analizler gerçekleştirilmiştir. Veriler, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü veri tabanlarından temin edilerek Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında işlenmiştir.
İkinci aşamada, Türkçe ve İngilizce akademik makaleler, raporlar ve tezler üzerinden sistematik literatür taraması yapılmıştır. "İklim değişikliği", "turizm", "azaltım", "uyum", "stratejik planlama" ve "mekânsal planlama" gibi anahtar kelimeler kullanılarak Google Scholar, WoS, Scopus, Dergipark ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında tarama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca IPCC, UNWTO, UNEP ve UNDP gibi uluslararası kuruluşların raporları incelenmiştir. 677 akademik çalışma değerlendirilmiş, bunlardan 214'ü detaylı analize tabi tutulmuştur.

Son aşamada, elde edilen bulgular doğrultusunda KTKGB ve TM'lerin risk ve potansiyelleri belirlenmiş, iklim değişikliğine uyumlu mekânsal planlama ilkeleri oluşturulmuştur. İlkeler, farklı mekânsal planlama ölçekleri ve alt sektörler bazında kategorize edilerek uygulanabilir politika önerileri geliştirilmiştir.

Türkiye'de Turizm Bölgelerinin (KTKGB &TM) Mevcut Durum

Turizm yatırımlarını ve planlarını yönlendirmek üzere 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca Türkiye'de ilan edilen 165 TM, 67 KTKGB, 4

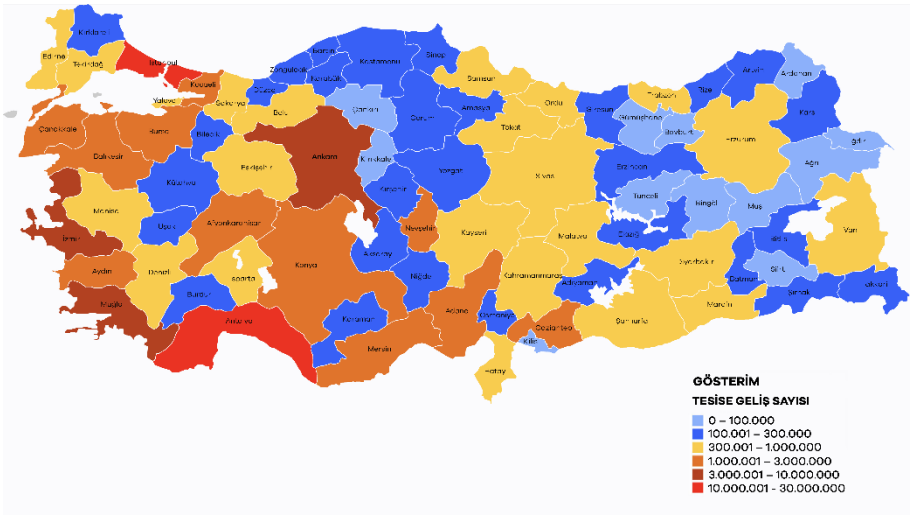
Turizm Alanı ve 1 Turizm Bölgesi bulunmaktadır. Toplamda 237 adet olan TM/KTKGB'lerin turizm türlerine göre dağılımı Şekil 2'de gösterilmektedir. Bu bölümde TM/KTKGB'lerin gelen turist sayısı, ortalama kalış süreleri, mevcut ve planlanan yatak kapasitelerine göre karşılaştırmaları yapılmakta, iklim değişikliği riskleri karşısındaki kırılganlıkları irdelenmektedir.

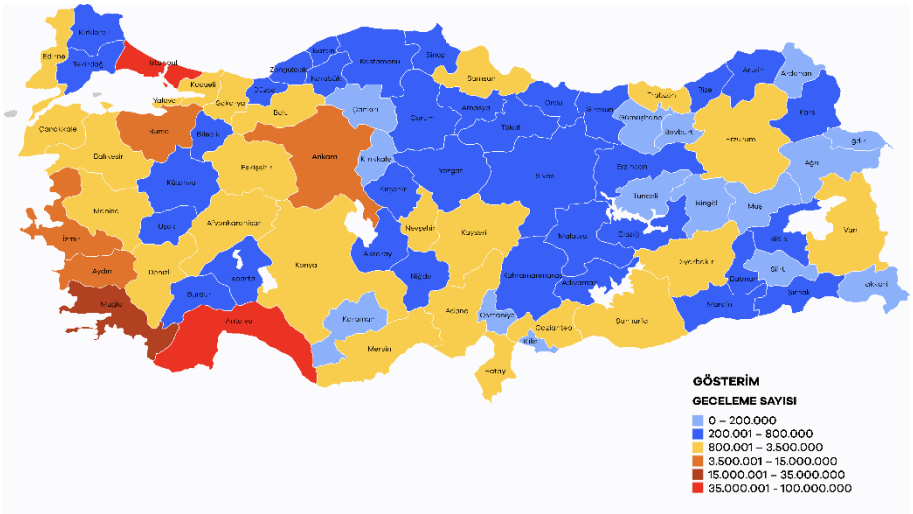
Şekil 2. TM/KTKGB'lerin turizm türlerine göre dağılımı (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığından temin edilmiştir)

Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan en güncel konaklama istatistikleri olan 2022 yılına ait Bakanlık (işletme) ve Belediye (basit) belgeli turizm tesisleri toplam verilerine göre, Türkiye'de en fazla turist çeken turizm merkezleri Antalya (27.132.985), İstanbul (17.512.391), Muğla (5.976.959) ve İzmir (3.845.356)'dir. Antalya'nın Kemer-Kumluca ve Serik ilçeleri 3'er milyonun üstünde, Manavgat 7 milyon, Alanya ise 8 milyonun üzerinde turist ağırlamaktadır. İstanbul'da Fatih 4,7 milyon, Beyoğlu 2,7 milyon, Şişli 1,5 milyondan fazla turist çekmektedir. Muğla'da ise Milas-Bodrum-Marmaris bölgesi 4,5 milyonun üzerinde ziyaretçi ağırlamaktadır. Aydın-Kuşadası, İzmir-Konak, Ankara-Çankaya da 1 milyon üzeri turist tarafından ziyaret edilen bölgeler arasındadır. Bu destinasyonlar, yerli ve yabancı turistlerin en çok tercih ettiği bölgeler olup, geceleme sayıları da turist yoğunluğu ile paralellik göstermektedir (Şekil 3).

Antalya'dan başlamak üzere Akdeniz ve Ege kıyılarında ortalama kalış sürelerinin yüksek olduğu (3 gün ve üstü), Marmara kıyılarında ortalamaya yakın seyrettiği (2-3 gün) ancak İstanbul'da tekrar artığı, Karadeniz'de yayla turizmi ile Trabzon ve Samsun'da öne çıkan merkezlere rastlandığı görülmektedir. Buna karşılık Orta Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde ortalama kalış süresinin görece kısaldığı tespit edilmektedir (Şekil 4).

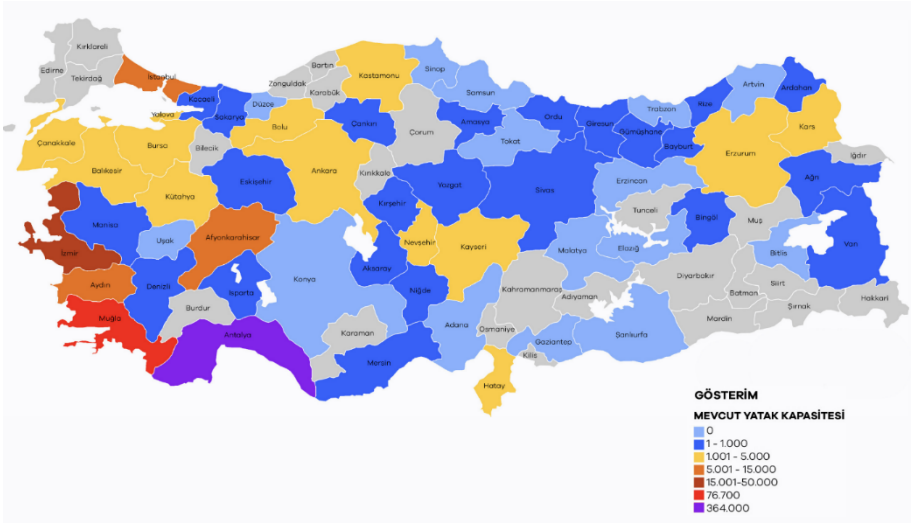

Şekil 3. İllerin Tesise gelen turist sayısına göre karşılaştırılması (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022(a,b) turizm istatistikleri kullanılarak yazarlar tarafından görselleştirilmiştir)

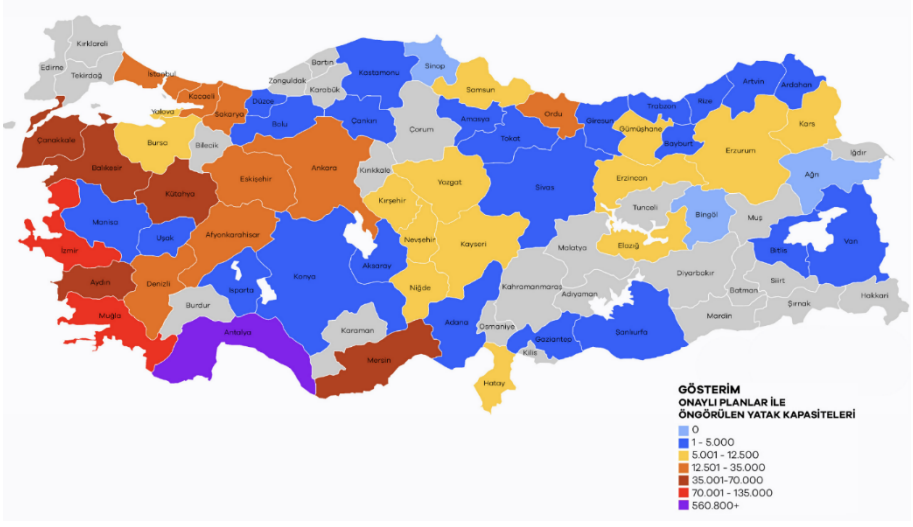

Şekil 4. İllerin geceleme sayısına göre karşılaştırılması (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022(a,b) turizm istatistikleri kullanılarak yazarlar tarafından görselleştirilmiştir)

Yatak kapasiteleri, TM/KTKGB'lerin altyapı yatırımlarını değerlendirmek için önemli bir göstergedir. 2021 yılı itibarıyla Antalya en yüksek yatak kapasitesine sahipken, onu Muğla, Aydın ve İzmir takip etmektedir (Şekil 5). Planlanan yatırımlarda da bu kıyı illeri öne çıkarken, Ordu, Çanakkale, Balıkesir ve Kocaeli gibi bazı bölgelerde de artış gözlemlenmektedir (Şekil 6). Veriler, turizm yatırımlarının ağırlıklı olarak kıyı turizmine yöneldiğini ve bu eğilimin devam edeceğini göstermektedir. Turist yoğunluğu ile altyapı paralellik gösterirken, İstanbul, Ankara ve Nevşehir gibi yüksek ziyaretçi çeken illerde yatak kapasitesinin görece düşük olduğu tespit edilmiştir.

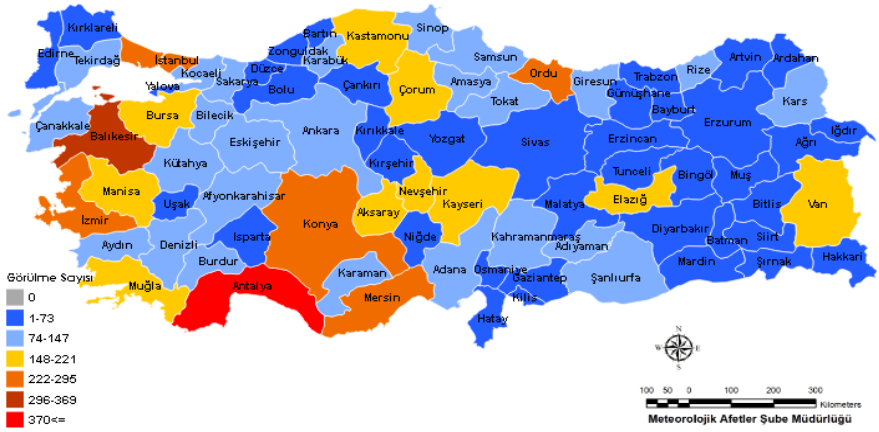
Şekil 5. TM/KTKGB'lerin mevcut yatak kapasitelerine göre karşılaştırılması (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2022 yılı verileri kullanılarak yazarlar tarafından görselleştirilmiştir)

Şekil 6. TM/KTKGB'lerin onaylı planlar ile öngörülen yatak kapasitelerine göre karşılaştırılması (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2022 yılı verileri kullanılarak yazarlar tarafından görselleştirilmiştir)

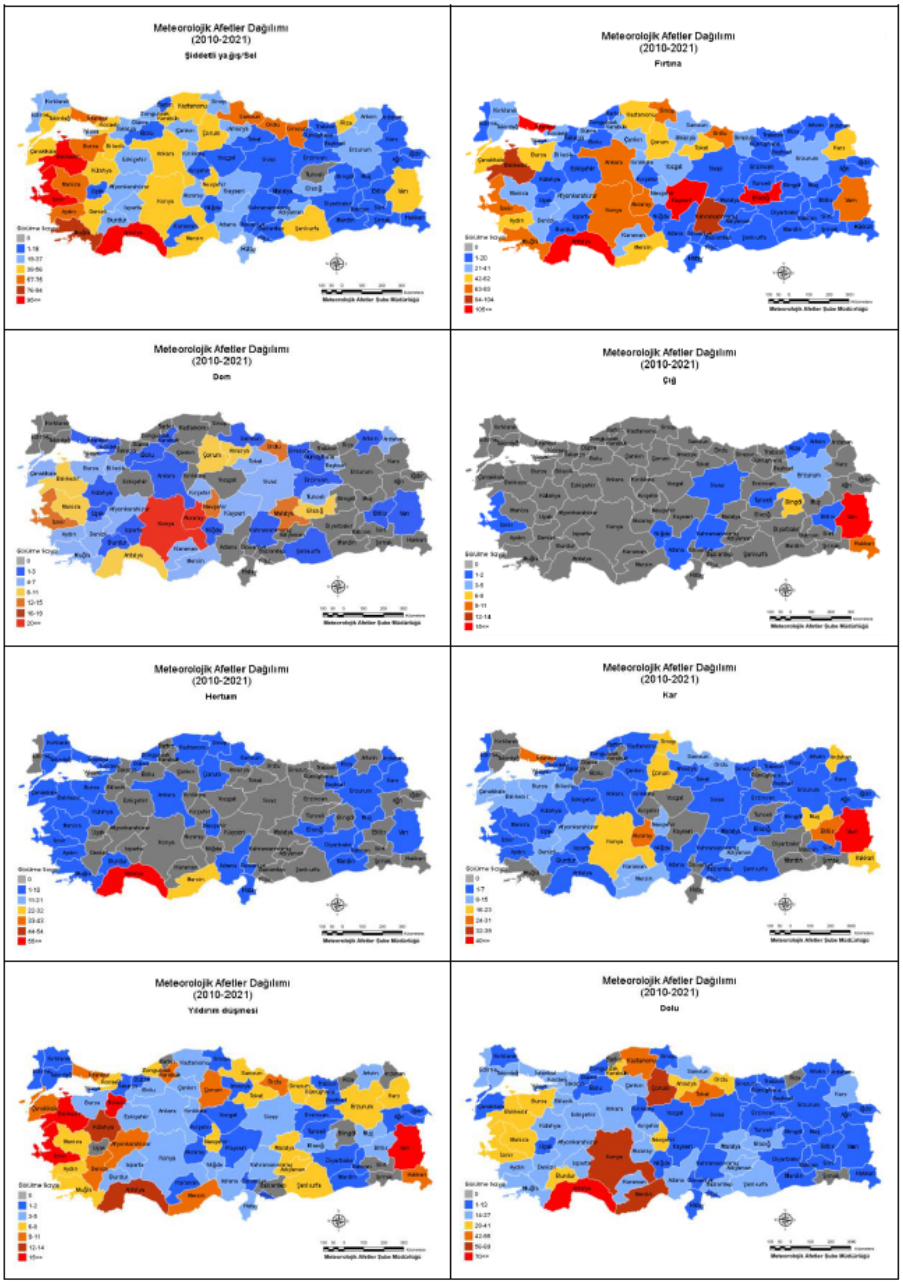
TM/KTKGB'lerin meteorolojik afetlere karşı kırılganlığını değerlendirmek amacıyla T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün (2022) raporu incelenmiştir. Raporda şiddetli yağış/seller, kar, hortum, fırtına, çığ, dolu, don, yüksek sıcaklık, kuraklık,

orman yangını ve heyelan gibi afetler ele alınmaktadır. Antalya, 2010-2021 yılları arasında 370'ten fazla vaka ile en fazla meteorolojik afete maruz kalan il olup, özellikle orman yangınları (2021), hortum (2019) ve şiddetli yağış/sel (2011) olayları öne çıkmaktadır. Yoğun turizm yatırımlarına sahip Antalya'nın bu kadar riskli olması, turizm sektörünün iklim değişikliğine karşı büyük bir tehdit altında olduğunu göstermektedir. Balıkesir, İstanbul, İzmir, Konya, Mersin ve Ordu da yüksek risk taşıyan iller arasındadır (Şekil 7).

Şekil 7. 2010-2021 yılları arasındaki meteorolojik afetlerin illere göre dağılımı (Kaynak: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022)

Meteorolojik afetlere göre bölgesel kırılganlıklar incelendiğinde, şiddetli yağış/sel en çok Antalya, İzmir ve Balıkesir'de görülmektedir. Muğla, İstanbul, Bursa, Manisa, Aydın, Samsun, Ordu ve Giresun da riskli iller arasındadır. Fırtına afetleri Antalya, İstanbul, Kayseri ve Elâzığ'da öne çıkarken, Konya ve Aksaray don olaylarından en çok etkilenen illerdir. Çığ riski özellikle Van ve Hakkâri'de yoğunlaşırken, hortum en çok Antalya ve Mersin'de görülmektedir. Kar yağışı Van'da, yıldırım düşmesi Balıkesir, İzmir ve Bilecik'te, dolu ise en çok Antalya'da meydana gelmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Türlerine göre afetlerin illere göre dağılımı (Kaynak: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022)

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Antalya, en fazla turist çeken, en yüksek yatak kapasitesine sahip ve gelecekte de kapasite artışı planlanan önemli bir turizm merkezidir. Ancak, aynı zamanda en fazla meteorolojik afete maruz kalan ve yüksek iklim riski taşıyan bir bölgedir. Benzer şekilde, İzmir ve İstanbul kritik turizm bölgeleri olarak öne çıkarken, Ordu, yatak kapasitesi artışına rağmen yüksek afet riski taşımaktadır.

Literatür Değerlendirmesi

Turizm Sektöründe Azaltım ve Uyum

Turizm sektörünün iklim değişikliğiyle mücadelesinde iki temel politika alanı öne çıkmaktadır: sera gazı salımlarını azaltmaya yönelik "azaltım" stratejileri ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı hazırlıklı olmayı amaçlayan "uyum" stratejileri.

Azaltım politikaları, iklim kaynaklı riskleri ve insan kaynaklı sera gazı etkisini en aza indirmeyi hedeflemektedir (IPCC, 2014). Literatürde azaltım stratejileri ulaşım, enerji, binalar/yapılar, su yönetimi, kentsel açık ve yeşil alanlar, atık yönetimi, farkındalık ve teşvik/caydırma olmak üzere sekiz alt sektörde değerlendirilmektedir. Enerji verimli bina modellerinin geliştirilmesi (Torcellini, 2006; Lapithis, 2004), araç bağımlılığının azaltılması ve yürünebilir, erişilebilir destinasyonların teşvik edilmesi (Balaban, 2012), yenilenebilir enerji kullanımı, atık azaltımı ve geri dönüşüm, ekosistem hizmetlerinin korunması ve çevre dostu yerleşimlerin tasarlanması, öne çıkan azaltım stratejileri arasındadır. Tablo 1, sistematik literatür taraması sonucu belirlenen iklim değişikliği azaltım stratejilerini alt sektörler bazında kategorize ederek sunmaktadır.

İklim değişikliğine uyum, mevcut ve öngörülen iklim kaynaklı etkilere karşı hazırlıklı olmayı ifade eder. Turizm sektörü özelinde, uyum stratejileri sektörün karşı karşıya olduğu riskleri azaltmayı ve dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır. Bu stratejiler, ulusal ve yerel düzeyde bütünleşik bir yaklaşımla ele alınmakta ve ölçeğe özgü etkiler doğrultusunda şekillenmektedir (Aygün, 2021; Pelling, 2011).

Tablo 1. Alt sektörlere göre azaltım stratejileri

Alt Sektör	Azaltım Stratejileri	Kaynak
Ulaşım	Kent içi ulaşım kaynaklı sera gazı emisyonlarının azaltılması	Sevim ve Zeydan 2008; Weaver 2011; Hemandez ve Ryan 2011; TEMA ve WWF 2015; Aydemir ve Şenerol 2014; Chapman 2007; Simpson vd. 2008; Jiricka-Pürrer 2021; Cadarso vd. 2015; Peker ve Aydın 2019
	Otomobil kaynaklı sera gazı emisyonlarının azaltılması -Taşıtların modernizasyonu ile ilgili kriterlerin belirlenmesi	
	Destinasyonlara varış alternatiflerinin geliştirilmesi -Destinasyon ulaşımlarının sağlanması amacıyla daha az karbon salımı yapan hızlı tren projelerinin desteklenmesi -Kısa mesafe uçuşlar yerine demir yolu ulaşımının tercih edilmesi ve tur operatörleri ile demiryolu şirketleri arasında anlaşmaların yapılması - Yakın pazar ve uzun süreli kalış hedefleyen stratejilerin öne çıkarılması	
	Havayolu ulaşımından kaynaklı sera gazı emisyonlarının azaltılması - Hava yolu emisyonlarının karbon ticaretinin bir parçası haline getirilmesi - Havayolu operasyonlarında yeni teknolojilerin kullanılması - Havayolu ulaşımına ekoloji vergisi getirilmesi	
Enerji	Operasyonel turizm faaliyetlerinde enerji tüketiminin azaltılması - Tesis büyüklüğüne göre enerji kullanımları üzerinden vergilendirme yapılması - Toplanan vergilerin ulusal sigorta katkılarında kesinti veya enerji verimliliği/düşük karbon teknolojileri için destek amaçlı kullanılarak işletmeye geri dönmesi	Coles vd. 2013; Becken ve Hay 2007; Lee 2000; Michailidou vd. 2016; Simpson vd. 2008; Arı ve Aydın 2019; Özkan ve Işık 2021; Bode vd. 2003
	Enerjide kayıp kaçak oranlarının azaltılması	
	Enerji korunumu ile ilgili teknolojilerden faydalanılması	
	Tesislerde yenilenebilir enerji kullanımının ve enerji korunumunun teşvik edilmesi	
Binalar/ Yapılar	Binalarda enerji yönetimi	Becken ve Hay 2007; Uncu 2019; Arı ve Aydın 2019; Becken 2005; Simpson vd. 2008
	Binalarda sürdürülebilir malzeme ve sistemlerin kullanılması	
	Gri su yönetiminin oluşturulması	

Su Yönetimi	Su tasarrufunun sağlanması	Coles vd. 2013; Sevim ve Zeydan 2008; Becken 2006; Arı ve Aydın 2019
	Su ısıtmak için kullanılan enerjinin alternatif kaynaklardan sağlanması	
Kentsel / Açık ve Yeşil Alanlar	Açık ve yeşil alan kullanımlarının düzenlenmesi	Peker ve Aydın 2019; DSÖ 2004; Jiricka-Pürrer 2021
Atık Yönetimi	Atıkların azaltılması, geri dönüşümün artırılması	Uncu 2019; Simpson vd. 2008
Farkındalık	Turizm talebinin yönlendirilmesi - Turizm talebinin daha seyrek ve uzun süreli seyahatlere yönlendirilmesi (Bayazıt, 2018) - Turistlerden eko-vergi alınması (Cadarso vd., 2015)	Lee 2000; Michailidou vd. 2016; Simpson vd. 2008; Bode vd. 2003; Chapman 2007
	İklim değişikliği farkındalığının artırılması	
Teşvik-Caydırma	Sera gazı salımları ile ilgili vergilendirme sisteminin geliştirilmesi	Cadarso vd. 2015
	Sertifikalandırma yöntemlerinin geliştirilmesi -Tur operatörleri için sürdürülebilir turizm sertifikasının getirilmesi (ulaşım, konaklama, gıda)	

Tablo 2, literatür taraması sonucunda belirlenen turizm sektörü uyum stratejilerini alt sektörler bazında sınıflandırmaktadır. Stratejiler, kentsel açık ve yeşil alanlar, ekosistem/doğal alanlar, binalar/yapılar, altyapı, afet yönetimi/sağlık, su yönetimi, farkındalık ve planlama başlıkları altında ele alınmaktadır.

Tablo 2. Alt sektörlere göre uyum stratejileri

Alt Sektör	Uyum Stratejileri	Kaynak
Kentsel / Açık ve Yeşil Alanlar	Yeşil alan miktarının artırılması	DSÖ 2004; Becken 2005; Hoogendoorn vd. 2018; Uncu 2019; DSÖ 2004; Özkan ve Işık 2021; Uncu 2019
	Mavi-yeşil sistemlerle doğal serinlemenin sağlanması	
	Yerele özgü bitkilendirme tercih edilmesi	
Ekosistem / Doğal Alanlar	Biyoçeşitliliğin korunması	Weaver 2011; Özkan ve Işık 2021; Simpson vd. 2008; Uncu 2019; Becken 2005; Demiroğlu ve Ülgen 2018; Akduman Vural 2017
	Kıyı ekosisteminin korunması	
	Kaynak kullanımının kontrol edilmesi ve denetlenmesi	
	Su kaynaklarının Korunması	
Binalar / Yapılar	Binalarda konfor seviyesinin ve yaşanabilirliğin yükseltilmesi	DSÖ 2004; Özkan ve Işık 2021
	Binaların olası afetlere karşı sağlamlaştırılması	
Altyapı	Altyapı sistemlerinin dayanıklılığının artırılması	Burton 2004; Scott ve Gössling 2018; DSÖ 2004; Demiroğlu 2016; Özkan ve Işık 2021; Becken 2005; Simpson vd. 2008; Demiroğlu vd. 2016
	Erken uyarı sistemlerinin kurulması ve düzenli bilgi akışının sağlanması	
	Olası afetlere karşı yapısal önlemlerin geliştirilmesi	
	Kış/kayak turizmi altyapısının değişen iklim koşullarına hazırlanması	
Afet Yönetimi / Sağlık	Afet riski olan alanlarda yapılaşmanın denetlenmesi	Becken ve Hay 2007; Simpson vd. 2008; Tompkins vd. 2005; Scott ve Gössling 2018; Sevim ve Zeydan 2008
	Risk yönetim sistemlerinin oluşturulması -Turistik tesislerde revir ve sağlık personeli bulundurulmasına dair düzenlemelerin yapılması	
Su Yönetimi	Su temini için alternatif su kaynakları yaratılması	Becken ve Hay 2007; Becken 2005; Simpson vd. 2008; Scott ve Gössling 2018
Farkındalık	Eğitim ve sertifika programları ile farkındalığın artırılması	Weaver 2011; Becken 2005;

	-Turizm iklim değişikliğine uyum sertifika programlarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması -Turistlere ve çalışanlara eğitim verilmesi, farkındalıklarının artırılması	Tompkins vd. 2005; Scott ve Gössling 2018
Planlama	Turizm ve İklim Değişikliği Ulusal Stratejik Planın oluşturulması. (Ülkemiz turizm merkezlerinin iklim değişikliğine karsı dirençlerinin tespiti ve uygulanacak önlemlerin belirlenmesi) - Genişleyen veya azalan bir pazarla başa çıkmak için alternatif pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi (iç turizmin daha güçlü tanıtımı dahil) -Uyum için finans yaratmak; (karbon vergisi, karbon ticareti vb araçlar kullanılarak) -İklim değişikliğinin sonuçlarıyla başa çıkmak için, inşa edilmiş turizm altyapısındaki değişiklikler için mali teşviklerin (hızlandırılmış amortisman vb) artırılması (	Becken ve Hay 2007; Bayazıt 2018; Scott vd. 2006; Wall 2007; Simpson vd. 2008; Demiroğlu 2016
	Destinasyonlarda ve turizm türlerinde çeşitlilik sağlanması -İlişkili diğer pazarları dahil edecek işletmelerin geliştirilmesi; gastronomi, şarap, sualtı sporları vb.	
	Turizm faaliyetlerinin değişen turizm sezonu ve mevsim normallerine uygun organize edilmesi -Tatil tarihlerinin tekrar düzenlenmesi -Okulların tatil olduğu tarihlerin iklim koşullarına göre tekrar düzenlenmesi	
	Sigorta kapsamlarının iklim risklerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi/iyileştirilmesi -Altyapı ve diğer hasarların tazmini için sigorta kapsamının iyileştirilmesi -Aşırı olaylar ve doğal afetler karşısında sigorta kapsamının iyileştirilmesi	

İklim Değişikliğine Duyarlı Mekânsal Planlama Yaklaşımları

İklim değişikliğine duyarlı mekânsal planlama, koruma-kullanma dengesi gözetilerek ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, doğa temelli çözümler ve mavi-yeşil altyapı yaklaşımları öne çıkmaktadır (EC 2019; BISE 2022).

Doğa temelli çözümler, ekosistemlerin korunmasını, onarılmasını ve sürdürülebilir yönetimini esas alarak su döngüsünün düzenlenmesi,

karbon yutaklarının artırılması ve kentsel dayanıklılığın güçlendirilmesi gibi çok yönlü faydalar sağlamaktadır (Naumann vd. 2014; Coşkun Hepcan 2022). Bu bağlamda, geçirgen yüzeylerin artırılması, akarsu yataklarının rehabilitasyonu, yeşil binalar ve çatı bahçeleri gibi uygulamalar hayata geçirilmektedir (GIOC 2021; Boland vd. 2021).

Ekokent, Sünger Kent, Kompakt Kent ve Ulaşım Odaklı Gelişim (TOD) gibi kentsel modeller de mekânsal planlamada iklim değişikliğine uyum sağlamak için geliştirilen yaklaşımlardır. Ekokentler, doğa ile bütünleşik, sürdürülebilir kentler oluşturmayı hedeflerken (Roseland 1997; Koçan ve Alp 2021), Sünger Kentler, suyun toprakta tutulmasını ve yeniden kullanılmasını sağlayan su yönetimi odaklı çözümler sunmaktadır (Zevenbergen vd. 2018; Qi vd. 2021; Kazancı & Gülümser, 2024).

Kompakt Kentler, yüksek yoğunluklu yerleşim ile enerji tüketimini ve ulaşım ihtiyacını azaltmayı hedeflemekte (Burton 2002; Neuman 2005), Ulaşım Odaklı Gelişim (TOD) modeli ise güçlü raylı sistemlerle yaya dostu, kompakt ve entegre bir kent formu önermektedir (TOD Institute 2022). Bu yaklaşımlar, sera gazı salımlarını azaltma, iklim değişikliğine uyum sağlama ve ekolojik dengeyi koruma hedefleri doğrultusunda mekânsal planlamanın temel bileşenleri olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye Turizm Bölgelerinde (KTKGB&TM) İklim Değişikliğine Duyarlı Planlamaya Temel Oluşturacak İlkeler

TM ve KTKGB'lerin mekânsal planları oluşturulurken iklim değişikliği etkileri ve sera gazı salımlarını azaltmak için temel ilkelerin belirlenmesi Türkiye turizminin geleceği bağlamında elzemdir. Turizm bölgelerinde iklim değişikliğine duyarlı planlama ilkeleri planlama disiplinin *kamu yararı, nesnellik, uzun erimlilik ve plan bütünlüğü temel ilkelerini* kapsamalıdır. Bunların yanında literatür değerlendirmesinden yola çıkarak yapılı, doğal ve sosyal çevrenin bir arada ele alınmasını gerektiren, kaynakları koruma-kullanma dengesini gözeterek değerlendirmeyi temel alan *sürdürülebilirlik ilkesi* bu kapsama dahil edilmelidir. Diğer yandan *çevre ve iklim adaleti ilkeleri* hiçbir toplumsal grubu geride bırakmayacak uyum ve azaltım politikalarının merkezinde olmalıdır. Turizm merkezlerinin dayanıklılığını artırmak üzere *esneklik ilkesi* benimsenmeli, planlar ortaya çıkacak ani değişim ve şoklara kısa sürede ve kolaylıkla uyum sağlayabilecek nitelikte hazırlanmalıdır. Turizm alanlarını iklim değişikliği etkilerine hazırlamak

için çok yönlü ve çok disiplinli bir yaklaşım gerekmektedir. Tüm paydaşları ve konu ile ilişkili tüm bilim alanlarını içeren bir perspektif oluşturmak için *kapsayıcılık ilkesi* temel alınmalıdır.

Bu kapsamda iklim değişikliğine duyarlı turizm alanları planlama ilkelerine altlık oluşturacak esaslar, iki planlama kademesi için belirlenmiştir. İlk aşamada master planlara, ikinci aşamada ise imar planlarına esas teşkil eden konular ele alınmıştır. Ayrıca, literatür taramasının ışığında risk azaltma ve uyum politikalarının odaklandığı temel konular doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır. Risk azaltma kapsamında geliştirilen iklim politikaları, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, üretim-tüketim kalıplarının iyileştirilmesi ve diğer antropojen etmenlerin denetim altına alınması yoluyla sera gazı emisyonlarının azaltılmasına odaklanmaktadır. Buna karşılık, uyum politikaları ise su kaynaklarının bütüncül yönetimi, atıkların etkin biçimde ele alınması, kıyı alanlarının düzenlenmesi ve yeşil-mavi altyapı sistemlerinin entegrasyonu gibi uygulamalar aracılığıyla kentlerin iklim değişikliğine karşı dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır (Aşıcı ve Şahin, 2017; Kazancı ve Tezer, 2021).

Turizm Master Planlarına Altlık Oluşturacak Planlama Esasları

Literatür taramasının ışığında iklim değişikliğine duyarlı planlama için; planlama yaklaşımı, ulaşım, enerji yönetimi, açık ve yeşil alan kullanımı/doğal alanlar, risk alanları alt sektörlerini kapsayan esaslar belirlenmiştir.

Planlama Yaklaşımı

Turizm alanlarında sürdürülebilir, çevre duyarlı, su döngüsünü gözeten, enerji tüketimi yönünden tasarruf imkanları sunan, doğa temelli ve ulaşım sistemi ile bütünleşmiş planlama yaklaşımları benimsenmelidir. Bu kapsamda "Eko-kent", "Sünger kent", Kompakt kent", "Ulaşım Odaklı Gelişim" gibi kentsel gelişme modelleri örnek alınabilir. Arazi kullanım kararları yerel sosyal, ekonomik ve çevresel değerler dikkate alınarak sürdürülebilir kent gelişim modellerine uygun olarak oluşturulmalıdır. Bunun yanında turizm master planlarında iklim değişikliği odaklı azaltım ve uyum politikalarını içeren bölümlerin yer alması zorunlu olmalıdır.

Ulaşım

Ulaşım sistemlerinde toplu taşıma ve yeşil ulaşım kapsamında motorsuz/elektrikli araç kullanımı önceliklendirilerek havalimanı, otogar, tren garı gibi ana ulaşım merkezlerinden turizm cazibe noktaları ve turizm tesislerine ulaşım bağlantılarının artırılması, hızlı, güvenilir ve konforlu ulaşımın geliştirilmesi esas olmalıdır. Ulaşım kaynaklı sera gazı salımlarının azaltılması için kent merkezlerindeki araç trafiğinin azaltılması, yaya/bisiklet ulaşımının teşvik edilmesi için arazi kullanım kararları geliştirilmelidir. Bu konuda ulaşım odaklı kentsel gelişme modeli örnek teşkil etmektedir. Bölgesel ölçekten yaklaşıldığında birbiri ile ilişkili ve rota oluşturma potansiyeli taşıyan TM ve KTKGB'ler arasında ulaşımı sağlamak için öncelikli demiryolu olmak üzere alternatif ulaşım sistemlerinin uygulanabilirlik/fizibilite etütlerinin yapılması sağlanmalıdır.

Enerji Yönetimi

Turizm alanındaki enerji ihtiyacını karşılamak için kamu yararı gözetilerek bölgeye özgü yenilenebilir enerji kaynağı (güneş, rüzgâr, biyogaz, termal, vb.) altyapısının kurularak desteklenmesi, yenilenebilir enerji kullanımı ve yatırımı için teşviklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda mekânsal planlarda yenilenebilir enerji altyapı yatırımlarına uygun alanlar tespit edilmelidir. Diğer yandan, turizm bölgelerinde işletme kaynaklı sera gazı salımlarının takibi yapılmalıdır. Toplam sera gazı salımları yüksek olan turizm merkezlerinde sürdürülebilirlik kriterleri göz önüne alınarak sera gazı azaltım ve karbon dengeleme mekanizmalarının kullanılması gerekmektedir.

Açık ve Yeşil Alanlar/Doğal Alanlar

Hâkim rüzgâr yönü, topografya, doğal yapı ve çevresel faktörler dikkate alınarak yeşil alanların sürekliliğinin sağlanması, kentsel ve doğal yeşil alanlar arasındaki mekansal ilişkinin kurulması gereklidir. Bu kapsamda yapılaşmış çevrenin içinde ve çeperinde karbon yutak alanlarının tespit edilmesi, koruması ve tahrip olanların rehabilite edilerek iyileştirilmesine yönelik kararlar geliştirilmelidir. Yerleşim alanı içerisindeki akarsu yatakları ve akarsuların doğa tabanlı çözümlerle rehabilite edilmesi ve taşkın önlemlerinin alınması ile ekolojik koridorlar olarak değerlendirilmesi, kentsel yeşil sistemin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda çevrenin ve biyoçeşitliliğin korunması için ulusal ve uluslararası çerçevede tanımlanan tüm anlaşma ve mevzuatların

dikkate alınması esastır. Tahrip olmuş habitatlar için rehabilitasyon çalışmalarının yapılması önceliklendirilmelidir.

Kıyılar ve Risk Alanları

Kıyı erozyonuna maruz kalan alanların tespit edilmesi için kıyıların izlenmesi ve takibine yönelik bir sistem oluşturulması, kıyı erozyonu tespit edilen alanlarda erozyon önleyici doğa tabanlı yumuşak kıyı koruma yöntemleri öncelikli olmak koşulu ile gerekli önlemlerin geliştirilmesi esastır. Yine kıyı alanlarında deniz seviyesindeki yükselmeye yönelik projeksiyonlar dikkate alınarak risk analizlerinin yapılması ve arazi kullanım kararlarının belirlenmesi gerekmektedir. Sel ve taşkın risk alanları iklim değişikliği senaryolarına dayanan uzun dönem yağış ve aşırı hava olayları projeksiyonları dikkate alınarak tespit edilmeli, bu alanlarda doğa temelli çözümler kapsamında mavi-yeşil altyapıyı oluşturmaya yardımcı arazi kullanım kararları geliştirilmelidir. Diğer taraftan risk faktörleri, kış/kayak turizm merkezleri için de dikkate alınmalı, kayak pistlerinin yer seçimleri iklim değişikliği senaryolarını dikkate alan uzun dönem yağış ve kar projeksiyonlarından faydalanılarak yapılmalıdır.

TM ve KTKGB İmar Planlarına Altlık Oluşturacak Planlama Esasları

İmar planlarına konu olan alanlarda iklim değişikliğine duyarlılığın entegre edilmesi için öncelikle arazi kullanım kararları yerel riskler, potansiyeller ve kırılganlıklara göre belirlenmelidir. Planlama alanında arazi kullanımı, ulaşım, binalar, açık, yeşil ve kamusa mekanlar, enerji ve atık yönetimi gibi alt sektörlere yönelik kararların iklim değişikliği etkileri gözetilerek verilmesi önem taşımaktadır.

Arazi Kullanımı

Turizm talebinin en yüksek olduğu, en yüksek yatak kapasitesine sahip Antalya, Muğla, Aydın ve İzmir illerinde kıyı turizmi ön plana çıkmakta ve sahiller turizme konu olan en önemli doğal alanları oluşturmaktadır. Bu illerde bulunan TM ve KTKGB'lerde kıyı tahribatı ve afetler izlenmeli, kıyı daralması, biyoçeşitlilik kaybı ve kıyı sellerine karşı doğa temelli ve yarı-doğal (hibrit) çözümler üretilmelidir.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından toplanan verilere göre en fazla şiddetli yağış ve sel afeti görülen iller Antalya, İzmir ve Balıkesir, Muğla, İstanbul, Bursa, Manisa, Aydın, Samsun, Ordu, Giresun olmuştur.

Ülkemizin Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyılarında konumlanan bu TM ve KTKGB'lerde sürdürülebilir su döngüsünün sağlanabildiği kentsel gelişim modelleri temel alınmalıdır. Bu kapsamda geçirgen yüzeylerin artırılması, akarsu yataklarının doğa temelli çözümlerle ıslah edilmesi, kent içinde yeşil alanların artırılması, yağmur hasadı bahçelerinin yapılması esas alınmalıdır. Kentsel gelişme modeli olarak sünger kentler örnek alınarak planlama çalışmaları geliştirilebilir.

Meteorolojik afetlerle en çok yüzleşen iller Antalya, Balıkesir, İstanbul, İzmir, Konya, Mersin, Ordu şeklinde sıralanmaktadır. Bu illerde bulunan TM ve KTKGB'lerde yapılacak planlarda afet yönetim planları dikkate alınmalıdır.

Ulaşım

Güvenli ve konforlu bisiklet ve yaya ulaşımı tesisler ve cazibe noktaları, faaliyet alanları (kültür merkezi, turistik yapılar, sit alanları, eski kent merkezi, büyük ölçekli sağlık ve eğitim alanları) ile bağlantıları düşünülerek, yeşil sistem ile bütünleşmiş ve doğal serinleme unsurları kullanılarak (geniş taçlı ağaçlandırma, rüzgâr koridorları oluşturma, yapay-doğal sulak alanlar oluşturma vb.) planlanmalıdır.

Binalar

Turizm tesis yapılarında kullanılacak malzemelerin iklim değişikliği etkisini artıracak betonarme, çelik gibi malzemeler yerine ısı tutmayan, bulunduğu yöreye uyumlu yerel kaynaklardan temin edilen veya geri dönüştürülmüş, doğal serinleme sağlayabilen malzemelerden seçilmesi esastır. Mimari projeler oluşturulurken termal stres, hava kalitesi, yaşam kalitesi gibi kriterler gözetilmeli ve ilgili yönetmelikle desteklenmelidir.
Mavi-yeşil altyapıların bir parçası olarak yeşil çatı, yeşil cephe, teras bahçe uygulamalarının artırılması teşvik edilmelidir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik, yeşil bina, enerji ve çevre sertifikasyon programlarına katılım desteklenmelidir. Ayrıca, turizm tesis binalarında yağmur suyu toplama ve depolama, gri su arıtma ve tekrar kullanma altyapılarının oluşturulması teşvik edilmelidir.

Planlama alanında kitlelerin topografya, iklim ve doğal bitki örtüsünü gözeterek yerleştirilmesi, doğal peyzaj bütünlüğü ve mikro iklimlendirme konularının dikkate alınarak vaziyet planlarının oluşturulması öncelikli olmalıdır.

Açık, Yeşil ve Kamusal Mekanlar

Kamusal alanlarda ve tesislerde açık ve yeşil alan miktarını artıracak, bahçe, yeşil çatı, yeşil cephe uygulamalarına yönlendirecek kentsel tasarım kararlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Kamu ve özel mülkiyete konu olan açık alanlarda geçirimsiz yüzeylerin azaltımı, geçirgen ve yarı-geçirgen yüzey kaplama malzemelerinin kullanımı önceliklendirilmelidir. Bununla birlikte tesis içinde ve kamusal alanlarda peyzaj düzenlemesi yapılırken yere/bölgeye özgü, mevcut peyzaj ile uyumlu, az su tüketen, kuraklığa dayanıklı ve gölgelik alan oluşturan ağaç türleri ile habitata uyumlu, sürdürülebilir kaynaklardan elde edilen doğal endemik bitki türlerinin kullanımı esastır. Egzotik ve istilacı türlerden kaçınılmalıdır.

Meydanlarda mikro serinletici etkiyi artırmak için kalıcı yeşil doku oluşturacak, gölgelik dinlenme alanları sunacak, yeşil ve mavi ögeleri barındıran kentsel tasarım düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca, meydanlar ve kentsel açık ve yeşil alanları birbirine bağlayan yeşil koridorların yaya ve bisiklet yolları ile tasarlanması esastır. Tasarımlarda açık alan termal konforu artıracak rüzgâr, gölge, bitkilendirme faktörlerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Kamusal alanlarda, yol kenarlarında ve parklarda yağmur bahçeleri, yağmur hendekleri ve yağmur hasadı alanları oluşturularak yağmur suyunun toplanması, aşırı yağışlarda yüzey akışlarının azaltılması ve sel riskinin düşürülmesi esastır. Toplanan yağmur sularının bahçe sulama gibi faaliyetlerde kullanılması için altyapının oluşturulması teşvik edilmelidir

Enerji Yönetimi

Kamusal veya özel mülkiyet alanlarında doğal ışıklandırma, doğal serinletme ve yenilenebilir enerji kullanımını esas alan enerji verimliliğine yönelik tasarım rehberinin hazırlanması önerilmektedir.

Atık Yönetimi

Geri dönüşümün sağlanması amacıyla kâğıt-karton, cam, metal, plastik, organik, pil, elektronik atıklar, tıbbi atıklar, bitkisel veya mekanik yağlar ve diğer geri kazanılabilir atıkların kaynağında ayrıştırılması, ayrıştırılan atıkların hijyenik şekilde depolanması ve toplanmasına ilişkin mekânsal düzenlemelerin yapılması esastır.

Planlama Esaslarının Azaltım ve Uyum Politikaları ile İlişkisi

Hem master hem de imar planları için belirlenen planlama esaslarında iklim değişikliği ile mücadele politikalarından azaltım politikaları; ulaşım, binalar, enerji yönetimi üzerine yoğunlaşır iken uyum politikaları; açık ve yeşil alanlar, doğal ve kamusal alanlar, atık yönetimi, risk ve kıyı alanlarında etkili olmaktadır. Planlama yaklaşımı ve arazi kullanım konuları ise hem azaltım hem de uyum konularını kapsamaktadır. Öte yandan, ulaşım, enerji yönetimi, açık-yeşil-doğal alanlar her iki ölçekteki plan türünde de esaslar barındırmaktadır (Tablo 3).

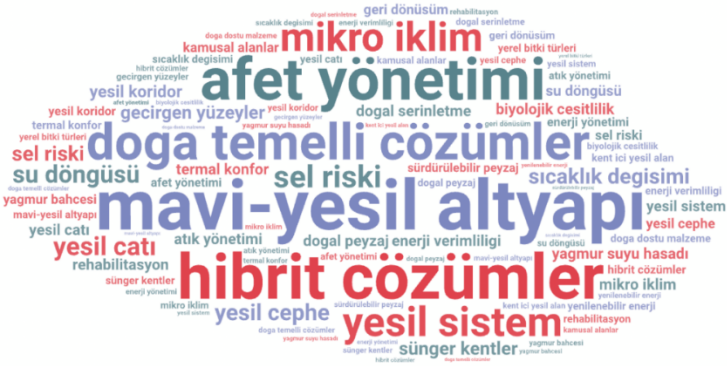
Tablo 3. Plan türlerine göre planlama esasları ve politikalar

	Planlar		İklim Değişikliği Mücadele Politikaları	
Esaslar	Master Planı	İmar Planı	Azaltım	Uyum
Planlama Yaklaşımı	X		X	X
Ulaşım	X	X	X	
Enerji Yönetimi	X	X	X	
Açık, Yeşil/ Doğal Alanlar	X	X		X
Kıyılar ve Risk Alanları	X			X
Arazi Kullanımı		X	X	X
Binalar		X	X	
Atık Yönetimi		X		X

Turizm master ve imar planlarına altlık oluşturacak esaslarda öne çıkan kavramları vurgulamak amacıyla Şekil 9 ve Şekil 10'da görülen kelime bulutları üretilmiştir. Uyum politikaları ile işikili doğa tabanlı çözümler, ekolojik koridorlar, hibrit çözümler, mavi-yeşil altyapı, afet yönetimi, mikro iklimlendirme kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Azaltım politikaları ile ilişkili olarak da yenilenebilir enerji, karbon dengeleme, yeşil ulaşım kavramları vurgulanmaktadır. Bu anahtar kavramlar turizm alanlarının planlanmasında temel alınması gereken yaklaşımlara işaret etmektedir.

Şekil 9: Turizm master planlarına altlık oluşturacak planlama esasları kelime bulutu (Yazarlar tarafından üretilmiştir).

Şekil 10: TM ve KTKGB imar planlarına altlık oluşturacak planlama esasları kelime bulutu (Yazarlar tarafından üretilmiştir).

Sonuç

İklim değişikliği, turizm sektörü üzerinde önemli etkiler yaratmakta ve bu iki olgu arasında çift yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Turizm sektörü, ulaşım, konaklama ve hizmetler yoluyla sera gazı salımını artırarak iklim değişikliğini hızlandırırken, iklim değişikliğinin yol açtığı sıcak dalgaları, seller, kuraklık ve aşırı hava olayları da turizm faaliyetlerini ve altyapısını tehdit etmektedir. Bölgesel farklılıklar doğrultusunda bazı destinasyonlar turizm sezonunun uzaması gibi avantajlar elde edebilirken, bazıları ise ciddi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, iklim değişikliği ile mücadele küresel, ulusal ve yerel düzeyde çok yönlü ve bütüncül politikalar gerektirmektedir.

Planlamaya temel teşkil edecek esasların belirlenmesinde literatürde öne çıkan iki politika alanı "azaltım" ve "uyum" yönlendirici olmuştur. Mekânsal planların yapımında sera gazı salımlarının azaltılması, iklim tehditleri karşısında önlemlerin alınması ve doğal alanların korunması öncelikli konular olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda mekânsal planların alt bileşenleri için öneriler geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında geliştirilen önerilerin ötesinde turizm alanlarına yönelik bilimsel ve teknik araştırmaların artırılması ve ilgili mevzuatın iklim değişikliğini de içerecek şekilde güncellenmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda kurumlar arası iş birliğinin geliştirilmesi ve mevzuatın güçlendirilmesi için önerilen başlıklar şu şekilde sıralanabilir;

- Turizm tesis ve bölgelerinde yenilenebilir enerji kullanımının artırılması için gerek bireysel gerekse turizm işletmelerinin/bölge aktörlerinin bir araya gelerek oluşturacağı kooperatifler ve/ya yatırım ortaklıkları yolu ile yapılacak olan yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvik edilmesi,
- Turizm sektörü için azaltım ve uyum fonu oluşturulmasına ve bu alandaki ar-ge ve faaliyet maliyetlerinin bu fondan karşılanmasına yönelik çalışmaların yapılması,
- Turizm sektörünün en büyük emisyon kaynaklarından biri olan ulaşım sektöründe salımları azaltmak için çevre dostu ulaşım tercihlerinin teşvik edilmesine yönelik tur operatörleri, işletmeler, ulaşım hizmet sağlayıcılarının iş birliğini arttıracak yöntemlerin geliştirilmesi,
- Mekânsal planlar araştırma ve analiz aşamalarına bölgeye/alana özgü iklim değişikliği risk analizi yapım şartının eklenmesi, riskli bölgelerde yerleşime uygunluğunu değerlendiren daha detaylı jeolojik veya jeoteknik etüt raporların istenmesi,
- Turizm bölgelerinde yapılacak planlara ek olarak planlanan alanın iklim değişikliği etkileri göz önüne alınarak azaltım ve uyum önlemlerini kapsayacak risk yönetim planının oluşturulması.

İklim değişikliğine karşı TM/KTKGB'lerin risk ve kırılganlıklarının belirlenebilmesi için alt ölçekli detaylı analizlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, Antalya, Muğla, İzmir ve İstanbul kıyı turizmi açısından incelenirken, Bursa ve Erzurum ise kış turizmi için potansiyel çalışma alanları olarak değerlendirilebilir. Yerele özgü araştırmaların yürütülmesi, iklim değişikliğine duyarlı turizm planlaması yaklaşımlarının geliştirilmesine katkı sağlayarak, yatırımların yönlendirilmesi ve kaynakların etkin kullanımı açısından önemli bir zemin oluşturabilir.

Determining spatial planning principles for climate change adaptation in tourism areas in türkiye[11] *

Aysun Aygün Oğur[12,13] Gamze Kazancı[14] Elif Ertekin[15]

The share of tourism in global greenhouse gas emissions varies between 5% and 12%. From a broader perspective, tourism development directly and indirectly contributes to climate change through changes in land use, increased water demand, pollution and destruction of natural areas, and increased energy consumption. On the other hand, climate change threatens the future of the tourism sector. Due to the increase in temperature, tourist demand is expected to decrease in popular destinations in the summer months, while alternative destinations and seasons are expected to come to the fore; due to the increasing temperature and changing precipitation regime, snow level and reliability are expected to decrease, and the winter and ski tourism season is expected to get shorter. Tourism destinations are expected to experience problems in transportation, energy and water infrastructures in the face of severe weather events such as rainfall, wind, floods and storms. Changes in ecosystem cycles, which are highly vulnerable to climate change, threaten tourism types and destinations where nature and biodiversity are attractive factors. While climate change is expected to negatively affect some destinations and cause a decrease in tourism demand, there may be an increase in tourism demand in some

[11] This study was produced within the framework of the projects "Determination of the Conceptual Framework of Climate Change and Tourism Relationships at National Scale" and "Determination of Planning Principles Compatible with Climate Change in Tourism Areas" supported by the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Investments and Enterprises and coordinated by Anadolu Doğa ve Kültür Koruma Kooperatifi (AnaDOKU).
[12] Assoc. Prof., Pamukkale University, Architecture and Design Faculty, Department of Urban and Regional Planning, Denizli, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9403-7124
E-mail: aaygun@pau.edu.tr, aygunaysun@gmail.com
[13] University of Florida, College of Design Construction and Planning, Urban and Regional Planning, E-mail: a.aygunogur@ufl.edu
[14] Res. Assist. Istanbul Technical University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6344-523X E-mail: kazancig17@itu.edu.tr
[15] Msc. Urban Planner, City Detective: City, Environment, and Art Association, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7448-3346 E-mail: elifrtknn@gmail.com

destinations. Therefore, in both cases, it is of great importance for the tourism sector, its activities and destinations to adapt to the new dynamics in socio-economic and spatial terms.

This study aims to determine the principles that will form the basis for spatial planning in combating climate change in tourism areas in Turkey. In this study, a three-stage method was followed. In the first stage, the current situation of the Culture and Tourism Conservation and Development Zone (CTCDZ) and Tourism Centers (TC) in Turkey was analyzed. Spatial analyses were carried out by evaluating variables such as tourist numbers, length of stay, bed capacities and disaster risks. In the second stage, a systematic literature review was conducted through Turkish and English academic articles, reports and theses. In the final stage, the risks and potentials of CTCDZs and TCs were identified in line with the findings, and spatial planning principles compatible with climate change were developed. The principles were categorized on the basis of different spatial planning scales and sub-sectors, and applicable policy recommendations were developed.

Planning principles for climate change sensitive tourism areas have been determined for two planning levels. In the first stage, the issues that constitute the basis for master plans and in the second stage, the issues that constitute the basis for implementation plans are discussed. In the light of the literature review, principles covering planning approach, transportation, energy management, use of open and green areas/natural areas, risk areas sub-sectors were determined for climate change sensitive master planning. In order to integrate climate change sensitivity in areas subject to implementation plans, land use decisions should first be determined according to local risks, potentials and vulnerabilities. Principles covering sub-sectors; land use, transportation, buildings, open, green and public spaces, energy and waste management in the planning area are determined by considering climate change impacts.

"Mitigation" and "adaptation" are the two prominent policy areas in the literature in determining the principles that will form the basis for planning. Reducing greenhouse gas emissions, taking measures against climate threats and protecting natural areas are considered as priority issues in the preparation of spatial plans. In this context, recommendations have been developed for the sub-components of spatial plans. The objectives of the study are to determine planning principles in order to produce spatial plans compatible with climate change while protecting the

physical, natural, historical and cultural values of CTCDZs and TC areas. In this context, the study is important in terms of providing a guide for making spatial plan decisions in a way that will strengthen the fight against the risks arising from climate change and reduce the negative impacts of tourism development on climate and environment. Beyond the recommendations developed within the scope of the study, it has emerged that scientific and technical research on tourism areas should be increased and the relevant legislation should be updated to include climate change strategies.

Kaynakça/References

Akduman Vural, B. M. (2017). Türkiye'de iklim değişikliğine karşı "kent ve su" arasındaki koruma kullanma dengesinin sağlanmasına yönelik stratejiler. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 67-91.

Arı, İ. ve Aydın, L. (2019). Türkiye'de yerel iklim değişikliği eylem planlarının hazırlanması ve etkin uygulanması için öneriler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Ek Sayı* (2019), 395-414.

Aşıcı, A. A. ve Şahin, Ü. (Ed.) (2017). Yeşil ekonomi. Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizmetleri.

ATO, (2007). Küresel ısınma sektörleri yaktı. 7 Ocak 2025 tarihinde http://www.atonet.org.tr adresinden erişildi.

Aydemir, B. ve Şenerol, H. (2014). İklim değişikliği ve Türkiye turizmine etkileri: delfi anket yöntemiyle yapılan bir uygulama çalışması. *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute, 17*(31). doi: 10.31795/baunsobed.664062

Aygün Oğur, A. (2022). İklim Değişikliğine Duyarlı Turizm Planlaması: Türkiye İçin Fırsatlar ve Tehditler. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, *1*(1), 80-104.

Aygün Oğur, A. ve Baycan, T. (2023). Assessing climate change impacts on tourism demand in Turkey. *Environment, Development and Sustainability, 25*(3), 2905-2935.

Aygün Oğur, A. ve Baycan, T. (2024). How to manage tourism development based on impacts of climate change in Turkiye?. *Asia-Pacific Journal of Regional Science*, *8*(1), 1-24.

Aygün, A. (2021). Impacts of climate change on tourism sector in Turkey: challenges and future prospects. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Balaban, O. (2012). Climate Change and Cities: A Review on the Impacts and Policy Responses, *METU Journal of the Faculty of Architecture 29* (1), 21-44.

Bayazıt, S. (2018). İklim değişikliği ve turizm ilişkisinin Türkiye iç turizmi açısından incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 29* (2) , 221-231. doi: 10.17123/atad.488283

Becken, S. (2005). Harmonising climate change adaptation and mitigation: The case of tourist resorts in Fiji. *Global environmental change, 15*(4), 381-393. doi: 10.1016/j.gloenvcha.2005.08.001

Becken, S. ve Hay, J. E. (2007). Tourism and climate change. risks and opportunities. Clevedon: Channel View Publications.

BISE (2022). Biodiversity Information System for Europe Typology of green infrastructure. 25 Eylül 2022 tarihinde https://biodiversity.europa.eu/green-infrastructure/typology-of-gi adresinden erişildi.

Bilgin, B., Acar, S., Demiralay, Z., An, N., Turp, M. T. ve Kurnaz, M. L. (2024). A synthetic approach to the Holiday Climate Index for the Mediterranean Coast of Türkiye. *International Journal of Biometeorology*, 1-15.

Bode, S., Hapke, J. ve Zisler, S. (2003). Need and options for a regenerative energy supply in holiday facilities. *Tourism Management, 24*(3), 257-266. doi: 10.1016/S0261-5177(02)00067-5

Boland, B., Charchenko, E., Knupfer, S. ve Sahdev, S. (2021). Focused adaptation: a strategic approach to climate adaptation in cities. New York: McKinsey, C40

Burton, E. (2002). Measuring urban compactness in UK towns and cities, *Environment and Planning B: Planning and Design, 29*(1), 219- 250.

Burton, I., Lim, B., Spanger-Siegfried, E., Malone, E. L. ve Huq, S. (2004). Adaptation policy frameworks for climate change: Developing strategies, policies, and measures. Cambridge, UK: UNDP, Cambridge University Press. 6 Şubat 2022 tarihinde https://www.preventionweb.net/files/7995_APF.pdf adresinden erişildi.

Cadarso M., Gomez N., López L., Tobarra M. ve Zafrilla J. (2015). Quantifying Spanish tourism's carbon footprint: the contributions of residents and visitors: a longitudinal study. *Journal of Sustainable Tourism, 23*(6), 922-946. doi: 10.1080/09669582.2015.1008497

Chandel, V. B. ve Sharma, M. R. (2024). Climate Change and Weather Extremes in Tourist Towns: Challenges for Livelihood in Himachal Pradesh, India. In *Climate Change, Vulnerabilities and Adaptation: Understanding and Addressing Threats with Insights for Policy and Practice* (pp. 61-78). Cham: Springer Nature Switzerland.

Chapman, L. (2007). Transport and climate change: A review. *Journal of Transport Geography, 15*(5), 354-367. doi: 10.1016/j.jtrangeo.2006.11.008

Coles T., Zschiegner A. ve Dinan C. (2013). Climate change mitigation policy and the tourism sector perspectives from the South West of England. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events, 5*(1), 1-27. doi: 10.1080/19407963.2012.734991

Coşkun Hepcan, Ç. (2022). Doğa Temelli Çözümler ve Kentsel Dirençlilik. *Çevre, Şehir ve Iklim Dergisi, 1*(2), 19-40.

Demiroglu, O. C., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. ve Abegg, B. (2021). The Ski Climate Index (SCI): fuzzification and a regional climate modeling application for Turkey. *International journal of biometeorology*, *65*, 763-777.

Demiroglu, O. C., Turp, M. T., Ozturk, T. ve Kurnaz, M. L. (2016). Impact of climate change on natural snow reliability, snowmaking capacities, and wind conditions of ski resorts in Northeast Turkey: A dynamical downscaling approach. *Atmosphere, 7*(4), 52.

Demiroğlu, O. C. ve Ülgen, İ. G. (2018). İklim değişikliği ve turizm: Genişletilmiş bir çerçeve. Sustainable Tourism Congress Proceedings Book, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Demiroğlu, O.C., (2016). İklim Değişikliğinin Ergan Dağı Kış Sporları Merkezinde Yapay Karlama Kapasitesine Etkisi. 1. Ulusal Alternatif Turizm Kongresi Bildiri Kitabı, Nisan 2016.

Doğan, M. (2023). İklim Değişikliği ve Turizm Türkiye Projeksiyonu. IJOPEC Publication, Londra.

Dube, K., Nhamo, G., Kilungu, H., Hambira, W. L., El-Masry, E. A., Chikodzi, D. ve Molua, E. L. (2024). Tourism and climate change in Africa: informing sector responses. *Journal of Sustainable Tourism*, *32*(9), 1811-1831.

Dwyer, L., Forsyth, P., Spurr, R. ve Hoque, S. (2010). Estimating the carbon footprint of Australian tourism. *Journal of Sustainable tourism, 18*(3), 355-376.

EC (2019). Ecosystem services and green infrastructure. Erişim: https://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/indexen.htm (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Eşbah Tunçay, H. (2022). İklim Dostu Şehircilik Bağlamında Suya Duyarlılık. *Çevre, Şehir ve Iklim Dergisi, 1*(2), 41-58.

GIOC (2021). Green infrastructure. Erişim: https://greeninfrastructureontario.org/what-is-green-infrastructure/ (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Hoogendoorn G. ve Fitchett J.M. (2018). Tourism and climate change: A review of threats and adaptation strategies for Africa. *Current Issues in Tourism, 21*(7), 742-759. doi: 10.1080/13683500.2016.1188893

International Panel of Climate Change (IPCC) (2014). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change.Contribution of Work-ing Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Edenhofer, O., R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel and J.C. Minx (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA

Jiricka-Pürrer A., Brandenburg C. ve Pröbstl-Haider, U. (2021). Reprint of: City tourism pre- and post-covid-19 pandemic – Messages to take home for

climate change adaptation and mitigation? *Journal of Outdoor Recreation and Tourism, 31.* doi: 10.1016/j.jort.2021.100435

Kaya, B. G. ve Güngör, Ş. (2022). Aydın ili biyoklimatik konfor şartlarının turizm konfor indeksi ile analizi. *Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemleri Dergisi*, *4*(2), 65-70.

Kazancı, G. ve Gülümser, A.A. (2024). The Assessment of Sponge City as a Method for Climate Change Adaptation: A Meta-Analysis Literature Review, *9. Conference on Urban Studies 20-22 November 2024*, Ankara, Türkiye.

Kazancı, G. ve Tezer, A. (2021). İklim Değişikliğine Uyumda Mekânsal Planlama ve Akıllı Yönetişim Çerçevesinde Türkiye. *Planlama Dergisi, 31(*2), 302-320.

Knowles, N. L., Scott, D. ve Steiger, R. (2024). Climate Change and the Future of Ski Tourism in Canada's Western Mountains. *Tourism and Hospitality*, *5*(1), 187-202.

Koçan, N. ve Alp, F. (2021). Ekokent Statüsündeki Kentler ve Özellikleri. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi, 17*(1), 1-23.

Lapithis P. (2004). Traditional vs. Contemporary vs. Solar Buildings. In Proceedings ISES Conference, Freiburg, Germany. 19-22 Haziran.

Lee, H. (2000). Climate Change Policy and the Sustainable Future. *International Review for Environmental Strategies, 1,* 17-23.

Lopes, H. S., Remoaldo, P. C., Ribeiro, V. ve Martin-Vide, J. (2022). Pathways for adapting tourism to climate change in an urban destination–Evidences based on thermal conditions for the Porto Metropolitan Area (Portugal). *Journal of Environmental Management*, *315*, 115161.

Michailidou, A. V., Vlachokostas, C. ve Moussiopoulos, N. (2016). Interactions between climate change and the tourism sector: Multiple-criteria decision analysis to assess mitigation and adaptation options in tourism areas. *Tourism Management, 55*, 1-12. doi: 10.1016/j.tourman.2016.01.010

Naumann, S., Kaphengst, T., Keighley McFarland, K. ve Stadler, J., (2014). The Challenge of Climate Change - Partnering with Nature: Nature-Based Approaches for Climate Change Mitigation and Adaptation, German Federal Agency for Nature Conservation, *Konstantinstr. 110*, 53179 Bonn, Germany, 22p.

Neuman, M. (2005). The compact city fallacy, *Journal of Planning Education and Research, 25*(1), 11-26.

Okuyucu, A. ve Somuncu, M., (2018). 1990-2015 Yılları arasında Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm hareketlerindeki değişim. *Türk Coğrafya Dergisi*, *71*, 7-13.

Özkan, B. ve Işık, N. (2021). İklim değişikliğinin turizm destinasyonlarına yönelik etkilerinin turizm türlerine göre sınıflandırılması. C. Cobanoglu ve diğerleri (Ed.), Daha İyi Bir Dünya İçin Turizm (s. 814-836) içinde. USA: University of South Florida M3 Center Publishing. doi: 10.5038/9781955833028

Peeters, P., Çakmak, E. ve Guiver, J. (2024). Current issues in tourism: Mitigating climate change in sustainable tourism research. *Tourism Management*, *100*, 104820.

Peker, E. ve Aydın, C.İ. (2019). Değişen iklimde kentler: Yerel yönetimler için azaltım ve uyum politikaları-Mercator politika notu. İstanbul Politikalar Merkezi-Sabancı Üniversitesi-Shiftung Mercator Girişimi. doi: 10.13140/RG.2.2.12733.41447

Pelling, M. (2011). Adaptation to climate change: From resilience to transformation. London: Routledge.

Qi, Y., Chan, F. K. S., O'Donnell, E. C., Feng, M., Sang, Y., Thorne, C. R. ve Thadani, D. (2021). Exploring the Development of the Sponge City Program (SCP): The Case of Gui'an New District, Southwest China. *Frontiers in Water, 41*.

Roseland, M. (1997). Dimensions of the eco-city. *Cities, 14*(4), 197-202.

Scott, D. (2021). Sustainable tourism and the grand challenge of climate change. Sustainability, 13(4), 1966.

Scott, D. ve Gössling, S. (2018). Tourism and climate change mitigation. embracing the paris agreement: pathways to decarbonisation. Belgium: European Travel Commission Erişim: https://etc-corporate.org/uploads/2018/03/ETC-Climate-Change-Report_FINAL.pdf (Erişim tarihi: 05.06.2022)

Scott, D. ve Gössling, S. (2022). A review of research into tourism and climate change-Launching the annals of tourism research curated collection on tourism and climate change. *Annals of Tourism Research*, *95*, 103409.

Scott, D., de Freitas, C.R. ve Matzarakis, A. (2006). Adaptation in the tourism and recreation sector. In Biometeorology for adaptation to climate variability and change. G. R. Mc-Gregor, I. Burton and K. Ebi. (Ed.), Biometeorology for Adaptation to Climate Variability and Change (s. 171-194) içinde. The Netherlands: Springer.

Sevim, B. ve Ünlüönen, K., (2010). İklim değişikliğinin turizme etkileri: konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *28*(1), 43-66.

Sharif, A., Afshan, S. ve Nisha, N. (2017). Impact of tourism on CO2 emission: evidence from Pakistan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research, 22*(4), 408-421.

Simpson, M.C., Gössling, S., Scott, D., Hall, C.M. & Gladin, E. (2008). Climate Change Adaptation and Mitigation in the Tourism Sector: Frameworks, Tools and Practices. UNEP, University of Oxford, UNWTO, WMO: Paris, France

Somuncu, M., (2018). İklim değişikliği Türkiye için bir tehdit mi, bir fırsat mı? TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 3-6 Ekim 2018, Ankara.

Steiger, R., Knowles, N., Pöll, K. ve Rutty, M. (2024). Impacts of climate change on mountain tourism: A review. *Journal of Sustainable Tourism*, *32*(9), 1984-2017.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022). Türkiye Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi (2010-2021) Erişim:

https://mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/meteorolojikafetler2010-2021.pdf (Erişim tarihi: 18.06.2022)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022a). Belediye Belgeli Konaklama İstatistikleri İl-İlçe Tablosu. Erişim: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-211090/yillik-il-ilce-konaklama-istatistikleri.html (Erişim tarihi: 18.06.2024)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022b). Turizm İşletme Belgeli Konaklama İstatistikleri İl-İlçe Tablosu. Erişim: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-208783/yillik-il-ilce-konaklama-tablolari.html (Erişim tarihi: 18.06.2024)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022c). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği ve Turizm İlişkilerinin Ulusal Ölçekte Kavramsal Çerçevesinin Belirlenmesi Raporu. Erişim: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9669/kultur-ve-turizm-koruma-ve-gelisim-bolgeleri-ve-turizm-merkezleri.html (Erişim tarihi: 01.06.2025).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022d). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Turizm Alanlarında İklim Değişikliğine Uyumlu Planlama İlkelerinin Belirlenmesi Raporu. Erişim: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9669/kultur-ve-turizm-koruma-ve-gelisim-bolgeleri-ve-turizm-merkezleri.html (Erişim tarihi: 01.06.2025).

TEMA Vakfı, WWF-Türkiye. (2015). İklim ve sivil toplum, iklim değişikliğinin yerel etkileri raporu. Erişim: https://cdn-tema.mncdn.com/Uploads/Cms/iklim-degisiklik-yerel-etkileri-rapor-kitapcigi.pdf (Erişim tarihi: 05.06.2022)

TOD Institute (2022). Erişim: http://www.tod.org (Erişim tarihi: 20.09.2022).

Tompkins, E., Nicholson-Cole, S., Boyd, E., Hurlston, L-A., Brooks Hodge, G., Clarke, J., Trotz, N., Gray, G. & Varlack, L. (2005). Surviving climate change in small islands. A guidebook. University of East Anglia, UK: Tyndall Centre for Climate Change Research. Erişim: http://www.ukcip.org.uk/wp-content/Wizard/Small_islands.pdf (Erişim tarihi: 05.06.2022)

Torcellini, P., Pless, S., Deru, M. & Crawley, D. (2006). Zero Energy Buildings: A Critical Look at the Definition, The 30th National Renewable Energy Laboratory Conferences (NREL/CP-550-39833), USA.

Toy, S. ve Çalışkan, U. (2024). Kuşadası Destinasyonunun İklim Özelliklerinin Dinlence ve Turizm Faaliyetlerinin Etkilenebilirliği Açısından Değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *35*(2), 150-169.

Uncu, B.A. (2019). İklim İçin Kentler - Yerel Yönetimlerde İklim Eylem Planı. 350 Türkiye. E. Baysal (Ed.). İstanbul: Dijital Düşler Basım. Erişim: https://world.350.org/iklimicinkentler/files/2019/05/350_booklet_2.pdf (Erişim tarihi: 05.06.2022)

UNWTO-UNEP-WMO. (2008). Climate Change and Tourism: Responding to Global Challenges, Madrid

Wall, G. (2007). The tourism industry and its adaptability and vulnerability to Climate Change. B. Amelung, K. Blazejczyk, A. Matzarakis (Ed.), Climate

change and tourism: Assessment and coping strategies (s.5-19) içinde. Freiburg: University of Freiburg.

Weaver D. (2011). Can sustainable tourism survive climate change? *Journal of Sustainable Tourism, 19*(1), 5-15. doi: 10.1080/09669582.2010.536242

Zevenbergen, C., Fu, D. ve Pathirana, A. (2018). Transitioning to sponge cities: challenges and opportunities to address urban water problems in China. *Water, 10*(9), 1230.

Zeydan, Ö., Sevim, B., (2008). İklim değişikliğinin kış turizmine etkileri. TMMOB İklim Değişimi Sempozyumu 13-14 Mart Ankara, s. 156-171.

Aysun Aygün Oğur

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden 2011 yılında mezun oldu. Yüksek lisans derecesini İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir Planlama Anabilim Dalı'ndan 2015 yılında, doktora derecesini aynı üniversitenin Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı'ndan 2021 yılında aldı. 2012-2018 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2017-2018 Akademik yılında Belçika, KU Leuven Üniversitesi, Coğrafya ve Turizm Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürdü. 2018 yılında Pamukkale Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde çalışmaya başladı. 2024 yılında Şehir ve Bölge Planlama alanında Doçentlik unvanını aldı. Şu anda Fulbright doktora sonrası araştırma desteği kapsamında çalışmalarına ABD, Florida Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama bölümünde devam etmektedir. Araştırma konuları arasında mekânsal planlama, iklim değişikliğine uyum, iklim değişikliğinin turizm sektörüne etkileri ve turizm sektöründe uyum ve azaltım stratejileri bulunmaktadır.

She graduated from Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning in 2011. She received her Master's Degree from Istanbul Technical University, Urban Planning in 2015 and her Ph.D. degree from the same university, Department of Urban and Regional Planning in 2021. She worked as a Research Assistant at Istanbul Technical University between 2012-2018. In the 2017-2018 academic year, she continued her studies as a Visiting Researcher at the Department of Geography and Tourism, KU Leuven University, Belgium. In 2018, she started working at Pamukkale University, Department of Urban and Regional Planning. In 2024, she received the title of Associate Professor in the field of Urban and Regional Planning. Currently, she continues her studies at the Department of City and Regional Planning, University of Florida, US as Fulbright post-doctoral research fellow. Her research interests include spatial planning, adaptation to climate change, impacts of climate change on the tourism sector, and adaptation and mitigation strategies in the tourism sector.

E-posta: a.aygunogur@ufl.edu, aaygun@pau.edu.tr

Gamze Kazancı

1994 yılında Muğla'da doğdu. 2012 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. ODTÜ'de 2017 yılında Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde lisans eğitimini, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 2019 yılında Şehir Planlama Yüksek lisans programını tamamlamış ve 2019 yılından itibaren İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Doktora Programına devam etmektedir. 2018 yılından beri İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İklim değişikliğine uyum, mekânsal stratejik planlama, sürdürülebilirlik, akıllı kent konularında çalışmaları olan Gamze Kazancı'nın, ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır.

She was born in 1994 in Muğla. In 2012, she started her undergraduate education at Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning. She completed her undergraduate education in the Department of Urban and Regional Planning at METU in 2017, completed her Master's Degree in Urban Planning at Istanbul Technical University in 2019 and has continue her PhD program in ITU Urban and Regional Planning since 2019. Since 2018, she has been working as a research assistant at ITU Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning. Gamze Kazancı, who has studies on climate change adaptation, spatial strategic planning, sustainability, smart city, has national and international publications.

E-posta: kazancig17@itu.edu.tr

Elif Ertekin

Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun oldu (2017). Yüksek lisans derecesini Süleyman Demirel Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı'ndan aldı (2021). Şehir Dedektifi: Kent, Çevre ve Sanat Derneği'nde çalışmaya başladı (2023). Halen bu dernekte görevine devam etmektedir. Temel çalışma alanları arasında göçün medyadaki temsili, iklim değişikliği ve çocukların mekânsal hakları yer almaktadır.

She graduated from Süleyman Demirel University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning (2017). She received her Master's Degree from Süleyman Demirel University, Department of Urban and Regional Planning (2021). She started to work at City Detective: City, Environment and Art Association (2023). She is still working for this association. Her main research interests include the representation of migration in the media, climate change and children's spatial rights.

E-posta: elifrtknn@gmail.com

Teşekkür

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü tarafından desteklenen ve Anadolu Doğa ve Kültür Koruma Kooperatifi (AnaDOKU) tarafından koordine edilen "İklim Değişikliği ve Turizm

İlişkilerinin Ulusal Ölçekte Kavramsal Çerçevesinin Belirlenmesi" ve "Turizm Alanlarında İklim Değişikliğine Uyumlu Planlama İlkelerinin Belirlenmesi" projeleri çerçevesinde üretilmiştir. Proje kapsamında üretilen raporlara T.C. Kültür Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü web sayfasından ve aşağıdaki linkten ulaşılabilir (T.C. Kültür Turizm Bakanlığı, 2022c,d).
https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9669/kultur-ve-turizm-koruma-ve-gelisim-bolgeleri-ve-turizm-merkezleri.html

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*
Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*
Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*
Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com
Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 367-413 **DOI:**10.31198/idealkent.1541966

Sürdürülebilir deniz mekânsal planlaması üzerine bir söylem analizi[1]

*

Tuğçe Nida Nur Özbek[2] N. Aydan Sat[3]

Öz

Deniz ekosistemleri, insan faaliyetlerinin yoğun baskısı altında korunması gereken hayati yaşam alanlarıdır. Artan nüfus, şehirleşme, endüstrileşme ve turizm gibi sektörlerin yarattığı tehditler, bu ekosistemlerin sürdürülebilir yönetimini zorunlu kılmaktadır. Deniz Mekânsal Planlaması (DMP), bu noktada devreye giren, deniz kaynaklarının hem ekonomik hem de çevresel açıdan dengeli kullanımını hedefleyen stratejik bir planlama sürecidir. DMP, 2000'li yılların başından itibaren deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için uluslararası arenada önem kazanmış bir yaklaşımdır. Bu planlama yöntemi, denizel alanların ekosistem bazlı yönetimini sağlamak amacıyla geliştirilmiş ve birçok ülkede başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu makale, Türkiye'nin geniş kıyı şeridi ve zengin deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için DMP'nin uygulanabilirliğini incelerken küresel ölçekte yapılan çalışmalara ve yayınlara odaklanmaktadır. Araştırmanın amacı, Türkiye'de yeni tartışılmaya başlanan bu planlama yaklaşımını, uluslararası örnekler ışığında ele alarak, deniz kaynaklarının korunması, toplumsal refahın artırılması ve mavi ekonominin geliştirilmesi için stratejik öneriler sunmaktır. Çalışmada, uluslararası literatürden seçilen DMP uygulama örnekleri söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve bu uygulamaların çevresel sürdürülebilirlik ve gelişim üzerindeki uzun vadeli etkileri irdelenmiştir. Elde edilen bulgular, DMP'nin Türkiye'de başarılı bir şekilde uygulanması durumunda hem ekosistemlerin korunmasına hem de ekonomik kalkınmaya büyük katkılar sağlayabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin denizel kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi konusunda hem literatüre hem planlama yaklaşımına yeni bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Deniz Mekânsal Planlama, Mavi Ekonomi, Sürdürülebilirlik.*

Atıf/Cite

Özbek, T. N. N., & Sat, N. A. (2025). Sürdürülebilir deniz mekânsal planlaması üzerine bir söylem analizi. *İdealkent* (48), 367-413. https://doi.org/10.31198/idealkent.1541966

[1] Bu makale Tuğçe Nida Nur Özbek tarafından Prof. Dr. N. Aydan Sat danışmanlığında Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde devam eden doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

[2] Yüksek Şehir Plancısı, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Doktora Programı Öğrencisi, Ankara/Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6267-528X E-posta: tugcenidanur.ozbek1@gazi.edu.tr
[3] Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara/Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0997-3602 E-posta: bnecibe@gazi.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 02.09.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 23.06.2025

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 367-413 **DOI:**10.31198/idealkent.1541966

A Discourse analysis on sustainable marine spatial planning

Tuğçe Nida Nur Özbek[4] N. Aydan Sat[5]

Abstract

Marine ecosystems are vital habitats that must be protected under intense pressure from human activities. The threats posed by sectors such as increasing population, urbanization, industrialization, and tourism necessitate the sustainable management of these ecosystems. Marine Spatial Planning (MSP) emerges as a strategic planning process aimed at ensuring the balanced use of marine resources both economically and environmentally. Since the early 2000s, MSP has gained significance on the international stage as an approach to the sustainable management of marine resources. This planning method was developed to ensure ecosystem-based management of marine areas and has been successfully implemented in many countries. This article focuses on the applicability of MSP for the sustainable management of Turkey's extensive coastline and rich marine resources, while also examining global studies and publications. The aim of the research is to discuss this planning approach, which has recently begun to be debated in Turkey, in light of international examples, and to provide strategic recommendations for the protection of marine resources, the enhancement of societal well-being, and the development of the blue economy. In this study, MSP implementation examples selected from international literature were evaluated using the discourse analysis method, and the long-term impacts of these implementations on environmental sustainability and development were examined. The findings indicate that successful implementation of MSP in Turkey could significantly contribute to both the preservation of ecosystems and economic development. This study aims to offer a new perspective to both the literature and the planning approach concerning the sustainable management of Turkey's marine resources.

Keywords: *Marine Spatial Planning, Blue Economy, Sustainability*

[4] Senior Urban Planner, Gazi University, Institute of Science, City and Regional Planning Department PhD Program Student, Ankara, Turkey,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6267-528X E-mail: tugcenidanur.ozbek1@gazi.edu.tr
[5] Prof. Dr., Gazi University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0997-3602
E-mail: bnecibe@gazi.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 02.09.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 23.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Ekosistemlerin korunması ve karbon döngüsünün devamlılığı için deniz alanları büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, artan nüfus, kıyı şehirleşmesi, sanayileşme ve deniz kaynaklarına olan yoğun talep, bu alanlar üzerinde ciddi tehditler oluşturmaktadır. Turizm, endüstri ve balıkçılık gibi sektörler, uygun bir şekilde yönetilmediğinde hem karasal hem de deniz ekosistemlerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Bu bağlamda, Deniz Mekânsal Planlaması (DMP), deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için uluslararası düzeyde benimsenen kritik bir strateji haline gelmiştir. Türkiye'de de son dönemde kurumsal hazırlık aşamaları devam eden bu planlama yöntemi, deniz kaynaklarının dengeli ve sürdürülebilir kullanımını sağlamayı, ekonomik kalkınmayı desteklemeyi, çevresel koruma hedeflerine ulaşmayı ve mavi ekonominin sürdürülebilir gelişimini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. DMP, deniz alanlarındaki insan faaliyetlerinin mekânsal ve zamansal dağılımını düzenleyerek ekolojik, ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmayı amaçlayan, kamuya açık bir planlama sürecidir.

UNESCO'nun Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (IOC) tarafından yürütülen DMP çalışmaları, 2006 yılında düzenlenen ilk uluslararası Deniz Alanları Planlaması Çalıştayından bu yana dünya genelinde uygulanmaktadır. 2009'da yayımlanan ilk DMP rehberi, "Ekosistem Tabanlı Yönetim İçin Adım Adım Yaklaşım" başlığıyla bu alandaki uluslararası standartları ortaya koymuştur. 2012'de Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde DMP, Mavi Ekonomi çerçevesinde daha da önem kazanmıştır.

Türkiye, geniş kıyı şeridi ve zengin deniz kaynaklarıyla büyük bir potansiyele sahip olup, bu kaynakların sürdürülebilir yönetimi için etkili bir DMP stratejisi geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak, Türkiye'nin mevcut yasal ve kurumsal çerçevesi, DMP'nin bütüncül bir şekilde uygulanmasını destekleyen açık bir mekanizmaya sahip değildir. Bu nedenle, Türkiye bağlamında yerel yönetimlerin rolü, yasal eksiklikler ve uygulanabilir çözümler ele alınmalıdır.

Çalışmada başarılı olarak kabul edilen DMP uygulama örnekleri özetlenerek; bu uygulamaların, mevcut ve öneri deniz yönetim politikaları incelenmekte ve çevresel sürdürülebilirlik, mavi ekonomi, toplumsal yapı konularındaki olası etkileri değerlendirilmektedir. Böylece, DMP'nin hem

yararlarını hem de kısıtları ortaya koyularak, literatüre katkıda bulunulması ve DMP'nin Yarımada konumunda olan Türkiye'de nasıl etkili bir şekilde uygulanabileceğine dair stratejik öneriler sunulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yeni yeni gelişmekte olan DMP yaklaşımı hakkında kapsamlı bilgi sunmak ve uluslararası düzeyde başarılı uygulama örneklerini incelemektir. Araştırma, Web of Science gibi çevrimiçi veri tabanlarından elde edilen İngilizce akademik çalışmaların söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmesini içermektedir.

Bu analiz, çalışmaların belirlenmesi, betimleyici istatistiklerin sunulması ve MaxQda yazılımı yardımıyla metin analizinin gerçekleştirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. 2024 yılında DMP ve önemi üzerine Akdeniz ve İnam (2024), DMP alanındaki bilimsel yayınları bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek küresel ölçekte atıf ağlarını, anahtar yazarları ve ülkeler arası iş birliklerini ortaya koymaktadır (Akdeniz & İnam, 2024). Bu çalışma ise küresel literatürden elde edilen söylem analizi bulgularını Türkiye bağlamında değerlendirerek, içeriksel eğilimleri analiz etmekte ve DMP'nin Türkiye'deki gelişimi için stratejik öneriler sunmaktadır.

Deniz Mekansal Planlarının Uluslararası Gelişimi

Deniz Mekansal planlaması (DMP) kavramının uluslararası düzlemde ilk kez 1980li yıllarda gündeme geldiği görülmektedir. Bu yıllarda, deniz kaynaklarının korunması ve yönetimi konusundaki farkındalığın arttığı, özellikle balıkçılık ve deniz taşımacılığı gibi sektörlerin sürdürülebilir yönetimi üzerine çalışmaların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Güneş, 1997). Ancak, bu dönemde uygulamaya yönelik çabaların sınırlı kaldığı söylenebilir.

1982 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS), deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi konusunda önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir (United Nations, 1982). UNCLOS, devletlerin deniz alanlarını yönetme sorumluluklarını ve haklarını belirleyerek, denizel kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı için uluslararası bir çerçeve sunmuştur. Bu sözleşme, DMP'nin gelişimi için temel bir zemin hazırlamıştır.

1990'lar, DMP kavramının daha geniş bir kabul gördüğü ve uygulamaların başladığı dönemdir. Bu yıllarda, deniz alanlarının yönetimi konusunda daha bütüncül yaklaşımlar geliştirilmiş ve ekosistem temelli yönetim anlayışı öne çıkmıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da bazı ülkeler, DMP'nin ilk uygulamalarını hayata geçirmiştir.

1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi), sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma konularında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu zirvede kabul edilen "Gündem-21" (Agenda 21) belgesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve deniz kaynaklarının korunması için gerekli önlemleri belirlemiştir (United Nations, 1992). Bu gelişmeler, DMP'nin kavramsal gelişimini desteklemiş ve uluslararası düzeyde daha geniş bir kabul görmesini sağlamıştır.

2000'li yılların başında, DMP'nin ekosistem temelli yönetim yaklaşımlarını benimseyen ilk kapsamlı kılavuzlar ve rehberler yayımlanmıştır. 2006 yılında UNESCO'nun Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (IOC), Deniz Mekansal planlamasının küresel olarak teşvik edilmesi ve uygulanması için bir dizi girişimde bulunmuştur. Paris'te DMP Konusunda İlk Uluslararası Çalıştay Raporu hazırlanmıştır (IOC-UNESCO, 2007; Ehler & Douvere, 2007). Bu dönemde düzenlenen uluslararası çalıştaylar ve konferanslar, DMP'nin kavramsal çerçevesinin ve uygulama rehberlerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır.

2009 yılında IOC-UNESCO önderliğinde yayımlanan "Denizel Mekansal Planlama: Ekosistem Tabanlı Yönetime Doğru Adım Adım Bir Yaklaşım" (Marine Spatial Planning: A Step-by-Step Approach Toward Ecosystem-Based Management) adlı rehber, DMP'nin ekosistem temelli yönetim yaklaşımlarını benimseyen ilk kapsamlı kılavuz olmuştur (IOC-UNESCO, 2009; Ehler ve Douvere, 2009). Bu rehber, DMP'nin planlama sürecini adım adım açıklamış ve uygulayıcılara pratik bilgiler sunmuştur.

2010'lu yıllarla birlikte birçok ülke ve bölge, denizel alanlarını yönetmek için DMP yaklaşımını benimsemiştir. Avrupa Birliği, DMP'nin yasal bir çerçeveye oturtulmasında öncü rol oynamış ve 2014 yılında Denizel Mekansal Planlama Direktifi'ni (Marine Spatial Planning Directive) kabul etmiştir. Bu direktif, AB üyesi ülkelerin DMP uygulamalarını zorunlu hale getirmiş ve üye devletler arasında iş birliğini teşvik etmiştir (European Union, 2014).

AB'nin yanı sıra, Avustralya, Kanada, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler de DMP uygulamalarını benimsemiş ve çeşitli başarılı örnekler sunmuşlardır. Örneğin, Avustralya'nın Büyük Set Resifi Deniz Parkı, dünyadaki en kapsamlı DMP uygulamalarından biridir ve deniz biyoçeşitliliğini koruma konusundaki başarısıyla dikkat çekmektedir. Kanada, Atlantik ve Pasifik kıyılarında DMP planlarını geliştirmiş ve uygulamıştır. Çin ise, deniz taşımacılığı, balıkçılık, su ürünleri yetiştiriciliği ve turizm gibi çeşitli sektörlerin denizel alanlar üzerindeki etkilerini dengelemek amacıyla DMP planları geliştirmiştir.

COVID-19 pandemisi, insanların yaşam biçimlerinde ve mekânsal tercihlerinde köklü değişikliklere neden olmuş ve bu durum, denizel alanların kullanımında da belirgin değişiklikler yaratmıştır. Pandemi sürecinde turizm sektöründe yaşanan durgunluk, denizel alanların kullanım şekillerini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmıştır. Kısa vadede COVID-19'un deniz ve okyanus sağlığı üzerine etkileri aşırı avlanmaya, habitat kaybına/dönüşümüne ve iklim değişikliğinin su yüzeyleri üzerindeki etkilerine yol açan çeşitli sektörel baskıların azalması nedeniyle büyük ölçüde olumlu olsa da (Hudson, 2020), uzun vadede maske kaynaklı kirliliğin artması ile olumsuz etkilerinden bahsetmek mümkündür.

2021 yılında, Birleşmiş Milletler Denizcilik Örgütü (United Nations Maritime Organization - IMO) ve diğer uluslararası kuruluşlar, DMP'nin önemini vurgulayan bir dizi politika belgesi ve rehber yayımlamıştır (IMO, 2022). Ayrıca Avrupa Yeşil Mutabakatının hedeflerine ulaşmak ve pandemiden yeşil bir toparlanma sağlamak için sürdürülebilir mavi ekonomi Stratejisinin Komisyon tarafından önemli bir araç olarak benimsenmesi ışığında ve birçok paydaş iş birliğiyle sürdürülebilir mavi ekonomi alanında "Akıllı Uzmanlaşma" yaklaşımını desteklemek amacıyla ortak bir çalıştay düzenlenmiştir (European Commission, 2021). Bu çalışmalar, DMP'nin denizel kaynakların korunması, iklim değişikliği ile mücadele ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusundaki rolünü vurgulamaktadır. Küresel düzeyde denizel alanların kullanımı son on yılda büyük bir artış gösterdiği ve bu durumun, kaynakların aşırı kullanımı, habitat kaybı ve kirlilik gibi çevresel tehditlere yol açtığı belirlenmiştir (IOC-UNESCO, 2021).

Deniz Mekansal Planlarının Ulusal Gelişimi

Türkiye'de deniz ve kıyı alanlarının planlanmasına yönelik ilk çalışmalar 1980'lerde başlamış olup, bu süreç 2000'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır (Gülbitti & Özüduru, 2020). Başlangıçta, kıyı planlaması odaklı yaklaşımlar benimsenmiş ve 3621 sayılı Kıyı Kanunu ile kıyı kullanımına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Ancak, bu dönemdeki düzenlemeler daha çok kara bazlı planlama süreçlerine odaklanmış ve deniz alanlarını yeterince kapsamamıştır.

11. Kalkınma Planı (2019-2023) kapsamında, denizlerde etkin bir yönetim süreci oluşturulması gerektiği vurgulanmış ve denizlerde petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerinin, denizyolu taşıma paylarının arttırılması; denizyolu altyapılarının geliştirilmesi ve denizcilik faaliyetlerinin desteklenmesi öngörülmüştür (T.C Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Türkiye'de deniz alanlarını planlamaya yönelik doğrudan bir mevzuat ya da yönetmelik bulunmamaktadır. Kıyı bölgelerine ilişkin kararlar ise 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun ve 2872 sayılı Çevre Kanunu gibi düzenlemeler ile şekillenmektedir. Ancak, bu yasal çerçeve DMP için yeterince bütünleşik bir yapı sunmamaktadır. Mevcut yasal düzenlemeler, denizel alanların korunmasına yönelik hükümler içerse de mekansal planlama yaklaşımını tam olarak entegre eden bir DMP politikasına sahip değildir.

Mevzuatlarda, DMP'ye yönelik doğrudan bir tanım veya kapsama yönelik bir çalışma yapılmamış olsa da Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği'nin 13. Maddesinde (Resmi Gazete, 2014) Mekansal Strateji Planlarının tanımı "Ülke bütünü ile karasuları ve münhasır ekonomik bölgeleri kapsayacak şekilde" olarak ifade edilmiştir (Kayapınar, 2024).

Ulusal düzeyde denizcilik politikaları ve planlama süreçleri, ülkelerin coğrafi, ekonomik ve çevresel dinamiklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Türkiye'de DMP'nin gelişimi, uluslararası normlar ve ulusal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş olup, özellikle Bütünleşik Kıyı Alanları Planlaması (BKAP) gibi uygulamalarla desteklenmiştir. Ancak, BKAP ile DMP arasında açık bir bağlantı kurulmamıştır ve yerel yönetimlerin süreçlere entegrasyonu konusunda eksiklikler bulunmaktadır.

Bu doğrultuda, Balas, E.A., Genç, A.N, ve Balas, C.E. (2024) tarafından yapılan çalışmada, Monte Carlo tabanlı çok kriterli karar verme (ÇKKV)

modeli ile iklim değişikliği uyumu için optimize edilmiş DMP süreçleri önerilmiştir (Balas, Genç A.N, & Balas, 2024). ÇKKV yöntemi, sürdürülebilir denizel mekansal planlama için etkili bir karar destek aracı sunarak yatırım önceliklerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Çalışmada, kıyı bölgelerinde planlama süreçlerinin çok disiplinli ve veri odaklı bir yaklaşımla ele alınmasının önemi vurgulanmış, ayrıca alternatif senaryolar oluşturarak koruma ile sürdürülebilir kalkınma arasında denge sağlanması hedeflenmiştir.

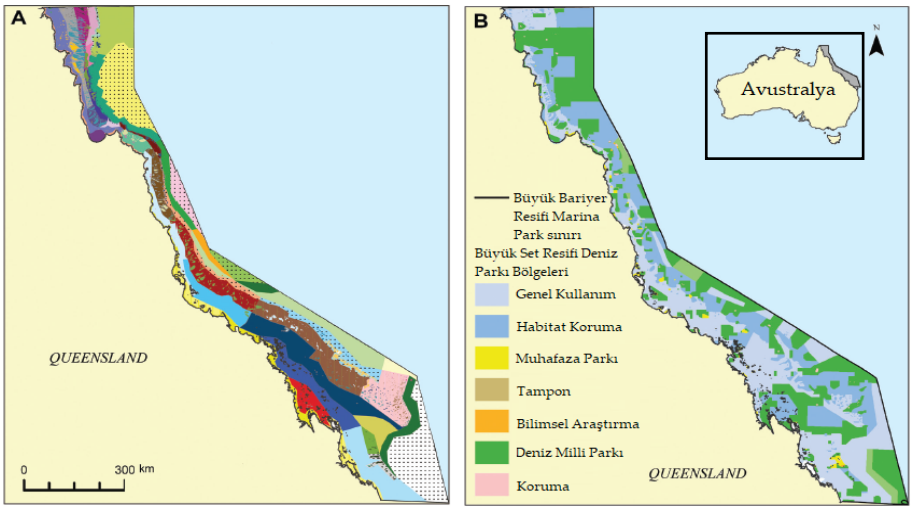
Türkiye'de DMP uygulamalarının etkinliği için çok kriterli karar verme modellerinin ve veri destekli planlama süreçlerinin kullanılması önem arz etmektedir. Özellikle yerel yönetimlerin ve merkezi hükümetin yetki paylaşımı, mevzuat tanımlaması ve planlama adımlarının belirlenmesi gibi çalışmalar DMP'nin uygulanabilirliği açısından detaylıca analiz edilmeli ve değerlendirilmelidir.

Deniz Mekansal Planlama Çalışmaları Örnekleri

Deniz Mekansal Planlaması (DMP), dünya genelinde çeşitli ülkelerde ve bölgelerde uygulanarak deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir yönetimi konusunda önemli başarılar elde etmiştir. Bu bölümde, DMP'nin başarılı örneklerinden bazıları incelenecektir.

Avustralya: Büyük Set Resifi Deniz Parkı

Avustralya'nın Büyük Set Resifi Deniz Parkı, DMP'nin en başarılı ilk uygulamalarından biri olarak kabul edilmektedir. 1975 yılında kurulan bu deniz parkı, dünya çapında deniz biyoçeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilir deniz yönetimi konularında öncü bir rol oynamaktadır. Büyük Set Resifi, yaklaşık 344.400 kilometrekarelik bir alanı kaplamakta olup, 2900'den fazla resif ve 900 adayı içermektedir (Ehler, 2021). Büyük Set Resifi Deniz Parkı'nın başarısının arkasında, ekosistem temelli yönetim yaklaşımlarının benimsenmesi yatmaktadır. Park yönetimi, denizel ekosistemlerin korunmasını sağlamak için balıkçılık, turizm, bilimsel araştırma ve diğer insan faaliyetlerini düzenlemekte ve dengelemektedir (Bkz. Şekil 1). Bu süreçte, bilimsel veriler ve sürekli izleme programları, yönetim kararlarının temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, yerel topluluklar, endüstri temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları gibi paydaşların katılımı, yönetim süreçlerinin şeffaflığını ve etkinliğini artırmaktadır (Ehler, 2021).

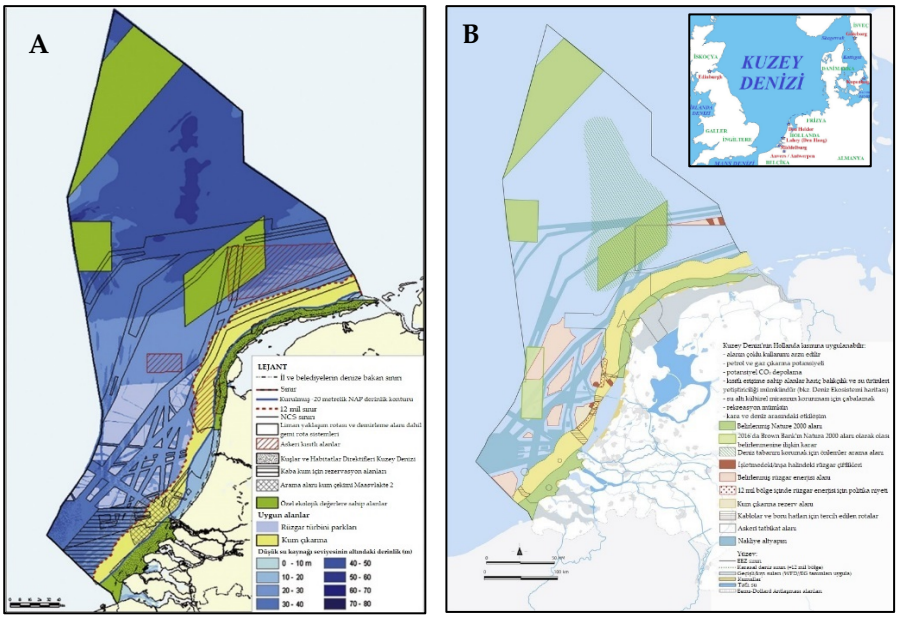

Şekil 1. Büyük Set Resifi Deniz Parkı'nın biyobölgeleri ve imarları. (A) Büyük Set Resifi Deniz Parkı'nda tanımlanan resif ve resif olmayan biyobölgeler. (B) Büyük Set Resifi Deniz Parkı bölgeleri (Ban, ve diğerleri, 2013, s191)

Büyük Set Resifi Deniz Parkı, deniz ekosistemlerinin korunması ve sürdürülebilir kullanımının yanı sıra, iklim değişikliği ile mücadelede de önemli bir rol oynamaktadır. Park yönetimi, mercan resiflerinin sağlığını izlemek ve korumak için çeşitli stratejiler geliştirmiş ve uygulamıştır. Bu stratejiler arasında, su kalitesinin iyileştirilmesi, zararlı balık türlerinin kontrolü ve iklim değişikliğinin etkilerine karşı direnç artırma çalışmaları bulunmaktadır.

Norveç: Kuzey Denizi Planı

Norveç, Kuzey Denizi'nde DMP uygulamalarını başarıyla hayata geçiren ülkelerden biridir. Norveç'in denizel alanları, petrol ve doğalgaz çıkarımı, balıkçılık, deniz taşımacılığı ve turizm gibi birçok sektöre ev sahipliği yapmaktadır. Bu çok yönlü kullanım, deniz ekosistemleri üzerindeki baskıları artırmakta ve sürdürülebilir yönetim ihtiyacını doğurmaktadır.

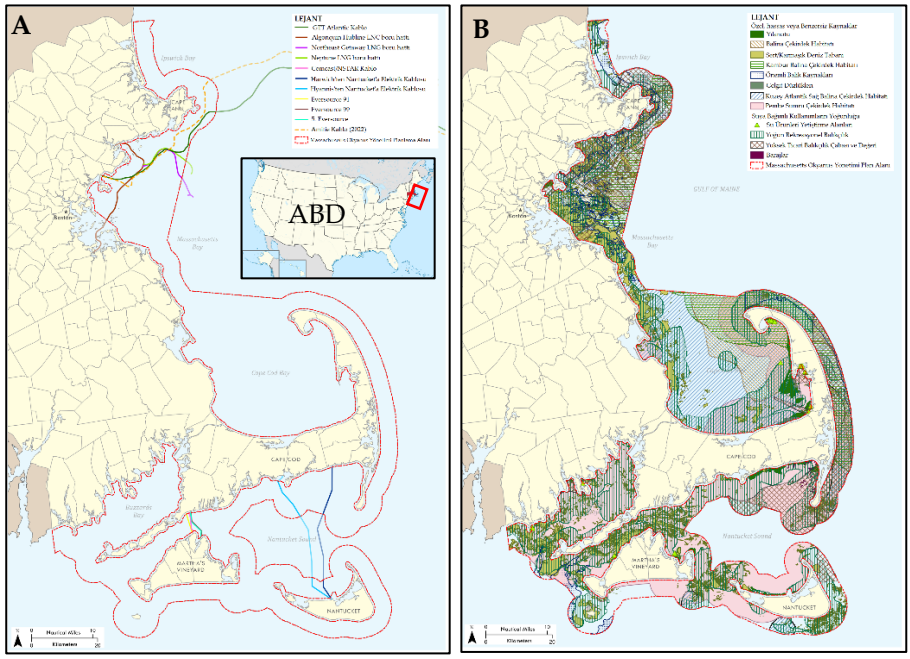
Şekil 2. (A) 2015 Entegre Yönetim Planından Kuzey Denizi 2005 Fırsat Haritası. (B) Kuzey Denizi Mekansal Planı 2016-2021. (de Vrees, 2021)

Kuzey Denizi Planı, Norveç'in denizel alanlarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmek amacıyla geliştirilmiştir. Plan, denizel ekosistemlerin korunmasını ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için ekosistem temelli yönetim yaklaşımını benimsemektedir (Bkz. Şekil 2). Bilimsel veriler ve sürekli izleme programları, planın uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Ehler ve Douvere, 2009). Kuzey Denizi Planı, farklı sektörler arasındaki çatışmaları azaltmak ve denizel alanların çok yönlü kullanımını dengelemek için kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir. Plan, petrol ve doğalgaz çıkarımı, balıkçılık, deniz taşımacılığı ve turizm faaliyetlerinin deniz ekosistemleri üzerindeki etkilerini minimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte, paydaş katılımı ve iş birliği, yönetim süreçlerinin şeffaflığını ve etkinliğini artırmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri: Massachusetts Okyanus Planı

Amerika Birleşik Devletleri, Massachusetts Okyanus Planı ile DMP'nin başarılı bir örneğini sunmaktadır. 2009 yılında kabul edilen bu plan, Massachusetts eyaletinin kıyı ve denizel alanlarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmeyi ve çeşitli insan faaliyetlerini dengelemeyi amaçlamaktadır.

Plan, denizel ekosistemlerin korunmasını sağlamak, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve toplumsal faydaları artırmak için ekosistem temelli yönetim yaklaşımını benimsemektedir. Balıkçılık, deniz taşımacılığı, enerji üretimi, rekreasyon ve turizm gibi sektörlerin deniz ekosistemleri üzerindeki etkilerini minimize etmek için kapsamlı stratejiler geliştirilmiştir. Planın uygulanmasında bilimsel veriler ve sürekli izleme programları önemli bir rol oynamaktadır (Ehler, 2021).

Şekil 3. Massachusetts Okyanus Yönetim Planı (A) Planlama alanındaki elektrik ve telekomünikasyon kabloları ve doğal gaz boru hatları. (B) Plaj beslemesi için açık deniz kumu projeleri için ele alınacak özel, hassas veya benzersiz kaynaklar ve su bağımlı kullanımların yoğunlukları. (Baker-Polito İdaresi, 2021)

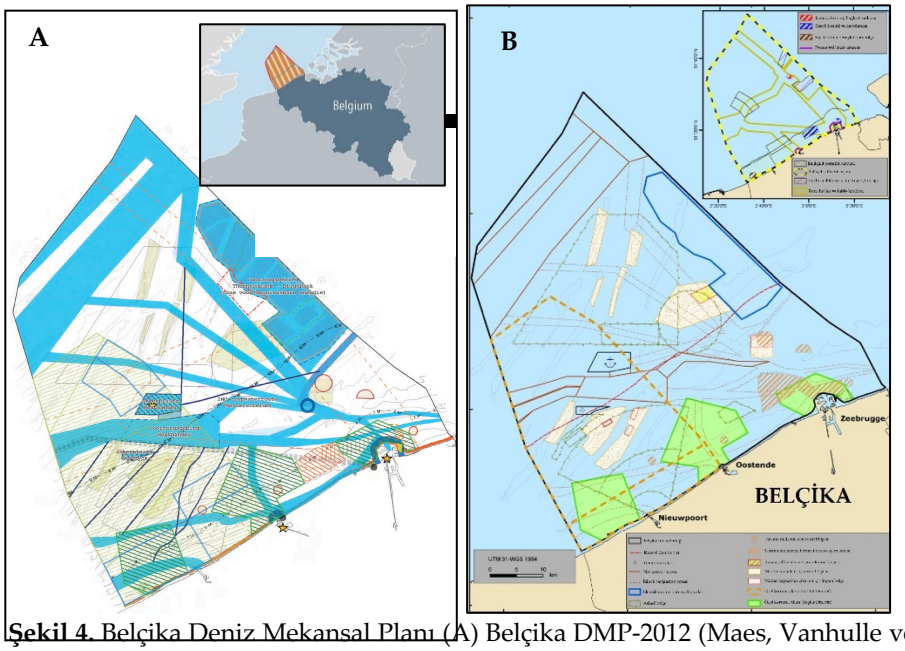
2021 yılında revize edilen Massachusetts deniz mekansal planı, deniz alanlarının sürdürülebilir kullanımı ve korunması için geliştirilen stratejileri kapsamaktadır. Bu plan, denizcilik faaliyetlerinin (boru hattı projeleri, kablo projeleri, plaj beslemesi için açık deniz kumu projeleri, ticari ölçekli gelgit enerjisi tesisleri, vb.) çevresel etkilerini en aza indirmek, biyolojik çeşitliliği korumak ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. 2016-2021 dönemi boyunca, deniz alanlarının planlanmasında daha yenilikçi yaklaşımlar benimsenmiş ve deniz

koruma alanlarının genişletilmesi gibi önemli adımlar atılmıştır. Bu plan, mevcut bilimsel verilerin ve jeo-uzamsal bilgilerin kullanımıyla, deniz alanlarında sürdürülebilir yönetim uygulamalarını geliştirmek amacıyla güncellenmiştir (Bkz. Şekil 3).

Planın başarısının arkasında, paydaş katılımı ve iş birliği yatmaktadır. Devlet kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, bilim insanları ve endüstri temsilcileri, planın geliştirilmesi ve uygulanması süreçlerinde aktif olarak yer almaktadır. Bu katılımcı yaklaşım, yönetim süreçlerinin şeffaflığını ve etkinliğini artırmakta ve DMP'nin başarısını desteklemektedir (Nutters ve da Silva, 2012).

Belçika: Belçika Kıyı Alanı Planı

Belçika, DMP uygulamalarında öncü ülkelerden biridir ve "Belçika Kıyı Alanı Planı", bu alandaki başarılı bir örnektir. Belçika'nın denizel alanları, yoğun deniz taşımacılığı, enerji üretimi, balıkçılık ve turizm gibi çeşitli insan faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu çok yönlü kullanım, deniz ekosistemleri üzerindeki baskıları artırmakta ve sürdürülebilir yönetim ihtiyacını doğurmaktadır.

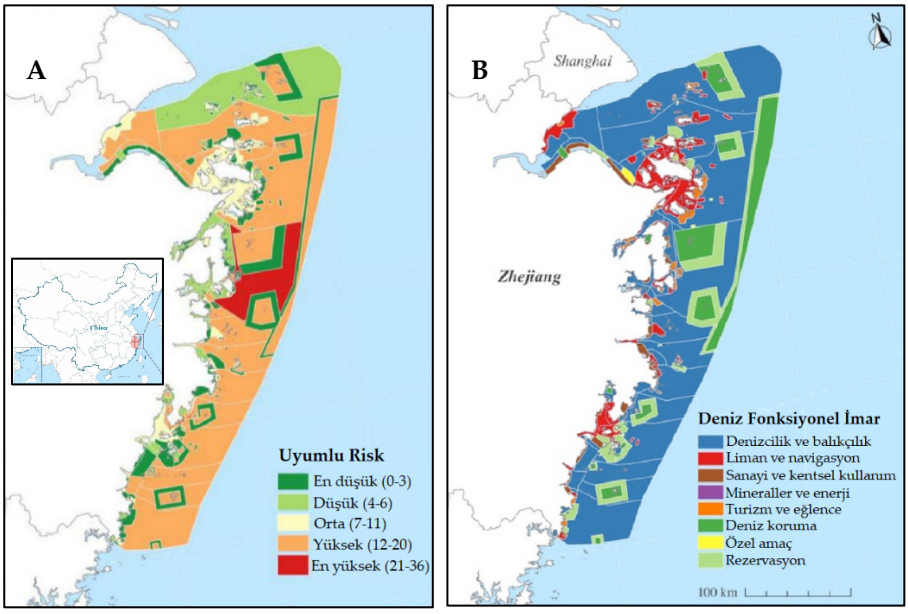

Şekil 4. Belçika Deniz Mekansal Planı (A) Belçika DMP-2012 (Maes, Vanhulle ve Lescrauwaet, 2013). (B) Belçika DMP 2014-2020 (Scory, Devolder, Youdjou ve Vigin, 2016).

Çin: Zhejiang Eyaleti Deniz Mekansal Planı

Çin, 1988'den bu yana denizel kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevresel sorunların çözümü için DMP'yi bir yönetim aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Bu kapsamda DMP politikalarının üç döneme ayrıldığı görülmektedir: üretim dönemi, entegre yönetim dönemi ve sürdürülebilir kalkınma dönemi (Yu ve Li, 2020).

Zhejiang Eyaleti'nde, DMP politikaları, denizel alanların daha verimli ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Özellikle çevre koruma, üretim kalitesinin artırılması ve marikültürün (denizel akuakültür) sürdürülebilir kalkınması hedeflenmiştir. DMP politikaları, farklı dönemlerde çevresel sorunlarla başa çıkma, üretim kalitesini artırma ve politika araçlarının çeşitliliği gibi unsurlara odaklanmıştır.

Şekil 5. Zhejiang Deniz Mekansal Planı (A) Zhejiang'ın deniz alanında uyumlu kullanım çatışması. (B) Zhejiang deniz alanı ve deniz fonksiyonel imar planı (Ye, ve diğerleri, 2021).

Yöntem

Bu çalışmada, başarılı Deniz Mekansal Planlama (DMP) uygulamalarını incelemek amacıyla literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatürde yer alan örnekler, belirlenen başarılı DMP uygulamalarını tespit etmek ve analiz etmek için değerlendirilmiştir.

Çevrimiçi kanallar (Web of Science) aracılığıyla İngilizce dilinde çeşitli kurum ve kuruluşlar (üniversiteler, kamu kurumları, STK'lar vb.) tarafından hazırlanmış çalışmalar söylem analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan söylem analizi, belirli sosyal senaryolara veya sistemlere nasıl ve neden önem atfedildiğini belirlemeye çalışmaktadır. Söylem analizinde "dil", sosyal değer sistemlerini ve maddi gerçeklikleri güçlendirme ve üretmede önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, söylem analizinin en önemli unsuru metin analizidir. Bu yöntem, yazılı bir "metnin" sosyal ilişki biçimlerini anlamlandırmada bir araç olduğu düşüncesinden hareketle metni analiz etme imkanı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın yöntemi üç aşamadan oluşmaktadır: (1) Analize katılacak çalışmaların belirlenmesi, (2) Seçilen çalışmalara dair betimleyici istatistiklerin ortaya koyulması ve (3) Metin düzeyinde analiz yapmayı sağlayan yazılım programı MaxQda yardımıyla (Kuckartz & Rädiker, 2019) Deniz Mekansal Planlarına yönelik vurgulanan temel konuların tespit edilmesi ve değerlendirilmesidir.

Birinci aşama: Analize katılacak çalışmaların belirlenmesi

14.07.2024 tarihinde Web of Science platformunda yapılan arama ile çalışmalar belirlenmiştir. Temel seçim kriterleri; çalışmanın İngilizce dilinde olması, 1982-2024 yılları arasında gerçekleştirilmiş olması ve "marine spatial plan" anahtar kelimelerinin "konu" (*topic*) olarak yer almasıdır. 2012 yılı (Rio Konferansı) ve 2018 yıllarındaki yayın sayısındaki artış kırılma noktaları olduğundan, seçilen çalışmalar 1982-2011, 2012-2017 ve 2018-2024 yılları olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Böylece çalışmaların üç dönemde vurguladıkları konuların küresel gelişmelerle ilişkisi ortaya konulmaktadır.

İkinci aşama: Seçilen çalışmalara dair betimleyici istatistiklerin gerçekleştirilmesi

İlk aşamada belirlenen anahtar kelimeler üzerinden seçilen yayınlara ilişkin betimleyici istatistikler bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Seçilen yayınların basım yıllarına, yazarların ülkelerine, yayın türüne, yayın dillerine, "Web of Science" konu kategorilerine ve -erişilebilen makalelerden- üç ayrı periyotta sözcük ve kelime kombinasyonları frekans dağılımları incelenmektedir. Böylece DMP konusunda geçmişten günümüze kadar yapılan akademik çalışmaların ayrıntılı dökümü elde edilmektedir.

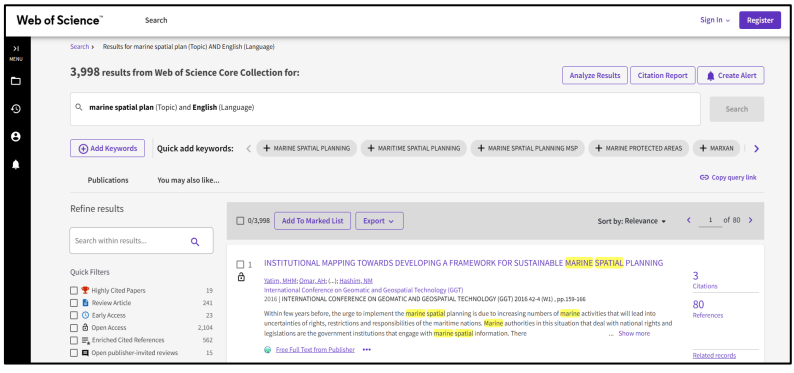
Üçüncü aşama: DMP sürecine yönelik vurgulanan temel konuların tespit edilmesi

Bu aşamada, nitel metinlerin sistematik olarak değerlendirilmesi ve yorumlanmasında kullanılan MaxQda yazılım programı devreye girmektedir. Bu program, teoriler geliştirmek ve teorik sonuçları test etmek için güçlü bir araçtır (Çayır ve Sarıtaş, 2017). Tam metinlerine ulaşılan 1558 adet yayın, MAXQDA 24.3.0 programı deneme sürümü aralığında kullanılarak incelenmekte; DMP sürecine yönelik vurgulanan temel alanları tespit edilmektedir. Ayrıca, ulusal ve uluslararası yazında konuyu ele alıştaki farklılıklar da ortaya konulmakta, yazılımda MAXDicto sekmesinin altında yer alan sözcük frekansı ve kelime kombinasyonları araçları ile sözlük ve sözcük kombinasyonları (Kuckartz & Rädiker, 2019), belirlenen yıllar aralığında değerlendirilmektedir. Böylece, DMP üzerine yapılan çalışmaların hangi konulara odaklandığı, yıllar içinde ve küresel uygulamalarda değişen konu başlıkları belirlenmektedir.

Bulgular

Birinci aşama: Analize katılacak çalışmaların belirlenmesi

Yöntemde aktarılan seçim kriterleri doğrultusunda 14.07.2024 tarihinde Web of Science platformunda yapılan aramada 3998 adet çalışmaya rastlanmış (Bkz. Şekil 6) ve bu çalışmalardan 1558 tanesinin tam metnine erişilmiştir. Çalışmanın ilk birinci ve ikinci aşamaları 3998 metin üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Şekil 6. Web of Science Veri Tabanına Göre Arama Sayfası

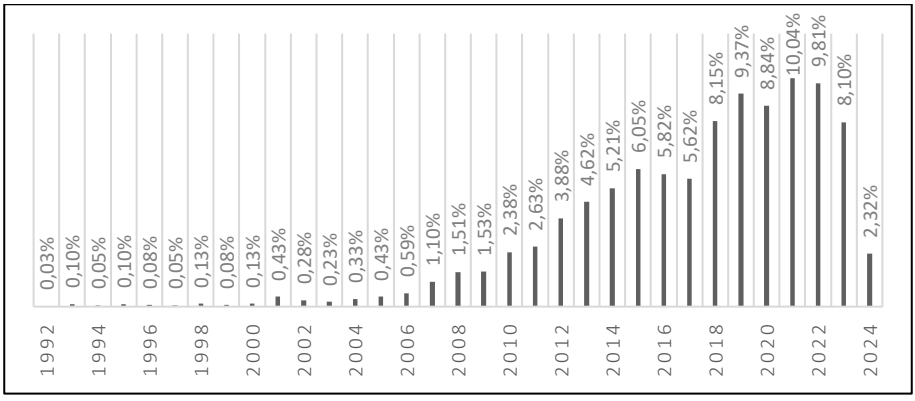
İkinci aşama: Seçilen çalışmalara dair betimleyici istatistikler

Çalışmanın bu aşamasında Web of Science üzerinde aratılan İngilizce dilindeki "marine spatial plan" topic'e sahip 3998 yayına ilişkin betimleyici istatistikler ortaya koyulmuştur.

Çalışmalar tarihsel süreçte değerlendirildiğinde; 1990'lı yıllarda DMP kavramı için ilk tartışmaların başladığı görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan 2000'e kadar olan dönemde yayın sayıları oldukça düşüktür. Bu dönemdeki yayın sayılarında belirgin bir artış ya da azalma eğilimi bulunmamakla birlikte, dalgalanmalar mevcuttur. Bu dönemde yayın sayılarının düşük olması, konunun uluslararası düzlemde henüz yeterince yankı bulamaması ve görece yeni tartışılmaya başlaması ile ilişkilendirilebilir.

2001 yılından 2010'lu yıllara kadar ise çalışmalarda genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle 2010'lu yıllardan itibaren bu artış daha da belirginleşmektedir (Bkz. Grafik 1). 2006 yılında UNESCO'nun Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (IOC) tarafından düzenlenen Deniz Mekansal Planlaması Kullanımına İlişkin Uluslararası Çalıştay (International Workshop on the use of Marine Spatial Planning), DMP'nin küresel ölçekte önem kazanmasında önemli bir adım olmuştur. Bu yıllarda yayın sayılarında yavaş bir artış gözlenmektedir. 2009 yılında UNESCO tarafından yayımlanan "Deniz Mekansal Planlaması: Ekosistem Tabanlı Yönetime Adım Adım Yaklaşım" (Marine Spatial Planning: A Step-By-Step Approach Toward Ecosystem-Based Management) rehberi, DMP'nin uluslararası standartlarını belirlemiş ve akademik ilgiyi artırmıştır. 2012 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+20), DMP'nin önemini vurgulamış ve bu alandaki çalışmaların artmasına katkıda bulunmuştur. 2014 yılında Avrupa Birliği'nin DMP Direktifi'nin (EU MSP Directive) uygulanmaya başlaması, DMP konusunda farkındalığı artırmış ve akademik çalışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) çerçevesinde, 14. Hedef olan "Suyun Altındaki Yaşam" kapsamında DMP'nin ön plana çıkarmıştır. 2016-2017 yıllarındaki düşüş DMP uygulamalarına ağırlık verilen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Çünkü 2018 yılı itibari ile belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu artışın nedenleri arasında BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) çerçevesinde DMP'ye verilen önemin artması, çeşitli ülkelerde DMP uygulamalarının yaygınlaşması ve uluslararası iş

birliklerinin artması sayılabilir. 2020'li yıllarda ise DMP'nin iklim değişikliği ile mücadelede rolü üzerine yapılan çalışmaların artması dikkat çekicidir.

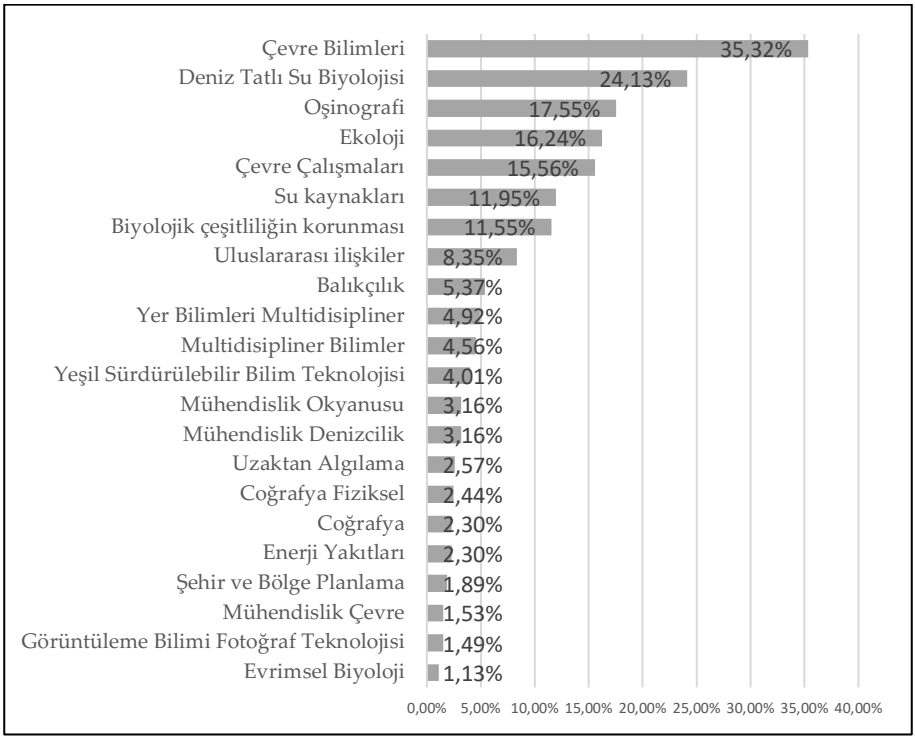
Grafik 1. Web of Science Veri Tabanına Göre Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı (%)

Yayın sayılarında gözlemlenen değişimler ve küresel ölçekte yaşanan gelişmeler beraber değerlendirildiğinde üç belirgin dönemden bahsetmek mümkün görünmektedir. Çalışmanın bu aşamasının da temelini oluşturan dönemler ve gelişmeler şu şekilde sıralanabilir:

- 2012 yılı öncesi: DMP kavramının ortaya çıkışı, ilk çalışmalar, uluslararası düzeyde kabul görmesi, DMP uygulama rehberinin yayımlanması
- 2012-2017 yılları arası: Rio Konferansında DMP'nin mavi ekonomi kapsamında önem kazanması, küresel politikalarla desteklenmesi, BM tarafından kabul edilen SDG'nin deniz ve okyanusların korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile doğrudan/dolaylı ilişkisi, DMP uygulama rehberlerinin revize edilmesi
- 2018 yılı sonrası: DMP uygulamalarının yaygınlaşması, pandemi ve sonrası dönemde DMP'nin yeniden değerlendirilmesi ve yeni stratejilerin geliştirilmesi, DMP'nin biyolojik çeşitliliği koruma ve iklim değişikliği ile mücadelede kritik bir rol oynaması

Genel olarak değerlendirildiğinde 2012 ve 2018 yıllarında konuya yönelik çalışmaların önemli bir oranda artmaya başladığı görülmektedir.

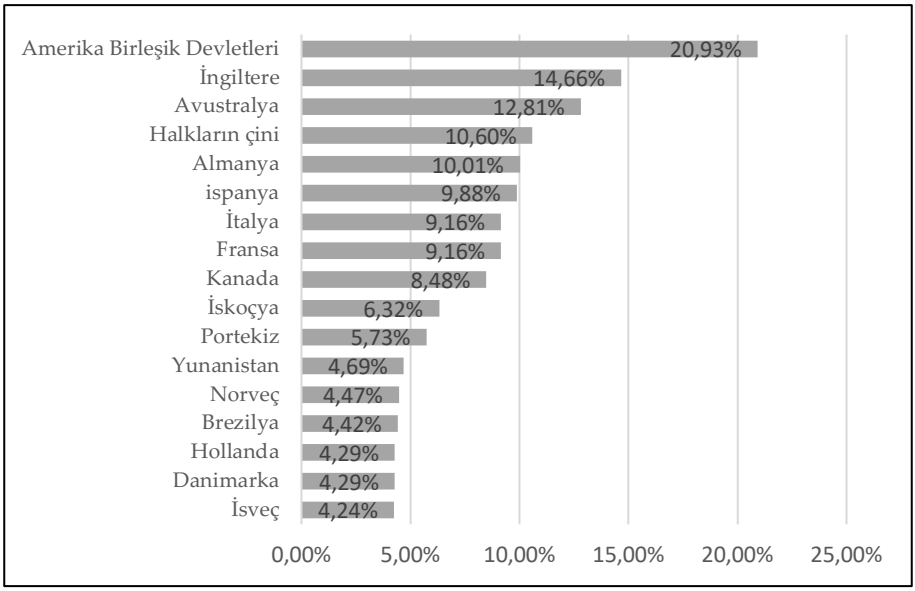
Yapılan yayınların %12'si 2012 yılı öncesinde, %30,55'i 2012-2017 yılları arasında, %57,45'i ise 2018-2024 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.
Web of Science kategorilerine göre DMP çalışmaların yaklaşık %77'si çevre bilimi ve yaklaşık %48'i deniz tatlı su biyolojisi kategorisinde gerçekleştirilmiştir. Ek olarak oşinografi alanında yapılan çalışmalarda da bir yığılma olduğunu söylemek mümkündür (Bkz. Grafik 2).

Grafik 2. Web of Science Araştırma Alanı Kategorilerine göre Sınıflandırılması (1982-2024)*

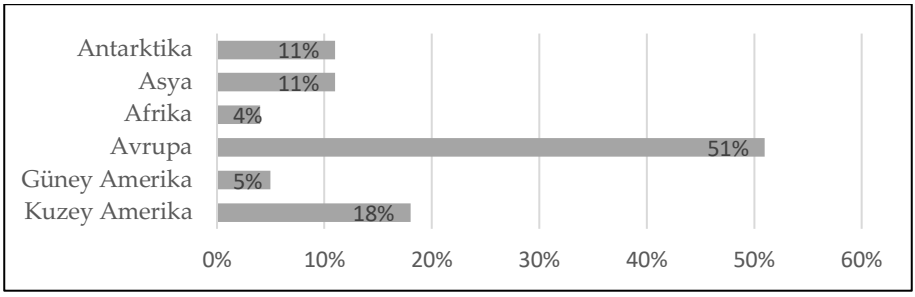
* Çalışmalar aynı anda birden fazla araştırma alanı kapsamına girebildiği için yüzdelik dağılımların toplamı %100'ün üzerindedir.

DMP sürecini tarifleyen 1982-2024 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmaların Web of Science kategorileri incelendiğinde ise 2012 yılından sonrasında, 1982-2012 yıllarında ilk 15 kategorisinde yer almayan "Şehir ve Bölge Planlama" kategorisinin ilk 15 kategori içinde yer aldığı gözlenmiştir (Bkz. Grafik 3).

Grafik 3. Web of Science Kategorilerine Göre Bilimsel Çalışmaların Ülke Dağılımı (1982-2024)

Çalışmalar yazıldıkları coğrafyalar açısından değerlendirildiğinde ABD en yüksek yayın sayısına sahip ülke olduğu görülmektedir (%20,93). Avrupa %51 oranıyla en yüksek paya sahip kıtadır ve genel olarak Avrupa ve Kuzey Amerika, bilimsel yayınlarda en yüksek katkıya sahip kıtalar olarak öne çıkmaktadır (Bkz. Grafik 4).

Grafik 4. Web of Science Kategorilerine Göre Yapılan Bilimsel Çalışmaların Kıtalara Göre Dağılımı (1982-2024)

DMP Dünya genelinde giderek daha fazla ülke tarafından benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği (AB), DMP'yi üye ül-

keler için zorunlu kılan bir direktif kabul etmiştir (2014/89/EU). Bu direktif, üye ülkelerin deniz alanlarını sürdürülebilir bir şekilde planlamalarını ve yönetmelerini zorunlu kılmaktadır. Benzer şekilde, ABD, Avustralya, Kanada ve Japonya gibi ülkeler de DMP'yi benimsemiş ve uygulamaktadır. Çoğu ülke (denize kıyısı bulunan ülkelerin yaklaşık %70) hala DMP girişimlerinin erken aşamasında olmasına rağmen, diğerleri zaten deniz mekansal planlarını onaylamış, uygulamış veya hatta gözden geçirmiştir (Santos, ve diğerleri, 2019)

Üçüncü aşama: DMP sürecine yönelik vurgulanan temel konuların tespit edilmesi

Çalışmanın bu aşamasında 3998 çalışmadan tam metnine ulaşılan 1558'i MAXQDA programına yüklenmiş, sözcük ve sözcük kombinasyonlarının frekans büyüklükleri her üç periyot için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Sözcük frekans sonuçları

2012 yılı öncesi gerçekleştirilen çalışmalarda en sık kullanılan ilk on sözcük açısından değerlendirme yapıldığında, çalışmaların çoğunlukla planlama, yönetim ve koruma-kullanma boyutuna odaklandığı görülmektedir. Aynı yıllar içerisinde incelenen çalışmalarda en fazla tekrarlanan ilk 50 sözcük incelendiğinde ise "deniz" (*marine*), "koruma/muhafaza" (*protect/conservation*), "yönetme" (*management*), "çevre/çevresel" (*environment/enviromental*) ve "politika" (*policy*) sözcükleri öne çıkmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. 2012 Yılı Öncesinde Yapılan Çalışmaların Sözcük Frekansı Büyüklükleri (ilk 50 Sözcük)

Derece	Sözcük	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
1	marine	9730	1.36	161	99.38
2	area	6962	0.97	161	99.38
3	plan	6125	0.86	159	98.15
4	use	5861	0.82	161	99.38
5	management	5293	0.74	156	96.30
6	spatial	4558	0.64	161	99.38
7	fish	3923	0.55	137	84.57
8	datum	3854	0.54	144	88.89
9	species	3660	0.51	130	80.25
10	sea	3530	0.49	142	87.65

11	conservation	3268	0.46	142	87.65
12	coastal	3155	0.44	152	93.83
13	model	2899	0.41	125	77.16
14	fishery	2791	0.39	129	79.63
15	habitat	2618	0.37	131	80.86
16	ecosystem	2427	0.34	139	85.80
17	process	2401	0.34	155	95.68
18	water	2341	0.33	149	91.98
19	study	2292	0.32	148	91.36
20	system	2285	0.32	157	96.91
21	activity	2201	0.31	143	88.27
22	high	2182	0.31	153	94.44
23	reserve	2143	0.30	123	75.93
24	include	2098	0.29	160	98.77
25	zone	2062	0.29	135	83.33
26	environmental	2034	0.28	151	93.21
27	value	2026	0.28	146	90.12
28	ocean	1992	0.28	132	81.48
29	policy	1934	0.27	130	80.25
30	environment	1908	0.27	158	97.53
31	site	1869	0.26	135	83.33
32	approach	1860	0.26	150	92.59
33	development	1845	0.26	149	91.98
34	resource	1827	0.26	147	90.74
35	impact	1807	0.25	145	89.51
36	provide	1725	0.24	158	97.53
37	fig	1698	0.24	113	69.75
38	analysis	1647	0.23	150	92.59
39	result	1646	0.23	157	96.91
40	scale	1639	0.23	140	86.42
41	reef	1628	0.23	100	61.73
42	level	1539	0.22	151	93.21
43	ecological	1524	0.21	135	83.33
44	information	1484	0.21	147	90.74
45	distribution	1483	0.21	127	78.40
46	protect	1480	0.21	124	76.54
47	change	1462	0.20	152	93.83

48	community	1423	0.20	140	86.42
49	map	1392	0.19	119	73.46
50	research	1365	0.19	157	96.91

2012-2017 yılları arasında "mekânsal" (*spatial*) ve "yönetim" (*management*) kelimeleri dikkat çekmektedir. Bu, mekansal planlama yaklaşımlarının daha fazla benimsendiğini ve denizel alan yönetiminde mekansal verilerin kullanımının arttığını göstermektedir. "Model" (*model*) ve "çalışma" (*study*) kelimelerinin kullanımı, bu dönemde daha fazla modelleme ve akademik çalışmalar yapıldığını işaret etmektedir. Ayrıca "politika" (*policy*) ve "çevresel" (*environmental*) kelimelerinin öne çıkması, çevresel politikaların ve düzenlemelerin bu dönemde daha fazla tartışıldığı ve uygulandığı yönünde ipuçları sunmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. 2012-2017 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Sözcük Frekansı Büyüklükleri (ilk 50 Sözcük)

Derece	**Sözcük**	**Frekans**	**%**	**Belgeler**	**Belgeler %**
1	marine	36930	1.36	546	100.00
2	area	26307	0.97	544	99.63
3	plan	22078	0.81	544	99.63
4	use	21866	0.80	545	99.82
5	management	17274	0.63	536	98.17
6	spatial	15762	0.58	546	100.00
7	datum	15272	0.56	527	96.52
8	fish	15181	0.56	487	89.19
9	sea	13329	0.49	524	95.97
10	species	12568	0.46	461	84.43
11	model	11929	0.44	488	89.38
12	coastal	11379	0.42	527	96.52
13	study	10518	0.39	535	97.99
14	conservation	10509	0.39	493	90.29
15	habitat	9741	0.36	461	84.43
16	fishery	9605	0.35	474	86.81
17	ocean	9144	0.34	506	92.67
18	process	8720	0.32	523	95.79
19	ecosystem	8673	0.32	505	92.49
20	policy	8418	0.31	465	85.16

21	environmental	8368	0.31	530	97.07
22	value	8154	0.30	505	92.49
23	activity	7927	0.29	490	89.74
24	high	7669	0.28	530	97.07
25	impact	7572	0.28	516	94.51
26	include	7481	0.27	543	99.45
27	map	7417	0.27	460	84.25
28	water	7358	0.27	522	95.60
29	zone	7262	0.27	484	88.64
30	approach	7237	0.27	527	96.52
31	development	7232	0.27	512	93.77
32	analysis	7170	0.26	532	97.44
33	fig	7144	0.26	408	74.73
34	msp	7006	0.26	221	40.48
35	change	6675	0.25	526	96.34
36	distribution	6384	0.23	472	86.45
37	protect	6265	0.23	484	88.64
38	result	6115	0.22	537	98.35
39	environment	5851	0.21	527	96.52
40	resource	5782	0.21	496	90.84
41	provide	5694	0.21	534	97.80
42	research	5527	0.20	525	96.15
43	different	5506	0.20	525	96.15
44	system	5410	0.20	518	94.87
45	reef	5384	0.20	334	61.17
46	information	5345	0.20	521	95.42
47	level	5231	0.19	518	94.87
48	base	5201	0.19	535	97.99
49	site	5160	0.19	438	80.22
50	region	5101	0.19	487	89.19

2018 yılı sonrasında Deniz Mekansal planlama literatüründe sıklıkla kullanılan kelimeler, genel olarak denizel alanların kullanılması ve yönetimi üzerine odaklanmaktadır. “Deniz” (*marine*) ve “alan” (*area*) kelimelerinin yüksek frekansta kullanılması, bu dönemde denizel alanların genel yönetim ve planlamasının ön planda olduğunu göstermektedir. “Koruma” (*conservation*), "habitat” (*habitat*), ve “ekosistem” (*ecosystem*)" gibi

kelimeler, ekosistem bazlı yönetim yaklaşımlarının bu dönemde de önemli olduğunu vurgulamaktadır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 2. 2018 Yılı Sonrasında Yapılan Çalışmaların Sözcük Frekansı Büyüklükleri (ilk 50 Sözcük)

Derece	Sözcük	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
1	marine	84689	1.38	849	99.88
2	plan	61513	1.00	849	99.88
3	area	53348	0.87	845	99.41
4	use	43398	0.71	848	99.76
5	spatial	42738	0.70	847	99.65
6	msp	39081	0.64	435	51.18
7	sea	36965	0.60	822	96.71
8	management	32437	0.53	820	96.47
9	datum	27029	0.44	823	96.82
10	process	26549	0.43	826	97.18
11	coastal	24696	0.40	816	96.00
12	study	22998	0.38	836	98.35
13	fish	21717	0.35	742	87.29
14	ecosystem	21660	0.35	786	92.47
15	ocean	21025	0.34	812	95.53
16	development	20560	0.34	801	94.24
17	policy	20223	0.33	742	87.29
18	environmental	19855	0.32	834	98.12
19	species	19245	0.31	678	79.76
20	conservation	19119	0.31	740	87.06
21	activity	19006	0.31	789	92.82
22	model	18367	0.30	758	89.18
23	include	18239	0.30	842	99.06
24	approach	18126	0.30	827	97.29
25	value	16877	0.28	801	94.24
26	maritime	16412	0.27	570	67.06
27	change	16173	0.26	828	97.41
28	high	15770	0.26	809	95.18
29	habitat	15724	0.26	663	78.00
30	stakeholder	15639	0.26	558	65.65
31	fishery	15403	0.25	732	86.12
32	impact	15313	0.25	818	96.24

33	water	14392	0.23	804	94.59
34	analysis	14253	0.23	823	96.82
35	environment	13911	0.23	824	96.94
36	map	13366	0.22	772	90.82
37	site	13280	0.22	71	8.35
38	zone	13145	0.21	748	88.00
39	research	13110	0.21	833	98.00
40	result	12960	0.21	840	98.82
41	provide	12868	0.21	843	99.18
42	resource	12756	0.21	801	94.24
43	system	11835	0.19	826	97.18
44	fig	11596	0.19	520	61.18
45	protect	11510	0.19	725	85.29
46	base	11437	0.19	830	97.65
47	level	11325	0.18	815	95.88
48	energy	11164	0.18	598	70.35
49	social	11163	0.18	611	71.88
50	national	11135	0.18	776	91.29

Günümüze doğru sözcük frekansları incelendiğinde; “deniz” (*marine*) ve “plan” (*plan*) kelimeleri en yüksek frekansa sahip, bu da DMP konularının merkezinde yer aldıklarını göstermektedir. “Alan” (*area*), “kullanım” (*use*), “mekânsal” (*spatial*) ve “DMP” (*MSP*) gibi sözcükler de yüksek frekansa sahiptir, ki bu durum deniz alanlarının kullanımı ve mekansal düzenleme ile ilgili çalışmaların yoğun olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. “Deniz” (*sea*), “yönetim” (*management*, *governance*), “veri” (*datum*), “süreç” (*process*) ve “kıyı” (*coastal*) kelimeleri, deniz yönetimi ve kıyı süreçleri üzerine yapılan çalışmaların yaygın olduğu, "paydaş” (*stakeholder*) ve “sosyal” (*social*) kelimelerinin öne çıkması ise, paydaş katılımının ve sosyal faktörlerin planlama süreçlerinde daha fazla dikkate alındığı çıkarımını yapma imkanı vermektedir. Bu dönemde öne çıkan bazı sözcükler “çalışma” (*study*), “ekosistem” (*ecosystem*), “politika” (*policy*), “çevresel” (*environmental*) ve “türler” (*species*), “balık” (*fish*), “okyanus” (*ocean*), “gelişim” (*development*), “koruma” (*conservation*), “aktivite” (*activity*), “model” (*model*) gibi kelimeler, deniz canlıları, okyanus yönetimi, gelişim projeleri ve koruma vb. çalışmaları ile ilgili öncelikli konuları işaret etmektedir.

Genel olarak üç periyod halinde incelenen sözcük frekansları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde;

- Artan mekansal planlama vurgusu: 2012'den sonra mekansal verilerin ve planlamanın artan önemi dikkat çekmektedir. Mekansal planlamanın, denizel alanların yönetiminde daha bütüncül ve entegre yaklaşımlar sunduğu iddiası kuvvetlenmektedir.
- Ekosistem temelli yaklaşımlar: Tüm dönemlerde "ecosystem" ve "habitat" gibi kelimelerin kullanımı, ekosistem bazlı yaklaşımların sürekli olarak önemini koruduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımlar, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilir kullanımı için kritik öneme sahiptir.
- Politik ve düzenleyici çerçeve: "policy" ve "environmental" kelimelerinin özellikle ikinci ve üçüncü dönemlerde öne çıkması, DMP politikaların ve düzenlemelerin giderek daha fazla rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, sürdürülebilirlik ve çevresel koruma hedeflerine ulaşmak için gerekli yasal ve düzenleyici çerçevelerin oluşturulması ve uygulanması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.
- Sosyal çerçeve: “stakeholder” ve “participation” gibi paydaş iş birliklerinin önemi ve katılım faaliyetlerinin zorunluluğu literatürde yer almaya son dönemde sıklıkla vurgulanmaktadır.
- Yeni gelişen alanlar: Son dönemde enerji ve denizcilik gibi yeni temaların ortaya çıkması, denizel alanların farklı kullanım amaçları için planlanması ve yönetilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu durum, denizel kaynakların çok yönlü ve sürdürülebilir kullanımını sağlamaya yönelik bir eğilim olarak değerlendirilmektedir.

Sözcük kombinasyonları frekans sonuçları

2012 öncesinde, Deniz Mekansal planlama literatüründe öne çıkan kombinasyonlar, mekansal planlama ve koruma alanları üzerine yoğunlaşmıştır. “Mekansal plan” (spatial plan) ve “korunan alan” (protect area) gibi kombinasyonlar, mekansal planlamanın ve koruma önlemlerinin önemli olduğunu göstermektedir. “Deniz ortamı” (marine environment)

ve "deniz mekansal planı" (marine spatial plan) gibi kombinasyonlar ise, denizel ortamların mekansal olarak planlanması ve yönetilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. "Kuzey Denizi" (North Sea) ve "kıyı bölgesi" (coastal zone) gibi spesifik alanlar, bölgesel odaklı çalışmaların yapıldığını göstermektedir (Bkz. Tablo 4).

Tablo 3. 2012 Yılı Öncesinde Yapılan Çalışmaların Sözcük Kombinasyonu Frekans Büyüklükleri (ilk 50 sözcük)

Derece	Sözcük kombinasyonu	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
1	spatial plan	1231	0.38	87	53.70
2	protect area	871	0.27	113	69.75
3	marine spatial	753	0.23	82	50.62
4	marine environment	621	0.19	116	71.60
5	marine spatial plan	620	0.19	78	48.15
6	marine reserve	586	0.18	58	35.80
7	marine protect	449	0.14	95	58.64
8	north sea	422	0.13	49	30.25
9	marine protect area	408	0.12	92	56.79
10	coastal zone	346	0.11	57	35.19
11	coral reef	344	0.10	49	30.25
12	conservation plan	342	0.10	45	27.78
13	marine policy	334	0.10	61	37.65
14	human activity	324	0.10	84	51.85
15	study area	320	0.10	56	34.57
16	marine ecosystem	315	0.10	85	52.47
17	fishery management	310	0.09	61	37.65
18	spatial scale	276	0.08	76	46.91
19	coastal management	266	0.08	70	43.21
20	wind farm	266	0.08	25	15.43
21	plan unit	262	0.08	21	12.96
22	barrier reef	237	0.07	51	31.48
23	baltic sea	221	0.07	28	17.28
24	management plan	216	0.07	62	38.27
25	coastal area	214	0.07	55	33.95
26	marine plan	212	0.06	38	23.46
27	offshore wind	209	0.06	26	16.05
28	plan process	201	0.06	56	34.57
29	land use	199	0.06	45	27.78

30	reserve design	199	0.06	25	15.43
31	great barrier	197	0.06	48	29.63
32	opportunity cost	195	0.06	13	8.02
33	marine resource	193	0.06	65	40.12
34	ecosystem approach	191	0.06	46	28.40
35	fish effort	191	0.06	30	18.52
36	marine area	186	0.06	65	40.12
37	case study	180	0.05	75	46.30
38	great barrier reef	178	0.05	46	28.40
39	high sea	178	0.05	23	14.20
40	lyme bay	174	0.05	3	1.85
41	natural resource	174	0.05	70	43.21
42	climate change	172	0.05	56	34.57
43	sea use	171	0.05	42	25.93
44	local government	168	0.05	18	11.11
45	marine park	168	0.05	39	24.07
46	species richness	167	0.05	31	19.14
47	spatial distribution	163	0.05	59	36.42
48	biological diversity	161	0.05	49	30.25
49	marine conservation	161	0.05	58	35.80
50	fish pressure	160	0.05	26	16.05

2012 yılı ile 2017 yılları arasındaki yayınlarda "mekansal plan" (*spatial plan*) ve "denizsel mekânsal" (*marine spatial*) kombinasyonlarının yüksek frekansta kullanılması, mekansal planlamanın önemini devam ettirdiğini göstermektedir. "İklim değişikliği" (*climate change*) ve "ekosistem hizmetleri" (*ecosystem service*) gibi kombinasyonlar, iklim değişikliği ve ekosistem hizmetlerinin denizel planlamada dikkate alınmaya başlandığını; "kıyı rüzgarı" (*offshore wind*) ve "yenilenebilir enerji" (*renewable energy*) gibi yeni temaların ise yenilenebilir enerji kaynaklarının denizel alan planlamasında daha fazla yer bulmaya başladığını kanıtlar niteliktedir. "Baltık Denizi" (*Baltic Sea*) gibi bölgesel çalışmalar, spesifik bölgelerdeki denizel planlama çabalarını yansıtmaktadır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 4. 2012-2017 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Sözcük Kombinasyonu Frekans Büyüklükleri (ilk 50 sözcük)

Derece	Sözcük kombinasyonu	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
1	spatial plan	5440	0.42	459	84.07
2	marine spatial	3646	0.28	431	78.94
3	protect area	3500	0.27	413	75.64
4	marine spatial plan	3074	0.24	410	75.09
5	marine protect	2354	0.18	377	69.05
6	marine protect area	2087	0.16	364	66.67
7	marine environment	1855	0.14	386	70.70
8	climate change	1449	0.11	250	45.79
9	case study	1407	0.11	338	61.90
10	coral reef	1401	0.11	183	33.52
11	ecosystem service	1355	0.11	216	39.56
12	marine ecosystem	1335	0.10	365	66.85
13	offshore wind	1300	0.10	136	24.91
14	study area	1170	0.09	226	41.39
15	wind farm	1162	0.09	137	25.09
16	conservation plan	1129	0.09	182	33.33
17	coastal management	1115	0.09	220	40.29
18	marine policy	1049	0.08	233	42.67
19	human activity	994	0.08	277	50.73
20	marine reserve	973	0.08	202	37.00
21	marine plan	939	0.07	198	36.26
22	fishery management	929	0.07	209	38.28
23	plan process	926	0.07	212	38.83
24	renewable energy	899	0.07	160	29.30
25	coastal zone	894	0.07	208	38.10
26	management plan	871	0.07	238	43.59
27	baltic sea	865	0.07	116	21.25
28	north sea	853	0.07	167	30.59
29	marine conservation	776	0.06	229	41.94
30	marine area	768	0.06	253	46.34
31	marine resource	727	0.06	259	47.44
32	marine science	716	0.06	200	36.63
33	mediterranean sea	696	0.05	101	18.50
34	plan unit	676	0.05	50	9.16
35	fish effort	662	0.05	103	18.86

36	species distribution	659	0.05	118	21.61
37	marine mammal	634	0.05	105	19.23
38	fish activity	623	0.05	148	27.11
39	marine park	617	0.05	128	23.44
40	spatial distribution	615	0.05	202	37.00
41	ecosystem-based management	600	0.05	218	39.93
42	mpa network	576	0.04	88	16.12
43	natural resource	575	0.04	204	37.36
44	coastal area	571	0.04	204	37.36
45	continental shelf	556	0.04	149	27.29
46	accept manuscript	552	0.04	12	2.20
47	marine management	552	0.04	205	37.55
48	maritime spatial	546	0.04	135	24.73
49	fish ground	535	0.04	118	21.61
50	spatial datum	530	0.04	132	24.18

2018 yılı sonrasında gerçekleştirilen çalışmalarda ise "deniz mekansal planı" (*marine spatial plan*) ve "denizsel mekânsal" (*maritime spatial*) kombinasyonları, denizel mekansal planlamanın yaygın olarak benimsenmeye başladığını göstermektedir. "İklim değişikliği" (*climate change*) ve "ekosistem hizmeti" (*ecosystem service*) kombinasyonlarının devam eden kullanımı ve "kıyı rüzgarı" (*offshore wind*) ve "yenilenebilir enerji" (*renewable energy*) kombinasyonlarının artan kullanımı, bu konuların DMPnin gündeminde yer aldığını kanıtlamaktadır. "Mavi büyüme" (*Blue growth*) ve "mavi ekonomi" (*blue economy*) kombinasyonlarının kullanımı ve ayrıca, "Birleşmiş Milletler" (*Unite Nation*) ve "Avrupa Birliği" (*European Union*) gibi kombinasyonlar, uluslararası iş birliği ve düzenlemelerin Deniz Mekansal planlamasında önemli olduğunu belirtmektedir (Bkz. Tablo 6).

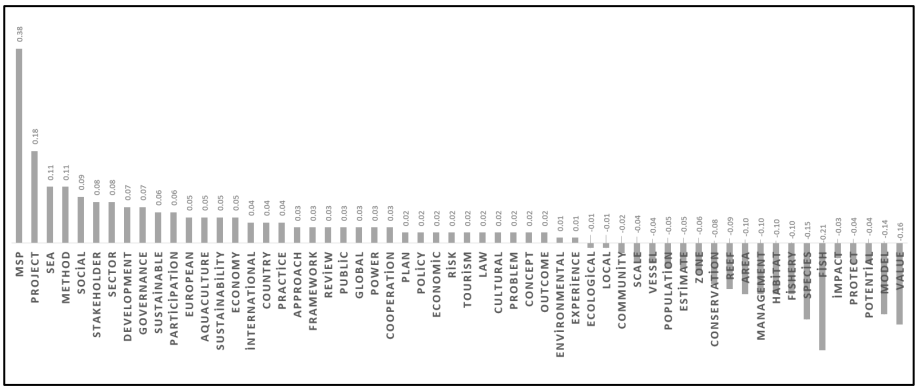
Tablo 5. 2018 Yılı Sonrasında Yapılan Çalışmaların Sözcük Kombinasyonu Frekans Büyüklükleri (ilk 50 sözcük)

Derece	Sözcük kombinasyonu	Frekans	%	Belgeler	Belgeler %
1	spatial plan	19985	0.72	718	84.47
2	marine spatial	11652	0.42	670	78.82
3	marine spatial plan	9915	0.35	651	76.59
4	protect area	6143	0.22	610	71.76
5	ecosystem service	4956	0.18	428	50.35
6	maritime spatial	4755	0.17	360	42.35
7	marine environment	4593	0.16	594	69.88
8	maritime spatial plan	3844	0.14	353	41.53
9	marine protect	3722	0.13	542	63.76
10	climate change	3275	0.12	532	62.59
11	marine protect area	3260	0.12	525	61.76
12	case study	3226	0.12	607	71.41
13	plan process	3101	0.11	375	44.12
14	marine ecosystem	3050	0.11	586	68.94
15	blue growth	3032	0.11	231	27.18
16	msp process	2995	0.11	253	29.76
17	baltic sea	2972	0.11	251	29.53
18	offshore wind	2706	0.10	240	28.24
19	marine area	2654	0.09	437	51.41
20	marine policy	2557	0.09	292	34.35
21	human activity	2486	0.09	474	55.76
22	marine plan	2483	0.09	296	34.82
23	marine science	2369	0.08	375	44.12
24	study area	2265	0.08	402	47.29
25	sustainable development	2216	0.08	420	49.41
26	coastal zone	2215	0.08	363	42.71
27	north sea	2172	0.08	266	31.29
28	wind farm	2160	0.08	224	26.35
29	coastal management	2020	0.07	300	35.29
30	coral reef	1897	0.07	280	32.94
31	renewable energy	1813	0.06	291	34.24
33	conservation plan	1765	0.06	281	33.06
34	sea area	1656	0.06	220	25.88
35	marine space	1641	0.06	299	35.18
36	coastal area	1615	0.06	410	48.24

37	marine resource	1609	0.06	400	47.06
38	creative common	1510	0.05	311	36.59
39	blue economy	1398	0.05	205	24.12
40	mediterranean sea	1382	0.05	206	24.24
41	ecosystem-based management	1331	0.05	349	41.06
42	south africa	1328	0.05	101	11.88
43	management plan	1301	0.05	331	38.94
44	european union	1275	0.05	350	41.18
45	marine conservation	1275	0.05	332	39.06
46	natural resource	1269	0.05	361	42.47
47	wind energy	1263	0.05	178	20.94
48	member state	1201	0.04	198	23.29
49	sea use	1190	0.04	291	34.24
50	unite nation	1173	0.04	272	32.00

2012 yılı öncesi, 2012-2017 yılları arası ve 2018 yılı sonrası dönemlerinde kullanım frekansı düzenli artış gösteren kelimeler: "plan" (*plan*), "DMP" (*msp*), "deniz" (*sea*), "çalışma" (*study*), "okyanus" (*ocean*), "gelişim" (*development*), "politika" (*policy*), "çevresel" (*environmental*), "yaklaşım" (*approach*), "denizcilik" (*maritime*), "değişim" (*change*), "paydaş" (*stakeholder*), "enerji" (*energy*), "sosyal" (*social*), "bilim" (*science*), "çerçeve" (*framework*), "değerlendirme" (*assessment*), "ekonomik" (*economic*), "Avrupa" (*Europe*), "proje" (*project*), "sektör" (*sector*), "yönetim" (*governance*), "yöntem" (*method*), "sürdürülebilir" (*sustainable*), "araç" (*tool*), uluslararası (*international*), "gözden geçirme" (*review*), "su kültürü" (*aquaculture*), "ülke" (*country*), "halk" (*public*), "risk" (*risk*), "küresel" (*global*), "iklim" (*climate*), "katılım" (*participation*), "pratik" (*practice*), "sürdürülebilirlik" (*sustainability*), "güç" (*power*), "turizm" (*tourism*), "kanun" (*law*) şeklinde sıralanabilir. Bunlara ek olarak 2012 yılı öncesi dönemde bulunmayan ve son iki dönemde kullanım frekansı artış gösteren kelimeleri "ekonomi" (*economy*), "kültürel" (*cultural*), "sınır ötesi" (*transboundary*), "altyapı" (*infrastructure*), vb.dir.

Grafik 5'te 2012-2017 yılları ile 2018 sonrası dönemde kullanılan kelimelerin frekans yüzdelik farkları sıralanarak gösterilmiştir.

Grafik 5. Artan ve azalan eğilimlerde kullanılan sözcükler ve fark frekans yüzdesi

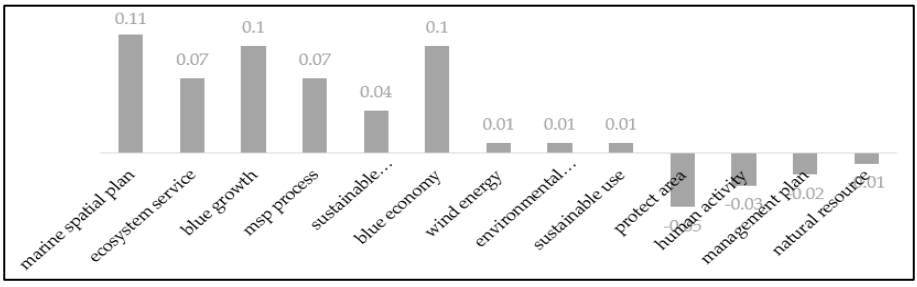
Grafik 5'te yer alan terimlerin dağılımı, DMP çok boyutlu bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir. Grafik üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda aşağıdaki konular öne çıkmaktadır:

Artan Odak:

- Yönetim boyutu: Denizel alanların yönetimi ve politikalarının DMP'de merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Farklı paydaşlar arasında iş birliğinin sağlanması, yasal çerçevelerin oluşturulması ve politikaların belirlenmesi, DMP süreçlerinde koordinasyon ve düzenlemeler DMP'nin etkinliği açısından kritik öneme sahiptir.
- Ekonomik boyut: Mavi büyüme, sürdürülebilirlik ve marikültür, denizel alanların sürdürülebilir ekonomik gelişiminde önemli bir bileşen olarak öne çıkmaktadır. Bu boyut, DMP'nin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli planlama süreçlerini vurgular.
- Çevresel boyut: Denizel ekosistemlerin korunması, iklim değişikliğindeki yeri, habitatların sürdürülebilirliği ve ekolojik denge, DMP'nin çevresel boyutunun temel unsurlarını oluşturmaktadır.
- Sosyal boyut: Toplumun planlama süreçlerine katılımı ve sosyal kabul, DMP'nin başarılı olabilmesi için yayınlarda da sıkça vurgu yapılan temeller arasındadır. Sosyal boyut ve paydaş katılımı da son yıllarda DMP süreçlerinde daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu durum, denizel mekânsal planlamanın toplumsal etkilerinin daha fazla değerlendirilmeye başlandığını ve karar alma süreçlerinde toplulukların katılımının giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir.

Azalan Odak:

- Biyolojik ve ekolojik konular: Türler, habitatlar ve balıkçılık gibi konulardaki azalan vurgu, yerini daha geniş kapsamlı ve entegre yaklaşımlara bıraktığını işaret etmektedir.
- Koruma: Koruma konularının göreceli olarak azalması kullanmaya bağlı koruma dengesinin eskisi kadar önemsenmediğine işaret edebilir. Bu azalma, DMP çalışmalarının çevresel değerlendirmelere yeterince ağırlık vermediğini ya da bu alanda daha fazla derinlemesine çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu gösterebilir.
- Risk: Ekonomik ve çevresel risk yönetimi ile denizel kaynakların ekonomik değeri üzerinde daha az vurgu yapılması, DMP süreçlerinde bu kritik unsurların yeterince ele alınmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu da denizel alanların planlanmasında bu konuların daha fazla vurgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.
- Değer ve potansiyel: DMP'nin değer yaratma ve potansiyel değerlendirme açısından daha az ele alındığını göstermektedir. Bu durum, denizel alanların ekonomik ve çevresel değerlerinin yeterince vurgulanmadığına işaret edebilir.

Grafik 6. Artan ve azalan eğilimlerde kullanılan kelime kombinasyonları ve fark frekans yüzdesi

Grafik 6'da 2012-2017 yılları ile 2018 sonrası dönemde kullanılan kelime kombinasyonlarının frekans yüzdelik farkları gösterilmektedir.

Artan Odak:

- DMP: DMP'nin ön plana çıkması, denizel alanların daha entegre ve kapsamlı bir şekilde planlanmasının önem kazandığını göstermektedir. Bu kombinasyon, denizel kaynakların sürdürülebilir ve koordineli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

- Mavi büyüme ve mavi ekonomi: Mavi büyüme ve mavi ekonomi kavramlarının artışı, denizel kaynakların ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu kombinasyonlar, denizel ekonominin ve kaynak yönetiminin stratejik önemini vurgulamaktadır.
- Ekosistem hizmetleri: Ekosistem hizmetleri kombinasyonunun artışı, denizel ekosistemlerin sağladığı hizmetlerin ve faydaların daha fazla farkına varıldığını ve bu hizmetlerin korunması gerektiğini göstermektedir.
- Yenilenebilir enerji ve çevre koruma: Rüzgar enerjisi ve çevre koruma kombinasyonlarının artışı, denizel alanlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve çevresel koruma çabalarının önem kazandığını göstermektedir.

Azalan Odak:

- İnsan faaliyetleri ve koruma alanları: İnsan faaliyetleri ve koruma alanları kombinasyonlarının azalması, denizel planlamanın daha geniş kapsamlı stratejilere ve ekosistem odaklı yaklaşımlara yönelmesi ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Bu değişim, denizel kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve korunmasını daha bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı hedeflemelidir.

2012 yılında düzenlenen Rio konferansından sonra "Deniz koruma" (marine protect), "iklim değişikliği" (climate change), "deniz koruma alanı" (marine protect area) kelimelerinin kullanımı artmış fakat 2018 yılından sonrasında yayınlarda kullanım sayısı azalmıştır. Deniz alanlarının kullanımının belirli bir plan yönetimi ve katılım çerçevesinde gerçekleştirilme isteği çevresel endişelere ve problemlere üretilen politikaların önüne geçmiş olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Deniz ekosistemlerinin korunması ve mavi ekonominin sürdürülebilir gelişimine yönelik DMP önemini, gelişimini ve uygulanabilirliğini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma ile DMP'nin deniz kaynaklarının korunması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi açısından ne kadar etkili olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca söylem analizi çıktılarından mavi

ekonomi ve DMP arasındaki ilişkinin doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir.

DMP ile ilgili çalışmaların merkezi konuları arasında deniz ve kıyı yönetimi, mekansal planlama, ekosistem yönetimi, çevresel politikalar ve sürdürülebilirlik bulunmaktadır. Veriler, DMP'nin geniş bir yelpazede ele alındığını ve farklı konulara odaklanıldığını göstermektedir. Özellikle 2018 sonrası dönemde ekosistem hizmetleri ve sürdürülebilir kalkınma konularının daha fazla önem kazanması, DMP'nin gelecekte de deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı için kritik bir araç olmaya devam edeceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, DMP'nin etkinliğini artırmak için bilim temelli karar verme süreçlerinin güçlendirilmesi, paydaş katılımının artırılması ve esnek yönetim yaklaşımlarının benimsenmesi gerekmektedir.

Deniz Mekansal Planlaması (DMP), Türkiye'nin kıyı ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ülkemiz sahip olduğu geniş kıyı alanları, biyolojik çeşitlilik ve yüksek enerji potansiyeli ile mavi ekonomi politikalarını geliştirme açısından önemli fırsatlara sahiptir. Ancak, bu fırsatların etkin şekilde değerlendirilebilmesi için mavi ekonomi ve ekosistem temelli yönetim yaklaşımlarının Türkiye'nin DMP süreçleriyle bütünleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle denizel yenilenebilir enerji, sürdürülebilir balıkçılık ve kıyı turizmi gibi sektörler hem ekonomik büyümeyi destekleyen hem de çevresel sürdürülebilirliği gözeten ana bileşenler olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de mavi ekonomi politikalarının uygulanması çevresel sürdürülebilirlik ile ekonomik kalkınma hedeflerinin bir arada ele alınmasını gerektirmektedir. Deniz tabanlı yenilenebilir enerji kaynakları, kıyısal ve açık deniz balıkçılığı, ekoturizm ve deniz taşımacılığı gibi alanlar ekosistem temelli yönetim ilkeleriyle düzenlendiğinde, denizel alanların hem korunması hem de verimli kullanımı sağlanabilir. Türkiye'de bu konuda yapılan akademik çalışmalar, denizel enerji yatırımlarının ekosistem temelli yönetimle entegre edilmesi gerektiğini göstermektedir. Örneğin, kombine rüzgar ve dalga enerjisi santrallerinin geliştirilmesiyle Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesi artırılabilir, balıkçılık alanlarının sürdürülebilir şekilde planlanması, ekosistem üzerindeki baskıyı azaltarak mavi ekonominin büyümesini destekleyebilir, mavi bayraklı turizm alanlarının genişletilmesi ve sürdürülebilir kıyı yönetimi uygulamaları, Türkiye'de mavi ekonominin gelişimini destekleyebilir, Deniz yosunu ve

midye yetiştiriciliği gibi düşük ekolojik etkiye sahip deniz tarımı uygulamaları desteklenebilir (Demir, 2025).

Türkiye'nin denizel potansiyeli, açık deniz rüzgar enerjisi ve dalga enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarıyla büyük bir fırsat sunmaktadır. Bu potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesi için DMP'nin önemi artmaktadır. Türkiye'nin mavi ekonomi hedefleri doğrultusunda bu bölgelerde yapılacak yatırımların deniz mekansal planlaması süreçlerine entegre edilmesi hem çevresel sürdürülebilirlik hem de ekonomik kalkınma açısından önem arz etmektedir. Deniz mekansal planlamasında, kara ve deniz arasındaki etkileşimler dikkate alınarak kıyı alanlarının yönetilmesi gereklidir. Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi (BKAY) süreci, bu etkileşimleri stratejik bir şekilde ele alarak kara ve kıyı alanlarının birlikte planlanmasını sağlar. Türkiye'nin Mavi Vatan konsepti de denizel alanların sadece ekonomik değil, askeri ve stratejik açıdan da önem taşıdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, deniz planlaması, bölgesel ve uluslararası iş birliğini gerektiren bir süreç olarak şekillenmektedir (Balas C. , 2024).

DMP, deniz ve kıyı kaynaklarının sürdürülebilir şekilde kullanılmasını sağlayarak, balıkçılık, turizm, deniz taşımacılığı ve enerji üretimi gibi sektörlerin çevresel denge gözetilerek faaliyet göstermesine olanak tanır. Ayrıca, denizel alanlardaki insan faaliyetlerinin çevresel etkilerini yönetir ve minimize eder; bu, kirlilik, habitat tahribatı ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlarla mücadelede önemli bir araçtır. Türkiye'nin yarımada konumunda, denizcilik ve balıkçılık sektörlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için entegre deniz ve kıyı yönetimi kritik bir öneme sahiptir. Farklı bakanlıklar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon sağlanmalı DMP uygulamaları hayata geçirilmelidir.

Ancak, DMP'nin uygulanmasında bazı kısıtlar bulunmaktadır. Öncelikle, DMP için gerekli olan detaylı ve güncel verilerin eksikliği planlamanın etkinliğini sınırlayabilmektedir. Denizel alanlardaki ekosistemler ve insan faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması, doğru kararlar alınmasını ve sürecin sağlıklı yürütülmesini zorlaştırabilmektedir. Türkiye'de DMP'yi uygulayacak kurumsal yapıların ve uzman personelin yetersizliği, kurumlar arasında yeterli koordinasyonun sağlanamaması, planların uygulanabilirliğini kısıtlayacaktır. Dolayısıyla, DMP'nin gerçekleştirilebilmesi için uygun yasal ve mevzuat düzenlemelerin yapılması önemlidir. DMP'nin uygulanması ve yönetimi için gerekli bir diğer önemli

konu da finansal kaynakların sağlanmasıdır. Uluslararası fonlar ve düzenli kaynak aktarımı bu noktada yardımcı olacaktır.

DMP, Türkiye için deniz ve kıyı kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi açısından büyük yararlar sağlayabilir. Ancak bu yararların gerçekleştirilebilmesi için veri eksikliklerinin giderilmesi, kurumsal kapasitelerin artırılması, yasal ve mevzuat düzenlemelerin yapılması, finansal destek sağlanması ve toplumsal farkındalığın artırılması gibi kısıtların aşılması gerekmektedir. Bu doğrultuda atılacak adımlar, Türkiye'nin denizel kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanılmasına önemli katkılar sunacaktır.

Türkiye, Ege, Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerle iş birliği yaparak ortak projeler geliştirmeli ve uluslararası denizcilik ve çevre koruma anlaşmalarına aktif olarak katılmalıdır. Bu stratejik önerilerin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için kapsamlı planlama, etkili yönetim ve sürekli izleme gereklidir. Bu sayede Türkiye'nin denizcilik ve balıkçılık sektörlerinin sürdürülebilirliği güvence altına alınabilir.

Mekansal planlama, iklim değişikliği, ekosistem hizmetleri, yenilenebilir enerji ve mavi ekonomi gibi konular, Deniz Mekansal planlamasının gelecekteki yönelimlerini ve stratejilerini şekillendirmektedir. DMP, deniz ekosistemlerinin korunması ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak için ekosistem temelli yönetim, katılımcı planlama süreçleri ve bilim temelli karar verme ilkeleri doğrultusunda uygulanmalıdır. Başarılı DMP uygulamaları, denizel ekosistemlerin korunması, mavi ekonomi ve toplumsal yapı üzerindeki olumlu etkileriyle dikkat çekmektedir. DMP'nin gelecekteki gelişimi, bilim temelli karar verme süreçlerinin güçlendirilmesi, paydaş katılımının artırılması ve uyarlanabilir yönetim yaklaşımlarının benimsenmesi ile deniz kaynaklarının korunmasına ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye özelinde yerel yönetimlerin DMP uygulamalarına uyum sağlaması, mevcut yasal çerçevenin güçlendirilmesi ve yerel düzeyde stratejik iş birliklerinin geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Türkiye'deki çevre yasaları ve kıyı alanları koruma düzenlemeleri, deniz alanlarının planlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu düzenlemelerin DMP ilkeleriyle uyumlu hale getirilmesi, yerel yönetimlerin deniz planlamasına daha entegre bir şekilde yaklaşmalarını sağlayabilir. Özellikle İmar Kanunu, imar planı yönetmelikleri ve kıyı yönetmelikleri kara ve deniz planlaması ara-

sındaki bağları güçlendirecek şekilde genişletilebilir. Bu genişleme, Türkiye'nin uluslararası standartlarla uyumlu hale gelmesini ve deniz alanlarının daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini kolaylaştırabilir.

DMP'nin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerin, özel sektör ve yerel halk gibi önemli paydaşlarla iş birliği yapması büyük önem taşımaktadır. Katılımcı planlama yöntemlerinin benimsenmesi, yerel yönetimlerin daha şeffaf ve etkili bir deniz planlaması süreci yürütmelerini sağlayabilir. Bu süreçte paydaşların görüşlerinin alınması, deniz ekosistemlerinin korunmasını ve yerel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamak adına önemli bir adım olabilir. Ayrıca, ulusal düzeydeki kurumlarla, örneğin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile iş birliği yapmak, DMP stratejilerinin ulusal denizcilik politikalarıyla uyumlu olmasını ve yerel düzeyde etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayabilir.

Yerel yönetimlerin deniz planlaması süreçlerini daha verimli bir hale getirebilmeleri için, kıyı bölgelerindeki tüm belediyeler arasında bölgesel planlamayı teşvik etmesi gereklidir. Türkiye'deki belediyeler, geniş bir özerklikle çalışmakta olup, DMP uygulamalarını kendi yerel planlarında entegre edebilirler. Bunun için, kıyı bölgelerindeki belediyeler arasında iş birliği yapılması, paylaşılan deniz ekosistemlerinin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini kolaylaştırabilir. Bölgesel planlama kurulları kurarak, kıyı belediyeleri arasında daha uyumlu bir planlama süreci yürütülebilir.

Diğer taraftan, yerel yönetimlerin deniz ekosistemleri ve deniz üzerindeki endüstriyel faaliyetler hakkında daha fazla bilgi edinmeleri için kapasite geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu, yerel yönetimlerin deniz alanlarıyla ilgili daha doğru veriler toplayabilmelerini sağlayabilir. Ayrıca, yerel şehir plancılarına yönelik eğitimler düzenlemek, DMP araçlarının etkin kullanımını artırabilir ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynayabilir.

Son olarak, deniz alanlarının düzenli izlenmesi ve DMP'nin etkinliğinin sürekli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu göstergeler belirleyerek, deniz alanlarının sürdürülebilir kullanımını izlemek ve gerektiğinde politika revizyonları yapmak mümkün olabilir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin yerel yönetimlerinin DMP süreçlerini şeffaf ve verimli bir şekilde yönetmelerini sağlayabilir.

A Discourse analysis on sustainable marine spatial planning

Tuğçe Nida Nur Özbek[6] N. Aydan Sat[7]

Marine ecosystems are increasingly vulnerable to the cumulative impacts of human activities, including population growth, urbanization, industrial development, tourism, and shipping. These activities create multifaceted ecological pressures, ranging from habitat degradation to resource depletion and pollution, which undermine the sustainability of marine environments. In response, the concept of Marine Spatial Planning (MSP) has gained global prominence as a strategic planning tool that enables the integrated, ecosystem-based, and sustainable use of marine spaces. MSP not only aims to reduce user conflicts in marine areas but also supports blue economy development, biodiversity conservation, and climate resilience.

This study aims to examine the evolving international discourse surrounding MSP and to assess its applicability within the Turkish context. Through a discourse analysis of international academic literature, the study explores how MSP is conceptualized, framed, and prioritized across time, institutions, and geopolitical settings. It also investigates the extent to which the global MSP discourse aligns with or diverges from the challenges, needs, and institutional capacities specific to Turkey. By drawing on cross-national case studies and a detailed content analysis of peer-reviewed publications, the study contributes a new perspective to the scholarly and policy-oriented understanding of MSP.

The research is structured around a three-stage methodological framework. The first stage involves a comprehensive literature search via the Web of Science database, resulting in the identification of 3998 studies on

[6] Senior Urban Planner, Gazi University, Institute of Science, City and Regional Planning Department PhD Program Student, Ankara, Turkey,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6267-528X E-mail: tugcenidanur.ozbek1@gazi.edu.tr
[7] Prof. Dr., Gazi University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0997-3602
E-mail: bnecibe@gazi.edu.tr

MSP published between 1982 and 2024. From this pool, 1558 full-text publications were selected for qualitative analysis. In the second stage, descriptive statistics were generated to classify the studies by thematic focus, year of publication, geographic origin, and keyword frequency. Finally, the third stage applies discourse analysis techniques using the MAXQDA software to extract dominant narratives, conceptual shifts, and underlying assumptions in MSP literature over time.

The results of the discourse analysis reveal that MSP has undergone significant discursive transformations over the past four decades. In the early phases (1982–2011), the literature primarily emphasized marine protection, zoning, and the management of specific user groups such as fisheries or shipping. During the mid-period (2012–2017), triggered by global policy milestones such as the Rio+20 Summit, the EU MSP Directive, and the SDG Agenda, the discourse expanded to incorporate terms such as "governance," "multi-stakeholder participation," "data-driven planning," and "ecosystem-based management." In the most recent period (2018–2024), the literature increasingly focuses on climate adaptation, digital ocean infrastructure, marine spatial justice, and integrated marine-coastal systems. Word frequency analysis further highlights a growing emphasis on terms like "stakeholder," "blue economy," "sustainability," "ecosystem," and "conflict resolution," underscoring the complex, intersectoral nature of MSP.

Complementing the discourse analysis, the study presents comparative case reviews from countries with advanced MSP practices, such as Australia, Norway, the United States, Belgium, and China. These examples illustrate a diversity of MSP trajectories shaped by institutional structures, legal mandates, ecological characteristics, and stakeholder dynamics. For instance, Australia's Great Barrier Reef Marine Park exemplifies ecosystem-based zoning and adaptive management in a biodiversity hotspot. Norway's North Sea Plan balances offshore energy, shipping, and environmental protection through robust cross-sectoral coordination. Meanwhile, the Massachusetts Ocean Plan demonstrates localized MSP integrated with state-level coastal zone management frameworks. Belgium and China showcase how high-pressure marine zones can be governed through strategic planning, spatial conflict analysis, and multi-scalar policy instruments.

While these international cases provide instructive models, the study argues that MSP implementation in Turkey must be contextually tailored.

Turkey has a coastline exceeding 8,000 km and vast marine jurisdiction zones, yet lacks a comprehensive MSP law or national strategy. Existing legal instruments—such as the Coastal Law (Law No. 3621), the Environmental Law, and the Emergency Pollution Response Law—do not offer sufficient provisions for spatial planning of marine areas. Institutional responsibilities are fragmented across multiple ministries, including environment, transportation, fisheries, and energy, which hampers coordinated decision-making. Moreover, there is limited integration between land-based and marine-based spatial planning systems, especially concerning data management and stakeholder engagement.

Notably, while several Turkish institutions such as the Ministry of Environment, DEHUKAM (National Center for the Sea and Maritime Law), and the General Directorate of Maritime Affairs use the term "deniz saha planlaması" (marine field planning), others such as the General Directorate of Spatial Planning refer to it as "deniz mekânsal planlaması" (marine spatial planning). This inconsistency underscores the conceptual and administrative ambiguities still present in the national discourse and highlights the need for a unified terminological and methodological framework.

To support MSP advancement in Turkey, the study proposes several strategic policy recommendations. These include: (1) enacting a national MSP law in alignment with international conventions such as UNCLOS and the EU MSP Directive; (2) establishing an inter-ministerial coordination body or marine planning agency; (3) developing a centralized marine spatial data infrastructure; (4) promoting stakeholder-inclusive planning processes at both national and regional levels; and (5) integrating MSP with existing coastal planning instruments, such as the Integrated Coastal Area Plans (ICAPs), through nested governance approaches.

Moreover, the study emphasizes the necessity of integrating scientific research into policy cycles. Decision support tools such as GIS-based multi-criteria decision analysis (MCDA), environmental sensitivity mapping, and socio-ecological scenario modeling should be incorporated into the Turkish MSP process to enable evidence-based spatial prioritization and conflict resolution. Additionally, capacity-building efforts targeting local governments, planners, marine scientists, and civil society organizations are essential for the successful implementation and long-term institutionalization of MSP.

In conclusion, this research contributes to the theoretical and practical understanding of sustainable marine spatial planning by linking global discursive shifts to national implementation challenges. Through its discourse analysis methodology and comparative case insights, it reveals how language, narratives, and epistemic practices shape the evolution of MSP as both a planning instrument and a governance paradigm. For Turkey, adopting MSP offers a pathway to align with global sustainability goals, protect its rich marine ecosystems, and foster a resilient and inclusive blue economy. The findings are intended to inform academic, institutional, and policymaking audiences working toward integrated and sustainable marine governance frameworks.

Kaynakça/References

Akdeniz, H., & İnam, Ş. (2024). A Bibliometric Analysis of Marine Spatial Planning Research Using Vosviewer. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 16*(1), 133-158.

Baker-Polito İdaresi. (2021). *2021 Massachusetts Ocean Management Plan, Volume 1: Management and Administration.* Boston: mass.gov. 09 01, 2024 tarihinde https://www.mass.gov/info-details/massachusetts-ocean-management-plan adresinden alındı

Balas, C. (2024). *Türkiye'nin açık deniz saha planlaması (DSP).* Ankara: Ankara Üniversitesi.

Balas, E., Genç A.N, & Balas, C. (2024). Strategic Adaptation to Climate Change through Monte Carlo-Based Multi-Criteria Decision Model in Marine Spatial Planning. *Journal of Coastal Research, 113*(SI), 169-174. doi:https://doi.org/10.2112/JCR-SI113-034.1

Ban, N., Januchowski-Hartley, S., Álvarez-Romero, J., Mills, M., Pressey, R., Linke, S., & De Freitas, D. (2013). Marine and freshwater conservation planning: from representation to persistence. *Conservation planning: Shaping the future*, 175-217.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste.* London & New York: Routledge.

de Vrees, L. (2021). Adaptive marine spatial planning in the Netherlands sector of the North Sea. *Marine Policy, 132*, 1-9.

Demir, A. (2025). *Türkiye için Optimum Açık Deniz Üzeri Kombine Rüzgar ve Mavi Enerji Santrali Geliştirilmesi.* Ankara: Gazi Üniversitesi.

Douvere, F., Maes, F., Vanhulle, A., & Schrijvers, J. (2007). The role of marine spatial planning in sea use management: the Belgian case. *Marine policy, 31*(2), 182-191.

Ehler, C. (2021). Two decades of progress in Marine Spatial Planning. *Marine Policy, 132*, 1-16.

Ehler, C., & Douvere, F. (2007). *Visions for a Sea change: Report of the First International Workshop on Marine Spatial Planning, Intergovernmental Oceanographic Commission and the Man and the Biosphere Programme UNESCO Headquarters.* Paris, France: IOC-UNESCO. 02 23, 2025 tarihinde chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://test.repository.oceanbestpractices.org/bitstream/handle/11329/204/48.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı

Ehler, C., & Douvere, F. (2009). Marine Spatial Planning A Step bu Step Approach Toward Ecosystem-Based Management. Paris, Fransa.

Ehler, C., & Douvere, F. (2009). New perspectives on sea use management: initial findings from European experience with marine spatial planning. *Journal of environmental management, 90*(1), 77-88.

European Commission. (2021). Smart Specialisation for Sustainable Blue Economy Workshop. 08 08, 2024 tarihinde https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/w/smart-specialisation-for-blue-economy-workshop adresinden alındı

European Union. (2014). Directive 2014/89/EU Of The European Parliament And Of The Council. 07 30, 2024 tarihinde https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.257.01.0135.01.ENG%20 adresinden alındı

European Union. (2014). *Directive 2014/89/EU Of The European Parliament And Of The Council.* 12 14, 2024 tarihinde https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.257.01.0135.01.ENG%20 adresinden alındı

Gökmen, L. (2016, July 1). *Konutta proje ligi*. Ekonomist: http://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/konutta-proje-ligi.html adresinden alındı

Gülbitti, M., & Özüduru, B. (2020). Türkiye'deki bütünleşik kıyı alanları yönetimi süreçlerinin stratejik mekânsal planlama süreçleri ile ilişkili olarak değerlendirilmesi. *Planlama Dergisi, 30*(1), 36-53.

Güneş, Ş. (1997). Deniz Kirlenmesi, Devletin Sorumluluğu, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Türkiye. *Türkiye Kıyıları 97. Konferans Bildiriler Kitabı.* Ankara.

Hudson, A. (2020, 02 23). *The ocean and COVID-19*. undp.org: https://www.undp.org/blog/ocean-and-covid-19#:~:text=In%20the%20near%20term%2C%20the,climate%20change%20on%20the%20ocean. adresinden alındı

IMO. (2022). *Revised Strategic Plan For The Organization For The Six-Year Period 2018 To 2023.* 30 07, 2024 tarihinde chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/About/strategy/Documents/A%2032-Res.1149.pdf adresinden alındı

IOC-UNESCO. (2007). *Visions for a Sea change: Report of the First International Workshop on Marine Spatial Planning, Intergovernmental Oceanographic Commission and the Man and the Biosphere Programme UNESCO Headquarters.* Paris, France: UNESCO Digital Library.

IOC-UNESCO. (2009). *Marine spatial planning: a step-by-step approach toward ecosystem-based management.* UNESCO Digital Library.

IOC-UNESCO. (2021). *MSPglobal International Guide on Marine/Maritime Spatial Planning.* Paris. 12 14, 2024 tarihinde https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379196?posInSet=1&queryId=490500b0-7448-4d99-b6a2-419babc2e719 adresinden alındı

IOC-UNESCO. (2021). *MSPglobal International Guide on Marine/Maritime Spatial Planning.* Paris: UNESCO Digital Library. 02 23, 2025 tarihinde https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379196?posInSet=1&queryId=490500b0-7448-4d99-b6a2-419babc2e719 adresinden alındı

Kayapınar, Y. (2024). Türkiye'de Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetim ve Planlaması ile Deniz Mekansal Planlama İlişkisi. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi, 3*(6), 10-29.

Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA.* Cham: Springer International Publishing.

Maes, F., Vanhulle, A., & Lescrauwaet, A. (2013). Marine Spatial Planning. A. Lescrauwaet, H. Piriei, T. Verleye, J. Mees, & R. Herman (Dü.), *Compendium for Coast and Sea 2013: integrating knowledge on the socio-economic, environmental and institutional aspects of the Coast and Sea in Flanders and Belgium* içinde, (s. 261-273). Belçika.

Murray, J. (1900). *Murray's Hand-book Constantinople Brusa, and the Throad.* London: John Murray.

Nutters, H., & da Silva, P. (2012). Fishery stakeholder engagement and marine spatial planning: Lessons from the Rhode Island Ocean SAMP and the Massachusetts Ocean Management Plan. *Ocean & coastal management, 67*, 9-18.

Resmi Gazete. (2014). *Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği.* https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19788&MevzuatTur=7&MevzuatTertip= adresinden alındı

Roitman, S. (2010). Gated communities: definitions, causes and consequences. *Urban Design and Planning, 163*(1), 31-38.

Rojek, C. (2000). Indexing, Dragging and the Social Construction of Tourist Sights. C. R. Urry içinde, *Touring Cultures. Transformation of Travel and Theory* (s. 52-74). New York: Routledge.

Santos, C., Ehler, C., Agardy, T., Andrade, F., Orbach, M., & Crowder, L. (2019). Marine spatial planning. *In World seas: An environmental evaluation*, 571-592.

Scory, S., Devolder, M., Youdjou, N., & Vigin, L. (2016). Marine Atlas supports Belgium's Marine Spatial Plan. *International Coastal Atlas Network Newsletter, 5*(1), 1-10. https://ican.iode.org/es/noticias/8-english/news/98-marine-atlas-supports-belgium-s-marine-spatial-plan adresinden alındı

Suncls, A., & Cai, I. (1982). United Nations convention on the law of the sea. In United Nations. 07 27, 2024 tarihinde https://www. un. org/Depts/los/convention% 5fagreements/texts/unclos/closindx. htm adresinden alındı

T.C Cumhurbaşkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).* Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 02 23, 2025 tarihinde chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden alındı

United Nations. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS).* Montego Bay, Jamaika.

United Nations. (1992). *Agenda 21 : programme of action for sustainable development, Rio Declaration on Environment and Development, statement of forest principles : the final text of agreements negotiated.* Rio de Janeiro, Brazil: UN Digital Library. 02 23, 2025 tarihinde https://digitallibrary.un.org/record/170126 adresinden alındı

Ye, G., Fei, J., Wang, Z., Jiang, Q., Gaines, S., & Ming, C. (2021). A novel marine spatial management tool for multiple conflicts recognition and optimization of marine functional zoning in the East China sea. *Journal of Environmental Management, 298*, 1-9.

Yu, J., & Li, Y. (2020). Evolution of marine spatial planning policies for mariculture in China: overview, experience and prospects. *Ocean & Coastal Management, 196*. doi:https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2020.105293

Tuğçe Nida Nur Özbek

Lisans eğitimini 2016 yılında Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, yüksek lisansını 2021 yılında Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. 2022 yılında yine aynı üniversitede Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı'nda doktoraya başlamıştır. Doktora eğitimi; kıyı alanlarını ve deniz alanlarını koruma-kullanma, mavi ekonomi ve sürdürülebilirlik vb. konularında çalışmalarını sürdürmektedir. Herhangi bir akademik kurumda görev almamıştır.

She completed her undergraduate education in the Department of City and Regional Planning at Gazi University in 2016 and her master's degree in the Department of

City and Regional Planning at Gazi University in 2021. In 2022, she started her PhD in the same department at Gazi University. Her doctoral studies focus on the protection and utilization of coastal and marine areas, blue economy, and sustainability etc. She has not held a position at any academic institution.
E-posta: tugcenidanur.ozbek1@gazi.edu.tr

Necibe Aydan Sat
Lisans eğitimini 1993 yılında Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, yüksek lisansını 1997 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde, doktorasını ise 2005 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde tamamladı. 1995 yılında Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamış ve halen Prof. Dr. olarak görevine devam etmektedir. Ekoloji, bölgesel ve kentsel planlama, kentsel çalışmalar, planlama ve gelişim vb. konularında çalışmalarını sürdürmektedir.

She completed her undergraduate education in the Department of City and Regional Planning at Gazi University in 1993, her master's degree in the Department of City and Regional Planning at the Faculty of Architecture, Middle East Technical University in 1997, and her PhD in the same department and university in 2005. She began her career as a Research Assistant in the Department of City and Regional Planning at Gazi University in 1995 and currently continues her work as a Professor. Her research focuses on ecology, regional and urban planning, urban studies, planning and development, among other topics.
E-posta: bnecibe@gazi.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*
Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*
Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*
Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com
Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 414-442 **DOI:**10.31198/idealkent.1574647

Rescaling of spatial planning authorities in Türkiye: The case of Bağcılar square urban transformation project

*

Hami Doruk Köse[1]

Abstract

Neoliberal urban policies often tout decentralization, yet in Türkiye, they have paradoxically facilitated a renewed and intensified centralization of spatial planning under the Ministry of Environment, Urbanization, and Climate Change (MEUCC). While Türkiye has a long-standing tradition of centralized planning, post-2011 reforms—particularly the establishment of the MEUCC—have significantly concentrated planning authority in the central government. Through a qualitative analysis of legal and institutional frameworks, judicial rulings, and the Bağcılar Square Urban Transformation Project, this study reveals how 'risk area' designations are used to bypass participatory mechanisms and expedite the commodification of urban space. Extending Brenner's state-rescaling framework, the article argues that Türkiye exemplifies a distinctive form of authoritarian neoliberal urbanization, in which regulatory instruments support capital accumulation while weakening democratic oversight. The findings underscore a global tension: while neoliberalism rhetorically promotes decentralization, neoliberal urbanization often relies on centralized state power to implement market-oriented urban transformation projects. The study concludes by interrogating the legitimacy of governance models that prioritize capital interests over equitable and inclusive urban development.

Keywords: *Neoliberal urbanization, centralization, rescaling, spatial planning, urban governance, Bağcılar Square*

Atıf/Cite

Köse, H. D. (2025). Rescaling of spatial planning authorities in Türkiye: The case of Bağcılar square urban transformation project. *Idealkent* (48), 414-442. https://doi.org/10.31198/idealkent.1574647

[1] Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Ankara, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7873-0319 E-mail: hdkose@aybu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 27.10.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 19.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 414-442 **DOI:**10.31198/idealkent.1574647

Türkiye'de mekânsal planlama yetkilerinin yeniden ölçeklenmesi: Bağcılar meydanı kentsel dönüşüm projesi

*

Hami Doruk Köse[2]

Öz

Neoliberal kentsel politikalar genellikle adem-i merkeziyetçiliği öne çıkarırken, Türkiye'de paradoksal bir şekilde mekânsal planlama yetkilerinin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB) çatısı altında yeniden ve yoğun biçimde merkezileşmesine yol açmıştır. Türkiye, merkeziyetçi planlama geleneğine uzun süredir sahip olmakla birlikte, 2011 sonrası reformlar—özellikle ÇŞİDB'nin kurulması—planlama yetkisinin merkezi hükümette yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu çalışma, yasal ve kurumsal çerçevelerin, yargı kararlarının ve Bağcılar Meydanı Kentsel Dönüşüm Projesi'nin nitel analizi yoluyla, 'riskli alan' ilanlarının katılımcı mekanizmaları bertaraf etmek ve kentsel mekânın metalaşmasını hızlandırmak amacıyla nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır. Brenner'in devletin yeniden ölçeklendirilmesi çerçevesini yeniden yorumlayan bu makale, Türkiye'nin, sermaye birikimini destekleyen ancak demokratik denetimi zayıflatan düzenleyici araçlarla işleyen otoriter neoliberal kentleşmenin özgün bir biçimini örneklediğini savunmaktadır. Bulgular küresel bir gerilimin altını çizmektedir: Neoliberalizm söylem düzeyinde yerelleşmeyi teşvik etse de, neoliberal kentleşme çoğu zaman piyasa odaklı kentsel dönüşüm projelerini hayata geçirmek için merkezi devlet gücüne dayanmaktadır. Çalışma, sermaye çıkarlarını önceleyen yönetişim modellerinin, adil ve kapsayıcı kentleşme hedefleri karşısındaki meşruiyetini sorgulayarak sonlanmaktadır.

Keywords: *Neoliberal kentleşme, merkezileşme, yeniden ölçeklenme, mekânsal planlama, Bağcılar Meydanı*

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7873-0319 E-posta: hdkose@aybu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 27.10.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 19.06.2025

Introduction

This article examines the recentralization of spatial planning authority in Türkiye's urban governance since the early 2010s. It addresses the question: How has the rescaling of spatial planning authorities influenced urban governance under neoliberal frameworks? The central argument is that Türkiye has undergone a renewed and intensified centralization of spatial planning powers, particularly following the establishment of the Ministry of Environment, Urbanization, and Climate Change (MEUCC) in 2011. This process prioritizes rapid urban commodification and capital accumulation, exemplified by the Bağcılar Square Urban Transformation Project.

Methodologically, this article adopts a qualitative, interpretive case-study approach informed by critical urban theory and state-rescaling literature. The empirical focus of the study is the Bağcılar Square Urban Transformation Project in Istanbul, selected as a paradigmatic example of centralized, authoritarian neoliberal urban policy in Türkiye. The case was chosen purposively due to its explicit demonstration of the interplay between institutional rescaling, exceptional legislation, and the commodification of urban space. Empirical material was collected through an extensive review of official urban planning documents, legal texts (including national laws, ministerial decrees, and judicial decisions), media archives, and relevant academic literature. The study does not seek to measure policy outcomes quantitatively; rather, it critically evaluates the mechanisms and political rationalities underlying authoritarian neoliberal governance. Thus, the methodological approach is aligned with the theoretical aim of exploring how state rescaling operates as a spatial-political strategy facilitating capital accumulation at the urban scale.

Building on Brenner's (2009, p. 127) argument that state rescaling serves as a political strategy to manage systemic crises in capitalist economies, this study discusses how decision-making powers across various levels of public institutions have become increasingly concentrated in the central government. This centralization enables the removal of barriers to investment in city-regions and metropolitan areas, aiming to address the persistent crises and failures of neoliberal policies in stabilizing markets. In Türkiye's urban context, this trend is evident in the expanded authority of the MEUCC, which has assumed a dominant

role in urban planning and development, exemplified by the Bağcılar Square Urban Transformation Project.

The centralization of decision-making powers is closely tied to an economic growth strategy rooted in neoliberal policies that prioritize urban space as a tool for capital accumulation. Neoliberal pressures drive the commodification of urban space, pushing for its rapid marketization, monetization, and profitability. Mechanisms such as public oversight, bureaucratic and judicial processes, and stakeholder negotiation are often sidelined as obstacles to achieving these goals. To facilitate this process, significant legal and institutional changes have centralized planning authorities and land-use control within the central government, streamlining decision-making to meet neoliberal demands.

In this regard, the article initially explores what might seem to be a contradiction within neoliberal ideology–its inherent institutional, ideational and contextual flexibility and experimental nature. Specifically, it examines the tension between advocating for state withdrawal from the economic sphere and simultaneously relying on state intervention to enforce marketization processes. It then evaluates the MEUCC's expanding role in spatial planning, focusing on the transfer of planning powers from local governments to the central government, that is, the rescaling of spatial planning from local to national levels. The third section analyzes the Bağcılar Square Urban Transformation Project as a case study of how the MEUCC has consolidated spatial planning authorities, particularly under Decree Law no. 644[3] and Law no. 6306[4]. The article concludes by discussing how the rescaling of spatial planning authorities reflects the centralized neoliberal urban policy regime, highlighting its broader implications for urban governance.

Neoliberal Urbanization and State Rescaling: A Theoretical Lens

Since the late 1960s, capitalism has grappled with falling profit rates and the perceived inefficiencies of Keynesian welfare policies. Neoliberalism emerged as a political-economic response, first implemented under Pinochet's dictatorship in Chile and later adopted across the UK, US and

[3] Decree Law on the Organization and Duties of the Ministry of Environment and Urbanization.

[4] Law on the Transformation of Areas Under Disaster Risk.

other advanced economies (Bedirhanoğlu, 2009, p. 44; Peck, Theodore, & Brenner, 2009, p. 50). During the 1980s and 1990s, it spread globally through international financial institutions and reform packages imposed on the Global South and post-socialist regions (Golub, 2013; Jessop, 2002, p. 457).

Having become globally dominant since the early 1980s, neoliberal policies and programs were part of "a political project to re-establish the conditions for capital accumulation and to restore the power of economic elites" (Harvey, 2005, p. 19). This project involved reducing state regulation in key industries, weakening labor unions, downsizing and/or privatizing public services, cutting welfare programs, boosting capital mobility, and heightening competition among localities, often marginalizing vulnerable urban populations (Brenner & Theodore, 2002, p. 350). These policies and programs inevitably generate crises while limiting state intervention to enforce market expansion. To manage resulting conflicts, the state has been restructured into an elite-dominated, less democratic entity through legal and institutional changes (Bruff, 2014, p. 113; Harvey, 2005, p. 66).

As Brenner, Peck, and Theodore (2010) emphasize, neoliberalization is not a singular or homogenous process. Rather, it is a variegated, path-dependent and context-specific transformation that assumes different institutional forms across time and space. These differences emerge from interactions between global neoliberal pressures and national/local political-institutional frameworks. Building on this, neoliberalization can also be seen as a project marked by historical contingency and ideological instrumentalism (Peck & Tickell, 2002). Rather than applying a fixed policy formula, it advances through flexible and adaptive practices that respond to crises, institutional legacies, and scalar struggles. This flexibility enables strong state interventions not as anomalies but as functional tools for restructuring governance in the service of market logics.

To better understand how these context-specific neoliberal trajectories unfold through distinct institutional mechanisms, Peck and Tickell's (2002) concepts of roll-back and roll-out neoliberalization provide a useful analytical lens:

- The former involves a strategic withdrawal or reduction of the state's role in social, economic, and regulatory functions. This process aims to dismantle existing institutional frameworks and weaken alternative power structures. It typically involves

removing bureaucratic controls, disciplining potential collective dissent, and restructuring power through deregulation, devolution, and privatization.

- The latter, on the other hand, marks an era characterized by active state-building, regulatory reforms, and the consolidation of neoliberal governance that blends neoliberal economic management with authoritarian state forms. This process encompasses public-private initiatives and socially interventionist policies, supporting state interference and public spending in response to the failures of earlier roll-back neoliberalization. These adaptations, driven both by internal contradictions and external pressures, reflect not a linear progression but a pattern of ongoing crises and pragmatic adjustments—what Peck (2010, p. 23) call a series of "forward failures".

These processes have also been accompanied by the changes in neoliberalism's scalar constitution through the enforcement of the rules of the neoliberal game by supranational institutions on the one hand and the devolution of responsibilities, resources, and risks to local governments (especially on a metropolitan scale) on the other (Peck & Tickell, 2002, p. 391). This led to the emergence of a post-national, multiscale regulatory framework characterized by the coexistence of various scales, including supranational, national and local levels. In urban contexts, this has led to the prioritization of metropolitan regions as key nodes for global capital flows, reinforcing interurban competition (Brenner, 2004; Savaşkan, 2015, p. 50).

Consequently, metropolitan administrative structures have been stripped of the central government's mandate and endowed with powers and responsibilities, often without the necessary financial support, pushing cities into a competitive mode (Beauregard, 2006, pp. 416-417). This shift, termed "centralized decentralization" by Andersen (2008), is based on the assumption that empowering these authorities enhances the efficient allocation of public resources while strengthening the core tenets of democratic governance. Such a devolution refers to the rescaling of state at the subnational layers of government, as it involves a redistribution of authority to metropolitan and regional level (Bayırbağ, 2013, p. 1226). However, the scalar aspect of neoliberalism is far from uniform. In non-Western contexts, the rescaling of the state in accordance with neoliberal policies does not necessarily lead to the empowerment of local

governments; in fact, it may even result in the reinforcement of central government power (Savaşkan, 2021, p. 206).

In fact, central governments with their unique resources (such as robust budgets, extensive organization and personnel, exceptional powers, access to mass media, democratic legitimacy, and monopoly on force) remain a central site for political and social demands (Della Sala, 2001, p. 157; Klijn & Koppenjan, 2000, p. 151). They play a pivotal role in suturing the multi-level governance network across sectors and scales (Hirst & Thompson, 1995, p. 423). In particular, the capacity of central governments, reinforced by a strong executive and administrative structure, to mobilize resources and coordinate actors from diverse sectors and scales allows them to significantly influence and become embedded in governance processes (Bayırbağ & Göksel, 2013, p. 168; Şahin, 2018, pp. 6-7).

This influence is especially apparent in the central governments' ability to establish supranational action and coordination and to drive subnational restructuring through the decisions they take, the laws they enact, and the hegemony they organize (Eroğlu & Tunç, 2018, p. 29). Owing to this, they become increasingly active within localized contexts and across multiple scales to foster economic growth, tailoring their strategies to the unique circumstances of each place and scale (Martin, 2006, p. 113). In line with the flexible and experimental nature of neoliberalism, these place- and scale-sensitive approaches may, over time, give way to more standardized or centralizing tendencies, particularly in pursuit of capital accumulation, often at the expense of disregarding the qualities of space (Şahin, 2018, p. 3).

This reflects a shift away from the Keynesian approach of addressing spatial socioeconomic challenges, which aimed to promote balanced regional development, toward a tolerance–or even encouragement–of uneven development between competitive and non-competitive city-regions. Thus, state rescaling, as Bayırbağ (2013, p. 1226) observes, is a contentious process, often generating more policy challenges, disrupting established interest groups and networks, and reembedding the power relations between and within classes into the spatial organization of the capitalist state.

In cities, the transition from Keynesian approach to a neoliberal one manifests through the commodification of urban space, privatization of public services, and the reorganization of governance structures (Harvey, 2003). The neoliberal critiques of the Keynesian welfare state's localized structures as overly bureaucratic and inefficient led to the adoption of new

municipal administration models focused on budgetary control, simplified administration, privatized service delivery, and new public management practices (Brenner, 2004, p. 200). These changes, driven by fiscal pressures, have intensified the privatization of urban services and the commodification of urban space.

Simultaneously, globalization has eroded national barriers to trade and investment, forcing cities to restructure themselves to enhance international competitiveness and attract foreign capital (Brenner, 2004, p. 217). Thus, the commodification of urban areas and their rapid integration into the market has been facilitated. However, mechanisms such as participatory decision-making, public accountability, and judicial review are often viewed as impediments to the swift marketization and interurban competition demanded by this new paradigm (Rosa, 2009, p. 102). To circumvent these perceived obstacles, legal and institutional reforms have been implemented, dismantling participatory processes and advancing centralized, often coercive governance practices (Bayırbağ & Penpecioğlu, 2017).

Spatial planning has become a key tool for central governments to integrate urban areas into global markets and enhance the competitiveness of their key local economies. For example, central governments in Italy, France, and Britain, have implemented place- and scale-specific policy initiatives to enhance the global economic competitiveness of cities like Milan, Paris, and London (Brenner, 2004). This trend reflects a centralization of spatial planning authorities at higher levels of government. In this context, it is evident that state rescaling and the scaling of urban policies often operate in tension.

Urban policies serving as an instrument of central governments and aiming to facilitate rent distribution through simplified legal and institutional structure may lead to unintended outcomes. While legal and institutional regulations in spatial planning aim to prevent conflicts of authority and promote holism and integration, they may inadvertently encourage piecemeal and short-term interventions due to competing interests (Şahin, 2018, p. 9). These trends of centralizing spatial planning authorities and fostering piecemeal and short-term spatial interventions are also evident in Türkiye, where neoliberal urban transformation policies have reshaped the legal and institutional framework–a dynamic that will be explored in the next section.

Regulatory and Instituional Machinery of Urban Transformation in Türkiye

The regulatory and institutional machinery of urban transformation in Türkiye has been shaped by successive waves of neoliberalization—initiated by the liberalization reforms of the 1980s, intensified by the construction-led growth of the 2000s, and consolidated through the authoritarian restructuring of the 2010s. While all three waves constitute critical moments in Türkiye's broader neoliberal trajectory, the following analysis focuses specifically on the second and third phases, which have had the most direct and transformative impact on the legal frameworks and institutional capacities underpinning contemporary urban transformation.

Urban transformation in Türkiye began as a government policy in 2004, following the establishment of a legal and institutional framework. Prior to this, economic crises, high budget deficits, and political instability in the 1990s hindered large-scale transformation projects. The Justice and Development Party (JDP), which came to power in 2002 after a major earthquake in 1999 and economic crash in 2001, prioritized economic recovery and growth. Between 2002 and 2012, Türkiye experienced rapid economic growth, with GDP increasing by an average of 6.5 percent annually, and per capita income tripling. This period saw significant financialization, increased foreign investment, and a boom in the construction and real estate sectors, driven by favorable global economic conditions and domestic reforms (Kuyucu, 2022, pp. 138-139).

The construction sector became a key driver of economic growth, with a surge in building permits, mortgages, and foreign investment in real estate (Kuyucu, 2022, pp. 139). Orhangazi and Yeldan (2021, pp. 476-477) identify three mechanisms that led to the rapid expansion of construction activities in Türkiye in the 2000s. First, urban migration driven by the decline of agriculture and the 1999 earthquake's emphasis on unsafe housing increased demand for housing and infrastructure. Second, stable inflation and financial expansion enabled long-term housing loans, fueling speculative housing bubbles. Finally, state-led investment strategies, including large-scale public construction projects and the transformation of the Mass Housing Administration (MHA) into a key contracting agency, became the primary driver of construction-centered

growth. This was further reinforced by the growing influence of the MEUCC, which became particularly prominent after its establishment in 2011 and ultimately gained direct oversight of MHA in 2018.

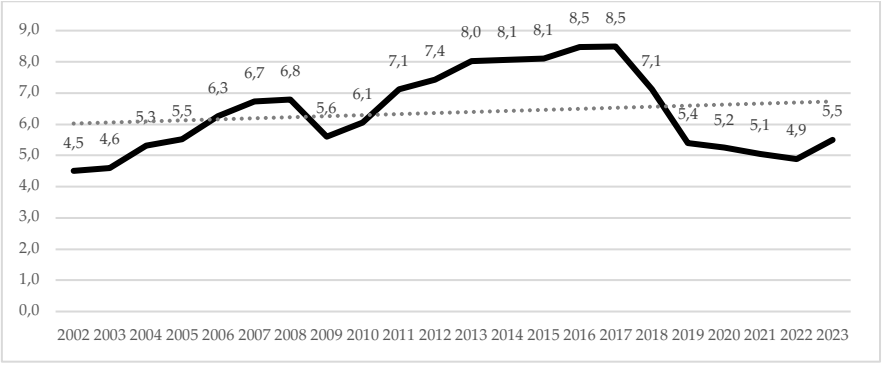

Figure 1: The share of the construction sector in the GDP of Türkiye (%), 2002-2023 (Turkstat, 2024)

As illustrated in Figure 1, the share of the construction sector in Türkiye's GDP between 2002 and 2023 fluctuated significantly, reflecting economic cycles and corresponding shifts in governmental spatial planning strategies. After initially expanding substantially during the early period of AKP rule, the sector faced sharp declines due to the 2008 global financial crisis. The government responded by selectively recentralizing spatial planning authorities—especially via legislative interventions such as Law no. 6306 (2012) and Decree Law no. 644 (2011)—to stimulate construction-led economic recovery.

However, after 2012, the economy began to slow due to reduced foreign capital inflows, currency depreciation, and global economic challenges. To mitigate the economic, political and social fallout of the impending economic crisis, the JDP-led government initiated a series of large-scale infrastructure projects, such as new bridges, airports, and residential developments, bypassing local governments (Kuyucu, 2022, pp. 140-141). Despite the adverse impacts of internal and external shocks (e.g. the 2008 global financial crisis, geopolitical risks, 2016 coup attempt, etc.) on the construction sector, its share of the country's gross domestic product (GDP) almost doubled between 2002 and 2017 (see again Figure 1), owing to the government's response to economic downturns through the selective rescaling of the state – i.e.

decentralization and/or centralization of spatial planning authorities to attract capital investments to urban areas.

Over the past two decades, Türkiye's spatial planning system has undergone a significant transformation, reflecting a process of state rescaling characterized by the redistribution of authority and decision-making power between central and local governments. Since the early 2000s, the JDP government has spearheaded this transformation through a series of legal and institutional reforms designed to restructure urban governance and strengthen the state's capacity to manage urban development. These reforms have resulted in a multi-tiered local government structure, comprising district, provincial, and town municipalities (first-tier municipalities have been abolished) (Şahin, 2018, p. 11).

However, Law no. 5216 (2004) stands out as a key intervention, significantly expanding the spatial planning powers of metropolitan municipalities at the expense of other municipalities. This law broadened their planning jurisdictions and granted them planning authority for all types and scales of urban development. In other words, metropolitan municipalities have gained the ability to develop plans at both a comprehensive scale, where development rents can be organized, and a detailed scale, where rent maximization can be achieved (Şahin, 2018, pp. 11-12).

Additionally, the JDP-led government introduced numerous instruments to expedite the implementation of urban policies related to the privatization of urban space and the deregulation of spatial planning regulations (Kayasü & Yetişkul, 2014, p. 212). It established a comprehensive legal framework for urban transformation. Key legislation included a location-specific law (numbered 5104) passed in 2004 enabling a transformation project in Ankara, another law (numbered 5366) passed in the same year authorizing municipalities to implement transformation projects in areas under historical and cultural conservation", and the new Municipality Law (numbered 5393) passed in 2005 granting municipalities the authority to designate "transformation zones" (Kuyucu, 2022, pp. 142-143). The 2010 amendments to the Municipality Law (through Law no. 5998) transferred nearly all authority over transformation zones from district to metropolitan municipalities, thereby mitigating potential inter-municipal conflicts (Tarakçı & Türk, 2021, p. 421).

The roll-out neoliberalization combined with Türkiye's centralized administrative structure, has facilitated the reconfiguration of spatial planning authorities, characterized by the centralization of decision-making powers in the late 2000s. According to Şahin (2018, p. 14), one of the reasons for the centralization of spatial planning authorities is the competition and occasional tension between local actors and the central government. In particular, the influential role of mayors in making key decisions regarding urban development has been perceived as a threat by central government actors. Additionally, despite being granted extended authority over issues such as local service provision, housing production, and urban infrastructure, local governments have been criticized for failing to meet expectations.

The other reason is the concern to intervene in urban space more directly, through central government institutions such as the Privatization Administration and the Mass Housing Administration, rather than through piecemeal interventions by local governments. These institutions, which have access to the central government's resources, have gradually acquired spatial planning authority, thereby overcoming regulatory obstacles related to urban planning legislation that previously hindered the use of these resources at the local level. The central government's strategy here prioritizes attracting capital investment, stimulating built environment production, privatizing urban space, and improving urban services (Şahin, 2018, p. 14).

A key reform was the restructuring of the MHA, established in 1984 as a credit provider for housing production, into a powerful land broker and housing developer with significant financial resources and planning authority. The MHA was authorized to partner with private developers to fund social housing through for-profit projects. It became the primary actor in urban transformation, assuming planning and construction responsibilities in designated "transformation zones". It also became an exceptional public institution as its operations, including budgetary and decision-making processes, were removed from standard regulatory and political oversight (Kuyucu 2022, p. 141; Özdemir 2011, pp. 1106-1107).

Following the national elections in 2011, the JDP-led government received to pass decree laws and introduced significant changes to Türkiye's legal and institutional frameworks, particularly in the reorganization of spatial planning powers. These changes were implemented swiftly and with minimal public consultation, exluding key

stakeholders such as public institutions, civil society organizations, professional chambers, and opposition parties. This exclusion was further compounded by the use of decree laws, which circumvented parliamentary committee discussions and general assembly debates, raising significant concerns about the erosion of democratic oversight and accountability, as critical decision-making processes were removed from public scrutiny.

Through these legislative and institutional changes, the authority of central government institutions was significantly expanded to encompass urban planning, the development of conservation areas, and urban transformation of designated high-disaster-risk zones (Penpecioğlu, 2013, p. 170). Decree Law no. 644 of 2011, which established the Ministry of Environment and Urbanization[5] as an authority-concentrating ministry with comprehensive jurisdiction over spatial planning at all scales nationwide, underscores this shift and reflects the broader process of state rescaling in Türkiye. Despite the broad urban planning powers already vested in the ministry by Law no. 3194 (on zoning), this decree further consolidated urban planning and transformation authority at the central level. As Ersoy (2011, p. 4) notes, this centralization of authority represents a historical peak in Türkiye's 160-year planning history, marking a significant departure from previous practices.

Following its establishment, the ministry adopted a top-down approach to declare urban transformation areas across the country, rapidly evolving into a centralized neoliberal mechanism for direct state intervention in urban spaces. This change was further highlighted during the JDP's 2011 national election campaign, where then Prime Minister Erdoğan pledged large-scale urban projects–famously termed 'crazy projects'–in nearly every city he visited. In İstanbul and other cities, these ambitious initiatives have frequently bypassed local governments, relegating them to executive roles and leading to centralized decision-making that sparked debates about political representation (Eroğlu & Tunç, 2018, p 32; Kuyucu, 2017, p. 62).

These projects also signaled a shift toward a construction-driven economic growth model, facilitated by exceptional public authorities like the MEUCC, which were granted extraordinary powers to integrate new conservative elites into urban development schemes (Şahin, 2019 pp. 607-

[5] [5] The Ministry was renamed the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change (MEUCC) in 2021.

608). Thus, state rescaling in Türkiye can also be interpreted as an administrative process rooted in class dynamics, where the centralization of power serves the interests of dominant economic and political elites, reinforcing their control over urban development and resource allocation (Bayırbağ, 2010).

On the other hand, Law no. 6306 (on the Renewal of Areas Under Disaster Risk), enacted in 2012, represents a significant shift in Türkiye's approach to urban renewal. Introduced in response to the slow progress of urban transformation projects and the 2011 earthquake in eastern Türkiye, the law aims to address disaster risks by enabling the rapid demolition and reconstruction of substandard buildings. However, it has been highly controversial due to its centralized, top-down approach and its implications for property rights, local governance, and urban planning.

The law designated the Council of Ministers (later the Presidency after the 2018 transition to the presidential system) as the sole authority to identify risk areas and transferred significant planning and implementation power from municipalities to the MEUCC, further centralizing decision-making and reducing local autonomy. The centralized control enabled the ministry to designate disaster risk areas, approve plans, and oversee projects, frequently bypassing local governments and upper-scale plans (Tarakçı & Türk, 2021, p. 422). In addition, the law introduced plot-based rebuilding, a shift in urban transformation policy from comprehensive block-based plans to individual plot redevelopment (Kuyucu, 2022, p. 143).

However, the law has faced criticism on several fronts. It grants the ministry broad discretion to designate reserve areas, often without clear scientific or technical criteria, leading to legal disputes and accusations of arbitrariness (Güzey, 2016, p. 44; Özden, 2016, p. 291). The provision allowing for forced sale of properties (with a two-thirds owner agreement) raises concerns about potential violations of constitutional property rights, especially for dissenting owners (Kahraman, 2021, p. 221). Moreover, the law's imposition of infrastructure and social facility costs on property owners disproportionately affects low-income residents, raising social justice concerns (Aldemir & Doğan, 2015, p. 507).

In 2018, Türkiye transitioned to presidential system, which further centralized authority over urbanization and spatial planning. A concern with aligning decisions with the Presidency is palpable in the actions of both ministries and municipalities affiliated with the ruling JDP. This influence is particularly evident in the formulation of policy frameworks

for issues such as urbanization (Şahin, 2018, p. 19). This shift was accompanied by the announcement of highly standardized, top-down urban projects ahead of the 2018 presidential elections. During the election campaign, for instance, President Erdoğan introduced the concept of 'Nation's Garden' (*Millet Bahçesi*) and 'Nation's Coffee House' (*Millet Kıraathanesi*), standardized urban facilities intended to address the lack of green spaces and social amenities in Turkish cities. The other initiative was the urban development amnesty (*imar barışı*), which granted legal status to all unauthorized buildings across the country, effectively bypassing existing planning regulations. Therefore, this centralization tendency in urban development, indicative of ongoing state rescaling, diminishes local control over urban space and reinforces the central government's dominance over established planning processes (Şahin, 2019, p. 611).

Following the devastating February 2023 earthquakes in southern Türkiye, significant administrative and legislative changes were implemented in late 2023. Presidential Decree no. 153 established the Urban Transformation Presidency under the MEUCC. to carry out urban transformation practices in areas under disaster risk and in lands and plots with risky buildings outside these areas. This new body is responsible for urban transformation in both designated disaster-risk areas and on individual properties with risky buildings.

The establishment of this administratively and financially independent entity has drawn criticism. Concerns have been raised about reduced public oversight due to its special budget and the restriction of local government powers, contravening the principle of subsidiarity. Critics also point to the broad powers granted to the Presidency in transformation implementation and financial resource creation, arguing that it has been designed as a privileged administrative structure with excessive authority (Karakuş-Candan, 2023).

Moreover, Law no. 7471 introduced amendments to Law no. 6306. These changes further strengthened the ministry's powers under the latter. The amendments allow for the designation of virtually any area as a reserve, facilitating property expropriation. The reduction in required property owner consent to a simple majority further undermines property rights. Moreover, the expedited legal processes and shortened notification periods limit public participation, prioritizing administrative efficiency over citizen rights.

In conclusion, the MEUCC's ascendance as a dominant force in Türkiye's spatial planning is a clear manifestation of state rescaling, its power having grown substantially since 2011 through comprehensive legal regulations. This expansion, reallocating authority from local governments to central institutions like the MEUCC, is ostensibly driven by the need to streamline urban transformation and manage disaster risks. However, the actual outcomes include the erosion of local governance, diminished public participation, and the prioritization of rent generation over equitable urban development. The continuing nature of this centralization trend is evident in recent amendments to Law no. 6306 and the establishment of the Urban Transformation Presidency. In that regard, the next section's analysis of the Bağcılar Square Urban Transformation Project will further illuminate the MEUCC's pervasive influence and its impact on urban development in İstanbul.

The Case of Bağcılar Square Urban Transformation Project

Bağcılar is a district located within the administrative borders of İstanbul Province. It is located in the central part of İstanbul's European side. It is bordered by Başakşehir to the north, Küçükçekmece to the west, Bahçelievler to the south, and Esenler and Güngören to the east (Figure 2). Historically a rural village known for its vineyards and gardens until the 1950s, Bağcılar underwent rapid urbanization in the 1960s with the emergence of squatter settlements (*gecekondu*). By the 1980s, aided by urban development amnesties, it transformed into a densely populated urban district dominated by 5-6 story apartment buildings (Bağcılar Municipality, 2021, pp. 2-3). Additionally, Bağcılar has undergone significant urban transformation since the 2000s, with industrial sites being replaced by residential and commercial projects (Sarp, Temurçin, & Aldırmaz, 2019, p. 105).

Figure 2: Location of Bağcılar in İstanbul (Bağcılar Municipality, 2016)

In June 2013, the Bağcılar Municipality officially announced the initiation of the project titled "Bağcılar Square: Transformation Project for Disaster Risk Areas in Bağcılar District – Bağcılar Center". According to the municipality, the area in question, recognized as one of the oldest settlement areas within the district, exhibits irregular and substandard construction practices. The municipality has also pointed out that the residential areas of the district fall within 1st degree and 2nd degree earthquake zones (Figure 3), emphasizing that most of the buildings were constructed before the 1999 Marmara Earthquake and are therefore vulnerable to seismic risks. It also identified issues related to shared ownership that complicate the property landscape.

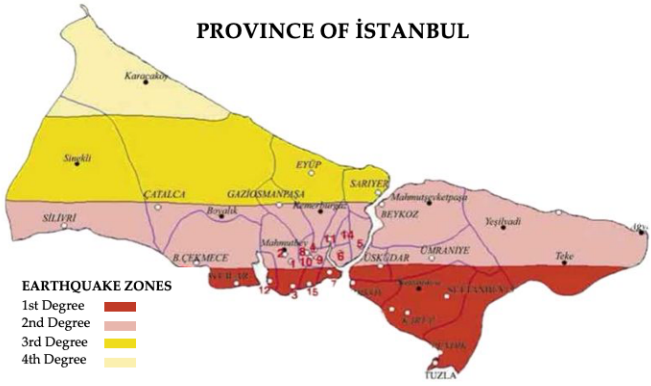

Figure 3: The earthquake zone map for İstanbul – The district of Bağcılar is indicated by the number 2 (Gencoğlu, Özmen, & Güler, 1996).

Additionally, the municipality's planning decision covering the area of Bağcılar Square was annulled by the İstanbul Administrative Court in 2011 (Case no. 2009/944), leaving the relevant area unplanned. The reason for this is the closure of the intersection arrangement in the area following the opening of the Bağcılar metro station, which transformed the area into a large square, thereby necessitating a complete redesign. Furthermore, the municipality emphasized the need for urban redesign due to the area's role as a critical junction for both pedestrian and vehicular access (Bağcılar Municipality, 2021, p. 130).

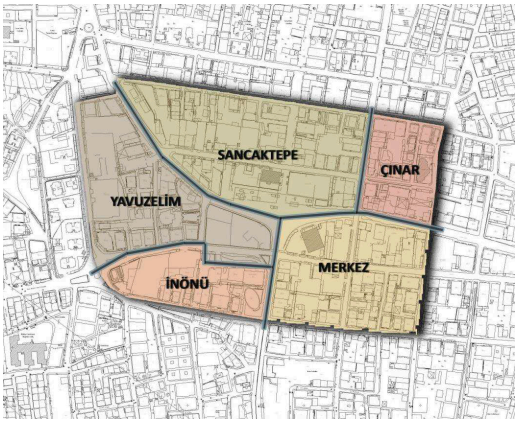

Figure 4: Location of the Bağcılar Square Urban Transformation Area (Bağcılar Municipality, 2021, p. 6).

On these grounds, Bağcılar Municipality requested the MEUCC to designate a 22-hectare area within the borders of Çınar, İnönü, Sancaktepe, Yavuzselim and Merkez neighborhoods as a risk area (Figure 4). Consequently, after receiving consideration from the Disaster and Emergency Management Administration, the ministry submitted this request to the Council of Ministers. Based on this submission, the Council of Ministers officially declared the area as risky on August 1, 2013, under Law no. 6306. In response, Bağcılar Municipality has prepared amendments to the 1/5000 scale master development plan and 1/1000 scale implementation development plan for the Bağcılar Square Urban Transformation Project. The MEUCC approved these amendments based on the authority granted by Decree Law no. 644. Following the annulment of the plan amendment by the judiciary, the designation of Bağcılar Square as a risk area by the Council of Ministers and the transfer of

planning authority over the square to the MEUCC reflect the government's attempt to overcome judicial obstacles to urban transformation projects through state rescaling.

This shift from municipal to ministerial authority exemplifies Brenner's state rescaling in its distinctly Turkish form—not a redistribution of powers across new scales, but a deliberate concentration of planning authority within the central state. The MEUCC's direct intervention, enabled by its expanded mandate under Decree Law no. 644, demonstrates how spatial planning has been rescaled upward, hollowing out local decision-making capacity.

In 2015, property owners in the area, including those with houses and workplaces, filed a lawsuit with the Council of State, seeking a stay of execution and the annulment of the risk area declaration and the plan amendments. The plaintiffs argued that the designation of the area as risky lacked concrete evidence, that there was no assessment proving the buildings were unsafe for life and property, and that the actions taken were inconsistent with urban planning principles. They also raised that the designation of Bağcılar Square, an area of interest for construction companies, as a risk area will primarily serve to increase urban land value and generate high returns for business and commercial circles, rather than prioritizing public interest. Finally, they asserted that the proposed plans, which disregard the realities of the region and the needs of residents and business owners, result in a 60 percent loss of development rights, ultimately disadvantaging many in the community. In response, the defendant, the MEUCC, maintained that all actions related to the area were in compliance with the law, in addition to the above ground put forward by Bağcılar Municipality (Expert Report, 2017, pp. 32-34).

The expert report prepared by a geologist, a civil engineer, and an urban planner as part of the lawsuit concludes that the classification of the 22-hectare area as a "risk area" is not supported by sufficient evidence regarding ground structure, building conditions, or earthquake risk. While the redevelopment of Bağcılar Square, particularly for metro construction, is a valid objective, using the "risk area" designation as a tool for urban transformation is inappropriate. For instance, the area map included in the municipality's plan justification report indicates that 80% of the 178 buildings in the area are classified as "in good state", contradicting claims of structural risk (Figure 5).

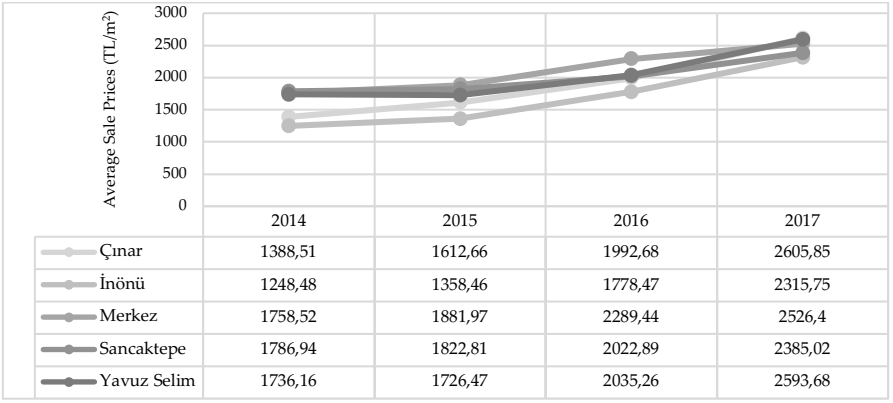
Figure 5: Building qualifications in the area (Bağcılar Municipality, 2021, p. 87)

Considering that Bağcılar district is entirely located within the first and second-degree seismic zone, the technical and objective basis for declaring only 2 percent of the district as a "risk area" is unclear. The declaration of this area as risky appears to be a means to facilitate urban transformation rather than an evidence-based necessity. The proposed plan neglects necessary participatory processes (e.g., public opinion polls, meetings and workshops), fails to clarify the relocation of property owners, and creates ambiguity about compensating for lost development rights. This vagueness created legal and spatial uncertainty for property owners and effectively sidelined them from benefitting from the project. Many residents found their ability to claim or negotiate development rights severely diminished, rather than securing their rights or claiming a stake in the redevelopment process. Overall, the plan is deemed inconsistent with planning principles and urban planning standards (Expert Report, 2017, pp. 54-56).

The Council of State, in its decision, referred to the protection of property rights under both the Constitution and the European Convention on Human Rights. The ruling underscored that any restriction of property rights must be justified by the public interest. Moreover, the Council of State noted the absence of any technical or scientific report indicating that the area and the buildings within it were at risk. In light of this, the Supreme Court deemed the complainants' objections as legitimate, citing the lack of concrete evidence, and issued a stay of execution for the risk area decision and development plans in February 2016 (Hürriyet, 2016).

The legitimacy of implementing this urban transformation project is questionable, as the designation of the risk area was not supported by

technical or scientific reports. Consequently, it cannot be asserted that the safety of life and property is at risk or that the project serves the public interest. Even if the project is deemed necessary for the reasons previously mentioned, public institutions are expected to adhere to established procedures when making spatial plans or plan amendments. Typically, such amendments should be made through local government decision-making bodies, like municipal councils. However, the MEUCC played a central role in the spatial planning process—from the announcement of the risk area to the approval of plan amendments—based on the authority granted by Law no. 6306 and Decree Law no. 644.

	2014	2015	2016	2017
Çınar	1388,51	1612,66	1992,68	2605,85
İnönü	1248,48	1358,46	1778,47	2315,75
Merkez	1758,52	1881,97	2289,44	2526,4
Sancaktepe	1786,94	1822,81	2022,89	2385,02
Yavuz Selim	1736,16	1726,47	2035,26	2593,68

Figure 6: Average sale prices of real estates in Bağcılar's five neighborhoods (TL/m2), 2014-2017 (Zingat.com, 2018a; 2018b; 2018c; 2018d; 2018e)

Bağcılar Square and its surrounding area serve as a significant commercial hub due to its dynamic transportation links and strategic location (Bağcılar Municipality, 2021, p. 95). The existing buildings in the area predominantly have commercial functions. In recent years, new metro and tramway lines and stations have been constructed. Nationally and internationally recognized companies in the food and clothing sectors have opened stores in buildings facing Bağcılar Square. Additionally, new buildings, some of them 9-10 stories high, have been developed around the square in recent years (Expert Report, 2017, p. 10). Given these factors, the area has become an attractive center, leading to a surge in real estate prices (Figure 6). This suggests that Bağcılar Square and its surroundings represent a high-rent urban area with significant investment returns, catering to the interests and expectations of the business and trade sectors.

Thus, given the lack of participation and the restriction of property rights, it is evident that the MEUCC's approval of plan amendment for Bağcılar Square – based on its designation as a risk area –primarily benefit contractors and the commercial elites in the region rather than local stakeholders. This aligns with the tendency of state rescaling to serve capital accumulation.

As a result, it can be argued that the reorganization of Bağcılar District's center is not primarily focused on mitigating natural disaster risks. Instead, the project aims to enhance the district's commercial centrality and economic competitiveness through urban transformation efforts that emphasize modernization, orderliness, hygiene, and improving the city's image. This approach is intended to attract investments from more nationally and internationally recognized companies. As noted earlier, the initial attempt to transform Bağcılar Square was initiated by the municipality but was annulled by the İstanbul Administrative Court in 2011. In 2013, the initiative was taken up by the MEUCC, leveraging its expanded authorities to bypass participatory decision-making, negotiation, and public consultation processes. However, the Council of State's judicial review ultimately blocked this effort in February 2016, citing the absence of concrete evidence regarding the risk that formed the basis of the urban transformation project.

Subsequently, the same area was once again designated as a "risk area" by the Council of Ministers in November 2016, effectively reactivating the project through the central government's exceptional planning powers. In 2021, the Bağcılar Municipality commissioned a private planning firm to prepare revised 1/5000 and 1/1000-scale development plans for the area. These plans—almost identical to the previously annulled ones—were officially and unilaterally approved by the MEUCC. The revised plans included minor amendments under the guise of facilitating implementation and addressing property owner concerns (Bağcılar Municipality, 2021, p. 280). In September 2022, the İstanbul 4th Administrative Court issued a stay of execution for these revised plans (E.2021/2118), once again halting the project and reinforcing the persistent legal and procedural fragility of centrally imposed urban transformation (Bağcılar Municipality, n.d.).

By that time, the physical transformation of Bağcılar Square had been largely completed and the urban landscape had already changed (Anadolu Agency, 2021). This disjunction between judicial rulings and on-

the-ground realities demonstrates that authoritarian neoliberalism not only bypasses legal and participatory safeguards but also imposes spatial irreversibility through *fait accompli* tactics, rendering legal resistance symbolically powerful yet at times practically ineffective.

Conclusion

This study reveals a critical contradiction within neoliberal urbanization: while promoting decentralization rhetorically, its implementation often necessitates centralized decision-making to accelerate capital accumulation. Concordantly, Türkiye's urban governance regime has undergone a profound transformation through the centralization of spatial planning powers under the MEUCC, which represents a distinct form of state rescaling that challenges conventional neoliberal urban governance. This trajectory aligns with the logic of variegated neoliberalization, as Türkiye's model blends strong executive centralism with neoliberal market mechanisms in a historically specific and institutionally hybrid form. The Bağcılar Square Urban Transformation Project serves as a potent case study illuminating this authoritarian neoliberal turn.

The study also reveals another fundamental contradiction in Türkiye's implementation of neoliberal urban policies. While ostensibly promoting market-driven development, the state has in fact consolidated a renewed and significantly intensified control over urban space through legal and institutional reforms. The creation of the MEUCC as an authority-concentrating ministry through Decree Law no. 644, coupled with the expansive powers granted under Law no. 6306, has effectively dismantled the traditional scalar organization of urban governance. This recentralization, far from representing a return to pre-neoliberal statism, constitutes a process where the national executive bypasses local democratic institutions to directly facilitate capital accumulation in urban land markets.

The Bağcılar Square Urban Transformation Project epitomizes this state rescaling process on a micro level. Initially conceived as a municipal initiative, the designation of the square as a risk area and subsequent plan amendments by the MEUCC exemplifies the

hollowing out of local government capacities. The attempt to drive the project forwards based on the risk area designation also reveals that the disaster discourse functions as a legitimizing narrative rather than a genuine planning criterion.

By leveraging such mechanisms, the ministry has become able to effectively bypass legal and participatory processes, enabling urban transformation projects that cater to commercial interests rather than public interest. The erosion of local autonomy and participatory mechanisms has not only marginalized stakeholders but also raised concerns about the legitimacy and accountability of decision-making processes. The exclusion of local governments, civil society, and residents from participation in urban transformation projects reflects a broader trend of top-down governance.

Moreover, the case illustrates how recentralized planning not only excluded local stakeholders from decision-making but also weakened their institutional ability to claim development rights. As observed in the Expert Report (2017, pp. 56), the planning process lacked spatial precision regarding the designated relocation parcels for affected landowners. This vagueness generated spatial and legal uncertainty, limiting residents' capacity to engage with or contest the project.

In this sense, Bağcılar exemplifies how authoritarian planning mechanisms restrict both the procedural and substantive dimensions of urban citizenship. The project had been reactivated through a renewed "risk area" designation in 2016 and the preparation of near-identical plans—commissioned by Bağcılar Municipality and subsequently unilaterally approved by the MEUCC—in 2021. Despite repeated court interventions, the transformation of Bağcılar Square had already been physically completed. This disconnect between judicial decisions and on-the-ground outcomes highlights how authoritarian neoliberal urbanization not only bypasses legal and participatory safeguards but also produces *fait accompli* urban conditions, rendering legal resistance limited in practice, often.

The study's findings have significant implications for urban policy in Türkiye and beyond. First, they call for a re-evaluation of governance structures to ensure a balance between efficiency and inclusivity. While centralized planning may offer short-term benefits in terms of streamlined

decision-making, it risks alienating local communities and exacerbating social inequalities. Second, the findings emphasize the need for stronger legal safeguards to protect public interests and prevent the misuse of legal mechanisms for profit-making. Third, they highlight the importance of fostering participatory governance frameworks that empower local actors and enhance transparency in urban planning processes.

At the same time, this study is not without methodological limitations. While Figure 6 illustrates real estate value increases within the Bağcılar project area, comparative data for the same years across Bağcılar and İstanbul could not be accessed due to changes in data availability from the original online platform. Therefore, although the price trends within the project area indicate rent generation, a broader comparative rent gap analysis remains a limitation due to restricted access to consistent city-wide datasets. Future research would benefit from incorporating such comparative datasets to more precisely assess the differentiated impacts of centralized urban transformation policies on local stakeholders versus commercial/business elites. In addition, comparative analyses across Turkish cities or Global South contexts could help illuminate the broader patterns and variations of authoritarian neoliberalism.

To conclude, the Turkish experience with the rescaling of spatial planning powers offers critical lessons on the adaptability of neoliberal urbanism to authoritarian contexts. As the case of Bağcılar shows, what appears as a legislative measure against disaster risk often masks the consolidation of executive power and the privileging of capital interests over democratic governance. The February 2023 earthquakes and the subsequent establishment of the Urban Transformation Presidency show that these trends are accelerating. Future struggles over urban space in Türkiye will likely depend on the ability of civil society and local governments to gain some degree of autonomy from this rescaled governance regime - a challenge with implications far beyond mere urban politics.

References

Aldemir, Ş., & Doğan, M. (2015). Kentsel Dönüşüm Mevzuatı. In B. Duman, & İ. Coşkun (Eds.), *Neden Nasıl ve Kim İçin Kentsel Dönüşüm* (pp. 497-521). İstanbul: Litera.

Anadolu Agency. (2021, November 17). *Bağcılar Meydanı Yenileme Çalışmalarının Ardından Açıldı*. Retrieved June 17, 2025, from

https://www.aa.com.tr/tr/isdunyasi/belediye/bagcilar-meydani-yenileme-calismalarinin-ardindan-acildi/668882

Andersen, H. T. (2008). The Emerging Danish Government Reform - Centralized Decentralization. *Urban Research & Practice, 1*(1), 3-17.

Bağcılar Municipality. (2016). *Bağcılar Haritası.* Retrieved February 22, 2025, from https://www.bagcilar.bel.tr/icerik/bagcilar-haritasi.

Bağcılar Municipality. (2021). *Bağcılar Meydanı Kentsel Dönüşüm Alanı Revizyon Nazım İmar Planı Plan Açıklama Raporu.* İstanbul: Bağcılar Municipality.

Bağcılar Municipality. (n.d.). *Kent Otomasyon Sistemi*. Retrieved June 17, 2025, from https://bbgis.bagcilar.bel.tr/keos.

Bayırbağ, M. K. (2010). Local Entrepreneurialism and State Rescaling in Turkey. *Urban Affairs Review, 47*(2), 363-385.

Bayırbağ, M. K. (2013). Continuity and Change in Public Policy: Redistribution, Exlusion and State Rescaling in Turkey. *International Journal of Urban and Regional Research, 37*(4), 1123-1146.

Bayırbağ, M. K., & Göksel, A. (2013). Kamu Yönetimi. In G. Atılgan, & E. A. Aytekin (Eds.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (2. ed., pp. 153-169). İstanbul: Yordam Kitap.

Bayırbağ, M. K., & Penpecioğlu, M. (2017). Urban Crisis: 'Limits to Governance of Alienation'. *Urban Studies*, *54*(9), 2056-2071.

Beauregard, R. A. (2006). Book Review: New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood. *Urban Affairs Review*, *41*(3), 416-418.

Bedirhanoğlu, P. (2009). Türkiye'de Otoriter Neoliberal Devletin AKP'li Yüzü. In İ. Uzgel, & B. Duru (Eds.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)* (pp. 40-65). Ankara: Pheonix.

Brenner, N. (2004). *New State Spaces: Urban Governance and Rescaling of the Statehood.* New York: Oxford University Press.

Brenner, N. (2009). Open Questions on State Rescaling. *Cambridge Journal of Regions, Economics and Society, 2*(1), 123-139.

Brenner, N., & Theodore, N. (2002). Cities and the Geographies of Actually Existing Neoliberalism. *Antipode, 34*(3), 349-379.

Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, *10*(2), 182–222.

Bruff, I. (2014). The rise of authoritarian neoliberalism. *Rethinking Marxism, 26*(1), 113-129.

Della Sala, V. (2001). Governance of Politics Without a Center. In G. Smith, & D. Wolfish (Eds.), *Who Is Afraid of the State? Canada in a World of Multiple Centres of Power* (pp. 133-162). Toronto: University of Toronto Press.

Eroğlu, E., & Tunç, G. (2018). Devletin Yeniden Ölçeklenmesi ve Finansallaşma: Yerel Yönetimlerin Mali Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 9*(14), 23-50.

Ersoy, M. (2011). Yerelden Ulusala Merkezileşerek Aynılaşan Planlama Anlayışı. *Planlamayı Düşünmek Kurultayı.* Ankara. Retrieved Aralık 16, 2017, from http://www.melihersoy.com/wp-content/uploads/2012/09/Yerelden-Ulusala - Merkezileserek-Aynilasan-Planlama-Anlayisi-SBF-Yerel-Yonetimler-Kurultayinda-Sunulan-Bildiri2011.pdf

Expert Report. (2017). Expert Report for Case no. 2015/3917. Council of State 14th Chamber.

Gencoğlu, S., Özmen, B., & Güler, H. (1996). *Yerleşim Birimleri ve Deprem*. İstanbul: Türkiye Deprem Vakfı.

Golub, P. S. (2013). From the New International Economic Order to the G20: How the 'Global South' is Restructuring World Capitalism from Within. *Third World Quarterly, 34*(6), 1000-1015.

Güzey, Ö. (2016). The Last Round in Restructuring the City: Urban Regeneration Becomes A State Policy of Disaster Prevention in Turkey. *Cities, 50*, 40-53.

Harvey, D. (2003). *The New Imperialism.* Oxford: Oxford University.

Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism.* Oxford: Oxford University Press.

Hirst, P., & Thompson, G. (1995). Globalization and the Future of the Nation State. *Economy and Society, 24*(3), 408-442.

Hürriyet. (2016, February 5). *Danıştay'dan Bağcılar Meydanı İçin Kritik Karar*. Retrieved December 27, 2017, from http://www.hurriyet.com.tr/danistaydan -bagcilar-meydani-icin-kritik-karar-40049711

Jessop, B. (2002). Liberalism, Neoliberalism and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective. *Antipode, 34*(3), 452-472.

Kahraman, T. (2021). *İstisna Mekân: Hukukun Eşiğindeki Kent*. İstanbul: Tekin.

Karakuş Candan, T. (2023, October 30). *'Mülkiyet Gaspı'nın Adı Kentsel Dönüşüm*. Retrieved December 11, 2023, from Kısa Dalga: https://kisadalga.net/yazar/ mulkiyet-gaspinin-adi-kentsel-donusum_85072

Kayasü, S., & Yetişkul, E. (2014). Evolving Legal and Institutional Frameworks of Neoliberal Urban Policies in Turkey. *METU JFA, 31*(2), 209-222.

Klijn, E. H., & Koppenjan, J. F. (2000). Public Management and Policy Networks: Foundations of a Network Approach to Governance. *Public Management, 2*(2), 135-158.

Kuyucu, T. (2017). Two Crises, Two Trajectories: The Impact of the 2001 and 2008 Economic Crises on Urban Governance in Turkey. In F. Adaman, B. Akbulut, & M. Arsel (Eds.), *Neoliberal Turkey and Its Discontents: Economic Policy and the Environment Under Erdoğan*, (pp. 44-74). London: I.B. Tauris.

Kuyucu, T. (2022). The Great Failure: The Roles of Institutional Conflict and Social Movements in the Failure of Regeneration Initiatives in Istanbul. *Urban Affairs Review, 58*(1), 129-163.

Martin, D.G. (2006). New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood. By Neil Brenner. *Economic Geography, 82*, 113 - 114.

Orhangazi, Ö. & Yeldan, E. (2021). The Re-Making of the Turkish Crisis. *Development and Change, 52*(3), 460-503.

Özdemir, D. (2011). The Role of the Public Sector in the Provision of Housing Supply in Turkey, 1950–2009. *International Journal of Urban and Regional Research, 35*(6), 1099-1117.

Özden, P. P. (2016). *Kentsel Yenileme: Yasal-Yönetsel Boyut, Planlama ve Uygulama* (2. Ed.). Ankara: İmge.

Peck, J. (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford: Oxford University Press.

Peck, J., Theodore, N., & Brenner, N. (2009). Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations. *SAIS Review of International Affairs, 29*(1), 49-66.

Peck, J. & Tickell, A. (2002). Neoliberalizing Space. *Antipode, 34*(3), 380-404.

Penpecioğlu, M. (2013). Urban Development Projects and the Construction of Neoliberal Urban Hegemony: The Case of Izmir. *METU JFA, 30*(1), 165-189.

Rosa, H. (2009). Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society. In H. Rosa, & W. Scheuerman, *High Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*. Pennsylvania: The Pennnsylvania State University Press.

Sarp, G., Temurçin, K., & Aldırmaz, Y. (2019). Kentin Hücresel Boyutu: Bağcılar (İstanbul) Üzerine Bir Deneme. *Coğrafya Dergisi, 39*, 99-109).

Savaşkan, O. (2015). *State Rescaling and the Dynamics of Government-Business Relations in Two Turkish Cities*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

Savaşkan, O. (2021). Political dynamics of local government reform in a development context: The case of Turkey. *Environment and Planning C: Politics and Space, 39*(1), 204–225.

Şahin, S. Z. (2018). Neoliberal Yeniden Ölçeklenme Etkisi Altında Türkiye'de Kentleşme Politikasının Dönüşümü. *Alternatif Politika, 10*(Special Issue), 1-30.

Şahin, S. Z. (2019). The urbanization policy of Turkey: an uneasy symbiosis of unimplemented policy with centralized pragmatic interventions. *Turkish Studies, 20*(4), 599–618. https://doi.org/10.1080/14683849.2019.1602826

Tarakçı, S., & Türk, Ş. Ş. (2021). Kentsel yenileme ile ilgili yasal düzenlemelerde takdir yetkisinden gelen esneklikler. *Planlama, 31*(3), 414-427.

Turkstat. (2024). *Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A21) Göre Cari Fiyatlarla (Değer, Pay, Değişim Oranı).* Retrieved November 15, 2024, from https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113

Zingat.com. (2018a). *Çınar, Bağcılar, İstanbul Bölge Raporu*. Retrieved January 29, 2018, from https://www.zingat.com/bagcilar-cinar-bolge-raporu

Zingat.com. (2018b). *İnönü, Bağcılar, İstanbul Bölge Raporu*. Retrieved January 29, 2018, from https://www.zingat.com/bagcilar-inonu-bolge-raporu

Zingat.com. (2018c). *Merkez, Bağcılar, İstanbul Bölge Raporu*. Retrieved January 29, 2018 from https://www.zingat.com/bagcilar-merkez-bolge-raporu

Zingat.com. (2018d). *Sancaktepe, Bağcılar, İstanbul Bölge Raporu*. Retrieved January 29, 2018, from https://www.zingat.com/bagcilar-sancaktepe-bolge-raporu

Zingat.com. (2018e). *Yavuz Selim, Bağcılar, İstanbul*. Retrieved January 29, 2018 from https://www.zingat.com/bagcilar-yavuzselim-bolge-raporu

Hami Doruk Köse

Lisans eğitimini 2011 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamladı. 2016 yılında aynı bölümde yüksek lisans derecesini aldı. 2024 yılında ise ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda doktorasını tamamladı. Akademik ilgi alanları yerel siyaset, kentsel politika ve yerel yönetimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Halen Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Hami Doruk Köse received his undergraduate degree in Political Science and Public Administration from the Faculty of Economics and Administrative Sciences at Middle East Technical University (METU) in 2011. He completed his master's degree in the same department in 2016 and earned his Ph.D. in Urban Policy Planning and Local Governments from the Graduate School of Social Sciences at METU in 2024. His academic research focuses primarily on local politics, urban policy, and local governments. He is currently serving as an Assistant Professor in the Department of Political Science and Public Administration at Ankara Yıldırım Beyazıt University.

E-posta: hdkose@aybu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 443-471 **DOI:**10.31198/idealkent.1698136

Sınırda bir eşik: Kentsel yayılma baskısı odağında Beytepe köyü

*

Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu [1] Büşra İnce[2]

Öz

Kırsal yerleşimler yalnızca tarımsal üretim birimleri değildir; aynı zamanda tarihsel, kültürel, ekolojik ve morfolojik süreklilik barındıran çok katmanlı çevrelerdir. Ancak, özellikle metropol kentlerin çeperlerine doğru genişleyen hızlı ve denetimsiz kentsel yayılma ve sıçrama baskıları, bu kırsal peyzajların sosyo-mekânsal özelliklerini tehdit etmektedir. Kırsal yerleşimler, özgün dinamiklerinden saparak, kentleşme süreçleriyle yeniden üretilmektedir. Bu durum, dünya genelinde gözlemlenen ve kent planlaması açısından yeni değerler, krizler ve meydan okumalar yaratan küresel bir olgudur. Ankara'nın güneybatı çeperinde yer alan Beytepe Köyü, bu hızlı ve kontrolsüz kentsel yayılmadan doğrudan etkilenen bir yerleşimdir. Süregelen kentsel dönüşüm ve arsa spekülasyonları nedeniyle, köy uzun süredir yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu bağlamda, çalışma, Beytepe Köyü ve çevresinde meydana gelen dönüşüm sürecini artzamanlı olarak incelemeyi; kentsel yayılma baskısının köyün özgün karakteri üzerindeki etkisini sosyo-politik ve mekânsal boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışma, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki dönüşen ilişkiyi analiz etmek için tipo-morfolojik özellikler, arazi kullanım dinamikleri ve kırsal pratikler üzerindeki mekânsal dönüşümün etkilerini çok ölçekli ve karma bir yöntemle incelemektedir. Çalışma ayrıca, bu periferik bağlamın taşıdığı potansiyelin, çeşitlenen yaşam biçimlerini koruyup destekleyecek alternatif kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar aracılığıyla planlama stratejilerine nasıl entegre edilebileceğini vurgulamakta; eş zamanlı geliştirilecek kentsel politikalara duyulan acil ihtiyacı tartışmaktadır. Son olarak, makale, yerel kalkınmayı çok işlevli ve çok ölçekli bakış açılarıyla ele alan politika önerilerini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel yayılma, kırsal yerleşimler, kır-kent ikiliği, Beytepe köyü, kentsel politikalar.*

Atıf/Cite

Kalfaoğlu Hatipoğlu, H., & İnce, B. (2025). Sınırda bir eşik: Kentsel yayılma baskısı odağında Beytepe köyü. *İdealkent* (48), 443-471. https://doi.org/10.31198/idealkent.1698136

[1] Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0716-7431
E-posta: hhatipoglu@aybu.edu.tr
[2] Politecnico di Milano, DASTU, Milano, İtalya, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4185-8604
E-posta: bince@aybu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 12.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 23.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 443-471 **DOI:**10.31198/idealkent.1698136

A threshold on edge: Beytepe village under the pressure of urban sprawl

*

Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu [3] Büşra İnce[4]

Abstract

Rural settlements are not merely units of agricultural production; yet they are multi-layered environments that encapsulate historical, cultural, ecological, and morphological identity. However, rapid and uncontrolled urban sprawl pressing toward the edges of cities, especially metropolises, threatens the socio-spatial characteristics of rural landscapes. These settlements, diverging from their inherent socio-spatial dynamics, are being resproduced by urban expansion processes. This is a global phenomenon bringing about new values, crises, and challenges for urban planning. Beytepe Village, located on the southwestern peripheries of Ankara, is a settlement directly impacted by this rapid and unregulated urban sprawl. Due to ongoing urban transformation and land speculation, the village has long been at risk of vanishing. In this framework, this study aims to investigate the transformation process around the Beytepe Village diachronically and the extent to which urban sprawl pressure affects the unique character of the village from socio-political and spatial perspectives. By doing so, the study seeks to reveal the relationship between urban and rural environments by analyzing the impact of spatial transformations on the typomorphological characteristics, land-use dynamics, and rural practices in and around the village by adopting a mixed and inter-scalar method. The study emphasizes how the potential of this peripheral context can be integrated into planning strategies through the promotion of alternative theories and operations to stimulate and protect diversified lifestyles, and discusses the urgent need for simultaneously developed urban policies. Eventually, the article advocates for proposals that approach local development through multifunctional and multi-scalar perspectives.

Keywords: *Urban sprawl, rural settlements, urban-rural dichotomies, Beytepe village, urban policies.*

[3] Assoc. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Architecture and Fine Arts, Department of Architecture, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0716-7431
E-mail: hhatipoglu@aybu.edu.tr
[4] Politecnico di Milano, DASTU, Milan, Italy, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4185-8604
E-mail: bince@aybu.edu.tr

idealkent Kent Araştırmaları Dergisi *(Journal of Urban Studies)*
http://idealkentdergisi.com
Geliş Tarihi *Received Date:* 12.05.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 23.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Modern şehir kuramları, kenti yalnızca fiziksel mekân olarak değil aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin kesişim noktası olarak ele alır. Mumford'ın (1961), bu bağlamda kenti "coğrafi pleksus", "ekonomik organizasyon" ve "kolektif birliğin estetik sembolü" olarak tanımlaması kentleşme sürecinin çok katmanlı doğasına dikkat çeker. Ona göre kentler bir toplumun güç ve kültürünün en yoğun olduğu yerlerdir. Kentsel bağlamlarda, Avrupa düşüncesinin biçimsel ve işlevsel çerçevede öngördüğü 'kent' tanımına uymayan pek çok kentsel yığılmanın varlığı, günümüzde alternatif kentleşme biçimlerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bireysel otomobil kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte başlayan banliyöleşme süreci, Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında eş zamanlı ve bilinçli olarak, gerçek 'şehirler' ile onları çevreleyen 'yerleşimler' arasında kurumsal ve mekânsal bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Hızlı kentsel gelişim kentler için bir meydan okuma olmuş ve kontrolsüz büyüme hem sürdürülebilirlik açısından doğal çevreyi hem de özgünlük açısından yapılı çevreyi tehdit eder hale gelmiştir. Sanayi öncesi tarım kentlerinin, artan nüfus ve yaşam tarzlarındaki değişen dinamiklerle birlikte bir metamorfoz yaratan modern sanayi kentlerine dönüşmesinin ardından hızlanan yayılma baskısı nedeniyle çevresel bağlamların kimlik değerleri zarar görmüştür. Bu kentlerin kentsel yayılımı, kentsel doku, mimari olgular, mekânsal yapılandırma ve kültür açısından geleneksel mahallelerden farklı bir karakter sergilemiştir. Dahası, "yayılma" olarak adlandırılan bu genişleme hem kente hem de kırsal alanlara saldırmakta ve dünyaya "senin olan benim olacak" demektedir (Krier, 1984). Kırsal alanlar, çeperlere doğru yayılan kentsel gelişim nedeniyle ortaya çıkan istila biçimlerinin kurbanı olmuştur.

Çeperdeki kırsal alanlar, yerel özgünlüğü ve kimliği besleyen kendilerine has mekânsal niteliklere sahiptir. Bu yerleşimler topografya, iklim, doğal kaynak kullanımı, mekânsal organizasyon biçimi ve yerel malzeme kullanımı açısından özgün mimari ve morfolojik özellikler sergilemektedir. Mekânsal form ve sosyal pratikler arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu gerçeğinden hareketle, kentsel dokunun morfolojisi ve örüntüsü, bu alanların sosyal ve kültürel yapısını şekillendirme üzerinde etkilidir. (Harvey, 2009). Bu alanların mekânsal yapıları aynı zamanda toplumsal hafızayı şekillendiren ve mekânsal aidiyetin oluşmasını sağlayan unsurlara dönüşür. Bağlam bilgisine dayalı olarak inşa edilen fiziksel çevre, insanların kendilerine özgü yeri ruhu (Genius Loci) taşıyan alanlar inşa etmelerine imkân tanır. (Norberg-Schulz,

1980). Bu nedenle, mekânsal değişimler gündelik yaşam pratiklerinde, kültürde, sakinlerin etkileşimlerinde bir değişime neden olur. Kent çeperlerinde, morfolojik yapıdan mimari detaylara uzanan mimari ve sosyo-mekânsal özelliklerin sürdürülebilirliği, özellikle şehirlerin periferal bağlamları açısından hem önemli bir mesele hem de ciddi bir zorluktur. Çünkü kırsal yerleşimler, yalnızca tarımsal üretim birimleri değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve morfolojik süreklilik barındıran çok katmanlı yerleşim alanlarıdır. Ancak günümüzde, metropoliten bölgelerin büyüme dinamikleriyle birlikte kırkent geçiş kuşağında işgal edilen bu yerleşimler, hızlı ve çoğu zaman kontrolsüz kentsel yayılmanın baskısı altında dönüşmektedir.

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında kentsel nüfus, ülkenin toplam nüfusuna oranla %80'e varan bir artış göstermiş, bu artış 1965-1970 yılları arasında en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Osmay, 1998). Türkiye'de yayılma, kenarlara doğru yüksek yoğunluklu genişlemesiyle, mevcut alanların özgünlüğünü yok eden standartlaştırılmış yüksek katlı toplu yapılaşma şeklinde gerçekleşmiştir. Dahası, bu yaklaşım kolektif hafızayı, sosyal yapıyı, kültürel değerleri, sakinlerin günlük yaşam rutinlerini, komşuluk ilişkilerini, mevcut kentsel dokuyu ve örüntüleri yok etmektedir (Kalfaoglu, 2022; Şenyel, 2006; Tekeli, 2010; Alkışer & Yürekli, 2011, Hatipoğlu & Mahmut, 2022). Konutların tamamı yerleşimleri, bağlamı göz ardı ederek işlevsel ve mekânsal olarak ayrışmış bir karakter sunan ve geleneksel mahalle olgusundan farklı olan yüzen ada kümeleri biçiminde kapalı topluluklar olarak üretilmektedir. Amerikan kentlerindeki düşük yoğunluklu ve kent dokusundaki kompaktlığa aykırı banliyö gelişimi, Amerikan rüyasının bir sonucu olarak "çerez kesici evler, geniş, ağaçsız, kaldırımsız yollar, akılsızca kıvrılan çıkmaz sokaklar, garaj kapılarından oluşan sokak manzarası" sunarken, Türkiye'deki kentsel yayılma, ülkedeki günümüz konut dokusunu büyük ölçüde oluşturan ve geleneksel mahalle olgusunu bile bozan baskın kopyala-yapıştır toplu konut kümelerini resmetmektedir. Kentsel alanda yaratılan rantın tarımsal getiriden daha yüksek olması ve kentsel gelişim süreciyle birlikte riskin daha az olması nedeniyle tarım alanları hızla kentsel kullanımlara ve özellikle konut kullanımına dönüşmekte, kırsal alandaki arazi varlığı arsa stoku olarak değerlendirilmektedir (Sezgin & Varol, 2012; s.275).

Bu çalışma, Beytepe Köyü örneği üzerinden, kentleşme süreçlerinin kırsal alanlar üzerindeki mekânsal, morfolojik ve sosyo-kültürel etkilerini çok ölçekli bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Ankara'nın güneybatısında yer alan ve kentleşme baskısıyla karşı karşıya olan çalışma alanı, Ankara kent

makroformunun dönüşümünde önemli bir rol oynayan Eskişehir Yolu aksına yakın, üniversite kampüsleri, askeri bölgeler ve zamanla yüksek yoğunluklu prestij konutları ile çevrelenmiş bir konumdadır. Beytepe Köyü, söz konusu konumu nedeniyle 1980'lerden itibaren kentleşme baskısı altında kırsal kimliğini kaybetme riski taşımakta ve artan spekülatif arsa baskılarına maruz kalmaktadır. Bu alan zamanla kırsal karakteri ile çeperdeki kentleşme formları arasında sıkışmış bir "eşik mekân" haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışma alanı, kırsal alanların maruz kaldığı morfolojik ve sosyo-mekânsal çözülmenin izlenebileceği önemli bir örnek sunmaktadır.

Çalışma bu dönüşüm sürecini sosyo-politik ve mekânsal yönleriyle ele alarak, kentsel yayılmanın ile alanın kendine özgü karakterini ne ölçüde etkilendiğini araştırmayı ve belgelemeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, köy ve çevresine ait tipo-morfolojik özellikler ve arazi kullanım dinamiklerinde gerçekleşen mekânsal değişimlerin çok katmanlı biçimde analizi amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel sorusu, kır-kent çeperindeki yerleşimlerin kentsel yayılma baskıları karşısında nasıl bir mekânsal çözülme yaşadığı ve bu çözülmenin kırsal kimlik, yerel üretim yapıları ve mekânsal örüntüler üzerindeki etkilerinin nasıl izlenebileceğidir. Bu doğrultuda çalışma, yalnızca fiziksel değişimleri değil, bu değişimlerin ardındaki politikaları, spekülatif dinamikleri ve mekânsal pratikleri de sorgulayarak literatürde sıklıkla göz ardı edilen kırsal dönüşüm süreçlerine özgün bir katkı sunmayı amaçlar.

Bu amaç doğrultusunda çalışma, kuramsal olarak alanın üzerindeki kontrolsüz kentleşme baskısını ortaya koymak adına yakın çevresindeki "mekânsal yayılma" (urban sprawl) süreçlerine odaklanırken, dönüşümü değerlendirmek için mekânsal analizler içeren ölçekler arası bir yöntem benimsemiştir. Hızlı kentleşmenin yaşandığı bu bölgeden elde edilen sürekli zaman serisi verilerinin analizi, zaman aralıklarında meydana gelen mekânsal değişimleri doğru bir şekilde ortaya koyabilir. Ayrıca çalışmada, kentleşmenin kıyısındaki köylerin kimliğinin ve mimari kalitesinin korunması için kentsel gelişim anlayışında değişme ve eş zamanlı ve bütüncül kentsel politikalara duyulan acil gereksinim vurgulanmıştır. Bölgenin yerel kalkınma potansiyelinin planlama stratejilere nasıl yansıtılacağına ilişkin çok ölçekli ve çok işlevli yaklaşımlara ilişkin önermeler savunulmuştur.

Kentsel Yayılma ve Kent-Kır İkilemi

Bruegman yayılmayı basit ve nesnel bir şekilde "sistematik bir büyük ölçekli arazi kullanım planlamasından yoksun, düşük yoğunluklu, dağınık kentsel

gelişme" olarak tanımlamaktadır (Bruegmann, 2005). Bu tanımdan hareketle, kentlerin gelişiminin tarih boyunca çoğunlukla kent merkezinden dışarıya doğru gelişigüzel bir biçimde gerçekleştiği göz önüne alındığında, kontrolsüz kentsel genişlemeler 'yayılma' olarak tanımlanabilir.

Nüfus yoğunluğunun ve zenginliğin bir araya geldiği yerlerde, açık alan genellikle kıt bir kaynak haline gelir ve planlanan yeni projeler "kentsel yayılma" görünmeye başlar (Whyte, 1958; Mann, 2009; Brueckner, 2000). Kentsel yayılma üzerine çok çeşitli tanımlar ve betimlemeler önerilmiştir (Whyte, 1958; Galster vd., 2001; Clapham, 2003). Net olarak tanımlanması güç olan bu olgu; kent planlaması ve mekânsal dönüşümler, doğal alanların korunması, ekonomik ve ekonomik sorunlar, sosyal sermaye, ulaşım gibi pek çok mesele ile ilişkili olarak çalışılmıştır. Çalışma alanlarına göre bazı araştırmalarda yayılma yalnızca estetik bir durum olarak görülürken, bazılarında mekânsal gelişim biçimi açısından değerlendirilir. Bunun yanı sıra kentsel yayılma, kentkır arazi sürekliliği boyunca göreli ve kesişen bir olgu olarak da ele alınabilir (Kew&Lee, 2013). Farklı alanlardaki çalışmaların ortak kabulü yayılmanın verimsiz bir kentleşme biçimi olduğudur. (Torrens&Alberti, 2000)

Zamana ve bağlama göre farklılık gösteren birçok kentleşme modeli vardır. Temel modeller, konut yerleşiminin oluşumu açısından işlev, karakter ve morfoloji açısından zıt dinamikleri temsil eden geleneksel mahalle ve banliyö yayılımı olarak ikiye ayrılabilir (Duany v.d., 2000). Geleneksel mahalleler, karma kullanımlı, yaya dostu topluluklarla sürdürülebilir büyümeye sahip bir kentsel yaşamı temsil ederken; banliyö yayılımı, kentsel yaşamın ortak dinamiklerinden yoksun, tek kullanımlık, ayrılmış ve ayrıştırılmış bölmelerden soyut bir sistemin kendi kendini yok edici bir şekilde icat edildiğini kanıtlamaktadır. Mumford bu paradoksu şöyle tanımlamaktadır: "... yeni banliyö formu artık kent karşıtı bir model üretmiştir. Yürüme mesafelerinin yok olmasıyla birlikte, normal bir insan dolaşımı aracı olarak yürümek de yok olmuştur: motorlu taşıtlar yürümeyi güvensiz hale getirmiş, banliyölerin genişlemesi ise imkansızlaştırmıştır" (Mumford, 1961, s. 486).

Kentsel ve kırsal yaşam biçimleri arasındaki farklılıklar, kayıtlı tarihin başlangıcından son yıllara kadar net bir ayrım ortaya koymuştur. Bu farklı bağlamların günlük faaliyetlerinin hızı, çevresel koşulları, kentsel örüntüleri ve mimari olguları tamamen farklı olmuştur. Şehir surlarının sınırlarında, kentsel dinamikler için çeşitli olanaklar sağlayan bir sosyal ve ekonomik yaşam vardı (Bruegmann, 2005). Zamanla antik Roma gibi kentler yoğun bir nüfusa ulaşmış, bu da sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, periyodik salgın hastalıklar gibi bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu zorluklara rağmen kentler surlar

içinde gelişmiş, erişilebilirlik ve güvenlik kaygıları nedeniyle çok fazla yayılamamıştır. Ancak hareketlilik ve iletişim olanaklarının artması, kent-kır ikiliğini bozmuş ve kentlerde kırdan kente doğru kontrolsüz bir genişleme gözlenmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte bu yayılım banliyölere doğru, kent-kır sınırlarının çözülmesine doğru gitmiş, kentleşmenin kırsal alana baskısı bu alanların fiziksel niteliklerinin kaybolmasına neden olmaktadır. Bu gelişim ve dönüşüm yalnızca fiziksel çevrede değil, aynı zamanda kırsal alanlarda gündelik yaşam pratiklerini ve sosyo-kültürel ilişkileri de etkilemiştir. Yapılan çalışmalarda kırsal alanların arazi kullanımındaki değişimlerin, hızlı kentleşmenin yerel ekolojik sistemler ve çevre üzerinde baskı yaratması sonucu ortaya çıktığını; bu baskının ise bölgesel ekosistem hizmetlerinin işlev kaybına neden olduğunu gözlemlemiştir. Bu doğrultuda, yaşam alanlarının bir dönüşüm sürecine girmesi ile kent-doğa, kır-doğa ve kır-kent gibi ayrıştırıcı sınırlar giderek daha da belirsizleşmiştir (Brabyn, 2005). Kent-kır arası keskin sınırların bu belirsizliği sadece mekânsal değil, faaliyet örüntülerindeki değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Günümüzde bu dönüşüme neden olan dinamikler; köylerde genç nüfusun azalması, yaşlanma, kırdan kente göç, buna paralel olarak tarımsal iş gücünün azalması, ortak alanların özelleştirilmesi (enclosure of the commons) ve kentten kıra doğru tersine göç hareketleri ile birlikte gelişen kırsal soylulaştırma (rural gentrification) olgularıdır.

Kent-kır ikilemine yönelik akademik tartışmalar, bu ikiliğin ötesine geçen yeni mekânsal gerçeklikleri kavramsallaştırmayı hedefleyen teorik altyapıların gelişmesine öncülük etmektedir. Geleneksel olarak ayrı kategoriler olarak ele alınan kent ve kır, günümüzde özellikle metropoliten çeperlerde iç içe geçen, ve hatta melezleşen mekânsal örgütlenmeler üretmektedir. Güncel literatür tartışmaları, kırsal karakterin kentleşme baskısı altında kaybolmasını yalnızca bir fiziksel dönüşüm olarak değil, aynı zamanda yönetişimsel, kültürel ve sosyal bir dönüşüm olarak ele alarak bunu durumu bir problem olarak tanımlar (Hoffmann vd., 2017; Sherestha vd., 2011). Ancak kırsal alanlara yönelik salt korumacı yaklaşım önerilerine ek olarak üçüncü yollar arayan tartışmaları sürdürmektedir. Örneğin *rurbanization* kavramı kent ve kırın bir araradalığı (co-exist) üzerinden olasılıklar üreten bir altlık sunar (Barros et al., 2018; Hoffmann vd., 2023). Ancak, literatürde bu süreci "kentselin kırsallaşması" olarak tanımlayan tartışmalar da vardır (Lacour ve Puissant, 2007). Yani bu kavram üzerinden tersine bir süreci de tanımlayabilen çift yönlü bir alternatiftir. Ancak özünde rurbanite ve benzeri alternatif senaryolar sunan kavramlar, kentsel ve kırsal formların bir arada ve iç içe var olmasını teşvik

eder. Burada kritik olan, kentleşmenin özellikle periferik alanlarda doğurduğu kent-kır ikiliği içeren kendine özgü yerleşim biçimleri, planlı üretimler olmamakla birlikte fiziksel olarak bir arada olsalar da, bir arada çalışmazlar. Bu oluşumlar, ne tam anlamıyla kent ne de kır özellikleri taşır; dolayısıyla klasik planlama araçları bu hibrit alanlara karşı yetersiz kalmaktadır (Busck v.d., 2008). Bu alanlar için önerilen alternatif yaklaşımların hem planlama literatüründe hem de operasyonel olarak geliştirilmelidir.

Ankara'da Kentsel Yayılma ve Kent Çeperleri

Ankara, başkent olarak planlı kentsel politikalar ile kontrollü bir üretim sürecine girmektedir. Merkezileşme ilkeleri, gelişme alanları, arazi kullanım dinamikleri gibi temel kararların alındığı Jansen Planı, Ankara kentinin mekânsal gelişim sürecinin temelini oluşturur. Bu planın ardından önerilen nazım planlar, Ankara kent makroformunun dönüşüm biçimlerini tarifleyen temel kentsel politika araçları olmuştur. Farklı dönemlerde uygulanan nazım-imar planları, dönüşen sosyopolitik yaklaşım ve kabullerin kentsel mekân üzerindeki etkisini de açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre imar planları, siyasi kırılma noktalarının kentsel mekân üretimi üzerindeki etkisini anlamak için kullanılabilir. Ankara örneğinde, kentsel büyüme, kentsel yayılma ve mekân üretiminin değişen dinamiklerini anlamak için Yücel-Uybadin Planı ve sonrasına bakmak aydınlatıcı olacaktır. Yücel-Uybadin Planı, modern bir başkent oluşturmak için kent planlama politikalarının kontrolünün kaybedildiği noktalardan biri olarak tanımlanabilir. Bu plan, kentsel büyümeyi engellemek için daha yıkıcı bir yöntem benimsemiş ve sonunda daha kaotik bir kent formuna yol açan bir yaklaşımla ilerlemiştir (Günay, 2012; s.7). Dönemin kentsel büyüme hızı ve bu planla birlikte kentin makroformu oldukça büyümüştür. Yücel-Uybadin planından sonra uygulanan dördüncü plan kentin çepere doğru büyümesini başlatmıştır. Planın amacı, kentin gecekondu bölgelerinde orta sınıflar lehine yeni yerleşim yerleri ve istihdam olanakları yaratmaktı. Plan, batı koridoru boyunca tek yönlü bir büyüme öngörmüş ve bu doğrultuda geniş arazilerin kamulaştırılmasını başlatmıştır (Günay, 2012; s.8)

Ankara'nın kentsel çeperinin genişleme dinamiklerini anlamak için 1980'ler ve sonrasındaki faaliyetlere odaklanmak gerekmektedir. Neoliberal politikaların 1980 sonrası kentleşme dinamikleri üzerinde büyük etkisi olmuş ve kent rant odaklı bir dönüşüm zihniyeti üzerine inşa edilmiştir. 1980'lerden sonra yerel belediyelerin artan yerel yetkileri, kentsel mekânın üretim ve mü-

dahale biçimini de dönüştürmüştür (Şengül, 2002). 2000 sonrası dönemi neoliberalizmin yeni bir evresi olarak tanımlamak mümkündür. Küresel ve ulusal ekonomik krizler, kentsel mekâna müdahale biçimlerini ve planlama süreçlerini dönüştürmüştür. Sermaye birikimlerine kaynak aktarmanın yeni bir yolu olarak yeniden yapılandırılan kentsel planlama, merkezi ve yerel yönetimlerin müdahale biçimleri ile kamu yararına dayalı meşruiyetini yitirmiştir. Bunun yerine kentsel mekân ekonomik fayda temelinde kategorize edilmiş, yüksek rant vaat eden belirli kısımlar kısa vadeli ve birbirinden kopuk parçacı planlarla üretilmeye çalışılmıştır (Acar Özler, 2019; s.28)

Bu süreçlerin Ankara kent çeperindeki üretim ve kullanım biçimlerine yansıması, kamulaştırma süreçlerinin yönetimini takip etmeyi gerektirmektedir. Kentsel planlama politikalarının eksikliği ya da planlama süreçlerindeki kasıtlı manipülasyonlar sonucunda kentin çeperlerinde kontrolsüz sıçramalar ve yanlış kullanımlar ortaya çıkmıştır. 1985-2007 yılları arasındaki dönemde kentte her yönde hızlı bir büyüme gerçekleşmiş, özellikle speküle edilen bölgelere yayılma-dağılma süreci başlamış ve ilerlemiştir (ABB, 2008). 1990 Nazım Planı makro form açısından kent için önemli açılımlar öngörürken, diğer yandan verimli tarım arazilerinin amaç dışı kullanıma maruz kalmasında önemli bir etken olarak görülebilir. 2023 Master planı ile Eskişehir Yolu boyunca oluşturulan prestij konutları nedeniyle önemli miktarda tarım arazisi kaybedilmiştir. Ayrıca kuzey yönünde Akyurt- Çubuk ve Pursaklar-Saray çevresinde amaç dışı kullanım kararı verildiği görülmektedir. Gelişme yönleri açısından bakıldığında ise tarım dışı arazi kullanımının daha çok güneybatı (Eskişehir Yolu) ve batı (eski İstanbul Yolu) yönlerinde gerçekleştiği görülmektedir. (Sezgin & Varol, 2012). Tarım arazilerinin konut alanlarına dönüştürülmesi eğilimi Ankara'nın çeperlerinde halen devam etmektedir. Bu dönüşümde, kentleşme baskısını yaratan konut talebini ve talep edilme biçimini anlamak gerekmektedir. Ankara'nın güneybatı kent çeperi, kırsal alanlara dağılmış konut projeleri ile hala gelişme sürecindedir. Bu durum, bölgedeki kontrolsüz gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal anklavlar arasında yol sistemleri, altyapı ve bağlantılar açısından parçalanma sorununa yol açmıştır. Dağınık bir şekilde örgütlenmiş kentsel doku nedeniyle toplu taşıma hizmetlerinde sorunlar gözlemlenmektedir. Arsa piyasasına bağlı olarak gelişen kentleşme baskısı, imar kararları üzerinde belirleyici olmuş, bu durum tarım alanlarının daralmasına ve bölgede daha çok üst-orta ve orta sınıflarına hitap eden proje türlerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir (Yaşar, 2010). Özetle, Beytepe Köyü'nün de içinde bulunduğu An-

kara'nın batı çeperi, arazi değerini artıran rant politikaları ve kentsel stratejilerin eksikliği sonucunda kontrolsüz büyüme ve kentleşme baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Sonuç, ilişkilerin sorunlu olduğu, mekânsal süreklilikten uzak, parçalanmış bir yapılı çevredir. Beytepe Köyü, karmaşık siyasi çatışmalar ve birbirinden kopuk bir kentsel oluşumun ortasında küçülse de varlığını korumaya devam etmektedir.

Araştırma Yöntemi

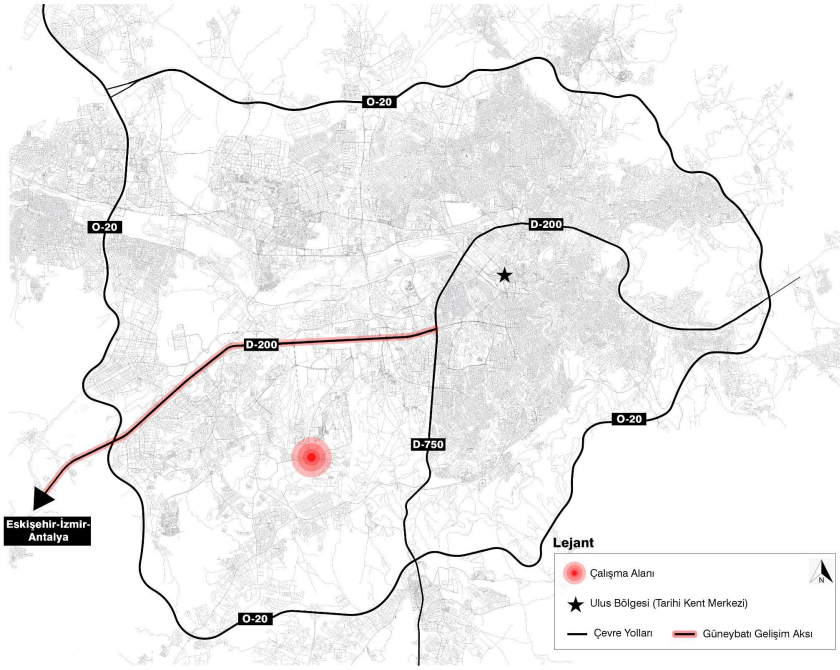
Bu çalışma, Ankara'nın güneybatı çeperinde yer alan Beytepe Köyü'ne odaklanarak metropoliten alanların kenarlarındaki kentsel yayılma dinamiklerini sosyopolitik ve mekânsal açılardan ele almaktadır. Bu tür bağlamların ortaya çıkan bölgeselleşme özelliklerine ilişkin ayırt edici morfolojik karakteristiklerini ve mekânsal dönüşümün arazi kullanım dinamikleri, tipo-morfolojik oluşumlar ve kırsal pratikler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak çalışmanın temel amaçlarıdır. Araştırma alanındaki kentleşme süreci mekânsal bir sonuç olmanın ötesine geçtiğinden, Beytepe Köyü ve yakın çevresindeki dönüşümü ortaya koymak için fiziksel olarak alanı analiz etmek yeterli olmayacaktır. Bu nedenle, literatür taraması, saha ziyareti, mülakat, belgeleme ve veri toplama (fotoğraflar, haritalar, farklı dönemlere ait hava fotoğraflarının derlenmesi, yerel medyanın incelenmesi) ve mekânsal analizi içeren ölçekler arası karma bir yöntem benimsenmiştir. Bu çalışmanın yapısı, (1) alandaki dönüşümün sosyopolitik boyutlarının araştırılmasını ve (2) alana özgü artzamanlı verilerle yapılan morfolojik analizi kapsayan iki yönlüdür. İlk bölümde, sağlam bir çerçeve oluşturmak ve alandaki kentsel yayılma örüntülerini kapsamlı bir şekilde anlamak için öncelikle literatürdeki dünya çapındaki teorik fikirler ve tartışmalar gözden geçirilmiştir. Ardından, Ankara'nın çeperlerindeki koşullar, kentsel doku ve kırsal alan dengesine odaklanılarak yeniden ele alınmaktadır. Son olarak, imar planları, yönetmelikler ve yerel medya haberleri aracılığıyla Ankara'nın güneybatı ucundaki kentleşme sürecini besleyen sosyopolitik söylem ve uygulamalara değinilmiştir. Bu aşama sonucunda, çalışma alanındaki dönüşümü tetikleyen nedenler netleştirilmiş ve mekânsal dönüşümün kapsamlı bir analizine temel oluşturacak veriler toplanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, bölgedeki ölçekler arası mekânsal özellikleri ortaya koymak amacıyla Beytepe Köyü'nün kent makroformu içindeki konumu, çevresindeki arazi kullanım dağılımı ve mevcut imar planındaki kararlar araştırılmıştır. Ardından Google Earth'ten elde edilen farklı yıllara ait hava fotoğrafları incelenerek alandaki mekânsal dönüşüm ortaya konulmuştur.

Mikro ölçekli analiz aşaması ise saha ziyareti, belgeleme ve yerel halkla görüşme adımlarını içeriyor.

Sınırda Kırılgan Bir Eşik: Beytepe Köyünün Morfolojik Özellikleri

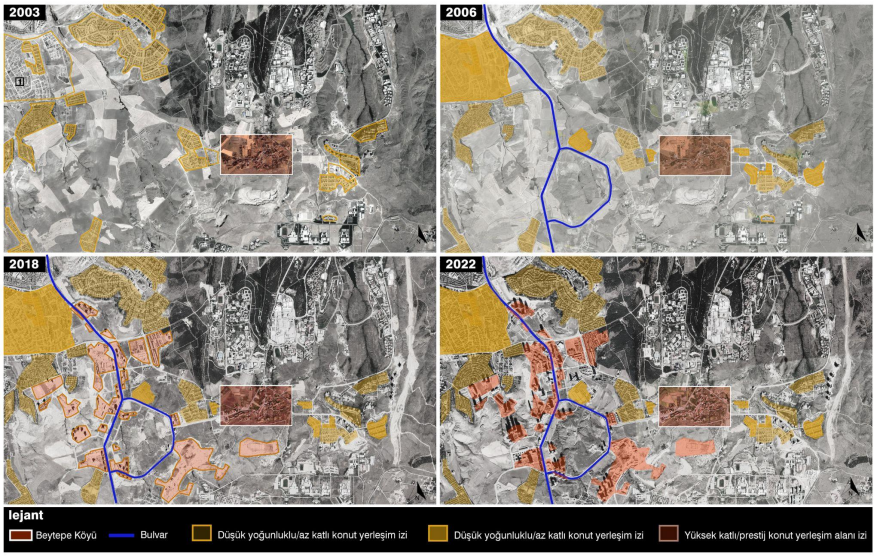
Eski adı Lodumlu olan Beytepe Köyü, yüzyıllardır kendi özelliklerini koruyan önemli bir kırsal yerleşim yeridir. Köy, farklı dönemlere ait çok katmanlı tarihi kalıntıları barındıran palimpsest bir yapıya sahiptir. Sınırları içinde yer alan Beytepe Höyüğü 1. Derece Sit Alanı'dır. Höyük ve çevresinde yapılan araştırmalarda tepe ve eteklerinde Eski Tunç Çağı'na, çevresinde ise Roma Çağı'na ait seramikler bulunmuştur. Höyüğün ana yükseltisi Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü yolunun yapımı sırasında yarı yarıya tahrip olmuştur (Renda vd., 2004; s.42). Ayrıca köyde bulunan 1795 tarihli çeşme[5] buranın yüzyıllardır yerleşim alanı olarak var olduğunu kanıtlamaktadır. Buna paralel olarak Beytepe Köyü'nün sakinleri de kuşaklardır burada yaşayan yerel halktan oluşmaktadır. Dolayısıyla köy, Ankara'nın kırsal yerleşim dinamiklerinin anlaşılmasında hem mimari varlıkların hem etnografik bilginin hem de gündelik yaşam pratiklerinin çözümlenmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Beytepe Köyü, konumu nedeniyle onlarca yıldır arsa spekülasyonlarının ve değişen imar kararlarının kurbanı olmuştur. Köyün toprakları, çevresindeki farklı kentsel kullanımlar tarafından küçültülmüş ve işgal edilmiş, yerel halk yerinden edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bugün hala hızlı kent baskısına direnerek köy karakterini korumaya devam ediyor. Makalenin çalışma alanı, kentsel ve kırsal dinamikler arasındaki ilişki, kentsel yayılmanın etkisi, bağlamın mekânsal dönüşümü, alanda ortaya çıkan tipo-morfolojik özelliklerin dinamikleri ve ulaşım sistemi üzerinden yürütülen kentsel politikalar ışığında değerlendirilecektir.

[5] Çeşme üzerindeki tarih bilgisi eski tarih 1212 olarak ifade edilmektedir. Bu tarih bilgisi Hicri takvime göre verilmiştir.

Şekil 1. Beytepe Köyü'nün Ankara kent makroformundaki konumu (OpenStreet-Map verileri kullanılarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir)

Beytepe Köyü'nün konumu, yetersiz kentsel politikalar nedeniyle kontrolsüz genişleme, yayılma ve dağınık kentsel dokudan kaynaklanan sorunlu kentleşme dinamiklerine bir örnektir. Ankara'nın çeperlerinin güneybatı tarafı kentsel yayılmadan etkilenmektedir. Bölge, kentsel yayılma özelliklerini entegrasyon eksikliği, çekirdeksellik ve kümelenme gibi yanıltıcı büyüme sorunları olarak göstermektedir (Yaşar, 2010; s.58). Bölgenin parçalı kentsel dokusu, parsel bazında planlanmış çok işlevli arazi kullanımlarının bir sonucudur. Bölgede ortaya çıkan kümelenmeler alandaki süreksizliği oluşturmaktadır.

Şekil 2. Arazi kullanımı ve tipo-morfolojik segmentlere göre çalışma alanı çevresindeki karakter alanları (Google Earth'ten elde edilen hava fotoğrafı kullanılarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir)

Beytepe Köyü çevresindeki mevcut kentsel doku incelendiğinde (Şekil 2), arazi kullanım durumlarındaki çeşitlilik dikkat çekmektedir. Köyün kuzeyinde Hacettepe (2) ve Bilkent Üniversitesi (3) kampüsleri; güneyinde ise Jandarma Genel Komutanlığı'na ait askeri alan (5) bulunmaktadır. Beytepe köyü, bütünlük açısından sorunlu olan ve bağlamda bir kırılma yaratan bu iki anklav benzeri kapalı yerleşim alanının arasındadır. Araştırma alanının doğu-batı ekseninde farklı tipo-morfolojik özelliklere sahip konut yerleşimleri bulunmaktadır. Şekilden de anlaşılacağı üzere, ortaya çıkan konut yerleşimleri köyün tarım alanlarının daralmasına neden olmuştur. Araştırma alanında hem az katlı müstakil evler (8) hem de yüksek katlı konut binaları (9) bulunmaktadır (Şekil 2). Bu konut alanları farklı tipo-morfolojik varlıklara sahip olsalar da mekânsal olarak örgütlenme biçimleri benzerdir. Tüm konut yerleşimleri, ayrı kümeler oluşturan kapılı topluluklar olarak oluşturulmuştur. Sonuç olarak, mevcut kentsel doku, birbiriyle uyumsuz karakterlere sahip farklı alanların bir arada var olduğunu açıkça göstermektedir. Bu alanlar işlevsel ve mekânsal olarak birbirinden kopuk ve dağınık bir şekilde düzenlenmiştir. Beytepe Köyü, bu çok işlevli ve ilişkisiz dokunun yarattığı gerilim arasında kalmıştır. Bu bölgenin ciddi bir planlama sorunu olduğu açıktır.

Kentin yıkıcı tutumuna karşı kırsalın hakkını korumak kent planlaması için elzemdir.

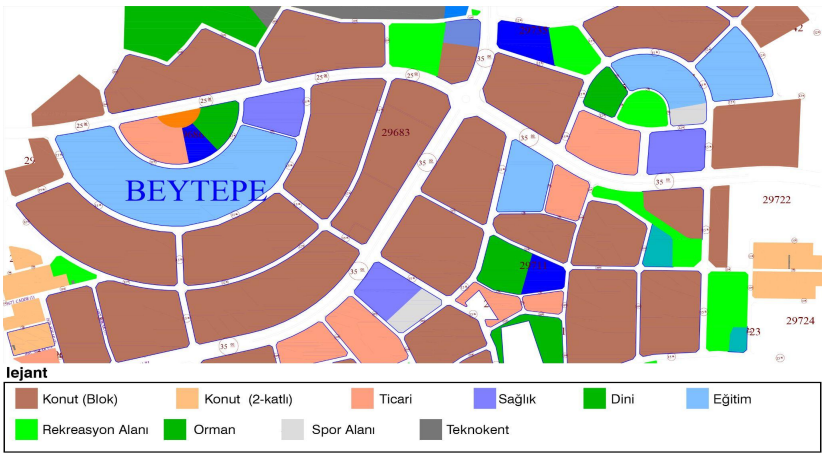

Şekil 3. Beytepe Köyü'nün Beytepe Köyü'nün arsa spekülasyonları konusunda yerel medyadaki yeri (Kaynak: Yazarlar tarafından görselde belirtilen gazete arşivlerinden yararlanılarak geliştirilmiştir)

Beytepe Köyü, konumu nedeniyle onlarca yıldır arazi spekülasyonlarının ve imar kararlarının kurbanı olmuştur. Köyün kendisi ve çevresi farklı kentsel kullanım senaryoları üzerinden birçok karara konu olmuştur. Örneğin, yerel haberlere göre (Şekil 3), 1968-72 yılları arasında Bilkent Üniversitesi'nin kuruluşu sırasında İhsan Doğramacı köyün arazilerinin bir kısmını üniversite kampüsü için satın almış ve kamulaştırmıştır. Daha sonra arazi üzerine ticari amaçlı az katlı konutlar inşa etmiştir (Milliyet, 1992; s.13). 2005 yılında Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından onaylanan karar ile Lodumlu Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi kapsamında köyün dönüştürülmesi ve sağlık kampüsü yapılması hedeflenmiştir (Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi, 2005). Ancak Mimarlar Odasının açtığı dava sonucunda kentsel dönüşüm projesi durdurulmuştur (Hürriyet, 2005). 2007'deki bir başka habere göre (Yapı, 2007), arsa spekülasyonları ve yetkililerin politikaları sonucunda köyde imar planlama sorunları ortaya çıkmıştır. Nitekim kentsel dönüşüm projesi nedeniyle yüzyıllardır burada yaşayan köylüler yer değiştirme baskısıyla karşı karşıya kalmış, köy kentsel hizmetlerden mahrum bırakılmıştır. Köydeki yaklaşık 50.000 dönüm arazi 19502lerden bu yana ODTÜ, Hacettepe

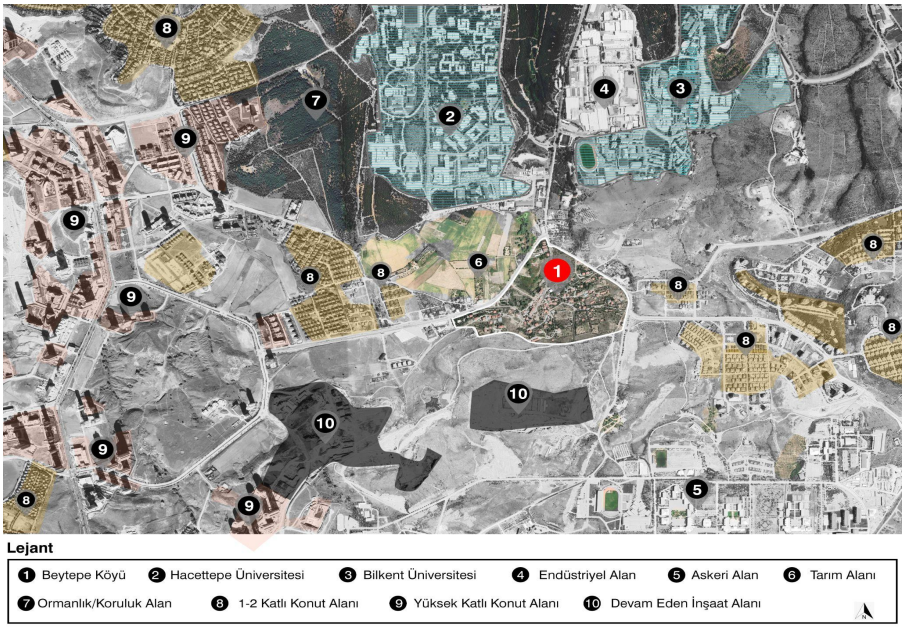
Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Tarım Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından kamulaştırılmış ve el konulmuştur. Köy sakinleri yerleşim yerlerini korumak için aktif olarak mücadele etmektedir (change.org, 2013).

Beytepe Köyü, üniversitelere yakınlığından kaynaklanan prestijli bir bağlamdaki konumu ve kırsal karakterini tehdit eden yasal düzenlemelerin varlığı nedeniyle çözümsüz imar savaşlarına hapsedilmiştir. Köy, 6360 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu'nun 5216 sayılı maddesi uyarınca 2004 yılında 'mahalle' statüsü kazanmıştır (Çankaya Kaymakamlığı, 2017). 2012'de yeniden düzenlenen yasa, kırsal planlama politikalarının anlaşılması açısından kritik önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu statü değişikliği sadece Beytepe Köyü'ne özgü bir uygulama olmayıp, Türkiye'nin büyükşehirlerindeki kırsal planlama politikalarını etkileyen yaygın bir karardır. Yasaya göre, büyükşehir belediyelerinin il idari sınırları içinde kalan köyler 'mahalle' statüsüne alınmıştır. Bu yasa sonucunda kırsal değerlerin yok olmasıyla sonuçlanabilecek imar kararlarının önü açılmıştır. Yasa, özellikle şehir merkezlerine yakın belde veya köylerin çevresinde kentsel yayılmanın artmasını tetiklemiştir. Zaten ciddi bir kentsel baskıya maruz kalan metropol kentlerin çeperlerindeki kırsal yerleşimler, kırsal özelliklerinin yok olması ya da kırsal alanların çevresinde kırsal alanlarla uyumlu olmayan farklı kentleşme örüntülerinin ortaya çıkması gibi yeni bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Potansiyel olarak ortaya çıkan bir diğer sorun ise entegre bir ulaşım sisteminin sağlanamamasıdır.

Şekil 4. Beytepe Köyü'nün mevcut imar planındaki durumu (Kaynak: Çankaya Belediyesi Arşivi)

Günümüzde Beytepe Köyü, arsa spekülasyonu odağının sonucu olan yıkıcı imar planları ve imar politikaları ile mücadele etmeye devam etmektedir. Mevcut imar planına göre, köy arazisinin büyük bir kısmı konut bloklarına ayrılmıştır (Şekil 4). Önerilen-planlanan konut alanlarının karakteri kırsal tipoloji ile uyumsuzdur. İmar planından tarım arazilerinin kullanımı ve korunmasına yönelik bir öngörünün olmadığı anlaşılmaktadır. Özetle, çalışma alanının kırsal değerlerinin korunmasının belediye tarafından planlanmadığı açıktır.

Şekil 5. Çalışma alanının zaman içindeki mekânsal dönüşümünü gösteren farklı yıllara ait hava fotoğrafları (Google Earth'ten elde edilen hava fotoğrafı kullanılarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir)

Hava fotoğrafları, çalışma alanı ve çevresinin morfolojik karakterinin 2003 yılından bu yana geçirdiği dönüşümü gözler önüne sermektedir (Şekil 5). Köyün 2003 yılındaki kentsel dokusu incelendiğinde yakın çevresinde tarımsal arazilerin bulunduğu ancak sıçramaların başladığı görülmektedir. Köyün çevresinde Amerikan banliyölerinin özelliklerini andıran kapılı siteler şeklinde örgütlenmiş müstakil az katlı evler bulunmaktadır. Ayrıca aynı tipomorfolojik oluşumların devam eden inşaatları da şekilde tespit edilebilmektedir. Yol ağı özellikle doğu-batı ekseninde az gelişmiştir. Ancak 2006 tarihli

hava fotoğrafı incelendiğinde kentsel dokudaki en dikkat çekici dönüşüm alanda inşa edilen bulvardır. Bu bulvarın inşasının bölgenin ilerleyen yıllarda yaşadığı değişimde büyük rol oynadığı söylenebilir. Dağınık bir şekilde organize olan konut siteleri 2006 yılında da ortaya çıkmaya devam etmiştir. Eğilim, 2000'li ve 2010'lu yılların başında apartman blokları ya da yüksek katlı konutlar inşa etmek yönünde olmamıştır (Şekil 5).

2018 ve 2022 yıllarına ait hava fotoğrafları incelendiğinde yeni başlayan birçok inşaat alanı dikkat çekmektedir (Şekil 5). 2022 yılı incelendiğinde ise 2018 yılındaki inşaat faaliyetlerinin değişmeden devam ettiği görülmektedir. Çok fazla yeni inşaat projesi bulunmamakla birlikte başlamış olanlar 2022 yılında tamamlanmıştır (Şekil 5). Bu dönemlerde bölgede çok katlı prestij konutları inşa etme eğilimi devam etmektedir. Özellikle bulvar çevresinde örgütlenen yeni bir konut dokusu ortaya çıkmıştır. Bölgede hem mekânsal bütünlük hem de bağlantılılık ve ulaşım doğrultusunda ele alınması gereken bir diğer konu da kompaktlık eksikliğidir. Sıçrama ve parçalanma, bölgenin yol sistemi ile güçlendirilmiştir.

Ayrıca bölgedeki konut yapım faaliyetlerine ilişkin en çarpıcı bulgulardan biri de konut alanlarının tarım arazileri yok edilerek inşa edilmiş olmasıdır. Aktif tarım arazileri konut parsellerine dönüştürülmüş ve köy çevresinde herhangi bir geçiş zonu oluşturulmadan kontrolsüz bir şekilde büyümüştür. Bölgede farklı tipo-morfolojik özelliklere sahip yerleşimlerin tutarsız bir şekilde bir araya geldiği ve bunun sonucunda kentsel kopuş biçimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Mekânsal ayrışma, çeşitli arazi kullanım faaliyetlerinin parçalı kümelenmeleri ile pekiştirilmiş ve sabitlenmiştir. Ayrıca bu konut alanları üzerinden kentte farklı on yıllarda değişen konut eğilimlerine dair bir okuma yapmak da mümkündür.

Beytepe Köyü: Mikro-ölçekli Değerlendirme

Bölgedeki mikro ölçekli değerlendirmelerin iki ana sonucu vardır. Birincisi, çeperdeki tipo-morfolojik uyumsuzluk dinamikleri açıkça ortaya konmaktadır. İkincisi, kırsal değerler ile kentleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kullanım biçimleri arasındaki ilişki açık bir şekilde tasvir edilebilmektedir. Bu ilişki yıkım, dönüşüm ve dayanıklılık ya da koruma üzerinden izlenebilir.

Çalışma alanındaki tipo-morfolojik uyumsuzluk açısından öncelikle çeşitli konut tiplerinin incelenmesi gerekmektedir. Bölgede kır evleri, villalar, apartman blokları ve yüksek katlı prestij konutları dağınık bir şekilde bulun-

maktadır. Bu parçalı çeşitlilik, planlama konusundaki yetersiz kentsel politikaların bir sonucu olarak Türkiye'deki çeperler için tipiktir. Bütünleşik kentsel stratejilerin eksikliği rastgele sonuçlara yol açmaktadır. Burada da çeper bağlamlara özgü morfolojik bir karakter ortaya çıkmış ve birçok tipolojik oluşum türetilmiştir. Eşik bölgeler, bu mekânsal kargaşanın açık bir şekilde gözlemlenebildiği yerlerdir (Şekil-6). Görülebileceği gibi köy, çeşitli tipte konut birimlerinden oluşan ayrı ayrı organize olmuş kümelerle çevrilidir. Yeni ortaya çıkan binalar ile kırsal alan arasında kademeli geçiş bölgesi ya da tampon bölge bulunmamaktadır. Ayrıca, kırsal yerleşim ile çevresi arasında mekânsal bir ilişki de bulunmamaktadır. Burada bir arada yaşama sorunlu bir yapıya sahiptir.

Şekil 6. Köy çevresindeki farklı karakter alanlarını gösteren fotoğraflar (Kaynak: Yazarların kişisel arşivleri)

Kırsal ve kentsel yapılı çevreler arasındaki ilişki incelendiğinde, çalışma alanında kentten kırsala doğru tek yönlü bir dönüşüm olduğu görülmektedir (Şekil 6). Kent, kırsal yerleşime doğru genişlerken, kentleşen dokuda herhangi bir kırsal dinamik gözlenmemektedir. Başka bir deyişle, kentleşme sonucunda dönüşen dokuda kırsal dinamikler kaybolmaktadır. Aynı zamanda yapı ölçeğinde de köy çevresinde ortaya çıkan konut projelerinde kırsallığın herhangi bir yansıması görülmemektedir. Ayrıca, kırsala yerleşen kentsel tipolojiler alt ölçekte bir ara form oluşturmamıştır. Bir anlamda ortaya çıkan

yapılar, beraberinde getirdikleri özgül dinamiklerle bölgeyi işgal etmekte ve alanda bir tür mekânsal gerilim yaratmaktadır. Ayrıca bu alandaki konut projelerinin yüksek gelir gruplarına yönelik olması, mekânsal dönüşümle birlikte bir tür sosyo-ekonomik gerilimi de tetiklemektedir. Tipo-morfolojik özelliklerdeki çeşitlilik, farklı yaşam biçimleri, kullanıcı profilleri ve arazi kullanımı ile sonuçlanır.

Şekil 7. Çalışma alanının korunmuş kırsal dinamiklerini gösteren fotoğraflar (Kaynak: Yazarların kişisel arşivi).

Köyün dinamiklerine odaklanıldığında, kentsel yayılmaya rağmen mekânsal ve sosyal karakterini korumaya devam ettirmek için direnen bir bağlamla karşılaşılmaktadır (Şekil 7). Fiziksel olarak küçülmesine rağmen kırsal yerleşim yaşam ve üretim biçimlerini, mimari kültür, malzeme ve gündelik yaşam pratiklerini halen sürdürmektedir. Tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu azalmış da olsa tamamen ortadan kalkmamıştır. Köy evlerinin morfolojik özellikleri ve mekânsal örgütlenme biçimleri de bu yaşam pratiklerinin mekana nasıl yansıdığını ortaya koyar niteliktedir. Köy yaşamının getirdiği faaliyetler için özelleşmiş mekânların özgün nitelikleri kullanıcılarının ihtiyaçlarına göre şekillenme esnekliğine sahiptir.

Sonuç

Bu çalışma, metropoliten çeperlerdeki kırsal yerleşimlerin kentsel yayılma baskısı altında gerçekleşen mekânsal kırılmaları Beytepe Köyü örneği üzerinden çok katmanlı bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Kentleşme süreçleri üzerinden ölçekler arası bir araştırma metodolojisi benimsenerek gerçekleşti-

rilen çalışmada morfolojik, sosyo-mekânsal ve yönetişimsel dönüşümler incelenmiştir. Alan verisine dayalı olarak elde edilen mekânsal çözümlemeler, söz konusu köyün çevresinde kontrolsüz büyüme, parçalanmış yapılaşma ve rant odaklı arsa spekülasyonları ile şekillenmiş bir mekânsal yapı oluştuğunu ortaya koymuştur. Bu değişimin yalnızca fiziksel olarak morfolojik karakterde değil, Beytepe Köyü'nün içinde ve çevresindeki sosyo-kültürel dokuda, mülkiyet yapısında ve gündelik yaşam pratiklerinde de köklü kırılmalara neden olduğu gözlenmiştir.

Çalışma kapsamında ortaya konan bulgular üzerinden yeniden okunan arazi kullanım örüntüleri (hava fotoğrafları ve haritalama verileri) kentsel yapıdaki hızlı ve radikal değişimi ortaya koymaktadır. Bu kontrolsüz baskı ve değişimle alanın kırsal karakteri ile uyumsuz yapılaşma örüntüleri oluşmuş, kırsal ve kentsel alanlar arasında kademeli bir geçiş bölgesi sağlanamamıştır. Bu alanda zamanla oluşan farklı tipo-morfolojik yapıların arasındaki mekânsal ve işlevsel kopukluklar, fiziksel, kültürel ve hatta sosyo-ekonomik süreksizlikleri doğurmuştur. Buna ek olarak, tüm dünyadaki kentsel yayılma süreçlerinde ortaya çıkan bir sorun olarak entegre bir ulaşım sisteminin kurulamaması ve kırsal değerleri dışlayacak biçimde alınmış olması söz konusu mekânsal kırılmaları daha da derinleştirmiştir. Ortaya çıkan mekânsal yeniden yapılandırma biçimleri üzerinden yapılan bu okumalar, klasik planlama pratiklerinin böyle hibritleşmiş eşik alanlarda yetersiz kaldığını işaret etmektedir. Beytepe özelinde gözlemlenen bu değerlendirmeler neoliberal planlama zihniyetinin kent çeperindeki kır-kent eşiklerini araçsallaştırdığını ve bu alanları birer spekülatif kentsel üretim laboratuarı olarak müzakere edilmemiş dönüşümlerin mağdurları haline getirdiğini göstermektedir. Yerel halkın karar alma süreçlerinden dışlanması ve kırsal kimliğin temsil krizi yaşaması mekânsal adaletin zedelenmesini de beraberinde getirmiştir. Harvey'nin (2005) "el koymayla birikim" (accumulation by dispossession) kavramıyla da örtüşmekte olan bulgular kırsal alanların neoliberal planlama rejimi altında kentsel rant odaklı imar kararlarının bu çok katmanlı bozulmayı beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Beytepe Köyünü kır-kent ikiliği arasında eşik mekân olarak tanımlayan bu inceleme, Türkiye'deki metropol çeperlerinin planlama, yönetişim ve mekânsal sürdürülebilirlik bağlamındaki ihmal ve kırılganlıkları analitik ve eleştirel olarak açıkça vurgulamaktadır. Kentsel dokunun kırsal alanı kontrolsüz bir şekilde işgal etmesi, yalnızca fiziksel bütünlüğü değil, kolektif kırsal hafızanın ve ekolojik dengenin de zarar görmesine zemin ha-

zırlamaktadır. Kentsel sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için ekosistemin devamlılığını sağlama potansiyeline sahip tarım arazilerinin amaç dışı kullanımını engelleyecek kentsel politikalar geliştirilmelidir. Kentin yıkıcı tutumuna karşı kırsalın hakkını korumak kent planlaması için elzemdir. Kent çeperinde kronik bir sorun haline gelen kent-kır ilişkisini ikiliğin ötesine taşıyan alternatif stratejiler geliştirilmelidir. Kır-kent geçiş kuşağındaki bu alanlar yalnızca korunması gereken kırsal alanlar olarak değil, yenilikçi planlama yaklaşımlarının geliştirilebileceği potansiyel mekânsal laboratuvarlar olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda çalışmanın önerisi, bu eşik alanlarında morfolojik sürekliliği koruyan, kademeli geçiş zonlarının oluşumunu destekleyen, yerel aktörleri ve gündelik pratiklerini koruyan ve potansiyellerini değerlendiren, bir adalığı ve çeşitliliği destekleyen, melez mekânsal çözümleri mümkün kılan bütüncül bir planlama dilinin geliştirilmesidir. Kentleşme baskısı altındaki kırsal alanların kimliği ve direnci ancak bu sayede korunabilir.

Extended Abstract

A threshold on edge: Beytepe village under the pressure of urban sprawl

*

Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu [6] Büşra İnce[7]

Rural settlements are not merely units of agricultural production; yet they are multi-layered environments that encapsulate historical, cultural, ecological, and morphological continuity. They are productive hubs with sociocultural authenticity. Rural areas often embody vernacular building traditions, deeply rooted communal practices, and the environmental character of the land, which simultaneously creates a socio-spatial identity inherently unique to these geographical entities. However, in the contemporary urban context, these settlements have become highly vulnerable to the pressures of urban expansion and threats of vanishing as a result of uncontrolled urban sprawl (Mann, 2009; Torrens & Alberti, 2000; Yaşar, 2010). Especially rural areas in metropolitan regions are more akin to these phenomena. Rapid and often unregulated urban sprawl disrupts not only the material culture but also the socio-spatial inheritance of rural landscapes.

Given the aforementioned framework, this study critically and analytically investigates the socio-spatial impacts of urbanization on Beytepe Village, located on the southwestern periphery of Ankara metropolitan city. The village is closely situated to the impact of the Eskişehir Road corridor, which is a strong transformative axis for the urban macroform of the city. The close environs of the village have become surrounded by university campuses, military zones, and, more recently, high-density "prestige" housing developments. Since the 1980s, this geographic and strategic location has exposed Beytepe Village to immense urban development pressure. It eventually results in a gradual loss of its rural character and an increase in speculative land valuation. Over time, the village has become a socio-spatial and typological

[6] Assoc. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Architecture and Fine Arts, Department of Architecture, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0716-7431
E-mail: hhatipoglu@aybu.edu.tr
[7] Politecnico di Milano, DASTU, Milan, Italy, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4185-8604
E-mail: bince@aybu.edu.tr

"threshold" and a liminal zone caught between urban and rural linkages or dichotomies (Gallent et al., 2006).

By adopting a multi-scalar and interdisciplinary research framework, the study first analyzes the urban sprawl processes by focusing on the diachronic change on morphological characteristics of the close environs of Beytepe Village and speculative sociopolitical actions. Afterwards, the study will dwell on how peri-urban dynamics alter the spatial organization and territorial identity of the village will be explored adopting a micro-scale perspective. On-site investigations and fieldwork will be the means of this analytical step. At the same time, the study also seeks to explore and document the local dynamics of the village to emphasize the persistence of rural authenticity amid urban encroachment.

The diachronic analysis of aerial photographs and municipal zoning decisions reveals that the area surrounding Beytepe Village began to lose its agricultural functionality in the early 2000s. Particularly after 2010, the rise of real estate projects (notably high-rise and prestige housing complexes, and often gated communities) intensified the spatial transformation. These new developments are organized in complete disjunction from the rural typology. The absence of buffer zones or transitional spatial layers has exacerbated the fragmentation of the rural fabric (Yaşar, 2010; Kalfaoğlu-Hatipoğlu & Mahmut, 2022). As seen in this area, the fragmented character of peri-urban spaces aligns with the theoretical observations of many scholars (Gallent et al., 2006; Kew & Lee, 2013; Brueckner, 2000). who highlight the morphological discontinuities, functional disconnections, and spatial segregation occurring at the rural-urban interface. In the case of Beytepe Village, these disconnections manifest physically in the juxtaposition of villa-type gated communities, high-rise apartment complexes, and the traditional village settlement typologies. As Busck et al. (2008) argue, conventional planning tools often fall short in addressing the complex forms of these hybrid landscapes, thereby necessitating more flexible and also participatory planning practices (Yaşar, 2010; Kalfaoğlu-Hatipoğlu & Mahmut, 2022).

The research reveals that this periferial context is now defined by spatial conflicts and typological uncertainty. The coexistence of disparate morphologies within the same spatial frame has led to incoherent urban forms and disrupted spatial logic. Field observations confirm that while the village life continues to exhibit a certain degree of resilience, it has become increasingly socially isolated. There is virtually no meaningful interaction between the

new urban developments and the original rural settlement. This phenomenon can be interpreted as an extension of the suburban alienation described by Mumford (1961), which is a condition in which spatial design contributes to social withdrawal and fragmentation.

According to onsite observations and micro-scale investigations, the transformation observed in Beytepe Village is not confined to the physical realm. It also entails disruptions in spatial identity, the social fabric of the community, and everyday life dynamics. The residents of the village have experienced various forms of spatial injustice, including loss of land ownership, shifts in legal-administrative status (due to the 2012 Metropolitan Law No. 6360, which transformed many villages into "neighborhoods"), and exclusion from municipal services (Çankaya District Governorate, 2017). These processes directly resonate with David Harvey's (2005) notion of "accumulation by dispossession," in which capitalist logic restructures rural space for rent-seeking urban development.

The case of Beytepe Village offers a unique opportunity to observe how rural areas are subjected to morphological fragmentation and socio-spatial dissolution. Theoretically, the study draws upon contemporary approaches such as peri-urbanization, rurbanization, and spatial hybridity (Sherestha et al., 2011; Barros et al., 2018) to move beyond binary urban–rural classifications. While the uncontrolled urban expansion in the surrounding environment is discussed through the lens of urban sprawl, the latent spatial potential of the area is assessed using these more nuanced frameworks.

In conclusion, the case of Beytepe Village illustrates how rural areas in Turkey are not only transformed by urban sprawl but also by top-down administrative decisions, neoliberal planning paradigms, and insufficient spatial governance. The consequences of this transformation go beyond morphological rupture; they signal the erasure of collective rural memory, the marginalization of local socio-cultural practices, and the ecological fragmentation of rural territories. From a planning perspective, this study argues that traditional paradigms are not sufficient for addressing the unique challenges of thresholds situated physically on the rural–urban dichotomy. What is needed is a new planning language that works as a third route, offering preservation and acknowledging the changing dynamics of rapidly urbanized metropolitan fringes. Planning decisions should prioritize local stakeholder participation, protect morphological continuity, and recognize the socio-cultural spec-

ificity of rural settlements, and at the same time, they should reconsider hybrid solutions at least as a strategy for not completely losing the rural character.

Kaynakça/References

Acar Özler, Ö. (2019). Neoliberal politikaların kentsel planlamaya etkisi: Ankara çeper alanı üzerinden bir değerlendirme. *Mimarlık, 408*, 28–32.

Alkışer, Y., & Yürekli, H. (2011). Türkiye'de "devlet konutu"nun dünü, bugünü, yarını. *İTÜ Dergisi/a, 3*(1), 63–74.

Akkoyunlu, S. (2015). The potential of rural–urban linkages for sustainable development and trade. *International Journal of Sustainable Development & World Policy*, *4*(2), 20–40. https://doi.org/10.18488/journal.26/2015.4.2/26.2.20.40

Ankara Büyükşehir Belediyesi (2006). *2023 Plan Raporu*.

Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi. (2005, Şubat 18). 542 sayılı karar: Lodumlu (Beytepe) kentsel dönüşüm ve gelişim projesi onayı. Ankara, Türkiye.

Asher, K. (2019). The risky streets of ontologically redesigned cities: Some comments on Arturo Escobar's rurbanization research program. *Geoforum*, *101*, 212–214. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.01.008

Barros, J. L., Tavares, A. O., Monteiro, M., & Santos, P. P. (2018). Peri-urbanization and rurbanization in Leiria city: The importance of a planning framework. *Sustainability (Switzerland)*, *10*(7). https://doi.org/10.3390/su10072501

Brabyn, L. (2005). Solutions for characterising natural landscapes in New Zealand using geographical information systems. *Journal of environmental management*, *76*(1), 23-34.

Bruegmann, R. (2005). Sprawl: A compact History. In *The University of Chicago Press*.

Brueckner, J. K. (2000). Urban sprawl: Diagnosis and remedies. *International Regional Science Review, 23*(2), 160–171.

Busck, A. G., Hidding, M. C., Kristensen, S. B. P., Persson, C., & Præstholm, S. (2008). Managing rurban landscapes in the Netherlands, Denmark and Sweden: Comparing planning systems and instruments in three different contexts. *Geografisk Tidsskrift*, *108*(2), 1–16. https://doi.org/10.1080/00167223.2008.10649584

Can, I., Yıldız, B. Y., Ek, İ., & Polat, F. (2018). Değişen kır kent ilişkisi ve bölgesel kentleşme, İzmir-Urla örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 637–649.

Castrignanò, M., & Manella, G. (2011). From urban sprawl to sustainable cities: A neighborhood perspective in urban studies. *Research in Urban Sociology*, *11*(2011), 27–40. https://doi.org/10.1108/S1047-0042(2011)0000011005

Change.org. (2013). *T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Sayın Bakan Erdoğan Bayraktar: Yılan hikayesine dönen Beytepe köyümüzün imar planları artık bitirilsin.* 5 Mayıs 2023

tarihinde https://www.change.org/p/t-c-çevre-ve-şehircilik-bakanlığı-sayın-bakan-erdoğan-bayraktar-yılan-hikayesine-dönen-beytepe-köyümüzün-imar-planları-artık-bitirilsin adresinden erişildi.

Clapham, W. B., Jr. (2003). Continuum-based classification of remotely sensed imagery to describe urban sprawl on a watershed scale. In *Proceedings of the Society of Photo-Optical Instrumentation Engineers (SPIE)*, *86*, 322–340.

Çankaya Kaymakamlığı (2017). *Çankaya 2017 faaliyetleri brifing raporu*.

Çilingir, T., & Görgün, E. K. (2018). *Hızla üzerine kent gelen köyün, kentleşme ile imtihanı: Uzundere The Challenging Dilemma of The Village Between The Rural and The Urban: Case of Uzundere Village Under Pressure of Rapid Urbanization*. *Ek 1*, 139–151. https://doi.org/10.14744/planlama.2018.88700

Duany, Andres; Plater-Zyberk, Elizabeth; Speck, J. (2000). *Suburban Nation: The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*. North Point Press.

Dymitrow M (2017) Rural/urban redux: conceptual problems and mate-rial effects. Chapter2. Publications Edited by the Departments of Geography, University of Gothenburg, Series B, No. 129. http:// hdl. handle. net/ 2077/ 54152

Eppler, U., Fritsche, U. R., & Laaks, S. (2015). Urban-Rural Linkages and Global Sustainable Land Use. *GLOBALANDS Issue Paper*, *May*, 1–64. http://www.iinas.org/tl_files/iinas/downloads/land/IINAS_2015_Urban-Rural_Linkages_Issue_Paper.pdf

Gallent, N., Bianconi, M., & Andersson, J. (2006). Planning on the edge: England's rural - Urban fringe and the spatial-planning agenda. *Environment and Planning B: Planning and Design*, *33*(3), 457–476. https://doi.org/10.1068/b31171

Gallent, N., Shoard, M., Andersson, J., Oades, R., & Tudor, C. (2004). England's urban fringes: Multi-functionality and planning. *Local Environment*, *9*(3), 217–233. https://doi.org/10.1080/1354983042000219342

Galster, G., Hanson, R., Ratcliffe, M. R., Wolman, H., Coleman, S., & Freihage, J. (2001). Wrestling sprawl to the ground: Defining and measuring an elusive concept. *Housing Policy Debate, 12*(4), 681–717

Günay, B. (2012). Ankara Spatial History. *Aesop*, *1427*, 13. https://crp.metu.edu.tr/en/system/files/ankara_spatial_history.pdf

Günsel, R. (2004). *Ankara: başkentin tarihi, arkeolojisi ve mimarisi*. Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Harvey, D. (2005). *The new imperialism*. Oxford University Press.

Hayrullahoğlu, G., Aliefendioğlu, Y., & Tanrıvermiş, H. (2022). Kentsel yayılma alanları ve bu alanlardaki konut talebi üzerine nitel bir araştırma. *İDEALKENT*, *12*(34), 1413–1439. https://doi.org/10.31198/idealkent.873343

Hoffmann EM, Jose M, Nölke N, Möckel T (2017) Construction and use of a simple index of urbanisation in the rural–urban interface of Bangalore India. *Sustainabilit*y 9(11):2146. https:// doi. org/ 10. 3390/ su911 2146

Hoffmann, Ellen & Schareika, Nikolaus & Dittrich, Christoph & Schlecht, Eva & Sauer, Daniela & Buerkert, Andreas. (2023). Rurbanity: a concept for the interdisciplinary study of rural–urban transformation. *Sustainability Science.* 18. 1-15. 10.1007/s11625-023-01331-2.

Hürriyet Gazete Arşivi. (2005).*Kentsel dönüşüme yürütmeyi durdurma.* 6 Mayıs tarihinde https://satis.hurriyet.com.tr/DateSelect.aspx?catid=1&pid=1 adresinden erişildi.

Kalfaoglu Hatipoglu, H., & Mahmut, S. B. (2022). The concept of "smart density planning" principles for livable and sustainable urban transformation. *Innovating Strategies and Solutions for Urban Performance and Regeneration*, 75–88.

Kalfaoğlu, S. (2022). Future-proofing cities through urban morphology. In S. A. Selçuk (Ed.), *Architectural research: Current studies and future trends* (ss. 123–138). Livre de Lyon.

Kasimis, C., & Papadopoulos, A. G. (2013). Rural transformations and family farming in contemporary greece. In *Research in Rural Sociology and Development* (Vol. 19, Issue 2013). Emerald Group Publishing Limited. https://doi.org/10.1108/S1057-1922(2013)0000019013

Kew, B., & Lee, B. D. (2013). Measuring sprawl across the urban rural continuum using an amalgamated sprawl index. *Sustainability*, *5*(5), 1806-1828.

Krier, L. (1984). *Houses, palaces, cities*. AD Architectural Design.

Lacour, C., & Puissant, S. (2007). Re-Urbanity: urbanising the rural and ruralising the urban. *Environment and Planning A*, 39(3), 728-747. https://doi.org/10.1068/a37366 (Original work published 2007)

Mann, S. (2009). Institutional causes of urban and rural sprawl in Switzerland. *Land use policy*, *26*(4), 919-924.

Milliyet Gazete Arşivi. (1992). Okul yerine villalar. 6 Mayıs tarihinde http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Alan%25252520Makovsky/ adresinden erişildi.

Mumford, L. (1961). *The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects.* Harcourt, Brace & World.

Norberg-Schulz, C. Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture; Rizzoli: London, UK, 1980.

Osmay, S. (1998) '1923'ten bugüne kent merkezlerinin dönüşümü in Sey, Y. (ed.) 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, pp.139-154.

Saunders, W. S. (Ed.). (2005). *Sprawl and Suburbia*. University of Minnesota Press.

Sezgin, D., & Varol, Ç. (2012). Ankara'dakî kentsel büyüme ve saçaklanmanın verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanımına etkisi. *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, *29*(1), 273–288. https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2012.1.15

Sherestha, M.; York, A.; Boone, C.; Zhang, S. Land (2011). fragmentation due to rapid urbanization in the Phoenix metropolitan area: Analyzing the spatio-temporal patterns and drivers. Appl. Geogr. 31, 522–531

Sınacı Özfındık, F. (2022). Ankara'da kentsel büyüme: kent çeperinde büyümenin kontrolüne yönelik planlama ve politika araçları. *Journal of Planning*, *32*(3), 488–509. https://doi.org/10.14744/planlama.2022.37880

Şenyel, A. (2006) Low rise housing development in Ankara [Master Thesis, METU, Turkey]. https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12607341/index.pdf

Tekeli, İ. (2010). *Konut sorununu konut biçimleriyle düşünmek*. İlhan Tekeli Toplu Eserleri 13, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Torrens, P., & Alberti, M. (2000). *Measuring urban sprawl* (Working Paper Series). Centre for Advanced Spatial Analysis, University College London, London, UK.

Whyte, W. H. (1958). *The exploding metropolis*. Garden City, NY: Doubleday.

Yapı.com.tr. (2007). Başkent'e 20 km mesafede imarsız köy. 8 Mayıs 2023 tarihinde https://www.yapi.com.tr/haberler/baskente-20-km-mesafede-imarsiz-koy_55720.html adresinden erişildi.

Yaşar, C. G. (2010). *Politics of Urban Sprawl: The Case of Ankara*. METU.

Doç. Dr. Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu

Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Viyana Teknik Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Mesleki kariyerine Avusturya'da farklı mimarlık ofislerinde başlayarak uluslararası deneyim kazanmıştır. Akademik çalışmalarını özellikle konut tasarımı, esneklik, sürdürülebilirlik ve kentsel morfoloji alanlarında yoğunlaştırmıştır. Türkiye'de uzun süredir Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Ulusal ve uluslararası dergilerde çok sayıda akademik yayını bulunan Kalfaoğlu Hatipoğlu, sürdürülebilir konut politikaları ve mekânsal kalite üzerine özgün çalışmalar üretmiştir. Aynı zamanda H2N Mimarlık ofisinin kurucu ortaklarındandır. Mimarlık eğitimi ile pratik deneyimi sentezleyerek hem tasarım hem kuram alanında katkılar sunmaktadır. Akademik üretiminde sosyal sürdürülebilirlik ve kullanıcı odaklı tasarım ilkelerine özellikle vurgu yapmaktadır. Halen mimarlık ve şehircilik alanındaki güncel tartışmalara aktif olarak katkı sunmaya devam etmektedir.

Assoc. Prof. Dr. Hatice Kalfaoğlu Hatipoğlu received her bachelor's, master's, and doctoral degrees from the Vienna University of Technology. She began her professional career in various architecture offices in Austria, gaining international experience. Her academic research focuses primarily on housing design, flexibility, sustainability, and urban morphology. She has been serving as a faculty member at the Department of Architecture at Ankara Yıldırım Beyazıt University for many years. Kalfaoğlu Hatipoğlu has published extensively in national and international journals and has produced original work on sustainable housing policies and spatial quality. She is also a co-founder of the architectural office H2N Mimarlık. By combining architectural education with professional practice, she contributes to both the theoretical and practical dimensions of design. Her academic production places particular emphasis on social sustainability and user-

centered design principles. She continues to actively engage in contemporary discussions in the fields of architecture and urbanism.

Büşra İnce
2017 yılında TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun olmuştur. 2021 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kentsel Tasarım programında yüksek lisans derecesini tamamlamıştır. Halen Politecnico di Milano'da Kentsel Politikalar ve Tasarım programında doktora çalışmalarını sürdürmektedir. Aynı zamanda Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Araştırma alanları arasında mimari tasarım, kentsel tasarım, kent sosyolojisi ve marjinal mekânlar yer almaktadır.

Büşra İnce graduated from the Department of Architecture at TOBB University of Economics and Technology in 2017. In 2021, she completed her master's degree in the Urban Design program at Middle East Technical University. She is currently pursuing her PhD in the Urban Planning, Design and Policy program at Politecnico di Milano. At the same time, she works as a research assistant at Ankara Yıldırım Beyazıt University. Her research interests include architectural design, urban design, urban sociology, and marginal spaces.

Teşekkür / Acknowledgment
Bu çalışmanın yazarlarından Büşra İnce, Fondazione Fratelli Confalonieri tarafından doktora bursu ile desteklenmektedir.

Büşra İnce, one of the authors of this study, is supported by a doctoral schol arship provided by the **Fondazione Fratelli Confalonieri**.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 472-510 **DOI:**10.31198/idealkent.1485729

Davranışsal coğrafyada değişen kentsel mekân algısı: Deprem kentleri örneği

*

Yücel Dinç[1]

Öz

Bu çalışmanın amacı, Şubat 2023 depremleri nedeniyle yıkımların en fazla yaşandığı Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya ve Antakya'da kentsel mekân algısını ortaya koymaktır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada bu dört kentin sakinlerinin sosyal medyada yaptıkları toplam 346 yorum içerik yönünden incelenmiştir. Yorumların sistematik olarak analiz edilmesi için literatürde geçen kent imgesi tipolojileri doküman analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada, akademik çevrelerce yaygın bir şekilde kabul gören Lynch (1960)'ın tipolojisi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; kesimler ve nirengi noktalarının kentsel mekân algısında daha fazla ön plana çıktığı, kenarlar ve kavşakların ise aynı öneme sahip olmadığı görülmüştür. Araştırmalar neticesinde Lynch tipolojisini kullanan akademik çalışmalarda kent imgeleri üzerinden ortaya konulan literatür bulgularının bu çalışmanın bulgularıyla genel olarak uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Daha da önemlisi, araştırmadan elde edilen başlıca çıkarımların Lynch'in teorisinin dijital çağdaki geçerliliğini de desteklediği söylenebilir. Çalışmanın son bölümünde, özellikle depremlerle yıkılmış kentlerin dirençli ve sürdürülebilir olabilmeleri için kentsel hafızanın özenle korunması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Deprem, davranışsal coğrafya, kentsel mekân algısı, Lynch tipolojisi*

Atıf/Cite

Dinç, Y. (2025). Davranışsal coğrafyada değişen kentsel mekân algısı: deprem kentleri örneği. *İdealkent* (48), 472-510. https://doi.org/10.31198/idealkent.1485729

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Hatay, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0492-4724
E-posta: dyucel.13@hotmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 17.05.2018 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.01.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 472-510 **DOI:**10.31198/idealkent.1485729

Changing urban space perception in behavioral geography: The case of earthquake cities

*

Yücel Dinç[2]

Abstract

The aim of this study is to reveal the perception of urban space in Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya and Antakya, where the most destruction was experienced due to the earthquakes on February 2023. In the study using qualitative research method, 346 comments made by the residents of these four cities on social media were examined in terms of content. In order to systematically analyze the comments, urban image typologies were subjected to document analysis. In the study, Lynch's (1960) typology was used. According to findings; It was observed that districts and landmarks were more prominent in the perception of urban space, while edges and nodes did not have the same importance. As a result of the research, it was understood that the literature findings on city images in studies using Lynch typology are generally compatible with the findings of this study. More importantly, it can be said that the inferences obtained from the research also support the validity of Lynch's theory in the digital age. In the last part, it was emphasized that urban memory must be carefully preserved, especially in order for cities destroyed by earthquakes to be resilient and sustainable.

Keywords: *Earthquake, behavioral geography, perception of urban space, Lynch typology*

[2] Asst. Professor, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Hatay, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0492-4724
E-mail: dyucel.13@hotmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 17.05.2018 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.01.2025

CC BY NC ND

Giriş

Sosyal bilimlerde 1960'lı yıllarda algı konusundaki çalışmalar dikkat çekmiştir. İnsan-çevre ilişkisiyle ilgilenen coğrafyacılar bu konudaki çalışmaların katılımcıları olmuşlardır (Lowenthal, 1961; Pocock, 1971). Bu sayede coğrafya bilimi içerisinde gelişen bilişsel coğrafya, insanların mekân ve fenomenleri hakkındaki algıları ve onlara karşı ya da onlarla beraber geliştirdikleri davranışlarını, kısaca insanın mekân, yer ve çevre hakkındaki çalışmalarını kapsamıştır (Altuğ vd., 2021, s. 380). Dolayısıyla çevresel algı, algısal coğrafya veya imaj coğrafyası olarak da bilinen davranışsal coğrafya, karar verme ve davranışı şekillendirmede bilişsel süreçlerin rolünü vurgulamıştır (Gold, 2019, s. 283).

Sosyal bilimlerde davranışsal yaklaşımın büyümesi, çevresel davranış üzerine genişleyen bir literatür bütünü oluşturmak için *ölçü olarak insanın kullanıldığı en uygun çevrenin* planlanmasına yönelik yenilenen ilgiyle birleşmiştir (Burton, 1968). Böylece davranışsal coğrafyada davranışların oluşumu, çevresel algı, imaj, düşünce, mekânsal bilginin kullanımı ve hayal gücü gibi terimler sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Ira, 1994; Tuan, 2003).

İnsanlar; değer verdikleri ve anlam yükledikleri nesneleri ve onların mekân üzerindeki yerlerini hatırlamakta, fakat diğerlerinin yerlerini bilmemektedirler (Downs & Stea, 2011). Bu biliş insanları mutlak mekânın bilinmezliğinden, göreli mekânın yer bilgisine, oradan da aidiyet hissettiği "yer"in bilgisine ulaştırır (Altuğ vd., 2021, s. 380). Yani yer, mekâna göre daha fazla deneyimlenen ve etkileşim içinde olunan çevre olarak görülmeye başlar (Kaya, 2014). Çevreye yönelik hatırlamanın sağlanması ve devamlılığı içinse soyut ve somut figürler olmalıdır. İşaret öğeleri olarak adlandırılabilecek hatırlatıcılar mekânda kolaylıkla algılanabilen kentin kimliğini tanımlamada etkili olan imgelerdir (Arık, 2023, s. 7). Bu imgeler bireylerin kararlarını, davranışlarını ve yönelimlerini etkileyebilmektedir (Kürkçüoğlu & Ocakçı, 2015, s. 366).

Tolman (1948)'in fareler ve insanların zihinsel temsillerini anlamaya yönelik çalışması davranışsal coğrafya ile ilgili ilk çalışma olarak kabul edilmektedir (Altuğ vd., 2021, s.380). Ancak kentsel alanlarda mekân algısını ortaya koyan ilk akademik çalışmanın Lynch (1960) tarafından yapıldığı bilinmektedir (Karadağ & Turut, 2013; Südaş & Öz, 2018). Lynch, The Image of City (Kent İmgesi) isimli kitabında yollar, kenarlar,

kesimler, kavşaklar ve yer işaretlerinden oluşan kent imgesi tipolojisini ortaya koymuştur. Lynch tipolojisi yenilikçi olup günümüz bilim insanlarına hâlâ ilham kaynağı olmaya devam etmektedir (Zmudzinska-Nowak, 2003, s. 23). Onun tipolojisini kullanarak çok çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır (De Jonge, 1962; Gulick, 1963; Appleyard, 1969; Appleyard, 1970; Norberg-Schulz, 1971; Francescato & Bebane, 1973; Goldman, 1975; Pocock & Hudson, 1978; Bunting & Guelke, 1979; Evans, 1980; Aragones & Arredondo 1985; Southworth, 1985; Smith, 2005; Montello, 2018; Chan vd., 2021; Lau vd., 2021; Salam & Nurhasana, 2023). Lynch teorisi sonrasında çeşitli kentsel algı tipolojileri denemeleri (Worskett, 1969; Shirvani, 1985; Lang, 1987; Nasar, 1990; Ünügür, 1996; Nasar, 1998) olsa da onun tipolojisinin daha fazla kabul gördüğü söylenebilir.

Türkiye'de kentsel mekan algısı ile ilgili çalışmaların teorik alt yapıları Tümertekin (1978) ve Tolun Denker (1980) tarafından ortaya konulmuş, ilk ampirik çalışma ise Tunçel (2002) tarafından öğrenci odaklı olarak gerçekleştirilmiştir (Aliağaoğlu, 2007; Südaş & Öz, 2018). İzleyen süreçte birbirinden farklı kentlerde öğrenim gören öğrencilerin o kentlere yönelik algıları sıklıkla incelenmiştir (Aliağaoğlu, 2007; Karadağ & Turut, 2013; Temurçin & Keçeli, 2015; Türkan, 2017; Varnacı Uzun, 2018; Südaş & Öz, 2018; Alkan & Yılmaz Çildam, 2019). Türkiye'de özellikle Lynch (1960)'ın kent imgesi tipolojisinden ilham alarak kentsel mekân algısını ortaya koyan çalışmaların da giderek arttığı görülmüştür (Tolun, 1980; Aliağaoğlu, 2007; Tunçel, 2009; Ülkeryıldız vd., 2009; Deniz Topçu, 2011; Üçışık Erbilen, 2012; Karadağ & Turut, 2013; Güleç Solak, 2014; Sayar Avcıoğlu & Akın, 2017; Kısakürek & Bayazıt, 2018; Südaş & Öz, 2018; Mutlu & Tanrıverdi Kaya, 2020; Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020; Siyavuş, 2020; Kaya & Akdemir, 2021; Büyüktaş & Çelen Öztürk, 2024).

Kentsel mekân algısını ortaya koyan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalarda genellikle algı düzeyinin kentsel imgeler yardımıyla daha da arttığı vurgulanmıştır. Ancak kentsel imgeler ve semboller çeşitli nedenlerle aşınırsa veya ortadan kalkarsa? Hatırlatıcı pratiklerin ortadan kalkması neticesinde kentsel hafıza kaybı yaşanmaya başlarsa nasıl bir durumla karşılaşılabilir? Şüphesiz bu sorulara cevap arandığında yaşadığı yere yüksek bir aidiyet duygusu geliştiren yerleşme sakinlerinin evsiz ve yurtsuz kaldıklarında bir hayal kırıklığı ve gelecek kaygısına düştükleri görülecektir. Yaşadığı memleketin büyük bir bölümünün yıkıldığını gören bir kişi evini, yolunu ve sokağını bulabilmesi için ken-

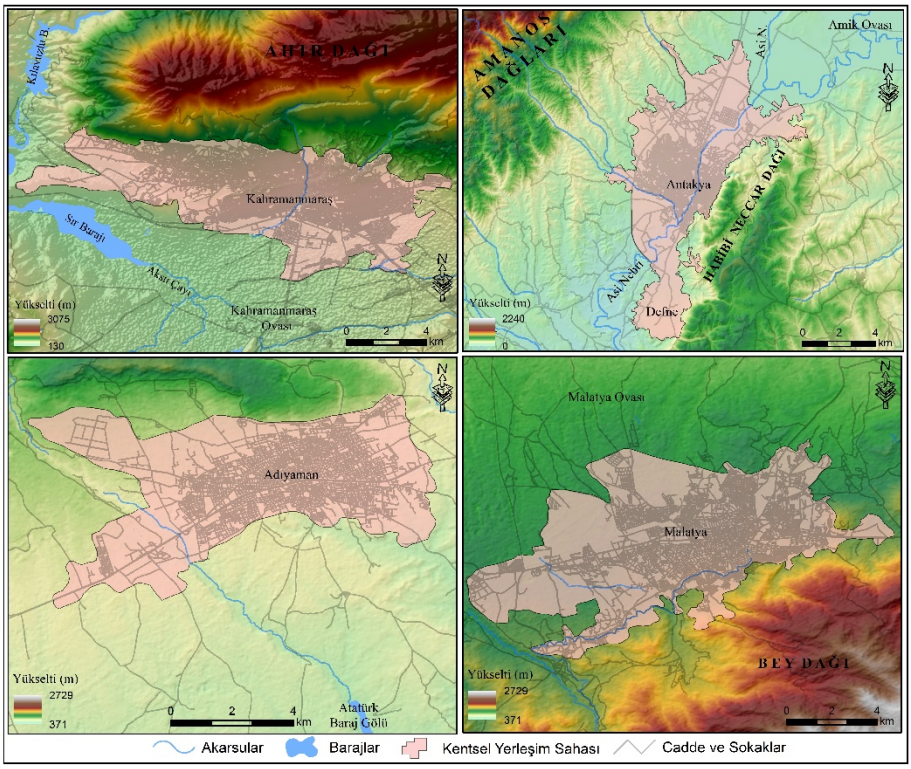
tin her şeye rağmen ayakta kalan imgelerine sarılacaktır. Kentsel imgelerin yok olması hatırlamayı zorlaştıracak hatta kimliğin yok olması tehlikesi ortaya çıkabilecektir. Söz konusu olumsuzluklar bu makalenin temel araştırma problemini oluşturmaktadır.

Tolun (1980)'un da belirttiği gibi özellikle doğal afetler sonrasında algılanan objelerin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu öneme rağmen bir doğal afet sonrasında yok olmaya yüz tutmuş kentlerin imgeleri üzerinden kentsel kollektif belleği konu alan sınırlı sayıda çalışma vardır (Mutlu & Tanrıverdi Kaya, 2020; Arık, 2023; Büyüktaş & Çelen Öztürk, 2024). Bununla birlikte Türkiye ölçeğinde davranışsal coğrafya perspektifinde afet sonrası ve afetle ilişkili kentsel mekân algısı konusunun ihmal edilmiş olması şaşırtıcıdır. Kentsel mekân algısı çalışmalarının çok büyük ölçüde üniversite öğrencilerinin kent imajlarını araştırma çabasına bağlı olarak hazırlandığı görülmüştür. Bu çalışma ilgili alan yazına bu yönüyle bir katkı sağlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Kevin Lynch tipolojisinin dijital çağda geçerli olup olamayacağını ortaya koyabilme, sosyal medya içeriklerinden hareketle görsel analizler gerçekleştirme ve daha da önemlisi deprem kentlerinde Lynch tipolojisini oluşturan değişkenlerden hangilerinin daha baskın bir şekilde ortaya çıktığını tespit edebilme bu çalışmanın bilimsel katkılarının başlıcalarını oluşturmaktadır. Önceden yapılmış çalışmalardan farklı olarak birden fazla kentin bir bütün halinde ve yer yer karşılaştırmalara gidilerek kentsel mekân algısına yönelik dikkate değer çıkarımların elde edilmesi çabası çalışmanın özgün değeri açısından önem taşımaktadır.

Şubat 2023 depremlerinin günlük yaşam rutinlerinin yanı sıra ekonomik, toplumsal hatta psikolojik boyutlara varıncaya kadar yaratmış olduğu olumsuzluklar kent imgeleri üzerinden kurulan algı, toplumsal hafıza ve kollektif belleği olumsuz etkilemektedir. Tam da bu noktada, Şubat 2023 depremlerinde diğer deprem kentlerine oranla çok daha büyük yıkıma uğramış Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya ve Antakya kentlerinin davranışsal coğrafya kapsamında incelenmesi kentlerin özgün değerlerinin korunması ve yeniden inşa süreçlerinde hayati bir öneme sahiptir. Eldeki çalışma hazırlanırken bu duruma dikkat edilmiş ve çalışma alanı adı geçen dört kent ile sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte yazar/yazarlar depremler ve sonrasındaki yapılanma süreçlerine tanık olmuşlar, deprem bölgelerinde yaşayan insanların sık sık gezilen caddeleri, sokakları hatta evlerini tanıyamadıklarını, yön bulma ve adres tarif etme gibi durumlar karşısında oldukça zorlandıklarını gözlemle-

mişlerdir. Ayrıca araştırmaya konu olan kentleri tanıtan bazı sosyal medya hesaplarında yerel halk tarafından yapılan yorumları incelediklerinde mekân algısı üzerinden ortaya çıkan travmatik durumlara dikkat çekmişlerdir. Böyle bir motivasyona bağlı olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı; söz konusu kentlerin depremden önceki ve sonraki mekânsal coğrafi görünümlerinden ve hala ayakta kalabilen imgelerinden hareketle kentsel mekân algısını ortaya koymaktır. Başka bir deyişle mekânsal unsurların kollektif hafızayı, kimliği ve algıyı nasıl şekillendirdiğini açıklamak ve öneriler geliştirmektir.

Araştırmaya konu olan kentlerden Kahramanmaraş, Ahır Dağı'nın güney yamacında ve verimli Kahramanmaraş Ovası'nın hemen kuzeyinde kurulup gelişmiştir (Gürbüz & Yıldırım, 2014). Günümüzde kent, bir taraftan güney yönünde ovaya doğru ve batıda Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesine doğru genişlemiş, doğuda ise Ballıca, Doğukent ve Eyüp Sultan Mahalleleri gelişerek kent formu ile bütünleşmiştir (Dinç, 2022). Habibi Neccar Dağı eteklerinde Asi Nehrinin hemen doğusunda kurulup gelişen Antakya kenti batıda Amanos Dağları ile doğuda Habibi Neccar Dağı arasındaki graben sahası üzerinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde mekânsal gelişimini sürdürmüştür (Şekil 1). Kuzeyde Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinin gelişmesi ve batıda çevreyolu boyunca Primall AVM ve çeşitli kamu kuruluşlarının hizmet vermeye başlaması kent morfolojisinin bu yönlere doğru şekillenmesini sağlamıştır (Dinç & Üçeçam Karagel, 2017). Malatya Dağlarının güneyinde yer alan Adıyaman kenti kuzeyden güneye doğru yükseltisi azalarak ovaya doğru genişleyen bir yerleşme formuna sahiptir (Cebe, 2016). Atatürk Barajının hizmete girmesiyle birlikte kent önemli bir mekânsal gelişim göstermiştir (Demir, 2004). Güneydoğu Toros Dağlarının kuzey eteklerinde yer alan ve Malatya Ovasına doğru genişleyen (Şekil 1) Malatya kentinin temel mekânsal gelişimi batı, kuzeybatı, doğu ve kuzeydoğu yönlerinde planlanmıştır. Kentin cadde ve sokaklarının oluşmasında ovanın etkisi hissedilmektedir. Caddeler genellikle düz ve düze yakındır. Güneye doğru gidildikçe yükselti ve eğime bağlı olarak morfoloji de değişmektedir (Demir, 1997).

Şekil 1. Deprem Kentlerinde Kentsel Morfoloji Unsurları

Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde bilişsel süreçleri şekillendiren algı, mekân algısı, imge algısı, imaj, zihin haritası, yer kimliği, ilişkisel mekân, topoloji ve okunabilirlik gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Tuan (1975)'a göre, algı çevreden doğrudan alınan bilgidir. Ancak bu belirli bir andaki bir yerin fotoğrafı değildir. Çünkü fotoğraf bu alandaki her şeyi ihtiva ederken, algı seçicidir (Tümertekin & Özgüç, 2020). Kent ve mimari ile ilgili çalışmalarda algı kavramı daha çok çevresel algı, mekân algısı veya mekânsal algı olarak kullanılmaktadır (Güleç Solak, 2014). Mekânsal/çevresel algı nesnel dünyanın yerini daha basit, öznel olarak algılanan bir çevrenin aldığı fiziksel ve sosyal çevrelerin bilişsel yapılanmasıdır. İnsan beyninin tüm gerçekliği kavraması mümkün olmadığından duyusal verilerin filtrelenmesi ve yapılandırılması gereklidir (Pocock, 1971). Bireyin mekân algısı sadece görsel algı yoluyla değil, bireyin belleğinde geçmişte karşılaştığı her bir uyaranın özel-

likleri, anlamı ve geçmiş deneyimlerinin toplamı olmaktadır (Sayar Avcıoğlu & Akın, 2017). Kişi ve çevresi arasında işleyen iki yönlü bir süreç sonucunda oluşan ve anlamlandırılan mekânlar çevresel imgelere dönüşmektedir. Dolayısıyla kent mekânının algılanması için gereken bileşenler kentsel imaj öğesi veya kent imgesi bileşenleri olarak önem kazanmaktadır (Lynch, 1960). Bu nedenle kent parça parça algılanıp bu algıların mozaiklerinin bir araya gelmesiyle bir imge oluşturur (Tekeli, 1991). Böylece zamanla insanın bilişsel süreçleri içerisine yerleşmiş olan ve artık herhangi bir çevresel uyarıcı olmadan da algılanabilen kent imajı şekillenir. Başka bir anlatımla imaj geçmişin algısı olarak gelişmiş olur ve insanın kafasında dış dünya ile ilgili resimler oluşur. Coğrafyacılar bu resimleri zihin haritaları olarak anmaktadırlar (Tümertekin & Özgüç, 2020). Zihin haritaları "*insanların kendi mekânsal çevreleri hakkında bilgiler edinme, bu bilgileri depolama, çağrışım yapma ve değiştirmeyi mümkün kılan bilme-öğrenme süreçlerini içine alan yapı*" olarak tanımlanmıştır (Downs & Stea, 1973).

İnsanların yaşamış oldukları mekânlarla ilişki kurması ve ona çeşitli anlamlar yüklemesi literatürde yer kimliği olarak kavramsallaştırılmıştır ve bu kimliğin oluşmasında mekânın önemi vurgulanmaktadır (Turut & Özgür, 2018, s. 155). Kentin kimliği bu değişik kesimlerin sağladığı imgeler mozaiğine göre kurulur (Tekeli, 1991). Dolayısıyla mekânlar ilişkiseldir. Objeler diğer objelere göre konumlanır ve anlam kazanır. Eğer mekân uzay anlamıyla kullanılırsa, hiçbir şeyin tek başına kesin bir konumu yoktur. Sadece ilişkisel ve görecelilik vardır. Bir madde, bir obje, bir nesne sadece diğer madde, obje ve nesnelerle konumlanabilir (Bilgili, 2016, s. 13). Mekânlar ve objeler arasındaki bu ilişkiler bir başka önemli kavramı akıllara getirir: Topoloji. Bu kavram objeler arasındaki yakınlık, bitişiklik, komşuluk ve süreklilik gibi ilişkilerden hareketle ilişkisel mekânın zihindeki basitleştirilmiş hali olarak kabul edilebilir. Metro ve otobüs güzergâhları üzerindeki durak veya istasyonları gösteren krokiler topolojik haritaların en iyi örneklerini oluştururlar (Tümertekin, 1987). Dolayısıyla mekânlar arasındaki anlamsal ilişkilerin mekânın okunabilir olmasına yardımcı olduğu söylenebilir.

Okunabilirlik, Lynch'in tanımına göre; fiziksel çevrenin aşinalığının ve kendisine özgü düzeninin algılanması ve anlamlandırılabilir olmasıdır (Lynch, 1960, s. 2). Üretilen bir mekân deşifre edilir, okunur (Lefebvre, 2014, s. 47). Kentsel mekânın okunabilmesi için kentsel tipolojilerin belirlenmesi önemlidir. Kentsel tipoloji her ne kadar kent mekânını parçalara ayırarak incelemeyi öncelese de, parçaların birbirinden ve bütün-

den izole edilemeyişi mekânın bir sistem olduğunu gösterir. Dolayısıyla kent tipolojileri oluşturulurken her bir kent imgesinin okunabilirliği önemlidir. Lynch (1960) kentlerin okunması ve kavranmasına yarayan beş temel kentsel imaj öğesini; yollar, kenarlar, kesimler, kavşaklar ve nirengi noktaları olarak sınıflandırmıştır. Lynch, bu imaj öğelerinin ne anlama geldiği ile ilgili bazı detaylar ortaya koymuştur:
Yollar: Lynch, yollar bileşeni adı altında kişilerin belirli bir zaman diliminde deneyimlediği ve üzerinde yürüdüğü kent içi yolları ifade etmektedir.
Kenarlar: Yollar dışında yöresel veya bölgesel geçişleri sağlayan hatları ifade etmektedir. Demiryolları, kıyılar, duvarlar vb. gibi çizgisel unsurlar kenarlara örnek oluşturur.
Kesimler: Kentlerin belirli bölümlerini kapsayan bu alanlar gözlemcinin zihninde yer eden ayırt edici ve tanınabilir özelliklere sahip yerlerdir.
Kavşaklar: Bunlar kentlerde seyahat edilen stratejik noktalardır. Kavşaklar, ulaşımda kalkış ve varış yerleri, yolların kesişmesi ve bir yapıdan diğerine geçiş yerleri olabilir.
Yer işaretleri: Bunlar bir tür noktasal referans veya nirengi noktalarıdır. Bu nirengi noktaları basit bir şekilde tanımlanmış kamu binaları, kuleler, sosyal ve kültürel yapılar, alışveriş merkezleri gibi fiziksel nesnelerden oluşabilmektedir. Kavşaklarda bulunma, dolayısıyla yol kararının verilmesinde önemli olma, nirengi noktalarını güçlendirmektedir (Uğur & Aliağaoğlu, 2018, s. 222).

Yöntem

Sosyal medyanın ve diğer dijital teknolojilerin yükselişi kentsel çevre algısını incelemek için yeni fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medya analitiği algılanan kent görüntülerinin güvenilir bir ölçümünü sağlayabilmektedir (Huang vd., 2021, s. 1). Bu çalışmada Şubat 2023 depremlerinin yıkıcı etkilerinin en fazla olduğu Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya ve Antakya'da kentsel mekân algısını ortaya koyabilmek için kent sakinlerinin instagramda yaptıkları yorumlar içerik yönünden incelenmiştir. Her bir kentte özellikle yerel halk tarafından daha fazla takip edilen instagram hesapları incelenmiş ve kentlerin münferit yerlerinden çekilen fotoğraflara yapılan yorumlar üzerinde durulmuştur. İçerik analizi kapsamında kullanılan veri setleri Aralık 2023 ile Mayıs 2024 tarihleri arasındaki altı aylık dönemde instagram hesap-

larından elde edilmiştir. Algılanan kent görüntülerinin güvenilir bir ölçümünü sağlayabilmede sosyal medya analitiğinin yararlı sonuçlar verebilmesindeki başarısı (Huang vd., 2021) dikkate alınarak araştırmaya konu olan kentlerde sosyal medya analitiği gerçekleştirilmiş ve instagram yorumları içerisinde kent imgeleriyle ve mekân algısıyla ilişkili olduğu düşünülen yorumlar filtrelenmiştir. Böylece Adıyaman'da 59, Kahramanmaraş'ta 65, Malatya'da 84 ve Antakya'da 138 olmak üzere toplam 346 yorum incelenmiştir. Bu yorumların belirli bir sistematik içerisinde analiz edilmesi için literatürde geçen kent imgesi tipolojileri doküman analizine tabi tutulmuş ve yaygın bir şekilde kabul gören Lynch (1960)'ın tipolojisi kullanılmıştır. Lynch'in tipolojisini oluşturan imgeler sosyal medya üzerinden kentsel deneyimleri açıklamak için kullanılabilmektedir. Bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Marti vd., 2019; Johnson vd., 2019; Huang vd., 2021).

Bu çalışmada instagramdan elde edilen yorumlar Lynch tipolojisini oluşturan yollar, kenarlar, kesimler, kavşaklar ve nirengi noktaları kategorileri altında sınıflandırılmıştır. Nitel araştırmalar kapsamında dört deprem kentinin öne çıkan kent imgeleri üzerinde durulmuştur. Deprem nedeniyle tarih sahnesinden silinen ve yıkımlara rağmen hala ayakta kalan kent imgeleri tespit edilerek bu imgelerin kentsel hafızaya etkileri tartışılmıştır. Bu etkiyi somut bir şekilde ortaya koyabilmek için elde edilen nitel verilerin analizinde bilgisayar destekli nitel veri analizi yazılımlarından (araçlarından) biri olan MAXQDA20'den yararlanılmıştır. Analizlerin görsel olarak çıktılarını alabilmek amacıyla her bir kentte en sık tekrar edilen kelimelerin frekans değerleri üzerinden kelime bulutları hazırlanmıştır. Lynch tipolojisine bağlı kalınarak her bir kent için elde edilen bulgular birbirleriyle ve literatür bulgularıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın tartışma ve sonuç bölümünde dört kentin değişen kentsel mekân algısı açısından benzer ve farklılıklarını açıklayan bir matris karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır. Çalışmanın sonunda özellikle deprem merkezlerinde kentsel hafızayı canlı tutabilecek öneriler getirilmiştir.

Bulgular

Adıyaman'da kentsel mekân algısı

Lynch (1960)'ın kentsel algı tipolojisi dikkate alınarak Adıyaman'da kent imgesiyle ilişkili olan 59 instagram yorumu analiz edilmiştir. Bu yorumlardan 10'u yollardan, 25'i kesimlerden ve 18'i ise kentteki nirengi nokta-

larından oluşmaktadır. Geri kalan yorumlar ise Adıyaman'ın belirli parçaları yerine kentin bütününe yönelik olmuştur. Kavşaklar ve kenarlar kategorisinde değerlendirilebilecek yorumlara rastlanılmamıştır. Kesimler sınıfında yer alan yorumların nispeten fazla olması mahalle, semt, ev ve okul gibi ifadelerin yanı sıra "*burası neresi?*" ve "*buralar neresi tam çıkaramadım!*" şeklindeki yorumların da bu sınıfta değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu sorular da kentin belirli bölümlerini akıllara getirmektedir. Nirengi noktaları ise yeşil alanlar, mezarlıklar, kamu binaları ve sosyal ve kültürel yapılar şeklinde kategorize edilmiştir.

Kentlerin algılanmasını kolaylaştıran cadde ve sokaklar, büyük bir yıkıma uğramış ve sembolik unsurları önemli ölçüde ortadan kalkmış olan kentlerde aynı kolaylığı sağlamayacaktır. Şubat 2023 depremleriyle yıkımın en fazla yaşandığı yerlerden biri olan Adıyaman'da, kent sakinlerinin instagram üzerinden yaptıkları yorumlar yaşadıkları yere yönelik açıkça bir hayal kırıklığını ortaya koymaktadır. Bu hayal kırıklığı, ilişkisel mekânın önemli temsillerinden biri olan ve geçmişin hatıra ve deneyimleriyle anlamlı bir yere dönüşen sokaklara yönelik aidiyet duygusundan kaynaklanmaktadır. Zira kent sakinlerinin "*her sokağını bildiğim şehirde şimdi kayboluyorum*" ve "*doğup büyüdüğüm Adıyaman'ımızın adımız gibi bildiğimiz sokaklarını tanıyamaz olduk*" şeklindeki yorumları bu durumu destekler niteliktedir. Depremlerden dolayı bugün birçok cadde ve sokak tanınmayacak hale gelmiş olsa da cadde ve sokaklara yönelik yorumların ön plana çıkarılması bu mekân unsurlarının özellikle depremlerden önce kentlinin belleğinde önemli bir yer etmiş olduğunu göstermiştir. Yorumlar içerisinde kollektif bellek mekânları olarak Hastane Caddesi ve Atatürk Bulvarı kentin mekân algısında ön plana çıkmıştır.

Kentin belirli bölümlerini oluşturan kesimlerle ilgili yorumlarda (mahalle, semt gibi) Cumhuriyet, Altınşehir, Kapcamı, Malazgirt, Siteler ve Bahçelievler mahallelerinin büyük ölçüde tanınmaz hale geldiği ifade edilmiştir. "*İnsanın kendi mahallesini tanıyamaması evladını tanıyamaması gibi o kadar acı veriyor ki!*" ve "*Mahallemi tanıyamaz oldum Adıyaman'ım*" şeklindeki yorumlar kentin belirli kesimlerinden hareketle yer duygusundan yersizliğe geçişi açıklamaktadır.

Kent merkezlerinde bulunan anıtlar, kentin sembolü haline gelerek, kent kimliğinin oluşumunda etkili olmaktadır (Belge, 2018; Tekeli, 1991). Yorumlar içerisinde en sık tekrar edilen nirengi noktası kentin en önemli sembollerinden birini oluşturan saat kulesi olmuştur (Şekil 2, Şekil 3 & Şekil 4). Bunun dışında belediye ve il özel idaresi gibi kamu binaları ile

Ulu cami ön plana çıkarılan referans noktaları olmuştur. Saat kulesinin ayırıcı bir şekilde vurgulanması kulenin Adıyaman kenti için tekil ve biricik unsur olmasından kaynaklanmıştır. Bu durum Adıyaman gibi küçük ölçekli bir kent için normal kabul edilebilir. Zira saat kulesinin çoğu zaman Adıyamanlıların buluşma noktalarından biri olduğu bilinmektedir. Böyle bir yapının yıkıcı depremler sonrasında hala ayakta kalması kentsel hafızanın korunabilmesi bakımından oldukça kıymetlidir (Şekil 2). Nitekim "*işte ayakta kalan tek yapı saat kulesi*" ve "*o bölgede bir tek saat kulesi kaldı. Arka plandaki yerler yok oldu gitti. Tarih silindi, geçmiş silindi.*" şeklindeki yorumlar bu durumu açıklamaktadır. Ayrıca deprem sonrasında kulede saatin 04:17'yi işaret ediyor olması da dikkate değerdir. Depremin yıl dönümünde tıpkı Antakyalıların Köprübaşı'nda (Ulus Meydanı) toplanmaları gibi Adıyamanlıların da saat kulesi çevresinde toplanmaları kulenin yer kimliği açısından önemini ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Adıyaman'da Hastane Caddesinde Yer Alan ve Kent Kimliğini Oluşturan Saat Kulesi
(Kaynak: https://images.app.goo.gl/P5eH8myb1mLn72ik8)

Şekil 3. Adıyaman Kent İmgelerine Yönelik Kelime Bulutu

Şekil 4. Adıyaman Kent Merkezinin Bazı Nirengi Noktaları (1:Saat Kulesi, 2:Hastane Caddesi, 3:Adıyaman Kalesi, 4:Ulu Cami (Restore Ediliyor), 5:Eski Belediye Binası (Yıkılmış Durumda), 6:Cumhuriyet İ.Ö.O., 7:Atatürk Bulvarı (Kaynak: Google Earth uydu görüntüsü)

Kahramanmaraş'ta kentsel mekân algısı

Kahramanmaraş'ta kentsel mekân algısıyla ilişkili olan 65 yorum içerik yönünden analiz edilmiştir. Bunların 4'ü yollar, 29'u kesimler, 2'si kavşaklar ve 18'i nirengi noktalarından oluşmaktadır. Geri kalan 12 yorum

ise kentin bütününe yönelik olarak ileri sürülen ifadeleri kapsamaktadır. Yorumlar içerisinde kenarlar imgesini ortaya koyan bir yoruma rastlanılmamıştır. Kentte cadde ve sokaklar üzerinden gerçekleşen hafıza kayıplarına yönelik çarpıcı yorumlar yapılmıştır. Örneğin "*Maalesef toplumsal hafızamız yok oldu geçtiğimiz yolları unuttuk.*" yorumu kollektif hafıza kaybındaki bir soruna işaret etmektedir. Diğer yandan kent sakinlerinde bir şaşkınlığı ortaya koyan başka bir yorum şu şekildedir: "*Dün Kahramanmaraş'a gittim. Eşime diyorum ki Trabzon Caddesine götürecektin, burası neresi dedim. Yüzüme bakıp burası Trabzon Caddesi dedi. Ben şoka girdim*". Yorumlar içerisinde Trabzon'un en gözde caddelerini oluşturan Azerbaycan Bulvarı ve Trabzon Caddesi vurgulanmıştır.

Kentin belirli kesimlerine yönelik unutma veya hatırlama düzeylerini ifade eden yorumlar incelendiğinde özellikle kent merkezinde yer alan çarşı ve çevresine yönelik bir hayal kırıklığının yaşandığı anlaşılmaktadır. Çarşı ile ilgili öne çıkan yorumlar şu şekildedir:

Çarsıya inince nerede olduğumu bilmiyorum o kadar değişik karışık şehir oldu.

Çarşıdan her geçtiğimde burası neresi diyorum hâlâ!

Kent sakinleri çarşı dışında, genellikle yaşadıkları semtleri ve mahalleleri hatta daha genel çerçevede memleketlerini tanıyamadıklarını ifade etmişlerdir. "*İnsan kendi memleketini tanıyamıyor ya! Ne hale geldik.*" ve "*Maraşlıyım, ama burası neresi?*" gibi yorumlar bu duruma örnek oluşturmaktadır. Kentin kesimleri içerisinde topoğrafik yapısıyla ön plana çıkan yerlere yönelik algı durumları da dikkati çekmiştir. Kentin tarihi ve kültürel öneme sahip yerlerinden biri olan ve geleneksel cumbalı evleriyle tanınan Turan Mahallesindeki Bahtiyar yokuşuna yönelik bir yorum yapılmıştır. "*Canım babaannemle 80'li yıllarda akrabalarımıza giderken bu yokuştan çok çıkıp inmişizdir. Çocuk iken ne bitmek bilmez gelirdi Bahtiyar yokuşu. Şimdi ise o yokuştan eser kalmadı.*"

Kavşaklar, ulaşımda kalkış ve varış yerleri, duraklar, yolların kesişmesi ve bir yapıdan diğerine geçiş yerleri olabilir (Lynch, 1960). Kahramanmaraş kentinde depremlerin yarattığı yıkımlar sonrasında kavşaklarda da belirsizliklerin ortaya çıktığı görülmüştür. Özellikle sık sık toplu taşıma araçlarını kullanan kişilerin durakları tespit edebilmelerinde zorlanmaları dikkat çekicidir. Zira "*Durakları bulurken hâlâ zorlanıyorum. Ya da otobüs geliş gidiş yönlerini hesaplayamıyorum*" ve "*Merkez otobüs durağı-*

nın oralarda kaç sene oturdum ama asla tanıyamıyorum" şeklindeki yorumlar kentin önemli kavşaklarını hatırlamadaki güçlükleri ortaya koymuştur.

Kahramanmaraş'ta depremlerin yıkıcı etkilerine rağmen hala ayakta kalan ve hafızayı kolaylaştırıcı etkiye sahip nirengi noktaları üzerinden önemli yorumlar yapılmıştır. Muhtelif yerlerdeki yeşil alanlar, mimarlar odası binası ve özel idare binası daha sık tekrar edilen referans noktaları olmuştur (Şekil 5, Şekil 6 & Şekil 7). Diğer deprem kentlerinde de örneklerine rastlanılan yeşil alanlar vurgusu Kahramanmaraş'ta bireysel belleğin bileşeni olarak ifade edilmiştir. Yorum yapanlardan birinin evinin yerini önündeki ağaçlardan çıkarabildiğini belirtmesi yeşil alanların da bir nirengi noktası olduğunu göstermektedir.

Mimarlar Odası binasının kentin yaşayan hafıza mekânlarından biri olduğu yorumlardan anlaşılmaktadır (Şekil 5a). Bu binanın aynı zamanda ilişkisel mekânı kolaylaştıran özelliğe sahip olduğu dikkati çekmiştir. Buna örnek oluşturabilecek "*Mimarlar Odası kalmalı… evimin yerini ancak onun sayesinde hatırlayabilirim*" şeklinde bir yorum yapılmıştır.

Şekil 5. Kahramanmaraş'ın 12 Şubat İlçesi Hayrullah Mahallesinde Yer Alan Mimar Odası Binası (Kaynak: https://twitter.com/cafernalcaci/status/1771859352229425452) ve Bir Dönem Trabzon Caddesinde Yer Alan Sarı Binadan Görünümler (Kaynak: Kahramanmaraş Mimarlar Odasının Tavernaküler bülteni)

Özel İdare binası veya halk arasında *sarı bina, 18 katlı bina, saçma bina* olarak bilinen yapı 2022 yılında yıkılmış olmasına rağmen depremler sonrasında sosyal medyada tartışılmaya devam etmektedir (Şekil 5b). Burada dikkat çeken özellik, iki yıl önce yıkılmış olmasına rağmen geçmişte kentin nirengi noktalarından biri olan söz konusu yapının hala

hafızalarda yer edinmiş olmasıdır. Özel İdare binasının *"Şehrin sembolü mü? Yoksa şehrin silüetini bozan bir ucube mi?"* sorusu üzerinden gerçekleştirilen tartışmalar bugün bile tartışılmaya devam edilmektedir. Yapıyla ilgili yapılan yorumlar şu şekildedir:

"Özel İdare binası…Buluşma yeri olarak kullanırdık…"

"Sarı binadan sonra Maraş'ın dengesi bozuldu. Ede valla o varken her şey çok güzeldi."

"Şu sarı binayı özleyeceğim hiç aklıma gelmezdi"

Şekil 6. Kahramanmaraş Kent İmgelerine Yönelik Kelime Bulutu

Şekil 7. Kahramanmaraş Kent Merkezinin Bazı Nirengi Noktaları (1:Kahramanmaraş Kalesi, 2:Ulu Cami, 3:Mimarlar Odası Binası, 4:Büyükşehir Belediye Binası, 5:Depremler Öncesinde Yıkılmış Olan Sembolik Sarı Binanın Trabzon Caddesindeki Yeri, 6:Şelale Park, 7:Şeyh Adil Mezarlığı (Kaynak: Google Earth uydu görüntüsü)

Kahramanmaraş kent imgelerine yönelik yorumlar içerisinde yukarıda belirtilen tartışmaların da etkisiyle en sık tekrar edilen nirengi noktasını Özel İdare binası oluşturmuştur. Bunu Mimarlar Odası ve Trabzon Caddesi izlemiştir (Şekil 6). Kentteki bazı ticari işletmelerin de önemli birer referans noktaları olduğu ve bu işletmelerin topolojik açıdan kentsel mekân algısını kolaylaştırdığı yapılan bazı yorumlardan anlaşılmaktadır. Trabzon caddesinde yer alan tarihi Yaşar Pastanesine yönelik yapılan *"Son 50 yılın mihenk taşı olan Yaşar Pastanesi binası da asrın felaketine yenik düştü."* şeklindeki yorum bu duruma örnek oluşturmaktadır. Diğer yandan *"İş Bankasının oraya gelip de Gratis'in yıkıldığını sonradan hatırlamam!"* ifadesi de ilişkisel mekânı ortaya koymaktadır.

Malatya'da kentsel mekân algısı

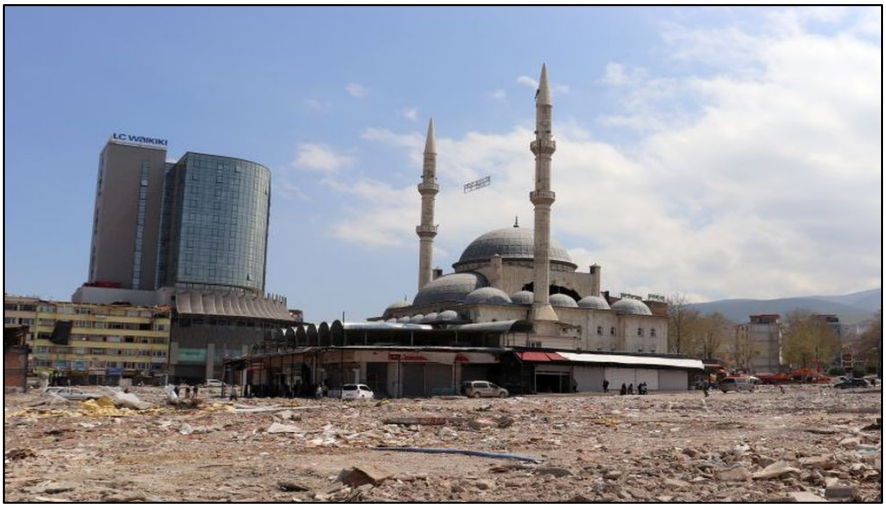
Malatya kentinde mekân algısına yönelik toplam 84 yorum analiz edilmiştir. Bu yorumlardan 22'si yollar, 34'ü kesimler, 2'si kavşaklar ve 26'sı nirengi noktalarıyla ilişkilidir. Yorumlardan 8'i kentin bütününe yönelik mekân algısından oluşmaktadır. Adıyaman ve Kahramanmaraş kentlerinde olduğu gibi Malatya'da da aidiyet duygusunu yansıtan ve mekân algısını kolaylaştıran sokakların tanınmayacak hale gelmesi kent sakinle-

rinde bir şaşkınlık ve üzüntü yaratmıştır. Bu yorumlardan öne çıkanlar şu şekildedir: "*Hep bildiğimiz sokakların yabancısı olduk*", "*Üzücü, çocukluğunun geçtiği, adım adım bildiğin sokakları tanıyamamak*". Yorumlar içerisinde Kanalboyu, Emeksiz, İnönü, Bostanbaşı ve Fuzuli caddeleri mekân algısı bakımından daha sık tekrarlanan yerler olarak ön plana çıkmışlardır (Şekil 9).

Kent sakinlerinin yaşadıkları mahalleleri, daha önce gittikleri okulları ve sıklıkla ziyaret ettikleri bazı diğer mekânları tanıyamamaları bir şaşkınlık yaratmıştır. Kentin kesimleri içerisinde özellikle mahallelerin tanınmayacak hale geldiği vurgusu yapılmıştır. Eski Belediye, Soykan Parkı, Akpınar, Kapalı Çarşı, Mısır Çarşısı ve Derme İlkokulu hafızalarda daha fazla yer eden kesimleri oluşturmuştur. Ayrıca bazı yorumlarda ise kentin belirli kesimleri yerine bütününe yönelik algı ifadeleri kullanılmıştır. "*Her yeri her köşesini ayrı ayrı özledim.. Malatya'dayım ama sanki Malatya'da değilmişim gibi*" ifadesi buna örnek oluşturmaktadır.

Kavşaklarla ilgili yorumlarda çeşitli hatıralar ve yaşanmışlıklar üzerinden yer duygusunun işaret edildiği anlaşılmıştır. "*Memlekete dönünce oturup izlediğim eski Malatya kavşağını dünyanın en güzel yeri olarak gördüğüm günlerim…*" Bir başka yorum da şu şekildedir: "*Çilesiz dolmuşuna biner, Temelli durağında inerdim. Caddeden aşağı evime doğru yürürdüm. Ne cadde kalmış ne de ev*".

Kent sakinlerinin belleklerinde Söğütlü Caminin önemli bir yer ettiği ve bu caminin kentin öne çıkan nirengi noktalarından biri olduğu yorumlardan anlaşılmaktadır (Şekil 8, Şekil 9 & Şekil 10). "*Söğütlü Cami… Onu da yıktılar. Tanınmaz halde Malatya*", "*Söğütlü Cami de kalmadı artık maalesef*" ve "*Tek ayakta kalan merkez camisiydi çok üzüldüm*" şeklindeki ifadeler caminin kentin önemli referans noktalarından biri olduğunu doğrulamaktadır. Benzer yorumlar Yeni Cami için de yapılmıştır: "*Yeni Cami Malatya'nın simgesidir merkez noktadır*". Dini tesisler dışında kentte önemli nirengi noktaları olarak vurgulanan diğer yapılar; valilik ek binası, belediye, Şemsiye Sokak, Kız Meslek Lisesi ve kayısı heykelidir (Şekil 9). Ayrıca İş Bankası binası, LCW binası ve Malet kasap dükkânı gibi bazı ticari işletmeler de kentsel hafızayı kolaylaştıran referans noktaları olarak görülmüştür. "*Maleti görene kadar burayı tanıyamadım*".

Şekil 8. Hamidiye Mahallesinde Yer Alan ve Depremler Sonrasında Yıkılan Söğütlü Cami'den Bir Görünüm
(Kaynak: https://images.app.goo.gl/JYMZtBMouUSMY1YC6)

Şekil 9. Malatya Kent İmgelerine Yönelik Kelime Bulutu

Şekil 10. Malatya Kent Merkezinin Bazı Nirengi Noktaları (1:Emeksiz Caddesi, 2:İnönü Caddesi, 3:Yeni Cami, 4:İnönü Kapalı Çarşısı, 5:Söğütlü Cami (Yıkılmış Durumda), 6:LCW Binası, 7:Hürriyet Parkı, 8:Kayısı Heykeli (Kaynak: Google Earth uydu görüntüsü)

Antakya'da kentsel mekân algısı

Şubat 2023 depremleri ile birlikte Antakya'da yüzlerce bina yıkılmış, geniş boşluklar oluşmuş, kentin sembolleri aşınmış ve kentsel hafıza yıpranmıştır. Bu yıkımlar kentlinin belleğinde "*çan düştü, ezan sustu, hazan göçük altında*" ifadeleriyle yer almaktadır (Büyüktaş & Çelen Öztürk, 2024). Yıkımın en fazla yaşandığı kentin Antakya olması ve kentteki hafıza mekanlarının çok önemli bir bölümünün tarih sahnesinden silinmiş olması kent sakinleri üzerinde bir travma ve kaygıyı ortaya çıkarmıştır. Zira instagramda Antakya kentsel mekân algısına yönelik yorumların sayıca Adıyaman, Kahramanmaraş ve Malatya kentlerinden çok daha fazla olması ve hafıza mekânları olarak çok çeşitli kent imgesinin vurgulanmış olması unutma endişesini açıkça ortaya koymuştur. Antakya kentsel mekân algısına yönelik 138 yorum analiz edilmiştir. Bunların 42'sini yollar, 4'ünü kenarlar, 29'unu kesimler, 5'ini kavşaklar ve 40'ını nirengi noktaları oluşturmuştur. Geri kalan 18 yorum ise kentin bütününe yönelik mekân algısından oluşmaktadır.

Kentte yollarla ilgili dikkat çeken özellik Asi Nehri'nin hemen batısında Ulus Meydanına ışınsal olarak ulaşan caddelerin 1950'li yıllardaki görünümü yansıtmasıdır. Ulus Meydanının (Köprübaşı), deprem sonrasında varlığını sürdürmesi söz konusu caddelerin okunabilmesi bakı-

mından önem arz etmiştir. "*Cebrail Mahallesi ve Cumhuriyet Caddesini köprü konumundan tahmin ettim*" şeklindeki bir yorum ilişkisel mekânın bir örneği olarak dikkat çekicidir. Yollara yönelik yorumlarda Fatih, Atatürk, Cumhuriyet ve Saray caddeleri kent imgesi olarak sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu caddelere yönelik hafızanın kopma korkusu ve üzüntüsü kent sakinlerinin yorumlarından anlaşılmaktadır.

"*Cumhuriyet Caddesi yazmasa vallahi bilmiyordum burayı*"

"*Buranın Atatürk Caddesi olduğuna inanamıyorum*"

Antakya'da kenarlar kategorisine dâhil edilebilecek en önemli örneği Asi Nehri oluşturmaktadır. Nehir, günümüzde Eski Antakya olarak tabir edilen yerleşim sahasının 20. yüzyılın ortalarına kadarki batı sınırını oluşturmuştur. Daha sonra kent büyüyüp genişledikçe Asi Nehri, tarihi dokuya sahip Eski Antakya ile modern konutlardan oluşan Yeni Antakya arasında bir kenar öğesi olarak işlev görmüştür. Şubat 2023 depremleriyle doğu ve batı yakasında önemli yıkımlar yaşanınca nehir "*ben yine buradayım*" dercesine kentin en önemli doğal bileşeni olduğunu göstermiştir. Bu özellik kentlinin mekân algısında da yer etmiştir.

"*Asi de olmasa hiçbir yeri tanıyamayacağız*"

"*Antakya'mda 6 Şubattan sonra yolunda giden tek şey Asi nehri diyecem de o da zaten ters akıyor*."

Kentteki bir diğer kenar imgesi, kuzeydoğu-güneybatı şeklinde uzanan ve eteklerinde kentin kurulmuş olduğu Habibi Neccar Dağıdır. Dağ Mahallesi olarak bilinen Bağrıyanık Mahallesi ile ilgili şu şekilde bir yoruma yer verilmiştir: "*6 Şubat öncesi Dağ Mahallesi'ne çıkardık gün batımını izlemek için, şimdilerde ise şehrin her yerinden görünüyor gün batımı*".

Kentsel mekân algısında ön plana çıkarılan kesimler incelendiğinde Esentepe, Armutlu ve Dağ Mahallesinin daha sık tekrarlandığı anlaşılmıştır (Şekil 11). Tamamen yıkılarak yerle bir olan Armutlu Mahallesi ile ilgili dikkat çeken bir yorum şu şekildedir: "*Benim mahallemdi Armutlu Mahallesi. İnsan oturduğu mahalleyi tanımaz mı? Ben tanıyamadım.*" Bunun dışında diğer kentlerde de sıklıkla karşılaşılan "*Hiç bir yeri tanıyamaz*

olduk", "*Gözüm kapalı bildiğim yerde kayboldum*" ve "*Büyüdüğüm mahallemi tanıyamadım*" şeklindeki yorumlar sıklıkla tekrar edilmiştir.

Kentin kavşak noktaları içerisinde Vali Göbeği ve Köprübaşı yorumlarla ön plana çıkarılmıştır (Şekil 11). Asi Nehrinin hemen batısında yer alan ve Gündüz, Adnan Menderes, Cumhuriyet ve Atatürk caddelerinin kesişim noktasında bulunan Ulus Meydanı (Köprübaşı) kent kimliği açısından oldukça önemlidir. Hatırlamayı kolaylaştıracak bu kent imgesine rağmen "*Kendi memleketimi tanıyamıyorum. Gerçekten Köprübaşı mı burası?*" şeklindeki yorumlar aslında yıkıcı depremlerin kentsel hafızaya etkilerini ortaya koymaktadır. Bunun dışında Vali Göbeği ile ilgili yapılan yorumlar da kentlinin endişe ve kaygı düzeyini göstermektedir.

"*İnanılır gibi değil. Vali Göbeği yazdı orda ekranı durdurdum eşime gösterdim tanıyamadık. Bittik biz bittik.*"

"*O kadar tanınmaz hale gelmiş ki memleketim sadece Vali Göbeği tanıdık*"

Şekil 11. Antakya Kent İmgelerine Yönelik Kelime Bulutu

Antakya'da kent imgesini ortaya koyan nirengi noktaları diğer kentlere göre hem sayıca daha fazla hem de çeşitlidir (Şekil 12). Örneğin diğer kentlerde olmayıp Antakya'da olan önemli nirengi noktalarından birini akaryakıt istasyonları oluşturmuştur. Kentin muhtelif yerlerindeki istasyonlar, hem yön tayini hem de ilişkisel mekân bakımından kentlinin belleğinde özel bir yere sahiptir. Bu dikkat çeken özellik, söz konusu istasyonlara yönelik yapılan yorumlardan rahatlıkla anlaşılmaktadır.

"Petrol ofisi…Antakya damatlarının mahallenin yolunu bulmada referans istasyon"

"Esentepe çocukluğumuz ama OPET olmasa tanıyabilir miyiz acaba?"

Antakya'nın nirengi noktaları içerisinde yeşil alanlar ve mezarlıkların ayrı bir önemi vardır. Asi Nehrinin batı yakasındaki birçok mahalle tamamen ortadan kalkmış olmasına rağmen Antakya Lisesi bahçesindeki ağaçların yanı sıra, eskiden bir mezarlık sahası olan daha sonra çocuk parkına dönüştürülen Cebrail Tepesindeki ağaçlar ve Antakya Asri Mezarlığı adeta kentin tanıkları olarak kalmışlardır. Bu imgelerle ilgili yapılan yorumlar objeler arasındaki topolojik ilişkiyi ortaya koymaktadır.

"Antakya Lisesi olarak gösterilen yer bence Antakya Lisesi değil. Çünkü lisenin çam ağaçlarından oluşan küçük bir koruluğu vardı."

"Çamlıktan tanır olduk mahallemizi (Cebrail Mahallesi)"

Şekil 12. Antakya Kent Merkezinin Bazı Nirengi Noktaları Ve Kavşaklar (1:Roma Buluntusu, 2:Belediye Binası, 3:Ulus Meydanı, 4:Antakya Lisesi Bahçesi, 5:Cebrail Tepesi, 6:Vali Göbeği (Kaynak: Google Earth uydu görüntüsü)

Şekil 13. Antakya Kent Merkezinin Bazı Nirengi Noktaları (a: Petrol Ofisi, b: Cebrail Tepesi Çamlığı, c: Saray Caddesi Roma Su Kemeri, d: Belediye binası

Kentin önemli referans noktalarından bir diğerini kamu binaları, sosyal ve kültürel yapılar oluşturmaktadır. Meclis binası, öğretmen evi, polis evi, belediye, orman dairesi, Merkez Lisesi ve Cengiz Topel İlkokulu birer nirengi noktası olarak vurgulanmıştır (Şekil 11). Bunlar dışında diğer kentlerden farklı olarak Antakya'da bir tarihi yapı kalıntısı hatırlamayı kolaylaştıran bir imge olarak algılanmıştır (Şekil 12 & Şekil 13). Neredeyse tamamen yerle bir olmuş olan Saray Caddesi'nde yer alan tarihi Roma su kemerine yönelik yapılan yorum buna bir örnek oluşturmaktadır: "*Resmen yok olmuş. Saray Caddesini yerdeki Roma buluntusu sayesinde fark edebildim.*" (Şekil 13c).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada; Lynch tipolojisini kullanan akademik çalışmalarda kent imgesi (yollar, kesimler, nirengi noktaları gibi) üzerinden ortaya konulan literatür bulgularının bu çalışmanın bulgularıyla uyumlu olduğu anlaşılmıştır.

Daha da önemlisi, araştırmadan elde edilen çıkarımların Lynch'in teorisinin dijital çağdaki geçerliliğini de desteklediği söylenebilir.

Kentsel alanları yapılandırırken *yolların*, kentin algılanmasını kolaylaştıran topolojik mekânsal eksenler olarak işlev gördüğü farklı kentlere ilişkin ampirik araştırmaların çoğunda açıkça belirtilmiştir (Pocock & Hudson, 1978; Aragones & Arrodondo, 1985; Ülkeryıldız vd., 2009; Huang vd., 2021). Bu araştırmaya konu olan dört kentte de yollarla ilgili yapılan yorumlar depremler öncesinde kent sakinlerinde yer duygusunu güçlendiren cadde ve sokakların depremler sonrasında da hafızalarda yer ettiğini göstermiştir. Başka bir deyişle depremler sonrasında büyük bir hayal kırıklığı içerisinde olan kent sakinleri yaşadıkları yerleri hafızalarında canlandırırlarken depremler öncesinde sıklıkla kullandıkları yolları işaret etmişlerdir. Dolayısıyla yolları kentlerin önemli bir imgesi olarak kabul eden Lynch (1960)'ın ve onun teorisini destekleyenlerin bu dört kent özelinde de haklı çıktığını söylemek mümkündür.

Kenar kategorisi, mekânsal özelliklerinin belirsiz olması ve sınır olmaları nedeniyle özellikle kentsel olmayan bilişsel yönleri kapsayabilmesi nedeniyle mekân algısında en büyük zorlukları sunmaktadır (Aragones & Arrodondo, 1985). Bu zorluğu kabul eden çalışmalar da söz konusudur. Jiao vd. (2017) ABD'nin İndianapolis kentinde düzenlenen bir Super Bowl etkinliği sırasında Twitter kullanıcılarının gezinmek için kullandıkları kelime ve cümleleri incelemişlerdir. Tweetlerde "kenar" unsurunu ortaya koyacak yorumların neredeyse yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Huang vd. (2021) ise yaptığı bir çalışmada sosyal medyada tanımlanan beş Lynchian unsurundan kenar kategorisinin yeterli düzeyde tanımlanamadığını ortaya koymuştur. Bu çalışmanın bulguları da kenar unsurunun mekân algısında önemli bir yere sahip olmadığını göstermiştir. Nitekim Adıyaman, Kahramanmaraş ve Malatya'da kenar kategorisinde değerlendirilebilecek bir yorum tespit edilememiştir. Antakya'da ise Asi Nehri ve Habib-i Neccar Dağı iki kenar ögesi olarak algılanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya konu olan dört kentte Kevin Lynch tipolojisine göre öne çıkan kentsel imgelerin karşılaştırmalı matrisi

Lynch Tipolojisi	**Adıyaman kent imgesi**	**Kahramanmaraş kent imgesi**
Yollar	Hastane Caddesi, Atatürk Bulvarı	Azerbaycan Bulvarı, Trabzon Caddesi
Kenarlar	-	-
Kesimler	Cumhuriyet, Altınşehir, Kapcamı, Malazgirt, Siteler, Bahçelievler	Çarşı, Bahtiyar yokuşu
Kavşaklar	-	Merkez otobüs durağı
Nirengi Noktaları	Saat kulesi, belediye, il özel idaresi, Ulu cami	Mimarlar odası, özel idare binası, Yaşar pastanesi, iş bankası, gratis
Lynch Tipolojisi	**Malatya kent imgesi**	**Antakya kent imgesi**
Yollar	Kanalboyu Caddesi, Emeksiz Caddesi, İnönü Caddesi, Bostanbaşı Caddesi, Fuzuli Caddesi	Fatih Caddesi, Atatürk Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, Atatürk Caddesi
Kenarlar	-	Asi Nehri, Habib-i Neccar dağı
Kesimler	Eski belediye, Soykan parkı, Akpınar, Kapalı çarşı, Mısır çarşısı	Esentepe, Armutlu, Dağ Mahallesi
Kavşaklar	Eski Malatya kavşağı, Temelli durağı	Köprübaşı, Vali göbeği, TEDAŞ kavşağı
Nirengi Noktaları	Söğütlü Cami, Yeni Cami, valilik ek binası, belediye, şemsiye sokak, kız meslek lisesi, kayısı heykeli, iş bankası binası, LCW binası, Malet	Petrol ofisi, OPET, Cebrail tepesi, Antakya asri mezarlığı, meclis binası, öğretmen evi, polis evi, belediye, orman dairesi, merkez lisesi, Cengiz Topel ilkokulu, Roma su kemeri

Kavşaklar, bazı akademik çalışmalarda kentsel mekân algısını etkileyen önemli imgelerden biri olarak görülürken bazılarında ise önemsiz olarak değerlendirilmiştir. Temurçin & Keçeli (2015) Isparta kentinde yaptıkları çalışmada uluslararası öğrencilerin kentsel mekân algılarını etkileyen en önemli kentsel donatılar içerisinde kavşakların kamu binaları ve yollardan sonra önde gelen imgelerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Huang vd. (2021) çalışmalarında sosyal medyada tanımlanan kesimler ve yollarla birlikte kavşakların kıyaslamalarla oldukça iyi bir uyum içinde olduğunu ve sıklıkla tekrarlandığını bulgulamışlardır. Bazı

çalışmaların genel sonuçlarına göre ise kavşakların en zayıf kategori olduğu vurgulanmıştır (Zmudzinska-Nowak, 2003; Aliağaoğlu, 2007; Lau vd., 2021).

Araştırmaya konu olan kentlerde mekân algısı ile ilgili yapıların 346 yorumdan sadece 9'unun kavşaklarla ilişkili olması bu çalışma özelinde kavşakların mekân algısında önemli bir yere sahip olmadığını göstermiştir. Adıyaman'da kavşaklarla ilgili bir yoruma rastlanılmazken Kahramanmaraş ve Malatya'da özellikle otobüs durakları öne çıkarılmıştır. Antakya'da ise Köprübaşı ve Vali Göbeği kavşaklarının kentlinin belleğinde önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür (Tablo 1). Bu kavşakların kentte yıkımın en fazla olduğu mahallelerde yer alması ve bu duruma rağmen bu kavşakların hafızalarda yer etmiş olması mekân algısı bakımından dikkate değerdir. Özellikle Köprübaşı, kentte önemli kutlama ve törenlerin düzenlendiği ve kent sakinlerinde yüksek bir aidiyet duygusunu ortaya koyan bir kent imgesidir.

Kesimlerin kentsel eylem alanı olarak ortaya çıktığı başka bir deyişle birer fonksiyon alanları olarak geliştikleri (Tümertekin & Özgüç, 2020) düşünülürse insanların günlük rutinlerinin gerçekleştiği, vakitlerinin önemli bir bölümünü geçirdikleri ve aidiyet duydukları mahalleler, semtler ve konut alanları gibi deneyim mekânlarının hafızalarda daha fazla yer edineceğini söylemek mümkündür. Kesimlerin yeni bir çevreyi öğrenmek için temel kaynaklar olduğu ve ardından yer işaretlerinin önem kazandığı görüşü çeşitli akademik çalışmalarla da desteklenmiştir (Lynch, 1960; Appleyard 1970; Aragones & Arredondo, 1985; Filomena vd., 2019; Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020). Bu çalışmada deprem nedeniyle evleri ve mahalleleri yerle bir olan kent sakinlerinin bu mekân unsurlarını yorumlarda sıklıkla tekrarladıkları görülmüştür. Bu durumun hatıraların ortadan kalkacağı ve eski günlerin bir daha geri gelmeyeceği endişesinden kaynaklanmış olduğu söylenebilir. Adıyaman, Kahramanmaraş ve Malatya kentlerinde Lynch tipolojisini oluşturan unsurlardan biri olan kesimlerin ilk sırada yer aldığı dikkati çekmiştir. Antakya'da ise kesimler yollar ve nirengi noktalarından sonra gelmiştir. Dört kent bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise toplam 346 yorumdan 117'sinin (% 34) kesimlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan elde edilen sonuçların literatür bulgularıyla uyumlu olduğu söylenebilir.

Lynch (1960) kentlerde deneyim arttıkça *nirengilerin* ve odakların daha fazla öğrenileceğini vurgulamıştır. Nirengi noktalarının hatırlama pratiklerindeki önemi çeşitli akademik çalışmaların bulguları arasında

yer almıştır (Hart & Moore, 1973; Golledge & Spector, 1978; Aragones & Arredondo, 1985; Aliağaoğlu, 2007; Ülkeryıldız vd., 2009).

Nirengi noktaları içerisinde kentlerdeki kamusal alanların, kolektif bellek ve kentsel kimlik için belirleyici olduğu ve bu alanların hatırlama ve unutma pratiklerini etkilediği çeşitli akademik çalışmaların önemli bulgularından biri olarak ortaya konulmuştur (Lynch, 1960; Tolun, 1980; Temurçin & Keçeli, 2015; Mutlu & Tanrıverdi Kaya, 2020; Kaya & Akdemir, 2021). Kamu binalarının mekân algısındaki bu önemi bu çalışmada da bir kez daha anlaşılmıştır. Deprem kentlerinde yıkılmayıp ayakta kalan veya yıkılmış olsalar bile kentlinin hafızasında yer edinen belediyeler, il özel idareleri, valilik binaları, mimarlar odası, orman dairesi, öğretmen evi, polis evi gibi yapıların birer referans noktası olarak ön plana çıktığı dikkati çekmiştir.

Kamu binalarının yanı sıra, Huang vd. (2021) instagram verileri üzerinden yaptığı bir analizde genel olarak özel türdeki mimari yapıların ve prestijli yerlerin instagramda öne çıkma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Kürkçüoğlu & Ocakçı (2015) da tekil özellikli unsurların dikkat çekme konusunda, özellikle de yer tespiti açısından daha etkin olduğunu bulgulamışlardır. Benzer şekilde Aliağaoğlu (2007) biricik ve tek olan yapıların izafi olarak eşsiz olduklarını belirtmiş ve araştırma yaptığı Afyonkarahisar kentinde saat kulesi, müze ve demiryolu istasyonu gibi nirengi noktalarının bu yönüyle vurgulandığını ifade etmiştir. Türkiye'de özellikle saat kulesi Çanakkale, Balıkesir, Adana, Adıyaman ve İzmir başta olmak üzere birçok kentin önemli imgelerinden birini oluşturduğu bilinmektedir. Saat kulesinin kentlerin önemli buluşma noktalarından biri olduğu çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır (Aliağaoğlu, 2007; Karadağ & Turut, 2013; Sağlık & Kelkit, 2019; Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020; Belge, 2023). Bu çalışmada Adıyaman saat kulesine yönelik yapılan yorumlar literatür bulgularını destekler nitelikte saat kulesinin kentin ayırıcı imgelerinden biri olduğunu göstermiştir.

Bu çalışma, kent imgesi ile ilgili yapılmış olan onlarca çalışmadan farklı olarak Şubat 2023 depremleri sonrası deprem kentlerinde yaşanan büyük yıkımlar sonrasındaki mekân algısını belirlemeye yönelik bir çalışma olduğu için önemlidir. Doğal afetler sonrasında kentsel mekân algısını ortaya koyan çalışmaların azlığı bu önemi daha da arttırmaktadır. Nispeten uzun bir yaşam serüveni içerisinde mekânların yer duygusuna dönüştüğü caddelerin, sokakların, kavşakların, kesimlerin ve nirengi noktalarının kentlinin belleğinde yer etmesi sürdürülebilir bir kent

yaşamı bakımından oldukça önemlidir. Çünkü kentlerin yeniden inşası yüksek bir aidiyet duygusu üzerinde hayat bulacaktır. Bu çalışma kapsamında incelenen dört kentte de mekân algılarına yönelik benzer tepkilerin verilmesi kentsel yaşamın devamlılığında kentsel hafızanın önemli bir realite olduğunu açıkça göstermiştir.

Öneriler

Yıkıma uğramış kentlerin somut ve soyut değerlerinin özelliklerde kollektif belleklerde yaşatılması oldukça önemlidir. Kent belleğini canlı tutmak için öncelikle ayakta kalan yapılara sahip çıkılmalı, tamamen ortadan kalkan tarihi yapılar aynı yerde ve aslına uygun şekilde inşa edilmelidir. Araştırma sahalarında görüldüğü gibi binalar ortadan kalkmış olsa da kentler içerisindeki yeşil alanlar ve mezarlıklar hatırlamayı kolaylaştıracak önemli birer referans noktaları olarak dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle yeşil alanlar korunmalı ve kentler yeniden inşa edilirken kent planlarında yeşil alanlara gereken önem verilmelidir. Diğer yandan teknolojinin nimetlerinden yararlanarak yıkılmış yapılar, bu yapıların öne çıkan özellikleri, yapılardaki önemli hatıra ve yaşanmışlıklar ve kültürel değerler sanal ortamda muhafaza edilerek kentliler tarafından erişilebilir ve güncellenebilir sanal platformlar oluşturulmalıdır. Tarih sahnesinden silinip gitmiş olsalar da, kent için önemli olan imgelerin bulunduğu yere tabelalar, etiketler, panolar, hatırlatma notları ve görseller yerleştirilmelidir. Yeniden yapılanma sürecini fırsat bilerek kent kimliğine zarar veren yapılar ortadan kaldırılmalı veya en azından gerekli önlemler alınmalıdır.

Extended Abstract

Changing urban space perception in behavioral geography: The case of earthquake cities

*

Yücel Dinç[3]

Examining the objects perceived in urban space after natural disasters is crucial for behavioral geography research. The literature contains several studies that reveal the perception of urban space through different examples inspired by the Lynch typology (De Jonge, 1962; Appleyard, 1969; Norberg-Schulz, 1971; Pocock & Hudson, 1978; Bunting & Guelke, 1979; Evans, 1980; Aragones & Arredondo 1985; Smith, 2005; Montello, 2018; Chan et al., 2021; Salam & Nurhasana, 2023). Similarly, it is noteworthy that some empirical studies have been conducted in Turkey using Lynch's typology (Tolun, 1980; Aliağaoğlu, 2007; Tunçel, 2009; Karadağ & Turut, 2013; Südaş & Öz, 2018; Mutlu & Tanrıverdi Kaya, 2020; Kaya & Akdemir, 2021; Büyüktaş & Çelen Öztürk, 2024). Despite all these academic studies, the fact that the issue of post-disaster and disaster-related perception of urban space in the perspective of behavioral geography has been neglected in Turkey, which is a country of disasters, is surprising. This study aims to reveal the perception of urban space in Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya, and Antakya, where the most devastation was experienced due to the February 2023 earthquakes in Turkey. A person who sees that a large part of his/her city has been destroyed by the earthquakes will embrace the images that have survived against all odds in the city in order to find his/her home, path, and street. The disappearance of urban images will make it difficult to remember and may even threaten the destruction of identity. These negativities constitute the main research problem of this article. The main scientific contributions of this study are to reveal whether the Kevin Lynch typology can be valid in the digital age, to perform visual analyses based on social media content, and, more importantly, to determine which of the variables that make up the Lynch typology emerge more dominantly in the earthquake cities.

The comments made by city dwellers on Instagram were analyzed in terms of content in order to reveal the perception of space in the cities subject to the research. The data sets used in the content analysis were obtained from Insta-

[3] Asst. Professor, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Hatay, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0492-4724
E-mail: dyucel.13@hotmail.com

gram accounts for a six-month period from December 2023 to May 2024. Based on the success of social media analytics in providing a reliable measurement of perceived city views (Huang et al., 2021), social media analytics were conducted in the cities subject to the study. Instagram comments that were thought to be related to urban images and perception of space were filtered. Thus, a total of 346 comments, 59 in Adıyaman, 65 in Kahramanmaraş, 84 in Malatya, and 138 in Antakya, were analyzed. The typologies of urban image in the literature were subjected to document analysis to analyze these comments in a certain systematic way, and Lynch's (1960) typology, which is widely accepted, was used. The paths that make up Lynch's typology were classified under the categories of paths, edges, districts, nodes, and landmarks. Within the scope of qualitative research, the prominent urban images of four earthquake cities were emphasized. The urban images that were erased from the stage of history due to the earthquake and still survived despite the destruction were identified, and the effects of these images on urban memory were discussed. MAXQDA20, one of the computer-aided qualitative data analysis software (tools), was used to analyze the qualitative data obtained in order to reveal this effect in a concrete way. The word clouds were prepared based on the frequency values of the most frequently repeated words in each city in order to obtain visual outputs of the analyses.

In this study, it has been understood that the results of the literature on urban image (such as paths, districts, and landmarks) in academic studies using Lynch's typology are compatible with the results of this study. More importantly, it can be said that the conclusions drawn from the research also support the validity of Lynch's theory in the digital age. The comments made about the paths in all four cities examined in the study indicated that the streets and avenues that strengthened the sense of place in the city dwellers before the earthquakes remained in their memories after the earthquakes. The results of the study revealed that the element of edge does not have an important place in the perception of space. As a matter of fact, in Adıyaman, Kahramanmaraş and Malatya, no interpretation that can be evaluated in the edge category was identified. The fact that only 9 out of 346 comments about the perception of space in the cities subject to the study were related to nodes showed that nodes do not have an important place in the perception of space in this study. In the cities of Adıyaman, Kahramanmaraş, and Malatya, it is noteworthy that districts, one of the elements of the Lynch typology, ranked first. In Antakya, districts came after paths and landmarks. In addition, in the four earthquake cities, public buildings such as municipalities, special provincial administrations, governorship buildings, the chamber of architects, the forestry office, the teacher's house, the police house, etc., which survived the earthquake or remained standing even though they were destroyed, stand out as important reference points. Unlike previous studies on the urban image, this article is important because it is a study aimed

at determining the perception of space after the great destruction experienced in earthquake cities after the February 2023 earthquakes. The scarcity of studies that reveal the perception of urban space after natural disasters increases this importance even more. It is crucial for a sustainable urban life that the avenues, streets, nodes, districts, and landmarks, where spaces turn into a sense of place in a relatively long life adventure, take place in the memory of the city dwellers. The tangible and intangible values of destroyed cities should be kept alive in collective memories. For this reason, the surviving buildings should be protected in order to keep the urban memory alive, and historical buildings that have completely disappeared should be built in the same place and in accordance with the original.

Kaynakça/References

Adıyamanlıyız [@adıyamanliyizz]. (2024, Mart 27). "*Her sokağını bildiğim şehirde şimdi kayboluyorum*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C3aF_CQKDDq/

Adıyaman Haber Ajansı [@adiyamanhaberajansi02]. (2024, Mayıs 30). "*Yağmurlu bir günden herkese günaydınlar*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C2JlUQEoYdz/

Aliağaoğlu, A. (2007). Davranışsal coğrafyaya bir örnek: Öğrenci merkezli Balıkesir şehir imajı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *17(1)*, 17-44. https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatsbed/issue/6323

Aliağaoğlu, A., & Mirioğlu, G. (2020). Balıkesir kent kimliği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 42*, 374-399. https://doi.org/10.32003/igge.736051

Alkan, A., & Yılmaz Çildam, S. (2019). Üniversite öğrencilerinin kent imajlarına yönelik bir araştırma: Siirt üniversitesi örneği. *Türk Coğrafya Dergisi, 73*, 90-95. https://doi.org/10.17211/tcd.602568

Altuğ, F., Demirağ Turan, İ., & Aktaş, C. (2021). Mekân algısını etkileyen parametrelerin CBS ve istatistiksel tekniklerle incelenmesi: Giresun örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 44*, 377-395. https://doi.org/10.32003/igge.928245

Appleyard, D. (1969). City designers and the pluralistic city. L. Rodwin (Der.), *Planning, urban growth, and regional development: the experience of the Guyana program of Venezuela* içinde (ss. 422-452). Cambridge Massachusetts: M.I.T. Press.

Appleyard, D. (1970). Styles and methods of structuring a city. *Environment and behavior*, *2(1)*, 100-117. https://doi.org/10.1177/001391657000200106

Aragones, J. I., & Arredondo, J. M. (1985). Structure of urban cognitive maps. *Journal of Environmental Psychology*, *5(2)*, 197-212. https://doi.org/10.1016/S0272-4944(85)80017-7

Arık, F. (2023). Afet dönemlerinde kollektif bellek ve mekân üretimi: 6 Şubat depremlerinin ardından Antakya. V. Eren (Der.), *İnterdisipliner yaklaşımla Hatay'da afet deneyimi* içinde (ss. 3-19). Ankara: Nobel Yayınevi.

Belge, R. (2018). Denizli kent kimliğini oluşturan coğrafi öğeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, *27(2)*, 167-181. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd/issue/41304/499233

Belge, R. (2023). Kent kimliği okuyazarlığı. R. Sever (Der.), *Eğitimde coğrafya okuryazarlığı* içinde (ss. 323-343), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Bilgili, M. (2016). Coğrafya öğretiminde mekân ve yer karmaşası üzerine bir araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, *2(1)*, 11-19.

Biz Malatyalıyız [@bizmalatyaliyiz]. (2024, Nisan 4). "*Merkezdeki İş Bankası boşaltılıyor, muhtemelen yıkılacak*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C5VVL9xsaMh/

Bunting, T.E., & Guelke, L. (1979). Behavioral and perception geography: A critical appraisal. *Annals of Association of American Geographers*, *69*(3), 448-462. https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1979.tb01268.x

Burton, L. (1968). Lowenthal, environmental perception and behavior, *Natural Resources Journal*, *8(3)*, 549-552. https://digitalrepository.unm.edu/nrj/vol8/iss3/13

Büyüktaş, Ö., & Çelen Öztürk, A. (2024). Kurtuluş Caddesi'nin kentsel bellek bağlamında zihin haritaları üzerinden analizi. *Mimarlık ve Yaşam*, *9(1)*, 1-20. https://doi.org/10.26835/my.1264563

Cebe, A. (2016). *Adıyaman ilinin turizm coğrafyası.* Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Chan, A., Suryadipura, D., & Kostini, N. (2021). City image: city branding and city identity strategies. *Review of Integrative Business and Economics Research*, *10*, 330-341.

Deniz Topçu, K. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *8(2)*, 1050-1072.

De Jonge, D. (1962). Images of urban areas: Their structure and psychological foundations. *Journal of the American Institute of Planners, 28*, 266-276. https://doi.org/10.1080/01944366208979452

Demir, E. (1997). *Malatya şehri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Demir, E. (2004). Adıyaman şehrinin yerleşimi, nüfusu ve ekonomik yapısı. *Türk Coğrafya Dergisi*, *42*, 115-144. https://doi.org/10.17211/tcd.91770

Dinç, Y., & Üçeçam Karagel, D. (2017). Antakya şehrinin kuruluşu ve mekânsal gelişimi. F. Arslan (Der.), *Türkiye coğrafyası araştırmaları* içinde (ss. 571-596). Ankara: Pegem Yayınevi.

Dinç, Y. (2022). Kahramanmaraş ilinde kentleşme (1950-2021): Süreç, dağılış ve mekânsal gelişim. Ö. Şen (Der.), *Coğrafi boyutlarıyla kent ve kentleşme* içinde (ss. 135-162). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Downs, R.M., & Stea, D. (1973). *Image and environmet: Cognitive mapping and spatial behaviour*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Downs, R. M., & Stea, D. (2011). Cognitive maps and spatial behaviour: process and products. M. Dodge, R. Kitchin ve C. Perkins (Der.), *The map reader: Theories of mapping practice and cartographic representation* içinde (ss. 312-317). UK: John Wiley & Sons.

Drone Malatya [@drone_malatya]. (2024, Nisan 15). "*Yeni Cami restorasyon çalışmaları*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C2cyqDisLwr/

Evans, G. W. (1980). Environmental cognition. *Psychological Bulletin, 88*, 259-287.

Filomena, G., Verstegen, J. A., & Manley, E. (2019). A computational approach to 'The image of the city.' *Cities*, *89*, 14–25. https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.01.006

Francescato, D., & Bebane, W. (1973). How citizens view two great cities: Milan and Rome. Roger M. Downs ve David Stea (Der.), *Image and environment* içinde (ss. 131-147). Chicago: Aldire Publishing Company.

Gold, J. R. (2019). Behavioral geography. *International Encyclopedia of Human Geography, 1*, 282-293.

Goldman, A. (1975). The use of landmarks in recalling retail stores. *Urban Studies*, *12*(3), 319-324. https://doi.org/10.1080/00420987520080591

Golledge, R. G., & Spector, A. N. (1978). Comprehending the urban environment: theory and practice. *Geographical Analysis, 10*, 403-426. https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1978.tb00667.x

Google Earth (2024, Mayıs 16). https://earth.google.com/

Gulick, J. (1963). Images of an Arab city. *Journal of the American Institute of Planners,* 29, 179-198. https://doi.org/10.1080/01944366308978063

Güleç Solak, S. (2014). *Mekân-kimlik etkileşimi ve kentsel mekânda tezahürleri.* Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Gürbüz, M., & Yıldırım, U. (2014). Kahramanmaraş ilinde belediye teşkilatı bulunan yerleşmelerin fonksiyonel analizi. *KSU Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(1), 129-154.

Hart, R. A., & Moore, G. T. (1973). The development of spatial cognition: A review. R. M. Downs ve D. Stea (Der.), *Image and environment cognitive mapping and spatial behavior.* içinde (ss. 246-288). Chicago: Aldine.

Hataycom [@hataycom] (2023, Aralık 25). "*Bugün enkaz kalktıktan sonra Saray Caddesi*". [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/Cz60xBuL2_a/

Hatayıkeşfet [@hatayikesfet]. (2024, Ocak 11). "*Burası neresi çıkarabildiniz mi?*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C1RRC-rM4Nt/

Hataymuhtarı [@hatay_muhtari]. (2023, Aralık 12). "Armutlu girişindeki akaryakıt istasyonu açılmış.." [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/CyDbxvnsyD1/

Hataytube [@hataytube]. (2023, Aralık 16). "*Binaların yerini arazilerin aldığı Antakya'da vatandaşlar yıllarca yaşadığı evlerinin yerlerini tanıyamaz hale geldiler*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/Cy0HOgCAZnL/

Huang, J., Obracht-Prondzynska, H., Kamrowska-Zaluska, D., Sun, Y., & Li, L. (2021). The image of the city on social media: A comparative study using "Big Data" and "Small Data" methods in the Tri-City Region in Poland. *Landscape and Urban Planning*, *206*, 103977. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103977

Ira, V. (1994). Environmental perception and environmental awareness at the area with disturbed environment (Upper Nitra region). *Geografický časopis*, *46*, 173-188.

Jiao, J., Holmes, M., & Griffin, G. P. (2017). Revisiting image of the city in cyberspace: Analysis of spatial Twitter messages during a special event. *Journal of Urban Technology*, 1–18. https://doi.org/10.1080/10630732.2017.1348881

Johnson, M. L., Campbell, L. K., Svendsen, E. S., & McMillen, H. L. (2019). Mapping urban park cultural ecosystem services: A comparison of twitter and semi-structured interview methods. *Sustainability*, *11(21)*, 6137. https://doi.org/10.3390/su11216137

Kahramanmaraşadair [@kahramanmarasadair]. (2024, Nisan 26). "*Bahtiyar yokuşu…*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C5F3tkQNFM8/

Karadağ, A., & Turut, H. (2013). Üniversite öğrencilerinin kentsel çevre algısı üzerine bir araştırma: İzmir örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, *11(1)*, 31-51. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000141

Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncenin değişimi ve paradigmalar. Y. Arı ve İ. Kaya (Der.), *Coğrafya araştırma yöntemleri* içinde (ss.19-49). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

Kaya, A.Y., & Akdemir, İ.O. (2021). Kentsel değişim-kent imgesi korelasyonu: Elazığ örneği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *31(1)*, 1-23. https://doi.org/10.18069/firatsbed.822006

Kısakürek, Ş., & Beyazıt, E. (2018). Kahramanmaraş kenti örneğinde kent kimliği ve kentsel donatı elemanları. *Turkish Journal of Forest Science, 2(1)*, 49-59. https://doi.org/10.32328/turkjforsci.408372

Kürkçüoğlu, E., & Ocakçı, M. (2015). Kentsel dokuda mekânsal yönelme üzerine bir algı-davranış çalışması: Kadıköy Çarşı bölgesi. *Megaron*, *10(3)*, 365-388.

Lang, J. (1987). *Creating architectural theory, the role of the behavioral science in environment design*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Lau, Z. Y., Tan, X. Y., Arab, Y., Hassan, A. S., Dumrongchai, P. & Rakhmatulloh, A. R. (2021). A study on Kevin Lynch's urban design elements with a case study at Taman Seri Juru in Simpang Ampat Town of Penang. *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies, 12*(6), 1-13. http://doi.org/10.14456/ITJEMAST.2021.106

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi.* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1974).

Lowenthal, D. (1961). Geography, experience and imagination: Toward a geographical epistemology. *Annals of Association of American Geographers, 51(3)*, 241-260. https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1961.tb00377.x

Lynch, K. (1960). *The image of the city*. London: The M.I. T. Press.

Malatya Sevdamız [@malatyasevdamız]. (2024, Nisan 18). "*Burayı tanıyan var mı?*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/CwLD4pGsa5-/

Maraş Sensin [@maras.sensin]. (2024, Nisan 26). "*Özleyenler burda mı?*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C0ldM8LoJDY/

Maraştan Haberler [@marastanhaberler]. (2024, Nisan 26). "*Mimarlar odası ve şehrin son durumundan üzücü bir haber var*" [Fotoğraf] İnstagram. https://www.instagram.com/p/C48OvK4NS_y/

Marti, P., García-Mayor, C., & Serrano-Estrada, L. (2019). Monitoring the pulse of renewed Spanish waterfront cities through Instasights. *International Journal of Sustainable Development and Planning, 14(3)*. https://doi.org/10.2495/SDP-V14-N4- 333-346

Montello, D. R. (2018). *Handbook of behavioral and cognitive geography*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Mutlu, E., & Tanrıverdi Kaya, A. (2020). Bellek mekânlarının hatırlama ve unutulma döngüleri çerçevesince belirlenmesi için bir metodolojik öneri: Düzce örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji*, *8(1)*, 891-914. https://doi.org/10.29130/dubited.634455

Nasar, J. L. (1990). The evaluative image of the city. *Journal of the American Planning Association*, *56(1)*, 41–53. https://doi.org/10.1080/01944369008975742

Nasar, J.L. (1998). *The evaluative image of the city*. London: Sage pub.

Norberg-Schulz, C. (1971). *Existence, space and architecture.* London: Studio Vista.

Pocock, D. C. (1971). Urban environmental perception and behaviour. *Journal of Economic and Human Geography, 62(5),* 321-326 https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.1971.tb01147.x

Pocock, D., & Hudson, R. (1978). *Images of the urban environment.* New York: Columbia University Press.

Sağlık, E., & Kelkit, A. (2019). Kentsel kimlik bileşenlerinin kent kullanıcıları tarafından belirlenmesi: Örnek kent Çanakkale. *Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Degisi, 5(1),* 63-79. https://doi.org/10.28979/comufbed.539309

Salam, Y., & Nurhasana, R. (2023). Analysis of Kevin Lynch's theory of city ımage (Case study of The Tanah Abang Area in Jakarta). *Daengku: Journal of Humanities and Social Sciences Innovation*, *3*(4), 587-595. https://doi.org/10.35877/454RI.daengku1914

Avcıoğlu, S. S., & Akın, O. (2017). Kolektif bellek ve kentsel mekân algısı bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin mekansal değişiminin irdelenmesi. *İdealkent*, *8*(22), 423-450.

Shirvani, H. (1985). *The urban design process*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Siyavuş, A. E. (2020). A study on the urban image of university students: Tekirdağ urban image. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 42*, 400-412.

Smith, A. (2005). Conceptualizing city ımage change: The 'Re-Imaging' of Barcelona. *Tourism Geographies*, *7(4)*, 398-423, doi: 10.1080/14616680500291188

Southworth, M. (1985). Shaping the city image. *Journal of Planning Education and Research*, *5*(1), 52-59. https://doi.org/10.1177/0739456X8500500107

Südaş, İ., & Öz, İ. (2018). Davranışsal coğrafyada bilişsel haritalar: Ege Üniversitesi örneği. *Türk Coğrafya Dergisi, 71*, 81-92. https://doi.org/10.17211/tcd.470931

Tekeli, İ. (1991). *Kent planlaması konuşmaları.* Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Temurçin, K., & Keçeli, K. (2015). Bir davranışsal coğrafya çalışması: Isparta şehri örneğinde uluslararası öğrencilerin kentsel mekân algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *36*, 1-22. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11428/136487

Tolun, B. (1980). Davranıslara yönelik coğrafya, Anglo-Saksonların 'Behavioral Geography'si ve sosyo-ekonomik deneyimleri. *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, *23*, 257-278.

Tuan, Y.F. (2003). Perceptual and cultural geography: A commentary. *Annals of the Association of American Geographers*, *93(4)*, 878-881, doi: 10.1111/j.1467-8306.2003.09304008.x

Tunçel, H. (2002). Türk öğrencilerinin zihin haritalarında İslam ülkeleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2),* 83-103. https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1888/

Tunçel, H. (2009). Kentsel mekânın algılanması: Elazığ örneği. (Ed.), TÜCAUM 5. ulusal coğrafya sempozyumu içinde (s. 233-240). Ankara: Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Turut, H., & Özgür, E. M. (2018). Bir kente göçün hikâyesi: süreçler, bütünleşme ve aidiyet. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 16(1),* 153-180. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000196

Tümertekin, E. (1978). *Beşeri coğrafyaya giriş*. İstanbul: İ.Ü Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Tümertekin, E. (1987). *Ulaşım coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2020). *Beşeri coğrafya insan, kültür, mekân.* İstanbul: Çantay Kitapevi.

Türkan, O. (2017). Çankırı şehrinde üniversite öğrencilerinin kentsel çevre algısı. *Journal of International Social Research, 10*(53), 409-424.

Uğur, A., & Aliağaoğlu, A. (2018). *Şehir coğrafyası.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Üçışık-Erbilen, S. (2012). Kentsel mekân algılamasına bir örnek: Gazi Mağusa (İsmet İnönü Bulvarı). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1,* 157-166.

Ülkeryıldız, E., Arsan, Z. D., & Akış, T. (2009). Öğrenci zihin haritalarında kente ilişkin deneyimle değişen çevre algısı. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11(1),* 72-82. https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunfbed/issue/24285/261946

Ünügür, M. (1996). İstanbul'un değişen kent kimliği üzerine. *Arkitekt Dergisi*, 12, 42-49.

Varnacı Uzun, F. (2018). Öğrencilerin Aksaray'a ilişkin kentsel çevre algıları. *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu,* 458-468.

Worskett, R. (1969). *The character of towns*. London: The Architectural Pres.

Zmudzinska-Nowak, M. (2003). Searching for legible city form: Kevin Lynch's theory in contemporary perspective. *Journal of Urban Technology, 10(3),* 19-39. https://doi.org/10.1080/1063073032000175390

Yücel Dinç

2011 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. 2012 yılında bu üniversitede yüksek lisans eğitimine başlamış ve 2015 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimine başlamış ve 2020 yılında tezini tamamlayarak doktor unvanını almıştır. 2022 yılının Ağustos ayından

itibaren Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir. İlgi alanları; şehir coğrafyası, yerleşme coğrafyası, kültürel miras ve coğrafi bilgi sistemleri gibi konuları kapsamaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Yücel DİNÇ graduated from Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Arts and Sciences Department of Geography in 2011, He started his master's degree in this university in 2012 and graduated in 2015. In the same year, he started his doctoral studies at Marmara University Social Sciences Institute and completed his thesis in 2020 and received his doctorate. As of August 2020, he continues his academic studies as Assistant Prof at Hatay Mustafa Kemal University Department of Geography. Areas of interest; It covers topics such as urban geography, settlement geography, cultural heritage and geographical information systems. He is married and has two children.

E-posta: dyucel.13@hotmail.com; ydinc@mku.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 511-540 **DOI:**10.31198/idealkent.1638376

Geçici barınma alanlarında sosyo-demografik ve kültürel yapının etkileri: Hatay, Ovakent Mahallesi *

Fahriye Yavaşoğlu[1] Kadriye Burcu Yavuz[2]

Mine Özdemir[3] Esin Duygu Döner[4]

Öz

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Şubat 2023 Hatay Depremleri sonrası Antakya Ovakent Geçici Barınma Alanı'nda yaşayan afetzedelerin demografik ve kültürel özelliklerine dayalı mekânsal ihtiyaçlarını incelemektedir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve gözlemler yoluyla elde edilen bulgular, geçici barınma alanlarının ve birimlerinin sosyo-demografik ve kültürel farklılıkları karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu bağlamda, deprem öncesinde Ovakent Mahallesi'nde ikamet eden ve deprem sonrası aynı bölgede kurulan geçici barınma alanına yerleştirilen Özbek kökenli afetzedelerin özgün ihtiyaçları ile mevcut mekânsal düzenlemeler arasındaki uyumsuzluk ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Özellikle mahremiyet, geniş aile yapısı, eğitim ve sosyalleşme gibi temel ihtiyaçların standart tip projelerle karşılanamaması, gündelik rutinlere dönüşü olumsuz etkilemektedir. Çalışma, geçici barınma alanlarının tasarımında kullanıcıların demografik, kültürel ve sosyal gereksinimlerinin dikkate alınması, bu alanların katılımcı yaklaşımlarla iyileştirilmesi ve kalıcı konutların da benzer bir anlayışla planlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda barınma, sadece fiziksel ihtiyaçların karşılanması olarak değil, kültür, kimlik ve toplumsal bütünleşmenin de gözetildiği bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Geçici barınma alanları, 6 Şubat 2023 Depremleri, Özbekler, Ovakent Mahallesi, Antakya.*

Atıf/Cite

Yavaşoğlu, F., Yavuz, K. B., Özdemir, M., Döner, E. D. (2025). Geçici barınma alanlarında sosyo-demografik ve kültürel yapının etkileri: Hatay, Ovakent Mahallesi. *İdealkent* (48), 511-540. https://doi.org/10.31198/idealkent.1638376

[1] Araş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Afet Yönetimi ve Deprem Mühendisliği Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0771-237X
E-posta: fahriyeyavasoglu@gazi.edu.tr

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5309-4520 E-posta: kburcuyavuz@gazi.edu.tr

[3] Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0555-8815 E-posta: mineozdemir@gazi.edu.tr

[4] Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7369-9033 E-posta: esinduygudoner@gazi.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 12.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 26.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 511-540 **DOI:**10.31198/idealkent.1638376

Effects of sociodemographic and cultural structure in temporary shelter areas: Hatay, Ovakent Neighborhood

*

Fahriye Yavaşoğlu[5] Kadriye Burcu Yavuz[6]

Mine Özdemir[7] Esin Duygu Döner[8]

Abstract

This study examines the spatial needs of Uzbek disaster survivors residing in the Ovakent Temporary Housing Area following the February 6, 2023, Kahramanmaraş Earthquakes. Based on semi-structured interviews and field observations, the findings reveal that temporary housing areas and individual housing units often fail to accommodate the residents' socio-demographic and cultural needs. Standardized designs inadequately address requirements related to privacy, extended family structures, education, and opportunities for social interaction, hindering residents' ability to resume daily life. This study underscores the importance of planning temporary housing that reflects user needs, incorporates participatory methods, and applies these insights to the design of permanent settlements. Effective temporary housing must respond not only to physical necessities but also to residents' cultural identity, social cohesion, and sense of belonging.

Keywords *Temporary housing areas, 6 February 2023 Earthquakes, Uzbeks, Ovakent Neighborhood, Antakya.*

[5] Res. Asst. Dr., Gazi University, Disaster Management and Earthquake Engineering Application and Research Center, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0771-237X
E-mail: fahriyeyavasoglu@gazi.edu.tr
[6] Asst. Prof., Gazi University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5309-4520 E-mail: kburcuyavuz@gazi.edu.tr
[7] Res. Asst. Gazi University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0555-8815 E-mail: mineozdemir@gazi.edu.tr
[8] Res. Asst. Gazi University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7369-9033 E-mail: esinduygudoner@gazi.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 12.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 26.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Geçici barınma alanlarında yaşam süresinin uzun olması ve ihtiyaçların karşılanmasındaki kısıtlılıklar, bireylerin gündelik hayat rutinlerine devam edebilmesini ve afet sonrası iyileşme süreçlerini olumsuz etkileyebilir. Gündelik rutinlere dönülmesi, bireylerin afet öncesi tüketim alışkanlıklarını sürdürme eğilimlerini de artırmaktadır. Bu alışkanlıklar temel olarak demografik, kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklere göre farklılaşmaktadır. Dolayısıyla mekânı ve elektrik, su, doğalgaz gibi kentsel teknik altyapıyı kullanma eğilimleri de bu alışkanlıklara göre farklılık gösterebilir. Ancak, barınma ihtiyacının acil olarak karşılanmasının öncelik taşıması, kamu kaynaklarının sınırlı olması ve zaman kısıtları, özellikle akut dönemde kurulan geçici barınma alanlarının ve birimlerinin tek tip projeler şeklinde inşa edilmesini zorunlu kılabilir. Bu durum geçici barınma alanlarının, afet bölgesindeki topoğrafya ve iklim özellikleri ile afetzedelerin demografik, kültürel, ekonomik vb. özelliklerindeki farklılıklara bağlı ihtiyaçlarını karşılanmasında yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Geçici barınma temelde üç aşamaya ayrılmaktadır: barınma (sheltering), geçici konut (temporary housing), kalıcı konut (permanent housing) (FEMA, 2020). Quarantelli (1991) ise geçici barınma alanlarını dört evrede ele almaktadır: acil barınma (emergency sheltering), geçici barınma (temporary sheltering), geçici konut ve kalıcı konut. Acil barınma, afetin meydana gelmesi ile birkaç saat veya birkaç gece gibi zaman diliminde kullanılan barınak olanaklarını içermektedir. Planlı kurgulanmış olmayabileceği de öngörülen geçici barınma seçenekleri kısa süreli barınmaları içermektedir. Geçici konut alanları ise, planlı kurgulanan ve kalıcı konutlara geçilene kadar birkaç ay süreli barınmanın sağlandığı alanlardır. Son olarak kalıcı konut, hasar gören yapıların onarımı veya yeni konut alanlarının inşa edilmesi ile oluşturulan yapıları ifade etmektedir. Geçici konut ve kalıcı konut alanları, afetzedelerin gündelik rutinlerini yeniden kurabildiği alanlar olarak öngörülmektedir. Ancak bu tipoloji, tüm hanelerin veya tüm afet süreçlerinde takip edilmesi beklenen doğrusal bir ilerleme olarak düşünüldüğünde gerçekçi değildir. İnsanlar ve devletler, farklı ihtiyaçlar ve koşullar nedeniyle bu sırayı takip edemeyebilir (Quarantelli, 1991). Tipolojide tanımlanan birimlerdeki barınma süreleri farklılık gösterebilir. Örneğin, barınaklarda ortalama 6-11 ay kalması planlanan 2010 Haiti depreminden etkilenen insanlar, depremden 7 yıl sonra hala geçici barınaklarda yaşıyordu (Rahill vd., 2014; Özge, 2019, s. 99). Dolayısıyla

bazı haneler Quarentelli'nin (1991) aşamalarını atlayabilirken, bazıları için geçici barınaklar kalıcı hale gelebilmektedir (Peacock vd., 2018). Afetin boyutunun ve yönetsel karmaşıklığının artması, barınma yerleri ve türlerinin artmasına, aynı zamanda barınanların sayısının yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu gibi durumlar, kalıcı konuta geçme aşamasının uzamasına neden olabilmektedir (FEMA, 2009, s. 6). Dolayısıyla her bir afet için öznel koşullar söz konusudur ve geçici barınma alanlarındaki ortalama yaşam süresi olarak belirli bir zaman aralığı tanımlanması mümkün değildir. Bu nedenle, geçici barınma sürecinde olası kullanıcıların ihtiyaçlarının karşılanması iyileşme sürecinin kesintiye uğramaması için önemlidir.

Geçici barınma alanlarının planlanmasına ilişkin uluslararası ve ulusal standartlarda yer seçimi, birim büyüklüğü, yaklaşma ve çekme mesafeleri ve donatılar gibi temel unsurlar yer almaktadır (UNHCR, 2007; Sphere Association, 2018; AFAD, 2015; TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2023). Standartlar, ortalama insani yaşam koşullarının sunulması ve barınma sorunun hızlı çözülebilmesini sağlayan önemli rehberleri oluşturur. Ancak yere özgü olan iklim, peyzaj ve kültürel koşullar bu standartlar arasında bulunmamaktadır. Fiziksel mekân ve konum, yalnızca ekonomik hayatla değil aynı zamanda tarih, kültür, topluluk, aile, maneviyat ve daha fazlasıyla ilişkilidir (IRP, 2010, s.32). Geçici barınma birimleri (konteyner, prefabrik vb.), basit bir fiziksel yapı olarak geliştirilmemeli; kullanıcıların sosyal olarak bütünleşmiş hissetmelerini ve insanların güvenli ve onurlu bir yaşam sürdürebileceği alanlar sağlamalıdır (IFRC, RCS, 2013). Barınma birimleri standartları, kullanıcıların mahremiyeti ve güvenliği dikkate alınarak belirlenmelidir. Ayrıca kullanıcıların daha fazla mahremiyet elde etmek için barınaklara alan ekleme olanağı sunan tasarım esnekliği sunulmalıdır (IOM, 2012). Buna ek olarak, geçici barınma çözümlemeleri, kullanıcıların geleneksel değerleri, inançları, aile büyüklükleri, cinsiyet kapsayıcılığı ve yerel mimari biçimlerine uygun olmalıdır. Geçici barınma alanlarını planlarken fiziksel çevre özellikleri, iklim özellikleri, muhtemel kullanıcıların istek ve ihtiyaçları gibi faktörler dikkate alınmalıdır. Aksi durumda, afetzedeleri etkileyen çevresel, ekonomik, teknik ve sosyokültürel sorunlara neden olabilmektedir (Bashawri vd., 2014).

Geçici barınma yaklaşımları, tasarım detayları ve tipolojileri; bölgeler, ülkeler ve hatta aynı ülke içerisindeki farklı etnik gruplar arasında farklılık göstermektedir (IOM, 2012). Bu durum, geçici barınma uygulamalarında yerel ve kültürel özelliklerin önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, afet yönetimi ve insani yardımın yerelleştirilmesine ilişkin güncel

politika tartışmaları, müdahalelerin yerel kültür, tarih ve geleneklerle ne ölçüde uyumlu olduğunu değerlendirmeye odaklanmaktadır (Revees, 2024; Haines, 2024; Hirino ve Nurdin, 2024). Afet araştırmaları, yereldeki bilginin kullanılmasının afetten etkilenen insanlara yönelik hizmet sunumunun etkinliğini artırdığını ve iyileşme süreçlerini olumlu yönde desteklediğini ortaya koymaktadır. Yereldeki bilgiler, insanlar arasındaki ilişkileri daha geniş ve derin bir bağlama oturtarak, yardım faaliyetlerinin daha uygun ve etkili biçimde gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır (Hirino ve Nurdin, 2024). Toplumun tüm bileşenlerinin planlama ve uygulama süreçlerine dâhil edilmesi, olası hataların önüne geçilmesini sağlamaktadır. Toplum düzeni ve işleyişinde yapılacak herhangi bir değişikliğin ihtiyaçlar üzerindeki etkisini en doğru şekilde değerlendirebilecek olan, yine toplumun kendisidir (IRP, 2010). Bu nedenle, plancılar geçici konut seçeneklerinin kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamasını, halkın katılımı yoluyla sağlamalıdır. Geçici barınma alanlarının ve birimlerinin, zaman içinde farklılaşan ihtiyaçlara yanıt verebilecek şekilde esnek ve uyarlanabilir olması gerekmektedir. Bu da, değişen koşullara göre alanların yeniden düzenlenebilmesini mümkün kılar. Dolayısıyla, kullanıcı ihtiyaçlarının belirlenmesi ve afetten etkilenen topluluk üyelerinin karar alma süreçlerine etkin biçimde katılımının sağlanması büyük önem taşımaktadır (Pezzica vd. 2021). Afetzedelerin, hem kurtarma sürecine hem de geçici barınma alanlarına ilişkin karar alma mekanizmalarına katılımı, afetin yarattığı olumsuz etkilerin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Bu süreçte, afete maruz kalan bireylerin iletişim kapasitelerini artırmak amacıyla sosyal ağların güçlendirilmesi önemlidir. Sosyal ağların geliştirilmesi için; televizyon, radyo, internet, cep telefonu, gazete, broşür, poster, bilgi paketleri, yerel komiteler, atölye çalışmaları ve eğitim programları gibi çeşitli iletişim araçlarından faydalanılabilir (IOM, 2012).

Afetin niteliği ve büyüklüğü, geçici barınma ihtiyacının boyutunu, kapsamını, ölçeğini, yardımın süresini, aynı zamanda bu alanlardaki barınma süresinin uzunluğunu belirler (FEMA, 2020, ss.6-9; 2020). 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş ve 20 Şubat 2023'te Hatay merkezli meydana gelen depremler, Türkiye'nin Güneydoğusundaki on bir ili etkilemiştir. 31 Aralık 2022 itibarıyla bölgede yaşayan 14 milyon kişi depremden doğrudan etkilenmiştir. Etkilenen nüfus, ülke nüfusunun %16'sını oluşturmaktadır. Resmi rakamlara göre depremler sonucunda 50.783 kişi hayatını kaybetmiş, 115.353 kişi yaralanmış, 37.984 bina yıkılmıştır (AFAD, 2023).

Çalışma alanın bulunduğu Hatay, depremden en şiddetli şekilde etkilenen il olmuştur. Deprem bölgesindeki ağır hasarlı veya yıkılan binaların %42'sinin Hatay'da yer aldığı saptanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Geliştirme Müdürlüğü, 2023). Çalışma alanı olan Ovakent mahallesinde mevcut yapı stoğunun %71'inin yıkılacağı tespit edilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2023, Antakya kent bütünü yapı bazında hasar tespiti verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır). Türkiye'de bölgesel yıkıma neden olan 2023 Depremleri, önemli bir barınma sorununu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, afetten etkilenen alanın ve nüfusun büyük olması kalıcı konutlara geçiş sürecini uzatmış ve geçici barınma alanlarındaki ikamet süresinin artmasına neden olmuştur. Bu durum, orta vadeli dönemde afetzedelerin barınma ihtiyaçlarının barınakların sağlanması şeklinde karşılanmasına yol açarak iyileşme sürecinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Buna ek olarak, geçici barınma konusunda sunulan hizmetlerin etkinliğinin azalmasına ve maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, afetzede ihtiyaçlarının karşılanması için geçici barınma alanları ve birimlerinin sosyo-demografik ve kültürel yapıya uygun olarak planlanması öncelik olmalıdır. Mümkün olmadığı durumlarda, kullanıcı ihtiyaçlarının karşılanması için, takip eden dönemlerde iyileştirme ve uyum programlarının yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, Antakya Ovakent Geçici Barınma Alanında yaşayan afetzedelerin barınma ihtiyaçlarının demografik ve kültürel yapı özellikleri çerçevesinde, alan ve birim ölçeğinde tespit edilmesi olarak belirlenmiştir. Çalışma alanında yaşayan afetzedelerin büyük çoğunluğu, Türkiye'ye 1982 yılında Afganistan'dan göç eden Özbek asıllı ailelerdir. Deprem öncesinde Ovakent Mahallesinde yaşayan Özbek topluluk, sosyo-demografik, kültürel ve sosyal açıdan kendine özgü dinamiklere sahiptir. Topluluğun söz konusu farklı özellikleri, topluluk üyesi bireylerin mekânsal ihtiyaçları ve mekân kullanımı alışkanlıklarını belirlemektedir.

Bu çalışmayla, geçici barınma alanlarında demografik ve kültürel özellikler nedeniyle karşılaşılan sorunların belirlenmesi ve tip projelerin çeşitlendirilmesinde yol gösterici ilkelerin geliştirilmesine olanak sağlayan bulguların belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırma soruları ise farklı sosyo-demografik veya farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip afetzedelerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşadıkları sorunların çözü-

müne, afet sonrası geçici barınma alanlarının mekânsal dizilim örüntüsüne, birim özelliklerine, afetzedelerin alan içerisine yerleştirilmesinde dikkat edilmesi gereken kriterlere odaklanmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın yöntemi, yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve gözlemlerden oluşmakta olup, 27 Nisan 2023 tarihinde Gazi Üniversitesi'nden etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir. Gözlemler, yapılandırılmamış ve yapılandırılmış gözlemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yapılandırılmamış gözlemlerle alanların yapılı çevre özellikleri ve yaşayanların yoğun olarak kullandıkları alanlar saptanmıştır. Ovakent Mahallesinde, Çadır kentte ve konteyner kentte ayrı ayrı yapılan gözlemlerde birim, küme, mahalle ve alan ölçeğindeki mekânsal örüntüleri tespit etmek üzerine gözlemler gerçekleştirilmiştir. Yapılandırılmamış gözlemler, her bir alan için 4 araştırmacı tarafından yapılmıştır ve eskizler aracılığıyla ifade edilmiştir (n=12). Yalnızca konteyner kentte yapılan yapılandırılmış gözlem ile Lefebvre'nin (1992; 2004) geliştirdiği ritimanaliz kavramı çerçevesinde insanların gündelik hayatları içerisindeki hareketliliği gözlemlenmiştir. Yapılandırılmış gözlemler, hafta içi ve hafta sonu sabah ve akşam (n=4) zamana bağlı olarak yapılmıştır. Gözlemler sonucunda, mahallenin mevcut durumu, barınma birimlerinin ve alanlarının yapısı, sosyal dinamikler, toplulukların gündelik hayat rutinleri ve etkileşimleri saptanmıştır.

Derinlemesine görüşmeler; yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış olarak ikiye ayrılmaktadır. Yapılandırılmamış derinlemesine görüşme, 3 katılımcıyla Ovakent mahallesi yerleşimin alanı teknik gezisi kapsamında yapılmıştır ve tek görüşmedir. Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler, 13 hanehalkı ve 6 görevli ile konteyner kent yerleşkesinde yapılmıştır. Hanehalkı görüşmelerinde; katılımcıların hanehalkı bilgilerini de ele alacak şekilde demografik bilgiler, deprem-konteyner kent arasındaki süreç deneyimi, gündelik hayat ve aktiviteler, konteyner kentte karşılaşılan sorunlar, temel ihtiyaçlar, mekânsal ve alansal ihtiyaçlar, yaşam koşulları sorgulanmıştır. Görevli görüşmelerinde; demografik bilgiler, deprem-geçici barınma alanı arasındaki süreç deneyimleri, görev süresi ve bilgisi, barınma koşulları, hizmet sunumu ve deneyimler kapsamında görev aldığı konteyner kent hakkında detaylı bilgiler sorgulanmıştır. Barınma alanında yaşayanların ilettiği görüşme verileri, NVivo 14 yazılımı

kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, alan ve birim tasarımı/planlanması, gündelik hayat, beslenme, ulaşım, eğitim ve sağlık konularını içeren bulgular saptanmıştır. Görevli görüşmelerinde, hanehalkı görüşmelerinde alınan bilgilerin güvenilirliğinin test edilmesi ve çapraz bir sorgulama yapılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda özellikle alan yönetiminde görevli Özbek asıllı görüşmecilerin ilettiği verilerin sosyo-kültürel ve demografik yapının anlaşılmasında önemli katkıları olmuştur.

Sınırlılıklar

Saha çalışması sırasında, görüşmeler gündüz yapıldığı için hanehalkı araştırması için erkek katılımcı bulmakta güçlük yaşanmıştır.

Dil engeli nedeniyle yalnızca bir Suriyeli hane ile görüşme yapılabilmiştir. Türkçe bilmeyip yalnızca Arapça konuşan Antakyalı ve Suriyeli hanelerle görüşme yapılamamıştır. Özbek Türkleri, Türkçe konuştuğu için herhangi bir dil sorunu yaşanmamıştır.

Alan Araştırmasının Özgün Durumları

Katılımcıların afetzede olması, psikolojik durumlarının hassasiyetini artırmıştır. Bu nedenle, afetzedelerin aktarmak istedikleri deneyimlerin kesintiye uğramaması adına görüşmeler dikkatli ve kesintisiz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmenin çerçeve soruları, katılımcının aktarmak istediği iletilerin akışına göre yönlendirilmiştir.

Görüşmeler, konteyner önlerinde ve konteynerler arasında oluşturulan sokaklarda ve nadiren konteynerlerin içerisinde gerçekleştirilmiştir. Kamusal alanda gerçekleştirilen görüşmelere sokakta bulunan diğer afetzedelerin de başlangıçta dinleyici olarak katıldıkları, bir süre sonra görüşme sorularını ayrıca kendilerinin de yanıtladığı ve not edilmesini istedikleri gözlemlenmiştir. Bu gibi durumlarda araştırmacılar, çevreden gelen katılımcıların yanıtlarını da not ederek aynı görüşme formunda farklı konuşmacı şeklinde transkript ederek analize dahil etmiştir.

Barınma alanında yaşayan afetzedelerin psikolojik durumlarının hassasiyeti, kamusal alanda yapılan görüşmelere katılım istekleri, tek uyrukla yapılacak bir araştırmanın ayrıcalık olarak nitelendirilebileceği ve toplumsal gerginliğe neden olma ihtimalleri göz önünde bulundurularak araştırma örneklemi farklı uyruklu katılımcıları kapsayacak şekilde Ovakent Geçici Barınma Alanı olarak kurgulanmıştır. Bu veri yapısı, farklı uyruklu katılımcıların mekansal ihtiyaçlarının benzediği-ayrıştığı durumların saptanmasını ve karşılaştırma yapılmasını mümkün kılmıştır.

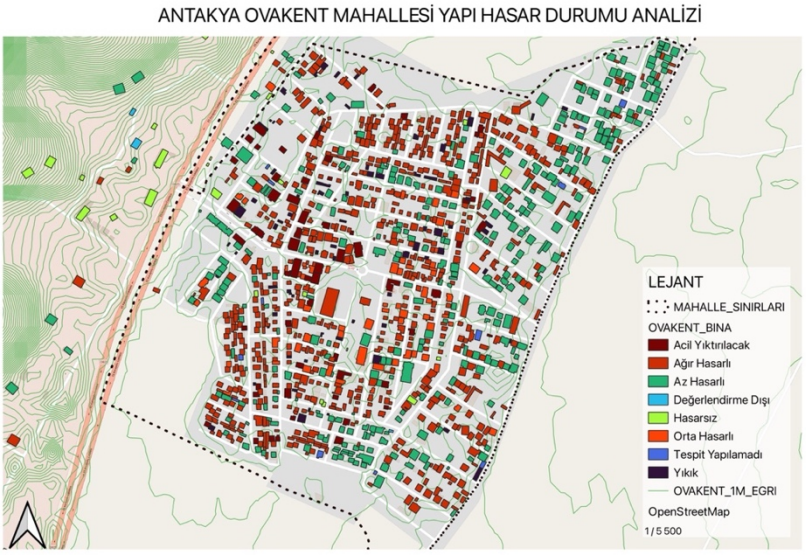
Çerçeve sorularında yer alan 'nerelisiniz?' sorusunun yanıtı olarak bireylerin kendini Özbek, Türk, Antakyalı ve Suriyeli olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Bu yanıt kimlik ve aidiyet hissettikleri kültür ile ilişkili olması nedeniyle değiştirilmeden çalışmada uyruk olarak değerlendirilmiştir.

Veri

Araştırmada kullanılan veriler, saha çalışması kapsamında yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve gözlemler yoluyla elde edilmiştir. Veri seti, derinlemesine görüşme notlarının deşifresi, gözlem notları ve gözlemler sırasında yapılan mekânsal analiz eskizlerinden oluşmaktadır.

Örneklem

Çalışmanın mekânsal örneklemi, Antakya Ovakent Mahallesi ve Ovakent geçici barınma alanlarıdır (Harita 1, Şekil 1). Antakya ilçesine bağlı bir mahalle statüsünde olan örneklem, ilçe merkezine 18 km uzaklıktadır. 2023 depremleri mahalledeki yapı stoğunu önemli ölçüde etkilemiştir (Harita 1).

Harita 1. Antakya, Ovakent Mahallesi 2023 yılı Yapı Hasar Durumu (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2023, Antakya kent bütünü yapı bazında hasar tespiti verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

1362 adet yapı bulunan mahallede, yıkık (77), acil yıktırılacak (66), ağır hasarlı (743), orta hasarlı (64), değerlendirme dışı (6), tespit yapılamayan (12) olmak üzere toplam 968 adet yapının yıkılacağı saptanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2023, Antakya kent bütünü yapı bazında hasar tespiti verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır).

2018 yılından sonra nüfusu azalan Ovakent Mahallesinin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2022 yılı ADNKS verilerine göre nüfusu 7349 kişidir. Mahallenin ilk sakinleri, 1982 yılında Afganistan'dan getirilen ve 172 aileden oluşan (789 kişi) Özbek Türkleri ve heyelan riski nedeniyle Belen ilçesi Kömürçukuru mahallesinden getirilen 150 hanedir (Dikmen vd, 2019). Akrabalık ve tanışıklık üzerinden kurulan bağlar ile Özbek asıllı göçmen nüfus takip eden yıllarda da mahalleye gelmeye devam etmiştir (Yavuz vd., 2024, s.55). Deprem sonrası mahallelerinden uzaklaşmak istemeyen Ovakent nüfusu, mahallelerinin hemen güney doğusunda bulunan tarım arazilerinde önce AFAD çadırlarına yerleştirilmiş, ardından yine mahallenin doğusunda, çadırların güneyinde bulunan AFAD konteynerlerine yerleştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Ovakent Mahallesi Çalışma Alanı. A) Ovakent Mahallesi, b) Çadır Alanı, c) Konteyner Alanı (Atlas Harita ve Google Earth Pro uydu görüntüleri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Alan araştırması sırasında, Şekil 1'de görülen çadır alanının söndürülme aşamasında olduğu, çadır ve konteyner alanı arasındaki bölgenin ise düzensiz bir şekilde yerleştirilmiş bireysel çadırlardan oluştuğu belirtilmelidir.

Bulgular

Bulgular sosyo-demografik ve kültürel yapı, mekân kullanımı ve mekânsal ihtiyaçlar ve mekânsal ihtiyaçların sosyo-demografik ve kültürel yapı ile ilişkisi başlıkları altında değerlendirilmiştir. Sosyo-demografik ve kültürel yapıya ilişkin bulgular, literatür taraması, yapılandırılmamış gözlemler, konut tipolojisi incelemesi ve mahalle teknik gezisi kapsamında Özbek göçmenlerle yapılan yapılandırılmamış derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Yapılandırılmamış derinlemesine görüşme katılımcılarının demografik bilgileri

Görüşme kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	Uyruk
Görüşme 9.1	Erkek	30	Lisans	Türk
Görüşme 9.2	Erkek	65+	Ortaokul	Özbek
Görüşme 9.3	Erkek	43	Lisans	Özbek

Mekân kullanımı ve mekânsal ihtiyaçlar başlığında ele alınan; çadır alanına ilişkin bulgular, yapılandırılmamış gözlemlere; konteyner alanına ilişkin bulgular, yapılandırılmamış ve yapılandırılmış gözlemler ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşme yapılan katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 2 ve 3'te gösterilmektedir.

Tablo 2. Geçici barınma alanında yaşayan katılımcıların demografik bilgileri

Görüşme kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	Uyruk
Görüşme 1.1	Kadın	37	İlkokul	Özbek
Görüşme 2.1	Erkek	70	İlkokul	Türk
Görüşme 2.2	Erkek	42	İlkokul	Türk
Görüşme 2.3	Kadın	40	İlkokul	Türk
Görüşme 2.4	Kadın	38	Ortaokul	Suriyeli
Görüşme 3.1	Kadın	33	İlkokul	Özbek
Görüşme 4.1	Kadın	37	Ortaokul	Antakyalı
Görüşme 4.2	Erkek	46	Ortaokul	Antakyalı
Görüşme 5.1	Kadın	23	İlkokul	Özbek

Görüşme 5.2	Erkek	27	İlkokul	Özbek
Görüşme 6.1	Kadın	38	İlkokul	Özbek
Görüşme 7.1	Kadın	30	İlkokul	Özbek
Görüşme 8.1	Kadın	65+	Okuma yazma bilmiyor	Antakyalı

Tablo 3. Görevli görüşmeleri katılımcılarının demografik bilgileri

Görüşme kodu	**Cinsiyet**	**Yaş**	**Eğitim durumu**	**Uyruk**
Görüşme 10.1	Erkek	30	Lisans	Türk
Görüşme 11.1	Erkek	27	Lisans	Türk
Görüşme 12.1	Kadın	28	Lisans	Türk
Görüşme 13.1	Erkek	47	Lisans	Türk
Görüşme 13.2	Erkek	43	Lisans	Özbek
Görüşme 13.3	Erkek	45	Lisans	Özbek

Saha çalışması esnasında 499 konteyner bulunan barınma alanında, alanda kamusal hizmetlerin sunumunda görevli olan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) (1 kişi), Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) (3 kişi), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2 kişi), Toplum Yararına Programlar (TYP) (11 kişi), Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) (2 kişi) çalışanlarının aynı zamanda çadır yerleşim alanında da görev yaptığı saptanmıştır. Bakanlık çalışanları ile saha çalışması sırasında alanda olmamaları nedeniyle görüşme yapılamamıştır.

Sosyo-demografik ve kültürel yapı

2022 yılı nüfusu 7349 kişi olan mahallede eğitim seviyesi düşüktür. İleri yaşta olan Afganistan doğumlu Özbek asıllı kişilerin çoğunun Ovakent'te açılan kurslarda okuma ve yazmayı öğrendiği bilinmektedir. 50 yaş üzeri göçmenlerde okur-yazar sayısı azdır ve eğitim seviyesi düşüktür. Türkiye'de doğan ve 07-35 yaş aralığında kalan bireylerin çoğu ilkokul ve bir kısmı da ortaokul mezunudur (Dikmen vd., 2019).

Genç ve orta yaştaki bireylerin oluşturduğu ailelerde çekirdek aile yapısı yaygındır ve patriyarkal aile düzeni korunmaktadır (Yavuz vd., 2023, s.8). Baba soyundan/boyundan olan akraba evlilikleri yaygındır. Görüşmecilerden biri, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

> 'Kendi içimizde evleniyoruz. Dışarıya kız alıp veremiyoruz. Alınca bir daha topluma giremiyorsunuz.', '5 farklı kabile var. Afganistan'da o yüzden hiç düzelmiyor. Burada çok kalabalık 4 kabile var. Mesela onlar kendi aralarında kız vermezler. Irkçılık var.' (Görüşme 13.2).

Ovakent nüfusunun, %30'a yakın bölümünün ticaret, %40'a yakınının ev ya da atölye tipi üretimle geçindiği ve tarım ve hayvancılığın payının ise %8 kadar olduğu bilinmektedir (Çetin vd., 2015). Ticari faaliyetler içerisinde dokumacılık, dericilik ve konfeksiyon ürün üretimi baskındır. Üretim, çoğunlukla ev tipi sanayi üretimi şeklinde kadın emeğine, atölye tipi üretim şeklinde ise erkek iş gücüne dayalı imalat faaliyetlerinden oluşmaktadır (Yavuz vd., 2023:9). Kadın katılımcıların görüşmelerde belirttikleri ifadelere göre, kadınların ekonomik yaşama kısıtlı katılımlarının olduğu ve bu katılımın da mekânsal olarak konut ile sınırlı kaldığı anlaşılmıştır. 1982 yılında Türkiye'ye göçen katılımcı (Görüşme 9.2), ilk göçmenlere hane başına on dönüm arazi ve bir ev verildiğini belirtmiştir. Bu alanlarda çiftlik/küçük aile işletmelerince yapılan tarımsal üretim günümüze kadar devam etmiştir. Buna ek olarak, Türkiye'ye göç ettikten sonra, farklı iş alanlarında kendi atölye ve işletmelerini açan Afganistan kökenli göçmenlerin ekonomik faaliyetlerinin arttığı bilinmektedir. Alan araştırması kapsamında hem üretim hem de ürün ticaretinde kayıt dışılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılardan birinin ifadesiyle:

> 'İkametgâh en büyük sorun. İkametgâhla her yerde resmi olarak çalışabiliyorsun. İkametgâh olmayınca kaçak yaşıyorsun hem de topluma da uyum sağlayamıyorsun. En büyük sıkıntımız bu.' (Görüşme 13.2).

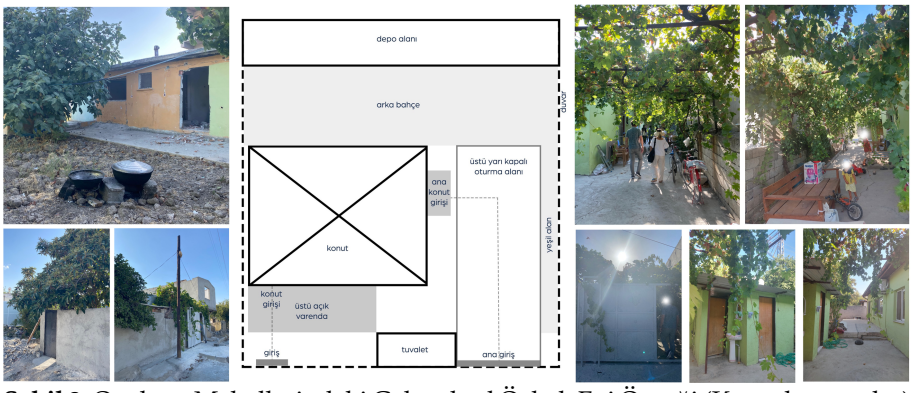
Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere kayıt dışı olma durumları, Özbek topluluğun hem ekonomik hem de toplumsal hayata uyum sorunu yaşamasının temel nedenlerinden biridir.

Mekan kullanımı ve mekânsal ihtiyaçlar

Mekânsal ihtiyaçlar, temel olarak çadır ve konteyner yerleşimlerinden oluşan Ovakent geçici barınma alanları üzerinden tespit edilmiştir. Ancak Özbek afetzedelerin barınma alanlarında karşılaştıkları sorunlar ve görüşmelerde belirttikleri ihtiyaçların yapısı, mekânsal kullanım alışkanlıklarının tespit edilmesini gerektirmiştir. Bu noktada, Ovakent mahallesi yerleşim yerinde deprem öncesi konut birimlerinin yapısı ve kamusal alan kullanımları incelenerek aşağıdaki bulgular saptanmıştır.

Ovakent Mahallesi Yerleşim Alanı

Gözlemlerde, mahallede bahçeli müstakil konut tipolojisinin yaygın olduğu saptanmıştır. Alan kullanımları ve yapı bölümlendirmesinin incelenmesi amacıyla geleneksel Özbek konutlarından birinde detaylı gözlem yapılmıştır (Şekil 2). İncelenen konut örneğinde kültürel özelliklere bağlı mekânsal farklılıklar olduğu saptanmıştır. Saptanan farklılıkların mahalledeki aynı tipolojideki yapılarda da olduğu alan incelemesinde gözlemlenmiştir.

Şekil 2. Ovakent Mahallesindeki Geleneksel Özbek Evi Örneği (Kaynak: yazarlar)

Sokağa cephe alan iki ana giriş ve ana girişi karşılayan konutun farklı cephelerinde farklı iki konut girişi bulunmaktadır. Konutun giriş kapılarının açıldığı odaların da cinsiyete bağlı olarak kullanıldığı konut sahibi tarafından özellikle belirtilmiştir. Kadın ve erkek kullanımlarının hane girişinden başlayan bu şekilde ayrışması, kapalı toplum yapısının yaşam alanına önemli bir yansımasıdır. Ön ve yan bahçe, hanehalkının yoğun olarak kullandıkları alanlardır. Arka bahçede tandır ve odun ocağı bulunmaktadır. Konut dışında çözümlenen diğer bir birim ise banyo ve tuvalet kullanımıdır. Son olarak, konut etrafında bahçe duvarlarının olduğu ve insan boyunu aştığı tespit edilmiştir. Konutun sahibi olan katılımcı (Görüşme 9.3), bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

'Herkesin sınırı böyle duvarlarla çevrilmişti, depremde hep yıkıldı. Yaşam alanı avlunun içinde. Komşuları görmeyeceğiz yani kimse kimseyi görmeyecek.'

Aynı katılımcı hane içindeki mahrem bölümünün yapısına göre ikinci banyo ve tuvalet birimlerinin konut dışında çözümlenmesini ve mahremiyeti sağlamak için mekânın nasıl şekillendirildiğini şu şekilde ifade etmiştir:

'Tüm aile burada bahçede otururuz, kahvaltıyı burada yaparız. Güneşe göre yerimizi değişiriz. İçeride de banyo var dışarıda da banyo ve tuvalet var. Dışardaki misafir tuvalet banyosu. Misafirin çıkış yeri de ayrı, misafir odası ayrı. Bayanların erkeklerin giriş yerleri ayrı. Genelde bütün evler böyle.'

Bahsedilen birimlerin yapı dışında çözümlenmesi, gündelik yaşam için avlu ve bahçe kullanımının önemi, mutfak kullanımı ile ilişkili pişirme elemanlarının açık alanda olması gibi tipoloji farklılıkları kültürel normlarla ilişkilidir. Dolayısıyla kültürel/toplumsal normların konutun mekânsal biçimlenişini etkilediği ve hane içinde mahrem alanların farklılaşmasına yol açtığı görülmektedir.

Kültürel özelliklerin ve mahremiyet yapısının, birim (konut) ölçeğindeki kullanım alışkanlıklarının ve mekânın şekillenmesindeki önemine benzer şekilde sokak (küme) ölçeğinde de etkileri bulunmaktadır. Alan çalışmasında aynı aileye/soya sahip bireylerin genellikle aynı konut alanı içerisinde veya aynı sokakta yaşadıkları saptanmıştır. Bu bulguyla ilgili olarak bir katılımcı şunu belirtmiştir:

> 'Sokak boyunca bu evlerde oturanlar akraba değildir ama aynı ırktandır öyle söyleyeyim.' (Görüşme 13.2).

Kapalı toplum yapısının kapalılık ölçütü alan, küme ve birim ölçeklerinde sırasıyla Özbek olmalarına, üyesi oldukları soya, geniş aile yapısına ve toplumsal cinsiyet rollerine göre farklılaşmaktadır. Alan ölçeğindeki bulgular, soyların (Görüşme 13.2'de kabile olarak tanımlanan geniş ailelerin) ve Özbek olmayanların mahallenin farklı bölgelerinde yaşamasına dayanmaktadır. Görüşme 13'te aktarılan bilgiler doğrultusunda, Özbek olmayanların genellikle 3-4 katlı apartmanlarda yaşadığına dair veriler, konut tipolojisinin farklılaşması üzerinden gözlemlenmiştir. Görüşme 13'te aktarılan bilgiler kapsamında Özbek olmayanların çoğunlukla 3-4 katlı apartmanda yaşadıkları ile ilişkili olarak konut tipolojisinin farklılaşması üzerinden gözlemlenmiştir. Konteyner alanında yapılan gözlemler ve görüşmeler de Özbeklerin alanın belirli bölgelerinde yoğunlaştığını göstermiştir. Suriyeli bir göçmenin bu bulguyla ilgili aktarımı şu şekildedir:

> 'Bunlara (Özbeklere), zaten ayrı bir köy yapılmış, Ovakent. Biz buraya Arapçada Afgan köyü diyoruz. Ayrı bir köyde oturuyorlar kimseye karışmıyorlar, şehre inmiyorlar her ihtiyaçları burada. Hepsi konteyner kentte kapının oraya yakın yaşıyor.' (Görüşme 2.4).

Görüşmeci, Özbeklerin bir arada yaşama eğilimi ve topluluğun kapalılık yapısının alan ölçeğinde geçici barınma alanında da devam ettirdiklerini belirtmektedir.

Ovakent Geçici Barınma Alanları

Çadırda yaşamaya devam eden nüfusun, konteynerlere yerleştirilmek için beklediği, konutlarının az veya orta hasarlı olması nedeniyle konteynere yerleştirilme önceliğinin bulunmadığı ya da konteynerlerde güvende hissetmedikleri için çadırda kalmayı tercih ettikleri saptanmıştır.

499 konteynerin bulunduğu konteyner alanında, hanehalkı sayısı fazla olan ailelere mümkün oldukça ikinci konteyner verilmiştir (Tablo 4). Görüşme yapılan kişiler arasında Özbek ailelerin hanehalkı büyüklüğünün daha fazla olduğu saptanmıştır.

Tablo 4. Geçici barınma alanın yaşayan katılımcıların demografik bilgileri ve konteyner sayısı

Görüşme kodu	Hanehalkı büyüklüğü	Uyruk	Konteyner sayısı
Görüşme 1.1	12	Özbek	2
Görüşme 2.1	2	Türk	1
Görüşme 2.2	2	Türk	1
Görüşme 2.3	2	Türk	1
Görüşme 2.4	3	Suriyeli	1
Görüşme 3.1	9	Özbek	2
Görüşme 4.1	5	Antakyalı	1
Görüşme 4.2	2	Antakyalı	1
Görüşme 5.1	4	Özbek	1
Görüşme 5.2	4	Özbek	1
Görüşme 6.1	7	Özbek	1
Görüşme 7.1	4	Özbek	1
Görüşme 8.1	1	Antakyalı	1

Alandaki AFAD konteynerleri 21 m^2 ve tek tiptir. Görüşmecilerin iletileri, birim kategorisinde (Tablo 5) ve alan kategorisinde (Tablo 6) farklı alt temalarda kodlanarak tematik içerik analizi yapılmıştır.

Tablo 5. Birim kategorisi tema ve alt temalarında 'var' tanımlamaları

Kategori: Birim	Alt tema	Görüşmeler	Frekans	%
Birim büyüklüğü	Yeterli	2.1, 2.3, 4.2, 5.1, 7.1,8.1	6	46
	Yetersiz	1.1, 2.2, 3.1, 4.1, 6.1	5	38
Mutfak	Koku sorunu	1.1, 2.1, 2.2,	3	23
	Küçük olma sorunu	1.1, 2.2, 4.1	3	23
Banyo, Tuvalet	Koku sorunu	2.1, 4.1,	2	16
	İçeri su akma sorunu	3.1, 4.1, 5.1	3	23
İklim	Isınma sorunu	2.1, 3.1, 5.1, 8.1	4	31
	Yağmura bağlı akma ve su baskını sorunları	1.1, 2.1, 3.1, 4.1, 4.2, 5.1, 7.1, 8.1	8	62

Bulgular, birimde (konteynerde) yaşayan kişi sayısı 4'ün altında olan görüşmecilerin birim büyüklüğünü yeterli bulduğunu, 4 ve üzerinde kişi yaşayanlar için ise yetersiz olduğunu göstermektedir. 3'ü Özbek, 1'i Türk, 1'i Antakyalı görüşmeci birimin kendileri için yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu durum, Özbek ve Antakyalı ailelerin hanehalkı sayısının 5'in üzerinde olması ile ilişkilidir. Bunların yanı sıra görüşmeciler, mutfak ile ilgili olarak koku ve küçük olmasına ilişkin sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Banyo ve tuvalet için ise koku ve oturma alanına su sızıntısı olmasına ilişkin sorunlarını belirtmişlerdir. İklim ile ilgili olarak katılımcıların, kış geldiğinde ısınma sorunu yaşayacakları kaygısı ve yağış olduğunda konteynere su sızacağı, sel baskını yaşanacağı kaygısı olduğu saptanmıştır. Özbek katılımcıların %67'si sel ve yağışa bağlı kaygılara sahiptir. Katılımcılar, kaygı nedenlerini mahalledeki yaşam süresince edindikleri deneyimlerle ilişkilendirmiştir.

Çocuk sahibi katılımcıların (örneklemin %63'ü), çocuklarının nerede eğitim alacakları ve kayıt koşulları hakkında bilgi sahibi olmadıkları ve bu nedenle kaygılı oldukları tespit edilmiştir. Barınma alanında ilköğretim alanı olduğu ancak kreş, anaokulu, lise gibi farklı yaş gruplarına yönelik eğitim alanlarının bulunmadığı saptanmıştır. Katılımcıların Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) konteynerini de eğitim alanı olarak nitelendirdikleri bu alt temadaki diğer bir bulgudur. Barınma alanında, sağlık alanı olduğu ancak alanda sürekli bir personelin bulunmaması nedeniyle barınanların çoğu zaman çadır barınma alanındaki sağlık alanında hizmet aldığı anlaşılmıştır. Sağlık alt temasındaki bulgulardan biri de ortak çamaşırhane kullanımı nedeniyle bulaşıcı hastalıkların yayıldığı kaygısıdır. Market temasındaki bulgular; barınanların tüm ihtiyaçlarını alandaki sosyal marketten karşılayamadıkları, bu ihtiyaçları alana yakın olan marketlerde karşıladıklarına yöneliktir.

Bu noktada Özbek katılımcıların, yoğun olarak tükettikleri ürünleri mahalledeki marketten temin etmeye devam ettiği saptanmıştır. Diğer katılımcıların da sosyal marketten sağlayamadıkları ihtiyaçlarını mahalleden veya Antakya'dan karşıladıkları tespit edilmiştir.

Tablo 6. Alan kategorisi tema ve alt temalarında 'var' tanımlamaları

Kategori: Alan	Alt tema	Görüşmeler	Frekans	%
Eğitim	Belirsizlik sorunu	2.1, 2.4, 3.1, 4.1, 6.1	5	38
	Eğitim alanı	2.1, 7.1	2	16
	Eğitim alanı olmaması sorunu	5.1, 6.1	2	16
Sağlık	Konteyner sağlık alanı	2.1, 8.1	2	16
	Çadır sağlık alanı	2.4, 3.1, 5.1, 6.1	4	31
	Süreklilik olmaması	2.1, 2.4, 3,1, 5.1, 8.1	5	38
	Ortak çamaşırhaneden kaynaklanan sorunlar	2.2, 2.3	2	16
Market	Sosyal marketten ihtiyaçlarını karşılayamama	2.3, 2.4, 4.1, 5.1	4	31
	Market ve manav olmaması sorunu	2.2, 2.3, 2.4	3	23
	Mahalledeki marketleri kullanma eğilimi	1.1, 2.4, 3.1, 5.1, 6.1	5	38
Sosyal Alanlar	Sosyalleşme alanlarının/imkanlarının olmaması	2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 4.1, 5.1, 6.1, 7.1, 8.1	10	77
	Kültürel etkinlik olmaması	4.1, 5.1, 6.1, 7.1	4	31
Ulaşım	Ana yolun uzak olması	1.1, 2.1, 2.3, 2.4, 3.1, 5.1, 5.2, 6.1	8	62
	Toplu taşıma olmaması sorunu	1.1, 2.1, 2.3, 2.4, 3.1, 5.1, 5.2, 6.1	8	62
	Yaya ulaşımının zorunlu hale gelmesi	1.1, 3.1, 5.1, 6.1	4	31

Katılımcıların %77'si sosyal alanların olmamasına ve %62'si ulaşım sıkıntısına dikkat çekmiştir. Ulaşım alt temasında, kent ve geçici barınma alanları arasında toplu taşıma olmaması, barınma alanlarından anayola ulaşmak için 2 km yürümek zorunda kaldıkları, özel taşıtı olmayanların ulaşım imkanlarının kısıtlı olduğu iletilmiştir.

Mekânsal İhtiyaçların Sosyo-Demografik ve Kültürel Yapı ile İlişkisi

Birim büyüklüğünün yetersiz olduğunu belirten görüşmecilerin %50'si Özbek ve hanehalkı büyüklüğü 5 kişinin üzerindedir. Geniş aile yapısının korunduğu bu haneler için konteyner büyüklüklerinin yetersiz kalmasına ve birim bölümlendirmesinin (oda) olmamasının ise hane içi mahremiyeti sağlayamamalarına neden olduğu saptanmıştır. Bu durum, tüm depremzedelerin karşılaştığı ortak bir sorundur. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça veya geniş ailenin birlikte yaşama durumu, birim büyüklüğünün yetersiz kalması ve birim bölümlendirmesi olmaması gündelik rutinlere dönülme sürecini olumsuz etkileyen temel sorundur. Geleneksel Özbek konutlarında hane içi mahrem alan ayrışması, geniş aile yapısının yaygın olması ve ortalama hanehalkı büyüklüğünün 5 kişinin üzeri olması birim özelliklerinin topluluğun ihtiyaçlarını karşılayamamasının temel nedenleridir.

Koku problemine ilişkin alt temalarda sorun tanımlayan Özbek bir görüşmeci 'yemek ve tuvalet kokusu konteynerden çıkmıyor, bu kokuda yaşamak çok zor' şeklinde rahatsızlığını iletmiştir. Görevli görüşmelerine katılan ve alanda yaşayan diğer bir Özbek görüşmeci (Görüşme 13.3); 'Koku çıkmıyor burada yemek yapıyorsunuz, koku çıkmıyor.' şeklinde aynı rahatsızlığı belirtmiştir. Genel bir sorun olarak görünse de Özbeklerin bu konuda rahatsızlık hissetme durumu, deprem öncesi yaşadıkları konutlarda ocak ve tuvaletin konut dışında çözümlenmesi ile ilişkilendirilebilir.

Mahallede konut ve sokağı ayıran bahçe duvarları mahremiyeti sağlayan önemli mekânsal araçlardan biridir. Alanda yaşam koşullarına uymayan durumlara ilişkin bir görüşmecinin iletileri şu şekildedir:

> 'Bizim kapı açıldığı anda karşıdan görünmememiz lazım. Burada banyo, tuvalet bile direkt kapıya bakıyor. Bakmaması lazım.' (Görüşme 13.2)

Bu duruma ilişkin başka bir görüşmeci (Görüşme 2.4), Özbeklerin konteyner kentte kapıya yakın bölgede bir arada yaşadıklarına dikkat çekmiştir. Görüşmecilerin ifade ettiklerine göre, topluluğun konteyner barınma alanında da birim kümelerinde bir arada yaşama çabasında olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla topluluğun mekânsal kullanım alışkanlıklarını, geçici barınma alanlarında da sürdürme eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür. Bu kapsamda, Özbeklerin mahremiyet algısı ve kapalı toplum yapısının, mekân kullanım alışkanlıkları üzerinde önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Özbek ailelerde hanedeki çocuk sayısının (4-5 çocuk) fazla olduğu, geniş aile yapısının yaygın olduğu saptanmıştır. Barınma alanlarında okul çağındaki çocuk sayısı fazladır. Farklı eğitim aşamalarına yönelik eğitim alanı ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak geçici barınma alanında yalnız ilköğretim alanı bulunmaktadır. Buna ek olarak, eğitimin barınma alanında ya da mahallede mi yapılacağı, kayıt yeri ve zamanı gibi bilgiler çalışmanın gerçekleştirildiği tarihte belirsizdir. Bu durumun, çocuklarda ve çocuk sahibi ailelerde kaygıya neden olduğu belirtilmiştir. Topluluğun gündelik rutinlerinde önemli bir yeri olan eğitim, aynı zamanda bir sosyalleşme alanı da oluşturmaktadır. Eğitim ihtiyacının nerede, ne zaman ve nasıl karşılanacağının belirsizliği gündelik rutinlere dönülmesini ve iyileşme sürecini olumsuz etkilemektedir.

Barınma alanlarında sosyalleşme alanlarının kısıtlı olduğu bulgusu mekânsaldır. Ancak sosyalleşme alanlarının yapısı ve sosyalleşme ihtiyaçları kültüre göre farklılık göstermektedir. Özbek olmayan katılımcılar kahvehane, kurs, kamusal açık alan gibi sosyalleşme alanları ihtiyaçları olduklarını belirtmiştir. Ancak Özbekler, kadınların kendi aralarında toplanabileceği kapalı mekanlar ve üretime katılabilecekleri dikiş atölyelerine ihtiyaç duyduklarını iletmiştir. Deprem öncesinde Özbek evlerinde dikiş makinaları bulunduğu ve mahalledeki dikiş atölyelerinin sosyalleşme için önemli olduğu görüşmeciler tarafından iletilen bilgilerdir. Konteyner kentte erkekler için kurulan dikiş atölyesi (Şekil 3), gündelik rutinlere dönülmesi bakımından olumlu etkiler yaratmıştır.

Şekil 3. Ovakent Mahallesi Çadır Barınma Alanı: Dikiş Atölyesi (Kaynak: yazarlar)

Farklı görüşmeciler (Görüşme 3.1, 13.2), konteyner geçici barınma alanında da dikiş makinaları ve atölyeler olmasının hem ihtiyaçlarını karşılamak hem de gelir sağlamak için iyi olacağını belirtmiştir. Atölyelerin,

deprem öncesinde kamusal alan kullanım imkanları zaten kısıtlı olan Özbek kadınlar için, deprem sonrası konteynerlerde daha da sınırlanan yaşam alanlarını genişletmek, ekonomik hayata katılımlarını artırmak ve diğer kadınlarla sosyalleşmelerini sağlamak açısından önemli mekanlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Ulaşım temasında saptanan sorunlar, mahallenin konumu ve sakinlerin araç sahipliği durumu ile değerlendirildiğinde deprem sonrası toplu taşımanın aksaması nedeniyle Özbek topluluğun erişim olanaklarını deprem öncesi durumdan daha kısıtlı hale getirmiştir. Bu durumun, göçmen topluluğun mekânsal olarak sınırlanması nedeniyle kentle etkileşiminin azalmasına ve barınma alanında karşılanamayan ihtiyaçların Antakya'dan temin edilmesini zorlaştırarak çeşitli sorunlara yol açabileceği öngörülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

AFAD konteynerlerinde yaşayan Ovakent sakinlerinin kendilerine özgü sosyo-demografik özellikleri (hanehalkı sayısı, aile yapısı vb.) ve kültürel farklılıkları (mahremiyet konusundaki hassasiyetleri vb.) bulunmaktadır. Topluluğun sahip oldukları bu farklılıklar, farklı mekânsal ihtiyaçların temel nedenidir. Dolayısıyla yaşamakta oldukları geçici barınma alanlarında diğer alanlardan farklı çözümlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Afetzedelerin stres düzeyi kalıcı konuta sahip olmadıkları süre boyunca artar. Bu nedenle, kalıcı konutlara geçişin en hızlı şekilde geçilmesi hedeflenmelidir (FEMA, 2020, s.10). Ancak, afetin boyutu ve yıkıcılığı nedeniyle söz konusu süreci kısaltmanın mümkün olmadığı 6 Şubat Depremleri gibi bölgesel afetlerde, geçici barınma alanlarındaki yaşam süresinin görece daha uzun olması beklenmektedir. Bu öngörü, geçici barınma alanlarında kullanıcı ihtiyaçlarının iyileşme döneminde periyodik olarak tespit edilmesini ve gerekli ihtiyaçların karşılanması için iyileştirmelerin sürekli bir şekilde yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Bulgular doğrultusunda yapılabilecek öneriler 5 temel grupta özetlenebilir: (1) Geçici barınma alanları ve birimleri, sosyo-demografik ve kültürel özellikler göz önünde bulundurularak geliştirilmelidir. (2) Kapalı toplum yapısına sahip göçmen gruplarında, içerideki sosyal rollerin güçlendirilmesi ve dezavantajlı grupların gözetilmesi amacıyla toplumsal

uyum ve eğitim programları uygulanmalıdır. (3) Geçici barınma alanlarının yer seçiminde ve hizmet sunumunda kamu kaynaklarının etkin ve akılcı kullanımının sağlanması için bireysel ve hanehalkı farklılıklarını kapsayıcı yaklaşımlar benimsenmelidir. (4) Farklı sosyo-demografik ve kültürel özelliklere sahip bireyler için geliştirilecek mekânsal çözümlerin katılımcılık yoluyla oluşturulması önemlidir. (5) Son olarak, deprem öncesinde Ovakent mahallesinde deprem sonrasında Ovakent geçici barınma alanlarında yaşayan Özbek topluluğun özellikle sosyo-kültürel özellikleri nedeniyle geçici barınma alanlarında ve birimlerinde yaşadıkları mekânsal, sosyal, ekonomik ve kültürel zorlukları aşmak için stratejik öneriler geliştirilmesi ve kalıcı konut alanlarının planlanmasında bu stratejilerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

'Evlerimiz hep müstakil. Biz apartmanda da oturamayız.' (Görüşme 13.2).

Görüşmeci yukarıdaki ifadesiyle, kültürel özelliklerin ve mekânsal kullanım alışkanlıklarının önemine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, tip projeler ve yetersiz planlama uygulamaları ile inşa edilen geçici barınma alanları, insanların ihtiyaçlarını karşılamamakta ve onları gündelik rutinlerini sürdüremeyecek koşullarda yaşamaya mecbur kılmaktadır. Afet durumunda en kısa sürede barınma sorunu çözülmelidir. Ancak barınak sağlanması, kaybedilen fiziksel yoksunluğun giderilmesi olarak düşünülmemelidir. Afetzedelerin fiziki mekanla birlikte kimlik ve mahremiyet kaybı yaşadıkları dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, afet sonrası barınak sağlamak kadar bireylerin ve toplulukların ihtiyaçları, barınma alanlarının tasarım kriterleri belirlenirken göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada, kapsamlı bir planlama yaklaşımı ile geçmiş deneyimlerden öğrenerek, etkilenen nüfusun demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalı hem acil yardım sağlanmalı hem de orta ve uzun vadeli iyileştirme programları uygulanarak deprem sonrası iyileşme süreçleri desteklenmelidir. İyileştirme programlarıyla dezavantajlı grupların toplumsal yaşama uyum sağlamasını desteklemektedir ve toplumsal dayanıklılığın arttırılması sağlanmalıdır. Kalıcı konut alanlarının planlanmasında yerel özelliklerin ve etkilenen topluluğun ihtiyaçlarının göz önünde bulundurularak kapsamlı ve katılımcı bir planlama yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir. Bu gereklilik, geçici barınma alanlarında saptanan kullanıcı memnuniyetsizliği ve gündelik rutinlere yeniden dönülmesini engelleyen koşulların tekrarlamaması için öncelikli öneme sahiptir.

Extended Abstract

Effects of sociodemographic and cultural structure in temporary shelter areas: Hatay, Ovakent Neighborhood

*

Fahriye Yavaşoğlu[9] Kadriye Burcu Yavuz[10]

Mine Özdemir[11] Esin Duygu Döner[12]

The earthquakes that struck Kahramanmaraş on February 6, 2023, and Hatay on February 20, 2023, directly affected eleven provinces in Southeastern Türkiye and a population of 14 million. The 2023 earthquakes caused not only physical destruction but also deepened a housing crisis and intensified spatial inequalities, laying the groundwork for broader processes of social transformation. In the immediate aftermath, the housing problem was addressed through tents, followed in the subsequent months by the deployment of containers and prefabricated homes. These temporary shelters quickly evolved into living environments where earthquake survivors carried out their daily lives. During this period, the urgency of addressing shelter needs, combined with limited public resources and time constraints, led to the construction of temporary housing units and settlements in the acute phase based on standardized, one-size-fits-all models. However, the region's topography and climatic conditions, along with variations in the demographic and cultural characteristics of the affected population, revealed the inadequacy of such uniform

[9] Res. Asst. Dr., Gazi University, Disaster Management and Earthquake Engineering Application and Research Center, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0771-237X
E-mail: fahriyeyavasoglu@gazi.edu.tr
[10] Asst. Prof., Gazi University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5309-4520 E-mail: kburcuyavuz@gazi.edu.tr
[11] Res. Asst. Gazi University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0555-8815 E-mail: mineozdemir@gazi.edu.tr
[12] Res. Asst. Gazi University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Ankara, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7369-9033 E-mail: esinduygudoner@gazi.edu.tr

designs in meeting actual needs. Moreover, the vast size of the affected area and population delayed the transition to permanent housing, thereby extending the duration of residence in temporary accommodations. As a result, the medium-term housing needs of survivors were met by prolonged use of emergency shelters, which had adverse effects on the recovery process.

In this context, this study examines the unique spatial needs shaped by the socio-demographic and cultural characteristics of disaster survivors, particularly members of the Uzbek-origin community, residing in the Ovakent Temporary Housing Area in Antakya following the earthquakes. The primary aim of the study is to explore how the construction of temporary housing areas based on standard, singular approaches impacts users' everyday routines, social relations, and identities, and to offer recommendations for more inclusive planning principles.

To achieve this, the study adopts qualitative research methods. The fieldwork is based on semi-structured in-depth interviews and structured/unstructured observations. The observations focused on analyzing the physical environment and user behaviors within the study area. Drawing on Lefebvre's concept of rhythm analysis, the study also examined the rhythms of daily life within the space-time dynamics of the temporary housing area. Interview themes included shelter experiences, spatial needs, daily routines, and access to services. Thematic content analysis was conducted using NVivo 14 software, enabling a comparative examination of the spatial requirements of participants from different ethnic backgrounds. Consequently, an inclusive sampling strategy was designed to accommodate this diversity. Participants' identity and belonging were assessed based on self-identification.

Accordingly, the spatial focus of the study is the Ovakent Temporary Housing Area. The earthquake survivors residing in Ovakent represent a heterogeneous group, characterized by varying family structures, sensitivities to privacy, and differing levels of familiarity with communal living. Among them, Uzbek-origin individuals who had lived in Ovakent prior to the earthquake demonstrated through lived experience that spatial design must align not only with physical needs but also with social and cultural dynamics. The needs articulated in interviews centered on a lack of privacy, inadequately sized housing units for extended families, the absence of communal areas to sustain social interactions, and insufficient spaces for children's education and socialization.

While it is crucial that post-disaster temporary housing solutions be implemented rapidly (FEMA, 2020), such urgency often sidelines the spatial and

psychosocial needs of users. As seen in the case of Ovakent, delays in transitioning to permanent housing prolong the temporary housing period, exacerbating spatial mismatches and increasing associated stress levels. This contributes to the emergence of a new regime of temporariness, in which the recovery phase itself becomes entangled with crisis. Therefore, temporary housing areas must be reimagined not merely as "waiting" spaces but as active sites of recovery. In this regard, the study's findings suggest that temporary housing areas should be understood as multi-layered spaces where processes of recovery, solidarity, and identity reconstruction unfold. Neglecting survivors' fundamental needs for identity, privacy, and social belonging results not only in the unsustainability of daily routines but also in the reproduction of trauma through space.

Based on these findings, the study proposes five key planning principles that should be considered in the design of temporary housing areas. First, spatial solutions must be developed based on users' socio-demographic and cultural characteristics. Small-scale housing units are insufficient for communities with extended family structures, and failure to provide for privacy disproportionately disadvantages vulnerable groups, especially women and children. Flexible and modular designs tailored to diverse user groups should replace uniform models. Second, for groups with traditional and closed social structures, internal solidarity should be reinforced through targeted education and support programs to facilitate social cohesion. In this regard, education and psychosocial support initiatives are of critical importance. Third, inclusive approaches that recognize differences at both individual and household levels should guide site selection for temporary housing to ensure efficient and equitable use of public resources. Fourth, participatory processes must be implemented in determining spatial solutions, and phased improvement programs should be carried out in temporary settlements. Learning from the experiences of disaster survivors not only enhances user satisfaction but also strengthens the space's role in the recovery process. Fifth and finally, the spatial mismatches experienced during the temporary housing phase must be considered in the design of permanent housing areas to ensure continuity in the recovery process. If survivors' spatial habits and cultural representations are overlooked during normalization, permanent housing areas risk becoming new sites of mismatch.

In conclusion, this study underscores the importance of understanding the right to housing not only as the fulfillment of physical needs but also as the preservation of cultural continuity, identity, and social integration. From this perspective, temporary housing areas should not be seen solely as spaces for

crisis intervention, but rather as the first stage of reconstruction and social recovery. In large-scale disasters where long-term temporality becomes the norm, the quality of temporary living environments directly influences the recovery trajectory. Therefore, post-disaster housing solutions must aim to provide both short-term protection and long-term social resilience. In line with these goals, planning approaches should recognize local needs, embrace socio-cultural diversity, and develop inclusive spatial strategies. Accordingly, this study is not merely a field investigation; it also offers theoretical and practical contributions to spatial justice, social integration, and recovery processes in the aftermath of disasters.

Kaynakça/References

AFAD (Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) (2015). Geçici Barınma Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi ve İşletilmesi Hakkında Yönerge. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.aile.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/goc-afet-ve-acil-durumlarda-psikososyal-destek/gecici-barinma-merkezlerinin-kurulmasi-yonetimi-ve-isletilmesi-hakkinda-yonerge.pdf adresinden erişildi.

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan (Kahramanmaraş) Mw: 7.7 – Mw: 7.6 Depremleri Raporu. 6 Mayıs 2025 tarihinde, https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf adresinden erişildi.

Altundağ Ünal M., Canlı M. (2019). Sulak Alanların Yok Edilmesinin Etkileri ve Amik Gölü Örneği. *Doğanın Sesi* (4), 49-66.

Bashawri A., Garrity S., Moodley K. (2014). An overview of the design of disaster relief shelters. *Procedia Economics and Finance*, 18, 924-931.

Coşkun M., Çetin B. (2022). Özbek Asıllı Afgan Göçmen Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Mekân Kullanımı: Ovakent Örneği. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(49), 386-410.

Çetin B., Gün İ. (2015). Türkiye'ye göçen Özbeklerde iktisadi kültür ve adaptasyon süreci. (İçinde: Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay, Editör: S. Zaman, O. Coşkun, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları 1056) 535-565.

Dikmen F., Topaloğlu Y., Atalay İ., Bosnali, S. (2019). Hatay/Ovakent Afganistan Göçerlerinin Kültürel Evrilmesi Üzerine. *Kafkas Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Degisi*. 23(Bahar), 47-72.

FEMA (Federal Emergency Management Agency) (2009). 2009 Disaster Housing Plan. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.fema.gov/pdf/emergency/disasterhousing/FEMA2009HousingPlan.pdf adresinden erişildi.

FEMA (Federal Emergency Management Agency) (2020). Planning Considerations: Disaster Housing. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.fema.gov/sites/default/files/2020-07/planning-considerations-disaster-housing.pdf adresinden erişildi.

Göçmez E. (2008). Afganistan'dan Gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği). (Yüksek lisans tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Tez no: 234571).

Haines, D. (2024). Recovering the status quo: tipping points and earthquake aftermaths in colonial India. *Disasters*, *48*(1), e12602.

Hirino, M., Nurdin M. R. (2024). Local knowledge as the basis of disaster management and humanitarian assistance. *Disasters.*

IFRC, RCS (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies) (2013). Post-disaster shelter- Ten designs. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.shelterprojects.org/tshelter-8designs/10designs2013/2013-10-28-Post-disaster-shelter-ten-designs-IFRC-lores.pdf adresinden erişildi.

IOM (International Organization for Migration) (2012). Transitional shelter guidelines. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/our_work/Shelter/documents/Transitional%20Shelter%20Guidelines%20-%202012.pdf adresinden erişildi.

IRP (United Nations Office for Disaster Risk Reduction International Recovery Platform) (2010). Guidance Note on Recovery: Shelter. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/in/guidance_note_on_recovery_shelter.pdf adresinden erişildi.

Korkmaz H., Gürbüz M. (2008). Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi. *Marmara Coğrafya Dergisi* (17), 1-26.

Margerum R. D. (2002). Collaborative Planning: Building Consensus and Building a Distinct Model for Practice. *Journal of Planning Education and Research*, 21(3), 237-253.

Özge Ç. (2019). Afet ve acil durum sonrası sürdürülebilir geçici konut uygulamalarının incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Peacock W. G., Van Zandt S., Zhang Y., Highfield W. E. (2018). Inequities in Long-Term Housing Recovery After Disasters. *Journal of the American Planning Association*, 84(4), 343-355.

Pezzica C., Cutini V., Bleil de Souza C. (2021). Mind the gap: State of the art on decision-making related to post-disaster housing assistance. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 53, 101975, 1-15.

Quarantelli E. L. (1991). Patterns of sheltering and housing in American Disasters. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://udspace.udel.edu/items/0970f261-25c3-4d21-9fc8-9bf86d4532c1 adresinden erişildi.

Rahmayati Y. (2016). Rethinking Post-Disaster Housing Reconstruction: A post-occupancy evaluation of the rural housing in Aceh, Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 15, 114-126.

Revees C. (2024). Plague and local response in North China, 1900-28. *Disasters*, 48, 1-15.

Sphere Association (2018). The Sphere Handbook: Humanitarian charter and minumum standards humanitarian response. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.spherestandards.org/handbook/editions/ adresinden erişildi.

TMMOB Şehir Plancıları Odası (2023). Geçici Barınma Alanları yer seçimi ve yerleşimi nasıl olmalıdır? 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.spo.org.tr/detay.php?sube=0&tip=2&kod=12183 adresinden erişildi.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2023). Medas Veri Tabanı. 1 Kasım 2024 tarihinde, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1 adresinden erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Geliştirme Müdürlüğü. (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu. 6 Mayıs 2025 tarihinde, https://www.sbb.gov.tr/2023-kahramanmaras-ve-hatay-depremleri-raporu/ adresinden erişildi.

UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) (2007). Handbook for Emergencies: Refworld. 10 Şubat 2025 tarihinde, https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2007/en/110283 adresinden erişildi.

Yavuz K. B., Yavaşoğlu F., Döner, E. D., Özdemir M., Tan S. (2024). *6 Şubat Kahramanmaraş ve 20 Şubat Hatay Depremleri Sonrası Geçici Barınma Alanlarına İlişkin Çözüm Önerileri: Antakya Örneği.* TÜBİTAK 1002-B Proje Raporu. Proje No: 123K335, Ankara.

Fahriye Yavaşoğlu

Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde almıştır. Yüksek lisans ve doktora araştırmalarını Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında tamamlamıştır. Kadrosu, Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde bulunan araştırmacı, Gazi Üniversitesi, Afet Yönetimi ve Deprem Mühendisliği Uygulama ve Araştırma Merkezinde misafir araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Akademik ilgi alanları ve çalışma konuları arasında coğrafi bilgi sistemleri, dirençli kentler, bölgesel gelişme, sosyal ağlar, girişimcilik, kooperatifçilik, afet sonrası yeniden yapılanma yer almaktadır.

She earned her bachelor's degree in the Department of City and Regional Planning from Selçuk University. She conducted her master's and doctoral research in the City and Regional Planning Department at Gazi University. Although she is officially affiliated with the Department of City and Regional Planning, Faculty of Architecture at Fırat University, she serves as a visiting researcher at the Disaster Management and

Earthquake Engineering Application and Research Center at Gazi University. Her academic interests and research include geographic information systems, resilient cities, regional development, social networks, entrepreneurship, cooperativism, and post-disaster reconstruction.

E-posta: fahriyeyavasoglu@gazi.edu.tr , fahriyeyavasoglu@gmail.com

Kadriye Burcu Yavuz

Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde almıştır. Yüksek lisans ve doktora araştırmalarını Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde tamamlayan araştırmacı, şu an yine aynı bölümde Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. Akademik ilgi alanları ve çalışma konuları arasında dirençli kentler, kentsel sürdürülebilirlik, afet sonrası yeniden yapılanma ve mekânsal veri bilimi yer almaktadır.

She earned her bachelor's degree in the Department of City and Regional Planning from Middle East Technical University. She completed her master's and doctoral studies in the same field at Gazi University, where she currently serves as a faculty member in the Department of City and Regional Planning. Her academic and research interests and research include resilient cities, urban sustainability, post-disaster reconstruction, and spatial data science.

E-posta: kburcuyavuz@gazi.edu.tr

Mine Özdemir

Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde almıştır. Yüksek lisans araştırmasını İstanbul Teknik Üniversitesi Kentsel Tasarım programında tamamlamıştır. Doktora araştırmasına Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde devam eden araştırmacı, şu an yine aynı bölümde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Akademik ilgi alanları ve çalışma konuları arasında kentsel tasarım, mekânsal okunabilirlik, çevre psikolojisi, zaman-mekan ve gündelik hayat yer almaktadır.

She earned her bachelor's degree in the Department of City and Regional Planning from Gazi University. She completed her master's studies in Urban Design Program at Istanbul Technical University. She continues her doctoral studies where she currently serves as a faculty member in the Department of City and Regional Planning. Her academic and research interests include urban design, spatial legibility, environmental psychology and space-time and everyday life.

E-posta: mineozdemir@gazi.edu.tr

Esin Duygu Döner

Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde almıştır. Yüksek Lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kentsel Tasarım Anabilim Dalında tamamlamıştır. Doktora araştırmaları yine Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde devam etmekte olup, Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Akademik ilgi

alanları ve çalışma konuları arasında kentsel dönüşüm, iklim değişikliği, kentsel tasarım ve sürdürülebilirlik yer almaktadır.

She earned her bachelor's degree in the Department of City and Regional Planning from Middle East Technical University. She completed her master's studies in Urban Design Program at Middle East Technical University. She continues her doctoral studies in the Department of City and Regional Planning at Middle East Technical University. She currently serves as a faculty member in the Department of City and Regional Planning at Gazi University. Her academic and research interests include urban regeneration, climate change, urban design and sustainability.

E-posta: esinduygudoner@gazi.edu.tr

Teşekkür

Bu makale, 123K335 numaralı '6 Şubat Kahramanmaraş ve 20 Şubat Hatay Depremleri Sonrası Geçici Barınma Alanlarına İlişkin Çözüm Önerileri: Antakya Örneği' başlıklı TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) projesinin akademik çıktılarından biridir. Yazarlar, bu araştırmayı finanse ettiği için TÜBİTAK'a, saha araştırması sırasında barınma ihtiyaçlarını karşıladıkları ve geçici barınma alanlarında yapılan saha araştırmasına izin verdikleri için Hatay Valiliğine, alan çalışması süresince destekleri ve ilgileri için Vali Yardımcısı Miraç Topaloğlu ve ekibine, Ovakent geçici barınma alanındaki çalışmalara katılımları ve Ovakent mahallesi alan incelemesindeki katkıları için Kaymakam Mehmet Gülseven'e teşekkür ederler.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 541-577 **DOI:**10.31198/idealkent.1641317

İzmir ilinde afet direncinin sağlanmasında ilçe belediyelerin etkinliğinin değerlendirilmesi

*

Kıvanç Demirci[1] Aytaç Duran[2]

Öz

Afet kaynaklı krizlerin etkin şekilde yönetilerek kentsel dirençliliğin sağlanması için çok disiplinli ve paydaş katılımına olanak veren iş birlikleri önem taşımaktadır. Belediyeler de çok paydaşlı afet yönetimi süreçlerine planlama, risk değerlendirmesi, altyapı yatırımları, çevre düzenlemeleri ve farkındalık faaliyetleriyle katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada birçok afetin yaşandığı ve yaşanma riski olan İzmir ilinin afetlere karşı dirençli bir yerleşim olmasında vatandaşa en yakın hizmet birimi olan ilçe belediyelerinin etkinliğinin tespiti ve afet farkındalık düzeyinin ölçülmesi hususları ele alınmıştır. Veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış olup çıktıların analizinde MAXQDA 2022 programından faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda, İzmir ilinin afetlere karşı dirençli bir kent olmasında ilçe belediyelerinin Birleşmiş Milletler Kentsel Dirençlilik Profil Oluşturma Aracı, Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporu gibi afet direnci konusunda uluslararası alanda kabul gören çalışmalara olan uyum ve etkinlik düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada afet toplanma alanlarının altyapı açısından eksikliği ve belediyelerin risk/zarar azaltma konusunda yeterli çabayı göstermeyerek proaktif değil reaktif bir anlayışı benimsemeleri de afet direncini düşüren hususlar olarak saptanmıştır. Belediyelerin, afet yönetimi süreçlerinde diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde olmaları ve kurum personeline hizmet içi afet eğitimi vermeleri ise sahadaki olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Afet, kentsel direnç, yerel yönetimler, ilçe belediyeleri, İzmir.*

Atıf/Cite

Demirci, K., & Duran, A. (2025). İzmir ilinde afet direncinin sağlanmasında ilçe belediyelerin etkinliğinin değerlendirilmesi. *İdealkent* (48), 541-577. https://doi.org/10.31198/idealkent.1641317

[1] Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bitlis, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6598-6673 E-posta: kivancdemirci4@gmail.com

[2] Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, Van, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2420-0774 E-posta: aytacduran35@gmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 17.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 29.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 541-577 **DOI:**10.31198/idealkent.1641317

Evaluation of the efficiency of district municipalities in ensuring disaster resistance in Izmir

*

Kıvanç Demirci[3] Aytaç Duran[4]

Abstract

In order to ensure urban resilience by effectively managing disaster-induced crises, multi-disciplinary collaborations enabling stakeholder participation are important. Municipalities also contribute to multi-stakeholder disaster management processes through planning, risk assessment, infrastructure investments, environmental arrangements and awareness activities. In this context, in this study, the issues of determining the effectiveness of district municipalities, which are the closest service units to the citizens, and measuring the level of disaster awareness in making İzmir, which has experienced many disasters and has the risk of experiencing many disasters, a resilient settlement against disasters are discussed. Semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was used in the data collection process and MAXQDA 2022 programme was used to analyse the outputs. As a result of the research, it was concluded that the level of compliance and effectiveness of district municipalities with internationally recognised studies on disaster resilience such as the United Nations City Resilience Profiling Tool and Disaster Resilience Scorecard for Cities Report is low in making İzmir a disaster-resilient city. In the study, the lack of infrastructure in terms of disaster assembly areas and the municipalities' adopting a reactive rather than proactive approach by not making sufficient efforts in risk/loss mitigation were determined as the issues that reduce disaster resilience. The fact that municipalities cooperate with other institutions and organisations in disaster management processes and provide in-service disaster training to their personnel are considered as positive developments in the field.

Keywords: *Disaster, urban resistance, local governments, district municipalities, Izmir*

[3] Assoc. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bitlis, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6598-6673 E-mail: kivancdemirci4@gmail.com
[4] Corresponding Author: Res. Asst., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Van, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2420-0774 E-mail: aytacduran35@gmail.com

Geliş Tarihi *Received Date:* 17.02.2025 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 29.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma kapasitesini aşan ve yıkıcı etkileri içerisinde barındıran olaylar afet olarak tanımlanmaktadır. Doğal, teknolojik ve biyolojik olarak ortaya çıkan afetler, büyük çapta maddi hasara, can kaybına ve sosyal sorunlara yol açmaktadır (IFRC, 2023). Doğal afetler, dünya çapında yılda ortalama 45.000 kişinin ölümüne sebebiyet vermektedir. Bu sayı son 10 yıldaki ölümlerin %0,1'ine denk gelmektedir. Afet türleri tarihsel yaklaşımla ele alındığında; en çok kayıp meydana getiren kriz durumlarının kuraklık ve sel olduğu görülmektedir. Günümüzde ise deprem kaynaklı kayıpların sayısı ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Afet kaynaklı kayıplar, düşük ve orta gelirli ülkelerde yoğunluk göstermektedir (Ritchie vd., 2022). Uluslararası Afet Veritabanı (EM-DAT) istatistiklerine göre, 2022 yılında dünya genelinde meydana gelen doğal afetler nedeniyle 185 milyon kişi olumsuz bir şekilde etkilenmiş, yaklaşık 30 bin can kaybı yaşanmıştır. Afrika kıtasında kuraklık nedeniyle yaklaşık 90 milyon insanın yaşam kalitesi düşmüştür. Ian Kasırgası ABD'de 100 milyon dolarlık zarar ortaya çıkartmıştır. Pakistan'da Haziran ve Eylül ayları arasında meydana gelen sel afetleri 33 milyon insanın etkilenmesine yol açmıştır. Yine Filipinler'de meydana gelen fırtına afeti nedeniyle 3,3 milyon kişi maddi hasara uğramış, 346 can kaybı meydana gelmiştir (CRED, 2023).

Toplumsal yaşamın ciddi şekilde aksamasına sebep olan bu olayların en aza indirilmesi ve afet direncinin artırılması konusunda birtakım çalışmalar gerçekleştirilmektedir (Ji, 2018). Japonya'da düzenlenen II. Afetlerin Azaltılması Konferansı'nın çıktısı olan 2005 Hyogo Çerçeve Eylem Planı'nda direnç konusuna odaklanıldığı görülmektedir. Planda direnç kavramı; tehlikelere maruz kalan topluluğun eski durumuna ulaşmak ve bu durumu sürdürmek için direnmesi veya koşullara uyum sağlama kapasitesi olarak tanımlanmıştır (UNISDR, 2015, s.4). Diğer bir tanımda ise direnç; toplulukların veya sistemlerin deprem, sel, şiddetli çatışma gibi şoklar ve stresler karşısında uzun vadeli hedeflerinden vazgeçmeden değişimi yönetme yeteneği olarak tanımlanmıştır (DFID, 2011, s.6). Direnç, 2015-2030 Sendai Afet Riskini Azaltma Eylem Planı'nda 60 kez kullanılmasının ardından farklı vizyon ve düşünce okullarının ilgisini çeken bir kavram özelliğine sahip olmuştur (Graveline ve Germain, 2022, s.332).

Afet kaynaklı zararları en aza indirmek, insan hayatını, mülkiyeti ve çevreyi korumak için birtakım önlemler almayı içeren direnç kavramı birçok paydaşın çeşitli sorumluluklar üstlendiği bir süreci de ifade etmektedir (Şen, 2021). Sivil toplum örgütleri; toplumu bilinçlendirme ve karar alma süreçlerini etkileme görevini üstlenirken üniversiteler; araştırma enstitüleri, akademisyenleri ve uygulama merkezleriyle bilimsel stratejilerin geliştirilmesi çalışmalarında faaliyet göstermektedir. Özel sektör temsilcileri; şirketler ve mühendislik firmalarıyla sürece dâhil olurken, uluslararası kuruluşlar; uluslararası mevzuat geliştirme çalışmaları ve yardım ajansları aracılığıyla toplumsal direnci artırmaktadır. Yerel yönetim birimleri ise yerel düzeydeki kriz planlarıyla afete karşı dirençli kentlerin oluşturulması süreçlerinde görev almaktadır.

Kentsel alanların dayanıklı hale getirilmesi, vatandaşların fiziksel, psikolojik ve ekonomik güvenliğinin temin edilerek yaşam kalitesinin artırılması açısından son derece önemlidir (Wilkinson, 2012). Bu noktada afet yönetimi sürecinin önemli paydaşı olarak kabul edilen ve bir yerel yönetim birimi olan belediyelere önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) Kentsel Dirençlilik Profil Oluşturma Aracı çalışmasında belediyelerin kentsel altyapı hizmetleri, kentsel politikalar aracılığıyla toplumsal direnci artırıcı rolü olduğu vurgulanmıştır (UN-HABITAT, 2017). 2017 yılında BM Afet Risk Azaltma Ofisi (UNISDR) tarafından hazırlanan Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporu'nda kent, kır ve havza arazilerinin planlanmasında belediyeler arasındaki iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Yerel yönetim birimlerinin kendi risk senaryolarını hazırlayarak bilgi paylaşımı süreçlerinde kullanması, direnç çalışmalarında önemli görülmektedir. Risk altında bulunan alanların analizi, afetlere maruz kalan nüfus kesimleri, müdahalelere ilişkin zaman çizelgeleri gibi kritik öneme sahip konular yerel yönetimlerin risk senaryolarında yer alması gereken başlıklar arasında olduğu ifade edilmiştir (UNISDR, 2017). BM 2020 Kentsel Dirençlilik Eylem Planı Aracı'nda dirençliliğin beş temel unsuru olduğu ifade edilmiştir. Beş temel unsur arasında yer alan kentsel yönetişim, kentsel planlama ve çevre, esnek altyapı, kentsel ekonomi ve toplum, kentsel afet risk yönetimi başlıkları belediyelerin görev, yetki ve sorumluluklarıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir (UN-HABITAT, 2020). Bilgi ve deneyim paylaşımını hızlandırma, şehirlerarası öğrenme ağları kurma, hükümet ve yerel yönetimler arasındaki iş birliğini geliştirme gibi çeşitli amaçlar gerçekleştirmek amacıyla yürürlüğe giren BM Şehirlerin Dirençli Hale Getirilmesi 2030 Gündemi'nde; belediye başkanlarının,

kentsel dayanıklılığın inşa edilmesinde temel itici güç olduğu vurgulanmıştır. Yerel yönetim birimleri, kalkınma hedefleri doğrultusunda risklerin azaltılması için politika ve strateji geliştirmekten sorumlu tutulmuşlardır. Kentsel risk azaltma çalışmalarında başarılı olan yerel birimler, sermaye yatırımlarını çekme, yeni iş imkanları yaratma, sosyal eşitliği sağlama ve dengeli ekosistemler kurma konusunda daha başarılı olmaktadır (UNDRR, 2021).

Araştırmanın problemi, "İzmir ilinin afetlere karşı dirençli bir kent olmasında ilçe belediyelerinin farkındalık ve hazırlık durumları hangi düzeydedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemin çözümüne taraf olduğu düşünülen tüm kesimlerin katılımının sağlanması gerektiği düşünülerek veri toplama noktasında herhangi bir sınırlandırmaya gidilmeksizin İzmir ilindeki ilçe belediyelerinin tamamı (30 ilçe belediyesi) araştırma kapsamına alınmış ve ilgili personel ile görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada deprem, sel-su baskını, çığ, fırtına, tsunami vb. birçok farklı afetin yaşandığı ve yaşanma riski olan İzmir ilinin afetlere karşı dirençli bir kent olmasında vatandaşa en yakın hizmet birimi olan ilçe belediyelerinin yetki ve sorumlulukları kapsamında etkinliğinin tespiti ve afet farkındalık düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır. İlçe belediyelerinin afet öncesi, sırası ve sonrasındaki aşamalarda büyükşehir belediyelerine göre vatandaşa daha yakın yönetsel birimler olması bu süreçte ilk ve öncelikli harekete geçmesini gerektirmektedir. Ayrıca büyükşehir belediyeleri afet yönetiminde stratejik planlama, destek ve koordinasyon gibi risk azaltmaya yönelik üst ölçekli roller üstlenmektedir. Bu durumlar, risk ve kriz yönetiminin büyükşehir belediyelerinden önce ilçe belediyelerinde etkin şekilde yürütülmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle afet direncinin sağlanmasında büyükşehir belediyesi kapsam dışında tutularak yalnızca ilçe belediyelerinin kurumsal dirençliliği incelenmiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Her ilçe belediyesinden afet planlaması konusunda görevli bir belediye çalışanıyla görüşülmüştür. Görüşmelerin İzmir ilinde yürütülmesi nedeniyle genellenememesi çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır.

Literatür Taraması

Literatür incelemesi; TR Dizin, Academic Search Ultimate, Emerald Premium ve IGI Global–InfoSci Journals veri tabanlarında yer alan 2000–2023

yılları arasındaki çalışmaları kapsamaktadır. Taramada, Türkçe olarak "belediye", "afet", "direnç" anahtar kelimeleri; İngilizce olarak ise "disaster", "municipality", "resilience", "planning", "resistance", "urban governance" terimleri kullanılmıştır. Anahtar kelimeler hem tekil olarak hem de kombinasyonlar hâlinde, mantıksal bağlaçlar kullanılarak aranmıştır. Örneğin; "belediye AND afet AND direnç" ve "disaster AND municipality AND resilience" şeklindeki kalıplar ile birlikte "disaster OR municipality OR resilience" gibi geniş arama kalıplarından da yararlanılmıştır. Aramalar, yayınların başlık ve özet kısımlarında gerçekleştirilmiştir. Mükerrerlik oluşmaması amacıyla, veri tabanlarında elde edilen kayıtlar karşılaştırılmış, aynı yayının farklı veri tabanlarında yer alması hâlinde sadece bir tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Tablo 1, bu taramalarda kullanılan anahtar kelimeleri ve elde edilen yayın türlerini göstermektedir. Buna göre, belediye ve afet direncine ilişkin çalışmaların büyük çoğunluğunun araştırma makalesi niteliğinde olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1. Literatür taraması sonuçları

İndeks	Anahtar Kelimeler	Araştırma Tipi
TR Dizin	Belediye, afet, direnç	13 Makale 7 Kitap Bölümü 1 Proje
AcademicSearch Ultimate	Disaster, municipality, planning	21 Makale 4 Kitap 3 Proje
Emerald Premium	municipality, resistance, planning	17 Makale 2 Kitap 1 Proje
IGI Global-InfoSci Journals	Disaster, municipality, resistance,	7 Makale 21 Kitap Bölümü

Esen (2007), toplumsal direncin artırılması amacıyla tüm paydaşların iş birliği içerisinde çalışmasının önemini vurgulamıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin detaylı hazırlanmaması, afete maruz kalan bölgelerdeki yerel yönetim birimlerinin çalışmalarının yetersizliği, yapı denetim çalışmalarında görevli olan personelin nitelik bakımından bekleneni karşılamaması, belediyelerin diğer kişi ve kurumlarla olan iletişim noksanlığı, toplumsal direnci düşüren nedenler olarak sıralanmıştır. Halka yönelik eğitim faaliyetlerinin etkinsizliği, yerel yönetimlerin eğitim çalışmalarında yetersiz kalması gibi sorunlar çalışmada üzerinde durulan diğer sorunlar

arasında yer almaktadır. Aktel ve Çağlar (2007) Isparta ilinin afet yönetimi yapılanmasını inceleyerek kriz yönetimi yaklaşımı oluşturmayı hedeflemişlerdir. Isparta ilinde kriz yönetimini yürütecek yapılanma eksikliği, afet eğitimine yeterli özen gösterilmemesi, il genelinde afet sonrası müdahale süreçlerinde kullanılacak araç ve gereçlerin eksikliği, kamu-özel-sivil aktörler arasındaki iş birliğinin sağlanamaması ilin afet direncini azalttığı üzerinde durulmuştur. Erençin ve Çakır (2008) acil durum ve afet yönetimi konusunda belediyelerin önemini vurgulamışlardır. Yerel yönetimlerin mali ve uzmanlık gerektiren konularda yaşamış olduğu sorunlar nedeniyle afet planlamalarının etkin olmadığını ifade etmişlerdir. Kurumlararası eşgüdüm yetersizliği, kriz durumlarında görev ve yetki alanının net bir şekilde belirlenememesi, ulaşım sorunları, afet ve acil durum planlarının disiplinler arası çalışmaya olanak sağlanamayan parçacıl yapısı, belediyelerin kriz yönetimi süreçlerinde yaşadıkları sorunlar arasında gösterilmiştir.

Henstra (2010), afet yönetiminde planlamadan eğitim çıktılarına kadar her sürecin özel bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Ancak kıt kaynakları yönetmek ve çok sayıda taleple ilgilenmek zorunda kalan yerel yönetimlerin genel olarak acil duruma ilişkin çalışmaları ihmal ettiğini vurgulamıştır. Karasu (2012), belediyelerin stratejik planlama uygulamasını kamu kaynaklarının etkinliğinin artırılmasında, personelin görev ve yetkilerinin sistematikleştirilmesinde önemli görmektedir. GZFT analizi sonucunda; mali kaynakların ve personel sayısının yetersizliği nedeniyle afete ilişkin planlamaların uygulamaya geçirilme konusunda birtakım aksaklıklar ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Malalgoda, Amaratunga ve Haigh (2016) Hint Okyanusu'nda meydana gelen tsunami sonrası Sri Lanka yerel yönetim birimlerinde yer alan eksikliklerin tespit edilmesi amacıyla yürüttükleri çalışmada, 15 uzman kişiyle yapılandırılmış mülakat gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmeler sonucunda yasal, teknik, insan kaynağı, finansman ve dahili süreçler başta olmak üzere çeşitli sorunlar tespit edilmiştir. Bu sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Yasal sorunlar; mevzuata ilişkin çerçevenin yerel yönetimlere yeterli hareket alanı sağlamaması, yönetmeliklerin güncel olmaması, il meclislerinin yetkilerinin sınırlılığı.
- Teknik sorunlar; tehlike ve risk çalışmalarının eksikliği, yönetmeliklerdeki değişim sıklığının fazlalığı, insan yerleşimlerinin plansızlığı, yasal mevzuat ve uygulamalardaki entegrasyon eksikliği.

- İnsan kaynağı sorunları: İnsan kaynağının ve liderlik özelliklerinin eksikliği.
- Finansman sorunları: Afet planlarının uygulanması için gereken bütçenin sağlanamaması, ayrı bir fon oluşturulmasının zorluğu, yerel birimlerin vergi toplama yetkilerinin sınırlı olması.
- Dâhili süreçler: Afet yardımları konusunda merkezi yönetime bağımlı olunması, idari yapının zayıf bir özellik göstermesi.

Hüseyniyon (2017), doğal afetlere karşı kentsel dayanıklılığın ölçülmesinde İran'daki kentsel kodlar üzerinde durmuştur. Tahran metropoliten bölgesine yönelen yoğun kitlesel göçün yol açtığı nüfus yoğunlaşmasının, kentsel kırılganlığı artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yine kâr amaçlı büyümenin olumsuz etkilerinin hissedildiği alanlarda afet riski önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda kentsel direncinin artırılmasında ve afet planlarının yapılmasında kentsel kodların göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu ifade edilmiştir. Handayani vd. (2019) Endonezya'nın Orta Java bölgesinde bulunan iki kıyı belediyesinin sel afetine ilişkin dirençliliğini ölçen çalışma gerçekleştirmişlerdir. Belediyelerin mekânsal planlamadan çok bayındırlık işlerine odaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum plansız kentsel gelişim, çevre sorunları, altyapı eksiklikleri, trafik sorunları gibi afetlerde direnç azaltıcı gibi olumsuz sonuçları ortaya çıkartmıştır. Gerdan (2019) tarafından yapılan çalışmada; afet kaynaklı kayıpların azaltılmasında ve toplumsal dirençliliğin artırılmasında yerel yönetimlere önemli görevler düştüğü vurgulanmıştır. Belediyelerin afet eğitimi konusundaki çalışmalarında standartlaşma ve iş birliği eksikliğinin giderilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Adıgüzel (2019), afet süreçlerinde kriz planlarının test edilmesi, kriz yönetim merkezlerinin oluşturulması ve kriz el kitabının güncel tutulması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yazara göre, yerel yönetim kriz planları; sivil savunma örgütleri, emniyet güçleri, Millî Eğitim Bakanlığı, il ve ilçelerin katılımıyla hazırlanmalıdır. Uygun ve İnal (2019), afetlere müdahale konusunda önemli sorumluluklar üstlenen belediye itfaiye teşkilatlarının risk yönetimi konusunda eğitilmesi üzerinde durmuşlardır. Belediyelerin risk yönetimi planlarının kapsamlı olması gerektiği vurgulanmıştır. Yıldız (2019), belediyelerin yapı denetim konusunda yetersiz kaldıklarını vurgulamıştır. Yerel birimler seçimleri düşünerek seçmene yaptırım uygulayan bir pozisyona düşmek istememektedir. Bu nedenle yapı denetim çalışmalarında etkinliğin sağlanamadığı ifade edilmiştir.

Dzigbede, Gehl ve Willoughby (2020), Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan küresel salgın sonrası ABD'deki yerel yönetimlerin afet direncini ölçmüşlerdir. ICMA anket araştırması sonuçlarıyla desteklenen verilere göre; yerel yönetim birimlerinin yaklaşık %54'ünde güvenlik açığı riski olduğu, %61'inde ise afet eğitimine ilişkin bir tatbikat yapılmadığı, %37,2'sinin risk analizi çalışmalarının, %49,4'ünün enkaz yönetimi planlarının, %75,4'ünün de geçici barınma merkezleriyle ilgili düzenlemelerinin eksik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mamabolo ve Sebola (2021), Güney Afrika belediyelerinin afet yönetimi süreçlerindeki rolünü değerlendirmişlerdir. Ülkedeki yoksulluğun yüksek olması, iletişim imkanlarının yetersizliği ve merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında risk yönetimine ilişkin koordinasyonun düşük olması nedeniyle uygulamada çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Belediyelerin afet yönetim planlarında eksiklikleri olduğu, yerel halkı bilgiye eriştirme ve halkın eğitimi konularında yetersiz kaldıkları, afet yönetiminde direnci sağlamak için yürürlüğe koyulan mevzuat hükümlerine uyum düzeyinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sorunların neden olacağı dirençsizlik halinin ortadan kaldırılmasında halkı bilinçlendirme çalışmalarının hızlandırılması, afet öncesi, sırası ve sonrası süreçlerinde paydaş iş birliğinin artırılması gerekliliği ifade edilmiştir. Şenik ve Uzun (2021), birinci kuşak afet bölgesi içerisinde yer alan Düzce ilinde afet toplanma alanlarının yeterliğini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Belediyelerin de sorumluluk alanları arasında yer alan toplanma noktaları ve barınma alanları konusunda eksiklikler olduğu tespit edilmiştir. Yeşil ve açık alanların geliştirilmesinde disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

World Vision International Nepal (2022) öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmada; Nepal'de bulunan Tikapur, Chure, Joshipur ve Bhajani belediyelerinin afet konusundaki risklere dayanıklılığı ölçülmüş ve potansiyel tehditler sıralanmıştır:

- Araştırmaya konu olan dört belediye, toplumsal bilgi ve bilinç düzeyini artırıcı tatbikat ve simülasyon eğitimi düzenlememiştir. Afet eğitiminin etkinliğinin sağlanamaması nedeniyle yerel halkın karar alma sürecine katılımı oldukça düşük olmuştur.
- Yerel afet planları belediyelerin idari ve teknik kapasitesine uygun olarak hazırlanmadığı için hedeflere ulaşılamamıştır.
- Belediyelerde afet süreçleri konusunda uzman personel sayısı eksiktir.

- Belediyelerin arazi planlaması konusunda yeterli özeni göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle Chure Belediyesi'nin nehir kıyısında bulunmasına rağmen, nehir kıyısını koruyucu önlemler ve nehirden kaynaklı risklere karşı davranış eğitimleri konularında çalışmaları bulunmamaktadır.
- Afet kaynaklı risklerin önlenmesi amacıyla proje çalışmalarının yetersizliği ve özel sektörün katılıma isteksiz olması, toplumsal direnci düşüren nedenler arasında yer almaktadır.

Alev ve Genç (2022), Batı Akdeniz kentlerinin afete olan dirençliliğini analiz etmişlerdir. Çalışmada; Antalya ilinde tüm kenti kapsayacak şekilde risk analizi çalışmasının olmadığı, imar planlarının etkin bir şekilde uygulanmadığı, belediyelerin etüt çalışmalarını standartlaştıramadığı, afet toplanma alanlarının nicelik ve nitelik bakımından yeterli olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Isparta ilinde; DASK oranının düşük olması, belediye çevre düzeni planında afete ilişkin hükümlere yer verilmemesi, Burdur ilinde ise; hasar tespit raporlarının etkin olmaması, mevcut planlarda risk yönetiminin göz ardı edildiği üzerinde durulmuştur.

Kalkan (2022), Uşak ilinde belirlenen afet toplanma alanlarının yeterliklerini analiz etmiş ve afet toplanma alanlarının yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yaya yollarının standartlaştırılması, engellilere uygun ulaşım imkanlarının sağlanması, toplanma alanlarına yakın yüksek yapıların azaltılması ve toplanma alanlarında yer alan altyapı konularına odaklanılması gerekliliği vurgulanmıştır. Korkın ve Öztop (2022), 30 Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 yıllarını kapsayan stratejik planlarını inceleyerek, afet yönetişim düzeyini tespit etmeye çalışmışlardır. Araştırma sonucunda belediyelerin %76'sının afetlere ilişkin belirlediği hedefleri projelere dönüştürdüğü tespit edilmiştir. İzmir ve Kahramanmaraş gibi afet riski yüksek alanlarda bulunan belediyelerin afetlere yönelik risk analizi çalışmalarını gerçekleştirmediği sonucuna ulaşılmıştır. İzmir ilinin stratejik planında afetlere yönelik hedeflerinde eksiklik bulunduğu, çalışmada üzerinde durulan konular arasındadır.

Zhai ve Lee (2023), afete hazırlık konusundaki zayıf noktaların tespit edilmesi amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma kapsamında afet yönetimine ilişkin karar alma süreçlerinde kamu-özel-sivil ortakları arasındaki iş birliğinin eksikliğine dikkat çekilmiştir. Afet süreçlerine ilişkin eğitimin, bilişsel ve motor becerileri geliştirmesi bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Yukarıda yer alan çalışmalar; araştırmanın problem ve amacının belirlenme sürecinde kullanılmıştır. Görüşme formlarında yer alan sorular ilgili çalışmaların düşünsel kazanımlarıyla tarafımızca hazırlanmıştır.

Yöntem

Sosyal bilimlerde yöntem, veri toplama süreci ve elde edilen bilgilerin analiziyle araştırma sorularına yanıt bulunmasını sağlayan sistemli yaklaşımların bütünüdür. Araştırmada sosyal bilimlerde sıkça başvurulan nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma, toplumsal veya beşerî alandaki belirli bir soruna yönelik kişilerin ya da grupların geliştirdiği düşünce ve görüşleri anlama ve analiz etmeyi amaçlayan yaklaşımdır (Craswell, 2017). Araştırma deseni olarak ise, nitel araştırma yöntemi içerisinde sayılan durum (vaka) çalışması tercih edilmiştir. Örnek olay (case study) çalışması olarak da adlandırılan durum çalışması, araştırmacının bir sosyal olgu, olay veya eylemi; bir kişi, topluluk veya kuruluşu; bir program, süreç veya ilişkiyi detaylı ve sistemli şekilde çözümleyerek etkileri, nedenleri ve sonuçları üzerine odaklanan bir nitel araştırma yöntemidir (Davey, 1991; Stake, 1995; Yin, 2012). Durum (vaka) çalışması çok sayıda alt türe ayrılmakta olup bu araştırmada çoklu durum çalışması deseninin kullanılması uygun görülmüştür. Çoklu durum çalışması, bir tema (olgu, olay, problem vb.) ekseninde çok sayıda örnek üzerinden yapılan analizleri ifade etmektedir (Merriam, 2018). Örneğin nitelikli bir lisede olması gereken özelliklerin araştırıldığı bir çalışmada 6 farklı liseden elde edilen veriler analiz edilerek bir sonuca ulaşılmıştır (Lightfoot, 1983). Çalışmamızda çoklu durum modelinin tercih edilmesindeki neden, bir ilde belediye düzeyinde afet direncinin ve farkındalığının ölçülmesi noktasında ilçe belediyelerinin her birinin ayrı örnekler olarak kabul edilmesi gerekliliğidir. Bu nedenle ilçe belediyelerinde görevli personelin bakış açıları, algıları ve deneyimleri üzerinden kurumsal açıdan afet direncinin sağlanmasında belediyelerin ne düzeyde etkin oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Örneklem

Araştırmada katılımcıların tespitinde olasılıksız örnekleme stratejilerinden amaçlı örneklemenin bir türü olan maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, araştırmaya esas teşkil

eden konu, durum veya problemin tarafı olabilecek en geniş örneklemi oluşturarak çeşitlilik gösterenler arasında derinlemesine inceleme yapıp benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır (McNabb, 2015). Bu örneklemin seçilmesindeki neden, araştırma konusunun farklı boyutlarıyla incelenebilmesi ve veri çeşitliliğinin sağlanabilmesinde İzmir ilindeki tüm ilçe belediyelerinin dahil edilmesi gerekliliğidir. Afet dirençliliğinin ölçülmesi amacı doğrultusunda öncelikle 30 ilçe belediyesindeki afet işleri birimlerinden veri toplanmak istenmiş ancak bu birimin olmadığı ve olsa bile personel atamasının yapılmadığı belediyelerin bir hayli fazla olmasından dolayı konu ile ilgili olduğu belirtilen fen işleri ve imar ve şehircilik birimleri ile görüşülmüştür. Bu birimlerde görevli olan toplam 30 personel araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma grubundan elde edilen veriler ile belediyelerin afetler karşısındaki kurumsal dirençliliği ölçülmek istenmiştir. Bu çalışma grubunu oluşturan katılımcıların kişisel verilerinin korunması adına araştırmada herhangi bir şekilde ad, soyad vb. bilgilerine yer verilmemiş kişiler rastgele K1, K2, K3 vb. şeklinde analize ve yorumlara dahil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Afet direncinin sağlanmasında belediyelerin etkinliğinin İzmir ili üzerinden incelendiği araştırmada 30 katılımcının cevaplaması için açık uçlu 11 sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Soruların oluşturulmasında literatürde konu ile ilgili öne çıkarılan hususlar dikkate alınmıştır. Örneğin, Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporu'nda afet dirençliliğinin sağlanması için belediyeler arası işbirliğinin gerekli olduğuna vurgu yapılırken Şehirlerin Dirençli Hale Getirilmesi 2030 Gündemi'nde afetlere karşı dirençlilikte şehirlerde işbirliği ve koordinasyonun önemine değinilmiştir (UNISDR, 2017; UNDRR, 2021). Bu kapsamda işbirliği ve koordinasyon içerisinde olunan kurum ve kuruluşların varlığı hususunda soru oluşturulmuştur. Kentsel Dirençlilik Profil Oluşturma Aracı ve Şehirlerin Dirençli Hale Getirilmesi 2030 Gündemi'nde kentlerde afet odaklı şok ve streslerin tanımlanarak risk ve zarar azaltma çalışmalarının mutlak olarak yapılmasından bahsedilmiştir (UN-HABITAT, 2017; UNDRR, 2021). Bu doğrultuda çalışma sahasındaki risk ve zarar azaltma önlemlerinin neler olduğu sorgulanmıştır. Yine Kentsel Dirençlilik Eylem Planı Aracı, Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi ve Kentsel Dirençlilik Profil Oluşturma Aracı'nda afetlere dirençli yerel yönetimler risk ve

kriz yönetiminin etkin şekilde düzenlendiği afet eylem planlarının varlığına endekslenmiştir (UN-HABITAT, 2017; UN-HABITAT, 2020; UNISDR, 2017). Bu nedenle ilçe belediyelerinde güncel afet eylem planlarının hazır olup olmadığı hususu da sorular arasında yer almıştır. Araştırmanın amacına paralel olarak hazırlanan bu form, dil ve anlatımın uygunluğu açısından Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde görevli iki uzman (öğretim üyesi) tarafından kontrol edilmiş ve alınan geri dönüşler doğrultusunda forma son hali verilmiştir. İlçe belediyeleri ile iletişime geçilerek araştırma konusu ile ilgili bir personelin katılımcı olması teklif edilmiş ve uygun görülen personele form uygulanmıştır. Verilerin toplanmasında nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan görüşme tekniğine başvurulmuştur. Çevrimiçi ortamda ve yarı yapılandırılmış şekilde gerçekleştirilen görüşmeler yaklaşık 30-45 dakika arası sürmüştür. Görüşmelerin çevrimiçi ortamda kayıt altına alınarak yapılmasının nedeni, bu kayıtların gerektiğinde tekrar dinlenebilmesi ve veri analizlerinin kontrolünü kolaylaştırmasıdır. Bu sayede konuşulanların yazıya geçirilmesi süreci daha sağlıklı yürütülerek çalışmanın güvenilirliği artırılmıştır.

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde içerik ve betimsel (tematik) analiz yöntemleri kullanılmıştır. İçerik analizi, bir metnin, görselin veya anlatının çözümlenerek aydınlatılması amacıyla içeriğin çeşitli açılardan sayma ve kodlama işlemleriyle kategorize edildiği ve yorumlandığı analiz tekniğidir (White ve Marsh, 2006). Betimsel (tematik) analiz ise, araştırmadan elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara, görüşme sorularına veya katılımcı cevaplarına göre yorumlanmasıdır. Bu analizde bulgular ve yorumlar katılımcıların dile getirdiği çarpıcı ifadeler ve doğrudan alıntılarla desteklenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırma verilerinin sınıflandırılmasında ve analizinde bilgisayar tabanlı bir program olan MAXQDA 2022 programından faydalanılmıştır. Bu program katılımcıların yanıtlarının tema-kategori-kod-altkod gibi hiyerarşik düzende kategorize edildiği ve tablo, model ve istatistiksel görseller aracılığıyla yorumlandığı bir programdır. Bu doğrultuda araştırma kapsamındaki 30 görüşme formunda toplam 454 kod ataması gerçekleştirilmiş ve 11 temaya bağlı 55 kod oluşturulmuştur. Tema ve kodların belirlenmesinde araştırma konusu ile ilgili yapılan detaylı literatür taraması ve katılımcıların cevapları belirleyici olmuştur.

Araştırmada Güvenirlik ve Geçerlik

Nitel araştırma yöntemlerinde güvenirlik ve geçerlik sorgulamaları nicel yöntemlerden farklı olarak 4 parametre üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bunlar; inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık (güvenilebilirlik) ve teyit edilebilirlik (doğrulanabilirlik) şeklinde ifade edilmektedir (Lincoln ve Guba, 1985). İnandırıcılık, araştırmacının veri toplama, analiz ve yorumlama aşamalarında objektif hareket etmesini anlatmaktadır. İnandırıcılığın sağlanmasında nitel araştırma konusunda uzman olan kişilerden araştırmanın incelenmesinin istenmesi, bulguların yorumlanmasında katılımcıların ifadelerine değişiklik yapılmadan yer verilmesi, çalışmanın birden fazla araştırmacı tarafından yürütülmesi (üçgenleme) gibi yöntemler kullanılmaktadır (Merriam, 1998). Bu araştırmada bahsedilen 3 yöntem de kullanılarak inandırıcılık sağlanmaya çalışılmıştır. Aktarılabilirlik, bir araştırmadan elde edilen sonuçların benzer koşullardaki ortam ve katılımcılar üzerindeki uygulanabilirliğini ifade etmektedir. Nitel bir araştırmanın aktarılabilir olması için özellikle örneklem seçiminin detaylı olarak ele alınması gerekmektedir (Leininger, 1994). Bu araştırmada amaçlı örneklemin bir türü olan maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilerek geniş bir çevreden veri toplanmış ve ayrıntılı betimlemelere yer verilmiştir. Tutarlılık (güvenilebilirlik), araştırmanın probleminin belirlenmesinden başlayarak örneklem, veri toplama ve analiz seçimleri ile bulgu ve yorumların birbiriyle örtüşmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda araştırmadaki tüm katılımcıların yanıtlaması amacıyla standartlaştırılmış bir görüşme formu hazırlanmış ve uygulanmıştır. Ayrıca detaylı literatür taraması ile kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Tutarlılık (güvenilebilirlik) konusundaki önemli göstergelerden birisi de aynı veri setinin birden fazla araştırmacı tarafından birbirinden bağımsız olarak kodlanmasıdır. Literatürde kodlayıcılar arası uzlaşma olarak kavramsallaştırılan bu yöntem araştırmanın güvenilirliğinin ölçülmesinde önemli olup uzlaşma oranın %80 ve üzerinde olması gerekmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bu çalışmada iki araştırmacı tarafından MAXQDA 2022 programı kullanılarak kodlayıcılar arası uzlaşma değeri ölçülmüş ve benzerlik oranı %87,5 olarak tespit edilmiştir. Son olarak teyit edilebilirlik (doğrulanabilirlik) ise, herhangi bir kişinin araştırma aşamalarında başvurulan yöntemleri takip etmesi durumunda aynı bulgu ve sonuçlara ulaşabilmesini (teyit edebilmesini) ifade etmektedir. Bu araştırmanın teyit edilebilmesi için araştırma süreci (problem, araştırma deseni, örneklem, veri toplama ve analiz, etik ve geçerlik-güvenirlik) detaylı bir şekilde paylaşılmıştır.

Bulgular

Bu başlık altında İzmir ilindeki 30 ilçe belediyesinde görevli ilgili personelle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgularına yer verilecektir.

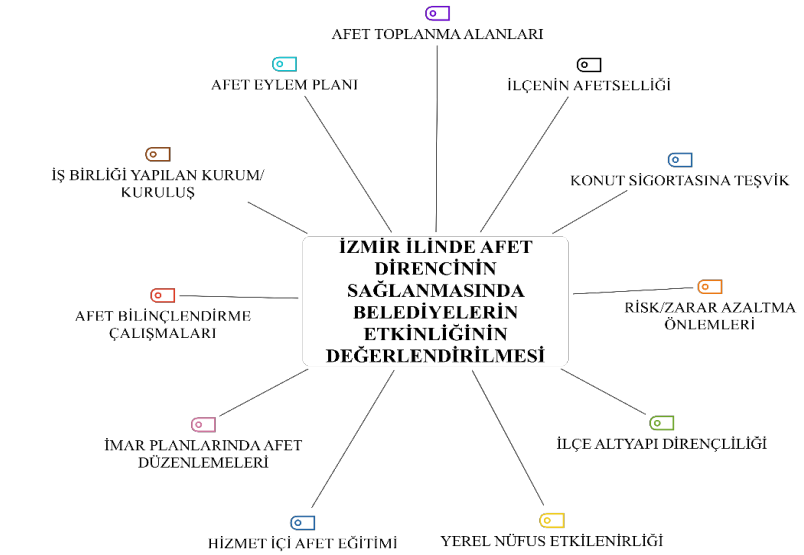
Demografik bulgular

Tablo 2. Demografik dağılım tablosu

Demografik Özellik	Gruplar	Katılımcı Sayısı (30)	%
Cinsiyet	Kadın	17	56,66
	Erkek	13	43,34
Yaş	26-30	3	10
	31-35	8	26,66
	36-40	7	23,33
	41-45	4	13,34
	46-50	5	16,67
	51-55	2	6,66
	56-60	1	3,34
Unvan	Şef	5	16,67
	Mühendis	7	23,33
	Tekniker	10	33,34
	Teknisyen	8	26,66
Birim	Fen İşleri	11	36,66
	İmar ve Şehircilik	19	63,34

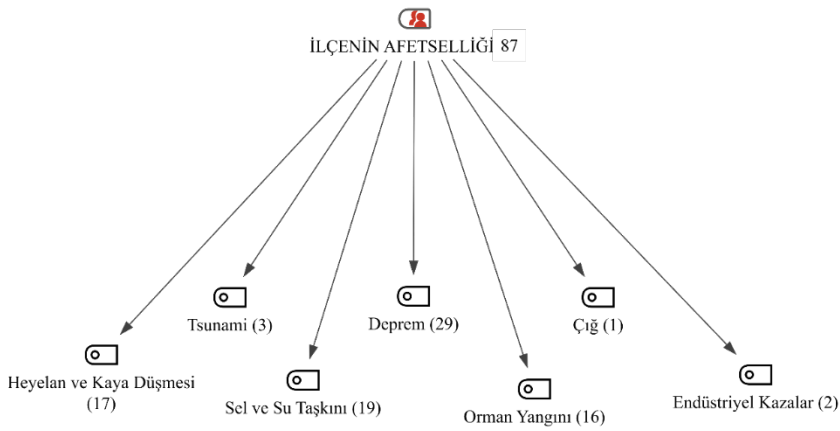
Tablo 2'de katılımcıların çoğunluğunun kadın (17) olduğu görülmektedir. Tüm katılımcıların yarısı (15) 31-40 yaş aralığındadır. Ayrıca görüşme yapılan kişiler arasında en çok tekniker (10) unvanına sahip olanlar bulunurken, bunu teknisyen (8), mühendis (7) ve şef (5) olanlar takip etmektedir. Belediyelerden konu ile ilgili uzman kişilerle görüşme talep edilmiş ve kişilerin görevli oldukları birimlere dair verilere bakıldığında imar ve şehircilik biriminden 19 katılımcı, fen işleri biriminden ise 11 katılımcı araştırmaya katkı sağlamıştır.

Araştırma Problemine Yönelik Bulgular

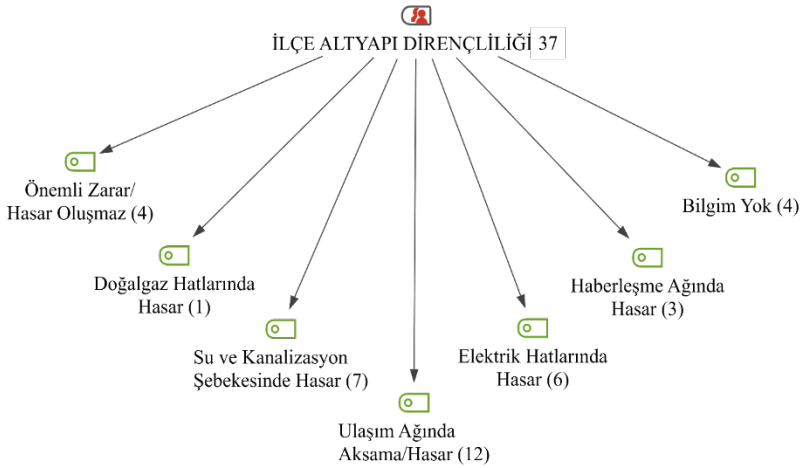
Şekil 1. Araştırma kapsamında oluşturulan temalar (kod birlikte oluşum modeli)

Araştırmada İzmir'deki ilçe belediyelerinde görevli olan katılımcıların cevapları MAXQDA 2022 programı aracılığıyla analiz edilmiş ve elde edilen bulgular görselleştirilerek yorumlanmıştır. Şekil 1'de görülen 11 tema İzmir ilinde afet direncinin sağlanmasında ilçe belediyelerinin etkinliği hususunda katılımcıların bakış açısını, bilgisini ve algısını ölçmedeki temel parametreler olarak ortaya çıkmıştır.

Şekil 2. Katılımcılara göre ilçelerin afetselliğini gösteren kod-alt kod modeli

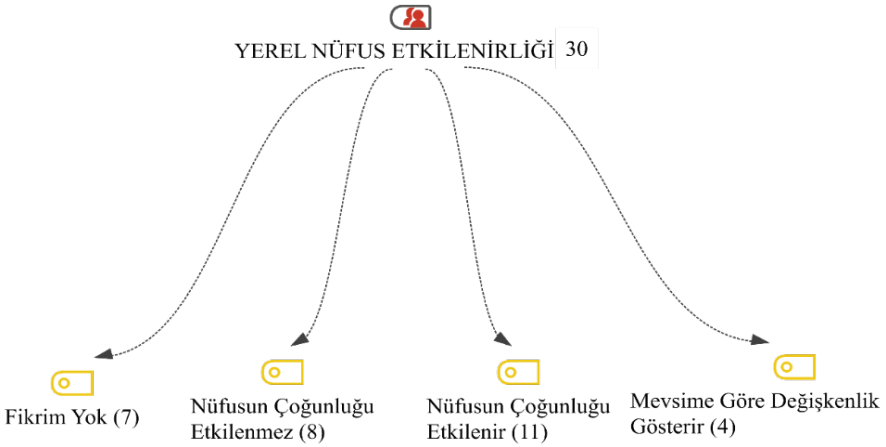
Araştırma kapsamında ilçelerde görülme riski bulunan veya görülmüş olan doğal veya insan kaynaklı afetler sorgulanmış ve katılımcıların yanıtları doğrultusunda 87 kod ataması yapılarak Şekil 2'deki hiyerarşik kod-alt kod modeli oluşturulmuştur. Buna göre katılımcıların algısında ilçelerinde görülen veya görülme riski olan afetler arasında deprem (29) ilk sırada yer almaktadır. Bu durumun nedeni olarak deprem afetinin yol açtığı zarar ve kayıpların daha yıkıcı olmasının toplumsal hafızada kalıcı etki oluşturduğu düşünülmektedir. İlçelerin afetselliği konusunda katılımcılar depremin ardından sırasıyla sel ve su taşkını (19), heyelan ve kaya düşmesi (17) ve orman yangını (16) afetlerine değinmişlerdir. Çığ afetine yalnızca Bozdağ ilçesinde (çığ görülen tek ilçe) değinilirken tsunamiye Seferihisar, Çeşme ve Güzelbahçe gibi denize kıyısı olan ilçelerde değinilmiştir.

Şekil 3. Katılımcılara göre ilçe altyapı dirençliliği gösteren kod-alt kod modeli

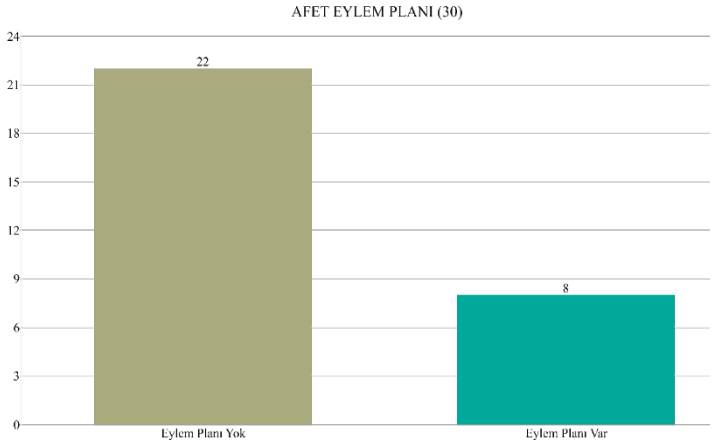
Şekil 3'te görüleceği üzere afetlerin ilçenin altyapısı üzerinde nasıl etkiler yaratabileceği ve bu afetler karşısında altyapının direnç gösterip gösteremeyeceği konusunda toplam 37 kod ataması yapılmış ve katılımcılar büyük oranda belirli bir hasarın ortaya çıkacağı noktasında görüş belirtmiştir. İlçelerdeki altyapı hasarının en fazla olacağı düşünülen alan ulaşım ağıdır. İlçenin ulaşım ağında aksama ve hasar meydana geleceği düşüncesi 12 kez vurgulanmıştır. Bu duruma örnek olarak K7 katılımcısının *"Ulaşım açısından yeterli bir rahatlık ve entegrasyon söz konusu değildir. Alternatif tahliye alanları güvensiz ve yetersizlik barındırıyor. Ana güzergahlar ve*

bağlantı alanları kentsel faciayla sonuçlanabilecek riskleri taşımaktadır." sözleri örnek gösterilebilir. Yine su ve kanalizasyon şebekesinde hasar (7) ve elektrik hatlarında hasar (6) olabileceği söylenerek ilçe altyapısının dirençli olmadığı belirtilmiştir.

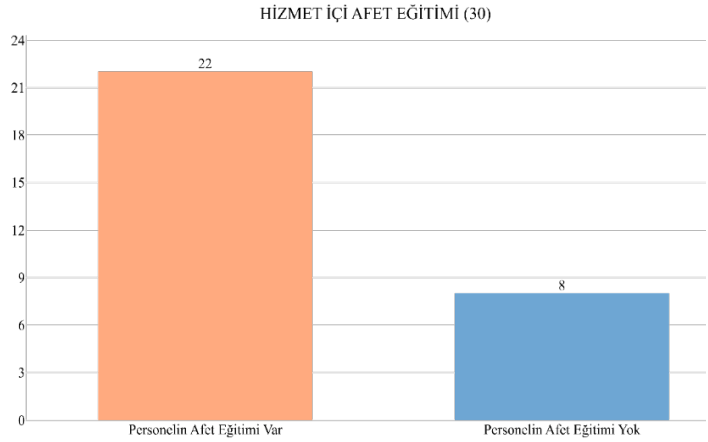
Şekil 4. Katılımcılara göre yerel nüfus etkilenirliğini gösteren kod-alt kod modeli

Katılımcıların görevli oldukları ilçede meydana gelecek doğal veya insan kaynaklı afetlerin buradaki kişiler üzerinde ne etki yaratacağı ölçülmek istenmiş ve bu doğrultuda verilen cevapların analizinden Şekil 4'teki görsel geliştirilmiştir. Konak, Karabağlar, Buca, Bornova, Bayraklı, Çiğli, Balçova, Narlıdere gibi yoğun nüfusa sahip yerlerde ilçede bulunan kişilerin yarısından fazlasının etkileneceğini görüşü (11) ilk sırada yer almıştır. K21 katılımcısının, "*İlçede oldukça yüksek oranda kişi afetlerden etkilenecektir. İlçenin merkezi bir konumda olması nedeniyle afetin yoğun zaman dilimine denk gelmesi bu etkiyi beş katına kadar çıkarabilecektir*." şeklindeki sözleri örnek niteliğindedir. Buna karşılık ilçedeki kişilerin çoğunluğunun etkilenmeyeceği görüşü en fazla değinilen ikinci (8) görüş olmuştur. Etki düzeyinin mevsime göre değişkenlik göstereceği (4) vurgusu ise Çeşme, Seferihisar gibi yaz aylarında nüfus artışı yaşanan yerlerdeki katılımcılara özgü bir tutumdur. Aynı şekilde, K26 katılımcısı bu konuda "*Vatandaş açısından ise tsunami ve deprem durumunda, özellikle nüfus yoğunluğunun olduğu yaz dönemine denk gelmesi durumunda, zarar görme ya da risk altında olması oranı yüksek olacaktır*." demiştir.

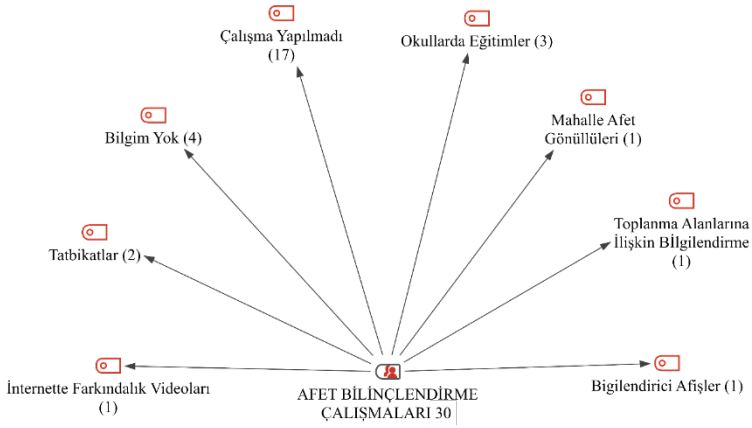
Şekil 5. Belediyelerde afet eylem planı mevcudiyetini gösteren alt kodların istatistiği modeli

Afetler karşısında dirençli bir kent olma noktasında olmazsa olmaz unsurlardan birisi afet eylem planlarıdır. Bu doğrultuda araştırma sahasındaki ilçe belediyelerinde planların varlığı sorgulanmış ve Şekil 5'te görüldüğü üzere büyük çoğunlukla (22) olmadığı ifade edilmiştir. Bu durum 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun Acil Durum Planlaması başlıklı 53. maddesinde belirtilen "Belediye yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğer doğal afetlerden korunmak veya bunların zararlarını azaltmak amacıyla beldenin özelliklerini de dikkate alarak gerekli afet ve acil durum planlarını yapar, gerekli ekip ve donanımı hazırlar" ifadesi ile birlikte düşünüldüğünde belediyelerin sorumluluklarının yerine getirmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık eylem planının olduğunu söyleyen ise 8 katılımcı vardır. Bunlar arasındaki K23 katılımcısı "*Eylem planı mevcut olup bu kapsamda toplanma alanları, araç-gereç envanteri, personel görev dağılımı gibi hususları içeren bir kapsamı bulunmaktadır*." ifadesiyle belediyenin hazırlıklı olduğunu belirtmiştir.

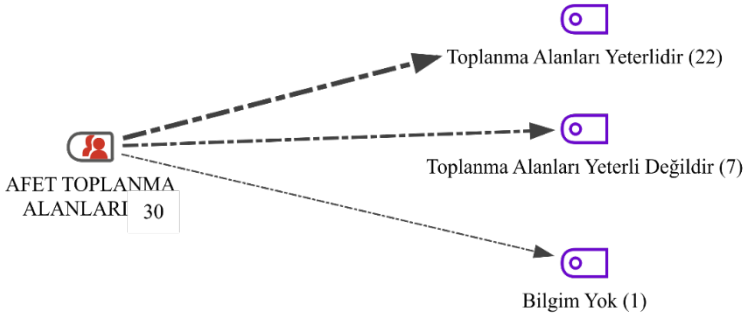
Şekil 6. Belediye personelinin afet eğitimi durumunu gösteren alt kodların istatistiği modeli

Afetlerle mücadelede personele görev ve sorumlulukları kapsamında hizmet içi afet eğitimi veriliyor olması belediyelerin etkinliğini artıran unsurlar arasında sayılabilmektedir. Bu nedenle araştırmada katılımcılara belediye bünyesindeki personele hizmet içi afet eğitiminin verilip verilmediği sorulmuş ve Şekil 6'da görüldüğü gibi çoğunlukla (22 katılımcı) personele afet eğitimi verildiği ifade edilmiştir. Bununla ilgili K22 katılımcısı, "*Personel afet farkındalık eğitimi tamamlanmıştır. Eğitim çalışmaları kurum ya da hizmet birimi bağlamında kendi hizmet içi eğitim programları geliştirme ve arttırma yönünde çalışmalar devam etmektedir.*" şeklinde görüş bildirmiştir. Personelin hizmet içi afet eğitimi almadığını dile getiren katılımcısı sayısı (8) görece az olmakla birlikte bunların arasından kimileri yakın zaman içerisinde afet eğitiminin planlandığını belirtmiştir. Örneğin K16 katılımcısı, "*Mevcut durumda olmamakla birlikte eylül ayında yapılacak programda afet farkındalık eğitimi alınacaktır.*" demiştir.

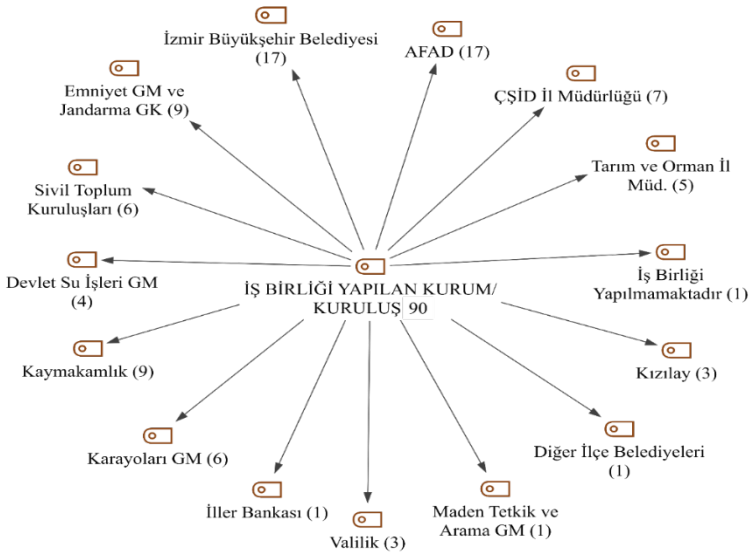
Şekil 7. Belediyelerin afet farkındalık çalışmalarını gösteren kod-alt kod modeli

Doğal veya insan kaynaklı afetlere ilişkin ilçe genelinde farkındalık oluşturma çalışmalarının (tatbikat, eğitim vb.) incelendiği Şekil 7'de en çok değinilen hususun "çalışma yapılmadı" (17) şeklinde olduğu görülmektedir. Afetlere karşı dirençli bir toplum oluşturulması noktasında önemli bir işleve sahip olan farkındalık çalışmalarının çoğunlukla yapılmıyor oluşu önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Buna karşın 9 katılımcı ise, belediyelerin tek başına veya bir iş birliği neticesinde farklı şekillerde farkındalık oluşturma çalışmaları yaptığını ifade etmiştir. Örneğin K28 katılımcısı, "*Yapılmıştır. Afişler, kurumlara okullara, muhtarlıklara, camilere iletilmiştir. Kurumların sitelerine, reklam panolarına asılmıştır. İlerleyen süreçte afet bilinci için çocuk tiyatrolarının yapılması düşünülmektedir.*" şeklinde görüş bildirmiştir.

Şekil 8. Katılımcılara göre ilçelerdeki toplanma alanlarının yeterliliğini gösteren kod-alt kod modeli

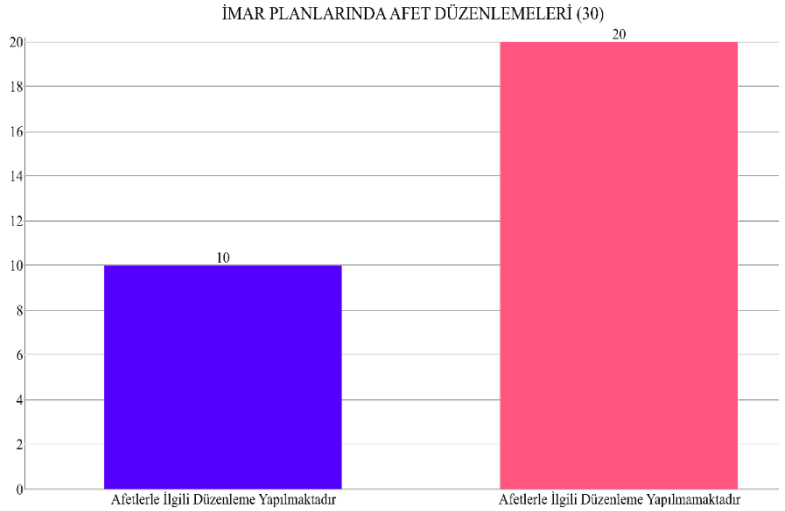
Afet ve acil durum sonrasındaki kaos ortamında kişilerin tehlikeden uzaklaşması adına bir araya gelebilecekleri ve her türlü yardımın (sağlık, gıda, giyinme vb.) yönlendirileceği önceden belirlenen yerler olan afet toplanma alanları kriz aşamasının koordinasyonunda önemli merkezlerdir. Afet toplanma alanlarının yeterliliği hususunda katılımcıların değerlendirmeleri analiz edilerek Şekil 8'deki model oluşturulmuştur. Buna göre, toplanma alanlarının yeterli olduğunu düşünen 22 kişi bu alanlara örnek olarak okul bahçeleri, pazar yerleri, parklar, spor salonları ve meydanları göstermiştir. Aksine yetersiz olduğunu düşünen 7 kişi ise bu alanların afet toplanma alanı olarak düzenlenmediğini daha sonradan bu niteliğin kazandırıldığını ifade etmiş ve bu nedenle su, tuvalet ve duş alanları gibi eksikliklerin olduğunu belirtmiştir. K10 katılımcısı konu ile ilgili "*Toplanma alanları yetersizdir, şu an için 100 adet (50+50 adet) olup elektrik, su, tuvalet gibi unsurlarda eksiklikler söz konusudur. İmar planlarında yer almakla birlikte belirlenmiş olan yerler afet toplanma alanı olarak özelde belirlenmiş yerler değildir. Toplanma alanlarının özel olarak oluşturulmasına ilişkin bir çalışma söz konusu değildir.*" şeklinde görüş belirtmiştir.

Şekil 9. Belediyelerin afetlerle ilgili iş birliği yaptığı kurum/kuruluşları gösteren kod-alt kod modeli

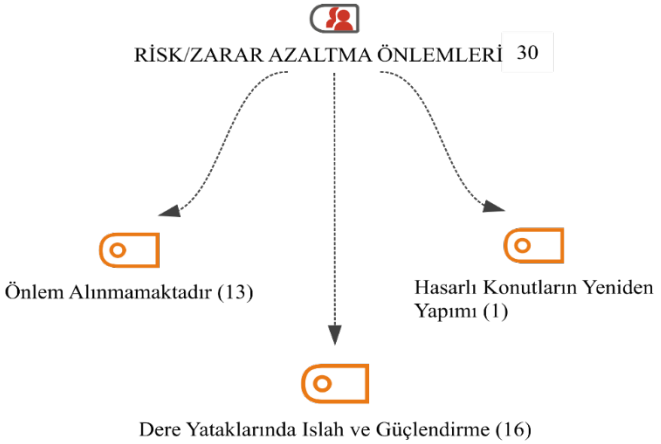
Afetlere karşı dirençli kentlerin inşasında belediyelerin risk/zarar azaltma aşamasından iyileştirme aşamasına kadarki tüm süreçte çeşitli

kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmaları yerelde bütünleşik afet yönetimi stratejisinin gerçekleştirilmesindeki anahtar tutum olarak kabul görmektedir. Bu kapsamda katılımcılara afet konusunda belediyelerin iş birliği yaptığı kurumlar sorulmuş ve verilen cevaplar neticesinde 90 kod ataması yapılarak Şekil 9'daki model geliştirilmiştir. En çok değinilen kurum/kuruluşlar AFAD (17) ve İzmir Büyükşehir Belediyesi (17) iken onları, Kaymakamlık (9), Emniyet GM ve Jandarma GK (9) takip etmektedir. ÇŞİD İl Müdürlüğü (7), Karayolları GM ve Sivil Toplum Kuruluşları (6) da iş birliği hususunda vurgulananlar arasındadır.

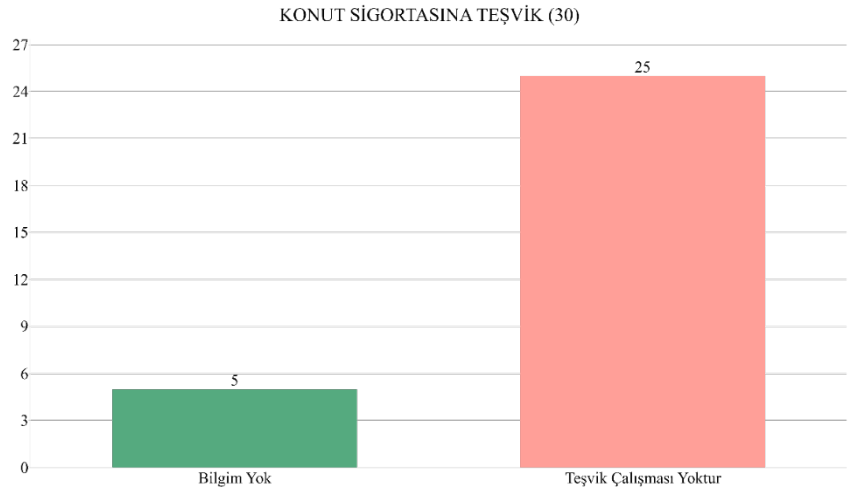
Şekil 10. Belediyelerin imar planlarında afet düzenlemelerinin varlığını gösteren alt kodların istatistiği modeli

Belediyelerin imar planlarının ilçede yaşanma olasılığı olan veya yaşanmış olan afetler dikkate alınarak güncellenmesi zarar ve kayıpların önemli ölçüde (tekrar) engellenmesinde etkili olacaktır. Afetlere dirençli bir kent oluşturmada araştırma sahası kapsamındaki ilçelerde yaşanabilecek afet risklerinin imar planlarına ne düzeyde dahil edildiği Şekil 10'da görülmektedir. 20 katılımcı planlarda afetlerle ilgili herhangi bir güncelleme yapılmadığını belirtmişken 10 katılımcı güncellemeler yapıldığını ifade etmiştir. K10 katılımcısı "*İlçe düzeyinde, sıvılaşma, heyelan, kaya düşmesi gibi hususlar imar planlarına işlenmiş olup geçmiş dönemde yerleşime açılmış olan heyelan bölgesi alanları yeni imar planı kapsamında yerleşime uygun olmayan bölge olarak tespit edilmesi amacıyla çalışma yapılacaktır.*" demiştir.

Şekil 11. Belediyelerin afet direnci düşük alanlara yönelik önlemlerini gösteren kod-alt kod modeli

Doğal ya da insan kaynaklı afetlerin neden olduğu hasar ve kayıpların yarattığı etki bir yerde dere yatağı, sahil doldurma alanı, rafineri ve büyük kimyasal tesisler gibi riski yüksek alanların varlığı durumunda daha yıkıcı olabilmektedir. Bu sahalarda afete karşı direncin geliştirilmesi hayati önem arz ettiğinden idarenin buradaki yerleşimlere yönelik çeşitli önlemler geliştirmesi gerekmektedir. Bu konuda belediyelerin hangi önlemleri aldığına dair katılımcıların değerlendirmeleri Şekil 11'deki modelde görülebilmektedir. Alınan önlemler "dere yataklarında ıslah ve güçlendirme" (16) ile hasarlı yerleşimlerin yıkılarak yeniden inşasında imar mevzuatına uygun hareket etme (1) şeklindedir. Sınırlı alanda kaldığı düşünülen bu önlemlerin dışında "herhangi bir önlem alınmadığı "(13) ifadesine de çok sayıda vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. K11 katılımcısı, "*Sahil hattının büyük kısmı dolgu olup imara açılmıştır. Kentsel yerleşim alanları içinde petrol ofisi mevcut olup aynı zamanda sahilde liman da bulunmaktadır. Alınmış önlemler geçmişte kalmıştır, mevcut durumda mevzuat dışı önlemler yetersizdir*." diyerek afet direnci düşük alanlarla ilgili bir çalışmanın olmadığını belirtmiştir.

Şekil 12. Belediyelerin konut sigortası teşvik çalışmalarını gösteren alt kodların istatistiği

Afetlerin yol açtığı hasar ve zararların teminat altına alınması ve kişilerin olası yüksek masraflardan korunması amacıyla yaptırılan konut sigortaları çok sayıda afet riskini barındıran İzmir ili için zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu hususta belediyelerin kişileri konut sigortasına yönlendiren eylemlerde bulunması, teşvik edici bir rol üstlenmesi kırılganlık düzeyinde azalışa neden olabilecektir. Araştırma sahası kapsamındaki ilçe belediyelerinde bu yönde bir girişimin olup olmadığına dair sorgulamada Şekil 12'de görülen teşvik çalışması yoktur (25) vurgusu en çok tekrar edilen ifade olurken hiçbir katılımcı çalıştığı kurumun kişileri konut sigortalarına teşvik ettiği yönünde görüş belirtmemiştir.

Şekil 13. Araştırmadaki kodların frekans büyüklüklerine göre oluşturulan kod bulutu modeli

Şekil 13'te araştırma kapsamında katılımcıların verdikleri yanıtlarda değinilen önemli noktaların etiketlenmesi işlemi neticesindeki kodların oluşturduğu kod bulutu görülmektedir. Bu kodlar frekans değerlerine (bir ifadenin katılımcılar tarafından vurgulanma sayısı) bağlı olarak farklı boyutlara sahiptir. Örneğin, "personelin afet eğitimi var" ve "toplanma alanları yeterlidir" kodları 22 kez ifade edilirken; "kaymakamlık" kurumuna 9 kez değinilmiştir. Bununla birlikte "deprem" kodu en çok değinilen (29 kez) ifade olmasına istinaden en büyük boyutta ve merkezdedir. Türkiye'de afet denildiğinde ilk akla gelen olay olan depremin araştırmamızdaki katılımcıların da algısında baskın bir yer edinmiş olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Tarihsel süreçte çok sayıda afetin yaşandığı ve yaşanma riskinin olduğu İzmir ilinin afetlere dirençli bir kent olmasında belediyelerin farkındalık ve etkinlik düzeyinin ölçülmesi amacıyla yapılan bu araştırmada ulaşılan sonuçlar aşağıda paylaşılmış ve literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda, katılımcılarda bulundukları ilçe altyapısının di-

rençli olmadığı ve özellikle ulaşım altyapısının ciddi oranda hasar göreceği düşüncesi hakimdir. Bu yönüyle araştırma, Erencin ve Çakır (2008)'ın afet konusunda belediyeler üzerine yapmış oldukları çalışmanın çıktıları arasında sayılan ulaşım sorunları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca su/kanalizasyon altyapısı ile elektrik ve haberleşme ağlarının da kırılgan olduğunun ve olası bir afette hasar göreceğinin belirtilmesi öncelikle kent altyapısının afetlere dirençli hale getirilmesi konusunda belediyelere temel görevler yüklemektedir. Bu kapsamda belediyelerin BM Kentsel Dirençlilik Profil Oluşturma Aracı, BM Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporu, BM 2020 Kentsel Dirençlilik Eylem Planı Aracı ve BM Şehirlerin Dirençli Hale Getirilmesi 2030 Gündemi gibi araştırma ve yayınlarda belirtilen sorumluluklarını tam olarak yerine getirmediği anlaşılmaktadır. Afetlere dirençli bir kent oluşturulabilmesi için araştırma kapsamındaki belediyelerin risk azaltıcı politika ve stratejiler geliştirip uygulaması gerekmektedir.

Kentlerin afetlere dirençli hale getirilmesinde temel unsurlar arasında kabul edilen afet eylem planlarının hazırlanmasının belediyelerin sorumluluğunda olduğunu düzenleyen 5393 sayılı Belediye Kanunu'na ve acil durum, hazırlık ve müdahale eylem planlarının oluşturulması ve düzenli olarak güncellenmesini belirten BM Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporuna (2017) rağmen büyük çoğunluk (22 katılımcı) bu planlara sahip olunmadığını ifade etmiştir. Araştırma sahası kapsamındaki belediyelerin afet eylem planı açısından yetersiz veya eksik olması sonucu Alev ve Genç (2022)'in Batı Akdeniz kentlerine yönelik çalışmasındaki afet eylem planlarına dair elde ettiği sonuçlarla paralellik göstermektedir. Yine uluslararası literatürde Mamabolo ve Sebola (2021) tarafından Güney Afrika'da belediyelerin afet yönetimi süreçlerindeki rolü üzerine yapılan çalışmada da plan konusunda eksikliklerin olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte çalışmamızda belediyelerin imar planlarında da afetlerle ilgili düzenlemelere ve güncellemelere yer verilmediği konusu 20 katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Risk ve kriz süreçleri olarak da ifade edilebilecek afet öncesi, sırası ve sonrasında yapılacaklara temel oluşturan ve bütünleşik bir bakış açısıyla düzenlenen belge olma özelliğine sahip planların ildeki diğer planlara uyumlu şekilde ve uzman görüşleri çerçevesinde en kısa sürede hazırlanarak uygulamaya konulması gerekmektedir. Planların hazırlanmasının geciktiği her an kentlerin kırılganlık düzeyleri artmakta ve ayrıca risk ve tehlikelere açık yapılarından dolayı afet kaynaklı kaos ortamına zemin hazırlanmaktadır.

Afetlere dirençli kent olma noktasında önemli etkenlerden bir diğeri hemşerilere yönelik bilgilendirici ve bilinçlendirici faaliyetlerin (eğitim, tatbikat, simülasyon vb.) yürütülmesidir. Belediyeler hazırlanan afet eylem planları doğrultusunda halkın eğitimine yönelik çeşitli uygulamalar yapmakla görevlendirilmiştir (5393 md.53/3). Ayrıca BM Kentsel Dirençlilik Eylem Planı Aracı'nda (2020) yerel halk üzerinde kentsel risk türleri hakkında farkındalığı artırıcı etkinliklerin ve kentsel afet risk ve müdahale konusunda eğitimlerin verilmesi gerekliliği belirtilmiş, BM Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporu'nda (2017) ise yerel halka yönelik eğitim ve bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesine vurgu yapılmıştır. Buna rağmen, araştırmada belediyelerin eğitim ve farkındalık faaliyetlerine dair yapılan sorgulamada katılımcılar çoğunlukla (17 katılımcı) herhangi bir çalışmanın yapılmadığını belirtmiştir. Çok sayıda can kaybına neden olan afetler karşısında birçok belediyenin bu faaliyetleri yerine getirmemesi hayati bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu çıktısı gerek ulusal literatürde Esen (2007) tarafından yapılan araştırmada gerekse uluslararası literatürde Dzigbede, Gehl ve Willoughby (2020) ve World Vision International Nepal (2022) öncülüğündeki araştırmalarda belediyelerin afetlere karşı toplumsal bilinci artırıcı eğitim faaliyetlerinde eksik ve yetersiz olduğu bilgisiyle örtüşmektedir. Araştırma sahası kapsamında az sayıda belediyenin gerçekleştirdiği eğitim, tatbikat gibi uygulamaların tüm ilçe belediyelerinde yaygınlaştırılması ve sürekliliğinin sağlanması afetlere hazırlıklı toplum olma noktasında gerekli görülmektedir. Ayrıca farkındalık çalışmalarının afet öncesi, sırası ve sonrası tüm süreçleri kapsayacak şekilde yürütülmesi bütünleşik afet yönetimi felsefesine uygun bir tutum olacaktır. Bu kapsamda araştırma sahasındaki belediyelerin afet kaynaklı zarar ve hasarın teminat altına alınması amacıyla hemşerilerini konut sigortasına teşvik etmede hiçbir çabasının olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmekte ve bu alanda da eğitici ve özendirici çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Belediyelerin afetler karşısında risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerini kapsayacak şekilde diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde olması bütünleşik afet yönetimi felsefesinin geliştirilmesinde önemli bir adımdır. 29 katılımcının çok sayıda çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapıldığını belirtmesi belediyelerde eşgüdüm konusunda bir çabanın varlığını işaret etmektedir. Bu bakımdan araştırma sonuçları, öncelikle BM Kentsel Dirençlilik Profil Oluşturma Aracı Çalışmasının (2017) önemle üzerinde durduğu çok paydaşlı karar verme ve eyleme

geçme stratejisiyle ve BM Kentsel Dirençlilik Eylem Planı Aracı'nın (2020) ifade ettiği ulusal ve yerel düzeyde kurumlar arası iş birliği ve koordinasyon hedefiyle uyumludur. Buna karşılık literatürde Aktel ve Çağlar (2007), Esen (2007), Erencin ve Çakır (2008) gibi belediyelerin kurum ve kuruluşlarla iş birliği ve iletişim eksikliğini belirten çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu farklılık kısmen afet toplanma alanlarının yeterliliği konusunda da görülmektedir. Literatürde Alev ve Genç (2022) ve Kalkan (2022) tarafından yapılan çalışmalarda afet toplanma alanlarının nicelik ve nitelik açıdan yetersiz olduğuna değinilirken araştırmamızda çoğunluk tarafından (22 katılımcı) toplanma alanlarının yeterli olduğu belirtilmiş ancak bu alanların afetlere özgü alanlar olarak donatılmadığı, yeşil alanların ve boş mekanların toplanma alanı olarak isimlendirildiği de ifade edilmiştir. Sonuçta afet toplanma alanı olarak belirlenen yerlerin yeşil alanlardan dönüştürülerek değil afetler dikkate alınarak oluşturulması ve donatılması gerekliliği ile mevcut alanlardaki elektrik, su, tuvalet gibi altyapı sorunlarının da çözülmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların verdikleri yanıtlardan hareketle belediyelerin risk/zarar azaltma önlemleri konusunda yeterli çabayı göstermediği anlaşılmaktadır. Oysaki BM Kentler İçin Afetlere Dayanıklılık Karnesi Raporunda (2017) kentlerde afetlere karşı yapılı çevrenin değerlendirilmesi ve dayanıklı hale getirilmesi, yeni binaların, mahallelerin ve altyapının riske duyarlı planlanması, kritik altyapı sistemlerinin (su, ulaşım, iletişim, elektrik, doğalgaz vs.) afet risklerine göre kapasitesinin artırılarak dirençli hale getirilmesi ve kent genelinde farklı afet türleri için erken uyarı sistemlerinin kurulması ve yaygınlaştırılması gibi yerel yönetimlere yönelik sorumluluklar sayılmıştır. Kentsel altyapı noktasında farklı birçok alanda önleyici veya tedbir alıcı faaliyet gerçekleştirebilecekken belediyelerin önemli bir kısmının herhangi bir çaba göstermemesi ve yalnızca dere yataklarında ıslah ve güçlendirme çalışmaları yapmaları afetlerin olası yıkıcı etkileri karşısında proaktif (olay öncesi) değil reaktif (olay sonrası) bir yaklaşım içerisinde olunduğunu göstermektedir. Oysaki afet kaynaklı can ve mal kayıplarının en aza indirilmesinin temel belirleyici faktörü olay gerçekleşmeden katılımcı planların hazırlanması ve buna bağlı olarak geniş çaplı önlemlerin alınmasıdır. Bu açıdan araştırma kapsamındaki belediyelerin öncelikle risk yönetimine yoğunlaşmaları ve olası hasar ve kaybı engelleyici faaliyetler gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, araştırma sahası olarak belirlenen İzmir ilinin afetlere karşı dirençli bir kent olmasında ilçe belediyelerinin farkındalık ve hazırlık durumlarının düşük seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Özellikle bir afet söz konusu olduğunda ilçe altyapısının farklı şekillerde hasar göreceği yaygın kabul gören düşünce olmasına rağmen çoğunlukla afet eylem planlarının olmaması ve imar planlarında afet odaklı güncellemelerin yapılmaması kentin kırılganlık seviyesini artıran hususlardır. Bu durum dikkate alınarak günümüzde afetlere karşı dirençli bir kent inşasında etkin ve verimli sonuçlar almak için farklı ölçeklerde (ulusaldan yerele) plan odaklı afet yönetimi anlayışı benimsenmektedir. Yine aynı şekilde toplumsal direncin artırılmasında ve farkındalığın sağlanmasında temel eylemler arasında yer alan afet eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının önemli oranda yapılmaması, risk/zarar azaltma önlemlerinin ya hiç gerçekleştirilmemesi ya da çok sınırlı bir alanı kapsaması araştırma sahasında vatandaşa en yakın hizmet birimi olan belediyelerin afet konusunda etkinsizliğini ortaya koymaktadır. Afet toplanma alanlarının niceliksel olarak yeterli oluşu ancak niteliksel olarak afete özgü bir donatıya ve altyapıya sahip olmaması kriz aşamasının şiddetlenmesine ve yeni sorunlara yol açacak eksikliklerdir. Nihayet, belediyelerin afetler konusunda diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde olmaları ve kendi personellerine hizmet içi afet eğitimi vermeleri ise araştırma sahasındaki olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.

Extended Abstract

Evaluation of the efficiency of district municipalities in ensuring disaster resistance in Izmir

*

Kıvanç Demirci[5] Aytaç Duran[6]

Disaster is defined as natural, technological and biological events that can create emergencies by causing social and economic damage that disrupts community life. In order to ensure urban resilience by effectively managing disaster-induced crises, multi-disciplinary collaborations enabling stakeholder participation are important. Municipalities contribute to multi-stakeholder disaster management processes through urban planning, risk assessment, infrastructure investments, environmental regulations, training and awareness activities. In this context, the problem of the study is determined as 'What is the level of awareness and preparedness of district municipalities in making İzmir a disaster-resilient city?'.

Considering that the participation of all segments considered to be a party to the solution of this problem should be ensured, all of the district municipalities (30 district municipalities) in İzmir province were included in the scope of the research without any limitation at the point of data collection and interviews were conducted with the relevant personnel. The aim of the research is to determine the effectiveness of the district municipalities, which are the closest service units to the citizens, within the scope of their powers and responsibilities and to measure the level of disaster awareness in the city of Izmir, which has experienced many different disasters such as earthquake, flood, avalanche, storm, tsunami, etc. and has the risk of experiencing them in the future, to be a settlement resistant to disasters.

[5] Assoc. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bitlis, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6598-6673 E-mail: kivancdemirci4@gmail.com
[6] Corresponding Author: Res. Asst., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Van, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2420-0774 E-mail: aytacduran35@gmail.com

Qualitative research approach, which is frequently used in social sciences, was adopted in the research. As the research design, case study, which is considered as a qualitative research method, was preferred. Maximum variation sampling, which is a type of purposive sampling from non-probability sampling strategies, was used to determine the participants. The reason for choosing this sample is the necessity of including all district municipalities in Izmir province in order to examine the research subject with different dimensions and to provide data diversity. A total of 30 personnel working in the Public Works and Zoning and Urbanisation units in 30 district municipalities constitute the study group of the research. The interview technique, which is frequently used in qualitative research, was used to collect the data. The online and semi-structured interviews lasted approximately 30 to 45 minutes. MAXQDA 2022 programme was used to analyse the outputs obtained from the interviews. This program is a program in which the participants' responses are categorised in a hierarchical order such as theme-category-code-subcode and interpreted through tables, models and statistical visuals. In this direction, a total of 454 codes were assigned to the 30 interview forms within the scope of the research and 55 codes related to 11 themes were created. In determining the themes and codes, the detailed literature review on the research topic and the answers of the participants were decisive. In order to determine the reliability of the research, the inter-coder agreement value was measured by two researchers using the MAXQDA 2022 programme and the similarity rate was determined as 87.5%.

As a result of the research, it was concluded that the level of compliance and effectiveness of the district municipalities with internationally accepted studies on disaster resilience such as the United Nations City Resilience Profiling Tool and Disaster Resilience Scorecard Report is low in making İzmir a disaster-resilient city. In order to create a disaster-resilient city, the municipalities within the scope of the research should develop and implement risk-reducing policies and strategies. It is understood that many district municipalities do not have these plans despite the Municipal Law No. 5393 which regulates that the preparation of disaster action plans, which are accepted among the basic elements in making cities resilient to disasters, is under the responsibility of municipalities. The lack of infrastructure in terms of disaster assembly areas and the municipalities' adopting a reactive rather than proactive approach by not showing sufficient effort in risk/loss reduction are also found to be the issues that reduce

disaster resilience. In the questioning on the training and awareness activities of the municipalities for disasters, the participants mostly stated that no activities were carried out. It is considered as a vital deficiency that many municipalities do not fulfil these activities in the face of disasters that cause many casualties. It is considered necessary to ensure the dissemination and continuity of practices such as training and drills carried out by a small number of municipalities within the scope of the research area in all district municipalities in order to become a society prepared for disasters. The fact that municipalities cooperate with other institutions and organisations in disaster management processes and provide in-service disaster training to the personnel of the institution are considered as positive developments in the field. Based on the answers given by the participants, it is understood that municipalities do not make sufficient efforts for risk/loss minimisation measures. However, the main determinant factor for minimising the loss of life and property due to disasters is the preparation of participatory plans before the event occurs and accordingly taking large-scale measures. In this respect, the municipalities within the scope of the research should primarily focus on risk management and carry out activities to prevent possible damage and loss. It has become necessary to create and equip the places designated as disaster assembly areas not by converting them from green areas but by taking disasters into consideration and to solve the infrastructure problems such as electricity, water and toilets in the existing areas. As a result, it has been determined that the awareness and preparedness of the district municipalities are at low levels for the İzmir province, which is determined as the research area, to be a resilient city against disasters.

Kaynakça/References

Adıgüzel, S. (2019). Logistics management in disaster. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 6(4), 212-224.

Aktel M. ve Çağlar, N. (2007). Isparta ili afet (kriz) yönetim yapılanması üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(3), 147-162.

Alev B. ve Genç, F. N. (2022), Afetler karşısında kentsel kırılganlık ve dirençlilik: Antalya, Isparta, Burdur örnekleri. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48-73.

CRED.v(2023). *2022, Disasters in numbers*. https://reliefweb.int/report/world/2022-disasters-numbers (Erişim tarihi: 25.05.2023).

Creswell, J.W. (2017). Research design: Qalitative, quantitative and mixed methods approaches (4. Baskı). Ankara: Eğiten Kitap.

DFID. (2011). Defining disaster resilience: a dfıd approach paper. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/186874/defining-disaster-resilience-approach-paper.pdf (Erişim tarihi: 25.05.2023).

Davey, L. (1991). The application of case study evaluations. *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 2(9), 1-3.

Dzigbede, K.D., Gehl, S. B. ve Willoughby, K. (2020). Disaster resiliency of U.S. local governments: Insights to strengthen local response and recovery from the COVID-19 pandemic. *Public Adm Review*, 80(4), 634–643.

Erençin, A. ve Çakır, B. (2008). Türkiye'de belediyelerde afet ve acil durum yönetimi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, ss. 23-43.

Esen, A. (2007). *Ülkemizde yerel yönetimlerin afet önleme çalışmaları; Sorunlar ve öneriler*. TMMOB Afet Sempozyumu, TMMOB, Ankara.

Gerdan, S. (2019). Yerel yönetimlerde afet zararlarının azaltılması çalışmalarına genel bir bakış. *The Journal of Social Science*, 256-276.

Graveline, M. H. ve Germain, D. (2022). Disaster risk resilience: conceptual evolution, key ıssues, and opportunities. *International Journal of Disaster Risk Science*, 330-341.

Handayani, W., Fisher, M. R., Rudiarto, I., Setyono, J. S. ve Foley, D. (2019). Operationalizing resilience: A content analysis of flood disaster planning in two coastal cities in Central Java, Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 35, 1-11.

Henstra, D. (2010). Evaluating local government emergency management programs: What framework should public managers adopt? *Public Administration Review*, 70(2), 236-246.

Hüseyniyon, S. (2017). Measuring urban resilience to natural disasters for Iranian cities: Challenges and key concepts. *Urban Disaster Resilience and Security*, 71-89.

IFRC. (2023). *What is a disaster?* https://www.ifrc.org/our-work/disasters-climate-and-crises/what-disaster (Erişim tarihi: 25.05.2023).

Ji, H. (2018). *Linking risk reduction and community resilience*. Oxford: Oxford University Press.

Kalkan, M. (2022). Uşak kentinde belirlenen afet ve acil durum toplanma alanlarının yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Dirençlilik Dergisi*, 6(2), 269-285.

Karasu, M. A. (2012). Büyükşehir belediyelerinde stratejik planlama: Karşılaştırmalı bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(13), 159-180.

Korkın, E., Öztop, S. (2022). Büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarında afet yönetimi. *Journal of Civilization Studies*, 7(1), 61-75.

Leininger, M. (1994). Evaluation criteria and critique of qualitative research studies. J. M. Morse (Ed), *Critical issues in qualitative research methods* içinde (ss. 95-115). Thousand Oaks: Sage.

Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks: Sage.

Lightfoot S. L., (1983). *The good high school: Portraits of character and culture*. New York: Basic Books.

Malalgoda, C., Amaratunga, D. ve Haigh R. (2016). Overcoming challenges faced by local governments in creating a resilient built environment in cities. *Disaster Prevention and Management*, 628-648.

Mamabolo, M. A. ve Sebola, M. P. (2021). Conference proceedings of the Centre for Business & Economic Research, ROGE-2021, 9-10 December 131 The role and adequacy of disaster management unit within the South African Municipalities. *The Business and Management Review*, 12(2), 131-136.

McNabb, D. E. (2015). *Research methods for political science: Quantitative and qualitative methods.* London: Routledge.

Merriam, S. B. (2018). Qualitative research a guide to design and implementation (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Merriam, S. B. (1998). Qualitative research and case study applications in education (2.Baskı). San Francisco: Jossey-Bass.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods. Thousans Oaks: Sage.

Ritchie, H., Rosado P. ve Roser M. (2022). Natural disasters. https://ourworldindata.org/natural-disasters#average-number-of-deaths-by-decade (Erişim tarihi: 16.05.2023).

Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks: Sage.

Şen, G. (2021). An overview of disaster resilience. *Turkish Journal of Health Science and Life*, 4(3), 106-115.

Şenik, B. ve Uzun, O. (2021). An assessment on size and site selection of emergency assembly points and temporary shelter areas in Düzce. *Natural Hazards*, 105, 1587–1602.

UNDRR. (2021). *Making cities resilient 2030 (MCR2030).* https://sdgs.un.org/partnerships/making-cities-resilient-2030-mcr2030 (Erişim tarihi: 03.04.2023).

UN-HABITAT (2017). *City resilience profiling tool*. https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/01/crpt-guide.pdf (Erişim tarihi: 01.04.2023).

UN-HABITAT. (2020). *City resilience action plan tool*. https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/05/cityrap_tool_booklet_2020.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2023).

UNISDR. (2015). *World conference on disaster reduction*. https://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergover/official-doc/L-docs/Hyogo-framework-for-action-english.pdf (Erişim tarihi: 03.04.2023).

UNISDR, (2017). *Disaster resilience scorecard for cities*. https://www.unisdr.org/campaign/resilientcities/assets/toolkit/Scorecard/UNDRR_Disaster%20resilience%20%20scorecard%20for%20cities_Detailed_English.pdf (Erişim tarihi: 03.04.2023).

Uygun, M. ve İnal, E. (2019). Türkiye'nin itfaiye hizmetlerinin acil durum ve afet yönetimi süreçlerine göre değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 4(2), 13-22.

White, M. D. ve Marsh, E. E. (2006). Content analysis: A flexible methodology. *Library Trends*, 55(1), 22-45.

Wilkinson, E. (2012). *Transforming disaster risk management: a political economy approach*. https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/7555.pdf (Erişim tarihi: 05.05.2023).

WVIN. (2022). *Needs assessment disaster risk management in four municipalities of Kailali District, Sudurpashchim Province*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.wvi.org/sites/default/files/2022-04/Needs%20assessment%20final%20report.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2023).

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, S. G. (2019). *Türkiye'de yapı denetim sistemi ve afet yönetimi ilişkisi*. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 389-400.

Yin, R. K. (2012). *Applications of case study research* (3. Baskı). Thousand Oaks: Sage.

Zhai L. ve Lee, J. E., (2023), Analyzing the disaster preparedness capability of local government using AHP: Zhengzhou 7.20 rainstorm disaster. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 1-19.

Kıvanç Demirci

Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. Dokuz Eylül Üniversitesi'nde lisans (2011-2015), yüksek lisans (2015-2017) ve doktora (2017-2022) eğitimlerini tamamlamıştır. Doktora tezini "Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinde dış göç ve güvenlik yönetimine etkileri: İzmir ili örneği" başlığıyla yazmıştır. Akademik kariyerine 2020 yılında Bitlis Eren Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak başlamış, 2022-2024 yılları arasında doktor öğretim üyesi olarak görev yapmış ve 2024 yılında doçent unvanını almıştır. Çalışma alanları arasında kentleşme, çevre politikaları, çevre yönetimi, yerel yönetimler, iklim ve su politikaları yer almaktadır.

Assoc. Prof. Dr. Kıvanç Demirci is a faculty member at Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Department of Urbanisation and Environmental Problems. He completed his undergraduate (2011-2015), master's (2015-2017) and doctorate (2017-2022) degrees at Dokuz Eylül University. He wrote his doctoral thesis titled 'External migration in the relations between the European Union and Turkey and its effects on security management:

The case of Izmir province'. He started his academic career as a research assistant at Bitlis Eren University in 2020, worked as a doctoral lecturer between 2022-2024 and was named associate professor in 2024. His research interests include urbanisation, environmental policies, environmental management, local governments, climate and water policies
E-posta: kivancdemirci4@gmail.com

Aytaç Duran
2015 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuştur. 2019 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamlamış olup halen burada doktora eğitimine devam etmektedir. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda görevlidir. Çalışma alanları arasında, kentleşme politikaları, çevre politikaları, iklim değişikliği, yerel yönetimler, afet yönetimi ve göç yönetimi yer almaktadır.

In 2015, he graduated from Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration. In 2019, he completed his master's degree in Dokuz Eylül University Institute of Social Sciences, Department of Public Administration and is currently continuing his doctorate education here. He is currently working at Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Department of Urbanisation and Environmental Problems. His research interests include urbanisation policies, environmental policies, climate change, local governments, disaster management and migration management.
E-Posta: aytacduran35@gmail.com

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 578-606 **DOI:**10.31198/idealkent.1604277

"Elysium" filminin fütüristik mimari bağlamında incelenmesi

*

Seda Subaşı[1] Serhat Anıktar[2]

Öz

Var olan mekânın yansıtılması veya düşlenen mekânın bireye aktarılmasında en etkili yollardan biri sinemadır. Görsel zenginlik ve çarpıcılık açısından sinema, mekânın hafızada yer edinmesine olanak sağlamaktadır. Geleneksel olanı dilediği gibi yansıtma ve algılatma gücü olan sinema, kimi zaman gelecekteki mimarlık eylemlerine de yön vermiştir veya ilham olmuştur. Mimarlık ve sinemanın iç içe olduğu film türlerinden biri bilimkurgu filmleridir. Bilimkurgu filmleri insanların ütopyaları ve distopyaları daha kolay hayal etmesini sağlamaktadır. Kimi zaman bunun da ötesinde, gelecekte teknolojinin gelişmesiyle, filmlerdeki mekânsal kurgular gerçeğe dönüşmektedir. Mekân bağlamında literatürdeki karşılıklarına bakıldığında ütopya, yerin hoşnutsuzluğuna karşın kusursuz bir görüntü sunmaktır. Distopyalar ise var olan mekânların bugünkü halinden daha kötü yansıtılmasıdır. Distopyalarda sürekli denetimde olan, baskı uygulayan ve kaosa izin vermeyen bir otorite bulunmaktadır. Ütopya kent kavramı 20. yüzyılda fütüristik mimari olarak karşılık bulmuştur. Fütüristik mimari geçmişi tamamen reddetme ve gelecek için en ideal olanı kurgulama düşüncesine dayanmaktadır; teknoloji en ileri seviyede kullanılmakta, yüzen veya atmosfere asılı kentler güçlü makineler gibi kurgulanmaktadır. Fütüristik kentlerde sağlıklı ve mutlu bireyler zamanlarının çoğunu kendilerine ayırmaktadır. Bu çalışmanın amacı geleneksel kent- fütüristik kent sahnelerini analiz ederek Elysium filmini fütüristik mimari bağlamında değerlendirmektir. Aynı zamanda amaç, filmde yer alan mekânları ütopya ve distopya kavramları üzerinden görsellerle analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *distopya, fütüristik mimari, sinema ve mimarlık, ütopya*

Atıf/Cite
Subaşı, S., & Anıktar, S. (2025). "Elysium" filminin fütüristik mimari bağlamında incelenmesi. *İdealkent* (48), 578-606. https://doi.org/10.31198/idealkent.1604277

[1] İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Doktora Programı, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9336-6858
E-posta: sedasubasi93@gmail.com
[2] Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7727-5331
E-posta: serhat.aniktar@izu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 19.12.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 578-606 **DOI:**10.31198/idealkent.1604277

Review of the movie "elysium" in the context of futuristic architecture

*

Seda Subaşı[3] Serhat Anıktar[4]

Abstract

Cinema is one of the most effective ways of reflecting the existing space or transferring the imagined space to the individual. In terms of visual richness and strikingness, cinema allows the space to take place in the memory. Cinema, which has the power to reflect and perceive the traditional as it wishes, has sometimes shaped or inspired future architectural actions. One of the film genres in which architecture and cinema are intertwined is science fiction films. Science fiction movies enable people to imagine utopias and dystopias more easily. Sometimes even beyond this, with the development of technology in the future, the spatial fictions in the movies become reality. In the context of space, utopia is to present a perfect image despite the discontent of the place. Dystopias, on the other hand, reflect existing spaces worse than they are today. In dystopias, there is an authority that is constantly under control, exerts pressure and does not allow chaos. In the 20th century, the concept of the utopian city was reflected in futuristic architecture. Futuristic architecture is based on the idea of completely rejecting the past and constructing the most ideal for the future; technology is used at the highest level, floating or atmospheric cities are built like powerful machines. In futuristic cities, healthy and happy individuals spend most of their time for themselves. The aim of this study is to evaluate the film Elysium in the context of futuristic architecture by analyzing the traditional city-futuristic city scenes. At the same time, the aim is to analyze the spaces in the film with visuals through the concepts of utopia and dystopia.

Keywords: *dystopia, futuristic architecture, cinema and architecture, utopia*

[3] Istanbul Sabahattin Zaim University, Graduate Education Institute, Architecture PhD Program, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9336-6858
E-mail: sedasubasi93@gmail.com
[4] Assoc. Prof. Dr., Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Architecture, İstanbul, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7727-5331 E-mail: serhat.aniktar@izu.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 19.12.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025
CC BY NC ND

Giriş

Üretim faaliyetlerinin hızla artması doğal kaynakların bilinçsizce tüketimi ve çevre kirliliğine neden olmuştur. Bunun sonucunda insanlar mekânın olumsuz yönlerini dile getirmekle birlikte ideal olanın peşine düşmek istemişlerdir. Problemlerin açığa çıkmasıyla kent ütopyaları ve distopyaları meydana gelmiştir. Kentlerdeki çatışmalar, adaletsizlikler ve hastalıklara karşı daha ideal bir yaşamın hayalini kuran Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier dünya ölçeğinde ütopya kurmanın yollarını aramışlardır (Fishman, 2017). İdeal toplum ve ideal mekânı kent ölçeğinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Ütopyalar ideal ve kusursuz toplumların ve kentlerin temeli üzerine kurulmuştur. Amaç, toplumun ve yerin hoşnutsuzluğuna karşı mutlu, huzurlu, refah seviyesi yüksek bir seçenek üretmek; ideal bir görüntü oluşturmak, kusuru yok etmektir (Bezel, 1993; Dostoğlu, 2011). Ütopyalar bulundukları dönemin çirkinliklerini yansıtmakla beraber ideal ve güzel olana dair fikir sunmuşlardır. Bu nedenle kimi zaman distopik ve ütopik düşüncelerin bir arada verilmesi mümkün olmuştur. Distopyalarda ise bugünün kentleri veya toplumu daha karamsar yansıtılmaktadır. Distopyalarda birey üzerinde mutlak bir tahakküm olduğu görülmüştür. Mutluluk yalnızca seçkinler sınıfına veya itaatkâr gruplara özgüdür. Distopyalarda kültürel farklılaşmalar, iş bölümleri, sosyal ilişkiler tamamen otoritenin denetimindedir ve herhangi bir eleştiri, boyun eğmeme, karşı çıkma gibi durumlarda otorite tarafından baskı uygulanmaktadır (Ülker, 2011).

Ütopya kent kavramı 15. yüzyıldan beri var olmuştur; Thomas More kendi eserinde insanların mutlu yaşadığı ve kendilerine zaman ayırdığı bir kurgu inşa etmiştir (Özen, 2006). 20. yüzyıla kadar gelişen bu düşünce, fütürizm akımıyla birleşince ortaya fütüristik mimari ve fütüristik kent kavramları çıkmıştır. Fütüristik kentlerin ortak noktası teknoloji olmuştur. Geçmişi tümüyle reddeden ve zaman-mekân bütünlüğüyle hareket eden fütüristler, geleceğin kentlerini tıpkı bir makine gibi düşünmüşlerdir. Bu nedenle hareketi ve devinizmi çağrıştıran eğik ve eliptik formlar tercih edilmiştir (Sforzinda, Newton Kenotafı ve Chaux kentleri gibi).
Teknolojinin ileri seviyede kullanılma düşüncesiyle hafif ve modern malzemeyi en işlevsel haliyle kullanma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Buckminster Fuller'in tasarladığı "Dymaxion Evi" (1927) projesi hafif ve modern

malzemeyle maksimum performansı hedeflemiştir (Fuller, 1999). Bu modelde endüstrileşmenin sonucu olan çevre kirliliğine de çözüm aranmıştır (Halıcıoğlu ve Koralay, 2020). Sonraları bu düşünce yeryüzüyle yarı bağlantılı (ayaklar üzerinde yükselen) veya atmosfere asılı kentlere evrilmiştir. Georgy Krutikov'un tasarladığı Flying City bunlardan biridir (Yalım, 2002).

Zaman ilerledikçe çevre kirliliğine, doğal kaynakların bilinçli tüketimine çözüm arayan ekolojik ve sürdürülebilir kentler kurgulanmıştır. Geleceğe dair girişimler tarihin doğasında bulunmaktadır ve diyalektiktir. Öteye doğru gerçek bir girişim, tarihin doğasında var olan ve diyalektik olarak ilerleyen eğilimi bilir ve harekete geçirir. Öncelikle, herkes gelecekte yaşamaktadır, çünkü insanlar çabalarlar. İnsan düşüncesi, engellenmediği müddetçe geleceğe dair girişimlerinde umut edilen şeyi içermektedir (Bloch, 1986). Bu yönüyle 21. yüzyılın fütüristik kentlerinde yeşil ağırlıklı bir panorama hâkim olmuştur. Bu kurguların yansıtıldığı alanlardan biri de sinema olmuştur. Sinema, var olan yerleri farklı şekilde yansıtmakta veya var olmayanı kurgulayıp izleyiciyle buluşturmaya olanak tanımaktadır. Bu yönleriyle mekânsal deneyim zenginliği yaratan sinema, görsel algımızı etkilemekte ve hafızamızda bir yer oluşturmaktadır (Bektaş, 2017; Beşışık, 2013). Zaman ve mekân bütünlüğüyle özneyi bir araya getirmektedir.

Mimarlık disiplini ile iç-içe olan sinemanın, gelecekteki mimarlık kurgusunu oluşturma ve geleneksel olanı farklı bakış açılarıyla yansıtma gibi bir gücü vardır. Teknolojinin gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla sinemadaki mimari yansımalar insanların yaşam biçimlerini ve algılarını etkilemiştir (Kale, 2004). Sinema, mekânı tasarlayan veya yeniden üreten insanlar için geniş bir saha olmuştur. Özellikle bilimkurgu filmlerinde var olmayan mekânların büyük bir hayal gücüyle kurgulanıp yansıtıldığı görülmektedir. Sinema var olan mekânı tüm güzellikleri ve avantajlarıyla öne çıkarma gücüne sahipken var olmayan ancak ideal olanın da tasarlanmasına olanak tanımaktadır. Böylece, bulunduğu dönemin sorunlarından uzakta, ideal-ütopik pek çok mekân üretmek için elverişli bir alan olmaktadır. Mimarlık ve sinemanın iç içe ilişkili olduğu türlerden biri de bilimkurgu filmleridir. Bilimkurgu, var olmayan çevreyi sunmakta, zamanın ve mekânın ötesine giderek bireyin ütopyayı tasvir etmesine olanak tanımaktadır (Kellner, 2011). Çalışmanın amacı, mimarlık-sinema ilişkisine Elysium filmi üzerinden bakmak, geleneksel kent- fütüris-

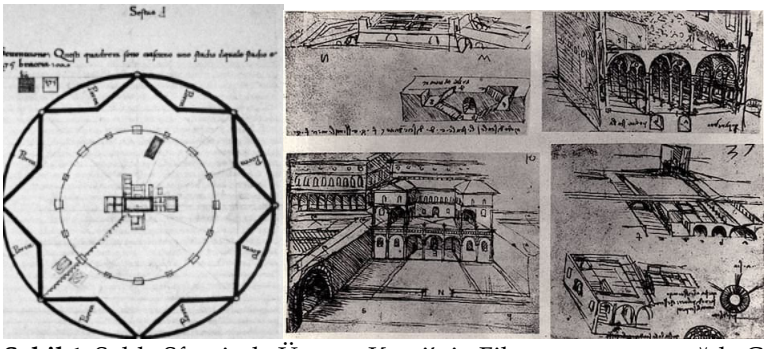
tik kent sahnelerini analiz ederek filmi fütüristik mimari bağlamında değerlendirmektir. Aynı zamanda filmde yer alan mekânları ütopya ve distopya kavramları üzerinden görsellerle analiz etmektir.

Fütürizm ve Fütüristik Mimari

Endüstrileşme ile kentlerde hızlı büyüme ve doğal kaynakların bilinçsizce tüketimi meydana gelmiştir. Üretim faaliyetlerinin hızlı artışı ise doğal çevrenin kirlenmesine yol açmıştır. Bu problemlerin ivmeli bir şekilde artışı kent distopyalarının ve ütopyalarının düşünülüp ifade edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ütopya, toplumun ve yerin hoşnutsuzluğuna karşı mutlu, huzurlu, refah seviyesi yüksek bir seçenek üretmek; ideal bir görüntü oluşturmak, kusuru yok etmektir (Bezel, 1993; Dostoğlu, 2011). Ütopyalar bulundukları dönemin çirkinliklerini yansıtmakla beraber ideal ve güzel olana dair fikir sunmuşlardır. Tafuri'ye göre mimarlık denen şeyin yükselişine yol açan itici güç, kentler genişlerken büyüyen ekonomidir. Tafuri, toplumun gelişimini ve örgütlenmesini büyük ölçüde o toplumun teknoloji ve (endüstriyel) üretim gibi maddi temelleri tarafından belirlendiğini düşünmektedir (Tafuri, 1976). Ütopya-kent ilişkisi kurulurken de teknolojiden bağımsız bir ütopyanın düşünülmediği görülmüştür. Distopyalar ise bugünün kentlerini gelecekte daha karamsar gösterme biçimidir. Distopyalarda birey üzerinde mutlak bir tahakküm olduğu görülmüştür. Mutluluk yalnızca seçkinler sınıfına veya itaatkâr gruplara özgüdür. Distopyalarda kültürel farklılaşmalar, iş bölümleri, sosyal ilişkiler tamamen otoritenin denetimindedir ve herhangi bir eleştiri, boyun eğmeme, karşı çıkma gibi durumlarda otorite tarafından baskı uygulanmaktadır (Ülker, 2011).

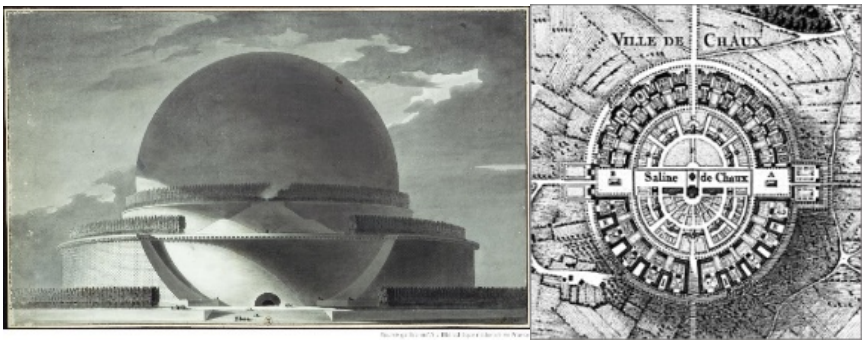
İdeal toplumu kentten bağımsız düşünmek mümkün değildir, o kent ölçeği ile var olmuştur. Bu nedenle ütopyayı kent ile düşünmek elzemdir. 15. yüzyılda Thomas More "Yeni Ada Ütopya'da İşlerin Nasıl Olması Gerektiği Hakkında" adlı eserinde insanların mutlu yaşadığı ve kendi işleriyle uğraştığı bir kurgu üretmiştir (Özen, 2006). Ütopya-kent ilişkisini kurduktan sonra ütopik mimarlık kavramından bahsetmek gerekmektedir. Ütopik mimarlık, toplumsal, ekonomik veya teknolojik nedenlerle gerçekleşmesi olanaksız görülen ve aklın sınırlarını zorlayan ancak yine bilim ve teknolojilerdeki ilerlemelerle gelecekte inşa edilmesi mümkün olabilen projelerdir (Hasol, 2000; Sarıgül, 2008).

Rönesans dönemi ütopistlerinden Antonio di Pietro Averlino "Sforzinda" adlı kenti tasarlamıştır. Bu kentte birbiri üzerine çarpraz konumlandırılmış iki adet kareden oluşan sekizgen köşeli yıldız planı vardır. Kentin duvarları güç ve zenginliği temsil etmekle birlikte, karşıdan bakan için dik yüzey oluşturmaması kenti savunma açısından avantajlı kılmaktadır (Kostof, 1991; Şimşek, 2019). Rönesans döneminin bir diğer düşünür ve sanatçısı olan Leonardo da Vinci de "Codex Atlanticus" isimli eserinde kent ütopyasından bahsetmiştir. Onun ütopyasında temel fikirler ulaşım ve su gereksinimleri üzerine kurulmuştur. 1486 yılında Milano'da nüfusun yarısının ölümüne sebep olan veba, Leonardo da Vinci'yi sağlıklı, temiz ve ulaşımın kolay olduğu bir kent düşüne itmiştir. Ulaşım 3 ayrı katmanda çözülmüştür. En altta su ulaşımı, kanalizasyon gibi altyapı fonksiyonları bulunmaktadır. Orta katmanda araç trafiği bulunmakta, en üst katmanda ise elitlerin oturduğu ve araç trafiğine kapalı yaya trafiği yer almaktadır (Çakmaklı, 2020) (Şekil 1).

Şekil 1. Solda Sforzinda Ütopya Kenti'nin Filarete tasarımı, sağda Codex Atlanticus'un eskizleri (Kaynak: URL 1)

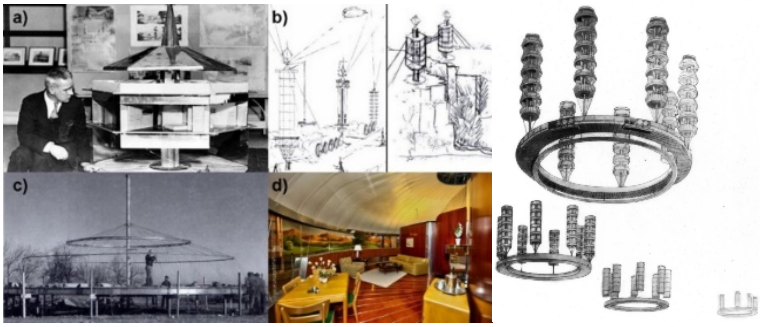
18. yüzyılda ütopyalar düşünce ürünü olmanın ötesine geçmiş, "Aktivist Ütopya" (Rowe ve Koettner, 1978) şekline dönüşmüştür. Fransız İhtilali ile (1789), Boullee ve Ledoux Fransa'daki ütopik mimarlığın önemli ismi olmuştur. Etienne-Luis Boullee ve Claude Nicolas Lodeux ütopyalarında dairesel formlardan yararlanmıştır (Şekil 2). Sözgelimi Newton Kenotafı ve Chaux kenti buna örnektir. Claude Nicolas Lodeux'nun tasarımlarının çıkış noktası J. J. Rousseau'nun ekolojik ve sade yaşama dönüşü arzulayan yazılarıdır. Ledoux sosyal ve eşitlikçi bir yeniliğe ulaşabilmede etkin araçlardan birinin mimarlık olduğunu düşünmüştür (Hasol, 2000).

Şekil 2. Solda Newton Kenotafı (Boulle), sağda Chaux ideal kenti (Lodeux) (Kaynak: URL 2)

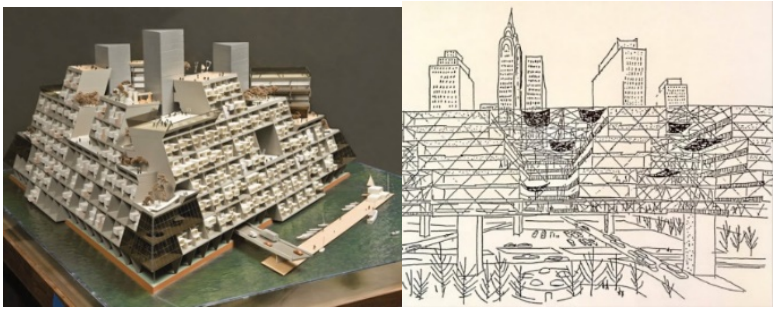
18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar ütopyaya nostaljik bakış (William Morris) ve geleceğe bakış (Robert Owen ve Charles Fourier) görülmüştür. Nostaljik bakışta endüstrileşme öncesi kentlere özlem duyulmaktadır. Geleceğe bakışta ise verimlilik, sağlık, hijyen ve teknoloji gibi öneriler bulunmaktadır (Arslan, 2006). 20. yüzyıl ütopyalarında ortak nokta teknoloji olmuştur. Bu dönemde Fütürizm denen bir akım ortaya çıkmıştır. Fütüristlerin ortaya koyduğu kent önerileri 20. yüzyıl ütopyalarını şekillendirmiştir. Fütürizm akımının temelinde, savaştan geriye kalan harap şehirleri yeniden inşa etme fikri yatmıştır. Geçmişi tamamen reddederek, zaman ve mekân bütünlüğüyle hareket eden fütürist mimarlar teknolojiyi özne kabul etmişler ve makine gibi çalışan kentler düşlemişlerdir (Yaşar, 2019). 20.yüzyılın fütüristlerinden Sant'Elia ve Marinetti'ye göre (Conrads, 1991) eğik ve eliptik çizgiler daha dinamiktir. Devinimi ve dinamizmin mimari yansımalarından biri de endüstriyel devrime atfeden malzemeler ve sistem düşünülmesidir. Bu sebeple La Citta Nouva'da malzeme olarak çelik ve çimento tercih edilmiş, kentin ortası bir güç istasyonu gibi çalıştırılmıştır.

Buckminster Fuller'in tasarladığı "Dymaxion Evi" (1927) projesi hafif ve modern malzemeyle maksimum performansı hedeflemiştir (Fuller, 1999). Bu modelde endüstrileşmenin sonucu olan çevre kirliliğine çözüm aranmıştır. Doğal kaynakların bilinçli tüketimi için dairesel form (ısı kaybını önlemek) ve çatıda pasif havalandırma sistemleri kullanılmıştır (Halıcıoğlu ve Koralay, 2020). Zaman geçtikçe havada asılı kalan veya yeryüzünden kısmen koparılmış projeler gündeme gelmiştir. Dönemin ütopik projelerinden olan Flying City'de (Georgy Krutikov tarafından, 1928 yılında) bunlardan biridir. Yer çekiminden bağımsız konumlanan kentlerin inşasında atom enerjisinin kullanımının imkân sağlayacağı düşünülmüştür (Yalım, 2002) (Şekil 3).

Şekil 3. Dymaxion Evi (Buckminster Fuller), sağda Flying City (Georgy Krutikov)(Kaynak: URL 3)

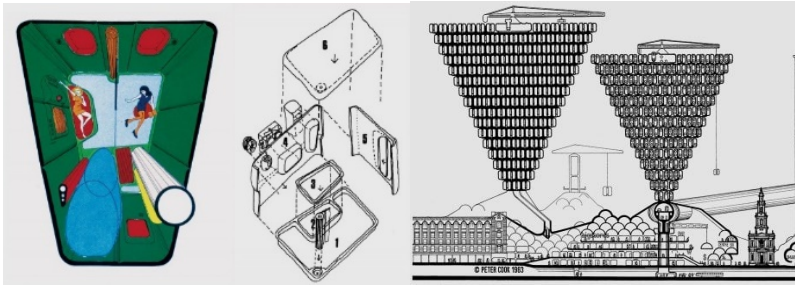
Fuller'e ait tasarımlardan bir diğeri Triton City'dir. Bu kent mimari açıdan esnektir (flexible) ve su kütlesinin üzerinde yüzmekte, bir tekne gibi hareket etmektedir. Su üzerinde yüzen kent ile denizin kamulaştırılması amaçlanmakla birlikte, bu suyun damıtılması gibi ekolojik yaklaşımlar da söz konusu olmuştur (Çakmaklı, 2020; Sarıgül, 2008). Aynı dönemde Yona Friedman da Villa Spatiale'ı tasarlamıştır. Ekolojik kaygılarla yola çıkan Friedman, ayaklarla yerden yükseltilmiş, böylece şehrin dışarıya doğru genişlemesini önleyen, aynı zamanda mevcut kent dokusunu korumaya yönelik bir kent projesidir (Şekil 4). Yer ile ilişki asansörlerle ve merdivenlerle sağlanmıştır (Friedman ve Lynch, 2017).

Şekil 4. Solda Triton City maket görseli, sağda Ville Spatiale çizimi (Kaynak: URL 4)

1960'lı yıllarda ortaya çıkan "Archigram Grubu", fütüristik mimaride teknolojiyi sonuna kadar kullanarak modern mimarinin yapı sökümünü başlatmışlardır. Fantezi ile hayal dünyası arasındaki çizgiyi ortadan kaldıran bu grubun ortak yanı memnuniyetsizlikleri ve sabırsızlıkları olmuştur (Aksu, Uludağ ve Çağlar, 2008). Archigram grubu yirminci yüzyılın

yapılarını eksik ve kusurlu görmüş, bunun yerine elektro-atomik çağın donatılarıyla eşdeğer dile sahip yapılar inşa etmeyi gerekli bulmuştur. Üyelerden olan Peter Cook'a göre ise fırlatılabilir, mobilize yapılardan oluşan mimari çevreler bu grubun arayışı olmalıdır (Gürel, 1968; Kronenburg, 2002). 1963-66 yılları arasında geliştirilmiş olan "Plug-in City" projesi, yüksek katlı mega yapılara yerleştirilen kapsül prefabrik evlerden oluşmuştur. Bu evlerin her biri kişiseldir, böylece her insan yaşadığı kişisel ortamı belirlemede söz sahibidir (Hobson, 2020). Sadler'e göre (2005), Plug-in City mimariyi durağan bir olgu olarak görmemekte, kent sakinlerinin katılımıyla var olan ve değişen organik bir varlık gibi kabul etmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Plug-in City, Peter Cook (Kaynak: URL 5)

Özetle 20. yüzyıl fütüristik mimari akımının temel yansımaları aşağıdaki gibi olmuştur:

- Teknolojiyi, hızı, hareket ve devinimi merkeze alan makine-yapılar inşa etmek,
- İlerleyen teknolojiyle kendini yenilemek ve yeniden üretmek,
- Hareketi ve dinamizmi sembolize eden dairesel, eğrisel ve eliptik formlardan yararlanmak,
- Topografyaya oturma meselesine yeni bir soluk getirmek: suyun üzerinde yüzebilen, atmosferde asılı kalabilen veya yerden yükseltilmiş kentler kurgulamak,
- Ekolojik tasarım girdilerini kullanmak,
- Ulaşımın uçan arabalarla sağlanması.
- Bireylerin sosyal, eşitlikçi, refah düzeyi yüksek toplumlarda yaşamasına olanak vermek ve mutluluğu, huzuru artırmak.

21. yüzyılın ütopya kentlerinde görülen tipoloji gökdelen tipolojisidir. Bu kentlerde ekolojik tasarım kriterlerinin üst düzeye ulaştığı görülmektedir. Yeşil mimari kavramının yakalandığı, kendi enerjisini üreten, sıfır karbon ayak izi amaçlanan tasarımlar söz konusu olmuştur. Javier Pioz tarafından tasarlanan Biyonik Kule canlı gibi yaşayan, içinde yüz bin kişiyi barındıran bir gökdelen projesidir. Her birinde 25 kat bulunan 12 mahalleden oluşmaktadır. İlk mahalle yapıldıktan ve insanlar orada yaşadıktan sonra, ihtiyaca göre yeni mahalleler eklenecektir. Bu da yapıyı eklemlenebilir ve canlı kılmaktadır (Ekici, 2001). Projenin kuş bakışı görsellerinden anlaşıldığı gibi, merkezde konik formda bir yapı ve ışınsal yollarla dairesel çepere ulaşan bir sistem görülmektedir. Fütürizmin ana malzemelerinden olan çelik ve cam birlikte kullanılmış, yeşil mimarinin girdilerinden olan bitkilendirme de projeye serpiştirilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Biyonik Kule, Javier Pioz (Kaynak: URL 6)

21. yüzyılın yeşil- sürdürülebilir fütüristik tasarımlarından biri de Ayrat Khusnutdinov'un Skytable projesidir. Yapı, terk edilmiş mahalleler üzerinden dört devasa sütunla yükseltilmiştir. Bu sütunlar çelikle inşa edilmiştir ve her biri ofis fonksiyonuyla kullanılmaktadır. Sütunların hemen üstünde konutların bulunduğu platform yer almaktadır. Rekreasyon alanı ise tüm çatıyı kaplamaktadır. Proje ekolojik ve sürdürülebilir mimarinin girdilerinden faydalanmıştır. Ana kolonların altında bir geri dönüşüm tesisi ve gaz tankı bulunmaktadır. Aynı zamanda çelik ağın altında kullanılabilen rüzgâr türbinleri ve güneş panelleri de çatı katında yer almaktadır.

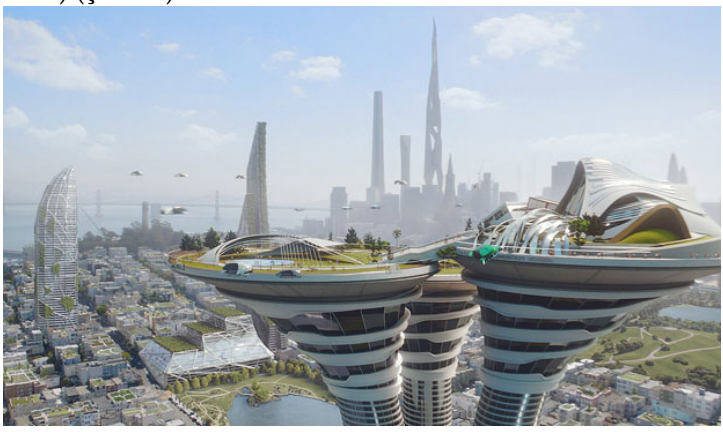
Dönemin diğer fütüristik projelerinden olan LO2P Gökdeleni, araba ve nüfus sayısının artmasıyla dünyanın en kirli şehirlerinden olan Yeni Delhi

için düşünülmüştür. Dairesel bir bina olarak tasarlanan projede geri dönüştürülmüş eski arabaları kullanmak amaçlanmıştır. Havanın temizlenmesi için temelde iki sistem düşünülmüştür. Bunlardan biri dairenin üzerinde yer alan devasa seralar, diğeri dairenin merkezinde yer alan döner filtre setidir (Şekil 7).

Şekil 7. Solda Skytable projesi, sağda LO2P Gökdeleni (Kaynak: URL 7)

Jetgiller çizgi filminden ilham alarak tasarlanmış Skyscraper projesi 2062 yılı için kurgulanmıştır. Bu projede teknolojik olanaklardan ziyadesiyle faydalanılmıştır. Uçan arabalar, kendi kendini temizleyen cepheler, 3D baskılı yapı malzemeleri bu tezin bir göstergesi olmaktadır (Phaidon, 2017) (Şekil 8).

Şekil 8. Skyscraper projesi (Kaynak: URL 8)

Örnekler incelendiğinde 21. yüzyıl fütüristik mimari akımının ortak noktaları şu şekilde sıralanabilir:

- Oldukça yüksek, geniş kullanıcı kapasitesine sahip yapılar tasarlamak,

• Sürdürülebilir, ekolojik kentler hayal etmek, bunun için ekolojik mimarinin girdilerinden olan güneş panelleri, rüzgâr türbinleri gibi donanımları tasarıma dahil etmek. Ayrıca kendi kendini ve havayı temizlemeye olanak tanıyan teknolojiyi kullanmak,
• Doğal ışıktan ve havalandırmadan faydalanmak,
• Dairesel ve konik formları tercih etmek (dinamik algı oluşturmak ve hava akışını dengelemek),
• Modern ve teknolojik malzemelerden faydalanmak; çelik ve camı bir arada kullanmak, kenti veya yapıyı bir makine gibi düşünmek,
• Teknolojiyi konforlu yaşama, zamandan tasarruf/ kendine vakit ayırma ve doğayı koruma dinamiklerinin üzerine kurmak ve en üst düzeyde kullanmak; hafif malzemeyi teknolojik bilgiyle bir araya getirerek uçan arabaların, fırlatılabilen binaların (Peter Cook) olduğu kentler tasarlamak.

"Elysium" filmi

Film, uzak bir gelecek olan 2154 yılında geçmektedir. Filmde distopya ve ütopya olmak üzere temel iki kavram mekânsallaştırılmıştır. Endüstrileşmeyle birlikte, çevre kirliliğinin son derece fazla olduğu, yeşilin olmadığı, hastalıkların ve suç oranlarının arttığı, kaotik, eşitsiz ve mutsuz kentler Dünya'ya aittir. Bu kentlerden biri de filmin ana karakteri olan Max'in yaşadığı kenttir. 2154 yılının Dünya kentinde yüksek yapılar yer almaktadır ancak kent fiziksel tahribat açısından epey kötü durumdadır. Filmde, Dünya kentine geçiş sahnelerinde çevre kirliliği, metruk yapılar, kirli insanlar, suça meyillilik, işsizlik, mutsuzluk gibi alt metinler okunmaktadır. Ütopya kent ise Elysium olarak adlandırılan, yeşil mimarinin hâkim olduğu, üst düzey teknolojinin kullanıldığı, çeliklerle üretilmiş, hastalıkların olmadığı, insanların mutlu ve sakin yaşadığı bir fütüristik kentler topluluğudur (Şekil 9).

Şekil 9. Solda Dünya kenti (2154 yılı), sağda Elysium kenti (aynı yıl)

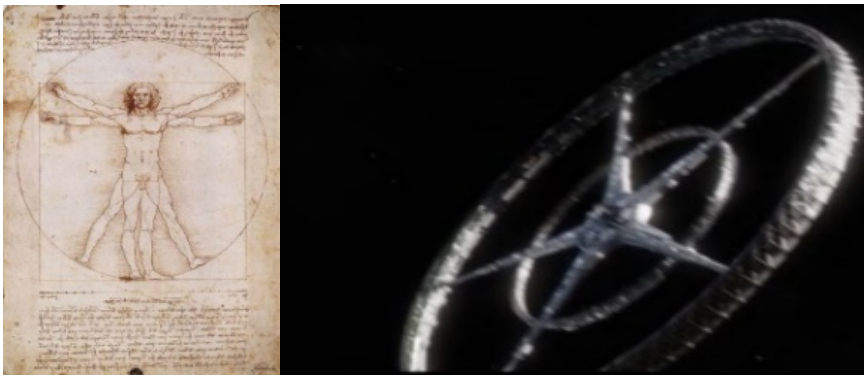
Elysium, yalnızca varlıklı ve seçkin insanların yaşadığı, böylece sınıf ayrımının olmadığı fütüristik bir ütopyadır. Dünya'da yaşayan bir grup, yapay zeka alanında oldukça gelişmiştir ve zaman zaman Elysium'a kaçak mekiklerle insan yollamaktadır. Kaçak insanlar Savunma Bakanı'nın emriyle robotlar tarafından imha edilmektedir veya cezalandırılmaktadır. Elysium'a farklı sınıftan insanın dahil olması kesinlikle mümkün değildir. Dünya'nın kontrolü de Elysium'dan yapılmaktadır. Distopya haline gelen Dünya kentinde, insanlar tarafından robotlar üretilmekte, üretilen robotlar hem bu kentin hem de Elysium'un güvenliği ve kontrolü için kullanılmaktadır. John karakteri Dünya'da robot üretim merkezinde çalışan ancak Elysium'da yaşayan seçkinlerden biridir. Dünya kentinde hastalık, fiziksel ve sosyal yetersizliklerin artması Elysium'a gitmeyi cazip kılmıştır. Sözgelimi başrolde oynayan Max karakteri filmin başında, gökyüzüne bakarak bu kente göç etme arzusunu izleyiciye yansıtmıştır. Max karakterinin filmin ilerleyen dakikalarında Elysium'un tüm sistemini yeniden başlatmasıyla Dünya kentinde yaşayan bireyler vatandaşlık hakkına sahip olmuş, Elysium'a tedavi edilmek amacıyla gelmişlerdir (Şekil 10).

Şekil 10. Elysium'a uçan mekiklerle tedavi olmak için giden vatandaşlar

Fütüristik mimarinin "Elysium" filmi üzerinden algısı

Elysium kenti hareketi ve dinamizmi temsil eden dairesel formda inşa edilmiştir. İç içe iki dairesel yapının merkezinde yıldızıl form yer almaktadır. Çelikten bir tekerleği andıran dış dairenin kıvrımları arasında kalan bölgede insanların yaşadığı bol ışıklı, yeşil mimariye içkin, temiz, düzenli ve akıllı kentler inşa edilmiştir. Fütüristik kent olan Elysium'un formu Rönesans dönemi düşünürü ve sanatçısı olan Leonardo da Vinci'nin Vitruvius Adamı'na bir gönderme niteliğindedir (Şekil 11). Bu yapıda merkezden ışınsal yollarla çepere ulaşılmakta, böylece dengeli ve güçlü bir forma gönderme yapılmaktadır.

Şekil 11. Solda Vitruvius Adamı, sağda Elysium (Kaynak: URL 9)

Bu kentte bulunan evlerde insanların kendini sürekli yeniledikleri ve iyileştirdikleri yapay zekâ araçları yer almaktadır; teknoloji üst düzeyde kullanılmaktadır. Refah seviyesi yüksek, eşitlikçi, mutlu ve huzurlu toplum amaçlanmıştır. İnsanlar çalışmadıkları için vaktini kendilerine harcamaktadır (Şekil 12). Yalnızca savunma bakanlığı, adalet bakanlığı gibi birimlerde çalışan üst düzey yetkililer bulunmaktadır. Gündelik işler ve savunma sistemi robotlar tarafından sağlanmaktadır.

Şekil 12. Elysium'da kendilerine vakit ayıran ve eğlenen insanlar

Elysium'da insanlar evlerinin teraslarından temiz, ekolojik, sağlıklı ve düzenli bir manzarayı izlemektedir. Bazı evlerde üslup olarak nostaljiye özlem görülmekle birlikte, geniş açıklıkların olduğu, cam ve çeliğin bir arada kullanıldığı, modern sonrası döneme referans veren evlere de rastlanır. Evler ileri seviye teknolojiyle üretilmiştir ve her evde doku onaran, hastalıkları iyileştiren tarayıcılı yataklar bulunmaktadır (Şekil 13). Bu yönüyle fütüristik mimarinin en önemli girdisi olan teknoloji Elysium kentine oldukça yansıtılmıştır.

Şekil 13. Solda farklı üslupta yapıların bir aradalığı, sağda Elysium'da bir akıllı ev örneği

Elysium aynı zamanda bir akıllı kent modelidir. Bu yüzden kentin aydınlatılmasından görev tanımlarına, vatandaşlık bilgilerinden güvenliğine kadar her şey yapay zeka ile sağlanmaktadır. Bu verilerin akışı organik canlıların beynine takılan kablolu aygıtlarla sağlanabilmektedir. Bu da kentin güvenliğini tehdit edecek siber güvenlik konusunda düşünmeye itmiştir. Veri akışıyla tüm bu girdilere dair verilere müdahale edilebilmekte, vatandaşların ve yetkililerin görevleri sonlandırılabilmektedir. Verilerin işlendiği laboratuvarda iç mekâna beyaz renk ve beyaz ışık hakimdir (Şekil 14).

Şekil 14. Elysium'un verilerinin işlendiği ve depolandığı laboratuvar

Kentte ilk fütüristlerin kurguladığı gibi bir güç merkezi bulunmaktadır. Bu merkezde yapı malzemesi olarak çeliğin kullanıldığı görülmektedir. Güç merkezinin fiziksel yoğunluğu, kentin sürekli işleyen güçlü bir makine olduğu fikrini çağrıştırmaktadır. Elysium için çalışan robotlar, son model uçan arabalar da teknolojinin ve hareketin kente ne kadar dahil olduğunun göstergesi olmuştur (Şekil 15).

Şekil 15. Solda güç merkezi olduğu düşünülen alan, sağda Elysium için çalışan bir robot.

Doğal ışık, düzenli çevre, teknolojik aygıtlar, yeşil çatılar ve bitkilendirmeyle de sürdürülebilir ve ekolojik mimariye sık sık atıfta bulunulmuştur. Sözgelimi Savunma Bakanı'nın ofisi ve yargılandığı mahkeme salonu buna örnektir (Şekil 16).

Şekil 16. Savunma Bakanı'nın yargılandığı mahkeme salonu

Her ne kadar Dünya ve Elysium arasında keskin ayrımlar olsa da fütüristik kent yansımaları Dünya'da da zaman zaman görülmektedir. Geleneksel kent olan mekânda teknoloji kısmen kullanılmıştır. Başrol Max'in savunma verdiği karakolda polis amiri yapay zekâ ürünüdür ve gelişen teknolojiyle Max'in anlık psikolojik durumunu tahlil edebilmektedir. Bu robotların ve yapay zekâ araçlarının üretimi Dünya'da yaşayan işçiler tarafından yapılmaktadır. Fabrikada günübirlik çalışan John karakterinin ofisi son teknolojiyle donatılmış, beyaz ışıkla aydınlatılmış, nizami bir ortamdır ve hiyerarşik bir konuma sahiptir. John karakteri, üst katta bulunan odasından çalışanları denetleyebilmektedir ve gerektiğinde müdahale edebilmektedir (Şekil 17).

Şekil 17. Savunma Bakanı'nın yargılandığı mahkeme salonu

Yöntem

Bu çalışma bir nitel araştırma çalışmasıdır ve iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada literatür taraması, ikinci aşamada film sahnelerinin görselleri kullanılarak mekân analizi yapılmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesini ikinci ve üçüncü bölümler oluşturmuştur. İkinci bölümde sinema ve mimarlık ilişkileri irdelenmiş, üçüncü bölümde ise fütürizm ve fütüristik mimari kavramları araştırılmıştır. Üçüncü bölümde, fütüristik mimari kavramının 20. ve 21. yüzyılda ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. 20. ve 21. yüzyıllarda bu kavramın kent ütopyalarına nasıl yansıdığına ilişkin bulgular aynı bölümde maddeleştirilmiştir. Bulgular kısmında, 20. ve 21. yüzyılın ortak fütüristik mimari yansımaları, filmdeki iki ana mekân olan Dünya kenti ve Elysium kenti görüntüleri üzerinden okunmuştur. Her iki mekânın film görselleri kullanılarak fütüristik mimarinin yansımaları tablo üzerinden analiz edilmiştir.

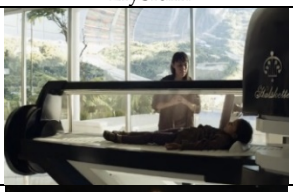
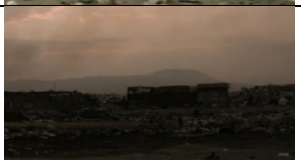
Literatür araştırması sonucu, fütüristik mimari ölçütleri aşağıdaki gibidir:

- Teknolojiyi üst düzeyde kullanmak,
- Eğrisel veya eliptik formdan yararlanmak,
- Atmosferde asılı kalabilen veya topografyayla direkt ilişkili olmayan kent düşlemek,
- Ekolojik mimari girdilerini kullanmak (güneş panelleri, türbinler vs.),
- Fiziksel olarak sürdürülebilir kent düşüncesi üretmek,
- Mümkün olduğunca doğal ışık ve doğal havalandırma kullanmak,
- Doğal kaynakları ve çevreyi temiz tutmak,
- Uçan arabalarla ulaşımı sağlamak,
- Bireyin kendine bolca vakit ayırmasına olanak sağlamak,
- Sağlıklı ve mutlu bireylerin yaşadığı bir kent tasarlamak,
- Eşitlikçi, sosyal, refah düzeyi yüksek bir toplum oluşturmak.

Bulgular

Elysium kenti ve Dünya kenti fütüristik mimari bağlamında karşılaştırıldığında Elysium'da teknolojinin tüm olanaklarının kullanıldığı görülmüştür. Dünya kentinde ise kentler arası mekik ve yapay zekâ teknolojisi bir grup yazılımcının tekelindedir. Elysium'da fütüristik mimarinin hareket ve dinamizmi temsil eden dairesel formu kullanılmış, Dünya kentinde

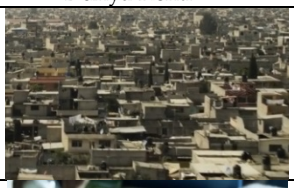
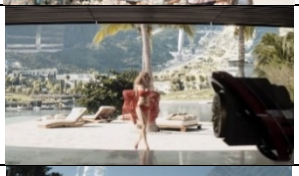
Tablo 1. Elysium ve Dünya Kenti'nin fütüristik mimari bağlamında karşılaştırılması.

Elysium		Dünya Kenti
	Teknolojiyi üst düzeyde kullanmak	
	Eğrisel veya eliptik formdan yararlanmak	
	Atmosferde asılı kalabilen veya topografyayla direkt ilişkili olmayan kent düşlemek	
	Ekolojik mimari girdilerini kullanmak (Güneş panelleri, türbinler vs.)	
	Fiziksel olarak sürdürülebilir kent düşüncesi üretmek	

geleneksel ve modern kent morfolojisi görülmüştür. Elysium atmosferde asılı kalabilen bir kent iken Dünya kenti topografyayla doğrudan ilişkili

bir kenttir. Elysium'da ekolojik mimariyi çağrıştıran bitkilendirme neredeyse bütün sahnelere hakimdir ancak Dünya kentinde ağaçlandırılmış alan veya güneş paneli, türbin gibi sistemler görülmemiştir. Elysium fiziksel olarak güçlü bir kenti temsil etmektedir. Kentin ana formu çelik yapı teknolojisi kullanılarak inşa edilmiştir. Elysium'da yapıların bakımsız, formu bozulmuş ve harabe halde olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 2. Elysium ve Dünya Kenti'nin fütüristik mimari bağlamında karşılaştırılması.

Elysium		Dünya Kenti
	Mümkün olduğunca doğal ışık ve doğal havalandırma kullanmak	
	Doğal kaynakları ve çevreyi temiz tutmak	
	Uçan arabalarla ulaşımı sağlamak	
	Bireyin kendine bolca vakit ayırmasına olanak sağlamak	
	Sağlıklı ve mutlu bireylerin yaşadığı bir kent tasarlamak	
	Eşitlikçi, sosyal, refah düzeyi yüksek bir toplum oluşturmak	

Elysium'da doğal ışık kullanımı konutlarda geniş açıklıklı pencerelerle sağlanmıştır. Diğer yapılar çelik ve cam teknolojisiyle üretilmiş, bu da ışıktan doğrudan faydalanmayı sağlamıştır. Dünya kentinde hava kirliliği, toz bulutu had safhada olduğundan aydınlık çevre ve aydınlık yapılar görülmemektedir. Binalarda bulunan küçük pencerelerden kısmen de olsa içeri güneş ışığı sızmaktadır. Elysium'da doğal kaynaklar ve fiziksel çevre oldukça temizken, Dünya kentinde musluktan akan içme suyunun bulanık renkte olduğu görülmüştür. Her iki kentte de uçan araba teknolojisi kullanılmaktadır. Elysium'da insanlar vakitlerini güneşlenmek, parti yapmak, manzarayı seyretmek için kullanırken Dünya'da erkekler ve kadınlar ağır şartlarda çalışmaktadır. Elysium'da sağlık teknolojisi evlere kadar girmiştir, her birey evinde kendi kendini tedavi edebilmektedir. Dünya'da ise fiziksel çevre şartları kötü durumdadır, salgınlar hastalıklar epey ilerlemiştir. Elysium'da yaşayan tüm seçkinler eşit şartlara sahiptir. Elysium refah düzeyi yüksek eşitlikçi bir kenttir. İnsanlar burada oldukça mutludur. Dünya'da ise eşitsiz şartlarda yaşayan, Elysium'a kaçmak için birbirleriyle yarışan, kenti terk etmek isteyen insanlar ve sokakta başıboş dolanan mutsuz çocuklar bulunmaktadır (Tablo 2).

Tartışma ve Sonuç

Dünyada meydana gelen çarpık kentleşme, çevre kirliliği, iklim krizi, kaynakların adaletsiz dağılımı gibi mikro distopik görüntüler insanları sağlıklı, adaletli, huzurlu ve refah seviyesi yüksek kent hatta dünya arayışına ve kurgusuna itmiştir. Ütopya kent kurgularının ortaya çıkış noktası insanların geleceğe dair umut etme potansiyelleri olmuştur (Fishman, 2017). Ütopya, toplumun ve yerin hoşnutsuzluğuna karşı mutlu, huzurlu, refah seviyesi yüksek bir seçenek üretmek; ideal bir görüntü oluşturmak, kusuru yok etmektir (Bezel, 1993; Dostoğlu, 2011). Ütopyalar bulundukları dönemin çirkinliklerini yansıtmakla beraber ideal ve güzel olana dair fikir sunmuşlardır. Böylece ütopya ve distopya kavramlarının zaman zaman aynı kurgu içerisinde yer aldığı görülmüştür. Distopyalar ise bugünün kentlerini gelecekte daha karamsar gösterme biçimidir. Distopyalarda birey üzerinde mutlak bir tahakküm olduğu görülmüştür. Mutluluk yalnızca seçkinler sınıfına veya itaatkâr gruplara özgüdür. Distopyalarda kültürel farklılaşmalar, iş bölümleri, sosyal ilişkiler tamamen otoritenin denetimindedir ve herhangi bir eleştiri, boyun eğmeme, karşı çıkma gibi durumlarda otorite tarafından baskı uygulanmaktadır (Ülker, 2011).

Ütopya kent düşüncesi 15. yüzyılda Thomas More'un eserinden 20. yüzyıla dek farklı idealleri barındırmıştır. 20. yüzyılda ortaya çıkan fütürizm akımı yüzyılın ütopyalarını şekillendirmiştir. Böylece fütüristik kent denen kavram ortaya çıkmıştır. Ortak yönü teknoloji olan bu kentlerde hareket ve dinamizm ön planda olmuştur. Bu nedenle kentlerde dairesel veya eliptik formlar tercih edilmiştir. Hafif malzemeyi ileri düzeyde yapı teknolojisiyle bir araya getirmek amaçlanmıştır. Doğal kaynakları koruma ve ekolojik mimari temaları da kent fikirlerine yansımıştır. Doğal ışıklandırma ve havalandırma, güneş panelleri, rüzgar türbinleri tasarımlara dahil edilmiştir. Zamanla kentin topografyayla olan ilişkisi azalmaya başlamıştır. Yerden yükseltilmiş veya atmosfere asılı binalar kurgulanmıştır. Bu binalar arasında ulaşım uçan arabalarla sağlanmıştır.

Teknolojinin ilerlemesiyle insanların iş yükü azalmıştır. Birey vaktinin büyük bir bölümünü kendine ayırmıştır. Gelecek kaygısından ve kentin olumsuzluklarından uzakta yaşayan bireyler mutlu toplumları oluşturmuştur. Özetle fütüristik kentler, kusurun yok edildiği, elverişliliği yüksek olan, sosyal, eşitlikçi, refah düzeyi yüksek kentler olarak kurgulanmıştır. Elysium filminde iki mekân fütüristik mimari bağlamında karşılaştırılmıştır. Bulgulardan elde edilen sonuca göre Elysium kentinde fütüristik mimarinin bütün ölçütlerine karşılık bulunmuştur. Dünya kentinde ise kaos hakimdir. Teknolojinin kullanımı Dünya'da da görülmüştür ancak yapay zekâ ve dijital veri işlemleri belli bir grubun tekelindedir. Dünya kentinde fütüristik mimarinin ölçütlerine rastlanmamakla birlikte, kent bir distopyayı yansıtmaktadır. Çevre kirliliği, ağaçsızlık, toz bulutları, yıkık ve metruk yapılar, tekinsizlik üst düzeydedir. Kentin fiziksel, sosyal, ekonomik açıdan sürdürülebilirliği bulunmamaktadır. İnsanlar ağır koşullarda çalışmakta veya başıboş sokaklarda dolaşmaktadır. Hastalıkları tedavi etmek için sağlık teknolojisi elverişli değildir. Bireyler çocukluktan itibaren Dünya'yı terk etmeyi ve Elysium'da yaşamayı düşlemektedir.

Sonuç olarak filmde Elysium ideal ve kusursuz kent imgesini yansıtırken, Dünya kenti distopya olarak sunulmuştur. Distopya kavramında mutluluk yalnızca seçkinler sınıfına özgüdür. Filmde de Dünya kentinde günübirlik çalışan Jack karakterinin ofisi ve işçilerin çalışma alanında bu temel ayrımın ve mekânda sınır kavramının olduğu görülmüştür. Aynı fabrikada ütopya ve distopya alanları bir arada verilmiştir. Filmde zamanın kenti daha karamsar gösterilmiştir. İşçiler tarafından üretilen robotlar halkı denetleme ve güvenliği sağlamakla görevli olmuştur. Bu robotlar yeri geldiğinde bireye fiziksel şiddet uygulamaktadır. Dünya kentinde herkes itaat etmek zorundadır. İş bölümleri, denetleme gibi konular Elysium'dan yürütülmektedir. Olası bir itaatsizliğe veya

kaosa karşı baskı uygulayabilecek otorite Elysium'da hazır bulunmaktadır. Böylece Dünya kentinin Elysium'un aksine bir distopya kent olduğu görülmüştür.

Extended Abstract

Review of the movie "elysium" in the context of futuristic architecture

*

Seda Subaşı[5] Serhat Anıktar[6]

Cinema serves as a powerful medium for representing both existing and imagined spaces, enabling the visualization of utopias and dystopias that resonate with audiences. Its visual richness facilitates the embedding of spatial concepts in collective memory, often influencing perceptions of architecture and urbanism. Science fiction films, in particular, intertwine architecture and cinema, projecting futuristic visions that sometimes materialize with technological advancements. The film Elysium (2013), set in 2154, exemplifies this interplay by contrasting a dystopian Earth with the utopian space station Elysium, embodying futuristic architectural ideals. This study analyzes Elysium through the lens of futuristic architecture, examining its spatial constructs within the frameworks of utopia and dystopia, and explores how these align with historical and contemporary architectural theories. The aim is to evaluate the film's traditional and futuristic city scenes, using visual analysis to interpret their utopian and dystopian dimensions.

The rapid industrialization of the 19th and 20th centuries led to environmental degradation, resource depletion, and urban challenges, prompting architects and thinkers to envision utopian and dystopian urban futures. Utopias, as conceptualized by thinkers like Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier, aim to create ideal, harmonious societies free from societal discontent, emphasizing prosperity, health, and happiness (Fishman, 2017). In contrast, dystopias portray societies under authoritarian control, where surveillance, oppression, and inequality dominate, and happiness is reserved for an elite few (Ülker, 2011). The concept of the utopian city, rooted in Thomas More's 1516 work, evolved in the 20th century into futuristic architecture, which rejected historical precedents in

[5] Istanbul Sabahattin Zaim University, Graduate Education Institute, Architecture PhD Program, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9336-6858
E-mail: sedasubasi93@gmail.com
[6] Assoc. Prof. Dr., Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Architecture, İstanbul, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7727-5331 E-mail: serhat.aniktar@izu.edu.tr

favor of advanced technology, dynamic forms, and machine-like urban systems (Özen, 2006).

Futuristic architecture, emerging from the Futurism movement, prioritizes technology, mobility, and ecological considerations. Architects like Buckminster Fuller, with his Dymaxion House (1927), and Georgy Krutikov, with his Flying City (1928), proposed innovative designs using lightweight materials and advanced engineering to create floating or elevated cities (Fuller, 1999; Yalım, 2002). These designs emphasized circular and elliptical forms to symbolize dynamism, ecological sustainability through renewable energy, and social equity to enhance individual well-being. In the 21st century, futuristic architecture has further integrated green design principles, as seen in projects like Javier Pioz's Bionic Tower and Ayrat Khusnutdinov's Skytable, which prioritize sustainability, high-capacity structures, and ecological integration (Ekici, 2001).

Cinema, as a medium, amplifies these architectural visions by constructing imaginary spaces that influence public perception and inspire real-world designs. Science fiction films, in particular, create immersive environments that transcend time and space, enabling audiences to envision utopian and dystopian futures (Kellner, 2011). Elysium juxtaposes a degraded Earth with the technologically advanced, utopian Elysium, offering a rich case study for analyzing futuristic architecture's principles and their cinematic representation.

This qualitative study employs a two-stage methodology. First, a comprehensive literature review establishes the theoretical framework, exploring the relationship between cinema, architecture, and futuristic urbanism. Second, visual analysis of Elysium's scenes examines the spatial constructs of the dystopian Earth and utopian Elysium, focusing on their alignment with futuristic architectural criteria. These criteria include advanced technology use, dynamic forms (e.g., circular or elliptical), non-topographical urban designs, ecological integration, natural lighting, sustainable resource use, advanced transportation (e.g., flying vehicles), and the promotion of equitable, prosperous societies. The analysis compares visual representations of both settings, using tables to highlight their adherence to or divergence from futuristic architectural principles.

The film Elysium presents two contrasting spatial narratives. Earth, depicted as a dystopian landscape, is characterized by environmental degradation, dilapidated structures, and social inequalities. High-rise buildings dominate, but they are marred by decay, pollution, and overcrowding, reflecting a chaotic urban environment where disease, crime, and unemployment prevail. Technology exists, notably in artificial intelligence and robotics, but is controlled by a select group, reinforcing social hierarchies. The urban morphology blends traditional and modern elements, yet lacks ecological or sustainable features, with minimal natural light and polluted resources, such as murky drinking water.

In contrast, Elysium embodies a futuristic utopia, designed as a circular space station suspended in Earth's atmosphere, symbolizing dynamism and technological prowess. Its form, reminiscent of Leonardo da Vinci's Vitruvian Man, features concentric rings with a star-shaped core, constructed using steel and glass to maximize natural light and structural integrity (Çakmaklı, 2020). Green architecture dominates, with lush vegetation, eco-friendly systems, and sustainable design elements like solar panels and natural ventilation, aligning with 21st-century futuristic ideals. Advanced technologies, including AI-driven healthcare systems in homes, ensure residents' health and longevity, while robots handle defense and daily tasks, freeing inhabitants to pursue leisure and personal fulfillment.

Elysium's architecture reflects a classless, equitable society for its elite inhabitants, who enjoy clean environments, spacious homes, and high-tech amenities. Conversely, Earth's dystopian setting enforces strict social control, with robots produced by exploited workers maintaining order through surveillance and violence. The film underscores the exclusivity of Elysium's utopia, as access is restricted to the wealthy, while Earth's inhabitants aspire to migrate there, often facing lethal consequences for unauthorized attempts.

The juxtaposition of Earth and Elysium in the film mirrors broader theoretical discourses on utopia and dystopia. Utopian cities, as conceptualized by More and later futurists, aim to eliminate societal flaws, creating environments that foster happiness and equity (Bezel, 1993; Dostoğlu, 2011). Elysium fulfills these ideals through its advanced technology, sustainable design, and dynamic forms, echoing projects like Fuller's Triton City and Friedman's Ville Spatiale, which prioritize ecological and social harmony (Friedman & Lynch, 2017). However, its exclusivity highlights a dystopian undercurrent, as access to this ideal is restricted, reinforcing class divisions.

Earth's dystopian depiction aligns with Ülker's (2011) description of authoritarian control and inequality, where technology serves to oppress rather than liberate. The film's portrayal of Earth's decay reflects real-world concerns about urbanization, environmental crises, and resource inequity, which have historically driven utopian architectural visions (Fishman, 2017). The coexistence of utopian and dystopian elements within the same narrative underscores the dialectical relationship between these concepts, as noted by Bloch (1986), who emphasizes humanity's hope-driven pursuit of better futures.

In conclusion, Elysium effectively illustrates the interplay between cinema and futuristic architecture, using visual storytelling to contrast a dystopian Earth with a utopian space station. The film's depiction of Elysium aligns with key futuristic architectural principles: advanced technology, dynamic circular forms, ecological sustainability, and social equity for its inhabitants. In contrast, Earth represents a dystopian failure, marked by environmental collapse and social oppression, with limited technological benefits controlled by an elite. The study's visual analysis reveals how Elysium draws on historical and contemporary architectural theories,

from Renaissance utopias to 21st-century green designs, to construct its narrative. By highlighting these contrasts, the film underscores the potential and pitfalls of futuristic urbanism, reflecting humanity's ongoing quest for ideal cities amidst real-world challenges.

Kaynakça/References

Aksu, A., Uludağ, Z. ve Çağlar, N. (2008). Sanat, kent ve mimarlık eleştirisi için ortak bir tema: Kent kolajları. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(4), 741–748.

Arslan, M. E. (2006). 20. yüzyıl teknolojik ütopyalarının hareketlilik, esneklik/uyabilirlik ve teknoloji kavramları (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Bektaş, E. H. E. (2017). Sinema ve mekân ilişkisi açısından bilimkurgu filmlerine bir bakış. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2(2), 201–218.

Beşışık, G. (2013). Sinema ve mimarlıkta mekân kurgusu ve kavrayışı (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Bezel, N. (1993). Ütopyalarda ve karşı ütopyalarda aklın ve insanın durumu ve kapsamı. *Varlık Dergisi*, 1026(3), 17–25.

Bloch, E. (1986). *The principle of hope*. MIT Press. https://www.academia.edu/123958178/The_Principle_of_Hope

Conrads, U. (1991). *20. yüzyıl mimarisinde program ve manifestolar* (S. Yavuz, Çev.). Şevki Vanlı Mimarlık Yayınları. (Orijinal çalışma yayımlanma tarihi: 1914).

Çakmaklı, C. (2020). Biyomimetik bakış açısı ile fütüristik mimarlık üzerine bir inceleme: Vincent Callebaut mimarlığını anlamak (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Dostoğlu, N. T. (2001). Ütopya, kent ve mimarlık üzerine düşünceler. *Arredamento Mimarlık*, (5), 73–76.

Ekici, T. (2001). Teknolojik gelişimlerin mimarlığı yönlendirici etkileri konusunda bir araştırma (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Fishman, R. (2017). *Urban utopias in the twentieth century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier*. Princeton University Press. https://archive.org/details/urbanutopiasintw0000fish/page/n7/mode/2up

Friedman, Y., ve Lynch, P. (2017). Yona Friedman on empowering people with adaptable architecture. *ArchDaily*. https://www.archdaily.com/878616/yona-friedman-on-empowering-people-with-adaptable-architecture

Fuller, B. (1931). *No more secondhand god and other writings. In No more secondhand god and other writings* (252–269). Penguin Books. https://www.google.com.tr/books/edition/No_More_Secondhand_God/-p3gDQAAQBAJ?hl=tr&gbpv=0

Gürel, S. (1968). *Uzay organizasyonlarında yeni gelişmeler*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

Halıcıoğlu, F. H., ve Koralay, S. (2020). Reducing complexity in design and construction: Simple, integrated and innovative approaches. *Yapı Dergisi*, 457(0), 54–59.

Hasol, D. (2000). Mimarlıkta ütopya. *Yapı Dergisi*, 228, 62–69.

Hobson, B. (2020). Archigram's Plug-In City shows that "pre-fabrication doesn't have to be boring" says Peter Cook. *Dezeen*. https://www.dezeen.com/2020/05/13/archigram-instant-city-peter-cook-video-interview-vdf/

Kale, G. (2004). Sinemada görsel deneyim ve mimarlık (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Kellner, D. (2013). *Cinema wars: Hollywood film and politics in the Bush-Cheney* (G. Koca, Çev.; 1. baskı). Metis Yayıncılık.

Kostof, S. (1991). *The city shaped: Urban patterns and meanings through history*. Thames & Hudson Ltd.

Kronenburg, R. (2002). *Houses in motion: The genesis, history and development of the portable building* (2. baskı). Wiley Academy.

Özen, G. (2006). Bilimkurgu ve etki alanı üzerinden geleceğin yapay çevrelerinin değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Phaidon. (2017). How The Jetsons inspired a 3-mile-high super tall. *Phaidon*. https://www.phaidon.com/agenda/architecture/articles/2017/january/20/how-the-jetsons-inspired-a-3-mile-high-super-tall/

Rowe, C., ve Koettner, F. (1978). *Collage city*. MIT Press.

Sadler, S. (2005). *Archigram: Architecture without architecture*. MIT Press.

Sarıgül, A. İ. (2008). Mimarlıkta gelecekçilik (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Şimşek, Ü. (2019). Aidiyetsiz mimarlık: 20. yüzyıl kent ütopyaları (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Tafuri, M. (1976). *Architecture and utopia: Design and capitalist development*. MIT Press.

Ülker, Ş. Ş. (2011). Mimarlık ve sinema ortak alanında zamansallık ve gelecek mekanları (Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı).

Yalım, E. (2002). Bilim kurgu edebiyatında ütopya ve mimarlık ilişkisi (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

URL bağlantıları

URL 1: Arkeopolis.com; yesilodak.com

URL 2: Archdaily.com; doganhasol.net

URL 3: https://yapidergisi.com/tasarim-ve-yapimda-karmasikligi-azaltmak-basit-butunlesik-ve-yenilikci-yaklasimlar/

URL 4: https://utopicus2013.blogspot.com/2013/06/triton-city-first-utopian-seasted.html; https://www.archdaily.com/781065/interview-with-yona-friedman-imagine-having-improvised-volumes-floating-in-space-like-balloons

URL 5: https://www.archdaily.com/399329/ad-classics-the-plug-in-city-peter-cook-archigram
URL 6: https://listelist.com/futuristik-yapilar/
URL 7: https://www.evolo.us/sky-table-a-social-implant/ ; https://www.evolo.us/lo2p-delhi-recycling-center/
URL 8: Phaidon.com
URL 9: (https://arkeopolis.com/antik-cagda-altin-oran/

Seda Subaşı
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde Mimarlık alanında lisansını tamamlamıştır. Ardından Marmara Üniversitesi Şehir Çalışmaları Programı'nda yüksek lisans eğitimi almış ve "Sürdürülebilir Kentsel Korumanın Mimarlık Pratikleri Perspektifinden Değerlendirilmesi: Rami Kışlası Örneği" adlı tezini yayımlamıştır. Şu an İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde Mimarlık Doktora Programı'nda tez sürecinde mimaride estetik alanında çalışmalarına devam etmektedir. Yazar, 05.12.2024 tarihinde İÇGUKON Sempozyumu'nda "Geri Dönüştürülmüş Atık Plastiklerin 3D Baskı Yöntemiyle İç Mimaride Kullanımlarının İncelenmesi" adlı bildiriyi sunmuştur. Estetik, mimari ve sürdürülebilirlik alanlarında bildiri ve makaleleri de yayınlanmıştır. Yazar aynı zamanda serbest çalışan olarak mimari konsept tasarımlar üretmektedir.

Seda Subaşı received her Bachelor's degree in Architecture from Istanbul Sabahattin Zaim University. She subsequently completed her Master's degree in the Urban Studies Program at Marmara University, where she published her thesis titled "An Evaluation of Sustainable Urban Conservation from the Perspective of Architectural Practices: The Case of Rami Barracks." Currently, she is pursuing a Ph.D. in Architecture at Istanbul Sabahattin Zaim University, focusing her dissertation on aesthetics in architecture. On December 5, 2024, she presented her paper titled "Investigation of the Use of Recycled Waste Plastics in Interior Architecture through 3D Printing Method" at the ICCHCCON Symposium. She has published several papers and articles in the fields of aesthetics, architecture, and sustainability. In addition to her academic work, she also works as a freelance architectural concept designer.
E-posta: sedasubasi93@gmail.com

Serhat Anıktar: 2011-2005 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde lisans eğitimi almıştır. Mezun olduğu yıl (2005) aynı üniversitede Bilgisayar Ortamında Mimarlık alanında yüksek lisans eğitimine başlamıştır. "Çocukların mekan algısının gelişmesinde bilgisayarın etkisinin araştırılması" adlı tezini 2008'de yayımladıktan sonra Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Mimari Tasarım Doktora Programı'na başlamıştır. Aynı sene İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak

çalışmaya başlamış, 2015 yılında öğretim görevlisi olmuştur. Doktorasını 2017'de başarıyla tamamladıktan sonra 2017 yılında aynı görev yerinde Doktor Öğretim Üyesi olarak göreve başlamıştır.

Serhat Anıktar earned his Bachelor's degree in Architecture from Yıldız Technical University between 2001 and 2005. In the same year he graduated (2005), he began his Master's studies in the field of Computer-Aided Architecture at the same university. He published his thesis, "A Study on the Effect of Computers on the Development of Children's Spatial Perception," in 2008. He then pursued a Ph.D. in Architectural Design at Yıldız Technical University. In the same year, he started working as a research assistant at Istanbul Sabahattin Zaim University, where he became a lecturer in 2015. After successfully completing his Ph.D. in 2017, he was appointed as an Assistant Professor at the same institution.

E-posta: serhat.aniktar@izu.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 607-638 **DOI:**10.31198/idealkent.1545956

Dedikodu ve söylentinin kentsel ayrışmadaki etkisi üzerine taşrada bir çalışma: Hopa örneği

*

Ahmet Şafak Eşmeler[1] Sevim Budak[2]

Öz

Kentler apartmanlar, meydanlar, caddeler ve altyapı unsurları gibi fiziki etmenlerden ibaret olan statik unsurlar değildirler. Ekonomik, sosyal, kültürel ve ticari yönleriyle sürekli olarak devinen kentler, içerdikleriyle beraber gelişen, değişen, ayrışan ve bazen de yok olan karmaşık organizasyonlardır. İktisadi, dini veya etnik unsurlar gibi sebeplerden kaynaklanan gerilimler, bu karmaşık organizasyonlar içerisinde kentsel ayrışma olarak adlandırılan fenomenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kentlerde oluşan bu fenomenin nasıl, ne kadar ve ne yöne doğru gelişebileceği ilgili kentin ayrışma noktaları tespit edilerek çözümlenebilecek tartışmalardır. Bu çalışmada, kentsel ayrışmalarla resmi olmayan iletişim yöntemleri olarak değerlendirilen dedikodu ve söylenti olguları konu edilmiştir. Çalışmanın amacı, birden fazla etnik grubun beraber yaşadığı Artvin'in Hopa ilçesindeki dedikodu ve söylentilerle, kentsel ayrışma hatlarının bağlantısını irdelemektir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar aracılığıyla, Hopa'daki dedikodu ve söylentilerin "bireysel mülk ve gelirler", "etnik çatışmalar" ve "özel hayatlar" olarak üç konuda yoğunlaştığı saptanmıştır. Böylece, Hopa'daki kentsel ayrışmalarla bu temaların ilişkisi yorumlanmıştır. Sonuç olarak, dedikodu ve söylentilerin kentsel ayrışmaya sebep olan unsurlar üzerinde derinleştirici bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dedikodu, söylenti, kentsel ayrışma, Hopa.

[1] Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Artvin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1477-6777 E-posta: asesmeler@artvin.edu.tr
Doktorant: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
[2] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4943-3184 E-posta: sebudak@istanbul.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 09.09.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Araştırma Makalesi/*Research Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 607-638 **DOI:**10.31198/idealkent.1545956

A study on the effect of gossip and rumor on urban segregation in the countryside: Hopa case

*

Ahmet Şafak Eşmeler [3] Sevim Budak [4]

Abstract

Cities are not static elements consisting of physical factors such as apartment buildings, squares and streets. Constantly in motion with their economic, social and cultural aspects, cities are complex organizations that evolve, change, decompose and sometimes disappear along with their contents. Tensions arising from reasons such as economic, religious or ethnic elements cause the emergence of the phenomenon called urban segregation within these complex organizations. This study focuses on the relationship between urban segregation and the phenomena of gossip and rumor. The purpose of the study is to examine the connection of gossip and rumors with the lines of urban segregation in Hopa, where more than one ethnic group lives. Using qualitative research methodology, through semi-structured in-depth interviews, it was determined that gossip and rumors in Hopa were concentrated on three themes: "individual property and incomes", "ethnic conflicts" and "private lives". Thus, the relationship between these issues and urban segregation in Hopa was interpreted. As a result, it is understood that gossip and rumors have a deepening effect on the factors that cause urban segregation.

Keywords: Gossip, rumor, urban segregation, Hopa.

[3] Res. Asst., Artvin Coruh University, Hopa Faculty of Economics and Administrative Sciences, Artvin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1477-6777 E-mail: asesmeler@artvin.edu.tr
Phd Candidate: Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration
[4] Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Political Sciences, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4943-3184 E-mail: sebudak@istanbul.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 09.09.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 28.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Kentbilimi bilimsel arenada kapladığı alanı genişlettikçe, kesiştiği ve kapsadığı çalışma alanlarının sayısı da artmaktadır. Siyaset, sosyoloji, antropoloji, coğrafya ve psikoloji gibi alanlar kentbilimle beraber zengin bir epistemolojik yığın oluşturmaktadır. Kentsel ayrışma da kentbilimine perçinlenen alanlar sayesinde kentsel sorunlar için yeni bağlantılar oluşturma, analizler yapma ve çözümler üretme potansiyelini taşıyan bir kavram olarak sivrilmektedir.

Kentsel mekânı paylaşan grupların etnik, dini, ekonomik veyahut kültürel çatışmalar sebebiyle kentin imkânlarından izole olmasına veya kısmi olarak faydalanabilmesine kentsel ayrışma denilmektedir. Ayrışmaya özne olan grup(lar), mekânsal bağlamda sınırlanmalar, dışlanmalar ya da yoksunluklar yaşayabileceği gibi kentin ekonomik, kültürel veya siyasal boyutlarında da sorunlar yaşayabilmektedirler.

Simmel (2013, s.94), kentlerdeki bedensel yakınlığın ve mekân darlığının bireyler arasındaki zihinsel uzaklığı belirgin kıldığını iddia etmektedir. Bu durumun, iletişimsel boyuttaki anlaşmazlıklarla harmanlanarak, kentsel ayrışmaları derinleştirebileceği varsayılabilir.

Dolayısıyla, iletişimin informel boyutu olarak bilinen dedikodu ve söylenti fenomenlerinin kentsel ayrışmalara etki etme kapasitesine sahip olabilecekleri savlanabilir. Bunlardan hareketle, araştırmanın ana problemi, dedikodu ve söylentilerin yoğunlaştığı konuların, kentsel ayrışma hatları üzerindeki etkilerinin neler olduğudur. Ana probleme bağlı olarak oluşturulan alt problemler şöyle kurgulanmıştır:

- Hopa'daki kentsel ayrışma hatları nelerdir?
- Hopa'da dedikodu ve söylentiler hangi konularda yoğunlaşmaktadır?
- Kentsel ayrışmalarla dedikodu ve söylentilerin ilişkisi nasıl bir örüntü sergiler?

Saha çalışmasında Artvin'in Hopa ilçesinin tercih edilme sebebi, kent merkezinde Lazların, Hemşinlilerin, Gürcülerin, Poşaların ve Türklerin bir arada farklı dil ve kültürleriyle beraber yaşamalarıdır. Bu kültürel zenginlik, aynı zamanda, kentsel ayrışmalar için de zemin oluşturmaktadır. Bunun sebebi, kültürel çeşitliliğin, Karadeniz'in coğrafi koşulları nedeniyle, kısıtlı bir alandaki 22.506 kişi arasında teşekkül etmesidir. Dolayısıyla, mekânsal yakınlık ve kültürel farklılıkların bir arada olması araştırmanın çıkış noktalarıyla uyuşmaktadır. Ayrıca, dedikodu ve söylenti, coğrafyadan bağımsız sosyal olgular olsalar da küçük topluluklarda kolayca araştırılabilir olmaları sebebiyle kırsal alanlarla çokça ilişkilendirilmektedir (Haugen ve Villa, 2005, s.4).

Çalışmanın sonucunda, kentsel ayrışma hatlarının dedikodu ve söylenti fenomenleriyle ilişkisi gözlemlenebilecektir. Böylece, hem Türkiye'de kırsal alanlar üzerine yapılan araştırmalarda doğrudan konu edilmemiş olan dedikodu ve söylentiler üzerine çalışma yapılacak hem de bu fenomenler kentsel ayrışma hatlarıyla ilişkilendirilerek literatüre katkı sağlanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, çalışmanın üç temel kavramı olan dedikodu, söylenti ve kentsel ayrışma tanımlanacaktır.

1.1. Dedikodu

Türk Dil Kurumu'na (2024) göre, "başkalarını çekiştirmek ve kınamak üzere yapılan konuşma, kov, gıybet, kılükal" olarak açıklanan dedikodu; tanınan, ancak o anda aynı ortamda bulunulmayan kişi(ler) hakkında gerçekleştirilen konuşmalar olarak özetlenebilir.

Batı dillerinde kelimenin kökeni, çoğunlukla kadınlara atfedilen bir eylem olarak görüldüğünden cinsiyetçi yapıda gelişmiştir. Örneğin İngilizce, Almanca, Fransızca ve İspanyolcada dedikodu kelimesi, genellikle, "uzak kadın akrabalardan" ve/veya "vaftiz anası", "ebe" ve "komşu kadınlar" gibi yakın ilişkide bulunulan kadınlardan kaynakla türemiştir (Bergmann,1993'ten akt. Demirci, 2004, s.12-13).

Türkçede dedikodunun dilbilimsel gelişiminde bulunmayan cinsiyetçi yükler sosyolojik açıdan aynı tarafsızlığa sahip değildir. Nitekim Sezgin'in (2021) çalışmasında gözlemlediği üzere, dedikodu kadınlarla kolaylıkla ilişkilendirilebilirken, erkekler yaptıkları eylemi sohbet, muhabbet, eleştiri, arkasından konuşmak, yorum yapmak ya da çekiştirmek olarak tanımlamaktadırlar.

Dedikodu, toplumsal açıdan olumsuz şekilde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede teolojik unsurların etkisi oldukça fazladır. Çaylı'ya (2008, s.16) göre, dedikoduya karşı dinlerin aldıkları olumsuz tavrın temelinde inananlar arasında oluşabilecek sorunlara karşı ön alma gayreti vardır. Örneğin, Hristiyanlıkta yedi günahtan biri olarak kabul edilen *haset etme*nin, dedikodu dâhil olmak üzere, dille işlenen birçok günaha sebebiyet verdiğinden kötülendiği bilinmektedir (Güngör, 2014, s.42-43).

İslami kaynaklarda dedikodu, açık şekilde uzak durulması gereken bir fiil olarak görülmektedir. Kur'an'da dedikodu kelimesini anlatmak için *hümeze, lümeze, hemmaz ve gıybet* kelimeleri kullanılmış ve insanları arkadan çekiştir-

mek manasında değerlendirmiştir (Kasapoğlu, 2006: 53). Ayrıca Kur'an, dedikodudan soğutmak için güçlü bir üslup kullanmıştır. Hucurât suresinde, dedikodu yapmak ölü insan eti yemeye benzetilmiş ve yenilen etin kardeşe ait olduğu düşündürülerek eylemin olumsuzluğu pekiştirilmiştir (Yılmaz, 2017, s.22-23).

> Ey iman edenler, zannın birçoğundan çekinin, çünkü zannın bazısı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın, kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin! Sizden biriniz kardeşinin ölü halindeki etini yemek ister mi hiç? Demek tiksindiniz! O halde Allah'tan korkun, çünkü Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok bağışlayıcıdır (Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, 2011, Hucurât 49/12).

Toplumsal açıdan barındırdığı pejoratif yüklerine rağmen dedikodunun uygarlığın gelişiminde oynadığı pozitif rollere vurgu yapan düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin Harari'ye (2018, s.35-36) göre, Homo sapiens türünün dilsel evriminde, dedikodu önemli bir role sahiptir. Ayrıca, Harari'nin değindiği teoriye göre, dilimiz dedikodu yapma aracı olarak evrimleşmiştir. Buna göre, sosyal bir hayvan olan Homo sapiens, hayatta kalmak ve üreyebilmek için kimin kimden nefret ettiği veya anlaştığı, kimin kimle ilişkiye girdiği ya da kimlerin hilebaz olduğu gibi dedikodu yoluyla elde edilebilir bilgilere sahip olmak zorundadır. Bu bakımdan hayatta kalma, üreme ve bilgiyi aktarma aşamalarındaki rolü sebebiyle karmaşık toplumsal olayları somutlaştıran dedikodunun uygarlık tarihinde olumlu fonksiyonlara sahip olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Dedikodu kavramına dair çalışma yapan disiplinlerin farklılıkları, tutarlı bir literatürün gelişmesine sekte vurmuştur (Mills, 2010, s.214). Kavramı yorumlayan çalışmaların iki görüşte yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Gluckman ve takipçileri, dedikoduyu kendiliğinden meydana gelen kolektif bir yaptırım, topluluk kurallarına uymaya zorlayan bir kamuoyu olarak değerlendiren işlevselci bakış açısına sahipken; ikinci görüş, dedikoduyu iletişimsel boyutuyla ele almaktadır (Gilmore, 1978, s.89). Paine (1967, s.278), dedikodu ve iletişim arasındaki bağlantının ihmal edildiğini ileri sürerek iki konuya vurgu yapmıştır: Birincisi, dedikodunun gayrı resmi bir iletişim yöntemi olduğu; ikincisi, bireysel çıkarları arttırmak için kullanılan bir araç görevi görebildiğidir. Özetle, dedikoduya dair yapılan akademik çalışmalar, farklı disiplinlerde gelişseler de iki yaklaşım arasında salınım göstermektedirler.

Bu çalışmanın saha incelemesinde, dedikoduyu iletişimsel boyutlarıyla ele alan yaklaşım tercih edildiğinden, kavramı bu anlayışla kategorileştiren DiFonzo ve Bordia'nın (2007) çalışmasına göz atmak yerinde olacaktır. Yazarlar dedikoduyu (gossip), üç aşamada incelemişlerdir:

- **Bağlam** (söylemin ortaya çıktığı durum ve/veya psikolojik ihtiyaçlar),
- **İşlev** (insanların söylemde bulunarak neyi başarmaya çalıştıkları)
- **İçerik** (ifadelerin türleri)

Dedikodunun **bağlamı** sosyal ağ oluşturma üzerine şekillenmektedir. Buna göre kişiler, içinde bulundukları sosyal ağlara aidiyeti geliştirmek, bulundukları grupta güçlenmek, gruba dair bilgi sahibi olmak veya sosyal ağlarında bulunan birini dışarı çıkartmak için dedikodu yaparlar. Sosyal ağın bu yapısı dedikoduların işlevlerini ve içeriklerini de şekillendirmektedir. Buradan hareketle DiFonzo ve Bordia (2007, s.25-27), dedikodunun **işlevleri**ni beş başlıkta incelemişlerdir:

a) İnsanlar, dedikodu aracılığıyla gruplarındaki kişi(ler) hakkında, kendisiyle iletişime geçmeden, bilgi sahibi olabilmektedirler. Böylece, dedikodusu yapılan kişinin tehlike içerebilecek yönleri, zafiyetleri veya meraklarını öğrenerek, kendisine karşı davranış kalıpları geliştirme imkânına kavuşmaktadırlar.

b) Dedikodu, kişilerin sosyal ağ oluşturmasında kuvvetlendirici işleve sahiptir. Bir kişi, başkasıyla dedikodu yapıyorsa, o kişiye belirli bir güven beslediği anlaşılmaktadır. Dedikodu yapanların birbirlerine karşı duydukları güven, sosyal ağ içerisinde daha derin dostluklar hatta ittifaklar kurabilmelerine imkân sağlamaktadır.

c) Üçüncüsü, dedikodunun mevcut ağın içinde rekabet eden kişi ve gruplardan bazılarını kopartma/yıldırma amacını taşıyan işlevidir. Dedikodunun bu saldırgan ve dışlayıcı işlevi, sosyal ağın içindeki kişilerden bazılarını dışlarken, bazılarını öne çıkarmayı amaçlamaktadır.

d) Dördüncüsü, grup içerisinde sosyal statü, prestij ve güç kazanma aracı olarak kullanılmasıdır. Bu sayede, diğer insanların aşağılanmasıyla sosyal ağ içerisinde daha prestijli bir yer edime amacı güdülmektedir.

e) Beşincisiyse dedikodunun sosyal ağlara kabul edilmek ve orada tutunabilmek için yapılması veya yapılmaması gereken eylemler hakkında bilgi kazandırmasıdır. Böylece kişiler sosyal ağın dâhil oldukları bölümünde hangi normlara uymaları veya uymamaları gerektiğini anlayabilmektedirler.

Dedikoduların **içerikleri**yse, *kişisel* ve *özel* konulardan oluşmaktadır. Bu konular olumlu verilerden oluşabilme ihtimalini barındırsalar da *genellikle olumsuz öğelerle* bezelidirler (DiFonzo ve Bordia, 2007, s.27).

1.2. Söylenti

Türk Dil Kurumu'na (2024) göre, "ağızdan ağıza dolaşan, kesinlik kazanmayan haber; rivayet" olarak tanımlanan söylenti; Şahin ve Wolff (2019, s.16) tarafından "insanların ilgisini çeken, güvenli delil standartlarına eşlik etmeyen

ve olası inanç için önerilen bilgi parçaları" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca söylenti, kesin ve gerçek dayanakları olmayan haberleri ima etmesinin yanında skandallara işaret eden çağrışımda da bulunmaktadır (Rosnow, 1974, s.27).

DiFonzo ve Bordia, dedikodu kavramında olduğu gibi söylenti (rumor) kavramını da sosyal söylemin üç ana öğesi olan **bağlam**, **işlev** ve **içerik** kapsamında açıklamışlardır.

Söylentilerin **bağlamları**, üç maddede özetlenebilir. Bunlardan ilki *belirsizlik* halleridir. İkincisi, *tehdit edici durumlardır* (aktif veya potansiyel). Üçüncüsüyse *kişilerin psikolojik olarak anlaşılma ve güvenlik ihtiyacıdır* (DiFonzo ve Bordia, 2007, s.20). Söylentilerin **işlevleri**, yukarıda belirtilmiş olan bağlamlar üzerinden şekillenmektedir.

a) İlk işlev *belirsizlikten* kaynaklı durumlara karşı çözüm arayışıdır. Söylentilerin temel özelliğinin dürüstlüğü hakkında şüphe duyulması olduğu bilinmektedir (Şahin ve Wolff, 2019, s.16). Belirsizlik ortamlarında gelişen söylentilerin kolektif inşa süreci şöyledir: Kişiler, belirsizlik hallerinde, karşılaştıkları durumları kendi anlayışları nispetinde anlamlandırma isteği duyarlar. Bu anlamlandırma çabası netliğe kavuşamadığında başkalarıyla gayri resmi hipotezler üretmeye başlarlar. Oluşturulan hipotezler ve bunların çevresinde gelişen tartışmalar söylentiyi meydana getirilir. Böylelikle, sosyal kontrolün sağlanması umulur. Bu bakımdan söylentilerin, *belirsizlik durumu yaratan sorunlara karşı geliştirilmiş kolektif çözüm önerileri* olduğu söylenebilir (Rosnow, 1974, s.29).

b) Söylentilerin ikinci işlevi, *somut halde olan veya olması muhtemel olan psikolojik tehditlere karşı* ortaya çıkarak, kişilerin ilgili tehditlerden kaçınmasına veya potansiyel tehditlere karşı hazırlamasına olanak sağlamasıdır (DiFonzo ve Bordia, 2007, s.22-23).

c) Üçüncü işlev ise kişilerin *bireysel ya da kolektif benliklerine karşı tehdit olarak algıladıkları ortamlarda* ortaya çıkar. Bu söylenti biçimi, karşı olunan tehdide karşı olumsuz bir anlam yüklenmesiyle meydana gelir (DiFonzo ve Bordia, 2007, s.23). Bu söylentilerdeki temel amaç, 'öteki' olarak algılanan kimliklerin aşağıya çekilmesiyle, sahip olunan kimliğin yüceltilmesidir.

Söylentilerin **içerikleri**yse bağlamlarından ve bunlarla bağlantılı gelişen işlevlerinden temellenmektedir. Söylentilerin ilk içeriği yönlendirme veya sorgulamadan ziyade *itham edici* olmalarıdır. İkincisi, bireylerin statik düşüncelerinden ibaret olmayıp *kolektif bir iletim sürecine* uygun şekillenmeleridir. Üçüncüsü, *söylentiyi yayanların bu bilgileri görece faydalı olarak algılamasıdır*. Dördüncü içerikse söylentilerin *doğrulanmamış yani kanıttan yoksun* olma özelliğine sahip olmalarıdır (DiFonzo ve Bordia, 2007: s.23-25).

Dedikodu ve söylenti kavramları, günlük hayatta, eşanlamlı şekilde kullanılmaktadırlar ve birbirleriyle yakın ilişkide olmadıklarını söylemek de oldukça zordur. *Kulaktan dolma* ve *gayri resmi iletişim aracı* olmaları gibi benzerliklerinin yanında, iki kavramı birbirinden ayıran temel özellikler şöyledir: Söylentilerin doğrulanma imkânı yoktur buna karşın dedikoduların, her zaman olmasa da, kanıtlanma ihtimali vardır. Söylentiler herhangi bir konu veya nesne hakkında olabilirler. Ayrıca, bireysel veya daha büyük grupları ilgilendirme özelliğine sahiptirler ancak dedikodular, her zaman, bireysel konular üzerine inşa edilmektedirler (LaGallienne, 1912'den akt. Rosnow, 1974, s.27).

1.3. Kentsel Ayrışma

Kentsel ayrışma (*urban segregation*) ekonomik, etnik, dini veya çeşitli sosyal sebeplerle kentsel mekanda meydana gelen mekansal ve/veya kültürel ayrışmaları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Literatürde *yerinden edilme*, *toplumsal dışlanma*, *içine kapanma*, *soylulaştırma*, *gettolaşma* ve *göç* gibi kavramlarla beraber ele alınan kentsel ayrışma, farklı bakış açılarıyla tanımlanmaktadır.

Çetin'e (2012, s.163) göre "kentin belirli bir semtinde izole halde bulunan etnik veya sınıfsal grupların kentin konut ve emek piyasasından yeterince faydalanamadığı, kentte yaşayan diğer gruplarla yeterli düzeyde sosyal ve kültürel ilişkileri geliştiremedikleri duruma" kentsel ayrışma denmektedir. Ayrışma kelimesinden hareketle toplum odaklı bakış açısı getiren Bógus'a (2008, s.110) göre kentsel ayrışma, gerçekleşmiş olduğu dönemdeki toplumsal yapı, tabakalaşma, kurallar ve davranışlar üzerinden kurulmuş olan toplumsal ilişkilerin sonucudur. Bu sonucun mekansal göstergesiyse toplumun bir bölümünün kentin bir bölgesinde yoğunlaşmasıdır. Andersen'e (2003, s.14-15) göre, farklı insanların kentlerin farklı bölgelerinde yaşamasına ayrışma denilse de, kavramın birden fazla anlama gelen muğlak bir yapısı bulunmaktadır. Örneğin, bir yandan kentlerin coğrafi konumlanmasına atıf yaparken, diğer yandan belirli sosyal ve etnik grupların mekansal yoğunlaşmasını da ifade edebilmektedir. Bu sebeple, etnik ya da sosyal grupların arasında oluşan mekansal ayrışmanın sosyal ve kültürel farklılıkları derinleştirdiği görüşünü savunan Andersen, kavramı mekansal sosyal ayrışma (*social spatial segregation*) olarak kullanmaktadır. Özetle kentsel ayrışma, hem fiziksel hem de sosyolojik-kültürel unsurlara vurgu yapan çok boyutlu bir kavramdır.

Kentsel ayrışmaya odaklanan çalışmalara göz atıldığında belirli temaların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Türkiye özelindeki çalışmalar, kentsel ayrışmanın ekonomik ve fiziki boyutlarıyla daha fazla ilişki kurma eğilimindedir.

Bunlara, Çetin (2012), Taşçı (2012) ve Özgür'ün (2006) çalışmaları örnek gösterilebilir. Ek olarak, Hatice Kurtuluş'un (2016) yayına hazırladığı *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* isimli eser, literatürde yer alan önemli bir editöryal çalışmadır. Buna karşın, ayrışmanın kültürel boyutlarını vurgulayan Amerika menşeili çalışmalar, Afroamerikalılar ve diğer göçmenlerle Beyazlar arasındaki ayrım üzerinden şekillenen bir alt kültür tartışmasına odaklanmıştır. Bunlara örnek olarak, Sharp ve Joslyn'nin (2008) *Culture, segregation, and tolerance in urban America* isimli çalışmasını veya Charles'ın (2003) *The dynamics of racial resıidential segregation* gibi eserleri göstermek mümkündür. Ayrıca, bu bakış açısının Chicago Okulu'na kadar uzandığını belirtmek gerekmektedir. Bu ekolün öncüleri olan Park ve Burgess (2015), *Şehir* isimli çalışmalarında, kentleri dinamik ve sürekli değişen toplumsal bir organizma olarak ele almış ve kentsel gelişimi, biyolojik ve ekolojik yaklaşımlarla açıklamışlardır.

Kentsel ayrışma, akademik anlamda ilk olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde şekillendirilmiştir. Kentlerin çeperlerinde veya çöküntü alanlarınada yaşayan grupların kentle bütünleş(e)memeleri üzerine yapılan araştırmaları konu alan *Chicago Okulu* çalışmaları literatür açısından öncül konumdadırlar (Çetin, 2012, s.164). Lefebvre, Harvey ve Castells gibi temsilcileri olan *yeni marksist kentsel politika yaklaşımı*ysa kentsel ayrışma açısından farklı perspektif sunmuştur. Yoksulluk yuvalarının temizlenmesi, kentsel yenileme ve kentsel toplumsal hareketler gibi konular üzerine yaptıkları çalışmalarda; Althusserci anlayışla, devletin burjuvaların ve kapitalizmin çıkarlarını savunduğunu söylemişlerdir (Keleş, 2021, s.150). Bu düşünce akımında devlet, kentlerdeki mekan paylaşımında kilit konumda bulunmaktadır. Bunlardan farklı olarak Friedmann, Wolf ve Sassen'in başını çektiği *küreselleşme odaklı kent okumaları*ysa mekanın paylaşımında etkin faktör olarak devleti değil küresel ekonomik süreçleri öncelemişlerdir. Doğal olarak, temel dinamikteki farklılaşma kentsel ayrışma tartışmalarını da etkilemiştir.

Küreselleşme, "dünyanın sıkılaşması ve tek bir yer olarak algılanma bilincinin artışı" olarak tanımlanmaktadır (Aslanoğlu, 2000, s.128). Küresel kent söylemiyse küreselleşmenin mekansal kategorisi konumundadır. Bu söylem, yeni küresel ekonominin ortaya çıkmasına koşut olarak kentsel mekanın piyasa güçlerince yeniden organize edilmesi gerektiği savıyla hareket etmektedir (Öktem, 2016, s.25-33). Buna göre, arazi piyasası tüm gezegende gelişen küreselleşme akımıyla beraber liberal yapıya bürünmüştür ve konutların dağılımındaki temel belirleyici emlak piyasasıdır (Bógus, 2008, s.111-112). Dolayısıyla, kentsel ayrışmayı belirleyen/oluşturan temel etmen gelir düzeyidir.

Buradan hareketle, küresel kentlerin sosyal, politik ve mekansal süreçlerindeki temel dinamiklerinin küresel ekonominin dinamikleriyle paralel olduğu düşünülmektedir. Bu dinamikler, kentlerdeki mekansal ayrışmanın da tetikleyicisi konumundadır. Betimlemek gerekirse, küresel ekonominin eliyle şekillenen kentlerin bir yüzü üst gelir grubunun kullanımında olan gökdelenler, kapalı siteler ve gelişmiş altyapılarla örülüyken diğer yüzü alt gelir grubunun içinde bulunduğu çöküntü alanlar ve gecekondulardan oluşabilmektedir (Öktem, 2013, s.119; 2016, s.25-37). Özetle kentsel ayrışma, sosyokültürel etmenlerin öne çıktığı bir mirasla ortaya çıkmış olsa da küresel süreçlerin etkisiyle, ekonomik faktörlerin belirleyici olduğu bir kimliğe bürünmüştür.

Kentsel ayrışmaya dair ana akım tartışmalardan farklı olarak, konuyu toplumsal cinsiyet perspektifinden yorumlayan bir literatür de gelişmiştir. Her ne kadar, Ayten Alkan, (2009, s.15) Türkiye'deki akademik literatürün cinsiyet dinamiklerini temel parametre olarak kabul ederek mekan analizleri yapmak konusunda kuvvetli bir akış yakalayamadığı düşüncesinde olsa da, geçen süre zarfında, Türkiye'de kayda değer bir külliyat oluştuğunu kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca gelişen bu literatürde, kentsel ayrışma tartışmaların tamamlayıcı değişkeninin kamusal alan olduğu da anlaşılmaktadır.

Zabcı'nın (2012, s.1) değindiği üzere, liberal politikaların gelişimi ve sosyal devlet anlayışından kademe kademe uzaklaşılması gibi sebepler, "ortak yaşam alanları"nın hangi norm ve kurumsal düzenlemelerle ilerleyeceğini tartışmaya açan bir kavram olarak kamusal alanı öne çıkartmıştır. Bu duruma self-determinasyon, çoğulculuk, çokkültürlülük ve farklılıkların tanınması şeklideki kavram setlerinin kamusal alanın birleştirici yönününe vurgu yapması eklenmiştir. Habermas, Arendt ve Sennet gibi isimler üzerinden yapılan tartışmalar, kamusal alanı mekansal açıdan mı yoksa çok katmanlı bir olgu olarak mı düşünmemiz gerektiği konusunda kafa karışıklığı oluştursa da Zabcı'ya (2012, s.9) göre kamusal alanın tanımı şöyledir:

> Parklar, kahveler, tiyatrolar, caddeler, bulvarlar, müzeler, pasajlar gibi insanların sosyal yaşantıları için gerekli, bir araya geldikleri, herkese açık ortak mekanlar (kamuya ait olan mekanlar) kamusal alanı oluşturur. Kamusal mekan, özel alanın dışındadır, herkese açık ve alenidir. Kamusal alan, bu mekanlarda bir araya gelen ve ortak meseleleri hakkında tartışan, fikir yürüten bir insan topluluğunu, yani kamuyu da kapsar. Dahası, bu kamunun vardığı ortak kanaatler, yani kamuoyu da kamusal alanın bir unsurudur.

Bu noktada, kamusal-özel alan ayrımından kaynaklanan tartışmalar devreye girmektedir. Kadınlara biçilmiş toplumsal roller ve bu perspektifte geli-

şen mekan algısı, kentsel alanların kullanımında ortaya çıkarak cinsiyete dayalı ayrışmaları meydana getirmektedir. Alkan'ın (2005, s.53-55) örneklediği üzere, kadınlara doğrudan olmasa da dolaylı olarak yasaklanmış ya da girişi belirli kurallara bağlanmış kentsel alanlar bulunmaktadır. 'Koruyucu' bir erkekle gezmemek, yeterinden fazla açık giyinmek ya da belirli bir saatten sonra tekinsiz alanlarda bulunmak gibi sebepler, kentsel alanın bazı bölümlerinin kadınlar için yasaklı veya şartlara bağlı şekilde ayrıştığını göstermektedir.

Yöntem

Çalışma, *nitel* araştırmanın *fenomenoloji* deseni temel alınarak kurgulanmıştır. Bunun sebebi, fenomenolojik yaklaşımın, belirli fenomenlerin bireylerin ya da grupların deneyimleri doğrultusunda tartışılabilmesine imkân sağlaması (Christnsen, Johnson, Turner, 2015, s.408; Creswell, 2017, s.14) bakımından, Hopa'daki dedikodu ve söylenti hatlarının belirlenmesi amacımızla örtüşmesidir.

Veri toplama teknikleri olarak *katılımcı gözlem* ve *yarı-yapılandırışmış derinlemesine mülakatlar* kullanılmıştır. Katılımcı gözlem, *araştırmacının bir grup insanın günlük aktivitelerine, ritüellerine, etkileşimlerine ve olaylarına katılarak, onların yaşam rutinlerinin ve kültürlerinin gerek açık gerekse de örtük yönlerini öğrenmenin bir yolu olarak kullanılan bir yöntemdir* (Musante, 2015, s.251). Bu çalışmayı yapan sorumlu araştırmacı, sekiz (8) yılı aşkın süredir Hopa'da ikamet etmesi sebebiyle konunun seçilmesi, çalışma evreninin oluşturulması ve verilerin yorumlanması aşamasında kişisel deneyim ve gözlemlerini etkin şekilde kullanmıştır.

Diğer veri toplama tekniği olan *yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar*, fenomenolojik yaklaşımın, incelenen alandaki katılımcıların kendi bakış açılarıyla konuya odaklanmasını ve güncel ya da geçmiş deneyimlerini ifade etmesi (Christnsen, Johnson, Turner, 2015, s.408-409) esasından hareketle tercih edilmiştir. Buna göre, Hopa'daki on altı (16) katılımcıya ilgili fenomenlerle alakalı deneyim ve düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların belirlenmesi aşamasında belirli kıstaslar ve sınırlamalar getirilmiştir. Bunlar:

- **Cinsiyet:** Erkek (8 kişi) ve kadın (8 kişi) sayısı eşit tutulmuştur.
- **İşgücüne katılım:** Katılımcıların tümü bir işkolunda yer almaktadır.
- **Etnik özellikler:** Etnik ayrımların nüfusa oranı göz önünde bulundurularak, Laz (7 Kişi), Hemşin (7 kişi) ve Türk (2 kişi) katılımcılara yer verilmiştir.
- **Yaş:** Katılımcılar orta yaş grubundan (ort.34.4) seçilmiştir.

Ayrıca, örneklem seçiminde *kartopu tekniği* kullanılmış ve her biri yaklaşık 30-90 dakika arasında süren mülakatlar, cevaplar doygunluğa ulaşınca sonlandırılmıştır.

Toplanan veriler, *içerik analizi*ne tabi tutularak *dedikodu* ve *söylenti*lerin yoğunluk gösterdiği temalar belirlenmiş ve bunların Hopa'daki *kentsel ayrışma*larla ilişkileri yorumlanmıştır.

2. Saha Bulguları ve Tartışma

Verilerinin yorumlanmasına geçmeden önce araştırma sahası olarak Hopa'nın seçilme sebeplerini anlamak maksadıyla genel tanıtım yapılmıştır.

2.1. Nüfus, Coğrafya, Sosyal ve Ekonomik Özellikler

Hopa, Gürcistan ve Türkiye arasındaki Sarp Sınır Kapısı'na yaklaşık 25 km uzaklıkta; kuzeydoğusunda Sarp, Doğusunda Borçka, Güneybatısında Arhavi ve Kuzeybatısında Karadeniz'le çevrelenmiş konumu (Metin ve Koyuncu, 2013 s.4-5) sebebiyle sahil boyunca uzanan 289 km²'lik alanda kentleşme göstermiş Artvin ilçesidir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (2023) göre ilçe merkezindeki nüfus 22.506'dır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024).

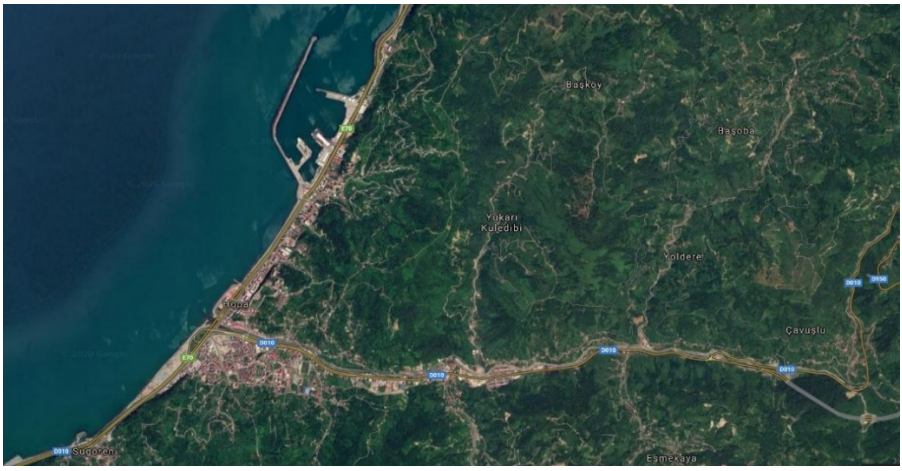
Hopa'da ticari hareketliliğe sebep olan iki unsur bulunmaktadır. İlki, Türkiye'yle Gürcistan arasındaki Sarp Sınır Kapısı'na olan coğrafi yakınlıktır. 1988 yılında açılan sınır kapısı, 2011'den sonra Türkiye ve Gürcistan Hükümetlerinin anlaşmasıyla iki ülke vatandaşlarının kimlik kartlarıyla seyahat edebilmelerine imkân sağlamaktadır. Ayrıca Sarp, Türkiye'nin karayoluyla en fazla giriş-çıkış yapılan sınır kapılarından biri konumundadır (Türkmen, 2020, s.143-144).

İkinci olarak Hopa, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri arasındaki karayolu ağının kavşak noktasıdır. Bu durumu ticari anlamda pekiştiren öğe de Hopa Limanıdır. 1974'te hizmete açılan liman, 1970'li yıllarda Kars Ardahan yaylasının ürünlerinin ve Murgul'dan çıkartılan bakır ve pirit madenlerinin nakliye ve yurtdışı ihracatı amacıyla hizmet vermiştir. 1980'li yıllarda İran'la yapılan transit taşımacılıkta önemli pozisyona kavuşan liman, Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasıyla artan karayolu taşımacılığı karşısında geri plana düşse de (Öztürk, 2012, s.780) gümrük, turizm ve nakliye işletmeleri gibi Hopa'da sık rastlanan iş kollarının, Sarp Sınır Kapısı ve Hopa Limanıyla bağlantılı olarak geliştiği görülmektedir.

Nüfus yapısına bakıldığında, Hemşinlilerin ve Lazların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu görülmektedir. Bunlara ilave olarak Lomlar (Poşalar),

Gürcüler ve Türkler Hopa'daki diğer etnik unsurlardır. Dolayısıyla, Türkçeye ek olarak Lazca, Hemşince ve Gürcüce konuşabilen insanlar bulunmaktadır.

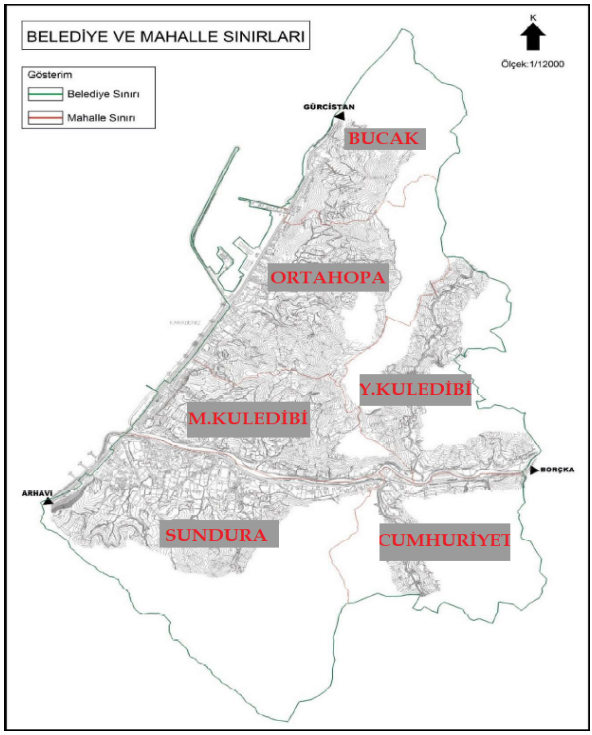
Ekonomik ve kültürel zenginliğine rağmen Hopa, Karadeniz sahili boyunca uzanan coğrafi yapısı sebebiyle, bayındır hale getirilebilir alan konusunda oldukça kısıtlıdır. Günümüzde Sundura Mahallesi'nin yapılaştığı, Hopa Çayının Karadeniz'e döküldüğü yerden Borçka'ya doğru uzanan mevki bu durumun istisnası konumundadır.

Şekil 1. Hopa uydu görüntüsü (Google, 2024).

2023 yılında, ilçe merkezindeki mahallelerinin nüfus büyüklüklerine göre sıralamasıysa şöyledir: Sundura Mahallesi (10.342), Ortahopa Mahallesi (5429), Merkez Kuledibi Mahallesi (4192), Sugören Mahallesi (1057), Yukarı Kuledibi Mahallesi (569), Bucak Mahallesi (474), Cumhuriyet Mahallesi (443) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Görüldüğü üzere, nüfusunun yoğunluğu *Sundura*, *Merkez Kuledibi ve Ortahopa* mahallelerinde birikmiştir.

Ezcümle, ekonomik devinimin ve kültürel çeşitliliğin yoğunluklarına tezat şekilde, coğrafi sebeplerden ötürü, kısıtlı bir yerleşim alanında gündelik hayat devam ettirilmektedir. Dolayısıyla, bir yandan mekânsal yapıdaki kısıtlı imkânlar *kentsel ayrışma* olgusunun tartışılmasını cazip hale getirirken; diğer yandan, tartışmanın *dedikodu* ve *söylenti* fenomenlerinin izinde gerçekleştirilebilmesini mümkün kılmaktadır.

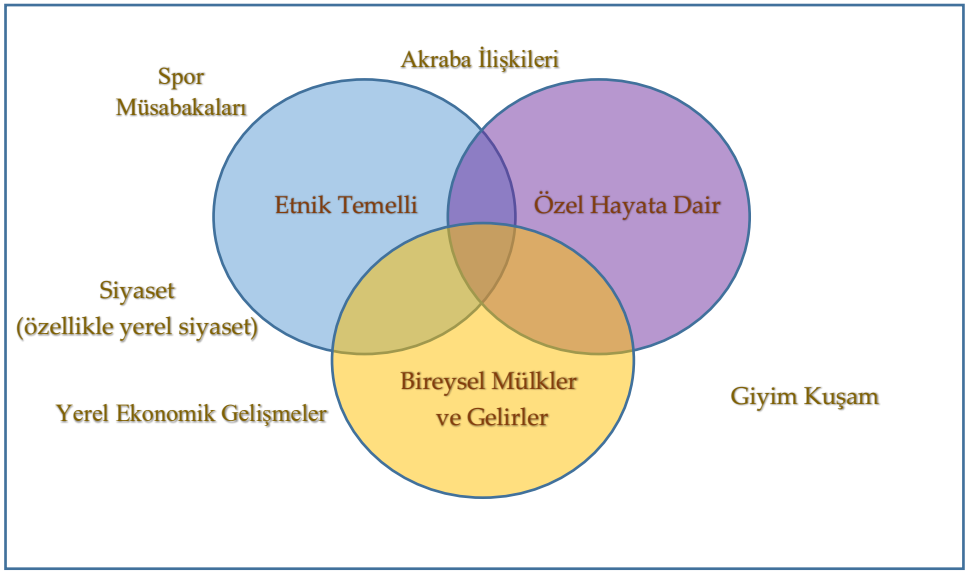
Şekil 2. Hopa Belediye ve Mahalle Sınırları (Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020).

2.2. Dedikodu ve Söylenti Üzerinden Kentsel Ayrışmayı Okumak

Öncelikle, çalışmanın temel sorunsalını irdeleyebilmek için Hopa'da dedikodu ve söylentilerin hangi konularda yoğunlaştığı saptanmıştır. Katılımcıların ifadelerinden hareketle oluşturulan dedikodu ve söylenti evreninde üç tema öne çıkmaktadır:

- Kadın-Erkek İlişkileri (Özel Hayatlara Dair),
- Etnik Temele Dair (Özellikle Laz-Hemşin),
- Bireysel Mülkler ve Gelirler Hakkında.

Şüphesiz, bu evrende, söylemlerin doğasından kaynaklı olarak, iç içe geçen bir dizi konu bulunmaktadır. Ancak çalışmamız açısından *katılımcıların tamamının en az bir kere değindiği ve birbirleriyle ilişkisi net şekilde saptanmış olan üç tema öne çıkartılmıştır*. Katılımcıların bu temalar dışında değindiği konular oldukça sınırlı sayıda ve yorumlanabilme imkânından uzak kaldıkları için temel çözümlemede yer almamıştır. Bu sebeple, aşağıdaki şemada, temel temalar öne çıkartılırken, katılımcılardan değindiği diğer konular ilişkilendirildikleri alanlara (kabaca) yakınsayacak şekilde konumlandırılmıştır.

Şekil 3: Hopa'daki Dedikodu ve Söylenti Evreni

Bu çalışmada, yukarıda belirtilmiş üç ana temadaki ifadelerle, kentsel ayrışma olgusunun ilişkisi yorumlanmıştır. *Dedikodu* ve *söylenti*lere dair bu üç tema *kentsel ayrışma* hatlarıyla ilişkilendirildiğinde iki ana başlık ortaya çıkmıştır:

- 1980'lerden sonra Laz-Hemşin etnik kökenlerine dayalı olarak başlamış mekânsal ayrışmanın, zaman içerisinde etnik özelliğinin kaybolarak ekonomi temelli boyut kazanması.
- Kadınların gündelik yaşantılarında karşılaştıkları sorunlar sebebiyle kentsel kamusal alanın kullanımında yaşadıkları ayrışmalar.

2.2.1. Etnikten Ekonomiye Mekânsal Ayrışmanın Dönüşümü

Hopa'da mekânsal (fiziksel) ayrışma, Hemşinlilerin 1980'li yıllarda Lazların yaşadığı Hopa kent merkezine göç etmesiyle başlamıştır. Bu döneme değin, *Ortahopa* ve *Merkez Kuledibi* mahalleleri olarak bilinen ve Karadeniz'e paralel uzanan sokaklarda Lazlar ikamet etmişlerdir. Buna karşın, kente göç eden Hemşinliler, Hopa çayının Karadeniz'e döküldüğü yerden Borçka'ya doğru uzanan *Sundura* mahallesinde yoğun yerleşim göstermiştir. Her iki grubun mekânsal ayrımının, farklı dilleri konuşmaları ve kültürel yapıları sebebiyle kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

> *İlk başlarda Hemşinliler yoğun olarak Sundura'da otururdu… Mesela benim dayılarım oralarda ev yokken ev dikip aile olarak göç edenlerden. Hep aile apartmanları vardır* (K11, Kadın, 33).

Hemşinlilerin göçüyle başlayan mekânsal ayrışma, Lazların ve Hemşinlilerin birbirlerine yönelik dedikodu ve söylenti mekanizmalarını işletmelerinin de başlangıcıdır. Bu süreçte, her iki grup için dedikodu ve söylentilerin odağı Hopalı yerlilerin "öteki" grubu olmaya başlamıştır.

> *Sundura'da dışarıdan çok fazla insan var. Hopa'da dedikodu, yerliler söz konusuysa yapılıyor. Dışarıdaki insanları (Memurlar veya Hopalı olmayan göçmenleri kastediyor) konuşmuyor kimse. Dışarıdan gelen insanlar üç günlük sohbetler sadece. Ama yaşantısını takip ettikleri, kapsamlı olarak bilgi aldıkları ve düzenli olarak dedikodu yaptıkları yerler var insanların. Ben buna bire bir şahit olduğum için bu kadar net bir şekilde söyleyebiliyorum* (K15, Kadın, 36).

> ***Ben Laz etnik kimliğinden geliyorum. Hemşinlilerin kazançlarını ve onların kültürlerini çekiştirmeyi esasında seviyorum… Beni doyuran konularda konuşuyorum, başkalarının mutsuzluğundan mutlu olmak gibi değil de hani etrafımda neler oluyor anlamak için**. Bunun farkında olmak açısından* (K14, Kadın, 33).

Lazlar ve Hemşinliler birbirlerini Hopa'nın yerlisi olarak tanımlasa da; kimi zaman fiziksel şiddet düzeyine dahi ulaşmış olan anlaşmazlıklarında, dedikodu ve söylentilerin mevcut farklıkları sürekli olarak yeniden üretmesi önemli rol oynamıştır. 1980'lerde Hemşinlilerin göçüyle başlayıp, Sarp Sınır Kapısından geçişlerin kolaylaştırıldığı 2011 yılına kadar geçen süreçte; kısıtlı gelirler üzerine oluşan rekabet ve kültürel farklılıklar, her bir etnik grubun diğerini ötekileştirdiği dedikodu ve söylenti ağlarının oluşmasına sebep olmuştur. Ayrışmaya negatif katkı sunan bu ağların gelişiminde, her bir grubun diğerine karşı iletişim kanallarını kapalı tutması temel sebeptir. Bu gergin dönemin şahitlerinden **K2** ve **K3** şu ifadelerde bulunmuşlardır:

> *Ben lisedeyken Laz-Hemşin kavgaları çok fazla vardı. O kadar ayrışma vardı ki **bizim Hemşinli kuzen grubumuz, Laz erkek arkadaşlarımızla samimi olmamızı istemezdi. Öyle bir baskı vardı.** Kan revan içinde kavgalar oluğundan, lisenin önünde sürekli polis beklerdi (K8, Kadın, 30).*

> *Benim liseyi Arhavi'de okuma sebebim enteresandır. Hopa Lisesi'nde eskiden beri Laz-Hemşin kavgaları vardı. Lisede gençler sürekli kavga ettiğinden, buna benim büyük kuzenlerim de dâhil, **uzak duralım diye babamlar bizi Arhavi'ye yolladılar** (K2, Erkek, 35).*

> *Biraz açık konuşmak gerekirse, biz Lazlar olarak burada daha eskiyiz. Hemşinli arkadaşlarımız sonradan şehir merkezinde oturmaya başladılar. Bu yaşanırken **entegrasyon sürecinde karşılıklı sıkıntılar oldu**. Ben en kötü dönemleri görmedim. Bizim*

> *dönemlerimizde de kavgalar çıkardı, anlaşamıyorlardı. Mesela kız alma-verme olmuyordu. Çok fazla arkadaşlık yapma olayı da olmuyordu.* ***Sanki böyle iki ayrı millet bir ülkede sınır çizmiş gibi kendi kendilerine yaşıyorlardı*** (K3, Erkek, 31).

İki grubun ekonomik ve sosyal alanlardaki rekabetinden kaynaklanan gerginlikler, dedikodu kavramının literatürdeki işlevleriyle yorumlanabilmektedir. Dedikodunun mevcut ağın içinde rekabet eden kişi ve gruplardan bazılarını kopartma/yıldırma amacını taşıyan saldırgan ve dışlayıcı işlevi bulunmaktadır. Böylece, sosyal ağın içindeki kişilerden bazıları dışlanırken bazıları da öne çıkartılmaktadır (DiFonzo ve Bordia, 2007, s.26). Hopa'da da ekonomik ve sosyal rekabet durumundaki Lazlar ve Hemşinliler, birbirleri hakkında dedikodu yaparken karşı tarafın dışlanmasıyla oluşacak alanları doldurmayı amaçlamışlardır. Bu dedikodular zamanla "biz" ve "öteki" ayrımını derinleştirerek bilinmezlikten beslenen söylentilerin de ortamını hazırlamıştır. Aşağıda, K12'nin ifadeleri buna örnektir. Katılımcı dedikodu kavramını söylentinin karşılığı olacak şekilde ifade etmiş olsa da konuşmasının içeriğinden söylenti kavramına atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

> *Laz Hemşin kavgasının birçok sebebi dedikodudur bence. Çünkü ben Lazları Hopa'ya inene kadar tanımazdım. Ama büyüklerimizden biri tanımışsa ve bir olay yaşanmışsa ve* ***bana Lazlar şöyledir dediği zaman benim beynimde kalmıştır****. Bu dedikoduya giriyor zaten ve* ***ben o insanlara o şekilde bakmaya başlıyorum ta ki yan yana gelip iletişim kurana kadar.*** *Dedikodunun böyle bir yönü var. Bazı insanları uzaktan önyargımız çok fazla olduğu için uzaktan bir kimlik biçeriz, tanıdıktan sonra, ya ben seni böyle zannediyordum böyle değilmişsin de çok kullanılır* (K12, Erkek, 37).

Şahin ve Wolff (2019, s.16) söylentiyi, *insanların ilgisini çeken, güvenli delil standartlarına eşlik etmeyen ve olası inanç için önerilen bilgi parçaları* olarak tarif etmiştir. Söylentilerin işlevlerinden biri, bireysel ya da kolektif benliklere karşı tehdit olarak algılanan ortamlarında ortaya çıkarak karşı olunan tehdide olumsuz anlam yüklenmesidir (DiFonzo ve Bordia, 2007, s.23). Örneğin, katılımcılardan bazılarının aktardığı üzere Lazlar, *'Hemşinliler topraklarımızı satın alıp bizi fakirleştiriyor'* söylentileriyle muhatap olurken; Hemşinliler, *'Lazlar bizim iş-güç sahibi olmamızı engelliyor'* söylentileriyle karşılaşmışlardır. Bu söylentiler, olumsuz yargıların sürekli olarak yeniden üretilerek ötekileştirme kalıplarının oluşmasına sebep oluştur. Hemşinlilere göre Lazlar *'kibirli'* ve *'kendini üstün gören'* insanlardır. Lazlara göreyse Hemşinliler *'kavgacı'*, *'kaba'* ve *'gürültücü'*dür. Bu konuda halk arasında dolaşıma girmiş benzer bir "öteki" kalıbını K12'nin ifadelerinde görmek mümkündür.

> *Hani Lazlar Hemşinlileri sevmez. İşte Hemşinliler dağdan gelmiş derler. Evet Hemşinliler daha çok dağdan gelmiştir hani yörük gibi dolaşmıştır, Lazlar ise daha oturaklıdır, denizden beslenirler. Biz daha çok göçebe yaşamışız. Hopa'nın yerlisi Lazlardır ve balıkçılıkla uğraşır, denizde yaşarlar. Bizim Hemşinlilerin şehirlere göçü seksenlerden sonra başlamış doksanlarda artmıştır. Bizim Hemşinliler kabadır. Mesela bunları ben yüzlerine de söylüyorum, buradayız diye demiyorum. Genel olarak kabayız. Çünkü kökene gittiğin zaman yaylalarda yetişmiş insanlarız* (K12, Erkek, 37).

2025 yılı itibariyle, bu önyargılı söylemlerin dayanaksız ve yanlış olduğu gelişen diyaloglar neticesinde karşılıklı olarak kabul edilmiş vaziyettedir. K3'ün söylemleri bu konuda oldukça açıklayıcıdır:

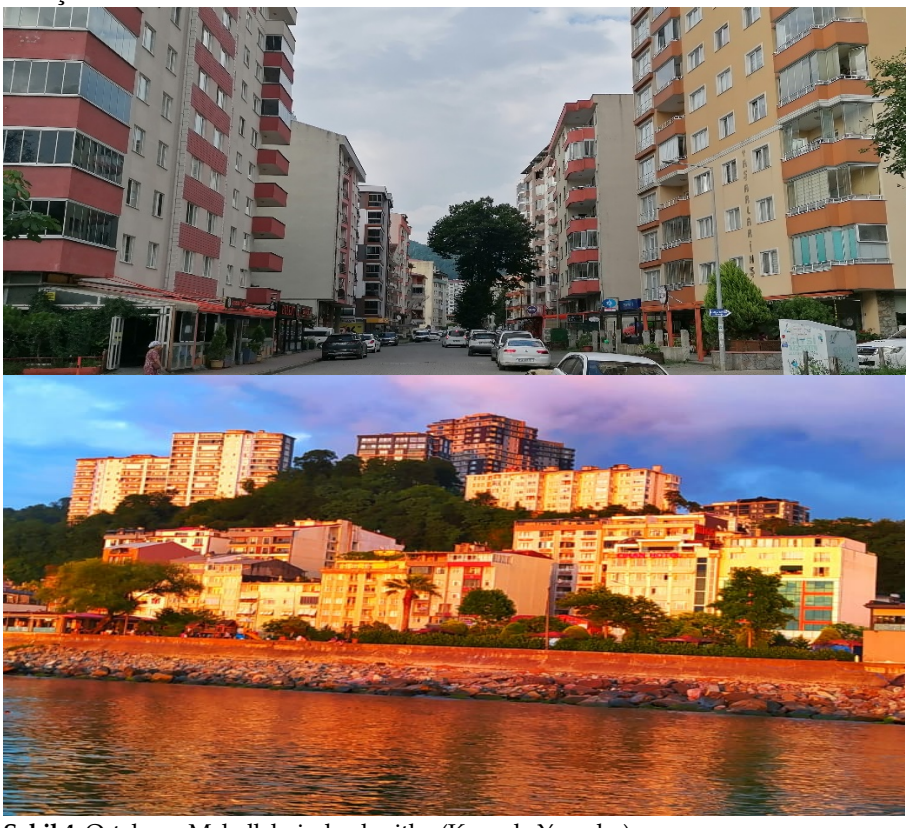
> *İki taraftan da asılsız, saçma sapan yorumlar vardı.* ***Önceden Hemşinlileri tanımlasam, bir tık kaba, daha küfürbaz, daha hareketli, daha kavgacı diyebilirdim.*** *Yumuşatarak söylüyorum bunları… Oturup konuştuğumuz zaman onlar da bizi kavgacı, bela arayan tipler olarak tanımlarlardı.* ***Adamlarla oturduğumuz zaman gördük ki onların bizimle kavga etme istekleri yokmuş. Başkaları bizi öyle şişiriyordu ki!*** *Halen daha içlerinde yok mudur? Vardır. Ama ben bunların artık* ***Hemşinlilere mal edilebileceğini düşünmüyorum*** (K3, Erkek, 31).

K3'ün *"başkaları bizi öyle şişiriyordu ki"* şeklinde ifade ettiği olgu, dedikodu ve söylentilerle örülmüş duvarların en belirgin göstergelerinden biridir. Birbirlerine karşı besledikleri düşüncelerin gerçeklerle bağdaşmadığının farkına varılması ancak iletişim kanallarının açık olduğu anlarda gerçekleşebilmiştir. Bu noktada başka bir değişken devreye girmektedir. Hopa'daki etnik gerginliklerin azalmasında en önemli faktörün ekonomik gelirlerin artışıyla paralel bir süreç izlediğini düşünmekteyiz. Bunun sebebi, Hopa'daki kentsel ayrışma hatlarıyla dedikodu ve söylenti konularının benzer örüntüler sergilemesidir.

Ancak, Hopa'da ekonomik anlamda nasıl bir gelişme yaşandığını açıklamak gerekmektedir. Sarp Sınır Kapısı üzerinden yapılan lojistik faaliyetlerinin gelişmesine koşut olarak, Hemşinlilerin uluslararası ticaret yapan tırlarda uzun yol şoförlüğüne ve/veya bununla ilintili ticari ilişkilere geçiş yapması önemli bir kırılmadır. Bu süreçte, tüm ilçenin ekonomik gelirlerinde artış gözlendiği gibi Hemşinlilerin yoğun olarak yer alabildiği bir alan açılarak ilçe içerisindeki kısıtlı ekonomik gelirler üzerine yaşanan rekabet hafiflemiştir. Bu süreçte, Hopa'daki mekânsal ayrışma örüntüsünde de değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bununla eşgüdümlü olarak, dedikodu ve söylenti konularının da değiştiği gözlemlenmiştir.

Bu konudaki geçişi yapmadan önce bir açıklama gerekmektedir. Sınır kapısının açılışı (1988), vizesiz geçiş imkânının sağlanması (2011) ve lojistik faaliyetlerinin artışı gibi unsurların Hopa'daki ekonomik gelişmeye katkı sağladığı katılımcılar tarafından aktarıldığı halde, bunları istatistiki olarak destekleyebilme imkânı bulunamamıştır. Bunun sebebi, yerel (Hopa Sanayi ve Ticaret Odası) ve ulusal (TÜİK) veri sağlayıcılarının işgücü, ithalat-ihracat, hane geliri gibi verileri uzun erimli ve/veya Hopa'ya özgü olarak toplamamış olmasıdır. Ancak katılımcıların nerdeyse tamamı, ilgili tarihlerde işgücünde ve gelirlerde artış yaşandığından bahsetmişlerdir.

Bu ekonomik gelişim, Hopa'daki kentsel ayrışmanın şeklini de değiştirmiştir. Zamanla Hemşinliler, kira ve satın alma bedelleri daha yüksek olan *Merkez Kuledibi* ve *Ortahopa* mahallerine yerleşmeye başlarken, yüksek ücretli alanlarda ikamet edemeyen Lazlar *Sundura* Mahallesinde ikamet etmeye başlamışlardır.

Şekil 4. Ortahopa Mahallelerinden kesitler (Kaynak: Yazarlar)

Böylece, kentsel ayrışmanın emlak piyasası üzerinden yorumlandığı küreselleşme odaklı kent okumalarıyla paralellik gösteren şekilde, etnik temelli kentsel ayrışmanın yerini ekonomi/emlak piyasası temelli kentsel ayrışma almaya başlamıştır. Mahallelerdeki ayrışmaların etnik değişkenlerden sıyrıldığını anlatan **K7** şunları söylemiştir:

> ***Ortahopa Mahallesi eskiden Lazların kaldığı bir yerdi ama şu anda yapılacak nüfus sayımında, soyadlarından anlaşılabilir, Hemşinlilerle hemen hemen eşit durumda oldukları görülebilir.*** *Yeni yapılaşmalardan sonra Ortahopa Mahallesi'nde Lazların ağırlıklı olduğuna yönelik sözleri söylenti olarak görebiliriz.* ***Eski Laz kültürünün yerleşim alanı Ortahopa olduğu için*** *bu söylenedurur ama şu anda gerçek değil* (K7, Erkek, 46).

Buraya bir istisna durumunu eklemekte fayda vardır. Hopa, coğrafi yapısı sebebiyle, kısıtlı kentleşme alanına sahiptir. Kimi dönemler, imar planları konusunda yaşanan aksamalar konut arzında sıkıntılara neden olmaktadır. Bu durumun kişilerin konut tercihlerini zorunlu olarak etkilediği bilinmekle beraber, genel örüntüyü bozacak seviyede olmadığı anlaşılmaktadır.

Sarp Sınır Kapısı'ndaki gelişmeler, tarım ve küçük çaplı ticari ilişkilerle sınırlı olan ekonomik hayat küresel kanala dâhil olarak genişlemiştir. Konut tercihlerinin etnik-kültürel kaygılardan ziyade emlak piyasasına endeksli şekilde yapılması, mekânsal ayrışmanın da etnik temelden ekonomik temele kaymasıyla şekil değiştirmiştir. Hopa'nın eski yerleşim alanı olan ve sahil boyunca uzanan Ortahopa ile Merkez Kuledibi mahalleleri daha yüksek satın alım ve kiralama ücretlerine tabiyken; Sundura mahallesi bu alanlara nispetle daha uygundur.

Şekil 5. Sundura Mahallesi (Kaynak: Yazarlar).

Ekonomik gelişime koşut olarak yaşanan mekânsal ayrışma, dedikodu ve söylentilerin içeriklerinden de anlaşılmaktadır. Günümüzün popüler dedikodularının başında kişilerin ne kadar gelir elde ettiği veya ne kadar mülk edindiği konuları yer almaktadır. Örneğin, **K2** ve **K9** şunları aktarmışlarıdır:

> *Mesela "sen niye kahvehaneye gitmiyorsun" diyorlar. Hiç kahveye gitmem ben... Orada tanıdıklarımı görüyorum. Diyorlar ki, "yahu bu gümrükçüler çok para kazanıyor, sen neden para kazanamıyorsun?"* ***Bende para yok deyince şaşırıyorlar. "Demek ki sen iyi gümrükçü değilsin!" diyorlar. Hayır! Ben iyi bir hırsız değilim*** (K2, Erkek, 35).

> ***Bir atasözü vardır zenginin malı züğürdün çenesini yorar diye. Kendi memleketimde en çok gördüğüm şey bu****… Şöyle para kazanıyor, böyle para kazanıyor aslında ona çamur atıp, kötü şeyler söyleyerek. Daha çok ekonomik, maddi konular… Maddi anlamda iyi paralar kazanan, hayatını kurmayı başarabilen insanlara çirkefçe yaklaşıldığına şahit oldum, ekonomik başarının çekememezliği* (K9, Erkek, 39).

Katılımcıların söylemlerine göre, Hopa'daki dedikoduların ve söylentilerin içerikleri etnik meselelerden, ekonomik unsurlara doğru kaymaktadır. Bununla beraber ekonomik kaynakların artışı, etnik gerilimi ve bundan kaynaklanan dedikoduları yatıştırmaya başlasa da yerel siyaset ve küçük çaplı kent içi ticari ilişkilerde etnik sürtüşmeler üstü kapalı şekilde devam etmektedir. Örneğin, Hopa'da yerel seçim dönemlerinde, siyasi partiler kadar aile bağları da öne çıkmaktadır. Bu dönemlerde, sönümlenmekte olan Laz-Hemşin çatışması canlanmaktadır. **K2** bu durumlarla ilgili şunları aktarmışlardır:

> *Belediye seçimlerinde şöyle oluyor, Hemşinli aday olduğu zaman Lazlar* ***"Hemşinliye mi oy vereceğiz"*** *diyor. Laz aday olduğu zaman da Hemşinliler* ***"Lazlara mı oy vereceğiz"*** *diyor… On beş yıldır Hopa'da Laz-Hemşin ayrımından kavga olduğu olay kalmadı. Ama bugün ticarette yani sosyal hayatta ister istemez yine kendini belli ediyor…* ***Lazlar Lazlarla arkadaşlık yapıyor, Hemşinliler Hemşinlilerle.*** *Dolayısıyla, ticaret yaparken de, ortaklık durumlarında da buna göre yapılıyor* (K2, Erkek, 35).

Günümüzde, bu istisnalar haricinde, Laz-Hemşin çatışması gündelik hayatın temel belirleyicisi konumunda bulunmamaktadır. Kısacası, Hopa'daki kentsel ayrışmalar, etnik temelden ekonomik temele doğru kayarken, dedikodu ve söylenti mekanizmaları da bu ayrışmaları takip etmiş ve onların derinleşmesine hizmet etmiştir. Ezcümle, dedikodu ve söylenti fenomenleri, kentsel ayrışma etnik olduğu dönemlerde, her iki grubun birbirine karşı olumsuz yargılar oluşturmasına hizmet ederken; ekonomi temelli olduğunda

ise bireysel aşağılamalar ve kazançların aslında 'şüpheli' olduğu izlenimini yayacak şekilde gelişmektedir.

2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Temelli Mekânsal Ayrışma

Hopa'ya dair bir diğer kentsel ayrışma parametresiyse toplumsal cinsiyet perspektifinde ele alınmalıdır. Hopalı kadınların dedikodu ve söylenti fenomenleri üzerinden kentsel ayrışmayla ilişkilendiği **iki temel konu bulunmaktadır.** Bunlardan ilki, kentin bazı alanlarına dedikodu ve güvenlik endişeleriyle erişmekten imtina etmeleridir. Bir diğeri, kadınların gündelik kent yaşantısındaki etkinliklerini kısıtlayan özel hayata ilişkin dedikodu ve söylenti mekanizmalarının varlıklarıdır.

Şekil 6. Dumlupınar Caddesi (Kaynak: Yazarlar)

İlk konuyu açmak gerekirse, otellerin, gece kulüplerinin ve pavyonların yoğunlaştığı Dumlupınar Caddesi (Halk arasındaki ifadeyle Teksas Caddesi) kadınların girmekten imtina ettikleri bir alan konumundadır. Bunun sebebi, 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, seks işçiliği yapan yabancı uyruklu kadınların buradaki eğlence mekânlarında çalışmaya başlamasıdır. Bu durum, yerel dedikodu ve söylentilerin bir kısmının bu mekânlar ve burada yaşanan olaylar etrafında gelişmesine sebep olmaktadır. **K6** ve **K12**'nin hem dedikoduların bir kısmını hem de Teksas Caddesinin yapısını şu şekilde aktarmıştır:

Sınır kapısının açılışından sonra Hopa insanı ticareti biraz daha öğrendi ama bunun yanında oturup kalkmayı, yeme içmeyi, masa kültürünü de öğrendi. Şuna bağlayacağım. ***Nataşa denilen muhabbetler çıktı. Bu Hopa'nın gerçeği.*** *Hala devam etmekte. Bunu biliyoruz.* ***Bu konuda insanlar dedikodu yapıyorlar. Gerçek de konuşuluyor, iftira da atılıyor. Bu anlamda dedikodular duyuyoruz*** (K6, Erkek, 58).

Teksas Sokağı dediğimiz yer tamamen otellerle, kulüple dolu ve hayat kadınlarının olduğu bir yer. *Halen daha faaldir. Para kazanan Hemşinliler gece hayatına yöneldiler, kumara yöneldiler. İçki, kumar. Şoförlük yapanlar mesela, gittiler gerçekten içerde iki kere evlenip orada* (Yurtdışından bahsediyor) *çocuğu olan kocalar çıktı* (K12, Erkek, 37).

Bu durum, Alkan'ın (2005, s.53-55), toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan, kadınlara dolaylı olarak yasaklanmış veya girişi belirli kurallara bağlanmış mekânlar değerlendirmesiyle uyuşmaktadır. Kadınlar, Dumlupınar Caddesi'ni kullanmak istememelerinin sebebi, bu mekânlarda çalışan seks işçileriyle ilişkilendirilerek dedikodu ve söylentilere malzeme olmaktan çekinmeleridir. Dolayısıyla, resmi bir engel olmasa da bu cadde kadınlar için erkeklere oranla girilmesi 'uygun' olmayan bir pozisyondadır.

Hopa'da Teksas Caddesi vardır. Ben en son oraya ne zaman girdiğimi hatırlamıyorum. Ben böyle çekinen, sıkılan, sosyal becerisi az olan ya da kendini savunmayacak bir kadın değilim. Özgüvenim düşük değildir ama ***o sokağa girmek beni rahatsız ediyor ve asla tercih etmiyorum…*** *Oradan bir şey alacak olsam da almıyorum. Birçok kadının buralara girip çıktığını zannetmiyorum* (K5, Kadın, 33).

Bir söz vardır kadınlar dedikodu yapar diye ama ***erkekler de dedikodu yapar*** *bilhassa içki masasında. Ben böyle şeylere girmem ama çokça şahit oldum* (K6, Erkek, 58).

Kadınlara dair ikinci mekânsal ayrışma, dedikodu ve söylentilerle doğrudan ilişkilidir. Hopalı kadınlar, gündelik yaşamlarını devam ettirirken, dedikodu ve söylentilerden dolayı zarar görmemek için özel yaşantılarını afişe etmekten imtina etmektedir. Özellikle bekâr ve resmi iş gücüne katılan Hopalı kadınlar, bilhassa gençlik dönemlerinde, dedikodu çekincesiyle kentsel deneyimlerinde kısıtlamalara gittiklerine değinmişlerdir:

Günün her saatinde mutlaka tanıdık biriyle karşılaşıyorsun *ve oturduğum kişilerden yemek yediğin yere kadar her şeyin biliniyor. Bu bir süre sonra çok fazla konuşulmaya başlıyor. Bu kadar küçük bir yerde****, kadın olarak onların normali dışına çıkınca****, ilginç bulunuyor ve konuşuluyor* (K1, Kadın, 33).

Hopa'da ne yazık ki ailelerimiz, duyduklarına üzülür, çocuklarına ve ailelerine bu sebeple tepki verirler. ***Dedikodu yüzünden çok fazla arkadaşımın dayak yediğini biliyorum.*** *Sırf bir dedikodu yüzünden* (K5, Kadın, 33).

> ***Dedikodu kaygısı benim hayatımı daraltıyor. Buradan çıkıp erkek arkadaşımı alıp bir yere gitmek, benim de yapabileceğim bir şey ama bunu tercih etmiyorum*** *çünkü insanlar beni aşağı yukarı tanıyorlar. Kim olduğumu ve kimin kızı olduğumu biliyorlar. Gayet modern bir kadının yapabileceği şeyleri, tercihen yapmıyorum* (K14, Kadın, 33).

Hopa'da yaşayan kadınlar dedikoduların öznesi oldukları konusunda birbirine yakın hikâyeler paylaşmışlardır. Dikkat çekici husus, özellikle bekâr kadınların davranışlarının toplumsal denetimde olduğudur. Eğitim ve maddi geliri artan kadınlar bu durumdan daha az etkilenseler de tamamen kurtulamamaktadırlar. Dolayısıyla, Hopa'daki kadınların kentsel deneyimlerin bir kısmından faydalanmak konusunda negatif yönlü ayrışmaya mecbur kaldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Hopa'daki kentsel ayrışma hatlarıyla, dedikodu ve söylenti fenomenlerinin ilişkileri tartışılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Hopa'da dedikodu ve söylentiler üç ana konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar, 'özel hayatlar', 'etnik ayrışma' ve 'bireysel maddi kazanç' konulardır.

Hopa'daki kentsel ayrışma hatları ele alındığında, 1980'lerden başlayarak 2000'lerin ortalarına kadar geçen süreçte, etnisiteye bağlı mekânsal ayrışmanın varlığı gözlenmiştir. Bu ayrışma, Hemşinlilerin kent merkezine göç etmeye başladığı dönemde başlamış ve kentsel ekonomideki genişlemeye koşut olarak, yerini ekonomik temelli bir ayrışmaya bırakmıştır. Bu değişimi mekânsal olarak özetlersek, Lazların ikamet ettiği Ortahopa ve Merkez Kuledibi mahallelerine karşın Hemşinliler Sundura Mahallesi'nde ikamet etmeye başlamıştır. 2000'li yılların ortalarından sonra, Ortahopa ve Merkez Kuledibi mahalleleri satın alma ve kiralama bedelleri açısından daha yüksek olduğu için kimi Lazlar bu bedellerin daha düşük olduğu Sundura Mahallesi'ne taşınmıştır. Buna karşın, Hemşinlilerin bir kısmı Ortahopa ve Merkez Kuledibi mahallerinde ikamet etmeye başlamıştır. Bu değişim, küreselleşme odaklı kent okumalarının emlak piyasası üzerinden kentsel ayrışmaları yorumlamasıyla uyumludur.

Zamansal olarak aktardığımız bu mekânsal ayrışma örüntüsünde dedikodu ve söylenti fenomenlerinin konumu, mevcut ayrışma hatlarına sebep olan unsurları derinleştiren ve yeniden üreten bir görev üstlenmeleridir. Ay-

rışma sebebi etnisite özelinde yaşandığında, dedikodu ve söylenti mekanizmaları bu etnik grupların birbirlerini itham edici söylemler geliştirilmesinde aracı olmuşlardır. Ayrışma ekonomik temelli yaşanmaya başladığındaysa, dedikodu ve söylentiler, bireylerin gelirlerine ve mal varlıklarına odaklanmış ve kişileri kazançlarının 'şüpheli' ya da 'haksız' olabileceği konusunda zan altında bırakmıştır.

Diğer kentsel ayrışma konusu, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkindir. Hopalı kadınlar, kentin bir bölümünde bulunmaktan imtina etmektedir ve kent kamusallığını eksik deneyimlemektedirler. Bunun sebebi, Dumlupınar Caddesi'nde yoğunlaşmış olan eğlence merkezlerinde yer alan seks işçilerinden kaynaklanmaktadır. Hopalı kadınlar, dedikodu ve söylenti malzemesi olmaktan çekindikleri için mekânsal deneyimlerini eksik yaşamaktadırlar. Kadınlara dair bir diğer husus, bir taşra alışkanlığı olarak, özellikle bekâr kadınlar üzerinde oluşan toplumsal baskıdır. Dedikodu ve söylentilerle oluşan bu baskı, kadınların kentsel alanda özel hayatlarına dair bir paylaşım yapmalarını engelleyerek, dolaylı şekilde de olsa, cinsiyetçi bir ayrışma deneyiminin kent mekânında ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Özetle, Hopa'daki kentsel ayrışmalar, etnik ve ekonomik konulardan güç alan dedikodu ve söylenti mekanizmalarıyla derinleşmiş ve şekillenmiştir. Etnik köken kaynaklı ayrışmaların yüksek seviyede etkili olduğu dönemlerde, dedikodu ve söylentiler ötekileştirici ve dışlayıcı özellik göstermiştir. Hopa'daki Ekonomik gelişime koşut olarak, dedikodu ve söylentilerin içerikleri de şekil değiştirmiş, bireysel varlıklar ve mülkiyet konularına yönelmiştir. Diğer yandan, Hopa'daki kadınlar açısından dedikodu ve söylentiler, kentsel kamusal alanda toplumsal cinsiyet temelli ayrışmayı arttırıcı nitelik göstermiştir. Ezcümle, bu çalışma, kentsel ayrışma konusunu taşrada gündelik hayatı düzenleyen informel mekanizmalar üzerinden tartışarak kent sosyolojisi literatürüne farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Extended Abstract

A study on the effect of gossip and rumor on urban segregation in the countryside: Hopa case

*

Ahmet Şafak Eşmeler [5] Sevim Budak [6]

This study aims to reveal how gossip and rumor phenomena affect urban segregation. In this perspective, the theoretical basis of the research is based on three concepts. These are 'urban segregation', 'gossip' and 'rumor'.

Urban segregation is the isolation or partial utilization of the city's facilities by groups sharing urban space due to ethnic, religious, economic or cultural conflicts. The group(s) subject to segregation may experience limitations, exclusion or deprivation in the spatial context, as well as problems in the economic, cultural or political dimensions of the city. Simmel (2013) argues that the physical closeness and spatial narrowness in cities make the mental distance between individuals evident. It can be assumed that this situation can deepen urban segregation by blending with disagreements in the communicative dimension. Therefore, it can be argued that gossip and rumor phenomena, known as the informal dimension of communication, may have the capacity to influence urban segregation.

According to the Türk Dil Kurumu (2024), gossip, which is defined as "talk, kov, gıybet, kılükal, which is done in order to slander and condemn others", carries socially pejorative burdens, although there are some theories that it has positive aspects in the development of civilization (Harari, 2018). Rumor is defined by Şahin and Wolff (2019) as "pieces of information that attract people's interest, are not accompanied by reliable standards of evidence, and are suggested for possible belief". In this study, the concepts of gossip and rumor are considered as a dimension of communication based on

[5] Res. Asst., Artvin Coruh University, Hopa Faculty of Economics and Administrative Sciences, Artvin, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1477-6777 E-mail: asesmeler@artvin.edu.tr
Phd Candidate: Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration
[6] Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Political Sciences, İstanbul, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4943-3184 E-mail: sebudak@istanbul.edu.tr

DiFonzo and Bordia's (2007) approach. Thus, the effects of these phenomena on urban segregation can be interpreted through field data.

In the field research, qualitative methodology was preferred and semi-structured in-depth interviews and participant observation techniques were used. Hopa is a Black Sea district where a population of 22,506 people from Laz, Hemshin, Posha and Turkish ethnic backgrounds live in a limited area of 289 km² (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). On the other hand, Hopa has very rich economic characteristics. This richness stems from two main reasons. The first is the geographical proximity to the Sarp Border Gate between Türkiye and Georgia. Secondly, Hopa is the crossroads of the highway network between the Black Sea and Eastern Anatolia Regions. The element that reinforces this situation commercially is the Hopa Port. Although the port, which gained an important position in transit transportation with Iran in the 1980s, has fallen into the background in the face of increasing road transportation with the opening of the Sarp Border Gate (Öztürk, 2012), it is seen that common business lines in Hopa such as customs, tourism and transportation enterprises have developed in connection with the Sarp Border Gate and Hopa Port. When the population structure is analyzed, it is seen that 'Hemshin' and 'Laz' make up the majority of the population. In addition to these, Poshas, Georgians and Turks are other ethnic elements in Hopa. Therefore, in addition to Turkish, there are people who speak Laz, Homshetsma and Georgian. Despite its economic and cultural richness, Hopa is very limited in terms of developable land due to its geographical structure along the Black Sea coast. For this reason, 'Merkez Kuledibi', 'Ortahopa' and 'Sundura' neighborhoods constitute the areas where people are densely settled.

In the light of the data obtained, gossip and rumors in Hopa focus on three main topics. These are 'private lives', 'ethnic segregation' and 'individual financial gain'. Considering the lines of urban segregation in Hopa, the existence of ethnicity-based spatial segregation was observed in the period starting from the 1980s until the mid-2000s. Considering the lines of urban segregation in Hopa, the existence of ethnicity-based spatial segregation has been observed in the period starting from the 1980s until the mid-2000s. This segregation started in the period when Hemshins started to migrate to the city center and was replaced by an economic-based segregation in parallel with the expansion of the urban economy. To summarize this change spatially, Hemshins residents started to reside in Sundura Neighborhood as opposed to the Laz neighborhoods of Ortahopa and Merkez Kuledibi. After the mid-2000s, since Ortahopa and Merkez Kuledibi neighborhoods had higher purchase and rental prices, some Laz people moved to Sundura neighborhood

where these prices were lower. On the other hand, some of the Hemshin residents started to reside in Ortahopa and Merkez Kuledibi neighborhoods. This change is consistent with globalization-oriented readings of the city that interpret urban segregation through the real estate market. The position of gossip and rumor phenomena in this temporal pattern of urban segregation is that they undertake a task that deepens and reproduces the elements that cause existing lines of segregation. When the reason for segregation is based on ethnicity, gossip and rumor mechanisms have been instrumental in developing discourses that accuse each other. When segregation was based on economic grounds, gossip and rumors focused on individuals' incomes and assets, and put them under suspicion that their earnings might be 'suspicious' or 'unfair'.

The other issue of urban segregation is related to gender roles. Women from Hopa avoid being in one part of the city and experience urban publicness incompletely. This is due to the sex workers in the entertainment centers concentrated on Dumlupınar Street. Women from Hopa experience their spatial experience incompletely because they are afraid of being the material for gossip and rumors. Another issue regarding women is the social pressure, especially on single women, as a provincial habit. This pressure, created by gossip and rumors, prevents women from sharing their private lives in the urban space and, albeit indirectly, leads to the emergence of a sexist segregation experience in the urban space.

In conclusion, urban segregation in Hopa has been deepened and shaped by gossip and rumor mechanisms that draw strength from ethnic and economic issues. In segregation based on ethnicity, gossip and rumors have shown marginalizing and exclusionary characteristics. In parallel to economic development, the content of gossip and rumors changed shape and shifted towards individual assets and property issues. On the other hand, for women in Hopa, gossip and rumors increased gender-based segregation in urban public space. In sum, this study has provided a different perspective to the urban sociology literature through the informal mechanisms regulating daily life in the provinces.

Kaynakça/References

Alkan, A. (2005). *Yerel yönetimler ve cinsiyet*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Alkan, A. (2009). Giriş: cinsiyet dinamiklerinin peşinden. A. Alkan (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (ss:7-35). İstanbul: Varlık.

Andersen, H.S. (2003). *Urban sores. On the interaction between segregation, urban decay and deprived neighbourhoods*. London: Routledge.

Aslanoğlu, R.A. (2000). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Bergmann, R.J. (1993). *Discreet indiscretions: The social organization of gossip*. New York: Aldine de Gruyter.

Bógus, L.M.M. (2008). Urban segregation: A theoretical approach. *Proceeding of the 13th Biennal Conference of International Planning History Society* içinde (ss.110-119). Chicago.

Christensen, L.B., Johnson, R.B., Turner, L.A. (2015). *Araştırma yöntemleri 'desen ve analiz'*. (Çev. A. Aypay). Ankara: Anı Yayıncılık.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni*. (Çev. Ed. A. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.

Çaylı, E. (2008). "Popüler bir tecrübe" tahakküm ve direnişin olarak dedikodu: Türkiye televizyonlarında dedikodunu söylemsel analizi. *Kültür ve İletişim*, 11(2), 9-39.

Çetin, İ. (2012). Kentsel ayrışma ve mekânsal kümelenme biçimleri. *İdealkent*, 3(7), 160-186.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020), *Artvin ili Hopa ilçesi kıyı ve sahil düzenlemesi amaçlı uygulama imar planı açıklama raporu*. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. https://webdosya.csb.gov.tr/db/artvin/duyurular/artvin-ili--8230-45255-20201105143859.pdf (30.07.2024).

Difonzo, N., & Bordia, P. (2007). Rumor, gossip and urban legends. *Diogenesi*, 54(1), 19-35.

Demirci, K. (2004). Dedikodu kavramına dair. *Milli Folklor*, 16(64), 11-18.

Özgür, E.F. (2006). Sosyal ve mekânsal ayrışma çerçevesinde yeni konutlaşma eğilimleri: Kapalı siteler, İstanbul, Çekmeköy örneği. *Planlama Dergisi*, 4, 79-95.

Gilmore, D. (1978). Varieties of gossip in a Spanish rural community. *Ethnology*, 17(1), 89-99.

Google (2024). *Google Maps*. (Hopa Uydu Görüntüsü), https://www.google.com/maps/ (12.05.2024).

Güngör, M. (2014). Hıristiyanlıkta yedi ölümcül günah, *Dini Araştırmalar*, (17)45, 36-59.

Harari, Y. N. (2018). *Sapiens 'insan türünün kısa bir tarihi'*. (Çev. E. Genç). İstanbul: Kolektif.

Haugen, M.S., & Villa, M. (2005). Gossip and rumour–the dark side of the rural safe and good? Young people's gendered narratives of rural life. *Euroean Society for Rular Sociology XXI Congress*.

Kasapoğlu, A. (2006). Kur'an'da "gıybet" olgusu –bir davranım bozukluğu olarak dedikodu ve korunma yolları-. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 51-70.

Keleş, R. (2021). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge.

Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali (2011). (Meal) Elmalılı Hamdi Yazır, İstanbul: Huzur Yayınevi.

Kurtuluş, H. (Ed.). (2016). *İstanbul'da kentsel ayrışma: mekânsal dönüşümde farklı boyutlar*, İstanbul: Bağlam.

LaGallienne, R. (1912). The psychology of gossip. *Munsey's Magazine*, 48, 123-127.

Metin, O. ve Koyuncu, Ö. (2013). Sarp Sınır Kapısının Hopa'da yaşayan ailelere etkileri. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 15(1), 1-29.

Mills, C. (2010). Experiencing gossip: The foundations for a theory of embedded organizational gossip. *Group & Organization Management*, 35(2), 213-240.

Musante, K. (2015). Participant observation. *Handbook of methods in cultural anthropology*, 251-292.

Öktem, B. (2013). Küresel/Dünya kenti. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, M. Şiriner (Der.), *Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde (ss.103-138). İstanbul: Örgün Yayınevi. .

Öktem, B. (2016). Küresel kent söyleminin kentsel mekânı dönüştürmedeki rolü. *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde (ss.25-76). İstanbul: Bağlam.

Özbey, K. (2017). Göç, çalışma hayatı ve toplumsal cinsiyet: karşılaştırmalı perspektiften Hopa'da yerli ve kayıtdışı kadın işgücü. *Karadeniz Araştırmaları*, *14*(56), 105-121.

Öztürk, Ö. (2012). *'Antikçağ'dan günümüze Karadeniz'in etnik ve siyasi tarihi' Pontus*, Ankara: Genesis.

Paine, R. (1967). What is gossip about? An alternative hypothesis. *Man*, 2(2), 278-285.

Park, E.R. ve Burgess, E.W. (2015). *Şehir*. (Çev: P. Karababa Kayalıgil). Ankara: Heretik.

Rosnow, R. L. (1974). On rumor. *Journal of Communication*, 24(3), 26-38.

Sezgin, R. (2021). Türk folklorunda erkek dedikodusu. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 1(2), 134-15.

Sharp, E.B., & Joslyn, M.R. (2008). Culture, segregation, and tolerance in urban America. *Social Science Quarterly*, 89(3), 573-591.

Simmel, G. (2013). Metropol ve tinsel hayat. *Modern Kültürde Çatışma* içinde. İstanbul, İletişim.

Şahin, Ş. ve Wolff, R. A. (2019). Örgütsel açıdan dedikodu ve söylenti. E. Kaygın ve G. Kosa (Der.), *Olumsuz Boyutlarıyla Örgütsel Davranış* içinde (ss.7-23). Konya: Eğitim Yayınevi.

Taşçı, H. (2012). Toplumsal sürdürülebilirlik bağlamında kentsel ayrışma, kapalı konut siteleri veya sivil lojmanlar sorunu. *Bildiriler Kitabı*, 7-22.

Türk Dil Kurumu. (2024). *Dedikodu/Söylenti*. https://sozluk.gov.tr/ (03.04.2024).

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veri tabanı*. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr (17.05.2024).

Türkmen, M. (2020). Sınır ve göç ilişkisi: Sarp Sınır Kapısı üzerine bir inceleme. *Karadeniz Araştırmaları*, (65), 139-165.

Yılmaz, M.K. (2017). Hucurat Suresinin ortaya çıkarttığı Adab-ı Muaşeret, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (38), 1-30.

Zabcı, F. (2012).Kamusal Alan. https://www.academia.edu/10102498/Kamusal_Alan (12.03.2025)

Ahmet Şafak Eşmeler
2008 yılında başladığı Lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde tamamlamıştır. Bu süre içerisinde, Farabi Değişim Programı kapsamında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde bir yıl (2012-2013) değişim öğrencisi olarak eğitim almıştır. 2018 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları bilim dalında yüksek lisansını tamamlamıştır. Doktora eğitimine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde başlamıştır. Tez sürecine devam etmektedir. 2016 yılından beri Artvin Çoruh Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. "Kent sosyolojisi", "kentsel siyaset" ve "kent kültürü" üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

In 2008, he completed his undergraduate education at Kocaeli University, Department of Political Science and Public Administration. During this period, he studied as an exchange student for one year (2012-2013) at Ankara University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration within the scope of Farabi Exchange Programme. In 2018, he completed his master's degree at Gazi University Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Urbanisation and Environmental Problems. He started his doctorate education at Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration. He continues his thesis process. Since 2016, he has been working as a Research Assistant at Artvin Çoruh University, Department of Political Science and Public Administration. He continues his studies on "urban sociology", "urban politics" and "urban culture".

E-posta: asesmeler@artvin.edu.tr

Sevim Budak
1964 İstanbul doğumlu Sevim Budak, lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde 1986 yılında birincilikle tamamladıktan sonra 1987 yılında aynı fakültede asistan olmuş, yine aynı üniversitenin yüksek lisans programına hak kazanmıştır. 1988 yılında Metropoliten Yönetimler ve Çevre teziyle Yüksek lisansını bitirmiştir. Doktorasını aynı enstitünün Kamu Yönetimi programında hazırlarken Goethe Enstitüsü'nün Almanca Dil Programından burs almış, daha sonra Alman Akademik Değişim Dairesi DAAD' nin verdiği Doktora Araştırma bursuyla Bremen Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma Merkezi ZERP'te doktora çalışmalarına devam etmiştir. Aynı sene içerisinde 1 yıl Sosyoloji Fakültesinde Misafir öğrenci olmuş, ikinci yıl Almanca sınavını vererek Hukuk Fakültesine girmiş ve bir yıl devam etmiştir. 1997 yılında Türkiye'ye dönerek Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası ve Hukuku Türkiye'nin Uyum Sorunu isimli teziyle doktor olmuştur. Bu tez Büke Yayınlarından basılmıştır. 2000 yılında Yardımcı Doçent daha sonra da doçent olmuştur. Hâlihazırda İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir. TEMA Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesidir ve Yönetim Kurulunda da görev almıştır. Aynı zamanda WWF' de ve SEGM' (Sürdürülebilirlik Derneği) de danışmanlık ve eğiticilik yapmaktadır.

Born in 1964 in Istanbul, Sevim Budak completed her undergraduate education at Istanbul University Faculty of Political Sciences, Department of Public Administration, graduating first in her class in 1986. In 1987, she became an assistant at the same faculty and was accepted into the master's program at the same university. She completed her master's degree

in 1988 with her thesis on Metropolitan Management and Environment. While preparing her doctoral dissertation in the Public Administration program of the same institute, she received a scholarship from the Goethe Institute's German Language Program, and later continued her doctoral studies at the Bremen University European Union Research Center ZERP with a Doctoral Research Scholarship from the German Academic Exchange Service (DAAD). In the same year, she spent one year as a guest student at the Faculty of Sociology, and in her second year, she passed the German exam and entered the Faculty of Law, where she continued for one year. In 1997, she returned to Turkey and became a doctor with her thesis titled "The Environmental Policy and Law of the European Union: Turkey's Adaptation Problem." This thesis was published by Büke Publications. In 2000, she became an Assistant Professor and later an Associate Professor. She is currently a faculty member in the Department of Urbanization and Environmental Issues at Istanbul University Faculty of Political Sciences. She is a member of the Board of Trustees of the TEMA Foundation and has served on its Board of Directors. She also provides consultancy and training at WWF and SEGM (Sustainability Association).
E-posta: sebudak@istanbul.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*
Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*
Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / *AI Disclosure No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*
Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com
Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Derleme Makale/*Review Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 639-667 **DOI:**10.31198/idealkent.1461944

Uluslararası sosyal çalışma bağlamında kentkırım

*

Şeniz Aslan[1] Metin Zafer[2] Fethi Güngör[3]

Öz

Kente dair şiddeti ve yıkımı anlamlandırmada işlevsel olan "kentkırım" kavramı bu çalışmada sosyal hizmet bakış açısıyla ele alınmıştır. Geleneksel literatür taramasında kullanılan teorik tarama tekniğinden faydalanılarak kentkırım olgusunun uluslararası sosyal çalışma bağlamında ele alınması yoluyla mevcut literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmada kentkırımın tarihsel, doğal, antropik ve sembolik olmak üzere dört ayrı türü olduğu belirlenmiştir. Bu dört kentkırım türünün kavramsal olarak farklılıklarının ötesinde temelde benzerliklerinin kapitalizm odaklı olduğu, sermayenin güdümünde dinamik bir sürece tekabül ettiği ve geçen zaman içinde şiddetini artırarak yaygınlaştığı görülmüştür. Sosyal çalışma mesleği ve disiplini, kentleşmenin doğurduğu sorunlara çözüm bulma amacıyla ortaya çıkmıştır. Süreç içerisinde kent sorunları ve kentin sorunlarının değişmesine paralel olarak sosyal çalışmanın da bu sorunları anlaması ve analiz edebilmesi, kentle ilgili literatürün değişimine ayak uydurabilmesiyle mümkündür. Bu çerçevede "kentkırım" kavramı, kent çalışmaları alanında sosyal çalışma literatürüne dâhil olması gereken olgulardan biridir. Bu bağlamda sosyal çalışma ve kentkırım ilişkisi kentkırımın her bir türüne karşılık gelen; insan hakları, çokkültürlülük, insanlığa karşı işlenen suçlar, ekolojik yıkım, sosyal adalet, çevresel adalet ve kent hakkı odağında tartışılmış ve sosyal çalışma ile ilişkisi gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kentkırım, uluslararası sosyal çalışma, kent çalışmaları, kent sorunları.*

Atıf/Cite

Aslan, Ş., Zafer, M., & Güngör, F. (2025). Uluslararası sosyal çalışma bağlamında kentkırım. *İdealkent* (48), 639-667. https://doi.org/10.31198/idealkent.1461944

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Yozgat, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0444-1335
E-posta: seniz.aslan@yobu.edu.tr

[2] Dr., Sosyolog, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı Göç ve Uyum Birimi, İstanbul, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2360-1162
E-posta: metinzafer2344@gmail.com

[3] Prof. Dr., Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Yalova, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2581-0205
E-posta: fethi.gungor@yalova.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 31.03.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 25.06.2025

CC BY NC ND

idealkent
ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Derleme Makale/*Review Article*
Sayı *Issue* 48, Yıl *Year* 2025-2, 639-667 **DOI:**10.31198/idealkent.1461944

Urbicide in the context of international social work

*

Şeniz Aslan[1] Metin Zafer[2] Fethi Güngör[3]

Abstract

The concept of "urbicide", which is functional in making sense of urban violence and destruction, is addressed from a social work perspective in this study. By utilizing the theoretical screening technique used in traditional literature review, it is aimed to contribute to the existing literature by addressing the phenomenon of urbicide in the context of international social work. The study has identified four different types of urbicide: historical, natural, anthropic, and symbolic. Beyond the conceptual differences of these four types of urbicide, it has been observed that their basic similarities are capitalism-oriented, that they correspond to a dynamic process under the guidance of capital, and that they have become widespread by increasing their violence over time. The profession and discipline of social work has emerged with the aim of finding solutions to the problems caused by urbanization. In parallel with the changes in urban problems and the problems of the city in the process, it is possible for social work to understand and analyze these problems and to keep up with the changes in the literature on the city. In this framework, the concept of "urbicide" is one of the phenomena that should be included in the social work literature in the field of urban studies. In this context, the relationship between social work and urbicide is discussed in the focus of human rights, multiculturalism, crimes against humanity, ecological destruction, social justice, environmental justice, and the right to the city, corresponding to each type of urbicide, and its relationship with social work is shown.

Keywords: *Urbicide, international social work, urban studies, urban problems.*

[1] Asst. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, Yozgat, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0444-1335
E-mail: seniz.aslan@yobu.edu.tr
[2] Dr., Sociologist, Istanbul Metropolitan Municipality Department of Social Services Migration and Integration Unit, İstanbul, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2360-1162 E-mail: metinzafer2344@gmail.com
[3] Prof. Dr., Yalova University Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Social Work, Yalova, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2581-0205
E-mail: fethi.gungor@yalova.edu.tr

Geliş Tarihi *Received Date:* 31.03.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 25.06.2025

CC BY NC ND

Giriş

Kentlerin tarihi, çatışmalar ve savaşlarla iç içe geçmiştir. Savaşlarda kentlerin kuşatılmasından ganimet olarak yağmalanmasına kadar değişen tarihsel örnekler dışında günümüzde ise bombalanan kentler, terör eylemleri yanında etnik grupların çatışma alanı ve savaş stratejilerinin bir parçası olmuştur. Buna ilaveten kent, ideolojinin ve modern dönemle birlikte sermayenin de savaş alanına dönüşmüştür. Bu durum, kenti savaşın merkezine yerleştirmiş ve bizzat kent üzerinde hasarı amaçlayan şiddeti kavramsallaştırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kenti kent yapan fiziksel, yapısal, simgesel değerlerin amaçlı ve sistematik yıkımı veya savunmasız hale getirilmesi kentkırım şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

Savaşlarla iç içe geçen tarihlerinde kentler, bazı durumlarda savaş veya çatışmaların dolaylı hedefi olmuş ve oluşan hasar "ikincil zarar" şeklinde nitelendirilmiştir. Bu tür bir durumda kent, asıl hedef olmayıp savaşların "kaçınılmaz" sonucu olarak zarara uğramıştır (Keser, 2012, s. 279). Bazı durumlarda ise kent, savaşın ve yıkımın dolaysız hedefi olmuş, böylece ikincil zarar olmanın dışında kasıtlı ve sistematik bir yıkımın mekânına dönüşmüştür (Yılmaz ve Şahin, 2018). Nitekim kentkırım kavramındaki vurgu, kente yönelik sistematik ve planlı şiddete gönderme yapmaktadır. 2. Dünya Savaşı süresince de yüzlerce kentsel yapı yıkılmış olmakla birlikte asıl hedef kentin kendisi olmamıştır. Kasıtlı şekilde kent hayatının imhasına ilişkin yöntemler 2. Dünya Savaşı sonrasında tezahür etmeye başlamıştır (Graham, 2004, s. 167; Yılmaz ve Şahin, 2018, s. 94). Bu çerçevede kentkırım, farklı türleri olmakla beraber temelde sermaye ve ideoloji odaklı çatışmalar ve savaşlarda görünür olmaktadır.

Kent, nüfusun yoğunlaşmasını ve yapılaşmayı ifade etmesinin dışında getirdiği iş bölümü, çeşitlilik ve hareketlilik ile de insan toplumsallığının mekânını oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle kent, barındırdığı nüfus, yoğun üretim ve tüketim faaliyetleri, genişleyen coğrafi yayılımı, değişen/çeşitlenen yapısı ve sorunları ile devlet ve şirketlerin yanı sıra üç büyük küresel aktörden biri olarak yeniden akademik tartışmaların odağında yer almaktadır.

Kent çalışmalarının disiplinlerarası bir çalışma alanı olması hasebiyle mimarlık, coğrafya, kent planlamacılığı, sosyoloji, iktisat gibi

farklı alanları içermesi, buradaki toplumsallığın kentsel mekânı oluşturması yanında mekânın da belli bir toplumsallığı oluşturmasından kaynaklanmaktadır (Harvey, 2009). Sosyal çalışma da söz konusu alanlardan biri olarak mesleki kökenine uygun olarak yoksulluk, sosyal adalet, çevresel kalkınma, kent hakkı gibi konulara insan-mekân ilişkisini ekleyerek kent çalışmalarındaki yerini almalıdır (Gencer, 2019a). Hem kent sorunu hem de kentin sorunu olan kentkırım; sadece askerî, ekonomik ve siyasi olmayıp toplumsal ve kültürel bağlamda da değerlendirildiğinden kente dair yeni bir yaklaşım ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Yılmaz ve Şahin, 2018). Bu bağlamda sosyal çalışma alanınında da kente ve kent çalışmalarına dair yeni bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Bu çalışma, söz konusu ihtiyaç doğrultusunda temellendirilmiştir. Kentkırım konusuyla bağlantılı kavramlar ile literatür doğrultusunda kentkırım ve türleri anlatılmıştır. Sosyal çalışma ve kentkırımın ilişkisi, her bir kentkırım türüne karşılık gelecek şekilde ilgili başlıklar altında ele alınmıştır.

Kent, Kentleşme ve Kentlilik

Kent, kavramsal olarak pek çok açıdan ele alınarak tanımlanmaktadır. Keleş'e göre (1998, s. 75) kent "Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidiş geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere kıyasla nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi"dir. Ayrıca kent, pek çok düşünür tarafından sosyolojik açıdan da analiz edilerek yorumlanmıştır. Bu bağlamda Durkheim kenti "ahlaki uyumun dağıldığı yer", Weber "hesaplayıcı rasyonelliğin büyümesi", Marx ise "kapitalist üretimin gelişimi ile serbest bırakılan yıkıcı güçler" boyutuyla analiz etmişlerdir (Tılıç, 2011, s. 8). Braudel (1990, s. 125)'e göre kent; büyüklüğü, küçüklüğü, içindeki evleri, ticaret merkezleri, anıtları, sokakları ve benzeri özelliklerinin ötesinde toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümüdür.

Kentleşme, dar anlamda şehrin oluşumunu anlatan bir kavramdır. Kurulan en eski şehirler M.Ö. dördüncü bin yıla kadar gitmektedir.

Ayrıca kentleşme olgusuna ilişkin feodal gerilemeyle kapitalizmin gelişmesi arasında önemli ölçüde tartışma alanı bulunmaktadır (Marshall, 2009, s. 399). Modernizmin bir nedeni olarak algılanmasının yanı sıra kentleşme süreci, karşılıklı etkileşim ile ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin aynı mekânda ve zamanda gerçekleşmesidir (Yahyagil, 1998, s. 118). Kent kavramı her ne kadar uzun yıllar öncesine dayansa da modern kentlerin oluşumu çok eski değildir (Güven, 2016, s. 21) ve kentleşmenin artması Sanayi Devrimi'ne dayanmaktadır. Kent, sanayi merkezi haline geldikçe çok daha fazla nüfusu çekmiş ve fiziksel anlamda da hızla büyümüştür (Mumford, 2019). Günümüzn modern dünyasında biri nüfusun yaşlanması diğeri ise kentleşmenin artarak devam etmesi olmak üzere iki önemli demografik geçiş yaşanmaktadır (Steel, 2015, s. 1).

Kentlilik ise kent topluluklarının karakteristik yaşam kalıplarını anlatan bir kavramdır. Kentli hayat tarzına bakıldığında fazlasıyla uzmanlaşmış iş bölümü, zayıflayan akrabalık ilişkileri, gönüllü birliklerin artması, toplumsal çatışmalarda artış, normatif çoğulculuk, sekülerleşme, toplumsal ilişkilerde araçsallığın gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının daha fazla önemli rol oynaması şeklinde sıralanabilecek özellikler görülmektedir (Marshall, 2009, s. 399).

Kentkırım Tanımları

Mevcut kentlere ve kent odağında yaşananlara dair kent çalışmalarının teorik yaklaşımları içinde kentin sorunlarını anlamada etkili bir analitik kavrama dönüşen kentkırım, bir şehrin belirli bölümleri yahut tümüyle hasara uğratılarak ölümüne sebep olan eylemlere işaret etmektedir (Mena, 2023). Kentkırım için kullanılan "urbicide" kelimesindeki "urban" Latincede "bir kent ya da kasabanın özelliği" anlamına gelmektedir. Kelimenin ikinci kısmı olan "cide" ise "öldürme" anlamındadır. Kentin ölümüne / öldürülmesine gönderme yapan bu kavram, kentin, kent hayatının ve kentlilerin haklarının ihlalini ve bunlara yönelik her türlü sistematik saldırıyı ifade etmektedir. Ayrıca soykırım anlamına gelen "genocide"in mekânsal boyutunu oluşturduğu da vurgulanmalıdır. Kavramın ilk kullanımına dair 1963 tarihli Dead God's Homecoming adlı romanda Michael Moorcock ismi zik-

redilse de Marshall Berman'ın, Bronx'un (1980'ler) yıkımını tarif etmek üzere kullandığı da literatürde yer almaktadır. Bu isimlere ek olarak mimar Bogdonaviç Bosna'daki yıkımı anlatmak üzere kavramı ilk kullananlardandır. Sonrasında Coward (2001), doktora tezinde Bosna'da Sırplar tarafından gerçekleştirilen yıkımları "kentkırım" başlığıyla sunmuştur. Kavram Türkiye'de ilk defa Ruşen Keleş tarafından (1993) kullanılmıştır (Sipahi ve Çakar, 2023, ss. 162-163). Kentkırım kavramının ilk kullanımına dair farklı görüşler bulunsa da kentkırım kavramının sistematize edilmesi farklı coğrafyalardan insanların katkılarıyla olmuş, farklı yaklaşımlar farklı tanımlar sunmuştur.

Kentkırım literatürünün kökeni, kentsel dönüşüm amacıyla kentsel yıkım çerçevesinde savaş sonrası ABD'deki kentsel yenilenme süreciyle başlatılabilir. Kentin yenilenmesini içerdiği için "yaratıcı" yıkım süreci denebilecek bu dönemde otoyolların ve anıtsal yapıların inşası için birçok ev bloğunun yıkılması gibi olaylar kentkırımın kentsel dönüşüm süreçleri ve sermaye lehine şekillendirilmesiyle ilişkilendirilen yönüdür. Güncel literatürde de soylulaştırma ve mülksüzleştirme konularında bu tür bir kentkırımın izi sürülebilir (Di Virgilio, 2023). Savaşlarda kent üzerinde sistematik ve planlı hasar oluşturulması, bu hasarın askerî uygulamanın bir parçası olduğunu gösteren örneklerin artması sonucu kentkırım; savaş, çatışma ve terör eylemleriyle kentsel alanın militarize edilmesine ve oluşan hasara gönderme yapan bir hâl almıştır (Coward, 2004; Graham, 2004). Sonrasında literatüre kentlerin ekosisteme uyumu ve içinde bulunduğu ekosistemle bağını değerlendiren çalışmalar da eklenmiştir. Bu doğrultuda kentlerin hem doğa süreçlerine -sel, kasırga- hem de deprem ve yangın gibi olaylara karşı nasıl savunmasız hale getirildiği, ayrıca mevcut kentleşme modelinin ekolojik bozulmalara nasıl yol açtığı, iklim değişikliği ve etkilerinde kentin rolü ve bundan nasıl etkilendiği konuları da (Mena, 2023) eklenmiştir. Kentkırım kentin "Geleneksel anlaşılma ve yönetilme biçimini sorgulayan çağdaş bir paradigmadır… ve bir tarihi olduğu için yakın zamana ait, anlık veya izole bir süreç değil, yapısaldır." (Mena ve Pico, 2023, s. 8). Kentkırım kavramının ortaya çıkması veya kavramsallaşmasında askerî operasyonların ve çatışmaların yapılma şeklindeki değişiklikler de etkili

olmuştur. Bu anlamda savaşların artık kentsel alana taşındığı, sermayenin, etnik temizliklerin ve ideolojik amaçların da içinde yer aldığı türden savaşların kentler için ve kentsel alanda gerçekleşmeye başladığı belirtilmelidir (Wojtasik, 2015).

Yukarıda bahsedildiği şekliyle gerek sermaye gerek etnik odakta olsun savaşların artık kentlerde yapılıyor olması kentkırıma yol açmaktadır. Ancak kentlerin oluşumu ve gelişimi dışında zamanla değişen kentlerin bu değişime paralel olarak bir anlamda ölmeleri de kentsel sürece dahil olduğundan kente yönelik her eylemi kentkırım olarak kabul etmek mümkün değildir. Burada kentkırımı ortaya çıkaran bazı ayırıcı kriterler vardır. Buna göre kentkırımdan bahsedebilmek için söz konusu eylemlerin kasıtlı ve sistematik olması yani istisnai veya tesadüfi olaylar olmaması, kentin fiziki yapısının değiştirilmesi, kentin hafızasının ve kültürünün hedef alınması ve bu sebeple kentsel alanın verdiği deneyimin de yok edilmesi, şiddetin farklı türlerini -sembolik, yavaş, fiziki, politik- veya birleşik şeklini içermesi gerekmektedir (Golańska, 2022; Di Virgilio, 2023). Ayrıca kamusal alanın şiddet veya özelleştirmeyle yok edilmesi, alt yapının savaş veya ekolojik kırılganlık/savunmasızlık sebebiyle tahrip edilmesi de kentkırıma sebep olan eylemlerdendir. Bunlara ek olarak soylulaştırma gibi sebeplerle toplumsal ayrışmanın, kentin sunduğu bir hizmetin -sağlık gibi- hasarının bir veya birden fazla kenti, bölgeyi, topluluğu, seçici veya toplu şekilde etkilemesi de kentkırım kapsamında değerlendirilmelidir (Mena, 2023). Kentkırım "dinî, ulusal ve kültürel yapılar gibi belirli tipolojiye sahip veya kent için sembolik anlam taşıyan binaların tahrip edilmesi" şeklinde doğrudan, "kentsel alanın zarar görmesine sebep olan… ancak şehre dolaylı olarak zarar veren yasa, önlem ve eylemleri içermesi" şekliyle de dolaylı olabilmektedir (Miaschi, 2017).

Kentkırım kavramı ile kent çalışmalarındaki odak, kentin nasıl oluştuğuna değil, nasıl yok edildiğine ve bu sürecin nedenlerine yönelmiştir. Bu odak değişikliği içerdiği eleştirel tavırla yeni bir kentsellik ve kent modelinin nasıl olabileceğini de göstermektedir (Mena, 2018). Kentkırım kavramının tarihsel süreçte çerçevelenmesi ve sınırlarının çizilmesi de kentin yaşadığı sorunların ve şiddetin seyriyle değişmiştir.

Kentkırım Türleri

Tipolojisine dair bir sınıflama yapıldığında kentkırımın tarihsel, doğal, antropik ve sembolik olmak üzere dört türünün olduğu görülmektedir.

Kentin **tarihsel** ölümü; yapısal olarak kentin değişiminin önceki formundan tamamen soyutlanarak yok sayılmasıdır. Daha açık bir ifadeyle kentin anlam değişiminin yapısal değişime entegre olmasıdır. Nitekim Orta Çağ kentlerinde surlarla karakterize edilen savunma ve korunmanın ön planda olduğu bir aradalık söz konusudur. Fakat sanayi kentleri makineleşmenin bir sonucu olarak seri üretimin gerektirdiği şekliyle sanayi bölgelerine ve enerji kaynaklarına yakınlığına göre tasarlanmıştır. Postmodern dönemde ise küresel kentler; insanı dışlayan bir yapıdadır. Evlerin, gündelik insan hayatında ön planda olmadığı, şirketlerin ve piyasanın merkezde olduğu bir tasarım ve planlamayla kentler şekillenmekte ve kendisinden bir önceki dönemin sanayi kentini yapısal olarak dönüştürmekte ve esasında öldürmektedir.

Sınıflandırmada **doğa** ile ilgili olan kentkırım; kentin yapay bir ürün olmasından ve çevreyle, içinde bulunduğu ekosistemle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Fosil yakıt tüketiminin, enerji ihtiyacının, emisyonun en fazla olduğu alanlar olarak kent, ekolojik bozulmaya sebep olmaktadır. Ama aynı zamanda bozulan ekolojik sistem, iklim değişikliği gibi olaylardan etkilenen -mağdur edilen- de olmaktadır. Böylece kentler; depremler, volkanik patlamalar, kasırgalar, seller, yangınlar, iklim değişikliği ve kuraklık gibi olaylara karşı savunmasız hâle gelmektedir. Ekonomik çıkarların insan hayatı ve çevresel değerlerden daha öncelikli tutulması sebebiyle yanlış yerlerdeki kentleşme, kentlerin dayanıksız inşası ve yoğun nüfusa yetersiz gelen alt yapı çalışmaları kentin savunmasızlığına yol açarak bu anlamdaki ölümünü ortaya çıkarmaktadır (Mena ve Pico, 2023).

Antropik kentkırım ise doğrudan fiziksel zararı içeren eylemlere gönderme yapmaktadır. Bu eylemler vatandaşlar, kamu veya özel kuruluşlarca gerçekleştirilebilir. Söz konusu her bir öge bizzat yıkımı yapabilir yahut teşvik edici, kolaylaştırıcı unsur olarak da yıkımın içinde yer alabilir. Yıkımlar ekonomi, savaş, politika, şiddet ve suç

örgütü gibi sarmal sebeplerden kaynaklanabilir. Yıkımların doğrudan veya dolaylı etkileri kenti ve kentlilerin hayatını etkilemektedir.
Sembolik anlamda kentkırım ise şehir isimlerinin değiştirilmesi ve yeni kamusal alanların oluşturularak yeniden isimlendirilmesidir. Sembolik kentkırım istilaya uğrama ve sömürge olmayla gerçekleşebilirken ülke içi çatışmalar yoluyla da ortaya çıkabilmektedir. Böylece eskiyi yıkma ve yeni bir gerçeklik inşa ederek kentlilerin aidiyet duygusunu öldürmeyi içermektedir. Latin Amerika sömürge şehirlerinin isimleri ile Sovyetler Birliği'nde Petersburg şehrinin önce kurucusunun adı olan Petrograd isminin Lenin döneminde Leningrad şeklinde değiştirilmesi örnek olarak verilebilir. Özetle kentkırım; savaş, çatışma ve terör eylemlerini içeren askerî taktikler, ekosisteme uygun olmayan yapılaşma sonucu deprem, sel gibi doğa olaylarına ve yangın gibi felaketlere karşı kentin savunmasız bırakılması, sermaye, ideoloji, hegemonya lehine yapılan yıkım ve kentin yeniden inşası faaliyetlerini kapsamaktadır (Mena ve Pico, 2023, ss. 3-20).

Görüldüğü üzere kente yönelik farklı şiddet şekilleri mevcut olup bazıları kentkırım kabul edilip bazıları kabul edilmese de bu çalışmada söz konusu **dörtlü** ayrım esas alınmış ve kentkırım kavramı bu şiddet türleri kapsamında kullanılmıştır. Bu dörtlü kentkırım tipolojisi ve tanımı, söz konusu olgunun kapsamlı yapısını daha iyi yansıttığından tercih edilmiştir. Zira sadece savaş ve çatışmalar kapsamında yer alan kentkırım tanımlamaları "barış" dönemlerinde gerçekleşen şiddet ve yıkımı dışarıda bırakmakta ve kente dair güncel yaşantıları analiz etmede yetersiz kalmaktadır. Bu dörtlü ayrım ise kentkırıma, kentin sorunlarına ve kentsel sorunlara kapsamlı ve bütüncül bakmayı mümkün kılmaktadır.

Bir başka ifadeyle kentkırım sadece savaş dönemi ile ele alındığında savaş sonrası dönemlerde yapılan duvar örme gibi düzenlemeler kavramın dışında kalmaktadır. İdeoloji olarak simgesel yapıların ortadan kaldırılması savaş ve barış dönemlerinde yapıldığından, kavramı savaş dönemi ve çatışma dönemiyle sınırlandırmak kavram ve ilgili tartışma ve uygulamaları kısır bırakmaktadır.

Uluslararası Sosyal Çalışmada Kentkırımın Yeri

Sosyal çalışmanın birey, grup ve toplum uygulamaları; sorunun niteliğine göre mikro, mezzo veya makro seviyede gerçekleştirilmektedir. Bazı uygulamalar toplum veya ülke sınırları içinde kalabilirken bazı sorunlar; ortaya çıkışları, yaşandığı alanın genişliği ve çok yönlü yapılarıyla sınırları aşıp uluslararası boyuta ulaşmaktadır. Uluslararası sosyal çalışma, yerel ve küresel düzeyin bağlantılı yapısı gereği sorunlara bütünsel bakmaya imkân sağlayarak sorunun çözümüne farklı düzeylerde katkı sunabilmektedir (Aslan ve Güngör, 2020).

Kentkırımın tetikleyici sebepleri ve saikleri olan savaş, terörizm, kapitalizm, ekolojik yıkımın etkisi ve neoliberal politikalar da küresel ölçektedir. Bu sebeple kentkırım örnekleri, istisnai veya bir bölgeye özel olmayıp hem yöntem hem de etki bakımından küresel örnekler olduğundan analizinin, mücadelesinin ve alternatif kent oluşumlarının da uluslararası ölçekte ele alınması gerekmektedir. Neticede kentin ölümü kenti yaşatmakla "onların varlığını ve gelişimini sağlamakla görevli yerel, ulusal ve uluslararası kurumların engellemesi olmaksızın gerçekleştiğinden" (Mena ve Pico, 2023, s. 5) kentkırıma yönelik teorik ve uygulamalı çalışmaların da bu üç düzeyde olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda kente yönelik şiddeti ele alma, tartışma, analiz etme ve önlemede sosyal çalışma kentleşmenin doğurduğu bir meslek ve disiplin olarak elverişlidir. Bu bağlamda aşağıda, uluslararası sosyal çalışmadaki temel kavramlar ve kentkırım türleri arasındaki bağlantı işlenmiştir.

İnsan hakları odağında kentkırım

Kentkırımda hedef kentin kendisi olsa da kentte yaşayanların bizzat hayatlarına, yaşayış şekline, kolektif hayat tarzına ve kentlilik duygusuna müdahale ve etki ettiği için insan hakları odağı, kentkırımın analiz edilmesinde önemli bir dayanak oluşturmaktadır.

Şiddet, savaş ve kent her zaman karşılıklı ilişki içinde olmuşlardır (Graham, 2004, s. 166). Ayrıca savaşın kendisi şehir adı verilen politik formun kurucusudur (Virilio, 2002, s. 5). Bu bağlamda özellikle son zamanlarda savaşların kentten bağımsız olmadığı görülmektedir. İç içe geçen bu durum, kentkırım kavramının oluşumuna sebep olmuş

ve birçok açıdan ele alınmıştır. Savaşlar insan hayatını tehdit ettiğinden hayata dair birçok kayıp ile ifade edilmekte, aynı zamanda genel yapısı gereği insan haklarına ilişkin en kapsamlı saldırı olarak değerlendirilmektedir (Karataş, 1999, s. 2). 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında yeniden yaygınlaşan savaşlarda zaman zaman yaşanan soykırım uygulamaları, temel hakların odağında bulunan ve tüm hakların kendisiyle anlam kazanmış olduğu yaşama hakkını çok boyutlu ihlal eden bir suçlar yumağına dönüşmüş olup (Güngör ve Zafer, 2023, s. 15), sadece insanların değil kentlerin ölümünü de hedefine eklemiştir. Savaşlar, saldırıya uğrayan kentlerden göçlere sebebiyet vermektedir. Rusya'nın 2022 yılında başlattığı ve Ukrayna'nın en büyük şehirlerine yönelik askerî saldırısı kitlesel göçün son örneklerinden biridir (Mena ve Pico, 2023). Oluşan göç dalgaları, kente yönelik şiddeti sosyal çalışmanın alanı haline getiren bir etkendir. Zira göç olgusu sosyal çalışmanın temel faaliyet alanlarından biri olmuştur (Yalman ve Harmandaoğlu, 2023, s. 12). Bu durum ise göçmenler ve göç edilen kentlerde yaşayan yerli halk arasında sosyolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel vb. çok yönlü sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan kentin fiziksel dokusunun bozulmasına önemli ölçüde etki etmektedir. Aynı zamanda göçmenler çevresel faktörlerin sağladığı maddi unsurlardan dışlanabilmektedir. Mültecilere yönelik kentte hiyerarşik dışlayıcı yapıların oluşması güçlü bir olasılıktır (Yılmaz, 2018, s. 107). Bu bağlamda savaş, doğal afetler ve kıtlık sonrası göçmen ve sığınmacılara ilişkin ortaya çıkan gereksinimlerden dolayı "sosyal çalışma" odaklı uluslararası düzeyde çalışmalar yürütülmesi beklenmektedir (Hugman ve diğ., 2010, s. 632). Sosyal çalışma, göçmen ve sığınmacı nüfusla çalışırken göçle ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlar, STK'lar ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde olmak zorunda olması dışında "kentsel dinamikleri" de bilebilmeli ve analiz edebilmelidir (Varlıklar Demirkazık, 2020, s. 31).

Shaw (2004, s. 149) kentkırımı, soykırımın bir diğer formu olarak görmekte ve bu iki kavramın aynı kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim soykırım sonrası gerçekleşen kentkırım eylemleri ikincil bir sonuç kabul edilmektedir (Yılmaz ve Şahin, 2018, s. 97). Öte yandan kentkırım, tıpkı soykırım süreçlerinde olduğu gibi kentsel kimliğe, değerlere ve o kentte yaşayan insanların

haklarına karşı siyasi ve dinî gerekçelerle militarist saldırıları içermektedir (Karasu, 2008, ss. 53-54). Nitekim Filistin'de yaşanan kentkırım örneği için Graham (2011, s. 252) İsrail'i kentsel militarizmin küresel laboratuvarı şeklinde nitelemiştir. Kentkırımın pervasızca ve tüm boyutlarıyla gerçekleştirildiği Gazze'deki tablo (Ceylan, F. ve Ulutabak, G., 2024) kentkırımın engellenmesine dair uluslararası kapsamlı bir sözleşmenin ivedilikle kabul edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Kentkırım ile ilgili halihazırda hukuki düzenlemeler bulunmamaktadır. Pek çok açıdan büyük insani dramlara neden olan kentkırım, önemli ölçüde geri dönüşün olmadığı, onarım ve yenileme çabalarına rağmen kaybolan maddi ve manevi değerlerin yerine konulmasının mümkün olmadığı, ağır kentsel bir hak ihlali olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca temel hakların ihlalinin yanında gelecek nesillerin haklarının çiğnenmesi anlamını da içerdiğinden kentsel değerlere saldırılar hukuki zemine oturtulmalıdır. Bu sebeplerden ötürü kavrama ilişkin farkındalık arttırılarak kamuoyu oluşturulması önemlidir (Sipahi ve Çakar, 2023, s. 190). Küresel boyutta yakın zamanda Bosna'da ve sonrasında Irak, Suriye, Ukrayna gibi ülkelerin çeşitli kentlerinde gerçekleştirilen kentkırım 8 Ekim 2023'ten itibaren yoğun şekilde Gazze'de sürdürülmüştür. Aynı şekilde Vietnam savaşında altyapının tahribi, Irak'taki savaş sırasında Felluce ve Musul'un yıkımı, Suriye'de Şam ve Halep'te yaşanan kentkırım örnekleri aynı zamanda birer insan hakları ihlalidir. Çünkü kentkırım literatürü, şehrin fiziksel yıkımını o kentte yaşayan insanlardan ayrı şekilde odağına alsa da insan hayatı ve refahı üzerinde yıkıcı etkiye sahiptir (Golanska, 2022).

Yaşanan bu kentkırım örnekleri insan hakları temelinde uluslararası sosyal çalışmanın müdahil olmasını gerektirmektedir. Çünkü uluslararası sosyal çalışmanın bu türden küresel sorunlara kalıcı çözümler üretmek gibi görevleri bulunmaktadır (Healy, 2008, s. 15). Sosyal çalışma; insan haklarını ve onurunu koruma adına kişinin sosyal, psikolojik, fiziksel anlamda refahının sağlanmasını savunur. Bu savunuyu bazen sosyal ortamlar bağlamında gerçekleştirirken bazı durumlarda kentsel çevreyi de içeren fiziksel çevre bağlamında gerçekleştirir. İnsan Hakları Beyannamesi uluslararası bir niteliğe

sahip olarak eşitlik, kardeşlik gibi hakları içermesinin yanında yöneticileri seçerek yönetime katılma, konut dokunulmazlığı, sağlık ve öğretim gibi hakları hem insan hakları hem de kentli hakları grubuna giren haklardır (Gencer, 2019b).

Çokkültürlülük odağında kentkırım

Kentkırımın ideolojik ve hegemonik türü olan simgesel yıkımkırım, sosyal çalışmadaki çokkültürlülük uygulamalarıyla yakından bağlantılıdır.

Kentkırımın simgesel düzeyde gerçekleştirilen türü, mevcut ideolojinin eski ideolojinin izlerini silmesi yahut baskın toplumsal yapının ırkı, cinsiyeti, sınıfı dolayısıyla ötekileştirdiği toplumdaki diğer toplulukları temsil eden yapıları ve onları içeren hafızayı hedef almasıdır. Bu yönüyle farklılıkların bir aradalığı ile nitelenebilecek kent hayatı ve kentsel yapı; söz konusu siyasi, hegemonik ve ideolojik dönüşümle kenti kent yapan özellikleri silmektedir. Bu anlamda sosyal ve politik bir topluluk olan öteki ile yaşama kültürünü de yok etmekte, çokkültürlülüğe engel olmaktadır. Sonuçta toplumsal çeşitliliği kalmayan kentlerin inşasında temel saik, piyasanın ihtiyaçlarına cevap veren ve baskın ideolojiyi somutlaştıran tek tipleşmiş kentlerin oluşmasıdır (Mane ve Pico, 2023). En nihayetinde kentkırım, farklılıklara tahammülsüzlüğün tezahür ettiği önemli bir göstergedir (Güngör ve Zafer, 2023, s. 12). Ancak modern toplumlarda "toplumları bir arada tutan aynılıkları değil farklılıklarıdır" (Varlıklar Demirkazık, 2020, s. 4).

Saraybosna kentkırım örneğinde yaşananlar sadece kentin yıkılması olmayıp kentin çoğulcu ve (Boşnak, Sırp, Hırvat halklarını ve Müslümanlık, Hristiyanlık dinlerini içeren) çokkültürlü hayat tarzını ve buna işaret eden çokkültürlü kolektif hafızayı da yok etme girişimidir. Bu sebeple kente yönelik bu şiddet ve saldırıda kentin çokkültürlülüğünü gösteren binalar, simgesel değeri olan anıtlar, ibadethaneler hedef alınmış, bir taraftan etnik bir taraftan kültürel temizlik yapılmıştır. Savaşlar dışında ve sonrasında da soğuk savaş kapsamında kültürel ve ideolojik savaşta kente yönelik çokkültürlülüğe karşı eylemler olabilmektedir (Çekiç 2018, s. 45; Sipahi ve Çakar, 2023). Bu sebeple kente yönelik bu şiddet ve saldırıyla kentin çokkül-

türlülüğünü gösteren yerleşim yerlerinin tarihsel izlerini taşıyan, kültürel tesisleri, binaları ve anıtları hedef alınarak planlı, kasıtlı ve sistematik bir biçimde yağmalanıp yıkılması etnik ve kültürel temizlik maksadını içermiştir. Kentin barındırdığı farklılıkların karşılaşma alanlarının yok edilmesi kente dair kentlilik duygusunun, oluşabilecek daha kapsamlı bir kentliliğin önüne geçilmesine sebep olup sadece geçmişe yönelik değil geleceğe de yöneliktir ve "farklılık olasılıklarını" da yok eden bir eylemdir. Bu yönüyle önce her bir farklı grubun kentteki temsili yok edilmekte, sonrasındaki yapılaşma ile de yerine konulmak istenen hayat tarzının, ideolojinin, kültürün temsili olan yapılarla [bir anlamda her mekân kendi toplumsallığını oluşturur ilkesi gereği] yeni toplumsallığın zorla kabul ettirilmesi gelmektedir (Coward, 2006; Çekiç, 2018, s. 45).

Bu başlıkta yer alan kentkırım örnekleri içinde İsrail'in Batı Şeria'da yürüttüğü "kentsel dokunun sistematik olarak yozlaştırılması" girişimleri de yer almaktadır. Zamana yayılan ve yavaş şiddet şeklinde nitelenebilecek uygulamalar uzun vadede, kentliliğin ilişkisel doğasını yok ederek, mekânsızlık-yersizlik oluşturarak yer değiştirmelere ve mekânsal travmaya sebep olmaktadır (Golańska, 2022).

Çokkültürlülük, kültürel anlamda ayrımcılığa ve bu ayrımcılıkla bağlantılı politik ve ekonomik uygulamalara maruz kalan insanların günlük hayat pratikleri ve politik mücadeleleriyle bağlantılıdır. Çokkültürlü kentler ise sadece farklı ırktan insanları barındırmakla kalmayıp bu farklılıkların kabul gördüğü, farklı etnik grupları temsil edenlerin kamusal kararlara katılımının sağlandığı, bu farklılıklara yönelik hizmet ve kurumların geliştirildiği, hayat tarzlarının saygı gördüğü, farklı gruplar arasındaki etkileşimin kent için bir dinamizm oluşturduğu düşünülen, farklı etnik, dinî ve kültürel özelliklere dayalı yapılaşmaya imkân veren arazi kullanımını sağlayan kentsel yapılanmadır (Aslan ve Çalış, 2020, ss. 201-224). Pek çok farklılığı içinde barındıran dünyada, doğrudan veya dolaylı uygulamalarıyla birey ve toplumlara dokunarak gerçekleştirilen sosyal çalışma, sosyal adaleti sağlaması, güçlendirmesi ve öznelliğe saygılı olmasıyla çokkültürcü bir yaklaşım içinde olmalıdır (Özgür, 2010, s. 102).

Ekolojik yıkım odağında kentkırım ve ekolojik adalet

Ekolojik yıkımla bağlantılı kentkırım, modern şehir oluşumunun bulunduğu bölgenin "yaşanabilirlik ve ekolojik sürdürülebilirlik" şartlarını yok etmesine ve sürdürülemez kent modellerine gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla kent; sadece kent merkeziyle nitelenecek alanla sınırlı olmayıp çevresindeki peyzajı, bitki örtüsünü, yakın yerleşimleri, su kaynaklarını, ekili alanları da içeren daha geniş bir alandır. Bu alan içindeki farklı ölçeklerdeki ekosistemler, hayvan ve bitki türleri, hava ve su yapısı hepsi birbiriyle bağlantılı ve bağımlı olduğundan kentkırım tartışmalarında insan olmayan varlıklar sadece birer faktör olarak değerlendirilmez. Ayrıca ekolojiye dair vurgu "hümanist kaygıları" da dışarıda bırakmamakta, insan-çevre, insan-toplum, insan-insan olmayan diğer varlıklar ilişkilerini de ele almayı içermektedir. Örneğin şehirde oluşan atıkların atık depolama alanları gibi "kurban bölgeler" oluşturması hem doğaya yani insan olmayan varlıklara zarar vermesi hem de bu bölgelere yakın yerlerde yaşayan dezavantajlı nüfusları olumsuz etkilemesi sebebiyle iki türlü endişeyi kapsamaktadır. Bir anlamda [çokkültürlülükte önerilen farklılıklarla bir arada yaşamanın] farklı varlık ve hayat formlarının bir arada yaşamasıyla da ilgilidir (Alice, Germán ve Olaff, 2023, ss. 293-309). Özetle ekolojik açıdan sürdürülemez şehirlerin oluşturduğu kentin kırılganlığı ve insan olan ve insan olmayan varlıklar üzerinde bıraktığı tahribat genel çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu durumda mevcut kent oluşumu, ekolojiye zarar veren bir yapıda meydana gelmekte ve kentin varlığı ve yapısı bir fail olmaktadır. Diğer yönüyle de kentin ekolojik bozulmalar veya doğa olayları sebebiyle oluşan olaylara karşı savunmasız olması durumudur ki bu da kenti mağdur ve zararın nesnesi haline getirmektedir.

Çevre, dış saha ve içsel saha olmak üzere iki merkezlidir. Dış saha doğal çevreyi temsil ederken içsel saha insan yapısıyla ilişkilendirilir. İnsanın çevreye doğrudan müdahalesi ile şekillenen yerleşim yerleri bunun en tipik göstergesidir. Bu bağlamda fiziksel olarak kent, dışsal kuvvetlerle toplumun içsel dinamikleri arasındaki dengeyi oluşturur. Bu sebeple kent ve insan uyumunun gerçekleşmesi için ekolojik harmoni, adalet, bilgi, estetik, şefkat vb. unsurlara gereksinim duyulmaktadır (Es ve Ateş, 2010, ss. 243-244). Sosyal çalışma bu harmoni-

nin sağlanması ve kentin ekolojik kırılganlığının azaltılması, mevcut şehircilik anlayışının değişmesi yönünde çalışabilir, var olan uygulamalara dahil olabilir. Kente dair alternatif uygulama örneklerinden faydalanılabilir. Örneğin alternatif kent anlayışı ve uygulamalarından Yavaş Hareketi kapsamında yer alan Sakin Şehir (Cittaslow) -*hava ve su temizliğine, bisiklet yolları ve toplu ulaşıma öncelik verme, kentteki yeşil alanın kullanımı, enerji tasarrufu gibi kriterleri bulunur*- ve Sloow Food -*biyoçeşitliliği gözetir, geleneksel bilgiye önem verir, tüketim kültürüne karşı gelir, ekolojik tarımı içerir*- hareketleri bulunmaktadır. Bir başka örnek ekolojik şehirler yahut sürdürülebilir kentler de kentleşmenin ekoloji üzerindeki tahribatını en aza indirgemeyi hedefleyen kent tasarımları olarak tüketimini veya kirleticiliğini yine kendi telafi edebilir. Bu örnekler hak ve sorumluluk sahibi aktif vatandaşlar gerektirdiği için sosyal çalışma bu tür bir vatandaşlık bilincini teşvik etme ve savunmada topluluk düzeyinde savunuculuk gibi mevcut geleneksel rollerini de sürdürebilir (Aslan, 2023, ss. 112-116). Bütün bunlar kentkırıma karşı uygulanabilecek sosyal, ekonomik ve ekolojik adaletin birleştiği ve sosyal çalışmanın da içinde yer alabileceği uygulamalardır. Toplumsal değişim ve bütünleşme, insanın güçlenmesi ve özgürleşmesi gibi yavaş şehir kriterlerinin hayata geçirilmesiyle sosyal çalışmanın temel amaçları da gerçekleşmiş olur. Ayrıca insan onuruna saygı, çevreye ve başkalarına zarar vermeme, insan haklarının korunması ve sosyal adalet gibi sosyal hizmetin en kapsayıcı ilkeleri de yine yavaş şehir kriterlerinin uygulanmasıyla ilişkili ve mümkündür (Tozal ve Güngör, 2021).

Ekolojik bozulmalar sonucu ortaya çıkan zararlardan en çok etkilenenler yine sosyal çalışmanın faaliyet alanında yer alan dezavantajlı -yoksullar gibi- gruplardır. Bu anlamda ekolojik kentkırımın oluşumunun önlenmesi veya alternatif bir kent anlayışının desteklenmesi değişecek kent anlayışından, ekonomide ekolojik dönüşümden etkilenmeyecek vatandaşlar gerektirmektedir. İstihdam veya yoksulluk söz konusu olduğunda çevresel faydayla sosyal-ekonomik faydanın karşı karşıya gelmesi beklenmektedir. Bu sebeple de aktif ve ekolojik anlamda bilinçli bir vatandaş kitlesi, bu kişilerin kendilerini sosyal, ekonomik, politik anlamda güçlü hissetmeleriyle ilişkilidir. Sosyal çalışma da yeterli, uygun fiyatlı ve kaliteli gıdaya erişim için yerel

üretim ve tüketim zincirinin oluşumuna, uygun fiyatlı ve çevreye uyumlu, enerji tasarruflu ve sağlam sosyal konut sağlanmasına, çevreye ve insan sağlığına zararlı işlere bağımlılığı sonlandıracak evrensel temel gelir sağlanmasına imkân verecek sosyal politikalara destek sunulabilir ve sosyal koruma sağlanabilir (Aslan, 2023, ss. 116-118). Bu sayede ekolojik kentkırıma engel olabilecek yahut mevcut kentleşme anlayışını dönüştürebilecek vatandaş desteği alınabilir.

Çevresel zararlara karşı savunmasız şehirlerde sel, deprem gibi sebeplerden oluşan afet durumlarına, kimyasal patlamalara, zehirli atık oluşan sanayi ve çöp alanlarına yakın yerlerde oluşan zararlara maruz kalma, yoksul ve dezavantajlı gruplar arasında yaygındır. Bu durum zaten sosyal anlamda dışlanmış grupların çevresel anlamda da dışlanmaları sonucunu doğurmakta, çevresel ve yapısal eşitsizlikler arasındaki paralelliği göstermektedir (Dominelli, 2018). Bu sebeple çevresel adalet, sosyal adaletin bir parçası olarak sosyal çalışma içinde yer bulabilmektedir. Bu anlamda risklerin eşitsiz dağılımı, temiz su ve gıda kaynakları ve güvensizliği, çevre politikalarına halk katılımı, doğal afetler ve halk sağlığı bağlantısı, artan ve şiddetlenen afetler ve bunlara maruz kalma konuları sosyal çalışmanın çevresel adalet ve sosyal adalet kesişiminde ele aldığı konular (Aslan, 2023, ss. 35-36) aynı zamanda ekolojik kentkırımla bağlantılıdır.

Sosyal adalet ve kent hakkı odağında kentkırım

Kentkırım sosyal adalet, çevresel adalet ve kent hakkı odağında değerlendirildiğinde **kente karşı suç** önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim kente karşı suç "Kentin kent olmak nedeniyle sahip olduğu kimi özelliklerinin ve değerlerinin yok edilmesine, bu değerlere saldırılmasına yönelik eylemlerdir" (Mengi, 2007, s. 47). Daha açık şekilde kente mekânsal, fiziksel, sosyokültürel ve ekonomik yönlerden verilen zararların toplamıdır (Mengi, 2007, s. 47).

Modern kentler küreselleşmenin temel bileşeni, küresel ekonominin koordinasyon ve kumanda merkezi olduklarından küresel sermayenin gereksinimleri doğrultusunda sosyal ve mekânsal olarak sürekli yeniden yapılandırılmaktadırlar. Bir taraftan lüks ve korunaklı siteler, uluslararası ticaret ve iş merkezleri, rekreasyon alanları oluşturulurken diğer taraftan büyük ölçekli kentsel dönüşüm prog-

ramları ile kentin alt gelir ve dezavantajlı gruplar için son derece yıkıcı etkiye sahip olan mutenalaştırma/soylulaştırma proje ve programları hazırlanmakta ve uygulanmaktadır (Eliçin, 2011, s. 156). Bu yıkımlar yağma ve mülksüzleştirme politikalarını içeren ve kent sakinlerinin kentlilik haklarından mahrum eden süreçler; kapitalizmin devletlerin refah politikalarını ve devletin düzenleyici ve denetleyici kurumlarını ve yapısını, yapısal sürekliliğine zarar vererek (Di Virgilio, 2023) konuyu sosyal çalışmayla ilişkilendirmektedir.

Kentler neoliberalizmin egemenliğini sürdürmesine imkân tanıyan pek çok ideolojik ve politik stratejinin kuluçka merkezine dönüşmüştür (Brenner ve Theodore, 2002, ss. 375-376). Bu bağlamda toplumsal hareketler, sosyal çatışmalar ve finansal krizler kentlerin sosyo-mekânsal örüntülerine eklemlenerek karmaşık bir hâl almıştır (Turut ve Özgür, 2022, s. 494). Diğer taraftan kent kültürü ve postmodernizm arasında oldukça sıkı bağların bireyler tarafından kurulması neticesinde, üretim azalmış buna mukabil tüketim artmıştır. Teknolojik gelişmelerde yaşanan artış, sosyoekonomik yapının değişmesi tüketme merkezli bireyleri ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda sadece birey tükettiği ölçüde kendini ispatlayarak tüketim toplumunda kendine yer bulmuş olur. Satın alınan mal ve hizmette sağlanan yararın yanında haz belirleyicidir. Tercih edilen spor, oturulan ev, giyilen kıyafet, kullanılan araba bireyin sosyal hayatını tamamlayıp gereksinimlerini karşılamasının yanı sıra bireye mutluluk ve haz sunmaktadır. Nitekim kent kültürü ve postmodernizm tüketim alışkanlıklarının aynı çatı altında olduğunu göstermektedir (Yıldırım, 2019, ss. 57-60). Bu hızlı ve karmaşık tüketim pek çok açıdan kentin tüketilmesi anlamını da içermektedir. Aynı zamanda kentin yeniden üretimini hızlandıran bu sarmal, kente dair tüm değerlerin yok edilmesine neden olmaktadır.

Kente karşı suç yahut kentkırım her ne kadar fiziksel ve mekânsal bir tahribatı ifade etse de en nihayetinde hedef, insan hayatı olmaktadır. Bu hedef en belirgin şekilde "kent hakkı" kavramına göndermede bulunmayı getirmektedir. Kent hakkı kavramı ilk kez Henri Lefebvre'in "Le Droit à la ville" eseriyle gündeme gelmiş daha sonra David Harvey tarafından yeniden yorumlanmıştır. Lefebvre'in kent hakkını "bir haykırış ve bir talep" şeklinde tanımlamaktadır. Böylece

kapitalizmin kenti günden güne yok etmesine karşı bir isyan ve çalınan kent mekânının ve haklarının iade edilmesi isteğidir (Dinçer, 2016, s. 78). Kent hakkı pek çok kentlinin hak ihlaline uğramasına neden olan şemsiye bir kavram olma özelliği taşımaktadır. Bu durum sosyal çalışma açısından sosyal adalet ve insan hakları bağlamında kentin değerlendirilmesini gerektirmektedir. Nitekim sosyal çalışma, insan hakları ve sosyal adaleti merkeze alması iddiasıyla ortaya çıkmıştır (Taşğın, 2017, s. 240).

Kentsel mekân üzerinden gerçekleşen ekonomi odaklı uygulamalar ve kent tasarımları, adil bir mekân oluşumunu engellediğinden sosyal çalışma, sosyal adaleti mekânsal boyutuyla ele almalıdır. Kentsel dönüşüm olsun yahut kentsel yenilenme süreçlerinin ihtiyaç ve hak temelli şekilde yapılandırılmaları, insanların kendi kaderlerini belirleme süreçlerinin bir parçası olarak kentsel tasarımda söz sahibi olmalarına aracı olunmalıdır. Sosyal adalet, çevresel adalet, kent hakkı söz konusu kentsel mücadelede sosyal çalışmanın kavramları içindedir. Kentin sermaye lehine dönüşümü kapitalist yöntemlerle -emeğin sömürülmesi, neoliberal ekonomi ve politikalar, rekabetçi bir piyasa sistemi- gerçekleştiğinden sosyal çalışma kapitalist düşünce ve sistem dolayısıyla da toplumda yok olan değerlerin yeniden inşasını; sosyal adalet, çevresel adalet, kentsel mücadele ve kent hakkı odağında gerçekleştirebilmelidir (Gencer, 2020, s. 35). Kent hakkı, sosyal çalışmanın temel kavramlarından olan insan onuru ve değerine uygun olarak insanların ihtiyaçlarını karşılayabileceği hakların toplamıdır. Ancak bu haklara göre değil de sermayenin ihtiyaçları ve kâr amacına göre düzenlenen bir kentte, merkezden çeperlere doğru sürülen toplulukların oluşan izolasyonlarla kentin sunduğu imkânlardan faydalanamaması, bu olumsuzluklardan öncelikle zarar görenlerin sosyal çalışmanın hizmet sunduğu gruplar olması sosyal çalışmanın bu anlamda kent çalışmalarına dahil etmektedir (Gencer, 2019b).

Sonuç

Kent kavramı ve bu kavramla ilgili çalışmalar ve tartışmalar; sosyoloji ve sosyal psikolojiden mühendislik ve kent planlamasına kadar geniş bir meslek ve disiplin yelpazesini içermektedir. Söz konusu

meslek ve disiplinlerden birini de doğrudan insana hizmet veren sosyal çalışma oluşturmaktadır. İnsan ise biyo-psiko-sosyo-tinsel bir varlık olarak kendisine bütünsel bakabilmek çevresi içinde değerlendirilmektedir. Bu çevre ise hem insanın toplumsallığını ifade eden sosyal çevre hem de içinde yaşadığı fiziksel çevreye karşılık gelmektedir. İnsanın yaşadığı evden başlayarak mahalle, kent, bulunduğu coğrafya ve şartları bütün bu çevreyi oluşturmaktadır. Ancak modern hayat dediğimiz bu dönemde, insanın fiziksel çevresi çoklukla kentsel çevreden oluşmaktadır ve insanın biyolojik, psikolojik, sosyal ve tinsel iyilik hâli bu çevreden bağımsız değildir. Bu anlamda içinde yaşanılan fiziksel çevreye dair her müdahalede aynı zamanda insanın her bir yönüne ve iyilik haline de müdahale edilmektedir. Farklı kentkırım türlerinin aslında insanın her bir yönüyle ilgili olduğu görülmektedir. Bu anlamda sosyal çalışma ve kentkırım kesişimdeki her bir alt başlık, kentkırım türlerine karşılık gelmekte ve sosyal çalışmanın uluslararası sosyal çalışma ve kentsel sosyal çalışma bağlamında kente dair yapabileceklerinin olduğunu göstermektedir.

Kentkırımın her bir türü kentin her bir yönüne ekonomik, sosyal ve çevresel dengesine zarar vermekte, kenti hedef alırken insan hayatına, yaşama şekline, toplumsallığına ve kolektif kültürüne de zarar verdiği için sorunların analizi ve çözümünde sadece kentle ilgili meslekleri değil insana hizmet veren meslekleri de içine almaktadır. Bunlardan biri olan sosyal çalışma; kente yapılan her müdahale doğrudan veya dolaylı olarak insan hayatına da etki ettiği için **insan hakları**, kentin yıkımı maddi eserler üzerinden yapılsa da her bir maddi eserin simgesel ve manevi bir değeri ve kültürel temsili olduğu için **çokkültürlülük**, insan toplumsallığıyla çevre şartlarının birbirine bağlı ve bağımlı olması dolayısıyla **sosyal ve çevresel adalet,** kentin kent olması ve kentte yaşayanların da o kentte yaşayan kentliler olarak doğal şekilde sahip oldukları haklar olduğu için **kent hakkı** odağında kentkırım çalışmalarına dahil olabilir.

Sonuç olarak kentin fiziki oluşumu, bağlı bulunulan toplum tarafından inşa edilmesine rağmen kent sakinlerine ilişkin psikolojik, kültürel vb. pek çok soyut izdüşüm kentin fiziki yapısına sirayet etmektedir. Ancak daha çok yirminci yüzyılın ikinci yarısında kapitalist sermayenin kentleri homojenleştirerek dönüştürmesi bu izdüşü-

mü karmaşıklaştırarak kentleri bütünüyle kaos merkezlerine dönüştürmektedir. Bu kaos ve yıkımın önüne geçilebilmesi için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

1. Kente yönelik saldırı, yıkım ve kırımın aynı zamanda bir insan hakları ihlali olduğu gösterilmelidir. İnsan haklarını mesleki değerlerinin temeline koyan sosyal çalışma da bu alanda proaktif olarak yer almalıdır.
2. Çokkültürlülük uygulamaları bağlamında kentteki sembolik, manevi ve kültürel değerleri olan somut yapılara yönelik kıyımın soyut yıkımı da getirdiği anlaşılmalı ve sosyal çalışma alanında kent çalışmalarında gerek uygulamada gerekse literatürde bu konulara yer verilmelidir.
3. Kentkırımın bir boyutu olan ekolojik yıkımın etkilerinden öncelikle sosyal çalışmanın faaliyet sürdürdüğü dezavantajlı gruplar etkilense de hiçbir toplum veya coğrafyanın bu yıkımdan azade olmadığına dair farkındalık oluşturulmalı, sosyal çalışma bu farkındalığa aracı olabilmelidir.
4. Kenti bir hayat alanından çok bir rant alanına dönüştüren neoliberal politikalar ve sosyal çalışmanın geleceği arasındaki bağlantı görülmeli, kentlerin insan için değil de şirketler için tasarlanmasının sermaye namına sosyal adaleti zedeleyen boyutu görülmeli, sosyal çalışmanın sosyal adalet ilkesi gereği kentkırımın sosyal adaletsizlik boyutuna dikkat çekilmelidir.

Extended Abstract

Urbicide in the context of international social work

*

Şeniz Aslan[4] Metin Zafer[5] Fethi Güngör[6]

The history of cities is intertwined with conflicts and wars. Historically, cities have been plundered as spoils of war. Today, bombed cities have become a part of ethnic groups' conflict areas and war strategies, in addition to terrorist acts. In addition, the city has become a battlefield for ideology and, with the modern era, for capital. This situation has placed the city at the center of war and has led to the need to conceptualize violence that aims to damage the city itself. The purposeful and systematic destruction or defenselessness of the physical, structural and symbolic values that make a city a city has been conceptualized as urbicide.

"Urban studies" is an interdisciplinary field of study. Different fields such as architecture, geography, urban planning, sociology and economics conduct studies on the city. Social work is also one of these fields and has addressed issues such as urban poverty, social justice, environmental development and the right to the city in its professional origins. Today, it should take its place in urban studies by adding the human-space relationship. Urbicide, which is both an urban problem and a problem of the city, should be evaluated not only in

[4] Asst. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, Yozgat, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0444-1335
E-mail: seniz.aslan@yobu.edu.tr
[5] Dr., Sociologist, Istanbul Metropolitan Municipality Department of Social Services Migration and Integration Unit, İstanbul, Türkiye,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2360-1162 E-mail: metinzafer2344@gmail.com
[6] Prof. Dr., Yalova University Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Social Work, Yalova, Türkiye, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2581-0205
E-mail: fethi.gungor@yalova.edu.tr

military, economic and political but also in social and cultural contexts. In this context, it can be said that the field of social work also needs a new approach to the city and urban studies.

This study is based on the aforementioned need. Urbicide and its types are explained in line with the literature and the concepts related to the subject of urbicide, and the relationship between social work and urbicide is discussed under the relevant headings.

Urbicide is the actions that cause the death of a city by damaging certain parts or the whole of it. The "urban" in the word "urbicide" used for urbicide means "the characteristic of a city or town" in Latin. The second part of the word, "cide", means "killing". This concept, which refers to the death/killing of the city, expresses the violation of the rights of the city, urban life and urban dwellers and all kinds of systematic attacks against them.

When a classification is made regarding the types of urbicide, it is seen that there are four types of urbicide: historical, natural, anthropic and symbolic.

Social work carries out individual, group and community practices at micro, mezzo, or macro levels according to the nature of the problem. While some practices can remain within the boundaries of the society or country, some problems; their emergence, the breadth of the area in which they are experienced and their multifaceted structures reach an international dimension. International social work can contribute to the solution of the problem at different levels by providing a holistic view of the problems due to the interconnected structure of the local and global levels.

Since urbicide has an international character, solutions to this issue must also be international. In this context, social work can operate under the following headings according to each type of urbicide experienced:

Urbicide with a focus on human rights: Although the target in urbicide is the city itself, the focus on human rights is an important basis for analyzing urbicide since it intervenes and affects the lives, lifestyle, collective lifestyle and sense of urbanity of the people living in the city. Human rights are one of the basic concepts of social work.

Urbicide with a focus on multiculturalism: Symbolic destruction, which is the ideological and hegemonic type of urbicide, is closely linked to multicultural practices in social work. Multiculturalism is linked to the daily life practices and political struggles of people who are exposed to cultural discrimination and political and economic practices related to this discrimination.

Urbicide and ecological justice in the focus of ecological destruction: Urbicide, which is related to ecological destruction, refers to the destruction of the "livability and ecological sustainability" conditions of the region where the modern city formation is located and to unsustainable urban models. Those who are most affected by the damages resulting from ecological degradation are disadvantaged groups -such as the poor- who are also in the field of activity of social work. Urbicide in the focus of social justice and the right to the city: When urbicide is evaluated in the focus of social justice, environmental justice and the right to the city, crime against the city has an important place. Crime against the city; It is the destruction of some of the characteristics and values that the city has. In short, it is the sum of the damages given to the city in terms of spatial, physical, sociocultural and economic aspects. The right to the city is the sum of the rights that people can meet their needs in accordance with human dignity and value, which are among the basic concepts of social work.

Each type of urbicide harms every aspect of the city, its economic, social and environmental balance, and since it targets the city and harms human life, lifestyle, sociality and collective culture, it includes not only professions related to the city but also professions that serve people in the analysis and solution of problems. One of these, social work; can be included in urbicide studies with a focus on human rights, since every intervention made in the city directly or indirectly affects human life, multiculturalism, since the destruction of the city is done through material artifacts, each material artifact has a symbolic and spiritual value and cultural representation, social and environmental justice, since human sociality and environmental conditions are interconnected and dependent, and the right to the city, since the city is a city and the rights of those living in the city are the rights that they naturally have as citizens living in that city.

Kaynakça/References

Alice, B., Germán Q. R. and Olaff, J. G. (2023). Between Greens and Grays: Urbanization and Territorial Destruction in the Sabana de Bogotá In: Carrión Mena, F., Cepeda Pico, P. (eds). *Urbicide*. pp. 293-315. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-25304-1_4.

Aslan, H. ve Çalış, N. (2020). Göç ve kentleşme ilişkisi: kentsel bütünleşme ve çokkültürlü kentler. Buz, S. Gencer, T. E., Bolgün, C., Editör, *Kentsel Sosyal Hizmet* içinde, ss. 201-240. Nobel Akademik, Ankara.

Aslan, Ş. B. ve Güngör, F. (2020). Uluslararası sosyal çalışma bağlamında kadına yönelen savaş tecavüzleri ve kolektif etmenleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), s. 578-603.

Aslan, Ş. (2023). *Ekolojik sosyal hizmet: kavramlar-tartışmalar/teori-uygulama.* Ankara: Nobel Yayınları.

Braudel, F. (1990). *Akdeniz: mekân ve tarih,* (Çev. Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yay.

Brenner, N. & Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of actually existing neoliberalism. *Antipode*, 34(3), 349-379.

Ceylan, F. ve Ulutabak, G. (Ed.). (2024). *Kanıt-The Evidence*. Genişletilmiş 3. Baskı. Ankara: AA Kitap. https://aakitap.com.tr/kanit/tr.

Coward, M. (2004). "Urbicide in Bosnia". Editör: Stephen Graham. *Cities, war and terrorism: towards an urban geopolitics*, UK: Blackwell Publishing. 154-171. https://doi.org/10.1002/9780470753033. ch9.

Coward, M. (2006). Bosna'da kentkırım etno-milliyetçilik ve Bosna'daki yok etme saldırganlığı. *Bülten* (43), 24-32.

Çekiç, S. (2018). *Dayton (barış) anlaşmasının meşrulaştırdığı Boşnak soykırımı*. İstanbul: Lutka Kitap Yay.

Di Virgilio, M. M. (2023). Urbicide: Towards a Conceptualization. In: Carrión Mena, F., Cepeda Pico, P. (eds). *Urbicide*. Pp. 59-75. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-25304-1_4.

Dinçer, Ö. (2016). Sürdürülebilir kentleşme tartışmaları ve kent hakkı. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5(10), 73-84.

Dominelli, L. (2018). *Yeşil sosyal hizmet çevre krizlerinden çevresel adalete*. (Çev. Ed. A. İçağasıoğlu Çoban). Ankara: Nika Yay.

Eliçin, Y. (2011). Küreselleşen kent ve sosyal hareketler, *Mülkiye Dergisi,* 35(270), 141-158.

Es, M. ve Ateş, H. (2010). Kent yönetimi, kentlileşme ve göç: sorunlar ve çözüm önerileri. *Journal of Social Policy Conferences*. (48), 205-248.

Gencer, T. E. (2019a). İnsan-Mekân İlişkisinin Bütüncül Boyutu: Kent-Mekân Çalışmalarında Sosyal Hizmet Gereksinimi, *Güncel Sosyal Hizmet Çalışmaları* içinde, ss. 131-139, Ed. M. Kırlıoğlu ve H. H. Tekin, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Gencer, T. E. (2019b). *Kentsel adaletin ve yeşil sosyal hizmetin güvencesi kentte insan hakları*. INCES: International Congress of Science Culture and Education, 29 Ekim - 02 Kasım 2019.

Gencer, T. E. (2020). Sosyal Adalet ve Kent: Sosyal Adaletin Mekânsal Boyutu Buz, S. Gencer, T. E., Bolgün, C., Editör, *Kentsel Sosyal Hizmet* içinde, ss. 35-54. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Golańska, D. (2022). Slow urbicide: Accounting for the shifting temporalities of political violence in the West Bank. *Geoforum*, (132), 125-134.

Graham, S. (2004). Postmortem city: towards an urban geopolitics. *City*, 8(2), 165-206.

Graham, S. (2011). Lessons in Urbicide (Editör: Stephen Graham). *Cities Under Siege: New Military Urbanism*. London Verso.

Güngör, F., Zafer, M. (2023). Uluslararası Sosyal Çalışma Bağlamında Boşnak Soykırımı ve Paydaşları. *Sosyal Hizmet Penceresinden Sosyal Sorunlar* içinde, Ed. F. Güngör ve Y. Akyıldız, (1-19). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık. ISBN: 978-625-398-990-3.

Güven, A. (2016). Urban, urbanization and urban management needs. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives,* 4(1), 21-30. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/ pub/jimeep/issue/32149/356500

Harvey, D. (2009). *Sosyal adalet ve şehir*. (Çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Metis Yay.

Hugman, R., Moosa-Mitha, M. and Moyo, O. (2010). Towards a borderless social work: reconsidering notions of ınternational social work. *International Social Work,* 53(5), 629–643.

Karasu, M. A. (2008). "Bir kentin ölümü: kentkırım (Bosna-Hersek örneği)". *Çağdaş Yerel Yönetimler,* 17(3), 51- 64.

Karataş, K. (1999). "Savaş ve sosyal hizmetler". *Ufkun Ötesi Aylık Dergisi*, (3), 1-3.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.

Keser, U. (2012). Manevi miras katliamı; Bosna-Hersek'te kentkırım. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5(9), 274-298.

Marshall, G. (2009). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.

Mena, F. C. (2018). Urbicide, or the city's liturgical death. *Oculum Ensaios,* 15(1), 05-12.

Mena, F. C. (2023). Urbicide. The Liturgical Murder of the City. In: Carrión Mena, F., Cepeda Pico, P. (eds), *Urbicide*. Pp. 25-45. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-25304-1_2.

Mena, F. C., Pico, P. C. (2023). Urbicide: An Unprecedented Methodological Entry in Urban Studies?. In: Carrión Mena, F., Cepeda Pico, P. (eds), *Urbicide*. Pp. 3-22. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-25304-1_1.

Mengi, A. (2007). Kente karşı suç-imar suçu. *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni*, (55), 47-49.

Miaschi, J. (2017). *What Is Urbicide?* https://www.worldatlas.com/ articles/what-is-urbicide.html, Erişim tarihi: 24.11.2023.

Mumford, L. (2019). *Tarih boyunca kent kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. (Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yay.

Özgür, Ö. (2010). Çokkültürcü sosyal hizmet: eleştirel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 89-104.

Shaw, M. (2004). New wars of the city: "urbicide" and "genocide". (Editör: Stephen Graham). *Cities Under Siege: New Military Urbanism*. London: Verso Books, 141-154.

Sipahi, E. B. ve Çakar, R. (2023). Soykırımın mekândaki iz düşümü olarak kentkırım anlatıları: Bosna Hersek örneği üzerinden belgesel film analizi. *İnsan ve Toplum*, 13(1), 159-195.

Steels, S. (2015). Key Characteristics of age-friendly cities and communities: A Review. *Cities,* 47, 47-52. http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2015.02.004.

Taşğın, N. Ş. (2017). *Yoksulluk, İnsan hakları ve sosyal hizmetler*. Ankara: NİKA Yay.

Tılıç, R. H. (2011). Kavram olarak kent sosyolojisi. *Kent Sosyolojisi* içinde (2-24). Ed. Fatime Güneş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. ISBN: 978-975-06-1091-2.

Tozal, A. and Güngör, F. (2021). Examination of the cittaslow model in the context of disadvantaged groups in sustainable urbanization: Example of Seferihisar. *International Journal of Turcologia*, 16(32), 61-81.

Turut, H. ve Özgür, E. M. (2022). Kentlerin neoliberalizmle imtihanını anlamak: kentleşmenin ekonomi politiği ve "fiilen var olan neoliberalizm". *Ege Coğrafya Dergisi,* 31(2), 493-507. https://doi.org/10.51800/ecd.1133716

Varlıklar Demirkazık Ç. N. (2020). Kent Kuramları. Buz, S. Gencer, T. E., Bolgün, C., Editör, *Kentsel Sosyal Hizmet* içinde, ss. 3-34. Ankara: Nobel Akademik.

Virilio, P. (2002). *Desert screen: war at the speed of light*, Continuum, London.

Wojtasik, K. (2015). Urbicide-when the city becomes a target. M. S. Szczepański, G. Gawron, B. Lewicka (red.), *Urbanism As a Way of Life: Trying to Rediscover*, pp. 109-118. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Yahyagil, M. Y. (1998). Kentlerin kültürün gelişmesindeki etkileri. *İstanbul Journal of Sociological Studies,* 0(25), 105-120. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9525/119024.

Yalman, Y., Harmandaoğlu, N. (2023). Migration and social work: an overview of economic support services for migrants in Turkiye, *International Journal of Current Social Science*, 2(1):10-14,2023.

Yıldırım, L. N. (2019). Kent kültürü ve postmodern hayat tarzının tüketime etkisi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 53-62. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluakademi/ issue/47554/600675.

Yılmaz, A. (2018). Göç ve kent: göç olgusuna kozmopolitan bir bakış. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 103-109.

Yılmaz, F. H. ve Şahin, A. (2018). Kentsel yıkımın Bosna ve Filistin örnekleri üzerinden kentkırım kapsamında değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(1), 92-106. DOI: 10,29249/selcuksbmyd.401085.

Şeniz Aslan

2023 yılında sosyal hizmet alanında doktorasını aldı. 2024 yılından itibaren Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde görev yapmaktadır. Ekolojik sosyal hizmet alanında doktora tezi ve makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca sanat ve sosyal hizmet, disiplinler arası çalışma başlıca akademik uğraşlarıdır.

She received her doctorate in social work in 2023. She has been working at Yozgat Bozok University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work since 2024. She has a doctoral dissertation and articles in the field of ecological social work. In addition, art and social work, interdisciplinary work are her main academic pursuits.

E-posta: seniz.aslan@yobu.edu.tr

Metin Zafer

2013 yılında lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi sosyoloji bölümünde, 2016 yılında yüksek lisans eğitimini Nişantaşı Üniversitesi psikoloji alanında, 2024 yılında doktora eğitimini ise Yalova Üniversitesi sosyal hizmet programında tamamladı. 2007 yılından itibaren İstanbul Büyük Şehir Belediyesinde çeşitli görevlerde bulundu. Halihazırda İstanbul Büyükşehir Belediyesinde sosyolog olarak görev yapmaktadır. Sosyal çalışma, yaşlılık, afetler, genel metodoloji ve kuramlar üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

In 2013, he completed his undergraduate education in the sociology department of Anadolu University, in 2016 he completed his master's degree in psychology at Nişantaşı University, and in 2024 he completed his doctorate education in the social work program at Yalova University. Since 2007, he has worked in various positions in Istanbul Metropolitan Municipality. She is currently working as a sociologist in Istanbul Metropolitan Municipality. She has studies on social work, old age, disasters, general methodology and theories.

E-posta: metinzafer2344@gmail.com.tr

Fethi Güngör

Sosyoloji alanında 2004 yılında doktor, 2013 yılında doçent, 2019 yılında profesör unvanını aldı. 1994-2008 yılları arasında Sakarya Üniversitesi'nde çalıştı.

2009 yılından itibaren Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde görev yapmaktadır. Aile, çocuk, insan hakları, sivil toplum, İslam dünyası ve Kafkaslar hakkında çalışmaları bulunmaktadır.

He received the title of doctor in 2004, associate professor in 2013 and professor in 2019 in the field of sociology. He worked at Sakarya University between 1994-2008. Since 2009, he has been working at Yalova University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Social Work. He has studies on family, children, human rights, civil society, Islamic world and Caucasus.

E-posta: fethi.gungor@yalova.edu.tr

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Telif Hakkı ve Lisans/*Copyright & License*: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır./*The copyrights of the works published in our journal belong to the journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)*

Değerlendirme/*Reviewers Two external reviewers*: İki Dış Hakem / *Çift Taraflı Körleme/Double-blind*

Yapay Zeka Beyanı/*AI Disclosure:* Bu çalışmanın İngilizce metinlerinin hazırlanmasında DeepL yapay zekâ destekli yazılım programından sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. İçeriğin oluşturulması, analizlerin yapılması ve bilimsel değerlendirme yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Limited use was made of the artificial intelligence software program DeepL in the preparation of the English texts of this study. Content creation, analysis and scientific evaluation were carried out by the authors.

Etik Bildirim/*Complaints*: bilgi@idealkentdergisi.com

Çıkar Çatışması/*Conflicts of Interest:* Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/*There is no conflict of interest in this study.*

idealkent

İslam Mimarisi: İslam Mimarlık Tarihyazımı

Mimarlık Tarihyazımında Temsiliyet Paradoksu: İslam Mimarisi
Ömer Faruk Günenç

The Late Ottoman City in Pieces: Technologies, Rhythms, Frictions
Habibe Tuba Bölük

The Invention of Islamic Art in German Orientalism
Remzi Avcı

İslam Mimarlığına Mesafelenmek: Enformel Camiler ve Alternatif Yaklaşımlar
Göksun Akyürek

İslam Şehrine Bakışta Kavramsal Dönüşümler, Bilgi Üretiminin Seyri ve Gelişen Araştırma Ufukları
Melike Sıla Acar Kaya

Turgut Cansever'in Mimarlık Söyleminde Bir Dönüşüm: 1977 Eşiği ve Entelektüel Sonuçları
Nurcan Güneş

Mardin'de Sayfiyelerin Dönüşümü Üzerine Toplumsal ve Tarihsel Bir Değerlendirme
Murat Küçük

Gordon Matta-Clark'ın "Modası Geçmiş" Mekâna Dair Sanatsal Taktikleri Üzerinden Bir Kentsel Okuma
C. Sanem Ersine Masatlıoğlu

Kasımpaşa Un Fabrikasının Yeniden İşlevlendirilmesinde AHP Tabanlı Bir Model Önerisi
Merve Öztürk, Gülce Kırdar

Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Gündelik Hayat Pratikleri: "Rüzgârlı Pazar" Hikâyesi Örneği
Ahmet Fatih Yılmaz

İklim Değişikliğine Uyum Kapsamında Mekânsal Planlama Sürecini Risk Temelli Yaklaşım ile Yeniden Düşünmek
Gülsün Duygu Bütün

Türkiye'de Turizm Alanlarında İklim Değişikliğine Uyumlu Mekânsal Planlama İlkelerinin Belirlenmesi
Aysun Aygün Oğur, Gamze Kazancı, Elif Ertekin

Sürdürülebilir Deniz Mekânsal Planlaması Üzerine Bir Söylem Analizi
Tuğçe Nida Nur Özbek, N. Aydan Sat